

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан
Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
Западно-Казакстанский университет имени М.Утемисова
M.Utemisov West Kazakhstan University

I ТОМ

**М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің 90 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ДӘСТҮРЛЕР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР:
ТАРИХ, ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ, ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ**

5 қазан 2022 жыл

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
**«ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ И НАУКЕ: ИСТОРИЯ,
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ»,
посвященной 90-летию Западно-Казакстанского университета
имени М.Утемисова**

5 октября 2022 года

MATERIALS
of the International Scientific and Practical Conference
**«TRADITIONS AND INNOVATIONS IN EDUCATION AND SCIENCE: HISTORY,
CURRENT STATE PROSPECTS»
dedicated to the 90th anniversary of M.Utemisov West Kazakhstan University**

October 5, 2022

УДК 001 (063)
ББК 72
Б94

Ұйымдастыру комитетінің төрағасы/Председатель организационного комитета:

Серғалиев Н.Х. – б.ғ.к., профессор, М. Өтемісов атындағы БҚУ басқарма төрағасы-ректоры

Ұйымдастыру комитетінің мүшелері/ Члены организационного комитета:

Ахмеденов Қ.М. – г.ғ.к., профессор, М. Өтемісов атындағы БҚУ басқарма төрағасы орынбасарының - ҒЖ және ХБ жөніндегі проректордың м.а.

Имашев Э.Ж. – философия докторы (PhD), М. Өтемісов атындағы БҚУ басқарма төрағасы орынбасарының - академиялық мәселелер жөніндегі проректордың м.а.

Даришева Т.М. – п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, М. Өтемісов атындағы БҚУ басқарма төрағасы орынбасарының - ТЖ және ӘМ жөніндегі проректордың м.а.

Какишев М.Г. – философия докторы (PhD), М. Өтемісов атындағы БҚУ ғылым және ЖОО-нан кейінгі дайындық бөлімінің жетекшісі

Ергалиева Г.А. – п.ғ.к., доцент, М. Өтемісов атындағы БҚУ педагогика факультетінің деканы

Тургумбаев А.А. – магистр, аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы БҚУ жаратылыстану-география факультетінің деканы

Ақболатов А.А. – философия докторы (PhD), доцент, М. Өтемісов атындағы БҚУ филология факультетінің деканы

Абулкасова Д.Б. – с.ғ.к., аға оқытушы, М. Өтемісов атындағы БҚУ физика-математика факультетінің деканы

Нестеренко Г.И. – э.ғ.к., доцент, М. Өтемісов атындағы БҚУ тарих, экономика және құқық факультетінің деканы

Кажимова К.Р. – философия докторы (PhD), М. Өтемісов атындағы БҚУ мәдениет және өнер факультетінің деканы

Б94 Ғылым және білім берудегі дәстүрлер мен инновациялар: тарих, қазіргі жағдай, перспективалар = Традиции и инновации в образовании и науке: история, современное состояние, перспективы =Traditions and innovations in education and science: history, current state, prospects: Халық. ғыл.-тәжіриб. конф. мат. = Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. = Materials of the international scientific – practical conference. – Орал: М.Өтемісов атын. БҚУ РБО, 2022. – 380б. Қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-266-574-1

Жинаққа «ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ДӘСТҮРЛЕР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР: ТАРИХ, ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ, ПЕРСПЕКТИВАЛАР» тақырыбында өткен халықаралық конференцияға келіп түскен баяндамалардың мәтіндері енді.

Баяндамаларда шетелдік және отандық ғалымдардың ғылым және білім беру туралы ғылыми – зерттеу нәтижелері, жаңа тың деректері қамтылған.

Жинақ жоғары оқу орындарының ғылыми қызметкерлеріне, оқытушыларына және студенттеріне, мектеп мұғалімдеріне, докторанттарға, магистранттарға, мұғалімдерге, аспиранттарға, сондай – ақ осы тақырыпта қызығушылық танытқан қалың оқырманға арналған.

В сборник вошли тексты статей, которые были одобрены к участию в международной научно-практической конференции на тему «ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ И НАУКЕ: ИСТОРИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ». В статьях представлены результаты научных исследований отечественных и зарубежных ученых о науке и образования.

Сборник предназначен для ученых, преподавателей, учителей школ, докторантов, аспирантов, соискателей, магистрантов, студентов, а также для всех заинтересованных в изучении данной темы.

© М.Өтемісов атындағы БҚУ РБО, 2022

**Приветственное слово участникам международной научно-практической конференции
«ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ И НАУКЕ: ИСТОРИЯ,
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ»,
посвященной 90-летию Западно-Казахстанского университета имени М.Утемисова
5 октября 2022 года**

Дорогие друзья, уважаемые коллеги и участники международной научно-практической конференции «Традиции и инновации в образовании и науке: история, современное состояние, перспективы»!

Наша научная конференция посвящена юбилейной дате: в 2022 году 90 лет исполняется *Западно-Казахстанскому университету имени Махамбета Утемисова!*

Прежде всего, разрешите мне поздравить коллектив нашего университета с его 90-летним Юбилеем, поблагодарить за большой вклад в развитие научно-педагогической деятельности и подготовку высококвалифицированных специалистов. Сохраняя верность традициям, коллектив университета активно внедряет передовые информационные технологии и инновационные научные направления.

Только за последние 30 лет в университете выполнено более 100 научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ на общую сумму более 500 млн. тенге, опубликовано более 150 статей, входящих в базу данных Scopus и WebofScience, издано более 180 монографий, опубликовано более 10 000 научных статей ППС в изданиях Казахстана и зарубежных стран.

В базах WebofScience и Scopus- 50 ученых нашего университета имеют высокий индекс Хирша. Более 500 победителей Республиканского и международных конкурсов научно-исследовательских работ студентов. Более 800 студентов заняли призовые места на республиканских и международных предметных олимпиадах.

Проведения фундаментальных и прикладных научных исследований в университете направлены на решение актуальных проблем региона в сфере образования, культуры, филологии, литературы, экологии, нефтегазовой промышленности, археологии, палеонтологии, истории, информационных технологий и т.д.

Огромное внимание уделяется молодым ученым, так с 2018 года в университете осуществляется подготовка научно-педагогических кадров за счет средств ВУЗа, по более чем 18 направлениям подготовки: Экономика и управление народным хозяйством, Математика – статистика, Менеджмент и управление, Автоматизация и управление, Экономическая, социальная, политическая и рекреационная география, Филология, Профессиональное обучение, Социальная педагогика, Палеонтология и стратиграфия, Генетика, Теоретические основы информатики, Языкознание, Гражданское право, Биология, Археология, Химия, Социально-культурная деятельность, Мировая экономика.

Обучение проходит в ведущих научно-образовательных центрах Республики Казахстан: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Актюбинский региональный университет им.К.Жубанова и т.д. и Российской Федерации: Казанский федеральный университет, Российский университет дружбы народов, Московский государственный институт культуры и др.

В современных условиях возрастает роль образования и науки в долгосрочном социально-экономическом развитии Республики Казахстан. Во все времена наш университет являлся символом высокого уровня культуры, науки и согласованных социальных взаимодействий, на протяжении 90 лет выполнял просветительскую функцию.

Полагаю, что Конференция предоставит широкую площадку для обмена мнениями и знаниями по многим актуальным вопросам и проблемам образования и науки.

Желаю всем участникам конференции продуктивной работы и выработки новых ориентиров развития системы образования и науки.

Уверен, что работа конференции будет плодотворной и полезной, и вместе мы добьемся значимых и достойных результатов!

**С уважением, Сергалиев Нурлан Хабибуллоевич,
кандидат биологических наук, профессор,
Лауреат Государственной премии Республики Казахстан в
области науки и техники имени аль-Фараби,
председатель правления – ректор ЗКУ им. М.Утемисова**

СЕКЦИЯ I

СОЦИАЛЬНЫЕ, ГУМАНИТАРНЫЕ И ПРАВОВЫЕ НАУКИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, АСПЕКТЫ И ТЕНДЕНЦИИ

UDC 371.398

Dombaeva F.B.
K.Zhubanov Aktobe regional university,
Aktobe, Kazakhstan

PRAGMATIC POTENTIAL OF COLLOQUIAL LEXIS IN THE ENGLISH LANGUAGE POLITICAL DISCOURSE

The article presents a study of the pragmatic functions of such elements of discourse as pragmatic potentials, which are used in one of the genres of English language of political discourse. The article pays attention to the correlation of the concepts of "political discourse" and describes the features, functions and pragmatic attitudes of the genre of election speeches, provides definitions of the terms pragmatic marker and discursive marker. The material for the study was the video of the election speeches of the politicians, published on the Internet platform YouTube in 2019. The classification of B. Fraser's pragmatic potential was chosen as the methodological basis of the study. As a result of the study, an inventory of pragmatic potential used by candidates in several rounds of election speeches was compiled, and the functions performed by pragmatic markers of various types in the genre of political discourse under study are described. The results of a comparative analysis of the use of pragmatic markers by each candidate in their speeches are presented. Conclusions are drawn about how the arsenal of manipulative and influencing linguistic means of pre-election discourse increases due to pragmatic potential.

Currently, which is characterized by political, economic and social instability in the world, there is an increased attention to political discourse, which is both the object of study within the framework of individual sciences, such as political science, sociology, psychology, linguistics, and the object of interdisciplinary research. One of the directions of such research is political linguistics, a science that arose at the junction of linguistics and political science, taking into account the achievements of ethnosemantics, social psychology, and sociology. According to A.P.Chudinov, "the most important postulate of modern political linguistics is a discursive approach to the study of political texts. This involves the study of each specific text, taking into account the political situation in which it was created, taking into account its relationship with other texts, the author's goals, political views and personal qualities, the specifics of the perception of this text by various people, as well as the role that this text can play in the system of political texts and, more broadly, in political life of the country" [1, p. 5].

Today, more people are becoming interested in studying political speech. Political speeches are scrutinized because there are more political programs and public discussions on political, economic, and social concerns, more people are becoming politically engaged, and more people are following the country's political life. A politician must have a high degree of language proficiency since his speech is a reflection of both his own culture and the culture of the nation. On the other hand, a politician's speech should be expressive and passionate because it is meant to persuade people and shape their opinions [2, p. 84]. This explains why politicians have a propensity to speak in a variety of emotionally expressive linguistic forms.

The terms "colloquial vocabulary" and "low lexis" will be defined in our article, and we'll also examine the most often used colloquial and stylistically low lexical units utilized in the speeches of politicians in English-speaking nations. Any language's vocabulary may be separated into two primary categories from a style standpoint: frequently used (neutral) words and words with specific stylistic connotations (marked). The latter is further broken down into low vocabulary, colloquial, and literary categories. Rude, slang, and other common colloquial terms are distinguished in low lexis vocabulary.

Numerous linguistic studies of political discourse describe its characteristics (such as evaluativeness, polisemy, and focus on suggestion), functions in society, and forms of existence and genre specifics. Political discourse is "a complex formation with a clear genre structure, objectified in oral and written forms, characterized by a number of specific features (thematic determinism, a clear role structure (addressee-observer), the orientation of communicative activity to capture or retain political power) and performing certain functions in society: informative, argumentative, intrusive, controlling, etc." [1, p. 5].

V.I.Karasik refers political discourse to an institutional type of discourse, which "represents communication set within the framework of status-role relations" [3, p. 5]. According to A.P.Chudinov, within the framework of institutional political discourse, "only texts created by politicians (parliamentary transcripts, political documents, public speeches and interviews of political leaders, etc.) are used" [1, p.17].

Pre-election discourse is one of the varieties of political discourse, the structural components of which are "marked by their own specifics, dictated by the need for a responsive change in the addressee's communicative intentions and ways of their implementation in the conditions of election campaigns".

The second half of the 20th century saw the greatest interest in stylistically low lexis because of the democratization of society, the fight for equality and universal acceptance, and the active development of the media. Since then, colloquial language and low lexis have been actively and purposely utilized for stylistic objectives, such as to convey the speaker's mood or attitude toward the topic of speech, to create a fresh impact, to give an expression emotion or life, etc.

Some linguists believe that pre-election discourse "combines features of various types of discourse (political, rhetorical, ritual), as a result of which it is characterized by a set of diverse characteristics while maintaining the struggle for power (in a broad sense) as a pragmatic dominant" [4, p. 7]. Just like political discourse in general, pre-election discourse exists in oral and written forms. Written pre-election discourse is presented in the form of leaflets, slogans, party programs, etc. Oral pre-election discourse is candidates' pre-election debates, their speeches to voters, interviews.

I.A.Sternin carried out a number of experimental experiments with the aim of describing the stylistic component of meaning in native speakers' linguistic consciousness. The findings of these investigations showed that native speakers' conscious representations of stylistic vocabulary distinction varied from those constructed by linguists based on a thorough explanation of the stylistic meaning of various word kinds. In actuality, in accordance with I.A.Sternin's observations, the linguistic awareness of native speakers with adequate confidence only identifies three stylistic categories of vocabulary, distinguished by the terms of use: literary, colloquial, and expletives.

Thus, the oral election discourse can be described as follows: 1) participants of the preelection discourse: addressee - candidates; addressee: voters; 2) chronotope (a situation typical for a dialogue between participants): a place for public speeches, for example, a stage where a candidate speaks, a hall where voters gathered; 3) the purpose of the election discourse is to convince the majority of voters to vote for the candidate and defeat their opponents; 4) the values of electoral discourse: "publicity, conventionality, evaluativeness, atonality, defending one's own point of view, informativeness, semantic uncertainty, dynamism, media, distancing, authoritarianism, theatricality, agitation, ideology, mythological, prognostic, manipulative, fatality, expressiveness, creating bright, recognizable images of politicians-nominees for the presidency, inspiration, argumentation, stratagem, quasi-spontaneity" [5, p. 12]; 5) the strategies of the electoral discourse are determined by its particular goals, these are "orientation strategies (the strategy of self-presentation of politicians and information and interpretation strategy), persuasion strategies (argumentative and agitation strategies), confrontational strategy and integration strategy" [6, p. 14]; 6) the topics of the electoral discourse cover a wide range of topical issues, of particular importance to voters (for example, education, ecology (global warming), youth issues, migrants, etc.); 7) the genres of oral pre-election discourse include candidates' pre-election debates, their speeches to voters, interviews; 8) precedent texts for oral pre-election discourse are precedent phenomena that are used to enhance the expressiveness of speech to implement the above strategies; 9) "discursive formulas are understood as peculiar turns of speech peculiar to communication in the relevant social context institute" [7, p. 23]

The study of informal vocabulary in different languages started to receive more attention in the final decade of the 20th century. Numerous dictionaries of jargon, slang, etc. have been published, which has inspired researchers to examine a new lexical layer. Although many academics observe that recently released sources give diverse and varied data, sociolinguists have extensively investigated "general patterns, periodization, and trends of functioning and stratification of low and colloquial lexis".

Colloquial vocabulary is the vocabulary used in colloquial speech, such as in casual conversation, and is acceptable and allowed amongst "friends" in a small group of close, acquainted, and equal individuals. Colloquial vocabulary also includes national slang, or slang, daily vernacular.

The use of colloquial language in speaking at official gatherings, in public spaces, or in the media is uncommon, in contrast to literary terminology. The usage of such terminology outside its original communication realm should be "contained in quote marks" since it is not meant for use in writing. Any purposeful, expressive use of it in these contexts must be prompted by specific communicative circumstances. In the relevant informal communication contexts, spoken vocabulary is suitable and serves as a normative, similar to literary.

In addition, we provide various instances of the use and significance of colloquial and stylistically basic lexis used in political speeches.

1. Social purpose

The communal, symbolic purpose of stylistically limited language can be regarded as the speaker declaring his membership in a specific social group and drawing comparisons to outsiders.

Politicians frequently employ slang in this capacity. This emphasizes that the politician is a typical person from the people, someone who is close to regular people, and helps to establish a rapport with the audience. Barack Obama, for instance, said: "There is no reason why we shouldn't be **doing'em** right now," and "We are now at a time where we have to make really solid decisions and we **gotta make em** quickly in order for us to succeed." [8].

The slang phrase "gonna" is frequently used for the word "going" in speeches made by American politicians. For instance, President Obama stated in an exclusive interview with George Stephanopoulos for Good Morning America that "we don't have an imminent catastrophe in terms of debt." In reality, it's **gonna be** in a sustainable location for the next 10 years.

2. Psychological purpose

The power of stylistically unattractive components to grab listeners' attention, elicit strong emotions from them, and startle them constitutes this function.

The psychological function may also be oriented positively, as in the following example: «I want to congratulate the Prime Minister for a very successful meeting we had today. She'll probably concur that that was a genuine **chinwag**. (Laughter.) When Julia and I meet, we listen to each other, we learn from each other. It's not just a lot of **earbashing**. (Laughter.) That's a good one — **earbashing**. (Laughter.) I can use that in Washington. (Laughter.) » [9].

When Barack Obama landed in Australia in 2011 for an official visit, this performance took place. He demonstrated his understanding of entospecific idioms by including a number of Australian slang words in his speech, which highlighted the good ties between the two nations and his upbeat attitude about the topic.

Thus, there is a propensity towards low-style language and idioms in contemporary political discourse. The motivation for this is the desire to make one's speech more vivid, expressive, and memorable. Politicians frequently attempt this in an effort to hone their own styles, escape from daily life, and discover a means of self-expression. Additionally, the usage of colloquial terminology can occasionally be used to encode information within a group and improve communication through brevity, conciseness, and ease of speaking. Generally speaking, this layer of linguistic units enables students to communicate their attitude toward the present circumstance in an expressive manner, show their feelings, and be more approachable to others.

Based on the conducted research, it is concluded that the use of pragmatic markers in oral election speeches allows a candidate to significantly expand the arsenal of linguistic means involved in creating the required pragmatic effect of an election speech - to gain more trust of voters, convince of the superiority of their own political position and encourage them to vote for their candidacy.

Bibliography

1. Chudinov A.P. Political linguistics / A. P. Chudinov. - 4th ed. - Moscow: Flint: Nauka, 2012. – 256 p.
2. Bocharova E.A. Political discourse as a means of manipulating consciousness: on the material of presidential election campaigns in Russia and the USA 2007-2008: dissertation ... Candidate of Philological Sciences: 10.02.19 / E. A. Bocharova. – Belgorod, 2013. – 232 p.
3. Karasik V.I. On the types of discourse / V. I. Karasik // Linguistic personality: institutional and personal discourse: a collection of scientific papers. – Volgograd: Peremena, 2000. – P. 197 p.
4. Budaev E.V. Modern political linguistics [Electronic resource] / E.V. Budaev, A. P. Chudinov. – 2006. – Access mode: <http://www.philology.ru/linguistics1/budaev-chudinov-06a.html>.
5. Sternin I.A. The lexical meaning of the word in speech. Voronezh, Voronezh University, 1985- 238 p.
6. Viktorova E.Y. Discourses in foreign linguistics [Electronic resource] / E.Y. Viktorova. – 2015. – Access mode: https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2015/02/25/viktorova_e.yu_.diskursivy_v_zarubezhnoy_lingvistike.pdf.
7. Plakhotnaya Yu.I. Modeling of political pre-election discourse (cognitive-pragmatic aspect): dissertation... Candidate of Philological Sciences: Yu. I. Plakhotnaya. – Chelyabinsk, 2014. – 267 p.
8. Former President of the United States Barack Obama at #COP26 (Full Speech) - https://www.youtube.com/watch?v=69EMd4csZRY&ab_channel=UNClimateChange
9. President Obama Speaks to the Australian Parliament - https://www.youtube.com/watch?v=hdqI14rBswE&ab_channel=TheObamaWhiteHouse

ӘОЖ 77.03.05

Құжахметова А.Б., Виктор А.Қ.

Орал гуманитарлық - техникалық колледжі,

Орал қ., Қазақстан

КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ ҚҰРАЛДАРЫМЕН ТӘРБИЕЛЕУ

Мақалада колледждің оқу процесінде дене шынықтыру мен спортты оқытудың негізгі бағыттары, "дене шынықтыру және спорт" пәнін оқытуға тән негізгі ұғымдар мен терминдер ашылады. Бұл колледж білім алушыларының денсаулығын нығайту, физикалық және рухани жетілдіру мақсаттарына қызмет етеді, болашақ мамандардың еңбек қызметінің таңдалған түріне жан-жақты физикалық дайындығын қамтамасыз етуге арналған.

Колледждердегі дене тәрбиесі міндетті оқу пәні болып табылады. Мазмұны жағынан басқа оқу пәндерінен айтарлықтай ерекшеленетін дене тәрбиесі сонымен бірге оқу мен тәрбие процесінің ажырамас бөлігі болып табылады. Ол студенттердің денсаулығын нығайту, физикалық және рухани жетілдіру мақсаттарына қызмет етеді, болашақ мамандардың таңдаған еңбек түріне және Отанды қорғауға жан-жақты физикалық дайындығын қамтамасыз етуге арналған.

Осы оқу пәнінің теориялық мазмұнын зерттей отырып, ең алдымен тақырыптың негізгі ұғымдарын егжей-тегжейлі қарастырып, түсіну керек. Оларға: "дене шынықтыру", "дене тәрбиесі", "дене дайындығы", "Спорт", "спорттық жаттығу" жатады. Оларды білім алушылардың игеруі осы ұғымдарды көрсететін құбылыстың мәнін танып қана қоймай, пән бойынша қажетті білімді жүйелендірілген түрде алуға, дене тәрбиесі бойынша теориялық және практикалық материалдың мазмұнын дұрыс бағдарлауға мүмкіндік береді [1].

"Дене шынықтыру" терминіне тоқтала отырып, бұл оның мазмұны бойынша ең кең ұғым екенін атап өткен жөн. Бұл жағдайда олар ажыратады: қоғамның дене шынықтыру мәдениеті және жеке тұлғаның дене шынықтыру мәдениеті. Қоғамның дене тәрбиесі-бұл жалпы мәдениеттің ерекше бөлігі, әлеуметтік қызмет салаларының бірі. Дене шынықтыру мазмұны қоғамның даму процесінде құрылған арнайы рухани және материалдық құндылықтардың жиынтығын қамтиды.

Дене тәрбиесінің рухани құндылықтарына дене тәрбиесі туралы көптеген білім, мысалы, физикалық қасиеттерді тәрбиелеудің құралдары мен әдістері, моториканы қалыптастыру, спорттық жаттығуларды құру, сондай-ақ дене жаттығуларының ағзаға әсері туралы; материалдық құндылықтар - дене шынықтыруды қамтамасыз ету үшін құрылған әртүрлі құрылымдар (стадиондар, спорт залдары, бассейндер), арнайы құралдар мен жабдықтар.

Дене шынықтыру құралдары мен әдістерін қолдану адамның физикалық белсенділікке деген табиғи қажеттіліктерін қанағаттандыруға және осы негізде денсаулықты сақтауға және нығайтуға, өмірге, жұмысқа және Отанды қорғауға қажетті дене шынықтырумен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Жұмыс күні режимінде ашық ауада-физикалық жаттығулармен-шаршауды азайтуға және дененің жұмысын жақсартуға болады.

Біздің еліміздегі дене шынықтыру тәрбиенің маңызды құралдарының бірі болып табылады. Дене шынықтырудың, спорттың әр түрлі түрлерімен жүйелі түрде айналысу тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуына, жоғары моральдық және ерікті қасиеттерді, эстетикалық талғамдарды қалыптастыруға, ақыл-ой қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Дене шынықтыру пайдалы және эмоционалды демалыс пен демалыстың көптеген түрлерін қамтиды, жас адамды қоғамдық өмірге тарту процесін тездетеді.

Колледждердің оқу-тәрбие қызметі жүйесінде дене шынықтыру құралдары мен әдістерін пайдалану білім алушылардың денсаулығын нығайтуды және аурушандығын төмендетуді, олардың дене қабілеттерін, қозғалыс дағдыларын жан-жақты дамытуды қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар мамандықты игеруге ықпал етеді, жоғары өнімді еңбек үшін алғышарттар жасайды [2].

Дене шынықтырудың жоғары және ерекше құндылығы, ол арқылы дененің функционалды резервтерін едәуір арттыруға, оның жалпы қабілеттілік деңгейін және қоршаған ортаның көптеген қолайсыз әсерлеріне төзімділігін арттыруға болады. Колледждердегі дене тәрбиесі білім алушылардың дене тәрбиесі бағдарламасына сәйкес оқытудың бүкіл кезеңі бойы жүзеге асырылады. Колледждерге арналған дене тәрбиесі бағдарламасы оқу процесінің және өзіндік жұмыстың мазмұнын айқындайды, дене жаттығуларымен айналысудың әртүрлі нысандарын (дене шынықтыру сабақтары, таңғы жаттығулар, спорттық жарыстар, туристік жорықтар және т.б.) пайдалануды көздейді. Дене тәрбиесін ұйымдастырудың мұндай кешенді тәсілі студенттердің қалыпты физикалық дамуына қажетті ұтымды мотор режимін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл режимнің көлемі-аптасына 6-8 сағат белсенді жаттығулар. Білім алушылардың дене тәрбиесі процесінде мынадай негізгі міндеттер шешіледі: дүниетанымды, идеялық нанымды және қоғамдық белсенділікті, моральдық-еріктік қасиеттерді, психикалық тұрақтылықты, ұжымшылдықты, тәртіптілік пен жауапкершілікті тәрбиелеуге жәрдемдесу; дене қасиеттерін жан-жақты дамыту және осының негізінде білім алушылардың мықты денсаулығын және жоғары жұмысқа қабілеттілігін қамтамасыз ету; өмірде, нақты еңбек қызметінде және Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде қызмет өткеру кезінде қолданбалы қимылдық икемдерге және қажетті дағдыларға оқыту.; гигиена және дене шынықтыру саласындағы білімге үйрету, дене жаттығуларымен жүйелі айналысу қажеттілігін тәрбиелеу, ұтымды қозғалыс режимін өз бетінше ұйымдастыру білігін дағдыландыру; спорттың таңдалған түрінде жетілдіру [3].

Дене тәрбиесі құралдарын жүйелі пайдалану арқылы қойылған міндеттерді практикалық шешуге қол жеткізуге болады: дене жаттығулары, табиғаттың сауықтыру күштері (күн, ауа, су) және гигиеналық факторлар.

Бағдарлама мазмұнының негізін жалпы дене шынықтыру даярлығы құрайды. Бұл - бұқаралық спорт түрлерінен-гимнастикадан (спорттық, көркем), жеңіл атлетикадан (жүгіру, секіру, лақтыру), спорттық ойындардан (баскетбол, волейбол, қол добы, футбол), жүзуден, шаңғы спортынан, жекпе-жектен физикалық жаттығулардан. Бұдан басқа, бағдарламада мамандану бейінін ескере отырып, білім алушылардың кәсіби-қолданбалы дене дайындығы көзделеді.

Дене тәрбиесі бағдарламасының практикалық материалын игеру студенттерге дене шынықтырудың қажетті деңгейін қамтамасыз етеді, физикалық, моральдық, ерік-жігер қасиеттерін нығайтуға, қолданбалы моториканы және дағдыларды игеруге мүмкіндік береді.

Практикалық материалдардан басқа, студенттер біздің еліміздегі дене шынықтырудың даму тарихын, дене тәрбиесінің әдістемелік негіздерін оқиды, салауатты өмір салтының гигиенасы туралы ақпарат алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жилкин А.И. Спорт в физическом воспитании студентов. Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / А.И.Жилкин, В.С.Кузьмин, Е.В.Сидорчук. - М.: Издательский центр «Академия», 2005 г. - 6-7 б.

2. Концепция физического воспитания подростков. // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка “. - 1996. - №1. - 5-10 бет.

3. Профессионально-прикладная подготовка в учебных заведениях». С.А. Полневский Издат. "ГЦОЛИФК" 2000 г. - 5-7 б.

ӘОЖ 332.1

Төлепов Ә.Е.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІ ДАМУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ СХЕМАСЫН ІСКЕ АСЫРУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Экономиканың жаһандану сипатына байланысты мемлекеттің ұлттық және жекелеген аймақтарының экономикасын дамытудың жаңа мәселелері пайда болады. Қазіргі уақытта ұзақ мерзімді экономикалық өсу білім жинақтауға, ал өндірістің ұзақ мерзімді өсуі кәсіпорындарда жаңа өнімдерді, технологияларды, көрсетілетін қызметтерді, бизнес-модельдер мен ұйымдастыру әдістерін енгізу қабілетіне байланысты болып келеді. Сол себепті, аймақтардың бәсекеге қабілеттілігі олардың ғылым, технологиялар және инновациялар үшін қолайлы жағдайлар жасау қабілетімен айқындалады. Басқаша айтқанда, аймақтарда тиімді инновациялық үдерістерді ұйымдастыру қажеттілігі туындайды. Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының басты мақсатына сәйкес елімізде алдыңғы бесжылдықта ішкі және сыртқы нарықтарда Қазақстанның бәсекеге қабілетті өңдеу өнеркәсібін қалыптастыру, соның негізінде индустриялық кәсіпкерліктің әлеуетін арттыру арқылы индустрияландыруды тереңдету, ішкі және сыртқы нарықтарда сұранысқа ие өңделген тауарлар өндірісінің көлемін ұлғайту, базалық өндірістерді дамытуды ынталандыру арқылы өнеркәсіптік қуатты ұлғайту және өңдеуші өнеркәсіп салаларын технологиялық дамыту және цифрландыру сынды нәтижелерге қол жеткізу міндеттері қойылған [1]. Бұл нәтижелерге қол жеткізу тиімді ұлттық инновациялық жүйенің қызметі арқылы жүзеге асырылады. Сол себепті, еліміздің жекелеген аймақтарында тиімді инновациялық үдерістерінің тұжырымдамалық схемаларын қалыптастыру және ұсыну басты міндеттердің бірі болып табылады.

Мақаланың мақсаты – Батыс Қазақстан аймағының әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін ескере отырып, инновациялық үдерісті дамытудың тұжырымдамалық схемасын ұсыну болып табылады. Зерттеу объектісі – Батыс Қазақстан аймағында орналасқан облыстар, оның ішінде: Батыс Қазақстан, Атырау, Ақтөбе және Маңғыстау облыстары. Зерттеу пәні – Батыс Қазақстан аймағының инновациялық қызметін дамыту барысында қалыптасатын инновациялық үдерістерді қалыптастыру және басқару бойынша қызметтер. Зерттеу материалдары ретінде шетелдік және қазақстандық авторлардың ғылыми еңбектері қолданылды. Елдің жекелеген аймақтары деңгейінде тиімді инновациялық үдерістердің тұжырымдамалық схемаларын қалыптастыру және дамыту мәселелерімен көптеген шетелдік және қазақстандық ғалымдар айналысқан. С.Клэйн және Н.Розенберг [2], Ресей ғалымдары В.Медынский [3], Қазақстан ғалымдары С.Рахимова [4]. С.Клэйн және Н.Розенберг инновациялық үдерістің бес кезеңін анықтаған: бірінші кезең әлеуетті нарық негізінде қажеттіліктерді анықтауды қамтиды; екінші кезеңде өнертабыс және аналитикалық жоба жасалады, аналитикалық дизайн жаңа өнім немесе үдеріс ретінде анықталған қажеттіліктерді қанағаттандыруға бағытталған; үшінші кезең - дизайн мен оны сынау жұмыстарын қамтиды; төртінші кезең жобаны нақтылаудан, ал соңғы кезеңі - инновацияларды тарату және нарыққа шығарудан тұрады [2]. В.Медынскийдің пікірінше, аймақтағы инновациялық үдеріс - іргелі, қолданбалы зерттеулер, конструкторлық әзірлемелер, маркетинг, өндіріс және технологияларды коммерциализациялау процесінің кезеңдерінен өту арқылы идеяны өнімге дәйекті түрде айналдыру үдерісі болып табылады [3]. Қазақстандық ғалым С.Рахимованың пікірінше, инновациялық үдерістерді басқару – бұл инновациялық үдерістің барлық субъектілерінің қызметтерінің қатарлы жиынтығы, олар басқарудың барлық деңгейлерінде келісілген (жоспарлау, ұйымдастыру, мотивация, бақылау, реттеу)

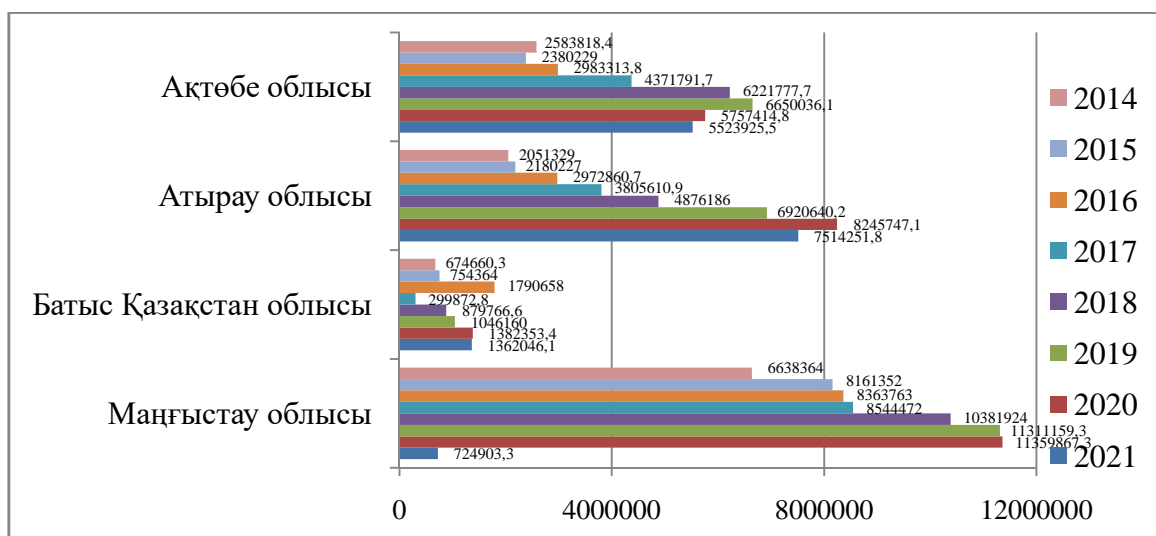

және бір бағытта барлығы талпынады, жылжиды, экономиканың тұрақты дамуына берілген кезеңде инновация арқылы жетуге тырысады [4, 110-116 б.].

Біздің пікірімізше, аймақтық инновациялық үдеріс - бұл қысқа мерзімде өндірісте елдің зияткерлік және ғылыми-техникалық әлеуетін жоғары тиімділікпен пайдалануға мүмкіндік беретін жүйені құру үдерісі болып табылады. Қазақстанның аймақтық инновациялық үдерістерінің концептуалдық даму схемасы ғылыми абстракция және индукция әдістері негізінде қалыптастырылып, ұсынылды.

Жалпы, Батыс Қазақстан аймағы облыстарының елдің экономикалық дамуындағы орны мен рөліне келесідей баға беруге болады. Атырау облысының экономикасы мұнай-газ секторы есебінен Қазақстанның ірі аймақтық экономикаларының бірі болып табылады және соңғы екі жылда оның өсу қарқыны республикалық деңгейден едәуір асып түсті. Жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі бойынша облыс бірінші орын алады және 2020 жылы республикалық орташа мәннен 3,8 есе асып түсті [5]. Ақтөбе облысының ел экономикасына қосқан үлесі зор, әсіресе шикізаттық емес құрамдас бөлігі бойынша жоғары мәнге ие. Бұл ретте ЖӨӨ көрсеткіші тұрақты өсу серпінін көрсетеді және жан басына шаққандағы ЖӨӨ көрсеткіші жалпы республикалық көрсеткіштен төмен болғанына қарамастан, соңғы үш жылда ЖӨӨ өсуінің нақты қарқыны жоғары. Батыс Қазақстан облысының экономикасы ел аймақтары бойынша салыстырмалы түрде орташа болып табылады. Алайда, облыстағы халық саны ең төмен екенін ескере отырып, БҚО-да жан басына шаққандағы ЖӨӨ деңгейі жоғары екендігін атап өткен жөн. Аймақ экономикасының елеулі үлесі тау-кен өндіру секторына, атап айтқанда, шикі мұнай мен газ өндіруге тиесілі. Маңғыстау облысында экономика ел бойынша орташа көлеммен және жан басына шаққандағы ЖӨӨ-нің жоғары көрсеткішімен сипатталады. Батыс Қазақстан аймағында индустриялық-инновациялық дамуының деңгейі жеткіліксіз деңгейде қалып отыр. Оның ішінде, нақты аймақтық инновациялық қызметті жүзеге асыру үшін тиімді инновациялық үдерісті дамытудың тұжырымдамалық схемасын жасау өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Әдетте аймақтардағы және мемлекеттің тұтастай инновациялық қызметінің даму қарқынын анықтау үшін көптеген ғалымдар инновациялық белсенділік көрсеткішін ғана қолданып, қорытынды жасайды (2020 жылғы дерек бойынша Батыс Қазақстан аймағының орташа инновациялық белсенділігі – 8,8%) [5]. Дегенмен, біз бұл көрсеткіштермен қатар басқа да маңызды көрсеткіштерге талдау жасауды жөн көрдік. Батыс Қазақстан аймағы бойынша инновациялық қызметтің даму қарқынын анықтау үшін ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі және сыртқы шығындар көлемін анықтау қажет (1-сурет):

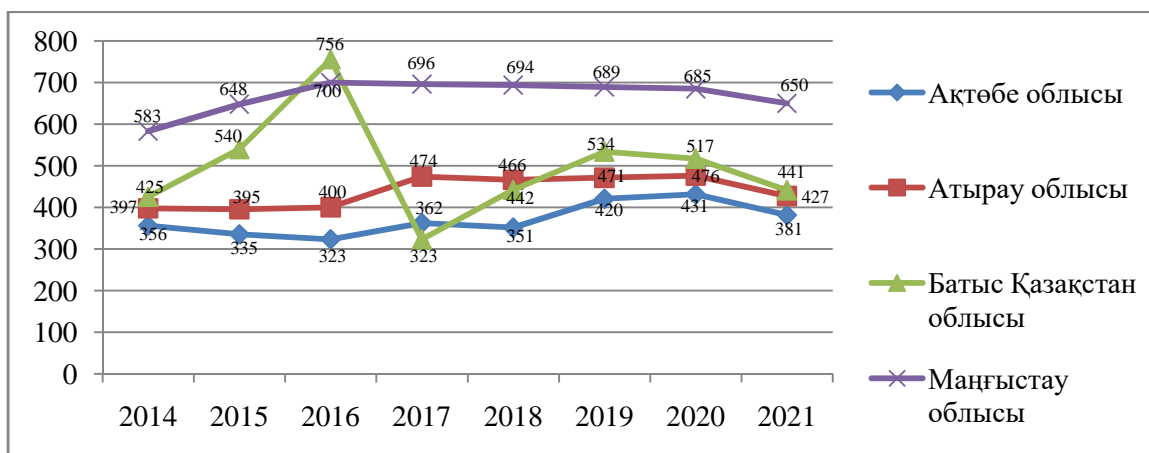

1 сурет - Батыс Қазақстан аймағы бойынша ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі және сыртқы шығындар көлемі, мың.тг.

Ескерту - автормен құрастырылған

Батыс Қазақстан аймағы бойынша ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі және сыртқы шығындар 2021 жылы барлығы 15125126,7 мың.тг құраған. 1-суреттен көріп отырғанымыздай, 2014-2021 жылдар аралығында шығындардың ең көп үлесі Маңғыстау облысына шығындар бойынша тиесілі. Ал шығындардың ең аз үлесі - Батыс Қазақстан облысында. Дегенмен, облыстар бойынша соңғы сегіз жыл ішінде шығындар үлесі артқан. Мысалы, Ақтөбе және Батыс Қазақстан облыстарында 2021 жылы 2014 жылмен салыстырғанда 2 есе, Атырау облысында 3,7 есе артса, Маңғыстау облысында шығындардың ең көп үлесіне қарамастан 2021 жылы шығындар үлесі 10 есе қысқартылған. Жалпы Батыс Қазақстан аймағының ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға жұмсалған ішкі және сыртқы шығындары 2021 жылы сегіз жыл бұрынғы 11 948 171,7 мың.тг. деңгейден 26% арттырылған. Инновациялық қызмет және ғылыми-зерттеу

жұмыстарының дамуын анықтау үшін Батыс Қазақстан аймағы бойынша ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер санын есептеу маңызды (2-сурет).

2 сурет - Батыс Қазақстан аймағы бойынша ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер саны, адам. Ескерту - автормен құрастырылған

2-суреттен көріп отырғанымыздай, Батыс Қазақстан аймағы бойынша ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер саны аймақ бойынша барлығы 2021 жылы 1899 адамды құраған. Бұл 2014 жылғы деңгеймен (1761 адам) салыстырғанда 138 адамға артқан. Батыс Қазақстан аймағы бойынша ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді орындаған қызметкерлер саны Маңғыстау облысында 2021 жылы 650 адамды құрап, тізімде алдыңғы қатарда орналасқан. Ал ең аз көрсеткіш - 2021 жылы 381 адам Ақтөбе облысында.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде жалпы Батыс Қазақстан аймағындағы инновациялық қызмет және ғылыми-зерттеу жұмыстарының жүргізілу үдерісі туралы нәтижелер жасауға болады:

- ең негізгі тежеуші фактор, әрине, ел экономикасының, оның ішінде Батыс Қазақстан аймағында орналасқан облыстардың шикізат өндіруі, әсіресе мұнай-газ саласына мамандануы болып табылады. Мұндай шикізаттық секторға мамандану аймақ экономикасын әртараптандыруға кедергі келтірері хақ;

- бүгінгі таңда Қазақстан аймақтарында инновацияларға сұранысты дамыту, оның ішінде техникалық реттеу, мемлекеттік сатып алу жүйесі, инновациялық компанияға ерекше мәртебе беру арқылы дамыту бойынша мемлекеттің арнайы реттеуші шаралары жоқ. Ал әлсіз сұраныс елдегі және оның аймақтарындағы инновациялардың алға басуын тежейтін негізгі фактор болып табылады;

- ғалымдар мен зерттеушілердің инновациялық инфрақұрылым элементтеріне, сондай-ақ инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау құралдарына жедел қолжетімділігінің төмендігі;

- басты мәселелердің бірі – «мемлекет-бизнес-ғылым» үштігінің біріккен жұмысындағы кедергілер мен жетілмегендігі болып табылады.

Автордың пікірінше, аталған мәселелерді дұрыс қағидаларға негізделген тиімді инновациялық үдеріс дамуының концептуалдық схемасын жасаумен шешуге болады.: (3-сурет)

3 сурет - Батыс Қазақстан аймағы инновациялық үдерісі дамуының концептуалдық схемасы. Ескерту - автормен құрастырылды

3-суретте көрсетілген аймақтық инновациялық үдеріс дамуының концептуалдық схемасы аймақта инновациялық қызметті ұйымдастыруды тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Суреттен көріп отырғанымыздай, инновациялық үдерістің толық циклы бірнеше сатылардан тұратын күрделі үдеріс болып табылады және әр сатының өз субъектілері мен қаржыландыру көздері болады. Инновациялық үдерістер консалтингтік және инжинирингтік фирмаларды, "инкубаторлар" қызметтерін, технопарктерді, лизингті, венчурлық капиталды қамтиды. Қазақстанда инновациялық жобалармен және тиісті инфрақұрылымды құрумен бірқатар арнайы құрылған мекемелер айналысады. Олар: ұлттық инновациялық қорлар, инвестициялық қор, "Даму" кәсіпкерлікті дамыту қоры, Қазақстанның Даму Банкі, инвестицияларға жәрдемдесу орталығы, инновациялық жобаларды қаржыландыру үшін құрылған инжиниринг және технологиялар трансферті орталығы, бизнес-инкубаторлар, венчурлік қорлар, технопарктер, технологиялар трансферті. Венчурлік инфрақұрылымды дамыту саласындағы қызмет жылдары ұлттық инновациялық қор "АИФРИ", "Авант венчурлық қоры", "Арекет жоғары технологиялар қоры", "Сентрас" венчурлік қоры, "АМОРН", "GloturTechnologyFund" секілді қорларды құрды. Оның ішінде, 2004 жылы Батыс Қазақстан аймағында инновациялық қызметті қолдау және ынталандыру мақсатында құрылған "Алгоритм" технопаркін атауға болады. Ұсынылған инновациялық үдерістің дамуының тұжырымдамалық схемасы - тек қана Батыс Қазақстан аймағында ғана емес, Қазақстанның басқа да аймақтарында қолдануға мүмкіндік беретін әмбебап схема. Бұл схема тек инновациялық үдерістің жүзеге асырылу сатылары мен ретін ғана емес, әр сатысында қызметті қаржыландыру мен басқару сипаттамаларын да қамтиды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1050 қаулысымен бекітілген. [электрондық ресурсы]. - <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (пайдалану уақыты: 03.09.2022)
2. Kline, S.J. / Rosenberg, N. An Overview of Innovation. // Washington: National Academy Press. – 1986. - 275-305. [электронды ресурсы] - <http://www.sciepub.com/reference/67909> (пайдалану уақыты: 07.09.2022)
3. В.Г.Медынский. Инновациялық менеджмент // Оқулық: Жоғары білім. - 2002. – 304 б.
4. С.А.Рахимова. Инновацияларды және инновациялық үдерістерді басқару // ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы. - 2013. –№ 5(99). - 206 б.
5. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының Ресми сайты. [электронды ресурсы] - <https://stat.gov.kz/> (пайдалану уақыты: 12.09.2022)

ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АКТИВИЗМ КОРЕННЫХ НАРОДОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ В РЕСПУБЛИКЕ САХА (ЯКУТИЯ)

В настоящее время тема экологии чрезвычайно актуальна, особенно в Якутии, где происходят частые экологические нарушения со стороны добывающих промышленных предприятий, что приводит к загрязнению вод бассейна рек.

В начале 50-х годов XX века началась деятельность алмазодобывающей, гидроэнергетической, газодобывающей промышленности. Среди них выделяется АЛРОСА – российская алмазодобывающая компания, занимающая лидирующую позицию в мире по объёму добычи алмазов. Корпорация занимается разведкой месторождений, добычей, обработкой и продажей алмазного сырья. Основная деятельность сосредоточена в Якутии, а также в Архангельской области и Африке. АЛРОСА добывает 95 % всей алмазной продукции России, доля компании в мировом объёме добычи алмазов составляет 27 %. Компания располагает разведанными запасами, достаточными для поддержания текущего уровня добычи не менее 18-20 лет. Прогнозные запасы АЛРОСА составляют около одной трети общемировых запасов алмазов.

Деятельность предприятий АЛРОСА в вилюйской группе районов наносит огромный экологический, экономический и гуманитарный урон. Главная опасность заключается в том, что стоки с вредными выбросами подрывают, изменяют, разрушают баланс биосферы. Все это негативно отражается на здоровье и умонастроения населения и может служить источником социальной и межнациональной напряженности.

Последний инцидент произошел в конце августа 2018 года, когда плотину АЛРОСА прорвало во время обильных дождей, изагрязненная промышленными отходами вода из плотины попала в реки Ирелях, Малой Буотомы и Вилюя. В результате соседние улусы оказались без питьевой воды из этих рек. Это Сунтар, Нюрба, Верхневилуйск, а также Вилюйск. В Вилюйской группе улусов есть 4 района: Сунтарский, Нюрбинский, Верхне-Вилуйский, Вилюйский. Также в бассейне реки Вилюй находятся еще Мирнинский и часть Кобяйского улуса. Численность населения составляет 177 588 человек (Верхневилуйский улус – 20 916, Вилюйский улус 24 653, Кобяйский улус – 12 880, Нюрбинский улус – 24 383, Мирнинский муниципальный район – 70 866, Сунтарский район – 23 890). Все вышеуказанные улусы омываются рекой Вилюй. Основной вид хозяйственной деятельности улусов с преимущественным заселением якутов – это скотоводство (разведение крупного рогатого скота и лошадей), охота и рыболовство.

Летом 2018 года люди брали пробы загрязненной воды, чтобы доказать последствия этой аварии. Фотографии показывают, что вода стала очень мутной. Экологическое бедствие стало своеобразным социальным экспериментом для людей в этих улусах. Население стало объединяться, выражать свое мнение разными способами. Они запустили флеш-моб в социальных сетях, где они делали селфи с хэштегом «#RekaViluy (#ViluyRiver)», #позорарлосе, общаясь к правительству РС(Я) с просьбой заняться экологическим бедствием.

Кроме того, население создало общественную организацию с целью контроля за работой правительства и АЛРОСА по деактивации рек.

Нами проведен сравнительный анализ результатов социологического исследования влияния алмазодобывающей промышленности на жизнедеятельность жителей вилюйских районов, проведенных в 1989 - 1990 г.г. 30 лет назад был опрошен 951 житель 5 вилюйских районов. В 2019 году мы провели анализ информации об активности, связанной с экологическим состоянием Вилюйской группы районов, в интернете с охватом одного большого сайта Якутии - ykt.ru и 4соцсетиИнстаграм (ysia.ru – 37 689, edersaas.ru – 52 290, crimuyakutia – 263 000, новости якутии – 93 978). Дополнительно рассмотрели аккаунты блогеров, которые организовали флешмоб в Инстаграме #рекавилуей (Лиза Газизова – 77 980, Варя Максима – 50 900, Семен Луканси – 20 700, Анна Фомина – 16 890). Общее количество пользователей соцсетей составляет – 613 427 человек.

Мы провели анализ комментариев целью выявления спектра мнений пользователей соцсетей, касающихся экологического бедствия в Вилюйском регионе.

На сайте и в социальных сетях, изученных нами, было размещено 859 материалов, посвященных экологическому бедствию на реке Вилюй. Наш анализ показал, что пользователи активно заинтересованы и обеспокоены судьбой реки Вилюй. Большинство пользователей оставляют комментарии, выражающие обеспокоенность ситуацией. 60% пользователей считают, что от качества воды непосредственно зависит качество жизни и здоровья людей. Поэтому у них весьма строгие требования к АЛРОСА. Фокус внимания людей сосредоточен на качестве питьевой воды.

Многие жители Вилюйских регионов пишут в социальных сетях, что они хотят переехать из районов нынешнего проживания, то есть можно ожидать появления экологических беженцев. Причиной являются экологически неблагоприятные условия проживания. Некоторая часть населения хочет переехать в центральные районы или в город Якутск. Есть и комментарии, выражающие смирение населения с неизбежностью разрушения экологии.

Мы полагаем, что ухудшение экологического состояния территории проживания меняет тип хозяйственной деятельности, способов жизнеобеспечения, так как население теряет возможность сохранения и развития традиционных видов трудовой деятельности, что, в свою очередь, вынуждает покинуть традиционную среду обитания.

Население считает, что основную информацию от правительства о состоянии экологической ситуации в данное время получает через средства массовой информации, соцсети и сайты. В 1990 - годах жители этих регионов указывали на отсутствие каналов достоверного информирования и информации. Так, например, 85,6 % опрошенных (опрос социолого-этнографического изучения общественного мнения населения Вилюйской группы районов в 1989 г.) не знали о вредном влиянии алмазодобывающей промышленности и Вилюйской ГЭС на окружающую среду и в первую очередь на воду реки Вилюя.

Анализ комментариев в социальных сетях и в комментариях сайта ykt.ru показывает обеспокоенность людей тем, что катастрофическое ухудшение качества воды может подорвать здоровье многих людей и продолжит свое пагубное воздействие. В социальной сети Whatsapp жители пишут, что в последнее время распространились желудочно-кишечные, онкологические, аллергические заболевания и болезни суставов. Также по мнению населения, руководство компании «АЛРОСА» нужно обязать ответить за экологическое преступление, совершенное перед населением Вилюйского региона, т.к. они должны были знать о возможных негативных последствиях сброса высокоминерализованных вод в речную систему. Также есть комментарии, которые призывают привлечь руководство компании к уголовной ответственности.

Помимо негативных комментариев есть предложения для выхода из такой ситуации: во-первых, предлагается строительство очистных сооружений на всех промышленных предприятиях, загрязняющих экологическую среду, во-вторых, применение крупных штрафных санкций руководителям промышленных предприятий и, в-третьих, закрыть деятельность компаний.

Большинство пользователей соцсетей считают необходимым в первую очередь вести строительство очистных сооружений. Это показывает, что население нацелено на восстановление жизнеспособности реки, обеспечивающей биологическое взаимодействие человека с природой.

Особую группу комментариев составляют заинтересованное, эмоционально-взволнованное отношение к проблеме экологии реки Вилюй. Результаты анализа мнений населения в соцсетях показывают, что загрязнение реки может пагубно отражаться по всему комплексу жизни местного населения. Может быть утрачен традиционный способ охоты и рыболовства, традиционные промыслы и виды трудовой хозяйственной занятости, самообеспечения продуктами питания. Все отмеченные негативные явления ведут к размыванию этнокультурных основ местного населения, к быстрой утрате молодым поколением трудовых, художественных и культурных навыков своего народа, накопленных веками.

В ходе анализа выявили, что большинство комментирующих - это люди среднего возраста. Молодые люди комментируют на сайте ykt.ru, но если сравнить с хайповыми и криминальными новостями, материалы про экологию собирают мало комментариев. В инстаграме комментариев больше, но основную массу составляют люди старше 35 лет.

В последнее время в Якутии многие молодые люди стремятся употреблять экологически чистые продукты, сортируют отходы, отказываются от неразлагающихся пакетов и т.д. Это проявление экологического активизма. Наблюдается осознание того, что окружающую среду нужно защищать от вредных воздействий, думать и рефлексировать на темы глобальной экологии и действовать локально. Так что полагаем, что молодые пользователи соцсетей становятся активными в экологических вопросах.

В Якутии создан общественный Союз экологов «Вилюй». Члены организации ездили на экологическую экспедицию по Вилюйским районам, также они действуют в качестве наблюдателей за деятельностью компании АЛРОСА и правительств по устранению последствий экологического бедствия. По итогам работы организуют пресс-конференции, отвечают на вопросы населения, пишут материалы на сайтах и в соцсетях.

Блогеры в инстаграме запустили флеш-моб #спаситевилюй. Снимали видео-обращение и призывали не молчать, собираться вместе и доказать, что в загрязнении реки виновата не природа, а человек - то есть АЛРОСА. Флеш-моб передавали друг другу. По хештегу в флешмобе участвовали 108 человек.

Анализ сайтов показывает, что у населения не хватает знаний по экологическому праву. Мы предлагаем следующие действия для повышения экологической грамотности населения:

- организовать обучение по экологическому праву через соцсети;

- правительством республики должна быть разработана программа по сортировке отходов, что воспитывает экологический активизм, тем самым восстановить традиции бережного отношения к природе.

- предлагаем создать в социальной сети Инстаграм аккаунт, где можно было проводить прямые эфиры, выкладывать полезные посты, новости, информации и делать экологические инфографики. Эту сеть можно развивать и охватить не только Республику Саха (Якутия), но и другие регионы России и Арктические регионы мира.

УДК 378.1

Попов М.М., Лягавина В.Н.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

СТРАТЕГИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Подлинные произведения искусства способны перевернуть жизнь человека, сделать его более мужественным и благородным, мудрым и добрым. Чем ближе мы находимся к его немеркнущему свету, тем ярче отблески, падающие на нас. При этом надо соблюдать лишь одно условие – подходить к искусству с трепетной душой и желанием познать законы творчества.

Глава государства Казахстан Нурсултан Абишевич Назарбаев неоднократно говорил о создании необходимых условий в пробуждении чувства патриотизма и возрождения культурного наследия. Изучение их социального положения, определение их значимости очень важны для страны и общества.

Воспитание гуманного человека – одна из задач общества. Она решается посредством многих видов и жанров в искусстве, а так же постижением культурных ценностей, осознанием их значимости.

Меняются интересы людей и ритм жизни. Времена классических видов в искусстве уходят и многими это признается. Эти изменения затрагивают самые разные области, в том числе и человеческое общение. Модифицируется восприятие людей, культура общения и понимание искусства.

В социально-культурном смысле, высокое искусство исполняет функции высокоэффективного психо-духовного механизма культивации и стимулирования возвышенных состояний духа, как в отдельном человеке, так и в социуме, в целом. К сожалению, на текущем историческом этапе, система общечеловеческих культурно-нравственных традиций и ценностей, в том числе - и в сфере высокого искусства, – претерпевают очевидную существенную девальвацию вследствие всё большего и большего усугубления в современном обществе тенденций культурно-нравственной деградации, развращения и опошления массового сознания людей. Следует отметить, что все более усугубляющаяся духовно-нравственная инволюция, выражающаяся в тенденции все большего усиления и превалирования в современном массовом сознании сравнительно низменных, животво-инстинктивных предпочтений и проявлений человеческой природы, при одновременном угасании в нем более возвышенных и высокоодухотворенных, совестливых, истинно человеческих сверхсознательных инвольтаций и эманаций – наносит существенный урон степени востребованности и, в целом, культуре формирующей роли высокого искусства в современном обществе [1].

Спрос определяет предложение, и в отсутствии социально ангажированного массового спроса на высокое искусство, современная массовая культ-индустрия успешно перестраивается под более приземленные и незатейливые этические и эстетические предпочтения духовно эволюционирующего социума. Что проявляется в форме многочисленных и разнообразных форм и течений так называемой, «попсовой» масс-культуры, призванной обслуживать сравнительно низменные и низкопробные вкусы и потребности духовно грубеющих и деградирующих масс.

Сегодня мировое общество переживает утрату целостности и неизменности нормативной системы нравственных ценностей. Это может показаться невероятным, но никогда еще за всю свою историю человечество не было подвержено столь жуткому процессу тотального оболванивания, при котором морально-духовные ценности девальвируются у всех на глазах. За относительно короткое время вполне нормального человека, у которого были довольно высокие образовательные и моральные критерии, удалось превратить в недалекого послушного потребителя, мало заботящегося о своем внутреннем мире, судьбе следующих поколений и живущего фактически одним днем.

Похоже, мы все являемся жертвами применяемых в массовом порядке психологических технологий, посредством которых нас превращают в безликую и отвратительную биомассу. Происходит подмена ценностей. Человека гипнотизируют с помощью ярких стимулов средств рекламной и массовой информации, и вместо чести, доблести, нравственности и любви, ему имплантируются насилие, разрушение семейных ценностей и инфантильность, эгоизм и потребительство. На наших глазах принудительно снижают качество общего образования. Делается все для того, чтобы постепенно уничтожить традиционную семью и мораль.

Художник, в широком смысле, - индикатор общества. Личность, не утратившая чувства прекрасного, понимает, что сегодня происходит элементарная подмена понятий. Вычурный цинизм по отношению к высшим примерам искусства, проявлению культуры поведения, сродни примитивному мышлению. Он то и пытается вытеснить высокое классическое искусство. Спрос на ширпотреб гораздо выше, чем на истинное мастерство. Понятие конъюнктуры управляет рынком потребительской способности людей.

Все хотят, чтобы поколение было образованным и культурным. Чтобы оно понимало классическое искусство, имеющее непреходящую эстетическую ценность. Гуманизм, совершенство художественных форм не присуще современной культуре. Невозможно воспитать высоко нравственного, духовного человека, стоящего на позиции гуманизма, вкладывая в него деформированное представление о языке искусства. Необходимо заботиться о формировании культурной среды. Сохранять ценности и культурные коды, подмена которых произошла уже давно.

В толковании понятия "культура", учитывая многообразие его трактовок, мы, прежде всего, опираемся на её социально-философское значение - как качественной характеристики развития любой социальной системы [2]. Она свидетельствует о степени гуманизации социума, о мере реализации сущностных сил человека. Это мера человеческого в человеке, или мера гуманности совокупного общественного субъекта, если речь идет о социальной группе, нации или общества. В социологии под культурой в широком смысле этого слова понимают "специфическую, генетически не наследуемую совокупность средств, способов, форм, образцов и ориентиров взаимодействия людей со средой существования, которые они вырабатывают в совместной жизни для поддержания определенных структур деятельности и общения" [3].

При тотальной политике, когда сферы влияния берут под свой контроль социальную среду, стремясь ее всячески, как правило, опосредовать, неизбежно искажение потребительских норм, а так же, в случае несформированного сознания, наносится урон в духовное развитие личности. Не бравирюя ссылками на статистические условности, попытаемся провести полемику, не подразумевая проявление некоего снобизма со стороны авторов настоящего материала. Пожалуй, здоровым решением является скорейшее определение курса выживания для адекватной прослойки общества, когда провоцирующими факторами проводится обезличивание масс в тотальном режиме. Прежде всего, констатация факта – через субкультуру происходит навязывание суррогатных ценностей способствующих эстетическому разложению молодого поколения, которое принимает их за свои приоритеты.

Не хотелось бы наводить бури в стакане, возмущая «сильных» мира сего. Иначе коэффициент КПД, в процентном соотношении здесь, зависнет на скудном показателе. Освещая «правду жизни», избежим дебатов под вывеской «кто, на что горазд». Задача в статье совсем иная. Так, как показал опыт продолжительных летоисчислений, порочное влияние влиятельного конгломерата, контролирующего общественный уклад, никогда не было регламентировано. В средствах же (классика жанра), он никогда не скупился на прессинг в отношении персонального IQ граждан. Заинтересованность в обладании каждой душевной единицей! Прессинг СМИ с пресловутыми 25 кадрами и прочим психогенным арсеналом средств. Отсюда нехитрое умозаключение – констатация негативной перспективы эволюции индивидуума, а так же факт неизбежной ментальной дисфункции и самого общества. У «вершителей судеб» никаких скидок на соблюдение этических норм и морали. Рокировка полюсов. Духовного на антитактовой. Безапелляционное истребление всего, что связано с культурным обликом и на этом фоне зомбирование на культ материальных утешений для опорно-двигательного аппарата общества. Иными словами – материя первична. Такова нехитрая и вовсе не теневая политика конъюнктурных апологетов. Преемственная связь с великим наследием светлых умов эпохи просвещения, сегодня буквально трактуется ПРОШЛЫМ и соотносится с пережитками времени, с анахронизмом.

Оставляется ли право на личное пространство, где бы субъект ревностно оценивал и отстаивал свою принадлежность к ЧЕЛОВЕКУ РАЗУМНОМУ? Возможность соотносить свое творческое «Я» по духовной шкале. На общественных началах, через личную инициативу, хотя бы так (хорошо бы без разрешения на то культпросветкомиссии). Ответственность за уровень своего образования, вроде, тоже никто не отменял. Рецепт лаконичен – вполне по силам любому себя уважающему, поставить «табу» против притязаний из «вне», сохранив, таким образом, принадлежность себе в условиях культурной и духовной дискриминации. Поиск иных радикальных мер против зашлакованности сознания не представляется столь эффективным. Не прибегая к пафосным всхлипываниям, процитирую мнение даосских мудрецов, которым, вряд ли, стоит пренебрегать: «бережное отношение к культурным достижениям прошлого, не позволит ближайшему будущему выстрелить по нам из пушек!». С прамбулой достаточно.

Представляется крайне необходимой мерой оснащение образовательного процесса дисциплинами по леквиду пробелов общеэстетического свойства. Оснащение лекционных курсов разделами, отвечающими за повышение культурного уровня студенческой среды на фоне прогрессирующей динамики падения такового в настоящее время. Впрочем, и во все времена происходила констатация подобного факта. Ни в коей мере это не должно означать пускание на самотек (по умолчанию) порочащие явления, предоставляя им, таким образом, определенную фору. Необходимо обозначить

нравственные ориентиры в разделе учебного процесса, с максимальной результативностью. И здесь актуальна практика проведения аттестации.

Формирование учебной программы представляется неполноценной, или несбалансированной без введения в ее составляющие разделов эстетического направления...Приемлемыми нормативами в общеобразовательном курсе Вуза, могли бы явиться сформированные дисциплины, отвечающие за культуру поведения обучающегося, а так же его моральную устойчивость. Планомерное вытеснение, в частном порядке, паразитического влияния социальной среды на несформированное сознание должно происходить, как мне представляется, путем планомерного смещения системы координат обучаемого от разлагающих его сознание к регенерирующим. Доминирование в его характеристике положительных свойств, должно являться основной прерогативой.

В свете конструктивных предложений, хотелось бы затронуть следующие положения. Программа, составленная на основе спектрального анализа, присущих современному типу среднестатистического тинэйджера, его персональных качеств и свойств натуры, позволит осуществить на практике коммуникабельность общения. Проведение регулярного тестирования группы студентов, обусловит элементарную творческую активность у них разделов головного мозга исключая возможность развития вегетативного мышления. Воспитательная работа на основе соблюдения рациональных аспектов психологии в межличностном общении, несомненно, способна поменять параметры культурного образования в пользу прогрессирующего эквивалента. Востребованность этических норм, должна являться основополагающим критерием, если не на генном уровне, то, по крайней мере, максимально привносящие в культуру поведения молодого человека черты от цивилизованного общества.

Имеются веские основания предположить, что невмешательство в четко наметившийся культурный регресс в студенческой среде, способен в ближайшем будущем явиться серьезным поводом для вполне обоснованного беспокойства. Уже сегодня понятие массовая деградация, причем начиная с упоминания ряда цивилизованных государств, несет тотальную угрозу обществу. Не думаем, что статистические данные межведомственных комитетов по делам молодежи, соотносимые с независимым мнением социологов разных стран, можно обвинить в утрировании положения вещей. До степени посягания на жизнь другого человека, забавы ради (в США, среди подростков набирает свою популярность игра Нокаут). Или отвергаются устои общества, нивелируются основные постулаты гражданских прав, на фоне анархических выпадов и несанкционированных провокаций. Протесты поколения хиппи не что иное, как умиляющие своей наивностью. У сегодняшнего юного реакционера агрессия грозящая своєю неуправляемостью. В процентном соотношении интеллектуальная молодежь имеет все шансы быть поглощенной своей оппозицией в трехкратной мере! Современные молодые прекословят, бунтуют, не давая себе в этом отчета. Они считают свое поведение нормальным. Они ведут себя нагло, а после говорят: «Это просто так». Молодежь находится под влиянием разнузданного, бунтовского духа мира сего, который никого и ничего не уважает и не почитает. Чем хорошим может закончиться то, что юноша, чтобы казаться оригинальным, утверждает, что уважение к старшим – это пережиток прошлого? А некоторые родители, не понимая, что делают зло, восхищаясь своими чадами, считая их не по годам развитыми, когда те разговаривают с наглостью.

Как можно охарактеризовать «современную культуру», преобладающую в мире? Некоторые называют ее прямо «антикультурой», «культурой распада», саморазрушения.

Введение курса культурологии в систему образования, можно считать необходимым на самой ранней стадии, когда сознание обучаемого гибко и способно определять приоритеты. Стоит задаться вопросом относительно форм подачи сопутствующего материала со стороны наставника-аудита.

По возможности избегая догматичных методов, тем не менее, с принципиальным обоснованием пользы непреходящих ценностей, должна утверждаться в аудитории система координат. Лояльная система, при которой допускалась бы схема переговоров с «оппонентом» - студентом нежелательна, ибо со стороны находящихся за партами они, как правило, несут субъективный, спонтанный характер импульсивного свойства [4]. Преподаватель, осознавая свою роль в свете поставленных целей, пресекающий компромиссы условного характера, успешно решает запланированные задачи. Организует процесс урока с превалированием в нем информации вызывающий неподдельный интерес учащегося, активации в нем эстетического начала, изначально заложенного природой в личность. Однако, в виду его нивелированными условиями социума, нуждающиеся в чуткой коррекции компетентным наставником, со стороны профессионального звена Вуза. Востребованность культурного потенциала, гуманистическое отрезвление, непотребительское, но созидательное в характеристике личности, ни это ли должно явиться позитивным результатом плодотворной работы преподавателя, как фактора первостепенной важности в процессе формирования личности. Тот случай, когда двух мнений быть не может.

Все говорят сейчас о кризисе культуры и опасаются за ее будущее. Это стало общей проблемой. Сегодня от культуры все более требуют, чтобы она соответствовала запросам и требованиям определенной части общества. Её большей части, конечно же. Такая постановка вопроса способна переродить саму значимость культуры, превращая ее в понятие иного порядка. Таким образом, социальное позиционирование масс определяет, чем должны быть культура, искусство, литература,

музыка, наука... Никакого подразумевания качества, при этом, естественно. Чистота культуры деформирована. Происходит приспособление ее к интересам, опять же, масс, которые начинают сами влиять на культуру, приспособляя ее к своему уровню. Культура в широком смысле становится притянутой к обыденности.

Кризис качественной культуры – прямая угроза для интеллектуального слоя. При таких условиях гуманизм, как основа культуры, может быть обречен и бессилён восстановить изначально культурный слой. При вторжении «морали масс» гуманизм сам по себе, может не устоять. Когда дух перестает быть моральным стержнем в человеке, то он теряет равновесие своей личности, подвергая опасности существование в ней духовной жизни.

На протяжении многих веков люди, связанные со сферой образования, обдумывали содержание всестороннего воспитания. Каким должно быть идеальное образование?

К.Д.Ушинский, заложивший научные основы педагогической мысли, особо подчеркивал роль духовного и нравственного воспитания как основы для развития индивидуальности [5]. Проблема особо актуальна в последние годы, когда наблюдается падение нравственных ценностей, циничное игнорирование духовных приоритетов.

Актуальность обращения к проблеме использования образовательного потенциала художественно-эстетической среды в профессиональной подготовке студента обусловлена рядом причин. Первая причина - качественные изменения в традиционных ценностных ориентациях современного общества, связанные с переходом от моно стилистической культуры к культуре поли стилистической, а также с кризисом культуры, сопровождающим этот переход. Вторая причина - новые цели в образовании, направленные на формирование такого типа личности, который способен к стремительному, гибкому изменению способов своей жизнедеятельности. Третья - необходимость оптимизации процесса подготовки в условиях, при которых накопленный культурный потенциал общества, либо остается невостребованным, либо недостаточно эффективно используется в процессе воспитания и обучения подрастающего поколения.

Подготовка учителя музыки, музыканта в вузе предусматривает освоение комплекса знаний и умений, обеспечивающих общее музыкальное развитие, формирование музыкального вкуса, основ музыкальной культуры. Однако ее качество и содержание не рассчитано на подготовку обучаемого к восприятию многообразия явлений художественной культуры, различных субкультур, на процесс социализации его в культурной среде общества. Это подтверждается результатами в музыкальном воспитании студентов, личностное становление которых происходит в период кризиса культуры и разрушения установившихся ценностей. Процесс социализации подрастающих поколений усложнился еще и благодаря научно-техническому прогрессу, и развитию средств массовой коммуникации, распространяющих массовую культуру, представленную в большей степени невысокими культурными "достижениями". В связи с этим, особую значимость в подготовке студента приобретает художественно-эстетическая среда, которую мы понимаем как подсистему социальной и культурной среды общества, где осуществляется духовное, мировоззренческое и творческое развитие личности, на основе её взаимодействия с художественной культурой. Обладая высоким образовательным потенциалом, способным влиять на становление системы ценностных ориентации личности будущего учителя, художественно-эстетическая среда, как совокупность элементов, в комплексе учебно-воспитательной работы со студентами задействована недостаточно эффективно. Процесс использования образовательного потенциала художественно-эстетической среды в профессиональной подготовке студента, составляет сегодня педагогическую проблему, требующую решения. Необходимость рассмотрения данной проблемы подкрепляется также всё возрастающим влиянием молодежной субкультуры на студенчество как социальную группу общества, к которой относятся и студенты музыкального факультета Вуза.

Образование, основанное на культурных ценностях, нравственных и этических принципах, поможет студентам в любых жизненных ситуациях принимать четкие, взвешенные решения. Они смогут найти в себе путь борьбы со страстями и отрицательными эмоциями. Тогда молодой человек почувствует, что судьба ему подвластна, что он не должен быть пассивной жертвой окружающей среды или собственных противоречивых эмоций. В результате он сможет научиться уважать, ценить и любить других людей так же, как и себя, сможет понять ценность и смысл жизни человека.

Список литературы

1. Соколов Э.В. Культура и личность / Э.В. Соколов. – Л., 1972. – 37 с.
2. Витань И.Н. Общество. Культура. Социология. – М., 1984. – 288 с.
3. Бueva Л.П. Духовность, художественное творчество, нравственность // Вопросы философии. 1996. – № 2. – 40 с.
4. Яницкий, М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово: Кузбассвузиздат – 2000. – 59 с.
5. Ушинский К.Д. Теоретические проблемы педагогики Том 1. – М., 1974. – 337 с.

Бекежанова А.Р.
Поволжский институт (филиал)
федерального государственного бюджетного
образовательного учреждения высшего образования
«Всероссийский государственный университет
Юстиции (РПА МИНЮСТА РОССИИ)» в г.Саратове,
г. Саратов, Российская Федерация

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В современных условиях качество и эффективность правового регулирования, укрепление законности и правопорядка в обществе и государстве находятся в органической связи с дальнейшим совершенствованием правотворчества, правоприменения, а также повышения уровня правовой культуры субъектов права.

Общеизвестно, что сама деятельность государственных органов по принятию, изменению и отмене юридических норм, то есть правотворчество, также требует тщательного нормативного регулирования.

Одним из важнейших направлений совершенствования правовой системы РК является развитие правотворчества и его правового обеспечения. Определение для Казахстана амбициозной цели – вхождение к 2050 году в число 30 самых развитых государств мира, а также вхождение в иные передовые рейтинги, предъявляет высокие требования к национальной правовой системе. Эта задача также актуализируется заинтересованностью страны в инвестициях, новых технологиях: как известно, конкурентоспособная правовая система привлекает под свою юрисдикцию больше бизнеса и инвестиций, способствует реализации смелых и передовых идей. Поэтому сегодня в РК ставится задача создания такой правовой системы, которая была бы способна на равных конкурировать в вопросах удобства применения и надежности защиты прав с правовыми системами других развитых стран мира [1].

В любом государстве и в любую эпоху существует бесконечное разнообразие интересов политических, экономических, социальных, религиозных, возрастных и т.д. Для того чтобы упорядочить собственную жизнь, общество рождает власть, наделяя её определенными полномочиями и в то же время пытаясь ограничить ее. Общество права - это то общество, где власть вписана в рамки закона. При этом общество наделяет государство полномочиями, которые оно делит между тремя его ветвями: судебной, исполнительной и законодательной, в соответствии с Конституцией Республики Казахстан (п.4 ст.3) [2]. Органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти самостоятельны. Государственную власть в Республике Казахстан осуществляют Президент, Парламент, Правительство и суды. Приведенный в Конституции Республики Казахстан перечень ветвей государственной власти является замкнутым, то есть не подлежит пересмотрам и изменениям. Это сделано для создания стабильной и работоспособной конструкции государственной власти в Республике Казахстан. Выполняя свои задачи, органы государственной власти взаимодействуют друг с другом. При этом каждая ветвь государственной власти ограничивает другую и сдерживает её. Данную систему взаимоотношений принято называть системой сдержек и противовесов.

Закон - это, прежде всего форма и при отсутствии ее мы оказываемся в плену произвола. Ведь формально воля законодателя не знает ограничений - он способен принимать любые законы по своему усмотрению. Именно поэтому столь важно ограничить законодателя процедурой. Неукоснительное следование принципу легализма позволяет обществу самым непосредственным образом влиять на формирование воли законодателя на всех этапах, от внесения законодательной инициативы и до обнародования закона [3,с.315].

Законотворчество сложный и трудоемкий процесс, в ходе которого, должно появляться новое, по замыслу его автора, правообразование. Главное звено в законотворчестве – принятие законопроекта Парламентом. Говоря о законотворческой деятельности государства, следует обратить внимание на то, что она является частью процесса правообразования. Характеризуя этот процесс, следует отметить, что есть, прежде всего, перевод объективных законов общественного развития на язык решений, облеченный в соответствующую юридическую форму. «Обычно сложившаяся в жизни норма реального поведения предшествует правовым предписаниям. В законе часто закрепляется то, что уже оправдало себя на практике, сформировалось как оптимальная форма поведения».

Закономерно было бы рассматривать законодательный процесс как часть процесса правообразования. Законотворчество - сложное социальное явление, имеющее управленческую природу. Это одна из форм государственного руководства обществом. Как любой социальный процесс - это сознательная, целенаправленная деятельность, осуществляемая через право и правовые нормы. Говоря о законотворчестве как о явлении социальном и юридическом, нельзя его ограничить лишь изданием нормативных актов. Оно охватывает более широкий круг процессов: подготовка нормативного акта,

выявление потребностей в правовом регулировании тех или иных право образующих общественных отношений, направление и характер регулирования [4, с.18].

Согласно традиционной точке зрения, правотворчество - это деятельность государства, направленная на создание юридических норм. В узком смысле под правотворчеством подразумевается непосредственно сам процесс создания правовых норм компетентными органами. В широкой трактовке данный процесс «исчисляется» с момента правотворческого замысла и до практической реализации юридической нормы (подготовка, принятие, опубликование и т.д.) [5, с.119].

Основы правового регулирования правотворчества закладываются в Конституции РК от 30 августа 1995 года. Так, в статье 4 Основного закона РК дается определение действующего права РК следующим образом: «действующим правом в Республике Казахстан являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договорных и иных обязательств Республики, а также нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда Республики». Также в данной статье урегулированы вопросы иерархии основных элементов действующего права: Конституции, законов и иных нормативных правовых актов и международных договоров РК, а также принципиальные условия их действия. Далее, в Разделах 3-5, посвященных Президенту, Парламенту и Правительству РК, регулируются вопросы законодательной инициативы, порядок и процедура принятия законов, взаимодействия указанных высших государственных органов при принятии законов, в том числе с помощью системы сдержек и противовесов. При этом в пункте 3 статьи 61 Конституции РК определяется исчерпывающий круг вопросов, по которым Парламент вправе издавать законы. Далее в пункте 8 статьи 62 Конституции РК устанавливается, что «порядок разработки, представления, обсуждения, введения в действие и опубликования законодательных и иных нормативных правовых актов Республики регламентируется специальным законом и регламентами Парламента и его Палат».

По заключению Конституционного Совета Республики Казахстан от 4 мая 2022 года № 1.Значительное число *изменений* коснулось *законодательного процесса*. К таким новшествам относятся: представление Парламентом на подпись Президенту закона; принятие на совместном заседании Палат конституционных законов; установление порядка повторного обсуждения и голосования по конституционным законам или статьям конституционного закона, вызвавшим возражения Президента Республики (подпункт 1) пункта 8, подпункт 1) пункта 14, подпункт 2) пункта 21 статьи 1 проекта Закона).

Для формирования более сбалансированной парламентской системы введено правило, предполагающее право Сената одобрять или не одобрять законы, уже принятые Мажилисом. Таким образом, именно Мажилис наделяется правом принимать законы. Это новшество серьезно укрепит механизмы сдержек и противовесов в политической системе и заметно оптимизирует законотворческую процедуру (подпункт 3) пункта 20, пункт 21 статьи 1 проекта Закона).

Расширена компетенция Мажилиса, усиливается парламентский контроль за качеством исполнения республиканского бюджета. Для этого Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета преобразуется в Высшую аудиторскую палату, Председатель которой должен два раза в год отчитываться перед мажлисменами (новый подпункт 3-1) пункта 1 статьи 56 Конституции). Это еще более упрочит статус Мажилиса и в целом Парламента.

Полномочия Сената, в свою очередь, дополнены правом согласования вносимых Президентом Республики кандидатур на посты председателей Конституционного Суда и Высшего Судебного Совета (новые редакции подпункта 4) статьи 44, подпункта 2) статьи 55, пункта 4 статьи 82 Конституции) [6].

Тем самым правовое регулирование правотворчества в Республике Казахстан активно развивается, способствует повышению качества правотворчества путем внедрения перспективного планирования правотворческой деятельности, введения научной экспертизы проектов нормативных правовых актов и международных договоров, финансового обеспечения принимаемых законов, совершенствования правового мониторинга, правовой информатизации.

Вместе с тем фундаментальные изменения, происходящие в мировой экономике и политике, процессы глобализации и региональной интеграции, внутренняя динамика развития страны, а также проблемы, имеющиеся в сфере действующего права РК, ставят в повестку дня новые вопросы дальнейшего совершенствования правотворчества.

Рассмотрены проблемы правотворчества, отражающиеся в действующем праве РК. Так, одной из острых проблем является недостаточно эффективное планирование и прогнозирование последствий принятия нормативных правовых актов, влекущее внесение изменений, дополнений либо отмену этих актов сразу после их принятия, а также неоправданная поспешность подготовки проектов некоторых важнейших правовых решений (в том числе и кодифицированных актов).

Прежде всего, это касается таких важнейших кодифицированных правовых актов, как Уголовный кодекс РК, Кодекс об административных правонарушениях РК, Налоговый кодекс РК, процессуальные кодексы. Так, 16 июля 1997 года был принят УК, затем 3 июля 2014 года принимается новый УК, в который в скором времени также активно стали вноситься изменения и дополнений. КоАП был принят 30 января 2001 года, затем 5 июля 2014 года принимается новый КоАП, в который

буквально через полгода (7 ноября 2014г.) и далее неоднократно (02 августа 2015г., 29 марта 2016г. и т.д.) были внесены изменения и дополнения. Налоговый кодекс был принят 12 июня 2001 года, и 10 декабря 2008 года принимается новый, в который также внесено значительное количество поправок. По неофициальным данным в скором времени планируется внесение новых кардинальных поправок в Налоговый кодекс РК.

Это очевидно свидетельствует о бессистемности и хаотичности, недостаточной юридической и содержательной проработке проектов с точки зрения прогнозирования последствий, учета динамики и потребностей развития общества в перспективе, принятие их без соответствующих экономических, финансовых, экологических обоснований, без общественного обсуждения и анализа прогнозов их эффективности. Как метко подмечают в литературе, министерства и ведомства охвачены «законодательным зудом», и каждое из них стремится закрыть пробелы путем их урегулирования законом.

Долгосрочными последствиями такой практики является снижение престижа закона, идеи его общеобязательности, формирование в обществе нигилистического отношения к праву и государству, препятствование для планирования бизнеса хозяйствующими субъектами, недоверие к правовой системе со стороны инвесторов, в том числе зарубежных.

Значительную угрозу единству правового пространства Казахстана представляют противоречия правовых актов нормам Конституции РК. Ярким примером тому является Конституционный закон РК «О международном финансовом центре «Астана», принятый 7 декабря 2015 года, а также ряда подзаконных актов во его исполнение. Согласно статье 4 данного закона «действующее право Центра основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из: 1) настоящего Конституционного закона; 2) не противоречащих настоящему Конституционному закону актов Центра, которые могут быть основаны на принципах, нормах и прецедентах права Англии и Уэльса и (или) стандартах ведущих мировых финансовых центров, принимаемых органами Центра в пределах предоставленных настоящим Конституционным законом полномочий». Далее устанавливается, что «порядок разработки, регистрации, введения в действие, опубликования, внесения изменений, дополнений, а также прекращения действия актов Центра определяется постановлениями Совета по управлению Центром».

Данные нормы входят в прямое противоречие Конституции РК. Это связано со следующим. Во-первых, указанным Конституционным законом на территории Международного финансового центра Астана, которая является частью территории РК (более того, «сердцем» страны), легализуются принципы, нормы и прецеденты права Англии и Уэльса и (или) стандарты ведущих мировых финансовых центров, путем принятия актов Центра его органами. Кроме того, порядок их разработки, регистрации, введения в действие, опубликования, внесения изменений, дополнений, а также прекращения действия предполагается иной, чем это предусмотрено для других правовых актов. Тем самым актам Центра придается сила самостоятельного элемента действующего права РК.

Однако в статье 4 Конституции РК четко установлено, что все нормативные правовые акты должны быть основаны на Конституции РК, ее принципах. Кроме того, согласно статье 4 Конституции РК, где перечисляются элементы действующего права, акты центра не рассматриваются как самостоятельный элемент действующего права РК. Не ясно и их место в иерархии правовых актов РК, что может вызвать трудности при коллизиях между актами Центра и действующим правом РК, которые непременно будут и будут носить разительный характер ввиду принадлежности правовой системы РК и Англии и Уэльса к разным правовым семьям. Имеют место и иные явные и грубые противоречия норм указанного Закона Конституции РК. Возможно в последующем, учитывая обоснованность, необходимость данного Закона, для его легализации, потребуется внести соответствующие изменения в Конституцию РК. Однако, не подвергая анализу вопрос обоснованности принятия данного Закона, отметим, что уже факт его принятия вразрез конституционным нормам, создание «антиправового» прецедента, когда сначала принимается закон, а потом под него меняется Конституция, порождает недоверие как к Конституции РК, так и к данному закону, и более того, всей правовой системе.

В юридической литературе сложилось два взгляда на понятие законотворческого процесса. С одной стороны, законотворческий процесс ограничивается рамками официального прохождения законопроекта в высшем представительном органе. Более широкое понимание этого явления включает в законодательный процесс и всю предварительную деятельность по подготовке проекта закона [7, с.228].

Подходы к определению законотворчества позволяют сделать вывод о том, что в науке сложилось представление о законотворчестве лишь как о процедуре принятия компетентным органом закона. Многими авторами предпринимались попытки более широкого исследования данного явления, однако все научные выводы сводятся к пониманию данного явления как процессуальной деятельности.

В данной связи предлагается рассмотреть альтернативную концепцию законотворчества, которая позволит обогатить традиционную точку зрения о законотворчестве и сделать возможным более широкое восприятие данного явления, направленного на упорядочение наиболее существенных социальных отношений на различных уровнях и в разных сферах общественной жизни.

Законотворческая деятельность представляет собой не столько политико-правовое, сколько, прежде всего, социально-правовое явление. Если законотворчество в самом общем виде может быть

определено как деятельность (совокупность мероприятий и действий), направленная на создание правовых норм, обладающих высшей юридической силой, то законотворчество как специально-юридическая категория означает соответствующую юридически значимую деятельность. Законотворческая деятельность, будучи урегулированной правом, характеризуется строгой последовательностью операций (действий) по созданию законов и выражается в законотворческом процессе (его процессуальная сторона) как юридической форме функционирования механизма законотворчества во времени.

Таким образом, понятие законотворчества призвано, во-первых, установить систему взаимосвязанных институтов, обеспечивающих содержательную подготовку законов; во-вторых, закрепить стабильные демократические формы волеизъявления всех граждан и его использования; в-третьих, отразить применение различных форм деятельности высших органов государственной власти и других участников в процессе создания и принятия закона.

Список литературы

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858// URL:<http://online.zakon.kz/Document/>
2. Конституция Республики Казахстан принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с пос. изм. и доп. от 17.09.2022 г.)// Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., № 4, ст. 217.
3. Гоббс, Т., Левиафан, Н. Мир философии: книга для чтения. / Т. Гоббс, Н. Левиафан // Ч.2:Человек. Общество. Культура. Москва: Полит. Издат., - 1991, - 315с.
4. Конституционное право Республики Казахстан: учебник / под ред. Сагиндыковой А.Н. - Алматы - «Білім» - 1999. – 18 с.
5. Халорин, Р.О. Научные основы правотворчества: учеб. пособие / Отв. Ред. Р.О. Халорина. - Москва: Юрид. Издат. - 1981, - 119 с.
6. Заключение Конституционного Совета Республики Казахстан от 4 мая 2022 года № 1. "О проверке проекта Закона Республики Казахстан "О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан" на соответствие требованиям, установленным пунктом 2 статьи 91 Конституции Республики Казахстан" // Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде, 16.05.2022 г., "Казахстанская правда" от 5.05.2022 г., № 84 (29711)
7. Абельдинов, А.К. Развитие нормотворчества в Казахстане / А.К. Абельдинов// Алматы, - 1998, - с. 228.

УДК 304.9

Винокурова У.А.

*Арктический государственный институт культуры и искусств
Северо-Восточный федеральный университет им. М.К.Аммосов*

INDIGENOUS METHODOLOGY В ИСКУССТВЕ

Методология коренных ученых предполагает взгляд изнутри, интерпретацию реальности через ценности коренных народов, через призму их судеб и картин мира.

Общепринятая мифологизация колониальной политики посредством IndigenousMethodology подвергается вторичной интерпретации культурных кодов на аксиологическом уровне самосознания коренных народов и приобретает метафизический конструкт человеческого и этнического достоинства. Справедливость этих позиций мы выявили в интерпретации художественных образов исторических моментов во взаимоотношениях «господства-подчинения» европейских и азиатских народов Российской империи.

В музеях мира я, как член ИКОМ (международный совет музеев), всегда обращаю внимание как изображают художники народов-колонизаторов покоренные народы. Факт, особенно в США, коренные народы запечатлены как достойные, гордые, красивые противники, заслуживающие уважение и партнёрство. Признание их правосубъектности позволило всем американским племенам заключить самостоятельные договоры с Президентом США.

В честь 100-летия якутской государственности Третьяковская галерея привезла специально отобранных 50 картин и скульптур в Якутск. И среди них картину 1895 года В.И.Сурикова "Покорение Сибири Ермаком"! Она представляет собой художественное высказывание цивилизационного доминирования над народами Сибири. На картине изображены коренные народы Сибири под предводительством хана Кучума, отчаянно сопротивляющиеся наступлению вооруженных огнестрельными пищалами иноземцев под прикрытием христианского знамени с ликом Нерукотворного Спаса.

Рисунок 1 – Суриков В.И. «Покорение Сибири Ермаком», 1895 г. Картина хранится в Русском художественном музее, г. Санкт-Петербург

Героизация таких разбойников как Ермак Тимофеевич для демонстрации колониальной политики и изображение в виде диких, безобразных людишек народы Сибири до сих пор остаётся приемлемым в публичном художественном пространстве России. И допустимым привезти в качестве подарка к государственному юбилею субъекта Российской ФЕДЕРАЦИИ!

Период становления Российской империи, ее прирастания туземцами получил художественную интерпретацию коренными художниками. Коренные художники российских народов, заключивших договора с Петром I и империей, изображают свои народы развитыми, организованными, достойными договорных отношений.

В моих фотографиях запечатлены картины коренных художников из Элисты, Горно-Алтайска, Улан-Удэ и Тюмени.

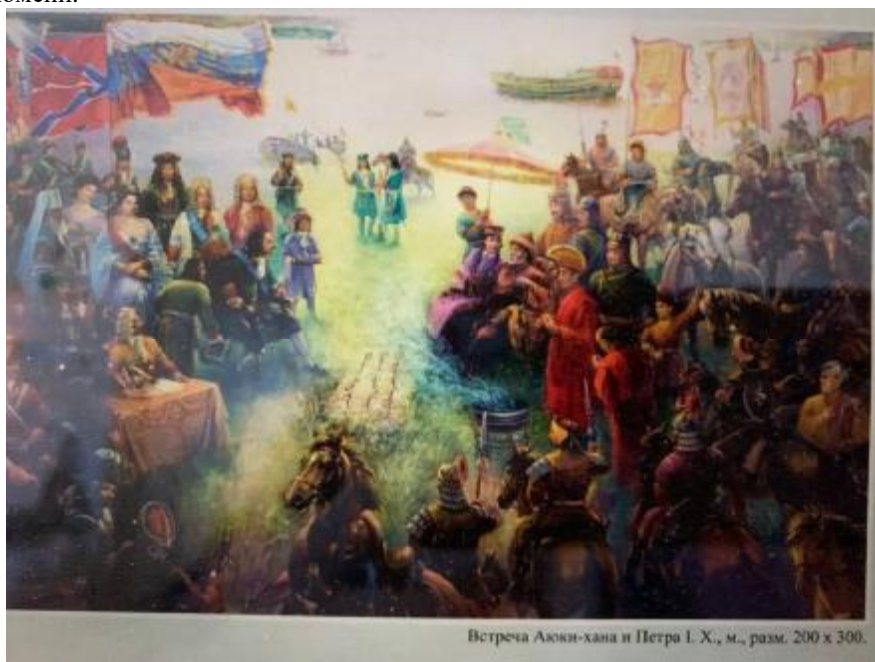

Рисунок 2 – В. Монтышев. Картина «Встреча Аюки-хана и Петра I». Хранится в Национальном музее им. Н.Н.Пальмова, г. Элиста

Рисунок 3 – Ортоңулов И.И. Указ императрицы Елизаветы Петровны. 2008 г. Картина хранится в Эл музей, г. Горно-Алтайск

Рисунок 4 – Ринчинов Ч. «Делегация хори-бурят на приеме у Петра Великого». Картина хранится в Художественном музее им. Ц.С.Сампилова, г. Улан-Удэ

Калмыцкий художник В.Монтышев создал картину договорных отношений калмыцкого ханства под руководством Аюка-хана и Российского государства в 1722 году. Indigenous Methodology проявляется в использовании неочевидных этнокультурных символов.

Взгляд коренных художников отличается стремлением к выражению партнерских отношений между властью доминирующего большинства и коренного населения. Таковы картины алтайца И.И.Ортокулова и бурята Ч.Ринчинова.

Коренные художники используют Epic-подход, активно владея языком, нарративом, контекстуальными особенностями культуры, эпистемиологическим содержанием этнических символов, жестов, стереотипов, невербальных видов коммуникаций, этнического менталитета. Они стремятся

внести в искусствохудожественные символы своей культуры, традиционные знания и ценности, утвердить аксиологическое обоснование механизмов контроля над судьбой этнических общностей в определенной перспективе.

НАСТАЛО ВРЕМЯ *Indigenous Methodology* в искусстве. Появляются новые критерии капитала: интеллект, креативность и яркость личностного начала. Для коренных народов это означает опору на своеобразную «внутреннюю собственность», то есть на **Indigenous methodology**, проявлять личный творческий интерес к интеллектуальному наследию и мировоззрению своих предков, аккумулировать и «упаковать» их в современную искусствоведческую парадигму, программы профессионального образования, в систему духовных ценностей современной цивилизации.

ӘОЖ 347.63

Есенгазиева А.К.

*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Бала құқықтарын қорғау туралы қолданыстағы заңнаманы талдау азаматтық және отбасы заңнамасын жетілдіру, қазақстандық заңнаманы бала құқықтарын реттейтін халықаралық-құқықтық актілерге сәйкес келтіру, балалардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты және балаларды тәрбиелеуге байланысты істер бойынша соттардың құқық қолдану қызметін өзгерту қажеттілігімен негізделген.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясына сәйкес балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-ананың етене құқығы әрі міндеті болып табылады.

Неке-отбасы заңнамасымен реттелетін қатынастар шеңбері "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" ҚР Кодексінде белгіленген. Кодекс отбасы мүшелері: ерлі-зайыптылар, ата-аналар және балалар арасындағы құқықтар мен міндеттерді, мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды белгілейді. Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясының 27-бабына сәйкес неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады, бұл отбасылық қатынастарды құқықтық реттеудегі негізгі сәт болып табылады.

ҚР "Бала құқықтары туралы" Заңына сәйкес, бала отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқылы. Құқықтық институт отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығына тән баланың бірнеше өкілеттіктері бар делінген, мысалы, олардың ата-аналарын білу құқығы. Бұл негізінен ата-аналар туралы ақпарат алу процесіне қатысты, яғни барлық қол жетімді және заңмен қарастырылған әдістерді қолдану. Баланың бұл құқығы БҰҰ-ның "Бала құқықтары туралы" халықаралық конвенциясының 7-бабына сәйкес "Бала құқықтары туралы" ҚР Заңына енгізілген. Біріккен Ұлттар Ұйымының кәметке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асыруға қатысты ең төменгі стандартты ережелері (Пекин ережелері) 1985 жылғы 29 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясының 40/33 қарарымен қабылданды.

Балалар-әлеуметтік жағынан да, құқықтық жағынан да халықтың қорғалмаған топтарының бірі. Осыған байланысты қазіргі таңда қоғамда балаға жеке тұлға ретінде де, оған белгілі бір құқықтар беретін қоғам мүшесі ретінде де ерекше көңіл бөлінеді. Қазақстанда ата-аналардың шығу тегі мен азаматтық жағдайына қарамастан, балалар тең құқықтық және әлеуметтік қорғауды пайдаланады деп жарияланған [1]. ҚР Конституциясының 12-бабына сәйкес мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау міндеті бекітілген, ал бұл міндетті жүзеге асыру үшін мемлекеттік органдар, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, сондай-ақ елде жұмыс істейтін заңмен танылған қоғамдық бірлестіктер шақырылады.

Қазақстан қатысатын баланың құқықтары туралы Конвенция біздің мемлекетіміздің аумағында тікелей қолданылады және ол көздеген міндеттемелерді өзіне толық көлемде қабылдады. Сондықтан қазір елімізде балалардың өмір сүру деңгейін көтеруге, олардың құқықтық қорғалуын қамтамасыз етуге және осылайша бала құқықтары туралы конвенцияның талаптарын іске асыруға бағытталған бірқатар іс-шаралар өткізілуде.

Балалардың тыныс-тіршілігінің негізгі салаларындағы елеулі проблемалар мемлекеттік органдардың да, қалың жұртшылықтың да алаңдаушылығын тудырады, өйткені балалардың құқықтарына, олардың аман қалуына, қорғалуы мен дамуына бірінші кезекте назар аудару міндетін өзіне алған Қазақстан Республикасы іс жүзінде бұл міндетті тиімді орындауға жағдайы жоқ. Қазақстан Республикасында балаларды қорғау мәселесі өте өткір тұрды. Президенттің Жарлығымен 2005 жылғы қарашада ҚР-да 2006-2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясы қабылданды. Бұл құжат көбінесе отбасын нығайтуға және отбасындағы тәрбиенің рөлін арттыруға арналған. Сондай-ақ, Қазақстанда 2007 жылы 2015 жылға дейінгі "Қазақстан балалары" мемлекеттік бағдарламасы

қабылданды, ол балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың негізгі бағыттарын, басымдықтарын, міндеттері мен тетіктерін айқындайды. "Қазақстан балалары" мемлекеттік бағдарламасы біздің елімізге ғана тән барлық ерекшеліктер мен сипаттамаларға сай келеді.

Біздің ғасырдың 50-ші жылдарының ортасында Балалардың құқықтарын қамтамасыз ететін бірыңғай нормалар қажет екендігі белгілі болды. 1959 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Бала құқықтары декларациясын жариялады. Бұл халықаралық құқықтық құжат кейбір адам құқықтары ерекше қамқорлық пен назар аударуды қажет ететін балаларға тікелей байланысты, өйткені олар жасына байланысты өте осал топтың негізін құрады. Бұл құжатта балалардың аты мен азаматтығы құқығы; әлеуметтік қамсыздандыру игіліктерін пайдалану құқығы және денсаулығын сақтау, өсу мен даму құқығы, тегін және міндетті болуы тиіс білім алу құқығы, бірінші кезекте қорғалу және көмек алу құқығы және т. б. сияқты құқықтары баяндалып етілді.

Декларацияның қабылдануы балаларды қорғау ісінде үлкен маңызға ие болғанымен, оның нормалары міндеттілік сипатқа ие болмады. Осыған байланысты 1989 жылғы 20 қарашада Бала құқықтары туралы конвенцияның қабылдануы бүкіл әлемде балаларды қорғау үшін үлкен маңызға ие болды. Конвенцияны БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылданды.

Қазақстандық және халықаралық құқықтағы бала құқықтарын заңнамалық бекіту және олардың арақатынасы, Қазақстандағы ювеналды құқықтық саясат және бала құқықтарын қорғау тетігі біздің еліміздегі бала құқықтарын қорғаушы заңнамалардың негізгі тетігін құрады. Сондықтан, Қазақстан Республикасында баланың құқықтары мен оларды қорғауды заңнамалық реттеуде қазіргі заманғы қазақстандық конституциялық, азаматтық, отбасылық, еңбек, әкімшілік құқықта баланың құқықтарын заңнамалық бекітуді және оларды қорғаудың жолдары, халықаралық нормативтік актілерді және бала құқықтары мен оларды қорғау туралы шарттарды зерттеу, балалардың құқықтарын қорғау саласындағы қазақстандық заңнаманы халықаралық құжаттарға сәйкес келтіру процестері жүргізілді [2].

Баланы адамзаттың бір бөлігі ретінде тануды, оны кемсітуге жол бермеуді, жалпыадамзаттық құндылықтар мен тұлғаның үйлесімді дамуын растайтын бірден бір құжат Бала құқықтары туралы Конвенция. Конвенция-бұл ерекше әлеуметтік-адамгершілік маңызы бар құжат, өйткені оның негізгі маңызды идеясы баланың мүддесін қамтамасыз ету болып табылады.

Қазіргі уақытта көптеген авторлар баланың құқықтарын сот арқылы қорғауға назар аударады, олар көбіне отбасылық құқықтық қатынастардан туындайтын құқықтарды қорғау туралы мәселелерді зерттейді. 14 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар ішінара әрекетке қабілетті болып табылады. 16 жастан бастап олар (жалпы ереже бойынша) еңбек шарттарын жасай алады және өз қалауы бойынша кірісті басқара алады. 16 жастан бастап азаматтар өндірістік кооператив мүшесі бола алады [3]. Осыған байланысты қазіргі уақытта кәмелетке толмағандардың мүліктік құқықтарын қорғауға назар аудару маңызды.

Баланың мүліктік құқықтары заң ғылымында аз зерттелген және түсініксіз ұғымдар санатына жатады. Күрделілік баланың құқық субъектісі ретіндегі мүліктік қатынастарын реттейтін нормаларды заңнамалық бекітудің болмауына әкеледі. БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы Балалардың жеке мүліктік емес құқықтарын қарастыра отырып, мүліктік қатынастарға кездейсоқ әсер етеді, Конвенцияның 27-бабы ата-аналардың баланы өзінің қаржылық мүмкіндіктері шегінде қамтамасыз ету міндеттері туралы ережелермен шектеледі. Конвенцияда баланың меншік құқығы туралы да айтылмаған. Қолданыстағы заңнамада баланың мүліктік құқықтарына аз көңіл бөлінген, ал неке туралы заңнама азаматтық заңдарға бірнеше рет сілтеме жасайды. Азаматтық кодекс кәмелетке толмағандардың мүліктік құқықтарының тізімін кеңейтеді. Азаматтық заңнамада негізінен әртүрлі мәмілелер жасау мүмкіндігі, сондай-ақ деликтқабілеттілік мүмкіндігі қарастырылады.

Бала ересектермен тең дәрежеде мүліктік, сондай-ақ тұрғын үй құқықтарына ие болуы мүмкін, бірақ ҚР заңнамасына сәйкес, тіпті ата-аналар, кәмелетке толмаған баланың заңды өкілдері ретінде, қорғаншылық және қамқоршылық органдарының алдын ала келісімінсіз оның мүлкіне билік ете алмайды. Өз мүлкі бар, яғни мұраға қалдырылған, сыйға тартылған мүлкі бар бала 14 жасқа толғаннан кейін отбасылық мүліктің тиісті үлесіне меншік құқығын ала отырып, оны отбасы бюджетіне енгізуге құқылы.

Ата-аналар бала үшін отбасы мүлкіндегі үлеске меншік құқығын танудан бас тартқан кезде бала өзінің мүліктік құқықтарын және заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін қорғаншы және қамқоршы органдарға өтініш жасай алады. Баланың отбасының ортақ мүлкіндегі үлесін айқындау туралы даулар сот тәртібімен қаралады. Баланың ең маңызды жеке құқықтарына оның қорғану құқығы жатады. Баланың өз құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау құқығына ата-аналардың, ал заңда көзделген жағдайларда қорғаншы және қамқоршы органдардың, прокурорлардың, судьялардың балалардың құқықтарын қорғау міндеті сәйкес келеді. Кәмелетке толғанға дейін заңға сәйкес әрекетке толық қабілетті деп танылған кәмелетке толмаған баланың өз құқықтары мен міндеттерін, оның ішінде қорғалу құқығын өз бетінше жүзеге асыруға құқығы бар. Баланың құқықтары мен заңды мүдделері бұзылған кезде, оның ішінде ата - аналар (олардың біреуі немесе олардың орнындағы адамдар) баланы күтіп-бағу, тәрбиелеу, оған білім беру жөніндегі міндеттерін орындамаған кезде немесе тиісінше орындамаған кезде

не ата-ана (қорғаншылық, қамқоршылық) құқықтарын теріс пайдаланған кезде бала-қорғаншы және қамқоршы органға, ал он төрт жасқа толғанда сотқа өз құқықтарын қорғау үшін өз бетінше өтініш жасауға құқылы. Баланың өміріне немесе денсаулығына қауіп төнгендігі туралы, оның құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғандығы туралы өздеріне белгілі болған ұйымдардың лауазымды адамдары мен өзге де азаматтар бұл туралы баланың нақты тұратын жері бойынша қорғаншы және қамқоршы органға хабарлауға міндетті [4]. Мұндай мәліметтерді алған кезде қорғаншы және қамқоршы орган баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөнінде қажетті шаралар қолдануға міндетті.

ҚР қолданыстағы отбасылық заңнамасы баланың өз пікірін білдіру құқығын қарастырады. Бала отбасында өзінің мүдделерін қозғайтын кез келген мәселені шешу кезінде өз пікірін білдіруге, сондай-ақ кез келген сот немесе әкімшілік талқылауы барысында тыңдалуға құқылы. Баланың мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, он жасқа толған баланың пікірін ескеру міндетті. 10 жасқа толған баланың пікірі сотта ата-ана құқықтарын қалпына келтіру туралы мәселені шешу кезінде міндетті болып табылады. Баланың келісімі-бұл мәселені алдын-ала шешудің міндетті шарты. Сонымен қатар он жасқа толған баланың келісімі бала асырап алу туралы мәселені шешу, асырап алынған баланың аты, әкесінің аты және тегі туралы, асырап алынған баланың ата-анасы ретінде бала асырап алушыларды жазу туралы мәселені шешу үшін, бала асырап алудың күшін жоюға және баланы асырап алушы отбасына тәрбиелеуге беруге байланысты мәселелерді шешу кезінде де талап етіледі.

Баланың ата-анасының мүлкіне меншік құқығы болмайды, ата-аналардың баланың мүлкіне меншік құқығы болмайды. Бірге тұратын балалар мен ата-аналар бір-бірінің мүлкін өзара келісім бойынша иеленіп, пайдалана алады. Ата-аналар мен балалардың ортақ меншік құқығы туындаған жағдайда олардың ортақ мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқықтары азаматтық заңдармен айқындалады.

Заңнамаға сәйкес, кәмелетке толмағандар (14 жасқа дейін) азаматтық процеске тек заңды өкілдері арқылы қатыса алады. 14 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін олардың заңды өкілдері де қорғайды. Алайда, бұл жағдайда сот кәмелетке толмағандардың өздерін осындай істерге қатысуға тартуға міндетті. Сот практикасына сәйкес, 14 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандардың қатысуымен дауларды қарау кезінде сот процесінде заңды өкіл тарап болып табылады. Демек, кәмелетке толмағанның өзі іс жүргізу құқығы жоқ тарап ретінде танылады. Бірақ олар сот ісін жүргізуде арнайы құқықтарды пайдалана алмайды. Алайда, олардың процеске қатысу міндеттілігі соттың кәмелетке толмағандардан қаралып жатқан мәселелер бойынша жеке пікірін анықтау қажеттілігін көрсетеді.

Заң шығарушы, заңда көзделген жағдайларда, азаматтық, отбасылық, еңбек, жария және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын істер бойынша кәмелетке толмағандар (14 жастан 18 жасқа дейін) өз мүдделерін өз бетінше қорғауға құқылы, ал заңды өкілдер процеске шақырылуы мүмкін екенін атап өтеді. Қатысушылардың іс жүргізу ережелері нормада нақты көрсетілмегендіктен, біз бұл жағдайда сот ісін жүргізудің тарапы кім: кәмелетке толмаған адамның өзі немесе оның заңды өкілі деген сұраққа жауап таба алмаймыз. Заңды талдағаннан кейін, біз кәмелетке толмағандарды процеске тарап ретінде тану керек деген қорытынды жасауға болады. Заңды өкілдер белгілі бір азаматтық іс жүргізу мәлімдемесіне немесе әрекетіне келісім бере алады [5]. Оның үстіне, айналымның көмегімен "сот тартуға құқылы." заң шығарушы азаматтық істер бойынша сот төрелігін іске асыру кезінде ата-аналардың (олардың орнындағы адамдардың) қатысуының міндетті еместігін атап өтті.

Бала құқықтары жөніндегі міндеттемелерді орындау барысында оларды шешуді талап ететін көптеген мәселелер бар. Бұл мәселелер оларды іске асыру шарттары жеткілікті материалдық-экономикалық негізге немесе мемлекеттік институттардың мемлекеттік басқару стандарттарын сақтау жөніндегі жеткілікті күш-жігеріне ие болмағандықтан ғана өз өзектілігін сақтап отыр. Мұның себептері құқық қорғау стандарттарына тиісінше қарамау, Қазақстандағы адам құқықтары мен бостандықтары мәдениетін жеткіліксіз игеру болып табылады, бұл мұғалімдер, мемлекеттік органдар қызметкерлері және балалармен жұмыс істейтін басқа да адамдар арасындағы ағарту және білім беру жұмыстарының шығындары болып табылады. Өкінішке орай, бүгінде бала өз құқықтарын ата-анасы оның құқықтарын іске асыруды қажет деп санайтын көлемде ғана жүзеге асыра алады, олар баланың құқықтарын бәріне тән емес, ата-аналар берген деп қабылдайды. Қоғамда әлі күнге дейін баланың ата-анасының толық иелігінде екендігі туралы түсінік бар. Бұл отбасындағы зорлық-зомбылық, шешім қабылдау кезінде баланың пікірін құрметтемеу, панасыздық, қайыр сұрау сияқты проблемалардың қайнар көзіне айналады.

Қазақстандағы балалардың құқықтары мемлекеттің ерекше назарында, алайда елдің жаңа демократиялық институттар құруына байланысты балалардың құқықтарына қатынасы өзгеруі тиіс. Балалардың мүдделерін қорғаудан біз олардың құқықтарын қорғауға, патерналистік әлеуметтік саясаттан балалардың барлық құқықтарын қамтамасыз ету саясатына көшуге тиіспіз [6]. Қазақстан Республикасының Бала құқықтары туралы Конвенцияға қол қоюына байланысты оның балалар мен ересектер арасындағы олардың бірлескен өмірінің негізгі салаларындағы қатынастарды реттейтін нормативтік актілерде Конвенцияның ережелерін іске асыру міндеті пайда болды. Қазақстан Республикасының Конституциясында да, басқа да заңдарда да баланың Конвенцияда бекітілген көптеген

құқықтары іске асырылғаны сөзсіз. Алайда, қазақстандық заңнаманы Бала құқықтары туралы Конвенцияның ережелеріне сәйкес келтіру процесі аяқталған жоқ және өз жалғасын талап етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Баланың құқықтары туралы ҚР заңы. 08.08.2002
2. "Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы" ҚР кодексі. 26.12.2011
3. БҰҰ Бала құқықтары туралы конвенциясы. 20.11.1989
4. ҚР Азаматтық кодексі. 27.12.1994
5. Смаилова И.Е. Семейное право РК. Усть-Каменогорск:ВКГУ, - 2013. – 81 с.
6. Шіркінбаев Т. Отбасы құқығы. Алматы: Жеті жарғы, - 2006. - 112 б.

УДК 81'373

Илюхина Н.А.

*Самарский национальный исследовательский университет
имени академика С.П. Королева
г. Самара, Российская Федерация*

О ГЕНЕЗИСЕ КОГНИТИВНОЙ МЕТАФОРЫ

В языковой системе есть явления, которые открывают свои ранее неизвестные грани в свете новых методологических парадигм. К числу таких феноменов относится метафора. Долгое время в науке ее не считали сложным феноменом, однако со временем она предстала как сложное по своей природе явление, которое для своего познания потребовало нескольких исследовательских призм: стилистическая, лексикологическая, семасиологическая, когнитивная, дискурсивная. Начиналось постижение сути метафоры с внимания к векторам переноса на основе сходства и систематизации переносов.

Семасиологический подход обеспечил изучение семантического механизма метафоры – трансформацию семного состава слова. Так, при сопоставлении выражений *нахлынули волны – нахлынули воспоминания* можно констатировать трансформацию семы «перемещение» в абстрактную сему «динамика»; актуализацию одних сем при нейтрализации других, неактуальных сем; изменение статуса сем в составе семемы и т.д.

Выявленная картина одинаково точно характеризует любой тип метафоры: номинативную, образную, оценочную, когнитивную и т.д. Однако выяснилось, что один из типов метафоры – когнитивная метафора – не поддается интерпретации в рамках семасиологической парадигмы: невозможным оказывается объяснить, как именно произошло образное отождествление двух сущностей.

Метафора, как известно, понимается как результат переноса слова с одной реалии на другую на основании сходства между ними. Это означает, что сходство между реалиями, уловленное сознанием, является основанием для переноса названия (*подошва горы; горлышко бутылки; солнце заглядывает в окно*). Такому пониманию отвечают многие типы метафоры (которые образно отождествляют две чувственно воспринимаемые реалии), но не когнитивная метафора. Когнитивная метафора концептуализирует знания об абстрактной реалии по аналогии с конкретной, чувственно воспринимаемой. В проекции на язык когнитивная метафора интерпретируется как результат сдвига в сочетаемости предикатных слов: *по телу струилась нежность; храм души; кладовые памяти; догорает вечер; уходит день*.

В рамках семасиологического подхода не удастся объяснить причину «сдвига в сочетаемости», т.к. изначального сходства (которое послужило бы основанием для отождествления) между эмоцией и жидкостью, душой и храмом, памятью и кладовой, временем и огнем не существует. Сходство в таких условиях, как указывает Н.Д. Арутюнова, может быть установлено (а по сути – создано) сознанием **после** отождествления абстрактной и конкретной реалий: «Человек способен не только идентифицировать индивидуальные объекты (в частности, узнавать людей), не только устанавливать сходство между областями, воспринимаемыми разными органами чувств (ср. явление синестезии: *твердый металл и твердый звук, теплый воздух и теплый тон*), но также улавливать общность между конкретными и абстрактными объектами, материей и духом (ср.: *вода течет, жизнь течет, время течет, мысли текут* и т. п.). В этих последних случаях говорят о том, что человек **не столько открывает сходство, сколько создает его**» [1, с. 8-9; 2]. (Выделено нами. – Н.И.).

Есть основания утверждать, что отождествление абсолютно разных по природе реалий происходит **на основании смежности** между конкретным и абстрактным.

Интерпретация этого процесса убедительно осуществляется в рамках лингвокогнитивной парадигмы, которая как раз ориентирована на выход за рамки системы языка и рассмотрение языковых процессов в связи с процессами ментальными. Сам термин *когнитивная метафора* означает, что она образуется именно на когнитивном (ментальном) уровне и на речь лишь проецируется.

Базовую роль в этом процессе играет такой тип концепта, как гештальт, который представляет собой «целостный ментальный образ, единицу знания, которая совмещает в себе чувственные и рациональные компоненты в их единстве и целостности, как результат целостного, нерасчлененного восприятия объекта или ситуации <...>» [3, с. 57]. Так, в концептах чувств знания понятийного характера о радости, гневе, страсти совмещаются со знанием о связанных с ними физиологических симптомах (динамике кровотока, слезах, влиянии определенного рода напитков); знания о душе, уме, памяти – с представлением об их локализации в пределах тела, головы, сердца; знания о семье как системе отношений – с представлением об их семейном доме). Эти связи осмысливаются как отношения естественной смежности при восприятии этих сущностей и непосредственно отражаются в речевых фактах. Рассмотрим некоторые из них.

При рассмотрении образной концептуализации сферы чувств обратимся к материалам фразеологии, дающим представление о происхождении ключевой для этой сферы когнитивной метафоры. Чувства отражаются в языке через связь с телесно-физиологической симптоматикой, играющей огромную роль в гносеологии эмоций. Отметим связь эмоций и изменения кровотока, давления, ритма сердцебиения, температуры, цвета кожи; их проявлений в виде слёз, смеха, мимики, подвижности или статичного положения тела. Реконструкции процесса помогают устойчивые выражения и семантическая структура многозначных слов – те и другие **сохраняют мотивирующие связи** между эмоциями и соматическими жидкостями (кровью, желчью, слезами).

Остановимся на примере метафоры жидкости, которая является одним из ведущих способов концептуализации знаний об эмоциях. Фразеологизмы, называющие эмоциональное состояние, часто содержат в своем составе лексику *кровь*, демонстрируя связь эмоций с состоянием кровотока и тем самым указывая на истоки ключевой метафоры этой сферы: *кровь бросилась (кинулась, ударила) в голову* кому-л. («кто-л. пришел в исступление, сильное возбуждение и т.п.»); *кровь играет (кипит, бродит, горит, бурлит)* в ком-л. («кто-л. испытывает сильное волнение, охвачен страстью, порывом чувства и т.п.»); *кровь стынет (леденеет, холодеет) в жилах* у кого-л. («кто-л. испытывает чувство страха, ужаса»); *сердце кровью обливаётся* у кого-л. («кому-л. невыносимо тяжело от душевной боли, чувства сострадания, жалости, щемящей тоски и т.п.»); *портить себе кровь* («нервничать, раздражаться, огорчаться»). Подробнее об этом см. [4]. Из приведенных примеров очевидно, что именно представление об этой соматической жидкости мотивирует появление метафоры *чувство – жидкость*.

См. толкование слова *желчь*, называющего другую соматическую жидкость, влияющую на психоэмоциональный фон человека, и состояние, обусловленное избытком этой жидкости в организме: 1. Жёлто-зелёная или тёмно-коричневая горькая жидкость, выделяемая печенью. 2. Раздражение, злорада. В его словах столько желчи и злобы! *Желчь накопилась в душе. Желчь душил кого-л. Излить на кого-л. свою желчь и досаду. Сказать что-л. с желчью, злобой* [5]. Так на базе выражений, фиксирующих физиологическую природу эмоций, формируется регулярная метафорическая модель жидкости, ключевая для данной сферы и имеющая тенденцию к развёртыванию и варьированию, ср.: *гнев / страсть бурлит, излить / выплеснуть гнев / раздражение* и т.д.

Рассмотрим генезис этой ключевой метафоры на примере ФЕ *наливаться кровью* в его соотношении с метафорой *наливаться гневом*, которые имеют одно и то же значение. Выражение *наливаться гневом* является производным от ФЕ *наливаться кровью* и возникает в результате замены слова *кровь* на слово *гнев*, которые в данной ситуации связаны отношениями естественной смежности. Но эта незаметная подмена (значение выражения при этом не меняется) приводит к порождению когнитивной метафоры: абстрактное понятие гнева моделируется через образ некой жидкости. Акт такой подмены названия конкретной реалии названием абстрактной реалии в устойчивых сочетаниях имеет регулярный характер: *портить себе кровь* («нервничать, раздражаться, огорчаться») → *портить себе настроение*; *кровь кипит* → *страсть кипит*; *хлынули слёзы* – *хлынули чувства*; *держат на кого сердце* → *держат на кого обиду, злость*; *срывать сердце на ком* → *срывать на ком свой гнев, раздражение, зло, плохое настроение*; *с лёгким / тяжёлым сердцем* → *с лёгким / тяжёлым чувством*; *в сердцах* («в порыве гнева, раздражения») → *в раздражении, в гнев*.

Аналогичная картина наблюдается при концептуализации умственной сферы. В значении слова *голова* метонимически связаны ЛСВ «часть тела» и «ум, рассудок, сознание» (ср.: *опустить голову – иметь хорошую голову*). Смежность этих двух значений подчеркнута в структуре и семантике ФЕ *иметь голову на плечах* «быть умным, сообразительным» [5]. Метафорическое осмысление ума, сознания происходит с опорой на представления о голове как части тела, о голове как вместилище: *производит вычисление в уме*, и далее – *в мыслях этого не было, внедрить в сознание, проникнуть в чье-либо сознание* и т.д. Есть недифференцированное семантическое воплощение слова *голова*: *в голове ворочалась одна мысль*. При этом обращает на себя внимание синонимия выражений *Из головы* (= *из ума*) *не идет вчерашний разговор; Кому же в голову* (= *в ум*) *такое придет? В голове = в уме = в мыслях* – лишь *танцы*. Так рождается метафорическая модель *ум – вместилище*.

Проиллюстрируем эту закономерность в возникновении когнитивной метафоры *семья – вместилище*. Она возникает на основе представлений о смежности семьи и ее семейного дома. Слово *дом* наряду со значением «здание, строение» включает метонимически производные значения «жилыцы

одного дома», «семья» и др.: *разбудить весь дом, дружить домами, гостеприимный дом*. На основе тесной связи между представлениями о доме и живущих / работающих в нем людях складывается метафорическое моделирование семьи по аналогии с домом: *строить семью, фундамент семейных отношений, уйти из семьи* (не от семьи). Таким образом, отношения смежности между домом и его обитателями в сознании предопределяют метонимическое обозначение и метафорическое осмысление семьи. При этом, заметим, с метонимией при обозначении семьи последовательно коррелирует когнитивная метафора: *О чем я думал, сидя у гроба покойного почти до самых сумерек? Конечно же о нем прежде всего, о его жизни, ...да и о родичах его тоже ...какая потеря их постигла, что выпал стержень, державший всю постройку, и семья немедленно развалится...* (В. Астафьев); *Не праздное любопытство влечет заглянуть в нее [драму жизни], не желание насильственно раскрывать двери частной жизни* (А. Кони); *...говорят, первый брак – дело ненадежное и легко разваливается* (Комс. правда).

Подобная закономерная связь между абстрактным понятием и смежными с ним чувственно воспринимаемыми показателями, предопределившая формирование ключевых когнитивных метафор, наблюдается в сфере образной концептуализации суточного времени: *суточное время – перемещающийся предмет* (1) или *пылающий предмет* (2). Оба образа восходят к представлению о солнце, которое в картине мира является основным показателем динамики суточного (прежде всего дневного) времени:

(1) *Она любила на балконе Предупреждать зари восход, Когда на бледном небосклоне Звезд исчезает хоровод, И тихо край земли светлеет, И, вестник утра, ветер веет, И всходит постепенно день* (А. Пушкин): *всходит солнце → всходит день; Вот и ещё один день уходит: уходит солнце → уходит день; ...Проглянет день как будто поневоле И скроется край окружных гор...* (А. Пушкин); *Что тебе снится, крейсер «Аврора», в час, когда утро встает над Невой?* (М. Матусовский); *Солнце совершило свой обычный обход дома. День созрел и стал склоняться к вечеру* (В. Набоков).

(2) *Догорает закат; Догорает день; Догорал вечер; В небе ясном заря догорала* (Н. Кооль); *Горит восток зарею новой* (А. Пушкин); *Пылает небосвод; Погасло небо осеннее...* (А. Блок); *Угасал длинный летний день...* (А. Щукин); *Усталое солнце уходило от мира, спокойно пропылав свой полдень и утро, и угасающий день пленительно и ярко румянился* (Н. Гоголь).

Итак, роль когнитивного подхода к реконструкции генезиса когнитивной метафоры велика. Во-первых, когнитивный взгляд на этот процесс приводит к выводу о решающей роли акта восприятия реалии сознанием, которое отражается в структуре концепта – знаниях о данной реалии, в которых она запечатлена с опорой на смежные с ней реалии, в том числе – что особенно важно в данном случае – связи абстрактного понятия с теми сенсорно воспринимаемыми реалиями, сквозь призму которых или в связи с которыми сознание ее воспринимает. Именно поэтому для акта концептуализации абстрактного понятия средствами метафоры отношения смежности с сенсорно воспринимаемой реалией играют основополагающую роль. Иными словами, становится ясно, что первичное отождествление двух сущностей принципиально разной природы происходит на основе смежности, имеет метонимический механизм (чувства = кровь, слезы; ум, сознание = голова; чувства = сердце; семья = дом (ее жилище); суточное время = солнце). Во-вторых, когнитивный взгляд позволяет понять, как происходит выбор конкретного образа на роль ключевой метафоры, концептуализирующей абстракцию.

Однако для полноты картины генезиса когнитивной метафоры недостает объяснения **момента превращения (трансформации) отношений смежности в отношения сходства**, объяснения **момента рождения** собственно метафоры и ее дальнейшего функционирования. Этот фрагмент картины способен интерпретировать дискурсивный подход к анализу. По оценке Мишеля Фуко, дискурсивные высказывания в бессубъектном дискурсе «живут своей жизнью», они могут повторяться, расщепляться, трансформироваться, перемещаться в поле дискурса, предаваться забвению [6, с. 111].

Н.Д.Арутюнова справедливо связывает процессы, происходящие в «бессубъектном дискурсе», с обобщенно понимаемым сознанием участников коммуникации. Конкретизируя ставшее после ее определения широко цитируемым выражение *Дискурс – это речь, «погруженная в жизнь»*, она пишет: «Одной своей стороной Д обращен к прагматической ситуации, которая привлекается для определения связности Д, его коммуникативной адекватности, для выяснения его импликаций и пресуппозиций, для его интерпретации. <...> Другой своей стороной Д. обращен к ментальным процессам коммуникации: этнографическим, психологическим и социокультурным правилам и стратегиям порождения и понимания речи в тех или иных условиях (англ. discourseprocessing), определяющих необходимый темп речи, степень ее связности, соотношение общего и конкретного, нового и известного, субъективного (нетривиального) и общепринятого, эксплицитного и имплицитного в содержании Д., меру его спонтанности, выбор средств для достижения нужной цели, фиксацию точки зрения говорящего и т.п.» [2, с. 137].

В картине трансформации метонимического выражения в метафорическое недостающий фрагмент высвечивается при внимании к аспекту взаимодействия сознания говорящего и сознания реципиента – соотношению порождения смысла, его дешифровки другим субъектом и последующего воспроизведения высказывания с долей его трансформации.

Обратим внимание на эффект, возникающий на этапе порождения речи сознанием, воспринявшим и дешифровавшим метонимическое высказывание именно как метонимическое. На следующем этапе это сознание, выступающее как порождающее, воспроизводит исходное выражение с его трансформацией: *налился кровью – налил гневом*. Тем самым говорящий «проясняет» смысл устойчивого выражения, заменяя название крови как физиологического симптома гнева на прямое обозначение гнева). Ср. также замены *сказал в сердцах* на *сказал в раздражении*; *из головы не выходит* на *из ума не выходит*; *ушел из дома* на *ушел из семьи*, которое более точно обозначает ситуацию; *все в его руках* на *все в его власти*; *уходит солнце* на *уходит день*. В этой незаметной для воспринимающего сознания подмене слов *кровь* на *гнев*, *голова* на *ум*, *сердце* на *раздражение*, *дом* на *семья*, *руки* на *власть*, *уста* на *речь*, *солнце* на *день* происходит столь же незаметное превращение метонимического выражения (метонимической модели) на метафорическое (метафорическую модель). Тем самым рождаются метафорические модели *чувства – жидкость*, *ум – вместилище*, *семья – вместилище*, *время – движущийся предмет*.

Воспринимающее сознание осмысляет отождествленные сущности не только с точки зрения их смежности (это факт и его сознания; в его ментальной сфере то и другое – элементы одного концепта-гештальта), но и с точки зрения их сходства. Дело в том, что сознание нуждается в средствах многостороннего осмысления (концептуализации) абстрактной сущности. Эту функцию способна выполнить только когнитивная метафора – не метонимия. Именно в этот момент, когда в сознании произошло отождествление двух сущностей (на основе смежности), подключается операция сравнения этих сущностей, сравнение, как известно, – один из важнейших актов процесса познавательной деятельности сознания. Результатом акта сравнения является «обнаружение» целого ряда общих свойств, среди тех, что относится к метафорической модели *чувство – жидкость*, – динамичность жидкости и эмоций, стихийность, разная мера интенсивности, трансляция вовне и др.

Повторим: рожденная когнитивная метафора оказывается более востребованной, чем метонимия, т.к. удовлетворяет потребность в многостороннем осмыслении абстракции. Эта потребность обеспечивается варьированием метафорического образа – семантическим и лексическим, например: *...И в сердце чувствую такой прилив любви...* (А. Фет); *Стихия сладострастия бурлит в Мите...* (В. Кантор); *...чувствуя всем сердцем своим, как надежда вливается в его сердце* (Ф. Достоевский). Заметим, что закономерное варьирование характерно только для когнитивной метафоры, которая имеет функцией многостороннюю концептуализацию абстрактной сущности.

Именно в дискурсивном пространстве в свою очередь массовое воспроизведение метафорической модели способствует забвению исходной мотивации метафоры (связи чувств с кровью как их физиологическим проявлением, и т.п.). Дискурсивный аспект интерпретации когнитивной метафоры позволяет восполнить картину ее генезиса, которая в значительной мере воссоздана на предшествующем этапе интерпретации этого типа метафоры методами семасиологического и когнитивного анализа.

Список литературы

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры: Сборник. М.: Прогресс, 1990. С. 5-22.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. С. 136-137.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Введение в когнитивную лингвистику: курс лекций. Изд. 4-е. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2014.
4. Илюхина Н.А. О когнитивном аспекте осмысления фразеологической семантики // Славянская фразеология в синхронии и диахронии: сб. науч. статей. Вып.3. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. С. 52-55.
5. Большой толковый словарь русского языка. Гл. ред. С. А. Кузнецов. Первое издание: СПб.: Норинт, 1998. Публикуется в авторской редакции 2014 года.
6. Фуко М. Археология знания. Киев, 1996.

УДК 347.7

Синева Н.А.

ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия»,
г. Саратов, Российская Федерация

МЕЖДУНАРОДНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ ТОРГОВЛЯ – ШАГ В БУДУЩЕЕ

Электронная торговля с каждым годом все больше вклинивается в нашу повседневную жизнь, цифровой мир становится необходимой реальностью нашей действительности. При этом важно определить, по каким правилам развивается новая цифровая реальность, кто определяет направления развития. Немаловажную роль в определении траектории развития электронной торговли играют международные организации, которые проводят разносторонние исследования и в области статистических данных, и в области анализа отношений, в которых присутствуют элементы электронной

торговли, а также создавая правовой базис ее существования. В дальнейшем на основе рекомендаций и стандартов, которые вырабатывают международные организации, каждое государство формирует свое внутреннее право в области регулирования электронной торговли. Также международные организации занимаются прогнозированием развития этого нового явления, намечают векторы развития.

Актуальность рассмотрения данного вопроса в настоящий момент заключается в том, что происходит необратимый процесс быстрого увеличения присутствия элементов электронной торговли в реализации современных международных торговых отношений. Еще один момент, который указывает на актуальность данной темы – потенциальная возможность возникновения рисков исполнения обязательств сторонами контрактов из-за ряда причин (отсутствие доступа к сети интернет, отключение от электронных финансовых каналов связи и др.).

Электронная торговля в своем развитии постоянно обновляется и усложняется, появляются новые институты, поэтому важно при реализации электронной торговли соблюсти принцип защиты слабой стороны в контракте, в частности, потребителя, исполнение платежей, разрешение споров, как на национальном, так и на международном уровне. Из этого следует, что без участия международных организаций в процессе построения взвешенной и логичной системы электронной торговли этот процесс становится невозможным.

Сегодня вопросами электронной торговли на международном уровне занимаются ряд организаций, в частности, Всемирная торговая организация, Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Конференция ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД), Международный валютный фонд (МВФ), Всемирная таможенная организация (ВТО), «Группа Двадцати», Форум Азиатско-Тихоокеанского экономического сотрудничества и ряд иных международных организаций и международных форумов.

Существуют различные определения электронной торговли. Однако из всех определений можно выделить несколько общих моментов. В центре электронной торговли чаще находится договор купли-продажи, но могут заключаться и иные гражданско-правовые договоры и сделки. Предметом электронной торговли выступают товары (работы, услуги), а также виртуальные объекты. Исполнение контрактных условий может осуществляться с применением электронных информационных систем, информационно-коммуникационной сети и электронных процедур. И по своей сути электронная торговля не что иное, как часть цифровой экономики. Исследования в данной области проводятся с прошлого века, однако до сих пор нет единообразия в понимании и даже в названии этого процесса. В американском праве такие отношения именуются как электронная торговля, а европейскому праву привычнее обозначать как электронная коммерция.

Один из первых законодательных актов, регулировавший эти отношения - Закон США об электронной торговле 1984 года. В нем речь шла об «электронных коммерческих услугах», которые определяются как электронные торговые системы, предназначенные для осуществления покупки товаров и услуг через телекоммуникационную сеть. Закон применялся только к поставщикам материальных товаров и физических услуг (билетов или ваучеров на такие материальные товары или физические услуги) и не распространялся на предприятия, предоставляющие информационные продукты или услуги, предоставляемые онлайн или в распечатке.

На международном уровне вопрос о регулировании электронной торговли встал в конце прошлого века. Влиятельные международные организации стали планомерно анализировать развитие электронной торговли, в некоторых же были созданы на постоянной основе Рабочие группы.

ВТО – Всемирная торговая организация. РФ является участником с 2012 г. С интервалом в 2 года ВТО приняла две декларации (Декларация о торговле продукцией информационной технологии, 1996 г. и Декларация о глобальной электронной коммерции, 1998 г.). Первая Декларация также известна как Соглашение по информационным технологиям. Цель этого министерского соглашения – обеспечение свободной мировой торговли информационными технологиями. В ней содержится подробный перечень продукции (полупроводники, телекоммуникационная продукция, научные приборы, компьютерное программное обеспечение и оборудование для производства полупроводников), а также указание на снижение таможенной ставки на эту продукцию. Что касается второго документа, то в нем содержалось указание Генеральному совету ВТО проработать все основные направления электронной коммерции. В настоящий момент работу в области анализа электронной торговли проводят: Совет по торговле товарами, Совет по торговле услугами, Совет по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности, а также Комитет по торговле и развитию [1]. В 2021 году на заседании обсуждались также вопросы о нежелательных коммерческих сообщениях (спам). В настоящее время работа ВТО в области регулирования электронной торговли идет по 6 направлениям: создание возможностей для электронной торговли; открытость и электронная торговля; доверие и электронная торговля; межсекторальные вопросы; телекоммуникации; и доступ к рынкам [2].

ЮНКТАД – это конференция ООН по торговле и развитию, год создания 1964 г. Россия является участником как постоянный межправительственный орган и является ключевым органом Генеральной Ассамблеи по вопросам в области торговли и развития. По данным Конференции ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД) в 2020 году электронная торговля составила пятую часть от всего торгового

оборота [3]. И эти показатели будут только расти. Наиболее активные страны в этой сфере – США, Япония и Китай. ЮНКТАД проводит глобальное исследование ООН по вопросам упрощения процедур торговли с использованием цифровых технологий, которое проводится раз в два года Экономической комиссией для Африки (ЭКА), Европейской экономической комиссией (ЕЭК), Экономической комиссией для Латинской Америки и Карибского бассейна (ЭКЛАК), Экономической и социальной комиссией для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО) и Экономической и социальной комиссией для Западной Азии (ЭСКЗА). В целях упрощения процедур цифровой торговли было заключено Рамочное соглашение об упрощении процедур трансграничной безбумажной торговли в Азиатско - Тихоокеанском регионе. Целью соглашения стало ускорение внедрения мер по упрощению цифровой торговли в целях содействия торговле и развитию. Соглашение разработано как универсальный инструмент, доступный для стран с разным уровнем развития, и нацелено на упрощение процедур безбумажной трансграничной торговли (обмена данными) между заинтересованными странами-участницами ЭСКАТО путем создания специализированного межправительственного механизма для разработки правовых и технических решений.

ОЭСР – Организация экономического сотрудничества и развития была создана в 1948 году в координации деятельности государств по хозяйственному восстановлению Западной Европы на основе плана Маршалла (1948-1951). Современное название организация получила после принятия в 1960 г. в г. Париже Конвенции о создании Организации экономического сотрудничества и развития. ОЭСР задумывалась и создавалась как экономический двойник военно-политического блока НАТО [4]. В рамках своей деятельности ОЭСР проводит конференции и круглые столы, направленные на решение вопросов электронной торговли, в частности, решаются вопросы применения цифровых технологий в финансовых, инвестиционных отношениях, применение криптовалют.

Деятельность Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли (ЮНСИТРАЛ) направлена на модернизацию и согласование норм международной коммерческой деятельности. Одно из направлений деятельности ЮНСИТРАЛ – электронная торговля. ЮНСИТРАЛ разрабатывает и принимает как международные конвенции, так и акты рекомендательного характера, в частности, Рекомендации для правительств и международных организаций, Типовые законы и Пояснительные тексты. В 2005 году была принята Конвенция Организации Объединенных Наций об использовании электронных сообщений в международных договорах (Нью-Йорк), цель которой оказание содействия использованию электронных сообщений в международной торговле путем обеспечения того, чтобы контракты, заключенные с использованием электронных средств, и сообщения, обмен которыми осуществляется с использованием электронных средств, являлись действительными и подлежали исполнению в той же мере, как и их традиционные бумажные эквиваленты.

Сфера действия данной конвенции – применение электронных сообщений при заключении или исполнении международных коммерческих договоров. Причем, понятие международного договора трактуется в смысле Венской конвенции о договорах международной купли-продажи, 1980 г., основной критерий определения договора как международного – место нахождения контрагентов должно быть в разных государствах. Из сферы действия прямо исключены договоры с участием потребителя, финансовые сделки, а также правоустанавливающие и оборотные документы.

В целом в конвенции понятие международного договора трактуется широко, в частности, под ним понимаются также и арбитражные соглашения, а также иные соглашения, которые являются обязательными для сторон. Важным моментом выступает и тот факт, что право, применимое к контракту может быть выбрано сторонами в соответствии с автономией воли или должно быть определено в соответствии с правилами международного частного права.

Положения конвенции носят диспозитивный характер. Стороны могут или полностью исключить действие конвенции, или же частично. Однако такое исключение не означает, что стороны вольны не соблюдать требований, в отношении формы или удостоверения подлинности договора.

Электронная торговля в настоящий момент охватывает все трансграничные операции в сфере заключения и исполнения договорных отношений. В цифровой форме осуществляются заключение договора (оферта и акцепт), информация размещается на специальных цифровых платформах, поставка также может быть осуществлена в цифровой форме.

Инновационные предпринимательские отношения предоставляют возможность приобретать товары и услуги в он-лайн среде. Расширяется и понятие товара – это не только материальные вещи, но и виртуальные объекты. Компании получают возможность выйти за рамки территориальной ограниченности. Причем участниками этих отношений могут выступать и малые, и средние предприятия.

Таким образом, среди огромного числа международных организаций, которые занимаются вопросами цифровой торговли, условно можно выделить две группы международных организаций. Во-первых, это организации, которые анализируют этапы развития цифровой торговли и определяют направления и общую политику в данной сфере деятельности. Это такие организации, как ВТО, ОЭСР, ЮНКТАД. Во-вторых, это те организации, которые непосредственно разрабатывают правовые акты, международные конвенции, акты рекомендательного характера (ЮНСИТРАЛ, МТП).

Международные торговые отношения меняются в зависимости от этапов развития общества. Новые знания и открытия, новые технологии оказывают влияние на ее существование. В 21 веке такие изменения международных торговых отношений связаны с появлением новой цифровой реальности. Поэтому электронная торговля, как на внутреннем уровне, так и на международном, неизбежно продолжит свое становление. Однако следует отметить, что в современном политическом поле не представляется возможным выработка единообразного международного документа, который бы полностью охватил все сферы столь широкого явления, как международная электронная коммерция. Ввиду введенных санкций следует ожидать, что международная электронная торговля из универсальной, открытой для любого участника вне зависимости от его национальной принадлежности и места положения, трансформируется в региональную, а правовое регулирование будет фиксироваться в двусторонних и региональных соглашениях, что естественно выступит определенным сдерживающим фактором ее развития.

Список литературы

1. А.Булатникова Электронная коммерция в ВТО: перспективы согласования переговорного мандата [электронный ресурс]. - <https://tradepol.hse.ru/news/168044506.html> (дата обращения 09.03.2022)
2. E-commerce negotiations: Members finalise “clean text” on unsolicited commercial messages [электронный ресурс]. – https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/ecom_05feb21_e.html (дата обращения 09.03.2022)
3. Электронная торговля – сектор, который переживает бум на фоне краха мировой экономики [электронный ресурс]. - <https://news.un.org/ru/story/2021/03/1399042> (дата обращения 09.03.2022)
4. Цели, задачи, основные направления деятельности ОЭСР [электронный ресурс]. - <https://globalcentre.hse.ru/tasks> (дата обращения 10.03.2022)

УДК 316.1 (574)

Добряев П.А.
Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова,
г. Уральск, Казахстан

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ЗКУ ИМ. М. УТЕМИСОВА

Западно-Казахстанский университет имени Махамбета Утемисова является одним из старейших вузов Казахстана. За девяностолет работы в его стенах накоплен очень большой опыт по подготовке высококвалифицированных специалистов. Тем не менее, миссия университета обязывает его коллектив постоянно прилагать усилия по улучшению своей деятельности, укреплению материально-технической, учебно-методической и научно-исследовательской базы вуза, развитию кадрового потенциала.

Для того чтобы обоснованно судить о том насколько успешно это удаётся делать и адекватно оценивать деятельность университета, одних официальных отчётов, фиксирующих те или иные его достижения (высокие места в различных рейтингах, получение лицензий, прохождение аккредитаций и пр.), наверное будет недостаточно. Соответственно, внешний вид университетских корпусов, техническая оснащённость аудиторий и кабинетов, сами по себе, также не позволяют составить достаточно полные и точные представления об эффективности его работы. Представляется, что наряду с прочими, необходимым показателем этой эффективности являются мнения преподавателей, студентов и магистрантов университета о том, насколько качественно организован в нём образовательный процесс, насколько они удовлетворены, проводимой в нём учебно-воспитательной и научно-исследовательской работой, а также то, как вуз воспринимается своими потенциальными студентами – выпускниками средних общеобразовательных школ.

Эти мнения на протяжении уже 17 лет регулярно выявляются в ходе проводимого в ЗКУ Центром социологических исследований (ЦСИ) социологического мониторинга. Как известно, социологический мониторинг в современном менеджменте считается важнейшим условием эффективного управления социальными процессами и явлениями. Его проведение в университете обеспечивает постоянное получение эмпирических данных, характеризующих социальные аспекты образовательного процесса и их представлении руководству вуза для принятия управленческих решений.

Проводимые в рамках социологического мониторинга исследования направлены на достижение следующих взаимосвязанных целей: информационно-аналитическое обеспечение деятельности руководства ЗКУ; функционирование механизма «обратной связи» между руководством университета и обучающимися, преподавателями и сотрудниками; поддержка и улучшение имиджа ЗКУ в сознании

потребителей образовательных услуг, представителей институтов государственной власти и гражданского общества, аккредитационных агентств, экспертного сообщества.

Полученные в ходемониторинга данные, характеризуют отношение студентов и преподавателей к организации образовательного процесса, состояние их социального самочувствия, их восприятие таких важных аспектов жизни нашего общества как политика, межэтнические и религиозные отношения, а также наличие в образовательном процессе коррупционных рисков и, соответственно, содействуют выявлению сильных и слабых сторон в деятельности университета, содержащихся в ней возможностей и угроз.

По результатам проведённых ЦСИ исследований готовятся аналитические отчёты. Информация в них представлена в текстовой, табличной и графической формах в разрезе университета, факультетов, образовательных программ, языка обучения, этнической и половой принадлежности респондентов. На основе обобщения и анализа собранных данных в отчётах формулируются выводы и даются рекомендации по улучшению образовательного процесса. Эти отчёты направляются ректору и проректорам ЗКУ, предоставляются деканам и руководителям структурных подразделений университета, размещаются на сайте вуза. Содержащаяся в них информация озвучивается на заседаниях учёного и академического советов ЗКУ, отражается в научных публикациях и СМИ и используется для принятия управленческих решений.

В настоящее время Центр социологических исследований университета проводит социологические опросы обучающихся, преподавателей и сотрудников в рамках следующих исследовательских проектов: «Мнение студентов об эффективности образовательного процесса в ЗКУ им. М. Утемисова»; «Политика, межэтнические отношения и религия в восприятии студентов ЗКУ им. М. Утемисова»; «Социальное самочувствие студентов ЗКУ им. М. Утемисова»; «Социальное самочувствие преподавателей и сотрудников ЗКУ им. М. Утемисова»; «Мониторинг коррупционных рисков и проявлений коррупции в ЗКУ им. М. Утемисова».

Данные социологического мониторинга за 2021-2022 учебный год в самом общем виде свидетельствуют о следующем.

Подавляющее большинство студентов ЗКУ (в общей сложности 84% опрошенных) считают, что применяемая в университете система обучения, *в основном хорошо* или *очень хорошо* способствует *эффективной подготовке* высококвалифицированных специалистов. Причём количество опрошенных давших системе обучения в университете именно высокую оценку по сравнению с прошлым годом увеличилось на 7%.

Подавляющее большинство студентов (более 4/5) продолжают оценивать условия, созданные в университете для реализации ключевых задач кредитной системы обучения также достаточно высоко – как *хорошие* и *очень хорошие*. *Условия для реализации принципа студентоцентрированного обучения* так оценили в общей сложности 89% респондентов; *достижения максимальной индивидуализации обучения* – 86%; *повышения роли и усиления эффективности самостоятельной работы студентов* – 88%; *выявления реальных учебных достижений студентов* – 88% респондентов.

Подавляющее большинство студентов ЗКУ (более 4/5) удовлетворены наличием в университете необходимых *учебно-методических* и *информационно-технологических ресурсов*. Причем, количество респондентов, заявляющих о своей удовлетворённости наличием этих ресурсов продолжает увеличиваться. Самое большое число опрошенных, как и ранее, выказало удовлетворённость количеством учебной научной и литературы в библиотеке ЗКУ (96%) и наличием мест в читальных залах (92%). О своей удовлетворённости *оснащением университетских аудиторий и лабораторий необходимым оборудованием* заявили 88% опрошенных студентов, наличием в университете *компьютерной техники и работой Интернета* в университете – по 84%.

Подавляющее большинство студентов ЗКУ (более 9/10), несмотря на имевшее место проведение части учебных занятий в дистанционном формате, продолжают высоко оценивать *эффективность лекций, практических занятий и самостоятельной работы*, проводимых как по *общеобразовательным* дисциплинам, так и по *базовым* и *профилирующим (лекций)*, соответственно, – 95%, 96% и 94% опрошенных; *практических занятий* – по 95% респондентов; *самостоятельной работы* – 94%, 97% и 96% опрошенных).

Подавляющее большинство студентов университета (более 9/10) продолжают высоко оценивать эффективность применяемых в ЗКУ форм контроля и оценки знаний обучающихся: *текущий контроль*, *рубежный рейтинговый контроль*, *экзамены* и *апелляцию* (соответственно, 96%, 96%, 96% и 90% опрошенных).

Абсолютное большинство студентов ЗКУ, по их мнению, имеют *возможность для участия в планировании развития своей образовательной программы*. 74% опрошенных посчитали, что *имеют доступ к плану развития ОП*, 71% – что у них *есть возможности для участия в формировании плана развития ОП*, 68% – что у них *имеются возможности для участия в пересмотре плана развития ОП*, 70% – что *они могут участвовать в оценке реализации плана развития ОП*.

Большая часть сделанных опрошенными студентами предложений по совершенствованию образовательного процесса в университете, развитию их образовательных программ касались *обновления*

материально-технической базы вуза; организации для обучающихся различных познавательных проектов; усиления практической подготовки студентов; увеличения компьютерного парка; улучшения работы интернета.

Основная масса студентов ЗКУ удовлетворена *материально-техническими и санитарно-гигиеническими условиями*, созданными в университете для их обучения. Количество обучающихся, в целом выказавших *удовлетворённость* этими условиями составило, соответственно, 88% и 91% опрошенных.

Подавляющее большинство студентов (86% опрошенных) в целом удовлетворены *качеством питания* в «точках общепита» университета (в их числе 57% респондентов оценили его как *хорошее и очень хорошее*). Тем не менее, оценки данные студентами этому качеству продолжают оставаться далеко не самыми высокими. Поэтому важно держать ситуацию в этой сфере под особым контролем руководства университета, студенческого самоуправления и профсоюзного комитета.

Большая часть сделанных опрошенными студентами предложений по улучшению работы мест общественного питания касались *понижения цен на предлагаемые в них продукты и расширения ассортимента, предлагаемых ими блюд и напитков*. Также, респондентами было предложено увеличить площадь буфетов; улучшить качество блюд, особенно выпечки; обеспечить соответствие буфетов нормам гигиены (местами для умывания, жидким мылом, салфетками); увеличить количество обслуживающего персонала (в кафе «Университетское»); улучшить качество обслуживания (проявлять обслуживающим персоналом вежливость и уважение); предоставить большее количество столов и стульев; установить качественные вытяжки; установить ёмкости с питьевой водой; увеличить порции в столовой; улучшить интерьер и пр.

Подавляющее большинство опрошенных студентов, как и ранее, выказали высокую степень удовлетворённости *качеством работы ректората ЗКУ* (88%), *деканатов* (87%) и *студенческого самоуправления* (81%). Дали высокую оценку тому, как ректорат и деканаты решают задачи *морально-психологической поддержки студентов*, соответственно, 74% и 75% респондентов.

Подавляющее большинство студентов ЗКУ либо полностью, либо в основном удовлетворены *прозрачностью процедур организации и осуществления образовательного процесса* в университете (78% опрошенных).

Около 4/5 студентов ЗКУ (78% опрошенных), *высоко оценивают морально-психологическую обстановку* в своих группах. Настроения подавляющего большинства студентов университета (в целом более 4/5) характеризуют такие чувства как *уверенность в завтрашнем дне* (58% респондентов) или *надежда на улучшение ситуации* (29% респондентов). Оценивая свои жизненные перспективы, большинство студентов *выражает уверенность в переменах к лучшему* (70%) или *предполагает* такие перемены (22% респондентов).

Что касается преподавателей и сотрудников ЗКУ, то их подавляющее большинство (в общей сложности 75% опрошенных) выказали *удовлетворённость условиями, созданными для их работы*. О своей неудовлетворённости данными условиями заявили в общей сложности 20% респондентов.

Подавляющее большинство преподавателей и сотрудников ЗКУ (более 4/5) продолжает выказывать высокую степень удовлетворённости *качеством работы руководящих лиц и структур университета: ректора* (91% опрошенных), *проректоров* (86%), *учёного совета* (80%), *деканатов* (83%) и *заведующих кафедрами* (93%).

Уровень удовлетворённости преподавателей и сотрудников ЗКУ *качеством работы основных структур, обеспечивающих жизнедеятельность университета*, по сравнению с прошлым годом несколько *повысился*. Наибольшее удовлетворение у них вызывает работа *департамента академической деятельности и административного отдела университета*: выказали высокую степень удовлетворённости её качеством 80% опрошенных. Высокую степень удовлетворённости работой *бухгалтерии* выказали 74% респондентов, работой *профкома* – 73,5%. Работа *департамента развития инфраструктуры* была оценена несколько ниже: выказали удовлетворённость ею 70% опрошенных.

Абсолютное большинство членов трудового коллектива ЗКО (более 2/3) высоко оценивает условия, созданные в университете для *карьерного и научного роста преподавателей*. Высоко (как *хорошие и очень хорошие*) оценили имеющиеся условия для *выдвижения достойных сотрудников на руководящие должности* в общей сложности 76% опрошенных преподавателей и сотрудников; проводимую в университете политику по *созданию условий для научного роста преподавателей* – 75%; *проведению ими научных исследований* – 71%.

Подавляющее большинство преподавателей и сотрудников ЗКУ выказывают *удовлетворённость как качеством своей работы, так и системой её стимулирования*. Качеством проводимой ими *учебной работы* и её стимулированием выказали удовлетворённость, соответственно, 93% и 85,5% респондентов; *воспитательной работы* – 91% и 84%; *научно-исследовательской* – 80% и 84%. При этом, наблюдаются определённые различия в уровне удовлетворённости опрошенных качеством своей работы и её стимулированием. Причём, как и ранее, количество респондентов, удовлетворённых качеством своей учебной и воспитательной работы заметно превышает количество опрошенных удовлетворённых системой их стимулирования. Тогда как в отношении своей научно-исследовательской деятельности эти

различия выглядят по-иному: число респондентов, выказавших удовлетворённость её качеством меньше количества удовлетворённых её стимулированием.

Причиной *неудовлетворённости* качеством своей работы, большинство респондентов, высказавших на этот счёт свое мнение, считает *большую учебную временную нагрузку и необходимость выполнения различных дополнительных заданий* (составление всякого рода отчётов и пр.), что не позволяет полноценно заниматься научно-исследовательской работой, а также *недостаточное материальное стимулирование* трудовой деятельности преподавателей и сотрудников (низкая зарплата).

Подавляющее большинство преподавателей и сотрудников ЗКУ выказывают удовлетворённость *прозрачностью процедур* организации и осуществления образовательного процесса в университете (84% опрошенных) и *качеством сайта ЗКУ* (86% опрошенных). Причём их количество по сравнению с прошлым годом заметно увеличилось, что можно рассматривать как следствие проделанной в вузе работы по усилению прозрачности его деятельности.

Что касается отношения студентов ЗКУ к политике и политическому участию, то заявили о наличии *интереса к политической сфере* 58% студентов университета. Об отсутствии же такого интереса сообщили 39% респондентов.

Самым *известным, эффективным и предпочтительным* способом политического участия для большей части опрошенных студентов университета (соответственно, 61%, 62% и 61%) является *проявление интереса к политическим вопросам и событиям, их оценка и обсуждение, высказывание своего мнения*, то есть такой способ политического поведения, который не требует приложения значительных усилий и не является самым результативным. Вторым по *известности, эффективности и предпочтительности* способом политического поведения для студентов является *участие в выборах в органы власти* (соответственно, 43%, 43% и 45%). Третьим – *участие в работе политических партий и примыкающих к ним организаций* (соответственно, 21%, 30% и 31%). Наименее *известным, эффективным и предпочтительным* способом политического участия для опрошенных студентов университета являются *участие в политических бойкотах и забастовках* (соответственно, 6%, 4% и 3%).

Большинство опрошенных студентов в отношении *параметров государственного устройства общества* продолжает придерживаться современных, либеральных и светских взглядов, выказывая желание *жить в стране, в которой все граждане независимо от национальности имеют равные права и возможности* (84%), в которой *функционируют два государственных языка* (70%), а *влияние религии ограничено* (63%). Тем не менее, обращает на себя внимание то обстоятельство, что количество студентов университета, придерживающихся «теократической» ориентации, т.е. выказывающих желание жить в стране, в которой *влияние религии очень велико*, продолжает оставаться довольнобольшим (37%).

Относительно большинство среди студентов ЗКУ (43% опрошенных) продолжают составлять те из них, что ощущают и осознают себя в социально-политическом отношении в первую очередь *гражданами РК (казахстанцами)*. Тем не менее, значительная их часть (32% респондентов) приоритетно идентифицирует себя как представителей определённого *этноса* (казахами, русскими и др.). Причём, заметная часть обучающихся (14% опрошенных) ощущает и осознает себя в первую очередь носителями определённой *религии*. В связи с этим можно предположить, что, хотя в студенческой среде ЗКУ происходит укрепление гражданской идентичности, значительное количество студентов по-прежнему ощущают и осознают себя в первую очередь представителями своего этноса или носителями определённой религии. Такое состояние иерархии идентичностей можно рассматривать как проявление одного из кризисов модернизации общества – кризиса идентичности. То, что данный кризис проявляется в такой социальной среде как студенчество, т.е. среди людей, получающих высшее образование, родившихся и выросших в условиях суверенного Казахстана, делает задачу укрепления и развития казахстанской гражданской идентичности, государственного патриотизма особенно значимой.

У значительной части студентов университета (около 2/3) нет чёткого понимания того, что казахстанская идентичность должна основываться на принципе гражданства. По их мнению, для того, чтобы считаться *казахстанцем* необходимо в первую очередь быть *казахом*, или же считать себя *евразийцем, испытывать чувство гордости за достижения Казахстана, сопереживать его трудностям, родиться в Казахстане, владеть казахским языком* и т.д. Хотя ещё с конца 90-х г.г., руководством страны многократно заявлялось о том, что казахстанская идентичность должна основываться на принципе гражданства, что казахстанцы – это не этническая, а социально-политическая общность, у многих студентов университета чёткое понимание этого отсутствует. По-прежнему, значительная часть обучающихся отождествляет гражданскую принадлежность с этнической и понятие «казахстанец» для них равнозначно понятию «казах».

Около 9/10 студентов вуза (88% респондентов) испытывают *чувство гордости за Казахстан и его достижения* и соответственно считают себя патриотами. При этом, количество тех из них, что выказывают *готовность подчинить свои личные интересы интересам своей страны*, т.е. демонстрируют, что они действительно являются патриотами Казахстана, составляет заметно меньшее их число (62%). *Чувство гордости* у студентов продолжает вызывать, прежде всего, сама *история Казахстана* как таковая и *статус Казахстана как независимого государства*. Наибольшее же *неприятие, сожаление и тревогу* у них вызывает *коррупция, ситуация в обществе, обусловленная*

пандемией Covid-19, а также, правда в значительно меньшей степени – некоторые события прошлого, связанные с потерями в Великой отечественной войне, голодом 1932-1933 г.г. и «сталинскими репрессиями», современное состояние казахстанской экономики, политики и экологии.

Итак, можно сделать вывод, что функционирующая в ЗКУ им. М. Утемисова система социологического мониторинга обеспечивает регулярное получение информации о социальных аспектах образовательного процесса и её предоставление для принятия стратегических и тактических управленческих решений, а значит, является необходимым инструментом эффективной организации этого процесса, важным условием повышения его качества и в целом свидетельствует о транспарентности деятельности университета и социальной направленности проводимой в вузе политики. Результаты социологических исследований, дополняя объективные показатели, характеризующие состояние университета, позволяют сделать вывод, что ЗКУ им. М. Утемисова, несмотря на свой «преклонный возраст», динамично движется вперёд и вносит свой достойный вклад в социальную модернизацию нашего общества.

ӘОЖ 658.5

Альменов Р.У.

*М. Утемисов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ БАҒЫТТАРЫ

Адам ресурстарын стратегиялық дамыту кәсіпорындардың қызметіндегі басым проблемалардың қатарында. Қазіргі уақытта персоналдың стратегиялық дамуын басқаруды қалыптастыру көп жағдайларда бизнес-үдерістерді оңтайландырумен байланысты болуда. Осының салдарынан, персонал қызметінің тиімділігін арттыру мақсатында персоналдың стратегиялық дамуын корпоративтік басқарудың негізгі бағыттарын іздеу қажеттілігі қалыптасты.

Кез-келген кәсіпорынның басты мақсаты – адам капиталының сапасын жақсарту. Адам капиталы дегеніміз – еңбек ресурсын жақсарту үшін жасалған инвестиция. Ал, кәсіпорындардың ең басты байлығы – адамдар, сондықтан адами ресурстардың сапасын арттыру басты бағыт-бағдар болуы керек [1].

Экономикасы өркендеген елдерде жылдық табыстың 77 % адам ресурстарын пайдаланудан түседі, яғни ғылым мен білімнің жаңа технологияларын пайдалану нәтижесінде. Ал газ, мұнай, қазба байлықтарынан шамамен 23 % табыс түседі екен. Өкінішке қарай, елімізде негізгі табыс көзі - қазба байлықтары, мұнай мен газдан және негізгі қорлардан түседі. Адами ресурстардың әлеуетінің үлесі төмен. Өркениеті жоғары елдер сияқты болуымыз үшін адами капиталды дамытуға басымдылық беруіміз керек. Сол кезде ғана дамыған елдермен бәсекелестікке түсе аламыз.

Қазіргі нарық жағдайында, еңбек ресурстарының өнімділігі, мотивациясы мен шығармашылық әлеуеті басты бәсекелестік артықшылықтар екені баршаға аян, стратегияның табысты болуы, кәсіпорынның нарықтық құнының артуы да осыған тәуелді. Сондықтан, персоналды дамыту стратегиясы – бұл адам ресурстарын инвестициялауға бағытталған арнайы басымдылықтар жиынтығы. Кәсіпорындағы персоналды дамытудың стратегиялық тәсілі – қызметкерлерге кәсіби өсу мен дамуға кепілдік бере отырып, олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және осының негізінде кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін тұрақты қамтамасыз етіп, болашақта алға қойған мақсаттарға табысты жету [1].

Бүгінгі таңда персоналды стратегиялық дамыту күрделі міндеттерді шешудің нәтижелі, бей дәстүрлі және соны басқару шешімдері мен басқару жаңалықтарын қабылдаудың тиімді құралы болып табылады. Кәсіпорындарда инновациялық дамуды қамтамасыз ету үшін персоналды стратегиялық басқаруды дамыта отырып, мамандарымыздың білімі мен біліктілігін арттыратын кешенді шараларды іске асырып, ғылыми ізденістерді ең өзекті мәселелерге, шешуші салаларға бұру арқылы ел экономикасының, жалпы халықтың жасампаздық әлеуетін өсіру қажет.

Ұйымдағы адами ресурстарды стратегиялық дамытудың теориялық аспектілерін зерттей келе персоналды стратегиялық дамыту – тәжірибеге ағымдағы нормалардан тыс елеулі бір жаңа үдерістер мен құрылымдарды, яғни жаңа креативті басқару технологияларын, айрықша әкімшілік әдістерді және ұйымдастыру ісінде жаңа білімдер арқылы әртүрлі тәсілдерді енгізу деп қорытындылауға болады.

Персоналды стратегиялық дамыту – басқару қызметі саласындағы шығармашылық сипатымен ерекшеленетін жасампаз шешімдер, оның нәтижелері кәсіпорынның ұжымы, оның серіктестері (соның ішінде тұтынушылары) және тұтас қоғам үшін жағымды жаңалықтар әкелетіні сөзсіз. Персоналды стратегиялық дамыту кәсіпорындарға тиімділікті жоғарылатуға, бәсекелестік артықшылықтарға ие болуға, пайданы көбейтуге ықпалын тигізетін күшті құрал болып табылады [2].

Стратегиялық мақсаттар 5 - 10 жылға жоспарланады, ол кәсіпорынның даму болашағы. Осы ретте қызметкерлерді де дамыту стратегиясы алдын-ала дайындалуы керек. Жалпы алғанда, кәсіпорын басшылығы, барлық қызметкерлер стратегиялық шешімдерді дайындауға, шешім қабылдауда бірдей ат

салысулары керек. Шетелдердегі ірі кәсіпорындарда жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, басшылардың 80-% қызметкерлерінің стратегиялық шешімдер қабылдауға қатысқанын міндетті деп санайды екен. Бірақ, өкінішке орай, шын мәнінде кәсіпорындарда шамамен қызметкерлердің 50-% ғана перспективалық шешімдер қабылдауда белсенділік танытса, қалғандары селқос қалады.

Жоғарыда атап өткеніміздей, нарықтық экономика жағдайында кәсіпорындар қатаң бәсекелестік жағдайында өмір сүреді, ал олардың ең басты бәсекелестік артықшылықтарының бірі – жоғары білімді кәсіби білікті қызметкерлер. Сол себепті қызметкерлердің кәсіби білімдерін үнемі қадағалап, бағалап көтермелеу керек. Қызметкерлерді кәсіпорынның стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге ынталандыру жұмыстарын жүргізіп, бекітілген жылдық жоспарлардың орындалуын қамтамасыз ету және жақсы жұмыс істеген қызметкерлерге сыйақы төлеу саясатын айқындау қажет [2].

Алайда көптеген кәсіпорындарда қызметкерлерді дамыту стратегиясы қабылданбаған және жүзеге асырылмайды, соның салдарынан қызметкерлерді дамытудың ұзақ мерзімді стратегиясының да негізі қаланбайды.

Сондықтан да болашақтағы жоспарланған кезеңдерге стратегиялық мақсаттарды айқын қоя білу және қызметкерлердің жеке даму жоспарын әзірлеу, оның нәтижелілігіне мониторинг жүргізіп отыру қажет-ақ. Қойылған мақсаттардың орындалу дәрежесі туралы тоқсан сайын ұдайы жүргізілген мониторинг негізіндегі есеп беру үрдісі кәсіпорын қызметкерлерінің жұмысын орынды бағалап, жұмыс сапасын арттыруға зор ықпалын тигізеді.

Қызметкерлердің олардың өздері атқаратын қызметтеріне сәйкес болуы, қызметкерлердің мансабын жоспарлау, жұмысқа кәсіби біліктілігі жоғары қызметкерлерді барынша тарту және оларды ұстап қалу, сондай-ақ олардың оқуы мен білімін жоғарылатуға жағдай жасау басты стратегиялық міндеттер қатарында қарастырылуы тиіс. Бұл ретте кәсіпорындағы басқару жүйесінің стратегиялық оңтайлы шешімдер қабылдауы, барлық ресурстарды ұтымды және уақытылы үйлестіре білуі - маңызды қызметтердің бірі.

Қатаң бәсекелестік жағдайында қызметкерлерге қойылатын талаптар мен міндеттер күшейе түсіп, жұмыс жағдайлары мен жұмысқа қатысу деңгейлеріне де талап жоғарылауда. Нарық талаптарына сай қызметкерлер кәсіби құзіреттіліктерін ұдайы жоғарылатып, білімдерін жетілдіріп, тәжірибелерін шыңдап, жаңа әдіс-тәсілдерді игеруге көп мән беруі – өмір талабы.

Кәсіпорындарда персоналмен жұмыс барысында келесідей факторларға мән берген жөн: элеуметтік-психологиялық факторларды диагностикалау; элеуметтік-экономикалық және персоналдың көңіл-күй әсіресе ахуалы ұжым ішіндегі жалпы жағдайға ықпал етуін талдау; әрбір қызметкер үшін міндеттердің нақты шекараларын орнату; персоналдың нақты қажеттілігін анықтау және жоспарлау; мансаптық жоғарылату мүмкіндіктерін белгілеу және т.б. Осыдан біраз уақыт бұрын аталған факторлар екінші дәрежелі, онша маңызды емес міндеттер ретінде қаралған. Ал қазіргі уақытта компаниялардың қызметкерлерінің басым бөлігі өзін-өзі жетілдіру мүмкіндіктеріне мұқтаж. Басшылық тарапынан кадр саясатын қалыптастыруға жауапсыздықпен қарау кадрлардың тұрақтамау көрсеткішінің жоғарылауына әкеледі, ал бұл тұтастай алғанда компанияның өнімділігінің төмендеуіне әсер етеді [3].

Кадрлық саясатты жетілдіру мәселесіне жауапкершілікпен қарау ұжым мүшелерінің өзара қарым-қатынасын оңтайлы реттейтін негізгі жүйелердің бірі болып табылады. Кадрлық саясатты жетілдіру компанияның табысты болуының кепілі. Басшылық тарапынан ұжым ішіндегі тәртіпті орнатуға салғырттықпен қарау орын алса, онда компания нарықтағы басқа қатысушылармен лайықты бәсекелес бола алмайды.

Әрине, кадр саясатын жақсарту тәсілдері қаржылық шығындарды және ұзақ бейімделу кезеңін қажет етеді, өйткені адамдар әрдайым бірінші күннен бастап компаниядағы түрлі өзгерістерді бірден қабылдай алмайды. Бірақ, бұл саясатты сауатты және біртіндеп жетілдіретін болсақ, ұжым мүшелері уақыт өте келе компаниядағы жүзеге асырылып жатқан жаңашылдықтардың олардың игіліктері үшін жасалып жатқанын түсініп, оны бірлесе жүзеге асыруға өз үлестерін қосады.

Тиісінше, табысты корпоративтік саясатты жүргізу үшін басшылық құрамы мүшелерінің өздері де қажетті дағдыларды игерулері шарт. Көбінесе басшылар өз дағдыларын, білімдерін жетілдіруге онша көңіл бөле бермейді. Бұндай жағдайда басшылар өз қызметкерлерінен жұмыстың табысты орындалуына қандай және қалай талап қоятыны белгісіз. Жұмыс табысты болып, еңбек өнімділігін арттыру үшін басшылар өз қызмет аясы туралы барлық мәліметтерді жетік меңгерулері тиіс. Бұл жерде біз компанияның әр деңгейдегі басшыларына әлемдік тәжірибеде бұрын-соңды орын алмаған технологиялар туралы хабардар болып, олардың әрқайсысының айрықшылығын, келешегін терең меңгеріп, солардың ішінен қайсысын өздерінің басшылық жасау қызметіне негіз ғып алатындығын алдын-ала анықтаудың қажет екендігін еске саламыз.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған жағдайларды ой елегінен өткізіп, адам ресурстарының стратегиялық дамуы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін келесідей шараларды жүзеге асыруды ұсынамыз:

1. Кәсіпорындағы қызметкерлердің қабілеттері мен біліктілік деңгейлерін ерекше бәсекелестік артықшылықтар ретінде қарастыруымыз керек. Кәсіпорындарда персоналды стратегиялық дамытуды басқару жүйесінің моделін жоғарыда келтірілген басқару теориялары негізінде қалыптастыру керек.

Яғни, дарынды, өз ісін өте жақсы меңгерген мамандар кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға зор үлесін қосады, сондықтан кәсіпорындарда дарынды мамандарға «капитал» ретінде қарап, оларға өте қолайлы жағдай жасалу. Дарынды мамандарды тарту стратегиясы және соларға бағытталған корпоративтік мәдениетті қалыптастыру қажет-ақ, өйткені «капитал» санатындағы дарынды мамандардың ойлау және іс-әрекет ерекшеліктері басқаларға да үлгі болары хақ.

2. Кәсіпорындарда адам ресурстарын стратегиялық дамытудың кешенді бағдарламаларының болуы міндетті. Бастапқыда, біздің ойымызш, 5-10 жылға стратегиялық жоспар жасап, онда қысқа және орта мерзімді креативтік басым бағыттар айқындалуы қажет. Бұл жерде жапон компанияларының 20-25 жылға арналған стратегиялық жоспар-бағдарламаларының бар екендігін еліміздің отандық компания (кәсіпорын) басшыларының естен шығармаулары ләзім.

3. Адам ресурстарын стратегиялық дамытуды басқару жүйесін, мамандардың шығармашылық қабілеттерін жетілдіру жолдарын айқындап, нақты әдістерін енгізіп, Қазақстан бойынша «дарындылар» («дарынды басшылар») қорын қалыптастыру уақыт талабы.

4. Жаңашыл креативті жоспарды жүзеге асыру әдісі мен заманауи креативті басқару технологиясын тәжірибеге енгізіп үлгерген озат кәсіпорындардың бағдарламасын үлгі ретінде еліміздегі барлық кәсіпорындарға таныстырып ұсынып отыруды қолға алып, оларды әдістемелік, ақпараттық жағынан қамтамасыз ету.

5. Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін адам ресурстарын стратегиялық басқаруға бағытталған озық оқу-тәжірибелік бағдарламаларды кеңінен пайдалану.

Қазіргі заманғы экономикада табысты кәсіпорындардың артықшылықтарының бірі жоғары білікті персонал болып табылады, және ол кәсіпорынның әлеуетін дамытатын ресурстарының негізгілерінің бірі. Бұл, қызметкерлердің нарық талаптарына сәйкестігін тұрақты бағалау және қадағалау қажеттілігін айқындайды Компания жақсы жетістіктерге жетіп, табысты, оңтайлы нәтижелер алуы үшін персоналды дамытудың стратегиялық тәсіліне басқаша көзқараспен қарау керек.

Жоғарыда келтірілген міндеттермен қатар кәсіпорын басшыларының да осы амалдарға оң ынтасын оятқан абзал. Ғалымдар мен өнертапқыштар креативті өміршең идея табады, ал кәсіпкерлер оны іске асыруы тиіс. Ол үшін келешегі бар қолданбалы ғылыми идеяларды қолдауға машықтанған және сол жобаларды қаржыландыру көздерін таба білетін, одан кейін сатумен айналысатын дарынды мамандар шоғырын қалыптастыру қажет. Сонда ғана еңбек пен оның қайтарымының тиімді тепе-теңдігі сақталады, қазақ халқының «оның еңбегі жанды» деген сөзінің расталғандығын көрсетеді. Сонымен адами ресурстарды стратегиялық дамыту арқылы кәсіпорындарымыздың бәсекеге қабілеттілігін арттырып, экономикасының өркендеуіне елеулі үлес қосуға жол ашылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жұмамбаев С.К. Адам ресурстарын басқару [Текст]: оқу құралы / С.К.Жұмамбаев. - Алматы: Қазақ университеті, 2011. - 234 б.
2. Бердалиев К. Б. Стратегиялық менеджмент [Текст]: оқулық / К.Б. Бердалиев; ҚР Білім және Ғылым мин-гі. - Алматы, 2011. - 312 б.
3. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; [пер. с англ. О.И. Медведь]. - М.: Вильямс, 2012. - 672 с.

УДК 339.138:338.48 (574)

Гиззатова А.И., Черемухина О.В., Чудрова В.У., Бисенова Г.Н.
*Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Расположенная на стыке двух континентов - Европы и Азии Западно-Казахстанская область – уникальное и идеальное место для развития всех видов туризма. Область граничит с Атырауской и Актюбинской областями Республики Казахстана и Саратовской, Волгоградской, Оренбургской, Самарской и Астраханской областями Российской Федерации.

На территории Западно-Казахстанской области, богатой историческим и культурным наследием, сохранились священные места, оставшиеся от наших предков. Здесь находятся средневековое городище Жайық, курганный комплекс «Таксай», историко-музейный комплекс «Бөкей Ордасы», мавзолеев Жумагазы Хазрет баба, известный как «Дадем ата», мавзолеев поэта Алаша Гумара Караша и другие рукотворные памятники, ценнейшие шедевры, которые и должны стать туристическими ресурсами дестинаций. В степи обитают большое количество животных: волки, зайцы, косули, кабаны, разнообразие пернатых птиц, в реках и озерах обитают разнообразные рыбы. Кроме этого, сельские жители содержат лошадей, верблюдов, овец, баранов и т.д. Помимо уникальных природных условий

немаловажную роль для развития туризма в области играют объекты инфраструктуры [1-6]. В области имеется сеть предприятий по оказанию услуг гостеприимства, предоставляющие услуги размещения и питания, а также участвующие в формировании туристского продукта.

С целью изучения сложившегося уровня развития туристической отрасли в Западно-Казахстанской области были проанализированы данные официальной статистики по численности выезжающих и въезжающих туристов на территорию Западно-Казахстанской области. Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Количество посетителей по выездному и въездному видам туризма в Западно-Казахстанской области в 2016-2020 гг., человек. Составлено авторами на основе данных [7, 8]

Показатели	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Количество посетителей по выездному туризму, в том числе:	1457	336583	338729	356738	228730
страны СНГ	1010	238143	239056	260907	194103
страны вне СНГ	447	98440	99673	95831	34627
Количество посетителей по въездному туризму, в том числе:	1353	835	1080	1164	541
страны СНГ	-	-	1052	1138	525
страны вне СНГ	-	-	28	26	16

Как видно из данных таблицы, в 2020 г. относительно 2016 г. количество туристов по выездному туризму из Западно-Казахстанской области увеличилось в 157 раз или с 1457 до 228730 человек (на 227273 человек). Это меньше чем в 2019 г., когда по выездному туризму поездки из области совершили 356738 человек. В 2016 г. почти 31% туристов из Западно-Казахстанской области выезжали в страны дальнего зарубежья, в 2020 г. их доля сократилась до 15,1%. Основная масса туристов стала выезжать в страны СНГ.

По въездному туризму сложилась иная ситуация. Если в 2016 г. в область въехало 1353 человека, то в 2020 г. – 541 турист, из которых 97 % - туристы из стран ближнего зарубежья. В 2016 г. цели поездок в Западно-Казахстанскую область более чем у 45 % въезжающих туристов-иностранцев определялись как личные цели. В 2020 г. численность таких туристов сократилась до 21,4%.

В области функционирует значительное количество объектов размещения туристов (табл. 2).

Таблица 2 – Основные показатели мест размещения туристов в Западно-Казахстанской области в 2016-2020 гг. Составлено авторами по данным [7]

Показатели	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2020 г. в % к 2016 г.
Количество объектов размещения, единиц	68	72	74	67	73	107,4
Количество номеров, единиц	1546	1510	1629	1700	1751	113,3
Единовременная вместимость (койко-мест)	2878	2873	3011	3513	3633	126,2
Обслужено посетителей, человек	86868	112321	100686	108454	41466	47,7
в том числе:						
резидентов	72783	90906	79749	86587	36523	50,2
нерезидентов	14085	21415	20937	21867	4943	35,1
Заполняемость койко-мест, %	29,5	33,4	31,2	32,7	19,2	-10,3

Из таблицы 2 видно, что в 2016-2020 годы все основные показатели мест размещения в области возросли: на 5 единиц увеличилось количество объектов размещения, на 205 единиц – количество номеров, на 755 – койко-мест. Объекты размещения имеют разную степень комфортности. Из общей численности гостиниц в области одна – четырехзвездочная и одна – трехзвездочная, 38 гостиниц не имеют категории, 33 - относятся к прочим местам размещения.

С момента локдауна по противодействию коронавирусной инфекции у большинства объектов размещения снизилась загруженность. Так, в 2019 г. в 67 гостиницах области при единовременной вместимости в 3513 койко-мест, было обслужено 108454 человек, что обеспечило заполняемость в 32,7 %. В 2020 г. в 73 объектах размещения было обслужено только 41466 человек, заполняемость составила 19,2 %.

Поменялись и предпочтения туристов - увеличился спрос на услуги внутреннего туризма, так в 2016 г. на долю туристов-резидентов приходилось 83,4 %, а в 2020 г. - 88,1 % [7, 9].

Места размещения имеются во всех районах области, но основная часть - 69 % (43 объекта) – г. Уральске, 13,7 % (10 объектов) - в г. Аксай, промышленном центре области (Бурлинский район). Необходимо отметить, что в 2020 г. при средней заполняемости мест размещения в области в 19,2 %, в одних районах этот показатель был выше, а в других ниже среднеобластного показателя. Так, в Теректинском районе показатель был - 1,5%, в Акжайкском-3,4%, в Бурлинском-21,7%, Жангалинском - 38,8% [7].

Сокращение туристических потоков в Западно-Казахстанской области привело к снижению доходности инфраструктурных объектов, в частности мест размещения, произошло изменение структуры доходов по видам услуг. Так, в 2016 г. почти 94,5 % дохода туристической отрасли в области обеспечивали места размещения, а именно гостиницы с ресторанами (73,9 %) и гостиницы без ресторанов (20,6 %), в 2020 г. их доля составила 79,5 % (соответственно 59,0% и 20,5%). Одновременно возросла доля дохода от услуг жилья краткосрочного проживания с 1,7% в 2016 г. до 3,6 % в 2020 г, а также туристических лагерей, парков отдыха и развлечений с 3,8 % в 2016 г. до 16,9 % в 2020 г. [7, 8].

Ограничительные меры, связанные с распространением в мире COVID-19 привели к изменениям в выборе типов туризма, условий пребывания в туристических поездках, маршрутов поездок, гостинично-ресторанных услуг, что привело к сокращению доходов производителей туристических услуг в Западно-Казахстанской области [9]. Возрастают требования туристов к обеспечению безопасности и профилактики здоровья. В этой связи, вопросы повышения эффективности сферы туризма в регионе становятся актуальными.

Накладываемые ограничения и необходимость соблюдения безопасности заставляют потенциальных туристов более критично относиться к выбору маршрутов туризма, возрастает популярность внутреннего туризма.

Наличие водных ресурсов региона (р.Урал и притоки, озера Шалкар и др.) позволяют развивать водный и рыболовный туризм, наличие разнообразных диких животных – охотничий туризм, наличие целебных источников – санаторно-курортный туризм. В сельской местности области проживает более 47% населения области. Развито животноводство, в том числе коневодство. Это выступает условием для развития сельского туризма [10].

Природно-рекреационные условия Западно-Казахстанской области позволяют обеспечить производство и реализацию качественного, конкурентоспособного туристического продукта. Однако это зависит от множества как эндогенных (недостаточная проработанность программы развития отрасли в регионе), так и экзогенных (COVID-19) факторов и др. Каждый из них требует отдельного исследования с целью адекватного отображения при разработке программ развития туризма в регионе.

Список литературы

1. Шайкин Н.Д., Эбутәліп Д.О., Бекматова А.Ж. К вопросу оценки показателей устойчивого развития экономики туризма в Республике Казахстан // Экономика: стратегия и практика. - 2021 г. - № 2(16). – С.154-162. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-2-154-163>
2. Chettiparamb A., Thomas H. Tourism and spatial planning. Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events. – 2012. - #4 (3). - P.215-220.
3. Рахимбаева Р.М., Тулеубаева М.К., Бельдибаева К.Ж., Макенова Г.У. Влияние пандемии на международный туризм//Вестник университета «Туран». – 2021г. - № 4(92). – С. 170-177. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-170-177>
4. Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы, утвержденная Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года № 360, Нур-Султан, 2019 / <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>
5. Рахимбекова Ж.С., Климова Т.Б., Залучёнова О.М., Липовка А.В. Исследование степени удовлетворенности потребителей гостиничными услугами во время COVID //Вестник университета «Туран». – 2021г. - № 4(92). – С 161-169. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-161-169>
6. McCool S.F. Constructing partnerships for protected area tourism planning in an era of change and messiness. Journal of Sustainable Tourism. – 2009. - #17(2). - P.133-148.
7. Транспорт, связь, туризм в Западно-Казахстанской области / Статистический сборник / на казахском и русском языках / Уральск 2021. - 38 стр.
8. Статистический ежегодник области «Западно-Казахстанской области в 2020 году»/ на казахском и русском языках/ Уральск 2021- 193 стр.
9. В Казахстане количество туристов снизилось в 3,6 раза. Капитал 2021 / <https://kapital.kz/economic/93539/v-kazakhstan-e-kolichestvo-turistov-snizilos-v-3-6-raza.html>
10. Di Domenico M.L., Miller G. Farming and tourism enterprise: Experiential authenticity in the diversification of the independent small-scale farming. Tourism Management. – 2012. - #33(2). - P.285-294.

ПРЕИМУЩЕСТВА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Значимость малого и среднего предпринимательства для современной экономики крайне высока. В странах с высоким развитием экономики на долю сферы малого и среднего бизнеса (МСБ) приходится порядка 55-60% предприятий, где производится почти половина ВВП страны. На данный момент МСБ - основа устойчивого экономического развития страны, поэтому Казахстан в последние годы предпринимает значительные усилия по развитию именно предприятий, относящихся к МСБ. Такие меры обладают рядом преимуществ перед развитием крупного производства, что выражается в активной реструктуризации экономики, повышении широты рыночного выбора, создании множества новых рабочих мест, увеличении скорости окупаемости затрат, оперативного реагирования на любые изменения рыночной ситуации. Малый бизнес в значительной степени обеспечивает насыщение рынка товарами и услугами, формирует условия для преодоления отраслевого и территориального монополизма, роста уровня конкуренции. МСБ располагает большим потенциалом в плане трудоустройства, обеспечения занятости дополнительных резервов рабочей силы, задействование которых в крупном производстве невозможно в силу технологических и иных особенностей деятельности. Малый и средний бизнес мощное средство структурного преобразования страны. Предприятия этой сферы в отличие от крупных компаний значительно более мобильны, отличаются низкой капиталоемкостью, наиболее легко и точно адаптируются к быстро меняющемуся потребительскому спросу [1].

Согласно опыту экономически успешных стран мира, для развития МСБ, особенно инновационного, важно не столько предоставление разного рода налоговых льгот и преференций, сколько развитие собственно инновационной инфраструктуры, служащей базой инновационного потенциала экономики. Для этого малому и среднему бизнесу требуется активное сотрудничество со структурами, которые предоставляют информационные, кредитные, маркетинговые, патентные и иные услуги, формируя эффективные механизмы инновационной деятельности. Любую инновационную инфраструктуру можно рассматривать как совокупность взаимосвязанных и взаимодополняющих элементов организаций, предприятий, а также организационно-управляющих институтов, необходимых для эффективной реализации инноваций. По мнению многих ученых и практиков, в современных реалиях рынка именно инновационная инфраструктура в значительной степени определяет темпы роста экономики в целом и роста благосостояния населения. В каждом конкретном регионе необходимо сформировать не просто инновационную инфраструктуру, обладающую традиционным набором организационно-технических элементов, но и обеспечивать ее конструктивность, ориентировать такую инфраструктуру на достижение конечного результата. Необходимо продуманно налаживать информационные потоки, обратную связь (обеспечивать непрерывный анализ промежуточных и оценку конечных результатов). Необходимо обеспечивать замкнутую систему управления инновациями по следующей схеме: инновации - инвестиции - мониторинг конечных результатов - инвестиции и т.д. Сейчас в мире существует большое количество различных типов технопарковых формирований. Выделяют ряд существенных отличий, определяемых разным функционалом, организационной формой, набором решаемых задач. Однако, можно назвать и ряд типов технопарков, различия которых определяются скорее терминологическим характером, чаще всего сформированными характеристиками развития инновационной инфраструктуры той или иной страны. Технопарковые формирования различного рода служат базовыми элементами инновационной инфраструктуры [2]. К таковым относятся: научно-инновационные парки, инновационно-технологические и бизнес инновационные центры; технологические и исследовательские структуры; центры трансфера технологий, инкубаторы в сфере бизнеса, технологий; виртуальные инкубаторы; технополисы и др. Базируясь на изученном опыте, можно обозначить базовые структуры технопарков: инкубаторы; собственно технопарки; технополисы. Далее, инкубаторы, работающие на поддержание вновь созданных инновационных компаний и оказание содействия бизнесу инновационного типа, следует разделять на две категории: организации, действующие самостоятельно и организации, входящие в состав технопарка. Инновационная среда технопарков более разнообразна, нежели среда инкубаторов, что позволяет оказывать более широкий набор услуг, направленных на поддержания деятельности в сфере инноваций посредством развития различных аспектов в процессе формирования и расширения деятельности предприятий малого и среднего бизнеса, чей характер деятельности является инновационным. При этом базовым структурным элементом технопарка выступает центр, который может быть ориентирован на инновационно-технологическую деятельность, оказание образовательных и консалтинговых услуг, различного рода информационных услуг, проведение исследований в области маркетинга, а также выступать в роли

промышленной зоны. Любой из названных элементов технопарка может предоставлять определённый спектр услуг, (переподготовка и повышение квалификации работников различных предприятий, подбор информации, консультации в области юриспруденции, финансов, технические консультации и др.) [3]. Кроме того, в составе технопарка в качестве отдельного структурного элемента может быть выделен инкубатор. За последние годы при участии АО «Национальное агентство по технологическому развитию» в Казахстане создан ряд технопарков. Основным родом их деятельности является работа бизнес-инкубаторов в сфере технологий, позволяющая оказывать субъектам индустриально-инновационной деятельности на начальном этапе их функционирования услуги предоставления помещений и оборудования, юридического, информационного, консалтингового и бухгалтерского сопровождения, привлечения инвестиций, управления проектами, прочих услуг, необходимых для осуществления индустриально-инновационных проектов [4]. Для достижения вышеперечисленных целей была разработана и запущена в действие «Программа технологического бизнес-инкубирования» (ТБИ), которая предусматривала предоставление разнообразной помощи предпринимателям, чья деятельность посвящена инновациям. Миссия технопарка - формирование благоприятных условий для развития инновационной деятельности в регионе посредством внедрения эффективного механизма всесторонней поддержки создания и развития новых предприятий, ориентированных на инновационную деятельность. Направлениями деятельности технопарка, совпадающими с инновационными приоритетами Республики Казахстан и учитывающими специфику и потребности развития региона, являются: ресурсосберегающие и экологически чистые технологии; новые конструкционные материалы; информационные технологии; креативные технологии [5]. Технопарки оказывают огромный спектр услуг: предоставление на условиях договора материально-технической базы, патентно-лицензионные консультации в области инновационной деятельности, обучение основам инновационного менеджмента, услуги трансферта и коммерциализации технологий, компьютерное моделирование полиграфической продукции, разработка бизнес-планов и технико-экономического обоснования, разработка прикладного программного обеспечения, разработка и внедрение новых мультимедийных технологий, экологический мониторинг и составление кадастра промышленных и бытовых отходов, изготовление нестандартных изделий и технологической оснастки. По всей республике в соответствии с программой ТБИ поддержка была оказана 76 проектам инновационного характера. В качестве одного из приоритетных перспективных проектов назовём «Разработку комплексной системы энергосбережения промышленных и административных зданий на основе светодиодных технологий» [6]. По проекту проведен ряд научных исследований, включающих в себя изучение физических основ работы светодиодов, изучение свойств и характеристик белых светодиодов повышенной яркости, глубокий анализ параметров и качества светодиодов различных производителей (NichiaChemical, Япония, LumiledsLighting, США, AgilentTechnologies, США, OSRAM Optosemiconductors, Германия, KinbrightElectronics, LigitecElectronics, ParaLightElectronics, Тайвань, «Корветлайтс», АО «ПРОТОН», ООО «ТрансЛед», НПЦОЭП ОПТЭЛ, «Светлана Оптоэлектроника» Россия).

Сейчас значительная часть технопарков обязательно включает бизнес-инкубаторы, т.е. здания или комплекс знаний, где в течение ограниченного времени (2-3 года) вновь созданные малые предприятия могут арендовать помещения и получать дополнительные услуги. За это время такие предприятия должны настолько укрепить бизнес, чтобы выйти за пределы технопарка (опыт экономически развитых стран свидетельствует, что порядка 88% технопарков имеют в своей структуре один или несколько бизнес-инкубаторов).

По данным Национальной ассоциации бизнес-инкубаторов США, соотношение успешных компаний и компаний-банкротов в обычных условиях составляет 20/80, а в бизнес-инкубаторах, наоборот 80/20.

Подавляющую долю клиентов инкубаторов в Казахстане составляют компании, занимающиеся производством продуктов питания, пошивом одежды, производством мебели, национальными ремеслами и изготовлением сувениров. Следует также выделить компании, работающие в сфере услуг, то есть в сфере обучения, консалтинга и строительно-ремонтных работ. Наименьшую долю (не более 2 %) клиентов бизнес-инкубаторов составляют компании, осуществляющие технологический бизнес, и это при том, что основной целью бизнес-инкубаторов является именно поддержка деятельности высокотехнологичных компаний с момента зарождения идеи. В настоящее время в Казахстане формирование нового экономического порядка вызывает необходимость предоставления больших экономических свободно хозяйствующим субъектам [6].

Это, в частности, объясняется тем, что в процессе проведённых экономических реформ удельный вес предприятий и организаций, находящихся в государственной собственности, составил всего 16,3 %, а в частной собственности - уже 79,4 %. На долю остальных предприятий, находящихся в прочих формах собственности (включая иностранную) приходится незначительный процент.

Таким образом, статистический анализ подтвердил, что в экономике Казахстана по удельному весу предприятий и организаций доминирует частная собственность, владельцы которой имеют право свободно, в соответствии с самостоятельными решениями, распоряжаться результатами своей деятельности и пользоваться широкими экономическими правами. Соблюдение принципа возрастания

роли МСБ в экономике Казахстана обусловлено необходимостью обеспечения устойчивого экономического роста и дальнейшего пути ускоренной экономической модернизации в стране. Это предполагает широкое использование предпринимательского подхода в решении сложных задач современной национальной экономики.

Как известно из опыта развитых стран, экономический рост, который в последние 15-25 лет по своей сути все больше становится инновационным типом роста. Он сопровождается резким увеличением масштабов активности именно предпринимательского порядка, что связано с организационно-хозяйственным новаторством и расширением административно-экономической свободы хозяйствующих субъектов. Хозяйственная структура, акцентированно предрасположенная к предпринимательству, сформировалась в развитых странах в процессе перехода к инновационному типу экономического роста. Здесь необходимо отметить черты, характеризующие значимые факторы развития малого и среднего предпринимательства в Казахстане. В зарубежных странах одним из ключевых факторов приобретения конкурентных преимуществ фирмами и регионами являются инновации. Фактору инновационного развития также отводится решающая роль в процессе роста конкурентоспособности страны в целом. Необходимо отметить, что в большинстве стран мира МСБ является основой занятости населения. Развитие инновационного потенциала экономики, поиск и внедрение новых форм деятельности производства, сбыта и финансирования зачастую происходит именно силами небольших фирм.

В современной мировой экономической среде насчитывается не менее 50 миллионов разнообразных предпринимательских структур. Доля данных структур, имеющих отношение к малому бизнесу достигает 68%. При этом, только в странах Европейского союза насчитывается 23 миллиона малых предприятий. Данный сектор обеспечивает 70 % занятости населения, работающего в частном бизнесе, и приносит 57 % общего оборота и 53 % добавленной стоимости. Более 20 миллионов фирм (без учёта предприятий сельскохозяйственной направленности) функционируют в Соединённых Штатах Америки. Около 5 миллионов фирм сосредоточено в го-сударствах, не входящих в Европейский союз - Канаде, Австралии, Новой Зеландии, Азии (без Японии), на Ближнем и Среднем Востоке и в Африке. Малое предпринимательство, завоевывающее солидные позиции на рынке, нуждается в развитии и государственном регулировании.

Внедрение инноваций в МСБ является одним из важнейших направлений решения экономических и социальных проблем в целом по стране и на региональном уровне в современных условиях. В ходе углубления процессов разделения труда под влиянием глобализации непрерывно растёт количество малых фирм. При этом прослеживается следующая закономерность: рост эффективно работающих малых предпринимателей в промышленности, строительстве и инновационной сфере обеспечивает увеличение доли, вносимой в ВВП малым предпринимательством, равно как и ускорение экономического роста. Укрепление экономического и инновационного потенциала государства таким образом, начинается с локальных рынков. Именно здесь берет начало рост благосостояния населения страны. Зарубежный опыт показал, что в сфере малого предпринимательства осуществляется большая часть всех инноваций. Данные процессы способствуют научно-техническому прогрессу и формированию «среднего класса» - важнейшего фактора социальной и политической стабильности общества. Развитие малого бизнеса рассматривается в качестве мощного экономического и социального противодействия нищете и терроризму. развивающихся государствах малый бизнес считается решающим фактором, способным снизить остроту социальных проблем, таких как безработица и бедность (Албания, Бразилия, Индия). Политическая и социально-экономическая стабилизация большинства ведущих стран; создание среднего класса (Великобритания, Франция, Бельгия, Канада, Германия, Испания); преодоление рецессии (США, Израиль); создание новых рынков (Канада, Мексика, Сингапур, Япония); последовательное проведение реформ (Польша, Китай, Чехия, Венгрия, Словакия) все эти процессы инициируются с достижением высокого уровня развития МСБ. Однако, следует заметить, что экономика многих регионов по уровню развития малого и среднего предпринимательства не готова к участию во Всемирной торговой организации. Для целей преодоления роста безработицы в машиностроении, лёгкой, пищевой и других отраслях промышленности необходимо развивать малое предпринимательство, прежде всего в сфере высокотехнологичного производства товаров и услуг, комплектующих изделий и деталей с высокой добавленной стоимостью.

Таким образом, развитие малого и среднего предпринимательства на региональном уровне является одним из условий полноценной интеграции экономики Казахстана в мировую экономику. Системы поддержки и развития МСБ в ведущих странах мира перешли в фазу обновления и саморегуляции. Безусловно, результат определяет не столько рост числа малых предприятий, сколько освоение инновационных технологий и решение адресных социальных задач по увеличению количества молодежи, женских и индивидуальных предприятий, а также по поддержке малых и средних экспортёров. В этих странах создана система банков, фондов, инновационных центров и научных парков, работающих на развитие малого и среднего предпринимательствам.

В современных условиях взаимодействие крупного и малого предпринимательства исключительно важно для перевода экономики на инновационный путь развития, что требует постоянных контактов участников инновационного процесса, позволяющих корректировать научные

исследования, опытно-конструкторские разработки и производственный процесс. Для реализации своего потенциала государственная поддержка должна осуществляться одновременно по нескольким направлениям, что позволит охватить ею все отрасли малого предпринимательства. В целях достижения существенного подъема национальной экономики необходимо содействовать максимальному увеличению числа малых инновационных предприятий в производственной сфере, стимулировать развитие взаимосвязей между малым, средним и крупным промышленным бизнесом, творчески использовать соответствующий зарубежный опыт. Это должно стать составной частью общей политики в сфере реструктуризации отечественной экономики, поскольку предпринимательство в целом, независимо от своих масштабов, представляет собой единый и взаимосвязанный процесс.

Список литературы

1. Шарипов А.К., Кантуреев М.Т. Индустриально-инновационный механизм развития АПК Казахстана. // Проблемы агрорынка – 2019. - № 3. - С.17-22.
2. Реальный сектор экономики Казахстана: индустриально-технологические преобразования: колл. Монография. / Под ред. А.А. Сатыбалдина. - Алматы: ИЭ КН МОН РК, 2016. – 364 с.
3. Ыдырыс С.С., Тохаева Ж.О. Мировой опыт управления инновационной деятельностью в сельском хозяйстве // Проблемы агрорынка – 2018. - № 1. - С.16-21.
4. Рахимова С.А., Тургумбекова М.М. Программы государственной поддержки малого и среднего бизнеса в Павлодарской области и меры по повышению их результативности // CentralAsianEconomicReview – 2018. - № 3(121). – С.144-153.
5. Багинова В.Г., Беломестнов В.Г. Потенциал развития малого промышленного предпринимательства в регионе // Известия Байкальского государственного университета. – 2019. - №12. - С. 999-1003.
6. Рахметулина Ж.Б., Сланбекова Б. Структура и оценка инновационного потенциала субъектов малого бизнеса. // CentralAsianEconomicReview – 2018. - № 4(122). - С.94-102.

УДК 338.312

Жумагулова К.

*Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Ускорение экономического развития во всем мире в современных условиях во многом обусловлено авиацией. Экономическая выгода авиационной отрасли проявляется в увеличении связей между различными городами, позволяя свободно перемещаться потокам различных товаров, людей, капитала, технологий и идей. Поэтому успех многих видов бизнеса в настоящее время во многом зависит от слаженной работы системы авиаперевозок Казахстана. Позитивные изменения на рынке авиации Казахстана, такие как более глубокая либерализация авиационного рынка и улучшение позиций авиакомпаний, выполняющих перевозки на внутрирегиональных маршрутах, также способствовали росту экономической эффективности авиационного рынка.

На современном этапе хозяйствования стержнем экономической политики является повышение экономической эффективности и качества работы всех звеньев авиационной отрасли. Вести производство необходимо экономно, добиваясь при этом получения экономического эффекта с минимальными материальными, трудовыми и финансовыми затратами.

Авиационная отрасль Республики Казахстан играет значимую роль в развитии экономики страны, решении ее социально-экономических задач, является как средством обеспечения транспортной доступности перевозок для населения, так и приоритетной государственной задачей в сфере реализации инновационного сценария развития страны. В стране работают 60 авиакомпаний. 9 казахстанских авиакомпаний имеют допуск на полеты в страны Европейского Союза. В настоящее время, на внутреннем рынке полеты по 52 маршрутам выполняют 7 казахстанских авиакомпаний. Казахстан на сегодня имеет авиасообщение с 26 иностранными государствами по 96 международным маршрутам (это 430 рейсов в неделю 26 иностранными и 2 казахстанскими авиакомпаниями). В 2020 году завершилось строительство международного аэропорта в г. Туркестан и пассажирского терминала в аэропорту г. Шымкент.

В условиях глобализации и жесткой конкуренции оценка эффективности авиационной отрасли в Республике Казахстан на основе инновационных технологий и роста требований к персоналу являются приоритетными в решении.

Существует множество толкований данного термина из-за его популярности и частого использования в различных науках. Эффективность – это сложная экономическая категория. Рассмотрим

несколько определений понятия, связанные с деятельностью авиационной отрасли. Можно трактовать эффективность деятельности авиационной отрасли с одной стороны, как достижение положительного результата при продуктивном использовании ресурсов, с другой стороны, как достижение поставленных целей. Эта точка зрения основана на том, что авиационной отрасли всегда представляет собой многоцелевую систему. Цель формируется на основе возможностей воздействия, а эти возможности определяются совокупностью интересов и ценностей, мотивов и ограничений при функционировании авиационной отрасли. Практика показывает, что в текущей деятельности менеджеры руководствуются разного рода конкретными экономическими целями: рост доли на освоенном сегменте рынка, расширение рынков сбыта авиационной отрасли, формирование новых рынков посредством освоения новых услуг, формирование устойчивого или растущего спроса на продукцию, снижение издержек производства и обращения, рост производительности труда, рациональное использование ресурсов, оздоровление финансового состояния и т.д. – вплоть до предупреждения банкротства. Кроме целей экономического характера перед руководством авиационной отрасли могут стоять цели социального характера [1, с. 43].

Большинство экономистов считают, что повышению эффективности авиационной отрасли, конкурентоспособности их услуг можно добиться на основе систематического анализа хозяйственной деятельности авиационной отрасли.

Анализ деятельности дает возможность выработать необходимую стратегию и тактику развития авиационной отрасли, на основе которых формируется производственная программа, выявляются резервы повышения эффективности отрасли. Повысить экономическую эффективность означает:

- получить больший результат при одинаковых затратах ресурсов;
- получить одинаковый результат при меньших затратах ресурсов;
- достичь большего результата с меньшими затратами ресурсов [2].

В теории экономического анализа нет однозначного определения термина «экономическая эффективность». Эффективность - в переводе с латинского означает результат, результативность. Следует различать эффективность как экономическую категорию и понятие экономическая эффективность. Если экономическая эффективность отражает производственно-хозяйственную результативность, то эффективность как экономическая категория показывает эффективность всей совокупности процесса общественного производства [1, с. 48].

Таким образом, экономическая эффективность становится практическим инструментом, который служит целевым ориентиром для управленца и направляет его работу в русло рациональности, необходимости, обоснованности и оправданности. Другими словами, она определяет интенсивность и успешность инновационного развития и совершенствования предприятия. Расчет экономической эффективности можно с полным правом отнести к одной из задач оптимизации систем. Он должен учитывать не только количественный рост денежных показателей фирмы (например, увеличение ее прибыли), но и прогрессивные качественные изменения в ней.

Экономическая эффективность определяется как эффективность средств, вложенных в конкретную экономическую деятельность, и оценивается с точки зрения экономических результатов этой деятельности.

На основании приведенных определений можно сделать вывод, что в основе экономической эффективности лежит интенсификация использования финансовых и производственных результатов. Интенсификация выступает причиной, а эффективность – проявлением, т.е. следствием.

Разработка и обоснование показателей и критериев эффективности всегда были и остаются важнейшими задачами теории эффективности. Как показывает анализ многочисленных источников, к настоящему времени по этим вопросам нет единства взглядов как в экономике, так и в технике. Имеется много точек зрения. Дискуссии ведутся по нескольким направлениям: о числе критериев эффективности; содержании критерия эффективности; возможности, количественного выражения критерия эффективности. В экономической и технической литературе порой имеет место смешение понятий «критерий» и «показатель». В ряде случаев они употребляются как синонимы. Однако следует твердо помнить, что критерий и показатель эффективности – не одно и то же.

Критерий – это признак, на основе которого производится оценка, определение или классификация чего-либо. Это есть мера, с помощью которой может быть вынесено суждение об относительной выгодности данного варианта развития. Критерий является интегральным признаком, воплощающим в себе все наиболее существенные стороны эффективности. Он выражает главные взаимосвязи факторов, определяющих эффективность, и является основным принципом, определяющим выбор варианта. Поскольку не может быть нескольких основных принципов выбора варианта, не может быть и нескольких критериев эффективности [1, с. 115].

Производство воздушного транспорта имеет одну единственную цель функционирования – полное удовлетворение потребностей населения и народного хозяйства в воздушных перевозках. В соответствии с ней и должен строиться критерий эффективности, выражающий единый принцип управления эффективностью производства. Критерий эффективности можно определить как показатель, отражающий степень объективной возможности достижения цели. Следовательно, он является

обобщенным показателем эффективности. Однако не всякий обобщенный показатель эффективности является критерием [3, с. 81].

Многие специалисты по теории эффективности высказывают мнение о принципиальной невозможности построения единого критерия эффективности большой системы. Такое мнение является отражением сложности проблемы, однако, на наш взгляд, оно ошибочно. Любая система, если только является действительно системой, имеет одну единственную главную цель своего функционирования и развития. Поэтому объективно существует принципиальная возможность построения обобщенного, интегрального критерия эффективности, соответствующего главной цели функционирования и развития системы.

Анализ теории и практики экономической эффективности позволил выделить следующие 3 группы факторов повышения эффективности деятельности предприятия:

1. Источники повышения эффективности деятельности организации – снижение затрат на производство, целесообразное использование природных, материальных ресурсов, снижение временных затрат, улучшение качества производимых услуг и продукции.

2. Основные направления развития и совершенствования деятельности организации – внедрение и использование инноваций, ноу-хау, совершенствование технико-экономического уровня организации, внедрение и развитие основных методов планирования, прогнозирования, управления деятельностью; совершенствование экономической эффективности авиационной отрасли.

3. Показатель реализации в системе управления производством в организации – расширение ассортимента продукции/услуг, модернизация оборудования, использование новейших технологий в производстве, совершенствование системы управления; формирование и развитие рыночных отношений, влияние государственной, экономической и социальной политики на деятельность авиационной отрасли.

Таким образом, в совокупности использование всех направлений повышения эффективности деятельности авиационной отрасли и учет всех факторов, оказывающих влияние, приводит к общему повышению эффективности. Очень важно использовать пути повышения эффективности одновременно, так, как только в комплексе можно добиться положительного результата.

Список литературы

1. Мельник М.В. Экономический анализ: учебник и практикум / М.В. Мельник, В.Л. Поздеев. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 261 с.
2. Исаенко Н.Н. Методические основы оценки эффективности деятельности предприятия / Н.Н. Исаенко // Инновационная экономика и общество. - 2017. - № 3(17). - С. 2-6.
3. Гуськов С.В. Оценка эффективности производственно-хозяйственной деятельности организаций / С.В. Гуськов. - М.: Academia, 2017. - 136 с.

ӘОЖ 338.48

Примбетова С.Ч., Джолдыбаева А.А.

*М.Әтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТҮРҒЫСЫНАН БАЛАЛАР ЖӘНЕ ЖАСӨСПІРІМДЕР ТУРИЗМІН ҚҰРЫЛЫМДАУ

Балалар және жасөспірімдер туризмі туристік индустрияның дәстүрлі компоненттерін ғана емес, сонымен қатар туристік өнім мен қызметтерді әзірлеуге, қалыптастыруға, сатуға, сатып алуға және тұтынуға көптеген басқа қатысушыларды тартатын сала болып табылады. Қазіргі өмірдің жоғары динамикасы, әртүрлі экономикалық және әлеуметтік процестер, балалардың білімі мен дамуы саласындағы жаңа міндеттердің пайда болуы балалар және жасөспірімдер туризмі құбылысының әртүрлілігінің кеңеюіне әкеледі. Тәжірибе көрсеткендей, балалар және жасөспірімдер туризмі мен демалысының жаңа форматтары пайда болады, туристік бағдарламалар көптеген негіздер бойынша әртараптандырылады – ұзақтығы, құны, қатысушылардың жасы, тақырыбы, белсенді сабақтардың үлесі, мектептің білім беру бағдарламасымен байланысы және т.б. мұндай жағдайларда балалар және жасөспірімдер туризмінің түрлері мен олармен жұмыс істеу ерекшеліктері туралы түсініктерді ретке келтіруге мүмкіндік беретін классификацияны әзірлеу мәселесі өзектендіріледі.

Балалар мен жасөспірімдер туризмі-бұл мектептегі білім мен тәрбие шеңберінде дәстүрлі түрде қолданылатын педагогикалық құралдардан түбегейлі ерекшеленетін құрал. Қоршаған әлемді педагогикалық процестің субъектісі ретінде пайдалана отырып, туризм мен өлкетану білім беру мақсаттарына сәйкес кеңістікті модельдеу мүмкіндіктеріне ие.

Балалар мен жасөспірімдер туризмінің мақсаты-жан-жақты даму, бос уақытты ұйымдастыру, психофизикалық оңалту және жеке тұлғаны сауықтыру. Мақсатқа жету жеке тұлғаның табиғи және

әлеуметтік-мәдени ортамен арнайы ұйымдастырылған, мақсатты өзара әрекеттесуінен тұратын балалар мен жасөспірімдер туризмінің мазмұнымен қамтамасыз етіледі.

Балалар және жасөспірімдер туризмінің жекелеген түрлерін жіктеу мәселелері ғылыми немесе практикалық әдебиеттерде іс жүзінде қозғалмайды. Зерттеушілер туризмнің кейбір түрлерін сипаттайды, балалар және жасөспірімдер туризмінің нақты түрлерін (инклюзивті, мәдени-танымдық, спорттық, экскурсиялық) зерттеуге арналған жұмыстар бар, бірақ қазіргі тенденцияларды ескере отырып, балалар және жасөспірімдер туризмінің түрлерін жіктеуді құру міндеті шешілетін зерттеулер жоқ. Бұл мақалада балалар және жасөспірімдер туризмін жіктеу тәсілдерін зерттеудің негізгі нәтижелері келтірілген.

Балалар және жасөспірімдер туризмінің тұрақты дамуын басқару мен реттеуде, ең алдымен, оның институционалдық негізін – әлеуметтік қатынастар мен іс-әрекеттердің субъектісі ретінде әрекет ететін әлеуметтік құрылымдарды және әлеуметтік құбылыстардың мәні мен тұрақтылығын анықтайтын жалпы әлеуметтік нормалар, ережелер мен принциптер, мәдени үлгілер, әдеттер, ойлау түрлері мен мінез-құлық үлгілерінің кешенін нақты ажырату қажет. Балалар туризмін жіктеудің бұл белгісі оның жоғары практикалық маңыздылығына байланысты маңызды, өйткені ол балалар туризмі саласын түсінуге, басқаруға және реттеуге көзқарастың жүйелілігі мен кешенділігін қамтамасыз етеді. Тақырыптың күрделілігін ескере отырып, оның құрылымына көптеген көзқарастар бар [1].

Классикалық балалар және жасөспірімдер туризмін әлеуметтік институттардың келесі негізгі түрлері тұрғысынан түсінуге болады:

– экономикалық – балалар және жасөспірімдер туризмі қызмет көрсету саласының жеке бағыты болып табылатын қоғамның тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету үшін қажетті шаруашылық қатынастармен, өндіріспен және жасалған игіліктерді бөлумен байланысты;

– әлеуметтік, тар мағынада, оған сәйкес балалар туризмі олардың (және (немесе) олардың ата-аналары мен заңды өкілдерінің) жасына, денсаулық жағдайына, әлеуметтік жағдайына және т. б. байланысты өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларды қорғау және қолдау саласы болып табылады;

– отбасылық, оған сәйкес балалар туризмі халықтың және ұрпақтың өсімін қорғау және қолдау саласы болып табылады;

– мәдени, оған сәйкес балалар туризмі рухани құндылықтарды, ғылыми білімді сақтау, дамыту, құру, тарату, қоғамдық сананың қалыптасуы, ресурстарды пайдалану мәдениеті (оның ішінде табиғатты пайдалану), оқыту, тәрбиелеу, кәсіптік бағдар беру, әлеуметтену, салауатты өмір салтын қамтамасыз ету, балалардың материалдық емес қажеттіліктерін қанағаттандыру, реттеу, жаңа ұрпақтың кешенді дамуы және тағы басқалар.

Басқару және реттеу процестерін ұйымдастыру тұрғысынан балалар туризмін тиісті салаларға құрылымдау маңызды болып табылады.

Балалар туризмінде оны ұйымдастыру тәсілі бірдей маңызды рөл атқарады. Классикалық туризм ұйымдастырылмаған және ұйымдастырылған болып бөлінеді. Алайда, балалар туризмі, негізінен, ұйымдастырылмаған нұсқада, мемлекет пен қоғамның дамуына және қолдауына ие болмауы керек, өйткені ол балалар үшін көптеген қолайсыз проблемалар мен тәуекелдерді (әсіресе қауіпсіздікті) көтереді. Тікелей ұйымдастырылған балалар туризмі келесідей жіктеледі:

– жоспарлы – туристік іс-шараның бастамашысы болып табылатын және оны өтеулі негізде өткізуді қамтамасыз етуді жүзеге асыратын заңды немесе жеке тұлға (дара кәсіпкер) ұйымдастырған балалар тобының туристік іс-шарасы;

– әуесқой – жеке тұлғалар (дара кәсіпкерлерді қоспағанда) жеке бастама тәртібімен өтеусіз негізде ұйымдастырған балалар тобының туристік іс-шарасы.

Сондай-ақ, туризмнің басқа түрлеріндегідей, балалар туризмі саласында туристік өнімдерді сатып алуды қамтамасыз етудің әртүрлі көздері бар, оларға сәйкес:

– әлеуметтік балалар туризмі – бюджет қаражаты, мемлекеттік бюджеттен тыс қорлардың қаражаты (оның ішінде мемлекеттік әлеуметтік көмек шеңберінде бөлінетін қаражат), сондай-ақ жұмыс берушілердің қаражаты есебінен толық немесе ішінара жүзеге асырылатын туризм;

– баланың ата-аналары немесе заңды өкілдері қамтамасыз ететін коммерциялық балалар туризмі;

– демеушілік балалар туризмі – балалар тобының туристік іс-шараға қатысуы демеушінің есебінен жүзеге асырылатын туризм түрі.

Балалар туризмінің мақсаттары бойынша жіктелуі де маңызды, олар өте алуан түрлі және көбінесе бір іс-шара аясында біріктірілуі мүмкін, олардың негізгілері:

– балалар мәдени-танымдық туризмі-мәдени нысандарға, мәдениет және тарих ескерткіштеріне, өнер мен сәулетке, жинақталған мұраға және қазіргі заманғы жетістіктерге баруға және зерттеуге негізделген адамды тануға және мәдени байытуға бағытталған туризм [1]. Бұл түрге археологиялық, этнографиялық, әдеби, агро -, батырлық-патриоттық және мәдениетті танумен байланысты балалар туризмінің басқа да кіші түрлері жатады;

– балаларға арналған табиғатқа бағдарланған (экологиялық) туризм-табиғатқа баулу және оны тереңірек түсіну, қалыптасқан ерекше экологиялық жағдайларды білу және экологиялық мәселелерді шешу мақсатында табиғи ортаға саяхат,

– балаларды емдеу-сауықтыру туризмі – балалардың аурулардың алдын алу немесе әртүрлі патологияларды оңалту/емдеу мақсатында қажетті табиғи, материалдық және адами ресурстары бар жерлерде көрсетілетін профилактикалық, диагностикалық, емдеу, оңалту, консультациялық және рекреациялық қызметтер кешенін алу мақсаты бар. Бұл түрге рекреацияға, сауықтыру және медициналық қызметтерді алуға байланысты жағажай және курорттық балалар туризмі сияқты кіші түрлер жатады;

– ағарту (білім беру) туризмі – негізгі мақсаты ағарту (білім беру) бағдарламасына қатысу, білім беру нәтижесінің міндетті болуымен жаңа білімді, іскерлікті, дағдылар мен құзыреттерді игеру болып табылатын туризм түрі [2]. Тағы бір түрі – балалар лингвистикалық туризмі, саяхат кезінде турист демалысты шет тілін үйренумен біріктіреді [2];

– балалар өлкетану туризмі балалардың өлке туралы білімді жинақтау, сақтау, пайдалану және беру, өскелең және болашақ ұрпақ үшін ата-бабаларының мәдени мұрасы мақсатында өмір сүретін өлке туралы білімін көздейді;

– балалар өнеркәсіптік туризмі – өндірістік мәдени құндылықтарды көрсететін, өндірістік алаңдармен, технологиялармен, өндіріс процесімен, дайын өнімдермен таныстыратын, сондай-ақ туристерді кәсіптік бағдарлайтын және осы кәсіпорындар шығаратын өнімдерді туризм арналары арқылы сатуды ынталандыратын туризм түрі [3];

– балалар спорттық туризмі – а) спорттық пәндердің екі тобынан тұратын спорт түрі: "маршруттық" пәндер тобы, олар бойынша жарыстар табиғи ортадағы санатталған кедергілерді (асулар, шындар, табалдырықтар, каньондар, үңгірлер және т. б.) еңсере отырып, спорттық туристік маршруттардан өтуден тұрады; табиғи ортада және (немесе) жасанды рельефте салынған қашықтықтарды еңсеруден тұратын жарыстар; б) мақсаты жарыс түрінде спортпен шұғылдану және баланы оларға дайындаудың арнайы практикасы болып табылатын туризм түрі;

– балалардың ойын-сауық туризмі ойын-сауық іс-шараларына, балалардың көңілді және белсенді уақыт өткізуіне бағытталған; және т. б.

Балалар туризмін оған қатысатын балалардың жасына қарай жіктеу туристік іс-шараларды құру, ұйымдастыру және өткізу кезінде балалардың физикалық, психикалық және рухани ерекшеліктерін, сондай-ақ олармен тиісті жұмыс істеу үшін педагогикалық, ұйымдастырушылық және басқа құралдарды ескеруге мүмкіндік береді:

– 4 жастан 6 жасқа дейінгі балаларды қамтитын үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың балалар туризмі;

– 6 жастан 10 жасқа дейінгі балаларды қамтитын бастауыш мектеп жасындағы балалар туризмі (1-4 сыныптар);

– 10-13 жас аралығындағы балаларды қамтитын жасөспірімдік жастағы балалар туризмі (5-7 сыныптар);

– ересек жасөспірімдегі балалар туризмі-13-15 жас аралығындағы жасөспірімдер (8-9 сыныптар);

– 15-18 жас аралығындағы жасөспірімдер туризмі (10-11 сыныптар).

Балалар туризмін ұйымдастыру тұрғысынан үлкен әртүрлілікпен сипатталатын туристік іс-шараларды өткізу нысандары маңызды орын алады, олардың негізгілері: экскурсия, саяхат, жорық, серуендеу, ғылыми-білім беру кездесуі (конференция, семинар, лекторий, консультация, мастер-класс, конгресс, көрнекті адамдармен кездесу, мұражайлардағы сабақтар және т. б.), оқу-жаттығу жиыны, үйірмелер мен секциялар, жарыс, конкурс, экспедиция, дайындық байқауы, слет, стационарлық ойын-сауық (көшпелі кеш, фестиваль, мереке, концерт және т. б.), рекреациялық стационарлық, оқушылар мен студенттермен алмасу бағдарламалары, стационарлық емдеу сауықтыру, лагерь, өлкетану сабағы, өлкетану эстафетасы, ойын формалары, көрме-жәрмеңке, еріктілер және т. б.

Бұл тізімді әрі қарай жалғастыруға болады, балалар туризмін жіктеуге көптеген негіздер (белгілер) болуы мүмкін, сондықтан, ең алдымен, ол қандай мақсатта жүзеге асырылады деген сұрақ туындайды. Мысалы, мемлекеттік басқару және реттеу жағдайында оның институционалдық түсінігі, әлеуметтік қолдау тетіктерін пысықтауда – туристік өнімді сатып алуды қамтамасыз ету көздері, өнімнің, қызметтердің өзіндік құны мен бағасы және т. б. аса маңызды белгі болып табылады. Осыған байланысты, балалар туризмі саласындағы белгілі бір теориялық, әдіснамалық және практикалық мәселелерді шешуге жақындағанда, жіктеуге байыпты қарау керек, өйткені ол қызмет тақырыбымен жүйелеу мен дұрыс жұмысты қамтамасыз етеді.

Осылайша, балалар мен жасөспірімдер туризмі арқылы мынадай кешенді мемлекеттік міндеттер шешіледі: өскелең ұрпаққа патриоттық тәрбие беру және азаматтық бірегейлікті қалыптастыру; оқушылардың дене бітімін дамыту; балалардың жазғы демалысы мен сауығуын ұйымдастыру; балаларға қосымша білім беру.

Сонымен қатар, балалар-жасөспірімдер спорттық-сауықтыру туризмі адам мен жалпы қоғамның салауатты өмір салтын қалыптастыруға ықпал ететін ең тиімді сауықтыру технологияларының бірі болып табылады, бұл өскелең ұрпақты тәрбиелеуде үлкен мемлекеттік маңызға ие.

Сондықтан балалар мен жасөспірімдер мен жастар туризмі адамзат жинаған өмірлік тәжірибе мен материалдық-мәдени мұраны жаңа ұрпаққа берудің, құндылық бағдарларын қалыптастырудың, ұлттың

адамгершілік сауығуы мен мәдени дамуының маңызды тәсілі, жеке тұлғаны әлеуметтендіру жолдарының бірі деп айтуға болады.

Бүгінгі таңда балалар туризмі саласындағы туроператорлар балаларға арналған бағдарламалардың әртүрлі таңдауын ұсынады – бұл экскурсиялық топтық турлар және жеке қызметтің құнын есептейтін жеке турлар. Ата-аналар үшін баласының қажеттіліктерін түсіну өте маңызды.

Сонымен қатар, балалар және жасөспірімдердің туристік белсенділігі ата-аналардың төлем қабілетіне байланысты екенін де ескеру қажет. және дамуды тежейтін көптеген факторлар бар – бұл балалар мекемелерінің инфрақұрылымының жеткіліксіз дамуы, туристік өнімнің жоғары құны, балалар демалысы саласында жұмыс істейтін менеджерлердің біліктілігінің төмендігі және елдегі экономикалық тұрақсыздық. Жалпы, бұл жағдай балалар туризмі нарығындағы ұйымдар арасындағы бәсекелестікке әкеледі. Демек, отандық ұйымдардың алдында бәсекеге қабілеттілікке жетудің жаңа, тиімді жолдарын табу мәселесі тұр. Сонымен қатар, басқарудың барлық деңгейлерінде мемлекеттік қолдау да маңызды, бірақ әзірге даму қарқыны жоғары емес.

Қазіргі экономикалық жағдайда елдің болашақ ұрпағы адамгершілік бағдарларын жоғалтпауы, қылмыстық ортаға, алкоголизмге және нашақорлыққа айналмауы керек екенін ескере отырып, бүгінгі таңда біздің қоғамының алдында бірінші кезектегі міндеттер тұр бұл – жас ұрпаққа балалар туризмінің әдемі әлемін қайтару және оны барлық нысандар мен түрлерде дамыту.

Туризм индустриясы экономиканың басқа салаларынан ерекшеленеді, өйткені туристік бизнестен түсетін кірістер бір мезгілде емес, туристік қызметтерді тұтынушылардың осы қызметтерді өндірушілерге деген сенімділігі артқан сайын артады. Сондықтан жасөспірімдер мен жастарды жас кезінен бастап туризммен айналысуға тарту, жастарға жастарға тән жоғары эмоционалды сезімталдық сәтінде туристік өнімнің ең жақсы үлгілерін көрсету олардың ересек жастағы туристік сапарлар мен саяхаттарға деген қажеттілігінің артуына әкеледі деп күту керек. Сонымен қатар, балалар туризмінің дамуы туризмді өзінің негізгі кәсібіне айналдыруға шешім қабылдаған жастар санының көбеюіне әкелуі, яғни, туристік кадрларды даярлау мәселесін шешу керек.

Қазіргі таңда балалар мен жасөспірімдер туризмін дамыту жеке тұлғаның зияткерлік, рухани және шығармашылық әлеуетін жетілдіруге бағытталған, жас ұрпақты тәрбиелеуде жаңа тәсілдерді қалыптастыруға әсер етеді. Балалар мен жасөспірімдер туризмінің спорт, сауықтыру және қызмет түрі ретіндегі маңызды мақсаттарының бірі бала тәрбиесінде үлкен мемлекеттік маңызы бар адам мен тұтастай қоғамның салауатты өмір салтын қалыптастыру болып табылады. Біздің елімізде балалар мен жасөспірімдер туризмі өскелең ұрпақтың денсаулығы мен тәрбиесін нығайтудың маңызды құралы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Платонова Н.А., Афанасьев О.Е., Бушуева И.В., Вапнярская О.И., Казакова С.А., Кривошеева Т.М. и др. Энциклопедия туризма. М.: НП «КиТ», 2017. - 496 с.
2. Гуляев В.Г. Организация туристической деятельности [Текст]: учеб. пособ. / В.Г.Гуляев. - М.: 2016. - 250 с.
3. Дурович А.П. Маркетинг в туризме [Текст]: учеб. Пособие / А.П. Дурович. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Новое знание, 2021. - 496 с.

ӘӨЖ 658.3

Примбетова С.Ч., Иман-Мәліков Е.Ж.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

МОТИВАЦИЯ ТЕОРИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨНДІРІСТІ БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Басқару постулаттарының бірінде айтылғандай, «адамды бірдене жасауға мәжбүрлеудің жалғыз жолы-оны өзі қалайтындай етіп жасау». Мотивация персоналды басқару жүйесінде үлкен рөл атқарады, менеджменттің негізгі функциясы болып табылады.

Жеке өнімділік, сондай-ақ тұтастай алғанда ұйымның тиімділігі қызметкерлердің мотивация дәрежесіне тікелей және айқын байланысты. Мотивация басқа функциялардағы көптеген кемшіліктерді, мысалы, жоспарлаудағы, ұйымдастырудағы, бақылаудағы кемшіліктерді өтей алады. Алайда, әлсіз мотивацияны ештеңемен өтеу және толтыру мүмкін емес. Осыған байланысты басшының маңызды функциясы орындаушыларды ынталандыру болып табылады: қызметкерлерді құру, қалыптастыру және ынталандыру.

Мотивация ұғымының нақты және жалпы қабылданған анықтамасы жоқ. Әр түрлі авторлар ғылыми бағыттың ерекшелігін ескере отырып мотивацияны сипаттайды.

«Мотив» сөзінің өзі лат тілінен шыққан. moveo – «жылжыту» дегенді білдіреді. «Мотивация» терминін алғаш рет А. Шопенгауэр «жеткілікті себептердің төрт қағидасы» атты мақаласында қолданған [1, 21 б.].

Кең мағынада мотив – бұл адамның белсенділігін тудыратын барлық нәрсе: оның қажеттіліктері, инстинкттері, тартымдылықтары, эмоциялары, көзқарастары, эталондары және т.б. [2, 7 б.].

Басқару теориясында еңбек мотивациясының көптеген классикалық және заманауи доктриналары ерекшеленеді, олардың әрқайсысы нақты жағдайды көрсетеді және белгілі бір жағдайларда жеке адамдардың мінез-құлқының себептерін түсіндіруге көмектеседі. Бірақ бүгінгі күнге дейін мотивацияның жалғыз танылған тұжырымдамасы жоқ.

Менеджердің негізгі кәсібі-ұжым мүшелерін ынталандыру. Жұмысты орындауға дұрыс бейімделген қызметкерлер одан үлкен қанағат алады және толық табыспен жұмыс істейді. Бірақ көбінесе басшыларда компания қызметкерлерін қалай дұрыс ынталандыру керектігі туралы түсінік жоқ.

Қазіргі кезде талаптандырудың көптеген теориялары зерделенген, солардың арасынан мотивацияның ең танымал мазмұнды доктриналарының авторлығы американдық психолог ғалым А.Маслоу, к. Альдерфер, Ф. Герцберг және Д. Макклелландқа тиесілі. Бұл мотивациялық доктриналардың негізінде адамның ішкі мотивтері оның іс-әрекетінің жетекші күші болып табылады деген постулат жатыр. Осы теорияларды ұстанушылар доктриналарының негізгі ережелерін бөліп көрсетейік.

Талаптандырудың негізгі теориялары: мазмұндық және процессуалдық.

Талаптандырудың мазмұндық теориялары қажеттіліктерді қанағаттандыру мен адамдарды әрекеттерге ұмтылдыруға негізделеді. Олардың ішінен А. Маслоу, Д. Мак-Клелланд, Ф. Герцберг әзірлеген қажеттіліктер бойынша аса танымал талаптандыру теорияларын бөліп көрсетеді.

А. Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы арқылы талаптандыру теориясы.

А.Маслоу 1943 ж. алғаш рет қажеттіліктер иерархиясы арқылы талаптандыру концепциясын жариялаған болатын. Оған сәйкес, әр индивид бес негізгі қажеттіліктен тұратын иерархияға ие. Бұл көп ұзамай классикалыққа айналып, барлық оқулықтарға енді.

Оның концепциялары келесі басты идеяларды қамтиды:

- адамдар үнемі қандай да бір қажеттілікті сезінеді;
- адамдар белгілі бір топтарға біріктірілуі ықтимал қатты айқындалатын қажеттіліктердің белгілі бір жиынтығын көреді;
- қажеттілік топтары бір-бірімен иерархиялық үйлесімде болады;
- егер қанағаттандырылмаса, қажеттіліктер адамды әрекеттерге итермелейді; қанағаттандырылған қажеттіліктер адамдарды талаптандырмайды;
- егер бір қажеттілік қанағаттандырылса, оның орнын екінші қанағаттандырылмаған қажеттілік басады;
- адам, әдетте, бір-бірімен кешенді өзара әрекеттестіктегі бірнеше қажеттілікті қатар сезеді;
- «пирамида» негіздемесіне жақын орналасқан қажеттіліктер бірінші кезекте қанағаттандырылуы тиіс;
- төмендеу деңгейдегі қажеттіліктер толық қанағаттандырылғаннан кейін адамға аса жоғары деңгейдегі қажеттіліктер белсенді әсер ете бастайды;
- аса жоғары деңгейдегі қажеттіліктер төмен деңгейдегі қажеттіліктермен салыстырғанда көптеген тәсілдермен қанағаттандырылуы мүмкін (1– кесте).

1 кесте – А.Маслоу бойынша қажеттіліктер иерархиясы

Иерархия	Қажеттіліктер
V	Өзін-өзі көрсете, таныта білу (тұлғалық өсуі және өзін-өзі іске асыру)
IV	Өзін-өзі құрметтеуге деген қажеттілік Жетістік, мәртебе, жауапкершілік, бедел
III	Әлеуметтік қажеттіліктер Сүйіспеншілікке және қарым-қатынасқа деген қажеттілік Отбасы, сезім, байланыс, ұжым, әріптестермен қарым-қатынас және т.б.
II	Қауіпсіздікке деген қажеттілік Қорғау, жалақы, қамсыздандыру, әлеуметтік кепілдіктер
I	Биологиялық және физиологиялық қажеттіліктер Негізгі өмірлік қажеттіліктер, ауа, тамақ, баспана, жылу, ұйқы және т.б.

Төмен деңгейдегі қажеттіліктері қанағаттандырылғаннан кейін, адам келесі деңгейдегі қажеттіліктерін қанағаттандыруға талпынады. Бұл оның әлеуетін толассыз кеңейтеді, сондықтан, өз-өзін көрсету қажеттілігі ешқашан толығымен таусылуы мүмкін емес. Бұл қажеттіліктер мінез-құлықты талаптандыру процесі үздіксіз екендігін білдіреді.

Ал, Дэвид Мак-Клелланд жоғары деңгейдегі қажеттіліктерге аса мән берген. Ол адамдарға үш қажеттілік тән деп есептеген.

Билік қажеттілігі басқа адамдарға ықпал етуге ұмтылу ретінде көрініс береді. Адамдар өздерін ашық әрі текетірестен қорықпайтын жігерлі адамдар ретінде көрсетеді және бастапқы ұстанымдарында тұруға тырысады. Олар көбінесе сөзге шешен адамдар және өзгелердің тарапынан өздеріне көп назар талап етеді.

Табыс қажеттілігіне ие адамдар тәуекелдерге келгенде ұстамды, мәселенің шешімін іздеу үшін өзіне жеке жауапкершілік ала алатын жағдайларды ұнатады және қол жеткізген нәтижелерінің нақты ынталандырылғанын қалайды.

Билік пен табыс қажеттілігі А.Маслоудың теориясы бойынша төртінші мен бесінші деңгейлердің арасындағы қажеттіліктері қанағаттандырылған адамдарға тән.

Қатыстылық қажеттілігі дамыған адамдар таныстарымен араласуға, достық қарым-қатынас орнатуға, өзгелерге көмек көрсетуге құштар. Олар өздеріне әлеуметтік қатынастың кең мүмкіндіктерін беретін жұмысқа жұмылдырылады. Қатыстылық қажеттілігі А. Маслоу теориясы бойынша үшінші деңгейге жеткен адамдарға тән.

Фредерик Герцбергтің екі факторлы теориясы (2–кесте) бойынша жұмысқа қатысты барлық факторлар екі топқа бөлінеді:

– гигиеналық факторлар, еңбек жағдайлары мен қоршаған ортаға байланысты (кәсіпорынның саясаты мен қызметі, жалақы, еңбек жағдайлары, басшылармен, әріптестермен және бағыныштылармен жеке қарым-қатынастар, жұмысты тікелей бақылау дәрежесі, еңбек қауіпсіздігі, денсаулыққа әсер етуші факторлар және т.б.). Бұл факторлар тобы А Маслоу теориясының қажеттіліктерінің алғашқы үш деңгейіне сәйкес келеді. Егер олар қанағаттандырылса, жұмыскерлерде қанағаттанбаушылық сезімін болмайды.

– мотивациялық факторлар еңбек үдерісінің мазмұны: табысқа жету, қызметте жоғарылау, жұмысқа қызығушылық, жауапкершілік, жұмыс нәтижесін мойындау және мақұлдау, шығармашылық және іскерлік өсу мүмкіндіктерімен тікелей байланысты. Осы факторлардың қолданылуы еңбек үдерісінде жұмыскерлердің мінез-құлқындағы бірқатар тиімді өзгерістерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Олар А. Маслоу теориясындағы екі ең жоғары деңгейлі мотивация деңгейімен салыстырылады.

Бұл теория бойынша басшылық тарапынан жігерлендіретін факторлар тиімді қолданылса жұмыскерлердің қанағаттанушылық жағдайына жету тетіктері арқылы еңбек нәтижелерінің жоғары деңгейіне қол жеткізуге болады.

2 кесте – Фредерик Герцбергтің мотивациялық моделінің факторлары

Гигиеналық факторлар	Мотивациялық факторлар
Кәсіпорынның саясаты мен қызметі	Жетістікке жету
Жұмыс жағдайы	Қызметте жоғарылату
Еңбек ақы	Жұмыс нәтижесін мойындау, әрі мақұлдау
Басшылармен, әріптестермен қарым-қатынас орнату	Ерекше жоғары жауапкершілік
Жұмысты тікелей бақылау дәрежесі	шығармашылық және іскерлік өсу мүмкіндіктері

Талаптандырудың процессуалдық теориялары аясында нақты мақсаттарға жету және нақты мінез-құлық түрін таңдау үшін күштерді бөлу нәтижелері талданады. Қажеттіліктердің бары жоққа шығарылмайды, бірақ адамдардың мінез-құлқы олардың өздерімен ғана анықталмайды деп есептеледі. Тұлғаның мінез-құлқы аталмыш жағдаймен және таңдалған мінез-құлық түрінің ықтималды салдарымен байланысты оның қабылдау және күту қызметі де болып табылады.

В.Врумның күту теориясын қарастыратын болсақ, автор өз концепциясында адамның бірнеше мүмкіндікке тап бола отырып, қандай да бір таңдауды не себепті жасайтындығын және нәтижеге қол жеткізу үшін қанша күш жұмсауға дайын екендігін түсіндіруге тырысқан. Ол нәтиженің өзін екіжақты қарастырған: адамдардың қызметінің қандай да бір өнімі ретінде және оны алумен байланысты сыйақының (немесе жазаның) түрлі формалары ретінде [3, 274 б.].

Нақты нәтижеге (қажеттілікке) қол жеткізудегі адамның қажеттілік, жағымдылық, басымдылық деңгейі валенттілік деген атауға ие. Валенттілік аса субъективті, себебі, түрлі адамдар үшін бірдей емес. Бұл еңбекке ақы төлеу мысалында жақсы көрсетілген: жалақының қандай бір мөлшерін біреулер лайық емес деп санаса, екіншілер оны алу үшін таңнан кешке дейін еңбектенуге дайын. Құндылық жоғары болса, валенттілік оң; ал жоғары болмаса – теріс; егер оларға бейжайлықпен қараса – нөл.

Адамдардың әрекеттері қандай деңгейде қажетті нәтижеге (жұмыс жасауға, әділ сыйақы алуға) жеткізетіндігі туралы түсінігі күту деп аталады.

Күту теориясы негізінде мотивациялық жүйенің жетістігі келесілерге байланысты болады:

- белгілі бір марапатқа ие тұлғалар үшін құндылықтар;
- мақсаттар мен міндеттерді белгілеудегі айқындық, қалыпты жағдайлар көмегімен оларды жүзеге асыру үшін мүмкіндігі;

- нәтижелер мен сыйақы арасындағы өзара қарым-қатынастың бірегейлігі;
- басшы мен бағынышты тұлға арасындағы сыйақыларға қанағаттануға қатысты кері байланысты қамтамасыз ету.

Дж.С.Адамстың әділеттілік теориясы - адамды талаптандыруға алдыңғы кезеңдермен де, ал, ең бастысы, өзге адамдардың жетістіктерімен де салыстыра отырып, оның табыстылығын бағалау әділеттілігінен шығады. Дж. С. Адамстың пікірінше, әр субъект алған сыйақысының өзге адамдардың сыйақысымен ара салмағын ойша бағалайды.

Бұл ретте шығындарға аталмыш жұмысты орындау бойынша күштер ғана емес, сондай-ақ жұмыс өтілі, біліктілік деңгейі, әлеуметтік мәртебесі және т.б. кіреді.

Егер адам өзіне де өзгелермен бірдей ынғай танытылғанын көрсе, оның көңілі толып, адал еңбек етеді. Ал олай болмаған жағдайда, тұлғаның ынғасы жоғалады. Наразы жұмысшы жалақысын арттыруды, еңбек жағдайын жақсартуды, қызмет бабында көтеруді талап ете отырып, «әділдік орнатуға» кіріседі. Бұл ретте табысты көбейтудің түрлі заңға қайшы тәсілдері қолданылады.

Э.Локктың мақсат қою теориясына келетін болсақ – мақсат қою теориясы адамдардың ұйым мақсаттарын өз мақсаттарындай қабылдап, істеген жұмысына қанағаттана отырып, соларға жетуге талпынуына құрылған [4, 89 б.].

Неғұрлым мақсаттары жоғары болған сайын, соғұрлым адам ештеңеге қарамастан соларға жетуге талпынады және жұмысы тиісті түрде ұйымдастырылған және тиісті қабілеттері болған жағдайда үлкен нәтижелерге жете алады. Бірақ мақсаттар айтарлықтай күрделі, шынайы, моральдік көзқарас тұрғысынан қолжетімді және т.б. болуы тиіс.

Талданған тұжырымдамалар мотивацияның мәнін зерттеу процесіне үлкен үлес қосты. Осылайша, «мотивация» ғылыми анықтамасын анықтауға қатысты ғалымдардың көзқарастарын талдай отырып, мынаны айтуға болады: мотивацияның анықтамалары бір жағынан ұқсас: мотивация деп тірі заттардың мінез-құлқын анықтайтын функционалды қозғаушы күштер түсініледі. Бір жағынан-сырттан мәжбүрлеу, ал екінші жағынан-өзін-өзі ынталандыру. Айта кету керек, адамның мінез-құлқы әрқашан ынталандырылады. Қызметкерлерді ынталандыру дегеніміз-олардың маңызды мүдделеріне, бір нәрсеге деген қажеттіліктеріне әсер ету

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, әр адамның өзіндік мотивтер мен құндылықтар жүйесі бар деген қорытындыға келуге болады, сондықтан адам үшін маңызды және оның жұмысына қанағаттануына әкелетін барлық нәрсе ол үшін ынталандыру болады.

Кәсіпорындарда жақсы ынталандырылған команда болса, ол өндірісті басқаруда келесідей артықшылықтарды қамтамасыз ете алады:

- Жақсы өнімділік. Бұл компания шығаратын өнімдердің өзіндік құнының төмендеуіне әкелуі мүмкін және осылайша ұйымға өз өнімін төмен бағамен сатуға және нарықта артықшылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.
- Жұмысқа келмеу деңгейі төмен, өйткені қызметкерлер өздерінің жұмыс өміріне риза.
- Кадрлар айналымының төмендеуі (бизнестен кететін қызметкерлер саны). Бұл оқыту мен жалдау шығындарының төмендеуіне әкелуі мүмкін.
- Қанағаттанған жұмысшылар компанияға жұмыс беруші ретінде жақсы бедел береді, бұл ең жақсы таланттарды табуды жеңілдетеді.
- Ынталы қызметкерлер өнімнің сапасын және тұтынушыларға қызмет көрсетуді жақсартып алады.

Қазіргі таңда ынталандыру әдістері мен формаларының көптеген түрлері бар, алайда қызметкерлерді талаптандыру механизмдерін құру «шаблон бойынша» болмауы қажет екендігін ұмытпаған жөн. Әрқазы ұйымның ерекшеліктерін (оның тарихын, дәстүрлерін, қызмет ерекшелігін және т.б.), сондай-ақ онда жұмыс істейтін қызметкерлердің жеке мотивтерін ескеру қажет. Осылайша, қызметкерлерді ынталандыру орындаушыны еңбек қызметіне ұмтылдыруға бағытталған орындаушыға түрлі тәсілдер мен құралдар арқылы ықпал ету процесі ретінде де, нәтижесінде қалыптасқан еңбек мотивтерінің жиынтығынан көрініс беретін сол ықпалдың нәтижесі ретінде де қарастырылуы мүмкін.

Осылайша, қызметкерлерді мотивациялау ұйым қызметкерлерін басқару жүйесінде басты орын алады, себебі, дәл осы мотивация қызметкерлердің мінез-құлқының қалыптасуына түрткі болады. Еңбекті ынталандыру жүйесін дамыту арқылы өндірісті басқаруды жетілдіру кәсіпорынның табыстылығын қамтамасыз етеді. Қызметкерлердің ұйым мақсаттарына бағдарлануы, соларға жетуге, қажетті нәтижемен қамтамасыз етуге ниеттенуі олардың қаншалықты деңгейде талпындырылғанына байланысты. Ал бұл, өз кезегінде, тұтас ұйым қызметінің нәтижелілігінің негізі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Литвинюк А.А. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности. Теория и практика: учеб. пособие для вузов / Гончарова С.Ж., Данилочкина В.В. – М.: Издательство Юрайт, 2018 – 398 с.
2. Кибанов А.Я. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: Учебник / А.Я. Кибанов, Е.А. Митрофанова, И.А. Баткаева. - М.:Инфра-М, 2017. – 320 с.

3. Егоршин А.П. Мотивация трудовой деятельности: учеб.пособие для вузов – 2-е изд., перераб. и доп. – М.:ИНФРА-М, 2019. – 464с.

4. Мотивация трудовой деятельности: Учебное пособие / Под ред. Пугачева В.П., Зайцева Т.В., Черняева Г.В. - М.: Инфра-М, 2019. - 160 с.

ӘӨЖ 338; 658

*Примбетова С.Ч., Нұрқаятова Ж.Қ.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ФИРМАЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Кәсіпкерлік терең тарихи тамыры бар және ұзақ эволюциялық даму жолы бар тәуелсіз әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде өзінің жоғары тиімділігін, барлық экономикалық және әлеуметтік процестерді сапалы түрлендіру, оларға инновациялық серпін беру қабілетін дәлелдеді. Шағын бизнесті дамыту перспективалары көбінесе оның бәсекеге қабілеттілік деңгейіне байланысты. Бұл жекелеген кәсіпорындар үшін де, шағын фирмалар үшін де өте маңызды және белгілі бір аймақтағы және жалпы елдегі жағдайға тікелей әсер етеді.

Шағын фирмалар бүгінде кез-келген нарықтың, соның ішінде отандық экономиканың қарқынды дамып келе жатқан секторы болып табылады. Олардың жоғары тиімділігі екі факторға байланысты.

1. Көптеген салаларда орташа ұзақ мерзімді шығындардың минимумына өнімнің аз көлемімен қол жеткізіледі; тиісінше, бұл салаларда оңтайлы кәсіпорынның шағын мөлшері болып табылады.

2. Шағын фирмалардың ішкі транзакциялық шығындары төмен

Шағын бизнес – еліміздің барлық өңірлерінің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін маңызды элемент. Шағын бизнес бұл халықаралық деңгейдегі экономикалық және саяси жағдайдың өзгеруіне ең аз әсер ететін, яғни ірі бизнестен айырмашылығы, ол аймақтық бюджеттерге салық түсімдерінің тұрақты көзі бола алады. Шағын фирмалар негізінен жергілікті нарықтарда жұмыс істейтін кәсіпорындардың ең үлкен желісі болып табылады. Шағын фирмалардың рөлі Қазақстан экономикасының тұрақсыздығы мен қаржы ресурстарының шектеулілігі жағдайында экономиканы қайта құру, нарықты тұтыну тауарлары мен қызметтерімен қалыптастыру және қанықтыру мәселелерін мүмкіндігінше тез және үнемді шешу мүмкіндігінде көрінеді [1, 48 б.].

Шағын фирмалардың маңыздылығы сонымен қатар өмір сүру үшін қатаң бәсекелестік жағдайында олар үнемі дамып, өсіп келе жатқан нарықтық жағдайларға бейімделуге мәжбүр болады, өйткені олар өмір сүру үшін қаражат табуы керек, сондықтан пайда табу үшін басқалардан озық болуы керек.

Қазіргі экономикалық жағдайда бәсекелестікті дамытудың негізгі факторларының бірі шағын және орта бизнесті дамытудың жоғары деңгейі болып табылады. Өзінің икемділігінің, өндірістің жаңа түрлеріне және өнімнің жаңа ассортиментіне жылдам жаңғырту және қайта бағдарлау қабілетінің, жаңа технологиялар мен ғылыми әзірлемелерді пайдаланудың арқасында шағын кәсіпорындар дағдарыс құбылыстарына аз дәрежеде ұшырайды, ірі кәсіпорындармен бәсекеге түсе алады, олардың тиімділігін ынталандырады [2, 31 б.].

Өз өнімдерінің нарығын ұзақ уақыт бойы ұстап тұру және кеңейту мүмкіндігі, сонымен бірге өз бизнесінің табыстылығын сақтай отырып, шағын бизнестің бәсекеге қабілеттілігі деп атауға болады.

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық жүйесінің кәсіпкерлік әлеуеті үш компоненттен тұрады: өндірістік қуаттар (өндірістік ресурстар), нарықтық инфрақұрылымды және ақпараттық әлеуетті дамыту. Осылайша, өңірлік дамудың мәні шағын және орта кәсіпкерліктің экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту, өңірлік өніммен алмасуға байланысты жасалатын мәмілелердің саны мен сапасын арттыруға ықпал ететін нарықтық инфрақұрылымды дамыту, бизнестің инвестициялық және инновациялық қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін жоғары сапалы ақпараттық орта құру болып табылады.

Өңірдің кәсіпкерлік әлеуетін арттыру жүйесінде өзіне тән икемділіктің, маневрліктің және сыртқы ортаның өзгеруіне жоғары бейімделудің арқасында іскерлік белсенділіктің аумақтық құрамдас бөлігін қамтамасыз ету тетігінің негізін құрайтын шағын және орта бизнес секторы ерекше орын алады [3, 343 б.].

Шағын фирмалар экономикалық дамудың локомотиві рөлін атқарып, бюджетке түсетін салық түсімдерінің негізгі бөлігін қамтамасыз етуі және жұмыспен қамту деңгейінің жоғарылауына ықпал етуі керек.

Шағын бизнесті дамытудың арқасында нарықтардың бәсекеге қабілеттілігі артады, төлемге қабілетті сұранысты қанықтыру процесі жеделдетіледі, экономикалық қызметтің нысандары мен

әдістерін жаңартуға және жетілдіруге ынталандыру артады, өңірде халықты тиімді жұмыспен қамту мәселесі шешілуде.

Қазақстанда кәсіпкерлікті табысты дамыту үшін барлық жағдайлар жасалған-Кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары кәсіпкерлерге өз жоспарларын іске асыруға, өндірісті кеңейтуге және жаңа жұмыс орындарын құруға көмектеседі. Мысалы, Батыс Қазақстан облысының көптеген кәсіпкерлері 2021 жылы «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорындағы кәсіпкерлерді қолдау үшін бағдарламалық қамтамасыз ету мен құралдарды пайдаланып, жалпы сомасы 16,3 млрд теңгеге кредиттер бойынша субсидияланған пайыздық мөлшерлемелерді алды [4].

Қазіргі уақытта кәсіпкерлерді қолдау төрт мемлекеттік бағдарлама шеңберінде жүзеге асырылады: «Бизнестің жол картасы 2025», «Қарапайым заттар экономикасы», «Нұрлы жер» тұрғын үй құрылысы бағдарламасы, «Төмен көміртекті дамуға арналған тұрақты қалалар» энергосервистік бастамаларды қолдау бағдарламасы. 2010 жылдан бастап Даму Қоры «Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасы аясында жеке кәсіпкерлер үшін несие кепілдігін іске қосты.

Республика үкіметінің стратегиялық мақсаты – 2050 жылға қарай кәсіпкерлік субъектілерінің санын екі есеге арттыру және елдің ЖІӨ-дегі шағын және орта бизнестің үлесін 50% - ға дейін жеткізу. Ол үшін 2050 жылға қарай елдегі белсенді кәсіпкерлер санын 2 есеге, 2,4 млн бірлікке дейін ұлғайту қажет, сондықтан қазіргі уақытта бизнесті дамыту үшін көптеген жағдайлар жасалуда. Даму Қорының қаржылық қолдау құралдары кәсіпкерлерге өздерінің керемет идеялары мен армандарын жүзеге асыруға көмектесу арқылы аймақтағы бизнестің дамуына белсенді ықпал етеді [4].

Статистикалық көрсеткіштерге сай, 2021 жылы салалық құрылымда сауда (36,0 %), қызмет көрсету (23,0 %) ауыл шаруашылығы (19,0%) субъектілері басым. Шағын және орта кәсіпкерлікте (ШОК) жұмыспен қамтылған халық саны 1,1% - ға өсті.

Елімізде тіркелген ШОК субъектілерінің жалпы санындағы жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің үлесі бойынша 2021 жыл қорытындысына сай Түркістан, Қызылорда және Қостанай облысы бірінші орында. Жалпы алғанда, 14 өңірде ШОК субъектілерінің белсенділік деңгейі республикалық деңгейден жоғары (84,5 %-дан астам) [5].

ШОК-та жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны 2022 жылдың 1 қаңтарында 3 475 адамға жетіп, жыл ішінде 0,1 %-ға артты. ШОК-та жұмыспен қамтылған халықтың аймақтық таралуы біркелкі емес. ШОК жұмыспен қамтыған адамдардың басым бөлігі Алматы қ., Нұр-Сұлтан қ., Алматы, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарында.

Қазақстанның бүкіл ШОК секторы шығарған өнімдер көлемі 2021 жыл ішінде 42 842 млрд теңге болды. Өнімдер шығаруда аймақтар бойынша ең үлкен үлес Алматы (10 482 млрд теңге) және Нұр-Сұлтан (8 853 млрд теңге) қаласының ШОК субъектілеріне тиесілі. Олардың өнімдерінің көлемі елдің ШОК-тары шығарған жалпы өнімнің 45 %-на тең [5].

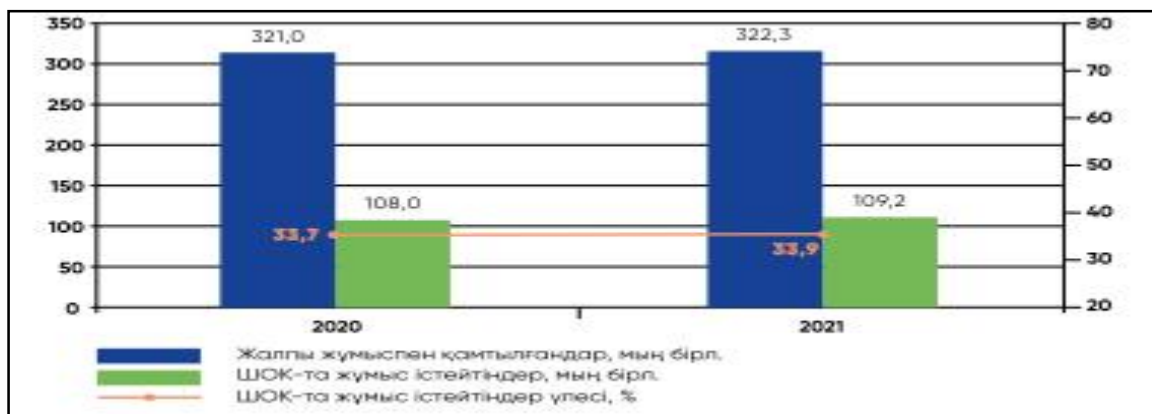
Батыс Қазақстан облысында тіркелген ШОК субъектілерінің саны 2021 жылы 1,4 %-ға азайды, ал жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 2,8 %-ға ұлғайды. Олардың үлесі 84,5 %-дан 86,8 %-ға дейін өсті.

1-суретте көрсетілгендей, Батыс-Қазақстан облысы бойынша экономикалық қызмет түрлері бойынша тіркелген ШОК субъектілерінің салалық құрылымында сауда (36,0 %), қызмет көрсету (23,0 %), ауыл шаруашылығы (19,0 %) субъектілері басым.

1 сурет – Батыс-қазақстан облысы бойынша экономикалық қызмет түрлері бойынша тіркелген ШОК субъектілерінің құрылымы, 2021 ж.

2-суреттен ШОК-та жұмыспен қамтылған халық саны 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 1,1 %-ға өсті. ШОК-та жұмыспен қамтылғандар үлесі жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 33,7 %-ынан 33,9 %-ына дейін өскенін көреміз.

2 сурет – ШОК-та жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы Батыс Қазақстан облысының үлесі

2021 жылы ШОК субъектілерінің өнім шығаруы (салыстырмалы бағаларда) 31,4 %-ға ұлғайды. ЖӨӨ-дегі ШОК ЖҚК үлесі 32,4 %-дан 32,7 %-ға дейін өсті [5].

Шағын кәсіпорындардың КТС бойынша шығыстары да 2021 жылы 121,4 %-ға өсті. Барлық кәсіпорынның КТС бойынша жалпы шығыстардағы үлесі 82,6 %-дан 91,3 %-ға дейін өсті.

Шағын кәсіпкерлікке несиелер портфелі 67,3 %-ға ұлғайды. Оның экономикаға берілген несиелердің жалпы портфеліндегі үлесі 14,1 %-дан 18,2 %-ға өсті.

Жалпы, облыста бизнес-ахуалды қалыптастыру, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту үшін қажетті жағдайлар жасалуда.

Батыс Қазақстан облысының 2022-2025 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді жоспарына сәйкес кәсіпкерлік желісі бойынша шамамен 2,7 мың жаңа жұмыс орнын құру, 54,5 млрд теңге сомасына салық түсімі жоспарлануда. Жалпы алғанда, шағын және орта кәсіпкерлік көрсеткіштерінің ұлғаюы күтілуде: жұмыс істеп тұрған субъектілер санының 43,0 мың бірліктен 45,1 мың бірлікке дейін ұлғаюы, сондай-ақ шағын және орта кәсіпкерліктің үлесін 37,8% - ға дейін жеткізу және ШОБ субъектілерінің өнімін шығарудың 2025 жылы 1,5 трлн теңгеге дейін өсуі жоспарлануда.

Қазақстан Республикасының кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жобасы 4 түйінді бағыт бойынша 10 міндетті шешуге шоғырланған: бұл кәсіпкерлік белсенділікті арттыру; кәсіпкерлердің өсуін жеделдету. Басты міндеттердің бірі – қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру және экономиканы мемлекет меншігінен алу. Барлық көзделген шаралар 2025 жылға қарай ЖІӨ-дегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесін 35% - ға дейін арттыруға мүмкіндік беретінін атап өткен жөн.

Кәсіпкерлік белсенділікті арттыру, оның ішінде ауылда, өз ісін ашу үшін жағдай жасау, кәсіпкерлердің қажеттіліктеріне, оның ішінде субсидияланатын жұмыс орындарын ұйымдастыру арқылы дағдыларды дамыту жөніндегі шараларды қамтиды. Халық арасында бизнес-құзыреттерді арттыру үшін кәсіпкерлік дағдыларға оқыту мүмкіндігі берілетін болады. Бұл шара 150 мың жұмыссыз және өзін-өзі өнімді жұмыспен қамтыған адамдарды қамтиды. Қаржылай емес қолдау шараларын 637 940 кәсіпкер алады. Сондай-ақ, 995,3 мың жұмыс орындары құрылады деп жоспарлануда, оның ішінде тұрақты – 335,1 мың, уақытша - 660,2 мың.

Бұл ретте қаржылық қолдау бизнес санаты мен оның қажеттіліктерін ескере отырып ұсынылатын болады. Микробизнес субъектілері үшін микрокредиттер мен гранттар түрінде қаржылық қолдау көрсетілетін болады. Шағын және орта бизнес субъектілері үшін сыйақы мөлшерлемесінің бір бөлігін субсидиялау және кредиттер бойынша кепілдік беру сияқты қаржылық ынталандыру шаралары қолжетімді болады.

Бұл мақсаттарды жүзеге асыруда бәсекелестіктегі шағын фирмалардың негізгі ұтыс стратегиялары келесідей болуы керек:

1. Шығындар бойынша абсолютті артықшылық, тауарлар мен қызметтердің төмен бағасына назар аудару.
2. Шығындарды үнемдеу үшін емес, көшбасшылық үшін бірнеше нарық сегменттеріне сапалы қызмет көрсетуге күш салу.

Осы ретте, сенімді бәсекеге қабілеттіліктің негізі сауда ұсынысының бірегейлігі екенін тағы бір рет атап өткен жөн.

Осылайша, ұсынылған талдау процесінде тұрақты өңірлік дамуды қамтамасыз етудегі қажетті қадам шағын фирмалардағы белсенділікті ғана емес, жалпы өңір халқының экономикалық белсенділігін шектейтін әкімшілік кедергілерді азайту болып табылатыны анықталды, өйткені оның төлем қабілеттілігі деңгейіне әсер етеді.

Демек, өңірдегі шағын фирмаларды ынталандырудың экономикалық саясаты өңірдегі бизнесті жүргізудің жоғары әкімшілік кедергілеріне қарсы іс-қимыл іс-шараларының тұтас жүйесін көздейді, олар

тіркеу мәселелерін құқықтық реттеуді және лицензиялар беру рәсімдерін, сондай-ақ дербес шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін мемлекеттік преференциялар жүйесін қамтиды.

Сондай-ақ, өңірлік нарықтық ортаның бәсекелестігін арттырудың неғұрлым өзекті бағыттары: мемлекеттік және жергілікті тапсырыстарды орналастырудың конкурстық қағидаттарының тәжірибесін жетілдіру; тауар нарықтарының өңірлік окшаулануын жою және кәсіпкерлік қызметтің жаңа субъектілерінің нарыққа кіруі үшін жасалған кедергілерді алып тастау арқылы өңірлік тауар алмасуды жандандыру; өзінің заң шығарушы органдарының актілерін іске асыру бойынша мемлекеттік биліктің атқарушы саласында шешімдер қабылдауға қоғамдық бақылауды күшейту болып табылады; электрондық мемлекет технологиясын, есептілік пен бақылаудың желілік құралдарын, электрондық консалтинг және бухгалтерлік есеп жүйелерін қолдануды кеңейту.

Әдебиеттер тізімі

1. «Бастау Бизнес» жобасы аясында кәсіпкерлік негіздерін оқыту бойынша оқу құралы / «Атамекен» ҰҚП. – Астана: «Шаңырақ-Медиа» ЖШС, 2018. – 250 б.
2. Кондраков Н.П. Основы малого и среднего предпринимательства: Практическое пособие / Н.П. Кондраков, И.Н. Кондраков. - М.: Инфра-М, 2017. - 192 с.
3. Логинова Е.Ю. Искусство управления в малом бизнесе / Е.Ю. Логинова. - М.: Дашков и К°, 2019. - 827 с.
4. Батыс Қазақстан облысының 2022-2025 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамуының кешенді жоспарын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 1 ақпандағы № 40 қаулысы.
5. Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму жағдайы туралы есеп. Алматы, 2022 ж., №14 шығарылым.

УДК 811.161.1

Умарова Г.С.,

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

Шайхина М.А.,

*КГУ ОШ «Мерей» Таскалинского района,
Западно-Казахстанская область, Казахстан*

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА А.БАЙТУРСЫНОВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

По программе русского языка и литературе в школах с нерусским языком обучения творческое наследие Ахмета Байтурсынова (1873-1937) изучается в 9 классе. Изучение материалов проходит по учебнику «Русский язык и литература», составленный У.А.Жанпейс [1]. В разделе третьем «История и личность» по темам 38-39 изучается литературоведческий труд А.Байтурсынова «Главный поэт казахов» (Қазақтың бас ақыны) [1, с. 166]. Изучение труда Байтурсынова авторы учебника сопровождали заданиями творческого характера, развивающие умение учащихся рассуждать на родном и русском языках. Следует особо выделить задание, по которому ученики должны прочитать строки из произведений ученого, попробовать прокомментировать их на русском языке. Причем эти афоризмы призваны будит в читателях думы о смысле жизни:

1. «Берген алар, еккен оран. Дауыл болмай, жауын болмас». 2. «Елі біледі деген көндіре, өзім білем деген бүлдіре». 3. «Жоғары орын барда төмен отырма» и др.

На основе изучения статьи А.Байтурсынова «Главный поэт казахов» учащиеся выясняют глубину поэзии первого казахского акына, многообразие тематики его произведений, мастерство в стихосложении, связь его поэзии с русской литературой и эстетическое значение всего его творчества. На этих уроках ребята пишут эссе, составляют синквейн, тезисный план для пересказа содержания научного труда ученого о творчестве Абая. Виды творческих работ заканчиваются работами по группам и защитой составленных участниками слайдами-шоу на основе подобранных самостоятельно дополнительных материалов по творчеству А.Байтурсынова. Вызывает интерес представленный учебный материал стихотворением, написанным М.Дулатовым в честь А.Байтурсынова.

Во вступительной статье о жизни и творчестве Ахмета Байтурсынова в учебнике отражаются информации о нем как о политическом лидере партии «Алаш», как о лингвисте, литературном критике, ученом-теоретике в казахской литературе.

В контексте данной статьи мы посчитали важным наиболее полно отразить творчество Ахмета Байтурсынова как поэта, этнографа, основоположника теории литературы в казахской словесности, литературного критика, переводчика.

Как об уникальности поэзии А.Байтурсынов писал его современник Мыржакып Дулатов. Им отмечается, что казахский поэт больше всего не о любви, не о природе пишет, а размышляет о свободе, о земле, о тяжелом положении родного народа.

В программном стихотворении «Жазушының қанағаты» Байтурсынов пишет о своем читателе, которому, возможно, не все будет понято и воспринято из его поэзии. Все же он как поэт намерен писать о том, что он любил и ценил, от чего страдал, и поэтому его стихи остаются как сведения о той эпохе, в которой ему пришлось жить:

Бұл сөзді біреу алмас, біреу алар,
Құлағын біреу салмас, біреу салар.
Теп-тегіс көпке ұнау оңай емес,
Кейіне жарамаса, кейіне жарар.

Қайсысы ықыласын салып тыңдап,
Жаратпай қайсыбірі теріс қарар.
Дүниеде сүйгенім бар, күйгенім бар,
Солардан аз да болса белгі қалар [2, с. 5].

В казахской поэзии особое место занимает стихотворение поэта «Анама хат» / «Письмо матери» [2, с. 28], написанное в дни пребывания в заключении в Семее. Это посвящение-откровение сына, просящего у Всевышнего здоровья им обоим, пожелания их встречи. Лирический герой называет мать – қамқор аннам – мать-заступницей. В своей исповеди он сообщает ей, что он не крал ни чужого скота, не убивал никого из людей, его свободы лишило государство:

Бара алмай, өтірікші болып әбден,
Семейдің түрмесінде отыр балаң.
Мал ұрлап, кісі өлтірген айыбы жоқ,
Өкімет – өр зорлыққа не бар шараң!

«Үмітсіз шайтан болсын» деген сөз бар,
Жолдар көп жәннатқа да тарам-тарам.
Оқ тиіп он үшімде, ой түсіріп,
Бітпеген жүрегімде бар бір жарам.

Сына мучает совесть, вопрос: каким он может предстать перед Всевышним на том свете: ведь он, рожденный от человека, должен совершать достойные человека поступки:

Адамнан туып, адам ісін етпей,
Ұялмай, не бетіммен көрге барам?!

Сын напоминает матери, что ей удалось воспитать сына крепким здоровьем, не допустив случая, чтоб он ребенком «суға құлап, отқа түсіп» / «ни в воду не упал, не обжегся». Поэтому он просит мать за него сильно не переживать: «Қайғы жеп, менің үшін болма алаң!».

Герой сетует на судьбу, по велению которой он вынужден подчиняться всем жизненным невзгодам. Стихотворение наполнено риторическими вопросами и восклицаниями, передающими тревогу и гордость героя за свою мать; свои терзания души, поисками ответов за волнующие его вопросы.

Одно из стихотворений А.Байтурсынова «Сеятель человечности» было по одним источникам переведено Еркином Удербасом [3], по другим – как указано в учебнике для 9 класса М.Х.Сулеймановым [4]. В нем автор с горечью и сожалением пишет о своих трудах, стремлениях улучшить жизнь своего народа. Его посещают мысли сожаления, что большинство казахов так и не склонны что-то изменить в своей жизни:

Спешил посеять гордость, человечность,
В бесплодной почве искал млечность.
И семена с усердьем сеял,
Народ поднять с колен мечту лелеял.
Пустыми были труд, старанья,
Рабу нет лучше рабства и страданья [3].
Посеять человечность он решил
В сердцах, зачехлевших изнутри,
Для всех несчастных, не жалея сил,
Трудился от зари и до зари [4].

Таким образом, можно утверждать, что поэзия А. Байтурсынова действительно уникальна: она отражает судьбу одного из талантливейших людей своего времени, без вины и следствия наказанного государством. Его стихи о горечи, от мысли невозможности изменить тяжелую судьбу народа.

В казахской поэзии А. Байтурсынов известен как литературный критик, впервые давший профессиональную оценку творческому наследию Абая Кунанбаева как «величайшей глыбе» своего времени в статье «Қазақтың бас ақыны» / «Выдающийся поэт казахов» (Главный поэт казахов) [5]. В статье литературовед разъясняет глубину поэзии первого казахского поэта, широту тематики, особое мастерство в стихосложении, раскрывает связи поэта с русской литературой и эстетическое значение самого творчества Абая. «О чем бы ни писал Абай, он проникнет в самую глубину, раскрывая внутренние и внешние свойства. А так как он пишет с глубоким знанием предмета разговора, то написанное им является как бы испытанием на знания и зрелость читателя. Если читатель анализирует слово, то это слово экзаменует самого читателя», – отмечает автор статьи.

Научным подвигом А. Байтурсынов стал его фундаментальный труд по теории словесности по теории словесности «Әдебиет танытқыш»/«Введение в литературоведение» [6]. Ученому удалось собрать образцы устного народного творчества, поэзии – толгау жырау и некоторые произведения казахской письменной литературы. Автор теории словесности считает, что «Өнердің ең алды – сөз өнері деп саналады» / «Истоки искусства – художественное слово». Им приводятся различные наименования литературы на трех языках:

Қазақша – асыл сөз, арабша – әдебиет, Еуропаша – литература.

На казахском – благородное слово, по-арабски – словесность, по-европейски – литература (Перевод Г.У.).

Впервые в казахской литературе анализируются произведения поэтические и прозаические, их поэтика. Учёный объясняет разницу стихотворных размеров в стихосложении в казахской поэзии, отмечая тонические свойства, встречающиеся в стихах казахских акынов. Образцами ученым приводятся стихотворения Будабай жырау, Нысанбай жырау, Абая, Магжана, Алтыбас Акмолды, Кубала акына, Доскажа акына и др.; в произведениях фольклора: эпосы «Кобланды батыр», «Ер Таргын» и др.; «Жар-жар», «Бет ашар» и др.

Учёный говорит о самостоятельности искусства слова как эстетической интерпретации действительности, но не грубой ее фотографии, отражающей “классовость”, связь с идеологией политической власти. Искусство, литература – особый специфический способ познания реальности. Литература же понималась в контексте духовной культуры народа.

Учёный говорит о самостоятельности искусства слова как эстетической интерпретации действительности, но не грубой ее фотографии, отражающей “классовость”, связь с идеологией политической власти. По Байтурсынову, искусство, литература – особый специфический способ познания реальности. Литература же понималась в контексте духовной культуры народа.

Объясняя сущности науки словесного творчества, Байтурсынов задается вопросом: Что мы называем искусством слова? Далее следует такой ответ на него: «Если мы сможем с помощью слов правильно и красиво выражать свое мировоззрение, полет нашей фантазии и мечты, а также состояние души – это и будет называться искусством слова».

Сочинением произведения, по Байтурсынову, является выражение «системно и логично, стильно и образно своего миропонимания, своей фантазии, мечты, то или иное состояние души». Таким образом, указывает теоретик казахской литературы, сочиненные слова являются художественным произведением.

«Если создание словесного произведения требует искусства, то и само искусство испытывает потребность в науке. Отсюда и зарождается наука об искусстве слова», – полагает автор «Әдебиет танытқыш».

В произведении учёный выделяет две стороны: *внутренне-познавательную* и *внешнюю языковую сторону*. Поэтому в науке об искусстве слова он выделяет две отрасли:

- 1) наука о жанровых формах произведения;
- 2) наука о языковых формах произведения.

Наука о языковых формах, по мнению Байтурсынова, исследует систему языковых сторон, а жанровые формы – систему содержательных сторон произведения. В научном труде казахский литературовед обосновывает отличие жанров прозы, основательно объясняя художественные свойства жанров романа, повести, рассказа.

Поэтику романного произведения Байтурсынов видит в присутствии эуезе – повествования; толгау – лирических размышлений; айтыса – диалогов-споров. Он их именует «драматургическими приемами». Отличие жанров әңгіме (рассказа): великого рассказ – ұлы әңгіме (романа), продолжительного рассказа – ұзақ әңгіме (повести) и короткого әңгіме – ұсақ әңгіме (рассказа) теоретик словесности выделяет только различием в масштабе – *пространства и времени* изображаемых событий.

Вызывает удивления ассоциативное представление различий повествовательных жанров казахского учёного, сравнивающего их с позиции своего национального представления. Байтурсынов пишет, что «сама система повествования в этих жанровых формах везде одинакова; отличие заключается только в различии форм и способов повествования, то есть, стиля: *роман* простирается как

табун лошадей, пасущихся вдали; повесть сравнима с тем же *табуном*, но уже на более близком расстоянии; мир художественного рассказа напоминает *лошадей, пасущихся совсем рядом, вблизи*».

Уникальность научного труда А.Байтурсынова «Әдебиет танытқыш»/«Введение в литературоведение» современный исследователь, профессор А.С.Исмакова видит способности учёного, хотя и жившего в эпоху социальных перемен, переворотов, различных специальных постановлений с обязательными указаниями, никак не ссылаясь на эти документы». Теоретик литературы полагается только на точно научные данные, проводя объективный анализ структур различных жанров, видов художественного искусства, полагаясь только на факты [7, с. 148].

Еще одной гранью многостороннего таланта А.Байтурсынова является его переводческая деятельность, работа его в качества ученого-этнографа. Им были собраны, систематизированы и опубликованы сборники «Жоктау» («Причитание». Сборник фольклорных произведений); «Ер Сайын» (Сборник фольклорных произведений казахского народа, 1923).

Сборник «Қырық мысал» / «Сорок басен» (1909) издан в Петербурге. А.Байтурсыновым в этот сборник были включены творческие переводы на казахский язык басен *Эзопа, Лафонтена, И.А.Крылова; избранные тексты Пушкина, Лермонтова*. Через тексты классических басен казахский поэт художественно изобразил восприятие мира своим народом. Он высмеивает в них пороки, лень, стремление казахов уходить от решения жизненных проблем, его пассивность, самонадеянность.

В сборник «Маса» / «Комар» (Петербург, 1911) поэт Байтурсынов включает *свои стихотворения*, во вступительной части книги автор сообщает о своей надежде пробудить казахов ото сна, лени, заставить их проснуться от жужжания комара и пробудить в них активную жизненную позицию.

«Когда обзираешь прошлое казахского народа, приходишь к мысли, что наиболее содержательную жизнь, хотя и отпущено им судьбой очень мало, прожили те, кто получил образование. Ахмет Байтурсынов выделялся среди них как самая *яркая личность*, являясь духовным вождем казахского народа», – утверждал Мухтар Омарханович Ауэзов.

Нами были представлены труды А.Байтурсынова как первого теоретика, основоположника литературоведения в казахской литературе; поэтические произведения уникального талантливого поэта, литературного критика, переводчика. Все творческое наследие А.Байтурсынова – показатель таланта непревзойденного художника Слова, поэтического, научного, переводческого. Поэтому полагаем, что представленность творческого наследия А.Байтурсынова по школьным курсам русского языка и литературы как поэта, этнографа, основоположника теории литературы в казахской словесности, литературного критика, переводчика желательно было бы расширить.

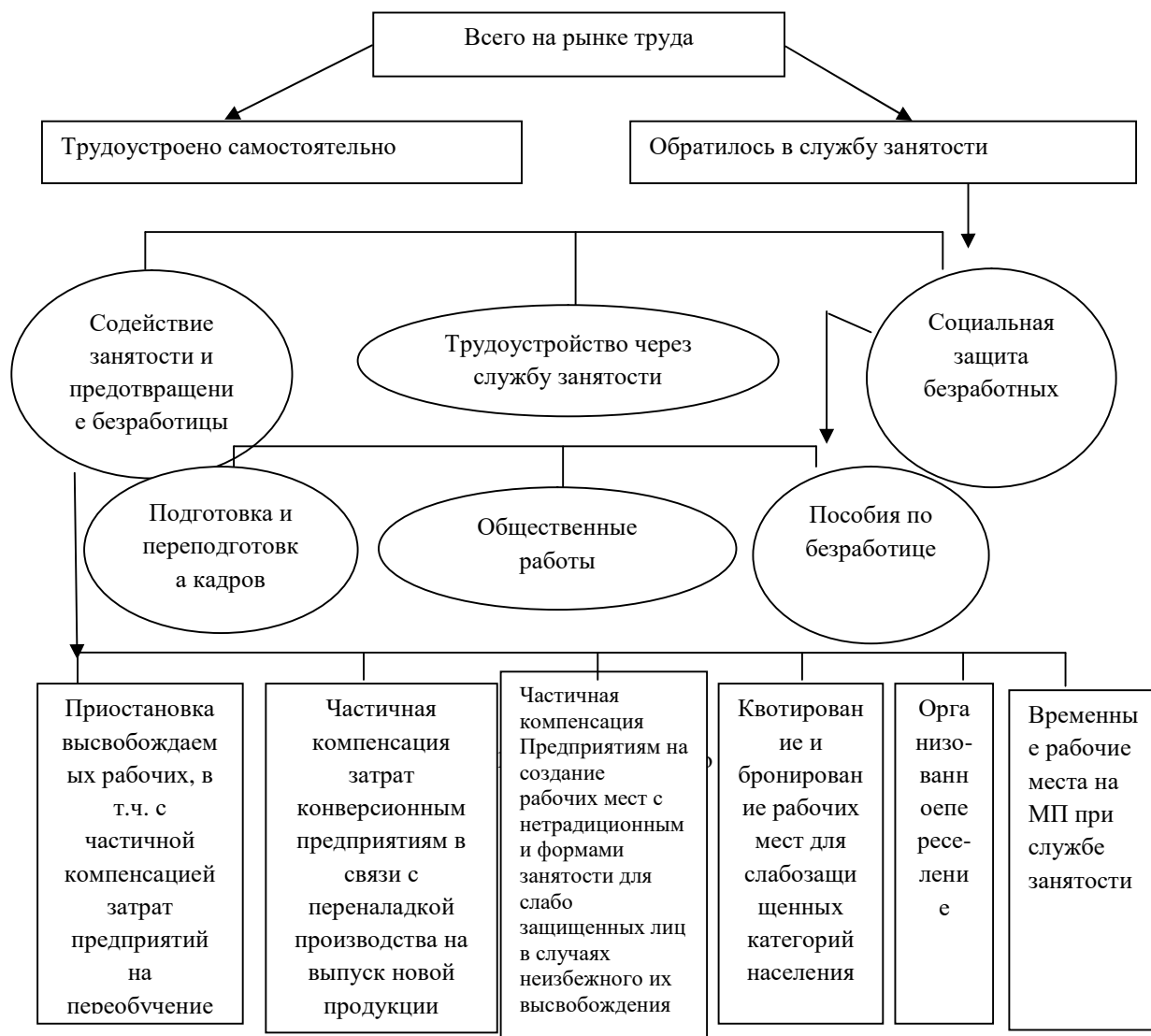
Список литературы

1. Жанпейс У.А. Русский язык и литература: Учебник для 9 класса общеобразовательной школы с казахским языком обучения. В 2 ч. / У.А. Жанпейс, А.А.Майбалаева, Г.А.Атембаева. – Алматы: Атамұра, 2019. – 208 с. ISBN 978-601-331-552-2.
2. “Жан сөзімді кім түсінер?” (1995) / “Кто воспримет, поймет мое слово?” – Алматы: Казакстан: А.Байтұрсынұлы атындағы қор, 1944. – 112 с. ISBN 5-7667-2811-5.
3. Маса: Өлеңдер мен көсемсөздер. – Алматы: Раритет, 2005. – 208 бет. – «Алтын қор» кітапханасы. ISBN 9965-663-85-8.
4. Байтурсынов А. Сеятель человечности. / Перевод Еркина Удербая // <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiKiPiPwqH6AhVHposKHb61D58QFnoECAwQAQ&url=https%3A%2F%2Finfourok.ru%2Fdoklad-pedagogicheskoe-nasledie-kazahstanskogo-naroda-kak-faktor-duhovno-nravstvennogo-vospitaniya-studentov-kolledzha-1104400.html&usg=AOvVaw3G8LqWDBRTb3Wv81PwJaiU>.
5. Байтұрсынов А. Қазақтың бас акыны // А.Байтұрсынов. Сочинения. – А., 1989, - С. 299, 301.
6. Наука словесного творчества. Сөз өнерінің ғылымы. // Әдебиет таңытқыш. Қызылорда, 1926. // Ахмет Байтұрсынұлы. Собрание сочинений. Т.1. Алматы.
7. Исмакова А.С. Казахская художественная проза. Поэтика, жанр, стиль (начало XX века и современность) / А.С. Исмакова – Алматы, 1998. - С.146-153.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ

Государственная политика занятости заключается в содействии полной, продуктивной занятости путём обеспечения профессиональной подготовки, повышения квалификации и переподготовки граждан. Сдерживание массовой долгосрочной безработицы, повышения эффективности государственной службы занятости и реализации других мер, направленных прежде всего на обеспечение социальной защиты граждан на рынке труда.

Наиболее важным является законодательное регулирование занятости населения (рис.1)

Оно включает: регламентацию отношений между работодателями и работниками по поводу найма, увольнения, оплаты и условий труда на основе закрепления в законодательном порядке организационных форм обеспечения занятости населения, а также их отношений с государственными структурами и органами самоуправления различных уровней, предусматривает установление правового положения субъектов на рынке труда, закрепление льгот и гарантий для отдельных категорий населения [1].

На сегодня для оказания государственных мер содействия занятости действует программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек».

В рамках программы предусмотрены меры государственной поддержки по следующим направлениям:

- обеспечение участников программы техническим и профессиональным образованием и краткосрочным профессиональным обучением;
- развитие массового предпринимательства;
- развитие рынка труда через содействие занятости населения и мобильность трудовых ресурсов.
- реализация комплексных мероприятий национального проекта «Жастар - ел тірегі».

Участниками Госпрограммы являются молодежь в возрасте до 29 лет, безработные и отдельные категории занятых лиц, определяемые Правительством Республики Казахстан.

Всего в 2019 году трудоустроено в рамках программы 449 тыс. человек, из них 383 тыс. на постоянную работу или 85%.

В разрезе регионов доля трудоустроенных от числа участников программы выше в Карагандинской (79%), Жамбылской (77%), Атырауской и Актыбинской (74%) областях.

Наименьшая доля в Мангистауской (48%) области и в городе Нур-Султан (58%).

Количество безработной молодежи уменьшилось в 4 раза и на сегодня при общем уровне безработицы по республике 4,8%, молодежная безработица находится на низком уровне и составляет 3,8% или 84,7 тыс. человек.

Экономически активной частью (рабочая сила) молодежи в возрасте от 15 до 28 лет является 2 млн. 206 тыс. молодых людей, из них занято более 96% (2 млн. 121 тыс. чел.), лиц, не входящих в состав рабочей силы (не являются занятыми или безработными) – 1 412 тыс. человек.

Среди занятой молодежи 1 млн.638 тыс. человек или 77% – наемные работники, 483 тыс. человек

В рамках проекта «Жас кәсіпкер» были проведены мероприятия по активному вовлечению молодежи в предпринимательскую деятельность.

Обучение основам предпринимательства в рамках проекта «Бастау Бизнес» на обучение было направлено порядка 40 тыс. человек. Более 26 тыс. человек получили гранты и микрокредиты для реализации новых бизнес идей. В результате молодые не только открыли свой бизнес, но и обеспечили более 100 человек работой, создав новые рабочие места.

Так же, пересмотрены меры государственной поддержки для молодежи и разработаны дополнительно два новых инструмента: проекты «Первое рабочее место» и «Контракт поколений».

Реализация проекта «Первое рабочее место» позволит гражданам, не имеющих опыта работы, трудоустроиться на первое рабочее место.

Проект «Контракт поколений» предусматривает трудоустройство с последующей заменой действующего работника, достигшего пенсионного возраста.

Преимущественное право при трудоустройстве по данным проектам отдается молодежи, трудоспособным членам многодетных и малообеспеченных семей, трудоспособным инвалидам.

Государственная молодежная политика в Республике Казахстан осуществляется в целях создания социально-экономических, правовых, организационных условий и гарантий для духовного, культурного, образовательного, профессионального становления и физического развития молодежи, раскрытия ее творческого потенциала в интересах всего общества.

Задачами государственной молодежной политики в Республике Казахстан являются:

- защита прав и законных интересов молодежи;
- предоставление помощи и социальных услуг молодежи;
- реализация социально значимых инициатив молодежи.

Государственная молодежная политика Республики Казахстан основывается на принципах:

- признания интересов и потребностей молодежи как особой социально-демографической группы;
- приоритета исторических и культурных ценностей Республики Казахстан;
- сохранения и укрепления физического здоровья;
- нравственного и духовного развития;
- формирования казахстанского патриотизма;
- формирования гражданственности;
- реализации прав и свобод молодежи;
- системности и комплексности в решении проблем молодежи;
- непосредственного участия молодежи в формировании и реализации государственной молодежной политики.

Государственная молодежная политика в сфере труда и занятости осуществляется посредством реализации программ трудоустройства молодежи, развития общественных работ и обучения молодежи на курсах профессиональной подготовки и повышения квалификации [2].

В рамках реализации государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек», с начала текущего года приняли участие 788 человек, трудоустроено 723 человек, в том числе на вакантные рабочие места 464 человек, оплачиваемые общественные работы 118 человек, социальные рабочие места 59 человек, молодежную практику 79

человек, трудоустроено 3 переселившихся человека. Обучились на краткосрочных курсах 9 человек, 3 человека получили гранты.

Из республиканского бюджета на данный проект выделено 1 млрд. 702 млн. 989 тыс. тенге, из областного бюджета выделено 170 298,9 тыс. тенге.

На сегодняшний день объявлены государственные закупки по всем колледжам. Идет закуп современного оборудования по 13 специальностям и 20 квалификациям.

Согласно данным Комитета по статистике численность молодежи категории NEET по Акмолинской области в возрасте 15-28 лет составила 11 143 чел. (8,4%, 7,4% по РК), однако по результатам мониторинга, проведенного молодежными ресурсными центрами, их реальная численность составляет 2880 (2%) так как в данной категории числятся молодые женщины находящиеся в декретном отпуске и сезонные работники.

Уровень молодежной безработицы на сегодняшний день сложился на уровне - 3,4% (по РК - 5,0%), что выше аналогичного периода прошлого года на 0,7%. Количество безработных в возрасте 15-28 лет составляет 2,6 тысяч человек (2%). Данный факт указывает на то, что уровень молодежи категории NEET, соответствует уровню молодежной безработицы.

В 2020 - 2021 году по программе «Серпін-2050» в области обучаются 1489 студентов (КУ им.Ш.Уалиханова - 1315, ТиПО - 174). Из 202 выпускников программы «Серпін-2050» НАО «КУ им.Ш.Уалиханова» порядка 50% закрепились в регионе в том числе (89 трудоустроенных, 58 - продолжающие обучение в магистратуре, 55 – не трудоустроены по объективным причинам (состояние здоровья, создание семьи и др.).

Из 127 выпускников колледжей 50% также закрепились в регионе (36 трудоустроенных, 27 - продолжающие обучение в ВУЗах).

В рамках проекта «С Дипломом в село!» в 2021 году предусмотрено бюджетных кредитов на 339 специалистов в сумме 1 483,6 млн. тенге и подъемных пособий на 616 специалистов в сумме 179,8 млн. тенге.

Активно развивается волонтерское движение, которое насчитывает порядка 3000 добровольцев.

В рамках государственного социального заказа Управления внутренней политики Акмолинской области в 2021 году запланирована реализация лота в сфере волонтерства «Организация и проведение мероприятий по развитию волонтерского движения в Акмолинской области в рамках Года волонтера» (на сумму 3,0 млн.тг).

В 2020-2021 учебном году для студентов ВУЗов из областного бюджета выделено 150 грантов, за счет республиканского бюджета для детей из малообеспеченных и многодетных семей на область выделено 120 грантов.

На сегодняшний день 230 студентов являются обладателями именной стипендии акима Акмолинской области на общую сумму 107 млн. тенге. Размер стипендии составляет до 1,1 млн.тенге. Это представители социально-уязвимой категории, дети-сироты, дети из неполных, многодетных семей, а также студенты, имеющие высокие показатели успеваемости и обучающиеся по востребованным специальностям.

Ведется системная работа по информированию молодежи о существующих мерах государственной поддержки и программах, ориентированных на молодежь («С дипломом в село», «Серпін-2050», Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017 – 2021 годы «Еңбек», «ДКЗ-2020», «Бастау Бизнес» и др.).

В 2020 году в Западно-Казахстанской области на микрокредитование сельских предпринимателей с Национального фонда и республиканского бюджета на целевые трансферты выделено 919 млн. тенге. Было выдано 229 микрокредита на сумму 600,8 млн. тенге.

В Казахстане развитие предпринимательства является одним из приоритетных направлений экономической политики государства. Оно стремится к формированию среднего класса и конкурентоспособного динамичного бизнес-сообщества.

На обучение основам предпринимательства государством было направлено 13,425 млн. тенге. Обучение желающих осуществляется Региональной палатой предпринимательства. В планах Палаты обучить 289 человек.

Для участия в государственных программах необходимо пройти обучение по основам предпринимательства. В основном обучение проходят предприниматели из регионов, они обучаются всем необходимыми знаниями и получают сертификаты. Данные меры позволят обеспечить динамичное развитие предпринимательства в регионе.

Список литературы

1. «О государственной молодежной политике» Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 г. (с изменениями по состоянию на 4.09.2022 г.).

2. О концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее / Постановление Правительства РК от 27 февраля 2013 г. №191 // <https://adilet.zan.kz/>.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ

1995 жылы Конституция референдум арқылы қабылданғаны, оған бес рет Парламент арқылы өзгерістер енгізілгені туралы бәріміз білеміз. 2022 жылы 5 маусымда Ата Заңымызға толықтырулар мен өзгерістер енгізілді, бұл енгізілген өзгерістер жалпы референдум арқылы ел тарихында екінші рет өткізілді.

Ел басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев 5 мамырда «Республикалық референдум туралы» заңға сәйкес өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Жарлыққа қол қойды. Ел үшін бұл референдум аса маңызды болды. Жарлық шыққаннан кейін бір айдан кейін референдум жасалып, жалпы халық болып дауыс берген болатынбыз. 2022 жылдың маусымның 8 жұлдызында өзгерістер мен толықтырулар енгізілген Қазақстан Республикасының Конституциясы 10 бөлім, 99 баптан тұратыны жарияланды.

Конституцияға енгізілген өзгерістер мен толықтыруларды ашып қарайтын болсақ. Ең алдымен, Қазақстан суперпрезиденттік басқару формасынан күшті парламенті бар президенттік формаға көшті. Бұл өзгерістер туралы ел басшысының айтқаны, біз Қазақстан дамуының саяси моделін қайта құру бойынша сындарлы қадамдар қажет. Ең әуелі суперпрезиденттік басқару формасынан Парламенті мықты президенттік Республикаға түпкілікті көшу туралы мәселе бар. Бұндай жүйе билікті қолайлы етіп елдің орнықты дамуына ықпал ететін болады.

Алдымызда Парламенттің рөлін күшейту міндеті тұр. Бұл деп отырғанымыз осымен «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын табысты іске асыруға мүмкіндік береді. Осы тұжырымдамаға байланысты ел президентінің сөзін тағы бір рет келісім келеді. Ең алдымен біз болашақта қандай ел болатынымызды білеміз. Болашақта Жаңа Қазақстанды азаматтық қоғамы қалыптасқан өте тиімді мемлекетке айналдырамыз. Халық үніне құлақ асатын мемлекетте ешқандай көтеріліс, ел басшыларына деген жаман пікірлер болмайды. Мемлекет үшін халықтың сөзі бұл заң болып табылуы тиіс. Менің ойым бойынша Конституцияға енгізілген бұл өзгерістер мен толықтырулар ешқандай қате пікірді талап етпейді.

Жер және оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар халыққа тиесілі деген өзгерістер мен толықтыруларға тоқталатын болсақ. Бұл мемлекет үшін де халық үшін де қолайлы түзету болды деп есептеймін. Себебі шыныменде алып қарайтын болсақ Қазақстан әлемдегі бай мемлекеттерге жатады. Басқа мемлекеттер мен салыстырғанда жер көлемі жағынан, шығып жатқан байлықтары халыққа тиесілі болып табылады. Ең алдымен жер деп негізгі тақырыпты қозғайтын болсам, қазіргі таңда мемлекет бізге ешқандай көмек қолын созбайды. Қара халық жер алып өзінің үйін, кеңсесін немесе бір жұмыс бастағысы келсе көптеген құжаттармен артынан жүгіруі тиіс. Бұл халық үшін керек емес, тіпті біз мекен етіп жүрген тұрғылықты мекен-жайымызға ешқандай қаржы төлемеуге құқылымыз деп ойлаймын. Бұл түзетудің енгізілуі мені қуантады. Су көздерінің бізге халыққа тиесілі болуы қажетті қозғауға тұрарлық мәселе. Адам болғасын су біз үшін ең керек нәрсе. Су адам өмірінің айнасы іспеттес. Халыққа тиесілі болуы бұл айтпасада міндетті жағдай. Су көздері жеке меншік иелеріне берілуіне қарсымыз. Тек суды ішіп қана қоймай сонымен қатар суда тіршілік ететін балық сияқты жануарлармен өз күнін көріп отырған адамдар өте көп. Сол себепті бұл табиғи ресурстардың халыққа тиесілі болуы дұрыс шешім.

Қазақстандықтар өз бетінше Конституциялық сотқа жүгіне алады. Қазақстандар өз бетінше Конституциялық сотқа жүгіне алады, өлім жазасына тыйым салынады. Парламент пен мәслихаттардың рөлі күшейді. Азаматтардың белсенділігі артып, құқық қорғау саласы нығайды, азаматтардың құқықтарын қорғау тәсілдерін жетілдіреді. Конституциялық сотқа Президент, Сенат пен Мәжіліс төрағалары, Парламент депутаттарының кем дегенде бестен бірі, Премьер-Министр, Адам құқықтары жөніндегі уәкіл, Бас прокурор және ең бастысы, еліміздің кез келген азаматы жүгіне алады. Яғни, кез келген азамат қандай да бір нормативтік акт оның Ата заңда бекітілген бостандықтар мен құқықтарын шектейді деп санаса, Конституциялық сотқа шағымдана алады. Мұндай құқықтардың ауқымы кең. Конституциялық соттың шешімі қабылданған күннен бастап күшіне енеді және еліміздің бүкіл аумағында жалпыға міндетті саналады. Мұндай түпкілікті шешімдерге шағым келтіруге болмайды.

Өлім жазасына тыйым салынады. Ешкімнің адам өмірін қиюға құқығы жоқ. Адам баласының ешкім ешқашан айыруға тиісті емес ең үлкен құндылығы мен басты құқығы - өмірі мен өмір сүру құқы. Кез-келген қоғамның үшін адам басты құндылық екені рас. Барлығы адамдар үшін жасалады. Заң да тиісінше адамдар үшін қызмет етеді. Алайда адамның құқықтары мен бостандықтары шектелетін кездер де болады. Міне, осындай жағдайдың бірі – адамды өмір сүру құқынан айыру.

Адам өмірін қиюға ешкімнің құқығы жоқ атты түзетуді ашып өзекті қылып тұратын ол статистика деп есептеймін. Тәуелсіз Қазақстандағы 536 қылмыскер атылған делінген. Алайда қай жылы қанша адам және не үшін атылғаны туралы толық мәлімет жоқтың қасы. Бас прокуратураның Құқықтық статистика

және арнайы есепке алу жөніндегі комитетіне толық статистиканы беруін сұрап, өтініш жіберген еді. Келген жауапта комитет тек 1998 жылдан 2003 жылға дейінгі есепті көрсетті.

Осы жазған мақалада тағы бір ерекшелік бөліскім келеді. Ол халықтың пікірі. Ең бірінші біз үшін халықтың пікірі бірінші орында тұруы міндет. Соны зерттей келе адамдар сауалнама жүргіздім олардың пікірлері осылай болды. Сауалнамаға қатысқан 4 адамның 2 өлім жазасын қолдайтындықтарын жеткізді. 1 адам өлтіргендер мен педофилдерге қатысты ғана өлім жазасы қолданылу керектігін атап өтті. Ал қалған 1 адам кімнің болмасын өмірін кию мүлдем дұрыс емес екендігін, қандай жағдай болмасын адамды өмір сүру құқынан айыруға болмайтынын жеткізді.

Р есімді азаматтың ойы: «Қазақстанда өлім жазасын енгізуді қолдаймын. Біздің мемлекетке қажет. Педофилдердің санын азайтатын еді деп ойлаймын».

С есімді азамат: «Біздің мемлекетімізге өлім жазасы керек. Себебі мүлдем тәртіп болмай кетті».

А есімді азаматша : «Мен өлім жазасына мүлдем қарсымын. Біз біреудің өмірін қиятындай кімбіз? Егер біз адам өлтірген қылмыскерді өлтіретін болсақ, біздің одан қандай айырмашылығымыз болады? Біз де соның дәрежесіне түсеміз. Себебі – адам өлтіреміз. Қылмыс жасаған адам жазасыз қалмайды. Ол заң негізінде жауапқа тартылады. Ертең де оны міндетті түрде басқа жаза күтеді».

Д есімді азаматша: «Мен өлім жазасын тек сирек жағдайда ғана қолдану керек деп есептеймін. Неге десеңіз, халықты қырған, адамдарға өте ауыр деңгейде жәбір көрсеткен, олардың бостандығы мен болашағына балта шапқан, жас балалар мен кәмелет жасқа толмағандардың жыныстық тұтастығына нұқсан келтірген азаматтардың қылмысы толығымен дәлелденсе, осы іске байланысты кемінде 15 куәгерден немесе бірнеше бейнебақылау құрылғыларынан алынған қылмыстық іс материалдары негізінде ғана өлім жазасын іске асырған жөн деп ойлаймын. Бұл санатқа лаңкестерді, педофилдерді, никрофильдерді, ұлтараздық қақтығыс тудырушыларды жатқызған жөн шығар».

«Ит мені қапты деп, оны қапсам, адамдық аузымда не қасиет қалады» деп М.Әуезов атамыз айтпақшы, өзгеге жамандық тілеп, оны өмірінен айырсақ адамдығымыз, адамгершілігіміз қайда қалмақ? Қылмыскерлерді жазалаудың басқа да альтернативті жолдары бар деп есептеймін. Немесе адамды моральдік тұрғыдан, санасына әсер ететіндей жаза түрлерін қолдануға болады. Қоғамнан алыстатып, изоляциялау немесе «ақ бөлме» сынды орындарда ұстау және т.б. Меніңше, өлім жазасына кесу- ол проблеманы шешу жолы емес. Ол- кек. Жамандыққа жамандықпен жауап беру.

Әрине, қылмыскердің аты қылмыскер. Кінәсін өз мойнына алып, кешірім сұрап жатса бір сәрі. Жасарын жасап қанша дәйек пен айғақтарға қарамастан қылмыстарын мойындамайтын кейбіреулеріне не дерсің...

Мұндайда сезініп, көріп, білген адам ғана бәрін түсіне алады. Жақындары қандықолдың кесірінен қаза тапқан, педофилдің кесірінен тағдыры ойрандалған баланың ата-анасы- нағыз қайғыны солар ғана түсінеді. Олар үшін жауыз болған қылмыскердің өлімін солардан артық ешкім қаламайды. Ал қылмыскерді кешіру деген- тіпті бұл дүниеде болуы мүмкін емес нәрсе.

Ешкімнің тағдыры ойыншық емес. Өмір бір-ақ рет беріледі. Әркімнің өз өмірі-Құдайдың аманаты.

Мәжілістің депутаттық корпусы аралас сайлау жүйесі бойынша құрылады. Аралас сайлау жүйесіне көшу барлық азаматтардың құқықтарын толығымен ескеруге мүмкіндік береді. Пропорционалды-мажоритарлық модель ұлттық және аймақтық деңгейдегі сайлаушылардың мүдделерін жақсырақ көрсетеді. Мәжілістің депутаттық корпусы мынадай жүйе бойынша құрылады, 70%-ы пропорционалды негізде, 30%-ы мажоритарлық негізде".

Сенаттағы президенттік квота қысқарады, мәжілістегі ҚХА квотасы жойылды.

Қазақстан халқы Ассамблеясының мәжілістегі квотасы сенатқа ауысып, депутаттар саны қысқарды. «Парламенттің төменгі палатасы кез-келген адамға жасанды преференциялар бермей, елдің бүкіл электоралдық ландшафтын көрсетуі керек. Осылайша, біз мәжілістегі ҚХА квотасын алып тастаймыз. Меніңше, бұл шешім саяси және заңды тұрғыдан да дұрыс. Бұл квота Сенатқа ауыстырылады және 9-дан 5 депутатқа дейін қысқартылады. Тиісінше, мәжілістегі депутаттық орындардың жалпы саны азаяды».

Сондай-ақ, Сенаттағы президенттік квота саны да 10 депутатқа қысқарды.

«Сенаттағы президенттік квотаны бақылау құралы ретінде емес, Парламентте әлсіз ұсынылған әлеуметтік топтардың дауыстары мен пікірлерін ескеру тетігі ретінде қарастырған жөн. Сондықтан Сенаттағы президенттік квотаны 15 депутаттан 10 депутатқа дейін қысқарту туралы шешім қабылданды.

Мажоритарлық жүйе депутатты сайлаушылардың қалауы бойынша шақыртып алуға мүмкіндік береді. Қасым-Жомарт Тоқаев сайлаудың осы тәсіліне оралу еліміз үшін өте маңызды екенін айтты. Бұл қадам партиялардың мәжіліс пен мәслихатқа өту шегін төмендету үшін осыған дейін қабылданған шешімнің заңды жалғасы.

Бұдан былай мажоритарлық жүйе бойынша әрбір аймақ Парламенттің төменгі палатасына өзінің кемінде бір депутатын сайлай алады. Жаңа үлгі әртүрлі азаматтардың мәжіліске келіне мүмкіндік береді. Сондай-ақ аудандар мен қалалардағы сайлауды толығымен мажоритарлық жүйеге көшіруді ұсынамын. Бұл жүйе жергілікті жерде бәсекелі саяси орта қалыптастырады. Оған қоса елдің алдында беделі бар ие жаңа тұлғалардың саясатқа келуіне жол ашады.

Императивті мандатқа көшуде депутаттардың сайлаушылармен өзара байланысын нығайта түседі. Бір сөзбен айтқанда, енді сайлау алдында берген уәдесін орындамаған депутатты кері қайтаруға болады делінді.

Қорытындылай келе, Конституцияға өзгерістер мен толықтырулардың енгізілуі дұрыс шешім болды. Айта кетсем, референдумға қатысу құқығы бар Қазақстан азаматтарының жалпы саны 11 миллион 734 мың 642 адам. Олардың ішінде дауыс беруге қатысқандар саны 7 миллион 986 мың 293 адам, немесе референдумға қатысу құқығы бар азаматтар санының 68,06 пайызын құрады. Референдумға қойылған мәселенің оң шешімін жақтап дауыс берген азаматтардың саны дауыс беруге қатысқандардың 77,18 пайызын құрап, 6 миллион 163 мың 863 адам болды. Ал, конституциялық түзетулерге қарсы дауыс берген азаматтар 18,66 пайыз немесе дауыс беруге қатысқандар санының 1 миллион 490 мың 475-ін құрады.

Мақаланың негізгі тақырыбын түбегейлі аштым деп ойлаймын. Конституцияға енгізілген түзетулердің қайсы бірі болмасын халық игілігіне жасалып жатыр. Толықтырулар мен өзгерістерге жалпы халық қарсылық танытпай өз дауыстарын бергені бегілі. Халықтың сол құрметін есте сақтап, мемлекетімізді басқарып отырған президент өз сөзінде тұрып осы бір түзетулерді тезірек қолға алғанын қалаймын. Халықты құрметтеп әрқашанда жаны ашып тұрса бізде басшымызды солай құрметтейміз. Конституция біз үшін маңызды фактор болғандықтан біз оны құрметпен қарап заңды тапталмаймыз. Ол біздің болашақта жарқын болып қалыптасуымыздың бір кепілі. Ата заңымызды құрметтеу ол біздің басты міндетіміз. Жаңа Қазақстанды қалыптастыру өзіміздің қолымызда. Қай бір адам болмасын заңды аяққа тапталмай өз құқығын, ережелерін білетін болса дамыған елдердің қатарына кіретініміз сөзсіз. Бәрі болашақ жастарымыздың қолында. Ата заңға құрмет көрсету біз үшін міндет.

Әдебиеттер тізімі

1. Сапарғалиев Г.С. «Конституционное право РК». Академический курс.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылы 30 тамыз.
3. «Закон и время» научно-познавательный журнал, 2010 г.
4. Күрделі заманның өтпелі кезеңдеріндегі Қазақ қоғамы ата заңдарының (Конституцияларының) тарихи-құқықтық сабақтастығы. - Алматы, «Жеті жарғы», 2005 ж.

СЕКЦИЯ II

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

UDC 420

Dadashov D.T.

*Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan, Kazakhstan*

THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TFL

The transition to the market conditions of economic development in Kazakhstan led to the formulation and solution of a number of priority tasks. Among them, an important place is occupied by a complex of issues related to the systematic introduction of information and communication technologies in the field of education, which today offer new perspectives and amazing opportunities for learning, thereby confirming that humanity is on the verge of an educational revolution.

Today in Kazakhstan, the connection between modern, high-quality education and the prospect of building an information society, an efficient economy and a secure country is obvious. For a country that focuses on an innovative way of development, it is vital to give the education system an incentive to move forward - this is the primary task of the priority national project of the President of Kazakhstan.

In relation to the pedagogical process in vocational education, innovation means the introduction of new things into the goals, content, methods and forms of education, the organization of joint activities of teachers and students.

The introduction of modern information technologies into the education system makes it possible to improve the management mechanisms of the education system based on the use of communication networks, to improve methods, forms and content in accordance with the objectives of the student's personality development in modern conditions of informatization of society. This helps to form the skills to independently acquire knowledge and conduct research activities, use computer systems for diagnostics, testing and control of knowledge [1, p. 23].

Currently, teaching a foreign language in higher education is undergoing major changes. New information technologies, such as the Internet, audio and video complexes, multimedia training computer programs, began to be introduced more intensively into the educational process.

Multimedia technologies are a set of different ways of teaching: texts, graphic images, music, video and animation in an interactive mode. The new learning environment creates additional opportunities for the development of students' creativity, stimulates their curiosity, instills interest in scientific activity. Modern multimedia programs are an effective means of optimizing the conditions of intellectual work. Forms of work with computer training programs in foreign language classes include vocabulary study, pronunciation training, monologue and dialogic speech training, teaching writing and grammar.

The use of multimedia technologies provides more complete and accurate information about the phenomena and objects being studied. This improves the quality of learning, allows to satisfy and develop the cognitive interests of students, increases the visibility of learning, allowing the use of hard-to-access material or one that cannot be used without a computer [2, p. 15].

The effective use of multimedia technologies in the educational process is possible only if the relevant technologies are harmoniously and reasonably integrated into this process and provide new opportunities for both the teacher and students. Technical means in foreign language classes should increase interest in language learning and labor productivity, provide feedback and control over all actions of students [3, p. 142].

It should be noted that the use of multimedia technologies cannot provide a significant pedagogical effect without a teacher, since these technologies are only teaching methods, the effectiveness of which depends on the ability of the teacher to use them to achieve certain pedagogical goals based on a deep study of all possibilities. It is not surprising that not all teachers were ready for the widespread introduction of computers in teaching foreign languages. It is necessary for every teacher to understand a simple idea: a computer in the educational process is not a mechanical teacher, not a substitute or an analogue of a teacher, but a means that strengthens and expands the possibilities of his teaching activities [4, p. 24]. Multimedia learning programs, such as language, make this process much more enjoyable than the traditional memorization of foreign words by implementing a method of learning with passion. Instead of repeating the same phrase, trying to memorize it, it is enough to turn on a computer with multimedia equipment, watch and listen to a native speaker pronounce it. At the same time, you can enjoy not only the sound and image, but also the patience of a teacher computer capable of reproducing the text as many times as it is necessary to remember.

The work of domestic scientists, various experiments on the use of multimedia confirm the conclusion of American colleagues. It is known that in the learning process, students master no more than a quarter of the

proposed material. Multimedia technology, on the other hand, allows for a 2-3 times increase in this indicator, since it provides an opportunity for syncretic learning, i.e. simultaneously visual and auditory perception of the material, active participation in managing its presentation, returning to those sections that require repeated analysis, etc.

Multimedia, especially interactive, activates individual, personal motives for the student's assimilation of the material, including:

- target (it is important and necessary for me to know this material and be able to do such work);
- research (working with educational material, I do not only learn something new, but also feel like an active participant in the learning process, I myself participate in the creative process);
- emotional and aesthetic (in the process of studying the material, I feel pleasure both from the results obtained and from the process of studying this material itself);
- game (this form of learning is interesting after starting to study the material, I can't stop, I'm interested and want to complete the study of the material);
- initiatory (assumes an organic combination of informational and aesthetic-emotional depth in a multimedia textbook).

When we study, we all learn new knowledge in different ways: some people memorize the material easier by reading a textbook, others by listening to teachers during a lesson or a lecture. But, without a doubt, the best result is achieved if you perceive information simultaneously with all your senses.

Learning with multimedia has undoubted advantages. After all, it uses the whole set of our senses. And this opportunity is provided to us by multimedia. It is necessary to emphasize the undoubted advantages of the multimedia reference book, based on the development of the textbook "Electronic publications", the author of which is V.A.Vul. According to V.A.Vul the advantages of multimedia technologies are as follows:

- 1) the use of multimedia capabilities to make the content more visual, understandable, entertaining;
- 2) clear and simple interface, which is based on the principle of providing educational information;
- 3) the opportunity to provide the educational material with dynamic drawings, the use of which allows the student to experiment, to consider the phenomenon being studied from different sides;
- 4) the ability to quickly and effectively test or otherwise check the knowledge of students;
- 5) the opportunity for the student to study the proposed material independently;
- 6) the use of hypertext links that allow you to quickly find the right concept;
- 7) the opportunity to visually see examples of animation fragments for better assimilation of the material.

The main groups of tasks solved with the help of multimedia include:

- support of students' academic work;
- providing real communication with native speakers;
- ensuring access of all participants of the educational process to the rapidly growing information funds stored in centralized information systems;
- ensuring interaction between teachers, exchange of pedagogical experience and didactic materials [5].

The use of information and computer technologies opens up new opportunities for teachers in teaching their subject. Studying any discipline using ICT gives children the opportunity to reflect and participate in the creation of lesson elements, which contributes to the development of students' interest in the subject. Classical and integrated lessons, accompanied by multimedia presentations, on-line tests and software products, allow students to deepen the knowledge gained earlier, as the English proverb says - "I heard and forgot, I saw and kept in mind." The use of modern technologies in education creates favorable conditions for the formation of the personality of students and meets the needs of modern society.

The most frequently used elements in the educational process include: electronic textbooks and manuals demonstrated using a computer and multimedia projector, interactive whiteboards, electronic encyclopedias and reference books, simulators and testing programs, educational Internet resources, DVDs and CDs with paintings and illustrations, video and audio equipment, interactive maps and atlases, interactive conferences and competitions, materials for distance learning, research works and projects,

Distance education. Currently, there are two directions of using ICT in the learning process. Most often in his practice, the teacher conducts combined type lessons, where there is a survey of homework and an explanation of new material.

The Power Point presentation development program allows you to prepare materials for the lesson by combining various means of visualization, making maximum use of the advantages of each and leveling the disadvantages.

Presentation conditions:

1. Projection onto a large screen (participants monitor the display from their seats, they cannot change the order and speed of frames).

2. Demonstration on the listeners' computers (but the presentation is controlled only by the author).

Independent viewing of a ready presentation on a computer in automatic or controlled by the listener, not the author, mode.

Types of lessons using presentations in the Power Point program:

1) lectures, which have the main purpose, not to illustrate, but to visually give a complex material for students to record in a convenient form;

2) lessons are illustrations on topics where there is a need for vivid visual images,

3) lessons are visual aids that help students to create similar works independently as models.

Using slide films, interactive models, it is possible to carry out a differentiated, individual approach in working with students who possess different degrees of mastering of educational material.

The use of computer technology is effective in all subjects, in the study of new material, in repetitive generalizing lessons, final lectures on the course and other types of lessons. The use of slide films (Power Point) during lectures provides clarity, visibility, a higher level and volume of information compared to traditional methods, increases interest in the issue under study and in general to the subject. In preparation for the lesson, electronic textbooks, Internet information, didactic materials, teaching aids for both teachers and students are created.

This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP08052329)

Bibliography

1. Dole J.A. From the Old to the New: Research on Reading Comprehension Instruction / J.A. Dole, G.G. Duffy // Review of Educational Research. – 1991. – No. 61. – P. 33.

2. Mayer R.E. Multimedia learning. Cambridge, United Kingdom / R.E. Mayer. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 110 p.

3. Pintrich P.R. Student Motivational Beliefs and Their Cognitive Engagement in Classroom Tasks. In Schunk D. H. and Meece J. (eds.) Student Perceptions in the Classroom: Causes and Consequences / P.R. Pintrich and B. Schrauben. – Hillsdale: Erlbaum, 1992. – 300 p.

4. Entwistle N. Personality, Cognition Style and Student Learning / N. Entwistle, M.

5. Hanley and L. Hounsell // – 1990. – Vol.2, 186 p.

ӘОЖ 378.1

Абугалиева Г.С.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті
Орал қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚСТАН ЭТНОСТАРЫНЫҢ ХАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІ НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӨПТІЛДІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазақстан Республикасындағы жоғары мектеп білім беру жүйесінің негізгі бағыттарының бірі этникалық топтар өкілдерінің өзара сыйластығына негізделген мемлекеттің көпжылдық дамуының нәтижесі ретінде көптілділікті енгізу болып табылады. Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаев республикада көптілді білім беруді кезең-кезеңімен дамытудың және Қазақстанда тұратын түрлі этностардың тілдерін институционалдық қолдаудың барынша тиімді жүйесін құрудың маңыздылығын атап көрсетеді. Біздің еліміздегі тіл саясаты барлық ұлттардың тілдерін дамытуға және олардың рухани құндылықтарын сақтауға ықпал етеді. 2020-2025 жылдарға арналған тіл саясатын іске асыру жөніндегі мемлекеттік бағдарламада міндеттердің бірі «Қазақстан мәдениетінің тілдік алуан түрлілігін қалыптастыратын этностардың тілдерін сақтау үшін жағдай жасау салаларын дамыту» болып табылады [1].

Көптеген зерттеушілер білім мазмұнын адамдардың оқу-тәрбие процесінде белгілі бір тәжірибені меңгеруі деп есептейді. Көптілділік саласындағы мұндай маңызды тәжірибе болашақ мұғалімдерге университеттегі кәсіби дайындық барысында берілуі керек. Болашақ мұғалімді дайындау процесінде әртүрлі құндылықтар мен өмірлік нұсқауларды саналы түрде қалыптастыруға болады, сондықтан болашақ мұғалімдердің көптілді құзыреттілігін қалыптастыру механизмін іске қосу үшін университетте қолайлы білім беру ортасы жасалуы керек. Бұл ерекше білім беру ортасы Қазақстан этностарының ұлттық дәстүрлерін, әлемдік мәдениеттің бірегей тәжірибесін және жалпыадамзаттық құндылықтарды көрсетуі керек. Бұл білім беру ортасы болашақ мұғалімдерді өзін-өзі өзгертуге, өзін-өзі тануға, өзге тіл мен мәдениетке деген құрметті сіңіруге, сондай-ақ көптілділік құзыреттіліктерін меңгеруді қамтамасыз етуге бағытталуы керек.

Биллингвизм, көптілділік, көптілділік және тілдік терминология мәселелерімен К.Н.Болатбаева, Ш.Құрманбайұлы, А.Е.Карлинский, З.К.Ахметжанова, А. Амирхамз, Илиуф Хаджи-Мурат, В.В.Лазарев, Н.В.Барышников, А.Б.Жетписбаева, Т.Т.Абдукадырова, И.И.Жинкин, А.С.Смагулова, Л.Байманова және т.б. айналысты. Сонымен қатар, ЖОО студенттерінің тілдік дайындығы бойынша зерттеу нәтижелерін атап өту қажет: А.С.Андренко, Т.Т. Абдыкадырова, Т.А.Костюкова, Н.А.Лалазарова, Г.М.Ильдуганова, А.Л.Морозова, Е.В.Литвиненко, Н.В.Патяева және т. б.

Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, көптілділік қоғамның ана тілі мен мәдениеті шеңберінен шығып, коммуникацияны толық орындауға қабілетті көптілді тұлғаны тәрбиелеу және қалыптастыру қажеттілігіне байланысты болды. Осылайша, көптілділік немесе қарым-қатынас мақсатында бірнеше шет тілін қолдану мүмкіндігі «білім портфолиосына» [2], 20 ғасырда әр адам мен қоғамның ғылыми әлеуетіне енуі керек.

Көптілді білім берудің мазмұны ана тілі мен мемлекеттік тіл саласындағы, сондай-ақ қазіргі заманғы білім берудің мәдениетаралық парадигмасына сәйкес бір немесе бірнеше шет тілдері саласындағы жүйелендірілген білімді, іскерлікті және дағдыларды қамтуға тиіс [3, 58 б.].

Болашақ педагогтың көптілді құзыреттілігі - бұл болашақ педагогты кәсіби, арнайы, педагогикалық, психологиялық, этикалық, дидактикалық, лингвистикалық және әдістемелік дайындық барысында кәсіби өзін-өзі жетілдіруге дайындау.

Ғылыми әдебиеттерді теориялық талдау барысында (С.Л.Рубинштейн, В.А.Сластенин, Н.В.Кисловская, Н.В.Мартишина, В.И.Мищенко, Н.Н.Никитин, Ю.В.Варданян, И.В.Гришин және т. б.) ЖОО-да кәсіптік даярлау процесінде болашақ мұғалімдердің көптілді құзыреттілігін қалыптастыру үшін қажетті педагогикалық жағдайлар анықталды:

- тұлғаға бағдарлану;
- шығармашылық орта құру;
- оқытудың рефлексивті сипаты;
- диалог білім беру процесінің ажырамас бөлігі ретінде [4, 55 б.].

Ғалым А.В.Морозов атап көрсеткендей, ЖОО-да оқу барысында шығармашылық ортаны құру «мұғалімнің жеке басының белгілі бір психологиялық және әлеуметтік дайындығына негізделеді, бұл жағдайды мұғалім мен мұғалімнің білім алуы үшін өзгертуге мүмкіндік береді. студент бірлескен іс-әрекетте өзара әрекеттесе алады, өзара түсіністікке қол жеткізе алады, түсінбеушіліктерді азайтып, қақтығыстарды шеше алады. Мұғалімдерден жоғары деңгейдегі құзыреттілік күтіледі. Педагогикалық шығармашылықтың маңызды көрсеткіштері – шығармашылық салауаттылық пен шығармашылыққа тәрбиелеу» [5, 21 б.].

Университеттегі кәсіптік оқытуда көптілді білім берудің ұйымдастырушылық сәті мұғалімнің осы іс-әрекетте эмоционалды-бейнелі белсенді ойлау мен талдауды қалыптастыру арқылы болашақ мұғалімнің тұлғасын этномәдени рухани-адамгершілік жағынан байытуды қамтамасыз ете алуы болып табылады.

Тұлғаның құрылымдық құрамдас бөліктерінің бірі ретінде педагогтың көптілді құзыреттілігі оның тұлғаны қалыптастыру мен дамытудағы негізгі құрылымына негізделеді және тұлғаның әлеуметтік-бағдарланған бағыты болып табылады, оның ішінде педагогты тиімді әрекеттестікке дайындау. кәсіби және білім беру қызметін орындау процесі. Осыған байланысты құрастырылған жүйе болашақ мұғалімнің педагогикалық және өмірлік мәселелерді өз бетінше, тиімді және шығармашылықпен шешуге болашақта қажет білім, білік, дағдыларын анықтайды; студенттердің басқа адамдармен сындарлы ынтымақтастықта ең жақсы жағдайларын анықтау. Біздің жұмысымызда бұл шарттар болашақ педагогтарды Қазақстан этносының халықтық дәстүрлерімен таныстыру үшін қажет деп есептейміз.

Біздің ойымызша, мотивациялық-құндылық компоненті болашақ педагогтың көптілді коммуникативті ортада жұмыс істеуге дайындығы болып табылады және ЖОО-да кәсіби даярлаудағы алғашқы компоненттердің бірі болып табылады.

Өз іс-әрекетінің нәтижесін саналы түрде бақылай білу, Қазақстан этностарының салт-дәстүрінде бағдарлана білу көптілділік құзыреттілігін қалыптастырудың екінші құрамдас бөлігі болып табылады.

Болашақ педагогтың қоғам мүддесін есепке алуға дайындығы құрамдас бөліктердің үшінші бөлігі – көптілді коммуникативті ортада өзара әрекеттестіктің дамуында этикалық болып табылады. Адамның қадір-қасиетін құрметтеу, адамның қарым-қатынаста тілді таңдау еркіндігі әлемдік қауымдастықта этносаралық өзара әрекеттестіктің табысты болуын қамтамасыз етеді.

Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлеріне үндеу біз болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілігін қалыптастыру үлгісі түріндегі оқу-тәрбие процесінің мақсаттарын негіздеудің маңызды этномәдени рухани-адамгершілік әдістемелік көзі ретінде қарастырамыз. Бұл модель зерттелетін сапаның қалыптасу динамикасын қадағалауға және оқу процесіне өзгерістер енгізуге мүмкіндік беретін блоктарды, кезеңдерді, мақсатты көрсеткіштерді, шарттарды, диагностикалық зерттеулерді қамтиды.

Болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілігін қалыптастырудың қажетті шарттары ретінде мыналарды қарастырамыз:

- көптілді мәселелерді шешу барысында мұғалім мен студенттердің ынтымақтастығы;
- әр түрлі жағдайларда мінез-құлықтың көптілділік бағдарының болашақ мұғалімін қалыптастыру;
- студенттердің адекватты өзін-өзі бағалауы;
- көптілді әрекетте өзін-өзі бақылау; көптілді жағдайды тұтас қабылдауға өзін-өзі бағдарлау;
- кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру процесіне көптілді тәжірибені енгізу;
- студенттерді оқу процесінде көптілді әрекеттердің әдістерімен таныстыру және шешім қабылдауға және шешу жолдарын таба білуге баулу;

- Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерінің рухани-адамгершілік негіздерін дамыту қабілетінде болашақ мұғалімнің жеке тәжірибесінің болуы;

- көпмәдениетті білім беру кеңістігінде басқалардың санасы мен мінез-құлқына тиімді әсер ету мақсатында болашақ педагогты көптілді өзара әрекеттесу барысында өз позициясын өзін-өзі көрсетуге дайындау;

- болашақ мұғалімнің Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерін сақтау туралы өзіндік көзқарас жүйесін дамыту.

Болашақ педагогтардың көптілді құзіреттілігін қалыптастыру моделі мақсатты, теориялық-әдістемелік, мазмұндық және бағалау-тиімді блоктарды қамтитын Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерінің мазмұндық мүмкіндіктері мен әлеуетіне негізделген интегралды жүйе ретінде қарастырылады.

Бұл модельде көптілді құзіреттілікті қалыптастыру үдерісін реттеу және өзін-өзі реттеу механизмінде негізгі рөл атқаратын оның құрамдас бөліктеріне назар аударылады (жеке тұлғаның этномәдени байытылуы, өзін-өзі тану, талдау, синтез, бағалау, түсіну және т.б.).

Эксперименттік зерттеулер М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің базасында жүргізілді. Педагогикалық экспериментке педагогикалық факультетінің «Бастауышта оқытудың педагогикасы мен әдістемесі», «Дене шынықтыру және спорт» білім беру бағдарламаларының студенттері қатысты.

Зерттеуді ұйымдастыру үш кезеңді (дайындық, базалық, интеграциялық) қамтыды. Жұмысқа жеке қатысу, студент тәжірибесінің субъективтілігі, өзара әрекеттестік, жеке көзқарас және педагогикалық эксперименттің когнитивтік компоненті қағидаттары негізінде жүргізілді.

Педагогикалық эксперимент барысында психологиялық-педагогикалық диагностиканың келесі әдістерін қолдандық: бақылау, сұрақ қою, оқушылардың оқу іс-әрекетінің нәтижелерін талдау, сауалнама, әр кезеңнің нәтижелерін сандық және сапалық талдау әдістері.

Болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілігін қалыптастырудың келесі деңгейлерін анықтадық:

Төмен деңгей мамандықты шығармашылықпен меңгеруге және университеттегі оқу іс-әрекетінің көптілді құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған мотивацияның төмендігімен сипатталады.

Орта деңгей көптілді құзіреттілікті қалыптастырудағы аралық жағдайды көрсетеді, ол Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерін білуді және олармен сенім мен құрмет негізінде өзара әрекеттесуге ұмтылуды қамтиды.

Жоғары деңгей арнайы ұйымдастырылған орта жеке тұлғаның белсенділігін ынталандыратын және көптілді құзыреттіліктің одан әрі жетілдірілуіне ішкі тұлғалық деңгейге әсер ететін осындай қалыптасу жағдайларының сәйкес келуімен анықталады; көптілді диалог жүргізуге, Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерінің құндылығын мойындауға және көпмәдениетті білім беру кеңістігінде жағымды өзара іс-қимыл орнатуға ұмтылу.

Көптілді құзіреттілікті қалыптастыруды анықтау мақсатында жүргізілген зерттеулер болашақ мұғалімдердің көптілді құзыреттілігін қалыптастырудың жеткіліксіз деңгейіне монопәндік қарым-қатынас түрі, жағымсыз өмір тәжірибесі, өз пікірін қорғай алмау айтарлықтай әсер етіп, қалыптастырушы педагогикалық эксперимент жүргізу үшін негіз болғанын көрсетті.

Эксперимент 3 кезеңді қамтиды: дайындық, негізгі және интеграциялық. Барлық кезеңдердегі шарттар келесі принциптерге негізделді: жеке қатысу, студент тәжірибесінің субъективтілігі, өзара әрекеттесу, жеке көзқарас және педагогикалық эксперименттің когнитивтік компоненті.

Дайындық кезеңінің мақсаты болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілікке деген қызығушылығын қалыптастыру; олардың ішкі мотивациясын белсендіру, ол Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерімен танысуға және осы сапаның болашақ кәсіби қызметі үшін маңыздылығын түсінуге бағытталған.

Дайындық кезеңінің тапсырмалары келесі шарттармен қамтамасыз етілді: диалогтік өзара әрекет; көпмәдениетті білім беру ортасын құру; әр түрлі педагогикалық құралдарды қолдану оқу-ойын жағдайлары (жаттығулар) болып табылады.

Дайындық кезеңінде болашақ педагогтар ұлтаралық қарым-қатынаста туындайтын тәрбиелік жағдайларға талдау жасады, фильмдерді, бейнефильмдерді, кітаптарды, Қазақстанда болып жатқан оқиғаларды бірлесіп көруді талқылады; мәдениетаралық қарым-қатынасқа және көптілді коммуникативті ортада өмірлік және кәсіби жағдайларды талдауға ықпал еткен «Мен және жағдай» жаттығуларын орындады.

Негізгі кезең студенттердің Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлері туралы білімін және соған сәйкес әрекет ете білуін қалыптастыруға; көпмәдениетті білім беру ортасында басқалармен жағымды қарым-қатынас процесінде студенттердің этномәдени рухани-адамгершілік баюға деген қызығушылығын арттыруға бағытталды.

Негізгі кезеңдегі шарттары: болашақ педагогтың субъективті ұстанымы; көпмәдениетті орта құру; оқушылардың жеке және психологиялық дамуын есепке алу; проблемалық-ізденіс жағдаяттарын қолдану.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың екінші кезеңінде үйлесімді этносаралық қарым-қатынастарды қалыптастыруда Қазақстан этностарының салт-дәстүрлері мен олардың қазіргі заманға сай болуын талдау, шығармашылық тапсырмаларды орындауды қамтитын проблемалық-ізденіс жағдаяттарын пайдаландық. Бұл кезеңде болашақ педагогтардың жалпы мәдени дайындығы көптілділік құзыреттілігін қалыптастыруда Қазақстан этностарының салт-дәстүрлерінің құндылықтарын білудің маңыздылығын түсінуге және түсінуге мүмкіндік берді. Ол үшін мәдениеттер арасындағы ерекшеліктерді бөліп көрсету және талдау, осы белгілерді анықтау және оларды көптілді ортада тиімді ынтымақтастық үшін пайдалану қабілетін дамыту.

Осындай проблемалық-ізденіс жағдаяттарды жүзеге асыру болашақ педагогтарды даярлауға, олардың Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлері туралы білімдерін жетілдіруге, көптілділік құзыреттілігін қалыптастыруға оң көзқарас қалыптастыруға ықпал етті, этномәдени рухани-адамгершілік қажеттілігін ынталандырды. Сонымен қатар топтарда барлық қатысушылар арасында тұрақты оң көптілді өзара әрекеттестік дамыды.

Интеграциялық кезеңнің мақсаты – болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілігін сезінуіне және одан әрі шығармашылықпен қалыптастыруға, болашақ педагогтарды ғылыми-зерттеу жұмыстарына белсенді тартуға ықпал ететін ынтымақ одан әрі жетілдіру; жеке дамуды бағалау; әртүрлі педагогикалық құралдарды қолдану (проблемалық-ізденіс жағдаяттары, жаттығулар, өзіндік шығармашылық тапсырмалар, зерттеу жұмыстары).

Интеграция кезеңінде өз әлемін және басқалармен қарым-қатынасын зерттеуде жинақталған көптілді тәжірибе болашақ педагогтардың көптілді құзыреттілігін одан әрі дамытуға мүмкіндік берді. Болашақ педагогтар көпұлтты және көпконфессиялы ұжымда жұмыс істеуді және дәстүрлердің көптігін мойындай отырып, олардың әлемін, этномәдени рухани-адамгершілік әлеуетін байыта отырып, жаңа мүмкіндіктер ашатын және олардың өкілдерімен бірлікке ұмтылуды оның бір бөлігі ретінде сезінуді үйренді.

Педагогтарды болашақта өз бетінше кәсіби іс-әрекетке дайындау барысында біз өзімізді көптілді тұлға, көп ұлтты адамдар тобын басқара алатын көшбасшы ретінде сезінуге мүмкіндік алдық, оларға өз бетінше ғылыми зерттеулер жүргізуге және жобаларды дайындауға мүмкіндік алдық.

Қазақстан этностарының халықтық дәстүрлерін тану арқылы болашақ педагогтар көпұлтты және көпконфессиялы қазіргі заманғы әлемнің бейнесін ұғынуға, достық емес этносаралық қатынастар басқа этносқа ықпал етуге және билік алуға әкелетінін түсінуге мүмкіндік алды, бұл болашақта этносаралық жанжалдарды құруға біртіндеп ықпал етеді.

Интеграциялық кезең барысында тіркелген мынадай оң тұстарды атап өтеміз: көп мәдениетті білім беру ортасында жұмыс істейтін педагог үшін көптілді құзыреттіліктің қажеттілігін түсіну; басқа мәдениеттер өкілдерімен өзара қарым-қатынас кезінде ұстанымның бейтараптығы; Қазақстан этностарының этномәдени рухани-адамгершілік әлеуетін түсіну.

Шығармашылық сипаттың пайда болуы үшін көптілді іс-әрекеттің негізіне мыналар салынды: әртүрлі жағдайлардың мазмұнының проблематизациясы; барлық қатысушылар мен оқытушының өзара іс-қимылының диалогтық сипаты; көптілді білім беру субъектілерінің рефлексивті ұстанымы; қатысушылардың өзін-өзі талдауы және өзін-өзі бағалауы.

Педагогикалық эксперимент барысында келесі әдістер қолданылды: тәрбиелік сипаттағы жағдайлар, проблемалық-ізденіс жағдаяттары, шығармашылық жұмыстар, түрлі жаттығулар, ситуациялық тапсырмалар, топтық жұмыстар, зерттеушілік әңгіме, дәрістер, диспуттар, пікірталас жұмыс түрлері және т. б.

Зерттеу нәтижелері іске асырылатын модель шеңберінде көптілді құзыреттілікті қалыптастырудың дамытушылық әсері бар екенін растайды. Зерттеу нәтижелері этнопедагогика, лингвопсихология бойынша дәрістерде, семинарларда, сондай-ақ ЖОО-да кәсіптік даярлауда көптілді білім беру мәселелері бойынша бағдарламалар, оқу құралдарын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы № 1045 қаулысымен бекітілген).
2. Ахметова Д.Р. К вопросу о полиязычии в вузах Казахстана. // [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2012/12/k-voprosu-o-poliyazychiiFR11.pdf>.
3. Нуркеева Б.А. Полиязычное образование студентов как фактор эффективности межкультурного общения // Вестник КарГУ. - 2015. - № 2. - С. 56–68.
4. Москалева М. В. Коммуникативная компетентность как фактор развития личности во вневузовской языковой профессиональной переподготовке специалистов // Гуманизация образования. - 2009. - № 3. - С. 149-154.
5. Головина Е.В. Содержание полиязычного образования / Е.В. Головина. [Текст: непосредственный, электронный // Международная научная конференция (Казань, сентябрь 2017 г.) – Казань, 2017. – С.1-2 – URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/270/12862>

KAZAKHSTAN'S EDUCATION MODEL IN THE CONTEXT OF CHANGING PARADIGMS AND VALUES

The global education crisis which was marked at the end of the 20th century required a rethinking of the first positions of educational policy, views on the goals and values of education and upbringing. Education goals have evolved to emphasize student acquisition of essential "21st Century skills", which define the knowledge and attributes necessary to successfully contribute to the workforce and global economy of the 21st Century (National Research Council, 2011, 2012a). In general, these standards seek to transition from emphasizing content-based drilling and memorization towards fostering higher-end skills including reasoning, creativity, and open problem solving (United States Chamber of Commerce, 2017). Initiatives on advancing twenty-first Century education focus on skills that converge on three broad clusters: cognitive, interpersonal, and intrapersonal, all of which include a rich set of sub-dimensions. ("Physics education research for 21 st century learning - Springer Open").

UNESCO has become the exponent of education in the world [1]. Following the UNESCO project "Philosophy of Education in the perspective of the 21st century" (1989), the main principles of the new philosophy of education are the following:

- humanitarian, humanizing, human-forming approach to education; -replacing the traditional understanding of the pedagogical process as a condition for a certain amount of knowledge with a creative act that contributes to the formation of a human image; -Research of cognitive, methodological, and design-axiological functions of philosophy in relation to the field of education.

The education system that had developed in the world by the 1980s was called supportive education by well-known authors from the Club of Rome [2]. The alternative to "supportive education" is "innovative education". It supports the development of students' abilities to decide the future and requires radically innovative approaches. The 21st century is a post-industrial stage of civilization development. The change of the stage of civilization development dictates the need to change the education system, requires a revision of the educational paradigm [3]. The primary factor in this case is the knowledge, experience, and value orientations of a person. This is the era of the information society, the era of technological culture, the era of caring for the world around us, human health. New educational systems, new learning models, a new philosophy of education and a new paradigm of education should correspond to the new period of human development. This requires knowledge about the possible directions of the development of the educational paradigm.

In the existing paradigm of education, ethics, moral and morality were almost completely excluded from the natural science picture of the world. A fundamentally different worldview and other educational goals will be needed when transferring the semantic task from cognition of the existing world to its purposeful transformation, that is, the center shifts to focus on the synthesis of the new, on the realization of the natural creative essence, on human innovation [4].

In this case, assessments depending on a person's spirituality and his value system are involved for the final choice. This is a different method of the student's creative activity, which is the basis of the education system, and it requires the formation of other moral and volitional qualities, spiritual development of a person, and the education system itself becomes innovative. It is advisable to study the "old" (supporting education) and the new ("innovative education") paradigms of higher education by comparing their most characteristic features: here are peculiar "overlaps" between "supportive" and "innovative" education, ensuring their continuity. Elements of one model of the education system organically enter to another. At the same time, each of them is characterized by special scientific and educational ideals, social goals and values, and pictures of the world.

Thus, the new (innovative) education system is designed to give a person both knowledge about the world (and its laws) and a method for transforming this world. The concept of an innovative education system should be based on synthesized models that are based on the ideas of cognition of the surrounding world in the context of its transformation. An innovative education system requires solving the problem of humanization and humanitarization of education [5]. The main goals of the new higher education paradigm are: - preservation and development of human creative potential; - transition from device design to activity design; - formation of a student's contingent of a worldview based on multi-criteria solutions, tolerance for dissent and moral responsibility for their actions; -development of interdisciplinary connections, formation of a system of generalized concepts among students, a unified picture of the development of the world; -achievement of harmony, consistency of intellectual activity of the trained contingent in the learning process. The paradigm of continuous human development can be implemented only in the system of continuing education, the indicative model of which needs to be reflected in the content of the sections of the school's educational program. At the same time, the content of the educational program cannot fail to consider changes in the school system in connection with the formation of variable education, the emergence and development of innovative pedagogical

systems and, above all, the circumstances that led to the need to modify the system of educational institutions [6].

Fundamental changes are taking place in the public consciousness. The view of a person, first of all as a specialist, gives way to a view of a person from the standpoint of cultural and historical pedagogy of development; the principle of transition of developed countries from technology to anthropogenic civilization is being strengthened; cultural and educational, informational, educational services are in increasing demand both among children and their parents. These circumstances lead to the transition of the entire education system to a qualitatively new state. Considering higher education in the context of continuing education, we should note the transformation processes in secondary education dictated by the development of the personality of a student, a future university student. In this regard, it is necessary to show ways and means in the content of the school's educational program: Deepening and expanding the processes of education reform; Uniting representatives of all departments of the social sphere around the educational space of the school to expand the tasks of development, socialization of the child, preservation and provision of his health; The transformation of education into a means of stabilizing the entire social sphere based on the creation of a safe space for children's life; Building an education that provided maximum, flexible satisfaction of the educational needs and needs of children and their parents. At school, as well as in society, huge changes are taking place today [7]. Outsiders see only the external: lyceums, gymnasiums, colleges have appeared... And teachers are experiencing changes: there is a revision of the goals of the school's activities, the content of education is being reconstructed, new pedagogical technologies are being mastered. The school gets a new vision, a different view of the child; the school changes its eternal phrase "you must" to another – "you have the right" and tries to see in the student first a child, a person, a personality, and then a student. The goals of education today are the development of the child [8]. Psychological science has convincingly proved that the development of personality occurs in its own activity. Hence, the main condition for achieving the goals of a child's development in the learning process is the inclusion of each child at each training session in the activity, considering his capabilities and abilities, level of training, "zone of immediate development". At the same time, the most important condition for the development of a person is the transfer of his position as an object of education and training into a subject of self-government. Perceiving the child as he is, with his "weak" and "strong" sides, but focusing on his individuality, we must create conditions for the self-realization of this personality, on the one hand, and on the other hand, prevent the development of the negative in the personality of each student. Following this, the basis of the school's educational program should be personality-oriented pedagogy, following the logic of which the school assumes responsibility for meeting the educational needs of parents and students by defining and implementing personal educational practice for each child. At the same time, it is necessary to fulfill the state function of the school - supplying a basic standard of education. Not to take all this into account in the content of the educational program of the school means not to make a choice of the strategy for the development of education of schoolchildren, to underestimate the level of educational policy of the educational institution. Every school should become a place of joy for the child and the teacher, a world of peace, tolerance, and cooperation [9]. To do this, it is necessary that the following functions are skillfully combined in the activities of the school: orientation, correctional, rehabilitation, stimulation, and prevention of difficulties of students in the educational process. School practice has revealed several contradictions that have developed in previous years in the education system:

- Between the subject structure of education and the need to obtain integrative results of education, training, and development of schoolchildren.
- Between the requirement to master a single level of secondary education and the need to meet the individual needs and interests of students.
- There are other contradictions between the increasing amount of information received that needs to be reflected in academic subjects and the overload of students.

The strategy in the field of public education today is to contribute with education to the solution of general social problems and, above all, - Strengthening and development of democracy in society. - Formation of national identity, harmonization of interethnic relations, reduction of social tension. - Development of the potential of the Kazakh economy in new conditions. What are the ways to solve these state tasks in the field of education? In our opinion, this is: - Preservation of a unified regional educational space. - Ensuring guarantees of the rights of every child to receive education. - Changing the content of education, primarily through its humanization and humanitarization. - Transition to elective education and provision of opportunities to receive education following the inclinations, abilities, interests, and health status of students. A personality-oriented approach in teaching and upbringing is the main idea in the program of humanization of education [10]. There is no doubt that the most important principle in the work of a humanist leader, a humanist teacher is orientation to such a student's development, which is based on his natural inclinations and abilities. In this regard, not only the organizational, but also the content part of the learning and upbringing process needs to be revised in terms of its impact on personal development. In this case, the content of education should be considered from three positions: - As a pedagogical model of social order; - As a didactic model of an academic subject (curriculum); - As educational material (programs, textbooks, manuals) [11]. Therefore, the model of the social order of children and parents for education should not only be described in the school's educational program, but also show how it will be implemented in the school's curriculum and scientific and methodological support for its implementation through educational material.

Proceeding from the fact that a personality is not formed in parts and there is a single and indivisible process of its formation, an integral educational process should be an organized life activity of schoolchildren, forming intellectual and moral freedom and realizing in unity all components of the content of education (knowledge, skills, experience of creative activity and emotional and value relations to the surrounding reality).

The complexity of the content of the school's activities, the multiplicity, and dynamics of the directions of school education development reflected in the educational program of the educational institution determine the need for effective management of these processes. Education throughout a person's life has become a key issue of the competitiveness of an individual, organization, nation, contingent. UNESCO has included such education in the medium-term development program, and the Big seven industrialized countries have named it as the main strategic means of combating unemployment.

Soon, as large companies believe, they will need only half of those who are employed by them today, but with a qualification level twice as high, which will provide them with three times the current level of profit. From what has been said, it follows that a person has increased chances to get into the "half" that is outside the major business. People face a dilemma: either to be able to "sell" their qualifications in the labor market or to change the scope of their professional activity. In any case, they are forced to support and update their qualifications. Such an attitude entails the growth of the market for basic, next, and continuing education. The time of employment is also reduced. And this means that everyone should take responsibility for the level of their qualifications and education. A more modern education will also supply greater career opportunities. The best guarantee of employment today is knowledge that allows a person to quickly master what a new job requires.

According to (ELLI) lifelong education includes all types of education – from primary to higher. "Lifelong learning is a continuous process that stimulates people and allows them to acquire the necessary knowledge, values, skills, and understanding that are required in the course of their lives." More precisely, such an education:

- related to the qualifications of an individual throughout the entire period of his life (competence implies knowledge, skills, abilities, experience, ability to contact, relationships and values).
- includes studies in a variety of areas of life, both formal and informal types of educational activity.
- reflects the continuous process of the individual's development (that's why it is neither one-time nor short-term). The viability of the education system depends on how quickly and effectively it can rebuild itself from social changes, the specifics of the contingent and other situations that give rise to the socio-educational process.

The Institute of Education is designed to prepare a person to perform the functions necessary for society [11, Ibid]. And what functions should a specialist with a higher education master? In our opinion, an important principle of training a qualified specialist with communicative abilities is the priority of the formation of education over specialization. The main goal at the same time within the walls of the university is the preparation of a well-educated specialist capable of leadership and independent acquisition of knowledge. The process of blurring the lines between related specialties, their gradual merging, and the formation of a single foundation for training specialists not in specialties, but in directions is traced. Thus, it is important at the university, within the framework of both social science, socio-cultural, psychological and pedagogical subjects, to give concepts to a future specialist about the information resources of society: properties, structure, needs; about the information potential of society; infrastructure, dynamics of development, patterns of formation and efficiency of use; about the patterns of development of the information society as the next stage of development civilization features and problems about new problems and opportunities of the individual in the information society, the orientation of socio-cultural and psychological-pedagogical disciplines to study social processes in the context of the development of the personality itself in order to save labor, time, energy, and material capabilities [11, Ibid]. And the level of education characterizes the potential of a person: her ability to solve problems in various fields and activities, based on the mastered social experience. Regarding university education, it can be said that its goal is to achieve students' levels of general cultural, professional, and methodological competence. The concept of "humanitarian" means "making a person his subject", but the problem lies in how the relationship between man and nature, man and society, man's place in space is understood. The essence of higher education has been and remains – the search for scientific truth as its main goal, autonomy, and academic freedom on the one hand, and on the other hand, adaptation to new conditions and needs in society in order to survive and develop [10, Ibid]. Education is the most important element of human capital development for every country in the world. As for, higher education, it has become an integral part of the certified characteristics of the society, which produced direct and indirect effects on the economic position of the individual his or her promotion and movement along the social ladder. The growing social significance of education gives to the person the opportunity to be either of great benefit to the society – if properly managed or otherwise, of great harm. In this respect it should be noted that the future socio-economic wellbeing of the country, the moral and spiritual development of the people, improvements to legal institutions, the capabilities of the population, the exercise of rights and opportunities for both sexes to a great extent depend on the development of the system of education.

Bibliography

1. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development. ("Sustainable Development Goal 4 and interlinkages with other SDGs") Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all (2016). UNESCO. 86 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656/PDF/245656eng.pdf.multi> (date of access: 12.06.2019).
2. The Global Risk Report 2019 (2019). Accessed at: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risk-report-2019>.
3. The World Declaration on Higher Education for the 21st Century: vision and action. (1998). Access mode: http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.html (access date: 08/14/2015).
4. Tassimova A.A. Sensitive educational models in conditions of transformations/the manual book / Print A. Aktobe. 2007 / - 259 p.
5. Brady K., Forton M.B. & Porter D. (2011). Rules in school: Teaching discipline in the responsive classroom. (2nd Ed.). Massachusetts: Northeast Foundation for Children, Inc.
6. Hopkinson S. (2007). "Teaching social responsibility through a values-led curriculum enhanced with Philosophy 4 Children: A case study." ("Article (John Dewey in the 21st Century) - John Dewey in the 21st ...") English Quarterly, 39(3-4), 57-67.
7. Pellegrino J., Hilton M. (eds.) Education for life and work: Developing transferable knowledge and skills in the 21st century / National Research Council. Committee on Defining Deeper Learning and 21st Century Skills. Board on Testing and Assessment and Board on Science Education, Division of Behavioral and Social Sciences and Education. ("Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and ...") Washington, DC: National Academies Press, 2012.
8. Tassimova Aisl. COMPETENCE OF HIGHER SCHOOL TEACHER IN DISTANCE LEARNING CONDITIONS. West Kazakhstan Innovative Technological University, Uralsk, Kazakhstan. P.51-57 / Scientific Journal of the Modern Education & Research Institute / 15 February 2022. Brussels, Belgium / № 19. - 2022. ISSN 2506-8040
9. Tassimova A.A. Educational model of Kazakhstan in the context of Bologna processes. Scientific and analytical journal Higher School of Kazakhstan No. 1 (29) // Almaty, 2020. - P. 4-9. ISSN 2413-5488 ИНДЕКС 76088
10. Tassimova A.A. Modernization of education. Монография. Modernization of education. 74.58 Т22 // - Almaty: ССК, 2019. - 156 p. ISBN 978-2-35175-048-3.
11. Tassimova A.A. World trends in education development and the place of the education system of Kazakhstan in the new globalized world. Міністерство освіти і науки України. Національний університет харчових технологій. Кафедра міжнародної економіки з міжнародною участю. Казахський університет економіки, фінансів та міжнародної торгівлі. // - Національний університет харчових технологій, Київ, 2018. С.30-42.

ӘОЖ 82:316.3

*А.С.Қыдыршаев, И.Т.Масабаева,
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан
Қ.С.Қыдыршаева
М.В.Ломоносов атындағы ЖОББМ,
Атырау қ., Қазақстан*

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ РИТОРИКА, РИТОР- ПЕДАГОГ ТҮЛҒАСЫ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚЫРЛАРЫ

Егер де көкте құдайдың, кеудемізде жанның бары рас болса, онда адамзат тірлігі де риторикадан ажырағысыз (С.Лихуд). Өнердің ең алды - сөз өнері. Қандай сәулетті сарайлар болсын, қандай сымбатты я кескінді суреттер болсын, қандай әдемі ән-күй болсын, сөзбен сөйлеп, суреттеп көрсетуге, таныстыруға болады. Бұл өзге өнердің қолынан келмейді (А.Байтұрсынұлы). Осы ғұламалардың тұжырым-түйіндеріне сүйене ой өрсек, мұғалімге сөз өз ойын сапырылыстырып айту үшін емес, шәкірттің ойына қозғау салу үшін беріледі. Ал педагогикалық әңгіме өткізуге төселу үшін тіпті дарынды адамның өзіне де көп көмек керек.

Елімізде әлемнің бәсекеге мейілінше қабілетті әрі серпінді дамып келе жатқан мемлекеттерінің қатарына қарай қадам басу жолындағы негізгі басымдықтардың сапында осы заманғы білім беруді дамыту, кадрлардың біліктілігі мен оларды қайта даярлауды ұдайы арттыруға баса мән берілуі тегін емес. Білім беру реформасы - Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдардың бірі. Білім беру ісінде креативтілікті, сыни ойлауды, коммуникативтілікті дамытуға және командада жұмыс істей білуге басты назар аударылуда. Бұл салада біліктілік талаптарын, оқыту әдісі жүйесін қайта қарау қажет. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы жаппай

қолдауға ие болып, қоғамдағы жаңғыру үрдістеріне зор серпін берді. Бұл бастаманы әрі қарай жалғастырып қана қоймай, оның аясын жаңа мазмұнмен және бағыттармен толықтыру қажет. Осы тұрғыдан ой таразыласақ, бүгінгі таңдағы педагогикалық білім беру тұжырымдамасы оқытушының кәсіби, ең алдымен, достық пейілдегі тиімді қарым-қатынасқа негізделген риторикалық мәдениетін арттыруды көздейді. Оқытушының кәсіби риторикалық мәдениеті - шынайы шындыққа, студент тұлғасының гармониялық тұрғыда қалыпты дамуына қол жеткізуге бағытталған эмоционалды-сезімталдық кейіптегі ойлана шебер сөйлеу әрекеті үстіндегі адамгершілік-эстетикалық және интеллектуалды қалпы (профессиограммасы).

Ритор-педагогтың кәсіби риторикалық мәдениеті оның сыртқы кейіпінде де, тиісінше сөйлеу әрекеті үстінде де вербальды не бейвербальды қалпымен айқындалады. Көбінесе оқушылар не нәрсені де қалайша ұсынуына қарай өзгеріссіз қабылдайды. Ал оқытушы риторикалық тұлға, педагог-ритор ретінде бірден-бір аудиторияға әсер етуші және аудиторияаралық байланыс орнатушы болмысында бір мезгілде өз сөзімен, өзіндік адами әдетімен, сөз сөйлеу мәнерімен, сөз мазмұнымен, оқытып жатқан оқу пәнінің көмегімен студент тұлғаны бірлескен түйіндер жасауға әзірлейді, негізгі басты нысанды терең ұғынуға, түсіністікке ыңғайлайды, нәтижеде оқыта отырып тәрбиелейді, өмірге бейімдейді. Бұған педагогикалық диалогтың субъект-субъектілік қатынасты сақтаушы қалыптасу үстіндегі студентті қатып қалған қарым-қатынас фобиясынан ажырата отырып, өзіндік көзқарас-пікірің болу керектігі іспетті үрейден ада ететін, сөз сөйлеу қадамындағы батылдығын, өзін таныта түсу мәдениетіне белсендіре, құлшындыра ұмтылдыратын демократиялық стилі септеседі [1;2;3].

Тұлға қарым-қатынаста шындалады десек, тұлғалылық, яғни, дидарласушысын тыңдай білу, сөйлесе білу білігі қарым-қатынаста қалыптасады. Тұлға үлгісінен тұлға туындайды, сондықтан оқытушы-педагог төңірек аудиториясы құрметтей сыйлайтын, мәдениетті, зиялы, ибалы тұлға ретінде қалыптасу үстіндегі студентке тиімді қарым-қатынас ырғағын жұғысты етер өзіндік өнеге беруші, тағылым таратушы болуы тиіс. Демек, бұл бағытта сөйлер сөзін өзіндік кәсіби іс-әрекетін ұйымдастыру мен басқару құралы ретінде меңгерген педагог-ритор тұлғасын қалыптастыру мәселесіне айрықша мән берілуі тиіс (В.А.Аннушкин, А.К.Михальская, А.А.Мурашов, А.С.Қыдыршаев, М.Қ.Әжіғалиев). Әсіресе, бұл риториканы (шешендіктану) сендіре тиімді сөйлеу ілімі ретінде ғана емес, сөйлеу мәдениетінің, шешендік шеберлік өнерінің биігіне қол жеткізуді игеруші болашақ педагог тіл мамандарын даярлауға қатысты аса өзекті. Бұл ретте аталмыш курс студенттерді семинарларда сөйлеуге, әр түрлі конференциялардың жұмысына қатысуға, университетшілік, мектепшілік газет-журналдарды әзірлеп шығаруға, мектептегі педагогикалық практикадан өтуге және ілгерідегі мектеп оқушыларын жұмысқа даярлаудағы ғылыми-тәжірибелік бағытымен аса маңызды. «Педагогикалық риторика» (бакалавриат, III курс) курсында оқытушы мен оқушы арасындағы педагогикалық қарым-қатынас пен этикаға баса мән беріледі. Біздіңше, бұл реттегі аса маңызды тұстар мыналар: Өзін мұғалім рөлінде сезіне отырып, мектепте өткізілетін активті, пассивті педагогикалық практикаға алдын-ала даярлану; сыныпта достық пейілдегі комфортты жағдаят туғызу білігін меңгеру; өзінің педагогикалық іс-әрекетінде оқушылардың психологиялық және жас ерекшеліктерін есепке ала отырып, оқытуды жекелік-бағдарлық вариативті жағдайды негізге ала ұйымдастыру [2;3;4;5].

Бүгінгі педагогикалық шешендіктану (мектеп риторикасы) риторикалықойлау кезеңімен бір тұтастықта пайда болған. Сократ, Платон, Аристотельдердің өздері оқыту үдерісін диалог тұрғысында, тіпті жиірек пікіралмасу тұрғысында жүргізген. Онда өзара пікіралмасу үдерісі риторикалық іс-әрекет күйінде ұйымдастырылған. Бұнда әрбір реплика ойлау үдерісінің бірден-бір белгісін қамтиды, сондай-ақ бұл бір мезгілде әрбір дидарласушының нақтылы өзіндік көзқарасының танылуына бағытталды. Орта ғасырлық академиялық шешендік - шешендіктанудың осы кезеңдегі маңызды аспектісі. Ал риториканың өзі сол кезеңдегі барлық университеттерде оқылатын бірден-бір ғылыми пән болды. Оның басты өзегі - адамның өзін сөзі арқылы танытуы. Сәйкесінше орта ғасырлық ғалымдар да адамның осы тұрғыда өзіндік дамуының қалыптасуына, өзін-өзі танытуға баулыды.

Ал кәсіби мәдениет контекстіндегі оқытушы-педагогтың бойына риторикалық мәдениетке қатысты білік, дағдыларды қалай жұғысты етпекпіз. Басты жолы- кешенді тұрғыда қолданбалы риторика ғылымының негізгі қағидаларын игеру арқылы. Біздіңше, риторика курсына оқытуда қазақ халқының салт-дәстүрлері мен мәдениеті және ұлттық менталитетімізбен байланысты шынайылыққа, ізгілік пен әдемілікке ұмтылуға бағытталған жастарымыздың ойлана сөйлей білу білік-дағдыларын, қабілет-қарымын дамытуды көздейтін аталмыш саланың (риториканың) кешенді қалыптағы интеграцияланған пән екендігі туралы түсініктен туындата білген дұрыс. Сондай-ақ, риторикалық мәдениетті, риторикалық біліктілікті қалыптастыру - бұл тек оқытудағы бір ғана бағыт емес, сонымен бірге, өзге де оқыту пәндеріне әсер ету құралы да, интеллектуалдық және эмоционалдық тұрғыда жетіле дамудың тиімділігін қамтамасыз ететін, әлі де тереңірек айтсақ, студент-жастардың әлеуметтік тұрғыда бейімделуінің тиімді жүруіне бірден-бір қажетті алғы шарт та [3; 6; 7; 8].

Педагог-ритордың кәсіби мәдениетін шындай түсуде, оның риторикалық тұлғасын қалыптастыруда аса өзекті болып табылатын риториканы педагогикалық технология ретінде, яғни, сабақ жағдаятында нақтылы қолдану мәселесін тілге тиек етсек, ең алдымен, риторикалық технология негізінде құрылған сабақтың дәстүрлі сабақтардан айырмашылығына назар аудару жән. Жүргізілген

зерттеулерге сүйенсек, егер де оқытушы-педагог риторикалық тұрғыда ойланар болса, онда оның санасында риториканың әрбір қағидаты педагогикалық іс-әрекеттің нақтылы бір бағыты ретінде түйінделеді. Бұл орайда ескерілер бірнеше қағидаларды баса атар едік. Біріншіден, нені, қалай, неге оқытуды дамытуға негізделген үдерістің біртұтастық деңгейін жүзеге асырар тұжырымдамалық (концептуальдылық) қағидасын қамтамасыз етеді. Басқаша айтсақ, шәкіртті дамыту құралы ретінде оқу пәнін, оқыту тұжырымдамасын әзірлей отырып, оқытушы өзінің оқу пәнінің құралдары арқылы шәкірт атаулының бірте-бірте, кезең-кезеңімен дамитын тұлғалық сапалық қасиеттерін қалыптастырудың біртұтас көрінісін талқылап әзірлейді. Бұның бәрі оқыту үдерісін жан-жақты терең ойластыруды әрі нәтижелі келешегін болжауды қажет етеді. Түйіндей айтсақ, жалпы (тұжырымдамалы) дамудың бағыты тіпті де әрбір сабақ сәтін де сүзгіден өткізе бағдарлауды аңғартады, ал бұл әр қилы нақтылы өзіндік көріністермен айқындала жүзеге аспақ. Мәселен, өз тарапымыздан жүргізілген зерттеулер сабақтың адамның біртұтастықта дамуын көздеуі мақсат оқытудың бірегей тұжырымдамалық жүйесінің құрамды бөлігі болған жағдайда ғана дамытушы бағытқа ие екендігі жөнінде түйін жасауға мүмкіндік береді. Бұл орайда А.Маслоу: «Демократиялық қоғамдағы білім әрбір тұлғаның адамдық сапалық қасиеттерін толық жүзеге асыруға көмекші рөл атқармақ, басқаша болуы мүмкін емес [2]», - деп түйіндейді. Осы жүйеде педагогикалық үрдістің дамытушылық бағытын жүзеге асыру оқытушының студентті дамытудың құралы ретіндегі пәнді оқыту тұжырымдамасының талдамасын әзірлемей жүргізуі мүмкін еместігін баса ескеруі қажет, сондықтан да қазіргі педагогикалық іс-әрекетте оқытудың тұжырымдамасын әзірлеу аса маңызды әрі өте қажетті талаптар сапында. Екіншіден, аудиторияны модельдеу қағидасы оқыту мен тәрбиеге тұлғалық және жеке бағдарлы бағытты қамтамасыз етеді. Мұның мәні студенттердің ілгеріде саналы да сауатты өзіндік кәсіптік кәсіби өрлеуін жасауы, өз жаратылысын тануы, социумнан өз орнын табуына жәрдемдесер жалпы мәдени және танымдық қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін психологиялық және әдістемелік тұрғыда көмек көрсетуіне негізделеді. Сондай-ақ, аталған көмек түрі студенттердің қажетті ақпаратты тиімді меңгеруін қамтамасыз етумен айқындалады. Айтылғандардың бәрі шынайы да нақтылы жүзеге асуы үшін, ең бастысы - студентті тұтастықта меңгерудің, түсіне білудің қажеттілігі айқын. Бұған, практика нәтижесі көрсеткендей, аудиторияны модельдеу қағидасы мейілінше күзиреттілікті тұрғыда мүмкіндік береді. Үшіншіден, стратегиялық тұрғыда болжам жасау қағидасы педагогикалық үдерістің проблемалық сипатын айқындайды. Ол проблемалық сабақтың үш түрі арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Біріншіден, проблемалық-зерттеушілік, бұны ыңғайлы басты белгісі - студенттердің қажетті іс-әрекеттердің бәрін де өз беттерімен орындауы (проблеманың ашылуы, оның қалыптасуы, шешім нұсқаларын іздеуі, тиімді шешім нұсқаларын жүйелеуі). Екіншіден, проблемалы-ізденістік, басты ерекшелігі сол - оқытушы студенттерге проблеманы ұсынады, өзі қалыптастырады, ал студенттер шешу жолдарын және тиімді жүйелеу нұсқаларын іздейді. Үшіншіден, проблемалы-жинақтаушылық, мұның мәні мынада: оқытушы проблеманы табады, оны қалыптастырады, шешудің бірнеше нұсқалы жолдарын ұсынады, ал студенттер қорытындылайды, тиімді нұсқаны тауындайды. Демек, оқытудың проблемалық әдісі оқытушы мен студент қатынасын түбірімен өзгертеді, бұнда оқытушы мен студент оқу проблемаларын бірлесіп іздеу жолында ынтымақтаса жұмыс жасайды. Оқытушы - ізденісті ұйымдастырушы, студент - оның белсенді көмекшісі, яғни, бұл жағдайда оқытушының міндеті - өз шәкірттерінің интеллектуалды- эмоционалды құлшынысын туғызу және үнемі қолдап отыру. Студент міндеті - белгілі бір шешімге өзі қол жеткізуге ұмтылу. Оқытудың проблемалық әдісі авторитарлық-иерархиялық байланыс нәтижесі ретіндегі оқытушы мен студенттің арасындағы бос мағынасыз кеңістікті тазартады. Проблемалық әдіс студенттен белгілі бір жеке ұмтылысты, күш-жігерді талап етеді, ол оқылып жатқан пәннің мағыналық тұсына үңіле ойланудан тауындайды, яғни, бұл ретте пән атаулы адам мен шындықты беле-жармай адами шындықты аңғартады. Қысқасы, таным пәні мен таным субъектісі жалпы мәдениеттанушылық кеңістіктегі бірлікте көрінеді. Еңдеше, стратегиялық тұрғыда болжам жасау қағидасы проблемалық сабақтардың құрылымына мейілінше тиімді технологияны ұсынады, ал бұл риториканы қазіргі білім беру саласындағы маңызды құрылым ретінде қарауға әкеледі. Төртіншіден, тактикалық тұрғыдағы үйлесім қағидасы аудиторияға әсер студенттің тиімді құралдарын (өзара түсіну, ынтымақтаса қимылдауға бейімдейтін аргументация мен педагогика) қолдануды қамтамасыз етеді, яғни, риторикалық мәдениет аспектісінде құрылған сабақ барысында оқытушы сендіруге, иландыруға, дәлелдеуге, әсерлендіруге тиіс, бірақ оған студентті зорлауға, мәжбүрлеуге болмайды. Тактикалық тұрғыдағы үйлесім қағидасы педагогикалық стратегияны мәжбүрлеу педагогикасынан диалог, қарым-қатынас, түсінісу, ынтымақтастық педагогикасына өзгертуге бейімділікті аңғартады. Бесіншіден, сөздік шығармашылық қағидасы оқытушының қандай пәнді (гуманитарлық немесе гуманитарлық емес) оқытарлығына байланыссыз сөйлеу сапасына қатысты жүйелі жұмыстарды қамтиды. Сабақ барысында тактикалық тұрғыдағы үйлесім және сөздік шығармашылық қағидаларын қолдану кейін жалғандыққа, екіжүзділікке ұласар бағынушылықты, тыңдаушылықты және жалған қорқыныш тудырушылықтай агрессиялы сөйлеу тонын жоюға белсенді тұрғыда септеседі. Алтыншыдан, қарым-қатынас қағидасы сабақ құрылымының диалогтық негізін қамтамасыз етеді. Яғни, бірден-бір субъект-субъектілік байланысы тауындайтын және жүзеге асырылатын, әркім өз пікірін айтуға құқылы және әрқайсысы тыңдалатындай, бірде-бір көзқарас жоққа шығарылмайтындай, кез келген пікірдегі бағалы тұс ескерілетіндей бірлескен ойласу, шығармашылық ауаны (атмосфера) күйіндегі

шынайы өзара түсіністік жағдайын туындататын қарым-қатынас сабағы. Диалог-сабақ - бұл сенім мен жақсылық тілеу ауаны жайылған, оқылғанды жаттанды қайталауға, дәлірек айтсақ, жаттанды ақпаратқа орын берілмеген, диалогқа қатысушылардың ойталқысы үдерісінде туындаған жанды ой-түйін сайран салған сабақ. Қарым-қатынас қағидасы оқытушыға диалог формасын оқытушы мен студенттің күнделікті амалы ретіндегі сабақ атаулының басқа смес, күнделікті оқиға болғандықтан да сабақтың жүргізілу құралы тұрғысында тануға жетелейді. Жетіпшіден, жүйелік-аналитикалық қағидасы міндетті түрде рефлексияны қолдануды қамтамасыз етеді. Осының негізінде оқытушы студенттерімен бірлескен қалыпта дәл осы мезетте, кейінге қалдырмастан сабақ сапасын бағдарлайды (Осы сабақ неге керек, ол несімен тиімді, сабақ барысында неге қол жеткізілді, неге қол жеткізілмеді, қандай жолмен сабақты жетілдіруге болады? т.б.). Риториканың аталмыш қағидасы сабақты оқытушы мен студенттердің бірлескен өзара ойласу, ұйымдасу үрдісіне айналдырады, яғни, сабақ оған қатысушылардың ортақ мағыналы іс-әрекеті тұрғысында танылады. Тиісінше, көпшілік жағдайдағы, біздің түсінігімізше, сабақ үстіндегі іс-әрекеттер тек жалқы оқытушылар үшін ғана емес, жалпы студенттер үшін де қажетті құндылықтар сапына еңбек. Рефлексия көмегіне жүгінген сабақтар оқытушы мен студенттердің бірлескен үлгідегі шығармашылығы тұрғысында қалыптасады. Сондай-ақ, рефлексия өткізілген сабақты алдыңғы кезекте өтілген сабақтардан бөлектей отырып, бұрынғы меңгерілген, анықталған мағыналы түйіндерді толықтыра түсу көзқарасы тұрғысында оқу үрдісін жүйелеуге жәрдемдеседі [2; 3; 9].

Жинақтай айтсақ, риториканың әрбір қағидасы сабақ барысында нақтылы көрініс табар болса, сабақ атаулы жандырақ өтпек, шәкірт атаулыда белсенділік, құлшыныс еселеп артпак, ал бұл іспетті сабақтар оның пәндік мазмұнының қандай болуына қарамастан (тілдік, математикалық, химиялық, әдебиеттік, т.с.с.) риторикалық сабақтар есептелмек. Ал риторикалық технология негізінде құрылған сандаған сабақтарға қатысып, талдай келе, риторикалық сабақтарғатөмендегідей сипаттар тән деуге болар еді: зерттеушілік сабақ; дамыту сабағы; бағалау-бағдарлау сабағы, т.б. Демек, сабақтарды риторикалық негізде құру дегеніміз - білім берудің іс-әрекет үстіндегі негізділігі әрі күрделілігі (фундаментализациясы), адамға тән ізгілігі (гуманизациясы және гуманитаризациясы) деп мейілінше сенімді түрде түйіндеуге болады. Бұл оқу үдерісіндегі риторикалық технологияның кәсіби мәдениет контекстіндегі оқытушы-педагогтың риторикалық тұлғасын қалыптастырудағы ұтымды саты екенін айқындайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. - М., 1996. – 56 с.
2. Педагогическое речеведение: словарь - справочник / Под ред. Т.А.Ладыженской. - М., 1993. – 79 с.
3. Битянова Н.Р. Риторика и техника преподавания учителя. - М., 1994. – 58 с.
4. Ершова А.П., Букато В.М. Режиссура урока, общения и поведения учителя. - М.Воронеж, 1995. – 26 с.
5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М., 1987. – 59 с.
6. Қыдыршаев А.С. Шешендіктану. - Орал, 2004. - 156 б.
7. Қыдыршаев А. С. Шешен - лектор профессиограммасы. - Орал, 2004. – 36 б.
8. Қыдыршаев А.С. Шешендік тағылымы. – Орал, 2005. – 105 б.
9. Қыдыршаев А.С. Қазіргі мектеп мұғалімі және шешендіктану ілімі// «Орал өңірі» газеті, 2006, 5 қыркүйек, - 2 б.

ӘОЖ 796.323.2

Байтлесова Н.К., Рахматуллин А.М.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ ОҚЫТУДА БАСКЕТБОЛДЫ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Баскетболда түрлі әдіс-тәсілдер қолданылады және олар бір-біріне ұқсас белгілерінің негізінде бөлімдер мен топтарға жіктеледі. Баскетболдың техникалық шабуыл мен қорғаныста ойнау түріне қарай жіктелейді. Ол бөлімдердің әрқайсысы түрлі тәсілдерден тұрады. Ал ол тәсілдер өз кезегінде түрлі ойын жағдайында орындалатын (бір орында, қозғалыста, секіріп т.с.с) амалдарға бөлінеді. Допты беру, лақтыру, доппен қозғалусекілді жекелеген техникалық әрекеттер ойынның дамуына қарай өзгеріп отырады. Міне сондықтан да, оқырманға түсінікті болу үшін техникалық тәсілдердің жіктелуін қысқаша түрде беріп отырмыз. Баскетболшының шабуылдағы қалпы ойыншының уақыттылы допты қағып алуына және кез келген бағытқа қозғалуына мүмкіндік беретін бастапқы қалып. Табан иық мөлшерінде, бір-біріне параллель орналасқан немесе сәл ішке бұрылған. Екі аяқ бір сызық бойында, не болмаса бір аяқ сәл алға орналасады. Дененің салмағы тізеден жартылай бүгілген аяққа түседі. Шынтақтан сәл бүгілген қол дене бойымен бос түсірілген, баскетболшының назары допты (ойыншы алаңдағы жағдайды) мұқият бақылайды). Иық мөлшерінде тең орналасқан аяқтары оңға және солға қозғалуға ең ыңғайлы бастапқы

қалып болып саналады. Егер ойыншы оң немесе сол қапталдық қалыпта болса (бір аяғы сәл алға, екіншісі артта), онда ол алға және артқа жылдам қозғала алады. Ойыншы өзінің жүгіретін бағытын алдын-ала таңдап алып, сол жаққа қарай еңкейе орналасады (дененің салмағы алдыңғы аяққа қарай түседі). Мәселен, тік бағыт бойынша жылдам жүгіру үшін алға қарай сәл еңкейеді. Жалпы алғанда, баскетболшылар ойынның көп уақытын допсыз өткізеді. Ойын кезінде орын алған жағдайға қарай, олар қысқа қашықтықты жүгіріп өтіп, (3-4 адымдық), түрлі баскетболдық әдіс-тәсілдерді қолданып әрекет етеді. Сол әдіс-тәсілдердің арқасында бос орынға ашылып, допты қабылдауға дайындалады немесе өзінің командасына әрекет ететін «дәлізді» босату үшін алаңның келесі бір бөлігіне қарай қозғалады. Жүру, жүгіру, секіру, тоқтау және бұрылу секілді әрекеттердің барлығы баскетболшының қозғалуының негізгі амалы болып табылады. Тік бағыт бойынша қозғалу кезінде аяқ өкшеден аяқ ұшына қойылады немесе табан еденге толығымен (жеңіл) қойылады. Еденнен итерілу кезінде аяқ тізеден бүгіліп, тізе алға шығарыла қозғалады. Шынтақтан жартылай бүгілген қол жүгіру екпінімен сәйкес қозғалады. Жылдамдықты тез ұлғайту үшін (үдей және ұмтыла жүгіру) кеуде алға едәуір еңкейтіліп, аяқтың қысқа да, тегеуірінді қимылдарымен аяқ ұшымен итеріле жүгіреді (2-сурет). Қол аяқтың екпініне сәйкес қозғалады [1].

Ойыншының екі адыммен (допсыз) тоқтауды, бұрылу әрекеттерімен және екпіндей ұмтылуларымен үйлестіре орындауы, оған қарсыласынан босатуға және бос орынға ашылып одан әрі әрекет етуге мүмкіндік береді. Ойыншы екі адыммен тоқтауды жүгірудің ырғағын бұзбай орындайды. Тоқтау әрекеті бір аяқпен қарқынды итерілумен басталады. әуемен қозғалу кезінде сермеу аяғы кеудеден оза алға шығып, еденге бірінші болып қойылады (бірінші адым). Сермеу аяғы еденге қойылған соң, итерілу аяғы үлкен адым жасап (түсу), екінші адым іске асырылады да, тоқтау әрекеті аяқталады.

Аяқтың бүгілуі, сәл бұрылу және кеуденің бірінші тіреу аяғы жағына аздап шалқаюымен, жүгіру екпіні төмендетіледі. Екі адыммен тоқтау, екі адымдық ырғақтың негізгі болып табылады. Ол допты қозғалыс кезінде қағып алу, одан кейін тоқтауды және доппен қозғалуға даярлайтын қолайлы жаттығу қызмет етеді. Баскетболшының қорғаныстағы тұру қалпы қорғаныс әдіс-тәсілдерін дұрыс және жылдам орындау үшін қажет. Бастапқы қалып: аяқ жартылай бүгілген, иық мөлшерінен сәл алшақтау, бір аяқ сәл алдыда, тізе тізе және иық аздап ішке қаратылған. Дененің салмағы екі аяққа бірдей түсіріледі. Қол шынықтан бүгілген, алақан допты соғып жіберу немесе игеру үшін ашылған қалыпта болады. Оң және сол жақтық тұру қалыптары (яғни, оң қол мен оң аяқ немесе сол қол мен сол аяқ сәл алдыда) алға және артқа жылдам қозғалу үшін қолданылады. Ал аяқтың иық мөлшерінде, бір сызық бойында орналасқан қорғаныс қалпы қапталға қарай жылдам жүгіру мен әрекет ету мүмкіндік береді. Ойыншының қорғаныстағы қозғалу қалпы, оған тұрақты тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік береді. Ол үшін оның аяқтары әрекет кезінде бір-бірімен қайшылансып кетпеулері керек. Алға, артқа, оңға және солға қозғалу әрекеттері көбінесе ойыншының аяқтарын тіркестіре қозғалу арқылы іске асырылады. Сондай-ақ, тепе-теңдікті тұрақты сақтау үшін аяқтарын кеңінен аша қою керек. Шабулшыны қадағалау кезінде ыргу және кеудесін ретсіз алға –артқа қозғаудың қажеті жоқ [2].

Қорғаушының қалпында қозғалудың ең дұрыс амалы-аяқтарды сырғыта (жеңіл) қозғау. Бірінші адым сермеу әрекетін атқарады. Оны жылдам және еденнен көп көтермей орындау керек. Бірінші адым аяқтың табанмен тіреле қойылуымен аяқталады. Оны жылдам және еденнен көп көтермей орындау керек. Бірінші адым аяқтың табанмен тіреле қойылуымен аяқталады, ал екінші сырғу адымы табанның ішкі жағымен, еден бетімен сырғи орындалады. Алға қозғалған кезде алдыда тұрған аяқ алғашқы адымды орындайды (артқа қозғалған кезде керісінше). Допты екі қолмен қағып алу. Егер доп ойыншының кеуде тұсына ұшып келсе, онда ол қолын допқа қарсы шығарады. Ойыншының саусақтары ашылған және допты қармауға ыңғайлы жағдайда болуы керек. Шамамен алғанда екі қолдың бармақтары бір деңгейде, жоғары қаратылған, ал қалғандары алға-жоғары бағытталған. Доп саусақтарға жанасқан сәтте, оны жылдам қармап, өзіне қарай тартады. Егер жоғарыдан ұшып келе жатқан допты қағып алу керек болса, онда ойынша қолын жоғары қарай – алға созады. Ал төменнен келген допты алу үшін қол төменнен алға созылады. Допты саусақтармен қармау (ұстау). Допты қағып алғаннан кейін, ол қолдың шынтақтан бүгілуі арқылы денеге тартылады да, ойынша келесі ойын әрекетін орындауға кіріседі. Сонымен қатар осы жерде айта кететін бір жағдай – доп ашылған саусақтармен қармалуы керек. Ойыншы доппен әрекет ету кезінде, оны қарсы команданың ойыншысы қақшып кетпейтіндей етіп ұстау керек. Егер ойыншы ойын кезінде қолдың қимылдарымен қатар қарыштай адымдауды (жартылай құлай ұмтылу) және бұрылу әрекеттерін қолданатын болса, допты өзінің иелігінде ұстау сенімді болады. Екі адыммен допты қағып алу. Егер ойыншыға допты қағып алған соң негізгі тірек аяғы болып сол аяқ қалу керек болса, онда ол допты тірексіз қалыпта, яғни оң аяқпен итеріліп, сол аяқ алға шығарылған сәтте қағып алуы керек. Сосын сермеу аяғы (сол аяқ) еденге жанасып алғашқы тежелу адымы жасалады да, оң аяқ екінші тежеу адымын орындайды.

Доппен тоқтау кезінде артық адым (үшінші адым) деген өте өрескел қателікті жасамау керек. Ол үшін аяқтың еденге қойылуы кезінде, оларды бір-бірінен алшақ қою керек. Аяқ тізеден бүгіліп, сәл бұрылады да, кеуде артқа қарай – алғашқы тірек аяғына қарай бұрылады (ол аяқ негізгі тірек аяғы болғандықтан, еденнен ажыратуға болмайды).

Допты кеудеден екі қолмен беру. Бұл допты өзінің командалас ойыншысына қысқа және орташа қашықтыққа дәл әрә жылдам беруге мүмкіндік беретін негізгі тәсіл. Ойыншының саусақтары біркелкі ашылған және допты бел тұсында ұстайды. Сонан соң қолдың шеңбер жасай орындалатын қимылымен доп кеудеге тартылады да, қолдың сермелеген қамшы тәрізді қимылы арқылы алға жазылып, доп келесі ойыншыға беріледі. Егер доп беруге қарсылас кедергі келтіретін болса, онда допты еденнен серпе беруге болады және бұл кезде аяқ тізеден көбірек бүгіледі, ал қол алға-төмен бағытталған қимыл орындайды.

Доппен қозғалу. Ойыншы допты өзінің командалас ойыншысына жылдам беруге мүмкіндігі болмаған жағдайда, өзіне доппен қозғалуына тура келеді. Оң қолмен серпе қозғалудың өзіндік бастапқы қалпы бар. Екі аяқ та тізеден бүгілген, сол аяқ сәл алдыда. Доп екі қолмен оң аяққа жақын тұста ұсталады: сол қолмен астынан ұстайды, ал оң қолдың саусақтары ашылған және допты үстінен қармайды.

Доппен қозғалу сол аяқпен басталады. Жүгіру кезінде ойыншы қолының шынтақ және білезік буындарына бүгілу есебінен жеңіл де, жұмсақ қимылдарымен допты төмен-алға итереді. Доппен қозғалып келіп екі адыммен тоқтау. Оң қолмен әрекет ете қозғалудан соң доппен тоқтау үшін сол аяқты еденге қою керек. Сол аяқ тірек қалпында болып, доп қолдан ажырап алға-төмен бағытталған сәтте, ойыншы серпілген допты артынан соң аяғымен ырғи секіріп, тірексіз қалыпта допты қолмен қағып алады. Алдымен оң аяқтың (алғашқы тежеу адымы), сосын сол аяқтың ретімен еденге қойылуымен (екінші тежеу адымы) ойыншы екі адыммен тоқтауды аяқтайды. Аяқтың бүгілуі және кеуденің арта тұрған аяққа қарай шалқайтылуымен жүгіру екіні төмендетіледі [3].

Жеңілдетілген және негізгі жаттығулар

Баскетболшының тұру қалпы және допсыз орындалатын қимыл-қозғалыстар Оқыту-үйрету үдерісі кезінде болу мүмкін қателіктер мен оларды түзету жолдары Қателіктер:

Екі аяқтың бір-біріне жақын орналасуы;

- Баскетболда орындалатын қимыл-қозғалыстарды тік аяқпен орындай;
- Әрекет кезінде дененің аса шалқайып кетуі; қолдың төменде болуы.

Жаттығулар:

Оқушылар бір қатарға орналасып, баскетболшының тұру қалпын (шабуылдағы) қабылдайды.

1. Шабуылшының қалпында жүзу, жүгіру және тоқтаулармен ұштастыра қайталау.

2. Бір қатарға орналасып, оқытушының белгісі бойынша баскетболшының шабуылдағы қалпын ұстанып алға қозғалу:

а) өздері орналасқан қапталдық сызықтан қарсы беттегі қапталдық сызыққа дейін;

б) беткі сызықтан, қарсы беттегі беткі сызыққа дейін.

4. Бір қапталмен тұрып, жүгіретін бағытқа арқасымен тұрып жүгірулерді қайталау.

5. Колоннаға орналасып, «қорғаныс» доғасын (баған, адам сұлбасы, жалаушылар және т.б) айналып өтіп қысқа қашықтықтарға жүгіру:

а) айып алаңынан ортаңғы шеңберге дейін;

б) айып алаңынан қапталық сызыққа дейін;

с) қапталдық сызықтан, алаңның қарсы бетіндегі бұрышқа дейін.

6. Колоннаға орналасып, «қорғаныс» доғасын айнала жүгірулер:

а) айып алаңын айнала қозғалып, жүгіруді беткі сызық бойымен жалғастыру;

б) қапталдық сызықтан бастап жүгіріп, айып алаңына кіру және жүгіруді беткі сызық бойымен жалғастыру;

с) беткі сызықтан жүгіріп шығып айып алаңына кіру және жүгіруді алаңның бұрышына қарай жалғастыру;

д) жүгіруді айып алаңынан бастап ортаңғы шеңберге кіру және қапталдық сызық бойымен жалғастыру.

Екі адым жасап тоқтау

Оқыту-үйрету үдерісі кезінде болуы мүмкін қателіктер мен оларды түзету жолдары: Қателіктер:

• Жүгіру кезінде денені тым қатайтып ұстау және секіру адымдарының қысқа болуы;

• Секіруден соң еденге түсу сәтінде кеуде алға еңкейтіліп, ауырлық орталығы алдыда тұрған аяққа түседі де, соның салдарынан мәжбүрлі үшінші адым орындалады (тепе-тендік жоғалады)

Түзету жолдары:

• Еркін орындалатын ырғақты жүгірістен соң жылдамдықты төмендетпей, кең адымдарға көшу;

• Иық алғашқы секіру адымымен бір сызық бойында ұсталады да, (түсу сәтінде), екінші адым кең қойылып, кеуденің артқа шайқатылуы мен аяқтың өкшеден қойылуы арқылы жалғасуы керек.

Жаттығулар:

7. Оқушылар бір қатарға орналасып сол жақтық шабуылшы қалпын қабылдайды (сол аяқ алдыда). Оқытушының «Екі адыммен тоқта! Оң аяқпен - Бір!, Сол аяқпен – Екі!», -бұйрығымен оқушылар алғашқы бұйрық бойынша оң аяқтарымен алға секіре бір адым, ал екінші бұйрық бойынша сол аяқпен

қарыштай адым жасайды. Оқушы сол аяғының қойылған сәтінде сәл жүрелей отырады және денесі аздап артқа шалқайтылады.

8. Оқушылар қапталық сызық бойына орналасады. Балалардың алдына 5-6 м жерге гимнастикалық орындықтар қойылып, еденге аяққа арналған бағдарлар сызылады («О» әрпі оң аяқ үшін, «С» әрпі – сол аяқ үшін). Оқушылар ақырын жүгіріп келіп, гимнастикалық орындықтардан ырғып өтеді де, аяқтар бағдыр-сызбаларға сәйкес қойылады. Егер балалардың саны көп болатын болса, тапсырманы екі-үш қатарға орналасып орындайды. Оқытушылардың белгісі бойынша тапсырманы алдымен бірінші қатар орындайды.

9. Жүгіріп келіп гимнастикалық орындықтан секіру және сызба-бағдарға түсу.

10. 8-жаттығуды лектік тәсілмен орындау.

11. Колоннаға орналасып, доға бойымен жүгіру (айып алаңын айнала), сосын тік бағыт бойынша үдей жүгіру (беткі сызық бойымен), бағдар бойынша (беткі және қапталдық сызықтың қиылысы маңына қойылған) тоқтау, сосын жүгіруді алаңды айнала жалғастыру.

12. Колоннаға орналасып, доға бойынша жүгіру және бағдарларға тоқтау. Тік сызық бағытымен қайта жүгіру, бағдарға тоқтау (айып алаңы бойымен жүгіру, айып алаңындағы беткі және қапталдық сызықтардың қиылысқан тұсында тоқтау, беткі сызық бойымен қайта жүгіру және алаңның келесі бұрышында тоқтау), содан соң алаңды айнала жүгіру.

13. Колоннада жүгіре қозғалып, оқытушының белгісі бойынша (ысқырық, шапалақ, бұйрық) тосыннан тоқтау.

14. Колоннаға немесе қатарға орналасып жүгіріп, оқытушының ишарасымен, оның көрсеткен белгісі бойынша (қолын сермеу, шартты белгілер) тосыннан тоқтау. Ойындар мен эстафеталар

15. Жүгіріп орындалатын эстафета. Сынып 2-4 командаға бөлініп, колонналарға орналасады. Оқытушының бұйрығы бойынша колоннаның басында тұрған капитандар қолдарындағы эстафета таяқшаларымен белгіленген жерге дейін жүгіріп барып, барынша жылдам қайтуға тырысады және таяқшаны келесі жарысқа қатысушыға береді. Эстафетаны алғашқы болып аяқтаған команда жеңімпаз болып саналады.

16. «Поездар». Сынып 2-4 командаға бөлініп, колоннаға орналасады. Оқытушының белгісі бойынша капитандар бағанға дейін жүгіріп барып, оны айналып, өзінің колоннасына қайта келеді де, колоннада бірінші тұрған баланы қолынан ұстап қайтадан бағанға қарай жүгереді. Осылайша колоннадағы барлық балалар қол ұстасып бағанды айналып шыққанша эстафета жалғаса береді және эстафетаны бірінші болып аяқтаған команда жеңімпаз болып саналады.

17. Екі адым жасап тоқтау эстафетасы. Бірінші нұсқа. Сынып 2-4 командаға бөлініп, колоннаға орналасады. Колоннаның алдынан мәре сызығы сызылады. Мәреден 10 м жерге гимнастикалық орындықтар көлденеңінен қойылып, аяқты қоюға арналған сызба-бағдарлар белгіленеді. Оң аяққа арналған бағдардың жанынан радиусы 5 см шеңбер сызылады. Оқытушының белгісі бойынша қолдарында ұршықтары (гимнастикалық) бар команда капитандары орындықтан секіріп өтіп екі адым жасап, аяқтарын бағдарларға қоя тоқтайды. Сонан соң, ұршықты шеңбер ішіне тігінен қойып, жүгірулерін жалғастырады. Бағанды айналып артқа жүгіріп келе жатқанда шеңбердегі ұршықты қайта алып, өз колоннасына жүгіріп келеді де, ұршықты келесі ойыншыға береді. Эстафетаның ережесін сақтап, басқа командадан бұрын аяқтаған команда жеңеді.

18. Екінші нұсқа. Сынып 2 командаға бөлініп, қапталдық сызық бойын орналасады. Эстафетаны оң жақ қанаттағы команда – оң, екіншісі – сол бұрыштан бастайды. Оқытушының белгісі бойынша капитандар бұрыштан айып алаңындағы жарты шеңберге қарай жүгіріп шығып сызықтан асады да, әрқайсысы өзінің қапталдық сызығына қарай бағытын өзгертіп ортаңғы шеңберге қарай жүгереді. Капитанның шеңберге кіріп тоқтауы келесі балаға белгі және ол сол әрекеттерді қайталап шеңбердің ортасына қарай жүгіру әрекеттерін бастайды. Эстафетаның негізгі бекеттерінде (айып алаңының жарты шеңбері, қапталдық сызық, ортаңғы шеңбер) келесі бағытта жүгіруді жалғастыру үшін балалар қалт тоқтатып, жылдам бұрылулары керек. Эстафетаны бірінші болып аяқтаған команда жеңімпаз болып саналады.

19. «Нөмірлерді шақыру» (жүгіру және тоқтау элементтерімен). Сынып 2-4 командаға бөлініп, колоннаға орналасады. Әр команданың балалары өздерінің реттік сандарымен саналады. Оқытушы кез-келген санды айтады да, нөмірі аталған балалар колоннадан жүгіріп шығып белгілі бір тапсырманы (мысалы №9-жаттығуды) орындайды. Тапсырманы дәлірек әрі жылдамырақ орындаған бала, өзінің командасына бір ұпай әкеледі. Сонан соң, оқытушы өзінің ұйғарымы бойынша келесі нөмірді шақырады. Оқытушы ойынға қатысушыларды бірінен кейін бірін шақыра бастағанда ойын қыза түседі. Ойынды уақытқа немесе белгілі бір ұпай санына дейін өткізуге болады.

20. «Күн мен түн». Екі команда алаңның ортасына бір-бірінен 2 м қашықтыққа орналасады. Жеребе бойынша бір команда «күн», екіншісі – «түн» болып аталады. Оқытушы кенеттен «Күн!» деп дауыс бергенде, кү командасының балалары қапталдық сызыққа қарай қашады. Ал «түн» командасының балалары оларды қуып жетіп, қолдарын тигізулері керек. Қол тиген балаларды санап шыққан соң, ойын қайтадан ортадан басталады.

21. Бірінші нұсқа. Ойынға қатысушылардың назарын басқаға аудару үшін, балаларға бір орында тұрып түрлі қимыл-қозғалыс істетуге болады. Олар сол қимылдарды істеп тұрғанда оқытушы тосыннан «күн» немесе «түн» сөзін дауыстап айтады.

22. Екінші нұсқа. Егер оқытушы жүгіру кезінде, бағытты өзгертуге мәжбүрлейтін басқа белгі беретін болса, ойын қызықты да, көңілді өтеді [4].

Қорғаушының тұру қалпы және қозғалу әрекеттері

Қорғаушының тұру қалпы мен қозғалу әрекеттерін алғаш рет үйрету топтасып орындау арқылы жүргізіледі. Қозғалу техникалары қатарда тұрып және колоннада үйретіледі.

А) қозғалу әрекеттері оқытушының бөліп берген бұйрықтарына сәйкес бөлшектеліп орындалады (мысалы, «Қорғаушының қалпымен солға-Бір! және Екі!»). Қозғалу кезінде алғашқы адым мен екінші сырғу адымының биік орындалмауына назар аудару керек;

Б) үйрену жаттықулары оқытушының бұйрығы берілгенге дейін орындалады. (мысалы, «қорғаушының қалпымен қозғалуды оңға бас-та!»). Бұл жерде аяқтың алшақ қойылуы мен үлесімді қимылдарына назар аудару керек;

С) қозғалу әрекеттері кенеттен берілген бұйрық бойынша жылдам қайталанады (мысалы, «қорғаушының қалпында алға, артқа – қозғалу!» және т.с.с);

Д) әдіс-тәсілдерді оқытушының алдын – ала ескертіп қойған белгісі бойынша қайталайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Матушевич О.П. Учет возрастных особенностей при обучении баскетболу, М, ФиС, 2007. - С.84-86

2. Горелкин А.С. Н.М. Баскетбол на уроках физической культуры//Физическая культура в школе, № 6, 2000. - С.14-17

3. Зельдович С.Н. и Кераминас С.А. в монографии «Подготовка юных баскетболистов, М, ФиС, 2003.- С.12-16

4. Т. Пинхолетер Энциклопедия баскетбольных упражнений. М, ФКиС, 2004.- С.92-95

ӘОЖ 37.013.77

Балахмет А.С.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ МЕН ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ НЕГІЗДЕРІ

Өзін-өзі тану *ерекше танымдық іс-әрекет ретінде* – солардың нәтижесінде мақсатқа қол жеткізетініс-әрекеттердің жиынтығы мен дәйектілігі: адам өзі туралы білімді, *Мен*-бейнені, *Мен*-тұжырымдаманы қалыптастырады. Бұл іс-әрекеттің өзіндік заңдылықтары бар, ол қажеттіліктердің, мотивтердің, мақсаттардың, әдістер мен нәтижелердің сипаттамасы арқылы сипатталуы мүмкін (В.Г. Маралов) [1]. Өзін-өзі танудың анағұрлым жалпы заңдылықтарына келесі сипаттамалар жатады:

- *саналылық – бейсаналылық дәрежесі* (өзін-өзі тану саналы үрдіс ретінде мақсаттылықпен сипатталады, адам алдына арнайы мақсат қояды – өзін-өзі талдауға және бағалауға көмектесетін айрықша құралдарды қолдана отырып, өз бойында қандай да бір қабілеттілікті, бейімділікті, жеке қасиеттерді анықтау);

- *өмір жолының әр түрлі кезеңдерінде өзін-өзі танудың қанықтылық дәрежесі*(өмірдің қандай да бір кезеңдерінде адам өзін-өзі неғұрлым тереңірек, қарқынды таниды, ал қандай да бір кезеңдерінде бұл азырақ байқалады);

- *өзін-өзі танудың принциптік тұрғыда аяқталмағандығы* (бұл заңдылық шынайы өмір оны тану үрдісінен асып түсетіндігіне байланысты, шын мәнінде адамның жеке басы мен өмірі оның өзі туралы білгеннен гөрі анағұрлым бай болады).

Өзін-өзі тану өзін-өзі тануға деген қажеттілікке негізделген, ерекше белсенділік түрінің көрінісі ретінде әрекет етеді. Бұл қажеттілік танымға деген жалпы қажеттіліктің ерекше көрінісі болып табылады, оны қанағаттандырудың мәні шындықты қоршап тұрған әлем болып табылады. Адамның өзі, оның ішкі әлемі өзін-өзі тану объектісіне айналған кезде, танымға деген қажеттілік өзін-өзі танудағы қажеттілік түріне ие болады.

Өзін-өзі тану *қажеттілігі* оқшауланбай әрекет етеді, бірақ басқа қажеттіліктермен тығыз байланыста болады. Соның ішінде ең маңыздысы: өзін-өзі сыйлау қажеттілігі, *Мен* тұтастығының қажеттілігі, өзіне-өзі сәйкес келу қажеттілігі, басқалар тарапынан өзін-өзі тану қажеттілігі және т. б. Аталған негізде өзін-өзі дамытумен байланысты, анағұрлым жоғары тәртіптегі қажеттіліктер туындайды: өзін-өзі растау қажеттілігі, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тану және т. б. қажеттіліктер.

Өзін-өзі тану *мақсаттары* сан алуан болуы мүмкін, мұның бәрі өзін-өзі тану барысында қол жеткізетін болашақ нәтиженің бейнесі қандай болып елестетілуіне байланысты. Мақсаттар кең және тар,

шынайы және шынайы емес болады.Өзін-өзі танудың шекті кең мақсаттарына жалпы өзінің жеке тұлғасын тану және өмірлік мақсаттарды тану жатады. Өзін-өзі танудың басқа кең мақсаты-өмірлік мақсаттар, түсіндіру болып табылады, оларды тану өмірге тұрақтылық, мақсаттылық, маңыздылық береді.Сонымен қатар, өмірлік мақсаттары туралы ойламайтын, тек ағым бойымен жүретін адамдар аз емес. Бұл олардың өмірін нашарлатып, оны мәнсіз етеді, ал адамның мінез-құлқын болжау мүмкін емес.

Өзін-өзі танудың тар мақсаттарына қазіргі уақытта адам үшін өзекті болып табылатын өзіндік Мен-бейнесінің нақты мазмұны жатады. Тар мақсаттар әр түрлі координаттар жүйелерінде қарастырылуы мүмкін, мысалы: адамның өз интеллектуалдық мүмкіндіктерін немесе мінезінің қасиеттерін, назар аудару немесе тіл табысу қасиеттерін тануы.Шынайы мақсат адамның шын мәнінде бар нәрсені анықтайтынын және талдайтынын болжайды. Шынайы емес мақсат – адамның шынымен жоқ нәрсені өз бойында тіркеуге және тануға талпынысы.

Өзін-өзі тану *механизмдері* ретінде сәйкестендіру мен рефлексияның өзара іс-қимылы қарастырылады. Сәйкестендіру басқа адаммен сәйкестендіру арқылы өзін-өзі тануға мүмкіндік береді. Рефлексия терең және толыққанды өзін-өзі талдауды жүзеге асыруға, өзіндік *Мен-нің* әртүрлі аспектілерін анықтауға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі танудың шартты түрде екі топқа бөлуге болатын мотивтері бар: ерекше, яғни өзін-өзі тану іс-әрекетінің негізінде жатқан және ерекше емес, олар өзін-өзі танумен жанама байланысқан.

Ерекше мотивтерге өзіне деген қызығушылық – өзін-өзі тануға деген эмоционалды боялған қажеттілігі жатады. Өзіне деген қызығушылықты дамытудың бірнеше сатысы бар: қызығу; өзіне деген қызығушылық; өзін-өзі тануға деген құштарлық.

Өзін-өзі танудың ерекше емес мотивтеріне қалған барлық мотивтер жатады, оларды сондай-ақ өзін-өзі тану әрекетін үш топқа жіктеудің маңыздылық дәрежесі бойынша бөлуге болады:

-*Мен-мен* байланысты мотивтер(өзін-өзі сыйлау мотивтері, *Мен* тұтастығы, өзін-өзі сәйкестендіруге жету мотиві, өзін басқалар тарапынан тану мотиві);

- өзін-өзі дамытуға байланысты мотивтер (өзін-өзі растау, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі іске асыру, өзін-өзі таныстыру, өзін-өзі өзектендіру және т. б.);

- басқа іс-әрекет түрлерінің мотивтері (қарым-қатынас, бедел, жетістіктер, таным, оқу, моральдық мотивтер және т.б.).

Аталған мотивтердің өзін-өзі тану мотивімен және өзін-өзі тану әрекетімен өзара байланысу механизмдері шамамен бірдей. Өзін-өзі танудың дамыған мотиві барлық басқа мотивтердің жұмысына жағымды әсер етеді. Өзін-өзі танусыз, бірде-бір мотивті толық іске асыру мүмкін емес, сайып келгенде, бәрі өзін-өзі білуге, өзіне деген көзқарасқа, өзін-өзі реттеуге және өзін-өзі бақылауға байланысты болады, тек осы жағдайда барлық қалған мотивтерді жүзеге асыру сәтті болады.

Өзін-өзі танудың ең көп таралған *әдістеріне* мыналар жатады: өзін-өзі бақылау, өзін-өзі талдау, өзін кейбір «бейнемен» салыстыру, өзінің жеке тұлғасын модельдеу, әрбір қасиетте және мінез-құлық сипаттамасында қарама-қайшылықтарды түсіну. Өзін-өзі танудың ең кең және қолжетімді тәсілі басқа адамдарды тану болып табылады.

Адам өз жақындарының, достарының мінезін сипаттай отырып, олардың мінез-құлқының себептерін талқылай отырып, кейде өзін басқалармен салыстырып, осы мінездерді бейсаналы түрде өз бойына қабылдайды. Мұндай салыстыру жалпыны бөлуге және өз бойындағы ерекшені табуға мүмкіндік береді.

Өзін-өзі танудың кең таралған *құралдарының* бірі – өзіне-өзі есеп беру, ол әр түрлі формаларда жүзеге асырылуы мүмкін: ауызша (өзін-өзі талдау) және жазбаша (жеке күнделік жүргізу). Өзін-өзі тану құралдарына кинофильмдерді, қойылымдарды, көркем әдебиетті оқуды жатқызады. Соның барысында кейіпкерлердің психологиялық портреттері мен мінездеріне, олардың іс-әрекеттеріне, басқа адамдармен қарым-қатынасына назар аудара отырып, адам өзін еріксіз туындылардың кейіпкерлерімен салыстырады. Психологияны зерттеу өзін-өзі тануға кең мүмкіндіктер ұсынады.

Өзін-өзі танудың арнайы құралдарына психологпен жұмыс істеудің әртүрлі формалары кіреді. Жеке кеңес беру барысында психолог адаммен жұмысты барынша ашуға, оның өз проблемаларын түсініп, оларды шешу үшін ішкі ресурстарды табуына, өзін-өзі тану әрекеттерін жүзеге асыруына мүмкіндік береді. Әлеуметтік-психологиялық тренинг тобындағы жұмыс та жақсы нәтиже береді. Мұндағы байланыс топтағы әр қатысушыөзін көретін ерекше айна бола отырып, басқаларды және өзін-өзі тану үрдістерін анықтайды. Топ пен психологтың өзара іс-қимылының міндетті шарты басшымен құрылатын сенім және өзара қабылдау атмосферасы болып табылады. Психологияда көптеген психотерапиялық әдістер мен тәсілдер бар, олар жеке тұлғаға өзін тереңірек тануға ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі дамыту бағыттарын, әртүрлі өмірлік проблемалар мен қиындықтарды шешуге мүмкіндік береді.

Әр түрлі адамдар өзін-өзі тану қабілетіне ие болады. Қабілеттіліктер - бұл жеке тұлғаның білімдерді, іскерлік пен дағдыларды алудың жылдамдығы, тереңдігі, сапасы соларға байланысты, бірақ осы білімге, іскерлік пен дағдыға жинақталмайтын қасиеттері. *Өзін-өзі тануға қабілеттілік* -бұл өзін-өзі жылдам, сапалы, барлық жағынан және сайма-сай тануға мүмкіндік беретін жеке тұлғалық қасиеттер. Осы қабілеттердің әр түрлі даму деңгейіне байланысты адамдар бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Біреулері үнемі өзін-өзі танумен айналысады, өздерін жақсы және жан-жақты біледі және осы білімді өмірде және іс-әрекетте қолдана алады. Басқалары өзін-өзі танумен кезеңмен айналысады, олардың өздері туралы білімі үзінді түрде және қысқа болады, ең бастысы, олардың өздері туралы түсініктері жеткіліксіз, яғни шындыққа сәйкес келмейді.

Өзін-өзі танудың *нәтижесі* – саналы түрде тануға қолжетімді Мен-тұжырымдамаға біріктірілген, өзі туралы білімдер жүйесі және өзіне-өзі қарау жүйесі: жеке тұлғалық сәйкестік, өзін-өзі қабылдау, өзін-өзі сыйлау, өзіндік құзыреттілік сезімі.

Осылайша, өзін-өзі тануды ерекше танымдық іс-әрекет ретінде талдау оның заңдылықтарын, механизмдерін, мотивтерін, мақсаттарын, тәсілдерін, құралдарын, нәтижелерін анықтауға мүмкіндік береді [2].

Құндылықтар мәселесі адам туралы түрлі ғылымдарда «мәңгілік» қатарына жатады. Сонымен қатар, олардың әрқайсысы осы мәселенің өзіндік аспектісімен айналысады. *Философияда* білімнің ерекше саласы – аксиология – құндылықтардың табиғаты, олардың бір-бірімен, әлеуметтік және мәдени факторлармен және жеке тұлғаның құрылымымен байланысы туралы ілім ерекшеленеді. *Әлеуметтануда* құндылықтар жеке тұлға үшін норма ретінде қызмет ететін қоғамдық сананың элементтері ретінде қарастырылады. *Жалпы психологияда* жеке тұлғаның қалыптасуындағы құндылықтардың орны мен рөлі маңызды. *Әлеуметтік психологияны* зерттеу мәні тұлғаның немесе топтың әлеуметтендіру процесінде қоғамның құндылықтарын игеру болып табылады. *Даму психологиясы* адамның даму процесінде құндылықтардың онтогенезі мен олардың жас ерекшелік-психологиялық динамикасын зерттейді. *Педагогикада* ерекше бағыт бар – құндылықты тәрбиелеу, оның мақсаты адамның адамгершілік құндылықтарды таңдау қабілетін қалыптастыру, гуманистік идеалдарға негізделген моральдық өлшемдерді құру.

Құндылықты сана құбылыстардың маңыздылығының сан алуан түрлері мен типтері, олардың қасиеттері мен сапасы туралы тұрақты идеялардың жиынтығы ретінде қарастырылады. Құндылық санасына құбылыстардың құндылық өлшемдеріне сәйкестігі туралы идеялар, күрделі, лайықты, пайдалы идеялар кіреді.

Психологиялық ғылымда әлеуметтік және жеке тұлғалық құндылықтар, құндылық бағдарлары және жеке тұлғаның құндылық идеялары белсенді зерттеледі.

Әлеуметтік құндылықтар - бұл белгілі бір әлеуметтік топтың барлық мүшелерінің бірлескен өмір сүру тәжірибесін жақсы, қалаулы, дұрыс, жалпылайтын тамаша идея. Әр топтың өзіндік құндылықтары бар, олар көп немесе аз дәрежеде бір – бірімен қиылысуы мүмкін-толық сәйкестіктен толық сәйкес келмеуге дейін. Айналадағылардан құндылық ретінде бір нәрсе туралы көзқарастарды игере отырып, адам мінез-құлықты реттеушілерді өз бойына сіңіреді.

Жеке құндылықтар - бұл адамның ішкі әлемін қоғамның және жеке әлеуметтік топтардың өмірімен байланыстыратын құндылық бағдарлары.

Адам туралы ғылымдарда «құндылық бағдары» ұғымы «құндылықтар жүйесі» ұғымының синонимі ретінде де белсенді қолданылады. Құндылық бағдарлары деп адамның санасында стратегиялық өмірлік мақсаттар және жалпы дүниетанымдық бағдарлар (әл-ауқат, денсаулық, жайлылық, таным, азаматтық бостандықтар, шығармашылық, еңбек және т.б.) ретінде танылатын құндылықтардың көрінісі түсініледі. Құндылық бағдарлары адамның әлеуметтік топтардың саналы, қабылданған, игерген құндылықтары ретінде қарастырылады.

Жеке тұлғаның құндылық бағдарларының негізгі мазмұны-адамның саяси, философиялық, моральдық сенімдері, терең және тұрақты тіркемелер, мінез-құлықтың моральдық принциптері. Құндылық бағдарлары адамның тұрақтылығын, мінез-құлықтың сенімділігі мен дәйектілігін, адамның әлеуметтік әлеммен, басқа адамдармен қарым-қатынасының тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Құндылық бағдарлары-бұл адамның мінез-құлқын ынталандырудың маңызды факторы, оның әлеуметтік ерітінділерінің негізі. Құндылық бағдарлары жеке таңдау процесіне әсер етеді. Адам, егер ол өзін-өзі таңдаса және жауапты мінез-құлықты жоспарласа, әлеуметтік баға алатын әрекеттерді орындау туралы шешім қабылдаса және осы әрекеттердің салдарынан жауапкершілікті алдын-ала қабылдаған жағдайда, жеке тұлға ретінде өзін өзі жариялайды [3].

Құндылық бағдарлары-бұл жеке тұлғаның ішкі құрылымының элементтері. Олар адамның өмірлік тәжірибесімен қалыптасады және бекітіледі, белгілі бір құндылықтарды қабылдау немесе қабылдамау арқылы ол үшін маңызды емес.

Құндылық бағдарлары адамның тұтастығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді, сананың құрылымын және іс-әрекеттің бағдарламалары мен стратегияларын анықтайды, мотивациялық саланы, нақты объектілер мен қызмет пен қарым-қатынас түрлеріне мақсатқа жетудің құралы ретінде аспаптық бағдарлауды бақылайды және ұйымдастырады.

Осылайша, құндылық бағдарлары, ең алдымен, өмірді ұйымдастырушы принциптер ретінде белгілі бір мағыналарды таңдау немесе қабылдамау және оларға сәйкес әрекет етуге дайын болу.

Құндылық бағдарлары мынаны береді:

- Жеке тұлғаның мүдделері мен ұмтылыстарына жалпы назар аудару;
- жеке қалаулар мен үлгілердің иерархиясын ұстану;

- мақсатты және мотивациялық бағдарламалар;
- шағымдар мен беделді қалаулар деңгейі;
- маңыздылық критерийлері бойынша тиісті және іріктеу тетіктері туралы түсінік;
- өмірдің өзіндік «жобасын» жүзеге асыруға дайындық пен шешім қабылдау өлшемі.

Құндылық бағдарлары келесі сипаттамалар арқылы көрінеді және ашылады:

- адам өзіне, басқаларға, жағдайларға және т. б. беретін бағалар;
- экзистенциалды және моральдық боялған жағдайларда мінез-құлық жолын таңдау;
- өмірлік жағдайларды құрылымдау мүмкіндігі;
- проблемалық жағдайларда шешім қабылдау және жан жалдардан шығу мүмкіндігі;
- өз өмірінің үстемдігін орнату және өзгерту мүмкіндігі.

Құндылық бағдарларының қарама-қайшылықсыздығы мен тұтастығын жеке тұлғаның тұрақтылығы мен дербестігінің көрсеткіші ретінде қарастыруға болады. Тиісінше, олардың қарама-қайшылықтығы мен «бұзылуы» жеке тұлғаның жетілмегендігі мен маргиналдығының дәлелі. Бұл адамның бір жағынан бағалау мен шешім қабылдауға қабілетсіздігі (немесе, керісінше, бір рет белгіленген стереотипке сәйкес әрекететуге дайын болу), екінші жағынан ауызша және вербальды емес мінез-құлықты тарату арқылы белгіленеді.

Құндылықтар жүйесінің құрылымдылығы көп деңгейлі, өмірдің иерархиялық сипатын білдіреді, бұл адам өмірін реттеу үшін өте маңызды. Қарама-қайшылықты және нашар құрылымдалған құндылықтар жүйесі іс-әрекеттің практикалық реттелуіне кірмейтін құндылықтар декларациясын және, сайып келгенде, семантикалық реттеудің төмен деңгейін көрсетуі мүмкін. Сонымен қатар, құндылықтың реттеуші функциясы олардың иерархиясындағы құндылықтар туралы жеткілікті хабардар болған жағдайда ғана беріледі, бұл өз кезегінде жеке құндылықтардың нақты және нақты құрылымының болуымен, сондай-ақ рефлексияның жеткілікті дамыған деңгейімен анықталады [4].

Кез-келген адамның санасында құндылық бағдарларымен қатар әртүрлі құндылық идеялары да бар. Оларға белгілі бір әлеуметтік топтардың немесе тұтастай қоғамның адамға деген үміттерін көрсететін және ол білетін құнды стереотиптер жатады.

Құндылық идеяларының тағы бір категориясы - *құндылық мұраттары*. Сондай-ақ, құндылық ретроспективасы бар - біраз уақыт бұрын оның құндылықтары туралы субъектінің идеялары. Құндылық ұғымдарының санатына саяси көшбасшылар немесе жай таныстар болсын, белгілі бір адамдардың құндылық жүйелері туралы идеялар кіреді.

Кейбір зерттеушілер жеке қызмет түрі ретінде *құндылық-бағдарлық қызметті* бөледі (М.С.Каган). Бұл бағалау қызметі, оның барысында субъектінің қажеттіліктері мен мүдделеріне, мұраттары мен ұмтылыстарына негізделген белгілі бір объектілердің, құбылыстардың, оқиғалардың маңыздылығы бағаланады. Құндылық-бағдарлық қызметті нәтижесінде объект, құбылыс, оқиға субъект үшін құндылыққа айналады, яғни, белгілі бір адамдық, әлеуметтік немесе мәдени маңызға ие болады. Құндылық-бағдарлық қызмет, білім сияқты, рухани сипатқа ие, бірақ объект субъектісінің шағылысуының нақты формасы болып табылады. Оның ерекшелігі - ол объектілер арасындағы емес, объект пен субъект арасындағы қатынасты орнатады, яғни ол таза объективті емес, субъективті ақпарат, құндылықтар туралы емес, субъектілер туралы ақпарат береді.

Осылайша, құндылықтар - иерархиялық құрылымы бар және адам санасында құндылық бағдарлары түрінде көрінетін қосымша, тұрақты түзілімдер болып табылады. Жеке құндылықтар «тиісті модель» ретінде адамның өмірінің негізгі салаларына негізгі және тұрақты қатынастарын анықтайтын тұлғаны басшылыққа алады. Өмірдің мағыналық реттелуінің жоғары деңгейін көрсете отырып, жеке құндылықтар адамның өмірлік белсенділігінің мәні мен бағытын береді.

Әдебиеттер тізімі

1. 1997 жылы 11 қазанда Орталық Азияның барысына айналдырған «Қазақстан-2030» даму бағдарламасы / 25 қазан, 2016 жыл.
2. Психология самопознания и саморазвития [Текст]: учебник / С. А. Минюрова; Урал.гос. пед. ун-т. – Екатеринбург: [б.и.], 2013. – 316 с.
3. Амонашвили П.Ш., Омарова Г.А., Анарбек Н. Основы гуманной педагогики и самопознания / Учебник для вузов – Алматы: ННПООЦ «Бөбек», 2018.
4. Жалпы адамзаттық құндылықтар (5-11 сынып). Мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал. / ӘкімбаеваЖ.Ж., Хожамуратова С.Г. / – Алматы, «Бөбек» ҰҒПББСО, 2014. – 126 б.

РАЗВИТИЕ САМООРГАНИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНОЛОГИИ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТА

В современном быстро меняющемся мире системе образования приходится отвечать на многочисленные вызовы времени. В XXI веке в образовательном пространстве формируется новая модель вуза - университет инновационного типа, в котором создаются условия для подготовки специалистов компетентных в решении различных профессиональных задач. Общество в целом подошло к осознанию необходимости воспитания человека культуры с разносторонним мышлением, способного быть в гармонии с миром природы, социума и собственного внутреннего мира. В соответствии с современными требованиями к образованию интенсивно протекают процессы его модернизации. Предпринимаются попытки повысить результативность и эффективность профессиональной деятельности будущих специалистов. Все это требует от обучающихся развития высокого уровня навыков самоорганизации. В связи с отмеченной современной тенденцией и существующей необходимостью организовать учебную деятельность самостоятельно, развитые навыки самоорганизации становятся одними из самых востребованных качеств будущих профессионалов. Таким образом, среди педагогических исследований особую значимость приобретают работы, направленные на развитие навыков самоорганизации обучающихся и поиск для этого эффективных педагогических средств и технологий.

Исследованию некоторых аспектов процесса самоорганизации студентов вузов посвящены работы С.С. Амирова, Т.Н. Болдышева, Г. Добровецкой, В.И. Донцовой, вопросы повышения эффективности учебной деятельности рассмотрены в работах Ю.К. Бабанского, Н.Ф. Талызиной В.П. Беспалько, В.И. Загвязинского, В.В. Краевского, А.К. Громцевой, Н.М. Борытко, Н.В. Чекалевой, Ю.К. Бабанского, А.А. Бодалева, Л.И. Божович, М.И.Боришевского, П.Я. Гальперина, А.Я.Арета, В.И. Кнорринга, В.Н.Козиева, Ю.Н. Кулюткина, Л.И. Рувинского, Д.Н. Ушакова, Г.С. Сухобской, Н.Ф. Талызиной, Л.И. Уманского, Д.Б. Эльконина и других.

Рассмотрим понятие самоорганизация. Понятие «самоорганизация» и «самоорганизации учебной деятельности» по-разному представлено в научных работах современных зарубежных и отечественных исследователей.

Согласно Н.С. Копеиной, самоорганизация представляет «осознанную совокупность мотивационно-личностных свойств, согласующихся с индивидуальными (природными) особенностями субъекта, оптимально воплощаемыми в приемах и результатах деятельности» [1]. Н.А. Заенутдинова рассматривает самоорганизацию как «процесс упорядоченной сознательной деятельности личности, направленный на организацию и управление самой себя» [2].

Наиболее содержательная характеристика дана в работе С.С. Котовой, которая под самоорганизацией учебной деятельности понимает «деятельность студента, побуждаемую и направляемую целями самоуправления и саморегулирования своей профессионально значимой учебной работы, осуществляемую посредством системы интеллектуальных операций, ориентированных на решение задач самостоятельной рациональной организации своего учебного труда» [3].

Итак, в целом самоорганизация - это процесс движения к цели, который управляется мотивом и волей, реализуется посредством навыков и умений: анализировать, ставить цели, планировать, действовать по плану, оценивать, корректировать действия.

Можно отметить, что самоорганизация учебной деятельности - это процесс сознательной деятельности, побуждаемой и направляемой целями и ценностями профессионально значимой учебной работы.

Технология «тайм-менеджмент» функционирует в вузе в качестве организации жизни студента, нацеленной на наиболее рациональное планирование процесса обучения, самопознание, самосовершенствование и профессиональное становление. Благодаря своей направленности на самоорганизацию, самоуправление собственного жизненного процесса технология «тайм-менеджмент» является наиболее востребованной в организации самостоятельной учебной деятельности студентов. Большинство исследователей самоорганизации учебной деятельности отмечают у обучаемых постоянный дефицит времени, недостаточное владение навыками правильного распределения рабочего и свободного времени, а также умения конструировать учебную самостоятельную деятельность [4]. Тайм-менеджмент студента университета - это систематическое, последовательное и целенаправленное использование комплекса освоенных техник организации личной и учебной деятельности в повседневной практике с целью повышения эффективности самоорганизации. Тайм-менеджмент - это педагогическая технология, позволяющая рационализировать время жизни студента в соответствии с личными и учебными целями и ценностями. Самоорганизация учебной деятельности студентов

интегрирует в своем содержании ценностно-смысловое единство когнитивного (знаний студента о системе тайм-менеджменте), аксиологического (ценностное отношение к саморегуляции времени), деятельностного компонентов (умения саморегуляции учебной деятельности) [5].

Тайм-менеджмент студента - это организация студентом учебной деятельности в соответствии с учебной целью, задачами, имеющимися временными ресурсами, и управление организуемой деятельностью посредством технологии тайм- менеджмента.

Инновационные технологии активно внедряются в казахстанское образовательное пространство. Под инновационными технологиями понимаются такие стратегии образования, которые требуют усвоения не только определенных знаний, но и навыков его получения, что предполагает особую методическую нагруженность образовательного процесса. В настоящее время невозможно быть педагогически грамотным специалистом без изучения всего обширного арсенала инновационных образовательных технологий. Такими можно считать приемы тайм-менеджмента.

В структуре организации самоменеджмента студента можно выделить:

- ценностное отношение ко времени;
- целенаправленность учебной деятельности, мотивация;
- рациональное распределение физической и умственной нагрузки;
- контроль и оценка результатов учебной деятельности;
- коррекция саморегуляции жизнедеятельности [4].

Для повышения уровня саморегуляции студентов университета необходимо [4,5]:

-обеспечение освоения системы знаний тайм-менеджмента;

-использование тайм-менеджмента как педагогической технологии, позволяющей структурировать время жизни студента в соответствии с личными и учебными целями и ценностями, реализация Интернет-технологий тайм-менеджмента в целях повышения личной эффективности студента;

- развитие ценностного отношения к феномену саморегуляции;

- разработка индивидуального бюджета времени студентов;

- использование инструментов тайм-менеджмента: интеллект-карт, мобильных приложений и компьютерных программ: онлайн органайзеров, планировщиков задач, сервисов напоминания ежедневника, портфолио, дистанционного практикума, дневник самоменеджмента студента и др.

-освоение системы релаксации: специальные упражнения, средства арттерапии.

Цель освоения самоменеджмента в обеспечении развития первичных умений и навыков тайм-менеджмента: целеполагания, грамотной расстановки приоритетов, планирования времени на кратко-, средне- и долгосрочную перспективу, а также в передаче студентам необходимых знаний и умений тайм-менеджменту, закрепление и развитие которых необходимо продолжить в процессе дальнейшей учебной и профессиональной деятельности [4]. В процессе освоения тайм-менеджмента тренируется сознательный контроль над количеством времени, потраченного на конкретные виды деятельности, при котором специально увеличиваются эффективность и продуктивность. Управление временем может помочь рядом навыков, инструментов и методов, используемых при выполнении конкретных задач, проектов и целей. Этот набор включает в себя широкий спектр деятельности, а именно: планирование, распределение, постановку целей, делегирование, анализ временных затрат, мониторинг, составление списков и расстановка приоритетов [5].

Приемы тайм-менеджмента (майнд-менеджмента и самоменеджмента) позволяют студенту захватывать, анализировать и переориентировать информацию из различных источников, ускорять процесс подготовки к практическим занятиям (без потери качества) и принятие решений, автоматизировать учебные процессы и принимать решения в максимально короткие сроки.

В целом, следует отметить, что технология «тайм-менеджмент» способствует развитию навыков саморегуляции студентов, помогает увеличению продуктивности и самосовершенствованию обучающихся.

Список литературы

1. Копейна Н.С. Самоорганизация в становлении индивидуальности // Интегральное исследование индивидуальности: Теоретические и педагогические аспекты: межвузов. сб. науч. тр. / отв. ред. Б. А. Вяткин. Пермь: ПГПИ. - 1988 г. - С.50-59.
2. Заенутдинова Н.А. Формирование готовности к саморегуляции у студентов педагогического колледжа в образовательном процессе: дис. ... канд. пед. наук. Магнитогорск. - 2000 г. – 159 с.
3. Котова С.С. Самоорганизация учебно-профессиональной деятельности студентов: монография. Екатеринбург: Изд-во Рос.гос. проф.-пед. ун-та. - 2012 г. – 208 с.
4. Е.Н. Агранович Технология тайм-менеджмент как средство саморегуляции учебной деятельности студентов // Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Хабаршысы № 1(81), 2020. - С.195-200.
5. Реунова М. А. Педагогическая технология «тайм-менеджмент» как средство саморегуляции учебной деятельности студента университета: дис. ... канд. пед. наук. Оренбург, 2013 г. – 222 с.

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ ЖАҒДАЙЫНДА МУЗЫКА ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Ендігі басты міндет – осы мемлекеттің өркендеп өсуі, халықтың әлеуметтік, экономикалық жағынан кемелденуі болып табылады. Мемлекеттің әлеуметтік, экономикалық өсіп-өркендеуінің түпқазығы – білім мен ғылым екені даусыз. Еліміздің болашақтағы дамуы, өсіп-өркендеуі, әлемдік кеңістіктегі орны білімнің бағыт-бағдарына, оның тиімділігіне байланысты болмақ.

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы бүкіл ұлттың, елдің барлық атқару органдарының басты идеясына айналуы тиіс екендігін Қазақстан Республикасының тұңғыш перзиденті Н.Ә. Назарбаев атап көрсетті. Бұл білім саласына, соның ішінде білім саласының мамандарын дайындауға үлкен жауапкершілік жүктейтіні түсінікті. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің реформалануы қоғамның демократиялық бағытта дамуына бет алғанын айқындайды. Осыған орай білімге деген көзқарас түбегейлі өзгеріп, оқытудың жаңа түрлері, жаңа бағыттағы мектептер пайда болып, білім мазмұнының толығымен жаңаруына алып келді [1].

Күн тәртібінде қойылып отырған күрделі мәселелердің ішінде жас ұрпаққа білім беруді әлемдік деңгейге жеткізу үлкен орын алады. Жаңа білім парадигмасы балаға оқу қызметінің субъектісі ретінде қарап, шығармашылық қызығушылықтары негізінде білімге құндылық бағдарын қалыптастыра отырып, танымдық және рухани қажеттіліктерін қанағаттандыруды және жан-жақты дамыған, шығармашыл жеке тұлғасын қалыптастыруды көздейді. Қазіргі кезеңде республиканың білім беру жүйесінің ең басты мәселесі – қазақ мектептері түлектерінің білім сапасының деңгейін халықаралық дәрежеге жуықтату. Ол үшін мектепке заман талабына сай мемлекеттік білім стандартын енгізу, соған сәйкес кәсіби шеберлігі дамыған кадрлармен қамтамасыз ету, өркениетті ғылыми-әдістемелік бағытқа ынталандыру, жаңа базистік оқу жоспары мен жаңа буын оқулықтарына көшу, орта білімді ақпараттандыру, тағы сол сияқты білім беру саласында жүйелі жұмыстар атқару – еліміздегі ең маңызды әрі кезек күттірмейтін ауқымды істер.

Өткенге қарап басымызды иеміз, ертеңге қарап білек сыбанамыз демекші, бүгінгі бала – ертеңгі жаңа әлем. Демек бұрыннан қалыптасқан бағдарлама мен тәртіп ол үшін ескірген, тозған. Ал қазір ол барлық тұлғасымен жаңа тұрмысқа, жаңа оқуға, жаңа қатынастарға бейімделуі тиіс. Сондықтан оған жүйелі жәрдем беріп, ынта – ықыласын дұрыс бағыттайтын, қабілет – қасиеттерін дамытатын мектеп шаңырағы қажет.

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үдерісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде оқытушылардың инновациялық іс-әрекетінің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі – маңызды мәселелердің бірі. Білім беру саласы қызметкерлерінің алдына қойылып отырған міндеттердің бірі – оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жетілдіріп отыру және қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды меңгеру. Қазіргі таңда оқытушылар инновациялық және интерактивтік әдістемелерін сабақ барысында пайдалана отырып, сабақты сапалы әрі қызықты өтуіне ықпалын тигізуде. «Инновация» ұғымын қарастырсақ, ғалымдардың көбі оған әртүрлі анықтамалар берген. Мысалы, Э. Роджерс инновацияны былайша түсіндіреді: «Инновация – нақтылы бір адамға жаңа болып табылатын идея» [2]. Майлс: «Инновация – арнайы жаңа өзгеріс. Біз одан жүйелі міндеттеріміздің жүзеге асуын, шешімдерін күтеміз» - дейді. Ендеше «инновация» ұғымы – педагогикалық сөздік қорына ежелден енген термин. Ол кейбір ғалымдардың еңбектерінде «жаңа», «жаңалық енгізу», деп көрсетілсе, кейбіреулер оны «өзгеріс» деген терминмен анықтайды. «Инновация» деген сөз – латынның «novis» жаңалық және «in» енгізу деген сөзінен шыққан, ал оның қазақша аудармасы «жаңару, жаңалық, өзгеру» деген мағынаны білдіреді. Инновация термині қазіргі білім берудің теориясы мен тәжірибесінде кеңінен қолданылып жүр. Бірақ ғылымда бұл терминнің нақтылы анықтамасы белгілі бір категория ретінде берілмеген. Берілетін анықтамалардың көпшілігі бұл ұғымды кеңінен терең таныта алмайды. Инновацияны «Білім беру жүйесіндегі жаңалық енгізу» деп айтсақ, оның мағынасын тарылтқан болар едік. «Инновация» ұғымы ең бірінші XIX ғасырда мәдениеттанушылардың зерттеуінен пайда болды, яғни бір мәдениет түрлерін екінші ел мәдениетіне енгізу дегенді білдіреді және бұл ұғым этнографияда әлі күнге дейін сақталған.

Инновация аударғанда жаңа, жаңалық, жаңарту дегенді білдіреді дедік. Яғни, С. Ожегов сөздігіне сүйенсек, инновация бірінші рет шыққан жасалған, жуық арада пайда болған, бұрынғының орнын басатын, алғаш ашылған, бұрыннан таныс емес енгізілген жаңалық болып шығады. Инновация ұғымын әр елде әртүрлі түсінген. Кейбір мемлекеттерде (АҚШ, Нидерланды) бұл термин кең тараған. Ал, Арабия, Жапония тәріздес мемлекеттерде кезіктіру мүмкін емес. Сондықтан әр елде бұл құбылысқа

қандай көзқарас қалыптасқанынанықтау мақсатымен ғылыми-педагогикалық, техникалық, саяси әдебиеттер мен баспа беттерін зерттей келе, Ресейде, шетелдерде, ТМД елдерінде, Қазақстанда «инновация» ұғымына көптеген анықтамалар берілгенін көреміз [3].

Қазақстанда ең алғаш «Инновация» ұғымына қазақ тілінде анықтама берген ғалым Немеребай Нұрахметов. Ол «Инновация, инновациялық үдеріс деп отырғанымыз – білім беру мекемелерінің жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты бір бөлек қызметі» деген анықтаманы ұсынады. Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдануда оқытушы сабақты дайын күйінде бағалайды, әрбір білім алушының өзі ізденіп, ғылыми негіздерін өз бетінше игеріп, ғылыми зерттеуді көздейді, ал оқытушының негізгі міндетіне білім алушының іс-әрекетін бақылау жатады.

Кез-келген оқыту белгілі мөлшерде адамды дамытады. Оқитын пән қаншалықты жаңа, бағалы болса да, мұғалімнің шеберлігі қандай жоғары болсын, мұғалім мен оқушының өз белсенділігін туғыза алмаса, берген білім күткен нәтиже бермейді. Оқушының адам ретінде қалыптасуы белсенділік арқылы жүзеге асады. Жаңа бағдарламаның басты мақсаттарының бірі – баланы оқыта отырып, ой еркіндігін, белсенділігін, ізденімпаздығын қалыптастыру, өз бетінше шешім қабылдауға дағдыландыру және критериалды бағалау жүйесін енгізді.

Әйгілі зерттеуші Л.С. Выготский: «Дәстүрлі оқыту – бала дамуына тек қондырғы болып, дамуға стихиялы әсер етсе, яғни, «дамудың соңында жүрсе», жаңаша оқыту – «дамытуды өзімен бірге ала жүреді», - деген болатын. Сондықтан тек дәстүрлі оқытумен шектеліп қана қоймай, мұғалім әрқашан ізденісте болып, өзіне және шәкірттеріне тиімді жақтарын қарастырып отыруы тиіс.

Музыка пәнінде жаңа әдістерді пайдалану арқылы мектептегі сабақтарды жаңаша ұйымдастыру, мұғалімнің рөлі мен өзметінің артуына жағдай жасау, теориялық, ғылыми – педагогикалық және психологиялық зерттеулерге сүйене отырып, оқушылардың құзыреттілігін қалыптастыру, ақпараттық технологиялар мен инновациялық оқыту әдістері арқылы оқушыларды ізгілікке, елжандылыққа, саналылыққа, адамгершілікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке тәрбиелеу. Инновациялық әдістерді баланың білім деңгейіне және жас ерекшелігіне қарай оқу үрдісінде пайдалану негізгі міндет болып табылады.

Музыкалық білім беру – музыкалық іс-әрекеттерге үйрететін, іскерлік дағдыларды қалыптастыратын жүйелі жұмыс нәтижесі. Музыкалық білім мен тәрбие берудің негізгі формасы – музыка сабағы [4]. Музыка сабағындағы балалардың музыкалық іс-әрекетіне музыка тыңдау, ән салу, музыкалық аспаптарда ойнау, музыка ырғағы бойынша қимылдар жасау, қарапайым әуен шығару жатады [5]. Балаларды оқытып, олардың бойында осы іс-әрекеттерді жетілдіруде пән мұғалімдері біраз жылдар бойы музыка пәнінен жалпы білім беретін мектептерге арналған Д.Б. Кабалиевский, Б. Ғизатов, Ө. Байділдаев, Р. Жәрдемалиева, Г. Қарамолдаева, Л.М. Мамизерова, Г.М. Самоткина, М. Балтабаев, Т. Қышқашбаев, Б. Өтемұратова, А.И. Райымбергенов, Ш.Б. Құлманова, Б.Р. Сүлейменова, М.А. Оразалиеваның бағдарламаларын қолданып келді.

Музыка сабағында оқушыларды өзіне баурап алу, сын айту және мадақтауда музыка пәні мұғалімінің орны ерекше. Сонымен қатар, музыканы оқыту оқушының білім-білігі мен дағдыларын дамыту және осы дағдыларын, білімі мен түсініктерін ерекше бір жаңашыл тәсілмен жеткізу үшін жеке шығармашылығын дамытуға жетелеу арасында теңгерім орната білуді көздейді [6]. Баланың мектепке келген күнінен бастап музыка пәнінен сабақты дұрыс ұйымдастырып, білім беру музыка пәні мұғалімінің алдына көптеген міндеттер жүктейді. Бүгінгі күні осы міндеттер үдерісінен шығу мақсатында мектепте оқытылатын басқа пәндермен қатар музыка пәніне де көптеген өзгерістер, жаңалықтар енгізіліп, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» дербес білім беру ұйымы Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясымен және жалпы орта білім беретін мектептердің мұғалімдерімен бірлесіп құрастырған Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде «Музыка» пәні бойынша білім беретін педагогтарға арналған бағдарламасы жасалды. Осы жоғарыда айтылған мақсат-міндеттерді шешу тұрғысында әдістемелік құралда Қазақстан Республикасында орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде «Музыка» пәні бойынша оқу бағдарламасын басшылыққа алып жұмыс жасайтын пән мұғалімі оқушылардың музыка пәнінің маңызын түсіне білуіне жол ашып, мұғалім ән айтып, музыкалық аспапта ойнаумен қатар музыкант болу арқылы модельдеп көрсетуінің пайдасы зор екендігі айтылады. Сондай-ақ, бұл құралда білім беру жүйесіндегі инновациялық жұмыстар, оқу мақсаттары, оқу жоспарлары, оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту, оқыту тәсілі, тиімді оқыту және оқу, белсенді оқу, белсенді оқудағы мұғалімнің рөлі, оқушыларды уәждеу тәсілдері, музыка сабағын жүргізуді ұйымдастырудағы тәжірибелік жұмыстар көрсетілген. Музыка сабағында критериалды бағалауды қолдану, оқушыларды бағалауда қолданылатын әдіс - тәсілдер, оқытуды саралау, сабақты жоспарлау, модельдеу, кері байланыс, жаттығу жұмыстары, ықшамсабақтар, бағамдау мәселелеріне әдістемелік құралда орын берілген.

Жаңа бағдарламаның өзгешелігі: бағалау жүйесінде, үш тілдік саясат, сабақ жоспарының құрылымы, әр сабақта әртүрлі стратегияларды қолдана отырып, сабақтың сапасын арттыруға болатынын, оқушылардың мүмкіндіктерін шектемеуге, керісінше зерттеп-зерделеуге мүмкіндіктер беру керектігін ұғынды. Сұрақ қою, білім беру спираль бойымен жеңілден күрделіге қарай өсетінін, тапсырмаларды оқушылардың өздері орындайтындай етіп жоспарлауды үйреніп, түсінді.

Музыкант, жоғары оқу орнының оқытушысы Горан Фолкестад «Музыка мұғалімі – музыкадан хабарсыз, музыкаға қызықпайтын және музыкаға бейімі жоқ бала кездестірмейді», - деген екен. Әр оқушының бойында өзіндік музыкалық каталог бар десе болады. Бұны зерттеп табу, білу тек мұғалімнің шеберлігі, құзыреттілігі [7].

Музыка пәні адам өмірінің бөлігі ретінде оқушыларда музыкаға деген құндылықтық қарым-қатынастың қалыптасуына, музыканың базалық білімі, біліктіліктері және музыкалық қызметінің түрлерін меңгеруге, музыкалық қызмет процесінде шығармашылық өз ойын білдіру және коммуникация біліктіліктерін қалыптастыруға, ұлттық және адамзаттық мәдениет құндылықтарына деген көркемдік-эстетикалық қарым-қатынасты тәрбиелеуге, музыкалық және шығармашылық дағдыларды дамытуға бағытталған.

Оқу пәнінің мазмұны: «Музыка» пәнінің мазмұнын анықтау үшін музыканы оқыту мақсаттарының үш бөлімнен, алты бөлімшеден тұратын жүйесі жасалған. Музыкалық білім берудің мазмұндық бағыты оқыту мақсаттары жүйесінің үш бөліміне бағынған. Бұл бөлімдер оқушылардың музыкалық сауатын, орындаушылық және шығармашылық қызметін қалыптастыруға бағытталған. Бөлімдер мен бөлімшелер құрылымының логикасы оқушылардың музыкалық шығарма мәнін түсінудің негізі ретінде ақпараттарды қабылдауға негізделген.

Оқу жоспарында «Музыка» пәнінің басқа пәндермен, атап айтсақ «Бейнелеу өнері», «Дүниетану», «Жаратылыстану» сонымен қатар тілдік пәндермен пәнаралық байланысы қамтылған. Барлық бөлімдер бойынша дыбыстың жоғарылығын естіп, қабылдау және ырғақты сезіну дағдыларына баса назар аударылады. Барлық іс-әрекет түрлері шынайы өмірмен байланысты және дағдылардың бірі тікелей практикада қолданылады, ал басқалары шығармашылық ойлау потенциалын дамытады. Әсіресе, үнемі ырғақты сезінудің сақталуына, мысалы шығарманы бірдей бастау мен аяқтауға баса назар аударылады [7]. Мұғалім тоқсанның, жарты жылдықтың, оқу жылының соңында музыкалық жоба ретінде келесі іс-әрекеттерді: жеке, ансамбльмен ән салу және аспапта ойнау, оны концерттік, музыкалық қойылым және тағы да басқа формасында ұйымдастырып қолдануына болады. Тиісті терминология мен ескертулер білімді қолдау үшін үнемі пайдаланылуы тиіс. Мұғалім тапсырманы модельдеу үлгісін өзі көрсетуі маңызды. Мұғалімнің үдерістер мен әдістерді көрсетуі оқушылардың пән мазмұнын түсінуіне және ойлау қабілетін дамытуға ықпал етеді. Кезеңдерге бөліп түсіндіру оқушыларға барынша тәуелсіз болуға және зерттеу мен маңызды шешім қабылдауға қолдау көрсетеді. Шығармашылық процесс шексіз болып келеді. Музыкалық идеяларды ұйымдастыру, материалдарды жинақтау, жазу және импровизация, жұмыстың көрсетілімі, талдау және бағалау шығармашылық үдерістің кез-келген кезеңінде, бөлім бойынша, жеке сабақ уақытында да жүзеге аса алады. Жекелеген оқушылардың ойлары мен пікірлерін талқылау барысында мұғалім кері байланыс үшін жазып алуы мүмкін. Мұғалім, мысалы, барлық бейресми концерттер мен іс-шараларда жүргізілген жұмыстарға шолу жасау және таныстыру үшін оқушыларға қосымша уақыт бөле алады. Оқушылар өздері жасаған аспаптарында, дыбыстармен қарапайым тәжірибелер жасайтын болады. Оқушыларға шығармашылық жұмыстарының қағазбен басып шығарылған немесе электронды портфолиосын жинақтау ұсынылады. Ұсынылып отырған оқу жоспарында әр бөлімге сілтемелер келтірілген. Оқушылардың нәтижелерін жақсарту, белгілі бір әдістерді қолдану, тәжірибелер жүргізу немесе жаңа идеяларды дамыту үшін материалдардың ұсынылуы тиімді болуы қажет. Оқушылардың өткен бөлімдерде жасаған жұмыстарына шолу жасауға мүмкіндігі бар. Олар өз жұмыстарын іске асыру үшін игерілген процестерді, әдістер мен материалдарды пайдалана алады. Мұғалім әр сабақтың жұмыс үдерісі кезінде, оқушыларға музыкалық аспаптарды қолдану мен сақтау ережелерін, көрермен алдында өзін қалай ұстау мәдениетін түсіндіріп, қауіпсіздік ережелерін сақтауын қадағалайды.

Қорыта айтқанда, аталған бағдарламаға сәйкес алынған тәсілдерді сабақта тиімді қолданысқа енгізуге, баланың танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше білім алуға, шығармашылығын қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушылар оқудың қызықты жеңіл өтетіндігін, ұжымда бірлесіп жұмыс жасауға үйрететіндігін, білімнің тереңдігі, әрі тиянақтылығы артатындығы баяндалады. Яғни, оқушы өз ой-пікірін ашық еркін айтады, бір-бірін тыңдауға үйренеді, сыныпта ынтымақтастық атмосферасы қалыптасады.

Жаңартылған білім беру мақмұнының тиімділігі бастауыш сыныптарының барлық пәндері бірдей тақырып негізінде өрби отыра беріледі. Оқытудың небір жаңа әдіс-тәсілдері құндылыққа, тұлғаға, іс-әрекетке бағытталған. Осы білімнің ортақ қорытындысы музыка пәнін меңгеру нәтижелері критериялды бағалау жүйесін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: Оқулық. – Алматы, 2014. – 6 б.
2. Роджерс Э. Инновация туралы түсінік. - // Қазақстан мектебі, №4, 2006.
3. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике. – Рига: Эксперимент, 1998.
4. Қыдырбаева М. Мектептегі музыкалық тәрбие әдістемесі. Оқу әдістемелік құрал. – Астана: «Фолиант» баспасы, 2010. – 4 б.

5. Сүлейменова Р., Жұмалиева Г. Музыка пәнін оқыту әдістемесі (Бастауыш сыныптарға арналған). Оқу-әдістемелік құрал, 2-басылым., - Астана: «Фолиант» баспасы, 2012. – 20 б.

6. Жалпы білім беретін мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау басшылығы» - Астана. - 2016.

7. ҚР орта білім мазмұнының жаңарту аясында «Музыка» пәні бойынша бастауыш сынып мұғалімдерінің біліктілігін арттыру курс бағдарламалары. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015 ж.

ӘОЖ 37.02

Габбасова М.Т.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

МУЗЫКА МҰҒАЛІМІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ ДАМЫТА ОҚЫТУ ПРИНЦИПІНІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

«Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін арқалап келеміз», - деген еліміздің тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың сөзі ұстаздар қауымына үлкен тапсырыстарды артып отыр. Еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылуы, бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді. Жаңа кезеңге бет бұру оңай емес. Ол үшін болашақ ұрпағын тәрбиелеу рухани жан-дүниесі бай, халқын сүйген, ата-баба мұрасын қадірлейтін ұрпақана болашақ тірегі бола алады.

XXI ғасыр білімділер ғасыры болмақ. Білімділерді ойлап тербетер, баптап өсірер тәрбие керек. Ұрпақ тәрбиесі – ел алдындағы маңызы зор міндет. Еліміздің, қоғамның экономикалық, саяси, мәдени дамуына үлес қосатын, әлемдік инновацияға көтерілетін білімді де мәдениетті, парасатты, денсаулығы мықты азамат тәрбиелеп шығару – ұстаздар қауымының бүгінгі таңдағы баға жетпес міндеті. Адам ұрпағымен мың жасайды дегендей, ұрпақ тәрбиесі қай кезде де халықтық мәселе болған.

Білім мен ғылымның еліміздің дамуына оңтайлы әсер етуі үшін дүниежүзілік демократияландыру, оқыту жүйесін заман талабына сай үйлестіре алу міндеті сияқты бүкіл оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талаптар қоюда. Бұл XXI ғасырдың зерделі, дарынды, талантты адамын қалыптастыру бағытындағы білім беру мәселесі екендігін және ол мемлекетіміздің басты назарында екенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, мұғалімге білім берудің тиімді жолдарын қарастыру, таңдай білу еркіндігі тиіп отыр. Сондықтан қазіргі таңдағы педагогика жаңалықтарын қазіргі оқытылып жүрген пән ерекшелігіне қарай қолдана білу – оқыту мақсатына жетудің бірден-бір жолы.

Мұғалім адамды бала жастан тәрбиелейді, ақыл-ойын дамытуға, шығармашылық қабілеттерін оятуға күш салады, рухани дүниесі бай, білімді, іскер, өнертапқыш, жаңалыққа құмар болашақтың иесін сомдап шығарады. Жаңа білім парадигмасы бірінші орынға баланың осындай жеке тұлғалық қасиетін білім арқылы дамыту қозғалысын қойып отыр. Білімді жеке тұлғаға қарай бағыттау, студенттің өзін-өзі тануы, шығармашылық дамуы – оқытушылар қауымына үлкен жүк артып отырғаны белгілі [1].

Білім беруші оқытудың қазіргі жаңа технологияларымен жете танысып, өзінің педагогикалық, әдістемелік білімдерін жетілдіріп отыруы қажет. Оқыту технологияларын саралап, өзіне ыңғайлы, тиімді деген оқыту жүйесін таңдап, оның әдіс-тәсілдерін күнделікті сабақ барысында асқан шеберлікпен қолдана білсе, сөз жоқ, оқыту технологияларының қай-қайсысы да жақсы нәтижелерін көрсете алады. Сондай-ақ мұғалім әр технологияны бір шалып, кез-келген әдісті талғамсыз пайдаланудан аулақ болғаны жөн және өзі таңдаған технологияның әдіс-тәсілдерін әр студенттің өзіндік атмосферасына қарай қолдануы қажет.

Қазіргі кезеңде бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру, оқыту үрдісін ізгілендіру, дамытушылық функциясын арттыру мақсатында инновациялық технологиялар кеңінен қолданылуда. Барлық жаңа технологияның мақсаты – студенттің жеке басының дара және дербес ерекшелігін ескеріп, олардың өз бетінше ізденуін арттырып, шығармашылықтарын қалыптастыру. Осы орайдағы мұғалімнің шеберлігі оқыту әдістемесін жақсы меңгерумен қатар, педагогика ғылымындағы жаңа әдіс-тәсілдер мен шығармашылық жұмыстарды ұтымды пайдалануынан көрінеді.

Осыған орай музыка пәні оқытушыларының алдында бүгінгі күн талабына сай шығармашылықпен жақсы жұмыс жасайтын, қарым-қатынас жасай алатын біліктілігі дамыған тұлға даярлау міндеті тұр.

Өмірімізде болып отырған түбегейлі өзгерістер қоғамымызға жаңа талаптар қойып отыр. Бүгінде жоғары оқу орындарының мәдениет және өнер факультеттерінде қазақ мектептеріне музыка мұғалімін даярлау сапасын көтеру ісі ең басты мәселенің бірі. Ол мамандардың іскерлігінің түп тамыры музыкалық аспапты еркін меңгеруде жатыр. Мәдениет және өнер факультетіне түсушілердің барлығы дерлік музыка мектептерін бітірмеген ауыл балалары екенін былай қойғанда, олардың жас мөлшеріне сай орындаушылықты меңгеруге тежеу болатын, буындары қатып кеткен ересек жастар екенін айтып кеткеніміз жөн. Ендеше, нота сауатын танымайтын студенттің оқып, білім алуында, күнде өсіп, дамып, қарқынды адыммен алға басып отыруы керек. Ол үшін оқытудың алдыңғы қатарлы әдістемелерін

қолданып, маңызды принциптерін сақтап отыру шешуші рөл атқарады. Ол принциптердің ең озығы дамыта оқыту принципі. Бұл принципті оқыту сапасын жақсарту мақсатында пайдалану ісі бүгінгі педагогиканың ұстанған талабы.

Оқыту мен дамыту арасындағы байланысты Л.В.Выготский, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин, Л.В.Занков т.б. ғалымдар түбегейлі зерттеп, бала дамуындағы оқытудың рөлін, алар орнын анықтаған. Жүйенің авторлары «дамыта оқыту деп оқыту мақсаты, міндеттері, әдіс-тәсілдері баланың даму заңдылықтарына сәйкестендірілген оқытуды» атайды. Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Баланы оқыта отырып дамыту, бала бойындағы еркіндік, мақсаткерлік, ар-намыс, мақтанш сезім, дербестік, адамгершілік, еңбексүйгіштік, белсенділік және т.б. қасиеттерді дамыту.

«Даму дегеніміз – материалдық және идеялық объектілердің қайтымсыз, жаңа сапаның пайда болуына алып келетін заңды өзгерісі. Егер жаңа сапа қандай да бір қатынасында ескіден озса, онда дамудың прогрестік, ал егер ескіге жол берсек, регрестік түрі келетінде тұрады,» - деп тұжырымдайды З.Кариев [2].

Оқу – адамның психикалық дамуының формасы, элементі. Кез келген оқыту белгілі бір мөлшерде адамды дамытады.

«Даму» ұғымы сөздікте «... мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып, сапалық өзгерістерге айналуы», - деп түсіндіріледі. «Даму» ұғымының психологиялық анықтамасы – жаңарту үдерісі, жаңадан өмірге келіп, ескінің жоғалуы деген мағынаны береді. Барлық табиғат құбылыстары сияқты білім алушылардың психикасы да үнемі диалектикалық жолмен дамып, өзгеріп, бір деңгейден екінші деңгейге өтіп отырады.

И.Я.Лернер «даму» деген ұғымды педагогикалық заңдылықтарға негіздей отырып, адамның әртүрлі қиындықтардағы мәселелерді шеше білуге дайындығы деп түсіндіреді. Мұндай анықтама интеллектуалдық іс-әрекетті жоғары орынға шығарады. Мәселе қаншалықты күрделі болса, оны шешуге жұмсалатын ақыл-ой қызметі де соншалықты кең, ауқымды, демек даму деңгейі де жоғары болады.

Л.В.Занков ақыл-ой қызметінің төмендегідей көрсеткіштері дамуды іске асырады деп есептейді. Олар байқампаздық, өз ойын еркін жеткізе білу, практикалық іс-әрекеттер атқара білу. В.В.Давыдов ақыл-ойдың дамуының көрсеткіші ретінде жинақтай, қорытындылай алу дағдысын есептейді. Тұтас алғанда барлық авторлардың даму туралы ойлары оқыту барысында баланың психикасының жаңа сапалық деңгейге көтерілуі дегенге келіп саяды және оның басты шарты ретінде әрекет алынады.

Оқыту мен дамыту арасында тығыз байланыс бар екенін психология ғылымы жеткілікті дәрежеде дәлелдеп берді деп айтуға болады. Бұл мәселені түбегейлі зерттеп, бала дамуындағы оқытудың рөлін, алар орнын анықтаған көрнекті психолог Л.С.Выготский. Ол дамуды оқытумен тең, керісінше оқу мен даму екі бөлек үдеріс деген көзқарастарды қатты сынға алды. Ең алғаш рет бала дамуының төмендегідей екі аймағы болатындығы жайлы теория ұсынды.

1. Бала дамуының жақын аймағы – баланың тек үлкендердің көмегі арқылы атқара алатын істері.
2. Бала дамуының қол жеткен аймағы – баланың үлкендердің көмегінсіз істей алатын істері.

Баланың дамуы бірінші аймақты меңгеру арқылы жүзеге асады. Дамудың қол жеткен аймағы жақын аймақпен өзара қызметтесе отырып, оны игерген кезде дамуға өріс ашылады.

Дамыта оқыту – күрделі құрылымды, біртұтас педагогикалық жүйе. Оның нәтижесінде әр оқушының өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтерілуі көзделіп, оқыту барысында соған лайық жағдайлар жасалады. Дамыта оқытудың дәстүрлі оқытудан айырмашылығы көздеген мақсатында, мәнінде, мұмұнында, дамытудың негізгі факторында, мұғалімнің рөлі мен атқаратын қызметінде, әдіс-тәсілдерінде, оқушының білім алу белсенділігінің түрінде, оқу үдерісінің мүшелерінің әрекеттестік ерекшеліктерінде, олардың қарым-қатынас сипатында, танып-білу үдерісін ұйымдастыру және ондағы коммуникациялар түрлерінде.

Дамыта оқыту – дәстүрлі оқытуға соңғы уақыттарға дейін балама жүйе деп қарастырылды. Оның нәтижесінде әр оқушы өзін-өзі өзгертуші субъект дәрежесіне көтерілуі көзделіп, соған оқыту барысында лайықты жағдайлар жасау үлкен нәтиже берді.

Музыкалық білім беру саласында музыкант-оқытушының кемелінің әртүрлі деңгейін көрсететін дидактикалық үш жүйе бар:

1. Догматикалық – яғни жаттау арқылы оқыту принципі;
2. Түсіндіру арқылы оқыту принципі;
3. Дамыта оқыту принципі.

Догматикалық оқытудың әдістемесі жаттығуға, механикаландырылған қайталауға, санасыз жаттығуға негізделіп, студент ойлау мүмкіндігінен айырылады. Мұндай оқытудың мәні мынадай: «Мен сияқты ойна», «Менің айтуымша істе», «Менен кейін қайталап отыр», «Мына саусақпен мына нотаны ойна», т.б. Аталған талаптар үстірт үйрететін теріс жүйені көрсетіп, оқытушының студентті өзіне бағындырып, үстемдік жасауына әкеп соғады. Мұндай оқытушы студентті өзбетінше ойлауға, талдауға, қорытындылауға үйретпей, көзді жұмып артынан ере беруді қолдайтын, жалған қамқоршы қызметін атқарады. Бұл принципті ұстанған оқытушылардың жұмысы керітарпалыққа соғып, ақыры студенттің музыкаға зауқы соқпай, тіпті музыкадан жеріп кетуі мүмкін [3].

Түсіндіру арқылы оқыту принципі – оқытушы студенттің оқу материалын саналы түрде ұғып алуы үшін, жүйелі әңгімелеп, егжей-тегжейлі түсіндіріп оқытуды қалайды. Оқытудың бұл түрі ноталы текстті талдап, әрбір үзіндіні талқылап, анықтау арқылы қиындықтардың көзін ашу жолын қарастырады. Осының барлығы оқытушының жан-жақтылы түсіндіруі арқылы жүзеге асып, келесі шығармаға да жұмыс осылай жүргізіледі. Түсіндіріп оқыту принципі білім беру саласында жиі қолданылып «дұрыс» деп табылса да, қарапайым әдістеме болып саналып диалектикалық түрлендіруді талап етеді.

Түсіндіре оқыту принципі бүгінгі оқыту жүйесінде жетекшілік орын алып отыр. Бірақ, күнде өзгеріп отырған өміріміз, қайта құрылып отырған қоғам оқу білімінің өте тез өріс алуына байланысты, адамның үздіксіз саналы білім алуына қажырлы еңбек етуін талап етіп отыр.

Дамыта оқыту жүйесінің де мақсаты студенттің білімпаздыққа құштарлығын, күш жігерін арттырып, ақыл-ой еңбегіне қолайлы әдіс-тәсілмен қаруландырады.

Музыка маманының шығармаға жұмыс істеу арқылы өз еңбегімен тапқан орындаушылық концепциясы – оның шығармашылық табысы. Ендеше оның жұмысы нәтижелі болары сөзсіз. Шынымен студенттің ізденіп, өз еңбегімен алған білімі берік болып еш ұмытылмайды.

Дамыта оқыту принципі бұрынғы үйреншікті әдістермен қатар іске асып олардың дидактикалық бағыттылығын түбегейлі өзгертті. Бұл өзгерістің мәнісі неде? Оның мәнісі білімнің оқытушыдан студентке берілуінде емес, студенттің оқытушы басшылығымен, оның дұрыс бағыттап қадағалауымен білім алуында. Оқытудың бас кезінен қолданылатын бас принцип түсіндіріп, оқыту әдісімен ұштаса отырып студенттің ойлау дағдыларын бірте-бірте дамытып өз бетінше жұмыс істеуіне үйретеді [4].

Әдістемелік әдіс-тәсілдерді жете зерттеп, білгірлікпен орындауды қолдану – оқытушының шығармашылық ізденісі, соның нәтижесінде ол дамыта оқытудың міндетті қызметін арттыра түседі.

Дамыта оқыту принципінің мәні зерттеушілік (проблемалық) жағдайды туғызу арқылы білім алуға үйрету, яғни студенттің өз бетімен ойлап, түсініп мәселенің дұрыс шешімін іздеп табуға талапандыру. Мұның барлығы оқу-тәрбие жұмысын жан-жақтылы қамтитын дамыта оқыту жүйесінің әдістемелік әдіс-тәсілдері арқылы іске асады; соның кейбірін мысалға келтіреміз.

1. Музыкалық шығарманы талдаудың әр кезеңінде қолданылатын тәсілдер. Бастапқы кезеңде жүргізілетін жұмыстың екі түрі:

а) Шығарма қиын болмаса, талдауды студенттің өзі жүргізеді.

ә) Қиындау шығарманы оқытушы сабақта студентке таныстырып, талдақызсады.

2. Студенттің өз бетімен істеген жұмысына қорытынды талдау жасау тәсілі:

а) Үй жұмысының орындалу деңгейін талдау;

ә) Қателіктерді түзету мақсатымен орындаушыны тоқтату;

б) Сабақ қорытындысын жасау;

3. Оқытушының студентімен «рөл» алмасып оқыту тәсілі;

4. Сабақты жеке студентпен немесе топтастырып өткізу тәсілі;

5. Дайын бағдарламаны топтасып тыңдау тәсілі;

6. Студенттің өз бетімен дайындаған музыкалық шығармасын тыңдап, талқылау тәсілі;

7. Жарыс тәсілі:

а) Есту арқылы таныс әуендерді орындау, оның гармонизацияланған сүйемелін, транспозициялауын орындау;

ә) нотаны оқып-ойнау;

б) таңдап алынған шығармаларды орындау;

в) Лайықтау мен өңдеулер;

8. Студенттің өз шығармашылық өсуін талқылау әдісі;

9. Студенттің басқа бөлімдердің оқу ерекшеліктерімен танысу тәсілі;

Жоғарыда аталған тәсілдер бірнеше жылдар бойы іс-тәжірибеде қолдану арқылы тексеруден өтіп, студенттердің білім алып, ақыл-ойының дамуына ықпалын тигізді. Ол тәсілдер студенттердің музыкалық шығармаға өз бетімен жұмыс істеу дағдыларын дамытып қалыптастырғандығын, оқытушы басшылығымен аз уақыт ішінде анағұрлым көп шығарманы талдап, оларды меңгергендігін көрсетті. Топ алдында ойнағанда студенттердің жауапкершілігі артып, араларында жарыс туып, оның өзі оларды аудиторияларда, сахнада емін-еркін ойнауға тәрбиелегендігі, ал талдау барысында сырт көзбен байқағанын айтып, пікірталас тудырып, өз ойын тұжырымдап жеткізуге үйренгендігі – осының барлығы топтасып тыңдау мен жарыс тәсілдерінің жемісті нәтижесі.

Қорытып айтқанда, музыкалық ойлау қабілетімен қатар жалпы ақыл-ой қабілетінің, ой-өрісінің дамып, түбінде жаттығу арқылы түрлі қиындықтағы дағдыларды қалыптастырып меңгерудің нәтижесінде дамыта оқытудың түпкі мағынасы – оқуға үйрету мақсаты орындалады. Музыкант-оқытушының оқыту жұмысында дамыта оқыту принциптерін сақтап, әдіс-тәсілдерін түрлендіріп, асқан шеберлікпен қолданғанда ғана жоғарыдағы аталған міндеттер өз шешімін табады.

Әдебиеттер тізімі

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995. – 42 б.

3. Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар: Оқулық. – Алматы, 2014. – 312 б.
4. Раева Б.Р. Музыка аспаптарында ойнау шеберлігін жетілдіруде жаңа ақпараттық технологияны қолдану дағдылары. – Алматы: ТОО «Полиграфия-сервис и К^О», 2007. – 73 б.
5. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – М., 1996.

ӘОЖ 373.2.02

Гиниятова А.А.

*Батыс Қазақстан инновациялық – технологиялық университеті,
Орал қ., Қазақстан*

Есқақова Ф.Е.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Бүгінгі таңда жеке тұлғаны емес, оның даму үрдісін басқару қажеттігі айқындалып отыр. Білім алушының түрлі ақпараттың толассыз ағынында бағытталуы қиынға түсіп отыр, ол үшін оның талдау, құрылымдау, жүйелеу, мәселені шешу дағдылары жетік дамытылуы тиіс.

Жаңа педагогикалық технология балаларды оқу процесіндегі белсенділігін арттыруға тікелей әсер етеді. Міне осы талап тұрғысынан алғанда «Оқытудың интерактивті әдісі» шешуші орын алады. Егерде сабақ үстінде білім алушылар мен педагог арасында тығыз қарым – қатынас орнатылса және ұтымды нәтижеге жетсе, бұлайша оқытуды интерактивті деп атаймыз. Мұндай қарым – қатынас білім алушылардың өз ойларын талқылап, шешімін табуға тырысқан кезде байқалады. Тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің қазіргі даму кезеңіндегі қоғамның түрлі сфераларының құрылуы мен тұлғаның белсенділігінің жоғарылауы арасында байланыс айқындала түсуде. Осыған байланысты мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық әрекетін белсенді, оны тиімді басқару және дамыту тұрғыдан қамтамасыз ету күрделі мәселе ғана емес, маңызды әлеуметтік міндет болып табылады [1].

Мектеп жасына дейінгі балалардың оқуға қызығушылығын арттыруға бағытталған интербелсенді әдістердің орындалуына ойлау белсенділігі, тез үйрену, ептілік пен тапқырлық, талпыныс, дербестілік, еңбек сүйгіштік, байқампаздық т.б. қасиеттер әсер етеді.

Инновациялық әдістердің негізгісінің бірі - «интербелсенді оқыту әдісі». Бұл әдістің негізгі қағидасы – педагогикалық қарым - қатынас пен қарым- қатынас диалогі арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту.

Интербелсенді әдістерде басты назарды “процеске”, яғни үйрену процесінің өзіне, білім алушылардың “қалай” және “қандай әдіс-тәсілдер арқылы үйренетіндігіне” аударады. Яғни, интербелсенді сөзі - өзара әрекет ету бейімділігін білдіреді немесе әңгімелесу, әлде кіммен (адаммен) не болмаса әлде немен (мысалы, компьютермен) сұхбаттасу режимінде болады. Осы жерде білім алушылардың жауаптарынан гөрі мәселенің шешімін табуға талпынғаны маңызды. Себебі, интербелсенді оқытудың басты мақсаты – білім алушыларды өз бетінше ой қорытып, жауап табуға үйрету.

Интербелсенді оқытудың мәні мынада, оқу процесі іс жүзінде барлық білім алушы таным үрдісіне тартылатындай болып ұйымдастырылуы тиіс, олардың осыған байланысты не біледі, нені ойлайды түсінуге және рефлекстеуге мүмкіндігі болуы тиіс. Таным процесінде білім алушылардың біріккен іс-әрекеті, әркім өзінің жеке-дара үлесін қосатын, оқу материалдарын меңгеруді білдіреді, білімдерін, идеяларын, іс-әрекет тәсілдерін алмасу жүргізіледі. Және де бұл мейірімділік пен өзара бір-біріне қолдау көрсету аясында болады, ол тек қана жаңа білім алуға мүмкіндік беріп қоймайды, таным әрекетінің өзін де дамытады.

Интербелсенді әдістердің мәндік ерекшелігі, сипаттамасы – бұл субъектілердің өзара әрекеттестігінің бір бағыттағы белсенділігінің жоғарылығы, қатысушылардың өзара әрекеттестігі, эмоционалдық, рухани бірігуі.

Интербелсенді оқыту әдістері дәстүрлі оқыту әдістерінен оқу үрдісінде білім алушылардың өзінің өмірлік тәжірибелерін пайдалану арқылы есте берік сақтаумен, мәліметтерді талдап, жинақтау арқылы жеке және кәсіптік қабілеттерін аша алуымен ерекшеленеді. Интербелсенді әдістің тағы бір ерекшелігі білім алушылардың белсенділігі оқытушының белсенділігімен сәйкестігінде сонымен қатар білім алушымен мен педагогтың тұрақты өзара іс әрекетінде. Интербелсенді әдістерді қолдануда білім алушылардың сапалы дайындықпен қамтамасыз ету оқу процесінің нәтижелігіне тікелей байланысты [2].

Интербелсенді әдістерге мыналар жатады: проблемалық шығарма әдістері, презентациялар, пікірталастар, топпен жұмыс, «миға шабуыл» әдісі, зерттеулер, іскерлік ойындар, рөлдік ойындар, «инсерт» әдісі, сахналау, тест т.б.

Интербелсенді әдіске сондай-ақ әр түрлі көмекші құралдарды яғни ақпараттық қорларды пайдалану: интербелсенді тақта, бейне материалдар, слайдтар, флипчарттар, компьютерлер бейне фильмдер мен бейне сюжеттерді қарап шығып талқылау, әртүрлі науқандар мен акцияларды пайдалана отырып, таныстырулар жатады.

Қазіргі уақытта ұйымдастырылған оқу қызметтері барысында оқытудың интербелсенді әдістерін және интербелсенді құралдардың көмегімен педагогпен, білім алушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне жол ашылып отыр. Сондықтан оқу тәрбие үдерісінде үнемі жаңа оқыту құралдарының мүмкіндіктерін ұтымды пайдаланып, оған білім алушыларымызды үйрету – әр педагогтың басты міндеті.

Бүгінгі таңда мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың жаңа тәсілі – интерактивті оқыту өте тиімді және кеңінен қолданылады. Интерактивті оқыту балалармен тікелей білім беру іс-әрекетінің құрылымына әсер етеді, арнайы ұйымдастыруды және оқытудың қажетті интерактивті әдістері мен әдістерін ерекше таңдауды қажет етеді. Интерактивті оқыту технологиясы білім беру процесінің танымдық, коммуникативтік-дамытушылық және әлеуметтік-бағдарлық аспектілерін бір уақытта жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Бұл педагогке қысқа мерзімде және материалды игерудің жоғары сапасымен оқу тапсырмаларының кешенін шешуге мүмкіндік береді. Интерактивті оқытудың мақсаты-әр баланың эмоционалды және жеке өсуін қамтамасыз ету, балалар бір-бірімен белсенді қарым-қатынас жасайтын және сонымен бірге әркім өзінің сәттілігін, зияткерлік өміршеңдігін сезінетін, оқу процесін нәтижелі ететін қолайлы жағдай жасау [3].

Интерактивті оқыту түрінде балалардың танымдық іс-әрекетін ұйымдастыру келесі мәселелерді шешуге мүмкіндік береді:

- мектеп жасына дейінгі балалардың ойлау процестерін дамыту (талдау, синтездеу және т. б.);
- жасына сай зияткерлік және жеке міндеттерді шешу қабілеттерін дамыту;
- балалардың сөйлеу белсенділігін дамыту;
- коммуникативтік біліктер мен дағдыларды дамыту;
- мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғааралық өзара іс-қимылына мотивациялық дайындығын қалыптастыру;
- командада жұмыс істеу кезінде адамгершілік нормалары мен ережелерін қабылдау қабілетін қалыптастыру.

Интерактивті оқыту-бұл барлық қатысушылар таным процесіне қатысатын, өздері білетін және ойлайтын нәрселерді түсінуге және ойлауға мүмкіндік беретін білім беру процесі. Таным, материалды игеру процесінде тәрбиешілер мен мектеп жасына дейінгі балалардың бірлескен іс-әрекеті әркім өзінің ерекше жеке үлесін қосатынын, білім, идеялар, қызмет әдістерімен алмасатынын білдіреді. Сонымен қатар, бұл ізгілік пен өзара қолдау атмосферасында орын алады, бұл жаңа білім алуға ғана емес, сонымен қатар танымдық іс-әрекеттің өзін дамытуға, оны ынтымақтастық пен ынтымақтастықтың жоғары формаларына аударуға мүмкіндік береді.

Интерактивтік технологиядағы педагогтің ең басты міндеті ақпарат алмасу процесінің бағыты және оған көмек көрсету болып табылады:

- көзқарастың алуан түрлілігін анықтау;
- қатысушылардың жеке тәжірибесіне жүгіну;
- белсенділікті қолдау; теория мен практиканы біріктіру;
- қатысушылардың тәжірибесін өзара байыту;
- қабылдауды, меңгеруді, өзара түсінуді жеңілдету;
- шығармашылықты көтермелеу.

Интерактивті оқыту мақсаттарының бірі-білім алушы өзінің табыстылығын, өзінің зияткерлік өміршеңдігін сезінетін, бүкіл оқу процесін нәтижелі және тиімді ететін ыңғайлы оқу жағдайларын жасау. Интерактивті қызмет өзара әрекеттесуге, өзара түсіністікке, бірлескен шешімге және әр қатысушы үшін ең жалпы, бірақ маңызды міндеттерді қабылдауға әкелетін диалогтық қатынасты ұйымдастыруды және дамытуды қамтиды.

Интерактивті педагогикалық өзара әрекеттесу оның қатысушыларының қарым-қатынасының, олардың қарым-қатынасының, іс-әрекеттерімен алмасудың, олардың түрлерінің, формалары мен әдістерінің өзгеруі мен әртүрлілігінің жоғары деңгейімен сипатталады.

Интерактивті өзара іс-қимылды ұйымдастыру нысандары:

- 1) жеке (әрбір қатысушы тапсырманы өз бетінше орындайды);
- 2) Жұптық (тапсырма жұпта орындалады);
- 3) топтық (тапсырма кіші топтарда орындалады);
- 4) ұжымдық немесе фронтальды (барлық қатысушылар тапсырманы бір уақытта орындайды);
- 5) Планетарлық (қатысушылар тобы жалпы тапсырма алады, мысалы, жобаны әзірлеу; кіші топтарға бөлінеді, олардың әрқайсысы өз жобасын әзірлейді, содан кейін жобаның өзіндік нұсқасын айтады; содан кейін жалпы жобаны құрайтын ең жақсы идеяларды таңдайды).

Білім беру және білім беру міндеттерін шешу үшін мектепке дейінгі білім беру ұйымдарының тәрбиешілері келесі интерактивті формалар мен әдістерді қолданады:

Кейс әдісі - жекелеген білім беру салаларын игеру процесінде проблемалық жағдайлар түріндегі әдіс. Әдістің мәні қатысушыларға нақты жағдай ретінде модельделген белгілі бір жағдайдың сипаттамасы беріледі. Бірлескен іс-шаралар барысында олар проблемамен танысады және оны шешу жолдары туралы ойлайды. Шағын топтарда практикадан осы жағдайды ұжымдық талқылау өтеді [4-6].

Мектеп жасына дейінгі балалар үшін ойындар оқытудың қолайлы әдістері болып табылады. Рөлдік ойынның тән айырмашылығы-бұл қарым-қатынасты жандандыратын және қызықты ететін іс-әрекеттер туралы конвенция. Ойынның мақсаты-білімді тереңдету емес, Дағдылар мен қатынастарды дамыту.

Пікірталас, оқытудың интерактивті әдісі ретінде, белгілі бір мәселені мақсатты, ұжымдық талқылау, топта идеялармен, пікірлермен, пікірлермен алмасу. Талқылау барысында мүмкіндік толығымен ұсынылған:

- нақты өмірлік мәселелерді модельдеу;
- процеске қатысушылардың тыңдау және басқалармен өзара әрекеттесу қабілетін дамыту;
- көптеген мәселелерге тән шешімдердің түсініксіздігін көрсету;
- нақты жағдайларды талдауға үйрету, бастысы екінші деңгейден бөлу.

Интерактивті әдістерді қолдану нәтижесінде: ақпаратты тиімді игеру; коммуникативті құзыреттілік; ынтымақтастық; сенім; толеранттылық; эмпатия; рефлексия; танымдық белсенділік; шығармашылық тәуелсіздік; бірлескен іс-әрекеттен ләззат алу; бірлестік; өзара құрмет; маңызды әлеуметтік дағдыларды игеру; оқуды даралау.

Әдебиеттер тізімі

1. Нағымжанова Қ.М. Бастауыш білім берудегі жаңа технологиялар: Оқу құралы Өскемен, 2005.
2. Сарбасова Қ. Инновациялық педагогикалық технологиялар - Алматы, 2006.
3. Мұхаметжанова С.Т., Жартынова Ж.Ә. Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. Алматы, 2008.
4. «Учитель», «Интерактивные методы обучения». – 2000. - №1.
5. «Учитель», «Интерактивные методы обучения». – 2004. - №5.
6. «Педагогика», «Интерактивные методы обучения». – 2000. - №7.

ӘОЖ 373.3

Ергалиева Г.А., Билялова Г.А.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА «WORD WALL» ПРОГРАММАСЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) шешімімен «XXI ғасыр - ақпараттандыру ғасыры» деп аталады.

Заман талабына сай қазіргі білім жүйесіндегі игі өзгерістер мен жаңалықтар соның нәтижесі. Бүгінгі білім беру үдерісінде жаңа ақпараттық технологияны пайдалану және оны мақсатты түрде жүзеге асыру – ақпараттық қоғам дәуірінің негізгі көзі. Соның ішінде бастауыш сыныпта оқушылардың оқу танымдық іс-әрекетін арттыруда ақпараттық технологияларды қолдану мәселесін зерттеу бүгінгі күннің алдында тұрған өзекті мәселені қамтиды. Бұл жөнінде ҚР «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқыту және тәрбие берудегі жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру» – деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделген [1].

Ақпараттық технологиялар өз кезегінде бастауыш сынып оқушыларының бойындағы келесі қабілеттерді қалыптастыруға негіз болады. Олар логикалық ойлау, танымдық, шығармашылық т.б. Бастауыш сыныпта қолдануға икемді, әрі пәнді жеңіл игеруге көмектесетін бағдарламаларды тауып, оның тиімділігін эксперимент жүзінде тексеруде жүргізілген зерттеулердің қорытындысын жария етуде ақпараттық технологиялардың ролі, теориялық мәні, зерттелу деңгейін ұсынуды жөн көрдік.

Жалпы, «**Ақпараттық технология**» термині ғылымда XX ғасырдың 40-50 жылдары пайда болған, оны Америкада XX ғасырдың басында дидактиктер «оқуға арналған медиа» (instructional media), «оқыту машиналары» (teaching machines), «оқытуды автоматты түрде басқару» (programmed instruction) сияқты ұғымдармен атаған.

Ғылыми әдебиеттерде «Ақпараттық технология» ұғымына төмендегідей түсінік береді: «Ақпараттық технологиялар – бұл ақпаратты қайта өңдеумен байланысты үдерістер». Оқыту үдерісінің өзінде оқушыға үнемі ақпаратты беру және соған байланысты кері әрекеттер жүзеге асырылады.

Әдіскер В.Апатов, «Ақпараттық технология» анықтамасын былай деп кеңейте түседі - «Ақпараттық технологиялар дегеніміз ақпаратты қайта өңдеу үдерісін жүзеге асыратын құралдар мен

әдіс-тәсілдердің жиынтығы». Ақпараттық технология – ақпараттарды жинау, сақтау және өңдеу үшін бір технологиялық тізбекте біріктірілген әдістер мен өндірістік және бағдарламалық-технологиялық құралдардың жиынтығы. Сондықтан да ақпараттық технология ұғымы бір жағынан техникалық құралдарға қатысты болса, екіншіден оны меңгерту әдістемесімен де байланысты [2].

Д.Матрос «Ақпараттық технология» түсінігін қарастыра келе, кез келген әдістемелер мен педагогикалық технологиялар ақпаратты оқушыларға қайта өңдеуді ұсынатынын атап көрсетеді, демек, оның анықтамасы бойынша кез келген педагогикалық технология – бұл ақпараттық технология [3].

Ғалым Г.К.Селевко өз еңбегін оқыту үдерісіндегі компьютердің маңызына арнаған, ол «...оқыту үдерісінің технологиялық негізін ақпарат пен оның өңделуі құрайтындықтан, кез келген педагогикалық технология – бұл ақпараттық технология» деп көрсетеді [4].

Г.Д.Жангисинаның анықтауы бойынша оқытудың қазіргі заманғы ақпараттық технологиялары «оқытудың қазіргі заманғы технологияларын бағдарламалық-әдістемелік жағынан интерактивті түрде қолдауды қамтамасыз ететін қазіргі заманғы компьютерлік техника, телекоммуникациялық байланыс, бағдарламалардың инструменталдық құралдарының жиынтығы [5].

Сонымен, шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулерін талдай келе, біздер бастауыш сыныпта «**WORD WALL**» программасының оқу пәнін оқытудағы тиімділігі дегеніміз: - мәліметтерді әртүрлі деңгейде салыстыру, түрлі күрделі тапсырмаларды орындаудағы жылдамдығын бірнеше мәрте арттыруға, қол жетпейтін көрнекіліктерді пайдалануға мүмкіндік беретін өндірістік және бағдарламалық-техникалық құрылғылар мен тапсырмалар жиынтығы.

Wordwall – білім беру процесінің негізгі міндеттерінің бірін шешуге көмектесетін білім беру ресурсы – оқушылардың ынтасын арттыру. Бұл ресурстың көмегімен әр баланың мүмкіндіктерін ескере отырып, интерактивті немесе басып шығарылған нұсқада түрлі шаблондар арқылы ойындар ұйымдастыруға болады. Басып шығарылған нұсқасын PDF файлы ретінде жүктеп алуға болады.

Бастауыш сыныптарда Word wall программасын математика пәнін оқытуда пайдалану оқушылардың материалды дұрыс ұғынуына, ауызша есептеу дағдыларының қалыптасуына, пәнге деген қызығушылығының артуына жол ашады. Математикалық білім, біліктілік және дағдыларды меңгеру үдерісін ұйымдастыруда Word wall программасының маңызы зор. Сондықтан, егер бастауыш сыныпта математика пәнінде Word wall программасы пайдаланылса, онда оқушылардың математикалық сауаттылығы артады, өйткені бұл программа шапшаңдыққа, логикалық ой-өрісін дамытуға және алған мәліметтерді нақтылауға, қиын тақырыптарды меңгеруге мүмкіндік береді.

Қазіргі заман математиканың жан-жақты дамыған кезеңі. Ғылымның қайсы саласын алсақта математикалық білім жүйесінің қолданылмайтын жері жоқ деп айтуға болады. Мысалы физикада, биологияда, географияда, ғарышты игеруде және тағы басқа ғылымдар саласында математика ең қажетті құралдардың бірі. Сондықтан, математикалық білім кезінің бастауы, бастауыш сыныптардан басталатын математикалық білім мазмұнының алатын орыны ерекше [6].

Word wall программасын пайдалана отырып өткен сабақтардан үзінді келтіре кетейік.

1-сынып. Математика. Тақырыбы: 9 санын қосу және азайту [7].

Үйге берілген тапсырманы тексеру мақсатында оқушылардан программа арқылы тест алдым. Әр оқушы программа арқылы тест тапсырмасын орындады. Тапсырма орындалған соң компьютерде қанша дұрыс жауап болғанын көрсетіп, оқушыға бағасы беріледі. Оқушы өзінің жеткен жетістіктеріне қуанып, қанағаттана алуы керек. Нәтижесі: талаптануы артып, оқу белсенділігі, өз біліміне деген сенімділігі артады. Бұл әрине, 1-сынып оқушыларына өте жақсы әсер етіп, белсенділіктері артады.

«Цифрлар сыры» ойыны: орындары ауысқан цифрлардан сан құрау.

Анимация арқылы цифрлар шығып отырғанда балалардың қуаныштары шексіз болады. Ойын шығармашылық ізденіске жетелейді.

Нәтижесі: өз ісіне деген сенім пайда болады. Әр нәрсеге сын көзбен қарауға үйренеді. Салыстыруға, қорытынды жасауға үйренеді. Шығармашылық белсенділіктері артады.

Бастауыш мектеп математика курсы оқытуда оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа білім беру, бекіту және игерген білімді бақылау кезеңдерінде қарастырайық. Оқыту үдерісінің бұл кезеңдері оқушылардың өзіндік зерттеу іс-әрекеттерінің деңгейлерімен ерекшеленеді. Компьютерлік бағдарламаларды сабақтың барлық кезеңдеріне қолдануға болатындығын және әрбір кезеңде айтарлықтай оң нәтижеге қол жеткізуге болады.

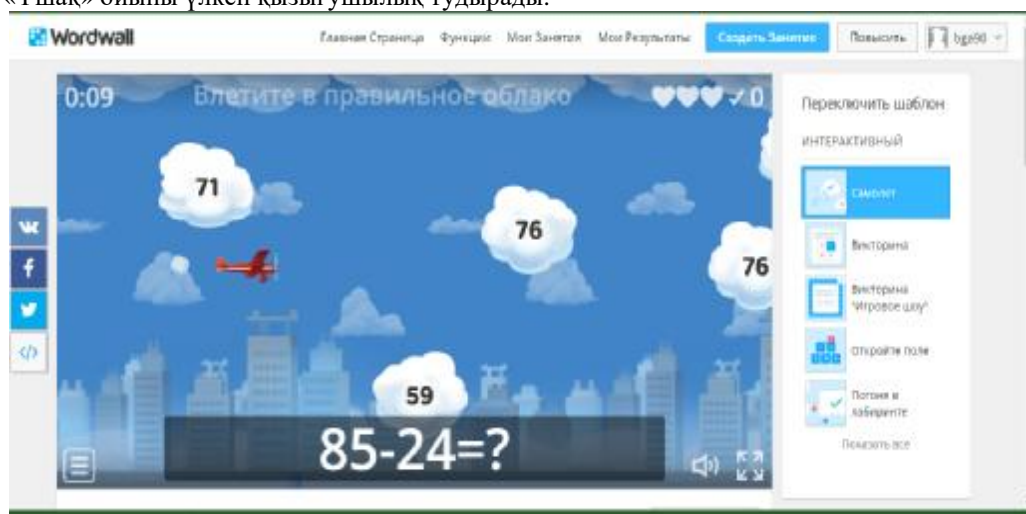
1-кестеде сабақты дәстүрлі және компьютерді пайдаланып оқытудың салыстырмалы талдауынан көріп тұрғандай, компьютерді қолдану оқу үдерісін өзгертпейтіндігі, яғни компьютер мұғалімнің қызметін жоққа шығармайтындығы, ол тек мұғалімге көмектесетіндігі көрсетілген.

1 кесте – Сабақты дәстүрлі және компьютерді пайдаланып оқыту

Оқыту үдерісінің кезеңдері	Дәстүрлі оқыту	Компьютерлік оқыту
Жаңа білімдерді беру және оларды қабылдау	Мұғалім негізгі тұлға: оқушылардың танымдық іс-әрекетін басқарып, мотивацияны жүзеге асырады. Оқуға	Оқыту мотивациясы күшейеді. Бұл оқытудың жаңа түріне қызығушылықтан туады.

	ынталандыруда мұғалімнің рөлі ерекше.	
Білімді түсіну, бекіту және қолдану	Ішкі кері байланыс жүзеге аса бастайды. Мұғалім көмегі азаяды. Сыртқы кері байланыс та жүзеге асып, мұғалім кеңесші ролінде болады.	Мұғалім көмекші рөл атқарады, оқушыларға оқу есептерін орындауға көмектеседі. Оқушылардың өз бетімен жұмыс істеуі артады.
Игерген білімді бақылау және тексеру	Ішкі және сыртқы кері байланыстар жүзеге асады (білімді бақылау мен бағалаудағы субъективизм).	Оқушылардың іс-әрекетін әділ бағалау мен өзін-өзі бағалау қажеттілігін қанағаттандыру.

Математика сабағында ауызша есептеу дағдыларын қалыптастыру жұмыстарын жүргізудің маңызы зор. Сабақта оқушылардың ойлау қабілетін дамыту үшін есеп шығарғанда орындайтын амалдарды ойша шешіп алуды дағдыландырған жөн. Осы орайда Wordwall программасында бұлттарды жинайтын «Ұшақ» ойыны үлкен қызығушылық тудырады.

1 сурет – «Ұшақ ойыны»

Бұл бағдарламалардың негізгі мақсаты – мұғалімге оқушылардың білімін тексеруді ұйымдастыруға көмектесу.

Сонымен компьютердің көмегімен оқытудың мынадай жақсы жақтарын атап өтуге болады:

- компьютерді пайдалану сабаққа деген қызығушылықты арттырады;
- компьютерге арнап оқушылардың ойлану дәрежесіне, материалды қабылдау ерекшелігіне байланысты әр оқушы үшін жеке бағдарлама құрып, оқушылармен дербес жұмыс жасауды күшейтеді;
- компьютер арқылы сөйлеу қабілеті дамымаған, нашар еститін т.с.с. кемшіліктері бар балаларды оқытудың тиімділігі артады;
- компьютер оқушыға материалдың қай тұсына баса назар аудару керек екенін көрсетіп, көмектесіп отырады, оны асықтырмайды, оқушы компьютер алдында қысылып ұялмайды. Сондықтан білмеген нәрсесін машинадан қайталап сұрап алады;
- компьютерді сабаққа пайдалану оған жұмсалатын уақытты үнемдейді.

Бастауыш сыныпта математиканы оқыту бағдарламаларындағы компьютерді қолдану тиімді болатын тақырыптарды анықтау, қойылған мақсатқа жетудің бірінші қадамы болып табылады.

Тестік тапсырмалар бастауыш саты оқушыларының білім сапасын қалыптастыру, дамыту, яғни бастауыш мектеп оқушыларының меңгерген білімі мен біліктіктерінің міндетті және мүмкіндік деңгейлерін нақты анықтауға арналып, ғылыми-әдістемелік жүйемен дайындалған дидактикалық құрал.

Математикадан есеп шығару үшін керекті дұрыс жолды, тәсілді таңдаудағы нақты мысалды келтірейік. Бастауыштан бастап әр деңгейде берілген тестік тапсырмаларын орындау келешекте ОЖСБ,ҰБТ-ға дайындау.

Тест тапсырмасын орындау арқылы оқушылар жүйелі ойлауға, байқағыштыққа, жауапкершілікке, уақытты тиімді пайдалануға тәрбиелейді.

Осы орайда Wordwall программасында «Лабиринт» тиімді. Бұл ойынға оқушылар қызығушылықпен қатыса атырып, тест тапсырмаларын орындайды.

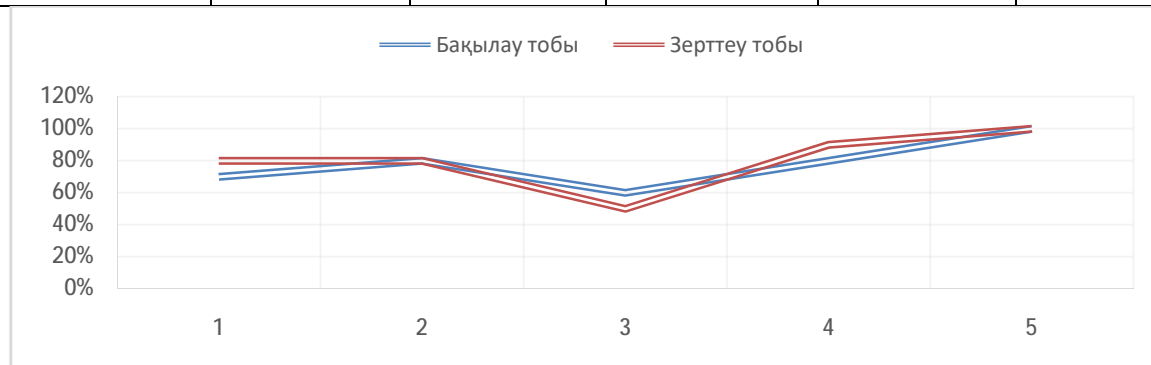

2 сурет – «Лабиринт ойыны»

Бастауыш сыныпта математика сабағында қалыптастырушы бағалау тапсырмасына бақылау тобына қағаз жүзінде және зерттеу тобына Wordwall программасы арқылы берілген тест қорытындысы төмендегідей.

2 кесте – Бақылау және зерттеу тобының тест нәтижесінің көрсеткіші

Тест №	Бақылау тобы			Зерттеу тобы		
	Тестке қатысқан оқушы саны	Дұрыс жауап саны	Қате жауап саны	Тестке қатысқан оқушы саны	Дұрыс жауап саны	Қате жауап саны
1	10	7 – 70%	3 – 30%	10	8 – 80%	2 – 20%
2	10	8 – 80%	2 – 20%	10	8 – 80%	2 – 20%
3	10	6 – 60%	4 – 40%	10	5 – 50%	5 – 50%
4	10	8 – 80%	2 – 20%	10	9 – 90%	1 – 10%
5	10	10 – 100%	0%	10	10 – 100%	0%

3 сурет – Бақылау және зерттеу тобының тест нәтижесінің көрсеткіші

Бастауыш мектеп жасындағы балаларды компьютерді қолдана отырып оқытудан байқағанымыз алдыңғы қатарлы педагогикалық әлеумет материалдың маңыздылығы мен ғылымилығын жоғалтпай, оқуды қызықты етуге болатынын жоққа шығармайды, толық үйлесімді мәселе болып қалыптасты. Оқыту барысында компьютерлік техниканы қолдану бастауыш сынып оқушыларын қызықтырады, өйткені олар оны бейне ойын ретінде қабылдап, бірақ өз қателіктерін тез түсінеді, себебі компьютерді пайдалана оқыту білімді қайталауға және тексеруге бағытталады. Баланың назарын аударатын тек компьютер – таңғажайып зат және одан үлкен әсер алады және нәтижесінде ғана қызығушылығы пайда болады.

Бастауыш мектептердегі математика сабақтарына компьютерді қолданудың негізгі мақсаты – бұл әр бір оқушының оқу материалдарын меңгеру дәрежесі туралы ақпараттарды алуына мүмкіндік бере алатын «мұғалім-оқушы» тізбегіндегі үнемі тұрақталған кері байланысты қалыптастыру. Жоғарыда аталып көрсетілгендей, тек дәстүрлі әдіс-тәсілдермен ғана бұл жұмысқа қол жеткізу өте қиын, себебі бұл жағдайда мұғалім осы мәселені шешу үшін көптеген нұсқаларды жинақтап және көбейтуі тиіс, алынған нәтижелерді тексеруге көп уақыты шығындалады.

Қорытындылай келе бастауыш сыныпта Wordwall программасын математика сабағына пайдаланғанда дидактикалық бірнеше мәселелерді шешуге көмектеседі:

- Пән бойынша базалық білімді меңгерту;

- Алған білімді жүйелеу;
- Өзін – өзі бақылау дағдыларын қалыптастыру;
- Жалпы оқуға деген ынтасын арттыру;
- Оқушыларға оқу материалдарымен өздігінен жұмыс істегенде әдістемелік көмек беру.

Демек, оқытудың негізгі мақсаты – оқушыны дамыту, пәнге деген қызығушылығын арттыру. Осы мақсатқа сәйкес, оқыту теориясында негізгі орын алған мәселе - дамыта отырып компьютерді қолданып жүзеге асыруға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы 2007 жыл 27 шілде № 319.
2. Д.Халметова «Бастауыш сынып оқушыларының математика пәніне қызығушылығын ақпараттық технологиялар негізінде арттыру» - Түркістан, 2015.
3. Б.Айтмамбетова «Оқыту процесін ұйымдастыру» - Алматы, 1991.
4. Е.Ы.Бидайбекова «Білімді ақпараттандыру және оқыту мәселелері» - Алматы, 2014.
5. А.Х.Қасымова Оқушы білімдерін жаңа ақпараттық технологиялар арқылы интеграциялаудың педагогикалық шарттары: пед. ғыл. канд. ... дис. - Атырау, 2007.
6. П.С.Сығымбекова, А.С.Тортаева, З.Ы.Тлеубаева «Бастауыш мектепте математиканы оқыту әдістемесі» - Тараз, 2016.
7. Т.Қ.Оспанов, Ж.Т.Қайыңбаев т.б. «Математика» 1-сынып, - Алматы, 2012.

ӘОЖ 37.034

*Ергалиева Г.А., Муканова Н.Е., Кайырсапарова И.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ АТА-АНАЛАРМЕН БІРІККЕН ЖҰМЫСТАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Қазіргі кезде егемен елімізде білім берудің жаңа жүйесі жасалып, әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Себебі, білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болуда. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде отбасының алатын орны ерекше. «Қазақстан 2020: болашаққа жол» атты Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасында: «Қазақстан жаңарып әлемдегі ең дамыған елдердің қатарына енуі тиіс. Мұндай миссия кәсіптік білімі, дені сау әрі адамгершілігі мол, бәсекеге қабілетті, патриот және әлеуметтік тұрғыдан жауапты жастардың ғана қолынан келеді. Осыған байланысты мемлекеттің басым міндеті мемлекеттік жастар саясатын уақыт талаптарына сай бейімдеу арқылы жастарды Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігінің маңызды факторына айналдыру. Қазақстанда отбасы әрқашан әлеуметтің аса маңызды құраушы элементі ретінде ретінде қарастырылып келеді. Ол қоғам болмысының, мемлекеттің негізі, адалдық, адамгершілік және рухани үйлесім жүйесіндегі маңызды буын болып табылады». Осы тұжырымдамаларда отбасының қоғам алдындағы атқарар міндеті көрсетіліп, бұл өз кезегінде зиялы қауымды құруда жас жеткеншектерді дамыту, өмір құндылықтарын игертуде, психологиялық қауіпсіздікті және тұрақты сананы қалыптастыруға негіз болады. Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында жеке тұлғаның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы интеллектін байыту міндеті көзделген [1]. Демек жастарды терең білімді, жан-жақты мәдениетті және жалпы адамзаттық құндылықтарды саналы түрде бағалайтын, сол тұрғыда өз болмысын таныта алатын тұлға ретінде тәрбиелеу уақыт талабынан туып отыр.

Қазақ халқы ертеден-ақ адамдар арасындағы сыйластық қарым-қатынастарға ерекше көңіл бөлген. Ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа жеткен асыл қазынасының ішкі астарына зер салсақ, ата-бабамыз ұстанған тәлім-тәрбиенің биік шоқтығына тап боламыз. Шыр етіп дүние есігін ашқан сәбиден бастап, адамның қартайып о дүниеге аттанғанға дейінгі кезеңі аралығында адам өмірі сол қоғамның заңдары мен ережелеріне тығыз байланысты болады. Қай қоғамға да, қай заманға да тәрбиелі, білімді адам қажет. Ұлы бабамыз әл-Фараби: «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі тиіс, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекке, оның барлық өміріне апат әкеледі», - деп тәрбиенің маңызын жоғары бағалайды. Ал тәрбие мектебі этика мен мораль қағидаларына жүгінеді.

Отбасы, жанұя, әйелмен, семья деген атаулар бір мағынаны береді. Мәселен, “Отбасы – семья, үй деген сөздің синонимі” [2], яғни бір оттың (ошақтың) басында өмір сүріп жатқан қандастар. “Жанұя - өмірдегі туысқандық қарым – қатынастық ортақ белгісі”[3]. “Әйелмен – ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан адам баласының әлеуметтік ортасы” [4]. “Семья - некеге немесе

қандас туысқандыққа негізделген қоғамдық шағын топ, адам тұрмысын ұйымдастырудың бастапқы формасы» [5].

Осы төрт анықтамадан шығатыны – адамның өз өмірінің негізгі процестерін бастан кешіретін кіші әлеуметтік топ отбасы болып табылады. Отбасындағы әрбір адам өмірінің онымен тығыз байланыстылығы сонша, ол әрбір отбасы мүшесінің дамуына шешуші әсер етеді.

Отбасы - қоғамдық қатынастар мен процестердің алуан түрлі формалары біртұтас болып ұштасатын комплексті әлеуметтік құбылыс. Сондықтан да отбасыға объективтік тұрғыдан ғылыми зерттеу жүргізу оңай емес. Адам мен қоғам үшін отбасының маңызы, атқаратын қызметі алуан түрлі болғандықтан оны зерттеуші қоғамдық ғылымдар да көп. Бұл ғылымдардың әрқайсысы өз анықтамасын беруге тырысады.

Әлеуметтану ғылымы оны былай анықтайды: отбасы дегеніміз – тарихи өзгеріп отыратын әлеуметтік топ, оның жалпы белгілері – бөтен адаммен жыныстық байланыс орнату, туысқандық қатынастар жүйесі, адамның жеке-дара адамгершілік сапаларын қалыптастырып дамыту, белгілі бір экономикалық қызметті іске асыру [6].

Отбасы еркек пен әйелдің табиғи физиологиялық және басқа қажеттерін (рухани, этикалық, эстетикалық қажеттерін) өтеп, ұрпақ өсіру арқылы қоғамды қалпына келтіре дамытушы әлеуметтік топ болып табылады. Отбасының жоғарыда келтірілген анықтамасы бойынша, ол - отбасындағы қатынастар, отбасының құрылымы мен формасы тарихи өзгеріп отыратын әлеуметтік топ. Отбасы ұсақ (кіші) топ ретінде мынадай негізгі функцияларды іске асырады:

- репродуктивтік (бала табу арқылы қоғамды қалпына келтіру);
- экономикалық (өндіру және тұтыну);
- қорғаныс функциясы (отбасы мүшелерінің денсаулығына, материалдық игіліктермен қамтамасыз етуге, қауіп-қатерден қорғауға қамқорлық жасау);
- балаларды оқыту-тәрбиелеу;
- эмоциялық (ерлі – зайыптылардың бірін-бірі сүйуі);
- әлеуметтендіру функциясы (балаларды қоғамдық тәртіпке, мінез-құлыққа баулу). Отбасының өзінің тарихи өзгерісіне байланысты бұл функциялардың арақатынасы да өзгеріп отырады.

Отбасының формасы мен атқаратын міндеттерінің (функциясының) өзгеруі, өндіргіш күштердің дамуына, яғни адамның шығу тегін айқындайтын элементтердің дамуына байланысты болады. Бұл жөнінде Ф.Энгельс өзінің «Отбасының, жеке меншіктің және мемлекеттің шығуы» деген еңбегінің кіріспесінде былай деп жазды: «Қоғамның материалистік ұғымына сәйкес тарихтағы шешуші күш сайып келгенде өмірді тікелей өндіру және ұдайы өндіру болып табылады. Алайда, өндіріс те екі түрлі болады.

Бірінші жағынан – тіршілік қажеттерін: азық-түлік, киім-кешек, баспана және бұларды өндіру үшін қажетті құралдар өндіру;

Екінші жағынан – адамның өзін өндіру, ұрпақты өсіру. Белгілі тарихи дәуірде және белгілі бір елде өмір сүретін адамдардың қоғамдық қатынастары өндірістің осы екі түрімен: бір жағынан, еңбектің, екінші жағынан, семьяның даму дәрежесімен анықталады...» [7].

Қазір қоғамдағы отбасы кіші әлеуметтік топ қана емес, ол сондай-ақ құқықтық институт та болып табылады. Кіші әлеуметтік топ ретінде отбасы бірқатар міндеттерді іске асыратынын жоғарыда айттық. Құқықтық институт ретінде отбасы – туысқандық және некелік қатынастар арқылы өзара байланысты адамдар тобы. Оларға тиісті құқықтық нормаларға сәйкес белгілі бір құқықтар мен міндеттер берілген. Отбасының өзіндік тарихи даму формалары бар. Мәселен, адамдардың өндіріс тәсіліне сәйкес отбасы да әлеуметтік топ ретінде тарихи дамып отырады.

Отбасы нақты қоғамда өмір сүреді, сондықтан отбасының жалпы сыйпатымен қатар өзі өмір сүретін қоғамдық қатынастардың мазмұнына сәйкес ерекше белгілері де болатыны түсінікті. Отбасы туралы философ, педагог, психолог, әлеуметтанушы, мәдениеттанушы, ғалымдар анықтама беріп, еңбектер жазып, осы проблеманың негізін қалаған. Зерттеулерге сүйенсек отбасы тәрбиесінің ең маңызды бөлігі бұл баланы адамгершілікке баулу. «Адамгершілік» терминін алсақ, ол «мораль» сөзінің негізі болып табылады және ол сөздіктерде ХҮІІІ ғасырдың аяғында ғана жазыла бастады. «Этос» түсінігін мінез деп алып, Аристотель «этикалық» деген сын есім жасады. Оны өжеттік, рақымдылық, жомарттық т.б. сияқты адам мінезіне қатысты қасиеттерді топтау үшін қолданды. Осындай этикалық қасиеттерді зерттейтін ғылымды Аристотель этика деп атаған [8].

Мораль – этиканың зерттеу нысаны. Этикаға нормативті этика мен мораль теориясы кіреді. Нормативті этика игілік, жақсылық, жамандық, әділеттілік мәселелерін зерттейді, жеке адам мінез-құлқының кодексін жасайды. Мораль теориясы моральдың мәнін, нормаларын, тарихи сипатын анықтайтын заңдылықтарын зерттейді.

Аристотельдің ілімін әрі қарай әл-Фараби «Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде бұл – адамшылық қасиеттері болып табылады, қасиеттер дегенде біз әрбір нәрсенің игілікті жағы, соның өзінің және оның әрекеттерінің абзалдығында және жетілгендігінде деген мағынада айтамыз. Егер осы екеуі бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекетімізден абзалдық пен жетілгендікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз:

біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады...», - деп адамның өсіп-жетілуіндегі жақсы мінез-құлық пен ақыл-ой парасатына елеулі орын береді [9]. Бала тәрбиесін терең зерттеген бұрынғы кеңес педагогы А.С.Макаренко баланың жан жүйесіне әсер етуде дауыс ырғағының ерекше маңызы бар екенін көрсеткен болатын. Ұлы педагог: «Егер менімен жұрт тек бір қалыпты дауыспен сөйлесетін болса, мен бір жылдан кейін дарға асылып өлер едім», - деп, дауыс ырғағына өзінің қаншалықты мән беретінін білдіре келе: «Қайткенде де сіздің сөзіңізден еркінсізді, сіздің мәдениетіңізді, сіздің жеке ерекшелігіңізді сезіне алатындай болсын», - деп көрсетеді. Міне осы тұрғыда туғаннан құлағына жағымды ең жақын адамы анасының дауысы, ішкі үні арқылы берілген тәрбие баланың бойына сіңімді бола отырып оларды әдептілікке, мейірімділікке, қайырымдылыққа жетелейді.

Балаларға нақышына келтіре сөйлеген сөздің өзі теңдесі жоқ әсер ететіні, олардың есту сезімін дамытып, санасын оятатыны белгілі. Бұл тұрғыда ата-аналармен жүргізілетін мектеп-отбасы-бала үш жақты жоспарлы жұмысын жетілдіру маңызды. Бастауыш сыныпта дұрыс жоспарлы ұйымдастырылған отбасы тәрбиесі нәтижесінде жас ұрпақты шынайы адамгершілікке баулып, соның ішінде келесі қасиеттердің қалыптасуына негіз болады: қайырымдылық, кішіпейілдік, ізеттілік, мейірімділік, имандылық, парасаттылық, рақымдылық, жолдастық қарым-қатынас, адалдық, қанағатшылдық, шыншылдық, әділеттілік, патриоттық, ұқыптылық, жауапкершілік, ынтымақтастық, өзара сыйластық, еңбексүйгіштік т.б.

«Адам ұрпағымен ғана мың жасайды», - деп тұжырымдаған халық ұл-қызына жан-жақты, терең, жүйелі білім, тәрбие беруді басты мақсат тұтқан. «Ұлың өссе, ұлы жақсымен ауылдас бол, қызың өссе, қызы жақсымен ауылдас бол», - деу арқылы адамдардың адамгершілік қасиеттері мен жақсы мінез-құлықтарының бала тәрбиесіне тигізер ықпалын көрсетуге талпынған. Халықтық педагогикада адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда ақыл-кеңес беру, бата, үлгі-өнеге көрсету, түсіндіру тәрізді әдістерді, аталар өсиеті, салт-дәстүрлер, халықтық мейрамдар, діни ілімдер, ұлттық ойындар, фольклорлық шығармалар сияқты құралдарды қолданып келеміз.

Сонымен өз зерттеуімізде адамгершілік тәрбиені педагогикалық үрдіс ретінде қарастырып, бастауыш мектеп жасында қалыптасуы тиісті адамгершілік-гуманистік қасиеттерді былайша топтадық:

- гуманистік қасиеттер: қайырымдылық, кішіпейілділік, қарапайымдылық, рақымдылық, ізеттілік, имандылық, мейірімділік;
- ұжымшылдық қасиеттер: ұжымшылдық сезім, өзара сыйластық, ынтымақтастық, достық, жолдастық, жауапкершілік;
- еңбексүйгіштік қасиеттер: еңбексүйгіштік, еңбек тапсырмаларына адал ниетті қатынас, өз еңбегінің нәтижесіне жауапкершілікпен қарау, қанағатшылдық;
- тұлғаның жүріс-тұрысын рухани тұрғыдан реттеу ерекшелігінің қасиеті: ұқыптылық, шыншылдық, парасаттылық, шын берілгендік;
- тұлғаның құндылықтарын жіктеу ерекшелігіне байланысты қасиеттер: әділеттілік, өзін-өзі объективті бағалау.

Бастауыш сынып оқушыларын отбасы тәрбиесі негізінде адамгершілікке тәрбиелеу мүмкіндіктеріне тоқталатын болсақ.

1 кесте - Ата-аналармен біріккен жұмыстарды өткізу бағдарламасы

№	Шаралар атауы	Сағат саны
1	Ата-аналар конференциясын ұйымдастыру	2
2	Ата-аналарға арналған тренинг семинар	2
3	Мен және менің жанұям атты конкурс	2
4	Ата-аналармен біріккен спорттық эстафеталық жарыстар	2
5	Ата-аналар тарапынан этикалық әңгіме сағатын өткізу	2
6	Ата-аналармен біріккен театрландырған көрніс қою	2
7	Ертегі терапия әдісін қолдану арқылы балалармен сыныптан тыс жұмыстар	2
8	Ата-аналармен біріккен әдеп күнделігін құру	2
9	Мен әдепті баламын атты байқау өткізу	2
10	Ата дәстүр салтымен тағылымдық кеш	2
	Барлығы:	20 сағат

Әдістері: ертегі терапия, арттерапия, әуентерапия, әңгімелесу, тренинг, конференция, т.б.

2 кесте - Ертегітерапия әдісі арқылы қалыптасатын қасиеттер

Адамгершілік қасиеттің компоненттері	Қалыптасқан тұлғалық қасиеттер	Қазақ халық ертегілері
Гуманистік қасиеттер	Қайырымдылық, кішіпейілділік, қарапайымдылық, мейірімділік, ізеттілік, имандылық, инабаттылық, рақымдылық	«Ер Төстік», «Ғажайып бақ», «Жалайдар хан мен Сағат», «Аяз би», «Атымтай жомарт», «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?», «Құмырсқа мен

		көгершін», «Жақсылық пен Жамандық»
Ұжымшылдық қасиеттер	Ұжымшылдық сезім, өзара сыйластық, ынтымақтастық, достық, жолдастық, жауапкершілік	«Төрт түлік малдың кеңесі», «Ит пен мысық адамға қалай үйренді?», «Құмырсқа», «Есірік торғай, «Көк өгіздің тарихы жайында», «Ханның үш ұлы», «Ақбай», «Өнеге», «Бес ешкі»
Еңбексүйгіштік қасиеттер	Еңбексүйгіштік, еңбек тапсырмаларына адал ниетті қатынас, өз еңбегінің нәтижесіне жауапкершілікпен қарау, қанағатшылдық	«Хан мен етікші», «Сауысқан мен көкек», «Байлық пен ақыл», «Алтын балта», «Сүлеймен мен диқан», «Хан мен құмырсқалар», «Жылқы мен бұғы», «Жайық пен Еділ», «Ғажайып бақ», «Құмырсқаның қанағаты»
Патриоттық және ұлтжандылық қасиеттер	Отанға, өз халқына деген сүйіспеншілік, өзге ұлт өкілдеріне сыйластық, өжеттілік, ержүректік	«Ер Төстік», «Батыр Ақжан», «Әлібек батыр», «Еркем Айдар», «Керқұла атты Кендебай», «Асан батыр», «Тотан батыр», «Алтын сақа»
Тұлғаның жүріс-тұрысына рухани тұрғыдан реттеу ерекшелігінің қасиеттері	Адалдық, шыншылдық, ұқыптылық, шын берілгендік, жинақылық	«Уәзірдің қызы», «Үш қыз», «Ақыл сатушы», «Хан мен бүркіт», «Ермек», «Ақылды қыз», «Өнеге», «Алтын балта», «Байғыз», «Қотыр торғай», «Ұр. Тоқпақ»
Тұлғаның құндылықтарын жіктеу ерекшелігіне байланысты қасиеттер	Әділдік, өзін-өзі объективті бағалау	«Ер Төстік», «Сақыпжамал», «Ғажайып бақ», «Асан батыр», «Аяз би», «Түлкі мен маймыл», «Керқұла атты Кендебай»

Нақышына келтіріп, мәнерлі айтылған ертегі алдымен оқушылардың сезіміне, түйсігіне эмоционалды тұрғыдан әсер етіп, қиялына қанат бітіреді. Ойлау қабілетін, тілін дамытып, шешендікке, тапқырлыққа, сөз өнеріне баулиды, қоршаған ортаны эстетикалық тұрғыдан қабылдап, бағалай білуіне ықпал жасайды, оқушылардың бойында әлеуметтік моральдық-әдептілік түсініктердің қалыптасуына септігін тигізеді. Ертегі кітаптарындағы түрлі суреттер жеткіншектерді халықтық салт-сана, тұрмыс-тіршілігімен, қоғамдық өмірінен хабардар етіп, білім берушілік, танымдық роль атқарады. Ертегілердің дидактикалық мүмкіншіліктері де зор. Сабақтарда, сабақтан тыс уақыттарда түсінігіне лайықты ертегілерді тыңдауы, естіген ертегі мазмұнын қайталап айтып беруі баланың сөздік қорын молайтып, байланыстырып сөйлеу тілін дамытады. Сондай-ақ тілдің грамматикалық құрылымын меңгеруімен қатар, бірін-бірі тыңдауға, ұстамдылыққа тәрбиелейді.

№1 әдістеме. Оқушыларға тапсырма

Мақсаты: Оқушылардың адамгершілік қасиет жөніндегі түсінігі мен білім деңгейін анықтау.

Эксперимент барысы: Оқушыға берілетін нұсқау: «Мен қазір сендерге бір сөз айтамын, сендер сол сөзді мұқият тыңдап, ойланыңыздар. Содан кейін сол сөздің мағынасын қалай түсінетіндеріңді алдарыңдағы бір парақ қағазға жазасыңдар».

Ұсынылатын сұрақ: «Қайырымдылық» деген сөзді қалай түсінесіңдер? Берілген сұрақ бойынша оқушылардың жауабын біз мынадай үш топқа бөлдік:

1-топ – берілген сөздің мағынасын түсіндіруге ұмтылады, бірақ дұрыс емес.

2-топ – жартылай дұрыс.

3-топ – толық жауап бар.

Бұл тапсырманы орындауға 37 оқушы «қайырымдылық» деген сөз «адал болу, өтірік айтпау» десе, 13-і «жақсылық жасау» деп жауап берді.

3 кесте- Анықтау эксперимент нәтижесі

Топ деңгейі	Анықтау эксперименті	
	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
	1-ші кезең	2-ші кезең
1-топ	19 (79,2%)	18 (69,2%)
2-топ	5 (20,8%)	8 (30,7%)
3-топ	-	-

Бұл кестеден экспериментке қатысқан 42 оқушының 74%-ының қайырымдылықтың не екенін жете түсінбейтінін, 26%-ының жартылай түсінетінін көруге болады.

№2 әдістеме. «Сурет»

Мақсаты: Оқушылардың ертегі идеясын қаншалықты түсінетінін анықтау.

Эксперимент барысы: Зерттеуші оқушыларға 3-сыныпта оқылған «Байлық пен ақыл» ертегісін нақышына келтіріп әңгімелеп берді. Оқушылар бұл ертегімен жақсы таныс екенін жасырмады. Кейін

зерттеуші оқушыларға 7 минут ішінде осы ертегіге қатысты сурет салу жұмысын тапсырды. Бірақ салынған сурет ертегі идеясын аша алатындай болу керектігі ескертілді.

Берілген тапсырма бойынша оқушы жұмысының көрсеткіші үш топқа бөлінді:

1-топ – ертегі идеясы ашылған жоқ.

2-топ – жартылай ашылды.

3-топ – ертегі идеясы толық ашылды.

Жұмыс қорытындысы бойынша 27 оқушыда ертегі идеясы ашылмаған, яғни оқушылардың бір тобы ертегі кейіпкерлерін ғана салумен шектелсе, енді бір тобы асыл тасты жүзікте не күміспен және асыл тастармен әшекейленген белдікті салып, бояп көрсеткен. Ертегі идеясы 23 оқушыда жартылай ашылған, яғни оқушылар әкесі мен кенже баланың әңгімелесіп жатқан кезін бейнелеген. Олай болса, оқушылардың ертегі идеясын қаншалықты түсінетінін №4 кестеден көруге болады.

4 кесте - Анықтау эксперименті

Топ деңгейі	Анықтау эксперименті	
	Эксперименттік топ	Бақылау тобы
	1-ші кезең	2-ші кезең
1-топ	19 (58,3%)	13 (50%)
2-топ	5 (41,6%)	13 (50%)
3-топ	-	-

№3 әдістеме. «Оқушыларға тапсырма»

Мақсаты: Сыртта ойнап жүріп қанатынан жараланған балапан торғайды көріп қалдық. Торғайдың алысқа ұзап ұша алмайтынын байқаған мысық оған бірнеше рет секіріп қойды. Бұл жағдайда сен не істеген болар едің?

а) мысықты қуып жіберемін

ә) балапан торғайды үйге алып келемін

б) ойынымды әрі қарай жалғастыра беремін.

5 кесте- Тапсырма нәтижесі

№	Бұл жағдайда сен не істеген болар едің?	Эксперименттік топ		Бақылау тобы	
		саны	сапасы	саны	сапасы
1	а) мысықты қуып жіберемін	13	54,2%	13	50%
2	ә) балапан торғайды үйге алып келемін	10	41,6%	12	46,2%
3	б) ойынымды әрі қарай жалғастыра беремін.	1	4,2%	1	3,8%

Тапсырма нәтижесінде үш деңгей анықталды:

1-деңгей (төмен) – ойынымды әрі қарай жалғастыра беремін (4,2%)

2-деңгей (орташа) – мысықты қуып жіберетіндер

3-деңгей (жоғары) – торғайды үйге алып кететіндер.

Қорытынды. Оқушылардың бойынан қамқорлық сезімі орташа деңгейде екені байқалады.

Бала – балғын тал, ересек адам – бағбан. Сондықтан баланы жастайынан адамгершілікке тәрбиелеп, бала жанын небір жақсылық нәрімен суарсақ, сонда ған бала балғын талдан биік бәйтерекке айналады. Олай болса анықтау экспериментінің нәтижесінде алынған мәліметтерге сүйене отырып қалыптастыру экспериментін жалғастырып болжамның дұрыстығын дәлелдеу мақсатында күрделі жұмыстар жүргізілсе бастауыш сынып оқушыларының бойынша адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруда оң ғылыми нәтижелерге қол жеткізіледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Қазақстан 2020: болашаққа жол» Қазақстан мемлекеттік жастар саясатының 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 27 ақпан № 191 қаулысы. – ҚР нормативтік құқықтық актісі.

2. Рахметов Қ.Ж., Болатова А.Н., Исмағамбетова З.Н. Отбасы және Неке социологиясы. – Алматы: Ғылым, 2005. – 781 б.

3. Байжанов Н. Неке және отбасы. - Алматы, 2010. – 220 б.

4. Қазақстан Республикасының «Неке (Ерлі - зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі. – Алматы: Жеті жарғы, 2011. – 405 б.

5. Рахметов Қ.Ж. Социология. - Алматы: Өлке, 2003. – 184 б.

6. Неке және отбасы туралы: Қазақстан Республикасының заңы 17.12.98 ж. // www.zakon.kz.

7. Морган Л. Ежелгі қоғам. - Алматы, 1996. – 125 б.

8. Тажин М., Аяганова Б. Отбасы құқығы. – Алматы: Өнер, 2005. – 202 б.

СТУДЕНТТЕРДІ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ РЕФЛЕКСИЯСЫН ДАМУЫҒА ДАЯРЛАУ

Қоғамның өркендеп даму барысында болып жатқан өзгерістерге байланысты мемлекетіміздің білім беру стратегиясының мақсаты – жүйеленіп, дайын берген білімді, дағдыларды меңгеріп, қайталайтын емес, өзекті мәселені көре білетін, ой ұшқырлығы мен ізденімпаздық іс-әрекеті қалыптасқан, білімі мен біліктерін өмірдің өзгермелі жағдайына қарай оңтайлы пайдалана алатын, өзін өзі басқара алатын, танымдық дербестігі жоғары деңгейдегі тұлға тәрбиелеу болып айқындалған.

Біз қадам басқан ХХІ ғасыр бәсекеге қабілетті маманды талап етуі заңды құбылыс. Сондықтан, болашақ мұғалімдер білім деңгейі мен біліктілік тұрғысынан әлдеқайда жоғары болуы тиіс. Қазақстан Республикасын әлеуметтік дамытудың 2030 жылға дейінгі жалпыұлттық тұжырымдамасында: жоғары оқу орындарын бітірушілердің дайындық деңгейіне қойылатын талаптар түрінде белгіленген қоғамымыздың жаңа әлеуметтік тапсырыстары, оқыту бағдарламаларын өзгертуді, сондай-ақ студенттердің алатын білім сапасын көтеріп, бүгінгі күнге сай кәсіптік дағдыларды игеруге бағытталған оқытудың жаңа технологияларын енгізуді көздейді – деп көрсетілген [1].

Бұл өз кезегінде болашақ бастауыш мектеп мұғалімдерін бүгінгі жаңартылған білім беру бағдарламалардың талаптарына сәйкес оқушылардың рефлексиясын дамытуға даярлау мәселесінің өзектілігін арттырады. Себебі бастауыш мектептегі сабақ барысында жүргізілетін рефлексиялық жұмыстар оқушының тақырыпты терең түсінуіне, мазмұн жайында нақты пікір айтуға, өз әрекетіне баға беруіне, одан қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Демек болашақ бастауыш сынып мұғалімі мұндай күрделі мәселені шешуге мақсатты түрде даярлануы қажет.

«Рефлексия» ұғымы философияда ертеде пайда болды және философиялық ойлаудың пәні ретінде қарастырылды. Рефлексия терминінің латын тілінен аудармалары: «reflektio»-кері бұру; «reflexio»-кері қозғалу, кері бұрылу; «reflexio»- кері қарау. Сонымен қатар латын тілінде «animus reflektare» - көңіл бөлу, еске түсіру, ойлау дегенді білдіреді. Рефлексия - субъектінің өзіндік ішкі психикалық күйін тану үрдісі дегенді білдіреді.

Философияда рефлексия – адамның өзіндік әрекеттерін және олардың заңдарын қайта түсінуге бағытталған, теориялық іс-әрекетінің формасы.

Философиялық сөздікте рефлексияның үш түріне түсініктеме беріледі. Олар: қарапайым (әрекеттер рефлексиясы); ғылыми (жаңа білімді меңгеру әдістерінің рефлексиясы); философиялық (ойлау мен болмыстың шектелген қатынастарын және біртұтас адамзат мәдениетін қайта түсіндіру).

Психологияда «рефлексия» ұғымы адам санасының ең маңызды ерекшелігі ретінде ХХ ғасырдың басында қолданыла бастады. С.Л.Рубинштейннің ойлау мен сананы зерттеуге бағытталған жұмыстарында, Л.С.Выготскийдің тұлғаны, А.А.Бодалевтің қарым-қатынасты зерттеу жұмыстарында қарастырды. Осыларға тоқталар болсақ, С.Л.Рубинштейн: «рефлексия - өмірден және қоршаған ортадан алған әсерлерді бөліп алып, оның санада пайда болуы» –деп көрсетсе, Л.С.Выготский психикалық дамудағы рефлексияның ролін қарастыра отырып, «рефлексияның негізгі қызметі - өзіндік әрекеттердің санада болуы» деген түсініктеме береді. В.В.Давыдов, Г.П.Щедровицкий, В.И.Слободчиков, И.Чеснокова және басқалар адамның өзін-өзі тануға, түсінуге, зерттеуге тырысуы рефлексияға тән қасиеттер екендігіне назар аударады.

И.Н.Семеновтың пікірінше, адам санасының рефлексия феноменінсіз еш мәні болмайды. Себебі кез-келген күрделі жүйе дамиды, ерте ме, кеш пе рефлексия феномені туындайтындай жағдайға жетеді, яғни, адам өз әрекетін ойында қорытып, оның барысын бақылап, реттеп, нәтижесіне баға бере отырып, өткен тәжірибеден қорытынды шығарады, алдағы әрекетін жоспарлайды.

Бұл оймен Л.И.Божовичтің: «адам санасында өзіндік рефлексия тек адам өміріндегі іс-әрекеттерді жоспарлап, бақылап, реттеп отыру процесінде пайда болады, себебі адам өз өміріне өзі жауапты екенін түсініп, оған әсер ете алу мүмкіндігінің барын сезіне алады», - деген пікірі сай келеді.

И.Чеснокованың айтуынша, жеке тұлғаның өзін-өзі тану үрдісі:

- жеке тұлғаның жалпы жеке ерекшеліктері; таным процесінің өзіндік ерекшелігі;
- адамның ішкі дүниесіне даралық дәрежесі;

- жеке тұлғаның өзін-өзі тануда «ашылатын» тереңдігі, қарқындылығы, рефлексиядағы қажеттіліктерінің даму дәрежесі айтарлықтай осыған байланысты [2].

Рефлексия педагогика ғылымында да жеткілікті дәрежеде талданған деп айтуға негіз бар. ХХ ғасырдың 90-жылдарына дейін педагогика ғылымында рефлексия ұғымын психологиялық-философиялық тұрғыда түсіндіруге басымдық берілді.

М. Жұмабаев рефлексияны тұлғаның өзін өзі бақылауы деп қарастыра отырып, бұл сөздің шын мағынасы өткенді еске түсіру екендігіне тоқталады. Педагог адамға өзін өзі тексеріп, өзіне өзі есеп беру

деген оңай нәрселер емес. Өзін өзі тексеріп, қателерін көруге адамның менмендігі бөгет болады. Әйткенмен де, адамның өзін өзі тексеруі – жан тұрмысының өркендеуіне, түзу жолға түсуіне көмектесетін бірінші шарт. Өз қатесін көре білген адам келешекте сол қатені істемеске ұмтылады. Адамның өзін өзі, яғни өз қатесін өзі көре білуі оның жанының идеяға, қасиетті қиялға ұмтылатын мінезі барлығын көрсетеді, – деп тұжырымдайды.

К.Я.Вазинаның ойынша, рефлексия–бұл ішкі қарама-қайшылықтардың өзектілігін тауып, оларды шешу жолдарын көрсететін, өзінің тәжірибиелік іс-әрекетін сезінуге бағытталған, адамның өзін-өзі тану қабілеті. Сонымен қатар ол, өзінің іс-әрекетін сезіну, жеткен жетістіктерін көріп, кеткен қателіктерін байқап, оларды түзету мүмкіндігіне ие болып, соның негізінде мәдени құндылықтарды тұтыну және жаңа құндылықтарды дүниеге әкелу құбылысы болып табылады.

А.А.Бизязеваның еңбектерінде рефлексия – өз жұмысында табыстарға қол жеткізуге және шеберлігін дамытуға ықпал ететін тұлғаның жеке бас қасиеті ретінде қарастырыла мынадай анықтама берген: «рефлексия - субъектінің өз іс-әрекетін талдау мен өзін-өзі реттеу сияқты психологиялық тетіктерді әрқашан, ұдайы тұлғалық қасиеттерін жетілдіру мен шығармашылық деңгейін өсіруінде көрініс табатын тұлғалық қасиет» [3].

Рефлексия - адамды, білімді дамытудың шарттарының бірі. Сондықтан бұл қазіргі кездегі білім саласындағы көкейтесті мәселелер қатарына жатады. Рефлексияның мәні – адамның өзінің білімін, білімінің негізін, оларды меңгерудің жолдарын анықтау.

Рефлексивтік іс-әрекет оқушыға өзіндік талдау кезінде ғана байқалатын өзіндік жеке дара ерекшеліктерін тануына мүмкіндік туғызады. Білімді саналы түрде өзіндік қорыту, яғни рефлексия нәтижесінде ғана жүзеге асады. Рефлексия нәтижесі дегеніміз – міндеттерді шешу тәсілдерін түсіну. Рефлексияның қай түрі болмасын мақсатпен тікелей байланысты [4].

Бастауыш мектептегі жаңартылған білім беру бағдарламасы оқушылардың оқу әрекеті арқылы қалыптасатын оқу нәтижелерінің бірі ретінде рефлексияны қалыптастырып, дамытуды алға шығарады. Демек, баланы өз әрекеті жайлы ойлана алуға, оған өзіндік баға беруге үйреті ерте қолға алынуы жаңа стандартта айқын көрініс тапқан.

Рефлексия сыни ойлау арқылы жүзеге асырылады, өйткені мұнда дайын жауап жоқ, оны іздеу керек, іздену қажет, жобалау мен жоспарлау керек, болжам жасап, жаңалық ашу қажет. Рефлексия күмәндану мен терең ойлануды қажет етеді, мұнда өз әрекеттерінді, ойларынды, ұстанымдарынды жан-жақты қарастыру керек, өзіне өзің толассыз түрде сұрақтар қойып, оларға жауап табуға ұмтылу. Бұл туралы Дж.Дьюи «Егер пайла болған ой лезде қабылданатын болса, онда алдымызда сыни ойлау емес, мұнда рефлексия minimum түрінде болады» деп айтқан да, әрі қарай рефлексияны «затты жан-жақты зерделеу, ойлану, ойды дамытатын және оны не құптайтын, не жоққа шығаратын қосымша деректер мен жаңа жәйттерді іздестіру» деп атайды.

Рефлексия — өзіндік тәжірибе, өзін-өзі тану мен өздігімен үйрену туралы ойлану. Ол білім алушыларға өзінің үйрену әрекеттері мен амалдарын айқындау мен нақтылау, үйренудің мақсат-міндеттерін тұжырымдау, үйрену нәтижелерін сараптап, ой елегінен өткізу мүмкіндіктерін береді [5].

Сонымен рефлексияда адам әрекеттерін бір мезетке тоқтатып, жан-жағына байыппен қарап, өзіне мынадай сұрақтар қояды: «Мен кімін? Қандаймын? Не істеп жатырмын? Осы әрекеттерімнің мақсаты қандай? Мен қалай әрекеттенудемін? Бұл маған не береді? Мен мұны қалай қолданамын? Маған мұны қалайша өзгертуге болады? Енді не істеймін?» Бұл сауалдарға ол өз алдында бүкпесіз шындық тұрғысынан адал түрде жауап береді, басқа да сұрақтарды туындатып, оларға да жауап іздейді. Адамның өзімен өзі жасаған диалогы осылайша жалғаса береді, тіпті үздіксіз сипат алады.

Осыған байланысты үйрену адамның өзінің жасаған әрекеттерін есіне түсіріп, оларды нақты айқындағанда ғана іске асырылады (мән-мағынасы, қиындықтары мен оларды шешу жолдары, түрлері, құралдары, нәтижесі, т.б.), яғни рефлексия арқылы әрекеттердің реті мен мазмұны қарастырылып (адам әр қадамын өлшеп-пішіп алады), проблема шешіледі де адам осындай тұжырымдау арқылы өзіндік пікір мен ұғым қалыптастырады. Үйрену – рефлексияның нәтижесі.

Оқушыларды әр сабақта рефлексия жасауға үйрету керек. Өйткені бала рефлексия жасай алмаған жағдайда, яғни өз әрекеттерін түсіндіріп, оларға талдау жасап, бағалай алмаса, онда оның берілген оқу әрекеттерін ғана орындап, бірақ олардың өзінің дамуындағы маңызын түсінбейтіндігі анық. Басқаша сөзбен айтқанда, рефлексия жасай алмайтын оқушы өзінің өзгерістерін де байқамайды.

Үйренуде рефлексия сабақ соңында оқушылардың тақырыпты қандай деңгейде игергендігін білуге бағытталатын қарапайым бекіту мен қорытындылау емес (мәселен, «Сонымен бүгінгі сабақта біз не өттік/білдік/қарастырдық?» секілді сұрақтар арқылы). Рефлексияда оқушы өзінің қалай үйренгендігін (үйренудің қадамдарын, әдіс-тәсілдерін) талдап, оларды түсінуге тырысады. Ол өзінің атқарған әрекеттерін зерделеп, олардың берген нәтижелерін нақтылайды, оларды қалайша жақсарту болатындығы туралы ойланады. Мұндай зерттеу жұмысы білім алушыға жасалынған іс-әрекеттерін талдап, оларды бағалау мүмкіндігін беріп, оны сонымен бірге болашақтағы үйрену амалдарын жоспарлап, өз білгендерін артыруға ынталандырады.

Рефлексияда адам өзімен ылғи да диалогта болады: оның психикасы екіге бөлінеді. Бір бөлігі «Мен-өзім» болады да, екінші бөлігі «Мен-басқа» рөлінде болады, немесе, М.М.Бахтин бойынша, «Мен-

орындаушы» және «Мен-қадағалаушы» болып екіге бөлінеді. Адам осылайша өз әрекеттеріне сырт көзбен қарап, оларды екшейді, таразы басына салады, олардың дұрыс-бұрыстығын ажыратады. Ылғи да «Мен оның (яғни өзінің) орнында болсам, не жасар едім?» деген ой үстінде болады.

Рефлексияны әр түрлі жүзеге асыруға болады, сабақтың соңында әр тақырыптың соңында, сабақ этаптарының арасында, тарау соңында. Ол ақырындап оқушының ішкі рефлексиясына ұласуы керек.

Рефлексияның төмендегідей түрлері бар:

- оқу материалының мазмұнының рефлексиясы
- көңіл-күй және эмоционалдық жағдайдың рефлексиясы
- іс-әрекет рефлексиясы

Рефлексияның бұл түрлерін жеке, топтық, жұптық түрде өткізуге болады. Оқушыларды рефлексия жасауға үйретуде мәселенің психологиялық жағына мән беру тиімді. Мұғалімнің басты міндеті – оқушының өткізген күні немесе істеген жұмысы жайлы айтқысы, ойымен бөліскісі келетіндей психологиялық ахуал жасау. Әсіресе баланың өзі жасаған әрекеттеріне байланысты басынан өткен сезімдерін қайта оралта алуы, ол жайлы қағазға түсіруі немесе басқаша суреттеуі ерекше жағдайды талап етеді.

Оқушылардың әрекеті - зерттеушілік әрекет болу үшін мұғалім нақты мақсаттар қоя білуі керек, ал ашып айтатын болсам, оқушыларға ғылыми зерттеудің әдістерін, формаларын, принциптерін, нені ашу керектігін, қандай әдіс арқылы, қандай нәтиже алу керектігін үйренуге жетелеу.

Рефлексиясыз айқын түсініктердің қалыптасуы екіталай: адамның рухани әлемі мындайда көмексі әрі жұпыны болады. Өйткені адам өз сезімдері, түсініктері мен идеяларын саналы түрде, жігер арқылы тәртіппен жүйеге келтіре алмайды, өз ойларын, олардың бағыт-бағдары мен ақиқатқа жақындаған тексере алмайды. Рефлексиялық білім адамның өзіне деген талаптарын жоғалатады, ойлау қабілетін арттырып оны «газалайды», өз әрекеттерін түзету қабілетін дамытады.

Бастауыш сынып оқушысының рефлексиясының қалыптасқандығының көрсеткіштері төмендегідей:

- Оқушының өзінің біліміндегі білмейтіндерін айқындай алуы;

- Белгіліні белгісізден айыра алу;

- Өз ойын және әрекетін талдай және бағалай алуы;

- Қалыптан тыс жағдайларда табысты болу үшін қандай білімдері мен білік дағдыларының жетіспейтінін айқындай алуы;

- Өзгелердің ойы мен әрекетін олардың істеріне қарай бағалай алу.

Қазіргі таңда оқу үрдісінде, әр сабақта оқушыларды рефлексия жасауға үйрету керек. Өйткені бала рефлексия жасай алмаса, өз әрекеттерін түсіндіріп, оған талдау жасай отырып, бағалай алмаса, бала оқу әрекеттерін орындап қана қояды да, өзі жасаған оқу әрекеттерінің өзінің дамуындағы маңыздылығын түсінбейтін болады.

Оқу әрекетіндегі рефлексия-оқу әрекетін іске асырып, тұлғаның ойлау, қабылдау қабілетін жандандырады. Оқушы рефлексия жасау кезінде өз оқу әрекетінің тәсілін түсінеді, соның негізінде білімді саналы игере алады. Рефлексия – өзін-өзі танудың, түсінудің, тексеру мен бақылаудың, өзін бағалаудың басты тәсілі және ойлаудың негізгі құралы болып табылады [6].

Қазіргі білімдік мақсаттарға сай білім алушыны рефлексия жасауға дағдыландыру мұғалімнің басты міндеттерінің бірі болғандықтан, ол - сабақтың да негізгі компоненттерінің бірі болуы тиіс. Рефлексивтік іс - әрекет оқушыға өзіндік талдау кезінде ғана байқалатын өзіндік жеке дара ерекшеліктерін тануына мүмкіндік туғызады. Білімді саналы түрде өзіндік қорыту, яғни рефлексия нәтижесінде ғана жүзеге асады. Рефлексия нәтижесі дегеніміз - міндеттерді шешу тәсілдерін түсіну. «Рефлексия» - адамның өз істерінің мәнін түсіну, олар туралы ойлану барысында өзіне өзінің нені, қалай жасағаны туралы толық және анық есеп беруі.

Қазіргі жағдайда мұғалім нақты жағдайларда оқытудың тиісті әдістері мен тәсілдерін таңдап қана қоймай, сонымен қатар білім алушылардың рефлексивтілігін дамыту үшін уақытқа сәйкес технологияларды жасауы керек. Рефлексияның арқасында мұғалім топтың әр мүшесінің және бүкіл топтың жағдайына байланысты оқу сипаттамаларын түзетеді. Білім алушылар өздерінің және бірлескен іс-әрекеттерін сезіне отырып, танымдық және шығармашылық іс-әрекеттің сәтті болуына әкелетін әдістерді игереді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін оқушылардың рефлексиясын дамытуға даярлау оқу үрдісінде жаңа технологияларды қолдану және студенттерді ең алдымен өз әрекеттеріне өзіндік баға беруге машықтандыру жағдайына қою арқылы нәтижелі болады. Тек өз ісіне басқаның көзімен қарап, дұрыс бағалай алатын, одан өзіндік қорытынды жасаудың маңызын түсінген студент қана болашақта осындай аса қажетті сапаны оқушыларында дамытуды өз міндеті деп есептейтін болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Тәңірбергенова А.Ш. Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында оқушылардың рефлексивтік қатынастарын қалыптастырудың әдістемесі: пед.ғыл.канд. ... дис.: 13.00.02. – Алматы, 2010. - 79 б.

2. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орнында қолдану: оқу құралы. – Алматы, 2009. – 263 б.
3. Оспанбекова М.Н. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін инновациялық технологиялар негізінде оқушылардың рефлексиясын дамытуға даярлау: философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін орындалған диссертация. – Алматы, 2018. – 192 б.
4. Казиев К.О. Рефлексияны дамытудың негіздері : оқу құралы. – Атырау: Х. Досмұхамедов ат. АтМУ «Ақпараттық технологиялар орталығы» типографиясы, 2019. – 132 б.
5. Кунаковская Л.А. Педагогическая рефлексия как фактор профессионального самосовершенствования учителя // <http://www.dissercat.com> 2003.10.0
6. Ильясова Г.Ш. Рефлексия – нәтижелі білім алудың бастауы // Батыс Қазақстан облысы бойынша педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты жинағы. 2013. – 12-15 б.

ӘОЖ 378.2

*Есенғалиев М.К., Артиғалиева А.Т.,
Зеленов жалпы орта білім беретін мектебі
БҚО, Бәйтерек ауданы, Қазақстан
Алимбаева Г.Б.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӘЛЕУЕТІНІҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАР

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің негізгі міндеті ретінде білім алу жеке тұлғаның дамуы мен кәсіби қалыптасуы ұлттық және азаматтық құндылықтар, ғылым мен техниканың жетістіктері негізінде қарастыруға қажетті жағдай жасау көзделеді [1].

Себебі жоғары білім еліміздің барлық салалары үшін құзыретті және бәсекеге қабілетті мамандарды кәсіби даярлауды қамтамасыз етуде, ғылым мен өндірісті біріктіруде маңызды рөл атқарады. Сондықтан болашақ мұғалімнің кәсіби әлеуетінің жалпы мазмұны атқарып отырған міндетіне тән кәсіби қызметімен тығыз байланысты. Осыған орай болашақ мұғалімнің міндеттерін нақтылау маңызды мәселе болып табылады. Білім, ғылым саласында, оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру ісінде сапалы, жаңа, жетілдірілген жұмыс міндетін қалыптастырумен педагог мамандар айналысып келді, осы дәстүр өз жалғасын тауып келеді. Мамандарды дайындау жүйесі үшін оқыту мазмұнын іріктеу, блоктік-модульдік принцип бойынша оқу жоспарларын құру, әр түрлі оқу бағдарламаларының түрлерін құру – білім алушылардың кәсіби әлеуетінің дамуына бағытталған.

Болашақ мұғалімдердің мәртебесін көтеретін ең басты күш - оның тұлғалық және кәсіби дамуы. Кәсіби әлеует – (лат. *potencia* – жалпы қабілет, күш, мүмкіндік) педагогтың негізгі сипаттамасы, мұғалімнің педагогикалық әрекетті өте жоғары деңгейде атқара алуы, педагогикалық қарым-қатынасқа түсе алуы нәтижесінде оқушылардың білімділік және тәрбиелік деңгейінің жоғары болуын қамтамасыз етуі. Тұлғалық әлеует-тұлғаның ішкі мүмкіндіктерін арттырып, өзін-өзі жетілдіріп, дамуға қабілеттілігі болып табылады [2].

Тұлғалық әлеуетті сыртқы және ішкі көрсеткіштердің көмегімен анықтауға болады. Сыртқы тұлғалық әлеуетке төмендегілер кіреді:

- психикалық, жан дүниелік, тұлғалық және психологиялық денсаулық;
- өмірдің мәнді болуы (өмір сүруге итермелейтін қызығушылықтар, ынта, өмір мәні, сүйікті іспен айналысу);
- жалпы және эмоционалды интеллект.

Бұл сыртқы көрсеткіштердің үйлесімділігі келесідей ішкі көрсеткіштерді береді. Оған: ішкі мәдениет, ішкі еркіндік, ерікті жауапкершілік, адамдарға, әлемге, өзіне деген сүйіспеншілік, күш-қуаты, өмірлік дағдылары мен жоспарлары, болашақты көре білуі жатады.

Тұлғалық әлеуеті төмен оқушы, студент- өмірден өз орнын анықтай алмайды. Ал тұлғалық әлеуеті жоғары оқушы, студент - болашаққа сеніммен қарайтын, болашағын ойлай білетін, тұлғалық қасиеттерге бай адам болып саналады.

Тұлғалық әлеует біздің қабілеттерімізге ұқсас болып келеді. Сонымен қатар әрқайсымызды өмірлік алға сүйрейтін, ортақ өмірлік қуатымыз бар (ол біреулерінде жоғары, біреулерінде төмен болып келеді) және жеке әлеуеттер де бар, бірақ олар негізінен тұлғалық өсудің бірден-бір жолы болып келеді. Жалпы әлеует тұлғалық даму және өсумен қамтамасыз етіледі: тұлға дамуының табиғи кезеңдері адамның дүниеге келуі мен қартаюы, балалық, жасөспірімдік, жастық, есеу, қартаюға дайындық шақ кезеңінің дұрыс өтуі бізді өмірлік қуатпен қозғалысқа келтіреді.

Сыртқы стимулдардың ішкі мотивтерге айналу үрдісі-өте күрделі, қарама-қайшылықты үрдіс болып келеді. Ол құндылық бағдар есебінде негізделіп, біртіндеп жүзеге асады, кәсіби бағыттылық,

студенттердің мақсаты, олардың таңдаған мамандығына деген қарым-қатынасы, оқу мен оқыту арасындағы қарама – қайшылықты шешуге мүмкіндік береді. Кәсіби міндеттерді шешу үшін қажетті білім, білік, дағдыға ие бола отырып, белсенділікті, өзбеттілікті, бастамашылықты, шығармашылықты, студенттердің эмоционалды-еріктік қырларын байыту, алынған білімді құндылыққа айналдырып отыру мәселелерінен тұрады. Ал ол келесідей міндеттерді жүзеге асырудан тұрады: кәсіби білім беретін оқу орындары үрдісін болашақ мұғалімнің кәсіби «Менін» қалыптастыруға бағдарлау, әрбір студенттің өзін-өзі жүзеге асыру қабілеті мен мүмкіндіктерінің жиынтығын анықтау және қамтамасыз етуге жағдай жасау, сол арқылы оларға құндылық– әрекеттік мінез-құлық, тұлғалық-бағдарлы білім беру үрдісін енгізу болып табылады.

Болашақ мұғалімдер тұлғалық баю, рухани, адамгершілік, интеллектуалды ынталандырушы барлық өлшем мен тәсілдер жиынтығының қажет екенін болжайды. Әрбір студентке жағдайды өзгертіп, психологиялық жайлылық беріп қана қоймай, оларда «Мен – идеал» бейнесін қалыптастыру керек. Егер болашақ маманда бұл бейне болмаса, онда білім беру үрдісі оның кәсіби тұлғалық даму факторы болып табылмайды, «Мен – идеал» бейнесінен қалаулы «Мен – идеалға» апарар жол мен тәсілді көре алмайды. Студент колледж бағдарламасын меңгере отырып, өзіндегі маңызды әлеуетті тиімді қолдану, жеке тұлғалық сана – сезімін жүзеге асыруда жеке кәсіби білім қабілетін дамытып отыруы қажет. Ол үшін бұл алынған ақпараттың кәсіби құндылыққа айналуы, алынған білімнің тұлғалық мәнін игеру өзекті мәселе болып саналады.

Білім беру саласының әлемдік деңгейге енуі мұғалім дайындауда, ең алдымен, әрбір педагог-маманның бойында құзыреттілікпен қатар жеке тұлғалық және кәсіби әлеуетті қалыптастыруды талап етеді. Бұл ұзақ та күрделі үрдіс. Алайда, оның негізі педагогикалық оқу орындарында қаланады. Өзін-өзі жүзеге асыру, дамытуға деген қажеттілік – кемелденген тұлғаның құраушы негізі. Өзін-өзі жүзеге асыру кезеңінде тұлғаның тұтастай өмірлік философиясы қалыптасады, қоғамдық құндылығын, өмірлік мәнін жете түсінеді. Тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы, жетілдіруі ерекше қасиеттермен байланысты, ол әлеуметтік сипаттағы қажеттіліктермен, өзі өмір сүріп жатқан әлеммен, сол әлемде өмір сүру жолына, белсенділікке ие – қызметпен байланысты. Тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы тек қызметте ғана емес, қызметпен де жүзеге асырылады [3].

Өзін-өзі жүзеге асыруға деген қажеттіліктің көкейкестілігі, тұлғаның өзінің ішкі әлемін өзгерту қажеттілігін сезіну – тұлғалық өсу көрсеткішінің бар болуы және бірауақытта оған қол жеткізу болып табылады. Тұлға өзінің тұлғасын дамыта отырып және шығармашылық тұрғыдан жетіле отырып, үнемі қозғалыста және кәсіби шеберлікке қол жеткізуге ұмтылыста болады. «Тұлғалық - кәсіби даму - бұл жоғары кәсіби жетістіктерге бағдарланған өзін-өзі дамыту, кәсіби әрекет және кәсіби өзара әрекетте жүзеге асатын тұлғаның қалыптасу үдерісі» [3].

Мұғалімнің кәсіби қызметі үздіксіз тұлғааралық қарым – қатынаста көрінеді. Болашақ мұғалімнің кәсіби қызметте жетістікке жетуі үшін маңызды сапалары тұлғаның өзінің қабілеттері мен ұмтылысын дамыту болып табылады.

Мәселен Н.В. Кузьмина кәсіби және тұлғалық дамудың өзара байланысын және олардың бір – бірінен бөлінбейтінін: «... екі ұғымның да негізінде тұлғалық қабілет жеке өмірлік әрекетті практикалық білім беру пәніне айналдыратын, шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыру - тұлғалық өмірлік әрекетті жоғары формаға әкелетін өзін-өзі дамыту принципі жатқанын» көрсеткен [4].

Мұғалімнің тұлғалық - кәсіби дамуы жоғары мәнге ие және ол дамытушы, өндіруші, мағыналы-бейнелік, сәйкестендіру және тұрақтандырушы қызметтерді атқарады.

Өндіруші қызмет өмірдің сапалық өлшемі рөлін атқарады. Ол өзін-өзі жүзеге асыруда көрінетін құндылық; тұлға еркіндігінің кепілдігі мен шарты; негізгі қажеттіліктер; тұлғаның жетілу және үздіксіз даму үрдісі; тұлғаның барлық элементтерінің бірлігі мен үйлесімділігі; психикалық саулық пен ұзақ өмір сүрудің факторы ретінде қамтамасыз етіледі.

Дамытушы қызмет мұғалім тұлғасының маңызды күш-қуатының дамуына әсер етеді.

Мағыналы-бейнелік қызмет мұғалімге педагогикалық қызметтің шынайы мәнін қабылдауға мүмкіндік береді, жеке өмірлік мәнін іздеуде және соған ие болуда өзінің үлесін қосады.

Сәйкестендіру қызметі мұғалім кәсіби-педагогикалық мәдениет құндылығын дербес тасымалдаушы болғандықтан оның тұлғалық кәсіби сәйкестігін дер кезінде қамтамасыз етеді.

Тұрақтандырушы қызмет мұғалім педагогикалық қызметте үнемі өзара диалогта болатын дәстүр мен инновация арасында оңтайлы пропорционалдық байланыс құрады, сол арқылы дәстүрдің шығармашылық дамуы мен шығармашылық үрдіс қалыптастыру мүмкін болады [5].

Кәсіби дамудың объектісі мен шығармашылық әлеует жүзеге асуының формасы тұлғаның жеке сипаты болып табылады. Оған: бағыттылық құзыреттілік, эмоционалдық және мінез-құлық ептілігі, ерік қасиеттері, сонымен қатар субъектінің мамандық талаптарына байланысты тұлғалық ерекшеліктері жатады.

Тұлғалық және кәсіби даму үрдісінде жоғарыда аталғандар ерекше өзгеріске ұшырайды және бұл өзгерістер тұлғалық әлеует дамуын көрсетеді: Тұлға бағыттылығына: қажеттіліктер жүйесінің өзгеруі және қызығушылықтар шеңберінің кеңеюі; жетістікке жету мотивінің белсендендірілуі; өзін-өзі жүзеге асыру және дамытудағы қажеттіліктің өсуі; тұлғалық креативтіліктің артуы;

Тәжірибенің артуы және біліктілікті арттыруға: құзыреттіліктің артуы; білік пен дағдының дамуы және кеңеюі; кәсіби міндеттерді шешуде жаңа тәсілдерді меңгеруі; қызмет креативтілігінің артуы;

Мамандық талаптарына сәйкес тұлғалық қабілеттердің дамуы;

Қызмет ерекшелігін анықтайтын тұлғалық және кәсіби маңызды сапалардың дамуы;

Қызметке психологиялық дайындықтың артуы [6].

Біз жоғарыда аталған қызметтерді ескере келе, білім беру жүйесінде маман дайындауда келесідей қызметті жүзеге асыру әсер етеді деген қорытындыға келдік:

1. білім беру қызметі, білім алушылар әрбір пәннің оқу жоспарының ғылыми мазмұнын игереді, өзінің оқу әрекетінде мотивациясын арттырады. Болашақ маман дайындау деңгейі жүйелі білім алуға, кәсіби сапаларды және инновациялық кәсіби қызмет дағдыларын қалыптастыруға, кәсіби орта білім алуды қамтамасыз етеді.

2. дамытушы қызметте тұлғаның дамуы жалғасады, шығармашылық ойлауы, мәдениеті және экологиялық танымы қалыптасады, өзін-өзі дамыту, тәрбиелеу, өзінің шығармашылық әлеуетін арттыру қажеттіліктері дамиды, дүниетанымы және ой-өрісі дамиды.

Сонымен қатар, біздер болашақта маманның дамуы мен өзін-өзі жүзеге асыруына әсер ететін маман дайындау жүйесінің негізгі қызметтерін бөліп көрсеттік. Оларға:

- *ақпараттық*– ақпараттық-әдістемелік ішкі құрылым құруда қатысушыларды белсенді кәсіби ақпаратпен қамтамасыз ету;

- *кеңес беруші* – кәсіби мәселелер бойынша қатысушыларды тиімді кеңес беру көмегімен қамтамасыз ету;

- *зерттеушілік* – оқу үдерісін тиімді зерттеуде қажеттіліктердің дамуын болжау, өндірістің аймақтарда даму тенденциясының көрінуі;

- *жобалау* – оқудан өндіріске дейінгі деңгейде әр түрлі жобаларды құрастыру және жүзеге асыру.

- болашақ маманды кәсіби қызметте ғылыми-әдістемелік көмекпен қамтамасыз ету болып табылады.

Қазіргі таңда елімізде болып жатқан жаңартулар оқу - тәрбие жұмыстарының бағыт-бағдарының заман талаптарына сай жасалуын міндеттейді. Елімізде оқу - ағарту жүйесін қайта құру, оқуды өмірмен байланыстыру, оқушылардың білімді өз бетімен ізденуіне үйрету және білім негіздерін демократиялық интеграциялық ұстанымдарға орайлас тұлғаның жеке ерекшеліктері мен қабілеттерін ескере отырып, оқытып-тәрбиелеу талап етілуде. Педагог мамандығы түрлі қызметтерге жіктелсе де, оларға тән жалпы қызметтік мінез ерекшелігін, яғни өнегелі қоғамдағы оқу-тәрбие ісінің тұлғалық және кәсіби әлеуетінен туындайтынын ескеруіміз керек.

Қоғам тарихында көптеген әлеуметтік міндеттерді шешу кадрлық деңгейімен тікелей байланысты болып жатады. Білім беру жүйесінде мұғалімнің тұлғалық және кәсіби әлеуетін қалыптастыру – бұл тәрбие мен білім берудің өзекті міндеті. Демек, тұлғалық өмір сүру болмысын қамтамасыз ету міндеті көзделетіні байқалады. Ондай жағдайда болашақ мұғалімнен ең алдымен кәсіби әлеуеті, тұлғаның әлеуметтік мәні бар, тұлғалық әлеуетін, өз қабілеттерін адамның өмірлік тәжірибесінде оңтайлы қолдана алу шеберліктері ескеріледі.

Әдебиеттер тізімі

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319 /links>
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А.Деркач. – Москва - Воронеж: МПСИ, 2004. - С. 750.
3. Артигалиева А.Т. Болашақ мұғалімдерді даярлауда тұлғалық және кәсіби әлеуетті дамыту // «Жаһандық бәсекелестік жағдайындағы ұлттық білім беру жүйесі: мәселелері, басымдықтары, даму болашағы» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. Орал, 2014. – Б.28-30.
4. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина; ВНИИ проф.-техн. образования. – М.: Высш. шк. - 1990. – С. 117.
5. Копылова Н.В. К вопросу о становлении личностно-профессиональных качеств будущего специалиста // Вопросы психологии. – 2005. – №1.
6. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К.Платонов. – М.: Наука, 1986. - 254 с.

*Жищенко А.Н., Жаксылыков Е.Х., Дуйсенбаева Ж.Б., Капанов А.Б.
Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

ОБОСНОВАННОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЗАНЯТИЯХ С ИНВАЛИДАМИ

Важнейшей государственной задачей является повышение качества жизни инвалидов, что выдвинуло на передний план науки и практики такой социальный феномен, каким является адаптивная физическая культура.

В настоящее время прикладываются большие усилия для привлечения данной категории людей к систематическому занятию физическими упражнениями как универсальному средству физической, психической и социальной адаптации [1].

Работают федерации, комитеты, комиссии, ассоциации инвалидов, функционируют диагностические и реабилитационные центры, коррекционные учреждения, консультационные пункты, специальные школы - интернаты, клубы, секции и т.п. Однако лишь незначительная часть инвалидов вовлечена в физкультурно-оздоровительную и спортивную работу. Основными причинами этого являются:

- незнание ими собственных возможностей, отсутствие осознанной потребности в двигательной активности, ценностных ориентации и соответствующей мотивации;
- незрелость общественного мнения о необходимости создания условий «равной личности»;
- отсутствие квалифицированных педагогов, обладающих необходимыми фундаментальными и квалифицированными знаниями и практическими умениями, позволяющими поддерживать и развивать двигательные возможности инвалида и формировать его личность;
- неполная и не всегда грамотная интерпретация педагогами диагностических сведений о патологии, что затрудняет целенаправленную коррекцию дефектов развития и здоровья.

Объективными факторами, актуализирующими проблему, являются.

- увеличение количества инвалидов всех групп и категорий, из которых 25% - люди молодого трудоспособного возраста [1];
- превышение смертности над рождаемостью, резкое сокращение продолжительности жизни, рост суицидов;
- увеличение количества детей, рождающихся с патологией сенсорного, умственного, физического развития, как в России, так и в Республике Казахстан [2];
- ухудшение состояния здоровья школьников и студентов; по данным Минздрава Республики Казахстан до 50-60% учащихся к выпускному классу имеют нарушения зрения, 60% - осанки, 30% - хронические заболевания. Число здоровых детей к концу обучения в школах Республики Казахстан составляет всего 3-4%.

Причинами такой тревожной статистики являются: кризисные социально-экономические условия, снижение материального уровня жизни населения, экологические катастрофы, криминогенная обстановка, наркомания, алкоголизм, наследственные заболевания и др.

Многочисленные негативные факторы воздействия на человека обуславливают социальную и личностную потребность обращения к проблеме его реабилитации.

Новое мышление в сфере общественной жизни, гуманитаризация и гуманизация образования, выдвигание на передний план таких общечеловеческих ценностей, как здоровье, личность, телесная и духовная культура, определили ряд позитивных факторов, имеющих существенное значение для становления и развития адаптивной физической культуры:

- осознание обществом значимости двигательной активности для инвалидов и лиц с ограниченными функциональными возможностями;
- положительный отечественный и зарубежный опыт использования двигательной активности в целях физической, психической, культурной, социальной, бытовой, трудовой адаптации и интеграции инвалидов в общество;
- понимание необходимости теоретического осмысления адаптивной физической культуры как социокультурного явления, создания её методологии, разработки образовательных программ для подготовки специалистов по работе с инвалидами.

Не разработанность этих проблем ставит их решение в число первостепенных и актуальных, имеющих государственное значение.

Как объект педагогической деятельности, категория этих людей чрезвычайно разнообразна: по нозологии (поражение зрения, слуха, речи, интеллекта, опорно-двигательного аппарата, центральной нервной системы, внутренних органов и др., а также сочетанные формы); по возрасту, по степени тяжести и структуре дефекта, времени его возникновения (при рождении или в течение жизни), по

причинам и характеру протекания заболевания, медицинскому прогнозу, наличию сохранных функций и другим признакам.

Любая патология, которая привела человека к инвалидности, сопровождается его малоподвижностью, как вынужденной формой поведения и приводит к гиподинамии и гипокинезии. Длительное пребывание в состоянии сниженного объема и интенсивности двигательной деятельности (малых затрат энергии на мышечную работу, вынужденных статических поз и положений, упрощенных координации) приводит к снижению всех проявлений жизнедеятельности, а в дальнейшем - к истощению функциональных резервов [3].

Ограниченная двигательная активность инвалидов имеет и другие негативные последствия: нарушение социальных связей и условий самореализации, потеря экономической и бытовой независимости, что вызывает стойкий эмоциональный стресс [3].

Внезапная инвалидность в зрелом возрасте часто сопровождается комплексами психической неполноценности, характеризуется тревогой, потерей уверенности в себе, пассивностью, самоизолированностью, или наоборот - эгоцентризмом, агрессивностью, а подчас антисоциальными установками [3].

Для детей с отклонениями в развитии характерны проявления дизонтогенеза и ретардации как в природном (биологическом), так и психофизиологическом развитии что приводит к дефициту естественных потребностей ребенка в движении, игре, эмоциях, общении, осложняет процесс обучения.

По данным многочисленных исследований аномальное развитие ребенка всегда сопровождается нарушением моторных функций, отставанием и дефицитом двигательной сферы [4]. От своих здоровых сверстников по уровню физического развития и физической подготовленности они отстают на 1 - 3 года и больше. Основной дефект, как правило, сопровождается сопутствующими заболеваниями и вторичными отклонениями.

Краткая характеристика педагогических воздействий позволяет выделить наиболее типичные двигательные расстройства, характерные в разной степени для всех нозологических групп инвалидов:

- сниженная двигательная активность;
- нарушение физического развития, диспропорции телосложения, деформации стопы и позвоночника;
- нарушение координационных способностей: быстроты реакции, точности, темпа, ритма движений, ориентировки в пространстве, расслабление;
- сниженный уровень всех жизненно важных физических способностей – силовых, скоростных, выносливости, гибкости и др.;
- сниженных координационных физических способностей - нарушение локомоторной деятельности: ходьбы, бега (особенно при нарушении опороспособности), а так же лазанья, ползанья, прыжков и т.п.

Таким образом, представленные данные о состоянии здоровья, особенностях физического и психического развития, вторичных нарушениях, вызванных первичным дефектом и факторами вынужденной гиподинамии и гипокинезии, носят достаточно обобщенный характер. Однако в практической деятельности используются не ускоренные и обобщенные показатели, а индивидуальные, присущие только одному человеку, коррекции и компенсации указанных нарушений, развитие потенциальных возможностей двигательной сферы инвалидов и лиц с отклонениями в состоянии здоровья и составляет основу педагогической деятельности специалиста адаптивной физической культуры. От постановки педагогических задач, их конкретизации и четкости формулирования зависит адекватный подбор средств, методов, методических приемов. В адаптивном физическом воспитании, как наиболее организованном виде АФК, более системно представлены все виды педагогических задач. Их две группы:

1. Общие для всех - и здоровых, и с нарушениями в развитии, отраженных в государственных программах, где базовый компонент составляет основу образовательного стандарта в сфере физической культуры;

2. Специфические, отражающие особенности физического воспитания детей аномального развития, обусловленные наличием основного дефекта, сопутствующих заболеваний, вторичных отклонений.

К общим задачам относятся: укрепление здоровья, повышению сопротивляемости, обучение основам техники движений, развитие двигательных способностей, знаний в области физической культуры, воспитание потребностей и т.д.

К специфическим задачам АФК относятся коррекционные, компенсаторные и профилактические, однако их решение распространяются и на общие задачи. Если физическое воспитание здоровых школьников имеет общеподготовительную направленность, то адаптивное физическое воспитание, как и другие виды АФК, имеет ярко выраженную коррекционно-развивающую направленность [5].

По мнению физическую культуру детей с нарушениями развития нужно рассматривать как коррекционно-компенсаторную лечебно-оздоровительную форму воздействия на двигательную недостаточность, как средства реадaptации двигательных нарушений [5].

Многообразие решаемых коррекционно-развивающих задач позволило сгруппировать в следующие виды [6]:

1. Коррекция техники основных движений - ходьбы, бега, плавания, прыжков, лазания, перелазания, метания, мелкой моторики, симметричных и ассиметричных движений, упражнений и др.;
2. Коррекция и развитие координационных способностей согласованности движений отдельных звеньев тела при выполнении физических упражнений, ориентировки в пространстве, дифференцировки усилий, времени и пространства, расслаблении, быстроты реагирования на изменяющиеся условия, мышечно-суставное чувство, зрительно-моторной координации и т. п.
3. Коррекция и развитие физической подготовленности - мышечной силы, элементарных форм скоростных, скоростно-силовых качеств, ловкости, подвижности в суставах;
4. Компенсация утраченных или нарушенных функций, формирование новых видов движений за счет сохранных функций в случае невозможности коррекции;
5. Профилактика и коррекция соматических нарушений осанки, анализа, плоскостопия, телосложения, дыхательной, сердечно-сосудистой систем, профилактика простудных и инфекционных заболеваний, травматизма и микротравм;
6. Коррекция развития сенсорных систем:
  - дифференцировка зрительных и слуховых сигналов по силе, расстоянию, направлению,
7. Коррекция психических нарушений в процессе двигательной деятельности - зрительно-предметного и зрительно-пространственного восприятия; наглядно-образного и вербально-логического мышления, памяти, внимания, речи и т.п.;
8. Восприятие и самовоспитание личности.

Эта группа задач является ключевой в адаптивной физической культуре.

Если инвалид осознанно относится к физкультурно-оздоровительной и спортивной деятельности, испытывает интерес и потребность к занятиям физическими упражнениями, убежден в их пользе, то он становится одновременно объектом и субъектом педагогических воздействий. Отсутствие потребности к самостоятельным занятиям не исключает их полезного влияния, но элементы насилия принуждения не гарантируют эффективного результата на длительное время.

Поэтому физкультурное воспитание личности инвалида должно включать решение следующих задач:

- формирования знаний о ценностях физической культуры;
- воспитание адекватной оценки собственных физических и психических возможностей, преодоление комплексов неуверенности, неполноценности;
- воспитание осознанного и активного отношения к телесному здоровью;
- формирование положительной мотивации;
- воспитание гуманного отношения к себе и окружающим, формирование коммуникативных отношений;
- воспитание ответственности, инициативы, целеустремленности в преодолении трудностей;
- воспитание дисциплины, умения управлять своими эмоциями, подчиняться общим правилам и нормам социального поведения;
- формирования навыков самовоспитания: самообразования, самоорганизации, самодисциплины, самонаблюдения, самооценки, самовнушения и др.

Направляющая роль принадлежит педагогу, хотя формы и степень педагогического руководства меняется в зависимости от меры созревания личности. Формулирование задач АФК выражает лишь необходимую направленность педагогического процесса.

Список литературы

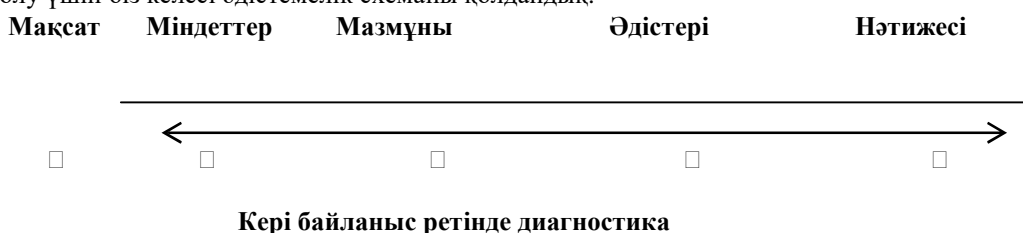
1. Евсеев С.П., Шапкова Л.В. Адаптивная физическая культура. - Москва: Сов. спорт, 2000, 2003.
2. Шипицына Л.М., Иванов Е.С., Смирнова И.А. Реабилитация детей с проблемами в интеллектуальном и физическом развитии. - СПб, 1995.
3. Дмитриев А.А. Теоретические основы физического воспитания детей с отклонениями в развитии. МежВУЗ. Сб. научн. трудов. Красноярск, 1991.
4. Сладков А.С. Адаптационно - компенсаторные реакции организма инвалидов при занятиях физической культурой. Адаптивная физическая культура и функциональное состояние инвалидов. - СПб, 2000.
5. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры., уч.издание. – СПб, 2003.
6. Жищенко А.Н. Коррекционно – развивающие упражнения для детей с нарушением интеллектуального и физического развития. Метод.рекомендации. – Уральск, 2009.

ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ЫҚПАЛДАСТЫҒЫ КӘСІБИ ДАМУДЫҢ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ

Теориялық және практикалық дереккөздерді талдай отырып, педагогтың кәсіби дамуына субъективті және объективті жағдайлардың әсерін әр түрлі екенін көре аламыз. Осы жағдайлардың жиынтығын қарастыру кәсіби ықпалдастық процесінде педагогтың қызметін ұйымдастыру тұрғысынан педагогтың кәсіби дамытудың тактикасы мен стратегиясын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мұндай қатынас педагогтың өміріндегі сәтсіздік жағдайларының әртүрлі себептерін анықтап және оның алдын алады.

Педагогты кәсіби дамытудың теориялық және практикалық ресурстарын талдау және жүйелеу негізінде біз мынадай шарттарды анықтадық: объективті жағдайлар (кәсіби ықпалдастық процесіндегі ұжымның мәні) және субъективті жағдайлар (педагог тұлғасының құндылықты-мағыналық білімі, мен-тұжырымдамасы).

Педагогтың кәсіби жетістігін дамытудың педагогикалық моделінің құрылымы мен мазмұнын көзбен шолу үшін біз келесі әдістемелік схеманы қолдандық.

1 сурет - "Мақсаттан нәтижеге" логикасындағы кәсіби жетістікті дамытудың әдістемелік схемасы

Жұмыс тобын ұйымдастырудың дәл осындай тәсілі осы ұжымдағы педагогтарды белсенді әлеуметтік-педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық оқыту ретінде пайдалануға тиімді мүмкіндік береді.

Шағын топ - жалпы жеке және кәсіби мақсаттар мен міндеттермен біріктірілген кәсіби қарым-қатынасқа тікелей қатысатын педагогтардың салыстырмалы түрде аз саны. Мұндай топ әлеуметтік және психологиялық тұрғыдан кәсіби ықпалдастық процесінде маңызды болып табылатын төмендегі сипаттамаларға ие.

Ұжым оқу зертханасы болып табылады. Оны барлық мүшелерінің жұмыс қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құрылған бір уақытта және кеңістікте орналастырылған қауымдастық ретінде анықтауға болады. Кәсіби ықпалдастық процесінде мұндай топтар қарқындылық пен ұзақ мерзімділіктің сипатына жауап береді. Ұжымдағы әр педагог - бұл мінез-құлықтың өзгеруімен тәжірибе жасай алатын қатысушы және осы өзгерістердің нәтижесін бақылай алатын бақылаушы.

Педагогтар тобындағы кәсіби ықпалдастық қызметінің негізінде біз төрт "шағын мақсатты" бөліп көрсете аламыз:

- жекелеген қатысушылардың жағдайды түсіну қабілетін арттыру;
- шындыққа зерттеу қатынасын көтермелеу;
- тұлғааралық қарым-қатынаста түпнұсқалықты дамыту;
- ынтымақтастыққа негізделген көшбасшылық моделінде жұмыс жасу.

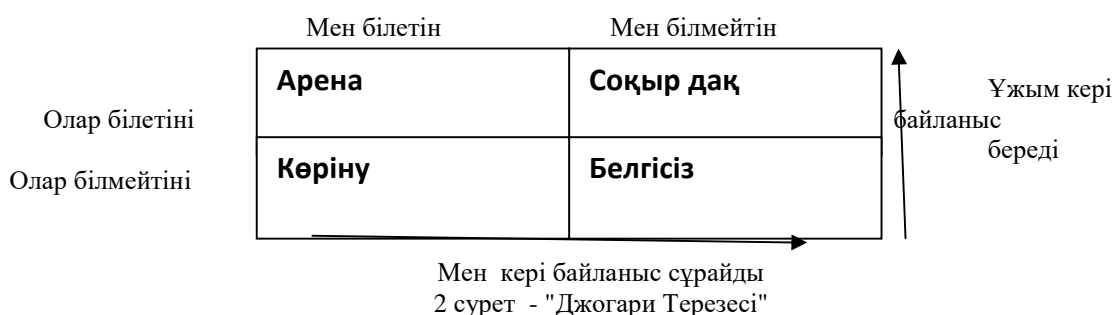
Бұл тәсіл кәсіби қызметтің онтологиялық мәселесін шешуге, педагогтың танушы-субъектіден әрекет етуші-субъектіге ауысуына мүмкіндік береді.

Л.А.Петровская ұсынған топтық процестердің дамуы туралы тұжырымдарға сүйене отырып, біз ұжымның цикліне келесі кезеңдерді қосу қажеттілігін анықтадық: өзімізді таныстыру – кері байланыс – тәжірибе [1]. Ұжымдағы осы кезеңдерді модельдеу педагогтың өзіндік тұжырымдамасының субъективті құрылымдық компоненттеріне сәйкес келетін кәсіби жетістіктің дамуының объективті шарттары деп санаймыз:

- * өзін – өзі таныстыру-танымдық компонент;
- * кері байланыс-эмоциялық компонент;
- * тәжірибе -мінез-құлық компоненті.

Кәсібилік құрылымы	Педагогтың Мен-тұжырымдамасының құрылымдық компоненттері (Р. Бернс)	Оқу тобының кезеңдері (Л.А. Петровская)
Аналитикалық-танымдық компонент	Мен бейнесі (нақты, идеалды)	Өзін-өзі бейнелеу
Эмоционалды-мотивациялық компонент	Өзін-өзі бағалау	Кері байланыс
Іс-әрекеттік-практикалық компонент	Мінез-құлық	Тәжірибеде байқау

Психологиялық-педагогикалық теория мен практикада бұл құбылысты бейнелеу үшін оның авторлары Джозеф Лафт пен Гарри Инграмм құрметіне "Джогари терезесі" деп аталатын модель қолданылады, 2-суретте келтірілген.

Бұл құбылысты педагогтың жеке қасиеттерінің дамуын сипаттауда қолдандық. Топтағы педагог өзінің жеке басының төрт "кеңістігін" жүзеге асырады. "Арена" педагогтың өзі білетін "мен" аспектілерін және басқаларды қамтиды. "Көріну" – бұл педагог білетін нәрсе, ал басқалары білмейді, сонымен қатар ол туралы айтуға мүмкіндігі жоқ. "Соқыр дақ" басқалардың педагог туралы білетіндерінен тұрады, бірақ ол өзі білмейді. "Белгісіз" - бұл одан және басқалардан жасырылған нәрсе. "Джогари терезесі" өзара қарым – қатынастардағы ашықтық дамудың топтық және жеке мәселелерін шешуге көмектесетінін және байланыстарды кеңейту нені білдіретінін көрсетеді.

Ұжымдағы кері байланыс механизмі әртүрлі траекториялар бойынша жүзеге асырылады: ұжым – педагог, педагог-педагог және мұндай механизм педагогқа өзін-өзі тануды кеңейтуге және мінез-құлқын түзетуге көмектеседі. Ұжымның барлық мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру принципі бойынша ұйымдастырылған кері байланыс сенім мен қамқорлық атмосферасын жасайды, топ мүшелеріне орынсыз мінез-құлқты бақылауға және түзетуге мүмкіндік береді, педагогтарға кәсіби дамуындағы "ақ жерлер" туралы ақпарат береді. Кері байланыс сонымен қатар педагогтардың топтағы қарым - қатынасының үш жағын дамыту механизмі болып табылады: коммуникативті, интерактивті, әлеуметтік-перцептивті және сонымен бірге мінез-құлқты түзетудің диагностикалық механизмі [2].

Жалпы алғанда, кері байланыс деп кәсіби ықпалдастық процесін ұйымдастырушылардан шығатын, педагогтың өзара әрекеттесу субъектісі ретінде қабылдайтын және осы ақпаратты қабылдау мен жұмыс нәтижелерінің сипаттамасын беретін ақпаратты түсінуге болады. Бұл жағдайда әр педагог әрі кері байланыс көзі болып табылады (коммуникатор), әрі кері байланыс алады (реципиент).

Әдіснамалық тұрғыдан алғанда, кері байланыс механизмі педагогтың әлеуметтік-перцептивті формацияларымен, атап айтқанда кәсіби қарым-қатынас ортасы жағдайында өзін және басқасын қабылдауды түзетумен өте тығыз байланысты. Кәсіби ықпалдастық процесінде біз өзін-өзі қабылдаудың бес көзін қолданамыз:

1. Өзін басқалармен байланыстыру арқылы өзін қабылдау, егер адам басқа адамға айна сияқты көрінсе (ұжымдағы танысу).
2. Жеке тұлға өзін басқалардың қабылдауы арқылы өзін-өзі қабылдау, педагог өзі үшін басқаларға ұсынатын нәрсе арқылы болады (ұжымдық жұмыстың алғашқы үш күнінде микро ұжымдарда жұмыс істеу).
3. Өз іс-әрекетінің нәтижелері арқылы өзін-өзі қабылдау (өзіндік жұмыс үшін орындалған тапсырмаларды бағалау, жобалық тапсырмаларды бағалау).
4. Өз ішкі күйлерін бақылау арқылы өзін-өзі қабылдау (рефлексия).
5. Өзінің сыртқы келбетін тікелей қабылдау (байқау, өзін-өзі бақылау).

Өзара әрекеттесу барысында педагогтың өз іс - әрекетінің нәтижелері туралы ақпаратты үздіксіз алуы педагогқа кәсіби ықпалдастық процесі аяқталғаннан кейін өзінің кейінгі мінез-құлқы мен кәсіби қызметін түзетуге мүмкіндік береді.

Алайда, ұжымдағы кері байланыстың жеткіліктілігін анықтау кейде қиынға түседі. Әдетте, тақырып әрдайым қарым-қатынастағы серіктес оны қалай қабылдайтыны туралы нақты ақпарат алмайды, кейде ақпарат оны қабылдауға ықпал етпейтін нысанда келеді. Нәтижесінде оны педагог қабылдамауы, қабылдағысы келмеуі немесе бұрмалануы мүмкін.

Ұжым тобында тәжірибе жасау педагогтың кәсіби даму процесінде жаңа стратегиялар мен мінез-құлықтарды іздеуге негізделген. Топ мүшелері тек кері байланыс арқылы ғана емес, сонымен қатар тәжірибені қолдануды үйренеді, зерттеу жүргізуді және басшылардың қатысуымен педагогикалық тәжірибесі мен мінез-құлқына қатысты нақты және кері байланыс ала алатын жұмыс жағдайындағы тәжірибелерді талдауды үйренеді.

Педагогтың өзіндік тұжырымдамасының теориялық аспектілері көптеген психологиялық теорияларда өзіндік тұжырымдама жеке тұлғаны зерттеудің орталық тұжырымдамаларының бірі болып табылады, алайда оның әмбебап анықтамасы да, терминологияда бірлігі де жоқ. Педагогтың өзіндік тұжырымдамасының құрылымдық компоненттерінің әрқайсысы үш жолмен өмір сүре алады:

1) мен-нақты-педагогтың қазіргі уақытта оның кәсіби дамуы барысында қалыптасқан шын мәнінде қандай екендігі туралы түсінігі;

2) мен-айналық (әлеуметтік) - педагогтің басқа адамдар-әріптестер, ата-аналар, балалар оны қалай көретіні туралы түсінігі;

3) мен - Идеал-педагогтың қандай болғысы келетіні туралы идеясы.

Педагогтың өзін-өзі бағалауындағы объективті жағдайлармен тікелей байланысты үш негізгі ойды атап өтеміз.

1) "мен - шынмын" және "мен - мінсізмін" бейнелерін салыстыру адамның психикалық денсаулығының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Айта кетейік, көптеген ғалымдар психикалық денсаулықты өмірдегі жетістігіміздің маңызды құрамдас бөлігі деп санайды.

2) Осы педагогке ұжымдағы әлеуметтік реакцияларды интериоризациялау. Адам өзін басқалар бағалайтындай етіп бағалауға бейім. Осылайша, біздің өміріміздегі сәттілік жағдайы әрқашан біз үшін маңызды адамдар баға береді. Егер балалық шақта бұл ата - ана болса, ересек жаста - бұл отбасы, әріптестер және басқа да беделді адамдар. Мысалы, педагог - педагогтың кәсіби қызметіндегі жетістік мемлекеттің осы салаға, атап айтқанда маманға деген көзқарасымен анықталуы мүмкін.

3) адам өзінің іс-әрекетінің сәттілігін бағалауға бейім оның жеке басы педагог белгілі бір істі таңдап, оны жақсы жасаған кезде өзін жақсы сезінеді. Сондықтан ол әрқашан табысты осы іс-әрекеттегі әрекеттермен және нәтижелермен анықтайды.

Сонымен, субъективті жағдайдың құрамдас бөлігі ретінде өзін - өзі бағалау әрқашан "Мен-идеалмын" педагогтың бейнесі және оны маңызды адамдардан бағалау сияқты объективті жағдайлардың болуымен тікелей байланысты. Біздің қарастырып отырған тақырыбымызға келетін болсақ, өзін-өзі идеалды педагогтың бейнесі өзін-өзі бейнелеу болуы мүмкін-оның кәсіби дамуының сәтті перспективасы ретінде.

Педагогтың кәсіби қызметіндегі мақсатты мотивацияны "педагог - ұжым" қатынастар жүйесінде анықтай отырып, ішкі мотивацияны дамытудың аспектілерін бөліп көрсетуге болады, оларды әрі қарай зерттеу арқылы табысқа жету үшін мақсатты мотивацияны дамытудың субъективті шарттары ретінде қарастыруға болады:

1. "Педагог - ұжым" қарым-қатынасы педагогикалық іс-әрекеттің мазмұнды мақсатты мотивациясы мәселесін белгілейді: жетістікке жетудің қажетті мақсатты жағдайлары немесе сәтсіздік жағдайларын болдырмау;

2. Педагогтың мотивациясының мақсатты дамуы мен өзгеруін топтың қандай мүмкіндіктері жаңартады;

3. Педагогтер әртүрлі болғандықтан, мотивацияның иерархиясы әртүрлі: белгілі бір уақытта иерархиядағы ең жоғары мотив іске қосылады, ол осы жағдайларда мақсатты күйге жету перспективасына бағытталған;

4. Мақсатты ішкі жағдайға қол жеткізілмеген немесе топтағы жағдайлар басқа мақсатты мотивацияны алға тартқан кезде педагогтың іс-әрекетіндегі ішкі мотивацияны өзгерту мәселесі;

5. Ұжым мүшелері арасында мотивациялық қақтығыс болуы мүмкін;

6. Мотивация кәсіби қызметтің әртүрлі кезеңдерінде өзгеруі мүмкін;

7. Мотивация педагогикалық іс-әрекеттің функционалды компоненттеріне әсер етуі мүмкін.

Педагогтың кәсіби ықпалдастық процесінде осы әдістерді игеруі, ең алдымен, осындай "шыңдық" құбылыстарды және педагогтың құндылық білімі, өмірдің мәні, жауапкершілік категорияларын қарастыру кезінде оның кәсіби өміршеңдігін көрсетеді, бұл мен-тұжырымдамасының құрылымдық компоненттерін тікелей дамытады және олардың көрінуінің сапалы критерийлері болып табылады [3-5].

Қазақстандағы білім берудегі қазіргі әлеуметтік жағдай ұжымдағы кәсіби ықпалдастықта педагогтың жеке, шығармашылық әлеуетімен жұмыс істеуге қойылатын жоғары талаптарды қояды.

Педагогтың динамикадағы дамудың жарияланбаған ішкі ресурсы ретіндегі әлеуеті үш аспектіні біріктіреді: өткен шақ жинақталған тәрбие тәжірибесі ретінде; қазіргі шақ барлық нәрсені өзектендіру ретінде педагогикалық іс-әрекеттегі мүмкіндіктер; болашақ кәсіби және жеке даму тенденциялары ретінде. Кәсіби маман ретінде педагогтың жеке басының динамикалық жеке өзгеретін қасиеттері мен сипаттамаларын жақсарту міндеті алдыңғы қатарға шығады. Педагогтың дамуының мұндай динамикасы мен болжамды тиімділігі тұтастай алғанда қазақстандық білім беру жүйесін дамытудың маңызды стратегиялық ресурсы, сонымен қатар білім беру ұйымдарының білім беру жүйесін дамыту ресурсы болып табылады.

1. Әр түрлі ақпараттық дереккөздерге (ғылыми, нормативтік-құжаттық, әдістемелік) орындалған теориялық талдау, сондай-ақ тәрбие тәжірибесін бақылау біздің алдымызда тұрған мәселе аясында кәсіби ықпалдастық процесінде педагогтың кәсіби қызметін ұйымдастырудың ерекшелігі мәселесі ерекше өзекті екенін көрсетті.

2. Кәсіби ықпалдастық процесінде педагогтың кәсіби қызметін ұйымдастырудың ерекшелігі кәсіби мәселелердің бірыңғай семантикалық өрісіндегі қарқындылық, интеграция және ыдырау сияқты сипаттамалармен сипатталады.

3. "Педагог" ұғымының нақтыланған мазмұнын енгізу мұндай маманға екі түрде қарауға мүмкіндік береді: білім беру саласында білімі, дағдылары мен дағдылары бар және үздіксіз шығармашылық дамуға және өзін-өзі жүзеге асыруға қабілетті адам ретінде. Бүгінгі таңда педагог жүйелі дүниетанымға, рухани-адамгершілік құндылықтарды терең түсінуге негізделген жеке ұстанымға, педагогикалық шындықты өзгерту және кәсіби және жеке даму стратегиясын жобалау қабілетінде көрінетін педагогикалық тәрбие іс-әрекетінің жеке стиліне ие болуы керек.

4. Біз кәсіби жетістікті педагогикалық тәжірибе саласында көрінетін педагогтың жеке сапасы ретінде анықтаймыз. Мұндай даму процесі педагогтың өзін-өзі дамыту динамикасымен, оның жағдаяттық сәттілік жағдайынан өзінің педагогикалық іс-әрекетінің өнімділігіне, жалпы алғанда кәсіби шеберлік деңгейінің дамуына (мемлекет-тиімді процесс-тұрақты кәсіби жетістік) байланысты.

5. Ересектерге үздіксіз білім беру тұжырымдамасында педагогтың кәсіби жетістігін дамыту процесін қарастыру тік (жас) кезеңдерді құруға мүмкіндік береді, олардың негізінде құндылық-семантикалық білім беру және педагогтың өзіндік тұжырымдамасының құрылымдық компоненттері өзектендірілді.

6. Кәсіби ықпалдастық процесінде педагогтың кәсіби жетістігін дамытудың педагогикалық моделінің жобаланған кезеңдері "мақсаттан нәтижеге" логикасында жүзеге асырылуы тиіс. Мұндай тұжырымдамалық және педагогикалық көзқарас динамикалық дамуда кәсіби ықпалдастық процесін ұйымдастыруды толығымен қамтамасыз етеді.

7. Қазіргі білім беру саласындағы вариативті модельдерді жүзеге асырудың теориялық көздері мен практикасына салыстырмалы талдау кәсіби деп қорытынды жасауға мүмкіндік берді - ересектердің білім беру қызметі жеке тұлғаға бағытталған және субъективті-белсенділік тәсілін біріктіру негізінде құрылуы керек. Мұндай қарастыру педагогикалық модель "адам-адам" кәсіптері саласындағы кез-келген мамандардың біліктілігін арттыру жүйесінде кәсіби және білім беру қызметін ұйымдастыру мүмкіндігіне бағытталуы мүмкін деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, бұл біз ұсынатын тәсілдің әмбебаптығын көрсетеді.

Ұсынылған тұжырымдар педагогтың әлеуетін дамытуға бағытталған кәсіби ықпалдастық процесінде осы ережелерді практикалық іске асырудың өзектілігін көрсетеді және анықталған бастапқы қайшылықтарды шешуге ықпал етеді деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально – психологический тренинг. – М.: Изд-во МГУ, 2007. – 494 с.
2. Аникеева Н.П. Психологический климат в коллективе. – М.: Просвещение, 1989. – 224 с.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 489 с.
4. Афанасьева И.М. Изучение понятий «успех» и «успешность» в зарубежных и отечественных исследованиях ученых // материалы конференции Эффективность модернизации образования: методология, опыт, перспективы: Т.1. – Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО. - 2010. – С.40 – 44.
5. Большаков А.С. Искусство жить или психология и стратегия успеха. – Ростов на Дону: Феникс, 2009. – 300 с.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С ДЕТЬМИ СРЕДСТВАМИ СТЕП-АЭРОБИКИ

Популярность и востребованность занятий физической культурой на современном этапе во многом объясняется обретением людьми информационной свободы. Многообразие средств массовой информации и всемирная компьютерная сеть дали свободный доступ к сведениям в самых различных областях, в том числе и в области фитнеса. Степень личной ответственности в вопросах собственного здоровья возросла прямо пропорционально к росту уровня грамотности и доступности информации в этом аспекте.

«Хорошая физическая активность в детстве приносит большую пользу для развития базовых умственных, двигательных и социальных навыков, а также укрепляет суставы и кости, сердце и сосуды, и обмен веществ. Для того чтобы физическая активность стала частью каждого дня наших детей, необходимо сделать доступными места и пространства для физической культуры, спорта и отдыха, поощрение физической активности детей. Также стоит повысить качество физического воспитания в школах, организовать безопасные пешеходные и велосипедные маршруты в школу и обратно, давать четкие рекомендации и информировать о важности физической активности, об ограничении малоподвижного поведения и проводить мониторинг», - сказала ведущий исследователь проекта COSI в Казахстане, главный специалист отдела науки и профессионального развития Национального центра общественного здравоохранения МЗ РК Шынар Абдрахманова [1].

Поиск новых видов оздоровительной физической культуры и форм организации обуславливается, по крайней мере, следующими обстоятельствами:

- задачей сохранения и укрепления здоровья детей различного возраста;
- формированием устойчивой потребности в здоровом образе жизни и физическом совершенствовании;
- удовлетворением интересов растущего организма к разнообразным видам двигательной активности.

В настоящее время одной из популярных форм танцевальной аэробики стало такое направление, как «Степ-тренинг» (Step Training) включающий в себя имитацию скольжений конькобежца в различных гимнастических позах, выполняемых под музыкальное сопровождение. Данный вариант аэробики служит эффективным средством развития у детей чувства равновесия и координации движений. Степ-аэробика появилась в 90-х гг. прошлого века. Особенностью ее является использование специальной степ-платформы, производство которой стало развиваться с выходом этой разновидности на «аэробическую сцену». Платформа позволяет выполнять различные шаги, подскоки на нее и через нее в различных направлениях, использовать их для выполнения упражнений для брюшного пресса, спины и в сочетании, например, с танцевальными элементами и др. Ярусное устройство платформы позволяет регулировать высоту, а, следовательно, и физическую нагрузку, проводить одновременно занятия с людьми разного уровня подготовленности, т.е. индивидуализировать процесс. В процессе занятия степ-аэробикой основная нагрузка приходится на нижнюю часть туловища. Степ-аэробика - это тренировка в низко интенсивном режиме. В степе используются те же упражнения, что и в классической гимнастике. Все они направлены на тренировку мышц сердца, на выработку лучшей координации движений. Степ-аэробика воздействует на тело комплексно, при этом деликатно корректирует форму ног, развивая нужную группу мышц, оказывает положительное действие на весь организм.

Степ - аэробика включает специально подобранные движения и позы, направленные на комплексное или избирательное воздействие на определенные функциональные системы организма.

Степ-аэробика является востребованным видом двигательной активности наряду с дыхательной гимнастикой, аэробикой, гидроаэробикой, стретчингом, йогой и другими. Все нетрадиционные виды гимнастики дают возможность не противопоставлять один вид другому, а взаимно дополнять друг друга. Среди этих оздоровительных тренировок нетрадиционные виды гимнастики имеют ключевое значение в тренировках для поддержания здоровья в занятиях с людьми различного контингента.

Актуальность исследований в этом направлении объясняется тем, что занятия различными видами нетрадиционной гимнастики дают возможность улучшить функциональную и физическую подготовленность занимающихся, способствует формированию навыков применения этих упражнений в самостоятельных занятиях.

Аэробика представляет собой систематическое выполнение продолжительных, умеренных по интенсивности физических упражнений для укрепления здоровья, является одной из самых популярных

и массовых во всём мире. К видам двигательной активности, дающим преимущественно аэробную нагрузку, относятся различные циклические движения, выполняемые с невысокой интенсивностью достаточно длительное время. Существует множество различных аэробных программ, в которые входит выполнение общеразвивающих, танцевальных и прыжковых упражнений, объединённых в непрерывно выполняемый комплекс. Такие занятия стимулируют работу сердечно-сосудистой и дыхательной системы и таким образом совершенствуют аэробные механизмы обменных процессов организма [2].

В степ-аэробике используются различные серии танцевальных упражнений. Занимающийся выполняет аэробную нагрузку при выполнении различных шагов (приставных, переменных, с подниманием ног, с различными движениями рук), подскоков, прыжков. Этому новому направлению авторство приписывают американскому фитнес-инструктору Джин Миллер, которая придумала различные варианты шагов, выполняемые под музыку [3].

Занятия степ-аэробикой благотворно влияют на функциональные возможности сердечно-сосудистой системы [4]. В результате регулярных занятий степ аэробикой улучшается деятельность дыхательной системы, улучшаются функции опорно-двигательного аппарата. Происходит формирование правильной осанки.

Профессор *Российского государственного университета физической культуры, спорта, молодежи и туризма* в г. Москве, мастер спорта по художественной гимнастике Татьяна Соломоновна Лисицкая выделяет такие требования для удержания правильного положения тела на занятиях степ-аэробикой: колени расслаблены; не допускать переразгибания в коленных суставах; спину держать ровно, не допускать излишнего прогиба в поясничном отделе позвоночника; при подъеме на платформу осуществлять естественный наклон туловища вперед, за счет сгибания в тазобедренных суставах [5].

Степ-аэробiku можно применять в дошкольных и школьных учреждениях не только на специальных занятиях, но и в занятиях с оздоровительной направленностью, в индивидуальных занятиях в фитнес клубах. Новизна упражнений, возможность многообразного применения степ платформ на занятиях, необходимость запоминания и воспроизведения комбинаций способствует умственному развитию и повышению интереса к систематическим занятиям физическими упражнениями [6].

Ряд исследователей показывают, что степ-аэробика способствует развитию гибкости за счет выполнения упражнений стретчинга. Применение в занятии степ платформ формирует умение хорошо ориентироваться в пространстве. Движения на степе более сложные, чем на простой опоре, что ведет к необходимости более точного контроля над собственными движениями и ориентировкой в пространстве. Одновременное выполнение действий ногами и руками способствует развитию согласованности движений у ребенка, а формирование равновесия у детей осуществляется за счет увеличения высоты опоры и уменьшения ее площади. Развитию состояния устойчивого положения тела способствует выполнение шагов со сменой лидирующей ноги. В процессе занятий степ-аэробикой усваиваются новые понятия, термины, правила техники безопасности при выполнении упражнений на степ платформе, способы вариативного применения степ платформы в упражнениях, базовые шаги аэробики на степ платформе, использование степ платформ для совершенствования основных видов движений, укрепления различных групп мышц, упражнения в партере, игры с использованием степ-платформы. Исследования авторов подтверждают, что общая и моторная плотность занятий степ-аэробикой выше, чем физкультурного занятия в учреждении дошкольного образования, что свидетельствует об увеличении двигательной активности детей в режиме дня [7].

Степ-аэробика является эффективным направлением оздоровительного вида, которая готовит организм и психику к различным изменениям окружающей среды и стрессам, стимулирует защитные силы организма, повышает иммунитет, использует гибкий подход и щадящие режимы, поэтому доступна для всех категорий населения.

При подборе упражнений учитывается важность всестороннего воздействия на морфофункциональные показатели организма, адекватность нагрузки с учетом индивидуальных и возрастных особенностей детей. В методике составления и разучивания хореографических комбинаций степ-аэробики необходимо учитывать, что каждая комбинация, составленная преподавателем, должна соответствовать уровню подготовленности учеников. Определив цель комбинации, учитель может приступить к определению методов разучивания и построения комбинации. Хореографические комбинации составляют и разучивают так же, как и в классической аэробике, независимо от того, в каком стилистическом решении создается комбинация: аэробно-спортивном (главным образом на хореографии классической аэробики, которая лежит в основе степ-хореографии) или танцевально-аэробном (с элементами латиноамериканских, русских и других танцев). Однако степ-платформа диктует и некоторую специфику: во-первых, в организации занятий, так как в степ-аэробике занимающиеся в большей степени, чем в классической аэробике, привязаны к своим рабочим местам и, во-вторых, в отношении методов повышения интенсивности (см. ниже). Комбинация составляется на 24, 32, или 64 счета так, чтобы происходила смена ноги в начале ее (на первом элементе), в середине или в конце (на последнем элементе). Это позволяет выполнять упражнения с двух ног без отдыха, развивать координацию движений, соответствовать равномерному развитию мышц ног. В первую очередь

выбираются движения для смены ноги. Например, смену ноги даст выполнение “LegCurl” 3 раза на одной ноге. Сет 1 – шаг правой ногой на степ-платформу, сет 2 – сгибание ноги назад, сет 3–4 – то же с левой ноги, сет 5–6 – выполнить “LegCurl” еще два раза, сет 7–8 – марш с левой ноги около платформы (платформа впереди). Освобождается левая нога, и “LegCurl” выполняется на платформу уже с левой ноги. Проще составить простую комбинацию из базовых движений (каркас) и затем обдумывать варианты усложнения полученной комбинации. Освоив все методы разучивания, преподаватель начинает изучение новых, более сложных движений. Если при общем соответствии счета заменяемых движений занимающиеся не могут их выполнить, следует постепенно разбирать каждое упражнение. Возможно какое-либо несовпадение двигательных моментов: например, выполнялось движение, в котором на счет «три» колено поднималось вверх, а при замене упражнения на счет «три» должно быть движение ногой назад. Зафиксировав одно движение и его соответствие ритму, ученики перестраиваются достаточно сложно на другой вариант, поэтому процесс разучивания затягивается. В этом случае следует проверить движения предварительного разучивания. Они максимально должны проецировать окончательную комбинацию, проверить которую можно, сравнив по каждому счету движения предварительного разучивания и окончательный вариант. Должно быть совпадение инерции, т.е. движение вперед можно заменить только на движение вперед, но не назад. Разучивание поворотов или сложных движений руками следует чередовать с простыми движениями. Во-первых, потому, что так проще воспринимать движение. Во-вторых, если будут ошибки при выполнении, то занимающиеся всегда могут вернуться к простым движениям, тем самым сводя к минимуму остановки. Большинство поворотов включают в комбинацию, когда уже разучен блок на 32 счета, при повторении которого вы добавляете повороты. При этом методе не следует все время повторять повороты, т.к. у учеников может начаться головокружение. Если в комбинации большое количество поворотов, можно, как один из вариантов, включить их в комбинацию, когда она разучена полностью. Если повороты не очень сложные и не требуют дополнительного разучивания, то при этом методе преподаватель получает возможность много раз повторить комбинацию сначала, что придаст уроку большую динамичность и эмоциональность. Сложные движения руками на развитие координации движений необходимо сочетать с простыми элементами. При разучивании какого-либо движения руками ученики должны делать простые движения ногами для лучшего усвоения и выполнения. При составлении комбинации большое значение имеет инерционная правильность составления комбинации. Все движения, выполняемые вами, должны быть максимально удобными – именно с лидирующей ноги в нужную сторону. Неудобства воспроизведения составленной вами комбинации могут вытекать из инерционного несоответствия движений. После движения “кneeup” правой и левой ногой удобнее выполнять движение влево, а не вправо и наоборот. Даже при правильном разучивании и составлении комбинации, если не учесть инерцию, ученикам будет неудобно выполнять связку. Используются следующие методы разучивания комбинаций степ-аэробики: линейная прогрессия, модификация одного базового шага (например, «степ-тач» с приставлением ноги рядом с опорой – базовый элемент, «степ-тач» с отставлением ноги скрестно сзади опорной – модификация); комбинационный метод (блоковый), поточный метод, методы увеличения нагрузки на занятиях степ-аэробикой (например, за счет изменения высоты платформы, за счет использования различных движений и т.д.).

Проводились исследования по выявлению и теоретическому обоснованию использования средств степ-аэробики в практике оздоровительного сервиса, где педагогические наблюдения велись в реальных условиях процесса тренировочных занятий в фитнес зале, с целью создания представления об особенностях организации тренировок с использованием упражнений степ – аэробики и методики их проведения. Изменения физического развития проводились с помощью антропометрических измерений. Для определения основных показателей возможностей системы дыхания использовались проба Штанге, проба Генче. Для определения работоспособности и деятельности сердечно-сосудистой системы на относительно небольшую физическую нагрузку использовалась проба Руфье. Для определения уровня физической подготовленности старшеклассниц, применялись тесты, характеризующие уровень развития силы мышц, гибкости, координации.

Основными условиями при проведении занятий с использованием степ аэробики были соблюдение ряда методических принципов: умеренность нагрузки, регулярность занятий, равномерная проработка основных мышечных групп, учет индивидуальных особенностей физического состояния учащихся, соблюдение техники безопасности. Использование комплекса упражнений степ - аэробики проводилось три раза в неделю в экспериментальной группе. Результаты исследования показали, что использование на уроках физической культуры со старшеклассницами комплекса упражнений степ-аэробики является эффективным средством повышения физической и функциональной подготовленности старшеклассниц: наблюдались улучшения в состоянии системы дыхания, сердечно-сосудистой системы, а так же показателях определяющих силовую выносливость мышц, гибкости и координации.

Физическое здоровье – это естественное состояние организма, обусловленное нормальным функционированием всех его органов и систем. Если хорошо работают все органы и системы, то и весь организм человека (система саморегулирующаяся) правильно функционирует и развивается.

Влияние физических упражнений на организм человека чрезвычайно велико. Все физические упражнения классифицируются по трем типам: циклические физические упражнения аэробной направленности, способствующие развитию общей выносливости; циклические физические упражнения смешанной аэробно-анаэробной направленности, развивающие общую и скоростную выносливость; ациклические физические упражнения, повышающие силовую выносливость. Дети различного возраста, которые ведут малоподвижный образ жизни, не занимаются физической культурой, чаще страдают заболеваниями органов дыхания и кровообращения.

Регулярные занятия физической культурой и выполнение оптимального комплекса упражнений приносит занимающимся удовольствие и сохраняют здоровье, в связи с этим актуальным является поиск эффективных путей оздоровления и физического развития детей различного возраста.

Таким образом, использование большого разнообразия комплекса упражнений гимнастической направленности в сочетании с танцевальными упражнениями, элементами степ-аэробики в фитнес залах, на уроках физической культуры позволят улучшить физическую и функциональную подготовленности детей, повысить интерес к занятиям физической культурой.

Список литературы

1. Насколько казахстанские дети проявляют физическую [электронный ресурс]. - https://www.inform.kz/ru/naskol-ko-kazahstanskie-deti-proyavlyayut-fizicheskuyu-aktivnost_a3741811 (дата обращения: 13.09.2022).
2. Купер К. Аэробика для хорошего самочувствия. 2 - е изд. М.: Физкультура и спорт, 2010.
3. Испулова Р.Н. Гимнастика: учебно-метод. пособие. - Уральск, 2020. – 100 с.
4. Гуторова Г.А. Динамика изменения физических качеств у девочек, занимающихся в секции степ-аэробика / Г.А. Гуторова, Ю.А. Украинцева, С.А. Дайнеко // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова, 2016. – № 1. – С. 234-235.
5. Сафарова Ю.В. Использование степплатформ, как средство развития физических качеств дошкольников / Ю.В. Сафарова. – Ялуторовск, 2015. – 92 с.
6. Сергина Т.И. Степ-аэробика начального уровня сложности в программе физического воспитания для студентов вузов: учеб. метод. пособие / Т. И. Сергина, Л. П. Маслова, М. Ш. Арбева, И. В. Воробьева, О. В. Залялиева, С. А. Фалеева. - Казань: эл. ресурс Казан. ун-та, 2016. - 40 с.
7. Сайкина Е.Г., Пономарев Г.Н. ФИТНЕС-ТЕХНОЛОГИИ: ПОНЯТИЕ, РАЗРАБОТКА И СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 11-4. – С. 890-894.

ӘОЖ 373.1

*Қазбекова Г.Н., Сердалиев Е.У., Нұртаза А.А.
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан қ., Қазақстан*

ИНЖЕНЕРЛІК БІЛІМ БЕРУДЕ ЖОБАЛАУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

Көптеген жылдар бойы қалыптасқан жоғары білім беру жүйесі университет түлектерінің жоғары деңгейдегі дайындығымен ерекшеленеді, ғылым, өнеркәсіппен байланыс негізінде білім беру қағидаттарына негізделген, студенттерді жеке траекториялар бойынша оқыту басқару саласында күшейтілген дайындықпен сипатталады. Бұл қағидалар қазіргі алдыңғы қоғамындағы жастар үшін өмірлік әл-ауқат пен жетістікке жетудің минималды қажетті шарты университет дипломы болып табылады деген дәлелдерді қолдайды.

Екінші жағынан, ақпараттық технологиялар ғасырында бейне сабақтарды, лекцияларды, семинарларды және т.б. көру арқылы жаңа білім мен дағдыларды алу үшін интернет-кеңістікке оңай ене алатын жастар үшін университеттің білім беру процесін жүргізу әдістері соншалықты өзекті емес. Көптеген университеттер көбінесе жас маманның білім беру қажеттіліктеріне сәйкес келмейді. Оқуға деген ынтаның жоқтығынан, тіпті мықты студент те терең іргелі базасыз қалады; мұндай жағдайларда, егер болашақ өмірде түлек сәтті болса да, университет өз міндетін орындамады деп айтуға болады [1].

Осы себепті жоғары оқу орнында оқу және оқудан тыс өмірді қалыптастыру кезінде мотивация мәселесін ескеру, бірінші курстан бастап студенттің кәсіби жеке траекториясын бағдарлау және құру қажет. Алдыңғы қатардағы елдердің тәжірибесін қарай отырып, жеке тұлғаға бағытталған тәсілдемедегі білім беру мазмұнының құрауыштарының бірі жеке тұлғаның шығармашылық ойлауын дамыту болып табылады, бұл көптеген зерттеушілерге білім алушылардың қазіргі білімге деген сенімсіздігі, олардың оқуға деген қызығушылығының төмендеуі, жалпы білім беру процесі сапасының төмендеуі проблемасын шешу жолдарының бірі ретінде көрінеді.

Оқуға деген ынтадан, түлектің іргелі даярлығынан басқа, экономиканың нақты секторындағы кәсіпорындар soft skills деп аталатын әмбебап құзыреттердің: жүйелі және сыни тұрғыдан ойлау, жобаларды әзірлеу және іске асыру, командалық жұмыс және көшбасшылық, коммуникация, өзін-өзі

ұйымдастыру және даму санаттарына ие болу деңгейіне көптеген талаптар қоятыны маңызды факт болып табылады.

Жобалық оқытудың инновациялық технологиялары енгізілген жақын шетел университеттерінің тәжірибесін қарастыра отырып, студенттерді оқытудың тиімділігін арттыру, мамандарды даярлау сапасын арттыру және студенттердің өзіндік жұмысының рөлін жандандыру байқалады. Жоба нәтижелерінің практикалық, теориялық және танымдық маңыздылығы құнды. Жоба бойынша жұмыстың негізгі нәтижесі бар білімді жаңарту және жаңа білім, дағдылар мен дағдыларды игеру және оларды жаңа жағдайда шығармашылық қолдану болып табылады. Жобалау әдістемесі бойынша жұмыс студенттерден іздеу қызметінің дербестігінің жоғары дәрежесін, белсенді зерттеушілік, орындаушылық және коммуникативтік өзара іс-қимылды талап етеді [2].

Жобалық оқыту технологиясы жаңа тауарлар мен қызметтерді құру процесінде білім алушының зияткерлік және физикалық мүмкіндіктерін, ерік-жігері мен шығармашылық қабілеттерін дамыту арқылы жеке тұлғаның шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруына бағытталған оқу процесін ұйымдастырудың икемді моделі ретінде қарастырылады. Жобалау қызметінің қорытындысы оқу жобалары болып табылады.

Жобалық оқыту технологиясы болашақ нақты мамандыққа қарамастан шығармашылық іс-әрекетке қажет білім алушының шығармашылық қабілеттері мен жеке қасиеттерін дамытуға жағдай жасауға көмектеседі.

Жобалық оқытуды енгізудің артықшылықтары:

- материалдық өнім алу;
- студенттердің командада жұмыс істеу дағдысын игеруі;
- жұмыс беруші үшін дайындалған мамандар тобын құру олар ірі кәсіпорынның қызметкері бола отырып, жоба тұжырымдамасын (университетте әзірленген) енгізуді қиынды түрде жалғастырады;
- ЖОО серіктестерімен (жобалардың тапсырыс берушілері ретінде) көптеген іскерлік байланыстар мен қарым-қатынас тәжірибесін алу.

Жоба әдісін қолдану мамандарды даярлау процесін нақты кәсіби қызметке жақындатады, оқу уақытын шектеу проблемасын жояды, студенттердің өзара білім алуына және олардың курстық бағдарламаны жеке қарқынмен игеруіне мүмкіндік береді, ал жоба бойынша жұмысты мұқият ұйымдастырған жағдайда, оның тұрақты бақылауының болуы және тәуелсіз сарапшылардың түпкілікті жобалық өнімді объективті бағалауы студенттердің оқу мотивациясын едәуір ынталандырады және өсуге ықпал етеді. олардың кәсіби құзыреттілігі. Алайда, әдіс әмбебап емес. Бұл дарынды студенттердің қабілеттерін дамытуға көмектеседі, бірақ нашар ынталандырылған студенттердің үлгеріміне теріс әсер етуі мүмкін. Жобалар, егер олар мазмұны мен құрылымының ерекшелігіне сәйкес келсе, оқытылатын бір пән аясында іске асырылуы мүмкін. Басқа жағдайларда жобалық оқыту процесін кешенді қайта құруды, оның түпкілікті нәтижелерін мұқият болжауды, барлық пәндерді оқыту тәсілдерін өзгертуді, оқу кестесін жобалау технологияларына бағындыруды талап етеді [3].

Білім беру сапасын арттыруға бағытталған ғылыми жұмыстарда көптеген ұсыныстар бар, бірақ олардың салмағы қандай, бірінші кезекте не бар?

Осылайша, білім беруді дамытудың тиімді стратегиясын жасау үшін осы мәселенің жай-күйін терең жан-жақты және объективті талдау қажет. Стратегия отандық білім беруді дамытудың қол жеткізілген оң нәтижелеріне негізделуі тиіс. Қойылған мақсаттарға қол жеткізу және қамтамасыз ететін ресурстар индикаторларын қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуын, әлемдік даму серпінін ескере отырып айқындау қажет.

Білім беру қоғамның барлық әлеуметтік топтарына тікелей қатысты болғандықтан, ғылыми, білім беру ортасында, жалпы қоғамда жоспарланған қайта құруды кеңінен талқылау қажет. Мұндай тетіктердің тиімділігінің болмауы, оның ішінде жоғары басқарушылық деңгейде, негізгі білім беру қызметін "білім беру қызметтеріне" айналдыруға, жан – жақты қашықтықтан білім беруге көшуге, тіпті жалпы білім беру деңгейінде де негізгі білім беру пәндерінің қысқаруына әкеледі (қалғаны қосымша және ақылы).

Дайындық деңгейлері мен профильдерінің әртүрлілігі мен ерекшелігін, әртүрлі дидактикалық әдістерді ескере отырып, инновациялық шешімдерді енгізуге сараланған түрде қарау керек. Мұны инженерлік білім берудегі жобалық оқыту мысалында қарастырыңыз. "Жоба" ұғымын қолдану әр түрлі салаларда өз түсіне ие.

Жаңа ISO 21500 стандартына сәйкес, жоба мақсатқа жету үшін қабылданған үйлестірілген және басқарылатын міндеттерден тұратын ерекше процестер жиынтығы болып табылады. Жобаның мақсатына жету үшін алдын-ала белгіленген талаптарға сәйкес келетін нәтижелер, соның ішінде уақыт, ақша және ресурстар сияқты нәтижелер алуға шектеулер қажет [4].

Инженерлік қызметтегі жоба-іске асыруға жарамды нысанда сипатталған модельдердің, қасиеттердің немесе сипаттамалардың тұтас жиынтығы. Инженерлік дизайн-бұл ғылыми және техникалық ақпарат қоғамға белгілі бір пайда әкелетін жаңа жүйені, құрылғыны немесе машинаны құру үшін қолданылатын процесс.

Конструкторлық құжаттама (КҚ)– графикалық және мәтіндік құжаттар, олар жиынтықта немесе жеке-жеке бұйымның құрамы мен құрылымын айқындайды және оны әзірлеу, дайындау, Бақылау, пайдалану, жөндеу және кәдеге жарату үшін қажетті деректерді қамтиды.

Инженерлік білім беруде білім алушыларда жобалау қызметін іске асыру үшін қажетті құзыреттерді қалыптастыру кезінде конструкторлық құжаттаманы әзірлеу бойынша білім, білік және дағды алу неғұрлым жауапты, күрделі және еңбекті көп қажет ететін міндет болып табылады [4].

Инженерлік қызметтегі жоба-бұл іске асыруға жарамды нысанда сипатталған модельдердің, қасиеттердің немесе сипаттамалардың тұтас жиынтығы. Инженерлік дизайн-бұл ғылыми және техникалық ақпарат қоғамға белгілі бір пайда әкелетін жаңа жүйені, құрылғыны немесе машинаны құру үшін қолданылатын процесс.

Конструкторлық құжаттама (КҚ) – графикалық және мәтіндік құжаттар, олар жиынтығында немесе жеке-жеке бұйымның құрамы мен құрылымын айқындайды және оны әзірлеу, дайындау, Бақылау, пайдалану, жөндеу және кәдеге жарату үшін қажетті деректерді қамтиды.

Инженерлік білім беруде ең жауапты, күрделі және көп еңбекті қажет ететін міндет білім алушыларда жобалық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті құзыреттерді қалыптастыру кезінде жобалық құжаттаманы әзірлеу бойынша білім, білік және дағды алу болып табылады. Сонымен қатар, негізгі пән-" машина бөлшектері және дизайн негіздері", оны зерттеу дәстүрлі түрде 3-ші курста қарастырылады. Осы пәнді зерделегенге дейін жобалау қызметі жалпы кәсіптік пәндер арасындағы буындарды байланыстыратын тұжырымдамалық бағыт болып табылады. Пәндердің логикалық тізбегін құру әрқашан білім беру процесінің негізі болды, дегенмен" жобалау қызметі " термині жиі пайда болған жоқ. Соған қарамастан, білім беру стандартының міндетті компоненттерін жүзеге асыру шеңберіндегі оқу процесінде түлектер осындай қызмет түріне дайын болуы керек. Бірінші оқу курстарында студенттердің Жобалық іс-әрекетке бейімділігін анықтау оларды кейіннен кәсіби жүзеге асыру үшін өте пайдалы. Осы бағыттағы мамандардың кәсіби қалыптасуын таңдау бойынша пәндер, факультативтік сабақтар, қосымша оқу сабақтарын ұйымдастырудың басқа да нысандары, өзіндік жұмыс шеңберінде жобалау (конструкторлық) қызметі бойынша қосымша дайындықты іске асыру арқылы күшейтуге болады.

Соған қарамастан, білім беру стандартының міндетті компоненттерін жүзеге асыру шеңберіндегі оқу процесінде түлектер осындай қызмет түріне дайын болуы керек. Бірінші оқу курстарында студенттердің Жобалық іс-әрекетке бейімділігін анықтау оларды кейіннен кәсіби жүзеге асыру үшін өте пайдалы. Осы бағыттағы мамандардың кәсіби қалыптасуын таңдау бойынша пәндер, факультативтік сабақтар, қосымша оқу сабақтарын ұйымдастырудың басқа да нысандары, өзіндік жұмыс шеңберінде жобалау (конструкторлық) қызметі бойынша қосымша дайындықты іске асыру арқылы күшейтуге болады.

Инженерлік білім беруде жеке оқытудың траекториясын нақты қалыптастыру қажет. Көптеген қадамдар гуманитарлық тәсілді қажет етпейді: "өзіңізге ұнайтын нәрсені таңдаңыз", бірақ инженерлік: "нәтижеге жету үшін не қажет екенін таңдаңыз".

Инженерлік білім беруде жеке оқытудың траекториясын нақты қалыптастыру қажет. Көптеген қадамдар гуманитарлық тәсілді қажет етпейді: "өзіңізге ұнайтын нәрсені таңдаңыз", бірақ инженерлік: "нәтижеге жету үшін не қажет екенін таңдаңыз".

Жобалық оқытуды енгізу күрделі міндет болып табылады және теориялық дайындықты практикалық дағдылармен біріктіруге мүмкіндік беретін қажетті материалдық-техникалық базаның төмен деңгейі немесе болмауы себебінен мәселені пысықтауды талап етеді. Басқа себеп жобалық оқытуды енгізудің қиындықтары ақпараттандыру деңгейінің жеткіліксіздігі, оқу процесінің формализациясы, әртүрлі институттардың тәртіптік ерекшеліктері, кадр мәселелері, екі деңгейлі дайындыққа көшуге байланысты практикалық сабақтар бойынша оқу сағаттарының күрт қысқаруы, түлектерді жұмысқа орналастырудың өнімді тетіктерінің болмауы болуы мүмкін.

Білім беру бағдарламаларына жобалық оқытуды енгізу университеттің білім беру жүйесін Болон жүйесіне жақындатуға мүмкіндік береді, бұл студенттердің ұтқырлығын одан әрі жұмысқа орналасу мүмкіндігімен дамытуға әкеледі, түлектердің бәсекелестік артықшылықтарын арттырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Пивень В.В., Челомбитко С.И. Проектное обучение как форма совершенствования инженерного образования // Современные проблемы науки и образования. – 2021. – № 1.
2. Проектная деятельность в Московском Политехе / Ю. О. Молодых, О. М. Прудковская, И. А. Лепешкин, А. И. Федосеев // Качество образования. – 2016. – № 9.
3. Бтемирова Р.И. Метод проектов в условиях современного высшего образования / Р.И. Бтемирова // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 3.
4. Нурмаганбетова М.С. Проектное обучение как один из инновационных методов обучения / М.С. Нурмаганбетова // Молодежь и государство: научно-методологические, социально-педагогические и психологические аспекты развития современного образования. Международный и российский опыт : сб. тр. VII Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, 23–30 окт. 2017 г., Тверь / редкол.: М.А. Крылова (отв. ред.). – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2017. – С. 80–86.

Калаханова С.Б.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

Муханбетжанова А.У.

*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау қ., Қазақстан*

ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ «МЕН-ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН» ДАМУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Мен-тұжырымдама» адам қызметінің барлық аспектілерін анықтайды және өзін-өзі тану мен тұлғаның әлеуетін іске асыруда шешуші рөл атқарады, сондықтан бұл жоғары оқу орнындағы оқу процесінде студенттердің «Мен-тұжырымдамасын» дамытуды білім беру мақсаттарының біріне айналдырады. Кәсіби қызметі шеңберінде оқушыларды оқытумен, тәрбиелеумен және дамытумен айналысатын болашақ педагогтар үшін «Мен-тұжырымдамасын» дамыту ерекше маңызды. Сондықтан, студенттердің «Мен-тұжырымдамасын» мақсатты дамыту бойынша жұмысты ұйымдастыру өзекті болып табылады.

«Мен-тұжырымдама» - бұл адамның өзіне қатысты көзқарастар жүйесін қамтитын күрделі көп өлшемді құбылыс. Оның қалыптасу процесі әлеуметтік сипатқа ие, өйткені ол негізінен айналасындағы адамдармен өзара әрекеттесу кезінде қалыптасады. «Мен-тұжырымдаманы» зерттеуде екі ұстаным бар. Бірінші ұстанымға сәйкес, адам қоршаған ортамен белсенді өзара әрекеттеседі. Сонымен бірге, «Мен» әлеуметтік әлемнің талаптарын қанағаттандыру құралы ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда әлеуметтік санаттау және өзін-өзі бақылау «Мен» бейнесін қалыптастырудың тетіктері ретінде әрекет етеді. Екінші ұстаным «Мен» бейнесіне басқа адамдардың пікірлерін қосу процесіне негізделген. Бұл жағдайда «Мен» әлемнің ішкі көрінісін интеграциялау, әлеуметтік шындықты құру құралы ретінде әрекет етеді. Қазіргі уақытта «Мен-тұжырымдаманы» анықтауда және оның ұқсас ұғымдармен (өзіндік бейне, өзін-өзі қабылдау, өзін-өзі бағалау, өзіне деген сенімділік) арақатынасында сәйкессіздіктер бар, бірақ ең жалпы формада «Мен-тұжырымдама» жеке адамның өзі туралы аз саналы және салыстырмалы тұрақты идеяларының жүйесі ретінде түсініледі.

«Мен-тұжырымдама» - адамның жеке басының барлық көріністеріне әсер ететін орталық білім. Ғалымдардың зерттеулеріне негізделген «Мен-тұжырымдаманың» құрылымдық немесе функционалдық ерекшеліктерін жіктеуге болады:

- субъективтілік (Р.Бернс, Р.Шавельсон, Дж.Хатти);
- саналылық (В.С. Агапов, А.В. Петровский, К.Роджерс);
- көпаспектілік (Р.Бернс, Р.Шавельсон);
- сипаттамалық, эмоционалды-бағалау және мінез-құлық компоненттерінің болуы (Р.Бернс, В.С.Агапов);
- темпоралды құрамдас бөлігінің болуы (өткен, қазіргі және болашақтағы өзі туралы туралы түсінік) (В.С.Агапов);
- ұйымдасқан және құрылымшыл (иерархиялық) (Р.Бернс, Р.Шавельсон);
- құрамдас элементтер арасында тығыз байланыстың болуы (В.С.Агапов, А.В.Петровский);
- салыстырмалы тұрақтылық пен динамизм (дамып келе жатқан құбылыс) (А.В.Петровский);
- әлеуметтік өзара әрекеттесу нәтижелерінің интерпретациясына тәуелділік (Р.Шавельсон, Дж.Хатти, А.В.Петровский);
- контекстуалдылық (Р.Бернс, Р.Шавельсон, В.С.Агапов) [1].

«Мен-тұжырымдаманың» мәні, құрылымы туралы теориялардың алуан түрлілігіне қарамастан, оның проблемасы психологияда әлі де зерттеуді қажет етеді. «Мен-тұжырымдама» психологиялық құбылыс ретінде әртүрлі теориялық көзқарастарда талданды. Бұл мәселені зерттеушілер «Мен» туралы жеке тұлғаның алғашқы теориясы У.Джеймске тиесілі деп санайды. Зерттеуші «Мен» интегративті тұтас, жеке сабақтастық ретінде түсінеді, ол екі компоненттен тұрады: таным және танымдық элементтер. Таным компоненті келесі құрылымға ие: танымдық деңгей, эмоционалды бағалау деңгейі, мінез-құлық деңгейі. Танымдық деңгейге материалдық, рухани, әлеуметтік және физикалық компоненттер жатады. Эмоционалды бағалау деңгейі сезімдер мен эмоциялардан тұрады. Мінез-құлық деңгейі - өзін-өзі күтуге және өзін-өзі сақтауға байланысты әрекеттер. У.Джеймс адамның әл-ауқатының екі нұсқасын қарастырады. Адам өзіне риза болуы мүмкін немесе болмауы мүмкін. Мұның себептері сәйкесінше сәттілік немесе сәтсіздік. Ғалым жасөспірім балаларға өз күштеріне сенімсіздікпен қарау, олардың мүмкіндіктеріне күмәнмен қарау тән екенін айтады. Зерттеуші адамның өзін-өзі бағалауы жетістікке жеткен кезде немесе одан бас тартқан жағдайда өседі деп санайды [2].

Р.Бернс бойынша өз мүмкіндіктерін барынша арттыруға деген ұмтылыс әр адамға тән қасиет болып табылады. Уақытша және кеңістіктік мүмкіндіктердің жетіспеушілігі адамның осы процеске неғұрлым нақты көзқараспен қарайтындығына әкеледі - ол жеке дамудың тар аспектілерін таңдайды.

Ч.Кули, Дж.Мид бойынша «Мен-тұжырымдамасының» құрылымына әлеуметтік нормаларға, рөлдерге және көзқарастарға сәйкес мінез-құлықтың белсенділігі мен өзін-өзі бақылауын қамтамасыз ететін компоненттер кіреді. Зерттеушілер «Мен-тұжырымдама» қалыптастырудың негізгі бағыты - бұл әлеуметтік ортаны ұсыну және бағалау - адамдардың тұлғааралық қарым-қатынас процесінде айнадан тәрізді өзін-өзі бағалау деп санайды. Саналы және бейсаналықты біріктіретін күрделі интегралды білім ретінде З.Фрейд, Э.Фромм, Э.Эриксон сияқты ғалымдар «Мен» бейнесін қарастырды. Олардың теориясына сәйкес жеке құрылым үш компоненттен тұрады - ид, эго және супер эго. Теория авторлары «Мен» дамуы беделді ересектердің жоғары бағалауының әсерінен мүмкін екеніне сенімді. Мұндай ересектер көбінесе ата-аналар. Мақсатқа қол жеткізілген жағдайда өзін-өзі бағалау және мақтанш сезімі пайда болады. З.Фрейдтің зерттеу шекарасын кеңейте отырып, Э.Фромм адамның жеке тұлғасына деген ұмтылысы тән екенін айтады. Э.Эриксон сияқты ғалым да жеке басын анықтау мәселелерімен айналысқан. Ол «Мен» немесе «жеке тұлғаны» өзін-өзі сәйкестендіру ретінде түсінді. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, жеке тұлға жетілген тұлғаның сипаттамасы деп қорытынды жасауға болады. Жеке тұлғаның қалыптасуы балалық шақта басталады, ал оның одан әрі дамуы және жеке тұлғалығын сезіну жасөспірім кезеңінде жүреді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау нәтижесінде психологияда «Мен-тұжырымдаманың» мәні мен құрылымдық компоненттері жеке тұлғаның өзін-өзі тануына байланысты қарастырылатын ұстаным кең таралған деп қорытынды жасауға болады. Өзін-өзі тану дегеніміз - адамның жеке басын әлеуметтік қатынастар жүйесіндегі қызмет субъектісі ретінде білуі. Өзін-өзі тану мазмұнында «өзін-өзі бейнелеу» және «өзін-өзі ұстау» ерекшеленеді, оның негізгі функциялары белгіленеді. Олар өмірдің мағынасын іздеу, өзін-өзі жетілдіру, өзін-өзі тану. Өзін-өзі танудың жоғары деңгейімен адам рефлексия жасайды, өзінің сезімдерін, мотивтері мен іс-әрекеттерін өзі талдайды. Енді «Мен-тұжырымдаманың» құрылымындағы үш компонентті бөліп қарастыруға болады: танымдық, эмоционалдық-бағалау және мінез-құлықтық. Танымдық компонент өзі туралы идеяларды қамтиды. Олар өздерінің қабілеттері, басқалармен қарым-қатынасы, жеке тұлғаның мүдделері, сыртқы келбеті туралы идеяларды білдіреді. Бұл компонент адам үшін маңызды, оған көмектесетін барлық нәрсені қамтуы мүмкін, бір жағынан, басқа адамдарға тиесілі екенін сезінеді, ал екінші жағынан, олардан ерекшеленеді. Бұл «Мен-тұжырымдаманың» екі компонентін білдіреді: «қосылу» - адамның басқа адамдармен байланысын қамтамасыз етеді және «саралау» - өзінің өзіндік ерекшелігін сезінуге негіз болатын басқа адамдардан ерекшелену мүмкіндігі. «Мен-тұжырымдаманың» екінші компоненті эмоционалды бағалау болып табылады. Ол адамның өзі туралы идеяларын қамтиды және өзін-өзі бағалау сезімінде көрінеді. Соңғысы эмоционалды бағалау компонентінің негізі ретінде қызмет етеді. Адамның өзін-өзі бағалауы талаптардың деңгейімен тығыз байланысты. Талаптардың деңгейі адамның алдына қойған мақсаттарының қиындық деңгейін білдіреді. Жеке тұлғаның қалыптасуы үшін талаптардың деңгейі өзін-өзі бағалаудан асып, одан жоғары болуы маңызды, осылайша өсу үшін мүмкіндіктер жасайды. Өзін-өзі бағалаудың бір деңгейінде тұрған талаптардың деңгейі, сондай-ақ өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейі жеке тұлға үшін қолайсыз. Адамның өзін-өзі бағалауы, егер ол адамның нақты жетістіктеріне сәйкес келсе, жеткілікті. Егер ол адамның жетістігіне сәйкес келмесе, өзін-өзі бағалау жеткіліксіз деп саналады. Өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі, өз кезегінде, асыра бағаланады - адам өзінің қазіргі мүмкіндіктерін асыра бағалайды және оларды бағаламайды. Өзін-өзі бағалаудың жоғарылауымен адам әрдайым жеңе алмайтын шамадан тыс жоғары талаптарды қояды. Демек, сәттілік пен сәтсіздік, бұл жеке тұлғаның дамуындағы өзгерістерге әкеледі. Өзін-өзі бағалаудың төмендігімен адам өзіне оңай, тез қол жеткізуге болатын мақсаттар қояды. Бұл жағдайда нәтиже өз дамуын тежейді. Жеке тұлғалық даму үшін ең үйлесімді - бұл өз-өзіне қарым-қатынастың жоғары деңгейі. Өзін-өзі бағалаудың жоғары деңгейі бар адам - өзін-өзі бағалайтын сенімді адам. Өзін төмен бағалау толымсыздық кешенін тудырады. Бұл кешенді А.Адлер ашты және жеке тұлғаның өзінің дәріменсіздігіне және өзіне жүктелген міндеттерді шеше алмайтындығына деген сенімін білдіреді. «Мен-тұжырымдамасының» үшінші компоненті - мінез-құлық. Ол адамның өз бетінше шешім қабылдау, мәселелерді шешу, іс-әрекеттеріне жауап беру, мінез-құлқын бақылау қабілетіне жауап береді. Мінез-құлық аспектісі адамның өзін-өзі дамыту мүмкіндігін қамтамасыз етеді. «Мен-тұжырымдама» адам өмірінде өте маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. Оның арқасында адам ішкі үйлесімділікке жетеді, адамның тәжірибесі мен күтуінің түсіндірмесі анықталады. «Мен-тұжырымдаманың» маңызды функциясы - бұл жеке тұлғаның ішкі сәйкестігін қамтамасыз ету. Адамның жаңа тәжірибесі өзі туралы идеялармен сәйкес келген жағдайда, ол «Мен-тұжырымдамасына» енеді. Жаңа тәжірибе өзі туралы идеяға еңбесе немесе оған қайшы келсе, онда психологиялық қорғау механизмдері жұмыс істейді, бұл «Мен-тұжырымдамасын» теңдестірілген күйде сақтауға мүмкіндік береді. Р.Бернс өзін-өзі бағалауды қорғауға деген ұмтылыс қалыпты мінез-құлықтың себебі деп санады [3].

«Мен-тұжырымдаманың» функциясының бірі - бұл әртүрлі жағдайларды адамның қабылдау сипатын анықтайтын сүзгі. Осы сүзгіден өтіп, жағдай түсіндіріледі, адамның өзі туралы идеяларына сәйкес келетін мән алады.

Индивидтің үмітін анықтау – «Мен-тұжырымдаманың» келесі функциясы. Өз маңыздылығына сенімді адамдар басқа адамдардан бірдей қарым-қатынасты күтеді, керісінше, өздерінің маңыздылығына

күмәнданатын адамдар, менің ойымша, олар ешкімге ұнай алмайды және басқа адамдармен байланысқа түспеуге тырысады.

Егер біз «Мен-тұжырымдаманың» қалыптастыру факторлары туралы мәселені қозғайтын болсақ, онда «Мен» қалыптасу және даму процесінде сыртқы және ішкі детерминанттардың арақатынасын егжей-тегжейлі талдауға көп көңіл бөлінеді. Факторлардың бес тобын ажырату әдетке айналған:

- сыртқы әлеуметтік бағалау мен өзін-өзі бағалаудың үйлесімділік дәрежесі;
- қоршағандардың бағалауын қозғайтын Мен-ұсынымдардың субъективті маңыздылығы;
- адамның оған қатысты бағаланған ақпаратқа деген сенім дәрежесі;
- субъективті бағаланатын сыртқы бағалау модальділігі;
- сыртқы бағалаудың қайталануы.

К.Герценнің пікірінше, екінші және үшінші факторлар ішкі модальдық, төртінші және бесінші - сыртқы, ал біріншісі олардың қарым-қатынас процесін көрсетеді.

«Мен-тұжырымдаманы» қалыптастыру тетіктері - бұл әлеуметтік салыстыру және басқа адамдардың бағалауы мен пікірлерін енгізу процестері.

Осылайша, «Мен-тұжырымдама» жеке тұлғаның ішкі үйлесімділігін, мінез-құлықтың дәйектілігін қамтамасыз ететін білім деп қорытынды жасауға болады. Өмір бойы адамның «Мен-тұжырымдамасы» өзгеріп, күрделене түседі, адамның өзіне деген көзқарасы, өзін-өзі реттеу мүмкіндігі өзгереді. «Мен-тұжырымдамасының» тұрақтылығына байланысты жеке тұлғаның дәйектілігі қамтамасыз етіледі. Бұл адамға белгілі бір мақсаттар қоюға, басқа адамдар арасында өз орнын көруге, болашаққа жоспар құруға мүмкіндік береді. Бірақ сонымен бірге «Мен-тұжырымдама» динамикалық өзгеретін білім болып табылады. Адам үшін даму ерекшеліктеріне және жетістіктеріне сәйкес өзіне деген көзқарас пен өзін-өзі тануды тез өзгерту өте маңызды.

ЖОО студенттерінің «Мен-тұжырымдамасының» дамуы туралы айта отырып, ерте ересек кезең «Мен-тұжырымдамасын» дамыту тұрғысынан салыстырмалы түрде аз зерттелгенін атап өткен жөн, өйткені білім берудегі зерттеудің көпшілігі оқушылардың «Мен-тұжырымдамасын» зерттеуге бағытталған. Алайда, ерте ересектерде (17-21 жас), яғни студенттік жаста, Л.Д.Столяренко пікірінше, «Мен-тұжырымдаманың» танымдық компонентінің белсенді дамуы, өзін-өзі бағалаудың жеткіліктілігі, мінез-құлық пен ақыл-ойдың қалыптасуы жүреді. Бұл студенттердің «Мен-тұжырымдамасын» дамыту бойынша мақсатты жұмыс жүргізудің қажеттілігі мен маңыздылығын көрсетеді. А.Н.Леонтьевтің пікірінше, студенттер қатысатын оқу-кәсіби іс-әрекет осы жас кезеңінде жетекші болып табылады, бұл студенттердің «Мен-тұжырымдамасын» дамыту үшін аудиториялық және аудиториядан тыс іс-әрекеттерін пайдалануға мүмкіндік береді. Университеттің білім беру процесінде «Мен-тұжырымдамасын» дамыту мәселесіне арналған отандық және шетелдік зерттеулерді талдау осындай бағдарламаларды жүзеге асырудың үш негізгі бағытын анықтауға мүмкіндік берді:

- университеттің білім беру жүйесін студенттердің жеке дамуын ынталандыратын жаңа компоненттермен толықтыру (мысалы, шешендік өнер, ақыл-ой тренингтерін қосу);
- білім беру процесіне студенттердің жеке тұлғалық дамуын ынталандыруға арналған элективті курстар мен пәндерді енгізу;
- міндетті және/немесе мамандандырылған пәндердің бағдарламаларының мазмұнын сапалы қайта қарау.

Отандық және шетелдік университеттердің тәжірибесін талдау университетте білім беру процесін ұйымдастырудың жүйесінде оқыту мазмұнын арнайы ұйымдастырылған таңдау және студенттердің рефлексиялық қызметін ынталандыратын интерактивті оқыту әдістері мен психологиялық оқыту әдістерінің жиынтығын қолдану арқылы «Мен-тұжырымдаманың» танымдық компонентін дамыту және нақтылау бойынша жұмыс тиімді болатындығын көрсетеді. Жоғары оқу орындарының тәжірибесін зерделеу студенттердің «Мен-тұжырымдамасын» дамытуға ұсынылатын негізгі әдістер мен құралдарды анықтауға мүмкіндік берді: рефлексивті диалог, пікірталас, өзін-өзі бағалау, ұжымдық бағалау және өзара бағалау, кеңес беру (жеке және топтық), жобалар әдісі, портфолио, проблемалық оқыту әдістері, рөлдік және іскерлік ойын, тәжірибеге бағытталған әдістер, тренингтік әдістер, нақты жағдайларды талдау әдісі (кейстер), кері байланыс әдісі. Дегенмен, «Мен-тұжырымдамасының» мінез-құлық аспектісін дамытуға университеттердің оқу процесін ұйымдастыру жүйесінде аз көңіл бөлінеді. Зерттеулерді талдау арқылы практикаға бағытталған оқыту әдістері мен оқытуды, педагогикалық практиканы қолданудың қажеттілігіне көз жеткіземіз. ЖОО-да практикалық бағытталған оқыту процесінде дайындықтың педагогикалық бағыттары студенттерінің «Мен-тұжырымдамасын» дамыту білім беру процесінің жеке маңыздылығын арттыруға және рефлексивті дағдыларды жетілдіру және «Мен-тұжырымдамасын» дамыту тетіктерін жандандыру арқылы студенттердің «Мен-тұжырымдамасын» барлық компоненттерінің үйлесімді дамуын қамтамасыз етуге қабілетті деп санаймыз.

Қорыта келе, жоғары оқу орнында оқу кезеңінде студенттердің кәсіби дамуы үшін өзінің даралығын түсіну, өзін-өзі тану және «Мен-тұжырымдамасын» дамыту өте маңызды екенін байқаймыз. «Мен-тұжырымдамасының» өзгеруі – жоғары оқу орнында оқу кезеңінде тұлғаның дамуының заңды және әрқашан бірегей нәтижесі. Өзінің «Мені» туралы хабардар болу және барабар бағалау адамның іс-

әрекет субъектісі ретінде әрекет етуінің тұрақтылығын қамтамасыз етеді, олардың өзін-өзі дамыту мүмкіндіктерін анықтайды. Студенттердің «Мен-тұжырымдамасының» өзгеру динамикасы ЖОО-дағы кәсібиліктің табыстылығына тікелей әсер ете отырып, психологиялық және әлеуметтік жетілуге әкеледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Кузина М.В. Развитие Я-концепции студентов педагогических направлений подготовки в процессе обучения иностранным языкам в вузе // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2019. – № 12 (декабрь). – С. 1–12. – URL: <http://ekoncept.ru/2019/191070.html>.
2. Джеймс У. Научные основы психологии. М., 2003.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ. - М.: "Прогресс", 2010. – С. 263.

ӘОЖ 373.1

*Кенжеғалиева А.Ж., Муратова А.М.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИННОВАЦИЯНЫҢ РӨЛІ

Әлем жаһандық сын-тегеуріндер кезеңінде өмір сүруде. Бұл жаңа технологиялық жетістіктер мен инновацияларды енгізу, IT-технологиялардың қарқынды дамуы және адам ресурстарының ұтқырлығы. Осы жағдайда білім және ғылым өзгерістердің алдыңғы қатарында тұруы тиіс. Әлемнің жетекші экономикалары жоғары деңгейдегі адам капиталы есебінен ғана гүлденуге қол жеткізуде. Оған жаңа білім беру стратегиялары мен саясаты ықпал етеді. Әлем тәжірибесі көрсеткендей, кез-келген мемлекеттің әлеуметтік экономикалық дамуы сол елдің білім жүйесі мен азаматтарының білім дәрежесіне байланысты. Осы орайда Қазақстанды әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына енгізуде білім беру ісі басты құрал болып табылады. Ол үшін отандық білім жүйесін халықаралық білім кеңістігінде және еңбек нарығы бәсекелестігін қамтамасыз ететін білім сапасының дәрежесіне жеткізу шарт.

Оқушының білім сапасы білім саласындағы мемлекеттік саясат негізінде нормативті – құқықтық актілерде негізделген. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында [1], Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында [2], Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 – 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспарында [3].

Қазақстан Республикасы азаматтарының халықаралық білім кеңістігіндегі және еңбек нарығындағы бәсекелестігін қамтамасыз ететін білімнің сапасына «білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі – білім беру сапасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына, жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне сәйкестігін белгілеудің институционалдық құрылымдары, нысандары мен әдістерінің жиынтығы», - деп сипаттама берген [3].

Білім беру сапасы Ю.К.Бабанский, В.П.Беспалько, Т.И.Шамова, В.К.Кальней, Б.Әбдікаримов т.б. ғалымдардың еңбектерінің өзегі. Оқыту сапасының өлшемдері Ж.А.Қараев, М.Ж.Жадрина, Т.Т.Галиев, Г.О.Искакова сияқты Қазақстандық ғалымдардың еңбектерінде әр қырынан талданған.

Кез келген дамыған елде білім сапасы мемлекет пен қоғамның қатаң бақылауында тұрады, себебі сапалы білім – мемлекет пен қоғам үшін басты құндылық. Қазақстанда білім сапасын бағалаудың бірыңғай ұлттық жүйесі құрылды. Білім беру мониторингі білім сапасын сырттай және ішкі бағалау әдістері арқылы өткізіледі. Тәуелсіз сыртқы бағалау лицензиялау, аттестаттау, аккредиттеу, рейтинг, ұлттық бірыңғай тестілеу, мемлекеттік аралық бақылау, талапкерлерді кешенді тестілеу және т.б. элементтерін қамтиды.

Қазақстанда 2011 жылы шілдеде ҚР Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің аумақтық органдарын құру жөнінде қаулы қабылдады. Сөйтіп, барлық облыстар мен Астана, Алматы қалаларында білім саласындағы бақылау департаменті пайда болды. Көптеген міндеттерінің ішінен білім сапасын арттыруға әсер ететіндерін атап өтейік – білім беру мониторингін жасау, ұлттық тестілеу барысын және оқу жетістіктерін сырттай бағалау рәсімдерінің жүргізілуін қадағалау. Оқыту сапасын көтеру мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне тікелей байланысты. Осыған орай, педагог қызметкерлерге арналған ұлттық біліктілік тестілеу науқаны жүргізіледі. Бұл – мұғалімдер қауымы үшін аттестаттаудың алғаш рет қолға алынған жаңа форматтағы жүйесі. Тестідегі сұрақтардың 70%-ы пәндік білімге және 30%-ы педагогика мен әдістемеге бағытталған. Сонымен қатар, ЖОО педагогикалық мамандықтарын бітіруші түлектеріне де ұлттық біліктілік тестілеуден өту жүргізіледі. Сондықтан болашақ мұғалімдерді жоғары оқу қабырғасында жүргенде-ақ

инновациялық педагогикалық технологиялар негізімен қаруландыру, инновациялық білім беру бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып отыр.

Ұрпағымызды бүгінгі таңда жан-жақты, терең білімді, интеллектуалдық деңгейі жоғары, өзбетімен ізденуге қабілетті етіп қалыптастырудың бірден бір жолы – баланы жасынан шығармашылыққа баулу. Бұл педагогтан терең білімділікті қажет етеді. Себебі шығармашыл ұстаз ғана шығармашыл тұлғаны қалыптастыра алады. Сол үшін де қазіргі таңда қоғамның қарқынды дамуына ілесе алатын, заман талабына сай ойлай алатын, ғылыми-әдістемелік білімі жеткілікті, педагогика мен психологияны жете меңгерген, ізденімпаз педагог қажет. Өйткені, білім беру үдерісі педагогтың дайындық деңгейі мен білімділік сапасына үлкен талап қояды. Педагог кәсіби беделінің болмауы үлгерімі төмен талапкерлерді қабылдауға әкеледі.

Болашақ мамандардың жұмыс берушілердің күткен нәтижелерін қанағаттандыратын құзыреттіліктері ЖОО бітірушілері қажеттілігінің шарты болып табылады. Болашақ мұғалімнің өзінің инновациялық білімін көтеру оның өз бетінше педагогикалық құндылықтар, технология, шығармашылық тәжірибелерді игеруі қарастырылады. Оның мазмұны психологиялық-педагогикалық және арнайы білімнің, педагогикалық жұмысты ғылыми ұйымдастырудың негіздерін, жалпы педагогикалық іскерлікті қамтиды. Әр болашақ мұғалімнің кәсіби тәжірибесі, интуициясы, практикалық педагогикалық ойлауы, шығармашылығы маңызды қозғаушы күш. Бұнда жаңалықты ойлап шығару, құрастыру, тапқырлық көмектеседі. Бірақ, бұл міндетті түрде, ғылыми кеңес, әдебиеттерді зерттеу, ойша эксперимент жүргізу, ойлау, ұйымдастыру іс-әрекеті, рефлексі-рөлдік және т.б. инновациялық ойындар арқылы жаңа идея, құрылым, алгоритмдер, дамыту бағдарламалары арқылы туады.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, ақпараттық коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану» деп атап көрсетілген [1].

Үшінші мыңжылдық – құзыреттілік білім беру жағдайында мұғалімнің инновациялық даярлығын қажет ететін, жаңа тұрпатты мұғалімнің инновациялық іс-әрекетінің кезеңі.

«Инновация» ұғымын латын тілінен аударғанда «жаңалық, жаңалық енгізу, өзгеріс» дегенді білдіреді [4]. Ал барынша кең мағынасында – жүйедегі барлық өзгеріс деген ұғымды береді. «Инновация» термині ғылыми айналымға ХХ ғасырдың 40-шы жылдарынан бастап берік ене бастады. Сондықтан «инновация» қазіргі ғылыми-техникалық дамудың маңызды көріністерінің формасы ретінде есептеледі.

«Педагогика және психология» түсіндірме сөздігінде инновациялық үрдіске мынадай анықтама беріледі: «білім беру ісіне тұрақты жаңа элементтер кіргізетін, жүйенің бір жағдайдан екінші жағдайға көшуіне апаратын жаңалық, жаңадан ендірілетін әрекет. Білім беру ұйымдарының жаңалықтарды жасау, меңгеру, қолдану және таратуға байланысты қызметі» [5]. Жалпы алғанда инновациялық үдеріс – білім беру жүйесін жаңарту және дамыту ғана емес, қоғамның, Қазақстанның өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында жаңа қоғамның, жаңа әлемнің жаңа мұғалімі қажеттілігінен туындаған үдеріс.

Қоғамдағы, білім беру саласындағы инновациялық үдерістер мен реформалар педагогика ғылымына «инновациялық білім», «педагогикалық технология», «инновациялық іс-әрекет», «инновациялық технология», «мұғалімнің іс-әрекетке инновациялық даярлығы» және т.б. жаңа ұғымдарды өмірге алып келді.

Инновациялық үдерістерді зерттеу барысында жүйенің бір жағдайдан екінші жаңа жағдайға көшуі және жаңалықты енгізу үдерісіне басшылық жасау мәселелерін зерттеу маңыздылығы алыс және жақын шетел ғалымдарының К.Ангеловски, О.Г.Хомерики, М.В.Кларин, Н.Р.Юсуфбекова, А.К.Маркова және т.б. еңбектерінде қарастырылған.

Қазақстан Республикасында білім беру саласындағы педагогикалық инновация мен оқытудың жаңа технологиясы мәселерін Ш.Т.Таубаева, Ж.А.Қараев, К.Бұзаубақова, М.Жадрин, Н.Нұрахметов және т.б. педагог ғалымдар зерттеген. Білім беру саласындағы қазіргі жағдай педагогқа педагогикалық іс-әрекеттің өзгертушілік, зерттеушілік функцияларының рөлін анағұрлым арттыруға мүмкіндік беретін білім беру үдерісін ұйымдастырудың дәстүрлі формалары мен әдістерін қайта қарау және жетілдірудің күрделі жағдайында кәсіби іс-әрекетті жүзеге асырумен байланысты жаңа міндеттерді шешу қажеттілігін шарттайды. Бұл мұғалімнен арнайы даярлықты талап етеді, өйткені мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінде тек арнайы, пәндік білімдер ғана емес, сонымен қатар педагогика, психология, оқыту мен тәрбие берудің инновациялық технологиялары салаларындағы замануи білімдер де жүзеге асырылады. Қазіргі таңда Қазақстанда білім беру ұйымдарының материалдық-техникалық базасы жаңартылуда. Қазақстанның педагогика ғылымында компьютерлік, жаңа ақпараттық коммуникациялық технологияларды оқу-тәрбие үдерісіне ендіруде көптеген іргелі зерттеулер жүргізілуде:

- компьютерлік оқытудың нәтижелі құралдарын енгізу;
- электронды оқулықтарды, бағдарламаларды жасау;

- оқу үдерісі мен ұйымдастыру құрылымына жаңа ақпараттық технологияларды кешендендіруде интеграциялау арқылы енгізу.

Қазіргі компьютерлік технологиялардың ерекше белгілері болып оның жүзеге асатын өзіне тән ортасы және онымен байланысты компоненттері болып табылады:

- техникалық (қолданылатын техника түрі);

- бағдарламалық-технологиялық (жүзеге асатын оқыту технологияларын қолданудың программалық құралдары);

- әдістемелік-ұйымдастырушылық (оқушылар мен мұғалімдерге нұсқау, оқу үрдісін ұйымдастыру);

- пәннің білімдік саласы.

Компьютер көп жағдайда оқыту құралдарының ешқайсысының күші жетпейтін дидактикалық міндеттерді шеше алатын дамыта оқытудың құралы есебінде қарастырылады, атап айтқанда :

- әрбір келесі тапсырмалардың алдыңғы тапсырма қорытындысымен байланыста болып, тапсырмалардың орындалуына түсінік беретін, оларды қиындық деңгейіне қарай реттейтін, үйренушінің үйрену деңгейіне, оның тапсырманы орындауындағы өзіндік қарқынына және жас ерекшеліктеріне т.б. бейімдейтін машинамен диалогке енуі,

- ұсынылатын программаға араласу, әр түрлі факторларды ескере отырып, түрлендіру, соның ішінде үйренушінің шығармашылық қабілеттерін ескеруі;

- алуан түрлі құбылыстарды өз бетімен түрлендіру, проблемаларды қою, оларды шешудің оңтайлы жолдарын іздестіруі;

- түрлі дидактикалық мақсаттағы алуан түрлі мәтіндерді редакторлау, құру, түзетілген нұсканы қайта көшіру сияқты ескі еңбек әдістерінен босата отырып, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытумен қатар, олардың ана тілінде, шет тілінде сөйлеулерін, сауаттылықтарын дамыту;

- білімнің әр түрлі салалары бойынша ақпарат банкіне жеңіл, еркін қатынас жасауға, оны өңдеуге және өз ақпаратын сақтауға мүмкіндік беру.

Өзінің конструктивтік және функционалдық ерекшелігі арқасында қазіргі компьютер өзінің мүмкіндігіне қарай бірегей оқыту құралы болып отыр.

Музыкалық-компьютерлік технологияның музыкалық білім беру үдерісінде мынадай мүмкіндік бар екендігін анықтадық:

1. Оқушылардың ақпараттық-коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру үдерісін өзектендіреді.

2. Білім беру үдерісінде әртүрлі электрондық оқулықтарды және электрондық білім беру ресурстарын пайдалану арқылы оқушыны оқыту үдерісінің белсенді мүшесі қылады. Себебі оқулықтың мәтіні көптеген слайдтармен және видеофрагменттермен қамтамасыз етіліп оқушының эмоционалдық-тұлғалық қабылдауын арттырады.

3. Сабақта иллюстративті жадығаттарды, аудиожадығаттарын, көрнекілік ресурстарды қолдану оқушылардың қабылдау каналдарын белсендетеді, яғни көру, механикалық, есту және эмоционалдық.

4. Өздігінен білімді меңгеру дағдылары қалыптасады, интернет ресурстарды, электрондық энциклопедияларды қолдануға үйренеді, торда ақпаратты іздеу, жинақтау және сыни тұрғыда ұғыну дағдылары дамиды.

Білім берудің инновациялық технологиялары педагогикалық еңбекті тиімді ұйымдастырудың озық тәжірибесін меңгеруді, білім алушыларға қажетті әлеуметтік-мәдени тәжірибені тасымалдауды, ал ең бастысы – қазіргі уақытта қажетті мұғалімнің тұлғалық тұрғыдан жетілуін, оның ізгілік, шығармашылық, өзін-өзі жүзеге асыру, өзінің әлеуеттік мүмкіндіктері мен кәсіби қабілеттерін өзектендіру сияқты сапаларын қалыптастыру бойынша үш бірдей міндетті шешу мүмкіндігін шоғырландыратын педагогикалық феномен болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы.// Қазақстан Республикасының Президентінің 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 Жарлығымен бекітілген. – Астана, 2007.

2. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы / 2016 жылдың 1 наурыздағы №205 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. – Астана, 2016.

3. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту жөніндегі 2012 – 2016 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары. // «Егемен Қазақстан» газеті: [http:// www.egemen.kz](http://www.egemen.kz).

4. Словарь иностранных слов и выражений / авт. составитель Е.С.Зенович. – М.: Олимп, ООО Фирма «Издательство АСТ», 1998. – 600 с.

5. Қазақ тілтерминдерінің салалық түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы редакциясын басқарған А.Қ.Құсайнов. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2002. – 256 б.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТА НА ЗАНЯТИЯХ ФОРТЕПИАНО

Задача совершенствования подготовки педагогических кадров в условиях становления рыночной экономики заключается в коррекции и дополнении их профессионального образования, оснащенной современной методологией и реализующей гибкие формы обучения.

Сегодня, для успешного обучения студентов, особенно по творческим специальностям и формирования их профессиональной компетентности, необходима такая организация образовательного процесса, которая способствует развитию творческого начала и собственной эстетической позиции личности. Активную форму творческой деятельности многие учёные связывают с её успешностью. Считается, что одним из мощных рычагов учебно-творческой деятельности является создание условий, обеспечивающих успех в учебной работе, ощущение радости на пути к продвижению от незнания к знанию, от неумения к умению, осознания смысла своих усилий.

Формирование профессиональных качеств студента напрямую связано с творческой деятельностью личности. Творческую деятельность обучаемого оказывает успех его деятельности, характер отношений между действующим субъектом и оценивающим его окружением, а так же доброжелательная обстановка в ходе проведения учебно-творческого процесса. Для повышения творческой активности студентов в процессе обучения, необходимо систематически осуществлять обращение студента к собственным эмоциональным переживаниям, целенаправленно трансформировать интеллектуальную проблему в проблему эмоциональную.

В условиях современного пространства востребованными направлениями профессиональной деятельности выпускников становится музыкальное просветительство. В связи с этим методика фортепианных занятий со студентами должна обеспечивать не только формирование исполнительских навыков, но и развитие творческих умений словесной интерпретации музыки, выработку увлекательной, яркой, профессионально грамотной речи, помогающей публике по достоинству оценить услышанную программу. Таким образом, фортепианная исполнительская культура, соединяя в себе комплекс умений и навыков творческого порядка и интегративное личностное качество, крайне необходима как для успешного развития студентов-музыкантов в процессе обучения в вузе, так и в их дальнейшей профессиональной реализации. Основной целью фортепианных занятий является развитие исполнительской культуры у студентов как важнейшего личностного качества музыканта.

Все сферы музыкальной деятельности предполагают «вхождение в культуру», обретение студентами опыта взаимосвязи познавательной, ценностно-ориентационной и творческой деятельности в иллюзорно-художественном (композитор) и реальном общении (педагог) в процессе становления личностной музыкальной культуры, а также профессиональной готовности к формированию основ музыкальной культуры у детей и подростков [1, с. 660–675].

Фортепианное обучение позитивно влияет на развитие профессиональных качеств студентов. Вклад занятий фортепиано в процессе совершенствования всего комплекса профессионально значимых умений, необходимых для будущей педагогической и просветительской деятельности. Обучение игре на фортепиано является обязательным для студентов всех специальностей музыкального образования. Владение фортепиано помогает им обрести двигательную свободу в процессе игры на своем инструменте, так как приемы освобождения пианистического аппарата способствуют снятию зажимов, налаживанию слуходвигательных связей. В классе фортепиано воспитываются важные профессиональные качества, необходимые музыканту любой специальности.

Среди них: освоение приемов звукоизвлечения, воспитание интонационной культуры, развитие навыков слухового контроля, оценочных действий, накопление сценического опыта и преодоление эстрадного волнения, особенности компетентностного подхода в процессе обучения игре на фортепиано.

Разнообразный репертуар, который изучается на занятиях фортепиано, включает в себя как познавательный, так и ценностно-ориентированный подход в обучении и воспитании музыканта.

Знакомство с произведениями разных эпох, стилей и жанров расширяет профессиональный кругозор обучающихся, повышает их музыкальную эрудицию, прививает хороший вкус. Поиск различных вариантов исполнительской и словесной интерпретации, интонационно-осмысленного и выразительного воплощения музыкальных образов способствует развитию творческого мышления студентов.

Кроме того, занятия фортепиано вносят свой «вклад» в развитие профессиональной культуры студентов, благодаря специфическим особенностям этого инструмента. Фактура фортепианных произведений более сложная и насыщенная по сравнению с одностроичными вокальными и

инструментальными партиями, что требует воспитания навыков внимательного, детального изучения нотного материала, развития культуры «общения» с авторским текстом.

Как уже было отмечено, на занятиях фортепиано не только осваиваются приемы и способы работы над музыкальным произведением, необходимые в исполнительской деятельности, но и выявляются основные методические и педагогические аспекты, формируются представления об эпохе, стиле, жанре произведения, определяется его «общекультурный контекст», подбираются аналогии из других видов искусства, расширяется художественный кругозор студента.

Работа должна вестись индивидуально: в одних случаях необходимо повышать уровень притязаний, в других – восстанавливать снизившуюся самооценку. Таким образом, бережное отношение к личности студента и стратегия индивидуальной работы даёт возможность педагогу вселить веру студентов в свои возможности и создать условия для активной творческой деятельности [2, с. 19-25].

Считается, что способности человека, от которых зависит успешность приобретения знаний, умений и навыков, влияют на его достижения.

Сегодня основная задача педагога в ходе его деятельности заключается в создании благоприятных условий для развития способностей студентов, поддержании заинтересованности студентов в овладении знаниями и умениями в процессе обучения, организации деятельности для закрепления ими полученных знаний. Эта задача педагога находится в прямой зависимости от конкретных приёмов (методики) формирования соответствующих знаний и умений. Таким образом, в ходе изучения вопроса творческой активности личности в процессе формирования её профессиональной компетентности, было исследовано и проанализировано литературные источники. Многие авторы определяют творчество как высшую форму деятельности человека, требующую длительной подготовки, эрудиции и интеллектуальных способностей.

Творчество – целеустремлённый, упорный, напряжённый труд, лежащий в основе человеческой жизни, источник всех материальных и духовных благ. Ценным является не только сам процесс творческой работы, но и процесс подготовки к творчеству, выявление форм, методов и средств развития творчества. Этот процесс требует мыслительной активности, интеллектуальных способностей и высокой работоспособности. Для достижения высокого уровня творчества в процессе деятельности, необходимо наличие собственного профессионального интереса, устойчивого положительного эмоционального отношения к деятельности. С позиции музыкальной педагогики структура и содержание музыкальной компетентности педагога определяется спецификой его профессиональной деятельности.

Для занятий музыкальной деятельностью любому человеку, тем более будущему педагогу, необходимо иметь чувство ритма, музыкальный слух, «музыкально-слуховые представления» [3, с. 328]. Личностно-творческий компонент музыкально-творческой компетентности состоит из профессионального самосознания, самопознания и самооценки, музыкально-творческого мышления, саморегуляции, саморефлексии, самореализации и самоутверждения [4, с. 392].

Преподавание музыкальных дисциплин в вузе требует, помимо слушания симфонической и оперной музыки в записи, исполнения на фортепиано отдельных фрагментов, разделов и тем изучаемых произведений. От того, как прозвучит этот музыкальный материал на фортепиано в исполнении преподавателя, во многом зависит успешность освоения в музыкальном обучении дисциплин.

Владение образной речью, словесной культурой также необходимо преподавателю-теоретику для подачи материала с учетом возраста, возможностей развития речи, мышления, воображения обучаемых разного возраста – детей, подростков, взрослых, студентов. Поэтому на занятиях фортепиано наряду с игрой на инструменте важен осмысленный подход к содержанию изучаемого произведения, разделов формы, характера тем и интонаций как с целью его выразительного исполнения.

Анализ литературы и педагогический опыт показали, что эффективной технологией формирования исполнительской компетентности студента является задачная технология, позволяющая в полной мере задать предметное содержание предстоящей деятельности через систему профессионально ориентированных задач и проблем с поддерживающими их алгоритмами выполнения конкретных действий. Методика реализации строится на принципах проблемности, целостного представления произведения, межпредметной интеграции, самостоятельной деятельности и творчества.

Формирование творческой компетентности студента индивидуализировано. Кроме того, особым субъектом общения служит музыка. Диалогизация процесса формирования музыкально-творческой компетентности предполагает использование диалогического типа взаимодействия и работу студентов в режиме совместной продуктивной деятельности, а также является эффективным условием актуализации эмоциональных переживаний студентов, когда предъявленная в тексте музыкального произведения интеллектуальная задача (понять, осмыслить замысел композитора) должна быть трансформирована в эмоциональную задачу.

Таким образом, творческая компетентность представляет собой синкретизис основных ее компонентов, и в то же время характеризуется конкретными компетенциями, прирастая разнообразными интегративными «вторичными» новообразованиями, обеспечивающими тем самым

возрастающий уровень профессионализма учителя музыки в целом. Творческая компетентность студента обеспечивает успешную реализацию стимулирующей, коммуникативной, информационной, ориентационной, трансляционной и регулятивной функций и в целом, качество педагогической деятельности учителя музыки.

Список литературы

1. Каган М.С. Образование, воспитание, культура // Избр. тр. в VII т. Труды по проблемам теории культуры. Т. III. – СПб: ИД «Петрополис», 2007. – С. 660–675.
2. Вербицкий А. Гуманизация, компетентность, контекст – поиски оснований интеграции. // Вестник высшей школы. – 2006. – № 5. – С. 19-25.
3. Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. – Т.1. – М.: 1985. – 328 с.
4. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. – Томск: Изд-во – М.: Барс, 1997. – 392 с.

УДК 911.3

*Лагуточкина В.А.
КГУ ОШ №39,
г. Уральск, Казахстан*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

На сегодня проблема инклюзивного образования актуальна во всем мире. В Казахстане это явление также не оставлено без внимания. Данная проблема требует к себе акцентированного внимания, поскольку количество детей с врожденными и приобретенными пороками развития с каждым годом растет. Государство ставит задачи ранней диагностики отклонений в развитии у детей и ранней коррекции этих отклонений за счет компенсаторных функций организма. Система образования, в свою очередь должна по мере возможности включить данную категорию детей в процесс обучения в массовых детских садах, общеобразовательных школах, профессиональных лицеях и высших учебных заведениях.

Образование – неотъемлемое право человека. Особое место в системе отечественного образования занимают дети с ограниченными возможностями. Вопросы обеспечения жизнедеятельности детей данной категории определены в Законах Республики Казахстан «Об образовании», «О правах ребенка в Республике Казахстан», «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», а также в ряде нормативных правовых актах [1].

Согласно Конституции, каждый гражданин Казахстана имеет право на образование, безусловно, в системе отечественного образования особе место занимают дети с ограниченными возможностями.

Согласно Конституции Республики Казахстан и Законом РК «Об образовании» дети с ОВЗ имеют одинаковые, в сравнении с другими детьми права, как на образование, так и на творческое развитие. По данным Министерства образования и науки, в Казахстане число детей с особыми образовательными потребностями ежегодно растет. При этом, около 70% школ располагают условиями для организации инклюзивного обучения детей с ограниченными возможностями. 25 февраля 2021 года, на V заседании Национального совета общественного доверия Глава государства также отметил рост количества детей с особыми образовательными потребностями (ООП). Президент государства сказал, что следует ввести государственный образовательный заказ на специальную психолого-педагогическую поддержку ребят с ООП.

Инклюзивное образование является одним из результатов изменения системы образования, которое ориентировано на создание условий доступности качественного образования для всех желающих. Инклюзивное образование подразумевает под собой включение детей с особыми образовательными потребностями вне зависимости от их физических, психических, интеллектуальных, культурно-этнических, языковых и иных особенностей в общеобразовательную среду, устранение всех барьеров для получения качественного образования, социальной адаптации и интеграции в социуме.

Развитие инклюзивного образования в республике нашло отражение в «Государственной программе развития образования», в «Национальном плане действий по развитию инклюзивного образования» в рамках выполнения «Конвенции о правах инвалидов» [2].

Основная цель инклюзивного образования - реализация права детей с ограниченными возможностями в развитии на получение образования в соответствии с их познавательными возможностями и способностями по месту жительства, их социальная адаптация и интеграция в общество, повышение роли семьи в воспитании и развитии своего ребенка.

Задачи инклюзивного образования:

- изучение закономерностей развития детей с особыми образовательными потребностями;
- изучение существующей системы образования и специальной системы образования;

разработка и реализация образовательных программ с учетом особенностей детей с особыми образовательными потребностями;

определение коррекционных возможностей и прогнозирование успешности обучения в условиях общеобразовательных учреждений;

обеспечение доступности инклюзивного образования (транспорт, социальные отношения, архитектура образовательного учреждения и др.);

оказание психолого-педагогической поддержки детям с ООП и их родителям;

воспитание толерантности у детей дошкольных и школьных учреждений.

Принципы инклюзивного образования:

Ценность человека не зависит от его способностей и достижений;

Каждый человек способен чувствовать и думать;

Каждый человек имеет право на общение и на то, чтобы быть услышанным;

Все люди нуждаются друг в друге;

Подлинное образование может осуществляться только в контексте реальных взаимоотношений;

Все люди нуждаются в поддержке и дружбе ровесников;

Для всех обучающихся достижение прогресса скорее может быть в том, что они могут делать, чем в том, что не могут;

Разнообразие усиливает все стороны жизни человека.

Система инклюзивного образования строится на основании следующих принципов:

системность и непрерывность образования;

вариативность инклюзивного образования – создание разных моделей инклюзивного образования, применение различных подходов и методов в обучении, воспитании, развитии и социальной реабилитации детей с особыми образовательными потребностями;

добровольность и свобода выбора типа образовательной организации и форм обучения родителями ребёнка, с учётом желания, индивидуальных склонностей и особенностей ребёнка.

Определены два магистральных направления развития инклюзивного образования в стране.

Первое направление – это выявление нарушений психофизического развития у детей и организация коррекционно – педагогической работы на максимально раннем этапе (от 0 до 3-х). Следует отметить, что во всём мире образование детей с ограниченными возможностями в развитии развёрнуто в сторону раннего вмешательства как наиболее гуманную и экономически эффективную, ресурсосберегающую педагогическую технологию.

Своевременное оказание необходимой помощи в раннем и дошкольном возрасте позволяет значительно преодолеть нарушения в развитии ребёнка и подготовить его к обучению в общеобразовательной школе. И сократить количество подобных детей на 30-40%.

Второе направление – включение детей с ограниченными возможностями в развитии в общеобразовательный процесс путём создания для них безбарьерной среды, вариативных условий обучения и воспитания с учётом их психофизических особенностей [3].

Признавая инклюзивное образование одной из стратегических задач развития системы общего образования РК на современном этапе, следует рассматривать этот подход, как один из возможных подходов, который будет сосуществовать с другими подходами (коррекционные организации образования). Таким образом, в заключении можно сделать вывод о том, что инклюзивное образование - это сложный процесс, требующий определённой перестройки привычного уклада школьной жизни и создания, определенных социально - образовательных условий, позволяющих осуществить на практике системный подход по включению детей с ограниченными возможностями в общеобразовательную среду.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года №319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.02.2014).
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы.
3. Петрова Т.А. «Развитие инклюзивного образования в Казахстане» 2012.

*Маденова Л.М.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан
Алимбаев Т.Б.
№1 Балалар өнер мектебі,
Орал қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Қазіргі таңда қоғамның әрсаласында тың өзгерістерге жетелейтін көптеген трансформациялар орын алуда. Мұғалімдердің кәсіби әрекеттесуі өзектілігіне ақпарат ағынының ұлғаюы, әлеуметтік және кәсіптік өзара әрекеттестікте АКТ-ны ұтымды пайдалану анықтап отыр. Әсіресе білім беру жүйесінде түбегейлі түрлендірулер жүзеге асырылуда, сәйкесінше кәсіби әрекеттесудің барлық бағытында бірнеше өзекті хабарлар таратылуда. Білім беру жүйесінің негізгі субъектісі мұғалім болғандықтан, жаңа дүниеге бейімделу, талапқа сай болу оның тікелей қызметіне айналды.

Бүгінде әлеуметтік өзгерістердің педагогтың біліміне және кәсіби өзара әрекеттесуіне әсер етуі білім берудегі өзекті мәселелердің бірі болып тұр. Жаңа дүниелерге жылдам және оңтайлы бейімделу үшін педагогтар өз білімін үздіксіз тереңдетіп отыруы керек [1, 292 б]. Бұндағы өзгеріс факторларына тоқталатын болсақ, білім беру практикасына цифрлық технологияларды, телекоммуникациялық жүйелерді енгізу. Білім беру процестерін ізгілік, демократияландыру қағидаттарын іске асыру ретінде трансформациялау. Бейімделу процесін күшейту. Кәсіптік қызметтің жалпы педагогикалық бағытының өзгерістері, кәсіби әрекеттегі психологиялық бағыттың өзгеруі, әлеуметтік-мәдени, кәсіби саланың жалпы педагогикалық бағытта өзгерістерге келуі, соның ішінде оңтайлы өзгеріс мазмұнына келсек, ақпараттық деректерді беру арналарының сыйымдылығын, оларды трансформациялау жылдамдығын ұлғайту; өзара іс-қимылдың интерактивтілігін арттыру; кері байланыс мүмкіндіктерін арттыру; оқытудағы ұтқырлықты қалыптастыру, жасанды интеллект жүйелерін, оқыту процестерін оңтайландыруға мүмкіндік беретін семантикалық жүйелерді дамыту болып табылады. Дереккөздерде кері байланысқа қатысты әртүрлі анықтамалар ұсынылады. Кері байланыс (ағылш. Feedback - «кері қайтару») - кең мағынада қандай да бір әрекетке және оқиғаға қатысты ауызшы және жазбаша пікір беру, жауап беру, жауапты реакция дегенді білдіреді.

Мәселен О.Г. Котляр: «Бүгінгі көз леспес жылдамдықпен дамып жатқан әлемде өмірге қажеттінің бәрін бір ғана статикалық кітаптан оқыту мүмкін емес. Егер біз экожүйе немесе белгілі бір орта ретінде оқулық туралы айтатын болсақ, онда бүгінгі таңда білім беру процесінің әрбір қатысушысы үшін нәтижеге оңтайлы қол жеткізуді қамтамасыз ететін шешімдер қажет. Мұғалімнің қатысуымен онлайн оқытудың элементтерін, сандық ресурстарды, әртүрлі типтегі диагностикалық модульдерді, заманауи жабдықтарды және т.б. пайдалану қажет» - деп түсіндіреді [2, 88 б].

Электрондық білім беру ресурстары практикалық тапсырмаларды үйде өз бетінше орындауға мүмкіндік береді. Бұл ресурстар мұражайға барудан бастап зертханалық зерттеулерге дейін виртуалды кеңістікті ашады. Бұл оқу-тәрбие үдерісі аясында қарым-қатынас пен педагогикалық әсерді арттыруға мүмкіндік береді.

Инновациялық әдістерді қолдануды оқытудың интерактивті түрімен біріктіру маңызды. Интерактивті әдістердің артықшылығы – оқу процесінің белсенділігін арттыру және интенсификациялау, тұлғааралық қарым-қатынастарды қайта құру, тыңдаушылардың әртүрлі жағдайларда ұжымдық шешім қабылдау процедуралары, әртүрлі қызмет түрлерінің нақты жағдайларын имитациялау, әдістердің икемді үйлесімі [3, 34 б].

Интернет ресурстарын оқыту әдісі ретінде пайдалана отырып, білімгер білімді өз бетінше, саналы түрде меңгеруде белсенді позицияны алады. Өзара әрекеттестіктің интерактивтілігін арттыру бірінші кезекте «мұғалім-оқушы» режимін түрлендіретініне қарамастан, кері байланыстың болуы басқа режимдерді айтарлықтай оңтайландыруға, мұғалімдер, топ мүшелері, ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға, сабақ барысын бақылау мүмкіндігін арттыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, педагогтың жұмысы үшін сабақты құрастырушы және жұмыс бағдарламалары жеткіліксіз екені анық – нақты сабақты және оқытудың жұмыс бағдарламасын құрастыруға, тапсырмалар үшін көрнекі мазмұнды материалдарды, ойындарды, оқу тапсырмаларын таңдауға мүмкіндік беретін арнайы қосымша қажет.

Педагогтар қолданатын қашықтықтан оқыту технологиясы білім беру үдерісіне қатысушылардың скайп, вебинарлар, электронды оқу құралдары мен оқулықтар, желілік ресурстар, телеконференциялар, электронды пошта, онлайн сабақтар арқылы өзара әрекетін қамтиды [4, 8 б]. Бұл жаңалық берілген оқу материалын әдістемелік өңдеуге сауатты көзқарасты талап етеді. Мұғалімнің кәсіби өсуіне, тұлғалық қарым-қатынастың жаңа формаларын, оқыту технологияларын және әдістерін игеруге тікелей әсер етеді.

Демек, қашықтықтан оқыту «мұғалім-оқушы», «мұғалім-ұжым» деңгейлерінде алдыңғы қатарлы білім беру тәжірибесін меңгеру, кәсіби тәжірибе алмасу процестерін күшейтеді, тұрақты кері

байланысты сақтауға, «мұғалім» деңгейінде өзара әрекеттестіктің жаңа түрлерін енгізуге ықпал етеді. Қазіргі АКТ-ны қолдану педагогикалық өзара әрекеттің барлық деңгейлерін түрлендіреді: «мұғалім-оқушы» деңгейіндегі қарым-қатынас процесінде оқытудың интерактивтілігі артады, өзара әрекеттестіктің субъективті сипаты қалыптасады.

Білім беру саласында күн санап өзгерістер кездесіп отыр. Жаратылыстану ғылымдарында қарастырылып отырған проблемаға байланысты жаңа терминдер жиі қолданылып жүр. Олар виртуалдық педагогика, коммуникациялық педагогика, интербелсенді педагогика, цифрлық педагогика, интернет-педагогика. Сонымен қатар қазіргі білімдік бірлестікте киберпедагогика деген термин, ұғымды жиі кездестіреміз. Сол терминдер арасындағы ұқсастық пен айырмашылығы қандай, неліктен солай аталынады, мүмкін бұлар синоним бе ағылшын сұрақтар да орын алып жатады. Ғылым кеңістігінде осы проблемаға байланысты әр түрлі пікірталасты байқауға болады.

Болашақта педагогикалық пәндер циклі бойынша курстары негізінде жалпы білім беретін мектепте, қосымша білім беру пәндік және метапәндік деңгейлердің білімінің мақсаттары мен міндеттері, базалық мәдениеттанулық және технологиялық ақпараттық цифрлық білім беруді меңгеру, білім беру практикасын жақсарту бойынша инновациялық тәсілдерді іске асыру қабілеттерін дамыту, оқушылардың орталықтандырылған оқытуды іске асыру тәсілдерін білу, инновациялық білім беру процестерін басқару білігін дамыту, педагогтің когнитивті қызметінде рефлексивті қатынастар жүйесінде дағдыларды бекіту, медиапедагогика саласындағы білімдер қарастырылады.

Білім мазмұны белгілі типтік оқу мекемесінде арнайы оқытуға таңдалып алынған білім, біліктілік және дағдылардың нақты жүйесі деп түсіндіруге болады. Бұл жүйеге оқушылардың белгілі интеллектуалдық, әлеуметтік және рухани дамуын қамтамасыз ететін қоршаған орта, қазіргі заман өндірістері, мәдениет және өнер туралы білім, білім алудың интеллектуалдық және практикалық біліктіліктерімен оларды қолдану тәсілдері; танымдық-әрекет, теориялық және практикалық мәселелерді шығармашылықпен шешу дағдыларын меңгеру кіреді. Білім мазмұны категориясы адамдарға белгілі табиғат, адам, қоғам туралы білімдерді, белгілі іс-әрекет тәсілдерін орындаудағы адамға тән біліктіліктер туралы алынған білімдері; қоғам алдында туындайтын жаңа мәселелерді шешу тәжірибесі; өмір, табиғат, қоршаған орта тағы басқалар туралы ойлары көрсетілген әлеуметтік тәжірибені бейнелейді. Кейде адамзаттың әлеуметтік тәжірибесін жалпы адамзат мәдениеті деп атайды.

Инновациялық-технологиялық компонент- педагогикалық инновациялық қызмет білім беру үдерісін қайта құрумен, жетілдірумен, жаңа, тұрақты элементтерді енгізумен байланысты. Педагог психологиялық-диалогтық және әдістемелік ақпараттың алуан түрлі ағымында бағдарлануы, әртүрлі ақпарат тасымалдаушыларды пайдалана білуі, ақпараттық технологиялар құралдарын меңгеруі, жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін осы құралдармен көмегімен ақпаратпен жұмыс істей білуі тиіс. Педагог баланың тұлғасын дамытуға әртүрлі құралдармен гуманистік бағытталған болуы қажет. Когнитивті, компонентті дамыту педагогикалық қызметті жүзеге асырудың заманауи құралдарын, нысандарын, әдістері мен технологияларын меңгеруге ықпал етеді. Бүгінде еліміздің экономикасының барлық салаларын цифрландыру күн тәртібінің басты тақырыптарының бірі. Осы бағытта жүріп жатқан белсенді жұмыстың басым бағыттардың бірі білім беруді қамтиды. **Білім саласындағы цифрландырудың ең басты міндеті білім беру сапасын арттыру, яғни халықаралық дейгейде әртүрлі салаларда, оның ішінде «жасанды интеллект» және «ауқымды деректер» жасау саласында бәсекеге қабілетті ел жастарын дайындау.**

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны білім беру жүйесінің алдына мүлдем жаңа міндеттер қойып отыр. Ол - өз жұмыс орнына және бүкіл техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын орындаушының тұлғасын қалыптастыру. Оларды даярлау үшін білім беру саласында қазір дидактиканың мүмкіншіліктерін, жаңа идеяларды және білім беру технологияларын сарқа пайдалану қажет. Оқыту технологиялары мұғалімнің «дайын білімді» баяндауынан гөрі, оқушыға толық не жартылай өз бетінше жұмыс істеуге бағытталған. Осы жағдайды ескере отырып, біз оқыту барысындағы мұғалім мен оқушының бірлескен оқу қызметінің негізгі түрлеріне тоқталуды жөн көрдік. Оқушылардың танымдық білімі мен білігін қалыптастыру мақсатындағы оқу қызметінің қарқынын арттыру үш кезеңнен тұратын арнайы әдістемелік ұсыныс жүйесінің негізінде ұйымдастырылуы тиіс: жаңа білім беруге дайындық, жаңа білім беру және жаңа білімді бекіту. Бұл ұсыныстар оқытудың әдіс-тәсілдерін құралдары мен түрлерін жетілдіру, қазіргі технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Осының арқасында жаңа сабақ түсіндіру, бекіту, қайталау сияқты кезеңдерден тұратын кешенді сабақтар пайда бола бастады.

Оқыту технологияларын меңгеру өте күрделі де ұзақ процесс. Кейде ол мұғалімнен оқытудың дәстүрлі әдіс-тәсілдерінен арылуды талап етеді. Сондықтан, мұғалімге оқыту технологияларын үйретуді арнайы кәсіби тұрғыдан ұйымдастыру керек. Бір технологияның өзін әр мұғалім орташа дәрежеде, ұқыпты, дәл нұсқау бойынша немесе шығармашылықпен іске асыруы мүмкін. Бұл жерде технологияны жүзеге асырушының кәсіби даярлығы, белгілі бір ерекшеліктері елеулі түрде әсер етеді. Оқыту технологияларын қолдану мұғалімнен қажетті теориялық және әдістемелік даярлықты талап ететіні сөзсіз. Мұғалімдердің осы саладан даярлық деңгейін арттыру мақсатында жүргізілген сауалнамалар мен

әңгімелесулер нәтижесі олардың оқыту үрдісіне қазіргі технологияларды пайдалану жөніндегі теориялық және әдістемелік білім, дағды деңгейлерінің төмен екендігін байқатты.

Педагогикалық әдебиеттерді, жұмыс тәжірибелерін жинақтау, педагогикалық үрдісті ұйымдастыру және оны басқару мыналарды қамтитын белгілі бір базаға негізделеді. Білім беру технологияларының банкі, олардың тұжырымдамаларының ақпараттық базасы, алгоритмдері, оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуі, технологияны таңдаудың өлшемдері, мектептің оқу-тәрбие жұмысына технологияны енгізудің механизмдері болып саналады.

Интерактивті технологиялар ақпаратты ұсыну, мұғалімнің жұмысын жеңілдететін құрал ғана емес, сондай-ақ кәсіби міндеттерді шешуге мүмкіндік беретін бүкіл білім беру үрдісін өзгерту құралы болып табылады. Сұранысқа орай технология даму үстінде, соңғы жылдары SMART технологиясы ұғымы, ақылды оқыту пайда болды және Smart қала, Smart фон, Smart құрылғы, Smart қондырғы, Smart орта деген тіркестерді жиі естіп жүрміз. Қазіргі таңда Smart технологиясын өндірушілер – АҚШ, Канада, Оңтүстік Корея елдері. Біздің елімізде де Smart мектептер қалыптасып келеді. «Smart» деген не? Сөздің түбіріне келетін болсақ, «**smart**» сөзі ағылшын тілінен аударғанда «зерек», «ақылды» дегенді білдіреді. Нақ осы оқыту жүйесі қазіргі әлемнің мүмкіндіктері мен міндеттеріне сәйкес максималды білімнің жоғарғы деңгейін қамтамасыз етіп, жастардың тез өзгергіш қоғам жағдайына бейімделуіне, оқулықтан нақты белсенді әрекетке негізделген білім алуға мүмкіндік береді.

Педагогикалық үдеріс тұрғысынан қарастыратын болсақ, оқытудың бұл түрі электронды оқыту, мобильді оқыту, кез келген жерде, кез келген ортада оқыту деген мағынада жұмсалады. Қазіргі кезде әлемнің түкпір-түкпіріне SMART Technologies компаниялары инновациялық құралдарын ұсынып, жұмыс пен оқытуға деген адамның көзқарасын түбірімен өзгертті. Бұл компанияның жұмыс нәтижесін тапсырыс берушілер: мұғалімдер, оқушылар және де іскер адамдар құрылғыларының оқытуда жаңа тәсілдер енгізуге, бірлескен жұмыстың тәсілін ойлап табуға және тың идеялар тудыруға мол көмегі тигендігі жөнінде пікірлерімен анықтауда. Білім беру жүйесі мен қатар бизнес, әкімшілік және басқа салаларда смарт құрылғылар сұранысқа ие. Смарт құрылғыларының ең танымалы интерактивті тақталардан басқа, интерактивті панельдер, орталықтар, үстелдер, интерактивті экрандар, оқушылар үшін жауаптар жүйесі, сымсыз «грифельді» тақталар, күшейткіш аудиожүйелер, документ-камера секілді өзге де бағдарламалық қамтамасыз етуге арналған құрылғыларды ұсынып келеді [5].

Мұғалімнің қызметі үнемі шығармашылық ізденісті, әдістемелік шеберлігін жетілдіруді қажет етеді. Сондықтан кез-келген пәнді оқыту барысында білім алушылардың таным белсенділігі мен ойлау қабілетін, шығармашылық ізденістерін дамыту маңыздылық танытады.

Әдебиеттер тізімі

1. Заманауи қайта құрулар кезіндегі мұғалімдердің өзара әрекеттесуі [электронды ресурс] <https://cyberleninka.ru/article/n/professionalnoe-vzaimodeystvie-pedagogov-v-usloviyah-sovremennyh-transformatsiy-obschestva/viewer> - 292 б.

2. Электрондық білім беруді дамытудың үрдістері мен перспективалары: Халықаралық конференция туралы материалдар / В.В.Майер, С.М.Моор, С.В.Соколкова. Түмен: ТүмГММУ, 2014 ж. – 88 б.

3. Ғылыми мақалалар жинағы. Қазіргі ақпараттық кеңістіктегі жаңа білім беру стратегиялары. Техникалық университет шығарылымы, 2013 ж. – 34 б.

4. Болашақ кәсіби білім беру педагогтарын қашықтықтан технологияларды пайдалануға дайындау процесін ұйымдастыру бойынша әдістемелік нұсқаулықтар / Ю.А.Кулагина. 2013 ж. – Б.8-53.

5. Использование интерактивных досок по предметам [Электронный ресурс]. <http://www.smartboard.ru/view.pl?mid=1131617522>.

УДК 37.034

Молдағалиев А.М., Хайрашев А.М.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утеминова,
г. Уральск, Казахстан*

ДУХОВНОЕ И ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ

Обеспечение обороноспособности страны – это всенародное дело, поэтому необходимо выработать у молодежи новые идеалы: казахстанский патриотизм, любовь к многонациональной Родине, чувство личной ответственности за безопасность и процветание страны.

За многовековую историю существования у казахов сложились свои обычаи, нравы, традиции, передававшиеся из поколения в поколение, которые и сегодня нельзя не учитывать в межнациональном общении и взаимодействии с ними [1].

В настоящее время, когда одной из значимых задач является воспитание патриотизма, опыт приобретает важное значение. Патриотизм стал одной из составных долгосрочного приоритета,

выдвинутого Президентом Н.Назарбаевым в Послании народу «Казахстан – 2030». В свою очередь, патриотизм невозможен без формирования исторического сознания, связывающего настоящее общество с его прошлым. Если представить общество как систему, где отдельные элементы связаны друг с другом во времени и пространстве, то функции связи во времени осуществляются именно историей и историческим сознанием [2].

Патриотизм – это одна из базовых составляющих национального самосознания народа, выражается в чувствах любви, гордости и преданности своему отечеству, его истории, культуре, традициям и быту, в чувстве нравственного долга его защиты, а также в признании самобытности и самоценности других сообществ, в осознании их права на самобытность и существование без конфронтации друг с другом.

Патриотизм – это чувство ценности и необходимости для жизни каждого человека его включения в большую целостную индивидуальность народа и, с другой стороны, инстинкт самосохранения народной индивидуальности и самобытности [3, с. 23].

Истинный патриотизм неразрывно связан с духовностью личности. Патриотизм, выступая как мотив социально значимой деятельности, наиболее полно проявляется в личности, социальной группе, достигших высшего уровня духовно-нравственного и культурного развития.

В системе духовности особо выделяется этический компонент, который включает в себя такие духовные ценности, как патриотизм, гражданственность, государственность, воинский долг, ответственность, дисциплинированность, совесть, честь воина, вежливость, тактичность, скромность, обязательность, профессиональная компетентность. Эти ценности наиболее зримо характеризуют высшую степень готовности верно служить своему народу, профессионально и эффективно выполнять воинский долг, а также выступают в качестве его морально-деловых характеристик и социальных черт, как личности и гражданина Казахстана.

Казахский батыр, Герой Советского Союза Бауыржан Момышулы отмечает: «Мы должны уметь почитать своих героев. Уважение и почет, оказанные сегодняшним героям, – это еще и воспитание будущего поколения» [4, с. 14].

Во всей литературной деятельности его проходит его мысль, что истинный патриотизм неразрывно связан с духовностью личности. Патриотизм, выступая как мотив социально значимой деятельности, наиболее полно проявляется в личности, социальной группе, достигших высшего уровня духовно-нравственного и культурного развития.

Духовность – это внутренний мир человека, созданный на основе устного народного творчества, причастности к своему народу, его истории и литературе, искусству и традициям, обычаям и обрядам. Духовность – это единство этнических чувств, национальных идей и прогрессивной идеологии. Отсюда берут начало смелость и стойкость, благородство и мужество, ненависть к врагам и презрение к изменникам [4, с. 41].

Основными источниками духовных сил являются: ум, чувства, воля. Направленная и целеустремленная работа над этими тремя элементами человеческих качеств являются предметом воспитания.

«Проявления чувства, присущие человеку, разделяют на две группы: высшие чувства – долг, благородство, мужество, отвага, храбрость, героизм...; низшие чувства – измена, низость, боязнь, страх, ужас...»

Он не психолог, но он знаток человеческих душ и излагает более расширенные понятия этим определениям и заостряет внимание на них. Так, например, высшее чувство – долг. Долг определяется, как "высшее, интеллектуальное понятие, вобравшее в себя ум, чувство, волю, совесть, честь, справедливость, правду, любовь. Долг – это есть обязанность, которая должна быть выполнена" [4, с. 8].

Ум, он понимал, как силу, познающую предметы и явления. Человек, вбирая впечатления чувствами своими, передавая их нервам, быстро обрабатывает их в мозгу, давая ясный ответ, представление или образ происходящего. Высшей степенью познания, отражения объективной действительности, связанной с последовательной отработкой впечатлений, батыр считал мышление.

Память это способность ума, отмечал Момышулы, воспринимать, сохранять и воспроизводить по своему желанию пережитые впечатления. В военном деле память служит основанием опыта. Она сортирует, обобщает явления для дальнейших полезных действий, участь на уроках удач и неудач [4, с. 54].

В рядах Красной Армии воины – казахстанцы показали, что дух наших бойцов и командиров в борьбе еще крепок, как гранит, что ненависть к заклятому врагу горит в сердце каждого, «но душа солдата не камень, не сталь, не стекло, а человек, обыкновенный человек со всеми человеческими достоинствами, чувствами и слабостями, присущими каждому. Он не только постоянно проявляет отвагу, мужество, героизм, но и в минуты душевной невзгоды проявляет и слабодушие и слабоволие...» [5, с. 24].

В то же время военная служба имеет свою задачу, которая налагает на военнослужащего специфическую обязанность, которую батыр называл воинским долгом. "Воинский долг – это чувство победы, чувство торжества над врагом, для достижения этой цели, не щадя жизни, идут с решимостью погибнуть, но со славой и с честью" [4, с. 11].

Важное значение придается совести, как нравственному понятию, справедливости. В его понимании это было чувство душевного равновесия, регулирующее деятельность человека в зависимости от его представления об истине, правде и справедливости, определяющее, насколько выполнен и не выполнен долг, указывающее от чего следует воздержаться, что надобно делать.

Момышулы учит своих подчиненных перебороть чувство боязни, чувства, порождаемого ожиданием боли, страдания и прочих неприятностей. Не поддаваться чувству страха, состоянию ожидания возможно смертельного исхода, потери жизни и прочих сильных неприятностей и физических страданий. Последующий рост страха, парализующий сознание и чувства своей неожиданной внезапностью, доводящий человека до состояния ослепления, оцепенения, превращающий его в бесчувственное существо является ужас.

Все эти низшие чувства, отмечал он, понижают работу ума и воли, разрушая нормальную деятельность органов чувств, вызывая судорожное сокращение мускулов, частое сердцебиение: человек попадает во власть низких чувств. Средствами подавления этих низших чувств видится в высоком интеллекте, высшем сознании человека – мужестве, самообладании, сознании собственного достоинства, долге, чести, строгой воинской дисциплине, личном примере командиров, властной их воле, авторитете, способности рассеять страх и породить уверенность у подчиненных.

Исследуя краткие определения и дополнения примерами из боевой жизни, можно сделать вывод словами:

"1) Ум познает, выясняет, дает задачу, планирует, указывает способы и методы действия и средства к достижению цели.

2) Воля приводит в действие средства, выполняет распоряжение, поддерживает энергию, то есть воля есть сочетание способности самостоятельного решения, способности практического проведения в жизнь принятого решения.

3) Чувство увеличивает полезную деятельность, повышает или понижает продуктивность работы до высшего напряжения или упадка, бездействия.

4) Совесть судит о том, в какой мере выполнен долг, вызывает душевное состояние и деятельность – увеличение или уменьшение энергии, как следствие, бодрость, чувство сознания выполненного долга или угнетение, подавленность угрызением совести под тяжестью стыда за невыполненный долг» [4, с. 54].

Исторический опыт войн подтвердил правило: нельзя вести в бой войска, которые не уяснили, во имя чего он ведется и не уверены в победе. Поэтому формирование морального духа войск является одним из важнейших направлений поддержания их боевой готовности и боеспособности, гарантирующим достижение успеха при ведении боевых действий [6].

В связи с этим важное значение имеет четкое уяснение значения и структуры морального фактора и способы его формирования.

Основу морального фактора составляет моральный дух армии - это сложное переплетение идеалов, идей, представлений о целях и характере войны, а также настроений и чувств военнослужащих, возникающих на этой основе в процессе подготовки к ведению боевых действий. Нравственные идеалы и представления, в числе которых, прежде всего, уверенность в необходимости защиты Отечества, справедливости целей войны, выступают основой системы внутренних осознанных и неосознанных установок личности и совершенно определенно проявляются в поведении солдат и офицеров влияют решающим образом на их способность действовать в условиях непосредственной и постоянной угрозы жизни, преодолевать состояние безнадежности и отчаяния, во что бы то ни стало стремиться к победе над врагом [7, с. 11].

В исследованиях ученых о моральном духе выделяются два основных уровня: духовно-нравственный и социально-психологический.

К фундаментальным духовно-нравственным образованиям относятся нравственные идеалы и принципы, убеждения и нормы, определяющие отношение человека к государству, обществу, войне. Это базовые, глубинные и наиболее устойчивые элементы, выраженные такими понятиями, как "Отечество", "Родина", глубокое убеждение в необходимости их защиты. Эти понятия наряду с такими, как "отец", "мать", принято называть святыми, священными. Их содержание инвариантно и всегда представляет для человека непреходящую, высшую ценность. Могут меняться политические режимы и правительства, идеологии, но смысл понятий "Отечество", "Родина" всегда остается неизменным.

Уровень социально-психологических образований включает коллективные и индивидуальные эмоции, чувства и настроения, возникающие в процессе подготовки и ведения боевых действий [8, с. 5].

Огромное значение в формировании морального духа войск всегда имело и имеет умение полководцев и офицеров говорить с подчиненными, солдатами, "ибо слово рассеивает страх, зажигает души, укрепляет стойкость, раскрывает обман, разоблачает опасность и указывает пути к спасению, дает надежду, восхваляет или клеймит, вообще вызывает на свет все силы, способные воспламенить или уничтожить человеческую страсть" [9, с. 124].

Бауыржан Момышулы в статье «Основные принципы политического и воинского воспитания личного состава» выражает свои мысли о моральном духе. Он отмечает, что моральный дух во всех

армиях всегда имел огромное значение в определении судеб всех войн. Об этом говорят многочисленные факты из истории, начиная с древнейших времен до наших дней [10].

Таким образом, основными направлениями духовных ценностей, воспитания патриотизма, воинского долга должны быть:

- утверждение в обществе уважительного отношения к защитникам Родины;
- воспитание в каждом казахстанце глубоких патриотических чувств, к символам государственности – основному закону, гербу, флагу, гимну, должно войти в плоть и кровь людей, стать неотъемлемой частью их духовного потенциала.
- готовность к достойному и самоотверженному служению обществу и государству, при выполнении воинского долга, при защите отечества, надо всемерно повышать, чувство национального сознания с тем, чтобы не только юноши, но и девушки с оружием в руках были готовы отстоять независимость Родины.
- воспитание важнейших духовно-нравственных и культурно-исторических ценностей. Оно строится на гордости за принадлежность к свершениям и испытаниям своего народа.
- знание истории Родины, понимание своей неразрывности с ней; ощущение гордости и сопричастности к деяниям предков современного поколения и исторической общественности, гордость за героическое прошлое различных поколений, боровшихся за независимость и суверенитет государства.
- добросовестное отношение к военной службе, формирование стремления к активному проявлению профессионально-трудовых качеств в целях выполнения служебных обязанностей и поставленных задач.

Список литературы

1. Тоқаев Қ.К. Послание народу Казахстана. Повышение благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики». // Казахстанская правда, 1 сентября 2022 г.
2. Сидоров В.К. Патриотизм и воспитание молодежи. Сборник докладов и выступлений на Международной научной конференции // В кн. Казахстан в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов. – Алматы, 2000. – С. 111-117.
3. Момышулы Б. Психология войны. - Алматы: Казахстан, 1996. – 176 с.
4. Абраимов Х.К. Наследие Бауыржана Момышулы // Қазақстан сарбазы - Воин Казахстана. – 1998. - 3 февраля.
5. Тауланов С.С. Ценностные ориентиры Бауыржана Момышулы в формировании личности военнослужащего // Бағдар. - 2004. - №1. – С. 30-31.
6. Момышулы Б.Б. Сохранить человеческое в человеке // Қазақстан сарбазы. - 1993. - 5 марта.
7. Биримжанова Б. Если луч солнца осчастливит меня своим сиянием... // ҰҚУ Хабаршысы. - 2007. - №4. – С. 63-66.
8. Кшибеков Д. Национальная идея. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 340 с.
9. Кривицкий А.Ю. Подмосковный караул. - М.: Воениздат, 1969. – 129 с.
10. Момышулы Б. Основные принципы политического и воинского воспитания личного состава // ЦГА РК, ф.1432, оп.2, д.23.

UDC 371.398

Aliturliyeva A.E.
K.Zhubanov Aktobe Regional University,
Aktobe, Kazakhstan

PRAGMATIC FEATURES OF ACADEMIC DISCOURSE AT ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN SECONDARY SCHOOLS OF KAZAKHSTAN

The appeal to discourse is due to its ability to represent the entire complex of linguistic, cognitive, and subject aspects characterizing the communicative process, which makes it possible to build foreign language teaching on a cognitive-discursive basis. This study is based on the understanding of academic discourse as a dynamic process involving two components simultaneously, namely, the process of speech activity, inscribed in a social context, and the result of such speech activity, i.e. the secondary schools.

It should be noted that the analysis of the definitions of academic discourse allows us to conclude that most of the existing definitions are based on their correlation, while the concepts of "discourse" is used by scientists in different ways - sometimes as interchangeable, then as differing or being in generic relations with each other. This is due to an ambiguous understanding of the status of the text in relation to the language-speech dichotomy, dating back to the ideas of V. von Humboldt and F. de Saussure. T.A.Filonenko identifies the following common features of discourse: written or oral fixation, completeness, integrity, coherence, stylistic formality, communicative orientation.

Thus, we consider discourse as the "maximum unit of the text", which is created and perceived "taking into account the social, situational, communicative, cultural and other conditions (prerequisites) of its generation (creation) and functioning". Scientific and popular scientific texts, speeches of scientists delivered not mediocre in front of an audience when direct contact is maintained between the tutor and the student, as well as experimental research material of the project, conducted within the framework of the English language textbooks of secondary schools. In this study, we consider academic discourse as a carrier of cognitive pragmatic and linguistic-stylistic information in the context of scientific and academic space.

The theoretical and methodological basis of the research is the works of foreign scientists in the field of the theory of discourse and its varieties (V.I.Karasik, A.A.Kibrik, K.Hyland); language, speech and text (R.S.Alikaev, M.N.Kozhina, O.D.Mitrofanova); pragmalinguistics (I.Kechkesh); genre theory (V.I.Karasik, A.A.Kibrik). The methodological basis of the research is based on a cognitive-discursive approach to teaching a foreign language in secondary schools of Kazakhstan. The hypothesis of the research is that the approach we have chosen will allow us to give a systematic idea of academic discourse and theoretically substantiate its essence, features and practice in the system of education in secondary schools. The objective of this study is to identify pragmatic features of English language academic discourse.

There are different approaches to distinguishing the types of discourse. Thus, A.A.Kibrik puts forward the mode, the category of formality, genre, functional style as criteria for classifying discourses [1, p. 21]. Oral, written and mental discourses are distinguished through the channel of information transmission. Functional styles are determined on the basis of the spheres of human activity; according to this criterion, there are academic, scientific, official, journalistic and artistic types of discourse. From the standpoint of sociolinguistics, two main types of discourse can be distinguished: personal (personality-oriented) and institutional. According to the sphere and environment of communication, political, business, confessional are distinguished [2, p. 12]. According to the national-linguistic-cultural parameter, the discourse includes Kazakh national discourse, Russian national discourse, English discourse, Spanish discourse, etc. [3, p. 36]. Within the framework of this article, we will consider the usage of English-language academic discourse in the textbooks of English language lessons of secondary schools. The task of the study in this context is to determine the essential characteristics of this subtype of discourse and to fit it into the system of the teaching English language.

K.Hyland interprets academic discourse as referring "to the way of thinking and the use of language within an educational institution" [4, p. 36-40]. Analysis of scientific sources has shown that there is no consensus among scientists regarding the concept of "academic discourse". Some researchers identify the concepts of "academic discourse" as the interaction of a teacher and a student/teacher and a student. Scientists use the following terms to denote this type of discourse: educational, pedagogical and academic. Researcher L.V.Kulikova uses an alternative approach to the definition of the term "academic discourse", including in this concept a normatively organized speech interaction with both linguistic and extralinguistic plans, taking into account the status and role characteristics of communication participants (scientists as researchers and/or teachers, as well as students in the field of schools or university education).

The roles given to the student and the tutor are determined by the primary communication goal. The tutor's role is twofold: either to motivate the student and assist in the development of the work by offering recommendations, or to assist in the student's analytical clarification of what it is they are trying to do. The main job of the student is to defend the work being done in terms of its goal and expected progression, as well as to react to comments and suggestions from the teacher. Different speaking acts and replies are acceptable for each purpose.

The key values include focus on critical analysis, quantity and quality of performance, and inquiry as a constructive force for progress. These three values interact with the sociopolitical power structure that exists between the tutor and the student on the one hand, and the structural organization of the tutorial on the other. The amount of progress made since the last tutorial session, for instance, is a typical topic discussed in the tutorial's opening phase. In the central phase, critical analysis of the work and expressions of doubts, questions, worries, etc. regarding the current work are encouraged. Finally, the tutorial usually concludes with a reformulation of the discussion and/or confirmation of the best course of action for the future.

The major communicative goal of the tutorial-to promote and evaluate growth in each student's individual work-is shaped by these principles and structures.

These tasks are completed against the backdrop of theoretical subjects relevant to the tutorial's field of study. These recurring subjects include:

- 1) the level of development of the work based on its volume and the methods employed;
- 2) references to related work;
- 3) the student's personal assessment of their own work;
- 4) potential future developments of their work.

Textbooks as an object of research. The discourse is implemented in the text, despite the fact that the oral form of scientific speech is secondary, since it is based on a pre-written (written) compiled text. Texts have certain properties: structurality, cohesion, coherence, informativeness, intertextuality. It is believed that the classical categories of the text include: 1) connectivity,
2) structurality,

- 3) integrity,
- 4) modality,
- 5) functional-semantic type.

Coherence is, on the one hand, the formal-structural syntactic organization of the text, which has explicit lexical and grammatical ways of expression, on the other hand, the association of facts, phenomena, etc. reflected, transmitted or created by speech into one closed whole.

As for structurality, text is a unity of thematic, logical-compositional and semantic organization. The most characteristic types of texts distinguished by their subject matter include texts about concepts and categories of science, about the properties, structure, functioning of objects, about events, phenomena, and processes. The logical and compositional structure of the text is largely determined by its belonging to the genre. It is noted that the deductive style of presentation is the leading one for texts. The content structure reflects the semantic connections between objects and concepts considered in the text, and can be represented as a system of denotations indicating the relationships between them or as a hierarchy of predicates belonging to different levels of complexity. In contrast to coherence, which determines the external organization of the text, wholeness characterizes the internal, meaningful, semantic unity of the text.

In the English language textbooks, description, narration, reasoning are distinguished. Descriptive texts by the type of the basic intention are communicating, informing, they contain information about the object, its properties, features, character, structure and differ in being modality. Scientific argumentative texts contain the expression of the speaker's opinion and thoughts about the object and, as a rule, are convincing, evidentiary and explanatory in nature. This is expressed using various types of objective modality [5, p. 37]. In scientific texts, the dominant form of thinking, as the analysis shows, is the concept, and the linguistic realization is reflected in judgments and conclusions and is characterized by a sufficiently strict logical sequence of their presentation. Special attention is paid to scientific views and judgments.

Characteristic features of academic speech. Since the object of our interest is academic discourse, let's consider the features of oral speech. The genres of academic discourse include scientific dialogue, discussion, debate, defense of project work, seminar, consultation, conversation (dialogic genres), as well as a report, lecture, presentation of a speech, poster report, message, report (monologue genres). Teachers use these types of genres in English language lessons as working with students, giving the tasks, performing tasks.

Since within the framework of our research we are dealing with an English language academic discourse in the textbooks of secondary schools, it is necessary to consider its features. Some features of the academic discourse are known and described at various times by numerous researchers. These include: conciseness, preference for simple sentences to complex ones; non-categorical; respect for personal autonomy, or privacy; permissibility and even desirability of humor in communication during presentations, etc.; a high degree of conventionality of speech etiquette compared to Kazakh language discourse [6, p. 48-50].

Pragmatic features of the English language academic discourse. The pragmatic components mediating the communication process are the intentional factor as dominant in the speaker, and the perception factor, or interpretation, in the listener. The relevance of the pragmatic study of linguistic phenomena in the study of discourse is due to the fact that it is impossible to fully study the essential characteristics of linguistic means without taking into account such extralinguistic factors as the speaker's goal, his competence, the level of linguistic and intellectual readiness of the listener to perceive speech, the specifics of the communication situation and the context of communication.

The differences between English and Kazakh academic discourses are largely due to extralinguistic, national peculiarities of communication, as well as differences in the language structure. When analyzing the English language academic discourse, the situation is complicated by a number of factors, namely: in the process of interpretation, it is necessary to take into account the specifics of the mentality of scientists in Anglo-Saxon culture and in Kazakhstan. This, of course, affects the pragmatic component of the analyzed object. The saturation academic discourse with concepts and the presence of many speech strategies and tactics determine the validity of the proposed approach to the analysis of this phenomenon. The mutual influence and complementarity of discursive and pragmatic approaches, taking into account the ethno-cultural content in the study of mental structures through the analysis of their linguistic representation and pragmatic implementation, contribute to the deepening of existing ideas about academic discourse.

Based on the approach we have chosen academic discourse in such genres as an excursion to the monologue with elements of dialogization. The purpose of the text of the tour is to communicate new knowledge that expands the scientific and cultural horizons of listeners (students at secondary schools). The study of communication formulas includes: typical speech turns and individual phrases used in the implementation of academic discourse; speech turns and phrases used in the introductory part of the report; speech turns and phrases used in the main part of the report and providing logical connections and transitions within the report; speech turns and phrases that help the student to attract the attention of the audience and manage it throughout the speech; speech turns and phrases used in the final part of the report; typical speech turns and individual phrases used in conducting a scientific dialogue: speech turns and phrases used in a scientific discussion during the exchange of questions and answers between the participants of communication.

Mastering the norms of academic speech contributes to mastering the semantic categories necessary for academic communication, such as, for example, agreement, disagreement, doubt, confidence, uncertainty, commenting, argumentation, evaluation of the arguments put forward, clarification or defense of a point of view, supplementing the thoughts of the respondent (speaker), affirmation, denial, etc.

Thus, we define the English language academic discourse as a discourse which has both common characteristics with scientific and educational discourses, and its own characteristics, since it serves a certain sphere of human activity. Academic discourse is based on the synthesis of the foundations of genre specificity, in which diffuseness is observed today, causing the interpenetration of various features. Its distinctive features are the availability of information, its relevance to the subject activity, the oral form of presentation, the use of scientific style, as well as the popular scientific sub-style of speech. We define the English language academic discourse, on the one hand, as a dynamic process of linguistic activity in English, inscribed in the social context of educational and scientific activities conditioned by the subject of activity, and on the other – as the result of such linguistic activity, represented in a specific English-language text in secondary schools. The oral academic discourse highlighted by us is implemented in the conditions of publicity in the scientific and academic sphere. The revealed pragmatic characteristics of the English language academic discourse are expressed in the use of certain lexical, grammatical and syntactic means focused on the transfer of scientific knowledge and the involvement of communicants in the perception and understanding of this information.

Bibliography

1. Kibrik A.A. Modus, genre and other parameters of discourses classification // Questions of Linguistics. 2009. - No. 2. - P. 3-21.
2. Karasik V.I. About the types of discourse // Linguistic personality: institutional and personal discourse: Collection of scientific tr. Volgograd: Change, 2000. - P. 5-20.
3. Alikaev R.S. The language of science in the paradigm of modern linguistics. Nalchik: El-Fa, 1999. - 318 p.
4. Hyland K. (2009) Academic Discourse: English in a Global Context. London: Continuum.
5. Mitrofanova O.D. (1985) Nauchnyy stil' rechi. Problemy obucheniya, 278 p.
6. Nazarova A.V. Methods of teaching foreign-language monologue speech to undergraduate students of a pedagogical university on the basis of interdisciplinary integration: a in toref. dis. ... Candidate of Pedagogical Sciences. N. Novgorod, 2018. – 25 p.

UDC 811'111

*Kulmagambetova S.S., Gatauova A.Kh.
M.Utemisov West Kazakhstan University,
Uralsk, Kazakhstan*

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PUPILS OF GRADES 8 IN ENGLISH LESSONS AT A LANGUAGE-SPECIALIZED SCHOOL

In the 21 century in education and innovation there are 4 C's such as critical thinking, creativity, communication and collaboration which should be started to develop in a pupil during the learning process at school and proceed to develop at higher institutions in order to deal with a generation of successful, competent, and smart people. As it was aforementioned, in order to be successful specialist in the future a pupil should be able to communicate with people. Moreover, if he or she was able to communicate a foreigner his or her opportunities to become successful increase sharply because knowledge of foreign language plays an increasingly essential role. The knowledge of foreign language gives young people an opportunity to join world culture, to use in their activities a huge number of resources on Internet, work with information and communication technologies and multimedia teaching aids [1, p. 326]. The term "communicative competence" refers to both the tacit knowledge of a language and the ability to use it effectively. It is called communication competence, and it's the key to social acceptance. The concept communicative competence, a term coined by linguist Dell Hymes in 1972, grew out of resistance to the concept of linguistic competence introduced by Noam Chomsky. Most linguists now consider linguistic competence to be a part of communicative competence [2].

In Kazakhstan education the question of competence approach is on the focus of scholars. Among the key competences, the communicative competence is especially important. In the context of the development of diversified education in the Republic of Kazakhstan it is planned to preserve and further improve such organizational and legal form of secondary educational institutions as specialized schools (with profound study of a foreign language and schools with teaching of some subjects in a foreign language), which occupy a special niche in the sphere of secondary foreign-language education. Specific to this form of foreign language education is the study of a foreign language as a major subject; to deepen students' linguistic, philological and general scientific knowledge; further enhance pupils' communicative and intercultural competence; development of all aspects of the pupils' personality: their outlook, feelings, aesthetic outlook, thinking, culture of mental work,

communication, need for further self-education and cognitive activity; and, in general, the achievement of a more advanced European level of foreign language learning compared to mainstream schools.

Compared to basic school, the broader foreign-language communicative competence of pupils in this type of school enables them to understand lengthy speeches, reports on learned topics, television programs and film content in a standard language with a fair degree of ease, to interact with a native speaker by engaging in conversation in familiar situations, to communicate and defend their opinions, to express their thoughts orally and in writing in a clear and detailed manner on a wide range of issues, to develop their views, to explain advantages and disadvantages [3].

The language-specialized boarding school for gifted pupils “Bilim-Innovation” of West Kazakhstan region is directed to the formation of wide range of communicative competences compared to comprehensive secondary schools, as communicative-intercultural competence:

- Pupils learn 4 languages there as Kazakh, Russian, English and Turkish thus they tend to be familiar not only with native culture, but also with culture of Russian, English and Turkish people;
- Science subjects are taught in English language;
- Pupils have more hours of English language lessons than in comprehensive secondary schools, for example in 7th grades- 9 hours, in 8th grades -7 hours, in 9th grades –6 hours of English language lessons, in 10th grades – 4 hours of IELTS, in 11th grades – 3 hours of English.

The most graduates after finishing the aforementioned specialized school continue their studies in universities where the English language is the language of study as Nazarbaev University, IT University, Suleyman Demirel University.

In the boarding school in the lessons of English we use activities as speech-activity that presupposes the creation of problematic tasks that in its turn promote the activation of the cognitive activity of pupils and cause their need for their discussion. For example, in the beginning of the lesson, we play the video or audio, and ask pupils how watched or heard information may be linked to the lesson. Pupils should speak out their ideas until they give the right answer, this kind of activity develops pupils’ critical thinking, communication and literacy. Without rich vocabulary it would be hard to develop language skills of pupils, as they can’t speak out their ideas, thought so that they could be properly understood. Also, having a poor set of vocabulary is a barrier for pupils to learn an English language and, possible it would decrease their motivation in learning a language. That’s why teachers should find the ways of their daily expansion of English vocabulary in the classes and outside the classes.

It is important to motivate pupils to expand their active and passive vocabulary based on related group areas. Usually learners write new vocabulary into their copybooks and learn them by heart by rote, but in this classical method learners don’t develop their communication, critical thinking and cognitive skills because the traditional method develop only short-term memory. In order to develop long-term memory a teacher should take into account three principles of vocabulary learning, they are:

- ü To provide conditions for multiplex exposures to lexical items;
- ü To encourage students to make links between new and familiar words;
- ü To build relevant context around new words.

During our work experience as teachers of English we faced the following challenges:

- ü How to develop vocabulary learning skills
- ü How to help learners to expand their active and passive vocabulary
- ü How to promote learners’ self-efficacy in word learning
- ü How to provide ‘long-term’ memorization of vocabulary.

Having analyzed the methods of teaching and taking into account the classical method of learning new vocabulary we decided to use the method The Word Wall Paper. The article will describe appliance of this method in English language lessons where English is taught as a secondary language. As a starter let’s discuss what The Word Wall Paper approach is? There is a some information about Word Wall Paper approach. The Word Wall approach (Green 1993) was initially designed to challenge and motivate high-achieving, to develop vocabulary learning skills, and to internalize new words. It was a set of word-filled panels, each panel included lexical items selected from vocabulary list corresponding to classroom readers and list of high frequency English words. The walls of words were not used as the only instructional tool for vocabulary development in his classroom, Green also integrated them into various classroom lessons. Pupils consulted the Word Wall as a thesaurus and spell check during writing assignments; they used it as a resource during language development lessons. Specific lessons and competitive games were devised around the Word Wall to encourage the development of vocabulary learning strategies and to build learners’ vocabularies through explicit instruction, implicit instruction, implicit learning, multiple exposures and opportunities for making meaningful connections among words [4, p. 10]. The repetition and recycling made possible by using the Word Wall approach, and the opportunity for learners to see, touch, hear, say, and write the words, resulted in greater vocabulary retention and an enthusiasm for learning vocabulary.

Green’s Word Wall approach has been implemented for pupils of middle stage of a language-specialized school for gifted children ‘Bilim-Innovation lyceum’. These grades have six hours an English lessons and one hour a reading. On a wall of the classroom has been hung a poster with seven columns with profiles such as

word, definition, synonyms, antonyms, collocation, example sentence, my example. In the textbook Laser B1 the first module is Our World, so we go at the end of the book to see the word list of that module, choose the most useful, usable and frequently used ones. We fill them the paper in the lesson, a teacher introduces a word, for example, *abroad*, and ask the learners to identify the part of the speech and give definition, if they challenge with defining a word, they consult a dictionary, then learners should find its synonyms, antonyms and collocation that goes with that word. It is not necessary to fill with 10 and more words every lesson, it is more preferable to introduce 3-4 words every lesson, so that learners could memorize them completely. So every week a teacher could implement 10-12 new words. Sometimes learners could themselves write their versions on a Word Wall paper. This job also could be done in a pair and group work.

Table 1 – The sample of the profile The Word Wall

Word	Definition	Synonyms	Antonyms	Collocations	Example sentence	My example sentence
Intelligent (adj.) Intelligence (n.)	Able to learn and understand things easily	Smart, clever	stupid	A highly intelligent person	He is a highly intelligent person who can think outside the box	I like people with whom I can have a intelligent conversation
Abroad (adv.)	In or to foreign country or counties	Overseas, foreign country	At home	Go abroad	He's currently abroad on business	We always go abroad in summer
Look forward to (v.)	To wait for something with pleasure	To wait for		Look forward to vacation	She was looking forward to the meals	I'm not looking forward to Christmas this year
Favorite (adj.)	Best liked or most enjoyed	Liked, popular	Unloved, unpopular	A favorite actor	These gold earnings are my favorites	My favorite actress is Angelina Jolie
Good at	Is able to do something very good	Capable of	Bad at	To be good at numbers	She is good at Math	I not very good at dancing
Stay in touch (v.)	To communicate or continue to communicate with someone using phone or writing to them	To be in contact	To lose touch	Stay in close touch	He stays in touch with his groupmates	We always stay in close touch with my family
Timetable (n.)	A schedule/program of lessons, courses.	Schedule		Lessons timetable	Here the timetable of events for the day.	The first lesson of the timetable for Monday morning is History.

When pupils learnt 10-12 new words in the Word Wall Paper, a teacher could make a revision of the words by playing games, doing quizzes; also a teacher could come over the wall, cover a word and ask learners to say its synonym, antonym and so on. As an example of a vocabulary game, learners could play a game *Roll the dice*: a pupil chooses a word from the Word Wall Paper and rolls a dice. The learners who rolls a dice does one of the following based on the roll: 1 –define the word, 2 –use it in a sentence, 3 – say a synonym for word, 4 –say an antonym for the word, 5 – draw a picture example, 6 – act it out. *Guessing game*: one learner describes a Word Wall entry (how it is used or its definition) and the pupil's peer tries to match the clue with a Word Wall item. *Word Wall Jeopardy*: the teacher chooses various words from the Word Wall and places them in categories, such as nouns, verbs or content words. Then the teacher supplies definitions to students in "Jeopardy" game show fashion. Teams of learners try to identify the appropriate Word Wall match. The group with a highest number of points wins. Also the following task can be given, in groups learner should make a story with words from Word Wall. This kind of task develops pupils' communication, cognitive skills.

The word wall should be completed with more frequently used words and not all unfamiliar words in a text should be the focus of classroom instruction. It is supposed to be senseless to write words in the Word Wall which pupils already know, for example *mom, house, child, car*. Also, it is not obligatory to write words which are mostly used by native speakers than by foreigners, for example *gorgeous, stingy, scrumptious* [5, p. 365; 6].

Considering the fact that every week pupils learn a lot of new words, word collocations, synonyms and antonyms the Word Wall has become a useful tool. The Word Wall strategy has developed pupils' word consciousness, they have been aware and interested in words, and word meanings and noticing when and how new words are used. Also pupils have learned to work with dictionaries.

Working with gifted pupils in order to form their communicative competence of pupils teachers should extend their active and passive vocabulary so that they will be able to communicate with foreigners. Also, vocabulary is a critical factor in the formation of reading skills, as pupils will be able to read diversified texts and understand them. The Word Wall strategy develops:

1. Reading skills and speaking skills of pupils, they tend to know a great deal of number of words, are familiar with synonyms and antonyms, able to understand texts on different familiar and unfamiliar topics, make sentences with words and collocations, and apply them in their speech respectively.

2. Communicative skills as playing word games develop pupils' collaboration with each other, pupils try to explain the definitions of the words and so on.

3. Critical thinking, pupils began to think critically of the meanings of words and go beyond the standard meanings of words.

Bibliography

1. Mahametova D.B. The formation of communicative competence during the learning process of the English language / D.B.Mahametova // Young scientist. – 2017. - № 11 (145). – P. 326.

2. Nordquist, Richard. (2020, August 29). Communicative Competence Definition, Examples and Glossary. Retrieved from <https://www.thoughtco.com/what-is-communicative-competence-1689768>.

3. «Концепция развития иноязычного образования Республики Казахстан». – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://gigabaza.ru/doc/62326.html>.

4. Mukhazhanova Zh. The way to develop students' communicative skills and competency in English language using the word wall strategy / Zh.Mukhazhanova // Иностраный язык в школе. – 2013. - № 6. – С. 10.

5. Holly B. Lane, Stephanie Arriaza-Allen. The vocabulary – Rich Classroom: Modelling sophisticated word use to promote word consciousness and vocabulary growth. The reading teacher, № 5, 2010, International Reading Association.

6. Сайт журнала «Cambridge dictionary» [Интернет ресурс]. – Режим доступа: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/timetable>.

ӘОЖ 372.8

Сатқанғалиев Ж.О.,

Х.Нұрымғалиев атындағы ЖОББМ,

БҚО, Жаңақала ауданы, Жаңақала ауылы, Қазақстан

Хамзин Е.А.

Жаңақала ЖОББМ,

БҚО, Жаңақала ауданы, Жаңақала ауылы, Қазақстан

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Адам баласының қоршаған ортаны бейнелеуге ынтасы ежелгі дәуірлерден басталған. Оған алғашқы адамдардың сүйектерге, мамонт мүйіздеріне және үңгірлерге бейнелеген суреттері дәлел. Ол бейнелер сол кездегі адамдардың тұрмыс тіршілігін, қоршаған орта туралы көзқарасын көрсетеді. Біртіндеп осы бейнелер негізінде жазу пайда болды. Сөз жоқ, алғашқы адамдар жасаған бейнелеу өнерінің үлгілері аяқ астынан пайда болған жетістік емес, ол көптеген жылдар бойы дамып жетілген тәжірибе мен дәстүрдің жемісі болатын.

Алғашқы сурет салуға үйрену тікелей көргенді қайталау, яғни көргенді көшіру еді. Алғашқы бейнелер үлкендердің тіршілік үшін жасаған еңбек процесіне, тіршілік көзі болған табиғатқа, жануарларға байланысты болды [1].

Неолит дәуіріндегі (б.з. б. 5-3 мың ж.) жер өңдеу мен қолөнердің пайда болуы адамдардың өнерге деген көзқарасын мүлдем өзгертті. Адамның сурет сала білу шеберлігі, қолөнер бұйымдарын, соның ішінде қыштан жасалған бұйымдарды безендіру басталды.

Нағыз өнерге оқыту, мектепте ұйымдастыру тек өркениет дәуірінде пайда бола бастады. Оған дәлел ретінде ежелгі Мысырда (Египет) дамыған жоғары дәрежелі мәдениетті қарастыруға болады [2].

Тарихи деректер бойынша ежелгі Мысырда сурет салу мектепте сызу пәнімен қатар оқытылғанын білуге болады. Мектеп бітіруші жерді өлшеуді, бөлме жобасын, су құбырының кестесін сызуды білуге міндетті болды.

Мысыр мектептерінде оқушыларға сурет салуды оқытуға ерекше көңіл бөлінді, өйткені иероглифтік жазу әр түрлі заттар бейнелерінен тұрды. Мысалға А әрпі құс бейнесінде, Б әрпі адамның аяғының бейнесінде салынды.

Тәрбиелеу мен оқыту тәртібі бұл мектептерде өте қатал болды: мектеп немесе оқушы ережесін болмашы бұзушыларды таяқпен соққыға алып жазалауға дейін барды, тіпті кей жағдайларда оқушының қол-аяғын байлап ғибадатханалардың қараңғы бөлмесіне ұзақ уақытқа қамады. Ол мектептер заңында

былай делінген: «Күнделікті жұмысқа ынталы бол, жігерлі бол. Бір күн де ерінбе, болмаса соққыға жығыласың».

Оқыту әдісі мен тәртібі барлық суретші педагогтарда бірдей болды. Алғашқы болып ежелгі мысырлықтар жас ұрпақты сурет салу дағдысына оқытуда белгілі бір жүйеге негізделген теориялық заңдылықтарды жасай бастады. Олар сурет салуға оқыту процесін қоршаған ортаны тануға, байқауға емес, сызбаларды, қағидаларды (канондарды) жаттау арқылы үлгілерді көшіруге негіздеді [3].

Ал Ежелгі Грек суретшілері оқыту мен тәрбие мәселесіне жанаша тұрғыдан қарады. Олар қоршаған ортадағы өсімдікке, табиғи құбылыстарға көңіл бөлу қажеттілігін мойындап, бейнелеу өнерін оқытудың өзіндік ережелерін жасады. Гректер әдеміліктің мәні сымбаттылық, симметриялық, бөліктердің тұтастық үндестігі, дұрыс математикалық тепе-теңділік деп тұжырымдады.

Грекияда б.з.д. VI ғасырда бірнеше сурет мектептері болды. Олар-Сикиондық, Эфестік және Фивандық мектептер. Бұл мектептер әр түрлі әдістемелік бағыт ұстады. Фивандық мектеп жарық, көлеңке арқылы өмір шындығын және елесті көрсетуге бағытталды. Эфестік мектепте сыртқы сұлулыққа және табиғатты көркемдік тұрғыдан қабылдауға, соның ішінде шығармашылық, эстетикалық шабытқа мән берілді.

Сикиондық сурет мектебі жаратылыстанудың ғылыми мәліметтеріне және табиғат заңдарына негізделді. Сикион сурет мектебі оқыту әдістемесінің дамуына ғана емес, сонымен қатар жалпы бейнелеу өнерінің дамуына үлкен әсер етті. Бұл мектеп оқыту әдістемесін ғылыми негізде құрып, оқушыны табиғатты зерттеуге, оның заңдылықтарын ашуға жетелеп, табиғат сұлулығына деген сүйіспеншілік көзқарасын тәрбиеледі. Сикиондық мектептен Памфил, Мелантий Павзий және ұлы Апелес сияқты атақты суретшілер шықты. Сикиондық мектептің басшысы болған Памфилдың арқасында сурет салу Грекияның жалпы білім беретін мектептерінің барлығына пән ретінде енгізілді. Сурет салуға оқытудың міндеті өмір шындығындағы заттарды тек көшіріп бейнелеу ғана емес, сонымен қатар, ол заттардың құрылысының заңдылықтарын зерттеп, тану екендігін алғаш рет Памфил дәлелдеді [4].

Ежелгі римде де өнерге, соның ішінде бейнелеу өнеріне өте үлкен сүйіспеншілікпен қарады. Ауқатты адамдар грек суретшілерінің туындыларынан коллекциялар жинап, тіпті ақсүйектер мен үкімет қызметкерлері сурет және кескіндемемен (живопись) айналысты. Суретке оқыту Римдегі жалпы білім беру мектептерінде жүргізілді.

Бірақ Римдіктер грек суретші педагогтарының жасаған бейнелеуге оқыту әдістемесін одан әрі дамытып жетілдірмеді, керісінше, кейбір оқыту әдістерін олар сақтай алмады. Грек суретші-педагогтары бейнелеу өнерінің басты мәселелерін шешуге талпынып, өз шәкірттерін бейнелеуге оқуды ғылым арқылы игеруге шақырып, бейнелеуге ұсақ кәсіп ретінде емес үлкен шығармашылық ретінде қарау керектігін түсіндірсе, ал Рим империясының суретші-педагогтарын бейнелеу өнерін оқытуды одан әрі дамыту мәселелері көп алаңдатпады. Олар бейнелеу өнеріне ұсақ кәсіп ретінде қарап, бейнелеуге оқытуда тек үлгіден көшіру әдісімен шектеліп, ұлы грек шеберлерінің жұмыс тәсілдерін қайталады.

Сөйтіп римдік суретшілер гректер жасаған бейнелеуді оқыту әдістемелерін біртіндеп жоғалта бастады [5].

Ұлы Рим империясы құлаған соң орта ғасырда шынайы өнер жетістіктері мүлдем жоққа шығарылды. Суретшілері бейнені жазықтық бетінде тұрғызу ережелерін, гректер жасаған оқыту әдістерін (император Константин және папы Сильвестр тұсында) білмеді.

Ағарту ісіне қарсы болған христиан шіркеулері грек шеберлерінің теориялық еңбектерін, сонымен қатар бейнелеу өнерінің аса құнды туындыларын аяусыз құртып талқандады. Өнерге деген сүйіспеншілік, өнерге табынушылық деп танылып қудаланды [6].

IX-XI ғасырлардағы дағдарыс-тоқыраудан кейінгі қайта өрлеу дәуірі бейнелеу өнерінің және оны оқыту әдістемесінің даму тарихына үлкен әсерін тигізді.

Бейнелеу мәселелерімен Ченнини Ченнино, Альберти, Леонардо да Винчи, Дюрер және т.б. бейнелеу өнерінің шеберлері айналыса бастады. Олар табиғи құбылыстар заңдылықтарын түсіну мақсатындағылыми зерттеу жұмыстарымен айналысып, бейнелеу өнерін ғылыммен байланыстырды. Жұмыстың нәтижелі болуына археологиялық қазбалардан табылған өнер үлгілері және Ежелгі Грекияның ұлы өнері жөніндегі тарихшылар қалдырған деректер көмектесті. Қайта өрлеу суретшілері антикалық өнерүлгілерін зерттеу барысында игерген теориялық білімдерін өздерінің шығармашылық жұмыстарында пайдаланды және перспектива, анатомия, пропорция ілімдерін зерттеп жетілдіруді басты мақсат етіп алды [7].

Бейнелеу өнерінің адам баласының заманнан заманға рухани, эстетикалық байлығы ретінде ұласып келе жатқан өнер саласы. Бейнелеу өнері жеке өнер саласы емес, бірнеше өнер саласының өмірге келуіне себепкер болған бейнелеу өнерінің атасы.

Әдебиеттер тізімі

1. Касас Н. Сурет салу техникасы мен құпиялары - кескіндеме және қалпына келтіру. - Мадрид: Бубок, 2012. – 301 б.
2. Мұқашев М.С., Сейтімов А.Ф., Хамзин Н.А. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі. - Астана: Фолиант, 2008. – 104 б.

3. Оразқұлова Қ. Бейнелеу өнері тарихына кіріспе. – Алматы: Өнер, 2009. – 163 б.
4. Райдер А. Суретшінің сурет салуға арналған толық нұсқауы: классикалық дәстүр туралы заманауи перспектива. Америка Құрама Штаттары: Гармония, 2014. – 205 б.
5. Төлебиев Ә. Сурет сала білесің бе? – Алматы: Өнер, 1990. – 196 б.
6. Утепбаев Н.Н. Сурет бейнелеу өнерінің негізі. – Семей: Тенгри, 2001. – 136 б.
7. Утепбаев Н.Н. Сурет материалдары және техникасы. – Семей: Тенгри, 2009. – 254 б.

УДК 373

Андреева С.Н.

КТУ «Общеобразовательная школа № 23 имени М. Козыбаева отдела образования города Костаная» Управления образования акимата Костанайской области, г. Костанай, Казахстан

ПРИМЕНЕНИЕ ФИТНЕС – ТЕХНОЛОГИЙ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ У ШКОЛЬНИКОВ К УРОКАМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В современное время средства массовой информации активно поднимают вопрос о состоянии здоровья школьников. Это особенно важно сегодня, в условиях резкого снижения двигательной активности. Физическая культура и спорт является одним из наиболее важных факторов укрепления и сохранения здоровья. Одной из приоритетных задач системы образования становится сбережение и укрепление здоровья учащихся, формирование у них ценности здоровья, здорового образа жизни, выбора образовательных технологий, адекватных возрасту, устраняющих перегрузки и сохраняющих здоровье школьников. Объем интеллектуальной нагрузки влияет на уменьшение двигательной активности, а это, в свою очередь, приводит к ухудшению мозговой активности. Малоподвижный образ становится нормой, как для детей, так и для взрослых. Решение актуальнейшей для государства проблемы, необходимости улучшения здоровья подрастающего поколения носит комплексный характер, требующий привлечения организаций и специалистов разных научных направлений, и, в первую очередь, образования, здравоохранения и физической культуры. Анализ научных исследований в области теории и методики физического воспитания и оздоровительной физической культуры показывает, что в течение последнего десятилетия имеет место неудовлетворенность традиционными занятиями физической культурой в общеобразовательных учреждениях значительной части детей и подростков. Это сказывается на потере интереса к ним, а также на понижении уровня их физической подготовленности и состоянии здоровья [1, 2]. Все это актуализирует поиск эффективных путей оздоровления и гармоничного физического развития детей и подростков, в частности, переход от сложившихся схем содержания и организации уроков физической культурой в общеобразовательных учреждениях к инновационным, что призвано содействовать разрешению накопившихся проблем и противоречий.

Поддержание целеустремленности и интереса к занятиям физической культурой у школьников зависит во многом от того, насколько они испытывают удовлетворение в ходе урока, а также от того, получают ли они удовлетворение при занятиях физическими упражнениями. Основными причинами снижения удовлетворенности на уроках физической культуры большинство ученых называют такие факторы, как: отсутствие эмоциональности урока, скучное выполнение упражнений, низкая или чрезмерно высокая нагрузка, плохая организация урока. Успешное обучение школьников прямо зависит от мотивации, от наличия значимых и действенных стимулов к усвоению новых знаний, к формированию умений и навыков к приобретению определенных личностных качеств. Условия обучения должны максимально обеспечивать самостоятельное стремление ребенка к развитию, которое, в конечном счете, становится личной потребностью в новых знаниях, умениях и навыках, в персональном росте и самосовершенствовании. Научить детей сознательно относиться к выполнению тех или иных физических упражнений, знать свой организм – вот задачи современных уроков физкультуры. От этого, в конечном счете, зависит и будущая физическая деятельность человека. Очень важно сегодня не только подготовить ребёнка к самостоятельной жизни, воспитать его нравственно и физически здоровым, но и научить его быть здоровым, способствовать формированию у него осознанной потребности в здоровье, как залога будущего благополучия и успешности в жизни.

Одной из инновационной оздоровительной технологией, применяемой в современной образовательной системе физической культуры являются фитнес - технологии. Фитнес – технологии, на наш взгляд, можно определить как совокупность научных способов, приемов, сформированных в определенный алгоритм действий, реализуемый определенным образом в интересах повышения эффективности оздоровительного процесса, обеспечивающий гарантированное достижение результата, на основе свободного, осознанного и мотивированного выбора занятий физическими упражнениями с использованием инновационных средств, методов, организационных форм занятий, современного инвентаря и оборудования [3]. Фитнес-технологии сегодня являются одним из путей повышения интереса и творческой активности учащихся, создания и планомерного поддержания положительных

эмоций, оптимизации условий проведения физкультурных занятий, повышения их общей и моторной плотности и привлекательности. Многие исследования, проведенные среди школьников, показывают, что дети с большим интересом занимаются на уроках физической культуры аэробикой и другими направлениями фитнеса. Эффективность внедрения различных технологий фитнеса в учебный процесс школьников доказана диссертационными исследованиями ряда учёных, изучавших эту проблему [4-6]. Современный фитнес многообразен - это комплексные физкультурно-оздоровительные направления и системы физических упражнений (ритмика, ритмическая гимнастика, аэробика и её разновидности, стретчинг, бодифлекс, пилатес и др.), направленные на физическое совершенствование всех слоёв населения, повышение и поддержание умственной и физической работоспособности в повседневной учебной и трудовой деятельности, формирование физической и спортивной культуры. Благодаря этому многообразию, существует возможность подобрать такую программу, которая подходила бы для занятий в зависимости от уровня физического развития, физической подготовленности и преследуемых целей. Фитнес отличается высокой эмоциональностью и оздоровительной эффективностью, разнообразием и постоянным обновлением программ позволяет на протяжении нескольких десятилетий удерживать высокий рейтинг среди других видов физической культуры. Занятия фитнесом развивают не только координацию движений, выносливость, силовые качества, но и чувство ритма, артистичность, формирует правильную осанку и красивую фигуру.

Одним из направлений современного многообразия фитнеса являются занятия с фитнес – резинками. Фитнес - резинки — эластичные ленты в виде кольца или полоски с разным уровнем сопротивления. Они надеваются на необходимую зону тела и создают дополнительную нагрузку при выполнении упражнения. Именно из-за такой нагрузки обычная тренировка становится силовой. Резиновая петля может заменить разные тренажеры: она создает равномерную нагрузку по всей траектории без «мертвых зон» и замещает утяжелитель во время упражнений.

ü Первое и основное преимущество от занятий с фитнес - резинками – это качественная проработка основных мышечных групп. Прежде всего, эти упражнения позволяют улучшить тонус всех мышечных групп.

ü Во-вторых, фитнес - резинки – это безопасная альтернатива утяжелителям, которые вы нечаянно можете уронить себе на ноги или грудь.

ü В-третьих, такие фитнес - резинки позволяют максимально разгрузить суставы, сохранив при этом все преимущества силовой тренировки.

ü В-четвертых, занимают минимум места, не требует больших затрат при хранении и уходе.

ü В-пятых, простота в эксплуатации, возможность подбирать нужную нагрузку. Несколько уровней сопротивления, зависящих от жесткости ленты, позволяют увеличивать или уменьшать нагрузку во время тренировки.

На уроках физической культуры фитнес – резинки можно применять с целью развития двигательных качеств, укрепления здоровья, повышения механизмов адаптации к внешним и внутренним факторам. Используя этот инвентарь, мы даем дополнительную нагрузку на мышцы ног, рук, спины, и также пресс. Такие занятия фитнесом развивают не только силовые качества, но и координацию движений, выносливость, гибкость, формирует правильную осанку. В зависимости от цели и задач урока их можно проводить в разных частях занятия. Для решения задач развития силовых качеств в основной части урока можно применять специально разработанные комплексы. Также упражнения с фитнес – резинками могут способствовать разнообразию в проведении подготовительной и заключительной частей урока.

Включение упражнений с фитнес – резинками позволяет расширить выбор средств и обновить методические подходы в проведении уроков физической культуры. И, в тоже время, будет выполняться одно из основных требований к современному уроку физической культуры - сочетание образовательной и оздоровительной направленности с достижением моторной плотности, динамичности и эмоциональности. Практический опыт свидетельствует, что использование фитнес-технологий, позволяет изменить отрицательное отношение к урокам физкультуры на позитивное, увеличивает интерес к занятиям и их посещаемость, повышает нагрузку и плотность. Организация интересных, увлекательных занятий физической культуры в школе способствует тому, что двигательная активность становится для учащихся потребностью, помогающей им в будущем вести здоровый образ жизни. Таким образом, внедрение фитнес - технологий в систему физического воспитания значительно дополняет средства для решения поставленных перед школой задач. Грамотное применение средств фитнеса, наряду с традиционными средствами физического воспитания, будет способствовать укреплению здоровья воспитанников, привлечению детей к систематическим занятиям физическими упражнениями, обогащению их двигательного опыта, повышению уровня физической подготовленности.

Список литературы

1. Актуализация антропологического образования специалистов в сфере физической культуры и спорта в современном обществе О.П.Панфилов [и др.] // Теория и практика физической культуры. 2016. - № 5. - С. 33–34.
2. Борисова В.В., Панфилов О.П., Шестакова Т.А. Фитнес-технологии – новый раздел в школьном физическом воспитании // Физическая культура в школе. 2013. - № 4. - С. 39–44.
3. Фитнес в инновационных процессах современной физической культуры: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции / редкол. Г.Н.Пономарев, Е.Г.Сайкина. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2008. - С.124. – ISBN 978-5-8064-1339-1.
4. Мельничук М.В. Технология построения индивидуальных оздоровительных программ для учащихся общеобразовательных школ: На примере фитнес-программ: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: 13.00.04 / Марина Владимировна Мельничук; Всерос. науч.-исслед. ин-т физ. культуры и спорта. - Москва, 2001. - 22 с.
5. Егорова Н.В. Фитнес для занятий младших школьников в системе дополнительного образования: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: 13.00.04 / Надежда Вячеславовна Егорова; Смол. гос. акад. физ. культуры, спорта и туризма. – Смоленск, 2012. – 24 с.
6. Золотова М.Ю. Содержание физического воспитания детей младшего школьного возраста на основе ритмической гимнастики: дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: 13.00.04 / Мария Юрьевна Золотова; Коломенский государственный педагогический институт. – Москва, 2001. – 196 с.

УДК 316.77

Бактыгалиева Э.С.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова
г.Уральск, Казахстан*

РОЛЬ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ВОСПИТАНИИ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

Актуальность воспитания толерантности обусловлена теми процессами, которые тревожат всю мировую общественность и казахстанское общество. Это рост различного рода экстремизма, агрессивности, расширение зон конфликтов и конфликтных ситуаций. Все социальные явления затрагивают молодежь, которой в силу своих возрастных особенностей свойственен максимализм, стремление к простым и быстрым решениям сложных социальных проблем. Формирование у молодежи толерантного сознания и развитие межкультурных коммуникаций остаются актуальными вопросами для нашей страны, так как казахстанское общество неоднородно, наполнено представителями разных социальных групп, культурных ценностей и интересов. В молодежной среде проблема толерантности – наиболее яркий пример, так как, начиная учиться в университете, молодежь сталкивается с большим количеством людей разной национальности, с другой верой, культурой и взглядами на жизнь [1]. Период подходящий для формирования толерантности, это период молодости ему способствуют: внимание к вопросам собственной культурной идентичности, образ жизни других людей, определение собственной позиции в отношениях между людьми, стремление заявить свое мнение по многим актуальным проблемам, развитие рефлексии и чувства ответственности перед социумом.

Молодёжи, составляющая сегодня элиту нашего суверенного государства, предстоит в будущем работать над формированием общественных, в том числе и межнациональных, отношений. Поэтому, необходимо признать, что наиболее прогрессивной, организованной, интеллектуально и творчески развитой является молодёжь. Молодёжь во многом определяет будущее казахстанского общества. Оно демонстрирует развитие личностного потенциала, профессионализма и возможностей в решении задач любого государственного уровня. Поэтому наиболее актуальным становится работа по распространению идей толерантности среди молодежи, как наиболее активной социальной группой, призванной в дальнейшем устанавливать диалогические связи между разными народами, культурами [2].

Понятие толерантность означает уважение, принятие и понимание богатого многообразия культур нашего мира, наших форм самовыражения и способов проявлений человеческой индивидуальности. Ей способствуют знания, открытость, общение и свобода мысли, совести и убеждений. Толерантность – это гармония в многообразии. Это не только моральный долг, но и политическая, и правовая потребность.

Толерантность особенно важна в тех условиях, где крупная общность является по своим этническим, национальным, религиозным, социокультурным признакам сверхсложной полиморфной системой, внутри которой представители различных групп имеют много общих проблем, сходных интересов и потому постоянно вынуждены взаимодействовать для решения совместных задач в качестве цивилизующего, социоморального фактора толерантность способствует тому, что межсубъектные, межгрупповые разногласия не оказывают непоправимого дестабилизирующего, деструктивного воздействия на систему межсубъектных коммуникаций.

Сегодня восприятие или не восприятие молодежью других национальностей, толерантное отношение к различиям между людьми, готовность уважать эти различия зависит от многих факторов, включая: ближайшее окружение, ценности личности и общества, воспитание. Так же на восприятие других, такими, какие они есть, влияет менталитет той страны, в которой человек вырос. Мы видим, что современная молодежь предрасположена к пониманию различий между людьми, так как толерантные установки заложены еще нашими предками. Молодые люди, на бессознательном уровне, способны принять другого человека таким, каким он есть. Однако, не смотря на это, сознание некоторых молодых людей, не воспринимает традиции своего народа, действует агрессивно к тем людям, которые отличаются по национальному, вероисповеданческому, культурному признаку. Поэтому данная проблема весьма актуальна не только среди детей, но и среди подростков.

Проблему толерантности можно отнести к воспитательной проблеме. Проблема культуры общения — одна из самых острых в школе, в техникуме, да и в обществе в целом. Взрослые прекрасно понимают, что дети все разные и что надо воспринимать другого человека таким, какой он есть, но дети не всегда ведут себя корректно и адекватно. Важно быть терпимым по отношению друг к другу, что очень непросто. «Педагогика сотрудничества» и «толерантность» - те понятия, без которых невозможны какие-либо преобразования в современной среде. Воспитание толерантности во многом зависит от индивидуальных особенностей индивида: уже имеющихся моральных устоев поведения, этических установок, развитости интеллектуальной и эмоционально-волевой сфер, уровня развития психических процессов, характерологических черт, личного опыта взаимоотношений, наличия и развития природных и духовных способностей и т. д. При формировании толерантности следует учитывать, прежде всего, различия в чертах личности и социальном поведении. При этом необходимо помнить и о возрастной динамике развития нравственных качества опираться на нее при воспитании толерантности [3].

Опыт взаимодействия национальных культур богат, он складывался веками. Перед этнокультурными объединениями стоит задача приобщить молодежь к культурам и традициям различных национальностей, корректировать воздействие на молодежь социально-этнических факторов и формировать у них чувство и сознание граждан мира.

В последние десятилетия тема толерантности стала одной из широко востребованных не только в нашей стране, но и во всем мире. Она является объектом обсуждений на различных уровнях, в различных аспектах, включает совокупность проблем, связанных с отношениями людей. Благодаря усилиям ЮНЕСКО в последние годы понятие «толерантность» стала международным термином. В Декларации принципов терпимости, которая была принята Генеральной конференцией ЮНЕСКО.

Казахстан - многонациональное государство, в котором стабильность и процветание страны связывают с разработкой эффективных государственных мер в области межнациональных взаимоотношений. Одним из принципов государственной национальной политики Республики Казахстан является создание условий для этнокультурного развития диаспор и этнических групп, способствующего воспитанию патриотизма, укреплению дружбы и согласия между этносами, проживающими в стране. В современном казахстанском обществе сохранение стабильности стало одним из основных направлений внутренней политики государства.

В Казахстане на реализацию государственной культурной политики направлена деятельность многих государственных и общественных структур, среди которых значительную роль играют этнокультурные объединения, в которых созданы необходимые условия для деятельности, инициаторов и участников многих общественно-значимых мероприятий в республике и за ее пределами. Основными приоритетами деятельности республиканских этнокультурных центров являются:

- сохранение и развитие этнического многообразия, истории, языка, обычаев, традиций, культуры народов Казахстана;
- упрочение единства народов Казахстана, приобщение к казахской культуре, овладение государственным языком;
- стремление внести вклад в процветание Казахстана;
- развитие связей со страной своего этнического происхождения, содействие сотрудничеству между странами, в котором этнокультурные объединения служат живым связующим мостом [4].

Этнокультурные объединения вносят существенный вклад в формировании многокультурного менталитета в Казахстане, в развитие толерантности и уважения к культурному плюрализму. Их деятельность помогает молодежи понять, осознать и оценить культуру своего народа. При этом они видят мирные пути решения проблем в обществе, обретают навыки адекватной оценки, как отдельных людей, так и социальных групп.

В деятельности этнокультурных центров выделяют следующие условия становления индивида: толерантность, понимание и принятие другой культуры, уважение культурных традиций других народов, понимание культурных различий. Это способствует активному осуществлению межкультурной коммуникации, которая благотворно влияет на общую социальную ситуацию в Казахстане.

В своем послании Президент Республики Касым-Жомарт Токаев «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 1 сентября 2020 года указал, что «благодаря прочному единству мы укрепили свою Независимость и создали условия для улучшения

благополучия народа. Это время стало периодом созидания и прогресса, мира и согласия. Наш путь развития получил признание во всем мире как казахстанская модель» [5], особо отмечая главной ценностью единство казахстанской нации, разнообразие культур, традиций и языков этносов Казахстана в едином культурном пространстве.

Важнейшую роль в воспитании толерантных молодежи имеют республиканские, региональные и городские этнокультурные объединения АНК, деятельность которых основана на консолидирующем принципе «Единство - через многообразие», способствуя развитию государственного языка среди этносов страны, сохранению и развитию этнических культур и родных языков более 130 этносов, благодаря политики в межэтнической сфере и межкультурной коммуникации в деятельности этнокультурных объединений.

Более тысячи этнокультурные объединения АНК всех регионов страны активно участвуют в реализации культурно-просветительских проектов «Дорогой Первого Президента», «Менің Отаным - Қазақстан!», «Халықтану», «Қазақтану», День благодарности, Дни культуры этносов, международного проекта «Тарихтан тағылым – өткенге тағзым» (Память во имя будущего) и другие. Все этнокультурные объединения активно участвуют в реализации «Концепции Ассамблеи народа Казахстана (до 2025 года)», государственной программы «Рухани жаңғыру», «Хранители-наследники-творцы», «Рухани қазына», культурно-просветительский проектах, «Сокровища Великой степи», «Туған жер - Туған ел», «Рухани қазына», в праздновании всех государственных праздников, торжественных мероприятиях, в создании интерактивной научной исторической карты «Народ Казахстана», отражая межкультурную коммуникацию представителей всех этносов как граждан нашего государства, формируя казахстанскую общенациональную идентичность, активную жизненную деятельность всех этнокультурных объединений на благо и процветания нашей Родины – Республики Казахстан.

Каждое этнокультурное объединение АНК на основе принципа межкультурной коммуникации проводит свои мероприятия по празднованию государственных праздников - День Благодарности, Наурыз, День единства народов Казахстана, День Победы, День памяти жертв политических репрессий, День защиты детей, День Первого Президента Республики Казахстан, День Независимости Республики Казахстан, отмечает национальные праздники своей исторической родины, истории и культуры и т.д., проводят научно-практические конференции, выпускают книги по культуре и истории этноса.

Молодежь этнокультурных объединений активно участвует в традиционных для АНК проектах «Родвигай себя» и «Жастардың алтын бесігі» с участием победителей проекта «100 новых лиц Казахстана», ежегодно проходит летний лагерь «BIRLIK», молодежные форумы «Новая волна +100» и «Стань лидером!».

На сайте АНК ведется культурно-просветительский проект «Мы вместе», представленный базой данных по выдающимся историческим и современным личностям как представителям этносов, внесших важный вклад в развитие казахстанского социума, экономики, науки, культуры, спорта в Республике Казахстан - 101 биография и достижения в истории, культуре, науке представителей разных этносов нашей страны по разделам «Сфера деятельности», «Интересные факты из биографии», «Научные труды или творческое наследие», «Награды», «Библиография», «Производство памяти и культурные артефакты» [6].

Представители всех этнокультурных объединений входят в общественные структуры АНК, в городах республиканского значения – Нур-Султане, Алматы и Шымкенте, в областных центрах, городах и районах областей - Советы общественного согласия, Советы матерей при АНК, Ассоциация предпринимателей АНК, молодежные организация АНК, Клуба журналистов АНК, научно-экспертного совета АНК, Ассоциация кафедр АНК, Центры медиации АНК. Межкультурная коммуникация и взаимное уважение этнокультурных объединений, молодежи в том числе, формирует и укрепляют межэтническое согласие и единство в нашем социуме. В Нур-Султане, Алматы, Шымкенте действуют и во всех областных центрах казахские и русские театры, в г.Алматы - уйгурский, корейский и немецкий театры, в г. Шымкенте - узбекский театр, где ставятся спектакли авторов из разных этносов по классическим эпическим произведениям этносов Казахстана, по истории казахского и всех других этносов страны, постановки, посвященные этническим героям. Этнокультурные объединения имеют информационные печатные издания – этнических газет и журналов на родном, русском и казахском языках, сайты в интернете. Наиболее крупным этническим республиканским газетам оказывается государственная поддержка - газета турецкого национального центра «Ахыска», корейской газете «Коре ильбо», общественно-политической газете «Уйгур авазы», немецкой газете «Deutsche Allgemeine Zeitung».

В Республике Казахстане с июля по декабрь 2020 года реализовался проект «Формирование общегражданской идентичности и развитие казахстанского патриотизма среди этнокультурных объединений», способствующий дальнейшему формированию толерантности среди этносов страны. В 2020 году (первый год реализации проекта) участвовали этнокультурные объединения городов Алматы, Уральск, Петропавловск, Усть-Каменогорск.

Данный проект включал комплекс мероприятий по популяризации общегражданских ценностей, казахстанского патриотизма и межэтнического согласия среди молодежи этнокультурных объединений

республики. Проведение информационных встреч в формате онлайн (интернет платформы ZOOM) для представителей ЭКЦ (этнокультурные центры), преподавателей, докторантов, магистрантов и студентов вузов и колледжей, учителей школ и старших классов, волонтерских объединений, неправительственных организаций, представителей государственных органов, предоставлены видео-лекции «25 лет Ассамблеи народа Казахстана – 25 добрых дел», которые позволят в краткой и доступной форме, в хронологическом порядке рассказать о наиболее значимых событиях за годы деятельности АНК, проведены тренинги, круглые столы и вебинары для представителей этнокультурных центров, показаны видеоролики на тему проекта с документальными архивными материалами, фото- и видео материалы о наиболее значимых событиях Ассамблеи, о людях, внесших определенный вклад в межэтническое согласие.

В деятельности этнокультурных объединений Казахстана проводится множество работ для сохранения стабильности и единства в обществе. И в этом большую роль играет национальная консолидация и духовное возрождение представителей всех этнических и социально-профессиональных групп, проживающих в Казахстане, через взаимодействие культур народов проживающих в республике, через межкультурной коммуникации.

Таким образом, толерантность является важной составляющей эффективного взаимодействия в молодежной среде. Она является основой существования интернационального разнообразия и подразумевает разрешение возникающих межнациональных противоречий через готовность к диалогу, компромиссу, равноправию. Необходимо не только пропагандировать идею толерантного отношения, но и поднимать общий уровень культурного развития среди молодежи.

Список литературы

1. Коваль Н.А., Клоков Д.Н. Психологическая сущность толерантности // VII Державинские чтения. Психология. Педагогика. Физическая культура спорт: Материалы научной конференции преподавателей и аспирантов. Февраль 2002 г. - Тамбов, 2002. - С. 76-77.
2. Клесова С.В. Воспитание толерантности у студенческой молодежи // Молодой ученый. - 2012. - №4. - С. 357-359. - URL <https://moluch.ru/archive/39/4680/> (дата обращения: 03.03.2019).
3. Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ» 2016, Том 7, № 4(2). - С. 515-521.
4. «Менің Қазақстаным» – Справочник о деятельности этнокультурных объединений Казахстана. Астана, 2015.
5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // Казахстанская правда. – 3 сентября 2020 года.
6. «Мы вместе» - База данных выдающихся личностей - представителей этносов, внесших существенный вклад в развитие Казахстана https://assembly.kz/ru/proekty/vydajushhiesja_lichnosti_kazahstanskih_etnosov/.

ӘОЖ 005

Дошева Г.А.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БІЛІМ БЕРУДЕ BIG DATA ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Соңғы жылдары білім беруде үлкен деректерді қолдану айтарлықтай алға жылжыды. Бұл алдыңғы қатарлы білім беру зерттеулеріндегі жаңа тенденцияны көрсетеді. Деректерді жинаудың ыңғайлылығы мен білім беру технологиясына интеграциялануы есептеу әдістерімен бірге үлкен деректерді талдауды шындыққа айналдырды. Үлкен деректер мен жасанды интеллектті зерттеудің негізгі бағыттары бағалау, жеке оқыту және нақты оқытумен байланысты. Модельдерге негізделген деректерді талдау тәсілдері алгоритмдерді әзірлеуді, түсіндіруді және тексеруді бағыттау үшін қолданылады.

1. Big Data ұғымы қандай мағынаны білдіреді?

Бүгінгі таңда Big Data термині немесе «Үлкен деректер» деген түсінік пайда болды. Big Data – технологиялық инновациялар нәтижесінде пайдаланған үлкен көлемдегі деректер. Оған ұзақ жылдар бойы сақталған ұялы байланыс абоненттерінің мәліметтері, іздеу жүйелеріндегі сұраулар тізбегі, әлеуметтік желілердегі белсенділік, тіпті қоғамдық орындардағы бейне-бақылау камераларына жазылған материалдар және т.б. ақпараттар кіреді. Big Data түсінігінің нақтылы бір анықтамасы жоқ.

"Үлкен деректер" тіркесін 2008 жылы Клиффорд Линчтің жеңіл қолымен пайда болды. Nature журналының арнайы шығарылымында сарапшы ақпарат ағындарының жарылғыш өсуін атады - big data.

2. Big Data дегеніміз не?

Big Data термині тура мағынасында «Үлкен ақпарат» деген ұғымды білдіреді. Үлкен деректер терминін деректердің үлкен көлемін басқаруға және талдауға қатысты деп болжауға болады. Деректер – компьютерді басқаратын және электр сигналдары түрінде сақталатын және берілетін магниттік, оптикалық, механикалық тасығыштарға жазылатын гамалар, белгілер немесе символдар. «Big Data» термині қысқа уақыт ішінде алуан түрлі, ауқымды, құнды деректерді жинау дегенді білдіреді. Мұндай деректерді өңдеу мағынасыз жүзеге аспайды [1].

Соңғы уақытқа дейін деректер электрондық кестелер мен немесе деректер қоры мен шектелді әрі барлығы өте ретті және ұқыпты болды. Жолдар мен бағандарға орналастыруға келмейтіндердің барлығы жұмыс істеу үшін тым қиын деп есептеліп, еленбеді. Алайда ақпарат сақтау саласындағы прогресс әртүрлі деректің көп санын тіркеп, сақтап, өңдеуге қол жеткізді. Нәтижесінде қазіргі таңда «деректер» ұғымына деректер қорынан бастап, фотосуреттер, бейнелер, дыбыс жазбалары, жазбаша мәтіндер және датчиктердің деректеріне дейін кіреді. Үнемі өсіп келе жатқан ақпарат ағынын бірнеше жыл бұрын елестету де мүмкін болмаған жолмен пайдалана алатынымызды білдіреді. Бүгін де компаниялар клиенттердің нақты санаттарының қандай затты, қашан сатып алуды қалайтынын болжай алады. Big Data сондай-ақ компанияларға өз қызметін әлдеқайда тиімді орындауға көмектеседі [2].

Термин экономикада, банк қызметінде, өндіріс те, маркетинг те, телекоммуникация да, web-талдау да, медицинада және т.б. деректер ағынының жылдамдығының артуы тұрақты болатын, сапалы үлкен көлемдегі деректер мен жұмыс істейтін ірі салалар да қолданылады.

Мысалы, Нью-Йорк қор биржасы күн сайын өткен сессия бойынша сауда-саттық туралы 1 терабайт деректер жасайды.

Әлеуметтік медиа: статистика Facebook деректер қоры на күн сайын 500 терабайт жаңа деректер жүктелетінін көрсетеді, негізінен әлеуметтік желі серверлері не фото мен бейнені жүктеуден, хабарламасы, постылар астындағы түсініктемелер және т.б. салдарынан пайда болады.

Реактивті қозғалтқыш ұшу кезінде әрбір 30 минут сайын 10 терабайт деректерді тудырады. Күн сайын мындаған ұшу болғандықтан, деректер көлемі петабайтқа жетеді. Ақпаратты тез жинақтаумен бірге деректерді талдау технологиясы да жылдам қарқынмен дамуда. Егер бірнеше жыл бұрын клиенттерді ұқсас қалаулары бар топтарға саралауға мүмкін болса, енді нақты уақыт режимінде әрбір клиент үшін модельдер құруға болады, мысалы, нақты тауарды іздеу Интернет желісі арқылы жүзеге асырылады және салынған үлгіге сәйкес лайықты жарнама немесе нақты ұсыныстар шығарылады. Модель сондай-ақ бірнеше жыл бұрын ойластырылған нақты уақыт режимінде дереттелуі және қайта құрылуы мүмкін [3].

Big Data негізгі мына операцияларды орындауы тиіс:

- Volume: «стандартты» құжаттармен салыстырғанда өте үлкен көлемдегі мәліметтерді өңдей білу.
- Variety: Үлкен көлемде түсетін және үнемі келіп отыратын жылдам ақпарат тасқынымен жұмыс істей білу. Яғни мәліметтер белгілі бір деңгейде қалып қоймайды, үсті-үстіне көбейіп отырады.
- Velocity: Құрылымды және нашар құрылған мәліметтермен

3. Big Data –ның маңызы қандай?

Мысалы, елімізде белгілі бір жеңілдікпен дәрі алатын адамдар бар. Бірақ сол дәрінің жеткен-жетпегені туралы нақты дерек жоқ. Қолмен тексергенде шықпады. Жақында нейрон желі арқылы кімге дәрінің үлестірілгенін, кімге жетпегенін анық білетін жағдай жасалды. 18 миллион адамды қолмен тексеріп шығу біраз уақытты алады. Ал Big data-мен бұл ақпаратты бірнеше секундта қарап шығуға болады. Сонымен қатар кез келген компанияның қызметін онлайн алғанымызбен жүктелуін 30 секундтай күтіп қаламыз. Егер осы компания Big data-мен жұмыс істесе, қызмет бір-екі секунд уақытты алар еді. Қазір пайда болып жатқан жүргізушісіз автомобильдер де – Big data-ның жемісі.

Big Data экономика мен бизнесте

Екеуіне де кететін шығын бірдей болғанымен, дәстүрлі алгоритмдердің тиімділігі төмен. Мысалы, ақпарат көлемі екі есе ұлғайса, өңдеуге кететін уақыт төрт есеге ұзарады екен. Әлемде үлкен ақпараттардың тиімді жұмыс істеуіне оң әсер еткендігі туралы оқиға көп. Мысалы, Microsoft компаниясы Siemensпен бірге «ақылды» рентген аппаратын жасап шығарады. Ол түсірілген кескінді бір мезетте дәрігерге де, бұлтқа (деректерді сақтайтын онлайн-қойма) да жібереді. Бұлтты жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін жүйе кескіндерді талдайды. Ол кескіндерді өңдеп қана қоймай, үнемі өздігінен оқып, үйреніп отырады. Нәтижесінде, дәрігер де, жүйе де емделушіге диагноз қояды [4].

Егер екеуінің арасында алшақтық пайда болса, дәрігер де диагнозды қайта қарау туралы хабарландыру барады. Бірақ «Bigdata тек қана ірі корпорацияларға пайда әкеледі», - деу-қате түсінік. Қазіргі таңда шағын және орта бизнестің өкілдері де үлкен ақпараттарды пайдалану арқылы қызметтерін жетілдіріп, кәсіптерін кеңейтуде. Солардың ішінде бөлшектік сауда көш бастап тұр. Prime Source компаниясы ұсынған ақпараттарға сәйкес BigData бұл саладағы 49-ға арттырған, екінші кезекте консалтинг секторының сатылымы BigData көмегімен 5 млрд АҚШ долларына көбейген, Мамандардың айтуынша, бизнес жеке процестерді автоматтандырудан бастап BigData артықшылықтарын жеткенге дейін 4 кезеңді бастан кешіреді екен.

Бірінші кезең-операциялар. Яғни барлық есеп-қисап деректері бизнесті дамытуда үлкен рөл ойнайды.

Екінші кезеңде мәліметтерді өзгерту және соның негізінде жылда аналитиканың көмегімен болжам жасау жүзеге асады.

Үшінші кезең-аналитика. Мұнда ақпараттарды талдап, өз сұрақтарымызға жауап таба аламыз.

Төртінші кезең-даму. Бизнес аналитиканың арқасында қарқынды бастайды.

Үлкен деректер көлемі, жасалу жылдамдығы, түрленуі және өзгергіштігі бойынша ерекшеленеді. Бұл сипаттамаларды толығырақ қарастырайық.

• Көлем. Big Data термині үлкен өлшем мен байланысты. Деректер мөлшері – қажетті нәрселерді анықтаудағы маңызды көрсеткіш. Күнсайын 6 миллион адамандық медианы пайдаланады, бұл – алдынала бағалау бойынша 2.5 квинтиллион байт деректер. Сондықтан назар аудартатын бірінші сипаттама – көлемі.

• Алуан түрлілік – келесі аспект. Ол құрылымдалған және құрылымдалмаған гетерогенді көздер мен деректер табиғатына сілтеме жасайды. Бұрын электрондық кестелер мен деректер қорлары қосымшалардың көпшілігінде қарастырылатын ақпараттың жалғыз көзі болды. Қазіргі таңда электрондық хаттар, фото, бейне, PDF файлдар, аудио формасындағы деректер де аналитикалық қосымшалар да қаралады. Құрылымдалмаған деректердің осындай алуан түрлілігі сақтау, өндіру және талдау проблемаларына алып келеді: компаниялардың 27%-і лайықты деректермен жұмыс істейтінін есенімді емес.

• Жасалу жылдамдығы. Деректердің талаптарды қанағаттандыру үшін қаншалықты тез жинақталатыны және өңделетіндігі әлеуетті анықтайды. Жылдамдық ақпарат көздерінен – бизнес үдерістерден, қосымшалардың логоларынан, әлеуметтік желілер мен медиа сайттарынан, сенсорлардан, мобильді құрылғылардан ақпараттағының жылдамдығын анықтайды. Деректер ағыны уақыт өте үлкен және үздіксіз болып келеді.

• Өзгергіштік – өңдеу мен басқаруды қиындататын уақыттың кейбір сәттерінде деректердің тұрақсыздығын сипаттайды. Мысалы, деректердің басым бөлігі өзекшелігіне сай құрылымдалмаған [5].

4. Big Data ұсынатын артықшылықтар:

1. Әр түрлік өздерден деректерді жинау.

2. Нақты уақытта талдау арқылы – бизнес процестерін жақсарту.

3. Үлкен көлемді деректерді сақтау.

4. Инсайттар. Big Data құрылымдалған және жартылай құрылымдалған деректердің көмегі мен жасырын ақпаратқа аса бай.

5. Үлкен деректер тәуекелді азайтуға және қолайлы тәуекел-талдаушының арқасында дұрыс шешімдер қабылдауға көмектеседі.

BigData-ның қиыншылықтары:

1. Деректердің құпиялылығы – Big Data біздің жеке өміріміз туралы көптеген ақпаратты қамтиды, оның құпиялылығын сақтауға толық құқымыз бар.

2. Деректерді қорғау – егер белгілі бір мақсат үшін біздің деректеріміз бөгде жандардың қолында болса, осы деректеріміздің сақталуы мен қауіпсіздігіне сенімді бола аламыз ба?

Соңғы жылдары іскер ортаның сөздік базасынан Big data деген тіркес өз орынан тапты десек қателеспейміз. Өйткені ойы заманынан озық жүретін азаматтар сәт сайын артып келе жатқан ақпарат ағынын өз дегеніне бағындырып жатыр. Бизнесі экономиканың қозғаушы күшіне айналдыруды мақсат етіп отырған еліміз де бұл бағыттан тыс қалған жоқ. Мамандарды атуынша, үлкен көлемдегі ақпараттарды дұрыс өңдесек, онда жасырын заңдылықтарды анықтауға, бизнес пен экономиканың тиімділігін арттыруға көмегі зор. Жан-жақты талдаудан өткен ақпарат кез келген компания үшін құнды. Оны сарапшы немесе сол салаға жауапты маман талқыдан өткізуі қажет. Оны сарапшы немесе сол салаға табыс табу мақсатындағы бизнес-процестерді өзгерту үшін пайдалануға болады. Әрине, дәстүрлі технологиялар да ауқымды ақпараттарды өңдеуге қауқарлы, бірақ мәлімет көбейген сайын олардың жылдамдығы төмендейді [6].

Қазіргі кезде үлкен деректерді талдау бүкіл әлемдегі компаниялардың 50% - дан астамында қолданылады. 2015 жылы бұл көрсеткіш тек 17% - ды құрады. Big Data технологиясын телекоммуникация және қаржы қызметтері саласында жұмыс істейтін компаниялар барынша белсенді пайдаланады. Содан кейін денсаулық сақтау технологиясына мамандандырылған компаниялар келеді. Білім беру компанияларында Big Data аналитикасын барынша аз пайдалану: көп жағдайда осы саланың өкілдері жақын болашақта технологияларды пайдалану ниеті туралы мәлімдеді [7].

Әдебиеттер тізімі

1. Bell D., Lycett M., Marshan A. & Monaghan A. (2020). Exploring future challenges for big data in the humanitarian domain. Journal of Business Research, August 2019. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.035>. - 27 p.

2. Ben-assuli O., Heart T., Shlomo N. & Klempfner R. (2019). Bringing big data analytics closer to practice: A methodological explanation and demonstration of classification algorithms. Health Policy and Technology, 8(1), 7-13. <https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2018.12.003>. - 44 p.

3. Bazzaz Abkenar S., Haghi Kashani M., Mahdipour E. & Mahdi Jameii S. (2020). Big data analytics meets social media: A systematic review of techniques, open issues, and future directions. *Telematics and Informatics*, October, 101517. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101517>. - 33 p.

4. Kastouni M.Z., & Lahcen A.A. (2020). Big Data Analytics in Telecommunications: Governance, Architecture and Use Cases. *Journal of King Saud University - Computer and Information Sciences*. <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2020.11.024>. - 28 p.

5. Hajjaji Y., Boulila W., Farah I.R., Romdhani I. & Hussain A. (2021). Big data and IoTbased applications in smart environments: A systematic review. *Computer Science Review*, 39,100318. <https://doi.org/10.1016/j.cosrev.2020.100318>. - 78 p.

6. Силен Д., А.Мэйсман «Основы Data Science и Big Data», 2016.

7. Черняк Л. «Большие данные» – новая теория и практика // Открытые системы, 2011.

УДК 78.01

Егина М.С.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ У МУЗЫКАНТА

Исполнитель является связующим звеном между композитором и слушателем. Важно для исполнителя тонкое понимание и ощущение психологии слушателя, верное чувство эстетических запросов и настроений аудитории, точная передача авторского замысла, подчинение аудитории своей воле, пробуждение в слушателе прекрасных эстетических чувств, творческого настроения. Исполнительское мастерство включает в себя музыкальное мышление, интонирование, воплощение художественного образа, эстетические и интеллектуальные чувства.

Музыкальное мышление – переосмысливание и обобщение жизненных впечатлений, отражение в сознании человека музыкального образа, представляющего собой единство эмоционального рационального; это мышление художественными образами, воплощенными в интонациях, звуковых комплексах, которые оформляются в слуховом представлении музыканта. Основой музыкального мышления являются внутренние слуховые представления.

Музыкальное интонирование – это выражение мыслей и чувств человека, воплощенных в их нерасторжимом единстве. Художественный образ является дидактическим средством, ориентированным на осуществление взаимодействия художественных функций искусства (познавательных, коммуникативных, эмоциональных, интеграционных) и личности в процессе исполнительской деятельности.

Воплощение художественного образа в исполнительской деятельности педагога – музыканта является отражением действительности и связано с выражением мыслей и чувств, способных вызвать ассоциативные, наглядно – зрительные представления. Основная цель художественного образа – оказывать действительное влияние не только на сферу чувств исполнителя, но и на мысль воспринимающего.

Эстетические чувства представляют собой эмоциональное отношение человека к прекрасному в природе, в жизни людей и искусстве. Именно эти чувства позволяют нам разобраться в том, какая музыка нас волнует, картины каких художников нам нравятся. Эстетические чувства обогащают личность, придают ей особую индивидуальность. Процесс постижения и раскрытия художественного образа произведения воспринимается как нечто целое, объединяющее целостный спектр интеллектуально-эстетических чувств.

Интеллектуальные чувства – переживания, возникающие в процессе познавательной деятельности человека. Эти чувства не только сопровождают познавательную деятельность, но и стимулируют, усиливают ее, влияют на продуктивность мышления, на содержательность и точность полученных знаний [1].

В последнее время отмечен рост исполнительского уровня пианистов и расширение использования выразительных и технических возможностей инструмента. Одной из самых сложных проблем в музыкальном исполнительстве является развитие технического мастерства. Проблемы овладения техникой существовали всегда. Исторически известно, что каждое новое поколение музыкантов вносило в рассмотрение этой проблемы свои подходы, в результате чего накоплен богатейший опыт в области технического овладения инструментом.

Некоторые понимают под техникой только то, что касается скорости, силы, выносливости в фортепианной игре; необходимым свойством техники признаются обычно также чистота и отчетливость исполнения. Исполнительная техника включает в себя все, чем должен обладать пианист, стремящийся к содержательному исполнению. Фортепианная литература ставит перед пианистом самые разнообразные требования: умение играть очень громко и очень тихо, мягко и остро, добиваться звучания легкого,

«порхающего» и глубокого, гулкового; владения всеми градациями фортепианного звука в той или иной фактуре [2, с. 7].

Технически одаренный исполнитель, демонстрирующий слушателям беглость и ловкость пальцев, далеко не всегда обладает другими необходимыми музыканту – профессионалу качествами. За виртуозным исполнением иногда скрывается слабое общекультурное и музыкальное развитие, бедность духовно – творческого потенциала, музыкального кругозора, низкий уровень развития музыкальных способностей и т.п. Остановимся на вопросе о соотношении исполнительского мастерства и исполнительской техники музыканта.

В своем исследовании К. Бакланова рассматривает вопрос о соотношении профессионализма и мастерства специалиста культуры художественного профиля. Автор разделяет точку зрения на профессионализм как необходимую ступень подготовки, базу, опору для достижения высокого результата в творческой деятельности, мастерстве [3, с. 46].

Мастерство невозможно без профессионализма, без овладения суммой профессиональных знаний, умений, навыков, но оно никогда не сводится к профессионализму. Основываясь на профессионализме, мастерство в тоже время не равняется ему.

"Умение - это не вполне завершённый навык. Умение - это один из существенных этапов в выработке навыка ... (в то время как навык – это завершённое умение)" [4, с. 124].

Ряд других авторов полагает, что сущность умения заключается в готовности субъекта к сознательному совершению практического действия на основе приобретённых знаний (М.А. Данилов, Е.Н. Кабанова-Меллер и др.).

Позиция следующей группы учёных, в большей степени раскрывающих и конкретизирующих отличительные особенности умения, представляет особый интерес и имеет принципиально важное значение для настоящего исследования. Авторы, выражающие данную точку зрения, подразделяют умения на два вида: 1)"простейшие", "элементарные"; 2)"сложные","творческие" (И.Т.Огородников), "более высокого порядка" (Т.А.Ильина),"умение-мастерство" (А.А.Степанов), "обобщённое умение" (Е.И.Игнатьев).

Суть данной теории достаточно полно и убедительно отражена в высказывании А. А. Степанова: "... следует различать элементарные умения, идущие вслед за знаниями, и умения, выражающие ту или иную степень мастерства в выполнении деятельности, которые следуют за этапом выработки навыков. Элементарные умения - это действия, возникающие на основе знаний или в результате подражания. Умение-мастерство возникает в ходе выполнения деятельности, на основе отработанных навыков и знаний".

Первый вид умений функционирует при постоянстве своих "слагаемых", т.е. способы выполнения действий не изменяются, условия их выполнения остаются постоянными. Психологический аспект формирования этого вида умения включает в себя следующие компоненты: концентрацию внимания и воли учащегося; постоянный контроль сознания при постановке цели, обдумывании способов действия, выполнении действий. Второй вид умений, напротив, функционирует в разнообразных, изменяющихся условиях деятельности, способы выполнения действий имеют творчески-вариативный характер и не могут быть автоматизированы, т.е. сведены до уровня навыка.

Психологический аспект формирования таких умений включает в себя; концентрацию внимания и воли субъекта; постоянный контроль сознания при планировании предстоящих действий, выборе средств, адекватных поставленной цели, корректировки ошибочных действий.

Можно сделать вывод, что исполнительскую технику нельзя отождествлять с исполнительским мастерством. Исполнителю важно владеть техническими умениями и навыками, но приоритет при этом должен оставаться за художественно – смысловой стороной исполнения.

Отметим, что большие мастера исполнительского искусства никогда не стремятся поразить публику техникой игры, а наоборот, привлекают внимание культурой исполнения, оригинальной трактовкой, прекрасным владением звуком инструмента.

Г.М.Коган, вспоминая о великих исполнителях прошлого (пианистах А. Рубинштейне, С. Рахманинове, певце Ф.И. Шаляпине), отмечал, что великие музыканты всегда стремились, в первую очередь, к «идейной и эмоциональной содержательности и действенности исполнения, его речевой выразительности, к искренней, правдивой передаче тех чувств, настроений, образов, как те рождало в них исполняемое произведение. Они отвергали всякую деланность, вычуру, всякое щеголяние техникой как самоцелью, «виртуозничанье»» [4, с. 23].

Музыканты – профессионалы с осуждением относятся к «механистическому» исполнению, бессмысленной «беготне» пальцев. Так, плохим исполнением, «простым перебиранием клавиш, чередованием струн» Д.Д. Благой называют то исполнение, которое неспособно вызвать у слушателей какие – либо чувства [5, с. 60].

Г.Г.Нейгауз вспоминает, что пианист – виртуоз Л.Годовский с иронией относился к пианистам, у которых «пальцы работали быстро и ловко, а мозги медленно и туго» [6, с.20].

Исполнительская техника представляет собой 2 раздела:

- владение способами и приемами игры на том или ином музыкальном инструменте, беглость пальцев;- владение еще и динамическими, агогическими оттенками звучания, культурой звука и т.п.

О различиях в трактовке техники исполнителя всегда напоминал Г.Г. Нейгауз. Рассматривая понятие исполнительской техники, выдающийся пианист отмечал, что «многие играющие под словом техника подразумевают только беглость, быстроту, ровность, бравуру, то есть отдельные элементы техники, а не технику в целом, как ее понимали греки («техника» происходит от греческого слова «технэ» - искусство) и как ее понимает настоящий художник [6, с. 12].

Таким образом, исполнительская техника является неотъемлемым компонентом исполнительского мастерства музыканта, но не является синонимом. Поэтому, ошибочно приравнивать совершенное владение исполнительскими умениями и навыками к мастерству музыканта – исполнителя.

Настоящий пианист – музыкант постоянно находится в активном поиске необходимых пианистических приемов, соответствующих бесконечно сменяющимся слуховым образам. Здесь происходит глубоко взаимообусловленный и взаимодополняемый процесс: рост духовного потенциала, порождает рост художественных представлений, который в свою очередь интенсивно стимулирует развитие пианистической техники. Но возможен и обратный процесс, когда качественная работа над пианистической техникой способствует активной работе слухового сознания, слух как бы очищается, совершенствуется, поднимается на новую ступень качества и тем самым, возбуждает слуховое сознание и воображение, слуховые представления и ощущения.

Однако главной движущей силой формирования совершенной пианистической техники является музыкальный талант, уровень, качество индивидуальных музыкальных способностей. Пианист, подчиняясь, руководствуясь ими, страстно стремится сыграть разучиваемое произведение более совершенно, постоянно находясь в творческом поиске необходимых двигательных приемов, соответствующих богатству и особенностям его слухового восприятия, всему комплексу его индивидуальных способностей. Стремление к музыкальному идеалу не позволяет ему мириться с недостатками и способствует все более и более интенсивной, напряженной работе за инструментом.

Этот процесс работы, активно стимулирует развитие всего технического аппарата, пианист начинает работать, как одержимый. Стремление достичь необходимого исполнительского совершенства заставляет пианиста думать, осознать, анализировать, обобщать, то есть, активно размышлять, что рождает изобретательность в преодолении трудностей и собственных недостатков.

Необходимым для формирования исполнительского мастерства является понятие импровизация – (франц. *Improvisation*, итал. *Improvvisazione*, от лат. *Improvises* – неожиданный, внезапный), создание художественного произведения непосредственно в процессе его исполнения [7].

«Исполнитель проходит в обратном направлении путь композитора, который, создавая свою музыку, дал ей живой смысл до того, как он ее записал или в то время как записал или в то время как записывал, - писал выдающийся дирижер Вильгельм Фуртвенглер. Таким образом, сердце, сущность этой музыки – это импровизация, которую композитор старался как мог запечатлеть» [8].

Импровизационность, спонтанность отличают исполнение более одаренных музыкантов по сравнению с менее одаренными. Процесс достижения единства художественного и технического может осуществляться двумя подходами: с помощью целенаправленного совершенствования художественных задач и с помощью целенаправленного и качественного решения технических задач. Чем выше профессионализм и мастерство музыканта – исполнителя, тем взаимосвязаннее художественные и технические задачи, стоящие перед ним, то есть вся музыкально – художественная работа является технической, а вся техническая – музыкальной.

Определяющим в достижении данного единства является согласованность технически полезного с музыкально прекрасным. Опираясь на исторический музыкально – педагогический опыт, можно утверждать, что вся работа пианиста над музыкальным произведением есть работа над воссозданием музыки с помощью фортепианной игры, то есть над художественным образом и фортепианной техникой.

«Тот, кто бывает до глубины души своей потрясен музыкой и работает как одержимый, на своем инструменте, тот, кто страстно любит музыку и инструмент, тот овладеет виртуозной техникой, тот сумеет передать художественный образ произведения, и он будет исполнителем». Достижение пианистического мастерства основывается на глубоком сочетании максимальной мобилизации духовных, эмоциональных и физических сил, на работе ума, сердца и рук.

Техническое и художественное две важнейшие составляющие двусторонней формулы деятельности исполнителя, основа творческого подхода к исполнению, при неременном условии волевого и качественного отношения к пианистической работе. В процессе работы пианисту необходимо повышать исполнительский уровень, каждое выступление должно быть лучше предыдущего по качеству. Успех в достижении данного единства будет определяться тем, насколько пианист приближается или отдаляется от поставленной цели.

Стремление достичь исполнительского совершенства заставляет пианиста усердно работать, искать способы и приемы воплощения, осознать, анализировать, обобщать, т.е. активно размышлять, что способствует изобретательности в преодолении трудностей и собственных недостатков.

Список литературы

1. Бакланова Н.К. Профессиональное мастерство специалиста культуры: Учеб. пособ. для аспирантов, слушателей курсов повышения квалификации, преподавателей, студентов. - М.: МГУКИ, 2001. - 222 с.
2. Бакланова Н.К. Психолого - педагогические основы профессионального мастерства специалиста культуры художественного профиля. - Дис. д-ра пед. наук. – М., 1997. - 549 с.
3. Благой Д. Еще из «Пестрых листков» // Вопросы музыкальной педагогики. Сб. статей. - Вып. 1. - М.: Музыка, 1979. - С. 58-70.
4. Коган Г.М. Избранные статьи. - М.: Советский композитор, 1972. - 266 с.
5. Кондрашин К. Мир дирижера. - М.: Музыка, 1976. - 302 с.
6. Нейгауз. Г.Г. Об искусстве фортепианной игры: Записки педагога. 4-е изд. - М.: Музыка, 1982. - 300 с.
7. Петухов В.В., Зеленкова Т.В. Развитие музыкально – исполнительского мастерства как формирование высшей психической функции // Вопросы психологии. – 2002. - № 3. - С. 20-32.
8. Энциклопедический музыкальный словарь ред. Келдыш Г.В. М.: Большая советская энциклопедия, 1953. – 326 с.

ӘОЖ 373.1:004.4

Жайдахметов А.М.

*Х.Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
Атырау қ., Қазақстан*

«ПРАКТИКАЛЫҚ ПРОГРАММАЛАУ» КУРСЫ НЕГІЗІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ

Қазіргі уақытта бағдарламалау көптеген адамдар қызметінің ажырамас құралына айналуға: қызмет көрсету мамандарынан бастап ІТ мамандарына дейін. Оларды зерттеу, әдетте, мектептен басталады: оқушылар кез-келген тілді меңгерудің ең төменгі деңгейін игереді және бар білімді мәселелерді шешуде қолдана алады. Информатика, робототехника және бағдарламалаумен байланысты мамандықтар өзекті болғандықтан, мектепте оқытудың маңызды аспектісі алынған білімнің өзектілігі, олардың жұмыс берушілердің талаптарына және қоғамның сұраныстарына сәйкестігі болып табылады, сондықтан негізгі мәселелердің бірі оқытудың қолайлы құралын таңдау болып табылады.

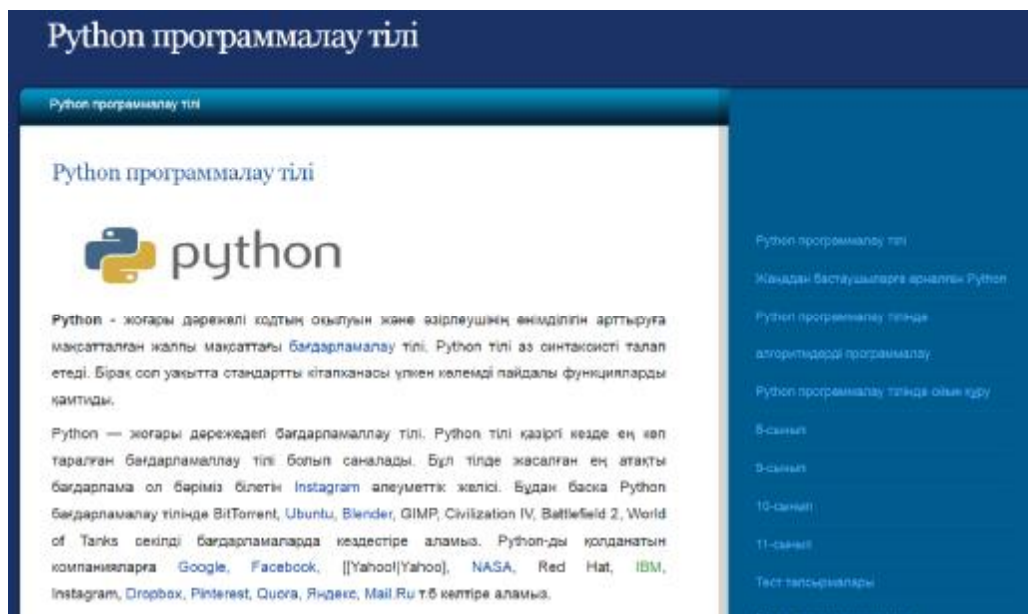
Қазіргі жалпы білім беретін мектептерде сондай құрал ретінде Python тілі алынған. Оны үйрену оңай және пайдалану көп қырлы. Оның С бағдарламалау тілдерінен айырмашылығы, Python синтаксисте оқушыларға түсінікті тіл [1]. Python программалау тілін қазіргі кезде ең танымал және ең көп оқылатын тілдердің бірі.

Сол себепті осы мақаланың мақсаты мектеп оқушыларына және кез келген білім алушыға арналған әмбебап электрондық оқулық жасау.

Мақала нәтижесіне жету үшін мына міндеттерді жүзеге асыру қажет:

1. Компьютерлік оқу бағдарламаларының білім беру үрдісіндегі маңыздылығын анықтау және қазіргі компьютерлік технологияларды қолдана отырып оқытуды енгізу;
2. Оқытумен басқару жүйесін өрлеуіне, сонымен қатар оқу материалдарын дайындау үшін керекті бағдарламалау тілінің негізгі тәсілдері және әдістерін талдау;
3. Бағдарламалау тілінің жобаларының орындалу барысын талдау.

Қазақстан мектептерінде Python программалау тілі кеңінен оқытылып жатыр [2, 3]. Python программалау тілі 8 сынып оқулығында 4 тарау, оқу жиынтығында 34 параграф, оқытушыға арналған тапсырмалар жинағында 98 тапсырма бар [4]. 9 сынып 4 тарау python программалау тілінде алгоритмдерді программалау, 5 тарау - python программалау тілінде 2D ойынын құру бөлімдері бар [5].

1 сурет - «Python программалау тілі» электрондық оқулығының басты беті

Білімді ақпараттандыру білім алушының білім сапасын арттыруға және болашақ мамандардың кәсіптік білімділігін күшейтуге негізделген. Қазіргі кездегі компьютерлік технологияның даму деңгейі дәуірдің телекоммуникациялық мүмкіндіктері мен артықшылықтарын көрсететін, толыққанды, сапалы және бәсекеге түсуге қабілетті білімді қамтамасыз ететін нақты алғы шарттары болып табылады. Осы мүмкіндіктерді іске асыру үшін білім саласында да, сондай-ақ қазіргі кездегі ақпараттық коммуникациялық технологияны дамыту саласында да мамандарды біріктіруге күт салу қажет. Бұл мақсаттардың жүзеге асыруда жаңа буын оқулықтарын электронды вариантқа аудару қажеттілігі уақыт сұранысы болып тұр.

Python – меңгеруге жеңіл программалау тілі. Деректер құрылымдарын жоғары деңгейде тиімді етіп көрсетуге мүмкіндік береді, объектілі-бағытталған программалау тіліне үйренудің тиімді жолы [6]. Синтаксисі мен динамикалық типтендіру, сонымен қатар интрепретаторлы болуы әртүрлі саланың қосымшаларын көптеген платформаларда жылдам жасауға мүмкіндік береді. Мұнда қарапайым командалық скриптерді де, күрделі үстелдік және веб - қосымшалар жасауға да болады. Сонымен бір комплектіде өте бай стандартты кітапхана беріледі. Онда мәтінді өңдеудің күрделі құралдары, шифрлеу, файлдармен жұмыс, интернет арқылы деректер алмасу және т.б. көптеген күрделі құрал-саймандар бар [7].

Мақалада Python синтаксисі, ол қолдайтын деректер типі, кластармен, объектілермен жұмыс істейтін басқару құралдары сипатталған [8]. Мақалада Python тілінің негізгі ұғымдары – өрнек, оператор, функция, айнымалы, сан, жол, тізім, логикалық шамалар, типтерді түрлендіру, кодтың орындалуын басқару, блок, шартты өрнек, цикл, шартты цикл, тізім циклі, кластар, объектілер, түсініктемелер, модуль, пакеттер, импорттау, стандартты кітапханалар, сыртқы кітапханалар ұғымдары мысалдар негізінде талданған [9, 10].

2 сурет - «Python программалау тілі» электрондық оқулығының 8-сыныпқа арналған бөлімі

Мақала жазу нәтижесінде электрондық оқулық құрылымымен таныстым, ЭО материалдарын нәтижелі зерттеуді қамтитын ақпараттық технологияларды дамыттым.

Заманауи білім беру үрдісінде электрондық оқу құралдарын қолдану және оларды дамыту, бұл білім беру деңгейінің жақсаруына және қойылған міндеттердің көп мөлшерде ошуіне мүмкіндік береді. Электрондық оқу құралында жасалған бүкіл функциялар мұқият қаралып, даму барысында тексеруден өтіп, олардың жұмысы кепілдендірілген.

Қорыта келгенде, электрлік оқулықтарды пайдалану, сонымен қатар оқу курсында оқу құралдарын қолдану:

- біріншіден, тапсырмалар және тестілерді орындау барысында студенттер немесе оқушылар электронды ресурстарды білімді бақылау құралы және өздігінен зерттеуге арналған оқу аппараттары ретінде пайдаланады;

- екіншіден, мамандарды даярлау процесінде электронды оқулықтар және оқу құралдарын енгізіп қолдану білім беру үрдісінің субъектілерінің ақпараттық-оқытушылық ортасы және интерактивті өзара іс-қимыл үшін жағдайлар жасалып істелгендіктен, жеткілікті оқытушылық мүмкіндіктерді ұсынады.

- үшіншіден, электрондық оқу құралдарында жұмыс істеген қолданушылар керекті білім жинақтайды, себеп-салдарлық байланыстарды анықтайды, саралайды, мағлұматтарды салыстырады, қорытындылайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Сорокина Н.А. Python как основной язык программирования в средней школе / Н.А.Сорокина. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2019. - № 5 (243). - С. 15-16. - URL: <https://moluch.ru/archive/243/56193/>.

2. Қадырқұлов Р.А., Нұрмұханбетова Г.К. «Информатика» Жаратылыстану-математика бағытындағы жалпы білім беретін мектептің 10-сынып оқушыларына арналған - Алматы: АЛМАТЫ КІТАП БАСПАСЫ, 2019. - 216 б.

3. Архипова В.Г., Амдамова Р.Г., Беристемова Н.К., Кадырақұнов К.Б. «Информатика» Жаратылыстану-математика бағытындағы жалпы білім беретін мектептің 11-сынып оқушыларына арналған - Алматы: АЛМАТЫ КІТАП БАСПАСЫ, 2020. - 264 б.

4. Рысқұлбекова Ә.Д., Қадырқұлов Р.А., Нұрмұханбетова Г.К. «Информатика» Жаратылыстану-математика бағытындағы жалпы білім беретін мектептің 8-сынып оқушыларына арналған - Алматы: АЛМАТЫ КІТАП БАСПАСЫ, 2021. - 152 б.

5. Қадырқұлов Р.А., Нұрмұханбетова Г.К. «Информатика» Жаратылыстану-математика бағытындағы жалпы білім беретін мектептің 9-сынып оқушыларына арналған - Алматы: АЛМАТЫ КІТАП БАСПАСЫ, 2019. - 168 б.

6. Дронов В. Django: практика создания web-сайтов на Python. - СПб.: BHV, 2016.

7. Прохоренко Н.А. Python 3 и PyQt 5: разработка приложений. Санкт-Петербург, БХВ Петербург, 2017. - 832 с.

8. Сэдживик Роберт. Программирование на языке Python. Учебный курс. Санкт-Петербург: Диалектика / Вильямс. - 2017. - 482 с.

9. Бөрібаев Б., Муратова А. «Python тілі негіздері» Алматы, 2019.

10. Python Электрондық оқулық [электронды ресурс]. - https://pythontutor.ru/lessons/inout_and_arithmetic_operations/.

ӘОЖ 159.922.8

Жумабаева Э.Т.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Кәсіптік бағдар беру қызметінің пайда болуындағы негізгі психологиялық себеп – адамдардың едәуір бөлігінің (алдын ала белгіленген тәртіп бойынша өмір сүргісі келмейтін адамдарға ғана тән) бұрын болмаған таңдау еркіндігі мәселесіне тап болғандығы. Таңдау еркіндігі маңызды қиындықтарды тудырады, өйткені әркім өз өміріне жауапкершілік алуы тиіс; жауапкершіліктен қорқу ішкі шиеленісті және тіпті ерекше невроздарды тудырады. Бүгінде жастар жауапкершілік алуға дайын болғандықтан, осы қиын өмірлік міндеттерді жеңілдететін арнайы көмекшілер-кеңесшілер қажет. Біздің қоғамда шынайы еркіндік неғұрлым көп болса, соғұрлым кәсіптік бағдар дамиды.

Елімізде кәсіптік бағдар беру жүйесінің қалыптасуының өзіндік ерекшеліктері бар. Қазақстанның болашағы бүгінгі білім берудің шығармашылық тұжырымдамасына, тиімді кадрлық саясатқа, адамгершілікке тікелей байланысты. Біз болашақ ғарышкерлерді, актерлерді, режиссерлерді, саясаткерлерді, әскерилерді, дәрігерлерді, ауыл шаруашылығы мамандарын дайындаймыз.

Зерттеу мәліметтері бойынша, жұмысқа жарамды халықтың 60 пайызына дерлігі диплом бойынша жұмыс жасамайды. Бұл жағдайды екі жақты қарастыруға болады.

Бір жағынан, жастар бойындағы қабілеттерін белмейді, мүмкіндіктерін дұрыс түсінбейді. Мектеп бітірушілердің бойындағы дарынын белгілі бір салаға арнау, қызығушылығы мен мүмкіндіктерін тани алмайды.

Екінші жағынан, еңбек нарығындағы сұранысқа ие мамандықтар туралы толық ақпарат білмейді де, мамандықтарды бейсаналы түрде таңдайды. Біздің елімізде оқушының мамандық таңдауына әртүрлі жағдайлар әсер етеді. Жасөспірім көп жағдайда әлеуметтік жағдайлары мен отбасылық дәстүрге байланысты, оқуға бөлінген гранттар мен емтиханнан жинаған балының деңгейіне байланысты, сонымен қоса жақындарының, достарының кеңесіне қарай мамандық таңдайды.

Жалпы мамандық таңдауға психологиялық қолдау көрсету, болашақ мамандыққа дайындау мақсатындағы дамыту жұмыстары адамның психикалық дамуының нормалары мен заңдылықтарына негізделуі керек. Адамның даму психологиясы үшін іргелі факторлардың бірі – жас категориясы (т.б.). Мамандық таңдау кезеңі хронологиялық тұрғыдан жасөспірімдік және жастық шақпен сәйкес келеді. Өмірдің осы кезеңіне тән психикалық неоплазмалар дүниетанымның жаңа деңгейін қалыптастыру, өзінің өмірлік ұстанымын анықтау және кәсіпте өзін-өзі жобалау болып табылады.

Ең алғаш рет кәсіптік бағдар беру қызметі 1908 жылы Страсбург (Франция) пен Бостонда (АҚШ) қолданыла бастады. Бұған түрткі болған себеп – сол кездегі кәсіпорындардың қарқынды дамуы, ауыл тұрғындарының жаппай қалаға көшіп, жұмыссыздықтың көбеюі мен жұмыс берушілердің талабының жоғарылауы болды [1, 49 б.]. Осындай елдердегі экономикалық өзгерістер адамдарға кәсіптік бағдар берілуі керек екенін ұғындырды. Басқаша айтқанда, кәсіптік бағдар беру қызметіне сұраныс артты. Бұл таңдау еркіндігіне алып келді. Ол үшін әркім өз өміріне жауапкершілік алуы тиіс болатын, оған қоғам дайын болмады. Мұндай ахуал адамдардың психологиялық жағдайының нашарлануын туғызды. Сол себепті елдерде психиатриялық және психотерапиялық орталықтардың ашылуына ықпал етті. Кәсіптік бағдар беру қызметі халық арасында танымал бола бастады.

Әркім бойындағы қабілеттеріне сай кәсіп таба алады, тек сол кәсібінен тапқан табысы жеке басының қалауын қанағаттандыра ала ма? 1908 жылы Парсонс алғашқы кәсіптік бағдар беру орталығын (Кәсіптік бюро) құрды, ол орталық құрудағы мақсаты – жастарға қабілетіне сай мамандық таңдауға сол қызметке дайындалуға көмектесу. Бұл бюро ақысыз қызмет етті. Ол жерге көмек алу үшін аз уақытта сексенге жуық ерлер мен әйелдер келді [2, 185 б.].

Жасөспірімдер үшін мамандық таңдау белгілі бір жауапкершілікті білдіретін маңызды психологиялық және этикалық таңдау болып табылады, өйткені жасөспірімдер өздерінің саналы ересек өмірінің қанықтығы мен толықтығы мамандықты дұрыс таңдауға байланысты екенін анық түсінеді.

Бүгінгі күні жоғары сынып оқушылары өздерінің қабілетін тани алады, әйтсе де кейбір балалардың өзінің кәсіби қабілетін анықтауында олқылықтар кездесіп қалып жатады.

Зерттеулер көрсеткендей, оның себебі: оқушылардың 87%-ы ата-аналары мен мұғалімдерінің айтуымен, жол көрсетуімен мамандық таңдаса, тұлғалар ата-аналарының 75%-ы балаларының қандай мамандықты таңдау керегін нақты білмейтінін айтқан. Жекелеген оқушылар мен ата-аналардың 90%-ы нарықтағы сұранысқа ие мамандықтар туралы білмейді. Олар кәсіптік бағдар беретін ақпаратты ешқашан мақсатты түрде іздемегенін мойындады. Оған ақпараттың аздығы немесе кәсіптік бағдар беру әдістері мен құралдарының тиімсіздігі әсер етеді. Дегенмен, жоғарыда аталған ақпараттарды саралай келе, жалпы білім беретін мектеп оқушыларына кәсіптік бағдар беру мәселесі әлі де болса жеткілікті дәрежеде ғылыми-педагогикалық тұрғыда зерттелмегенін аңғардық.

Серпінді дамып келе жатқан қазақстандық қоғам жағдайында жеке тұлғаның кәсіби бағдар мәселесі өзекті. Бізде іздеген адамға жұмыс бар, оны әркім таба алады. Оның үстіне, әркім өзіне жұмыс жасауға, өзін өзі бағып-қағуға мүмкіндігі бар. Бұл біздің үлкен жетістігіміз.

Тұлғаға кәсіби бағдар беру – жасөспірімнің алға қойған мақсатын айқындап, оны жүзеге асыруға дайындау.

Ұлы ойшыл Әл-Фарабидің (870–950) «Бақытқа апарар жол», «Музыканың үлкен кітабы» атты трактаттарында оқу мен тәрбиенің психологиялық-педагогикалық аспектілері туралы айтады. Ол жасөспірім білімінің жүйелілігі мен интеллектінің дамуы болашақта қабілетін пайдалана алатынын көрсетті. Ж.Баласағұнның «Құдағу білім», М.Қашқаридің «Дивани лұғат аттүрк», А.Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» (XI–XII ғғ.) трактаттарында олардың кәсіби бейімділігін анықтауға бағытталған психологиялық-педагогикалық жұмыстың әдістері туралы айтылады. Орталық Азия халықтарының әмбебап, этикалық және философиялық мәдениетін құрайтын әлемдік өркениет қазынасына баға жетпес үлес қосты [3, 76 б.].

Қазақстан аумағында 1867-1868 және 1891 жж. әкімшілік реформалардың жүргізілуі - мектептегі білім беруді және кәсіптік бағдар беруді дамытуға қолайлы жағдай жасады. 60-шы жылдарға дейін негізінен мешіттер мен қазылар үшін кадрлар дайындайтын медреселер, сондай-ақ балаларға дін негіздерін үйрететін мектептер жұмыс істеді. Бұл балаларды оқытуға қабылдайтын қатып қалған ұйымдар болды, олардың ата-аналары тәлімгерлермен «Еті –сенікі, сүйегі - менікі» қағидасы бойынша келіскен, бұл баланың сөзсіз бағынуын білдіреді.

XIX–XX ғасырлар тоғысында «Жадизм» деп аталатын реформа жүргізіліп, онда кейін басшылық қызметтерді атқарған ауқатты ата-ананың балаларымен жұмыс істеуге кадрлар даярлауға ерекше көңіл бөлінді.

Қазақтың ұлы ойшылы А.Құнанбаевтың (1845–1904) психологиялық-педагогикалық ой-пікірінің дамуына және кәсіптік бағдар беру ісіне қосқан үлесін бағаламауға болмайды. Абай өскелең ұрпаққа арнаған сөздерінің бірінде: «Қандай да бір қолөнердің білімін, не өнерін меңгеру – жігерлі ойды, күшті ерік-жігерді, асыл мұратты талап ететін ең жоғары игі іс», -, дейді. Өзінің кәсіби жолын анықтаудың тұлғалық және әлеуметтік маңызды мәселесі тұлға дамуының әлеуметтік жағдайында талқыланады. Жеке тұлғаның кәсіптік дамуының құрамдас бөліктері: объективті (әлеуметтік контекст) және субъективті (кәсіби жолын анықтауға психологиялық дайындық). Өзінің кәсіби жолын анықтауға психологиялық дайындықтың (танымдық, белсенділік, мотивациялық және тұлғалық) маңыздылығы және әлеуметтік жағдайлары бар жасөспірімдер үшін ерекше өзектілігі атап өтіледі.

Өз бойындағы кәсіби қабілетін анықтауға психологиялық дайындығының әртүрлі құрамдас бөліктерін диагностикалаудың арнайы таңдалған әдістер кешенінің көмегімен балалардың танымдық, белсенділік, мотивациялық және тұлғалық дайындығы болмауы мүмкін екендігі анықталды. Алынған деректер балалардың өзінің кәсіби бағытын анықтауын психологиялық-педагогикалық қолдаудың тұжырымдамасы мен арнайы технологияларын әзірлеуге негіз бола алады.

Қазақтың алғашқы ұстаздарының бірі Ы.Алтынсарин (1841–1889) өз еңбектерінде бүкіл оқу-тәрбие жүйесін тұлғаның одан әрі кәсіби өсуі үшін қалыптасу процесі ретінде қарастырған. Бұл ережелер оның «Әлеуметтік психология мәселелері» атты еңбегінде көрініс тапқан.

XX ғасырдың бірінші онжылдығында Қазақстанда «Жаңа әдіс үшін» қозғалысы кең өріс алды, оның негізгі қағидаларының бірі «балаларымызға жаңа мамандықтарды меңгеру үшін ең жақсы тәлімгерлер қажет». Ол Ресеймен сауда қатынасының дамуымен байланысты болды. Бұл бағыт Қазан, Орынбор және Еділ бойы мен Оралдың басқа қалаларының «жаңа әдіспен» мектеп-медреселерінде білім алған кейбір молдалар мен мұғалімдерден (мұғалімдерден) қолдау тапты».

Біздің елімізде білім беру және кәсіптік бағдар беру үдерісін психологиялық-педагогикалық қамтамасыз ету бірнеше даму кезеңдерін бастан өткерді. Балалар мен жастарды кәсіптік бағдарлауда психологиялық-педагогикалық білімдерді іс жүзінде қолданудың алғашқы талпыныстары 19-20 ғасырлар тоғысында жасалды [4, 281 б.]. Ол кезде педология дамып келе жатқан, өсіп келе жатқан адам туралы, оның барлық биологиялық және әлеуметтік айырмашылықтарын қамтитын ғылым дамыды. 20-30 жылда өткен ғасырда бүкіл оқу-тәрбие процесін психологиялық және педологиялық қамтамасыз ету кеңінен тарады. Ұзақ уақыт бойы даму психологиясы, психодиагностика, практикалық психология, еңбек психологиясы секілді психологиялық бағыттардың дамуы тоқтап қалды: және т.б.

Кез келген еңбек әрекетін меңгеру табыстылығы мен оны жүзеге асырудың тиімділігіне әсер ететін тұлғаның жеке ерекшеліктерінің жиынтығы ретінде кәсіптік жарамдылықты ескере отырып,

мамандық таңдау мәселелері бүгінгі таңда ерекше маңызға ие [5, 25 б.]. Кәсіби жарамдылық кәсіптік маңызды қасиеттердің дамуының нақты деңгейін көрсетеді: ең алдымен еңбек тәрбиесі мен оқытудың, кәсіби дайындықтың, жеке тұлғаның психологиялық құрылымының, денсаулық жағдайы мен физиологиялық функцияларының, дене дамуының ерекшеліктерін сипаттайтын қасиеттер мамандық талаптарымен анықталады. Е.А.Климов «негізгі жағдайларды» атап өтті, оларды ескеру адамның мамандық таңдау кезінде барабар шешім қабылдауы үшін қажет:

- бейімділігі (адам өз бастамасымен не істей алады);
- кәсіптер әлемін, кәсіптік оқу орындары туралы, қоғамның кадрларға деген қажеттілігін білу;
- оқушы талаптарының деңгейі (қоғамдық мойындау үшін, сыйақы үшін және т.б.);
- оқушының жеке кәсіби жоспарлары (қайда оқу керек, кіммен, қайда жұмыс істеу керек және т.б.);
- ата-аналардың оқушының кәсіби болашағына арналған жоспарлары;
- оқушыға оның құрдастары жүктеген жоспарлар;
- қоғамның белгілі бір жұмыс саласы үшін мамандарға объективті қажеттілігі;
- оқушының денсаулық жағдайы.

Соңғы жылдары жеке тұлғаның кәсіби өзін-өзі анықтауына көбірек мән беріліп келеді. И.Д.Дубровина оны «адамның өз өмір жолын белсенді іздеу процесі» деп атады. Кәсіби таңдауды қолдаудың ең маңызды міндеттерінің бірі қазіргі таңда жастар арасында «өзін-өзі тануға деген құштарлықты, мамандық таңдаудағы ішкі позицияны белсендіру» бойынша жұмыс болды. Мамандық таңдау қабілетін қалыптастырудың көптеген дамып келе жатқан бағдарламалары бар (Пряжниковтың бағдарламалары) [6, 37 б.]. Мұның бәрі жасөспірімнің кәсіби талантын анықтауға мүмкіндік береді: өзінің бойындағы кәсіби қабілетін анықтап, сол талантына сәйкес қызмет етуден ләззат алады.

Рас, В. Франкльдың пікірінше, қабілетті қолдан жасау мүмкін емес, ол туа бітеді. Кәсіптік бағдар беруді дамытудың жаңа кезеңі өнеркәсіптегі кәсіптік таңдауға қызығушылық энергетика, көліктегі жазатайым оқиғалар санының артуы және еңбек өнімділігінің төмендігімен байланысты болған 80-90 жылдарға келеді. Психологтар бұл мәселеде адам факторының рөлін белсенді түрде зерттеді. Өндірістің құлдырап, жұмыссыздыққа әкелген қайта құру кәсіптік бағдар беру жұмысының тоқтатылып, кәсіби іріктеу қызметтерінің жойылуына әкелді [7, 76 б.]. Осының аясында, бір жағынан, жұмыс берушілер мен болашақ қызметкерлер арасындағы қарым-қатынастағы олқылықты толтыратын, ал екінші жағынан, көбінесе идеяның беделін түсіретін мемлекеттік емес жеке кадрлар мен арнайы агенттіктердің белсенділігі артты. Өйткені олар күрделі ғылыми дәлелденбеген кәсіби жарамдылықты бағалаудың күмәнді әдістерін қолданады (атап айтқанда, астрологиялық, физиогномиялық, графологиялық әдістер).

Э.Эриксонның пікірінше, тұлғаның өзін-өзі анықтауының даму процесі сананың даму деңгейлеріне тәуелді. Өзін-өзі қамтамасыз ететін тұлғаның даму жолы - сенсорлық-эмоционалды түрде қызмет ететін тұлғаға қол жеткізу, тұлғаның жетілуінің құрамдас бөлігі. Көптеген шетелдік ғалымдар «тұлғаны» өз қабілетінің иесі ретінде көреді. Оны А.Адлердің ғылыми еңбектерінде байқауға болады. Жеке-тұлғалық даму позициясынан процесс тиімділігінің негізгі бірлігі жеке өзін-өзі анықтау.

Біздің зерттеуіміз бойынша А.Маслоудың көзқарасы өте қызықты, ол тұлғаның өзін-өзі анықтауын жеке қасиеттердің, жеке қалаулардың, тілектердің және олардың кәсіп таңдауға айналдырудың жиынтығы деп санайды. «Жеке-дара қабілеттер» және «индивидуалды-сипатты ерекшеліктер» құрамдастары деп біріктіреміз.

К.Роджерс индивидтің «өзін-өзі анықтауын» өз мүмкіндіктерін, ақыл-ой және интеллектуалдық қабілетін ашып, яғни өзін-өзі дамыту процесі деп санайды. Адамның өзіне қажетті кәсіпті табуы мен оны дамытуы өмір бойы жүзеге асатын күрделі процесс. Адамның еңбексүйгіштік, адалдық, мейірімділік сияқты әлеуметтік және тұлғалық қасиеттері генде емес, адамгершілік саласында қалыптасады және дамиды.

Кәсіби даму - кәсіби орта мен мамандық таңдауға, адамның интеллектінің дамуына, өзін-өзі бағалауына байланысты. Тұлға типтері кәсіби бағдар тұрғысынан анықталады және кәсіби қызығушылықты, көзқарасты және мотивацияны анықтайтын «Тұлға типі» диагностикалық әдісі ұсынылады. Мамандық таңдаудың негізі жеке тұлғаның жеке ерекшеліктері. Мамандық таңдау кәсіби өзін-өзі анықтаумен анықталады, ал кәсіби даму «кәсіби ұмтылыстың жеке мотивтерінің» формасы жағынан да, мазмұны жағынан да ерекшеленетін «сапалы түрде анықталған фазалардың кезектесуімен» сипатталады. Мамандық таңдау ұзақ және қайтымсыз процесс, өйткені бұрынғы шешімдер адамның болашағы мен мүмкіндіктерін шектейді; бұл процесс сыртқы және ішкі факторлар арасындағы ымыраға келумен аяқталады [8, 92 б.]

Психологиялық-педагогикалық қолдау – бұл жасөспірімнің жетілуін (тұлғалық дамуын) ынталандыруға бағытталған, оның ішінде кәсіби өзін-өзі анықтау аспектісінде, диагностикалық, дамытушылық, түзету-педагогикалық құралдардың біртұтас, ашық жүйесін қамтитын интеграциялық психологиялық-педагогикалық технология: оқушылардың, ата-аналардың, мұғалімдердің жеке сұраныстары бойынша әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық қызметтерді көрсету. Оған педагогикалық, психологиялық немесе әлеуметтік; жеке, топтық немесе жалпы тікелей немесе жанама түрде көмек көрсету [9, 75 б.].

Мамандық таңдауға жыныстық диморфизм әсер етеді: ерлердің әйелдерге қарағанда сублимацияға қабілеті жақсы, өйткені олардың әлеуметтік мүдделері қарама-қарсы жыныстағыларға қарағанда айқынырақ деген болжам жасады [10, 77 б.].

Мамандықты дұрыс таңдамау, әдетте, бірқатар себептерге байланысты, бірақ ең бастысы – кәсіби қабілеттердің, адамның жеке ерекшеліктері мен мамандықтың адамға қоятын талаптарының сәйкес келмеуі. Сондықтан кәсіби диагностиканың дәстүрлі міндеті – оқушы тұлғасының дамуының қазіргі жағдайын анықтаумен қатар оның нәтижелерін мына мақсатта пайдалану керек:

- Оқушының болашақта кәсіби іс-әрекетіне дайындыққа сәйкес өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру қажеттілігін ынталандыру;

- Болашақ кәсіби қызмет үшін маңызды белгілі бір қасиеттерді, қабілеттерді дамытудағы кемшіліктерді, олқылықтарды анықтау;

- Болашақ мамандығына дайындау мақсатында түзету-дамыту жұмыстарының сипатын шешу;

- Түзету немесе оқытудан кейін қажетті қасиеттердің, қабілеттердің дамуын бақылау;

- Жеке тұлғаның психофизиологиялық ерекшеліктеріне қатаң талаптар қоятын кәсіптік қызмет салаларын таңдаудағы шектеулерді анықтау [11, 62 б.]

Кәсіби диагностика ең алдымен кәсіби қабілеттерді зерттеуге арналған (белгілі бір құрылымға ие өзара байланысты және бірін-бірі толықтыратын қасиеттердің кейбір интегралды кешендері: қабілеттер мен бейімділіктер, тұлғалық қасиеттер мен мотивация).

Оқыту бейінін таңдау мен мамандық таңдау өзара байланысты, сондықтан профильдік дайындық әр оқушыға оқу бейінін өз бетінше таңдау жағдайында және жеке даму траекториясын саналы түрде құруға көмектесу үшін болашақ кәсіби қызмет саласы кәсіптік бағдарланған болуы керек. Қазіргі даму кезеңінде кәсіптік бағдар беру жүйесі оны жүзеге асыруға қатысатын мемлекеттік органдардың, мектептің, отбасының, кәсіптік, орта арнаулы, жоғары оқу орындарының және басқа да әлеуметтік мекемелердің іс-әрекеттерін үйлестіруді, ұйымдық міндеттерді үздіксіз және уақтылы шешуді қамтамасыз етуге және кәсіптік бағдар беруге байланысты басқарушылық мәселелер, әлеуметтік-экономикалық болжамды ескере отырып, кәсіптік бағдар берудің студент тұлғасына ықпалын кешенді жобалауға арналған. Мамандық таңдауға дайындық жеке тұлғаның жан-жақты дамуының құрамдас бөлігі болып табылатындығымен де маңызды және оны тұлғаның адамгершілік, еңбек, интеллектуалдық, саяси, эстетикалық және дене тәрбиесімен бірлікте және яғни оқу-тәрбие процесінің бүкіл жүйесімен өзара байланыста қарастыру қажет.

Осылайша, кәсіптік бағдар беру әрбір адамның дамуында да, жалпы қоғамның қызметінде де маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Григорьева Ю.И. Характеристика младших подростков в контексте развития творческих способностей // Гаудеамус, 2016. - № 3. - С. 48-52.

2. Смирнова Ю.Е. Профессиональное самоопределение и самооценка личности в подростковом возрасте // Ученые записки Института непрерывного педагогического образования: сб. статей / сост. Е.В. Иванов; НовГУ им. Ярослава Мудрого - Вып. 12. - Великий Новгород, 2010. - 360 с.

3. Давлетова А.А., Бейсембаев Г.Б. Становление и развитие профориентационной работы в Казахстане // Успехи современного естествознания. - 2015. - № 3. - С. 174-176.

4. Кәсіптік бағдар беру проблемалары [Текст] / С.Ғ.Құрымбаев, А.М.Әшімбаева // Орталық Қазақстандағы жоғары педагогикалық білімнің дамуы тарихы міндеттері келешегі ҚР Білім беру саласына еңбегі сіңген қызметкері проф. С.Қ. Досмағамбетовтың 85 жасқа толуына арналған ғылыми-практикалық конференция материалдары. 24 қазан. - Қарағанды. - 2013. – Б. 280-281.

5. Пряхников Н.С. Методы активизации профессионального и личностного самоопределения: Учеб. пособие. - 2-й выпуск. - М., 2003. - 400 с.

6. Пряхников Н.С. Профориентация в школе и вузе: игры, упражнения, анкеты (8-11 классы). - М.: ВАКО, 2006.

7. Гильбух Ю.З. Психодиагностика в школе Текст. / Ю.З. Гильбух. — М.: Знание, 1989. - 79 с.

8. Гинзбург Т.П. Личностное консультирование подростков как вид психологической помощи Текст. / Т.П. Гинзбург // Психологическая наука и образование. - 1997. - № 1. - С. 92-97.

9. Ососова М.В. Психолого - педагогическое сопровождение профессионального самоопределения подростков в системе образовательного процесса // Успехи современного естествознания. - 2010. - № 1. - С. 74-78;

10. Болашақ талапкердің мамандық таңдауына педагогикалық-психологиялық көмек [Мәтін] / Б.Е. Сабырбай, Ж.М. Зейнуллина // «Бейіндік мектеп» - Қарағанды. - 2012. - Б. 77.

11. Алтенова Г.С. Психолого - педагогическое сопровождение профессионального самоопределения подростков: - //журнал «Молодой учёный» № 23 (103), декабрь 2015 г., - 868 с.

Захарова Л.М., Андрианова Е.И., Субботина Е.С.
Ульяновский государственный педагогический университет им. И.Н. Ульянова,
г. Ульяновск, Россия

ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЦЕНТРА

Современные подходы к профессиональной подготовке будущих педагогов, разработка ядра педагогического образования ориентируют преподавателей вузов на развитие у студентов в стенах учебного заведения профессиональной позиции, поддержание интереса к профессии, осознание значимости профессионального саморазвития, формирование компетенций и личностных качеств, которые позволяют эффективно проявлять себя в своей будущей деятельности. Решать поставленные задачи во многом способствует практико-ориентированное обучение, направленное на приобретение опыта практической деятельности. Эта проблема не является новой, но возрастающие требования к выпускникам вузов актуализируют её в новых социокультурных условиях.

Сущность практико-ориентированного обучения заключается в построении образовательного процесса на основе единства формирования общепрофессиональных и профессиональных компетенций. Необходимость и важность усиления практической составляющей подготовки будущих воспитателей дошкольных организаций определяется и утвержденным стандартом педагога, в котором выделены трудовые действия, по выполнению которых должна происходить оценка деятельности воспитателя, его профессионализма. Выпускник вуза должен быть готов к реализации основных трудовых действий воспитателя, которые коррелируют с компетенциями выпускника вуза.

Существуют разные подходы в характеристике практико-ориентированного обучения, его реализации в учебном процессе. Он может быть представлен через:

- внедрение практико-ориентированных технологий в образовательный процесс;
- организацию разных видов практик с целью поэтапного развития профессиональных компетенций с погружением студента в профессиональную среду (Ю.П.Ветров, Н.П.Клушина);
- привлечения практиков к процессу преподавания в вузе, их участия в промежуточной аттестации студентов.
- возможности контекстного (профессионально направленного) изучения профильных и непрофильных дисциплин (А.А.Вербицкий, Е.Плотникова);
- процесс формирования профессиональных компетенций (И.В.Петрова, И.А.Зимняя и др.).

Исследователи рассматривают практико-ориентированное обучение и в аспекте использования интерактивных форм, обеспечивающих самостоятельность студентов в выборе способов деятельности и принятия решений, позволяющих работать в команде, достигая поставленных задач в ходе совместного обсуждения аргументации своей позиции по конкретному вопросу [1].

Практико-ориентированное обучение предполагает изменение «идеологии» конструирования учебного плана: такой отбор теоретических знаний, которые помогают осмыслить практическую востребованность формируемых умений и навыков; иную систему организации практик. Практико-ориентированное обучение определяется в качестве дидактического подхода к обучению, который основан на единстве эмоционально-образного и логического компонента содержания, направленного на приобретение новых знаний и формирования практического опыта [2].

Особое значение приобретает формирование и практико-ориентированной среды вуза. Она, как одно из важнейших условий развития готовности выпускников к реализации профессиональных задач, претерпевает изменения в наши дни: создаются различные лаборатории, центры, которые призваны повысить качество подготовки бакалавров и магистров.

Созданный на базе Ульяновского педагогического университета научно-образовательный центр (НОЦ), интегрирующий профессиональную деятельность педагогов детского сада, преподавателей и студентов университета, позволяет в наибольшей степени раскрыть личностные ресурсы студентов в процессе профессионального обучения и сформировать готовность к реализации профессиональной деятельности будущих педагогов дошкольного образования. Научно-образовательный центр - детский сад - это своеобразная лаборатория апробации алгоритмов включения студентов в деятельность детского сада на разных стадиях обучения и уровне формирования профессиональных компетенций. При этом особое внимание уделяется выработке единого подхода к пониманию уровня достигаемых образовательных результатов со стороны преподавателей и педагогов.

Практико-ориентированный подход в профессиональной подготовке студентов на базе научно-образовательного центра мы рассматриваем с позиций:

- раннего включения студентов в реальный образовательный процесс в ДОО на уровне наблюдателя за деятельностью воспитателя с выделением на первых этапах эмоционально - ценностной

составляющей его деятельности и пассивно - активного участника образовательного процесса в детском саду (помощь в организации детей подготовке к прогулке, занятиям);

- участия студентов в разных формах взаимодействия с родителями (проведение досуговых мероприятий, оформление рекомендаций);

- отработки практических умений в ходе освоения дисциплин, предусмотренных учебным планом, что предполагает проведение занятий на базе НОЦ.

Это, в свою очередь, ориентирует преподавателей на наиболее тесное взаимодействие с воспитателями при разработке практических заданий для студентов: проведение наблюдения, организация мониторинга, разработка конспектов, анализ предметной среды, разработка кейсов и пр.;

- проведение экспериментальной части курсовых и выпускных работ с учетом потребностей детского сада в разработке той или иной темы;

- участия практиков в оценивании формирующихся компетенций студентов на разных этапах их развития. Данный процесс предполагает проведения некоторых видов аттестации на базе научно-образовательного центра, где членами комиссии являются опытные педагоги детского сада.

Практико-ориентированное обучение определяет основные принципы реализации деятельностного подхода:

- сотрудничества: при таком подходе создаются благоприятные условия для самореализации личности, самоопределении, признании ценности личности; организация совместной деятельности взрослых и детей, выстраивание цепочки взаимосвязанных линий взаимодействия между преподавателями и студентами, педагогами и преподавателями, студентами и детьми и др.;

- интеграции: который обеспечивает объединения воспитательных пространств образовательных организаций, согласованность подходов к требованиям и определения содержания профессиональной подготовки студентов - будущих педагогов дошкольного образования;

- системности: который предполагает продуманность практических занятий и практик в общей логике профессионального и личностного развития.

Выделенные направления практико-ориентированного обучения в целом придают образовательной среде вуза профессиональную направленность, способствуя развитию общепрофессиональных и профессиональных компетенций студентов. При этом научно-образовательный центр обеспечивают постепенность и последовательность данного процесса. С самого начала обучения в 1 семестре студенты выходят на ознакомительные мероприятия и занятия на базу НОЦ. На первых этапах включения студентов в «жизнь» детского сада укрепляется или несколько меняется понимание ценностной составляющей деятельности воспитателя, осознается значимость всех субъектов образовательного процесса. Прежде всего каждого ребенка, его право на проявление своей индивидуальности. Выход на профессиональную активно-пассивную практику уже во втором семестре 1 курса обеспечивает формирование у студентов образа профессии, мотивации к ней, способствует в дальнейшем соотнесению теоретического изучения методик дошкольного образования с первым практическим опытом. Студенты первого курса помогают воспитателям при организации игровой деятельности и развлечений для дошкольников, пробуют свои силы при разработке досуговых мероприятий для детей и родителей, участвуют в проведении прогулок. Здесь начинают определяться профессиональные интересы студентов, которые в дальнейшем оформляются в теме курсовых и выпускных проектов. На данном этапе студенты учатся анализировать характер взаимоотношений и способы общения педагогов и детей. Последующие этапы формирования профессиональных компетенций студентов в формате НОЦ характеризуются развитием индивидуальных профессиональных качеств при апробации известных способов взаимодействия с детьми, применением современных технологий, разработкой дидактических пособий. Проводимые на базе научно-образовательного центра практические занятия, организация практик помогают студентам в отработке трудовых действий воспитателя. Студенты-бакалавриата привлекаются также к работе с педагогами и родителями: пробуют себя в проведении творческих мастер-классов и консультаций. Возрастающая активность и самостоятельность студентов позволяет им обогащать формирующийся педагогический опыт, вносить коррективы в свою деятельность. Формирование профессиональных компетенций в формате НОЦ позволяет реализовывать деятельностный подход, сконцентрировать внимание преподавателей на развитии практических умений студентов при организации взаимодействия со всеми субъектами образовательного процесса, формировать собственную профессиональную позицию.

Третий этап характеризуется проявлением большей самостоятельности, активности и творчества студентов. На этом этапе многие студенты уже определяют со своим местом работы, начинают профессиональную деятельность в детском саду, в том числе и в научно-образовательном центре. База НОЦ служит основой для подготовки к конкурсным и олимпиадным заданиям, где проявляется высокий уровень педагогического творчества наиболее заинтересованных в профессиональном развитии студентов.

В целях выявления роли научно-образовательного центра в профессиональной подготовке студентов было проведено анкетирование студентов старших курсов, которые участвуют в проекте. В

анкетирование приняли участие 49 студентов 3-5 курсов профиля «Дошкольное образование» факультета педагогики и психологии УлГПУ им. И.Н. Ульянова.

Студентам была предложена анкета смешанного типа, включающая как открытые, так и полузакрытые вопросы, которые предусматривали возможность выбора варианта ответа и выражение собственного мнения. Студентов спрашивали о том, когда и с какой целью они посещают НОЦ, хотелось бы им чаще посещать образовательную организацию в рамках прохождения учебных дисциплин, совмещать работу в НОЦ с учебой в вузе. Уточнялись мнение студентов по поводу их планов в области трудовой деятельности после окончания обучения и почему; оценка уровня организации образовательного процесса и предметно-развивающей среды; возможности НОЦ при подготовке педагогов.

Результаты опроса показали, что почти половина опрошенных студентов 3-5 курсов (44,9%) посещали в процессе учебы НОЦ при проведении практических занятий (22,4%), при организации досуга детей (16,3%), при прохождении практики (6,1%). К сожалению, ограничения в связи с эпидемиологической ситуацией не позволили факультету вуза использовать базу научно-образовательного центра в полной мере.

Почти третья часть респондентов (30,6%) выразили желание совмещать работу в научно-образовательном центре с учебой в вузе (30,6%), причем наибольший процент пришелся на 4 курс (18,3%). Среди мотивов студенты называли важность приобретения опыта работы, наличие зарплаты, а отказывающиеся чаще всего высказывали опасение, что работа может помешать успешному обучению. Следует отметить, что среди студентов 5 курса есть уже работающие в НОЦ в качестве воспитателя (2%).

Половина студентов старших курсов (3 и 4) (51,4%) рассматривают НОЦ как вариант возможного трудоустройства после окончания учебы. В качестве причин были указаны: тесная связь научно-образовательного центра с университетом, интерес к данной образовательной организации, желание взаимодействовать с коллективом, небольшое количество детей в группах, удобное местоположение, высокую зарплату воспитателей.

Многие студенты (38,8%) оценивают уровень организации образовательного процесса и предметно-развивающей среды НОЦ как соответствующий современным требованиям дошкольного образования, только двое из опрошенных считают, что уровень образовательной работы следует повысить (4,1%), а остальные студенты не решаются оценивать из-за недостатка информации (57,1%).

Студенты высоко оценивают возможности НОЦ при подготовке педагогов. Они считают, что НОЦ дает возможность студентам «увидеть детей», получить необходимый практический опыт общения с детьми при проведении образовательной работы. Посещение научно-образовательного центра - детского сада позволяет более детально познакомиться с работой дошкольного учреждения, увидеть организацию работы с дошкольниками «изнутри» до начала профессиональной деятельности и лучше к ней подготовиться, проверить на практике разработки и нововведения, развить творческие способности, провести качественно научно-исследовательскую работу в процессе написания курсовой и дипломной работы. Кроме того, студенты считают, что на базе НОЦ удобно организовывать различные практики.

Можно сделать вывод, что все, без исключения, респонденты считают деятельность научно-образовательного центра важной при получении практического опыта работы с дошкольниками и выражают желание организовывать больше посещений для студентов.

На основе анализа проведенного анкетирования можно отметить, что научно-образовательный центр - детский сад играет важную роль в практико-ориентированной подготовке студентов, позволяет целенаправленно формировать профессиональные компетенции и профессиональную мотивацию в процессе обучения в вузе.

Список литературы

1. Хохленкова Л.А. Практико-ориентированное обучение студентов в университете // Азимут научных исследований: педагогика и психологи, 2021. - Т.10. - №2 (35). - С. 314 – 316.
2. Захарова Л.М., Черкашина В.В. Становление профессиональной позиции будущих воспитателей в практико-ориентированной образовательной среде вуза. Монография. - Ульяновск: Издатель Качалин Александр Васильевич. - 2017.- 84 с.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі таңда еңбек нарығы әр минут сайын өзгеріске ұшырауда. Бұл дегеніміз, кейбір мамандықтар өзектілігін жойып, кейбір мамандықтар сұранысқа ие болады. Осындай қоғамда өмір сүргендіктен, енді жастарымыздың мамандық таңдауы біз үшін, мемлекет үшін өте құнды болады. Себебі қазіргі таңда кейбір мамандардың жетіспеушілігі өте қатты байқалып жатыр. Ал жасөспірімдер сұранысқа ие мамандық таңдап, дұрыс таңдау жасай алады? Әрине, жасөспірімнің таңдауы дұрыс болу үшін ол мамандықтардың сан алуан түрін білуі керек. Ал бұл үшін сыртқы факторлардың әсері бар екені сөзсіз анық. Сол сыртқы факторлардың біріне мектеп қабырғасындағы кәсіби бағдар аясындағы іс-шараларды, мемлекеттік бағдарламаларды жатқызуға болады.

Кәсіби бағдар - бұл жеке адамның бір іспен айналысуға немесе өзіңізді белгілі бір мамандықта өзін байқап көруге ықыласын білдіретін мінез-құлық тенденциялары мен модельдері және бірге бұл бағыттар жеке тұлғаның мамандық таңдауға қатысты шешім қабылдау процесіне әсер етеді [1].

Шет елдердің тәжірибесіне сүйенсек, мысалы Америка Құрама Штаттарында Перкинстің 1984 жылғы актісіне сәйкес, АҚШ мектептерінде кәсіби кеңес беру (Career Counseling) оқушының барлық оқу барысында жүзеге асырылады [2]. Кәсіби консультанттар оқушыларды кәсіби және мансаптық мүмкіндіктерімен таныстырады; кәсіптердің мазмұны және оларға қойылатын талаптар туралы ақпарат іздеуге көмектеседі; кәсіби бағдардан сабақ беретін мектеп мұғалімдерінің жұмысын реттейді; ата-аналарға балаларының мүдделері мен бейімділігін дамыту мәселелерінде кеңес береді; мектеп түлектерін колледжге немесе университетке түсуге дайындайды; оқушының мансаптық портфолиосын жасайды, портфолио тестілеу нәтижелерін, орындалған жұмыс мысалдарын, түйіндеме және әлеуетті жұмыс берушіге ұсыныс хаттарды қамтиды (U.S. Department of Education, 2016).

Американдық түлектердің кәсіби өзін-өзі анықтауға ең маңызды әсер 1998 жылы құрылған мамандықтардың ақпараттық дерекқоры көрсетеді (Occupational Outlook Handbook) [3]. Бұл ресурста мамандықтар туралы келесі мәліметтер берілген: қызмет мазмұны, жұмыс шарттары, біліктілік талаптары, кәсіби қасиеттерге қойылатын талаптар, кәсіби білімнің минималды деңгейі, сондай-ақ жылына орташа жалақы (Occupational Outlook Handbook. Bureau of Labor Statistics, 2015).

Ал көршілес Ресейде кәсіби бағдарға көп көңіл бөлінуде. Мысалға алар болсақ, Ресейде оқушыларды кәсіптік бағдарлау бойынша "Болашаққа билет" жаңартылған жобасы басталды.

Ресей Президентінің тапсырмасы бойынша Ресейдің Білім министрлігі гуманитарлық жобалар қорымен бірге "Болашаққа билет" жобасын едәуір жаңартып, оның мүмкіндіктерін кеңейтті. Енді барлық 85 өңірінің оқушылары жаңа цифрлық платформадағы жобаға қатыса алады, сонымен қатар Ресейдің 23 аймағында кәсіби мансаптық сынақтардан өте алады.

Жобаның басты оқиғасы - "Мамандықтар фестивалі". Бір жарым ай бойы оқушылар қалада сұранысқа ие түрлі мамандықтарды сынап көре алады. Бұл фестиваль осы жылы да өтпекші.

Жаңартылған жоба 6-11 сынып оқушыларына, ата-аналар мен мұғалімдерге арналған [4].

Ресейдегі кәсіби бағдардың негізін қалауда Евгений Александрович Климов, Елена Юрьевна Пряжникова, Светлана Николаевна Чистякова сияқты ғалымдардың рөлі үлкен болды.

Ал енді өзіміздің елімізге оралсақ, мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев биылғы Жолдауында «Балаларды ерте кәсіптік бағдарлау ерекше маңызға ие болып отыр. Өскелең ұрпақ болашақ мамандықты таңдауға саналы түрде қарауы керек...» деп тілге тиек етті.

«Білім беру ұйымдарындағы кәсіби бағдарға назар аудару қажет. Кәсіптік бағдарлау және диагностика жүйесін дамыту Тұжырымдамасының жобасы әзірленді, ел мектептерінің 77,3% - ында "Кәсіпкерлік және бизнес негіздері" курсы енгізілді, 3753 кәсіптік бағдарлау кабинеті және 6 мыңнан астам кәсіптік бағдарлау бұрыштары жұмыс істейді», - деді Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының президенті Ғани Бейсембаев.

Оның айтуынша, ұлттық білім академиясы Ы.Алтынсарин «Атамекен» ҰКП-мен бірлесіп мынадай жұмыстарды жүзеге асыруды жоспарлап отыр: жобаны ғылыми-әдістемелік сүйемелдеуді және ұсынымдар әзірлеуді қамтамасыз ету; кәсіптік бағдарлау мен диагностиканың ғылыми негізделген құралдарын әзірлеуге қатысу; білім беру ұйымдарындағы педагогтер үшін курстардың мазмұнын әзірлеу; орта білім беру ұйымдарында жобаны енгізу тиімділігінің жүйелі мониторингін жүргізу.

Баяндама қорытындысы бойынша, Ғани Бейсембаев мектептерде кәсіптік бағдар берумен айналысатын мамандардың, кәсіптік бағдар беруші психологтың, кәсіптік бағдар беруші педагогтің штаттық бірлігін енгізуді, жоғары оқу орындарында жаңа "кәсіптік бағдар беруші психолог" білім беру бағдарламасын әзірлеу мүмкіндігін, педагогикалық бағыттағы барлық білім беру бағдарламаларына кәсіптік бағдар беру бойынша модуль енгізуді, стейкхолдерлерді үйлестіруді қамтамасыз ететін кәсіптік бағдар беру жөніндегі бірыңғай орган құру мүмкіндігін қарастыруды ұсынды.

Біздің елімізде кәсіби бағдар саласында мемлекеттік бағдарламалардың орны ерекше. Соның бірі - "Жаңа мамандықтар атласы" бағдарламасы.

BTS Education – "Қазақстанның жаңа кәсіптері мен құзыреттерінің атласы" жобасын және "EduNavigator" кәсіби бағдар беру платформасын әзірлеушілер жоба серіктестерінің бірі болып табылады. BTS Education және "Қазақстанның жаңа кәсіптері мен құзыреттерінің атласы" жобасының жетекшісі Нұрбек Саясат Атластың көмегімен жоғары сынып оқушыларының болашақ мамандықтарын таңдауға тамаша мүмкіндігі бар екенін атап өтті.

"Жаңа кәсіптер мен құзыреттердің атласы – бұл еңбек нарығын сыни түрде өзгертетін негізгі трендтерді терең талдаумен, алдағы 5-10 жылға арналған ұлттық экономиканың перспективалы салалары мен кәсіптерінің болжамды картасы", - деді Нұрбек Саясат брифинг барысында.

Ол ҚР Үкіметі белгілеген экономиканың 9 саласының атластары құрылғанын айтты, олар: тау-кен металлургия кешені, мұнай-газ саласы, ауыл шаруашылығы, көлік және логистика, машина жасау, АКТ, энергетика, туризм және құрылыс.

Басым 9 сала бойынша 463 мамандық егжей-тегжейлі сипатталған, оның ішінде 239 жаңа, 95 трансформацияланатын, 129 жоғалып бара жатқан мамандық.

Ол атласты әзірлеу аясында 2 мыңнан астам салалық сарапшылар, негізгі бейінді министрліктердің, ірі салалық қауымдастықтардың басшылары, отандық өнеркәсіптік компаниялардың топ-менеджерлері мен тәжірибелі қызметкерлері, білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінің өкілдері қамтылған.

Бұл бағдарлама жасөспірімдерге ұзақ мерзімді перспективаға мамандық таңдауға көмектеседі, яғни жұмыссыздық біртіндеп жойылады.

Атлас нәтижелері бойынша кәсіби бағдар беру сервисі әзірленді. Бұл ғылыми сынақтан өткен құралдар мен өзекті дерекқорлар (университеттер, мамандықтар, бос орындар, еңбек нарығының деректері) негізінде кәсіби даму мен білім берудің жеке траекториясын саналы түрде жоспарлауға мүмкіндік береді.

Тағы да бір осындай мемлекеттік жобалардың бірі "Профнавигация" жобасы.

"Азаматтық және құқықтық бастамаларды дамыту" ҚҚ өкілі Ернар Жақашев атап өткендей, жобаның міндеттері ретінде болашақ мамандықтардың халықаралық трендтеріне шолу жасау, жоғары сынып оқушылары үшін мансап құру алгоритмін әзірлеу, 20 мыңнан астам жоғары сынып оқушылары үшін Мамандық таңдау, мансап құру, ғылымның, бизнестің және мемлекеттік органдардың табысты өкілдерінен soft - skills дамыту бойынша онлайн-тренингтер өткізу анықталды.

"Профнавигация" жобасын іске асыру шеңберінде экономиканың жетекші салаларының мамандарымен және Қазақстанның және шетел университеттерінің жетекші жоғары оқу орындарының түлектерімен онлайн-кездесулер ұйымдастыру және өткізу, жоғары сынып оқушылары үшін оқыту онлайн-тренингтерін ұйымдастыру және өткізу, мамандық таңдау мәселелеріне арналған бейнероликтер шығару және жоғары сынып оқушыларының психологиялық диагностикасы мен тестілеуін ұйымдастыру және өткізу жоспарлануда.

Ол жобаны іске асыру кезінде 6 серіктестік келісім-шарт жасалғанын, оның шеңберінде "Болашақ" Қауымдастығы "International Academy of Emotional Intelligence" - пен бірлесіп, 16 облыста жалпы 18 535 орта мектеп оқушыларын қамти отырып, 79 тренинг өткізілді

"Тәуелсіздік Ұрпағы" жобасы да қазіргі таңда өз жұмысын атқаруда.

ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Жастар және отбасы істері комитетінің төрағасы Шахмардан Байманов мәліметінше, "Тәуелсіздік ұрпағы" жобасы - бұл еліміздің Тәуелсіздік жылдарында қол жеткізген жас қазақстандықтардың жетістіктерін дәріптеуге бағытталған имидждік жоба. Яғни, бұл қазақстандық "self-made жастардың" кәсіби қалыптасу тарихын алға жылжыту.

14 облысты, Нұр-сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларын қамтитын "Тәуелсіздік ұрпағы" жобасының мақсаты Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік жылдарында табысқа қол жеткізген жас қазақстандықтардың табысын насихаттау болып табылады. Жоба аясында барлық өңірлерден келген 500 жастың ең қызықты және шабыттандыратын табыс тарихы жиналады, олар мемлекеттік бастамаларды ілгерілетуге және іске асыруға, Қазақстан өңірлеріндегі мектеп, колледж және ЖОО оқушылары арасында мотивациялық коучинг-курстарға қатысады.

Ол атап өткендей, жобалар аясында жастар арасында табысқа жету және шығармашылық өзін-өзі көрсету мотивациясын қалыптастыру мақсатында 30 жеке бейнеролик түсіріледі [5].

Бұл жобалар әлі танымалдыққа ие болмаса да, мемлекетіміздің кәсіби бағдарға көп көңіл бөлуі қуантады. Мемлекеттік бағдарламалар арқылы жасөспірімдер, мектеп оқушылары мамандықтар туралы өздерінің білімдерін, ой-өрісін кеңейтіп ғана қоймай, әртүрлі салаларда ауқымды жетістікке жеткен тұлғалардан тәлім алады. Бұл әдіс оқушыларға мамандық таңдауда көп перспективаны көруге, мүмкіндіктерді қалт жібермей, пайдалануға септігін тигізеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Gerber, M., Wittekind, A., Grote, G., & Staffelbach, B. (2009). Exploring types of career orientation: a latent class analysis approach. *Journal of Vocational Behavior*, 75(3), 303-318.

2. Carl D. Perkins. Vocational and Technical Education Act. - 1984.

3. Bureau of Labor Statistics. Occupational Outlook Handbook. - 2015.

4. Администрация Санкт-Петербурга: “В России стартует обновленный проект по профориентации школьников «Билет в будущее»”: Официальный сайт: - Режим доступа: <https://www.gov.spb.ru/press/governor/221308/>

5. KAZINFORM МЕЖДУНАРОДНОЕ ИНФОРМАЦИОННОЕ АГЕНТСТВО: “Как осуществляется профориентация в организациях образования”: Официальный сайт: - Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/kak-osuschestvlyaetsya-proforientaciya-v-organizacijah-obrazovaniya_a3863458

ӘОЖ 373.3

Өтегенова Ә.А.

*М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУДА БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі таңда біз ақпараттық дамыған қоғамда өмір сүрудеміз. Ақпараттандырылған жағдайда өмір сүре отырып тұлғаның үйрене білуге және үйренуге ұмтылуына бағдар беріп, бастауыш сынып оқушыларының өмір бойы ізденуін ең басты қабілеттеріне айналдырып, өмір бойына азық боларлықтай білім нәрімен сусындату ұстанымын ұстануымыз тиіс. Біз интерактивті оқыту арқылы тұлғаның яғни бастауыш сынып оқушыларының азаматтық тұрғыдан білім, білік, дағдыларын қалыптастырып, жарқын келешекте өз мақсатына жетуіне, ой-толғауына, сыни ойлауларына мүмкіндік беріп және оқу белсенділіктерін арттыруға бағыт-бағдар береміз.

XX ғасыр екінші жарты жылдығында интербелсенді оқыту терминінің негізі бастау алған. Бірақ ғалымдардың айтуынша 1930 жылы француз ғалымы Рен Реванс «белсенді оқыту» терминін енгізді делінген. 1950-1960 жылдары интербелсенді әдіс гуманистік психология Концепциясында өз нұсқасы көрсетілген. 1975 жылы ағылшын ғалымы Ганс Фриц «Интерактивті педагогика» ұғымын енгізіп, оның педагогикалық процесстердің ішіндегі іс-қимылдың негізі екенін көрсетті. Кеңестік дәуір оқытушылары 1980 жылдан бастап топтық диалог нысанын тәжірибе жүзінде игеріп, интербелсенді оқыту әдісіне қолдана бастаған. 1980 жылдардың соңында бірқатар авторлар, оның ішінде В.А.Гузеев, М.В.Кларин, Е.С.Полат, В.А.Сластенин оқытудың әдістерін «Пассивті әдіс» (дәстүрлі әдіс) және «Активті әдіс», сондай-ақ «Интербелсенді оқыту» деп бөлді.

«Интерактивті оқу/оқыту» – бұл қолданысқа енгізілген жаңа ұғымдардың бірі болып келеді. Термин алғашында 1990 жылы педагогика әлемінде пайда бола бастады. Бұған байланысты әртүрлі нұсқалар бар. Интернеттің дамуымен бұл терминді көп ғалымдар өз зерттеулерінде байланыстырып жүр. Интерактивті оқыту әдісі басқада жаңа оқыту әдістерінің пайда болуымен тығыз байланысты, неге десек, онлайн сабақтар, қашықтықтан білім алу әдістері бұл жаңа әдістің пайда болуына негіз болып отыр.

Интерактивті («inter» - бұл бірігу, бірге, «act» - әрекет ету) - яғни бірлесе жұмыс жасауды, тығыз қарым - қатынаста болуды білдіреді, яғни бұл жерде тек оқытушы мен білім алушы ғана емес, білім алушылардың бір-бірімен жұмыс жасауы көзделген. Сонымен Интерактивті оқыту әдісі- үйренушілер мен үйретушілердің арасындағы оқытудың өзара белсенді жұмыс істеу әдісі [1,77 б.].

Бала белсенділігі туралы XVI – XVIII ғасырдағы негізделген алғашқы деректер (Я.А.Коменский, Ж.Ж.Руссо, А.Дистервег, К.Д.Ушинский және XIX ғасырда басқа да прогрессивті ұстаздардың қолдауы, физиологиялық және психологиялық деңгейде адам белсенділігінің мәнін әдіснамалық тұрғыдан (И.В.Сеченов, В.М.Бехтерев, И.П.Павлов, Л.С.Выготский, С.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев) бағалаушылықпен расталады. Осы зерттеулердің нәтижесінде тұлғаның белсенділігі оның табиғи жаратылыс жағдайы, сонымен бірге, тұлға іс-әрекет барысында қалыптасатындығы, іс-әрекет қандай болса, тұлға да сондай болады деген қорытындылар жасалынады. Демек, жеке тұлғаны жан-жақты дамыту үшін оқу белсенділігінің мәні ерекше.

Бала белсенділігінің ең алғашқы формасының бірі қарым-қатынас жасау белсенділігі. Бұл адамның бүкіл өмірінде дамитын белсенділік. Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес басқа адамдар мен қарым-қатынас жасау белсенділігінің мазмұны өзгеріп отырады. Мектеп жасына дейінгі балалар ересек адамдардың әрекеттеріне үңіле қарап, үйренеді, оларға еліктейді. Балалардың саналы түрде істейтін мұндай әрекеттерін ырықты немесе ерікті белсенділік дейді. Бұл жастағы балалардың үлкендердің әрекеттеріне және олармен өзара қатынас жасауға еліктеу рөлді ойындарды атқару барысында байқалады.

Білім негізі бастауыштан басталатыны бәрімізге белгілі. Бастауыш сынып оқушысы не нәрсені болса да білуге құмар, қолымен ұстап, көзбен көргенді ұнатады. Зейіндері тұрақсыз болғандықтан бір сарынды оқудан тез жалығады. Осы тұрғыда әр сабаққа жаңалық енгізу жұмыс тиімділігін арттырады.

Сабақ барысын шығармашылыққа негіздеу, шығармашылық тұрғыда оқушылардың толық ашылуына мүмкіндік беру.

Үйренушілердің тәжірибесі дегеніміз олардың өзіндік пікірлері мен көзқарастары, ойлары мен идеялары, тұжырымдары мен қорытындылары, дәлелдері мен уәждесі. Оқушылардың таным процесінде бір-бірімен озық тәжірибесімен бөліседі, міне осындай байланыста, қарым-қатынаста жаңа білім құрастырылып, саналы түрде игеріледі [2, 11 б.]

«Таным негізінде күмән жатыр» деп Сократ айтқандай, біз әр нәрсеге байыппен қарап, оның егжей-тегжейін білу үшін күмәнді сұрақтарымызға жауап тапқанда ғана сол зат туралы нақты түсінік таным қалыптасады.

Танымдық белсенділік дегеніміз – оқушының оқуға, білімге деген ынта - ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі. Мысалы ретінде мұғалімнің баяндап тұрған материалын түсіну үшін, оқушының оны зейін қойып тыңдауы, алған білімін кеңейтіп толықтыру үшін, өздігінен кітап оқуы, бақылау, тәжірибе жасау, жазу, сызу сияқты жұмыстар істеуі керек. Өйткені өтілген материалды саналы қайталауда, жаңадан білім алуда, оның жолдары мен дағдыларына үйренуде белсенділіксіз мүмкін емес. Яғни оқушылардың белсенділігі ауызша, жазбаша жұмыстарда, бақылау эксперименттер жүргізу жұмыстарында, бір сөзбен айтқанда, оқу үрдісінің барлық кезеңінде қажет дей келе оқушыға сыни ойлауға мүмкіндік береміз. Бұл жердегі сыни ойлау оқушының сыпайы түрде күмәндануі. Сыни ойлау мәнін байбына бару, зерделеу, жан-жақты қарастыру, терең бойлау деп келтірсек болады [3, 356 б.]

Баланың дамуы барысында таным қызығушылығы да артады. Мектеп жасындағы балалар заттарды түсіне, көлеміне, пішініне қарай ажырата бастайды, олардың құрлысын, пайдалану тәсілдерін үйренгісі келіп бастайды. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыруда сонымен қатар таным қызығушылығын қалыптастыру мұғалім сауаттылығымен шеберлігімен тығыз байланысты. Танымдық қызығушылықты одан әрі дамытуға мотив негіз болады. Белгілі бір ғылымға қызығу, мақсатқа айналу немесе бұрынғы қызығушылықтардың жаңа сипат алуы, оқу тәрбие процесінде оқушыда білім, дағды үнемі жаңғырып отыруына байланысты [4, 222 б.]

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық қызығушылықтарын арттыру мен оқу белсенділіктерін көтеру үшін сабақ барысында мына ерекшеліктер ескерілуі тиіс:

- мақсат қою кезеңі (нақты міндеттерді айқын сезіну);
- іс-әрекетті жүзеге асыруды жоспарлау, ең тиімді әдіс тәсілдерді таңдап алу;
- іс-әрекетті жүзеге асыру, оны орындау кезеңіне аса назар аудару. Әрекетті бақылау және қажет жағдайда әрекетті қайта орындау арқылы жүзеге асады.
- нәтижені тексеру, орын алған қателіктермен жұмыс, алынған нәтижені жоспарланған іс-әрекет моделімен салыстыру
- оқыту барысында жағымды ортада сабақты түрлендіріп оқыту;
- жағымды психологиялық климат құру;
- әрбір пікірді тыңдай білу, оны сыйлау және онымен санасу;
- оқу/оқыту әрекеті барысында әр оқушыны мүмкіндігіне байланысты мадақтап отыру.

Интерактивті оқыту бірлесе үйрену идеяларын ұстанғандықтан, бұл жерде әсіресе бірлескен топтық жұмыс әдістерінің маңызын айта кеткен жөн: олар өзін-өзі мен басқа адамдарды танудың тиімді құралы болып табылады, дүниетаным қалыптастырып, тұлғаның өзіндік дамуы мен басқалардың іс-әрекеттері мен олардың себептерін түсінуге ықпал жасайды. Топтық жұмыстар барлық сынып оқушыларының жұмысқа белсене қатысуын қамтамасыз етеді. Мұндай жұмыста оқушылар өздерінің коммуникативтік дағдыларын (тыңдай білу, ортақ шешім қабылдау, жанжалдарды болдырмау) іс жүзінде қолданады, өздері «ойнап шығады».

Интербелсенді оқытуда білім аушылар төмендегідей білім, білік, дағдыларға, үйренеді:

- терең ойлау, жеке рефлексиялық қабілеттердің дамыту;
- өз идеяларымен әрекеттерін талдау және оларға баға беру;
- ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін таңдап алу;
- ақпаратты жан-жақты талдау;
- өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру;
- пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеу;
- басқалармен тиімді қарым-қатынас құру, өзара әрекеттесу [5, 202 б.]

Бүгінде педагогикада «Сөз арқылы емес, әрекет арқылы үйрену/үйрету қажет!» деген ұстаным басым болып отыр. Іс-әрекет арқылы үйрену/үйрету- танымның ең тиімді тәсілі екенін баршамыз білеміз. Әр сабақта үйренушілер бұрынғыдай тек тыңдап және көшіріп қана қоймай, белсенді әрекеттер атқату арқылы терең және жүйелі ойлануға, ақпаратты өздігінен түсінуге, ақпаратты жан-жақты талдап керектісін ғана алуға, өз пікірлерін дәлелдеуге, шешім қабылдауға, сыныптастарымен тиімді қарым-қатынас қалыптастыруға және қиын мәселелерді шешуге машықтанады.

Интербелсенді оқытуда бастауыш сынып оқушылары қомақты нәтижелерге өзара қарым-қатынас пен әрекеттесу, бірлескен әрекеттер арқылы жететіндігін біледі, сол себепті де олар үйренудің нәтижесіне деген өз жауапкершіліктерін түсінеді. Сондықтан мұндай сабақтарда жағымды психологиялық климаттың, сенім атмосферасының алатын орны аса маңызды. Интербелсенді

оқуда/оқытуда оқытушы бұрынғыдай барлық күш-жігерін үйретуге жұмсамай, мектеп оқушыларының бірлесе отырып, өздігімен білім алуына, оқу белсенділігін арттыруға тиімді жағдайлар жасайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғарғы оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. Алматы, 2009. - 77 б.
2. Әлімов А. Оқытудағы нтербелсенді әдіс- тәсілдер. Астана. 2014. – 11 б.
3. Мынбаева А.К, Садвакасова З.М Инновационные методы обучения, Или как Интересно преподавать. Седьмое издание. Алматы. 2012. - 356 б.
4. «ӨРЛЕУ» Біліктілікті арттыру ұлттық орталығы акционерлік қоғамының филиалы Ақтөбе облысы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты «Білім берудің жаңа парадигмасы: SMART-мұғалімнен SMART-мектепке» тақырыбындағы облыстық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. 222 б.
5. «Қазіргі заманғы білім берудегі инновациялық бағыттар» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы қ., 4-5 ақпан 2016. - 202 б.

УДК 37.012

Кадырова Г.К.

*Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова,
г. Актөбе, Казахстан*

ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

Современные требования к владению иностранным языком в вузе предусматривают наличие у будущих специалистов иноязычной коммуникативной компетенции. Он определяется как определенный уровень владения языком, речевыми и социокультурными знаниями, навыками и умениями, который позволяет допустимо и целесообразно варьировать свое коммуникативное поведение в коммуникативном ключе в зависимости от функциональных предикторов иноязычного общения и создает основу за квалифицированную информационную и творческую деятельность в раз. Структура и уровни иноязычной коммуникативной компетенции студентов соотносятся с готовностью студента использовать возможности иностранного языка для профессионального самообразования [1]. Когнитивный уровень развития данной компетенции (педагогические и лингвистические знания) предполагает развитие теоретической готовности, операциональный (иноязычные коммуникативные навыки) - формирование технологической готовности, личностно-профессиональный (качества педагога и опыт практикоориентированное иноязычное общение) раскрывается через профессиональную и личностную готовность студента, личных областях.

Требования к профессиональной коммуникативной компетентности будущих учителей иностранного языка включают такие качества речи и речевого поведения, как правильность, точность, ясность, выразительность, богатство языка; логика, аргументация, доказуемость заданных условий, умение отстаивать свою точку зрения в споре; умение слушать собеседника, тактичность, внимательность; умение строить стратегию речевого поведения в различных ситуациях.

В результате весь комплекс форм и методов развития коммуникативной компетентности студентов должен быть направлен на приобретение речевых навыков, позволяющих эффективно решать профессиональные (в данном случае педагогические) задачи.

К основным принципам коммуникативно-ориентированного социокультурного воспитания студентов в условиях иноязычного общения относятся следующие:

- принцип интенсивной интеллектуализации учебно-коммуникативной деятельности студентов;
- принцип учета профилей подготовки специальностей на языковых факультетах;
- принцип баланса учебной и внеучебной деятельности студентов в освоении правил межкультурного общения;
- принцип гуманистической психологической составляющей иноязычного педагогического общения.

Социокультурный подход к языковому образованию заключается в том, что коммуникативно-ориентированное обучение английскому языку как средству межкультурного общения тесно связано с интенсивным использованием его как средства познания: мировой культуры, национальных культур и социальных субкультур народов страна изучаемого языка и ее отражение в образе и стиле жизни; духовное наследие и историческая память страны и народа; способ достижения межкультурного взаимопонимания.

Социокультурное образование в процессе изучения английского языка в первую очередь направлено на:

1) Развитие мировоззрения учащихся и их восприятия истории человечества, своей страны, восприятие себя как носителя национальных ценностей, понимание взаимозависимости между личностью и людьми;

2) Развитие коммуникативной культуры студентов, их духовного потенциала, мировоззрения, осознания ответственности за свое будущее, будущее своей страны;

3) обучение этически приемлемым формам самовыражения в обществе;

4) обучение этике дискуссионного общения и этике взаимодействия с людьми, имеющими разные взгляды;

5) Развитие потребности в образовании [2]. Социокультурное образование в процессе изучения английского языка является составной частью языкового образования с формированием у студентов интегративных навыков общения на этом языке во всех формах организации образовательного процесса.

Методические подходы к формированию иноязычной компетенции студентов

Первый - деятельностный подход, который рассматривается в контексте личностно-деятельностного подхода, основанного на представлении о деятельности субъекта учебного процесса. Этот подход ориентирован не только на обучение, но и на способы обучения, конструкции и способы мышления, развитие познавательных сил и творческого потенциала учащегося [3]. Речевая деятельность выступает как объект учебного процесса, представленный совокупностью речевых актов. Личностный компонент помещает студента как личность в центр обучения с его мотивами, целями и уникальными психологическими особенностями.

Следующий подход - Контекстно-ситуативный методологический подход к изучению английского языка развивается Вербицким и др. По мнению Вербицкого, контекст играет важную концептуальную роль во всех процессах психики, сознания и деятельности при таком подходе [4]. Контекст – это система внутренних и внешних условий поведения и деятельности человека, которая влияет на восприятие, понимание и преобразование субъектом определенной ситуации, придавая смысл и значимость этой ситуации в целом и ее компонентам.

Для обеспечения полноценной реализации коммуникативной задачи лучше использовать различные виды коллективной и дифференцированной работы на уроке, обмениваться информацией и результатами речевой деятельности учащихся, давая определенный объем новой информации. При обучении студентов иностранному языку важно учитывать два момента: недостаточное понимание учащимися и преподавателями специфических реалий страны изучаемого языка; интерес студентов к особенностям социального поведения иностранцев в различных ситуациях.

Третий методический подход, получивший название «коммуникативного», понимается как система обучения, смещающая акцент с цели «обучения речевой деятельности» на «обучение общению» [5]. В то же время общение определяется в литературе как односторонний процесс передачи информации от субъекта к объекту. Коммуникативная задача осуществляется путем формирования языковых и речевых навыков чтения, аудирования, говорения, письма, в конечном итоге обеспечивающих владение языком и общение в контексте иноязычной среды (учебной, профессиональной, бытовой, социокультурной).

Иноязычная коммуникативная компетентность студента выступает как общая, неуловимая в обучении ситуативная цель. Оно предполагает такое владение языком, которое по своим лингвистическим параметрам приближается к языку носителей языка; поэтому устная и письменная формы обучения должны отличаться корректностью, разобщенностью, стилистической адекватностью, соответствием ситуации общения. Таким образом, иноязычную коммуникативную компетенцию можно трактовать как цель и, как следствие, результат обучения иностранному языку.

Суть интерактивного обучения заключается в том, что процесс обучения организован таким образом, что практически все учащиеся вовлечены в процесс обучения. Совместная деятельность студентов в процессе усвоения учебного материала означает, что каждый студент вносит свой особый дифференцированный вклад, при этом происходит обмен знаниями, идеями и способами деятельности. Причем это происходит в атмосфере доброжелательности и взаимной поддержки, что позволяет не только получать новые знания, но и развивать познавательную деятельность, доводить ее до более высокой формы сотрудничества и сотрудничества.

Использование интерактивных технологий на уроках английского языка предполагает организацию и развитие такого диалогического общения, которое приводит к пониманию, взаимодействию и совместному решению учебных задач.

Интерактивная форма обучения предполагает разные методы: метод проблемного изложения; презентации, дискуссии, тематические исследования, групповая работа, мозговой штурм, метод критического мышления, викторины, мини-исследования, деловые игры, ролевые игры, метод анкетирования и другие. Примерами такого обучения могут быть следующие: обсуждение текста, метод викторины, работа с документами и источниками информации, анализ письменной работы однокурсника, метод конкретных ситуаций и др. В рамках использования учебного дела в играх моделируются различные стороны профессиональной деятельности учащихся, обеспечивающие условия комплексного применения имеющихся знаний языка, совершенствования иноязычных навыков

и более полного владения английским языком как средством профессионального общения и предмет исследования, в котором происходит реализация ролей и различных игровых предметов [6]. Существуют также различные модификации деловых игр: имитационные, оперативные, ролевые, «бизнес-театр», психо- и социодрама.

В качестве интерактивной технологии обучения английскому языку можно выбрать языковой портфель. Это новый метод обучения, позволяющий развивать продуктивную деятельность, а также личностное развитие студента как субъекта образовательного процесса. Языковой портфель можно определить как набор рабочих материалов, в которых отражен результат учебной деятельности студента в той или иной области английского языка, а также опыт учебной деятельности в этой области.

Кейс-стади - это метод активного изучения жизненных ситуаций, основанный на организации дискуссий по конкретным вопросам. Обучаемым предлагается разобраться в ситуациях профессиональной деятельности, которые требуют решения той или иной задачи. Кейс-метод особенно успешно применяется только в сочетании с другими методами обучения иностранным языкам (моделирование, системный анализ, мысленный эксперимент, проблемный метод, метод классификации, игровые методы, «мозговой штурм» и дискуссия).

Метод «Мозговой штурм» происходит от английского слова «Мозговой штурм» - мозговая атака и представляет собой так называемый «банк идей» - метод обучения, стимулирующий интеллектуальные творческие и познавательные способности учащихся. Его цель - организовать коллективную познавательную деятельность учащихся с целью нахождения наибольшего количества нетрадиционных способов решения задач за счет освобождения участников от инерции мышления и стереотипов; стимулировать творческую активность; продемонстрировать преимущества коллективного поиска решения сложных задач, полезность сотворчества учителя и учащихся; возможность наилучшего сочетания интуитивного и осознанного использования полученных знаний. Интерактивная деятельность студентов предполагает совместное решение сложных проблем на основе анализа обстоятельств и соответствующей информации, а также предполагает возможность альтернативного мнения и принятия разумных решений путем обсуждения.

Преподаватель не дает готовых знаний, а побуждает учащихся к самостоятельному поиску. Деятельность педагога уступает место активности обучаемых, ведь его задачей является создание условий для реализации их инициативы, активности и творчества.

Интерактивные технологии обучения позволяют одновременно решать несколько задач. Самое главное, они позволяют усвоить учебный материал и включить в учебный процесс мотивационную сферу студента, иными словами, обучаемые испытывают интерес во время занятия; у них также развиваются творческие способности, способность к дальнейшему саморазвитию и самообразованию, коммуникативные навыки; помогают установить эмоциональные контакты между обучаемыми; реализуют воспитательные задачи, так как приучают учащихся работать в команде, прислушиваться к товарищам. Использование интерактивных методов в обучении снимает их нервное напряжение; дает возможность изменить форму своей деятельности, сосредоточить внимание на ключевых вопросах темы.

Список литературы

1. Морозова А.Л. Педагогические основы развития иноязычной коммуникативной компетенции студентов неязыковых факультетов педагогического вуза (Неопубликованная кандидатская диссертация). Томский государственный университет, Томск, Российская Федерация, 2010.
2. Попова Т.П. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции студентов 1 курса заочного отделения языкового вуза (английский язык: Приложения) (Неопубликованная кандидатская диссертация). Нижегородский государственный лингвистический университет, Нижний Новгород, Российская Федерация, 1999.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции. Результат новой парадигмы образования. Высшее образование сегодня, 2003. - № 5. - С. 35-41.
4. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения: Материалы четвертого заседания методического семинара 16 нояб. 2004. Москва, М.: Исследовательский центр качества подготовки.
5. Федотова Н.Н. Профессиональный потенциал выпускников. Человеческие ресурсы, 1999. - № 1(2). - С. 14-16.
6. Пешня И.С. Интерактивные технологии обучения как инструменты профессиональной компетентности курсанта военизированного учреждения. Иркутск, 2010.

ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ EDUTAINMENT ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Қазіргі заманғы білім беру соңғы техникалық жетістіктерді ескеретін жаңа білім беру технологияларын қолдануды және дамытуды талап етеді. Компьютер, интернет, әлеуметтік желілер, мультимедияны оқыту құралы ретінде пайдалану танымдық үрдістерді жандандыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде білім беру процесінің жоғары тиімділігін анықтайтын тұрақты оқу мотивациясын қалыптастыруға ықпал етеді. Отандық және шетелдік педагогикада заманауи техникалық оқыту құралдарын, соның ішінде компьютер, мультимедиа, видео тізбегін және т.б. қолдануға негізделген оқытудың жаңа технологияларына қызығушылық артып келеді. Оқыту психологиясы тұрғысынан мұндай білім беру технологиялары студенттерді оқу процесіне белсенді қатыстыруға және оқу материалын тиімді игеруге көмектеседі.

Қоғамның дамуы жаңа ақпарат көлемінің өсуімен тығыз байланысты. Алайда ол ақпарат тез ескіріп, өз өзектілігін жоғалтуы мүмкін. Осылайша, пайдалы және қызықты білім алу қиындай түседі. Сондықтан оқу үрдісінде жаңа технологиялардың рөлі артады. Бұл құралдар, технологиялар оқу үрдісін қызықты әрі пайдалы әрекетке айналдырады. Шетелдік ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде «эдютейнмент» технологиясының педагогикалық ерекшеліктерін зерттеуге ерекше көңіл бөлініп келеді.

«Эдютейнмент» термині ағылшын тіліндегі «education және «entertainment» деген екі сөзден құралған, яғни ойын сауық немесе көңіл көтеру арқылы оқу деген мағынаны береді. Эдютейнмент - бұл оқыту психологиясы, ойын форматы, визуалды материалдар, ақпараттық және коммуникациялық технологиялар принциптеріне негізделген заманауи педагогикалық инновация. Эдютейнменттің мақсаты білім алушылардың білімді игеру, дағдыларын қалыптастыру мен іскерлігін дамытуды барынша фасилитациялау, қызығушылыққа, оның субъектілері мен оқыту пәні арасындағы эмоционалды өзара қарым-қатынасқа, мотивацияның жоғары деңгейіне баса назар аударатырып, оқыту процесін ұйымдастыру болып табылады [1, 238 б.].

Бастапқыда эдютейнмент дәрістер, семинарлар мен шеберлік сыныптар өткізудің еркін түрі болды, оның барысында оқытушы мен студенттер тең дәрежеде қарым-қатынас орнатып, бейресми түрде ақпарат алмасты. «Эдютейнмент» ұғымы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың, оның ішінде интернеттің дамуымен ғылыми түрде айқындала бастады және әртүрлі білім беру жобаларын, көпшілік дәрістерді, видео семинарларды және т.б. жүзеге асырудың платформасына айналды.

Шетелдік зерттеушілер қазіргі білім берудің барлық мүмкіндіктерін барынша іске асыруға ықпал ететін ойын-сауық және білім беру ортасын құруды эдютейнмент технологиясының ерекшелігі ретінде сипаттайды. Дж.Куртин атындағы Австралия университетінің профессоры Р.Донован жайлы, жағымды білім беру ортасын құруға ықпал ететін психологиялық кедергіні жеңуге назар аударатырып, эдютейнмент технологиясы оқу материалын ұсынудың дәстүрлі емес, қызықты формасына байланысты оқу үрдісінде туындайтын стресстік жағдайларды шеше алатындығын баяндайды. Ал итальяндық профессор М.Эддис эдютейнмент технологиясы оқытылатын пәнге деген қызығушылықты арттырып, оны терең игеруге көмектесетіндігін қарастырған. Д.Букингем (Кембридж университеті) және М.Скалтон (Гарвард университеті) технологиядағы оқытудың дәстүрлі және эксперименттік формалары мен әдістерін үйлестіруге назар аударады. Зерттеушілер эдютейнментті толық оқу модульдерін жасау кезінде қолдануға болатынына сенім білдірген. Ю.Немец пен Й.Трна (Макарек атындағы университет, Чехия) эдютейнмент технологиясының мүмкіндіктері мен ауқымы кең, мұражайлар, демалыс орталықтары, т.б. қызықты білім беру принципі бойынша жұмыс істей алады деп есептейді [2, 62 б.].

Эст дэ Фоссард (Дж.Хопкинс университеті) эдютейнмент тұжырымдамасына тән үш компонентті ажыратады:

- негізділік: білім алушыларға өз еңбегінің нәтижелерін (негізділігін) бірден көруге мүмкіндік береді.

- қосымша оқыту: өздік жұмысты қолдану мүмкіндіктері мен формалары артып келеді, бұл мотивацияға оң әсер етеді.

- таратылған оқыту: білім алушылар өздеріне ыңғайлы уақытта білім беру ресурстарына кеңінен қол жеткізу (үлестірілген оқыту) арқылы білім ала алады [3].

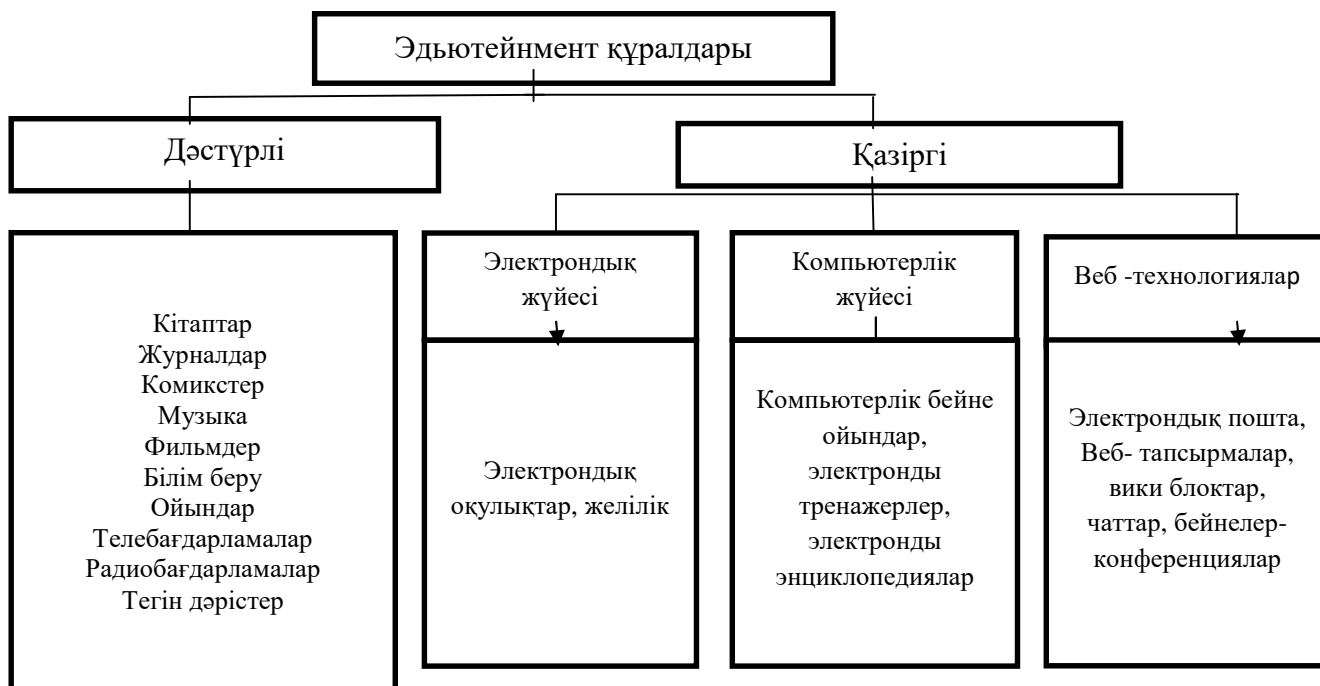
Н.А.Кобзева оқу үрдісін ыңғайлы жағдайда ұйымдастыруға назар аударады, ол білімді игерудің тиімділігіне әсер ететіндігін, технологияны қолдану дидактикалық, технологиялық оқыту және бақылау құралдарын кешенді пайдалану арқылы нәтижеге қол жеткізуге кепілдік беретіндігін қарастыра отырып, мынадай анықтама берген: «Edutainment-бұл қазіргі заманғы техникалық және дидактикалық оқыту құралдарының жиынтығы ретінде қарастырылатын, ойын-сауық арқылы оқыту тұжырымдамасына негізделген оқыту технологиясы» [4].

1 кесте – Н.А.Кобзева бойынша эдьютейнмент технологиясының сипаттамасы

Мақсаты	технология атауына сәйкес оқыту, білім беру және ойын арқылы оқу үрдісіне тұрақты қызығушылықты сақтау
Технологиялық процесс элементтерінің (қатысушыларының) болуы:	басқарушы, үйретуші (оқытушы), білім алушылар
Оқу процесін аудиториялық және аудиториядан тыс ұйымдастыруды жоспарлау мүмкіндігі:	әр түрлі тәсілдерді қолдану: сөзжұмбақтарды шешу, сөз іздеу, анаграмма, ассоциативті схема, пікірталас, ойын және т.б.;
Әр түрлі заманауи құралдар, оқыту әдістері жиынтығы	компьютерлік, үстелдік және бейне ойындар, бейнефильмдер, музыка, веб-сайттар, мультимедиалық бағдарламалар және шығармашылық негізі бар және қойылған мақсаттарға қол жеткізуге ықпал ететін басқа да құралдар
Технологияның басқарылуы (қол жеткізілген нәтижелерді түзетудің диагностикалық құралдарының болуы):	білім алушылардың білімін, дағдыларын, іскерлігін, тәжірибені меңгеруін, қабілеті мен дайындығын айқындайтын критерийлер
Қолданылуы	мектепте, университетте немесе кәсіптік оқу орнында, жеке тұлғаларға немесе топтарға арналған оқу ортасында, қашықтықтан оқыту жүйесінде және т.б.
Жүйелілік	әдістер мен құралдарды қолданудың өзара байланысы, логикасы мен дәйектілігі
Мақсатқа қол жеткізудің кепілдігі	педагогикалық шарттармен, оқу материалдарын өңдеуге шығармашылық көзқараспен, оқу үдерісі технологиясының барлық компоненттерін сақтаумен қамтамасыз етіледі

Эдьютейнмент технологиясымен жұмыс барысында оның заманауи құралдарын пайдалану тиімді.

1 сурет - Эдьютейнмент құралдары

«Эдьютейнмент» технологиясы бойынша тапсырма үш педагогикалық қағидаға сәйкес болуы керек: теорияның тәжірибемен байланысы, жүйелілік және қолжетімділік.

- Теорияның тәжірибемен байланысы принципіне қол жеткізу үшін тәжірибеге бағытталған тақырыптарды зерттеу, қарым-қатынас диалогын қамтамасыз ету ұсынылады. Проблемалық-іздеу және зерттеу тапсырмалары теорияны тәжірибемен байланыстырудың тиімді құралы болып табылады.

- Жүйелілік принципі білімді жүйелілік деңгейіне жеткізуді талап етеді, сондықтан оқылатын материалға қайта оралып, оның негізінде жаңа тақырыптарды меңгеру керек.

- Қолжетімділік принципі тапсырмалардың күрделілігі оқушылардың жас ерекшеліктеріне, дағдылары мен іскерліктеріне сәйкес келеді деп болжайды. Материалды көрсету қарапайымнан күрделіге қарай болуы керек [5].

Қорытындылай келе, эдьютейнмент технологиясын зерттеушілердің барлығы дерлік оны білім беру процесін түрлендіріп қана қоймай, білімді игеруді сапалы түрде жақсартатын заманауи тиімді технология деп санайды. Сондықтан дәстүрлі және инновациялық оқыту әдістемесінің үйлесімі оқу материалын әртараптандырады, студенттердің сабаққа деген қызығушылығын арттырады, сонымен қатар олардың коммуникативті белсенділігі мен ішкі уәжін дамыта алады. Эдьютейнмент технологиясын әзірлеу мен қолданудың негізгі мәні - білім қарапайым, түсінікті, қол жетімді және қызықты түрде беріледі. Осы технологияның көмегімен жаңа білім алу немесе бұрыннан бар білімді нығайту, көптеген салаларда дағдылар мен іскерліктерді дамытуға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Самойлов А.С. Использование элементов технологии «эдьютейнмент» с целью развития аксиологической направленности профессионального мышления будущих учителей. Педагогические исследования и современная культура: Сборник научных статей Всероссийской интернет-конференции с международным участием, 22-25 апреля, 2014. СПб., РГПУ им. А.И. Герцена. – С. 237-241.
2. Богданова О.А. Эдьютейнмент как особый тип учения // Вестник МГПУ, 2014. - №4 (30). - С. 61-65.
3. Хангельдиева И.Г. Эдьютейнмент как философия и интегрированно-креативная технология современного образования // Aktuální Pedagogika, 2016. - №1. – С. 13-17.
4. Кобзева Н.А. Edutainment как современная технология обучения. Ярославский педагогический вестник, 2012. - № 4 (III) (Психолого-педагогические науки). - С. 192-195
5. Дьяконова О.О. Понятие эдьютейнмент в зарубежной и отечественной педагогике. / Сибирский педагогический журнал, 2012. - № 6. - С. 6-12.

ӘОЖ 373.2

Қуанышева М.А.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН АТА-ӘЖЕЛЕРДІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Отбасы қандас туыстық және ортақ өмір арқылы біріккен адамдар тобы ретінде қарастырылады. Әдетте, зерттеулер балалар мен ата-аналардан тұратын нуклеарлық екі ұрпақты отбасын қарастырады. Отбасындағы балалардың басты тәрбиешілері ата-ана болып саналады. Дегенмен, бала тәрбиесінде аға ұрпақ – ата-әжелер маңызды рөл атқарады, олар кейде бұл процеске ата-анадан да көбірек араласады.

Аға ұрпақ өкілдерінің көпшілігі үшін қарым-қатынас және әлеуметтік байланыс шеңбері тарылып, отбасы мүшелері өзара әрекеттесудің негізгі субъектілеріне айналады.

Аға ұрпақ-тарихи оқиғалардың куәгері және қатысушысы, отбасы мен отбасылық дәстүрлер туралы ақпарат тасымалдаушысы. Ата-әжелер немерелеріне өздерінің балалық, жастық шағы, балалардың ата-анасының балалық шағы туралы әңгімелерімен бөлісіп, отбасының тектілігін айтып беруге уақыттары жеткілікті. Балалар мен ата-әжелер арасындағы қарым-қатынас өте мазмұнды болуы мүмкін. Мұндай қарым-қатынас барысында балалар өз отбасының өткенін жақсырақ біле алады, адам өмірі мен табиғатының әртүрлі құбылыстарымен ой-өрісін кеңейтеді. Аға ұрпақ өмірінің негізгі кезеңі отбасылық тәрбиенің халық ауыз әдебиеті, ертегілер, ойындар арқылы жүзеге асырылған сәтін түсті. Қазіргі уақытта ата-аналар бұл мүмкіндікті жеткіліксіз пайдаланады, өйткені қазіргі заманғы компьютерлік ойындар әдеттегі ойындарды алмастырды. Балалар мен ата-аналар арасындағы ойын және тікелей байланыс азайды. Ата-әжелер ата-аналарға қарағанда заманауи ақпараттық технологияларды білебермейді және дәстүрлі білім беру әдістерін қолдануға бейім болып келеді. Танымдық бағытпен қатар ата-әжелермен қарым-қатынас жасау да этикалық сипатта болуы мүмкін. Ата-әжелер мен балалар арасындағы қарым-қатынас әлдеқайда мейірімді болып табылады. Оларда ата-анаға қарағанда даналық, байсалдылық, адалдық сияқты қасиеттер басымырақ. Үлкендер өмірге деген көзқарастарын балаларға жеткізеді, рухани құндылықтармен таныстырады. Соғыс кезіндегі өмірдің қиындығын, отбасының, көрші-қолаңның, бүкіл халықтың ауыз біршілігін айта алатын арғы әжелер мен арғы аталар ерекше рөл атқарады. Осылайша, оқиғалар, отбасы мүшелері, отбасы жәдігерлері туралы ақпарат ұрпақтан ұрпаққа беріледі.

Кейбір жағдайларда ата-әжелер жас ұрпаққа қаржылай көмек көрсетеді. Жас отбасылар көбінесе балаларды асырауға байланысты қаржылық қиындықтарға тап болады. Мұның себебі, әдетте, жалақының төмендігі, тұрғын үй, автокөлік несиелерінің болуы. Сонымен қатар, толық емес отбасылардың саны артып келеді, онда әйел адам өзін және балаларын барлық қажеттіліктермен толық қамтамасыз ете алмайды. Мұндай жағдайда өмірден орын алған, дүние-мүлкі бар, жасы бойынша зейнетақы алатын, жеткілікті қаражат жинаған ата-әжелер көмекке келеді. Әдетте, ата-әжелер

балалардың анасы мен әкесі жағынан да материалдық қолдау көрсетеді, бірақ кей жағдайда бір жақтағы ата-әжелер балалардың өміріне мүлдем араласпауы мүмкін.

Батыс Еуропа мен Америка Құрама Штаттарында ата-әжелер дәстүрлі түрде бос уақытты өткізеді, балаларды қандай да бір бірлескен іс-әрекетке, рекреациялық функцияға тартады, өйткені олардың өмірлік тәжірибесі мол, олармен бөлісе алады және өскелең ұрпаққа моральдық қолдау көрсетеді. Қазақстанда ата-әжелер бірге уақыт өткізумен қатар, бала тәрбиесіне қатысты кеңестер беріп, бұл процеске өздері де тікелей араласады. Көбінесе олар күтуші рөлін атқарады, өйткені балалардың ата-аналары жұмыстан босай алмайды. Балаларды тәрбиелеуге көмектесудің мұндай әртүрлі тәсілдері әртүрлі елдердегі менталитеттің ерекшеліктерімен байланысты. Батыс елдерінде есейген балалар ата-анасынан тез бөлініп, тәуелсіздікке ие болады, жас отбасылар көбінесе ата-әжесінен жыраққа тұрып, демалыс және мереке күндері бір-бірімен кездеседі. Қазақстанда Батыстағыға қарағанда, мүшелері бірге тұратын үш буынды отбасылар жиі кездеседі. Дегенмен қазіргі батыс ғалымдары немере тәрбиесіндегі аға ұрпақтың рөлінің күшеюін атап өтуде.

Ата-әжелер мен немерелер арасындағы қарым-қатынас балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасқа қарағанда жылы, достық сипатқа ие. Ата-әжелер балаларын ата-аналарға қарағанда жиі еркелетеді. Ал, ата-аналар балаларға көбірек тәлім-тәрбие, сабақ береді.

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудегі аға буын рөлінің маңыздылығы күмән тудырмайды. Алайда, бүгінгі таңда мектеп жасына дейінгі балаларда аға ұрпаққа, олардың ата-бабаларына құрметпен қарауды қалыптастыру мәселесі өткір тұр. Қазіргі қоғам дамуының тенденциялары адами адамгершілік құндылықтардың артта қалуы. Соңғы жылдары отбасы институтының ыдырау проблемасы ғана емес, сонымен қатар отбасындағы қарым-қатынас мәселесі, атап айтқанда, үлкендерді, әсіресе, қарттарды құрметтеу проблемасы орын алуда.

Мектеп жасына дейінгі үлкен жастағы балалардың аға ұрпақтан берілген құндылықтарды қабылдау үшін жеткілікті тәжірибесі мен даму деңгейі (психикалық, тұлғалық) бар. Мектеп жасына дейінгі үлкен жастағы балалардың отбасы мүшелеріне қатысты белгілі бір идеялары, құндылық бағдарлары, адамгершілік ұстанымы бар, балалар өздерінің және айналасындағылардың іс-әрекеттерін, істерін бағалай алады, жақын туыстарына қатысты мінез-құлқын қалыптастырады.

Баланың отбасы әлемінің бейнесін қалыптастыруға отбасы мүшелерінің бір-бірімен, ата-аналармен және ата-аналармен қарым-қатынасы айтарлықтай әсер етеді [1, 79 б.]. Мысалы, егер отбасында ата-аналар мен ата-аналардың арасында айқын қақтығыс болса және қарым-қатынасты нақтылау баланың қатысуымен жүрсе немесе ересектер бір-біріне бала туралы өз пікірлерін білдіріп, оны шартты қарсыласқа қарсы қоюға тырысса, бала жанжалдың бір жағында тұра алады. Бала өзі үшін үлкен беделге ие жағында тұрады. Сонымен, егер анасы әжесінің ыңғайсыз, ыңғайсыз екенін айтса, онда бала осылай ойлайтын оқиғалардың нәтижесі болуы мүмкін, мүмкін ол әжесін мазақ етіп, анасының мінез-құлқын қайталайды немесе өз шығармашылығын әкеліп, әжесіне қарсы өзінің теріс әрекеттерін жасайды. Ал, керісінше, отбасында үйлесімді қарым-қатынас орнаса, отбасының барлық мүшелеріне деген сүйіспеншілік пен құрмет көрсетілсе, бала жастайынан отбасының құндылығын өзі үшін сіңіреді [2, 204 б.].

Шындығында, отбасында үлкендер арасында тәрбие мәселесінде жасырын немесе айқын бақталастық бар. Ата-аналар да, отбасының аға буыны да бір-бірінің тәрбиелік рөлінің орындалуына мұқият қарайды, белгілі бір дәрежеде субъективтілікпен әрқайсысының тәрбиеге қосқан үлесін бағалайды, отбасы ұжымының басқа мүшелерінің балаға әсерін реттейді. Бұл жағдай мектеп жасына дейінгі балалардың жан-жақты интеллектуалдық және тұлғалық дамуы міндеттерін жүзеге асырушы ретіндегі отбасы институтының беріктігін әлсіретеді.

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балаларда аға ұрпаққа құрметпен қарауды қалыптастыру мәселесі бар деп қорытынды жасауға болады. Оны шешу үшін балалармен ғана емес, отбасымен де жан-жақты өзара әрекеттесу қажет. Қиындықтар кейбір отбасылардың жабық жүйе болғандықтан мамандармен байланысуға мүдделі еместігінде болуы мүмкін. Педагогика және психология саласының мамандары қарастырылып отырған мәселені шешуде отбасымен жұмыстың принциптерін, шарттарын, кезеңдерін қарастыратын технологиялық тәсілді қолдану қажет деген ой туындайды.

Ұрпақтардың бірлесе өмір сүруі – кейде қатал да қасіретті, кейде қуаныш сыйлайтын, адамдар арасындағы қарым-қатынасты байытатын тұлғалық жетілу мектебі. Басқа жерде емес, мұнда адамдар өзара түсіністікті, өзара төзімділікті, құрмет пен сүйіспеншілікті үйренеді. Ал аға ұрпақпен қарым-қатынастың барлық қиындықтарын жеңе білген отбасы балалардың әлеуметтік, эмоционалдық, адамгершілік және психикалық дамуына үлкен мән береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Дыбина О.В. Взрослый как пример для подражания в полоролевом воспитании детей / О.В. Дыбина // Общество: социология, психология, педагогика. 2016. - № 5. - С. 79–84.
2. Халилов Г.А. Роль старшего поколения в процессе социализации личности в семье // Вектор науки ТГУ. Серия: педагогика, психология. 2014. - № 1. - С. 202–205.

AUTHENTIC MEDIA MATERIALS AND ELEMENTS IN THE INTEGRATIVE MODEL OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING

At the present stage of development of society, the study of a foreign language is of particular importance. One of the most effective and creative ways of teaching a foreign language is the use of media materials. We consider a media material as any video work recorded on an electronic media (or reproduced via the Internet), combining visual and sound series, characterized by situational adequacy of language means, naturalness of lexical content and grammatical forms. Modern approaches to learning state that a person is actively and willingly ready to receive information independently, interacting with his environment. This is much more interesting than waiting for the moment when the information will be transmitted directly to him [1].

In foreign literature, for authentic materials, there is the concept of "real texts", which refers to materials created for native speakers. Authentic materials, when used correctly in teaching, can improve foreign language skills, although they are not specifically designed for teaching a foreign language. Turning to the interpretation of the concept of authentic material, we see different approaches. Foreign scientists have widely considered this phenomenon. For example, the approach of Ron Oliver and Janice Herrington emphasizes the new term "authentic learning", a term that is directly related to the real life of students and is designed to prepare them to face real situations.

Another approach was proposed by David Nanen and Ronald Carter, who defined authentic materials as ordinary texts not prepared specifically for the purposes of language teaching. In support of his position, Robert Jordan gave a similar definition of an authentic text as a text not specifically intended for pedagogical purposes. Eric Jacobson suggested calling authentic materials those materials that are used in the classroom in the same way as they could be used in real life. Ferit Kilikya believes that authentic material is material whose language correlates with the real language and its use in the community. He added that the English language presented in the classroom should be authentic and not artificially reproduced for educational purposes. This usually involves using materials containing a language that is naturally used in communication by native speakers. According to the definition proposed by Jerry Gebhard, authentic materials include everything that is used for communication. They can be presented in the form of newspapers, magazines, TV or radio shows, films, songs, advertisements.

In the practice of teaching English with the help of authentic materials rich in internal content and motivating the active speech activity of interlocutors, various goals of competence are realized. The potential of learning through authentic films in a communicative approach to language learning is obvious. Authentic media material offers the most accurate representation of the language of all available means, since the speaker's language is closely related to a specific language situation, and its communicative element is represented by a number of visually encoded non-verbal signs (poses, facial expressions, gestures). The teacher should always use both non-standard forms of work and include new techniques and methods of teaching a foreign language in the educational process. It is also important to resort to new technical assistants of the teacher. All this is necessary for the formation of a stable positive motivation for a foreign language in younger schoolchildren and achieving the most optimal level of assimilation of educational material [2].

In this regard, the following advantages of using authentic media materials can be distinguished:

1. To attract more attention of students to the language being studied;
2. Increasing motivation to learn a foreign language;
3. Provide teachers with a huge layer of material for teaching speech and vocabulary, developing listening skills;
4. Provide students with information about the culture of the country of the language being studied;
5. Immersion in the language environment of the language being studied, the life and life of native speakers of this language.

Using video in the lesson helps to solve the following tasks:

1. Increase motivation to learn;
2. Creating a comfortable learning environment;
3. Promotes the intensification of learning;
4. Increases the activity of the student;
5. Creates conditions for independent work of students.

The unifying or integrating basis of teaching a foreign language, which is based on the interaction of various disciplines: fine arts, rhythmic component and local history, contributes to the development of students' common vision of the world, which is determined by the combination of literature and art, the value of science, which is based on the specific knowledge of the student and reality. The range of subjects that can provide significant support to integrated foreign language learning can be represented as follows, as shown in Figure 1.

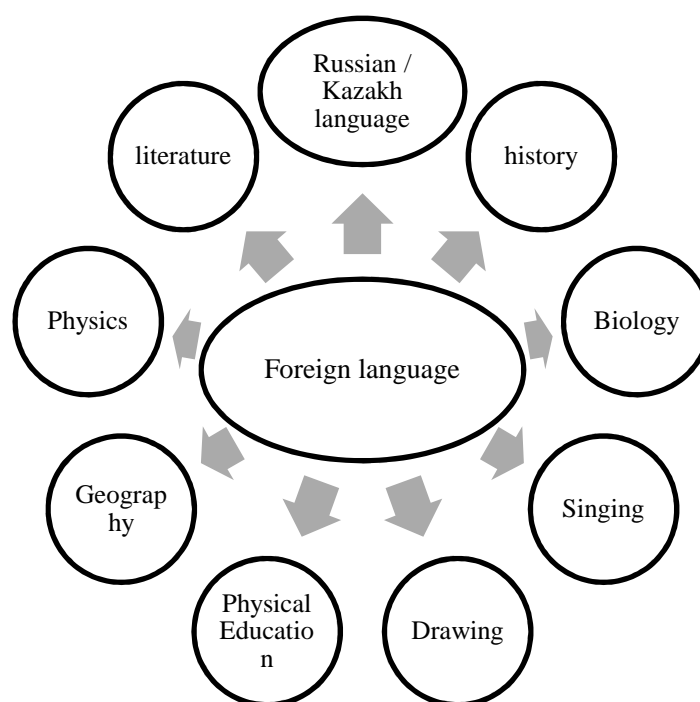

Figure 1 – Integrated foreign language teaching [3].

Despite the different approaches to the definition of integrated learning, its main function is to form a fully developed personality in accordance with the learning objectives set in the curriculum. Linguistics and regional studies are understood as one of the aspects of the methodology of teaching a foreign language, which explores the methods of introducing language learners to a new culture for them [3].

Authentic media materials have several methodological characteristics. According to the criterion of thematic and genre orientation, they can be divided into 3 groups (see Table 1).

Table 1 – Groups of autenic media materials

	<i>Group</i>	<i>Characteristic</i>
	Entertainment programs	theatrical works of all kinds, concerts, "music" video clips, sports and entertainment programs, etc.
	Evidence-based programs	documentary videos, TV discussions, etc.
	"Short programs" lasting from 10 seconds to 10-15 minutes	news, weather, sports results, announcements, etc.)

The renewal of secondary and vocational education systems and the requirements for the level of foreign language proficiency, which are increasing in the context of integration into the world community, dictate the need to search for new technologies for teaching a foreign language as a means of intercultural communication. The solution to this problem depends on the professional competencies of the teaching staff, taking into account the fact that in the conditions of updating the content of secondary education, the requirements for teacher training are increasing. Practice shows that updating the educational program without improving teaching methods reduces the effectiveness of updating educational standards. The goals of general secondary education have changed, new curricula and new approaches have been developed in the study of disciplines using integrated educational systems, and the renewal of education requires the use of non-traditional methods and forms of training organization [4].

The above determines the relevance of the problem of integration in education, which provides for the creation of fundamentally new educational information with the appropriate content of educational material, educational and methodological support and new technologies. This suggests that currently there is an active search for new methods of teaching foreign languages that meet the modern understanding of the role of language in the communicative process and in the life of society as a whole. Teaching foreign languages today is widely associated with the use of interactive learning tools that allow you to demonstrate the real process of communication in a foreign language using authentic audio and media materials, as well as to realize the possibility that the educational environment will approach the real conditions of functioning of the language and culture being studied [5].

Special attention is paid to the use of authentic audio and media materials as a means of implementing cognitive and communicative orientation in the methodology of teaching a foreign language. The use of these materials in the educational process assumes not only methodological, but also technological competence of a specialist, which, as an integral part of his professional competence, is a set of knowledge, skills, abilities and

skills of using information resources and technologies software and network tools for professional activity. In other words, current problems seem to be associated with increasing the level of professional competence of future specialists in the use of authentic audio and media materials at various stages of teaching foreign languages [6].

The professional competence of a foreign language teacher is mainly understood as the formation of professionally important competencies of a future teacher. Although some experience has been gained in recent years with the use of authentic media materials in FLT, audio and media materials are often used in fragments, regardless of the context of the main curriculum. The main reason is the lack of methodological support for working with authentic materials of this type. First of all, the problem lies in the fact that methodologists do not have a common opinion on the definition of the concept of "authentic media materials", preferences in the use of authentic video (audio) materials, as well as a single terminology related to their use, criteria for their selection and adaptations, showing / listening to audio and / or video clips / the entire film (TV show), the duration of audio / video recordings in the classroom, the frequency of their presentation, the effectiveness and ways to realize their pedagogical potential [7].

Considering the problem of authenticity in the methodology of teaching foreign languages, it should be noted that the concept of "authentic" entered science together with the communicative method of teaching, the strategic direction of which was teaching communication in real life situations. Translated from English, "authentic" means "authentic, natural, original". This term is most often used to characterize the materials used in the educational process. However, in modern Russian methodological science there is no clear boundary between the concepts of "original", "native" and "authentic", there is not always a clear connection with the concept of "adapted". In the European methodological literature of recent years, much attention has been paid to the problem of authenticity. Despite various interpretations, the material that was not originally intended for educational purposes is traditionally considered authentic. However, there is no consensus on which material should be considered authentic from a methodological point of view, and there are still discussions about different types of authenticity [8].

The use of authentic audio and media materials in the educational process, in addition to a number of advantages, has its own characteristics. This applies both to the way media materials are presented during the lesson, and to the ways of presenting authentic materials contained in them (radio/television programs, news, feature films, documentaries, films, commercials) for the purpose of teaching a foreign language, analyzing the methodological requirements for their adaptation and implementation, learning conditions, methods of their methodological development. The solution to this problem is the appropriate level of professional and methodological training of future teachers of a foreign language [9].

Teaching foreign languages is considered one of the priority areas of modernization of school education. Since this subject will be taught by primary school teachers, special attention should be paid to familiarization with the age characteristics of the youngest schoolchildren, the specifics of teaching methods in primary school (the forms of implementation of these professional tasks are well known to practitioners). Firstly, it is necessary to ensure the cooperation of a foreign language teacher with a primary school teacher who is well acquainted with the age characteristics of students, their level of development and interests. Only under these conditions is it possible to implement the requirements of the educational level of primary education in a foreign language.

The use of authentic media materials in the organization of the educational process is an effective way to improve the quality of education due to the brightness, expressiveness and information saturation of visual and auditory images that recreate communicative situations and introduce students to the country of origin of the language being studied [10].

In general, we come to the conclusion that the use of authentic media has a positive effect on the process of teaching English at school, contributing to a significant increase in the cognitive interest of students and the level of general language skills.

Bibliography

1. Kareva N.V. Using authentic audio and video materials to increase motivation for learning a foreign language // Online Journal of Science Studies. Issue 3. - 2014. - 65 p.
2. Aytunga O., Ozge Bahar H. The Importance of Using Authentic Materials in Prospective Foreign Language Teacher Training // Journal of Social Sciences. - 2008. - V.5 - P. 328-336.
3. Woottipong K. Effect of Using Video Materials in the Teaching of Listening Skills for University Students // International Journal of Linguistics. - 2014. - V.6 (6). - P. 56-61.
4. Masalova S.V. The use of authentic video materials in teaching a foreign language / S.V.Masalova. - Text : direct // Young scientist. - 2015. - № 15.2 (95.2). - P. 46-48.
5. Zhetpisbayeva B.A. Parameters of authentic audio and video materials in teaching foreign languages // Innovative pedagogical technologies : materials of the IX International Scientific Conference (Kazan, March 2019). - Kazan: Young Scientist, 2019. - P. 31-36.
6. Al Azri R.H., Al-Rashdi M.H. The Effect of using authentic materials in teaching // International journal of scientific & technology research. - 2014. - Vol. 3. - Iss. 10. - P. 249-254.

7. Semenov D.I., Chibisova O.V. The use of authentic video materials in teaching English // International Journal of Experimental Education. - 2010. - No. 4. - P. 49-50.
8. Bezmenova L.E., Filkova A.V. Authentic texts of children's songs as a means of teaching English // The world of pedagogy and psychology: International scientific and practical journal. - 2022. - No. 05 (70).
9. Gridneva N.A. The use of authentic materials in teaching a foreign language at the A1 level // Samara Scientific Bulletin. - 2017. - No. 4. - P. 210-213.
10. Rychkova A.S. Authentic text as a means of forming socio-cultural competence // Society. The science. Innovations: Sat. Art. on mater. vseros. nauch.-prakt. conf. 01-29 April 2017 – Kirov: Vyatka State University, 2017. - P. 3713-3719.

ӘОЖ 82:316.3

Қыдыршаев А.С., Сағидолла А.С.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті

Орал қ., Қазақстан

Қыдыршаева Қ.С.

М.В.Ломоносов атындағы ЖОББМ

Атырау обл., Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ӘЛЕМНІҢ ҰЗДІК ТУЫНДЫЛАРЫ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы Даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақалаларындағы негізгі бағыттар мен жобалар аясында жаңа ұрпақты ұлттық рухани құндылықтарға баулу ісі кешенді тұрғыда қолға алынуы тиіс. Бұл ретте ұсынылған әрбір бағыт пен жобаның нақты мақсаты барын ұстаздар қауымы айқын білуі жөн. *Мәселен, «Бәсекелік қабілет» бағытына сәйкес алғы мақсатты Қазақ елі жастарының бәсекелік қабілетін шыңдауға баулу, бәсекелік ұғымын түсінуге, ұғынуға, қалыптастыруға, ойлана іс-қимыл жасауға баулу тұрғысында ұсынар едік. Себебі қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алары даусыз. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындаларын ескерсек керек. Бұл орайда «Рухани жаңғыру» бағдарламасында: «Бәсекелік қабілет дегеніміз ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін» делінген.*

Ал «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жаңа ұрпақты ұлттық рухани құндылықтарға баулудағы межелі мақсаттар желісін төмендегіше топтап ұсынуды жөн көрдік: *«Прагматизм» бағытының мақсаты: Ұлттық прагматизмді дамыту, төл тарихымыздағы, бабаларымыздың өмір салтындағы шынайы прагматизмнің жарқын үлгілерінен тағылым алу, қанымызға сіңген көптеген дағдылар мен таптаурын болған қасан қағидаларды өзгерте келе толыққанды жаңғыруға баулу; «Ұлттық бірегейлікті сақтау» бағыты: Ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейту, ұлттық болмыстың өзегін сақтау, сипаттық тұрғыда өзгерту, ұлттық рухқа баулу, мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылуға баулу; «Білімнің салтанат құруы» бағыты: Жаңа ұрпақты білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылдыру, табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін терең түсіндіру; «Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы» бағыты: Тарихтан өзіңше тағылым ала білуге, өзіндік субъективтік көзқарастар қалыптастыруға баулу. Тарихтың сабағын айқын түсінуге, тарихтың ащы сабағын түсініп қана қоймай қазіргі құбылыстардан ой түйуге, пайым жасай білуге баулу; «Сананың ашықтығы» бағыты: Дүйім дүниеде, Жер шарының өзіне қатысты аумағында және өз еліңнің айналасында не болып жатқанын түсінуге тырысуға, жаңа технологияның ағыны әкелетін өзгерістерге, өмір салтымыздағы түбегейлі өзгерістерге дайын болуға, өзгелердің тәжірибесімен танысуға, ең озық жетістіктерін бойға сіңіруге баулу; «Қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру» жобасы: Қазақ тілінің әліпбиі тым тереңнен тамыр тартатынына бойлату, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарына неғұрлым дәйектілікпен, байыппен қарауға баулу, уақыт ұттырмай, бұл жұмысты осы бастан қолға алуға көз жеткізу; «Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы: Жастарға толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасау, гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүние жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасау; «Туған жер» жобасы: Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысуға баулу, білім беру саласында ауқымды өлкетану жұмыстарын жүргізуді, экологияны жақсартуға және елді мекендерді абаттандыруға баса мән беруді, жергілікті деңгейдегі тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіруді көздеуге жұмыстану; «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы: Жастардың санасына жалпыұлттық қасиетті орындар ұғымын сіңіру, «Мәдени-географиялық белдеудің» рөлі мен оған енетін орындар туралы әрбір қазақстандық білуі үшін оқу-ағарту дайындығын жүргізуді*

қолға алу; «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы: ХХІ ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек, «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыруға өзіндік үлес қосуға ұмтылу, мәдени қазыналарымызды әлем жұртшылығына таныстырудың мүлдем жаңа тәсілдерін ойластыруға баулу; «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы: Бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына назар аударту, бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асыруға баулу, ел тәуелсіздігін бекіту, сақтау жолында қыруар іс атқарып жүрген, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихының құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қоймауын баса ескеру, жастарымыздың өмірге шынайы көзбен қарап, өз тағдырларына өздері иелік ете алатын азаматтар болуына қажетті үлгі ұсына білу; *Ұлы Даланың бірінші қыры* – «Атқа міну мәдениеті»: Түп-тамырымызды білуге, ұлттық тарихымызға терең үңілуге ұмтылдыру, оның күрмеулі түйінін шешуге мүмкіндік туғанын ескеру бүгінде төл тарихымызға оң көзқараспен қарауға баулу. Атқа міну мәдениеті мен жылқы шаруашылығының жер жүзіне Ұлы даладан тарағаны тарихтан белгілі екенін әр кез ескеру; *Ұлы Даланың екінші қыры* – «Ұлы даладағы кенді металлургия»: Ұлы даладағы ежелгі металлургия жөнінде түсінік беру, экономикамызда техника саласының мамандарына сұраныстың өте жоғарылығын, мүмкіндіктердің аздығын, кәсіпорындардың тиісті мамандарды шетелден шақыруға мәжбүрлігін түзетуге бағыттау; *Ұлы Даланың үшінші қыры* – «Аң стилі»: Ұлы даланы мекендеген ата-бабаларымыздың дүниетанымы мен құндылықтарын білуге, өз жазуы мен мифологиясы бар Қазақстанның ежелгі тұрғындарының озық мәдениеті негізінде рухани бағдарын айқындау, жергілікті жануарлар әлемінде сирек кездесетін тұрпаты текті қар барысын символ тұрғысында тануына бойлау; *Ұлы Даланың төртінші қыры* – «Алтын адам»: Жаңа ұрпақты түп-тамырымызға жаңаша көзқараспен қарауға, бабаларымыздың өз тұсында аса жоғары деңгейдегі көркем дүниелер жасағанын тануға, Дала өркениетінің зор қуаты мен эстетикасын әйгілейтін бай мифологиясына терең үңілуге, ежелгі бабаларымыздың зияткерлік дәстүрлерінен хабардар болуға баулу; *Ұлы Даланың бесінші қыры* – «Түркі әлемінің бесігі»: Қазақстан жерінің тәжі, күллі түркі әлемінің бесігі Алтай өңіріне мән беруге, дәуіріміздің I мыңжылдығының орта шенінде Түркі дүниесінің пайда болуына, Ұлы дала төсіндегі жаңа кезең бастауына назар аударту, өнер мен ғылымның, әлемдік сауданың орталығына айналған ортағасырлық қалалар тарихына бойлау, Әбунасыр әл-Фараби, Қожа Ахмет Ясауи сынды тұлғалар тағылымына үңілуге баулу; *Ұлы Даланың алтыншы қыры* – «Ұлы Жібек жолы»: Еліміздің географиялық тұрғыдан ұтымды, яғни, Еуразия құрлығының кіндігінде орналасуына назар аударту, Ұлы Жібек жолы жүйесі негізіндегі мәдени, зияткерлік ынтымақтастықтың қалыптасуына, дамуына мән беру, дала белдеуіндегі өркениетке баулу; *Ұлы Даланың жетінші қыры* – Қазақстан – алма мен қызғалдақтың отаны: Жаңа ұрпақтың назарына асқақ Алатаудың баурайы алма мен қызғалдақтың «тарихи отаны» екені ғылыми тұрғыдан дәлелденгенін сала келе, туған елінің жусаны мен жуасына мән беруге баулу; «Архив – 2025» жобасы: Тарихи сананы жаңғыртуда дүниетанымымыздың, халқымыздың өткені мен бүгінінің және болашағының іргелі негіздеріне қатысты тұстарды жан-жақты ой елегінен өткізуге, терең зерделеуге баулу. Бабаларымыздың өмірі мен ғажап өркениеті жөніндегі саңдаған деректі құжаттардың әлі де ғылыми айналымға түспегенін аңғарту, жаңа ұрпақтың өз тарихына қатысты мақтанш сезімін ұялату, отаншылдық тәрбие беру; «Ұлы Даланың ұлы есімдері» жобасы: Көпшілік санасындағы тарихи үдерістердің тұлғатану сипатына мән беру, өз елінің ерекше елшісі сынды ұлы бабаларының есімдерін мақтан тұтуға баулу, Ұлы даланың ұлы есімдерін, тұлғаларын, өнеге тұтып, олардан тағылым алу, жастар өнерінің креативті әлеуетін дамытуды жүйелеу, жандандыру, Ұлы Дала тұлғаларын кешенді формада насихаттау; «Түркі әлемінің генезисі» жобасы: Қазақстанның күллі түркі халықтарының қасиетті «Қара шаңырағы» екенін таныта түсу, жаңа ұрпақты Түркі халықтарына ортақ туындылармен таныстыру, бүкіл түркі әлемі үшін қазақ елінің киелі орындарын насихаттау; «Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейі» жобасы: Ұлы даланың ежелгі өнер және технологиялар музейін ашу бағытында, «Ұлы даланың ұлы өркениеттері» атты жалпыұлттық тарихи реконструкциялар клубын құру негізінде білімді дәріптеу, туризмді дамытуға баса мән беру; «Дала фольклоры мен музыкасының мың жылы» жобасы: Ұлы дала мұрагерлерінің өткен мыңжылдықтағы халық ауыз әдебиетінің таңдаулы үлгілері арқылы, дәстүрлі музыкалық аспаптарымен орындауға арналған маңызды туындылар топтамасы негізінде көшпенділердің бай мұрасымен танысуға, тағылым алуға, жүйелі зерттеуге, дәріптеуге, іздеу-зерттеу экспедициясына шығуға баулу; «Тарихтың кино өнері мен телевизиядағы көрінісі» жобасы: Қазіргі заманғы жаңа ұрпақтың тарихи таным-түйсігінде кино өнерінің ерекше орынға иелігін ескере келе, Қазақстанның өркениет тархындағы үздіксіз дамуын аңғарту, Ұлы даланың бай мифологиялық және фольклорлық материалдарын пайдалану негізінде ұлт қаһармандарын үлгі тұту үрдісін қалыптастыру, қазақтың бүкіл әлем бойынша еліктеуге лайықты тұлғаларын таныстыру, т.б.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ХХІ ғасырдағы ұлттық сана хақында айтылып, таяу жылдардағы міндеттер сапынан қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар бойынша «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын қолға алу баса таратылады [1-3].

Қазақ еліне техника, медицина саласының мамандары ғана емес, қазіргі заманды да терең толғай алар, келешекті де болжай алар құзіретті кәсіби мамандардың ауадай керектігіне сөз жоқ. Осы бағыттағы

батыл қадам нәтижесінде бізге тарих, саясаттану, әлеуметтану, философия, дінтану, психология, мәдениеттану және филология ғылымдары бойынша студенттерімізге толыққанды білім беруге қажетті барлық жағдайды жасау ауадай қажет. Ол үшін бірер жыл көлемінде гуманитарлық білімнің күллі бағыттары бойынша әлемдік деңгейдегі ең үздіктер сапынан танылған 100 оқулықты алуан өзге тілдерден қазақ тіліне тікелей түпнұсқадан аударып, жастарымызға дүние жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік туғызу қолға алынғаны құптарлық. Осы орайдағы күрделі де салмақты ісіміз еліміздегі жүз мыңдаған студентке жаңа сапалық деңгейде білім беруге даңғыл жол ашты. Бұл – білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген күзиретті кәсіби мамандарды даярлаудың алғышарты. Демек, ел болашағының негізі бүгінгі жоғары білім ордаларының базасында қаланары даусыз. Ал әлемнің үздік 100 оқулығының қазақ тілінде басылым көруі көп кешікпей-ақ жемісін беруде. Нәтижеде уақыт ұттырмай ең заманауи таңдаулы үлгілерді екшеп ала білдік, олардың қазақ тіліндегі аудармасын әзірлеп ұсынуымыздың дұрыстығына кім-кімде шек келтірмейді. Осы ретте осыншама келелі мемлекеттік кесек шаруаның оң бағытта жүзеге асқаны қуантады. Сең қозғалды. Ел келешегінің қамы үшін алғы мақсат үдесіндегі 100 оқулық басылып көріп, білім ордаларына берілді. Бүгінде осы орайдағы 100 жаңа еңбектің тұсауы кесіліп, қазақ жұртшылығына ақжарма түйінді тұжырымдар ұсынылды. Бұл саладағы оқулықтардың құндылығы тұрасындағы бірер сөзді шәкірт түсінігіне сай айқын саралап алу артық емес. Мәселен, философия ілімінің дамуына үлес қосқан ойшылдардың тұлғасы мен шығармашылығына арналған *«Философияның қысқаша тарихы» (Сократтан Дерттидаға дейін) (авторы Дерек Джонстон)* оқулығы әр дәуірдегі ғылыми жаңалық, тарихи оқиға, әдеби көркем туындыларды философия тұрғысында талдауды мақсат еткен. Ал *«Батыс философиясының жаңа тарихы» (Сэр Энтони Джон Патрик Кенин)* туындысы төрт бөлімді философия ілімінің ежелгі заманнан бүгінге дейінгі дамуын толық қамтуды межелеген. Сериалды еңбектің *«Антика философиясы»* аталған алғашқы томында ежелгі Жерорта теңізі маңындағы философияның тууы, өркендеуі хақында баяндай келіп, адами ойлау мен пайымдаудың таңғажайып өрісі қаншама адамзаттық өзгерістерге қозғау салары аңғартылып, ой мен қоғам дамуының бағыт-бағдарына бағышталған. Бұған жалғас *«Орта ғасыр философиясы»* атты 2-томында автор Батыс философиясының жаңа тарихы тұрасындағы еңбегін біздің дәуірімізге дейінгі 400 жылдан, яғни, христиандық, исламдық ой-сананың негізін салушылардан бастап, Қайта өрлеу дәуіріне дейінгі аралықты қамтитын кезеңді баяндау бағытында өзіндік пайыммен тұшымды ой өрген. Ал француз ғалымы *Реми Хесстің «Философияның таңдаулы 25 кітабы»* көрнекті ойшылдардың шығармаларын француз философиялық мектебі тұрғысынан таныстыруды мақсат тұтқан [4].

Кезекті оқулық *«Әлеуметтану теориясы» (Джордж Ритцер, Джеффри Степницки)* – аталған сала ғылымының өзекті мәселелерін классикалық және қазіргі көзқарастарды ұштастыра талдауға негізделген еңбек. Ал *«Әлеуметтану негіздері» (Дэвид Бринкерхоф, т.б.)* атты туынды қоғам және оның құрылымы жөнінде кең көлемді мәлімет беріп, сәйкесті саланың негізгі ұғымдарын, зерттеу әдістерін саралауға арналған.

Жаңа гуманитарлық білім беру тобындағы *«Көпке ұмтылған жалғыз. Әлеуметтік психологияға кіріспе» (Эллиот Аронсон)* еңбегі әлеуметтік психологияға адам табиғаты мен болмысы арқылы жол салған ерекше туынды десек болады. Ал *«Қазіргі психология тарихы» (Дуэйн Шульц, Сидней Эллиот Шульц)* оқулығындағы осы ғылымның қалыптасу кезеңінен бүгінгі күнге дейінгі дамуы қамтылып, роботтар мен жасанды интеллект секілді жана құбылыстарды психология тұрғысынан талдауға арналған. Осыған орайлас *«Әлеуметтік психология» (Дэвид Майерс, Жан Туенж)* оқулығы осы саланың негізгі бағыттарын толық қамтуды көздеген. Ал *«Тіл және мәдениетаралық коммуникация» (Светлана Тер-Минасова)* оқулығы түрлі ұлт және мәдениет өкілдерінің өзара ұғынысып, тіл табысуындағы маңызды тұстарға үңілуді көздеген. Осы салаға үндес *«Тіл біліміне кіріспе» (Виктория Фромкин, Роберт Родман, Нина Хайамс)* оқулығы да тілдік өзгеріс, тілді меңгеру, жазба тілдің негіздері, тіл және адам миы сынды мәселелерді жаңаша талдауға арналған. Бұл саптағы *«Экономикс» (Грегори Мэнкью, Марк Тейлор)* еңбегі – экономикалық теория саласындағы идея мен құбылыстарды мейлінше қарапайым әрі ұғынықты жеткізуге арналған оқулық. Ал *«Менеджмент» (Рики Гриффин)* оқулығы – салалық дәстүрлі түсініктерді, жаңа ұғымдар мен тұжырымдарды кеңінен қамтыған еңбек, т.б. [5-7].

Көпшіліктің назарын аудартып, елең еткізген туынды *«Иудаизм, христиандық пен исламдағы 4000 жылдық ізденіс: Құдайтану баяны» (Карен Армсторнг)* – әлемнің 30-дан астам тіліне аударылған, миллиондаған таралыммен басылым көрген дінтану саласындағы көрнекті еңбектердің бірі. Тұрасын айтсақ, санамызға Құдайға сену ұғымы қалай орнықты? Адамзаттың Жаратушы туралы түсінігі қалай өзгеріп отырған? Жаратушыны әлемдік үш дін (яхудилік, христиандық, ислам) қандай сипаттарымен таниды? Бұл діндердің бір-біріне ықпалы қандай? Автор осы сауалдарға жауап іздеу барысында бірқатар құнды ғылыми тұжырымдар жасаған. Еңбекте монотеизмнің тұтас тарихы қамтылған. Антикалық философиядан орта ғасырдағы мистицизмге, қайта өрлеу мен реформашылық дәуірдегі рухани ізденістерден қазіргі заманғы скептицизмге дейінгі Жаратушыны тану тарихын баян еткен. Яхудилік, христиандық пен исламдық таным өрісі аясында адамзат ақыл-ойының Жаратушы туралы ұғым түсінігінің даму кезеңдері көрсетілген. Ал *«Антропология тарихы мен теориясы» (Алан Бернард)* еңбегі

антропологияның ғылым ретінде қалыптасуына шолу жасап, антропология туралы заманға сай пәнаралық түсінік қалыптастыруға негізделген.

Жоғарғы аталған еңбектерге жалғас ұсынылған «Төртінші индустриялық революция» (Клаус Шван) – қазіргі технологиялардың адамзат өміріне әкелетін түбегейлі өзгерістері туралы баяндайтын ойлы зерттеу. Еңбектің адамзат болашағы үшін аландайтыны, революциялық технологияларды қоғам тіршілігіне икемдеу ниетінің жасампаздығы ойлантпай қоймайды. Сол сияқты «Медиаэтика» (Ли Энн Пек, Гай Рил) оқулығы қазіргі журналистикадағы әдеп пен заң, адамгершілік, ар-ождан, мораль мен этика мәселелерін нақты мысалдар арқылы талдауымен құнды. Не болмаса, «Кәсіпкерлік: теория, процесс, практика» (Дональд Куратко) оқулығы жастарды кәсіпкер болудың қыр-сырына баулиды. Еңбек ХХІ ғасырдағы экономикалық, қоғамдық және әлеуметтік дамудың басты қозғаушы күші саналатын кәсіпкерлік құбылысты теориялық, тәжірибелік тұрғыдан зерделеуге арналған. Кәсіпкерлікті жете түсіндіру мақсатында оның бастау, жоспарлау, қалыптасу және даму сатылары жүйелі де дәйекті талданған. Кәсіпкерлік идеясы аясында нарық талаптарына сай ойлау жүйесі мен инновацияның орны кең көлемде айқындалған. Мақсат – кәсіпкерліктің үздік тәжірибелерімен таныстыру, тәжірибелік, эксперименттік оқыту әдістері арқылы кәсіпкерлікке қатысты дағдыларды сіңіру. Осылайша, өзге де тың туындыларды тарата таразылауға болары анық.

Қысқасы, әлемнің ең үздік танылған жүз туындысы қазақ тіліне аударылып сіздің қолыңызға берілді. Оқып көріңіз, ой-сананыздың өзгереріне сенімдіміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. біртұтас ұлт. берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына дәстүрлі жолдауы // «Егемен Қазақстан» газеті, №167, 2 қыркүйек 2022 ж., - Б. 1-4.

2. Назарбаев Н.Ә «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // «Егемен Қазақстан» газеті, №70, 12 сәуір 2017. - Б. 1-2.

3. Назарбаев Н.Ә. «Ұлы даланың жеті қыры» // «Егемен Қазақстан» газеті, № 223, 21 қараша 2018. - Б 1-2.

4. Қыдыршаев А.С. Әлемнің үздік туындылары қазақ тілінде // «Өркен» газеті, №4, 2018 ж., 27 сәуір. - 9 б.

5. Тер-Минасова С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 320 б.

6. Битэм Э., Шарп Р. Педагогиканы цифрлық дәуірде қайта зерделеу. ХХІ ғасырдағы оқыту дизайны. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры. – 2019. - 328 б.

7. Қыдыршаев А.С. Шешен сөйлей білеміз бе? (Шешен сөйлеу мәдениетінің алтын қырлары). Оқу құралы. – Орал, 2017. – 364 б.

УДК 372.851

Лысогорова Л.В., Зубова С.П.

*Самарский государственный социально-педагогический университет,
г. Самара, Россия*

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ОЛИМПИАД ПО МАТЕМАТИКЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ТРЕБОВАНИЙ ФГОС НОО К УСЛОВИЯМ ОБРАЗОВАНИЯ

Математические олимпиады разных уровней проводятся уже многие годы, но особую актуальность они получили с внедрением ФГОС НОО и ООО, поскольку имеют огромные возможности для реализации требований этих стандартов. В требованиях ФГОС к структуре основной образовательной программы отмечается, что такая программа обязательно должна включать программу формирования УУД, которая реализует следующие положения: формирование внутренней позиции личности, регулятивных, познавательных, коммуникативных универсальных учебных действий у обучающихся; формирование опыта применения универсальных учебных действий в жизненных ситуациях для решения задач общекультурного, личностного и познавательного развития обучающихся, готовности к решению практических задач; повышение эффективности усвоения знаний и учебных действий, формирования компетенций в предметных областях, учебно-исследовательской и проектной деятельности; отметим, что УУД не могут формироваться сами по себе – они всегда формируются в единстве с предметными способами действий. Однако цель формирования универсальных действий будет достигнута лишь при соответствующей организации образовательного процесса, выполнении определенных педагогических условий, основные. Заметим, что способности к овладению познавательными УУД разные у разных обучающихся. ФГОС выдвигает требования создать

комфортные условия для развития каждого ученика. Это означает, что обучающимся, которые способны развивать свой интеллект на более высоком уровне и в более быстром темпе, нужно предоставить возможности для этого.

Олимпиады, в частности, математические, являются одним из способов реализации названных условий.

С этой целью мы проводим математические олимпиады разных уровней для младших школьников.

Олимпиады в этом случае индивидуальные, то есть каждый участник отвечает только за свои результаты. Именно в таком случае создается стимул для совершения мыслительных усилий, чтобы стать победителем, исчезает боязнь получить плохую отметку, появляется желание преодолеть трудности.

Олимпиадные задания, большей частью, являются нестандартными, требующими проявления умения применять имеющиеся способы действий в незнакомой ситуации, использования новых комбинаций известных приемов, оригинальности, гибкости и рациональности мышления, то есть тех качеств, которые присущи математически способным обучающимся [1].

В то же время для того, чтобы с большей точностью судить о наличии интеллектуальных, в том числе, математических способностей обучающегося – участника олимпиады, нужно олимпиадные задания составить таким образом, чтобы участник проявил, по возможности, максимальное количество разных видов математических способностей.

Анализ структуры универсальных базовых логических действий позволил нам утверждать, что она практически совпадает со структурой математических способностей, представленной в исследованиях разных ученых (А.В.Белошистая, В.А.Крутецкий, В.А.Тестов, И.С.Якиманская и др.) [2] позволил нам выявить следующие основные математические способности, которые целесообразно развивать, начиная с младшего школьного возраста или ранее:

- умение анализировать, сравнивать, проводить аналогию;
- способность получать эмпирические и, в некоторых случаях, теоретические обобщения;
- умение кодировать и декодировать информацию, строить и преобразовывать модели (знаковые, графические, словесные) для дальнейшего их исследования;
- умение находить разные способы решения задачи и выбирать рациональные;
- умение направить мысль на «обратный» ход.

Все приведенные умения взаимосвязаны и составляют основу развития других познавательных УУД.

Исходя из структуры основных математических способностей младших школьников, мы разработали олимпиадные математические задания с учетом следующих требований [3,4].

- Все задания построены на математическом содержании строго в рамках программы начального курса математики. Мы не приветствуем заимствование в качестве олимпиадных стандартных задач из курса основной школы.

- Выполнение каждого задания предполагает использование определенного компонента из состава математических способностей.

- Каждое задание составлено на содержании одного из разделов начального курса математики.

Приведем примеры некоторых заданий.

1. В Стране Сказок жители пользуются особенной, сказочной таблицей мер длины. Она похожа на таблицу мер длины, которую используем мы, тем, что в ней каждая следующая, более крупная единица содержит одно и то же число единиц предыдущей, менее крупной меры длины.

1клик=...кляк=...клюк=...клек=256 клак

Подсказка. В России соотношение мер длины: 1м=10дм=100см=1000мм.

Это задание на содержании раздела «Величины» дает возможность выявить у решателя умение проводить аналогию (либо сформированного обобщенного понятия величины). Начальный курс математики построен, к сожалению, таким образом, что каждая величина изучается отдельно от других величин, что негативно сказывается на формировании обобщенного способа измерения, структура которого одинакова для величины любой природы. Поэтому если обучающийся выполнил это задание, значит он точно умеет проводить аналогию либо делать обобщенные выводы и использовать их при решении любой задачи подобного рода.

2. На доске записано уравнение $\bullet : (7-x) + 11 = 12$, но одно число нечаянно стерли (оно обозначено смайликом). Каким может быть это число? Найдите разные варианты.

Здесь от участника требуется проявить гибкость мышления (умение направить мысль на «обратный» ход). Если ученик приводит несколько вариантов решения, то можно утверждать, что проявляется еще и вариативность мышления.

Раздел начального курса математики – алгебраический материал; математическое умение – решение уравнения на основе взаимосвязи между компонентами и результатом действий – другого способа младшие школьники не знают.

Еще одно задание из этого же раздела. Здесь необходим анализ ситуации и сравнение двух уравнений, преобразование одного из них для определения корня. Способ решения нестандартен и может быть найден только при умении выполнять названные действия.

3. В Сказочной стране вместо чисел используют фигуры. Запишите выражение для решения задачи. *Задача. Коту Матроскину нужно разлить молоко в кувшины. Он знает, что для ▲ литров молока нужно ■ кувшинов. Сколько кувшинов понадобится для ♦ литров молока?* Пусть ответ задачи такой: ● кувшинов. Составьте равенства, которые являются решениями задач, обратных для данной задачи. Найдите все варианты.

Для выполнения этого задания требуется продемонстрировать умение составлять и преобразовывать знаковые модели, владеть обобщенным способом решения задачи на нахождение четвертого пропорционального (типичной задачи с пропорциональными величинами, изучаемой во втором классе). Для составления обратной задачи требуется умение направить мысль на «обратный» ход, для перебора всех вариантов равенств для решения обратной задачи – вариативность мышления. Данные задачи, представленные в обобщенном виде, вынуждают решателя абстрагироваться от конкретных данных [2].

Раздел начального курса математики здесь – арифметические сюжетные задачи.

4. Сыщик Северцев разыскивает водителя, который совершил аварию и скрылся на своем автомобиле. Свидетели запомнили некоторые детали. Так, например, удалось установить следующее:

- Номер автомобиля является четырехзначным числом.
- Разность второй и третьей цифр номера равна 4.
- Если сложить числа, которые обозначаются первой и четвертой цифрами номера, то получится число 7.

- В номере нет одинаковых цифр.

- Сколько вариантов номеров предстоит проверить сыщику Северцеву?

Выполнение этого задания предполагает владение умением оперировать большим объемом информации и находить разные способы решения.

Раздел начального курса математики – нумерация многозначных чисел.

5. В настоящее время все большее внимание уделяется обучению младших школьников анализу и представлению данных, в учебниках появились задания, направленные на формирование у младших школьников умений читать разными способами организованную информацию – в виде схем, таблиц, диаграмм. Поэтому мы тоже используем такие задания на олимпиадах [5].

6. Самый объемный раздел начального курса математики – арифметический материал, где изучаются действия с числами. Традиционно на материале этого раздела ученикам предлагаются задания, где требуется либо найти разные варианты расстановки арифметических знаков или скобок между числами в соответствии с некоторыми условиями, либо задания, где нужно найти рациональный способ вычисления. К сожалению, практика показывает, что очень маленький процент обучающихся выполняют такие задания, а это значит, что в школах пока обучение математике не направлено на формирование гибкости и рациональности мышления.

После проведения олимпиады осуществляется анализ ее результатов, на основе которого составляются рекомендации по выстраиванию индивидуальной образовательной траектории победителей, призеров или участников, которые предложили оригинальные решения отдельных задач.

Задания наших математических олимпиад дают возможность увидеть перспективы дальнейшего целенаправленного интеллектуального развития как участникам олимпиады, так и их наставникам.

Список литературы

1. Зубова С.П., Лысогорова Л.В. Математические олимпиады в современных условиях / Самарский научный вестник. 2013. - № 3 (4). - С. 61-63.
2. Крутецкий В.А. Психология математических способностей под ред. Н.И.Чуприковой. - Москва: Ин-т практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1998. - 411 с.
3. Харламова А.С., Лысогорова Л.В. Олимпиадные задачи как средство формирования элементов финансовой грамотности младших школьников // В сборнике: ДЕТСТВО КАК АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ, КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН. Материалы Международной научной конференции. В рамках проекта «А.З.Б.У.К.А. детства». Отв. ред.: Т.А.Чичканова. Самара, 2021. - С. 420-424.
4. Голенкова А.С., Василенко А.С., Лысогорова Л.В. Развитие математических способностей младших школьников посредством олимпиадных задач. // В сборнике: АРТЕМОВСКИЕ ЧТЕНИЯ "ПРОДУКТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ". Материалы XI Международной научной конференции. 2019. - С. 123-127.
5. Зубова С.П., Лысогорова Л.В. Методические рекомендации по формированию умений младших школьников при изучении раздела «анализ данных» // В сборнике: АРТЕМОВСКИЕ ЧТЕНИЯ. Материалы XIII Международной научной конференции. Самара, 2021. - С. 103-110.

ЖАСӨСПІРІМДЕРДЕ ВИРТУАЛДЫ ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі уақытта интернеттің маңыздылығы арта түсуде. Ол барлық жерде: ұялы телефонда, үй және мектеп компьютерінде, кітапханада, теледидарда, дүкенде және тіпті автомобильде орнатылған. Соңғы бес жыл ішінде интернет радио мен теледидардың ақпараттық ресурс ретіндегі танымалдылығынан асып түсті және ақпаратталу үшін пайдалы әрі ыңғайлы құрал ретінде қабылданды. Көптеген ақпараттық деректер тек электронды түрде қолжетімді. Интернет ақпарат, іскерлік қарым-қатынас, демалыс және т.б. іздеудің ең жақсы тәсілі болды. Жеке қарым-қатынастың қажеті жоқ, өйткені сіз үйден шықпай-ақ Whatsapp, электрондық пошта, Instagram, Tiktok және т.б. арқылы байланыс жасай аласыз. Интернет заманауи адамдарға кітапхананы ауыстырды, өйткені онда ақпарат табу әлдеқайда оңай және жылдам. Осыған байланысты интернет ғаламдық үлкен тор болып отыр. Бұл мақалада біз виртуалды тәуелділік пен жасөспірімдерде виртуалды тәуелділіктерінің психологиялық ерекшеліктерін қарастыратын боламыз.

АҚШ пен Батыс Еуропадағы интернет Азия елдеріне қарағанда әлдеқайда дамыған, бұл елдердің тәжірибесі салыстырмалы түрде айқын болуы мүмкін. Интернетке деген құштарлық көптеген адамдарды желіде көбірек уақыт өткізуге мәжбүр етеді. Қазіргі уақытта "интернетке тәуелділік" немесе "интернетке қосылу" құбылысы қызу талқылануда.

Интернетке тәуелділік-бұл өзін-өзі бақылауды жоғалтуымен, интернетте үнемі болуға деген ұмтылысымен және сол жерден шыға алмауымен сипатталатын психикалық құбылыс. Бұл қазіргі заманғы ауру, ол әлі де зерттелу үстінде. Интернетке тәуелділік бойынша жүргізілген зерттеулер интернетте ұзақ уақыт болу мидың санасы мен жұмысының өзгеруіне әкелетінін, бұл өз кезегінде оқу қабілеті мен терең ойлау қабілетінің жоғалуына әкелетінін дәлелдеді. Бұл мақала Голдберг И., Войскунский А.Е., Арестова О.Н., Бабаева Ю.Д., Солдатова Г., Янг К. және т.б. мамандардың Интернетке тәуелділік сияқты компьютерлік технологияларды қолданудың салдары туралы идеяларына негізделген.

Мұндай бұзылуды алғаш рет 1995 жылы Нью-Йорк психиатры И.Голдберг сипаттаған. "Интернетке тәуелділік" терминін ол 1996 жылы енгізген. Бұл термин интернетте негізсіз, ұзақ болуды сипаттады [1]. Компьютерлік тәуелділік балалар мен жасөспірімдерде жиі кездеседі. Қалыптаспаған психика мен эмоционалдық тұрақсыздық жасөспірімдерге шынайы өмірде өздерін жайлы сезінуге мүмкіндік бермейді. Қазіргі балалар ата-аналарына қарағанда компьютерде көп уақыт өткізеді.

Жасөспірімдерде виртуалды тәуелділігі әдетте компьютерлік ойындарға тәуелділік түрінде көрінеді. Үлкен жаста ол мазмұнды сабақтарды қоса бастайды: өз компьютерін жетілдіру, интернеттегі компьютерлік бағдарламалар мен басқалай материалдарды іздеу, виртуалды байланыс, бағдарламалау және т. б.

Интернет арқылы жасөспірімдер қанағаттандыратын қажеттіліктер шеңбері:

- дербестікке қажеттілік (ата-аналардан еркіндік);
- өзін-өзі тану және қабылдау қажеттілігі;
- қарым-қатынасқа, қызығушылық топтарға тіркелуге, махаббатқа деген қажеттілік;
- танымдық қажеттілік;
- сондай-ақ, білімге ие болу, жаңатаныстық қажеттілігі.

Өмірде орын іздеу және адамдармен қарым-қатынас орнату ата-аналардан бөліну ниетімен қатар жүреді. Жасөспірім тәуелсіз және қалағанын жасағысы келеді. Бірақ сонымен бірге ол ата-анасынан толығымен бөлінгісі келмейді. Жаңа адамдармен танысу, қызықты нәрселер жасау, әлемді зерттеу, міне, осы жағдайларда интернет ерекше мүмкіндік береді.

Жасөспірім-бұл мектептің, отбасы мен достарының қысымымен өтетін қиын кезең. Бұл кезеңде жасөспірімде көптеген психикалық өзгерістер мен қатар физикалық жағынан дамулар байқалады. Олар осы кезде киберкеңістікке жасырынуға тырысуы мүмкін.

Интернетке тәуелділіктің қауіпті факторлары жасөспірімдердің жеке ерекшеліктерімен байланысты: жаңасөзімдерді іздеуге бейімділік, агрессивтілік пен аландаушылық, эмоционалды иеліктен шығу, коммуникативті күздіреттіліктің төмендігі және т.б.

Интернетке тәуелділік кезеңдері:

Бірінші кезең-қызығушылық. Достары проблемалардан қалай арылуға, уақытты жоғалтуға, көңіл көтеруге кеңес береді.

Екінші кезең-тарту. Іш пысу, мұңаю және жұмыс немесе сабаққа деген ынтаның төмендеуі.

Үшінші кезең-тәуелділік. Әрине, психикасы бұзылған адамдар интернетте бейбітшілік пен тыныштықты табады, өйткені олар көптеген нақты мәселелерден құтылады. Бірақ психикалық сау адамдар интернетке шамадан тыс қызығушылық танытса, олар да тәуелді болады, ал кез-келген тәуелділік белгілі бір дәрежеде психикалық бұзылуларға айналады [2]. Z буыны немесе (ағылш.

Generation Z) (ағылш. Homelanders, Homeland Generation, Zoomers немесе New Silent Generation) - әлемде шамамен 1997-2016 жылдар аралығында дүниеге келген адамдардың ұрпағы үшін қолданылатын термин [3].

Z буынының ортақ белгілері: Қазіргі заманғы орташа есеппен алғанда жасөспірім өзінің алғашқы смартфонның 12 жасында, кейбіреулері өзінің қатарластарымен салыстырғанда кем дегенде 4 жыл бұрын алады. 7-8 жастан бастап балалар онлайн режимде тәулігіне 9 сағатқа дейін, осы уақыттың жартысын түрлі технологияларды пайдаланумен өткізеді. 54% бір уақытта бірнеше гаджетті қолдануды жөн көреді. Балалардың 85% гаджеттерді пайдаланбай жүре алмайды. Атап айтқанда, балалардың 70% - ы смарты онсыз өздері жүре алмайтындығын мойындайды. Жасы ұлғайған сайын бұл көрсеткіш артып, 16-18 жасқа қарай 80% жетеді. Бастауыш мектептегі балалардың 40% - ында әлеуметтік желілерде парақшалар бар. Жоғары сынып оқушылары арасында бұл көрсеткіш 87%-ға дейін артады.

Жасөспірімдердің танымдық процестерінің психологиялық оң ерекшеліктері:

- 1) көп тапсырманы бір мезгілде орындай алу;
- 2) зейіннің қабылдауы;
- 3) ақпаратпен өзіндік жұмыс;
- 4) пікірдің тәуелсіздігі;
- 5) гиперхбардарлық ("4D ойлау" феномені)

Кіші мектеп оқушылары мен жасөспірімдердің танымдық процестерінің психологиялық теріс ерекшеліктері:

- 1) ақпаратқа ұзақ уақыт шоғырлана алмауы, демек, талдау қабілеті төмендейді;
- 2) білімді игеру коэффициенті төмендейді, сондықтан, үлгерім деңгейі төмен болуы мүмкін;
- 3) ақпаратты фрагментарлық түсіну ақпаратты түсіну шегінен асауы, манипуляциялар мен әсерге аса сезімталдық [4].

Интернетке тәуелділігі бейім жасөспірімдердің танымдық, мотивациялық және мінез-құлық салаларында өзгерістер болады. Танымдық қабілеттерінде – рационализация механизмінің жоғарылауы-тәуелділіктің интеллектуалды негіздемесі анықталады, "сықырлы ойлау" (интернеттің күші немесе күдіреті туралы қиял түрінде) және "қалау бойынша ойлау" қалыптасады, өзінің тәуелді күйінің теріс салдарынасын көзбен ойлауы азаяды немесе төмендейді; мотивациялық қабілеттерінде – тәуелділік объектісіне шамадан тыс эмоционалды қатынас, объект туралы ойлаудың басымдығы пайда болады, басқа объектілермен салыстырғанда тәуелділік; мінез – құлықта -қорғанис-агрессивті мінез-құлық күшейеді, әлеуметтік бейімделу белгілері артады. Компьютерде жұмыс істеуге патологиялық тәуелділіктің болуын анықтауға көмектесетін бірқатар диагностикалық критерийлер бар.

Компьютерлік тәуелділіктің белгілері екі түрлі болуы мүмкін: психикалық және физикалық:

- компьютерде болу уақытын бақылау мүмкін емес, компьютерде өткізілген уақытқа қатысты жалған сөйлеу;
- басқа істермен айналыса отырып, интернет, ойындар туралы ойлайды және сөйлеседі;
- оқуда, қарым-қатынаста проблемалар басталды, шынайы өмірге деген қызығушылық жоғалды;
- компьютерден бөліну агрессивті түрде қабылданады, гаджеттің бұзылу қасіретке әкеледі;
- ас қорыту жүйесінің, тірек-қимыл аппаратының бұзылуы, көру, ұйқысыздық, басаурулары, иммунитеттің төмендеуі;

- физиологиялық қажеттіліктерін елемей [5].

Қазақстандық психолог-практик М.Н.Құнанбаеваның ғылыми еңбегінде жасөспірімнің интернетке тәуелді мінез-құлық белгілерін анықтайды. Оларға тән қасиет сапалар: Оқу процесіндегі проблемалар (үлгерімнің төмендеуі, жүйелі түрде сабаққа қатыспау, сынақтар мен емтихандарды тапсыруды кейінге қалдыру және т. б.); көңіл-күйдің жиі себепсіз өзгеруі, жауқаулық, немқұрайдылықтан депрессияға, эйфория; сынға, ескертулерге және кеңестерге ауыр және жеткіліксіз реакция; ата-аналарға, туыстарына, ескі достарына қарсылықтың артуы; маңызды эмоционалды иеліктен шығару; есте сақтау мен зейіннің нашарлауы; депрессия, қорқыныш, алаңдаушылық, фобияның пайда болуы; достарымен, ата-аналарымен, туыстарымен шектеулі байланыс, әлеуметтік ортадағы айтарлықтай өзгеріс; қызығушылық байқалған істерден аулақ болу, хоббиден бас тарту; үйден құндылықтардың немесе ақшаның жоғалуы, басқа заттардың пайда болуы, ақшалай қарыздар; бұрын өзіне тән емес тапқырлық, алдау, ұқыпсыздық. Компьютерлік тәуелділіктен зардап шегетін сетеголиктердің физикалық ауытқулар: көру қабілетінің бұзылуы, иммунитеттің төмендеуі, бас ауруы, шаршаудың жоғарылауы, ұйқысыздық, арқадағы ауырсыну, туннель синдромы (білек ауруы) және т.б. болып табылады [6].

Виртуалды кеңістіктегі байланыс-бұл сандық ұрпақ үшін әдеттегі күнделікті өмір. Бұл қарым-қатынас құралы, өзін-өзі тану әдісі және соңғы жаңалықтар көзі, тіпті, шын мәнінде, өмір салтына айналды. Сандық дәуірге дейін жоғары психикалық процестер дамыды, ересектер мен балалардың өзара әлеуметтік өзара іс-қимылы тікелей жүзеге асатын. Енді жоғары психикалық функцияларды (ойлау, сөйлеу және т. б.) әлеуметтендіру және дамыту виртуалды кеңістікте орын алды. Бұлардың барлығы жасөспірімдердің денсаулықтары мен психикалық қабілеттерінің дұрыс дамуына кері әсерін берері сөзсіз. Бұл мәселені шешу үшін мектепте, орта және жоғарғы оқу орындарында, тіпті, балабақшаларда интернет

пен гаджеттер, смартфон мен компьютерлердің пайдасы мен зияны туралы танымдық ақпараттар, ашық сабақтар жиі өткізілуі керек. Педагог-психологтар, әлеуметтік педагогтар, мұғалімдер мен тәрбиешілер балалардың бойындағы танымдық қабілеттері мен мінез-құлқының дұрыс қалыптасуы бағытында түрлі әдістерді тиімді пайдалана білуі қажет. Бұл мәселе тек Қазақстанда ғана емес, дүниежүзілік ахуал болғаннан соң білімді, білікті және құзіретті мамандарды қажет ететінін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Арестова О.Н., Бабанин Л.Н., Войскунский А.Е. «Коммуникация в компьютерных сетях: психологические детерминанты и последствия» Вестник МГУ. Сер.14. - 1996. - Вып.4.
2. Бабаева Ю.Д., Войскунский А.Е., Смыслова О.В. «Интернет: воздействие на личность. Гуманитарные исследования в Интернете» Под ред. А.Е. Войскунского (Москва: Можайск-Терра, 2000г.).
3. Балонов И.М. "Компьютер и подросток", М., 2002 г.
4. Кузнецова Анна Вячеславовна. Когнитивные способности интернет-активных школьников 14-16 лет: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01: защита: 19.09.11 / А.В. Кузнецова; науч. рук. Л.В.Черемошкина; Моск. гос. обл. гуманит. ин-т. - М., 2011. - 26 с.: ил., табл. - На правах рукописи.
5. Окунева Л.И., Дарбаев Д.С. (СКГУ им. М.Козыбаева) Компьютерная зависимость как базовая аддикция современного общества.
6. Кунанбаева М.Н. Психологическая природа гаджет-аддикции ученической молодежи в современных условиях // Вестник КазНУ. Серия социологии и психологии. - 2015. - № 2.

УДК 347.785

Малаева Д.Н., Табылдиева С.Ж.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЦИКЛЕ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Исследование возможностей и поиск различных методов освоения предметов музыкально-теоретического цикла являются актуальными в системе современного музыкального образования.

Инновации в системе преподавания сольфеджио состоят в новых подходах к преподаванию, в осознании старых методов в новых условиях, в переосмыслении собственной деятельности в русле традиционных методик. То есть инновация – это внесение нового в традиционную педагогику. И этим занимается каждый творчески работающий преподаватель.

Важнейшим этапом в обучении предметов музыкально-теоретического цикла является подбор по слуху, так как при этом активно развиваются слухо-зрительно-моторные взаимосвязи и слуховой самоконтроль, необходимые как базовые компоненты в процессе формирования профессионального музыканта.

Сольфеджио является частью учебного цикла на всех ступенях музыкального образования, начиная от музыкальной школы и заканчивая консерваторией. Это одна из основных дисциплин в процессе обучения будущих музыкантов-исполнителей, в курсе которой происходит формирование интонационных, слуховых умений и навыков. Формы работы на уроках сольфеджио остаются в целом неизменными, независимо от содержания и сложности материала, на котором строится курс. Однако сегодня было бы неверным считать единственной целью сольфеджио только обучение чтению нот с листа и чистому интонированию. Данные навыки являются лишь необходимой базой, непременным условием для достижения более глубоких задач. В ходе исторической эволюции этой дисциплины изменилось его предметная суть: от совершенствования голоса на основе пения мелодий со слоговыми обозначениями высоты звуков мы пришли к воспитанию музыкального слуха. Именно музыкальный слух и его развитие составляют ныне содержание современных курсов сольфеджио. Добавим к сказанному также: развитие общей музыкальности, кругозора, музыкального мышления и творческой инициативы. Исходя из данного утверждения, в задачу курса сольфеджио вводится не только обучение различным знаниям и навыкам, но и воспитание общей музыкальности и творческого отношения к музыке, всестороннее развитие музыкального слуха, как основы для практических навыков (чтение и записи музыки), применение метода осознанности обучения, развития мышления и самостоятельности.

Основные формы работы в курсе сольфеджио: музыкальный диктант, импровизация, слуховой анализ. Все эти формы работы представляют собой единый набор разнообразных упражнений и должно использоваться во взаимодействии, дополняя друг друга, способствуя нормальному развитию различных сторон музыкального слуха, а также творческих способностей студентов. Поэтому цель курса сольфеджио вернуть традиционную форму мышления и восприятия музыки, переориентация на устные

формы работы, решение многих психологических барьеров, связанных с активизацией композиторского творчества студентов. В результате прохождения данного курса сольфеджио на традиционном материале студенты должны уметь:

- 1) записывать диктанты со сложной техникой, с разнообразной фактурой, относящиеся к различным стилям,
- 2) воспроизводить, точно повторить на инструменте с одного проигрывания любой раздел исполненного произведения,
- 3) сомпровизировать на заданную тему, ритм и штрихи, на определенную форму, традиционный жанр,
- 4) дать целостный анализ на слух и по нотам образцов инструментальной музыки различных традиций,
- 5) расшифровать кюи,
- 6) сочинить свое произведение [1].

Комплексность курса сольфеджио расширяет кругозор исполнителей, формирует у них стремление к постоянной координации всех видов и форм работы, требует от студентов целенаправленной умственно-слуховой деятельности, в процессе которой совершается не механический, а безусловно, сознательный творческий акт.

Курс сольфеджио на традиционной основе является практической дисциплиной, в которой уровень развития музыкального слуха и необходимых импровизационных навыков может быть достигнут только в результате длительной и систематической тренировки, глубоко продуманной системы занятий, как в классе, так и дома.

В педагогической деятельности современного преподавателя важным так же является внедрение инновационных технологий в обучение. Занимаясь проблемами индивидуализации обучения, необходимо ставить своей целью сочетание традиционных, и инновационных образовательных технологий. Использование современных образовательных технологий в практике обучения должно стать обязательным условием развития обучаемого.

Использование мультимедийных презентаций, информационных и коммуникационных технологий на уроках сольфеджио способствует совершенствованию учебного процесса, положительно влияет на особенности познавательной деятельности студентов.

Одним из эффективных занятий является нетрадиционная форма урока. Это несколько оживляет урок, привлекает студентов к активной работе, разнообразию форм объяснения нового материала. На таких занятиях возрастает интерес, работоспособность повышается, результативность занятий возрастает. Но в выборе таких занятий нужна мера. Иначе студенты привыкают, интерес падает, успеваемость понижается. Местом нетрадиционных занятий определяется самим педагогом в конкретной ситуации. Применение нестандартных форм обучения способствует формированию таких качеств, как самостоятельность, коллективизм. Умение планировать свою работу, повышению интереса обучения.

Основной формой учебного процесса, конечно остается, несомненно традиционное занятие, но в который обязательно вносятся элементы современных технологий развития познавательной сферы обучающихся. Это шестиуровневое развитие познавательных способностей: знание, понимание, применение, анализ, синтез, самооценка. Исходя из этого, более тщательно отбирается материал к занятию. На занятии используются разные виды деятельности: дискуссии, рассказы, составление и решение кроссвордов, игр, круглые столы. Основные виды интерактивных общений – кооперация и конкуренция. Акцент делается на межличностные коммуникации, в основе которых берется способность встать на позицию другого человека или группы людей, и только с этой позиции оценить свои собственные действия – самооценка. Все чаще преподаватели используют интегрированные уроки, основанные на межпредметных связях; уроки в форме соревнований и игр: конкурс, турнир, эстафета, дуэль, деловая или ролевая игра, кроссворд, викторина;

- уроки, основанные на формах, жанрах и методах работы, известных в общественной практике: исследование, изобретательство, анализ первоисточников, комментариев, мозговая атака, интервью, репортаж, рецензия; - уроки на основе нетрадиционной организации учебного материала: урок мудрости, урок любви, откровение (исповедь), урок-презентация;

- уроки с имитацией публичных форм общения: пресс-конференция, аукцион, бенефис, митинг, регламентированная дискуссия, панорама, телепередача, телемост, рапорт, "живая газета", устный журнал;

- уроки, основанные на имитации деятельности учреждений и организаций: дебаты, патентное бюро, ученый совет;

- уроки, имитирующие общественно-культурные мероприятия: заочная экскурсия в прошлое, путешествие, литературная прогулка, гостиная, интервью, репортаж [2].

Сольфеджио как учебный предмет, вносит весомый вклад в воспитание музыканта.

Не секрет, что основным средством обучения, по-прежнему, остаются учебник и нотные материалы. Однако эффективное обучение предполагает использование целого ряда и других средств

обучения (программы, методические рекомендации, рабочие тетради), так называемый учебно-методический комплекс. Но кроме УМК, используются и другие средства обучения: аудиовизуальные и экранно-звуковые, а также разнообразные интерактивные средства обучения (мультимедийные энциклопедии и путеводители, адаптированные программно-методические комплексы и близкие к ним электронные учебники, программы тестирования).

За последнее десятилетие создано большое количество обучающих программ, электронных пособий, компьютерных игр, игр-тренажеров и мобильных приложений для знакомства с нотной грамотой, овладения клавиатурой, развития слуховых навыков и т.д. Мы же, преподаватели, имеем возможность ознакомиться, изучить и применить эти современные средства в нашей учебной деятельности.

На смену учебникам пришли электронные книги и обучающие приложения, которые могут превратить планшет в электронную доску и рабочую тетрадь. Они работают бесшумно, что помогает лучше сосредоточиться при выполнении заданий, повышается эффективность обучения, так как оно визуализировано, развивается тонкая моторика рук и сенсомоторная координация, которые способствуют развитию речи. Этот электронный ресурс не заменит преподавателя и учебники, но в то же время создаст принципиально новые возможности для усвоения и закрепления пройденного учебного материала.

Сегодня практически у всех студентов есть мобильные устройства - смартфоны, ридеры, планшеты. Поэтому нам можно эффективно использовать эти устройства (гаджеты) в своей практике делая процесс образования более продуктивным и интересным. Грамотное использование мобильных приложений поможет поднять на высокий уровень интерес к предмету «Сольфеджио», что сделает процесс обучения разнообразным, интересным, доступным, во многом облегчая восприятие учебного материала, закрепляя его на практике.

Введение современных игр-тренажеров и упражнений на уроках теоретического цикла вместо унылой зубрежки нот и терминов, поможет студентам на практике получить и закрепить знания, путем многократного повторения определённых действий.

Применение информационных компьютерных технологий на уроке сольфеджио не только облегчает усвоение учебного материала, но и предоставляет новые возможности для развития творческих способностей студентов:

- повышает мотивацию учащихся обучению;
- активизирует познавательную деятельность; способствует развитию коммуникативных умений и навыков. Таким образом, использование мультимедиа технологий повышает эффективность образовательного процесса и делает его более современным [3].

Мультимедийные учебники - это учебники нового поколения, которые выполняют следующие функции:

- информационную, обеспечивая усвоение содержания учебного предмета;
- углубление изучения сольфеджио, использование материалов справочника, выход в интернет не только для получения нужной информации, и для работы в режиме дистанционного обучения;
- организация самостоятельной учебной деятельности;
- контролирующую, разделы "Тесты" и "Практика" - задания для проверки знаний и умений в разной форме, разного уровня сложности, с оценением результата.

В процессе использования мультимедиа - учебников выделяются следующие положительные стороны:

- студенты имеют возможность самостоятельно приобретать знания, проверять свои достижения с помощью практических работ разного вида (обучающих, тренировочных, итоговых) и тестовых заданий;
- создается ситуация успеха: при неудачном выполнении задания имеется возможность повторить его несколько раз, выбирая индивидуальный темп работы, не боясь отстать от других студентов, или ответить хуже их. Часть практических заданий имеет игровой характер, что позволяет в интересной форме закрепить знания и умения;
- демонстрация анимационных схем, видеофильмов, раскрывающих сущность изучаемого явления и его динамичность в случае, когда изучаемый материал труден для показа или носит абстрактный характер [4].

Использование мультимедийных учебников эффективно, так как: повышается плотность урока, появляются широкие возможности для индивидуального подхода к каждому студенту, для формирования ключевых компетенций, растёт уровень обучаемости, изменяется роль преподавателя: устанавливаются партнерские отношения между субъектами учебного процесса, преподаватель растёт профессионально, апробируя новую модель урока.

Проведение уроков с наглядной компьютерной демонстрацией помогает студентам лучше запомнить материал, более глубоко проникать в суть изучаемого вопроса. Использование компьютера помогает решать следующие учебные и познавательные задачи: формировать мотивацию к предмету, активизировать обучающихся на уроке, способствовать развитию коммуникативных умений и навыков.

Таким образом, использование мультимедиа технологий повышает эффективность образовательного процесса, делает его более современным.

Применение мультимедиа средств и технологий позволяет построить такую схему обучения, в которой разумное сочетание обычных и компьютерных форм организации учебного процесса дает новое качество в передаче и усвоении системы знаний. Основная задача преподавателя - мотивировать студента в его занятиях сольфеджио. Повысить интерес к предмету можно через создание мультимедийных презентаций и интерактивных программ. Презентация усиливает динамику урока, позволяет завоевать внимание, а внимание - множитель информации. Она позволяет реализовать свое «я», создает для него ситуацию успеха, способствует его саморазвитию, самосовершенствованию, развитию творческих способностей. Использование компьютерных презентаций делает урок наглядным и выразительным, помогает лучше усвоению нового материала. Практика показывает широкий интерес обучающихся к таким урокам. Работая в Интернете с сайтами, они получают более полную и свежую информацию, материалы по различным темам, имеют возможность отслеживать динамику творческих процессов в музыкальном искусстве. Мультимедиа курсы и интерактивные программы являются, несомненно, перспективным дидактическим средством, которое при определенных условиях может значительно повышать эффективность учебного процесса. Основными условиями являются учет индивидуальных особенностей обучающегося, его уровня компетенции и мотивации, соответствие образовательных потребностей и целей обучения.

Внедрение информационных технологий в процесс обучения позволяет возродить такие формы проведения занятий как исследовательский метод обучения и метод проектов. Под методом проектов понимается совместная учебно-познавательная, творческая или игровая деятельность, имеющая общую цель, согласованные методы и способы, направленные на достижение общего результата.

При проведении занятий по методу проектов обучаемые приобретают знания и умения в процессе планирования и выполнения практических заданий. На основе телекоммуникационных сетей организация такой деятельности становится более эффективной. На этапе разработки различных вариантов проектных идей студенты изучают историю выбранной темы, делают рисунки, эскизы, составляют схемы возможных вариантов, определяют их достоинства и недостатки. Преподаватель помогает студентам найти необходимые документы, материалы, экспонаты, открытки, художественные произведения. Кроме этого посещение музеев, выставок, просмотр слайдов, хроникально – документальных фильмов.

Так студенты знакомятся с методом сбора, хранения, переработки информации. Это делается для того, чтобы в дальнейшем дать возможность студентам участвовать в различных конкурсах-выставках, научно-практических конференциях и, возможно, занимать призовые места.

Поэтому объектом данного исследования стала система выполнения творческих проектов через внедрение в процесс образования ИКТ.

Компьютеры во многом способны решать те же методические задачи, что и традиционные технические средства обучения. Но в условиях компьютерного обучения это делается на более мощной, совершенной основе.

Соединение музыкального образования с компьютерными технологиями позволяет активизировать аналитическую деятельность обучаемых, углубить демократизацию методики преподавания, раскрепостить творческие возможности студентов. Проводимые уроки с использованием ИКТ позволяют включить обучаемых в активную познавательную и практическую деятельность без перегрузки, значительно повышают интерес к предмету и к процессу обучения.

Сольфеджио - учебный курс, находящийся на стыке теории и практики, помогающий составить целостное представление о музыкальном произведении, правильно его интерпретировать, донести свое прочтение до слушателя. Предмет сольфеджио учит, как интегрировать информацию, полученную из множества источников, пользоваться специфическим универсальным международным языком общения - музыкальным.

Сегодня образование должно формировать людей с новым типом мышления, инициативных творческих личностей, смелых в принятии решений. Применение инновационных форм занятий - это мощный стимул в обучение и сильная мотивация. Всё более острой становится необходимость осовременивания методик и средств преподавания, приближения их к особенностям восприятия нового поколения.

Список литературы

1. Мальцев С.М., Шевченко Г.А. Опыт обучения импровизации. Вып.1. А., 1984.
2. Мальцев С.М. О психологии музыкальной импровизации, М: Музыка, 1991.
3. Карнаухова Г.И. Формирование умений подбора по слуху и транспонирования в процессе инструментальной подготовки учителя музыки. М., 1990.
4. Гребельщик С.Г. Формирование и развитие абсолютного слуха как музыкальной способности, М., 1985.

ОҚУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМ ӘДІСТЕРІ

Оқу-әдістемелік құралдарды дайындаушылар және оқытушылар нақтылы оқытылатын білімді үлкен дәреже деңгейіне, оқу орталарын автоматты күйге келтіруге ұмытылады. Сайып келгенде, негізгі әдістемелерді екі топқа бөлуға болады: дәстүрлі және бейімдеуші.

Дәстүрлі:

- Оқу материалын қысқаша түрде ұсыну;
- Оқу материалын толық түрде ұсыну;
- Білімді және дағдыны өзіндік бақылау;
- Білімді және дағдыны бақылау.

Бейімдеуші:

- Оқу материалын қысқаша түрде ұсыну;
- Білімнің және дағдының деңгейін анықтау;
- Оқытылу деңгейіне сәйкес материалды ұсыну;
- Білімді және дағдыны өзіндік бақылау;
- Білімді және дағдыны бақылау.

Дәстүрлі оқу жүйесіндегі оқу процесінде оқытылатын білім базасының (ББ) оқу пәнінде және оқу әдістемесінің әрбір адымында өзгерту циклі ұсынылады. Оқу материалын дайындаушы ұйым тақырыптарды иерархиялық бөлшектейді. Бұл оқытылатын ақпараттарды «ұсақ тақырыптармен» беруді қамсыздандырады.

Курсты құруда материалды жақсы меңгерулері үшін оқу болжамалары толық және қысқартылған түрде қолданылады. Баяндалатын материалды **толық түрде** ұсынуда гипермәтін қолданылады, оған статистикалық бейнелеулермен (көркемдеулермен), бейне- және аудиосюжеттер, анимация элементтері және т.б. енгізіледі. Қазіргі уақытта, қосымша «жандандыру үшін», қолайлы және түсінікті автоматтандырылған оқыту жүйесінде қолдануға берілетін материал дайындауда презентацияларды қолданудың қажеттілігі жоқ. Соңғы кезде көп қолданылатын материалдарға қызықты жасалатын және жадыда жеңіл сақталатын мультипликация эффектілерінің жүйелері алынады.

Қысқартылған түр құрамына негізгі ұғымдар, тақырыптық формулалар, немесе әрбір бөлімдерге видеосюжеттері әртүрлі мультимедиялық элементтермен берілген гипермәтіндік материал ұсынылады. Толық түрден қысқартылған түрдің айырмашылығы, ол оқу материалында негізгі оқылатын тақырып немесе ұсынылып отырған оқылымның қысқаша баяндалуы беріледі.

Тестілеу - оқытылатын бөлімнен алынған білімді бақылау түріне қызмет етеді. Білімді бақылаудың міндетті және өзіндік бақылау түрі болады. Мұндай оқу түрі дәстүрлі және компьютерлік оқу жүйелерінде қолданылады.

Тестілеу материалын таратудың дәстүрлі әдістемелерін қолдануға шек қойылады. Берілген жағдайлар шешімін табу кезінде жұмыстың шартты қабілетіне және оқытылатын білімнің деңгейіне назар аударылады, осыдан жаңа оқу әдістемені бейімдеу, үйлесімді дайындау қажеттілігі туындайды. Сайып келгенде, оқытылатын материалды дайындаудың ең төмен және ең жоғары дәрежесінде оқудың әмбебап жүйесі ұйымдасуы тиіс [1].

Бейімдеуші оқу жүйелері оқу материалын дайындаушы ұйымның деңгейін және ағымдағы білімдер деңгейін анықтауды және тестілеу жолының дағдыларын іске асырады. Оқытылатын материалды қысқартылған түрде мақсатқа лайықты ұсыну қажет, одан кейін білім деңгейін анықтау керек және онан әрі оқытылатын материалдың қолдануға берілетін көлеміне, лайықты білімдер деңгейіне және дағдыларына кепілдемелер беріледі.

Оқу материалдарын мультимедиа (multi – көп және media – орта) арқылы құру үшке бөлінеді:

1. ақпараттарды біріктіру арқылы ұсыну;
2. бірнеше сюжетті құралдар мазмұнының сюжеті;
3. көркемді түрде әрлендіру интерфейсі және навигация құралдары.

Мультимедиа құралдары дара компьютерлік оқу процесінде ақпараттық технологиялардың психологиялық-эргономикалық қамтамасыз етуін ұйымдастырады. Кез-келген ақпаратты беру тәсілі, адамның талдаушы «кіріс» мінездеріне, немесе адамның миымен ақпаратты дайындаушы ішкі нейробиологиялық заңдылықтармен барабар болуы тиіс. «Кіріс» мінездерінің параметрлері: қабілеттілік, әртүрлі символдардың өзара сыйысушылығы немесе масқалануы, түс сандарының өсуі, қарама-қарсылық және т.б [2].

Ішкі психофизиологиялық заңдылық есебі білімдерді мақсаттық бөліс тәсілдері элементтерін аддитивті және аддитивті емес шуыл фондында қолдануын ұсынады.

Ішкі психофизиологиялық заңдылық есебі акустикалық интерфейсін дайындау кезінде фонемамен ерекшеленген мүмкіндікті қолдануды ұсынады: жаршыдан тәуелсіз компьютерге ақпарат енгізу, сөйлеу сигналын формантада талдау, бірге сөйлеу мүмкіндіктерін қабылдау.

Мультимедиа көп арналармен ақпаратты беруді ғана қамсыздандырмайды, сонымен қатар бір-бірін толықтыратын әртүрлі ортаның шарттарын жасайды.

Білім алушының алдында өз тілімен жазылған әрбір жеке ортаның құралын қолданудың үлкен мүмкіншіліктері ашылады.

Мультимедиалық оқу құралдары білім алушылардың алған білімдерін тәжірибеде қалай қолдануды тереңірек түсінуге себебін тигізеді.

Оқу материалдарын Интернет желісінен іздеу және іріктеп алуда глобалды компьютерлік желі Интернетті кең енгізу бірегей ақпараттық және транспорттық ортада алға қойған білім алу жобаларының технологиясын анықтамайды. Интернет желісі оқу процесінде желілі электронды кітапханалардың, оқу ақпараттық қамтамасыз ету жүйелерінің дамуын белсенді ынталандырады. Оқулық дайындауға әртүрлі мультимедиа – материалдарын іздеуге және іріктеп алуға көмектеседі.

Оқу материалдары құралдарын топтастырып және олардың сипаттамаларын берудегі зерттеулердің көпшілігінде оқу-әдістемелік құралдарының бөліну жағдайлары әртүрлі талаптардың және тұтынушылар топтары сауалдарының есебінде негізі қаланған, оларға педагогиканың, психологияның, физиологияның және басқа ғылымдардың, сонымен қатар техника және өндірістің өзара қатынастарының дәрежелері жатады [3].

Топтастыру белгілерімен зерттеушілер мыналарды ерекшелейді:

- оқу ақпараттарының ерекшеліктері;
- оқу процесінің мақсаттары және тапсырмалары.

Топтастыру екі негізге бөлінеді: педагогикалық және техникалық.

Педагогикалық

Оқу процесінің әртүрлі дидактикалық мақсаттарын орындау қажеттілігінде бірінші негізі салынғандар: оқушылардың (студент) оқу-танымдық қызметінің әр-түрлі ұйымдары, мотивтік жүзеге асырулар, оқу және бақылау-түзету функциялары, т.б.

Техникалық

Оқу құралдарының конструктивті-техникалық ерекшеліктері. Оқу құралдарын дайындау тәсілдерінің оқушыларға, эргономикалық сипаттамаларға әсері.

Оқу процесінің әртүрлі дидактикалық мақсаттарын орындау қажеттілігінде бірінші негізі салынғандар білім алушының оқу-тану қызметінің түрлі ұйымдары, мотивтік жүзеге асырулар, оқу және бақылау-түзету функциялары және т.б. Екіншісі оқу-әдістемелік құралдарының конструктивті-технологиялық дайындау тәсілінің білім алушыға, эргономикалық сипаттамаларға әсері. Сондықтан оқытушылардың көз қарасынша, ашық білім жүйелерінде оқу құралдарының жинақтылығы, білім алушыға тәуелділікке және материалды ұсынудың дидактикалық жағдайын қабылдау нәтижелігіне әкеледі [4]. Онда зерттеу негізіне келесі топтастыру ұсынылады (1-кесте), әрбір оқу материал түрін ұсыну үлгілері көрнекілікке лайықты қамсыздандырылады.

1 кесте - Оқу материалдарын топтастыру

Оқу материалдарын топтастыру		
	Қабылдау	<ul style="list-style-type: none"> • Көзбен шолу • Аудиалды • Ауызша • Көпканалды
	Уақытша ұйым	<ul style="list-style-type: none"> • Статистикалық • Динамикалық
	Пәндік ұйым	<ul style="list-style-type: none"> • Нақты • Моделді
	Оқушылармен (студент) байланыс	<ul style="list-style-type: none"> • Интерактивті • Интерактивті емес
	Оқушылармен (студент) психологиялық байланыс	<ul style="list-style-type: none"> • Бейімделу • Бейімделмеу

Әр түрліше оқытылатын бір оқу материалын білім алушы әртүрлі қабылдайды. Оқу материалын құруда жасанды бейнелеулердің түпнұсқадан айырмасы болмауын ескеру қажет. Психолог - физиологтардың есебі бойынша оқу материалында нақты түп тұлғаның көрсетілуі қабылдау және есте сақтауды тездетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Электронды оқулық. Мультимедийный учебник TREM // М: Tempus- Project, SCM-T081A04 - 2004 ж.
2. Мультимедийные технологии обработки [Электронды ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://pandia.ru/text/78/021/460.php>.
3. Мультимедийные технологии [Электронды ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <http://bourabai.kz/mmt/>.
4. Мураховский В.И. Компьютерная графика / В.И. Мураховский. // М: ООО «АСТ-ПРЕСС СКД», 2015 ж.

ӘОЖ 378.4

*Медешова А.Б., Акимова С.М., Курмашева Д.Н.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ МОДЕЛЬДЕРІ

Қазіргі уақытта мамандар университеттердің бірнеше модельдерін ажыратады. Университеттердің жұмыс істеуінің мұндай модельдері қоғам дамуының индустриалды кезеңінде кең таралған, бірақ өзгерген әлеуметтік-экономикалық жағдайда бұл университеттер өздеріне жүктелген міндеттерді шеше алмайды. Бүгінде жоғары білікті маман ғана талап етілмейді, креативті, командада жұмыс істей алатын және цифрлық заманда талап етілетін басқа да қасиеттерге ие маман қажет. Мақаланың мақсаты - қоғам дамуының постиндустриалды кезеңінің талаптарына сәйкес келетін университеттердің жұмыс істеу модельдерін анықтау.

Университет моделі – бұл жоғары оқу орнының білім беру процесін басқаруды ұйымдастыратын және жүзеге асыратын тәсілі. Университет модельдері әртүрлі принциптер бойынша бөлінеді.

Университеттердің классикалық модельдері

Ғылыми-техникалық білімнің дамуы және индустриялық-өнеркәсіптік прогресс жоғары білімге өзгеше көзқарасты талап етті. Осылайша, қазір классикалық деп аталатын университеттердің жаңа модельдері пайда бола бастайды.

Бұл типке Болонья, Оксфорд, Кембридж, Саламанка сияқты ғасырлар бойы жұмыс істеп келе жатқан Еуропа мен АҚШ-тың ежелгі университеттері үлгі болып табылады. Жоғары білім беру мекемелерінің бұл класы ғылым мен білімнің жоғары деңгейімен және интеграциясымен ерекшеленеді [1]. Классикалық университет моделінің бірнеше ұлттық нұсқалары бар:

- *Герман моделі* ("гумбольдтовский") - зерттеу университеті, онда ғылыми және оқу қызметі университет өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады; студенттер алдыңғы қатарлы ғылымға ене отырып, ғылыми-зерттеу тәжірибелеріне ие болады;
- интернаттық үлгідегі университеттің *Британдық моделі* ("Оксбридж" моделі, оған бекітілген тәлімгер-тьютормен бірге студенттің жеке сабақтары түрінде студенттердің оқытушылармен тығыз қарым-қатынасына негізделген);
- "үлкен мектептердің" *француздық моделі* (өзін басқару элитасы ретінде бекітетін меритократиялық қоғамдастықтың ерекше атмосферасы бар "касталық" университеттер);
- *Чикаго моделі* (университет курсының негізі гуманитарлық бағыттағы жалпы білім беру бағдарламасына негізделген).

Еуразиялық университеттер қауымдастығының сарапшылар тобының пікірінше, классикалық университеттердің маңызды белгілері мамандарды даярлаудың жоғары деңгейі, жаратылыстану-ғылыми және гуманитарлық пәндердің оңтайлы үйлесімі жағдайында студенттердің ғылымның әртүрлі салаларында базалық білім алу мүмкіндігі, адамгершілік және мәдени құндылықтарды қалыптастыру мен таратуға қабілеттілігі, ғылыми жұмыста іргелі зерттеулер үлесінің басым болуы болып табылады. Бұл ерекшеліктер классикалық университеттердің ерекше рөлі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Университеттердің заманауи модельдері

Университеттердің классикалық модельдері өз уақытына сәйкес келді. Алайда, цифрлық технологиялар пайда болған постиндустриалды дәуірде енді жақсы мамандар қажет. Заманауи компаниялар креативтілігі, стратегиялық ойлауы бар, командада жұмыс істей алатын және soft skills-ті дамытатын кәсіпқойларды іздейді [2].

Барлық осы өзгерістер мен жаңа қоғамның талаптары университеттердің жаңа модельдерінің дамуына әкелді. Олардың басты міндеті – заман талабына жауап беру және әртүрлі құзыреттерді үйлестіре алатын және өмір бойы оқи алатын мамандарды даярлау.

Еуропа елдері қабылдаған ең танымал модель — Болонья. Міне, қазір бар бірнеше модельдер:

- кәсіпкерлік университеттің моделі;

- зерттеу университетінің моделі;
- желілік университеттің моделі;
- корпоративтік университеттің моделі;
- виртуалды университеттің моделі.

Кәсіпкерлік университеттің моделі

Кәсіпкерлік университеттер-заманауи жоғары білім берудің қарқынды дамып келе жатқан құрылымдарының бірі. Білім беру қызметі мен ғылыми зерттеулерді коммерцияландырудың жоғары деңгейімен, жұмыстың кәсіпкерлік стилімен ерекшеленетін бірқатар еуропалық, американдық, және ресейлік университеттер кәсіпкерлік ретінде сәтті орналастырылған.

Университетті кәсіпкерлік университетке айналдырудың келесі бағыттарын атап өтуге болады:

1) студенттердің әртүрлі нысандағы жобалық (кәсіпкерлік) белсенділігін ынталандыру. Университеттердің кәсіпкерлік орталықтарымен өзара іс-қимылы кәсіпкерлік модульдерді қосу арқылы оқу пәндерінің дамуына ықпал етеді.

2) Университеттерде кәсіпкерлік инфрақұрылым құру. Бұл даму орталықтары, жобалар орталықтары, бизнес зертханалар және бизнес инкубаторлар, студенттік кәсіпкерлік орталықтары болуы мүмкін.

3) Кәсіпкерлік типтегі зерттеу университетін құру. Бұл зерттеу орталықтарының, даму орталықтарының және т.б. қызметі арқылы студенттер мен қызметкерлердің кәсіпкерлік белсенділігін белсенді ынталандыру арқылы кәсіпкерлік типтегі зерттеу университетіне айналдыру болып табылатын университет.

Зерттеу университетінің моделі

Зерттеу университеттері басқалардан ерекшеленеді, өйткені олар әртүрлі пәндер бойынша белсенді ғылыми зерттеулер жүргізеді. Мұндай университеттердің негізгі белгілері:

- Пәнаралық ғылыми зерттеулер;
- университеттің білім беру және ғылыми функцияларын тығыз байланыстыру;
- инновациялық жобаларға белсенді қатысу;
- оқыту халықтың барлық топтары үшін қолжетімді;
- студенттер мен оқытушылардың шығармашылық қызметі.

Бұл типтегі университетке Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетін жатқызуға болады.

Желілік университеттің моделі

Желілік университет - бұл жоғары оқу орындары бір үлкен желіге біріктірілген білім беру моделі. Студенттер әр түрлі университеттерде мүмкіндігінше кең және жан-жақты білім ала алады. Сонымен қатар, мұндай желіге әртүрлі елдердің университеттері кіруі мүмкін [3].

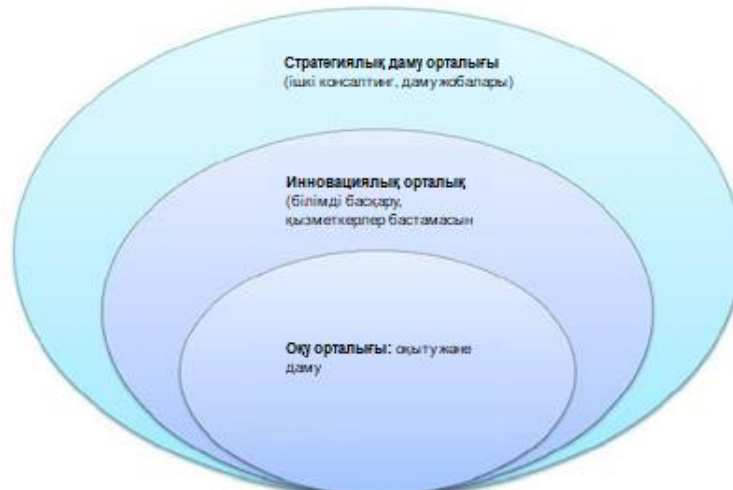
Желілік университеттің негізгі артықшылықтары:

- студентке арналған жеке білім беру бағдарламалары;
- желіге кіретін кез келген университетте оқу мүмкіндігі;
- университеттер арасындағы ынтымақтастық және халықаралық жобаларды жүзеге асыру.

Желілік университеттің жарқын мысалы - Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан жоғары оқу орындары кіретін Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ).

Корпоративтік университеттің моделі

Қазіргі заманғы корпоративті университет, оның ішінде дәстүрлі университеттің бөлімшесі ретінде жұмыс істейді (1 сурет). Бұл академиялық оқу орны емес, үздіксіз кәсіби дайындықтың институционалды процесі. Мұндай университеттің толық форматты ғылыми бөлімшелері жоқ, оның оқытушылар құрамы ротацияның жоғары деңгейімен сипатталады.

1 сурет - Корпоративтік университеттің моделі

Корпоративтік университеттегі білім беру процесі келесі ерекшеліктермен сипатталады:

- оқу материалдарын өз бетінше зерттеу;
- практикалық сабақтар: модельденген өндірістік мәселелерді шешу, ми шабуылы және т. б.;
- әріптестерін оқыту;
- алынған білім мен дағдыларды дереу қолдану;
- бұл қашықтықтан оқыту технологиясының білім беру процесінде маңызды рөл атқарады.

Корпоративтік институт өнеркәсіп пен жоғары білімнің өзара іс-қимылы проблемасын шешудің тиімді және түбегейлі жаңа тетігі болып табылады. Қазіргі уақытта бұл проблема Еуропалық одақта да, АҚШ-та да білім беру реформасының күн тәртібінде тұр.

Виртуалды университеттің моделі

Қазіргі уақытта сарапшылар виртуалды білім берудің келесі компоненттерін бөліп көрсетеді:

- 3-ші буындағы цифрлық оқулықтар,
- Ақылды дизайнерлер,
- Сандық зертханалар,
- Робот,
- Білім беру ойындары,
- Модельдеу,
- Молекулалық динамика,
- Learning ойындары және wearable (өзі) есептеу,
- Жоғары интерактивті сандық оқулықтар,
- Кері байланысы бар білім беру экожүйелері

Виртуалдау үрдістері білім беру және ғылыми-зерттеу жобаларының жаңа бағытының – электрондық және виртуалды университеттер мен білім беру ортасын құрудың пайда болуын куәландырады. Қазіргі заманғы онлайн-білім беру жобаларының мысалдары қазіргі университеттердің ақпараттық прототиптерін жасауға баса назар аударылатындығын көрсетеді [4].

Жоғары білім беруді ақпараттандырудың прецеденттерін талдау электрондық университеттерді құрудың негізгі мақсаты белгілі бір жоғары білім беру мекемесінің сандық аналогын құру екенін көрсетеді. Мұндай электронды университеттердің негізгі сипаттамалары:

- білім беру моделі (білім беру траекториясы, жаңа оқу жоспары);
- электрондық білім беру ресурстары
- электрондық білім беру ресурстары (университеттің қолданыстағы білім беру бағдарламаларын қашықтықтан және жартылай станциялық форматқа көшіру-көбінесе мұндай білім беру ресурстары ЖОО студенттеріне материалдарға тез қол жеткізуге, оқытушымен байланысқа және т. б. көмектесу үшін құрылады).;
- білім беру моделін ескере отырып, білім беру процесінің логистикасы және электрондық контент;
- университетті басқарудың электрондық жүйесі-электрондық құжат айналымы (студенттердің, Оқытушылардың, курстардың бірыңғай деректер базасын құру және басқару; Ақпараттық технологиялар көмегімен Университеттің жұмыс процесін оңтайландыру ресурстары);
- қызметкерлер мен студенттердің электрондық карталары мен портфолиосы (ұсыныс туралы ақпарат) және т.б.

Бүгінгі таңда Қазақстанда 2015 жылғы 6 қарашадағы № 628 бұйрықпен бекітілген Жоғары оқу орындарын жіктеудің келесі критерийлері қолданылады. Критерийлер елдің ғылыми - техникалық және әлеуметтік-экономикалық дамуы үшін олардың маңыздылығын айқындау мақсатында жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламаларын іске асыратын жоғары оқу орындары үшін әзірленді. Критерийлер QS World University Rankings және Times Higher Education World University Rankings жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласындағы жетекші халықаралық рейтингтердің әдістемелерін ескере отырып әзірленді.

Әзірленген өлшемдерге сәйкес университеттер келесі түрлерге жіктеледі:

- 1) ұлттық зерттеу университеті;
- 2) зерттеу университеті;
- 3) ұлттық жоғары оқу орны;
- 4) университет;
- 5) академия;
- 6) институттар;
- 7) жоғары оқу орындарына теңестірілген ұйымдар (консерватория, Жоғары Мектеп, жоғары училище).

Бұл жіктеу өте тұрақты және жоғары оқу орындарын дамытуға және олардың әлемдік білім берудегі бәсекеге қабілеттілігін арттыруға аз еркіндік береді. "Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы" сәйкес жоғары оқу орындар

арасында саламатты бәсекелестікке уәждемені арттыру үшін төрт лига бойынша: бірінші лига – халықаралық деңгейде бәсекеге қабілетті, екіншісі – ұлттық лигада, үшіншісі – өңірлік лигада, төртіншісі – салалық лигада саралау жоспарланған [5].

Әлеуетке және даму серпініне сәйкес жоғары оқу орындар бір лигадан екіншісіне ауысатын болады. Лигалардағы ұстанымына қарай жоғары оқу орындар академиялық, басқарушылық бостандықтың әртүрлі деңгейлері және білім беру гранттарының түрлері берілетін болады. Сондай-ақ жоғары оқу орындар сыртқы бақылаудың әртүрлі түрлерінен босатылатын болады.

Жаңа формациядағы жоғары оқу орындарына көшу жолдарының бірі жоғары оқу орындарын цифрлық трансформациялау болып табылады.:

- жекелеген талаптары бар цифрлық университеттерді ашу.
- дәстүрлі шешімдердің орнына цифрлық құралдарды толық көлемде қолдану.
- интеграцияланған цифрлық жүйелер негізінде "зияткерлі" оқыту.

Пандемия университеттердің виртуалды ортаға ауысуын тудыратын "жаңа нормалықты" тудырды. "Атамекен" ҰКП мониторингінің нәтижелері бойынша білім беру бағдарламаларының 41%-ы толығымен, 43% - ы онлайн-технологияларды пайдалана отырып, қашықтықтан оқытуға көшуге немесе оны жүргізуге ішінара дайын болды. Жоғары білім беру жүйесі қашықтықтан және аралас оқыту арқылы оқуға үздіксіз қол жетімділікті қамтамасыз ете алды. Барлық деңгейлердің ішінде жоғары білім қашықтан оқытуға ең бейімделген болып шықты. Мақала 2022-2024 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыруға арналған конкурстың (ЖТН АР14872018) «Кәсіби білім беруді цифрландыру жағдайындағы part-time оқыту» атты жобасы аясында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

1. New York University School of Continuing and Professional Studies. URL: <http://www.scps.nyu.edu/>.

2. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қабылданған: т 09.12.2020. URL: <https://primeminister.kz/kz/gosprogrammy/kr-bilim-berudi-zhane-gylymdy-damytudyn-2020-2025-zhyldarga-arnalghan-memlekettik-bagdarlamasy--9115948>.

3. Лупанов В.Н. Сетевая модель управления университетом в условиях глобализации и регионализации образования / В.Н.Лупанов // Университетское управление: практика и анализ, 2009. - № 2. - С. 63-68.

4. Сивоконь Е.Е. Виртуальный университет. - Режим доступа: URL: http://kafinf.pi.sfedu.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=110:2011-04-18-06-19-36&catid=29:2011-03-13-11-10-42&Itemid=42.

5. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қабылданған: т 09.12.2020. URL: <https://primeminister.kz/kz/gosprogrammy/kr-bilim-berudi-zhane-gylymdy-damytudyn-2020-2025-zhyldarga-arnalghan-memlekettik-bagdarlamasy--9115948>.

ӘОЖ 372.853

Мендигалиева Ш.С.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ФИЗИКАДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН ИНТЕРНЕТ-ҚОР АРҚЫЛЫ ТЕКСЕРУ

Қазіргі таңда елімізде білім беру жүйесінде жаңашылдық қатарына ақпараттық кеңістікті құру енгізілді. Ақпараттандыру жағдайында оқушылар меңгеруге тиісті білім, білік, дағдының көлемі күннен күнге артып, мазмұны өзгеріп отыр. Білім беру саласында ақпараттық - коммуникативтік технологияларды пайдалану арқылы білімнің сапасын арттыру, білім беру үрдісін модернизациялаудың тиімді тәсілдері пайдалануда және одан әрі жетілдіруде.

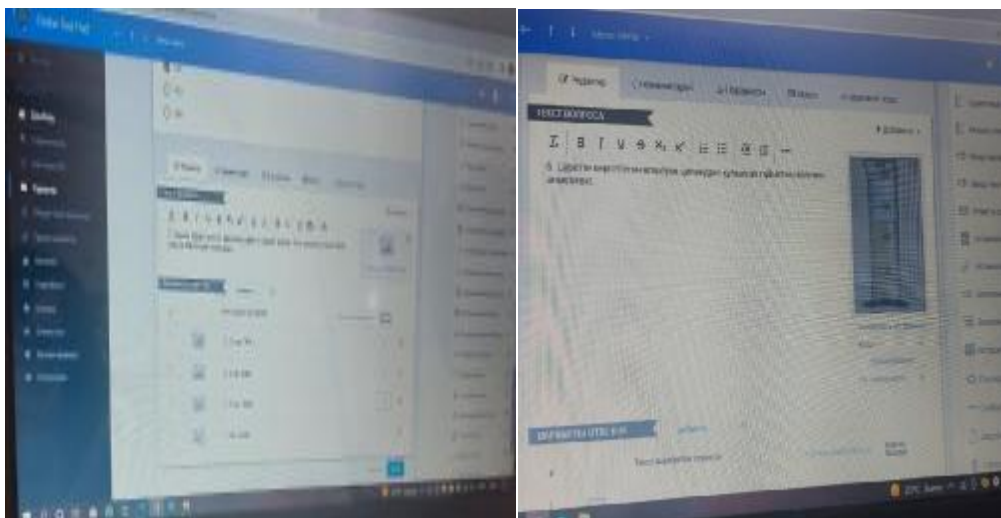
Қазіргі білім беру жүйесінде интернет қор мүмкіндіктерін, атап айтқанда интернет платформаны таңдау өте маңызды. Танымал техникалық платформалардың бірі – оқушылармен жұмыс істеуге арналған Online Test Pad интернет платформасы.

Тест конструкторы – мұнда мұғалім оқушылармен кері байланыс жасау үшін тест тапсырмаларын жасауға және бөлім бойынша жиынтық бағалау, тоқсандық жиынтық бағалау тапсырмаларын ұйымдастыруға мүмкіндік алады. **Сауалнама конструкторы** арқылы мұғалім оқушылардан сауалнама түрінде тапсырмаларын ұйымдастырады. **Сөзжұмбақ конструкторының көмегімен қайталау** сабақтарын немесе ашық сабақтарды қызықты түрде өткізу үшін сөзжұмбақ құрастырады және оны ұйымдастырады. **Комплексті тапсырмаларды** қолданған мұғалім өз сабақтарына қажетті оқу-дидактикалық материалдарды жинақтап, арасында оқушыларға көмекші құрал ретінде ұсына алады [1].

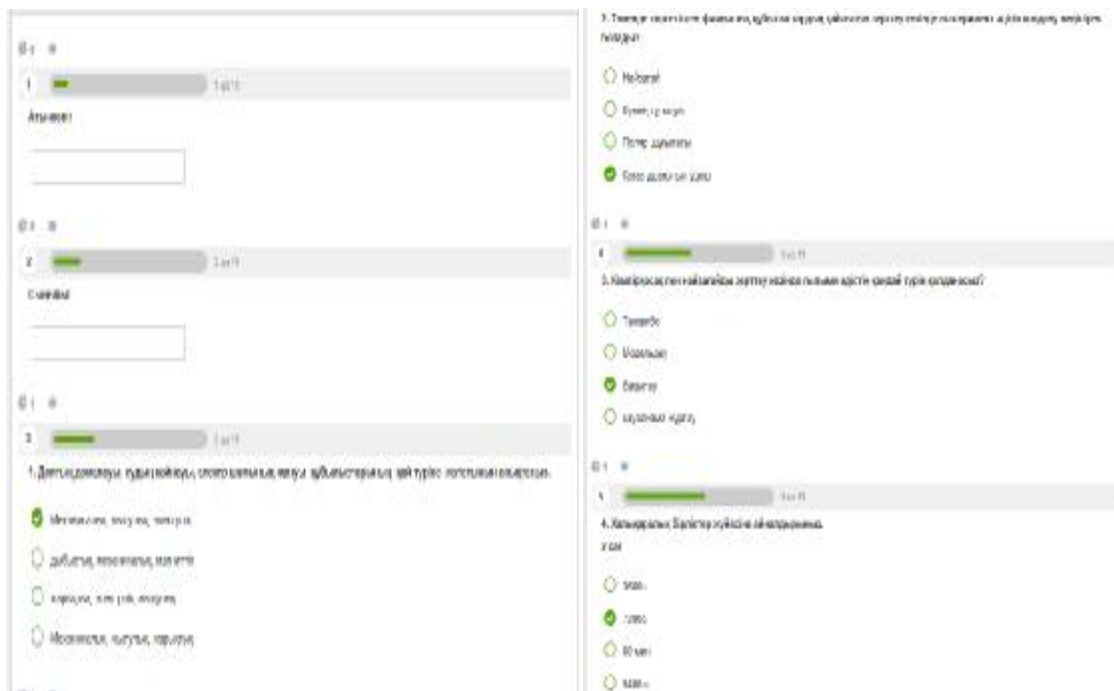

Online test Pad платформасында сабақты ұйымдастырудың бірнеше қадамы қарастырылады: – бұл жерде қолданушы тіркеледі, яғни электронды поштасына жаңа аккаунт жіберілді, қолданушы сол сілтемені басу арқылы белсендіреді. Пароль және логинмен тест онлайн платформасына енгуге мүмкіндік алады; online test Pad платформасындағы мүмкіндіктерді тегін қолдану: профиль, сауалнама, тесттер, сөзжұмбақтар, диалогтар, комплексті тапсырмалар; Online Test Pad платформасында "Менің профилім" туралы мәлімет толтыру керек. Бұл жерде қолданушының аты-жөні және қосымша мәліметтерді толтырады. Себебі бұл пайдаланушының нақты түрде мұғалім екенін растау және осы жерде барлық жұмыстардың авторы болуға негіз болатын лицензиялық құжатты әзірлеу қажет.

Нақты ұйымдастыру және сабақты енгізу тәсілдері шеңберінде қолданушы сабақты ұйымдастыруда неше түрлі форматтағы мәліметтерді енгізіп отырады. Мысалы: мәтін, сурет, сілтеме, PDF формат, YouTube бейне сабағын, аудио файлдарды, файлдарды жүктеуге осындай форматтағы мәліметтерді енгізіп, осы сабақтың тақырыбын, яғни қысқа мерзімді жоспарын енгізіп, содан кейін оқушыларға беретін тапсырмаларды беруге, осы арқылы үлестіруге мүмкіндік береді. Барлық тапсырмалар сақталады. Соңғы қадамдағы Online test Pad платформасында кері байланысқа тест тапсырмаларын құрастыруды атсақ, бұл жерде мұғалім оқушылармен кері байланыс жасай үшін тест тапсырмасын немесе БЖБ, ТЖБ тапсырмаларын ұйымдастыруға мүмкіндік алады. Барлық тапсырмалар сақталады [1].

1 сурет - Online test Pad платформасында тапсырмаларды, суреттерді, есептерді құрастырып орналастыру жолдары [2]

4. Жалғарлық сәулелер жүзеге келгендегі уақыт:

2 сәт

3600с

7200с

60 мкс

5400 с

7

7. Физикалық шамалардың өлшем бірліктерін ХБЖ-не келтіріңіз. Пойыз жылдамдығы 108 км/сағ

30м/с

25м/с

15м/с

10м/с

8

8. Суретте көрсетілген өлшеуіш цилиндрде құйылған сұйықтың көлемін анықтаңыз.

126

125

123

124

9

9. Оңшыл үйден шығып, мектепке дейін 30 минут жүреді. Осы уақыттың сағат және секунд бірліктерін жазыңдар.

0,25 сағ, 900 с

0,3 сағ, 600с

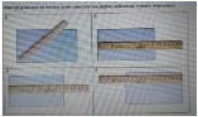
0,5 сағ, 1800с

1 сағ, 1200с

10

10. Дәптер ұзындығын өлшеу үшін озығыштың дұрыс қойылған суретті көрсетіңіз.

1

2

3

4

11

11. Үстелдің ұзындығы 0,7м. оны дециметр, сантиметр, миллиметр және километрмен жазыңдар.

7дм

70дм

700см

0,7км

70см

0,007км

0,0007км

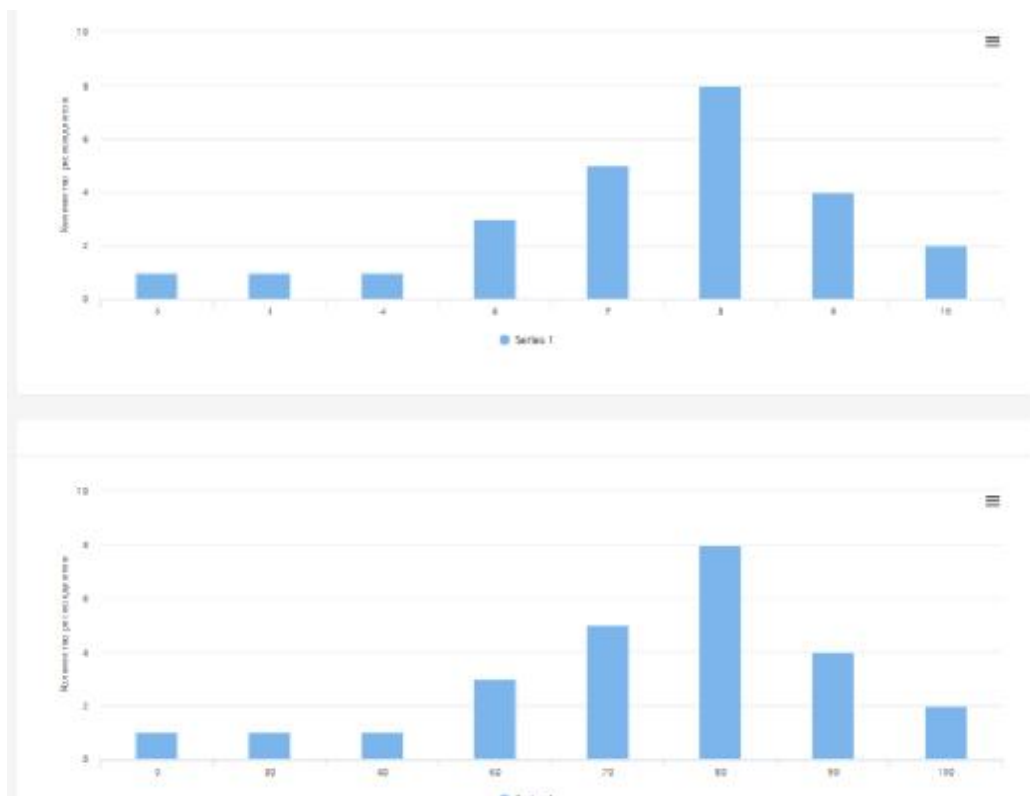
700мм

2 сурет - Online test Pad платформасында құрастырылған 7 сыныпқа арналған «Физика – табиғат туралы ғылым», «Физикалық шамалар мен өлшеулер» бөлімі бойынша жиынтық бағалау тапсырмалары [3]

3 сурет - Online test Pad платформасында орындаған оқушылардың бөлім бойынша жиынтық бағалаудың жұмыстары [4]

4 сурет - Online test Pad платформасындағы оқушылардың «Физика – табиғат туралы ғылым», «Физикалық шамалар мен өлшеулер» бөлімі бойынша жиынтық бағалаудың пайыздық көрсеткіштері [5]

5 сурет - Оқушылардың жеке пайыздық көрсеткіштері [5]

Қорыта келгенде оқыту үрдісінде ақпараттық технологияны қолдану білім сапасын жақсартуға көмектеседі. Online test Pad платформасы арқылы БЖБ, ТЖБ ны өткізудің тиімді жақтары:

1. Оқушылардың білімін автоматты түрде тексереді
2. Кері байланыс жасалады, тапсырмалардың дұрыс, бұрыстығын оқушы көре алады.
3. Тапсырмалар мұғалім кабинетінде сақталады.
4. Мұғалім, оқушылар сертификатқа ие болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Online Test Pad цифрлық платформасы. [Электронды ресурс] <https://bilimdinews.kz/?p=131576> (қаралған уақыты: 10.10.2022).
2. Башарұлы Р. Физика. Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық. - Алматы: Атамұра, 2017. - Б. 6-30.

3. Кронгарт Б.А., Кем В.И. Физика. Есептер мен жаттығулар жинағы. Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған.-Алматы: Атамұра, 2017. - Б. 5-11.
4. Тоқбергенова У.Қ., Кронгарт Б.А. Физика. Жалпы білім беретін мектептің 7-сыныбына арналған оқулық, - Алматы: Мектеп, 2017. – Б. 8-20.
5. <https://onlinetestpad.com/ru> [электронды ресурсы].

ӘОЖ 355.233

*Хайрашев А.М., Молдағалиев А.М.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ЕЛІМІЗДІҢ ЖАСТАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖӘНЕ АЛҒАШҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ ПӘНІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Бүгінгі таңда қоғам мен мемлекеттің білім беру жүйесінің алдына қойып отырған міндеттерінің бірі - жеткіншектерді Қазақстандық елжандылық пен Қазақстанда тұратын халықтардың ұлтаралық ынтымақтастығы рухында тәрбиелеу болып табылады. Бұл мәселенің көкейкестілігі қазіргі әлемді жаһандандыру жағдайында бұрынғысынанда артып отыр.

Ұлттық бірегейлікті сақтаудың басты жолдарының бірі болып жастарға патриоттық тәрбие беруде халықтың мәдени мұрасын пайдалану болып табылады.

Жастардың адамзаттық, патриоттық қасиеттерін қалыптастыру проблемасына Қазақстан Үкіметі құжаттарында және Елбасы Жолдауларында аса үлкен мән берілген. Елбасы өзінің жолдауларының бірінде «Өз тарихымыз бен ерекше жағдайларымыз негізінде дұрыс жолды таңдап алу мүмкіндігіміз де бар» (1997) десе екіншісінде «біз бірлесе отырып, ерікті ұлт жасақтау жолында, алға жылжуымызға «қажетті берік негіз қаладық» (2005) - деп өзіміздің тарихымызды, дінімізді, ұлттық қасиеттерімізді алдыңғы қатарға қойылған [1].

Президенттің патриоттық сезімге толы осы ой-пікірі Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңында» ең маңызды міндеттер ретінде өз Отаны Қазақстанды сүйуге, азаматтық пен патриотизмге тәрбиелеу, мемлекет рәміздері мен халықтарының салт-дәстүрлерін құрметтеу» ата заң мен қоғамға қайшы келетін көріністерге төзбеу, әлемдік және Отандық жетістіктерін игеру, Қазақстанда тұратын басқа да халықтардың әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерін, тарихын жете білу деп көрсеткен.

Демек, салт-дәстүрлердің, соның ішінде халық педагогикасында көрініс алған патриоттық сана-сезімнің қалыптасуына тікелей ықпал ететін озық дәстүрлердің тағылымдық мүмкіндіктерін пайдалану қажеттілігіне аса мән береді.

Ұлттық дәстүрлерге, ұлттық идеяға назар аудару және білім мен тәрбиені соған бағдарлау - көптеген мемлекеттер мен халықтардың нақты бір тарихи кезеңдерінде жиі кездесетін мәселе.

Патриотизм дегеніміз - Отанға деген сүйіспеншілік, әрбір азаматтың мемлекет алдындағы борышын жанқиярлықпен орындау [2].

Ал Қазақстандық патриотизм - Қазақстан азаматының өзін осы елдің төл баласы, нағыз азаматы ретінде сезінгенде, Қазақстанды өзінің туған елі, Отаны деп есептеген жағдайда ғана қалыптасады, дей келе, Қазақстанның патриоты қандай болу керек екенін белгілесек, онда оның ерекшеліктері мынада:

- Қазақстанда 130-дан астам ұлт өкілдері тұрады, көп ұлтты мемлекет. Барлығы Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздеріне ерекше құрметпен қарайды, шын ниетімен қадірлейді. Қазақстан азаматының Конституциялық құқығын сақтайды. Әрбір ұлттың Қазақстанды ортақ үйіміз деп санай білуі.

- Қазақстанда тұратын барлық халықтар ұлтына қарамай, Отанды қорғауға дайын болу. Қазақстан халықтары Ассамблеясында қабылданған барлық шешімдердің іске асуына өз септігін тигізуі.

- Бұл әрбір азаматтың тек өзінің конституциялық борышын өтеуі ғана емес, сонымен бірге оның тұлғалық сапаларының қалыптасуы.

- Қазақстан халықтарын ұлы державалық патриоттық сезімге ұмтылдыру мақсатында қазақстандық ғажайыпқа сендіру, оны мақтаныш ету.

- Қазақстан Республикасының азаматының Отанын қорғауға деген оң көзқарасын қалыптастырып, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінің әскер қатарында болатынына ұлттық патриоттық мақтаныш сезімін тудыру.

- Қазақстан Республикасының әскери доктринасына сай Қазақстан халқының мүддесін көздеуде патриоттық сезімдерін ояту.

Сонымен бірге, ұлттық патриотизмнің негізгі құндылықтарына «Отан», «Атамекен», «Ел-жұрт», «Азаматтық борыш», «Ар-намыс», «Адалдық пен Әділдік», «Азаматтық парыз», «Қанағатшылық пен Жомарттықты» жатқызамыз. Сөйтіп оны қадірлеп, құрметтеуге тәрбиелеу деп белгілейміз. Демек, атамекен дәстүрлі дала қоғамының қоныс тепкен кеңістігі, қазақ жұртының тіршілік кеңістігі, өмір сүру

ортасы, Жер, Отан, Атамекен мен Ел - егіз ұғым, Отан адамның бойында патриоттық сезімді туғызудың қажетті шарты деп ой қорытамыз. Патриоттық сезімді күшейтуге негіз болатын «Азаматтық борыш, Азаматтық парыз» болып, бұның да келіп шығу тегі - сүйіспеншілік, халқына, жеріне құрмет пен борыш. Ал, борыш дегеніміз адамға міндеттер ретінде берілетін және оларды мүлтіксіз орындау оның ішкі кісілік қажеттілігі болып табылатын, қоғам, ел-жұрт тарапынан талаптар мен іс-әрекеттердің жиынтығы екенін айқындаған. Борыштылық - әр адамның өзіне жүктелген істі орындауға жауапкершілігін түсініп мойындауы. Осыдан барып ар-намыс келіп шығады. Ғалымдардың пікіріне қосыла отырып, біз борыш ұғымының субъективтік сипаты қойылған талаптар мен жүктелген үмітті, қызметті, міндетті жете түсіну, оны атқаруға рухани әзірлігі мен мәдениетіне байланысты деп анықтап отырмыз [3].

Жеткіншектердің адамзаттық, патриоттық қасиеттерін қалыптастыру проблемасына Қазақстан Үкіметі құжаттарында және Елбасы Жолдауларында аса үлкен мән берілген. «Жастарға айтатыным: бақытты өмірді басқа жақтан іздемеңдер. Ата бабаларымыздың айтып кеткен асыл сөздері есте болуы керек». «Өзге елде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол» деген өсиет қалдырған. Өз Отанының бұл дүниедегі жәннәтің мен шуағың. Сондықтан да білімдерің мен қайрат-жігерлеріңді өз елдеріңнің мүддесіне жұмсандар. Туған елің дәулетті, туған жерің сәулетті болса, сендер де әулетті де дәулетті боласыңдар... Еліңді сүйе білсең, жан аямай қызмет ете білсең, елің де сені алақанға салып аялай алады. Осыны ұмытпандар! Мұның өзі Елбасының келешек ұрпақтың бойына отансүйгіштік қасиетті сіндіріп, осынау баға жетпес құндылыққа баулуға жіті көңіл қоятындығын тағы да дәйектеді. Шын мәнінде отансүйгіштік, елжандылық қасиеттер адами қасиеттердің ең биігі, ең асылы екендігі дау тудырмаса керек. «Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек, тәрбиесіз берілген білім - адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне қауып әкеледі», - деп ұлы ғалым, философ Әбу Насыр әл-Фараби айтқандай, өскелең ұрпаққа жан-жақты тәрбие беруді жетілдіріп отыру басты парызымыз деп есептейміз. XX ғасырдың басындағы ұлт зиялылары отансүйгіштік қасиеттерді қалыптастырып, дамытуда ұлттық тәрбиені бірінші кезекке қойды. Біліммен ғылымды және тәрбиені өркениетке жетудің төте жолы санаған Алаш ардақтысы Жүсіпбек Аймауытов «Тәрбиеге әсер беретін өскен орта, ата - ананың тәрбиесі. Соңғысы күшті болмаса, бара - бара адамды замандас, жолдастың азғырып, не түрлі жаман мінезді жұқтыратыны белгілі», - деп жазды.

Жақсы жігіт он бесінде баспын дейді, жаман жігіт отыз бесінде жаспын дейді, - деп халық жеке тұлғаның мәдениеттілігі мен елжандылығының жастайынан - ақ белгілі болатындығын дәлелдеген.

«Қазақстан Республикасының қорғанысы мен Қарулы Күштері туралы» Заңда Отанды қорғау және Республика Қарулы Күштерінде қызмет ету Қазақстан Республикасы азаматтарының халық пен мемлекет алдындағы Конституциялық міндеті мен парызы болып табылады деп көрсетілген.

Қазіргі уақытта армия мен флоттың жаңа қару мен және техникамен жарақтануына байланысты жас жауынгерлерді оқыту мен тәрбиелеу міндеті едәуір күрделенді, қысқа мерзім ішінде қазіргі қаруды меңгеру, өзінің тәуелсіз демократиялық Отанының лайықты қорғаушысы болу - жауапты іс, сондықтан әрбір жасөспірім мектеп қабырғасынан бастап өзін әскери қызметке дайындауға, өз Отаны - Тәуелсіз Қазақстан халқы алдындағы азаматтық жауапкершілігін кәміл ұғынуға тиіс. Орта оқу орындарында бастауыш әскери дайындық курсы менгеру - жастарға ҚР ҚК қатарында қызмет етуге дайындалуына көмектеседі. Оның бағдарламасы шақырылған жастарды ҚР ҚК-де қазіргі заманғы қару мен әскери техниканы қысқа мерзімде меңгере алуы үшін жас сарбазды дайындау көлемінде әскери істі оқып-үйренуін көздейді [4].

Алғашқы әскери дайындық жастарды патриотизм мен интернационализм, демократиялық қоғам және оған шексіз берілгендік, Отанға және Қарулы Күштерге деген сүйіспеншілік, әскери борышты мүлтіксіз орындауға әзірлік рухында тәрбиелеуге бағытталған.

Отанды қорғау әрбір азаматтың парызы. Елімізде Отанның қорғаушысы болуды армандайтын ұлдар мен қыздар білім алуда екендігін айта кету керек. Олар Қазақстан тарихын тереңдетіп оқиды, алғашқы әскери дайындық сабағына аса бір ынтымақпен қатысып, болашақта тәуелсіз еліміздің мақтан тұтар аяулы ұлдары - Бауыржан Момышұлы, Талғат Бигелдинов, Тоқтар Әубәкіров сынды халқының құрметті азаматы болуды армандайды.

Ғасырлар бойы халқымыз ұрпағын ізгілікке, өз елін сүйуге баулып келеді. Бұл берік қалыптасқан дәстүрді ұлттық тәрбиенің өзегі, діңгегі десе де болады. «Атаның ұлы болма, адамның ұлы бол» дей келіп, адамның ұлы болуы үшін кісіге «Нұрлы ақыл, ыстық қайрат, жылы жүрек» керектігін ұлы Абай да жеріне жеткізе өсиет етіп кетті. Бұл өсиет, пікірлер бүгінгі мектебімізде жеке тұлғаны патриотизм рухында тәрбиелеудің темірқазығы.

Әр дәуірдің тарихи кезеңдерінде отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен «Ұлтжандылық», «Отансүйгіштік», «Патриотизм» ұғымдары сол заманның ақиқатынан, наным-сенімінен туындайды. Отанға деген сүйіспеншілік бойындағы күш-қуаты мен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау, туған жерін, ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін құрметтеу сияқты патриотизм элементтері ерте заманнан бастап қалыптаса бастады. «Отан» деген сөз әуелде көшпелі өмір сүрген ата-бабаларымыздың от жағып, тіршілік еткен ұясы деген ұғымнан шықса керек.

Отан үшін от пен оққа кеудесін тосқан Бауыржан ата «Отан үшін отқа түс, күймейсің», - деп аманат қалдырған. Осындай Отанын сүйген және ол сезімнен қуат алған, ел қорғаны болған перзенттері бар елдің, алар асуы мен шығар белесі әлі алда.

Олай болса, осы жерді жан-тәнімен сүйетіндер де, оны көздің қарашығындай қорғап, сақтайтындар да – отансүйгіштік рухта тәрбиеленген жастар болып табылады. Біздің ата-бабаларымыз Алтайдан Атырауға, Еділ мен Жайыққа дейінгі ұлан-ғайыр мол жерді талай ғасырлар бойы басқыншы жаудан қорғап, бостандық пен тәуелсіздік жолында жанын пайда етті. Сондықтан да біздер халқымыздың қас батырлары - Қабанбай мен Бөгенбайды, Исатай мен Махамбетті, Кенесары мен Наурызбайды, Райымбек пен Қарасайды, Қасым хан мен Абылай ханды қадір тұтып қастерлейміз. Олардың халқы үшін қалтқысыз қызмет еткенін үлгі - өнеге етіп, осындай ата - бабаларымыздың болғанын мақтан етеміз.

Өз Отанын сүйетін ұрпақ тәрбиелеу мектептегі әскери-патриоттық жұмыстың басты өзегі болуы керек. Өйткені кез келген егеменді мемлекет сияқты Қазақстан өзінің қорғаныс қабілетін сақтауды маңызды мемлекеттік міндеттердің және бүкіл халықтың ісі деп санайды.

«Біздің басты мақсатымыз – Қазақстанның егемендігі мен территориялық тұтастығын сақтау» деген Президент өз жолдауында.

Қарулы Күшіміздің алдыңғы сапында қазақ жастарының тұруы, олардың бір кісідей ынтымақпен топтасуы, Ата заңымызда көрсетілген қасиетті борышын, перзенттік парызын орындауы - Отанға, Атамекенге деген сүйіспеншіліктің, негізгі мазмұны, имандылық пен адамгершіліктің негізгі белгісі мен басты өлшемі.

Ал, мектепте жастарға әскери патриоттық тәрбиені жеткізу үшін және әскери қызметті түсіндіру мақсатында алғашқы әскери дайындық оқытушы-ұйымдастырушысы тағайындалған. Қарулы Күштердің қатарында әскери қызметшілердің құрамын білімді және спортпен шыңдалған, жүрегінде от жалындаған азаматтармен толтыру үшін мектеп жастарына әскери жетекшінің әскери патриоттық тәрбиені түсіндіруінің (әскери тақырыпта әңгімелер қозғау, әскери кездесулер өткізу және т.б.) және әскери патриоттық тәрбиеге қатысты іс-шаралар ұйымдастыруының (әскери спорт жарыстары, әскери ойындар және т.б.) пайдасы көп.

Егеменді ел тірегі - Қарулы Күштер болса, сол Қарулы Күштерде әскери қызметті атқаратын - жастар. Ал жастарды мектеп табалдырығынан бастап жеке куәлігін алғанша даярлайтын және шындайтын алғашқы әскери дайындық пәні болып табылады. Жастардың жақсы азамат болуына осы пәннің көптеген пайдасы бар екендігін айта кету керек.

Алғашқы әскери дайындық мектептерде 1996 жылдан бастап ҚР Үкіметінің, арнайы қаулысымен енгізілді. Осы қаулыға сәйкес бастапқы әскери білім беру еліміздің барлық орта білім беретін оқу орындарында жүргізіледі. Ал, 2006 жылдан бастап жаңа қаулы қабылданып, әскери дайындықтың деңгейі жоғарылай түсті. Бастапқы әскери дайындық пәні көптеген пәндермен жанама байланыста, ал, дене тәрбиесі сабағына тікелей байланысты.

Алғашқы әскери дайындық - Қазақстан Республикасының азаматтарын жастарын, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да

әскерлерімен әскери құрамаларында әскери қызмет етуге даярлау жүйесінің құрамдас бөлігі, иелігі мен меншік нысандарына қарамастан жалпы білім беретін және кәсіптік-техникалық мектептерде, арнаулы орта оқу орындарында міндетті мемлекеттік пән болып табылады.

Алғашқы әскери дайындық пәнін оқу барысында оқушылар азаматтардың, Қазақстан Республикасын қорғау жөніндегі Конституциялық құқықтарын ұғынуға, ҚР Қарулы Күштерінің сипаты мен мақсатын, әскери іс пен азаматтық қорғаныстың негіздерін анықтап түсінуге тиіс, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштеріндегі мерзімді әскери қызметке шақырылған кезде мерзімді әскери қызметті өткерудің жағдайларына қысқа мерзімде бейімделіп, өздеріне сеніп тапсырылған қару-жарақ пен жауынгерлік техниканы меңгеру үшін жас сарбазды дайындау көлемінде қажетті білім, практикалық машықтанушылық, мінез-құлық орнықтылығын қалыптастыруы тиіс [5].

Әскери патриоттық тәрбие - жас өренді Отанды қорғауға ұдайы әзір болуға моральдық және дене бітімі жағынан даярлау болып табылады. Әрбір жасөспірім жасынан «Қазақстан - менің Отаным», «Ол мен үшін жауапты болғаны сияқты, мен де ол үшін жауаптымын», - деген қарапайым ойды меңгеруі керек.

Әскери патриоттық-тәрбиелік іс шаралар алдын ала жоспарлануы тиіс. Жоспарда тек қана оқытушы-ұйымдастырушының ой-пікірі емес, сол оқу мекемесінің әрбір мұғалімінің ой үлесі болуы тиісті қандай да болмасын әскери патриоттық іс шараны өткізу салтанатында Мемлекеттік Туды алып келу және алып кету. Мемлекеттік Әнұранмен ашу және жабу мәселелерін жоғары ұстау керек. Мемлекеттік Туды салтанатты түрде алып жүру үшін ең жақсы оқитын оқушылардан тағайындау керек.

Жастарға әскери патриоттық тәрбиені тереңдету үшін әр аудандағы, әр қаладағы әскери бөлімдер мектеппен байланысты үзбеуі керек. Мектептерде оқушылардың әскери киім киноі әскери патриоттық тәрбиелеудің негізгі кілті. Мүмкіншілік болып жатса, оқушыларға әскери киім тіктіріп, оны дұрыс киноін қадағалау қажет.

Алғашқы әскери дайындық пәні - Қазақстан Республикасының азаматтарын Қарулы Күштерде, басқа да әскер және әскери құрамаларда қызмет етуге дайындайтын мемлекеттік жүйенің негізгі құрамы

болып табылады. Алғашқы әскери дайындық пәнімен әскери-патриоттық тәрбие тығыз ұштастырыла отырып, жастардың әскери істі жақсы меңгеруіне, төтенше жағдайларда қорғандың тәсілдері мен құралдарын дұрыс пайдалана білуіне ықпал етеді.

Алғашқы әскери дайындық бөлімінің кіріспе бөлімінен бастап, әрбір тақырыптары жастардың бойында терең патриоттық сезім қалыптастырады деп айтсақ болады. Оқытушы кіріспе сабақты өткізуде оқушыларды әскери қызметке және Қазақстан Республикасын қорғауға дайындаудың маңызына, алғашқы әскери дайындық курсының оқу міндеттерін орындауға байланысты моральдық-психологиялық және дене күшті шоғырландырудың қажеттілігіне ерекше көңіл бөледі. «Қарулы Күштер Қазақстан Республикасының егемендігі күзетінде» тарауындағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышандары. Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің нышандары және әскери бөлімнің жауынгерлік туы» тақырыбында мемлекеттік нышандарды зерделеуге ерекше мән беріледі. Республика нышандарының саяси және рухани мәнін пайымдау арқылы жастардың азаматтық міндеттері туралы дүниетанымы кеңейеді және тереңдей түседі. Нышандарды оқи отыра жастар ел тарихының маңызын, еліміздің болашағы үшін жауапкершілік сияқты жалпы адамгершілік нормаларды бойларында қалыптастырады. Әлемде азаматтардың бойында ұлттық нышандар: туға, елтаңбаға, әнұранға, ұлттық мерекелерге патриоттық сезімді, оларға құрметпен қарауды мақсатты түрде қалыптастырып отырған елдер аз емес. Көптеген елдер мемлекеттік нышандарды мемлекеттің оң бейнесін жасаудың негізгі, патриоттық сезім мен ерік-жігерді танытудың нысанасы ретінде пайдаланады. «Сабақтан тыс әскери-патриоттық тәрбие ретінде нышандар» тақырыбында деректі фильмдер, конференциялар, ашық сабақтар өткізіп кеңінен насихаттауға болады.

Әскери қызметшілердің жалпы міндеттерін оқыту арқылы жастарға Қазақстан Республикасының Конституциясын, заңдарын қатаң сақтауға және әскери жарғылардың талаптарын орындау, әскери антқа адал болу, өз халқына жанқиярлықпен қызмет ету, өз елін қасық қаны қалғанша қорғау, өз Отанының патриоты болу, адал, тәртіпті болу, кәсіп білікті ұдайы меңгеру, өз жолдасын бағалау, киімді ұқыпты кию деген секілді көптеген жақсы қасиеттер түсіндіріліп, оларды бойларында қалыптастырады [6].

Әскери қызметтің қиындықтарын табанды өткеруге алғашқы әскери дайындық сабақтарының тақырыптарынан басқа әскери патриоттық тәрбиенің алар орны ерекше деген болсақ қателеспеген болар едім. Әскери істі жіті меңгеруге дайын болу үшін сабақтан тыс Ұлы Отан және Ауған соғысы ардагерлерімен кездесулер, әскери-спорттық ойындар мен эстафеталық жарыстар, әскер тақырыбындағы ерлік сабақтар, қалалық, облыстық слеттерге қатысу, мұражайларға, ескерткіштерге, мәңгілік алау аллеясына бару, әскери әндер сайыстарын өткізу секілді іс-шаралар өте маңызды рөл атқарады.

Патриоттық сезімді жастарға мәнді және мағыналы сусындату үшін алғашқы әскери дайындық пәні жетекшісінің білім, тәжірибесі мол және жоғары болуы тиіс. Ізденіс үстіндегі әскери жетекші қай кезде де болсын жастарға үйретуден жалықпайды. Жеткіншек Отан алдындағы борышын өтеуге барғанда осы мектеп қабырғасында, дәлірек айтсақ алғашқы әскери дайындық сабағында алған теория және практикасы толық және мәнді болса әскери істің қиындығына төзуге, тез үйреніп кетуге көп көмегін тигізеді.

Жастарды әскери патриоттыққа тәрбиелеу - орта білім беру оқу орындарынан, яғни мектептерден басталады. Мектеп – мұғалімнің басшылығымен жас ұрпаққа білім беру, тәжірибе мәселелері жүзеге асырылатын оқу-тәрбие мекемесі, халық ағарту жүйесінің негізгі буыны. Мектептерде жастарды жасына және сыныбына сәйкес үшке бөледі: бастауыш сынып оқушылары, орта сынып оқушылары және жоғарғы сынып оқушылары.

Бастауыш сыныпта білім ордасын енді аттаған жас оқушыларға алғашқы ұстаздары өзіміздің егеменді тәуелсіз еліміз - Қазақстан Республикасының рәміздері (нышандарын) түсіндіруден бастайды. Осы бастауыш сыныпта біздің халқымыздың ұлттық тілі қазақ тілі жүргізіле бастайды. Қазақ әдебиетін оқи отырып, ағартушы ағаларымызбен танысады, ақын-жазушыларымызды біле бастайды. Одан әрі орта сыныпта оқушылар қазақ халқының тарихымен және Қазақстан Республикасының географиясымен, кең байтақ жерімен және Президентіміз белгілеген шекараларымен танысады. Біздің республика қандай елдермен шекаралас екенін біледі. Тарих пәні арқылы жастар егер де жақсы тындап, дұрыс түсіне білсе көптеген мағлұмат алады. Өз тарихын, ата-бабасын білген азамат қана болашақ өз елінің қорғаушысы, қазақ дәстүрін жалғастырушы және осыған дейінгі қазақтың батыр болған азаматтарының рухын жоғары алып жүреді.

Армия жасөспірімдердің азаматтық қалыптасуын аяқтайды десе де болады, жас, әрі орнықпаған мінезін шындайды, ұйымшылдыққа, тәртіпке үйретеді.

Әскери патриоттық тәрбие - жас өренді Отанды қорғауға ұдайы әзір болуға моральдық және дене бітімі жағынан даярлау болып табылады.

Жастардың әскери-патриоттық тәрбие теориясын және практикасын меңгерулері, Отанды қорғау және Республика Қарулы күштерінде адал борыштарын өтеу, оның халқы алдындағы азаматтық жауапкершілігін кәміл ұғынулары - оқу орындарының педагогикалық ұжымының аса маңызды бір міндеті болып табылады.

Кенестер Одағы тараған соң, орта оқу орындарынан алғашқы әскери дайындық пәнін алып тастау - жастарға әскери патриоттық тәрбие беру, оларды армия қатарында қызмет етуге дайындау ісіне едәуір

зиянын тигізді, оның әсері жалпы білім беру деңгейінде де, Қарулы күштерінің жеке құрамының моральдық адамгершілік сипатында да көрініс тапты [7].

Қазақстан Республикасы Үкіметі жасөспірімдердің отансүйгіштік, елінің патриоты мен азаматы болып қалыптасуына көңіл бөліп отыр. Патриоттық тәрбие беру - оқушының саналы көзқарасын қалыптастыру. Алғашқы әскери дайындық енгізілуі, оған байланысты әскери патриоттық тәрбиенің тереңдеуі, Отанымыздың саналы және белсенді күрескерлерін тәрбиелеуге, оларды еліміздің игілігіне жанқиярлықпен еңбек етуге, республикамыздың мүддесін қорғауға, талантты әскери кадрлар даярлауға жаңа мүмкіндіктер туғызады. Жастарды Отанды қорғауға даярлау, жас азаматтардың патриоттық тәрбиесіне танымдарымен мінездерін қалыптастыру ауыр және сан қырлы үрдіс. «Отанды сүю отбасынан басталады», отансүйгіштік қасиетті қалыптастыруда отбасы тәрбиесінің маңызы зор. Патриот, ержүрек адамды, табанды күрескерлерді тәрбиелеудің негізі оқу орындарында қаланады.

Әскери-патриоттық тәрбие жасөспірімдерді еліне деген сүйіспеншілікке, ұлттық армия сапында адал қызмет атқаруға, азаматтық, адамгершілік қасиеттерді бойына сіңіруге баулиды. Бала әрдайым өмірге қызыға қарайды, бәрін үйренгісі келеді, еліне керекті азамат болып өскісі келеді [8].

Пәннің міндеті келешекте Отанын, жерін, елін қорғай алатын, ұлттық намысы мол, жігерлі ұл-қыз тәрбиелеу, әскер қатарына сауатты, моральдық жағынан дайын азамат даярлау. Сабақ барысында ұжымдық қорғаныс жұмыстарына, сабақтан тыс уақытта жаттығу жұмыстарын өткізуге аса көңіл бөлінеді. Ұжымдық қорғаныс жұмыстары алғашқы әскери дайындықты оқытудың негізгі бір бөлімі. Оқушылар теориялық сабақта алған білімдерін ұжымдық қорғаныс жұмыстары кезінде іске асырып, өздерінің білімдерін, біліктілік дағдыларын арттырады.

Патриоттар даярлаудағы жауапкершілікті неғұрлым терең сезініп, бар мүмкіндікті пайдаланып, шыныққан да, шымыр отансүйгіш азаматтар даярлау ісінде алғашқы әскери дайындық пәні мұғалімдеріне үлкен талап қойылады, сондықтан оларға өз ісінің жетік маманы болу жеткілісіз, сонымен қатар білімді, тың ақпараттардан хабары мол болуы шарт.

Қазақ халқының тәрбие жүйесінде жас ұрпақты, қоғам мүшелерінің Отанға, халқына, елге, жерге деген сүйіспеншілікке тәрбиелеп, мұны олардың бойына сіңіріп қалыптастыру жетекші орын алады. Өйткені Отан, халық, ел, жер деген ұғым өте ауқымды.

Оқу орындарында Әскери патриоттық тәрбие жүргізудің көптеген түрлері қолданылады.

Соның бір маңыздысы, тарихи тұрғыда қалыптасқан және ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отыратын белгілі бір қоғамдық, құрылыстан туындаған «Жауынгерлік дәстүрлер» болып табылады.

Әсіресе, бұл дәстүрлер жастарды патриоттық рухта тәрбиелеуге бағытталған XV ғасырдың ортасынан бастап қазақтың ұлттық мемлекетін құру кезеңі, онда қазақ мемлекетінің тәуелсіздігін қорғауда есімі аса құрметпен айтылатын: Қасым хан, Хақназар хан, Тәуке хан, Әбілқайыр хан, Тәуекел хан, Есім хан, Абылай хандар ерліктері болса, Отан қорғауда өздерінің қабілеттілігімен, жеке басының ерлігімен халық жадында ұмытылмас тұлға болып қалған: Қабанбай, Қарасай, Бөгенбай, Жәнібек, Наурызбай, т.б. батырлар баға жетпес әскери дара басшылық тәжірибесін және қазақ әскери өнерінің дамуына аса зор үлес қосқандығы.

Сонымен қатар, қазақтардың азамат соғысына және Ұлы Отан соғысына қатысуы туралы айтатын болсақ, мұнда біздің жерлестеріміз өлшеусіз үлес қосты. Ұлы Отан соғысы жылдары Қазақстан даласынан 1 млн. 200 мыңға жуық ұлдары мен қыздары майданға аттанып, 600 мыңнан астам адам қайта оралмады. Олар ең аяулысы - өмірін біздің болашағымыз үшін, Отан үшін құрбан етті. Олардың мәңгі жасайтын ерліктері әскери борышқа адалдықтың, өжеттік пен жаппай қаһармандықтың, патриоттық сезімнің нағыз үлгісі болып табылды [9].

Жастарға патриоттық тәрбие берудің маңызды бөлігі Отанды қорғаудағы даярлық болып табылады. Жас ұрпақтың әскери-патриоттық тәрбиесіне де Қазақстанның Қарулы Күштері аса назар аударады. Олар білім мекемелерімен бірлесе отырып, Отанды қорғаушы жас жеткіншектердің әскери тәрбиесінің бағдарламасы мен тұжырымдамалары жасайды. Өйткенмен, соңғы уақытта жергілікті халықтың Қарулы Күштерге деген көз қарастары жағымды деп айта алмаймыз. Егер бұрын, 70-80 жылдарда әскери қызметті өтеу бозбалалар өмірінің қажетті кезеңінің бірі болып табылса, ал қазір әскерге шақырылушылар әскери қызметті өтеуден бас тартады, ата-аналары оларды жібермеуге тырысады. Мұның себептерін ішкі саясаттың тұрақсыздығынан, жауынгерлер арасында үлкендердің кішілерге күш көрсету фактілерінің орын алуынан іздеген жөн.

Осындай күрделі жағдайларда оқу орындары тәрбие үрдістерін қамтамасыздандыратын бірден-бір әлеуметтік мекеме болып табылады.

Б.Момышұлы: «Патриотизм - Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығы, қоғамдық, мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, өзінің тәуелді екенінді, мемлекетті нығайту дегеніміз - жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм дегеніміз мемлекет деген ұғымды, жеке адамның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасын барлық жағынан біріктіреді» - деп «ұлттық патриотизм», «қазақстандық патриотизм» ұғымдарына анықтама берген.

Қоғамымызды түбегейлі қайта құру, елде әлеуметтік - экономикалық тоқыраудан шығарудың ірі ауқымды, күрделі міндеттерін шеше отырып, Қазақстан Республикасының басшылығы жаңа уақыт

адамын, оның идеялық-адамгершілік келбетін қалыптастыруға ерекше мән береді. Осы тұрғыдан Қазақстан мемлекетінің идеологиясы мен жаңа саясат парадигмасы мектептер мен жоғары оқу орындарында білім беру үрдістерін қайта қарауда инновациялық жолды іздестірудегі туындайтын қайшылықтарды жеңу жолдарын табуы, білім мазмұнын құруға концептуальды тұрғыдан қарау жеткіншек ұрпақты тәрбиелеудегі тәрбиенің рөлін көтеруді талап ететіні күмәнсіз.

Қазақстанда жастарды әскери-патриоттық тәрбиелеудің арнайы формалары мен әдістері қалыптасуда. Олар жеткіншек бойында жоғары деңгейдегі азаматтық сезім мен Отанын қорғауға дайындық үрдісін мақсатты түрде жүйелі қалыптастырады, дара тұлғаға Қазақстан халқының және оның Қарулы Күштерінің дәстүрін бойына сіңірген тәрбие береді.

Жалпы әскери-патриоттық тәрбие беруде өзара байланысты екі мәселе қарастырылуы тиіс:

- бірінші, тұлғаның арнайы құралдар көмегімен үйлесімді дамуын қамтамасыз ету;
- екінші, Қазақстан Қарулы Күштерінің әскери дәстүріндегі Отанды қорғау сияқты әлеуметтік тәжірибеге сүйену, жеткіншектерді ерлік, патриоттық негізінде тәрбиелеу.

Жастар әлемдегі әскери-саяси жағдайларды түсініп, өзінің бұған қатысты көзқарастарын дәлелдеуді үйрену керек. Болашақ Отан қорғаушы тұлғасын қалыптастыруда олардың білімі мен өмір тәжірибелеріне сүйене отырып тарихи шындық негізінде тәрбиеленген жөн.

Халықаралық жағдайларды бағалау көзқарастардың өзгеруі, шет елдермен қарым-қатынастарда майдандасудан саяси және экономикалық диалогқа көшу жас ұрпақтың әскери-патриоттық тәрбиесіне жаңа талаптар қояды. Әскери күштердің қысқартылуы, кәсіби әскерлікке көшу, сондай-ақ әскери борышын өтеуден бас тартып отырған жастардың көбеюіне бір себеп болған әскердегі қазіргі проблемалар жастардың әскери борышын өтеуіне жауапкершілігін талап етеді. Ол үшін әскери-патриоттық тәрбиелілік жұмысты жоғары деңгейге көтерудің қажеттілігі арта түседі.

Әскери - патриоттық тәрбиенің ерекшелігі болып оның шешімін табуға арнайы даярланған адамдардың педагогтардың ғана емес, қоғамның толық қамтылуы саналады. Осыған орай әскери-патриоттық тәрбие бойынша жұмыстарды міндетті білім мекемелері қызметкерлерінен басқа, отбасы, мемлекеттік және қоғамдық органдар мен ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары, телеарналар, радио мен баспасөздер үлкен рөлге ие болады. Ал бұл жастарды оқудан тыс уақытта ықпал ететін отбасының, әр түрлі мекемелер мен ұйымдардың, телеарналар, радио мен баспасөздердің тәрбиелік мүмкіндіктерін оқытушының пайдаланылуы тиіс дегенді білдіреді.

Қазіргі егемендік жағдайында мемлекетімізде еркін саяси жүйені дамыту, еліміз өмірінің барлық саласын демократияландыру, мемлекет пен қоғам арасындағы сенімділік шаралары мен өзара диалогты нығайту, біздің ортақ үйімізде бейбітшілік пен ынтымақтастықты орнату әрбір қазақ азаматынан ұлттық патриоттық сезімнің дамытуды талап етеді. Саяси-әлеуметтік өмірдегі көңілге қонбайтын жағымсыз жағдайлардың өзі де жастарды адамгершілікке, жоғары идеялық сенімге, экстремизмге қарсы күресуге, қоғамның рухани және адами құндылықтарын бағдарлай білу іскерлігін қалыптастыруға шақырады.

Патриоттық тәрбие тәрбиенің барлық бағыттарымен бірге жүзеге асырылады. Патриоттық тәрбиенің соңғы нәтижесі ретінде патриоттық сана өз Отанын өркендету жолындағы күресте, оны нығайту мен қорғау жолындағы іс-әрекетте көрініп, бағаланады, сөйтіп сол арқылы тиісті ерлік жауынгерлік және ұлттық дәстүрлерді түзе отырып, кейіннен тәрбиелеуші факторға айналады.

Қазіргі жалпы білім беретін мектептер өмірінде болып жатқан бетбұрыстардың ішінде оқыту мақсатының біршама өзгеруіне сай тәрбие технологиясына да жаңа ұстанымдар енгізіліп отыр. Толыққанды педагогикалық үрдісті іске қосып, шәкірттануды жолға қою үшін оқыта отырып тәрбиелеу, тәрбиелей жүріп білім беру ұстанымдарын жүзеге асыруды басшылыққа алғанымыз орынды. Абай «білімдіден шыққан сөз, талаптыға болсын кез» дегенде "көкірегінде көзі бар", "жүрегі - айна, көңілі - ояу" жастарға арнайды, яғни тәрбие мен оқудың жігін ашпайды, олардың тиімділігі екі жаққа да - ұстаздарға да, шәкірттерге де бірдей ортақ екендігін көрсетеді.

Сөз соңында, Елімізде өскелең ұрпақтардың Отанға деген патриоттық сезімдерін ояту және одан әрі арттыру мақсатында мынандай ұсыныстар айта кету абзал. Қазіргі кезде жас жауынгерлердің әскери қызметі туралы видео фильмдер шығарылуы тиіс, телеарнада арнайы әскери жаңалықтар қызметі жұмыс жасау қажет. Мемлекеттік тілде әскери кітаптар шығарылуы керек. Ең маңыздысы Қазақстанның барлық облысында телеарнада апта сайын немесе ай сайын көрсетілетін «Алғашқы әскери дайындық - әскери патриоттық тәрбиелеудің маңызды түрі» атты телебағдарлама ашылуы тиіс. Ол телебағдарламада әр каладағы, әр аудандағы әскери дайындық сабақтарын, өткізіліп жатқан тәрбиелік іс-шараларды, ұйымдастырылған кездесулерді және үлгілі мұғалімдерді, үлгілі әскери адамдарды үлгілі сарбаздарды осы телебағдарламада - көрсету керек. Сонымен қатар, қайтадан еліміздегі әскери-патриоттық бағыттағы клубтардың жұмыстарын жаңғырту. Яғни, қандай да әскери сала болмасын Құрлық әскері, Өуе қорғанысы, Ішкі әскері, Шекара қызметі тағы да басқа әскери ұйымдармен өз көлемінде тығыз бірлесе әрекеттесу мәселесін алға қою.

Әскери жетекшілерді де жай қалдырмай оларды марапаттау, құрметтеу жақтарын қарастыру қажет. Алғашқы әскери дайындық оқытушы-ұйымдастырушыларға арнайы мерекелік күн тағайындап, ол күні жастармен әскери патриоттық тәрбиелік іс шаралары ұйымдастырылуы қажет. Әскери дайындық енді

дамып келе жатқанда қолдау көрсетіп, жастардың еліміздің лайықты азаматы болып өсуіне ат салысуымыз керек [10].

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы // Егемен Қазақстан. 2010, 16 қазан - 84 б.
2. Мұхамбетжанова С.Т., Мелдебекова М.Т. Педагогтардың ақпараттық – коммуникациялық технологияларды қолдану бойынша құзырлылықтарын қалыптастыру әдістемесі. Алматы. ЖШС «Дайыр Баспасы», 2018. - 40 б.
3. Жолдасова Б.Б. Инновациялық технологияларды білім беруде қолдану. Білім, 2017. - № 15. - 96 б.
4. Бөрібаев Б, Балапанов Е. Жаңа ақпараттық технологиялар. – Алматы, 2017. -12 б.
5. Жаңашыл педагогтар іс-тәжірибелері. – Алматы, 2014.
6. Педагогикалық ізденіс. – Алматы, 1990. – Б.8-58; 58-100, 147, 215.
7. Ұстазға рухани қуат керек. Р.Нұртазина туралы//Қазақстан мектебі, 1999. - №1-2. – Б. 8-11.
8. Нұртазина Р.Б. Занимательная грамматика. - Алма-Ата, 2013. – 25 б.
9. Барсай Б. Педагогикалық технология ұғымының мәні мен әдіснамалық сипаттамалары // Бастауыш мектеп. 2018. - №8-9. - 24 б.
10. Жанпейісова М.М. «Модульдік оқыту технологиясы» - Ақтөбе, 2019. - 56 б.

ӘОЖ 37.014

Моменов Б.М.

*Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе қ., Қазақстан*

ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ТРЕНДТЕРІ

Қазіргі заманғы тез өзгеретін орта бізден сыртқы өзгерістерге үнемі бейімделуді және уақыт сұраныстарына үнемі жауап іздеуді талап етеді. Қазақстан Республикасының Білім беру жүйесі заманауи мұғалімдердің үздіксіз өзін-өзі дамыту және өзгерістерге бейімделу дағдыларына баулуына назар аударады. Бүгінгі таңда әлемде өзінің білім деңгейіне, өзінің білім беру жүйесіне қанағаттанған бірде-бір мемлекет жоқ деп айта аламыз. Себебі барлығы жаңа мазмұнды, оқытудың жаңа формалары мен әдістерін іздейді.

Білім беру қызметінің инновациялық әдістері эксперименттер мен инновациялық жобалар арқылы іске асырылады, заманауи білім беруді дамытудың трендтері қалыптастырылады. Біз өз біліктілігімізді арттыруға, тиімділікті нақты түсінуге және оны өз жұмысымызда ескеруге тиіспіз. Жаңартылған білім берудің негізгі міндеті-оқушыларға өзінің бірегейлігін сезінуге, қиындықтарды жеңуге және өз әлеуетін іске асыруға көмектесу. Білім беру процесі сыни тұрғыдан ойлау мен креативтілікті дамытып, қазіргі әлемде табысқа жетуге мүмкіндік беретін дағдылар мен білім беруге тиіс.

Қазақстан әлдеқашан әлемдік білім кеңістігіне енді, бірақ қабылданған стандарттарға сәйкес болу үшін әрдайым "қалықтап тұру" қажет, мемлекет пен қоғам тұрақты түрде дамуы тиіс [1].

Қоғам дамуының аксиомасы жоғары сапалы білім алу мүмкіндігін беру арқылы адами капитал деңгейін арттыру болып табылады. Біріншіден, бұл инновацияға бейім жас ұрпаққа қатысты және мұны мұғалімдер ескеруі керек. Олардың негізгі міндеті-балаларды жазуға және санауға үйрету (және қазір бағдарламалау) ғана емес, сонымен қатар әр балаға өзінің мүмкіндіктерін ашуға көмектесу, сондықтан ол ерте жастан өзін жеке сезінеді, болашақта өзінің әлеуетін лайықты жүзеге асыра алады және әрқашан өзін-өзі жетілдіруге тырысады. Контентті қазіргі заманғы ақпараттық қоғамда ұстау іс жүзінде мүмкін емес; функционалдық сауаттылық — бұл қоғамның болашақта дамуына мүмкіндік беретін қазіргі заманғы әлемдік білім беру тренді. Кез келген мемлекеттің болашағы балалардың тез өзгеретін әлемде тиімді жұмыс істей білуіне байланысты. Жақсы жұмыс пен инновация үшін бәсекелестік енді бір қаламен, тіпті бір елмен шектелмейді.

Білім үлкен мүмкіндіктер әлеміне есік болды және солай болып қала береді. Елімізде мектептегі білім беру жүйесіне ең озық идеялар мен педагогикалық технологияларды енгізу бойынша жұмыс белсенді жүргізілуде. Біздің оқушыларымыздың білім сапасын арттыра отырып, біз оларды біз өмір сүргеннен әлдеқайда күрделі және жылдам әлемге дайындаймыз. Ең дұрысы, қазақстандық мектептердің барлық түлектері бәсекеге қабілетті болуы керек. Жақсы жұмыс пен инновация үшін бәсекелестік енді бір қаламен, тіпті бір елмен шектелмейді. халықаралық деңгейге сай болу. Ол үшін мектепке қазіргі заманғы мемлекеттік білім беру стандартын енгізіп, оған сәйкес жоғары білікті мамандарды және лайықты материалдық-техникалық жарактандыруды қамтамасыз ету, жаңа буын оқулықтарымен қамтамасыз ету, орта білімді барынша жаңғырту қажет. Бұл жұмыс басталып кетті және орта және ұзақ мерзімді перспективада өз жемісін беруі керек.

Соңғы жылдары білім беруді дамытуда бірнеше жаңа трендтер байқалды және оларды атап өту қажет. Көптеген трендтердің мұғалімдерге бұрыннан таныс екенін ескере отырып, мен олардың кейбіреулеріне қысқаша тоқталамын. Білім берудегі заманауи трендтердің ішінде мектеп бағдарламасының кез-келген тақырыбына арналған он мыңдаған бейне нұсқаулықтарды қамтитын ашық онлайн-ресурстарды қолдануды атап өткім келеді. Мысалы, көптеген мұғалімдер хан академиясы сияқты белгілі ресурсты сәтті қолданады, сонымен қатар пандемия көптеген мектеп материалдарын цифрландыруға әкелді. Осындай ашық ресурстар мен жеке әзірлемелер болған кезде flipped classroom аралас оқыту технологиясын кеңінен қолдануға болады. Бұл формат көптеген мұғалімдерге таныс және әсіресе қазіргі жағдайда белсенді қолданылады.

Оқытуды геймификациялау балалар түсінетін тілде сөйлейді, оларды білім, білік және дағдыларды қалыптастыру процесіне елеусіз тартады. Кейбір мұғалімдер әр түрлі онлайн ойын платформаларын қолдана отырып, іс-әрекетте ойын тәсілін қолданады. Сонымен, сыныпты әр түрлі мифтік кейіпкерлерден тұратын топтарға бөлуге болады: орктар, эльфтер, сиқыршылар мен алхимиктер және басқалар, тек мектеп оқушыларына түсінікті. Оқу процесіне толығымен қатысып, тәжірибе ұпайларын, манналарды алып, дұрыс жауаптары үшін кейіпкерлерін "сорып", балалар оқу процесіне толығымен енеді, ол енді скучно болып саналмайды. Оқушылар қанағаттанарлықсыз жауап алғаннан кейін өз серіктестерін тұтқындауға тырысады. Есімде, менің ұлым Minecraft ойынында орта мектеп оқушылары құрған мектеп ғимаратында өте бақытты болды.

Болашақ толықтырылған шындықтың артында екеніне сенемін. Көптеген адамдар, бәлкім, оқырман өз гаджетінде үш өлшемді толық анимациялық және дауыстық суретті көретін беттерін ашқан кітаптарды көрген шығар. Бұл белсенді оқу үшін қандай мүмкіндіктер туғызатынын елестетіп көріңіз! Шетелдік мектептерде қолданылатын үш өлшемді виртуалды модельдер (жасушалар, Жануарлар, молекулалар, планеталар, адам ағзалары) кең таралған. Енді шетелде сапарларда бейнекамераны шет тіліндегі мәтінге қою жеткілікті, сондықтан Google линзасы аудармашымен бірге сіз үшін белгісіз тілден аударма бойынша барлық жұмысты жасайды. Онлайн-және мобильді технологиялардың дамуы оқытуды дербестендіру үшін мүмкіндіктер ашады. Осы уақытқа дейін сараланған оқытудың қиын әдістері, әр оқушы өзіне тән оқу жылдамдығымен дамып, нақты бола бастайды.

Деректердің ірі ауқымдары (Big Data) - бұл білім беруді дамытудың тағы бір толық мүмкіндігі. Виртуалды кеңістіктегі оқушының ең кішкентай әрекетін қазір егжей-тегжейлі және жоғары дәлдікпен талдауға болады. Бұл үлкен деректер массивтерімен жұмыс істей алатын білім беру саласындағы зерттеушілер үшін үлкен алаң. Жасанды интеллект біздің өмірімізге нық енді. Балалар Google, Алиса, Siri, Alexa (Apple Siri, Amazon Alexa, Google Assistant, Microsoft Cortana) сияқты техникалық инновациялармен оңай байланысады. Жасанды интеллект дұрыс қойылған сұрақты түсіну және оған жауап беру үшін бірнеше секунд жеткілікті. Бұл үрдіс орта білім беру жүйесінде әлі дамымаған, бірақ оны өте байыпты қабылдаған жөн.

Қазіргі кезеңде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыталуда. Техникалық және кәсіптік білім беру жүйесі үшін жаңа модульдік оқыту бағдарламасын жасау халықаралық талаптарға сай және жұмыс берушінің талаптарын анықтайды [2].

Әрине, Қазақстандық мектепке келетін ірі ауқымды инновацияларды ұзақ уақыт бойы талқылауға болады. Бірақ оның орнына, менің ойымша, маңызды мәселені көтергім келеді. Бүгінгі мұғалім мен оның жақын болашақтағы әріптесі қандай болуы керек? Бұл инклюзивті, студенттерге бағытталған және оқу нәтижелеріне бағытталған белсенді оқытудың әртүрлі әдістерін қолдана алатын мұғалім (әдейі бас әріппен жазылған). Бұл қазіргі балалар арқылы қоғамды тәрбиелеуге қабілетті мұғалім, әртүрлі физикалық және эмоционалды ерекшеліктері мен қажеттіліктері бар адамдарға қалай қарау керек. Мектеп институтын ғана емес, сонымен қатар экономиканы, инновацияларды, серпінді технологияларды, қоғамның рухани мазмұнын, оның демократиялық негізін және қоғамдық өмірдің басқа да аспектілерін құратын мұғалім. Мұндай мұғалімнің қолында ұлттың болашағы бар, ол қаншалықты қатал және ұрса да.

Өмір бойы оқитын және үнемі біліктілігін арттыратын мұғалім. Мұғалім, ол үшін педагог дипломы кілті болып табылады тамаша білім беру әлемі, онда көптеген мүмкіндіктер үшін кәсіби өсу, мүмкіндіктерін, ол пайдалануға ұмтылады. Оқушыларды ғана емес, жас әріптестерін де оқытатын мұғалім. Өз мектебінде ғана емес, одан тыс жерлерде де олармен білім бөлісуге дайын мұғалім. Қорытындылай келе, еңбастысы. Мұғалім-бұл біздің жас азаматтарымызға қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтарын сіңіруге қабілетті бала үшін рухани-адамгершілік бағдар.

Жақынарада кибернетика, жасанды интеллект, кванттық компьютерлер, гендік инженерия, Марсты отарлау әлемінде, ең алдымен, мұғалім адамгершілік пен моральдық негізге ие болуы керек, оның негізін жас ұрпақ қояды.

Қазақстан индустриялық-инновациялық даму сатысына қадам басқанын мойындауымыз керек. Қазақстандық ғалымдардың пікірінше, бұл кезең қазіргі экономикалық талаптарға сәйкес ғылыми жүйені қайта бағдарламалаумен сипатталады, сондықтан тиісті нормативтік көрсеткіштермен, құрылымдық, ұйымдастырушылық, кадрлық, инфрақұрылымдық және қаржылық қамтамасыз етумен реттелетін ғылымды дамыту түбегейлі өзгерістерге әкелуі тиіс [3].

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. Білім мен ғылым — даму тетігі / Елбасының ҚР Білім және ғылым қызметкерлерінің III съезінде сөйлеген сөзі // Егемен Қазақстан, 13 қазан, 2014.
2. Раджерс Э. Инновация туралы түсінік. – // Қазақстан мектебі, №4, 2011. «Әлеуметтік әріптестік жағдайында техникалық және кәсіптік білім беру», Білім беру мекемесі басшыларының анықтамалығы. № 2 (26). - 2013 ж.
3. Исабеков Б.Н. Индустриально-инновационные основы развития науки и образования. - Туркистан: изд-во Туран, 2009. - С.27-50.

ӘОЖ 373.3

*Муканова А.Д., Тлепбергенова Г.Е.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАЗАСЫЗДАНУЫНЫҢ АЛДЫН - АЛУ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі таңдағы түрлі өзгерістер, жан-жақты қарқынды дамуға байланысты кез-келген адам үнемі түрлі стресс жағдайларымен соқтығысып отыратындығы жасырын емес. Экономикалық, саяси тұрақсыздық адамның өзіне, өзге адамдарға, ситуацияларға деген сенімділік сезімін жоғалтады. XX-шы ғасырдың басында шетелдік және отандық психологияның өзекті мәселелерінің бірі жағымсыз эмоционалды жағдайларды, яғни ашу, агрессия, кінәлау сезімі, мазасыздану, стресс, дистрестті зерттеу болды.

Психология тарихында мазасыздануды түсіну ең алдымен жеке тұлға туралы түрлі теориялық дамуымен байланысты. Ең алғаш мазасыздануды зерттегендердің бірі З.Фрейд болды [1-4]. Ол былай деді: "мазасыздануды бәсеңсіту үшін, адамның психикасы сублимация, регрессия, проекция, үнемдеу деген сияқты қорғаныс механизмдерін қалыптастырады. Мазасыздық сезімі жеке адамның дамуын тежелтеді, себебі онымен күресу үшін көп энергетикалық күш-қуат жұмсалады". Бірақ, бұл Фрейд бойынша мазасыздануды жоюдың бірінші тәсілі ғана. Екіншісі, жағдайларға тікелей мойын бұру болып табылады.

Фрейдтің оқушылары, неофрейдистер яғни Э.Фромм, К.Хорни, Г.С.Салливан және т.б мазасыздануды жеке тұлғадағы базалық, яғни негіздік қайта құрылу, түзіліс деп есептеді. Мысалы, Э.Фромм былай деп жазады, мазасыздық сезімі адам табиғаттан қол үзгенде пайда болады деп, оның әлеуметтік аспектілеріне көңіл бөледі. К.Хорни мен Г.С.Салливандар мазасыздануды ана мен баланың қарым-қатынасы тұрғысында түсіндіреді. Бұл ғалымдар мазасызданудың қайнар көзі деп, Фрейд сияқты биологиялық себептерден емес, әлеуметтік себептерден іздеді [1-5].

Мазасыздану проблемасына өте жиі гуманистік бағыттағы психологтар К.Роджерс, В.Франкл, А.Маслоулар мән берді. Олар өзгелерге қарағанда, өзін-өзі дамытуға ұмтылған дені сау жеке тұлғаға қатысты түсіндірді [3].

Л.С.Выготский өз зерттеулерінде үнемі мына құнды жайтты ескертті: яғни, адам психикасы тұтас процесс ретінде зерттелуі тиіс. Адамның жеке тұлғасының интеллектуалды және аффективті жақтары арасында тығыз өзара байланыс болуы тиіс. Кеңестік дәуірде психологтар көбінде интеллектуалды аумақты зерттеуге аса мән берді. Ал, эмоционалды күйлерді зерттеу идеологиялық себептерге орай рұқсат етілмеген еді. Мазасыздануды орыс нейрофизиологтары И.М.Сеченов, И.Павлов, В.М.Бехтеревтер де өз еңбектерінде қарастырып өткен.

Жалпы психологияда эмоционалды күйлердің проблемасы Б.Г.Ананьев, Л.С.Выготский, Ф.Е.Василюк, Рубинштейн еңбектерінде де қарастырылды. Олар эмоционалды күйлердің базалық, теориялық негіздерін қарастырды.

Мазасыздануды эксперименттік тұрғыда зерттеуді алғаш С.Д.Спилбергер (С.Д.Spielberder) және оның ізбасарлары бастаған. Бірақ әлі күнге дейін мазасыздану детерминациясы мен функциясының механизмдері айқын емес [4]. Баланың психологиялық қиындықтарға тап болуының алғы шарттарының бірі, оның "әлеуметтік жаңа даму жағдайына" енуі, яғни ішкі жаңа бағыт-бағдарының өзгеруі. Мұның барлығы баладан күрделі психологиялық қайта құрылуды талап етеді.

Ал келесі бір қиындықтар түрі субъективті алғышарттар арқылы туындайды. Ол алғышарттар: бала-бақша мекемелеріне барып жүріп, барғысы келмеу ниеттерінің орнығуы; мектеп оқушысы болып қалыптасуды кешеуілдететін бірқатар жеке-дара ерекшеліктер, яғни тұйықтық, агрессивтілік, мазасыздық, ұқыпсыздық т.б.

Балалардың бастауыш мектептегі түрліше қолайсыздық жағдайлары психиатриядан алынған "дезадаптация" терминімен анықталады. Деадаптацияны құрайтын шарттардың бірі 3 төменгі оқу мотивациясы, үлгерімнің төмен болуы және аса жоғары дәрежедегі мазасыздану проблемасы.

Атақты психолог Л.С.Выготский 1730-шы жылдары былай деген болатын: "Бала әлеуметтік ситуацияның бір бөлігі, баланың қоршаған ортаға және ортаның балаға деген қарым-қатынасы бастан кешулер және баланың өз іс-әрекеті арқылы беріледі. Қоршаған ортаның күші баланың бастан кешулері арқылы бастаушы маңызға ие болады. Бұл дегеніміз, баланың бастан кешу жағдайларын терең іштей талдауға міндеттейді" [5].

Міне, кезінде, яғни 1930-шы жылдары, айтып кеткен Л.С.Выготский ой-пікірлері біздің зерттеу жұмысымыздың әдіснамалық негізін құрады.

Бастауыш мектеп оқушыларының бойында мазасыздану күйі ұзақ уақытқа созылатын болса, бұл ол баланың жүйке жүйесінің жұмысына әсер етеді. Нәтижесінде уақыт өте келе, астения дамиды, яғни жүйке бірте-бірте тозады, әлсірейді. Астения кезінде шаршау жиілейді, жұмысқа деген бала қабілеттілігі төмендейді, зейін қоюлары нашарлайды, естері әлсірейді. Әрине, бұл кемшіліктердің барлығын жоюға болады, бірақ оларды жоймайынша оқу іс-әрекетінде табыс, нәтиже төмендей беретіні сөзсіз. Бұндай жағдайда көптеген ата-аналар баланың кездескен қиыншылықтарын жою үшін, күнделікті қосымша сабақтар ұйымдастырады. Бұл бала астенизациясын жоғарылатады, бірақ жалпы ситуацияға теріс әсер етіп, дамуды одан ері тежелтеді.

Біз мазасыздандудың қолайсыздық қаупін алдын-ала сезумен байланысты, эмоционалды дискомфортты бастан кешу екенін білдік. Бастауыш сынып оқушылары алғаш мектепке білім алуға ұмтылуы оның жеке тұлға ретінде қалыптасуына, ішкі позициясын өзгеруіне әкеліп соғады. Ішкі позиция — баланы оқуға ынталандыратын, мектепке деген оң эмоциясын қалыптастыратын үгіттеуші орталық. Алғаш мектепке қуанышпен барған бала, енді өз алдына үлкен міндеттемелердің бар екенін сезіне бастайды. Ол мұғалімнің оқушыларға қоятын талабы ата-ананың қадағалауы және т.б. Еркін ойнап өскен бала бұл талаптарды алып кете алмауы да мүмкін, осындай эмоцияларды сәтсіздікке ұшыраған (өзінің сыныптастарымен қарым-қатынасы, педагог, ата-ананың нашар қатынасы) ішкі позициясы үрейлі, қорқышынты тудырады. Қорқыныш — бала өміріне және сәттіліктеріне төніп тұрған қауіптің мидағы бейнесі. Мазасыздық – қорқынышты эмоционалды түрде сезіну. Мазасыздану сезіміне алып келетін қорқу мынадай себептерге байланысты болады: өз қатарларымен дұрыс қатынаста болмау, ата-анасының өзара конфликті болуы психикалық травма алуы, ата-ана тарапынан қатал тәртіп т.б. Бұл баланың тіпті ортамен араласпай тұйық болуына немесе ызылданғыш, ашушаң болуына әкеліп соғады. Үрей, қорқыныш сезімдерін жою үшін кейбір психологтарымыз баланы мадақтау жоғары бағалау керек деген пікір айтады. Сонымен қатар, мазасыздану типіндегі эмоционалды сәтсіздік өзіндік бағалауы жоғары балаларда бақыланған. Олар «ең жақсы» оқушы болуға, немесе ұжымда ең жоғарғы деңгей алуға үміттенді, яғни өз талаптарын жүзеге асыру үшін шындығында мүмкіндігі болмаса да анықталған сапаларда жоғары талаптанулар болған [6].

Отандық психологтар балалардағы адекватсыз жоғары бағалау бұрыс тәрбие, бала сәттілігін үлкендердің асыра бағалауы, асыра мақтау, оның жетістіктерін асырып айту нәтижесінде қалыптасады деп санайды.

Қоршағандардың жоғары бағасы және соған негізделген өзіндік баға балаға ұнайды. Қиындықтармен және жаңа талаптармен соқтығысу оның құралмағандығын аңғартады. Бірақ, бала бар күшімен өзінің жоғары өзіндік бағасын ақтап қалуға тырысады, өйткені ол оған өзін сыйлауды, өзіне жақсы қатынасын қамтамасыз етеді. Соған қарамастан, бұл балаға әрқашан сәтті бола бермейді. Оқудағы жоғары деңгейдегі жетістікке үміттеніп отырып, ол дегеніне жету үшін жеткілікті дағды, білімге ие болмауы мүмкін, мінездің кері сапалары және белгілері сыныптағы, құрбылар арасындағы керекті жағдайды алуына мүмкіндік бермейді. Осы арқылы жоғарғы талаптанулар және нақты мүмкіндіктер арасындағы қарама-қарсылық ауыр эмоциялық күйге алып келуі мүмкін.

Қажеттілігінің қанағаттанбауынан бала санасында сәтсіздікті, сенімсіздікті мойындауды және өзін сыйлауды жоғалтуға мүмкіндік бермейтін қорғаныс механизмдерін өндіреді. Ол басқа адамдардан өз сәтсіздігінің негізін табуға тырысады: ата-анасынан, мұғалімдерден, жолдастарынан. Сәтсіздіктің себебі оның өзінде екенін мойындамауға тырысады, оның жетіспеушілігіне нұсқайтындардың барлығымен қақтығысқа түседі, тітіркендіргіштік, өкпелегіштік, агрессивтілік танытады.

М.С.Неймарк мұны «адекватсыздық аффектісі» - «өзін өз әлсіздігінен қорғауға өткір эмоциялық ұмтылу, кез-келген тәсілмен санада өзіне сенімсіздікке жол бермей, шындықтан қол ұзу, баршадан және барлығынан тітіркену және ызалану».

Мұндай күй созылмалы болуы мүмкін және айлар мен жылдарға созылуы мүмкін. Өзін нығайтуға күшті қажеттілік бұл күндердегі қызығушылық тек өзіне бағытталуына алып келеді.

Мұндай күй балада үрейді бастан кешірмеуі мүмкін емес. Алғашында үрей негізделген, ол бала үшін нақты қиындықтан пайда болады, бірақ үнемі баланың өзіне, өз мүмкіндіктеріне, адамдарға қатынасының адекватсыздығының нығая шамасына қарай адекватсыздық оның әлемге қатынасының тұрақты белгісі болады, сонда бала кез-келген өзі үшін кері жағдайлардан қолайсыздық, сәтсіздік күтетін үрей мазасыздыққа айналады.

Үнемі бола беретін нәтижесіздік жағдайы уақыт өте келе, шындыққа деген пессимистік қатынасты, көзқарастың пайда болуына және депрессивті күйдің өріс алуына себепші болады.

Ғалымдардың көпшілігі мазасыздықты алаңдаушылық, шамадан тыс шиеленіс, жағымсыз болжау, сондай-ақ вегетативті жүйке жүйесінің белсенділігінің жоғарылауы сияқты көріністермен сипатталады

деп санайды. Мазасыздық - дененің стресстік жағдайға жауап беру тәсілі және әртүрлі қарқындылығы мен ұзақтығы болуы мүмкін. Мазасыздық біржақты жағымсыз құбылыс емес, мазасыздықтың белгілі бір қолайлы деңгейі ғана емес, сонымен қатар дұрыс белсенділік үшін қажет. Мазасыздықтың оңтайлы деңгейі туралы түсінік бар, оны қалаулы деп те атайды. Жоғарыда айтылғандардың бәрі, әрине, мектептегі алаңдаушылық ұғымымен тығыз байланысты.

Мектептегі мазасыздану – белгілі бір жағдайларға тән мазасызданудың ерекше түрі – оқушылардың мектептегі білім беру ортасының әртүрлі компоненттерімен өзара әрекеттесу жағдайлары. Әлеуметтік-психологиялық факторлардың немесе білім беру бағдарламаларының факторларының әсерінен мектептегі алаңдаушылықтың ең типтік көрінісі: - оқу жүктемесі; - мектеп бағдарламасын меңгерудегі қиындықтар; - психикалық функциялардың (ойлау, есте сақтау, зейін, сөйлеу) даму деңгейіне, баланың денсаулық жағдайына, қолда бар білім-дағдыларға сәйкес келмейтін оқу бағдарламасын таңдау мазасызданудың артуына ықпал етеді; - ата-ананың адекватты болмауы; - мұғалімдермен қарым-қатынасы нашар; - балалар ұжымының қабылдамауы, құрдастарымен қарым-қатынаста қиындықтар.

Бастауыш сынып оқушыларының мазасыздануын болдырмауға арналған кинесиологиялық жаттығулар:

Мазасыздану өзге эмоционалды қалып сияқты бастауыш мектеп оқушысының мінез-құлқына әсер етеді. Және бұл қалып түрлі іс-әрекет түрімен, оның ішінде ақыл-ой әрекетімен тығыз байланысты.

Жалпы, педагог, ересек, ата-аналар осы жас кезеңінің түрлі даму ерекшеліктерін қатаң түрде ескеріп, тиісінше психокоррекциялық жаттығуларды әдістемелік тұрғыда дұрыс өткізе білулері тиіс.

Адамның көптеген психикалық қасиеттерінің негіздері нақ осы бастауыш мектеп жасында қалыптасады және әдетке айналады. Мектепке келген бойда кездесетін қиындықтар түрлері, мысалы, мектеп режиміне байланысты, әлеуметтік қарым-қатынас (мұғалім, сыныптағылар, отбасындағы). Осы қиындықтармен соқтығыса отырып, балалар мазасыздануды бастан кешіріп отырады.

Сондықтан да, мазасыздануды жоюдың бірден-бір тәсілі денеге бағытталған терапия. Бұл бағыттың негізін қалаушы Вильгельм Райх. Бағыттың негізгі тұжырымдамасы – барлық проблемалар жүзеге аспаған қалау-тілектерден туындайды. Өзіміздің жеке, моральдық, мәдени, әлеуметтік бағдарларымызға орай, біздер өзімізді, қалау-тілектерімізді сыртқы шығарудан қысамыз. Жүзеге аспаған тілек-қалауларымызды, мысалы, мазасыздану, қорқыныш, агрессия, тітіркену дегендер "бұлшықтық қабық" дегенді құрайды. Мұндай қысымдардан адамға бой жазу үшін және қалпына кіру үшін жаттығулар көмегімен шешуге болады. Үлгі үшін бірнеше жаттығуларды ұсынамыз.

1-жаттығу. Адам кеңістікке біршама уақыт қозғала отырып, өзіне ұнайтын орынды табады. Осы нүктеде, көзін жұмып, өз дененіздегі шекараларды анықтаңыз: яғни өз дененіңізді жоғарыдан төменге дейін қарап шығыңыз, өз басыңыз, мойны, иық, кеуде, іш, арқа, қолдарыңызды, шаштың түбінен аяғыңыздың ұшына дейін қарап шығыңыз.

Мақсат - өз денесінің белгілі — бір сипаттарын сезіну. Ұзақтығы - 10 минут.

Күйзеліс, мазасыздануды жоюға ой терапиясының жаттығулары да көмектеседі. Әсіресе, қарым-қатынас кезінде мазасыздануды сезінетін би терапиясы жаттығулары көп көмекші.

2-жаттығу. "Бейне" Топ жұпқа бөлінеді. Біреу жетекші, әр жұп бір-біріне қарама-қарсы тұрып, көзбен байланыс жасайды. Жетекші жәйлап қолымен түрлі қозғалыстар жасайды. Оның жұптасы, соның барлығын қайталайды. Кейін екі жұп бір-бірімен рөл ауыстырады.

Кейде мазасыздану белгілі-бір дене қимылдарымен қатар көрінеді. Олар: столды саусақпен тықылдату, түймені бұрау, шамадан тыс ішімдік ішу және темекі шегу, кірпік қағу. Мұның барлығы кикілжің өмірлік ситуациялардан туатын мазасыздану.

Тағы бір мазасызданудың көрінуі — ол мезгілсіз, үздіксіз сөйлеу. Клиент осылайша өзінің мазасыздануын жасырғысы келеді. Клиенттің ұзақ сөйлеуі — оның өзін-өзі қорғау формасы. Келесі бір клиенттің мазасыздануды жою тәсілі — оның кеңес берушіні бөле беруі.

Экзистенциалды бағыттың психологтары клиенттің барлық сөзді айтып болуына рұхсат етуді ұсынады, себебі мазасыз клиент ештеңе естімеуі мүмкін.

Көптеген жаттығулар өзекті адам қалпын сезінуге бағытталған, және олар гештальттерапияда жасалған.

3-жаттығу "Сурет салу".

Мақсаты: Шығармашылықты дамыту, сезім, эмоцияны білдіру. Ұзақтығы – 30 минут
Әрбір топ мүшесі қағаз алып, қарындашпен өз мазасыздану күйін білдіреді сурет ретінде.

4-жаттығу "Есімнің артында"

Мақсаты: Өзіне өзі баға мен өзіне сенімділіктің артуы.

Ұзақтығы: 10 минут

Әркім өз есімін жазып, оның тұсына сол әріптен басталатын сол мезгілдегі көңіл күйін жазады.

5-жаттығу. "Көз фиксациясы"

Мақсаты: Мазасыздану деңгейін төмендету.

Ұзақтығы: 10-15 минут

Бой жазып адам алдына тура қарау керек, үлкен емес затты таңдапалып немесе түсті дақты, зат бір орнында болу керек. Сол затқа назар аударып, оны зерттеу қажет. Тыныс алу ерекше, терең.

Бөтен ойды алып тастау керек, ойлар, проблемаларды ұмыту, ішіңізден "Мен бой жаздым" деп айту керек. "жағымды бой жазу иық, арқаға, одан аяқтарыма түседі. Мен өзімді керемет сезінемін мазасыздық жайылуда".

б-жаттығу "Иә".

Мақсаты: Мазасыздану деңгейін тынышталдыру және төмендету.

Ұзақтығы: 15 минут.

Мәтін: Көзді жұмындар, өздерінді ормандамын деп ойлар. Жапырақ иісіні іскеп, құстар әнін тыңдап, орманда қыдырындар. Қыдырып жүріп, үңгірге жақында. Қабырғасын қолмен ұстап, тастың қаттылығын сезіндер. Үңгірдің қасында сарқырап су ағып жатыр. Соны тап. Судың аққанын есті және орман тыныштығын құстардың әнін. Осының барлығына жаныңды аш: салқынға, тыныштыққа, дыбысқа өзіңе ыңғайлы орынға отыр, осылармен ыңғайға кел. Бүкіл айнала сіздің денеңізді, бастан аяқ толтырсын "Иә" деген сөз барлық әсерге енсін осы сөз бен сіздің жаман көңіл-күйіңіз кетсін. Иә, бұл мен (атыңызды атаңыз). Иә, менің тамаша бүгінім мен ертеңім. Ішіңізден күлкі сезіңіз. Өз өткеніңіз, бүгін, ертеңізге күлімдеңіз. Бұл күлкі өте майда, жұқа, жаңа ашылған раушан гүл сияқты, ол сіздің ішіңізде ашылады, сөйтіп бүкіл денеңізге хош иісі таралады.

Қорытындылай келе, алаңдаушылық әртүрлі позициялардан қарастырылатынын атап өтуге болады: жеке тұлғаның қасиеті ретінде, белгілі бір эмоционалды күй ретінде, жағымсыз тәжірибе нәтижесінде. Бастауыш сынып оқушыларында үрей мен қорқыныштың пайда болуының жоғарыда аталған факторларына сүйене отырып, біз бұл мәселенің өзекті екеніне және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет ететініне көз жеткіздік. Мектептегі мазасыздану мәселесін зерттеу болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін дайындаудағы құрамдас бөліктердің бірі болуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. – М: «Прогресс-Универс», 1993. - 188 б.
2. Фрейд З. Психологическое «Я» и защитные механизмы. – М, 1991. - 66 б.
3. Фрейд З. «Я» и «Оно», в 2 т. Тбилиси, 1991. - 119 б.
4. Захаров А.И. Неврозы у детей и подростков: Анамнез, этиология и патогенез. – Л.: Медицина, 1988. – 244 б.
5. Степанов С.С. Большие проблемы маленького ребенка: советы психолога – родителям. – Мәскеу: Педагогика – Баспасөз, 1995. – 168 б.
6. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. - М.: ТК «Сфера», 1996. – 243 б.

ӘОЖ 78

Мусағалиева Г.Б.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,

Орал қ., Қазақстан

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ЫРҒАҚТЫ СЕЗІНУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ

Қазақстан әр заман рухына, әрі өз халқының мәдениетіне сай келетін ұлттық білім беру үлгісін іздестіруде. Сол себептен білім алушыларға тәрбие берудің сапалық деңгейін көтеріп, музыка арқылы эстетикалық талғамын, орындаушылық мәнерін, ізгілікке баулу, өз ісіне деген шығармашылық құштарлықтарын, талабын, қызығушылығын арттыру, сұлулық пен көркемдікті қабылдау қабілетін, ырғақты сезінуін дамыту бүгінгі күннің өзекті мәселелері болып отыр.

Музыкалық қабілет – адамның өзіндік тұлғалығының психологиялық қасиеттері: музыка саласындағы оқуы, музыканы қабылдауы, орындауы, музыка шығаруы. Ал музыкалық қабілет адамда аса жоғары деңгейдегі бейнелеушілігі музыкалық дарындылығы дейді.

Музыкалық қабілет – жеке тұлғалық- психологиялық қасиетінің өз алдындағы кешені. Ал енді, музыкалық қабілет деп айту «сандық аспект» емес, «сапалық аспектінің» сәулеленуі, адам мен музыканың психологиялық байланысы.

Сондықтан, музыкалық қабілет, «музыкалық әуесқойлық», ерекше қасиет, қабылдауының сапасы, уайымдауы және музыканы орындауы.

Музыкалық дарынды адамдардан «музыкаға әуесқой» адамдар басым. «Музыкалық әуесқойлықты» дамытуға болады [1]. Ол адамның нақты ісінде дамиды және қалыптасады. Оған музыкалық есту сезімі, музыканың сұранысы, музыкалық әсерлігі, музыкалық белсенділігі және мәнерлеушілік орындаушылығы жатады.

Н.А.Римский – Корсаков: ...музыкалық қабілетке ...ырғақтық және гармониялық есту сезімін жатқызады, бұл саздылығын, күйін есту, екпін мен өлшемді сезінуі, тональдықты сезінуі т.с.с. [2].

Америкалық психолог К.Сишор: ... қандай да болсын музыкалық қабілеттілік, ол адамның дыбыс биіктігін, бояуын, күштілігін, ұзақтылығын айыра білу қабілеті: биіктікке, бояуына, есту сезімінің әуен мен гармонияны қабылдауы және қандай да болсын дыбыс биіктігінің вариациясын сезінуі.

Неміс психологі Г.Ревеш: ... музыкалық қабілет - ол жай ғана есту сезімі, аккордты сезінуі (аккордтың негізгі түрі, оның ауысуы, дыбыс бірлестігін, тональдықты сезінуі), берілген әуенді, таныс әуенді жатқа орындауы, шығармашылық қиялы [3].

Музыкалық қабілетінің қарапайым және күрделі түрлері байқалады. Қарапайым музыкалық қабілет (дыбыс биіктігін сезуі, сазды, ырғақты сезуі) – музыкалық қабылдауды, орындаушылық, әндетудің мүмкіншілігі [4].

Күрделі музыкалық қабілеттілік – кәсіби музыкалық іс-әрекетінде (композиторлық, орындаушылық), музыкалық форманы сезінуі, стильді байқауы, музыкалық дарындылығы.

Сондықтан айтуға болады – қаншама музыкалық дарынды адамдар, жай ғана музыканы сүйетін адамдар болса, соншама музыкалық қабілетінің құрылымы болады.

Музыкалық есту сезімі - музыкалық қабілетінің негізі. Ол дыбыс биіктік есту сезімі, оның ішінде тембрлік, динамикалық.

Кезінде Б.М.Теплов қабілеттілікті, адамның психологиялық қасиеті, оның қандай да болсын іс-әрекетінің нәтижелілігінің қатынасы және осы іс-әрекет процесінің меңгеруі – деген [5].

Ырғақ сезімі – музыканы белсенді (қозғалыспен) сезіну, музыкалық ырғақты сезіну және оны тура қайта жаңғырту қабілеті. Мәселен, музыкаға эмоционалдық ықыластылық музыкалық іс-әрекеттің барлық түрінде дамуы мүмкін: қабылдау, орындау, шығармашылық, себебі ол музыкалық мазмұнын сезіну және түсіну үшін қажет. Музыкаға эмоционалдық ықыластылық балаларда өте ерте жастан, өмірінің алғашқы айларында пайда бола бастауы мүмкін. Бала көңілді әуен дыбыстарына белсенді әсер етеді, ал тыныш музыканы бар ынтасымен тыңдайды. Бірте-бірте қозғалыс реакциялары барынша ықтиярлы, музыкамен үйлесімді, ырғақпен ұйымдастырылған бола бастады Музыкалық есту қабілеті – әуенді естуі бойынша қайта жаңғыртуында туындайтын қабілеттілік. Ол музыкалық естудің есту немесе репродуктивті компоненті деп аталады [6].

Ырғақ сезімі – музыкадағы уақыт қатынасын қабылдау және қайта жаңғырту. Бақылау және көптеген эксперименттер көрсеткендей, музыканы қабылдау кезінде адам музыканың ырғағына сәйкес айқын немесе байқаусыз қозғалыстар жасайды. Бұл бас, аяқ, қол қимылдары, сонымен қатар сөйлеу, дем алу аппараттарының байқаусыз қозғалыстары.

Ырғақ – оның көмегімен музыканың мазмұны берілетін музыканың көрнекі құралдарының бірі. Сондықтан ырғақ сезімі лад сезімі секілді музыкаға деген эмоционалдық ықыластылығы негізін құрайды. Ырғақ сезімі – музыканы белсенді (қозғалыспен) сезіну, музыкалық ырғақты сезіну және оны тура қайта жаңғырту қабілеті. Мәселен, музыкаға эмоционалдық ықыластылық музыкалық іс-әрекеттің барлық түрінде дамуы мүмкін: қабылдау, орындау, шығармашылық, себебі ол музыкалық мазмұнын сезіну және түсіну үшін қажет.

Музыка – ерекше өнер түрі. Оның көп жақты сырын игеру, түсіну, қабылдау, ырғақты сезіну тым ерте, яки сәби шағынан басталып, жүйелі жалғасын тапқанда ғана көркемдікті, әдемілікті терең сезіне біліп, жан-жақты, ақылды, парасатты, тәрбиелі білім алушыларды баулуға болады [7]. *Білім алушылардың музыкалық қабілеттерін дамытудың төмендегідей белгілерін ұсынамыз:*

Музыкалық қабілеттің *бірінші белгісі* - музыкалық шығарманың сипатын/характерін/ сезіну, естігеніне бірге қуану, не күйіну, эмоциялық әсерін көрсету, музыкалық образды түсіну қабілеті. Музыка баланы толғандырады, қабылдаушылық қабілетін оятады, өмір құбылыстарымен таныстырады, оларды бір - бірімен салыстыратын ой туғызады.

Музыкалық қабілеттің *екінші белгісі* - тыңдау қабілеттілігі, ең қарапайым музыкалық дыбысты тыңдап, ести білу мәдениетін байқайды.

Ең қарапайым қасиетін (аспаптардың жоғары және төмен тембрлік дыбысын) салыстырады, шығарманың ең қарапайым құрылымын (әннің бастамасын, қайырмасын, бөлімдерін) айырады, бір - біріне қарама - қарсы көркем образдарын айқындайды.

Музыкалық қабілеттің *үшінші белгісі* - музыкаға творчестволық көзқарастың көрінісі. Бала музыканы тыңдап отырғанда, көркем образды әнді, ойынды көз алдына елестете отырып, өзінше қабылдайды. Мысалы: маң - маң басқан аю, үркек қоян т.б..

Музыкалық ырғақ сәтінде балалар рақаттана әндетіп, музыка ырғағына сай қимылдай жүріп, өздері ойлап тапқан жаңа биге көшеді. Би, халықтың жеке билері, пантомимо, әсіресе музыкалық ойын түріндегі драма балаларды өмір көріністерін бейнелеуге, бейнелі қимыл, мимика, сөз арқылы персонаждарды сомдайды [8].

Балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты музыкалық даму ерекшеліктері де жылдан - жылға өсе береді, баланың қабілеті белсенді музыкалық қызмет процесінде дамиды.

Музыкалық дамудың неғұрлым елеулі ерекшеліктері: есту сезімі, музыкалық есту қабілеті, ән айту, музыкалық ырғақ орындаудағы қарапайым дағдылары, қимылдары.

Музыкалық – дидактикалық ойындар балалардың музыкалық даму міндеттерін шешуге көмектеседі. Ритм сезімін қалыптастыруға, музыкалық қабілетін дамытуға, қандай да болмасын дағдыны түзетуге тәрбиелейді.

Ертеңгілікте эстетикалық тәрбие құралдарының бірі ретінде тек музыка ықпалымен шектеліп қалмай, сонымен қатар өнердің бірнеше түрін үйлестіріп пайдалануға да болады.

Білім алушылардың музыкалық шығармалардың ырғағын дәл сезіне білуі үшін, олармен музыкалы - ырғақтық ойындар, түрлі жауап - сұрақтар, ырғақтық диктанттар, шығармашылық үрдістерді көрсетіп, тұрақты еткізіп тұру сөзсіз нәтиже береді. Бұл білім алушылардың ырғақтық сезімнің эмоциялығын, табиғатын нақтылы ажырата білуге үйретеді. Музыка сабақтарында ұстаздың өзі ән айтып, аспапта ойнап, көркемдігі жоғары ойындар көрсетсе, музыкалық есту, ырғақ сезіну қабілеттерін дамыту үшін халықтық әуендерді, сонымен қатар классик композиторлардың, қазіргі заманғы авторлардың шығармаларын кеңінен пайдаланса, білім алушылардың да музыкаға деген қызығушылығы, қабілеттері артып, орындалған шығарманы қабылдап, түсіне алады.

«Музыкалық-ырғақтық кимылдар» музыкамен сүйемелденетін жалпы дамыту жаттығуларын қамтиды. Ырғақтық сезімді музыкалық ойындар, би кимылдары, музыкалық құралдарда ойнау көмегімен мақсатты түрде, дәйектілікпен қалыптастырылады. Музыкалық ойыншықтар мен балалардың соқпалы құралдарына (музыка сабақтарында пайдалану тиімді болатын әр түрлі музыкалық аспаптар – ксилофондар, металлофондар, соқпалы және шулы құралдар – сылдырмақтар, бубендер, үшбұрыштар, таяқшалар, маракастар, тәрелкелер, қасықтар т.б. жиынтығы) ерекше рөл беріледі, себебі олар білім алушыларды музыка аясына тартады, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға және музыкалық сауаттылықтың жеке элементтерімен танысуға көмектеседі.

Ырғақты дамытуға арналған тапсырмалар:

- арнайы ырғақпен айтылатын сөздер мен сөз тіркестерін ойлап табу;
- осы сөздердің ырғақтық мәнін аяқ соғу, алақан соғу, саусақтармен дыбыс шығара отырып жеткізу;

- жекелеген ән бөлігінің немесе ырғақтық бейнесін көрсету;

- түрлі жанрлық әуенге ырғақты аккомпанент табу;

- сұраққа сай ырғақты жауап табу.

Интонациялық есту қабілетін дамытатын тапсырмалар:

- музыкалық шығармада интонацияны белгілейтін тұстарын тауып, оны жеткізуге тырысу;

- түрлі сезімдерді жеткізу;

- музыкалық шығарма үзіндісіне аспаптық - ырғақты қосымша сүйемелдеуді ойлап табу;

- әуеннің идеялық, әрі сезімге әсер ететін тұстарын ерекше көтермелеп көрсететін аспаптарды анықтау;

- жекелеген әуенге әдеби шығарма тандап алу;

- әуенге бейнелер тандап алу;

- тандап алынған әуенге орай оның көркем суретін салып шығу.

Төменгі сынып оқушыларының орындаушылық қабілеттерін дамытуға арналған тапсырмалар:

- өлеңнің жеке фразаларын анықтау, олардың жекелей аспаптармен орындалуына жекелеген қасиеттерді анықтауға үйрету;

- өлеңнің кіріспесін орындату, бүкіл өлеңді орындау немесе жекелеген аспаптарда орындату

Музыкалық ырғақты сезіну қабілетін дамытуға арналған материалға жан-жақты түсіндірмелік шолу жасау әдістемесі білім алушылардың өз бетінше ізденіп, іс-қимыл жасауға арналған ізденушілік әдістемесімен өзара біріге қолданылса, зор нәтиже береді.

Музыкалық қабілеттің, яғни ән айту, аспапта ойнау шеберлігінің айтарлықтай өсуі, ондағы нақтылы табыстың болуы, оның ұстаз тарапынан айқын көрсетілуі білім алушы санасында мақтаныш сезімін тудырып, оның шығармашылық қызметке деген ынтасын барынша арттыра түседі.

Жағымды үлгі көрсету, музыка өнеріне деген сенімділік білдіру, жаттығулар көрсету, олардың жеке бастың сезімдік дамуына қызмет істеуі, ән - күй сабағына деген қызығушылық тудырады сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

1. Байжігітов Б. Көркем өнер терминдерінің қысқаша түсіндірме сөздігі / Б.Байжігітов. – Алматы: РКБ, 1998. – 78 б.
2. Абдуллин Э.Б., Николаева Е.В. «Теория музыкального образования». М., 2004.
3. Айтуарова А.Т., Өтебаева С.С. Музыкалық тәрбие әдістемесі: оқу құралы. Алматы, 1997.
4. Балтабаев М. Әсем саз: бастауыш сыныптарға арналған музыка әліппесі /М.Балтабаев, Б.Өтемуратов – Алматы: Атамекен, 1993 – 104 б.
5. Жақаева К.А. Музыка пәнін оқыту әдістемесі: Бакалавриат 050106 «Музыкалық білім» студенттеріне арналған оқу құрал / К.А. Жақаева, С.А. Жақаева; КГПУ. – Костанай: КГПУ, 2019. – 92 б.
6. Абдуллин А.Б. Методика музыкального образования. М. - 2006.
7. Нағымова М.М. Өнер әлемі. Алматы, 2004. – 49 б.
8. М. Нұрхатова Музыкалық білім берудің әдістемесі: Оқу құралы. Өскемен, 2005.

БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІН ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТЫНДА КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕ ДАЙЫНДАУ

Қазіргі кезде оқу бағдарламасындағы стандарттарға, бағалауға, оқулықтар мен оқыту әдістеріне қатысты білім беру саласындағы өзекті құндылықтар мен мақсаттар мектеп оқушыларының жалпы үлгерімін арттыруды, сондай-ақ инновация мен көшбасшылықты енгізу үшін талап етілетін дағдыларды дамытуды, мектеп аясында ұлттық сана қалыптастырып, іске асыруды және ауқымды халықаралық тәжірибемен өзара әрекеттесуді көздейді. Жаңартылған оқу бағдарламасы мен критериялы бағалау жүйесін енгізу аталған міндеттерді шешу үшін қабылданған шаралардың бірі болып табылады [1].

Мектептің жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша оқытуға көшуіне байланысты жоғары оқу орындарында мектеп мұғалімдерін дайындау талабы мен мазмұны да өзгерді. Алдымен сол мұғалімдерді дайындайтын ЖОО оқытушыларының біліктілігін арттыру жүзеге асырылды. Атап айтсақ, университет ПОҚ-ы ҚР орта білім мазмұнын жаңарту шеңберінде педагог кадрларды даярлайтын біліктілігін арттыру және «Балалар әлемі» жалпы білім беретін мектептерде біліктілікті арттыру курстарынан өтті.

Болашақ информатика пәні мұғалімдерін жаңартылған білім беру бағытында кәсіби сараманға және кәсіби қызметке дайындау жоғарғы курста өткізілетін «Информатиканы оқыту әдістемесі», «Жаңартылған білімнің теориясы мен технологиясы» және «Оқыту мен критериялы бағалаудағы жаңа тәсілдер» пәндері арқылы жүзеге асырылады. Бұл пәндерді оқытуда студенттерге жаңартылған бағдарлама бойынша теориялық білім берумен қатар, олардың бойларында жаңартылған білім беру бағдарламасына сәйкес педагогикалық тәсілдер мен технологияларды қолданудың практикалық дағдысы қалыптастырылады. Осы мақсатта пәнді оқытуда интербелсенді әдістер қолданылады.

Интербелсенді оқытуда білім алушылар мынадай білім, білік, дағды, құзырлық, машықтарды иемденеді: терең және жүйелі ойлану; ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін таңдап алу; ақпаратты жан-жақты талдау және бағалау; өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру; пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірлерін дәлелдеу; шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу; өз біліміне деген жауапкершілікті тереңінен сезіну; басқалармен тиімді қарым-қатынас құру.

Интербелсенді оқыту- әрекет көмегімен және әрекет арқылы үйрету, ал мұндай ұстаным қомақты нәтижелерге жеткізетін ең тиімді жүйе деп есептелінеді, өйткені адамның жадында бірінші мезетте тек өзінің әрекеттер мен өз қолымен жасағаны ғана қалады.

Төмендегі кестеде оқу/оқытудың кейбір тәсілдерін қолданғанда оқушылардың алған ақпаратты 24 сағат ішінде есте сақтауының пайыздық мөлшері көрсетілген [2].

1 кесте - Оқушылардың ақпаратты есте сақтау мөлшері

Тәсілдер	Есте сақталу мөлшері
Дәріс	5%
Оқу(мәтін, кітап оқу)	10%
Аудио және бейне құралдарды қолдану	15%
Көрсету (жобалар, кестелер, басқа да көрнекіліктер)	30%
Пікірталас, талқылау	50%
Практикалық іс- әрекеттер	75%
Үйренген білімді дереу қолдану, басқаларды үйрету	90%

Әр сабақта студенттердің жеке, жұптық және топтық жұмысы ұйымдастырылып, сабақта бірін бірі үйрету арқылы тақырыпты меңгерудің жоғары пайызына қол жеткізетін «Джигсо», «аялдама», «галерея», «саяхат», «ротация», FІLA кестесі, РАФТ т.б. белсенді әдістер қолданылады.

Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша оқушылардың бойында келесі дағдылар қалыптастыру қажеттігі белгілі:

- сын тұрғысынан ойлау;
- білімді шығармашылық тұрғыда қолдана білу қабілеті;
- проблемаларды шешу қабілеті;
- ғылыми-зерттеу дағдылары;
- қарым-қатынас дағдылары (тілдік дағдыларды қоса алғанда);
- жеке және топпен жұмыс істей білу қабілеті;
- АКТ саласындағы дағдылар.

Жоғарыда аталған пәндерде осы дағдыларды алдымен студенттің бойында қалыптастыру жүзеге асырылады. Ол сын тұрғысынан ойлауды қамтамасыз ететін шығармашылық тапсырмалар беру, жеке және топпен жұмысты ықпалдастыра қолдану, әр сабақта аудио, бейне материалдар, презентация т.б. АКТ мүмкіндіктерін қолдану, Блум таксономиясына сай деңгейлік сұрақтар мен тапсырмалар құрастырту, әр сабақта кері байланыс пен рефлексия жасау т.б. арқылы орындалады.

Жаңартылған білім берудің басты ерекшелігі оқушы білімін бағалаудағы критериалды бағалаудың енгізілгені болып табылады.

Критериалды бағалау – белгіленген критерийлер негізінде білім алушылардың нақты қол жеткізген нәтижелерін оқытудың күтілетін нәтижелерімен сәйкестендіру үдерісі. Критериалды бағалау жүйесін енгізудің мақсаты әрі қарай оқу үдерісін жетілдіре түсу үшін бағалау критерийлері негізінде білім беру үдерісіне қатысушылардың барлығына білім алушылардың оқу нәтижесі туралы нақты ақпарат алу болып табылады [3].

Студенттерге критериалды бағалау бойынша келесі терминдерді: қалыптастырушы бағалау, жиынтық бағалау, дескриптор, рубрика, модерация, бағалау критерийі, оқу мақсаттары т.б. теориялық тұрғыдан үйрету ғана емес, сонымен қатар, бағалау тапсырмаларын құрастыру, әр тапсырмаға дескриптор жасау, модерация үдерісін ұйымдастыру, электрондық журнал толтыру т.б. әрекеттерді орындайтын практикалық тапсырмалар беру қажет. Пәнді оқыту барысында студенттер пән бойынша білім беру стандарты, оқу бағдарламасы, күнтізбелік типтік жоспар, оқу жоспарының ұзақ мерзімді, орта мерзімді және қысқа мерзімді түрлері т.б. құжаттардың мазмұнын біліп қана қоймай, сонымен қатар, мектеп информатикасының белгілі бір тақырыбы бойынша ҚМЖ жасау, қалыптастырушы бағалау, Блум таксономиясын ескере отырып БЖБ, ТЖБ тапсырмаларын құрастыра білу т.б. практикалық дағдыларды меңгеруі шарт. Бұл тақырыптарды оқытуда сабақта іскерлік ойындар ұйымдастыру, «Ақылдың алты қалпағы», «дананың кілттері», «импровизация», «пирамида» т.б. белсенді әдістерді қолдану студенттердің қызығушылығын туғызып, тақырыпты меңгеруде жақсы нәтижелерге жеткізді (1 сур.).

1 сурет - Студенттердің интербелсенді топтық жұмысынан көріністер

Қорыта айтқанда, жаңартылған білім берудің теориясы мен технологиясын және заманауи АКТ құралдарын шебер қолданып, инновациялық технологиялар мен интербелсенді әдістерді ұштастырып оқытқанда ғана өз қызметіне сыни көзқараспен қарап, өз бетінше шығармашылықпен еңбектенетін және өмір бойы білім алуға құлшынысы мол, бәсекеге қабілетті, кәсіби қызметке дайын жеке тұлғаның қалыптасары сөзсіз деген ойдамын.

Әдебиеттер тізімі

1. «Информатика» пәні бойынша педагог кадрлардың біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы, мұғалімге арналған нұсқаулық, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, 2016.

2. Әлімов А.Қ. Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер. Оқу құралы, «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана, 2014.

3. Негізгі және жалпы орта мектеп мұғалімдеріне арналған критериалды бағалау бойынша нұсқаулық: Оқу-әдістемелік құрал. О.И.Можаева, А.С.Шилибекова, Д.Б.Зиеденованың редакциялауымен. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, Астана, 2016.

МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҚТА БІЛІМ БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Бүгінгі таңда елімізде мектепалды даярлықтағы балаларды тәрбиелеу мен оқыту мәселесінің аймағы кеңейіп келеді. Балаларға берілетін білім мазмұнын игерту және оларды тұлғалық жағынан үйлесімді қалыптастыру басым бағыттардың бірі ретінде танылып отыр.

Мектепалды даярлық балаларының ұйымдастырылған іс-әрекетке қолайлы енуін, тәрбиеленушілердің қимыл-қозғалыс, ортаға бейімделу, коммуникативтік, әлеуметтік-эмоционалдық, танымдық және зияткерлік және зерттеу дағдыларын дамыту, белсенділігі мен шығармашылығын қалыптастыруға бағыттау. Әсіресе мектепалды даярлықтағы балаларды оқу іс-әрекетін меңгеруге даярлау ерекше мәнге ие.

Белгілі гуманист-педагог ғалым Ш.А.Амонашвили осы жастағы балалардың ерекшелігін «Алты жасар балалар - балалар мемлекетіндегі ерекше халық», - деп атап көрсетеді. Ғалым осы жастағы балаларға қатысты қандай проблемалар тууы мүмкін екенін, олармен жұмыс жасауда басқа әдістеменің керектігін; мұғалімнің педагогикалық позициясын, ең бастысы, балалармен жұмыс жүргізуде, сол позиция тудырып отырған оқыту-тәрбиелеудің формалары мен тәсілдерін анықтай білу керек екендігіне көңіл бөлді. Ш.Амонашвили өз тәжірибесінде жеті жасар баладан гөрі алты жасар бала мектеп өміріне анағұрлым дайынырақ екендігін дәлелдеген болатын [1].

Соңғы жылдарда отбасы мен қоғамның мәдени деңгейі өлшеусіз өсті. Қазіргі ата-аналардың бәрінде орта және кәсіптік білімі бар, ал олардың көпшілігі жоғары білімге ие. Мұның өзі бала өсетін әлеуметтік ортаны сапалық жағынан өзгертті. Баланың дамуына бұқаралық ақпарат құралдары, балаларға арналған журналдар, кітаптар мен фильмдер және цифрлық құрылғылар әсер етуде. Ойындардың мазмұны өзгеріп, балалардың физикалық және зияткерлік дамуына ықпал ететін, олардың қоршаған орта шындығымен, адамдардың өмірі және еңбегімен, заманауи сандық құрылғылармен жан-жақты танысуға көмектесетін сан түрлі ойыншықтар пайда болды.

Ресей психологтары Л.С.Выготский, А.В.Запорожец, А.Н.Леонтьев, В.С.Мухина және т.б. баланы мектепке дайындау ұғымына баланың оқу тапсырмаларын түсінуін, оны орындау тәсілдерін меңгеруін, өзін-өзі бағалай және бақылай алуын, педагогтарды тыңдап, оқу материалдарын есте сақтау қабілеттерін жатқызса, Л.И.Божович, Р.В.Овчарова, т.б. ғалымдар мектепке даярлықты жүзеге асыру бағыттарын жүргізу туралы қарастырды.

Р.В.Овчарова «даярлықтың» үш бағытын ажыратып көрсетеді [2]. Біріншіден, баланың жалпы дамуы. Оқушы болар кезде оның жалпы дамуы белгілі бір деңгейге жетуі қажет. Ең әуелі жадының дамуы, зейіні мен ақыл-ойының ерекшеліктері жетілуі тиіс. Баланың ақыл-ой ерекшелігі сөз болғанда баса назар аударатын жайттар: білімдер мен ұғымдар қоры және ойша әрекет жасай алу іскерлігі. Екіншіден, атқарылуы тиіс ішкі әрекеттерді ырқына бағындыра алуы. Мектеп жасына дейінгі баланың қабылдауы жылдам, қиялы жүйрік, ойы ұшқыр, зейінін бір нысанадан екінші нысанаға еркін аудара алады. Өйтсе де, осы сапаларды ырықты түрде әлі игере алмайды. Мәселен, қандай да бір оқиғаны немесе үлкендер әңгімесін ұзақ уақыт бойы дейін есінде сақтап қалады. Ал қызығушылығын тудырмайтын қандай да бір жайтқа ұзақ мерзімге зейінін шоғырландыру қиын. Дегенмен осы іскерлікті бала мектепке барғанға дейін дамыту керек. Себебі, мектепте өзі қызыққан іспен ғана шұғылданып қоймай, орындалуы тиіс іс-әрекеттерді де жүзеге асыру қажет болады. Үшіншіден, білім алуға деген ықыласының қалыптасуы. Мұнда мектептің сыртқы көз тартар белгілеріне қызығуды емес, білім алуға деген шынайы, терең ынта ықыластың оянуын айтады.

М.Р.Битянова өз зерттеулерінде мектепке даярлық болашақ оқушының психофизиологиялық жағдайын сипаттайтын біртұтас әрекет екенін еске сала отырып, «даярлықтың» түрлі психологиялық өлшемдерінің ішіндегі аса маңыздысы деп когнитивтік даярлық, яғни баланың мектептегі оқу әрекетін сапалы игеруіне көмектесетін таным үрдістері мен дағдыларының қалыптасуы; мотивтік даярлық - оқушының ішкі жағдайының қалыптасуы; әлеуметтік даярлық - баланың мұғалім мен сыныптастарымен қарым-қатынас барысында әлеуметтік құптарлық орынға ие болу бағыттарын атап көрсетеді [3]. И.В.Дубровинаның зерттеулері бойынша, баланың оқу әрекетіне жеке басының дайындығын оның өз психикалық процестерін басқара білуімен байланыстырады, демек балада оқу іс-әрекеті барысында ерік-жігер қасиеттері орын ала бастап, бала жинақтылық, белсенділік, тәртіптілік және оқуға ынталылық байқатады.

Мектепке психологиялық даярлық мәселесін зерттеумен шұғылданған ғалым Е.Е.Кравцова «даярлықты» төрт бағытта жіктеп қарастырады:

- бірінші бағытқа мектептегі оқуға қажетті нақты іскерліктер мен дағдылардың қалыптасуын;

- екінші бағытқа мектепке дейінгі кезең соңында көрінетін дағдарыс пен соның нәтижесінде пайда болатын жаңа құрылымдар сипатын зерттеуді;

- үшінші бағытқа оқу әрекетінің алғышарттарын;

- төртінші бағытқа берілген ережелер мен ересектер талабына саналы түрде бағыну іскерлігін жатқызады. Мұндағы бірінші мен үшінші бағыттар оқу іс-әрекетіне қатысты деп көрсетіліп отырғандықтан, ақыл-ой мазмұнын құрайтыны белгілі; ал ол өз кезегінде танымдық даярлық бағытының өлшемдері болып табылады [4].

Мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу мен оқыту мәселелері жөнінде Қазақстандық ғалымдар Б.Б.Баймұратова, А.Меңжанова, М.С.Сәтімбекова, М.Т.Тұрыскелдина, Ә.Әмірова, А.Е.Манкеш, Қ.М.Меңдаяқова, Ф.Н.Жұмабекова, А.Т.Искакова және т.б. ғылыми еңбектерін атауға болады. Мәселен ғалым А.Т.Искакованың ғылыми еңбегінде Қазақстандағы мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде әлемдік білім беру технологияларын дамыту көрініс тапқан.

Мектепке дайындық - бұл баланың мектепке мақсатты дайындығының нәтижесі, педагогикалық процеске барлық қатысушыларының қызметі. Білім беру процесі оқыту, тәрбиелеу, білім беру және даму процестерінің жиынтығы емес, өзіндік құрылымы, факторлары, даму заңдылықтары бар дербес толық және тұтас жүйе, құбылыс.

Білім беру процесі - қоғам мен жеке тұлғаның қажеттіліктерін қанағаттандыратын және білім алушылардың жеке қасиеттерінің өзгеруіне әкелетін білім беру міндеттерін шешуге бағытталған, педагогтер мен тәрбиеленушілердің белгілі бір педагогикалық жүйе шегінде дамитын, арнайы ұйымдастырылған өзара іс-қимыл (педагогикалық өзара әрекеттесу).

Мектепке дейінгі білім беру процесін келесідей элементтерден тұратын тұтас педагогикалық жүйе ретінде қарастыруға болады:

- тәрбие мен оқытудың мақсаты - педагог пен балалардың мектепке дейінгі білім берудің мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартталаптарын орындау бойынша өзара іс-қимылдың түпкілікті нәтижесін әзірлеу;

- тәрбиелеу мен оқытудың мазмұны, бұл білім беру процесінде балалардың меңгеруі қажет. Ғылыми білім, практикалық білік пен дағдылардың, сондай-ақ дүниетанымдық және адамгершілік-эстетикалық идеялардың жүйесі, бұл адам дамуының қойылған мақсаттарына сәйкес іріктелетін және оған ақпарат түрінде берілетін (білім беру бағдарламасымен айқындалады) қоғамдық тәжірибесінің бөлігі;

- тәрбие мен оқыту қағидалары - бұл мұғалімдер өз қызметінде басшылыққа алатын балаларды тәрбиелеу мен оқыту процесінің талаптары мен мазмұнын, құрылымын, ұйымдастырылуын анықтайтын негізгі бастапқы ережелер;

- тәрбиелеу және оқыту әдістері, яғни оқу және тәрбиелік жағдайларды құрастыру тәсілдері; бұл педагог пен баланың өзара қарым-қатынасы тәсілдері; бұл білім беруші мен білім алушының білімді меңгеруіне және оқыту мазмұнын тәжірибе ретінде пайдалануға ықпал ететін практикалық іс-әрекеттері (педагог пен балалардың іс-әрекеттері). Әдіс-белгілі бір мақсатқа жетудің белгілі бір жолы, нәтижесінде мәселені шешуге әкелетін мәселелерді шешу әдісі;

- тәрбиелеу және оқыту құралдары - мазмұнмен жұмыс істеу тәсілдері;

- тәрбиелеу мен оқытуды ұйымдастыру нысандары (фронтальды, топтық, жеке) – педагог пен балалар іс-әрекеттерінің және оларды жүзеге асыру шарттарының нақты практикалық жиынтығы;

- субъектілер - білім алушылар (балалар), білім берушілер (педагогтар) [5].

Мектепке дайындық Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы №137 қаулысымен Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту Моделі бекітілді. Осы аталған Моделдің мақсаты – дені сау, дербес, білуге құмар, көпшіл, сын тұрғысынан ойлайтын балаларды қалыптастыру мен әлеуметтендіруге бағытталған тәрбиелеу мен оқыту жүйесін өзгерту арқылы мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамытудың бағыттары мен қағидаларын айқындау болып табылады. Аталған модельде төмендегідей міндеттер айқындалып көрсетілді:

1. инклюзивті білім беруді қоса алғанда, оқу жоспарлары мен бағдарламаларының икемділігін қамтамасыз ету арқылы педагогикалық процесті ғылыми негізде жетілдіру жолымен мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың мазмұнын өзгертуге жағдай жасау;

2. мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың мазмұнындағы өзгерістерді нормативтік құқықтық сүйемелдеуді қамтамасыз ету;

3. сапа өлшем шарттарын айқындау арқылы мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың сапасын арттыру және білім берудің сапасын бағалау құралын әзірлеу;

4. қазіргі заманғы теорияларды ұлттық ерекшеліктермен үйлесімді ұштастыру негізінде баланы ерте дамыту процесінің тұтастығын қамтамасыз ету;

5. ғылыми негізде вариативтік оқу бағдарламаларының құрылымын әзірлеу және бағыттарын айқындау;

6. педагогтердің деңгейінде және білім беру ұйымдарының деңгейінде мектепке дейінгі ұйымдардың күнделікті жұмысында зерттеу жұмысының мәдениетін қалыптастыру;

7. педагогтердің кәсіби өсуінің үздіксіздігін қамтамасыз ету;

8. өзара әріптестік іс-қимыл орнату арқылы ата-аналардың білім беру қызметтеріне қанағаттануын қамтамасыз ету [5].

Сондай-ақ мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқыту келесідей бағыттарды қамтиды: әр баланың жеке қабілеттері мен қажеттіліктерін ескере отырып, жайлы дамытушы қауіпсіз білім беру ортасын, оның ішінде инклюзивті орта құру; балалардың өмірін қорғау және денсаулығын нығайту, салауатты өмір салты негіздерін, қауіпсіз өмір сүру дағдыларын қалыптастыру; тәрбиеленушілердің қимыл-қозғалыс, бейімделу, коммуникативтік, эмоционалдық, әлеуметтік, когнитивтік дағдыларын қалыптастыру; Отанды, ана тілін сүйе, ұлттық бірегейлік пен азаматтық негіздеріне жәнәпатриотизмге баулу; баланың мектепте оқуға физикалық, психологиялық, эмоционалдық, әлеуметтік дайындығын қалыптастыру және тең бастапқы мүмкіндіктер беру.

Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңының 30 бабында мектепалды даярлық сыныптарын тәрбиелеу - білім беру процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері 5 жастағы балаларды мектеп алды даярлау міндетті және отбасында, мектепке дейінгі ұйымдардың мектеп алды даярлық топтарында, жалпы білім беретін мектептердің, лицейлердің және гимназиялардың мектеп алды сыныптарында жүзеге асырылады делінген [6].

Мектепалды даярлықтың негізгі міндеттерінің бірі – болашақ бірінші сынып оқушысының мектепте оқуға қажетті жеке қасиеттерін қалыптастыру болып табылады.

Мектепалды даярлықтың міндеттері:

- балаларда оқу әрекетінің ұйымдастырылған мінез-құлқының дағдыларын қалыптастыру (танымдық белсенділік, шығармашылық);

- мектепке оқу үшін қажетті болашақ бірінші сынып оқушысының жеке қасиеттерін қалыптастыру (жауапкершілік, зейінділік, дербестік, ынталық);

- ұжымдық әрекетте бірлесіп әрекет ету дағдыларына тәрбиелеу (құрдастарына көмек көрсету, жұмыс нәтижелерін бағалау және т.б.);

- балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, мектепке дейінгі ұйымнан мектепке көшу кезінде сабақтастықты және табысты бейімделуді қамтамасыз ету;

- баланың мектепке эмоционалды-оң көзқарасын, оқуға деген ынтасын дамыту.

Тәрбиелеу-білім беру процесін ұйымдастыруда педагогтер келесі қағидаларды үнемі назарда ұстанған жөн: ойын арқылы оқыту, түрлі балалар әрекетін ұйымдастыру арқылы (ойын, қимыл, танымдық, шығармашылық, зерттеу, еңбек, дербес) балаларды дамыту. Педагогтер стандарт талаптарына сәйкес әзірленген Үлгілік оқу жоспарлары бойынша балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес кіріктірілген ұйымдастырылған іс-әрекеттерді жүзеге асырады. Тәрбиелеу-білім беру процесін ұйымдастыру және өткізу кезінде тәрбиеленушілердің қызығушылықтары, қажеттіліктері, жас және жеке ерекшеліктері ескеріледі.

Тәрбиелеу мен білім беру процесінің жұмыстары бірнеше аспектілерден тұрады: тәрбие мен білім беруді ұйымдастыру; тәрбиелеу мен білім беруді ұйымдастырудың кіріктірілген тиімді әдіс-тәсілдерін таңдау және қолдану; ата-аналармен ынтымақтастықта байланыс орнату. Осы аталғандарды шешуде тәрбиелеу мен білім берудің тиімді технологияларын пайдалану үлкен нәтиже береді. Баланың мектепке педагогикалық-психологиялық жағынан даярлығын қай қырынан алсақ та, баланың бұған дейінгі бүкіл психикалық дамуының қорытындысы отбасы мен білім беру жүйесінің жемісі екендігін көруге болады. Ұйымдастырылған іс-әрекеттер барысында балалардың физикалық дамуы, ортаға бейімделуі, коммуникативтік, әлеуметтік-эмоционалдық, танымдық және зерттеушілік, шығармашылық дағдылары мен іскерліктері қалыптасады.

Әдебиеттер тізімі

1. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте дети! - М., 1991. - 207 с.
2. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога.- М., 1996. – 351 с.
3. Битянова М.Р. Адаптация ребенка в школе: диагностика, коррекция, педагогическая поддержка. - М., 1997. - 219 с.
4. Кравцова Е.Е., Кравцов Г.Г. Шестилетний ребенок. // Психологическая готовность к школе. - М.: Знание, 1987. - 78 с.
5. Современные технологии дошкольного образования. Иркутск, 2014.
6. Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі ұйымдары мен мектепалды даярлық сыныптарында 2022-2023 оқу жылында тәрбиелеу-білім беру процесін ұйымдастыру туралы әдістемелік нұсқау хат. «Балаларды ерте дамыту институты», – Нұр-Сұлтан қ. 2022. – 32 б.

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ПСИХОМОТОРЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ

Мектеп жасына дейінгі баланың психомоторлық қабілеттерін дамыту мәселесі қазіргі педагогикалық психологиядағы ең маңыздыларының бірі болып табылады. Бұл өзекті, маңызды және сонымен бірге күрделі мәселелердің қатарында, оны шешу жинақталған теориялық деректерді түсінуді, «психомоторлық қабілеттер» феноменін анықтаудағы ғылыми тәсілдерді тұжырымдамалауды және эксперименттік тексеруді қажет етеді. Балалардың психомоторлық қабілеттерінің, атап айтқанда үлкен және ұсақ моториканың, ұтқырлықтың, шыдамдылықтың, негізгі қозғалыстарға иелік етудің және оларды бақылау мен басқарудың жеткіліксіз деңгейі мектептегі білім беру процесінде әртүрлі қиындықтарға әкеледі. Осыған байланысты педагогикалық процесті мектеп жасына дейінгі баланың бүкіл онтогенетикалық циклінің интегративті компоненті ретінде балалардың психомоторлық қабілеттерін дамытуға оң әсер ететіндей етіп дұрыс құру қажет.

«Психомоторика» термині психологияда И.М.Сеченовтың арқасында пайда болды, ол өзінің "Бас ми рефлекстері" (1863) кітабында оның көмегімен әртүрлі психикалық құбылыстардың адамның қозғалысы мен іс-әрекетімен байланысын анықтады [1].

Бүгінгі таңда психомоторлық құбылыстар 3 аспектіде талданады: мотор өрісі аспектісінде (күш қолдану саласы), сенсорлық өріс аспектісінде (адам қозғалыс жасау үшін ақпарат алатын сала), сондай-ақ сенсорлық ақпаратты өңдеу механизмдері және мотор актілерін ұйымдастыру аспектісінде. Нәтижесінде психомоторика адамның тиімді белсенділігінің сезім мүшелері мен дене құралдарының бірлігі ретінде түсініледі.

Қозғалыс қажеттілігі-бұл адамдар мен жануарлардың туа біткен қажеттілігі, олардың сәтті өмір сүруі үшін өте маңызды.

Адамның психомоторлық ұйымы мен психомоторлық қабілеттерінің мәселесі психология ғылымы үшін де іргелі болып табылады. Ғылыми әдебиеттерде психомоторлық белсенділік пен адамның қабілеттерін көптеген жетекші ғалымдар қарастырады. Бұл құбылысты зерттеу психология классиктерінің еңбектерінен бастау алады - Сеченов И.М., Бернштейн Н.А., Лесгафт П.Ф., Теплова Б.М. және т.б. И.М.Сеченовтан кейін Н.А.Бернштейн психомоториканы зерттеуге үлкен үлес қосты. Олар жасаған іс-әрекет физиологиясы концепциясы адамның саналы мінез-құлқын, қимыл-қозғалыс дағдыларының қалыптасу механизмдерін, қозғалыс құрылысының деңгейлерін терең түсінуге негіз болды. Адамның психомоторлық қабілеттерін зерттеудің үлкен тәжірибесі Платоновтың К.К., Роуз Н.А., Косова Б.Б., Ильина Е.П., Шадрикова В.Д., Озерова В.П., Никандрова В.В. және басқалардың еңбектерінде келтірілген. Никандров В.В. психомоторлық дамуды «Бұлшықет қимылдары арқылы психикалық рефлексияның барлық формаларының объективтілігі» деп есептейді [2].

В.П.Озеров адамның психомоторлық қабілеттерін зерттеуге үлкен үлес қосты. Ол психомоторлық қабілеттердің қимыл-қозғалыс қабілеттерінің өзегі болып табылатынын, адамның психофизикалық қызметінің сенсомоторлық, перцептивтік, интеллектуалдық және нейродинамикалық мүмкіндіктерін қамтитын когнитивтік-қозғалыс компонентіне негізделгенін, өзін-өзі басқаруға негізделген қимыл-қозғалыс пен қозғалыс әрекеттерін тиімді басқаруды қамтамасыз ететінін эксперименталды түрде дәлелдеді. Психомоторлық дағдыларды зерттеуге арналған еңбектердің көпшілігінде психомоторлық қабілеттердің ең маңызды құрамдас бөлігі ретінде өзін-өзі реттеу механизмін зерттеуге ерекше назар аударылады. Психикалық өзін-өзі реттеу дегеніміз-ағзаның психомоторлық қызметін мақсатты реттеу үшін психикалық өзін-өзі әсер ету. Қозғалыс (психомоторлық) әрекеттің өзін-өзі реттеу міндеттері педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде біршама зерттеулердің пәні болып табылатын моторлық және спорттық әрекеттегі субъективті бақылау және өзін-өзі басқару міндеттерімен тығыз байланысты. Қабілет мәселесін шешудегі өнімді қадамдардың бірі В.Д.Шадриковтың тұжырымдамасы болып табылады. В.Д.Шадриковтың концепциясында «Қабілеттер – бұл функционалдық жүйелердің ауырлық дәрежесінің жеке өлшемі бар және іс-әрекетті орындаудың сапалы өзіндік ерекшелігінде көрінетін қасиеттері». «Функционалдық жүйе» ұғымын П.К.Анохин енгізді және мінез-құлықтың іргелі заңдылықтарын зерттеуде жемісті қолданылды. Психомоторлық қабілеттердің қасиеттерін талдай отырып, В.Д.Шадриков әртүрлі авторлар қолданатын көрсеткіштердің тым гетерогенділігін көрсетті. «Психомоторларға бұлшықет белсенділігі, қарапайым және күрделі қозғалыстардың ерекшеліктері мен қасиеттері, реакция түрлері және тірек-қимыл аппаратының кейбір функциялары жатады. Әр түрлі авторлар шығарған психомоториканың қасиеттері көптеген жолдармен қиылысатындығын атап өткен жөн» [3, 220 б.].

Жүйелі тәсілдегі психомоторлық қабілеттердің құрылымына ғалымдардың көзқарастарын талдап, қорытындылай келе, біз психомоторлық қабілеттердің бес компонентті құрылымын жасадық, оның негізінде психомоторлық өзін-өзі реттеу негізінде өзгеретін психомоторлық қасиеттер жатыр.

1 кесте - Психомоторлық қабілеттердің бес компонентті құрылымы (пентабазасы)

Бейімділік		Психомоторлық қызметтің жетістігі
	Өзін-өзі бақылау және психомоторлық өзін-өзі реттеу негізінде өзгертін психомоторлық қасиеттер (психомоторлық қабілеттердің компоненттері).	
Жаттығу әсері		Оқу жылдамдығы

Құрылымға бейімділік, психомоторлық әрекеттің сәттілігі, жаттығу әсері, оқу жылдамдығы кіреді. Психомоторлық қабілеттердің таңдалған компоненттері жүйелік білім берудің ажырамас элементтері болып табылады. Психомоторлық қасиеттер (психомоторлық қабілеттердің компоненттері) осы жүйенің орталық элементі ретінде таңдалған компоненттердің әрқайсысымен және психомоторлық қызметтің нәтижесімен байланысты. Психомоторлық қабілеттердің құрылымын жүйелі сипаттаудың бірінші құрамдас бөлігі бейімділіктер болып табылады.

2 кесте - Психомоторлық бейімділіктердің бес компонентті құрылымы

Генетика (биологиялық негіз)		Үздіксіз сатылы сипат
	Бейімділіктер	
Дамудың процессуалдық сипаты		Қоғамның шарттылығы (қоршаған ортаның әсері)

Бейімділіктер генетикалық, биологиялық сипатқа байланысты. Көптеген ғалымдар бейімділікті қабілеттердің дамуына негіз болатын туа біткен анатомиялық және физиологиялық ерекшеліктер ретінде түсіндіреді.

С.Л.Рубинштейннің пікірінше, бейімділіктер қабілеттердің қалыптасуының алғышарттары болып табылады және жеке адамға жаңа «табиғи қабілетпен» қалыптасқан және қатайтылған психикалық процестер кешені түрінде тән, ол жасқа байланысты сезімталдық пен тиісті қызмет жағдайларына тәуелділікті дамытуға және жетілдіруге жатады. В.С.Мерлиннің көзқарасы бойынша бейімділіктер қабілеттердің сәтті қалыптасуының жеке табиғи алғышарттары ретінде әрекет етеді [4].

Бейімделу мәселесіне қатысты ғалымдардың көзқарастарын қорытындылай келе және олардың құрамдас бөліктерін атап көрсете отырып, бейімділік генетика мен қоғамның әсерінен болатын үздіксіз, сатылы, процестік дамудың көп деңгейлі, органикалық, тұқым қуалайтын тұрақты алғышарттары деп қорытынды жасауға болады. Психомоторлық қабілеттердің құрылымын жүйелі сипаттаудың екінші құрамдас бөлігі 3 кестеде көрсетілген психомоторлық әрекеттің жетістігі болып табылады.

3 кесте - Психомоторлық әрекет табысының бес компонентті құрылымы

Психомоторлық қасиеттер (үйлестіру, күш, жылдамдық, төзімділік, икемділік)		Энергияны нәтижеге айналдыру
	Психомоторлық белсенділіктің жетістігі	
Қозғалыс ырғағын ұйымдастыру		Моторлық бағдарламаны жүзеге асыру

Ұсынылған құрылымға негізделген психомоторлық қызметтің жетістігінің алғашқы параметрі психомоторлық қасиеттер болып табылады. Психомоторлық қызметтің жетістігі адамның үйлестіру қабілеті, күші, жылдамдығы, төзімділігі, икемділігі сияқты қасиеттерінде көрінеді.

Ю.В.Верхошанский үйлестіру қабілеттерін мотор потенциалын толық қолдана отырып, қажетті жұмыс әсеріне сәтті жету үшін мотор мәселесін шешуде пайда болатын сыртқы және ішкі күштерді реттеу мүмкіндігі ретінде анықтады [5].

Табысты психомоторлық белсенділік үшін үлкен маңызы бар екінші параметр-энергияны нәтижеге айналдыру. В.Н.Шебеконың айтуынша, мұндай іс-әрекеттің негізі организмнің генетикалық анықталған қасиеттері мен психикалық алғышарттары болып табылады. Генетикалық қасиеттерге жүйке

процестерінің жоғары энергетикалық деңгейі, мидың биоэлектрлік белсенділігінің жоғарылауы, жоғары сенсорлық сезімталдық, сенсорлық ақпаратты қабылдау жылдамдығының жоғарылауы және оны жылдам өңдеу, жақсы дамыған моторлық жады, зейіннің жоғары шоғырлануы жатады [6].

Негізгі психофизикалық қасиеттермен қатар ырғақтық пен дәлдіктің маңыздылығы Н.А.Бернштейннің, М.О.Гуревичтің, Л.А.Головейдің және басқалардың еңбектерінде баса айтылған. Сонымен, ритмика институтының негізін қалаушы Э.Жак Далькроз музыка ырғағы моторикамен, адамның бұлшықет реактивтілігімен тығыз байланысты екенін атап өтті. Н.Г.Александрова адам өмірі үшін ырғақтың ерекше маңыздылығын атап өтті. Оның пікірінше, ырғақтың болмауы адамның барлық қызметіне әсер ететін ақау болып саналады.

О.К.Сечкина ырғақ сезімін біртіндеп қалыптастырудың негізі онтогенездің ерте кезеңдерінде қаланғанын және мотор, сенсорлық функциялардың дамуымен тығыз байланысты екенін атап өтті. Ритмикалық қабілеттің дамуы уақыттың біртұтас кеңістігін қабылдауды, әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруды, психикалық дамуды үйлестіруді қамтамасыз етеді. Адамның мотор бағдарламасын іске асыру психомоторлық қызметтің сәттілігімен тығыз байланысты. Дененің әртүрлі анализатор жүйелеріне сүйене отырып, қозғалыс ырғағын ұйымдастыру психомоторлық белсенділіктің сәттілігіне ықпал етеді [7].

Психомоторлық қабілеттердің құрылымын жүйелі сипаттаудың үшінші құрамдас бөлігі оқу сабақтарын ұйымдастыру әдістемесімен тығыз байланысты оқу жылдамдығы болып табылады. Бұл компонентті талдау психомоторлық белсенділікті және адамның қабілеттерін зерттейтін көптеген ғалымдардың еңбектерінде берілген. 4 кестеде оқу жылдамдығының бес компонентті құрылымы көрсетілген.

4 кесте - Оқу жылдамдығының бес компонентті құрылымы

Уақыт бойынша өзгеріс (қаншалықты тез үйренеді)		Оқу жылдамдығының өзгеруінің біркелкі еместігі
	Оқу жылдамдығы	
Мотивациялық компонент		Оқу процесінің кезеңдері

Оқыту жылдамдығының бірінші параметрі оқу уақытының шеңбері болып табылады. Оқу жылдамдығы туралы айтатын болсақ, бір, екі, үш және т.б. жаттығулар шеңберіндегі өзгерістер динамикасы бақыланады. Бір адам үшін құрылымдық қайта құрылымдау өте тез (кенеттен жүзеге асады), ал екіншісі үшін уақыт өте келе жүреді. Осыған байланысты, бірқатар локомотивтерде моториканы қалыптастыру кезінде біз Н.А.Бернштейннің «эмбебап заң» ретінде белгіленген үлгіні бөліп аламыз, онда уақыт аралығында оның өрнегі бойынша «дағдылар бірден түсініліп кетеді».

Н.А.Бернштейн сипаттаған кенеттен секіру немесе сыну, белгілі бір дағдылар тобын қалыптастыру кезінде, бұл қозғалыстың сәттілігін қамтамасыз ететін фондық түзетуді дамытуды білдіреді. Жетекші деңгейде қажетті сапаны түзетуді қалыптастыру басқа сапалы деңгейде қозғалысты басқаруды қамтамасыз ететін дағдыларды автоматтандырумен және басқа да сапалы түзетумен байланысты [8].

Оқу жылдамдығындағы екінші параметр-бұл адамның ішкі әлеуетіне байланысты (баяу, тез түсінеді) біркелкі емес, оқу жылдамдығының динамикасының арақатынасы. Мұндай оқытудың мәні оқу үдерісін әлеуетті мүмкіндіктерге және оларды жүзеге асыруға бағдарлау болып табылады.

Оқу жылдамдығындағы үшінші параметрі оқу процесінің кезеңдерін сипаттайды (үйрену, бекіту, жетілдіру). Кез-келген қозғалыс әрекетін оқыту әдетте үш кезеңге бөлінеді, қозғалыс әрекеті туралы алдын-ала түсінік қалыптастыру, қозғалыс әрекетін үйрену, шеберлікті бекіту және қозғалыс техникасын жетілдіру, алған дағдысын әртүрлі жағдайларда қолдана білу.

Оқу жылдамдығының төртінші параметрі мотивациялық фактор ретінде іс-әрекеттің мотивациялық құрамдас бөлігі болып табылады (марапаттар, құттықтаулар, бағалар, ұпайлар, белгілер, сертификаттар, озаттық белгілері және т.б.).

Осылайша, психомоторлы әрекетті оқыту жылдамдығының құрылымы оқыту кезеңдері, оқыту уақыты, оқу жылдамдығының біркелкі еместігі және мотивациялық компонент сияқты параметрлерден тұрады.

Психомоторлық қабілеттер құрылымының төртінші компонентінде 5 кестеде көрсетілген психикалық тұрақтылықтың, сенімділіктің, төзімділіктің және өнімділіктің арақатынасынан тұратын жаттығу әсерінің маңыздылығы ашылады.

Психикалық тұрақтылық	Жаттығу әсері	Психикалық сенімділік
Психикалық төзімділік		Психикалық жұмысқа қабілеттілік

Психомоторлық белсенділіктің жаттығу әсерінің алғашқы параметрі-психикалық тұрақтылық. Т.С.Кожевников психикалық тұрақтылықты мотор тапсырмасының пайда болуы деп сипаттады, бұл өз кезегінде оны жүзеге асыруға бағытталған белгілі бір мотор әрекеттерін орындауға әкелетін мотив тудырады. Әрі қарай, теріс эмоционалдық жағдайды тудыратын қиындық түсініледі. Осыдан кейін бұл қиындықты жеңудің жолы іздестіріледі, соның нәтижесінде жағымсыз эмоциялар деңгейінің төмендеуі және психикалық жағдайдың жақсаруы орын алады, сондықтан психикалық тұрақтылық – бұл ең алдымен өзін-өзі бақылау болып табылады. Осыған байланысты спорттық жетістіктер адамның өзін-өзі жетілдіруге жұмсайтын пайдалы шығындарының мөлшерінің көрсеткіші, оның табысының көрсеткіші болып табылады.

Психомоторлық белсенділіктің жаттығу әсерінің екінші параметрі-психикалық сенімділік. Адамның сенімділігі осы тұжырымдаманың кең аспектісінде «Жағдайдың ықтимал күрделенуі жағдайында қажетті қасиеттерді сақтау қабілеті, адамның оңтайлы жұмыс параметрлерінің сақталуы, тұрақтылығы» деп түсіндіріледі. Психомоторлық белсенділіктің жаттығу әсерінің үшінші параметрі - психикалық жұмысқа қабілеттілік. Әр түрлі зерттеулерде ол адамның белгілі бір жұмысты орындау қабілетін көрсететін қасиеті ретінде және дененің функционалды күйіне ұқсас нәрсе ретінде және белгілі бір қызмет деңгейін, жұмыс тиімділігін және дененің шекті мүмкіндіктерін қамтамасыз ету қабілеті ретінде қарастырылады.

Психомоторлық белсенділіктің жаттығу әсерінің төртінші параметрі - психикалық төзімділік. Бұл адамның тиімділігін төмендетпестен кез-келген қозғалыс қызметін ұзақ уақыт орындау қабілеті. Жұмыс ұзақтығы туындаған шаршаумен шектелгендіктен, төзімділікті дененің шаршауға қарсы тұру қабілеті ретінде де анықтауға болады.

Психомоторлық әрекеттің жаттығу әсерін зерттеу кезінде оның маңыздылығы психикалық тұрақтылықтың, оның қабілеттілігінің, төзімділіктің және өнімділіктің арақатынасынан тұрады, біз мұны ғалымдардың жоғарыда айтылған көзқарастарын жинақтай отырып растаймыз. Психомоторлық қабілеттер құрылымының орталық жүйе құраушы компоненті психомоторлық өзін-өзі реттеу дағдыларын оқытумен байланысты, ол арқылы бейімділікті, психомоторлық қызметтің сәттілігін, оқу эффектісі мен оқу жылдамдығын ескере отырып, психомоторлық қабілеттер қалыптасады және дамиды. Қоршаған дүние мен өзін-өзі өзгерту мен түрлендіру, өзін-өзі бақылаудың, өзін-өзі реттеудің, өзін-өзі басқарудың, соның нәтижесінде өзін-өзі дамытудың және тұтас тұлғаның қалыптасуының біртіндеп дамуы арқылы жетілдіріледі.

Жоғарыда айтылған тәсілдерді пайдаланудың тиімділігі тәжірибе жүзінде дәлелденіп отыр. Балалардың психомоторлық дағдыларын дамыту баламен мекепке дейінгі жастан түрлі дамыту жұмыстары, ойындар, жаттығулар жүргізу арқылы жүзеге асатыны айқын дәлел болып табылады. Міне, осындай әдіс-тәсілдерді пайдалану арқылы балаларда тек қана моториканы дамытып қоймай зейіні, қабылдауы, ойлауы, қызығушылығы, айналаға деген қарым-қатынасы мен іс-әрекеті, топта өзін-өзі ұстау қабілеттерін жетілдіруге мүмкіндік береді. Әр-түрлі ойындарды қолдану арқылы жетекші баланың қандай қабілеті бар екендігін байқап, мүмкіндіктерін, жас және дербес ерекшеліктерін ескеріп, қызығушылықтарын арттыра түседі.

Әдебиеттер тізімі

1. Сеченов И.М. Избранные произведения / И.М. Сеченов. – М.: Учпедгиз, 1953. – Т. 1. – 336 с.
2. Никандров В.В. Психомоторика: учеб. пособие для вузов / В.В.Никандров. – СПб.: Речь, 2004. – 14с.
3. Шадриков В.Д. Способности человека / В.Д.Шадриков. – М.: Воронеж, 1997. – 285 с.
4. Мерлин В.С. Психология индивидуальности / под ред. Е.А.Климова. – М.: Ин-т практич. психол., Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 448 с.
5. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов / Ю.В.Верхошанский. – М., ФНС, 1988. – 331 с.
6. Шебеко В.Н. Теория и методика физического воспитания детей дошкольного возраста: учебн. пособие для студ-тов высших учебн. Заведен / В.Н.Шебеко. – М.: Высшая школа, 2010. – 288 с.
7. Александрова Н.Г. Ритмическое воспитание / Н.Г.Александрова. – Революция – искусство – дети. – М.: Просвещение. – 1968. – 312 с.
8. Бернштейн Н.А. О построении движений. Очередные проблемы физиологии активности / Н.А.Бернштейн // Пробл. кибернетики. – 1961. – Вып. 6. – С. 101-160.

ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – РУХТЫ ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗІ

Қазақстан Республикасы егеменді ел болғалы ғылым, мәдениет салаларында жасалып жатқан шаралардың барлығы жастарға жалпыадамзаттық және жеке ұлттық игіліктер негізінде тәрбие мен білім беру ісін неғұрлым жоғары деңгейге көтеруге ықпал етуде. Бүгінгі таңда қоғамдық өмірді демократияландыру және ізгілендіру жағдайында ұлттық ерекшелігімізді айқындайтын рухани мәдениетімізді жетілдіру қажеттілігі туындап отыр. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім беру жүйесінің басым міндеттері ретінде ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны - Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, халық дәстүрлерін қастерлеуге тәрбиелеу, отандық және әлемдік мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен республиканың басқа да халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерделеу атап көрсетілген [1]. Отандық білім беруді жетілдіру қажеттілігі басым мемлекеттік міндеттер қатарына шықты: әлемдік дамыған 30 елдердің қатарына кіру үшін бәсекеге қабілетті адамзат капиталын қалыптастыру, өскелең ұрпақтың Қазақстан халықтарының ұлттық мәдени құндылықтары, мемлекеттік тіл, мемлекет тарихын білуге негізделген этномәдени және азаматтық бірегейлікті қалыптастыру бойынша әдістер және инновациялық технологиялар, тиімді механизмдерді енгізу, ашық азаматтық қоғам және әлемдік нарықтық экономиканың қажеттіліктеріне сәйкес өскелең ұрпаққа тәрбие және білім берудің сапасы мен деңгейін көтеру алға қойған міндеттердің біріне айналып отыр.

Қазақстан Республикасы егемендігін алғаннан бері қарай зерттелген ғылыми жұмыстардың негізіне үңілетін болсақ халық мұрасының бала тәрбиесіндегі рөлі қазақ халық педагогикасы мен этнопедагогикасында едәуір жұмыстар атқарылғандығын көруге болады.

XX ғасырдың аяғында әлемдік білім беру жүйесінде ұлттық білім беру жүйелерінің интеграциясы негізінде тарихи-педагогикалық мұраларды жаһандандыру үрдістері қарастырыла бастады. Жалпыадамзаттық құндылықтар ұлттық дәстүр, мәдениет, тәрбиелік-білімдік жүйелердің өзара әрекеті мен сан түрлілігінде дамиды және молығыады. Осы орайда бірнеше докторлық және кандидаттық диссертациялардың, монографиялар мен ғылыми-әдістемелік басылымдардың жанадан туындаған зерттеулері дүниеге келгендігін айта кетуге болады. Олардың ішінде С.Қ.Қалиевтің, С.А.Ұзақбаеваның, Ж.Ж.Наурызбайдың, К.Ж.Қожахметованың, Ә.Табылдиевтің, М.Х.Балтабаевтың, Р.Қ.Дүйсембінованың, Қ.Бөлеевтің, С.Ғаббасовтың, Қ.Қ.Шалғынбаеваның, Ш.И.Джанзақованың және т.б. еңбектері ерекше ғылыми құндылыққа ие болып отыр [2]. Бұл еңбектердің барлығының мазмұнында ортақ тақырып әлемдік өркениетке ену жағдайында түбірлі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің негізінде ұлттық мәдениет пен руханиятты жаңғыртудың мүмкіндіктерін толық жүзеге асыру қажеттілігі, педагогика ғылымын әрбір халықтың ұлттық ерекшелігіне сай жетілдіру мәселесі қарастырылған.

«Тарихымызды білмей тұрып алға жылжудың қиын екені белгілі. Сондықтан, бүгінде өткенімізді ой елегінен өткізіп, барымызды екшеп, жоғымызды іздеп жатқан жайымыз бар», – деген академик М.Қ.Қозыбаевтың пікірі зерттеу тақырыбымыздың көкейкестілігін айқындай түседі. Олай дейтініміз, бүгінгі таңда халықтық мұра білім беруді нәтижелі жүзеге асыру үшін ел тарихында қалыптасқан игілікті тәжірибелерді саралап, қорыту және оның даму үрдістерін айқындау – кезек күттірмейтін мәселе. Бастауыш сынып оқушыларына білім беру жүйесіндегі тәрбиенің мақсаты оқушыларды рухани бай, саналы, жан-жақты мәдениетті, ілтипатты болуға, еңбекқорлыққа икемді және бәсекелестікке бейім тұлғаны тәрбиелеп қалыптастыру. Соның ішінде халықтық мұра үлгілері негізінде оқушыларға қазақ халқының рухын көтеру, жалынды қайсар бейне, өр рухты көтеру арқылы отансүйгіштік қасиеттерін жетілдіруде мақал-мәтелдердің, жұмбақтардың, ертегілердің, батырлық жырларының, шежіренің, бата сөздердің, жаңылтпаш, санамақ, ұлттық ойын, салт-дәстүрлердің алатын т.б. алатын орны ерекше болып табылады. Бұлар қаһармандық, ерлік жасау, намыс ар-ұждан мен қазаққа тән қасиеттерді оқушыларға түсіндіруде ұлттық дүниетанымының кеңеюіне әсерін тигізеді. Мысалы, 1-сыныптағы «Математика және Дүниетану». Материалдарды осылайша беру арқылы оқушылардың біліктілігін қалыптастыруда ойын технологиялары қамтамасыз етіледі: дидактикалық ойындар ; ақпараттық-коммуникативтік технологиялар; рөлдік ойындар; зияткерлік сайыс ойындар; дамыту технологиясы (шығармашылық) ойын және т.б. Аталған технологияларды ғалымдар және педагог-практиктер инновациялық факторлардың қатарына жатқызады. Білім берудегі инновациялық технологиялар – бұл білім беру процесін ұйымдастыру, сапалы қағидаттарға, құралдарға, әдістерге, құрылған технологияларға және білім беру нәтижесіне жетуге мүмкіндік береді. Олар төмендегіше сипатталады: - ауқымды білім көлемін меңгеру; - ауқымды шығармашылық белсенділік; - кең көлемдегі практикалық дағдылар мен біліктердің шоғыры. Инновациялық ойындар технологияларының бастауыш мектептің әртүрлі жалпы білім беретін

оқу пәндерінің үлгілік білім беру бағдарламаларына еркін еніп кетуі, ақпараттық-түсіндіре оқытудан ақпараттық-іс – әрекетке ауысуы, жеке тұлғаның дамуына бағытталған үлкен жетістік болып табылады. Осылайша, оқыту – «қоғамдық-тарихи тәжірибеден берілетін мақсатты процесс; білім, білік және дағдыны қалыптастыруды ұйымдастыруды» көздейді. Жаңылтпаштар негізінен балаларға тән мұра. Ол жөнінде қазақ балалар әдебиетінің білгірі Ш.Ахметов: «бұл жанр тек қана балалар әдебиетіне арналған, көбіне мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш мектеп оқушыларына лайықты. Олай дейтіміз, жеке дыбыстармен айтылуы қиын кейбір сөздерді дұрыс сөйлеуге үйрету – көбіне балаға ғана тән нәрсе. Мұнда міндетті түрде оқыту арқылы ғана емес, баланы талғамы күшті қызық та көркем сөздерге әуестендіру, соған еліктіру арқылы жаттығу жүргізу үшін қолданылған шеберлік бар», - дейді. Жаңылтпаш бойында сөз ойнатып, балаларды қызықтыра тартатын эмоциялық рең, қисынды ұйқас бар.

Балалардың көбінің тілі келмейтіні, дұрыс айта алмайтыны-»р» дыбысы. Содан болар «р» дыбысына арналған жаңылтпаш сөздері өте көп.

Жұмбақтар мен жұмбақ айтыстар баланың ойын, қиялын шарықтатаып, қисындық пайымдау қабілетін дамытады, оны тапқырлыққа баулиды.

Жұмбақ адам баласы санасының даму процесінде әр алуан құбылыстарды түсініп, білуге жетектеу, талпындыру, баланың ой-өрісін, қиялын кеңейтуді көздеген мақсаттан туған.

«Жұмбақтарды – адам баласының ой-өрісі, дүние-танымы, білім көлемі ұлғая беруіне көмектесетін, тапқырлыққа, білмегенді білуге, ізденуге ой салатын, соған ұмтылдыратын білімділік, тәрбиелік мәні бар халық шығармасы деп қараймыз», - деп түйді өз ойын М.Ғабдуллин [3].

Жұмбақтар жинақы, тіпті символикалық формада балалардың шынайы өмірді танудағы тәжірибесін танытады. Бала үшін әлем жұмбақ дүниелерге, түсініксіз оқиғаларға, қол жетпес нәрселерге толы. Өмірге келген балаға қадам сайын түрлі сұрақтарды көлденең тартып, құпиясын шешуді талап ететін беймәлім дүниенің бәрі жұмбақ және бұл процесс – таным процесі, ол көпшілік жағдайда тосыннан ашылып, кездейсоқ қызық формада шешіліп отырады. Бастауыш сынып оқушыларын оқыту барысында халқымыздың қазақ жұмбақтарын сабақтарда оқушылардың ақыл-ойын дамытудың әдістемелік құралы ретінде пайдаланудың маңызы өте зор.

Балаларға білімді меңгерту негізінен ойын ойнату іс-әрекет процесінде жүргізілген. Қазақ халқының ұрпаққа білім беруінде, оқытуында математикалық білім аз орын алмаған. Баланы ерте жасынан санауға қызықтырған. Математикалық білімді балаларға практикалық қажеттілік әсерінен, практикамен тығыз байланыстырып беріп отырған. Тапқырлық, зеректікті талап ететін математикалық есептер сияқты жұмбақтар, оларды шешу ойдың маңызды аналитикалық жұмысын талап етеді және математикалық қабілеттерінің дамуына әсер етеді.

Көрнекті ғалымдар А.Е.Әбілқасымова, С.А.Ұзақбаева және Қ.А.Сарбасованың әдістемелік нұсқауларында бастауыш сыныптарда қазақ этнопедагогикасы материалдарының құрамдас бөлігі – ауызекі поэтикалық шығармашылығын пайдаланудың әдіс-тәсілдері мен мүмкіндіктері баяндалып, математика сабақтары мен сыныптан тыс жұмыстардың үлгілері көрсетілген.

Қазақ халқының мысалдап, мәтелдеп, мақалдап сөйлейтін ұлттық ерекшелігіне сәйкес мақал-мәтелдері мол. Ауыздан-ауызға тарайтын бұл жанрды халық жыл сайын толықтырып отырады. Мақал-мәтел жас өрендерді еңбекке, адамгершілікке, елін сүюге, достыққа, бірлікке тәрбиелейді. Ұлы Абай атамыз мақал-мәтелдерді жоғары бағалай келіп, «оны да талғап пайдалану керек»- дейді.

Оқыту процесінде мақал-мәтелдерді пайдалана отырып, біз біріншіден, бастауыш сынып оқушыларына тәрбие беруді жүзеге асырамыз, тіл дамыту, астарлы мағынасын түсіну, грамматикалық, лексикалық білім беруді көздейміз, екіншіден, мақал-мәтел-логикалық образдық ойдың қос қанаттанған ғажап табысы болғандықтан, оқушылардың танымдық процестерін дамытуға қол жеткіземіз.

Мақал-мәтелдер арқылы барлық ұрпақтар тәрбиеленген, олар ұлы ойшылдар мен жыраулар өмірінің ұраны болып саналған (әл-Фараби, Қ.А.Яссауи, Ж.Баласағұни, Доспамбет, Шалкиіз және т.б.) [4].

Халық мақалдары мен мәтелдері қазақтардың мінез-құлқын, тіл мәдениетіне, өнерге, ән-күйге, әдебиетке деген көзқарасын, қойған талаптарын аңғартады. Мәселен, «Ағаш көркі - жапырақ, адам көркі –шүберек», «Сырлы аяқтың сыры кетсе де, сыны кетпейді» деген мақал-мәтелдер адамның сырт келбетіне, киім киісі мен жүріс-тұрысына ішкі сұлулығының сай келуін меңзейді.

Мақал-мәтелдер мен нақыл сөздер математика сабақтарында білім беру мен тәрбие көзі. Математикалық ұғымдарға қатысты мақал-мәтелдер «Ондық» концентрі бойынша: «Көп түкірсе – көл болады», «Көп алғысы - көгертер», «Көп сөз - күміс, аз сөз – алтын», «Көсеу ұзын болса, қол күймес», «Қорқақтың қолы қысқа», «Кең болсаң, кем болмайсың», «Өмір – үлкен мектеп», «Артық сөйле, кем сөйле, таразылап тең сөйле», «Көз бір уыс топыраққа тояды», «Бір құмалақ бір қарын майды шірітеді», «Жақсының күнде бір үйі кеңейеді, жаманның күнде бір үйі кемиді», «Екі баланың ортасындағы бір бала дана бала», «Жеті атасын білмеген жетесіз», «Алтауын деме, жетеуге жолығасың, жетеуін деме, сегізге жолығасың», т.б. Жүз көлеміндегі сандарды нөмірлеуде мынадай мақал-мәтелдердің алатын мәні ерекше: «Отыз тістен шыққан сөз, отыз рулы елге тарайды», «Бір күн қарны ашқаннан, қырық күн ақыл сұрама», «Жақсы әке жаман балаға қырық жылдық азық», «Отызында орда бұзбасаң, қырықта қырып

келдім дегенге ешкім сенбейді», «Елдің көзі – елу», «Алпыс қарсақ ат болмас», «Алты жасар бала атқа мінсе, алпыстағы шал алдынан шығады», т.с.с. [5].

Шешендік сөздер баланы сөз қадірін білуге үйретеді, ата– бабаны ардақтауға тәрбиелейді, философиялық, данышпандық ой мен өткір сөздің мән–мағынасын сезініп, терең ойлауға, тауып сөйлеуге құлшындырады, ой қисындарын кеңейтіп, сөз өнеріне қызықтырады. Жириенше, Сырым батыр, Төле би, Қаз дауысты Қазыбек би, Байдалы шешендермен қатар қазақ ақындарының шешендік сөздері–ұлы мұра, терең философия. Ертегілер баланы қызықтырады, сөзді тыңдай білуге үйретеді, оның киялын дамытып, адамгершілікке тәрбиелейді, тілін ширатып, жан–дүниесін, мінез–құлқын қалыптастырады, дарын–нышандарды өрнектейді. Сабақтарды оқушыларға ертегі айтып бере отырып, ертегі желісі (сюжет) бойынша сабақтың құрылымын жасауға болады. Халық ауызекі шығармашылығының аса бір қызықты саласы - қазақ халқының ауызша есептері бастауыш мектепте математиканы оқытудың қажетті, әрі мазмұнды құралы болып табылады. Оларда халықтың әр дәуірдегі әлеуметтік–тұрмыстық жағдайы, кәсіби еңбегі, дүниетанымы, болашаққа деген сенімі, есепке жүйріктігі, ақыл–ойының ұшқырлығы айқын бейнеленген. Ауызша есептер аса қарапайымдылығымен, логикалық шымырлығымен, математикалық ойды өмірмен байланыстыру шеберлігімен, қысқа да бейнелі тілінің түсініктілігімен ерекшеленіп тұрады.

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларына халықтық мұраны пайдалана отырып білім беру балаларға ана тілін, төл мәдениеті мен ұлттық құндылықтарын, жалпыадамзаттық мәдени қазынаны игерте отырып, олардың өз ұлтына деген сүйіспеншілігін рухтық, ұлттық сана–сезімі мен халықтық мұра сәйкестілігін қалыптастырып, төзімділігін тәрбиелеуге бағытталған білім беру жүйесі болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы, Алматы, - Изд. Дом «Дастан», 2000. - 322 б.
2. Жолтаева Г.Н. Негізгі мектепте математиканы оқыту процесінде этнопедагогика элементтерін пайдалану әдістемесі. – пед.ғыл.канд. дисс. – Алматы, 1999. – 122 б.
3. Әбілқасымова А.Е., Ұзақбаева С.А., Сарбасова Қ.А. Қазақ этнопедагогикасы материалдарын математиканы оқыту әдістемесінде пайдалану. - Алматы, 1998. – 42 б.
4. Шалғынбаева Қ.Қ. Қазақ халық педагогикасындағы еңбек тәрбиесінің құралдары мен әдістері. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ баспасы, 2005. – 53 б.
5. Наурызбаев Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты (Оқушыларға мәдени-этникалық білім беру). - Алматы: Ана тілі, 1995. - 192 б.

UDK 159.9

Jacek Szmalec
Warmińsko Mazurskie Centrum Szkoleńim Dariusza Wyszyńskiego w Ostródmie
Jan Wiosna
Szkoła Podstawowa w Bartach
Magdalena Strzylak
SOSW w Szymanowie
Ewa Binkuńska
Uniwersytet Gdański

EFFECTIVENESS OF SENSORY INTEGRATION THERAPY IN IMPROVING MOTOR DEVELOPMENT AND SHAPING SCHOOL READINESS IN CHILDREN AGED 5-6 YEARS

Interventions based on the theory of sensory integration [1] are widely used by occupational therapists working with children with different developmental, behavioral and learning disabilities [2, 3]. The current state of the research is a dilemma for occupational therapists who seek to conduct evidence-based, family-oriented practice. Therapists may feel a certain conflict by, on the one hand, observing the actual improvement in the quality of life of children and their families after the intervention and, on the other hand, not being able to provide firm scientific evidence to support the effectiveness of their sensory integration therapy. The lack of clear research results is due to the challenges faced by intervention effectiveness researchers [4]. The challenges become even more complex if the intervention being studied involves dynamic interaction processes and requires an individual approach, determined by the needs of a specific recipient.

Meanwhile, the resulting instruments may be insensitive to change, inconsistent with basic theoretical principles and expected results, and may not be relevant to the daily lives of the participants in the intervention [4]. Other methodological challenges may include an appropriate selection and description of the recipients of the intervention, an appropriate distribution of the sample to obtain its statistical significance, and the operationalization of the intervention so that it is reproducible and consistent with the underlying philosophy and theoretical principles.

Last challenge requires a thorough analysis and the definition of the basic principles and strategies of the intervention as well as the use of a systematic method to document it.

Humphries [5] distinguished between therapies based on sensory integration and perceptual and motor therapy, using activity categorization for each of these concepts. Sensory integration therapy was defined as using selected activities providing tactile, vestibular and proprioceptive experiences together with adaptive incentives. The activities designed for sensory integration therapy required the use of appropriate room equipment and materials, such as swings, trapeziums, therapeutic balls.

Perceptual-motor therapy included specific activities aimed at exercising motor skills, such as jumping jacks or jumping rope.

Based on evaluations assigned by external observers of the therapeutic sessions, the researchers found a high degree of adherence to the intervention plans during the study, both for sensory integration interventions and for perceptual-motor integration.

Kaplan, Wilson [6], described the effectiveness of sensory integration therapy in dichotomous hearing. Ayres in their publications of 1972, 1978 and 1980, and explained the responsiveness of sensory integration therapy. Carte [7] and Humphries [8] described the duration of rotatable nystagmus in sensory integration therapy. In 1996 Parham and Mailloux presented a comprehensive review of the results of occupational therapy using sensory principles. They developed and divided their results into six categories, a) increase in the frequency and duration of adaptive responses, b) development of increasingly complex adaptive responses, c) increase in self-confidence and self-esteem, d) improvement in small and large motor skills, e) improvement in everyday life and personal and social skills, f) improvement in cognitive, language and learning outcomes. They suggested that achieving a simple adaptive response, such as performing a specific activity for more than a few seconds, can lead to a change in the level of social role (for example, participating in reading classes at school for the required period of time or staying at the table during a family meal).

Cermak and Henderson [4] analyzing the results of research on sensory integration noted that only 5% of them focused on behavioral results. One of the main assumptions of sensory integration interventions is that by helping parents understand the nature of sensory integration problems experienced by their children, we help them better understand the behavior of their offspring [9]. This understanding will help parents to respond to their child and the structure of their environment in such a way as to facilitate their adaptation to the situation. This assumption takes into account the family focus perspective that a child's development is inextricably linked to the interaction between the child and its caregivers [8].

Parham [10] claimed that providing access to reliable information to those who are in constant contact with children can have an indirect positive impact on a child's quality of life. Cohn 1996 quoted parents' statements in his works: "It was explained to me that his body does not organize all the stimulation that comes to him because of his senses. For him, this situation is overwhelming and he is unable to cope with it. It was really helpful to understand my child's behavior in this way. The results of parental education on sensory integration provide further examples that should be examined in relation to sensory therapy. Shelton [11] studied changes in the functioning of fathers and mothers in a parental behavioral program designed specifically for parents whose children had problems with sensory integration. Both parents and children have observed beneficial changes in the functioning of both parents and children, which continue after the program ends. The parents admitted that the parental stress was reduced, while their self-esteem related to being a parent increased. Therefore, one of the likely results of sensory integration interventions is a reduction of stress in the interaction between the child and the parent, as we expect that a change in the parents' understanding of the child will be related to coping with their own role and minimizing parental stress.

The effectiveness of sensory integration therapy was also dealt with by M. Odzygózdź, M. Cylkowska-Nowak [12]. They based on the method of sensory integration on the development of children with sensorimotor disorders showed a very high effectiveness in bilateral motor coordination, balance, muscle tension. D. Zawadzka, A. Rymarczuk, R. Bugaj, [13] evaluated the effectiveness of sensory integration therapy for children from the autism spectrum in the age range of 5-6 years. Classes were held once a week and lasted 45 minutes. The period of the study lasted 4 months. The assessment of the effectiveness of therapeutic management with the use of sensory integration showed that in all studied subscale the mean score values increased significantly, which indicates an improvement in the functioning of autistic children undergoing this therapy. The greatest improvement occurred in relation to cognitive and social development. Similar results were presented by Miller 2003 [14]. These researchers proved that in the group of children with sensory integration disorders, the improvement in the results obtained during the therapy with the use of the sensory integration method was particularly pronounced with respect to cognitive and social development.

Confirmation of positive results in children's cognitive development can also be found in the theoretical analysis Miśkowiec [15]. The author claims that appropriate integration of both sensory and motor activities is a basic element of proper learning and behavior. If there are irregularities in the recording and processing of stimuli in the three basic sensory systems (balance, touch, proprioception), in the future, dysfunctions in postural, equivalent, sensory and muscle tension reactions may occur, and as a consequence - abnormalities in the image of the body's pattern, movement planning, sequencing. A. Barnett [16], on the other hand, emphasized that therapy for tasks involving working memory, attention-transmitting (cognitive flexibility) and cognitive

inhibition contributes to the improvement of self-regulatory abilities both in terms of emotions, behavior and attention concentration.

Thus, this article presents conclusions from various research projects carried out by scientists over several decades. They concern the co-occurrence of different sensory dysfunctions, including even genetic ones, as well as learning difficulties. The efficiency of therapeutic measures taken within sensory integration therapy has also been described.

Bibliography

1. Ayres A.J. Sensory Integration and Learning Disorders. Western Psychological Services, Los Angeles, 1972.
2. Case-Smith J. & Bryan T. The Effects of Occupational Therapy With Sensory Integration Emphasis on Preschool-Age Children With Autism. American Journal of Occupational Therapy, September / October 1999, Vol. 53, 489-497 doi:10.5014/ajot.53.5.489.
3. Blanche E.I. & Schaaf R.C. Proprioception: A cornerstone of sensory integration intervention. In: Roley S.S., Blanche E.I., Schaaf R.C., editors. Understanding the nature of sensory integration with diverse populations. San Antonio, TX: Harcourt Assessment, - 2001. - P. 109–124.
4. Cermak S.A. & Henderson A. The efficacy of sensory integration procedures: Part I. Sensory Integration Quarterly Newsletter, 1989 - No. 17. - P.1-5.
5. Humphries T., Wright M., Snider L. & McDougall B. A comparison of the effectiveness of sensory integration therapy and perceptual-motor training in teaching children with learning disabilities. Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics. - 1992 - No. 13. - P. 31-40.
6. Wilson B.N. & Kaplan B. Follow-up assessment of children receiving sensory integration treatment. L Occupational Therapy Journal of Research. – 1994. - No. 14. - P. 244-266.
7. Carte M.D., Morrison D. & Setrakian. Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics. 5(4):189–194, AUG 1984 Sensory Integration Therapy: A Trial of a Specific Neurodevelopment.
8. Humphry R. & Case-Smith J. Working with (1 milies. In j. Case-Smith A.S. Allen & P.N.Pratt (Eds.). Occupational therapy for children (3rd ed., pp. 67-98). St. Louis, MO: Mosby. 1996.
9. Bundy A. The process of planning and implementation in intervention. In A.G.Fisher, E.A.Murray & A.C.Bundy (Eds.), Sensory integration: Theory and practice (pp. 333-353). Philadelphia: F.A.Davis, 1991.
10. Parham L.D. & Mailloux Z. Sensory integration. In J.Case-Smith, A.S.Allen, & P.N.Pratt (Eds.), Occupational therapy for children (3rd ed., pp. 307-355). SL Louis, MO: Mosby, 1996.
11. Shelton A.M. Biology, Ecology and management of the diamond back moth, Annual Review of Entomology Vol. 38:275-301 (Volume publication date January 1993)
12. Odzygózdź M. & Cyłkowska-Nowak M. Wpływ rehabilitacji opartej o metodę Integracji Sensorycznej na rozwój dzieci z zaburzeniami sensomotorycznymi dysfunkcje narządów ruchu, Dysfunctions of the lokomotor system Interdyscyplinarne rozumienie problemów związanych z diagnostyką i terapią dziecka Redakcja: Marian Majchrzycki, Ewa Gajewska, Magdalena Łączak-Trzaskowska 3/2012, Poznań, 2012.
13. Zawadzka D., Rymarczuk A. & Bugaj A. Ocena skuteczności integracji sensorycznej oraz metody ruchu rozwijającego Weroniki Sherborne w usprawnianiu funkcjonowania psychomotorycznego dzieci z autyzmem Fizjoterapia 2014, 22, 1, 3-17 ISSN 1230-8323
14. Miller L.J. Empirical evidence related to therapies for sensory processing impairments. Communiqué. - 2003 - No. 31. - P. 34–37.
15. Miśkowiec M. Wspomaganie rozwoju ruchowego jako droga do pełniejszego rozwoju poznawczego. Gdyński Kwartalnik Oświatowy, 2004. - No. 4, - P. 34-45.
16. Barnett A. Cognitive Outcome at Early School Age in Term-Born Children With Perinatally Acquired Middle Cerebral Artery Territory Infarction, <https://doi.org/10.1161/STROKEAHA.107.489831> Stroke. 2008; 39:403-410 Originally published January 28, 2008.

УДК 371.3:811

Нурушева Т.И., Кадыргалиева С.И.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г.Уральск, Казахстан*

ТРЕБОВАНИЯ К СОВРЕМЕННОМУ УРОКУ И ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ В СВЕТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

На сегодняшний день развитие критического мышления является одной из основных целей в современном образовании. Почему это происходит? Это объясняется тем, что от учащихся требуется не простое знание каких-либо фактов, а способность пользоваться приобретенными знаниями; не количество полученной информации, а умение отбирать, сортировать и моделировать определенный

объем информации. Более того, критическое мышление способствует развитию личностного роста, так как нам, как учителям, важно знать мнение ребенка, ход его мыслей. Прежде чем перейти непосредственно к описанию урока необходимо дать определение критическому мышлению. Как утверждают зарубежные и отечественные ученые, мышление понимается как «познание о познании», представляя собой умение рассуждать по значительным вопросам, беря во внимание практический опыт [1]. Хотя термин «критическое мышление» известен очень давно из работ известных психологов, тщательно его стали изучать сравнительно недавно. Так что же означает критическое мышление и какова его роль на уроках английского языка? В различных научных источниках предлагаются различные определения критическому мышлению, но одним из широко-употребляемых является определение, которое было дано Д.Вудом и А.Браусом [2]. Согласно им, критическое мышление это, прежде всего рефлексивное мышление, сфокусированное на решении того, во что верить и что делать. Критическое мышление определяется логичностью и открытостью. Исходя из этих определений, можно сказать, что используя технологию развития критического мышления на уроках иностранного языка, мы способствуем развитию таких качеств как:

- Открытость к новым идеям
- Решение проблем
- Умение слышать собеседника
- Рассмотрение нескольких точек зрения
- Терпимость к неопределенности
- Проявление интереса к различным ситуациям
- Активное восприятие информации
- Проявление эмпатии
- Умение приходить к умозаключению
- Готовность исправлять свои ошибки
- Поиск компромиссных решений
- Осознание хода своих мыслей.

Современные методы педагогики направлены на то, чтобы развить в ребенке способность к самостоятельному поиску знаний, что и происходит в процессе критического мышления. Работая в режиме технологии критического мышления, учитель перестает быть главным источником информации, напротив, превращает процесс обучения в совместный интересный поиск.

На уроках английского языка чаще всего используются различные тексты для чтения и дальнейшей рефлексии. Критическое мышление также можно развивать и через письмо, то есть, к примеру, после прочтения определенного текста, написать в виде эссе или сочинения свои размышления, либо пути решения. На уроках иностранного языка учитель развивает личность в ребенке в первую очередь, в результате чего происходит формирование коммуникативной компетенции, что и является основной целью изучения иностранного языка.

Цель научной статьи: разработать требования к современному уроку и его организации в свете использования технологии развития критического мышления.

Анализ зарубежных, а также отечественных исследований показал, что не существует единого определения данного вида мышления. Многие ученые дают свое определение этого понятия. Однако при всем разнообразии определений критического мышления можно увидеть в них близкий смысл.

Критическое мышление – способность анализировать информацию с позиций логики, умение выносить обоснованные суждения, решения и применять полученные результаты как к стандартным, так и нестандартным ситуациям, вопросам и проблемам. Этому процессу присуща открытость новым идеям. Формирование критического мышления - одна из актуальнейших задач современного обучения.

Критическое мышление включает в себя оценку самого мыслительного процесса – хода рассуждений, которые привели к нашим выводам, или тех факторов, которые мы учили при принятии решения”.

Определение Д. Клустера включает в себя пять пунктов:

1. Критическое мышление есть мышление самостоятельное.
2. Информация является отправным, а отнюдь не конечным пунктом критического мышления.
3. Критическое мышление начинается с постановки вопросов и выяснения проблем, которые нужно решить.

4. Критическое мышление стремится к убедительной аргументации.

5. Критическое мышление есть мышление социальное.

Очень часто критическое мышление называют творческим, но есть существенные отличия.

Четыре основных принципа, необходимых для развития критического мышления:

1. выявление и оспаривание предположений;
2. проверка фактической точности и логической последовательности;
3. рассмотрение контекста;
4. изучение альтернатив.

Используемые приёмы и стратегии технологии позволяют все обучение проводить на основе принципов

- *сотрудничества,*
- *совместного планирования*
- *осмысленности.*

Основные функции учителя (традиционный урок):

1. Информационная (рассказать)
2. Контролирующая (заставить выучить)
3. Оценивающая (оценить усердие)

Роль учителя (урок, построенный в ТРКМ):

1. направляет усилия учеников в определенное русло;
2. сталкивает различные суждения;
3. создает условия, побуждающие к принятию самостоятельных решений;
4. дает учащимся возможность самостоятельно делать выводы;
5. подготавливает новые познавательные ситуации внутри уже существующих.

Итак, мы пришли к выводу, что критическое мышление имеет 5 характеристик:

1. Это мышление самостоятельное
2. Это мышление обобщённое
3. Это мышление проблемное и оценочное
4. Это мышление аргументированное
5. Критическое мышление есть мышление социальное

Критическое мышление – это один из видов интеллектуальной деятельности человека, который характеризуется высоким уровнем восприятия, понимания, объективности подхода к окружающему его информационному полю.

В педагогике – это мышление оценочное, рефлексивное, развивающееся путем наложения новой информации на жизненный личный опыт.

Исходя из этого критическое мышление, по мнению многих авторов, может развивать следующие качества ученика:

1. готовность к планированию (кто ясно мыслит, тот ясно излагает);
2. гибкость (восприятие идей других);
3. настойчивость (достижение цели);
4. готовность исправлять свои ошибки (воспользоваться ошибкой для продолжения обучения);
5. осознание (отслеживание хода рассуждений);
6. поиск компромиссных решений (важно, чтобы принятые решения воспринимались другими людьми).

Критическое мышление означает не негативность суждений или критику, а разумное рассмотрение многих подходов, чтобы выносить обоснованные суждения и решения. Ориентация на критическое мышление предполагает, что ничто не принимается на веру. Каждый ученик, невзирая на авторитеты, вырабатывает свое мнение в контексте учебной программы.

Приёмы технологии РКМ

Приёмы стадии вызова

Верные и неверные утверждения ("верите ли вы"), ключевые слова.

Кластеры

Выделение смысловых единиц текста и графическое оформление в определенном порядке в виде грозди

Инсерт

Во время чтения текста необходимо делать на полях пометки, а после прочтения текста, заполнить таблицу, где значки станут заголовками граф таблицы. В таблицу кратко заносятся сведения из текста.

Эффективная лекция

Материал лекции делится на смысловые единицы, передача каждой из них строится в технологическом цикле "вызов - осмысление - рефлексия". Для организации деятельности используется прием "Бортовой журнал".

Дерево предсказаний

Этот прием помогает строить предположения по поводу развития сюжетной линии в рассказе, повести.

Толстые и тонкие вопросы

Таблица "Толстых" и "Тонких" вопросов может быть использована на любой из трех фаз урока: на стадии вызова - это вопросы до изучения темы, на стадии осмысления - способ активной фиксации вопросов по ходу чтения, слушания, при размышлении - демонстрация понимания пройденного.

Таблицы

Существует множество способов графической организации материала. Среди них самыми распространенными являются таблицы. Рассмотрим несколько табличных форм. Это концептуальная таблица, сводная таблица, таблица-синтез, таблица ЗХУ, таблица "Что? Где? Когда? Почему?".

Дискуссии

Это технологии, которые вырабатывают у учащихся опыт совместной деятельности. дискуссия "совместный поиск" затрагивает один из аспектов текста, то "Перекрестная дискуссия" позволяет увидеть текст в целом, его идею, проблемы.

Письмо

Прием, позволяющий высказать свою точку зрения на человека - "Очерк на основе интервью", создание "личностного" текста. Формы письменной рефлексии: Синквейн, Эссе.

Приёмы проведения рефлексии

Устная форма. "Двухрядный круглый стол" имеет своей целью обмен мнениями по наиболее актуальной проблеме для участников. Письменная форма. Портфолио

Стратегия "Fishbone"

Модель постановки и решения проблемы, позволяет описать и попытаться решить целый круг проблем (поле проблем).

Пример:

1. Предмет: английский язык

2. 11 класс

3. Тема: "Разгадаем замысел писателя" (по мотивам новеллы О.Генри "Погребок и роза")

Приём "Корзина идей"

Цель: предсказать тему новеллы, внести интригу.

На столе перед учащимися – небольшая корзинка (кашпо) и прикрепленной надписью "Идеи".

- Индивидуально: попробуйте предопределить, о чём будет эта новелла.
- В парах: придите к одному решению.
- В группе: обсудите ваши предложения и запишите ваше общее решение на подготовленном листочке и положите его в эту корзину.

Разнообразные стратегии и приёмы призваны решить достаточно определенные предметные задачи:

- формирование понятий,
- умение выделять основные аспекты в изучаемой информации,
- умение графически представлять результаты работы с текстом,
- умение аргументировать свою точку зрения, возникшую при оценке той или иной информации.

В ходе работы в рамках этой технологии учащиеся овладевают различными способами интегрирования информации, учатся вырабатывать собственное мнение на основе осмысления различных идей и представлений, строить логические цепи доказательств, выражать свои мысли ясно.

Список литературы

1. Нурушева Т.И., Кадыргалиева С.И., Шамгонова Р.Г., Кадыргалиева Е.М. Теория и технология обновленного образования при обучении иностранному языку. Учебно-методическое пособие, г.Уральск, РИО ЗКУ, 2022.

2. Руководство для учителя. «Эффективное обучение». ЦПМ АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы». - Астана, 2016.

УДК 37.01

Панищева О.А.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

ПРОЦЕССЫ ТРАНСФОРМАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГА

Цифровизация образования - ориентиры, которые выбрали для себя многие страны задолго до пандемии COVID-19, в том числе и Казахстан. Однако моментальный переход на цифровой формат обучения произошёл с вводимыми карантинными мерами. При том что в общемировой практике онлайн-образование уже имеет сложившуюся историю, актуальными по-прежнему остаются вопросы доминирования традиционной педагогики в онлайн-обучении.

На сегодняшний день в Республике Казахстан происходит активное вхождение цифровых технологий во все сферы жизни современного общества. В нашем исследовании затронуты актуальные проблемы в связи с постоянным реформированием казахстанской системы высшего образования.

Но они определяют новые подходы к качеству общественной и частной жизни, открывая новые возможности и одновременно создавая новые проблемы.

Действительно, за последнее время мы стали свидетелями появления цифровых продуктов и услуг, которые открыты для использования субъектами, не являющимися их владельцами, и предназначены для различных бизнес-целей. Например, социальные сети, такие как Facebook и Instagram, все больше используются субъектами в качестве каналов для взаимодействия с клиентами различными способами, при этом организации все чаще предлагают услуги, используя приложения, разработанные для мобильных телефонов.

Исследованиями процессов цифровой трансформации образования и влияния на этот процесс университетов занимались российские ученые Э.В.Галажинский, О.Гаус, А.О.Грудзинский, А.В.Зайцев, Д.Д.Зилуа, А.В.Кочергин, Й.Крафт, А.Кузьмин, О.А.Латуха, Д.И.Семенов, Г.В.Суровицкая, М.Шатток, Е.Н.Шереметьева, отечественные авторы Е.Б.Аймагамбетов, З.М.Мулдахметов, А.М.Газалиев, С.А.Абдыманапов, А.А.Кайгородцев, С.Б.Канапинов, А.А.Шарипбаев, А.С.Омарбекова [1].

Однако, по нашему мнению, необходимо изучить изменения в деятельности университетов под воздействием цифровизации, поскольку в период застоя экономики обозначаются обновленные задачи, которые способствуют расширению приобщения страны в функционировании экономики благодаря ориентации национальной политики в обеспечении социальной защиты граждан. Цифровая революция подталкивает Казахстан к необходимости включения цифровизации в качестве национальной политики в свои планы развития. Начало положила государственная программа «Цифровой Казахстан», утвержденная 12.12.2017 г., № 827.

Внедрение цифровых технологий не обошло стороной и образование, в то же время важной задачей обозначено повышение цифровой грамотности в сфере среднего, технического и профессионального высшего образования. Подобные изменения, на наш взгляд, вызваны внедрением в различные отрасли промышленности страны технологических инноваций.

Методы осуществления производства радикально меняются, в связи с чем появляются и новые требования к системе образования. В то же время «Цифровой Казахстан» начал свой путь в 90-е годы. Уже тогда была запущена программа ускоренного индустриально-инновационного развития, создана международная образовательная программа «Болашак», сформировано «Электронное правительство». На сегодняшний день в Казахстане также функционируют СЭЗ «ПИТ «Алатау», АОО «Назарбаев Университет» и запускается международный технологический парк «Астана-хаб» [2].

Сегодня много говорят о цифровизации учебных заведений, даже есть прогнозы, что образовательная онлайн-платформа вытеснит университеты. На современном этапе университеты страны начали изучать новые форматы передачи знаний, прежде всего онлайн-курсы. Необходимость цифровизации казахстанского образования обусловлена, по нашему мнению, требованием адаптации системы профессионального образования и обучения к запросам цифровой экономики и цифрового общества, становление которых обозначено глобальными тенденциями современной эпохи.

Для оцифровки недостаточно перевести учебные материалы в электронную форму, то есть осуществить «оцифровку». Использование новых информационных и коммуникационных технологий является лишь начальным условием развития цифровой педагогики.

Научная библиотека Западно-Казахстанского университета имени М. Утемисова – одна из старейших вузовских библиотек Казахстана обладает уникальным фондом более миллионов единиц книг, выписывается более 200 названий периодических изданий. Библиотека вносит существенный вклад в обеспечение учебного процесса вуза, предоставляет открытый доступ пользователям к ресурсам библиотеки на всех видах носителей информации.

В связи с внедрением электронного обучения в вузах библиотека не может оставаться прежней, библиотека предлагает комплекс новых сервисов и услуг для поддержки электронного обучения, на сегодняшний день большинство книг вуза оцифрованы и есть в свободном доступе [3].

Все цифровые услуги университета адаптированы для студентов и преподавателей, то есть они дают возможность поддерживать постоянное сотрудничество, предоставляя доступ к цифровым материалам, отслеживая ход обучения студентов преподавателями, проверяющими органами и руководством высшего учебного заведения.

Внедренная инновация, обеспечивающая качественное повышение эффективности учебных процессов, принесет, по нашему мнению, реальную пользу студентам. Целью цифровизации образования обозначено обеспечение широкой доступности к информационно-цифровым ресурсам и использование цифровых технологий в образовательном процессе.

Цифровизация высшего образования внесет, по нашему мнению, изменения в квалификационные требования для преподавателей и других сотрудников университета. Интеграция цифровых технологий в образование требует кропотливой координации между различными заинтересованными сторонами в университете.

Основным фактором успешной цифровизации образования является, на наш взгляд, стратегия университета, однако по мере развития цифровых технологий стал более предпочтителен системный подход.

Системный подход к цифровизации образования позволяет вузам достичь академических целей, создать сплоченное мотивированное открытое сообщество всех участников образовательного процесса: преподавателей, студентов, родителей, сотрудников, работодателей [4].

В Западно-Казахстанском университете имени М. Утемисова в рамках перехода к Smart-университету студентам предлагается выбор индивидуальной траектории обучения.

На базе новых технологий ведутся работы по созданию Smart-среды университета, широко распространена практика применения цифровизации в организации учебного процесса и обеспечения информационными ресурсами, средствами обучения и развития дистанционных технологий обучения посредством разработок собственных программных продуктов в данном направлении, подтвержденных авторскими правами.

Особое внимание уделяется привлечению студентов и молодых ученых в проекты цифровизации вуза, применения IT-технологий, что подтверждается достижениями на республиканских и международных олимпиадах и соревнованиях.

Одним из направлений реформирования системы образования в контексте цифровизации экономики является развитие дистанционного обучения. ЗКУ имени М.Утемисова в числе первых в республике внедрил дистанционные технологии в учебный процесс. В соответствии с ключевыми направлениями реализации государственной программы «Цифровой Казахстан» образовательный цикл находится в фазе активной трансформации с использованием современных технологий и инновационных решений.

Дистанционное обучение в ЗКУ имени М.Утемисова построено на платформах: Moodle, Googlemeet, IS Platonus, автоматизированная информационная система «Махамбет».

Platonus позволил существенно облегчить ежедневную рутинную работу и автоматизировать информационные системы ВУЗов и колледжей, включая администрирование студентов, поддержку учебного процесса, кредитную систему, дистанционное обучение, а также систему электронного документооборота. Благодаря программе в вузе отошли от бумажного журнала и ведомостей, все оценки студенты могут увидеть на сайте, помимо журнала на сайте есть информация о преподавателях вуза, центр обслуживания студентов.

Moodle - это свободная система управления обучением, ориентированная, прежде всего на организацию взаимодействия между преподавателем и учениками, хотя подходит и для организации традиционных дистанционных курсов, а так же поддержки очного обучения. Система Moodle существовала в ЗКУ имени М.Утемисова ранее, студенты дистанционного отделения обучались на ней, но в период пандемии вуз перешел на Moodle и для студентов очного отделения. Система легка в использовании, преподаватели добавляют по своим дисциплинам видеолекции, презентации, дополнительную литературу, делая занятия более интересными и познавательными для студентов, в свою очередь онлайн лекции проходят на платформе Google meet.

Автоматизированная информационная система «Махамбет» позволяет студентам и преподавателям узнавать свое расписание.

Информатизация образования должна формировать у педагогов следующие компетенции:

1.растить профессионалов, которые умеют использовать ИКТ для работы информацией, способны рефлексии, решению проблем и производству новых знаний;

2.помогать каждому стать более знающим и находчивым, эффективно управлять своей жизненной траекторией, наслаждаться полноценной и насыщенной жизнью;

3.побуждать всех граждан полноценно участвовать в жизни общества, влиять на решения, которые могут воздействовать на их жизнь;

4.поощрять межкультурное взаимопонимание и способствовать мирному разрешению конфликтов.

На основании нашей работы можно сделать вывод, что управление изменениями в университете должно быть устойчивым и распространяться на все подразделения, вовлекая их в процессы принятия решений и несение ответственности за них.

Таким образом, в период пандемии ЗКУ имени М.Утемисова эффективно перешел на дистанционное образование, не потеряв качества образования.

Список литературы

1. Skog D. The Dynamics of Digital Transformation: The Role of Digital Innovation, Ecosystems and Logics in Fundamental Organizational Change. URL: <https://www.researchgate.net/publication/330539207>.

2. Государственная программа «Цифровой Казахстан». Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. Государственная программа с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 20.12.2019 № 949. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37168057#pos=1256;445.

3. Сидоров Г. Цифровой университет: применение цифровых технологий в современных образовательных учреждениях. URL: <https://www.itweek.ru/idea/article/detail.php?ID=192831>.

4. Сафуанов Р.М., Лехмус М.Ю., Колганов Е.А. Цифровизация системы образования // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия «Экономика». – 2019. – № 2 (28). – С. 116 – 121.

ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ «ЖҰМБАҚ» ЕСЕПТЕРДІҢ МАҢЫЗЫН АЙҚЫНДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДЕ СТАНДАРТТЫ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Жаратылыстану ғылымдары әрқашан оқушыларды оқыту, тәрбиелеу және дамыту процестерінде жетекші рөл атқарып келеді. Олардың маңызды құрамдас бөлігі - химиялық білімнің тиімділігі мен сапасын арттыруда химиялық есептерді шешу дағдыларын игеру.

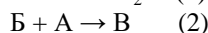
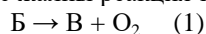
Жалпы орта білім беретін мектеп оқушылары үшін органикалық және бейорганикалық химия бойынша «жұмбақ» есептерді шығару қиындық туғызатыны мәлім. Оған мектепте химия пәніне бөлінетін сағаттардың аздығы, сапалы әдістемелік материалдардың жетіспеушілігі және басқа да бірқатар факторлар әсер етеді. Қазіргі білім алу реформаларымен қатар бұл мәселелердің шешімі әлдеқайда күрделенуі басым.

Химия пәні бойынша жиі «жұмбақ» есептерді шығарту оқу материалын игеруді жеңілдетеді, тапсырмаларды орындау дағдыларын дамытуға, оқушылардың химиялық ойлауын қалыптастыруға ықпал етеді. Нәтижесінде, олардың ақыл – ой белсенділігі, білім мен оның сапасы артады.

Әдетте, 8-9 сыныптарда қарапайым есептерді шешудің ұсынылатын әдісі – пропорцияларды құрастыру. Дәл осындай әдісті белгісіз затты табу үшін қолдануға болады. Оқушылар өлшем бірліктері арасындағы пропорционалды қатынасты анықтайды және пропорция құрастырады. Сонымен қатар, белгісіз заттың құрамын зат мөлшері бойынша анықтауға болады (яғни дайын формуланы пайдалану). Осындай есептерді шешу алгоритмінің бірқатар мысалдарын қарастырайық...

Есеп 1. А элементі екі В және В оксидтерін құрайды. 100 г В оксиді ыдырағанда В және 24 г оттегі түзіледі. Екінші жағынан, қарапайым А затымен реакция кезінде 100 г В оксиді 152 г В оксидін құрайды. Белгісіз элемент пен оксидтердің формуласы қандай? [1].

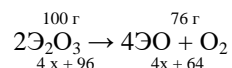
Шешуі: Берілген есептің шартына сәйкес жалпы реакция теңдеуін былай жазуға болады:

100 г В оксиді ыдырағанда 24 г оттегі түзіледі. Олай болса, заттар массасының сақталу заңына сәйкес $m(B) = 100 - 24 = 76$ г.

В және В оксидтері бір элементтің оксидтері екенін ескерсек, белгісіз элемент – d-элементі деген болжау жасауға болады. Мектеп курсына түсіндірілетін ауыспалы элементтердің өкілдері: мыс, мырыш, хром және темір. Осы элементтердің валенттіліктеріне сай жалпы реакциясын (1) теңдеуге салып, болжап көрейік.

Егер В оксиді - $\text{Э}_2\text{O}_3$, В оксиді – ЭО болса:

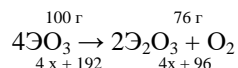

Құрылған пропорцияны алгебралық жолмен шешкенде:

$$\begin{aligned} 400x + 6400 &= 304x + 7296 \\ 96x &= 896 \end{aligned}$$

$$x = 9 \times (\text{Болжам дәлелденбеді})$$

Егер В оксиді - ЭO_3 , В оксиді – $\text{Э}_2\text{O}_3$ болса:

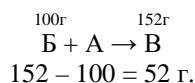

Құрылған пропорцияны алгебралық жолмен шешкенде:

$$\begin{aligned} 400x + 9600 &= 304x + 14592 \\ 96x &= 4992 \end{aligned}$$

$$x = 52 \text{ (Хром)}$$

Белгісіз элемент – хром екенін (2) теңдеу де дәлелдейді:

Жауабы: Хром.

Бұл есеп пропорция әдісімен шығарылған. Берілген мәндер арқылы пропорция құрылып, әрі қарай есеп алгебралық жолмен шешілген. Келесі есепте де пропорция әдісі пайдаланылған, бірақ жауабы алғашқы есептегідей бірден дәл шықпады. Болжау, байқап көру арқылы есептің жауабы табылған.

Есеп 2. Белгісіз 5,00 г X қышқылын бейтараптау үшін 5,78 г Ва(ОН)₂ керек. Шыққан ерітіндіні Ва(ОН)₂ артық мөлшерін қосып қайнатқанда 7,6 г тұнба түзіледі. Қышқылды анықта және реакция теңдеулерін жаз [1].

Шешуі:

Тұнбаның құрамында Ва²⁺ ионы болғандықтан, Ва(ОН)₂ мен тұнбаның зат мөлшері тең болатыны айқын. Сондықтан алдымен берілген мәліметтерге сүйеніп, пропорция құрамыз:

$$\begin{array}{l} 5,78 \text{ г} \quad \underline{\hspace{2cm}} \quad 7,6 \text{ г} \\ 171 \text{ г/моль} \quad \underline{\hspace{2cm}} \quad x \text{ г/моль} \\ x = 225 \text{ г/моль} \end{array}$$

$$M_r(\text{тұнба}) = 225 \text{ г/моль}$$

Тұнба құрамында бір Ва²⁺ бар деп болжаймыз:

$$225 - 137 = 88 \text{ г/моль}$$

Бұл (COO⁻)₂ – ге сәйкес десек, тұнба формуласы - Ва(COO)₂.

Енді қышқылдың салыстырмалы молекулалық массасын есептейміз:

$$\begin{array}{l} 5 \text{ г} \quad \underline{\hspace{2cm}} \quad 5,78 \text{ г} \\ x \text{ г/моль} \quad \underline{\hspace{2cm}} \quad 171 \text{ г/моль} \\ x = 148 \text{ г/моль} \end{array}$$

148 г/моль қымыздық қышқылдың ((COOH)₂) салыстырмалы молекулалық массасына сәйкес келмейді. Ва(COO)₂ алудың тағы бір жолы – бейтараптау реакциясына глиоксаль қышқылын пайдалану:

$$M_r(\text{CHOCOOH}) = 74 \text{ г/моль.}$$

Анықталған заттарды пайдаланып, реакция теңдеуін жазайық:

Жауабы: X заты – глиоксаль қышқылы (CHOCOOH).

Ал енді дайын формула арқылы шығарылатын есептерге мысал келтірейік. Бұған Б. К. Курамшиннің мәселені шешу алгоритмін алуға болады.

Есеп 3. 300 К температурада және қысымы 2 атм ауасы бар 1 литр көлемдегі ыдысқа 0,0050 моль бинарлы А сұйықтығы қосылды. Сұйықтық қызғаннан және толық жанғаннан кейін ыдыс қайтадан 300 К дейін салқындатылды, мұндағы оттегінің парциалды қысымы 5,14 кПа құрады. Оған қоса қосымша 0,22 Б заты (парциалды қысымы 12,47 кПа) және 0,64 г В заты (парциалды қысымы 24,93 кПа) түзілді.

Шешуі: Мақалада оттегінің ауадағы мольдік үлесі 0,21 деп алып, бастапқы мөлшері табылады:

$$v(\text{бастапқы O}_2) = 0,21 \cdot \frac{pV}{RT} = 0,21 \cdot \frac{2 \cdot 101300 \cdot 0,001}{8,314 \cdot 300} = 0,017 \text{ (моль)}$$

Қысым мәндеріне сүйене отырып, оттегінің соңғы мөлшері, Б және В заттарының мөлшерлері есептеледі:

$$v(\text{соңғы O}_2) = \frac{pV}{RT} = \frac{5140 \cdot 0,001}{8,314 \cdot 300} = 0,002 \text{ (моль)}$$

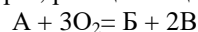
$$v(\text{Б}) = \frac{pV}{RT} = \frac{12470 \cdot 0,001}{8,314 \cdot 300} = 0,005 \text{ (моль)}$$

$$v(\text{В}) = \frac{pV}{RT} = \frac{24930 \cdot 0,001}{8,314 \cdot 300} = 0,01 \text{ (моль)}$$

Реакцияға түскен оттегінің мөлшері бастапқы және соңғы мөлшердің айырмашылығы ретінде есептелген:

$$\Delta v(\text{O}_2) = 0,017 - 0,002 = 0,015 \text{ (моль)}$$

Әрі қарай 3 моль оттегі және 1 моль А реагенттер екенін, ал өнімдер – Б және В заттары және 1 моль Б заты үшін 2 моль В заты түзілетінін ескеріп, реакцияның жалпы теңдеуі жазылады:

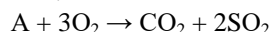
Б және В заттарының молярлы массасы:

$$M(\text{Б}) = \frac{m}{v} = \frac{0,22}{0,005} = 44 \text{ (г/моль)}$$

$$M(\text{В}) = \frac{m}{v} = \frac{0,64}{0,01} = 64 \text{ (г/моль)}$$

Жану реакциясының нәтижесінде оксидтер пайда болатынын анықтау қиын емес:

Б – CO₂, В – SO₂ (жану реакциясы нәтижесінде түзілмейтіндіктен, молярлы массасы 44 г/моль N₂O сәйкес келмейді). Жалпы реакцияны қайта жазса:

Бұдан А заты – CS₂ екені шығады.

Жауабы: А – CS₂, Б – CO₂, В – SO₂ [2].

Келесі тапсырмада екі әдіс те қолданылады: пропорция әдісі және дайын формуланы қолдана отырып шығару әдісі.

Есеп 4. 22 г газ тәріздес көмірсутектің (X) көлемдік үлесі 30% аргонмен араласқан. Қоспа 25°C, 118 кПа қысымдағы 15 литрлік ыдыста. Көмірсутек формуласын анықта [3].

Шешуі: Алдымен белгісіз газдың (X) зат мөлшерін өрнектеп аламыз:

$$v(C_xH_y) = \frac{22}{M(C_xH_y)}$$

Кейін оны қоспаның зат мөлшерін өрнектеуде пайдаланамыз:

$$\frac{22}{M(C_xH_y)} \frac{70\%}{v(\text{қоспа})} = \frac{100\%}{31,42}$$

$$v(\text{қоспа}) = \frac{M(C_xH_y)}{31,42}$$

Алынған мәліметтерді Менделеев – Клапейрон теңдеуіне қоямыз:

$$v = \frac{pV}{RT}$$

$$\frac{31,42}{M(C_xH_y)} = \frac{118 \cdot 15}{8,314 \cdot 298}$$

$$M(C_xH_y) = 43,99 \approx 44 \text{ г/моль}$$

Жауабы: Белгісіз көмірсутек - C₃H₈ пропан.

«Жұмбақ» есептер тек олимпиадаларда ғана емес, ҰБТ тапсырмаларында да жиі кездеседі. Себебі мұндай типтегі есептерді шығаруда тек бір реакция теңдеуін білу жеткіліксіз.

Есеп 5. Түссіз А газы сарғыш түсті В газымен жарықтың әсерімен әрекеттесіп, С және Д газдарын түзеді. С газы металл натрий қатысында А газының гомологы Е газын түзеді. А, В, С, Д, Е заттарын тап.

А) метан, ацетилен, бензол, нитробензол, аминсірке қышқылы

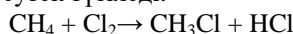
В) көміртек, сутек, метан, ацетилен, этаналь

С) этан, этилен, этанол, бутadiен – 1,3

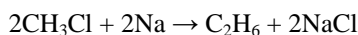
Д) метан, ацетилен, тетрахлорэтан

Е) метан, хлор, хлорметан, тұз қышқылы, этан [4].

Шешуі: Берілген нұсқалардың ішінде сарғыш түс тек хлорға ғана сәйкес келеді. Сәйкесінше, онымен жарықтың әсерімен әрекеттесетін түссіз А газы – метан. Реакция нәтижесінде С заты – метанның хлортуындысы, ал Д заты – хлорсутек түзіледі:

Метанның галогентуындысына металл натриймен әсер етсе – оның гомологы этан (Е заты) алынады:

Жауабы: А заты – CH₄, В заты – Cl₂, С заты – CH₃Cl, Д заты – HCl, Е заты – C₂H₆.

Есеп 6. Күнделікті тұрмыста жиі қолданылатын А заты – ақ түсті, қатты, суда аз еритін, жалынды сары түске бояйтын зат. А затының сулы ерітіндісін тұз қышқылымен өңдегенде В тұнбасы, ал А затының дәл сондай ерітіндісін кальций бромидінің ерітіндісімен өңдегенде С тұнбасы түседі. А, В, С заттарының формулаларын тап.

А) C₁₇H₃₅COOK, C₁₅H₃₃COOH, C₁₅H₃₃COONa

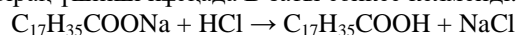
В) C₁₄H₃₁COOK, C₁₅H₃₃COOH, (C₁₇H₃₅COO)₂Ca

С) C₁₅H₃₃COONa, CH₃CH₂CH₂COOH, (C₁₇H₃₅COO)₂Ca

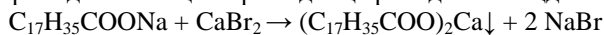
Д) CH₃COONa, C₁₇H₃₅COOH, C₁₇H₃₃COONa

Е) C₁₇H₃₅COONa, C₁₇H₃₅COOH, (C₁₇H₃₅COO)₂Ca [5].

Шешуі: Есеп шартында А заты – қатты, жалынды сары түске бояйды делінген. Бұл – затың құрамында натрий катионы бар екенін білдіреді. Мүмкін болатын нұсқалардан жауабы үшіншісі және бесіншісі деп болжауға болады. Бірақ үшінші нұсқада В заты сәйкес келмейді. Сондықтан:

А затының дәл сондай ерітіндісін кальций бромидінің ерітіндісімен өңдегенде:

Жауабы: А заты – C₁₇H₃₅COONa, В заты – C₁₇H₃₅COOH, С заты – (C₁₇H₃₅COO)₂Ca.

Мұндай бағыттағы есепті шығарғанда оқушы алған білімін қорытып, есептің мазмұнына қарай «логикалық тізбек» құрып, белгісіз затты анықтауы керек. Берілген заттың физикалық қасиеттерін, химиялық қасиеттерін, қолданылуын білу керек, тіпті табиғатта кездесуін де білу оқушыға сол есепті шығаруға көп көмегін тигізуі мүмкін. «Кешенді» есептер болғандықтан осындай есептерді шығаруды үйретудің химияны оқытуда маңызды.

Шығармашылық қабілеттер оқытудың арнайы таңдалған пәндік мазмұнын және оны игеру үшін сәйкесінше танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру арқылы дамиды.

Химия – бұл эксперименттік-теориялық ғылым, сондықтан оны зерттеуде «жұмбақ» есептер мен химиялық тапсырмаларды шешу маңызды рөл атқарады. Мұндай есептерді шешу оқушылардың берік білімі мен дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Лисицын А.З., Зейфман А.А. Очень нестандартные задачи по химии / Под ред. В.В.Ерёмкина. – М.: МЦНМО, 2015. - 192 с.
2. Курамшин Б.К. О решении олимпиадных задач на вывод формулы вещества // Химия в школе. – 2017. - № 6. – С. 59-63.
3. Кузьменко Н.Е., Теренин В.И., Рыжова О.Н. и др. Вступительные экзамены и олимпиады по химии: опыт Московского университета. Учебное пособие / Под ред. Н.Е.Кузьменко, О.Н.Рыжовой и В.И.Теренина. - М.: Издательство Московского университета, 2011. - 624 с.
4. Химия [электронды ресурс]. - 1598792521.pdf (ust.kz) (пайдалану уақыты: 17.09.2022).
5. Бекішев Қ. ҰБТ есептері (2014-2015): оқу құралы. – 2-бас. / Қ.Бекішев, Н.Досаханова, С.Сантаева. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 182 б.

УДК 376

Панова Н.В.

Коммунальное государственное учреждение «Общеобразовательная школа №3» отдела образования города Уральск управления образования акимата Западно-Казахстанской области, г. Уральск, Казахстан

НЕЙРОПОДХОД В ЛОГОПЕДИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ КОРРЕКЦИИ РЕЧИ

Нейрологопедия – новый подход в диагностике, коррекции и реабилитации речевых нарушений, опирающийся на данные особенностей развития нервной системы логопата.

Использование нейроподхода в логопедии необходимо для того, чтобы понимать механизм нарушения, препятствующий речевому развитию; эффективно выстраивать логопедическое занятие для ребенка, который быстро утомляется, например, с нарушением внимания, самоконтроля и т. д.; эффективнее формировать речевые навыки и интегрировать их в повседневную жизнь ребенка, другими словами, автоматизировать.

Очень важный момент состоит в том, что логопед не становится многофункциональным специалистом и не решает нейропсихологические задачи, а лишь использует методы и приемы нейропсихологии для того, чтобы повысить эффективность своих логопедических задач и достичь своей цели.

Одним из основателей нейропсихологии как науки является советский психолог и врач-невропатолог А.Р.Лурия [1, с. 88]. Он выделил 3 функциональных блока мозга: энергетический или блок регуляции тонуса и бодрствования; блок приема, переработки и хранения экстероцептивной информации - извне от рецепторов, органов чувств, а также от проприоцепторов - изнутри и блок программирования, регуляции и контроля за протеканием психической деятельности.

У детей с дефицитом подкорковых структур мозга в энергетическом блоке наблюдаются эмоциональная неустойчивость и чувствительность, капризность, порой неадекватные реакции на происходящее; утомляемость (зевающий, лежащий на столе, подпирающий голову руками); резкая смена темпа (активность-пассивность) или скачкообразная активность; ухудшение здоровья при перегрузке или перед важным событием; общая моторная неловкость; синкинезии (сопутствующие движения); головные боли, головокружения; аллергии, проблемы с ЖКТ, энурез; лишний вес или излишняя худоба; особенности аппетита; изменение формулы сна. Возможны дизартрии, вычурная, скандированная речь, часто заикание.

При недоразвитии второго функционального блока мозга – блока приема, переработки и хранения информации - у детей нарушаются первичные, вторичные и третичные поля головного мозга.

Первичные поля отвечают за умение слушать, видеть, чувствовать. В норме они развиваются к 2-3 годам. Наибольшего развития восприятия достигается в этот период необходимостью предъявления максимального количества ощущений (не знаний).

Вторичные поля отвечают за понимание, умение обобщать, узнавать то, что восприняли первичные поля. В норме развиваются к 5 - 7 годам. Главным здесь является формирование причинно-следственных связей (составление рассказа по сюжетным картинкам).

Третичные поля отвечают за интеграцию информации, осознание, анализ, сравнение, умение домыслить то, чего не почувствовали на основе опыта. В норме формируются после 7 лет.

Третий функциональный блок мозга – лобные доли. Он созревает к 20 годам. Этот блок отвечает за осуществление целенаправленной деятельности, формирование потребности «дефицит – мотивация – цель – работа - контроль».

При недоразвитии третьего функционального блока у детей могут быть СДВГ, проблемы с мотивацией, самоконтролем (сначала сделал – потом подумал), трудности планирования, отсутствие друзей, желание отбирать игрушки, ломание игрушек, несформированность границ, игнорирование правил (в т.ч. при письме: красная строка, точки, заглавные буквы), замена окончаний при чтении,

недописывание, недочитывание, недоделывание. Такой ребенок нуждается в контроле со стороны взрослого.

Чаще всего логопед использует нейроподход в двух случаях: когда видит слабость первого функционального блока мозга, в результате работы которого у ребенка наблюдаются быстрая утомляемость, нарушение внимания и самоконтроля, и когда ребенок в целом развит нормально, но нужно отработать какие-то определенные стороны речи, например, ввести звук в речь, отработать слоговую структуру, выучить орфографическое правило.

Разберем примеры использования нейроподхода сначала с безречевым ребенком и далее, по мере его развития, способы работы нейрологопеда с речевыми детьми.

К логопеду пришел неговорящий ребенок. В данном случае после выяснения данных анамнеза проверяем дыхание ребенка, уровень развития его общей моторики. Здесь можно использовать труды А.В.Семенович – метод замещающего онтогенеза [2, с. 10]. МЗО – базовая нейропсихологическая технология, направленная на активизацию всех ресурсов пластичности мозга. Ее основной принцип: планомерное ретроспективное воспроизведение тех участков (периодов) развития ребенка, которые по тем или иным причинам не были полностью освоены. Первое, чем занимается логопед, это дыхательные упражнения. Так как рождение человека проходит по родовым путям, при выходе из которых происходит первый вдох, так и занятия нужно формировать с правильного костоабдоминального дыхания. Дыхательные упражнения способствуют не только улучшению работы легких и воздухопроводящих путей, но и развитию самоконтроля. Обычно эти упражнения нацелены на развитие силы и направленности воздушной струи (задувание свечи, «Дутибоп», мыльные пузыри, дудочки и свистки) [3, с. 11]. Особенно эффективны они при гиперактивности. К дыхательным упражнениям, кроме стандартных, широко применяемых логопедами на своих занятиях, можно отнести и прыжки на батуте, плавание и ныряние, езду на лошади. С каждым разом дыхательные упражнения усложняются и, когда ребенок овладеет процессом чтения, то ему будет предложено чтение на выдохе.

Далее в онтогенезе ребенок учится, лежа на спине, ловить предметы и людей взглядом. Логопед предлагает выполнить глазодвигательные упражнения. Такие упражнения тренируют затылочные доли головного мозга, расширяют поле зрения, в целом улучшают зрение, восприятие, внимание, память, межполушарная связь. Упражнения даются по принципу от простого к сложному.

Рисунок 1 – Стойка на доске Бильгоу

Логопед предлагает детям следующие упражнения: «Ленивая восьмерка» – следить взглядом за рукой взрослого, рисующего в воздухе восьмерку или покатать шарик на тренажере «Восьмерка»; «Ручка с помпоном» – следить взглядом за помпоном, которым взрослый рисует крест, круг, восьмерку; «Ручка с помпоном с добавлением языка» - куда смотрят глаза, туда поворачивать и язык, а также выполнять разнонаправленно и с сочетанием голова+язык; «Далеко-близко» - следить взглядом за удаляющимся и приближающимся предметом; тренажер «Восьмерка» - одновременное слежение глазами и перекачивание на тренажере шарика с проговариванием стихов; тренажер «Доска Бильгоу+ловля мяча+речевой материал» (рис. 1).

В процессе развития ребенок поднимает голову, охватывает взглядом пространство, поворачивается, двигается вперед-назад. Логопед на своих занятиях проводит упражнения на растяжение. Растяжки развивают произвольное внимание, тонкую мышечную координацию, питают мозг кислородом, снимают повышенный тонус мышц, улучшают осанку. Кроме упражнений на растяжку детям со слабостью первого функционального блока рекомендованы занятия спортом (кроме борьбы, бокса), упражнения на турниках, лестницах, особенно полезны гимнастика и йога.

К шести месяцам ребенок приподнимает тело, садится. Следующей частью логопедического занятия с неговорящим ребенком будут двигательные упражнения, которые состоят из сложнокоординированных действий. Если в младенчестве ребенок не ползал, значит, надо научить его ползать, если ходит с трудом – отработать насколько возможно этот процесс. Добавить можно артикуляционные упражнения: на первый шаг руки в стороны, губы выполняют упражнение «Улыбка», на второй шаг руки вперед – упражнение «Хоботок». Двигательные упражнения развивают мозжечок,

височные и лобные доли головного мозга, межполушарные связи, способствуют снятию стиммингов, благоприятно влияют на формирование и развитие письма, речи, анализа, способствуют правильному принятию решений, развивают волевое поведение, улучшают равновесие, координацию, понимание речи, развивают сенсорную, зрительную и слуховую память.

Рисунок 2 – Перекидывание мешочка

К таким упражнениям можно отнести следующие: «Велосипед» - выполнять на тренажере стоя и без тренажера лежа на спине; «Солдат» - выполнять маршевое шагание одноименными руками - ногами и разноименными, можно еще добавить хлопок руками для смены действий; «Партизан» - передвигаться на животе, на спине, ползая как гусеница, как паучок и на четвереньках; «Мельница» - соединение разноименных рук и ног в наклоне, можно с проговариванием определенного речевого материала; «Скалолаз» – поочередные движения правой - левой руки и правой - левой ноги в сторону по плоской вертикальной поверхности с называнием определенного речевого материала; «Пластилинный человек» - из ребенка с закрытыми глазами последовательно собрать какую-либо фигуру, а потом он должен открыть глаза и воспроизвести данную фигуру; «Найди кнопку» - ребенок закрывает глаза, до него дотрагиваются каким-либо предметом, он должен рассказать, до какой части тела и каким предметом дотронулись; «Рисунки на спине» - ребенку пальцем выполняют определенный рисунок на спине, он должен рассказать, что нарисовали; «Кулак-ладонь», «Кулак-ребро-ладонь», «Дуля-класс», «Крокодил-пистолет» - пальцевые пробы; «Поиск сокровищ» - ребенку предлагают по инструкции найти клад (3 шага влево, два прямо, один назад); стойка на балансирах, балансирах-лабиринтах; стойка на доске Бильбоу с перекидыванием мячей или мешочков с проговариванием определенного речевого материала (рис.2); тренажер «Межполушарный лабиринт», рисование двумя руками одновременно; настольные игры «Барабашка», «Барамелька», «Тройняшки», «Скоростные колпачки», «Соображарий», «Кото-совы», головоломки «Bondibon», «Читай-хватай», тактильное домино, чтение бархатных букв, игры в песочнице, кинетический песок, рисование песком и крупой, зеркальное рисование; энергичная зевота и массаж ушей (из гимнастики мозга Пола Денниса).

Данные двигательные упражнения развивают не только первый функциональный блок, но и второй (они как бы наполняют «коробочки» мозга, позволяя увидеть, услышать, ощутить всем телом), плодотворно влияют на развитие третьего функционального блока.

Рисунок 3 – Артикуляционная гимнастика в сочетании с биоэнергопластикой

Общие подходы при дефиците функций первого функционального блока мозга: дозирование нагрузки (желательно, чтобы занятия были в 1 смену); дыхательная стимуляция; нормализация биологических ритмов (режим сна и бодрствования); эмоциональное заражение; сенсорная интеграция (прыжки, приседания, катания по полу, заворачивания в плед, как сосиска в тесте, потягивания), выполнение артикуляционной гимнастики в сочетании с биоэнергопластикой (рис.3); работа с проприоцепцией, вестибулярным аппаратом; реципрокная координация; при необходимости – медикаментозная терапия. Если у ребенка присутствуют синкинезии (непроизвольные подергивания частей тела), то необходимо активизировать непроизвольное движение, превращая его в произвольное, а также блокировать эти движения весом, креплением, напоминанием.

Основной функцией второго функционального блока мозга является синтез той информации, которая имеется перед человеком в текущий момент времени, благодаря первичным, вторичным и третичным полям КГМ. Информация, которая нас окружает, имеет не только зрительную или слуховую характеристику. Она многоmodalна.

Рисунок 4 – Изучение схемы тела

Поэтому очень важно развивать соматогнозис, зрительный и слуховой гнозис, симультанный (одномоментный) гнозис, мнестические процессы (память), формировать пространственные представления. Например, чтобы познакомить ребенка с частями тела просим взять шар су-джок левой рукой, покатайте его по правому плечу, правому локтю, указательному пальцу левой руки и т. п. (рис. 4)

Для развития третьего функционального блока мозга необходимы игры с правилами, при которых очень важно соблюдать следующие условия: ребенок должен быть вовлечен в игру, хотеть играть, правила должны быть посильными для конкретного ребенка и соблюдаться должны обязательно.

Для развития внимания используем стоп-упражнения, условные сигналы, соблюдение ритуалов и последовательности занятия, использование наказания и поощрения, вопрос после занятия, какой звук слышали во время занятия (например, это может быть звук зазвонившего вдруг телефона).

Для развития регуляторного компонента выясняем, в какую игру хочет играть ребенок, и говорим, что в конце занятия, когда сделаем вот эти задания (показываем, что нужно сделать), мы поиграем в желаемую игру. Вводим строгое правило, когда стрелка дойдет до отметки, мы закончим занятие, поэтому, если хочешь успеть поиграть, то нужно успеть сделать все задания.

Для развития программирования и самоконтроля последовательности сложных движений применяем следующие упражнения: «Пройди дорожку» («На квадратном коврик хлопни, язык вправо, на круглом коврик топни, язык влево»); движения+речевые задания («Наступай правой ногой на картинку, начинающиеся на звук «р», а левой – на картинку со звуком «л», «Делай наоборот» («Говори наоборот»), «Скалолаз», японская машинка («Отстучи ритм»), игры в кругу с мячами, пианино.

Для развития причинно-следственных связей предлагаем составить рассказ по сюжетным картинкам, рассказать о событии задом наперед, поиграть в игры на запретное движение (слово, цифра, буква).

Рисунок 5 – Отработка слоговой структуры слова

Для развития интеллектуальных процессов предлагаем головоломки, обобщения, классификация, ранжирование, настольные игры «Дженга», «Скоростные колпачки», подвижные игры «Выше земли», «Прятки».

Для тренировки рабочей памяти даем такие задания: «Отхлопай слово по определенному цветовому ряду, деля его на слоги» (рис. 5), «Я назову тебе звуки, а ты собери из них слово», «Я буду называть тебе слоги, а ты переворачивай их и говори в обратном порядке: но-он, та-ат, нос-сон», «Я скажу тебе предложение, а ты назови, какое в нем 2-ое слово», «Я скажу тебе предложение, а ты поменяй в нем 1-ое слово на другое: Вчера я купила игрушку».

Также очень важно давать возможность детям самостоятельно составлять программы.

Итак, чтобы быть успешным, нужны хорошие связи, хорошие нейронные связи, а формируются эти связи тогда, когда человек узнает что-то новое.

Список литературы

1. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. Учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений. - Москва: Издательский центр «Академия», 2003. - 384 с.
2. Семенович А.В. Метод замещающего онтогенеза. Речевая компетентность. – Казань: Центр социально-гуманитарного образования, 2016. - 132 с.
3. Методическое руководство для пед. работников дошкольных образовательных организаций по использованию нейропсихологических игр и приемов в коррекционной работе с детьми дошкольного возраста: сборник методических рекомендаций. – Оренбург: 2021. - 67 с.

ӘОЖ 745

Ракишова Н.Г.
Орал қалалық білім беру бөлімі,
Испанова А.Т.
№ 42 «Ақ ниет» гимназиясы,
Орал қ., Қазақстан

КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛАР ОРНЫ

Бүгінгі таңда білім беру жүйесінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні туралы мәселелер қарастырылуда. Осыған байланысты «Оқушылар ХХІ ғасырда табысты болу үшін нені оқыту керек?», «Оқытудың тиімді әдістері қандай?» деген сұрақтар туындайды.

Осы орайда Англия ЭЫДҰ Бас хатшысының білім беру саясаты бойынша арнайы кеңесші міндетін атқарушы Андрес Шлейхердің пайымдауынша «Адамзат пен қоғамның алдына аса күрделі міндеттерді қойып отырған жаһандану мен жаңғырудың әсерінен айналадағы әлем түбегейлі өзгеріске ұшырауда. Мектептер оқушыларды түрлі мәдениет өкілдерімен серіктестік қарым-қатынас жасауды, алуан түрлі идеяларды, мүмкіндіктер мен құндылықтарды ескеруді, адамдар өздерінің алуан түрлілігіне қарамастан, технологиялардың көмегімен кеңістік пен уақыт кедргілерін жеңе отырып, бір-біріне сенім білдіруін және жұмыс істеуге дайындауы керек. ХХІ ғасырдың мектептері оқушыларды өмірде, жұмыста және азаматтық ұстанымда өзгелермен ынтымақтастықта өмір сүруге дайындай отырып, ұлттық және жаһандық пікір алуандығының шынайылығын ұғынатын өзіндік дербестігі мен ерекшелігін дамытуға көмектесу керек» [1, б 6]. Бұл тұжырым Қазақстанда да оқу бағдарламасын өзгертудің қажеттілігін нақтылай түседі.

Қазақстанның әлемдік білім кешеніне енуі оқушыларды жоғары сапалық деңгейде оқытуды талап етеді. Осыған орай, егеменді еліміздің білім беру жүйесінде әлемдік деңгейге жету үшін жасалып жатқан талпыныстар жағдайында оқытудың әртүрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, терең, білімді, ізденімпаз,

шығармашылық бағыт ұстанатын, өз болмысын таныта алатын жеке тұлғаны қалыптастыру - маңызды міндеттердің бірі.

Қазіргі кезде жаңа білім беру жүйесінің қалыптасуы әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағытталған оқу-тәрбие үрдісінің педагогикалық теориясы мен тәжірибесіндегі өзгерістермен сипатталады.

Қазіргі кездегі мақсат – жан-жақты білімді, өмір сүруге бейім, өзіндік ой – толғанысы бар, адамгершілігі жоғары, қабілетті, қадымдап алға басқан өмір ағымына ілесіп, өз мүддесі мен халық мүддесін қатар алға алып жүретін ойлы, ұғымтал, көреген, ынтымақшыл, жауапты, іскер жеке тұлғаны қалыптастыру. Бүгінгі ұстаз жылына бір – екі рет өткізілер ашық сабақтарды ғана емес, кез келген дәрісте оқушының шығармашылықпен жұмыс істеуіне ықпал етуі қажет. Қандай ортада болмасын өзінің айтар ойы, өмірге деген көзқарасы қалыптасқан оқушыны дайындау арқылы ғана ісіміздің оңға басатынын ұмытпағанымыз жөн. Мұғалім шәкірттерді қаталдықпен емес, мейірім шуағымен, білімімен ғана баурап ала алады. Сабақ жүргізу барысында оқытушының барлық оқушыға бірдей талап қойып, олардың жеке қабілеттерін ескермеуі ұтымсыз екені айтылып келеді. Шығармашылықпен жұмыс істейтін оқушылар үшін бұл талап тиімсіз екендігі өз алдына, біз олардың алдына балта шауып, өз қабілеттерін жарыққа шығаруына тосқауыл болуымыз мүмкін.

Қазіргі егемен Қазақстан жағдайындағы жалпы білім беретін мектеп бағдарламасындағы оқу-тәрбие процестерін жетілдіруде ұлттық мұраға ерекше назар аударуымыз орынды. Мектептегі көркем еңбек пәнінде қазақ халқының эстетикалық асыл қасиеттері, арман-мүдделері, тыныс-тіршілігі қазақ сәндік қолданбалы өнерінен бастау алады. Осы сабақтарда қазақ қолөнеріне мазмұнды сипаттама беру олардың эстетикалық тәрбиедегі мүмкіндіктерін және оларды қандай бағыттар мен педагогикалық шарттар арқылы жүзеге асыруға болатындығын саралап көрсетуімізге көмектеседі.

Оқу-тәрбие процесінде ұлттық тәрбие берудегі негізгі міндеттердің бірі – жас ұрпақтың санасына туған халқына деген құрмет пен мақтаныш сезімін ұялатып, ұлттық рухты сіңіру, сондай-ақ тілі мен әдебиетін, тарихы мен өнерін қастерлеп, салт-дәстүрін меңгерту болып табылады.

Ертеден қалыптасқан қазақ өнерінің мүмкіндіктерін білу, меңгеру болашақ ұрпақ тәрбиесін жетілдіру үшін, сонымен қатар қазіргі халық шеберлері мен суретшілерінің шығармашылық ізденістерінің сипаттық ерекшелігін айқындайтын рухани бастау болып табылады.

Қазақ қолөнерінің өзіндік табиғатын қарастыру бағытында өзіне тән ерекшелігін мойындаумен бірге, Қазақтан территориясының әр бөлігінде жасалған түрлі өнер шығармаларының айырмасын жергілікті жерге тән қоршаған орта тудырған ерекшеліктерден байқауға болады. Мысалы, Батыс Қазақстан өңірінде жасалған зергерлік бұйымдардың ою-өрнегі ірі, бедер сызықтары қатаң. Бұл оған салмақты, асқақ та салтанатты сипат береді. Оңтүстік өлкедегі бұйымдардың ою-өрнек нақышының ерекше көпгүрлілігі және салпыншақтар мен алтын жалатқан бөлшектерді жиі қолданатындығы байқалады. Ал ою-өрнек пішіндері ойнақы, сыртқы сызықтары бір-бірімен икемді үйлесім тауып, күрделі композициялық түзілімде әр түрлі киыршық тастар мен қосымша бөлшектерді жиі қолданатын жақ - Солтүстік Қазақстан аймағы. Орталық Қазақстан мен Шығыс Қазақстан бұйымдарына әшекей, бедер нақыштарының ұстамдылығы мен қарапайымдылығы, пішін айқындылығы тән. Сыртқы әсерге байланысты туындайтын осындай түрлі жағдайларда көркем бұйымды, шығарманы жасаған жеке тұлғаның мінез-құлқына, дарындылығына, темпераментіне, тіпті бояу түстерін тану қасиетіне де едәуір әсерін тигізеді хақ [2, 72 б].

Қолөнер жөнінде орасан зор мәліметтер жинақтап, зерттеп, оны қағазға түсірген тіл-әдебиет мамандарының бірі Ә.Тәжімұратов өз ойын былайша пайымдайды: «Әрине, қолөнердің халық қажетін өтейтін тамаша үлгілері көп. Солардың табылмай, танылмай жатқан түрлері де баршылық. Айталық, қазақ халқында өрмек тоқу, қоржын, аяққап, сырмақ сыру, түскиіз жасау сияқты өнері кең тараған. Осындай мәдени мұраны көне деп қарамай, оны байырғы байлығымыз деп бағалап, халқымыздың тұрмыс қажетін өтеуге тиімді пайдалануымыз керек» [3, 6 б]. Қазірде өкініштісі, осы бай қолөнеріміздің көбі бізге дейін жетпеді, сонымен олар біртіндеп ұмтыла бастады. Қолөнер шеберлерінің тәжірибелері өздерімен бірге жоғалып отырды. Кеңес үкіметінен бері 1980-1990 жылдары халықтық дәстүріміздің үзіліп кетуі, бізге дейін жеткен халықтық көркем үлгілердің аздығы, ұлттық қолөнер заттарының тұтыныстан шығуы сияқты себептерден қол өнері туындыларында көптеген кемшіліктер пайда болды. Кейбір көркем шығармалар мен қолөнер бұйымдары дәстүрлі өнердің тұрақты заңдылықтарын, көркемдік ерекшелігін білмеуден, ою-өрнекті түсінбей қолданудан «ішкі сырлары» ашылмай, алабажақ, шашыранды түрде орындалып жүрді.

Қазіргі кезеңде әлеуметтік жағдайлар өзгеріске ұшырап, өнер тек қана рухани сұраныс болудан қалып, тауар ретінде де жұмыс істей бастады. Оған деген сұраныс көпшілікке, жеке адамдарға, базар талғамына, көрмелер мен мұражайларға арналған түрлі талап-тілектерін қанағаттандырып отырған шақта, біздің де дәстүрлі халықтық шығармашылыққа деген көзқарастарымыз өзгеруі қажет.

Халықтың қолданбалы өнерінің жас ұрпақты тәрбиелеуде берері көп, өзіндік ерекше қасиетке ие өнер болып табылады. Бұл қасиетті қазақ өнерімен таныс емес шетелдіктер де бір қарағанда түсініп, бағалайды. Қазақтың халықтық қолөнерінде әрбір қазақ қызы, әйелі өзінің тұрған үйін безендіре білген. Олардың шебер қолынан киіз басу, кілем тоқу, құрақ көрпе, төсек, қоржын мен ыдыс-аяқ қаптары, құрақ

жастықтар және т.б. жасау келеді. Сәндік қолданбалы өнер заттары көбіне ұлттық сызбалармен көзге түседі. Осы арқылы біз халқымыздың ерекшеліктерін өз шәкірттеріміздің бойынан көре аламыз.

Л.Н.Толстой айтқандай «Егер оқушы мектепте ештеңе жасауды үйренбесе, содан кейін өмірде де ол тек еліктейді, көшіреді». Сондықтан мектеп мұғалімінің шығармашыл болуы басты мәселе. Әрбір қолөнер бұйымы - кейбіреуге қымбат металл ретінде асыл қазына, кейбіріне тарихи жәдігер, ескерткіш, енді біреуге экзотикалық нәрсе. Сондықтан қолөнеріне сұраныс бар болғандықтан, оның мән-мағынасын дұрыс түсіндіруге, жеткіншек ұрпақтың мәдени сауаттылығын арттыруға жағдай жасауымыз қажет. Бүгінгі күнгі тұтынушыны қамтамасыз ету, көрерменді әсемдік аясына баулу үшін, қазіргі өмірімізге, талғампаздығымызға сай кілемдер, сырмақ, текеметтер, ыдыстар жасай білуіміз қажет.

Бұл үшін көркем еңбек сабақтарында эстетикалық танымдылық, тәрбиелік идеялары бойынша оқушылармен ғылыми зерттеу әрекеттерін (рефераттар, жоба жұмыстары, өзіндік жұмыстар көрмесі, шығармашылық, тақырыптық кештер, дөңгелек үстел) ұдайы ұйымдастырып отыруымыз қажет.

Сонымен бірге оқушылардың шығармашылық қабілетін зерттегенде, оған тікелей қоршаған орта және әлеуметтік жағдай әсер етеді. Кез-келген мұғалім сабақ түсіндіргенде; тақырып бойынша барлық оқушыға бірдей ақпарат береді, бірақ әркім оны өзінше қабылдайды. Сабақта отырғанда әр баланың психикалық көңіл-күйі бір қалыпта болуы мүмкін емес. Сондықтан да мұғалімге түсетін салмақ, сабақта қанша бала бола тұра, олардың қызығушылығын, бар ынталарын бір арнаға шоғырландырып, мидағы басқа ойларды ыдыратып жіберуде. Әрине бұл айтуға ғана оңай, дегенмен өз пән иесі жұмысына мығым болса, онда оқушылар соғұрлым білімге, өнерге жақын болады.

Ұстаз эстетикалық тәрбие арқылы оқушының сезім мүшелерін тәрбиелеп, қабілеттерін күшейтіп, өнер шығармаларын эстетикалық тұрғыдан ұғынуға бағыттайды және оның ойлап-қабылдауына аса мән береді. Өйткені, «Ойлампаздық қасиеті өсіп жетілмеген адамның тамаша сұлу, көркем заттарды қабылдауы нашар болады» [4, 45 б.; 5]. Қолөнер бұйымдарын талапқа сай жасау бірнеше пәндерді (сурет, сызу, физика, математика, тарих) біріктіре ізденіп, қолданумен ғана жүзеге асырылады.

Қазақ халқының қол өнері түрлерін меңгерту процесінде оқушылардың технологиялық мәдениетін қалыптастыру мақсатында әртүрлі әдіс-тәсілдерді (сөздік, көрнекілік, практикалық, салыстыру, теңестіру, ақпараттық, эвристикалық, қорытындылау, іздестіру және т.б.) пайдалануымыз қажет.

Осы көркем сәндік-қолданбалы өнер бөлімінде ғана оқушыларға сатылы түрде сәндік қолданбалы өнердің тарихи және теориялық даму үрдісі жөнінде тереңірек білім алып, көркем шығарманы талдауға және ол туралы өз пікірін сауатты жеткізе білуге үйренеді. Оқушылардың өнер туралы білімін сатылы түрде жетілдіріп, ақыл-ой санасын дамытуға игі әсер етумен бірге өнердегі басты мақсаттардың бірі - көңіл-күй мен сезім тереңдігін дамытудағы, яғни эмоционалды тәжірибені арттырудағы қосқан үлесіне, рухани мәдениетімізді меңгертуге, адамгершілік және көркемдік тәрбиенің тиімді жолын ашуға табиғи жағдай тудыру.

Қазақ халқының дәстүрлі қолөнерінің бірқатары адамзат қоғамы алға жылжыған сайын жаңа түрге ие болып, кейбірі күнделікті тұрмысқа қажет те болмай қалғаны ақиқат. Бірақ қазақ қолөнері бұнымен халық тұрмысын да өзінің ежелгі маңызын жоғалтып отырған жоқ. Олай болса, жас ұрпаққа қазақ халқы қолөнердің бай мұраларына қазіргі заманға сай жаңаша сипат бере отырып, көркем еңбек сабақтары арқылы оларды жетілдірудің техникалық жүйесін қалыптастыруымыз қажет.

Осыған орай, жаңартылған мазмұндағы көркем еңбек сабағында оқушылардың шығармашылық қабілетін, суреткерлік қиялын, эмоционалды түйсіне білу қасиетін арттыруда проблемалы жағдайлар тудыру; өз бетінше ойлай білу; көркем шығармаға, құбылыстар мен бағыттарға салыстырмалы талдаулар жасай білуге үйрету педагогикалық үрдістің біртұтастылығы мен жүйелілігін құрайды. Оқу бағдарламасында оқытудың мазмұндық және процесуалдық жақтарының бірлестігін ескере келе, ұлттық тәрбие беру мақсатында мынандай мәселелерге ерекше көңіл бөлуіміз қажет:

- оқыту әдістемесін дайындау барысында қазақ баласының мінез-құлқына жақын, оның дамуына әсерін молынан тигізетін әдіс-тәсілдерді таңдап алу;

- қосымша оқу-әдістемелік құралдарға баланың ұлттық сана сезімін оятатын, оны қалыптастыратын, қазақ халқының тарихы, әдебиеті, мәдениеті, дәстүрімен таныстыратын материалдарды барынша мол енгізу;

- оқушының өз бетінше әртүрлі ресурстарды, оның ішінде АКТ-ны қолдана отырып, танымдық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық және адамгершілік сипаттағы міндеттерге байланысты шешімдерді өздігінен қабылдау;

- осылардың ішінен қазіргі уақыттың талабына сай келетін ата-дәстүрлерді таңдап алу және олардың деңгейін көтеруді көздеу және т.с.с.

Көркем шығармашылық-балалардың бойында өнер мен еңбекке деген құрмет пен сүйіспеншілік сезімін оятып, олардың қоршаған ортаны және өзін-өзі тануға ықпал етіп, балаларға өмірді өнер мен еңбек арқылы танудың жолдарын көрсету және үйрету болып табылады. Өнер саласындағы материалдарды игеру эмоционалды, яғни сезімдік деңгейде жүзеге асады, оқушының бастапқы қабылдауы оның сезіміне айрықша әсер етуі тиіс, ал материалда қайталау және жинақтап қорыту бала үшін игерген білімін саналы түрде қолдана алатын, көркем еңбек сабағына белсенді қатысудан ләззат

алатын ерекше оқу әрекетіне айналуы тиіс. Сондықтан көркем еңбек сабағын өткізу түрін таңдау жауапты сәттердің бірі болып табылады.

Өнер - мәдениет айнасы. Олай болса, мәдениетімізді әлемдік деңгейге көтеру үшін көркем өнердегі ұлттық бейнемізді анықтап, жалпы адамзаттық игіліктерді меңгеруіміз қажет. Сонда ғана ұлттық мәдениеттің гүлденуі ұрпақтан ұрпаққа жалғасады. Қолөнерді дамыта отырып, жер-жерде халық шеберлерінің өнегелі істерін жас ұрпаққа насихаттау, қолөнер бұйымдарының сапасын арттыра беру құрметті де игілікті іс болмақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұғалімге арналған әдістемелік нұсқау. Әдістемелік құрал. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ, Педагогикалық шеберлік орталығы, екінші басылым, 2017. – 6 б.
2. Әмірғазин Т. Әсемдікке құштарлық академиясы. - Алматы: ЖАҚ «РОСТ», 2001. - 168 б.
3. Тәжімұратов Ә. Шебердің қолы ортақ. - Алматы: Қазақстан.1987. - 96 б.
4. Бикенов А. Қазақтың материалдық мәдениеті: Астана: Фолиант, 2010. -192 б.
5. Адамқұлов Н.Ұлттық қолданбалы қолөнері. - Алматы, 2006. – 122 б.

УДК 911.3

Рамазанова Л.Е.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемысова,
г. Уральск, Казахстан*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ

Стремительное развитие информационных технологий за последние десятилетие породило рост использования технологии виртуальной реальности (VR) в разных отраслях экономики, в том числе и в образовании. В общем смысле виртуальная реальность является новым этапом визуализации. В виртуальном мире изображение становится частью пространства, и пользователь имеет возможность погрузиться в него [1]. Виртуальная реальность дополненная реальность стремительно проникает во все сферы человеческой жизни вследствие чего, наблюдается стремительный рост научных публикаций, посвящённых данным технологиям.

Виртуальная (virtualreality) и дополненная (augmentedreality) реальности – это одна из современных тенденции в педагогике [2]. Говоря об определении виртуальной реальности (VR) пользователь взаимодействует с созданным виртуальным миром, полностью погружаясь в него, а в дополненной реальности (AR) информация накладывается на физический объект. Исследований по данной технологии в Казахстане крайне мала, так как это в основном связано с высокой стоимостью инструментов виртуальной реальности, в частности шлема, очков, однако такая причина не только в вашей стране, но и в зарубежье [3].

В связи с глобальной ситуацией с COVID – 19, которая внесла свои коррективы на всю образовательную среду, начиная с освоения новых инструментов информационной образовательной платформы и онлайн образования изменили образовательную парадигму, которую В.В. Краевский в педагогике определил, как «парадом парадигм» не исключая параллельное существование различных парадигм, таких как: личносно – ориентированная, когнитивная, культурологическая, а сейчас в ряд этих педагогик можно включить и цифровую [4].

Идея о создании виртуальных миров и прототипа виртуального шлема впервые была выдвинута американским ученым Айвеном Сазерлендом в далёком 1966, а годами позже в 1984 году Джароном Ланье определяет термин «Виртуальная реальность» в программирование, понятие данного термина носит широкий характер начиная с работы в глобальной сети и разработкой 3-D информационных пространств, где главным инструментом является очки и виртуальные шлемы, CAVE программно – аппаратный комплекс виртуальной реальности, гироскопы и т.д. [5].

Виртуальная и дополненная реальности в образовательных целях применяется в качестве информационного пространства, где обучающийся имеют возможность выполнять групповые проекты, если говорить о студентах технических дисциплин, такое определение как BIM (BuildingInformationModeling) вплотную связано с работой в комнатах виртуальной реальности как CAVE (ComputerAddedVirtualEnvironment), где разрабатываются цифровые двойники [6], возможность посетить музеи мирового уровня, окунуться в разные исторические периоды доступно и для студентов исторического факультета при использовании технологии VR, разработкой интерактивных игр для освоения материала и обучающие курсы при помощи VR в своих практиках смогут использовать студенты педагогических факультетов, Varvara является виртуальной платформой для изучения иностранного языка, и тренажёром для освоения нового для студентов филологических факультетов. Технология виртуальной реальности позволяет пользователю попасть внутрь созданного цифрового пространства, а не наблюдать с экрана различных гаджетов. В совокупности технология VR выводит

новое образовательное пространство, где есть возможность обучаться и развивать свои навыки, дистанционно контактировать с преподавателями, доступ к виртуальным библиотекам, что актуально в период пандемии.

Рисунок 1 – Адаптировано с сайта <https://www.google.kz/search?q=Virtual+reality&source>

Стремительное развитие информационной технологии способствовало применению в образовании технологии виртуальной реальности. На данный момент рынок виртуальных приложений и проектов настолько расширился, в том числе и образовательных проектов. Рассмотрим несколько виртуальных лабораторий и проектов, которые могут быть полезны в учебном процессе [7].

Таблица 1 - Платформы виртуальной реальности в образовании

Название проекта	Область применения	Реализация
VARVARA	уникальный тренажёр, предлагающий современный подход к изучению иностранного языка и практики во время занятия используя разные ситуации	VR-шлем HTC Focus / Vive Pro / Vive Cosmos
VR ОБЖ	Обучение правилам дорожного движения пожарной, техносферной, антитеррористической безопасности.	VR-шлем HTC Vive / Vive Cosmos / Oculus Quest / HP Reverb / Samsung Odyssey
Varwin education	Ориентирован для школьников изучающих программирование и для будущих специалистов в области разработки виртуальных приложений	ПК VR / HTC Vive / Oculus Rift / Windows Mixed Reality / Stand Alone VR / HTC Vive Focus / Oculus Quest
РИА.Lab	Платформа дополненной и виртуальной реальности знакомит школьников с музеем исчезнувших картин и предлагает различные ситуационные сценарии	смартфон, кардборды
Our your minds	Приложение для групповой работы, облегчает работу преподавателя и используется смартфон в рабочих целях	iPhone SE, 6S и выше / iPad 2017 и выше / iPadpro 1, 2 и выше (ARKit)
BoxglassEducation	Содержит эксперименты в AR для уроков физики за восьмой класс.	смартфон
AR TUTOR	пособие разработанное с использованием технологией AR, образовательная платформа предназначенная для социальной адаптации детей с ментальными нарушениями	смартфон, планшет

На данный момент VR преимущественно используется в компьютерных играх, однако можно не сомневаться, что в следующие десятки лет могут заметно изменить и образовательный контент. Виртуальные уроки, связанные с развитием практических навыков изучения иностранных языках, формированием исторического мышления, глубоким восприятием литературных текстов и достижением традиционных и новых целей общего образования, будут более увлекательнее компьютерных игр [1].

Список литературы

1. Уваров А.Ю. Технологии Виртуальной Реальности В Образовании // Наука И Школа. - 2018. - № 4. - С. 108–117.
2. <https://k-opredeleniyu-ponyatiya-virtualnaya-realnost.pdf>.
3. Набокова Л.С. Outlooks of Applying Augmented and Virtual Reality Technologies in Higher Education // Профессиональное Образование В Современном Мире. - 2019. - Вып. 1841. - № 2. - С. 2710–2719.
4. Калинина С.Д. Цифровая педагогика : революционный сдвиг педагогической парадигмы или новое видение современной образовательной среды ? С. 32 - 36.
5. Martín-Gutiérrez J. et al. Virtual technologies trends in education // Eurasia J. Math. Sci. Technol. Educ. - 2017. - Vol. 13. - № 2. - P. 469–486.
6. Kozlenko T.A., Pridvishkin S.V. Bim and vr: development of a software module for the integration of building information modelling and virtual reality // Russ. Automob. Highw. Ind. J. - 2021. - Vol. 18. - № 4. - P. 440–449.
7. <https://vc.ru/education/227841-vr-i-ar-produkty-dlya-obrazovaniya-samyi-polnyy-obzor-rossiyskogo-rynka>.

ӘОЖ 378.1

Сакиева М.Г.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

МУҒАЛІМДЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына жолдауында: «Ата-аналар мен оқушылар алған білімінің және игерген машық-дағдысының сапалы және сұранысқа ие болуы үшін белгілі бір деңгейде жауапты екенін сезінуге тиіс. Сондықтан, олармен де үнемі әріптестік қатынас орната білу керек...», - деп атап көрсетті [1]. Бұл ретте бүгінгі тәрбие және дамыту әдістемелерін терең меңгерген мұғалім, көшбасшылық мәселелерінде білікті болу үшін кәсіби қызметінде педагогикалық ынтымақтастық дағдысын қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр.

Педагогикалық ынтымақтастық өткен ғасырда өте кең таралған педагогикалық технологиялардың бірі болып табылады. Сол дәуірдегі оқыту үдерісінде Н.К. Крупская, С.Т. Шацкий, В.А. Сухомлинский, А.С. Макаренко, К.Д. Ушинский, Н.П. Пирагов, Л.Н. Толстой және шетелдік Ж.Ж. Руссо, Я. Корчак, К. Роджерс, Э. Берн сияқты ғалымдардың еңбектерінде білім мен тәжірибенің өзара байланысын күшейту мақсатында қолданылатын әдістерге ерекше мән берілді. Аталған ғалымдар оқытуда бірлескен, ұжымдық іс-әрекеттің ынтымақтастық сипатын ашуды көздеді. XX ғасырдың 80-жылдары мектептегі оқыту үдерісінің жаңа әдістемесі қалыптасып, сабақ барысында ұжым ішіндегі ынтымақтастық, шығармашылық жұмыстарға барынша назар аударылды. Бұл кездегі педагогикалық ынтымақтастықты дамытуға В.Ф. Шаталов, Н.П. Гузик, Ш.А. Амонашвили (1996), И.П. Волков, И.Т. Гончарова, Н.Ы. Палтышев, Е.Н. Ильин, С.Н. Лысенкова, Б.П. Никитин, В.А. Караковский және т.б. атсалысты [2, 101-108 бб].

Педагогикалық ынтымақтастықтың негізгі міндеттерінің бірі білім беруді демократияландыру болды. Біртұтас технология ретінде педагогикалық ынтымақтастық әлі нақты үлгіде бекітілген жоқ, оның нормативтік құжаты жоқ. Оның идеялары заманауи педагогикалық технологияларға еніп, Қазақстан Республикасында білім мазмұнын жаңарту тұжырамдасының негізін құрады. Сондықтан, педагогикалық ынтымақтастықты жаңа педагогикалық ойлаудың іске асуы, озық идеялардың қайнар көзі болып табылатын және заманауи педагогикалық теехнологиялардың құрамына кіретін технологияның ерекше түрі және ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек.

Жаңартылған білім беру мазмұнында ынтымақтастық өзара түсіністікпен, бірлесіп әрекет етумен мұғалім мен оқушы, оқушы мен оқушы, мұғалім мен мұғалімнің бірлескен дамытушылық қызметі идеясы ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығымен (Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен өзгерістер енгізілген) бекітілген білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында: «білім берудің барлық деңгейлерінде ортақ болып табылатын және білім алушы тұлғасының мінез-құлқы мен қызметін ынталандыратын өмірлік тұрақты бағдарлы болуға арналған білім алушылардың бойында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды дарытуға бағытталған», - деп көрсетілген [3].

Стандартта берілген базалық құндылықтардың бірі – ынтымақтастық. Ынтымақтастық тұжырымдамасында оқушы оқу әрекетінің субъектісі ретінде көрсетіледі. Демек, бір үрдістің екі субъектісі бірге әрекет етуі керек, олардың ешқайсысы екіншісінен жоғары болмауы керек. Ұжым

шеңберінде мұғалімдер, әкімшілік және оқушылар ұйымдары арасында ынтымақтастық байланыстар орнатылады. Ынтымақтастық принципі мұғалімдердің және оқушылардың қоршаған әлеуметтік ортамен (ата-аналар, отбасылар, қоғамдық және т.б. ұйымдар) қарым-қатынасының түрлеріне таралады.

Осы талаптарды орындау үшін, ең алдымен ұжымның ішінде мұғалімдердің педагогикалық ынтымақтастығын қалыптастыру өзекті мәселе болып тұр. Әр мұғалім өздігінен емес бірін-бірі үйрету арқылы біріккен ұжымдық қызмет жағдайында білімдерін дамыту керек. Сондықтан педагогтың өз білімін жетілдіру үшін әріптестерімен қарым-қатынаста болуы өте қажет. Педагогикалық ынтымақтастық ортасын құру арқылы мұғалімдерге кез-келген уақытта өзінің әріптестерімен пікір алмасуға, тәжірибелерімен бөлісуге мүмкіндіктер болады.

Бәсекелестік жағдайында кез келген мектеп өмір сүруге, өзін сақтап қалуға, тұрақты позицияға және жетекші орынға ие болуға ұмтылады. Бұл ұмтылыстарды жүзеге асырудың негізі ұйымның ішкі дамуы және ең бастысы педагогикалық ұжымның қызмет субъектісі ретінде дамуы болып табылады.

Мектеп деңгейінде мұғалімнің білімі мен дамуына мүмкіндік болмаған кезде, жалпы жүйелі жақсартуды күту қиын. Мұғалімнің мүмкіндіктерін кеңейтуде мектеп ұйым ретінде емес, қоғамдастық ретінде жұмыс істегенде көбірек тиімді болады.

Педагогикалық ұжымның даму үрдісінде оның күйлерінің дәйекті түрде өзгеруі орын алады, уақыт бойынша бірізді әрекеттер жиынтығының жаңа күйге ауысуының белгілі бір бағыты жүзеге асырылады. Жалпы білім беру мекемесіндегі педагогикалық ұжымның дамуын эволюциялық өзгеріс ретінде түсінудің тұжырымдалған тәсілі, оның қайнар көзі дамушы топтың өзінде болып табылады, бізді «даму деңгейі» ұғымын енгізуге және оның негізгі мағынасын бекітуге міндеттейді.

Психологиялық – педагогикалық ғылымда қалыптасқан ұжымның даму деңгейлеріне деген бірқатар ғалымдардың көзқарасына сүйене отырып (Ш.А.Амонашвили, А.Г.Асмолов, Н.М.Боритко, Д.В.Григорьев, А.Н.Лутошкин, А.С.Макаренко, Р.С.Немов, П.В.Степнов, И.Ю.Шустова) ұйымдағы педагогикалық ұжым дамуының негізгі деңгейлерін төмендегідей көрсетуге болады: [4, с. 129].

I. *Ұйымдастырудың формальды деңгейі* (кейде *конгломерат* деп аталады). Әрбір жеке педагогты еңбек функциялары мен қажетті еңбек әрекеттерінің жиынтығын белгілей отырып, онымен еңбек шартын жасасу арқылы белгілі бір біліктілік деңгейімен жұмысқа алу; әрқайсысының қалыптасқан ұйымдық құрылымға, тұрақты жұмыс істейтін мұғалімдер құрамына кіруі. Педагогикалық ұжымды біріктіру жарияланған ортақ мақсат негізінде, топ арасындағы өндірістік қатынастар ұйымы басшысының шешімімен бекіту арқылы жүзеге асырылады және жеке өкілдер. Мұндай конгломерат мүшелерінің арасындағы қарым-қатынас стихиялы түрде, өзара немесе бір жақты жанашырлық (ұнатпау), сенім (сенімсіздік), жақындасу (бас тарту) әсерінен құрылады.

II. *Репродуктивті-функционалдық деңгейі*, үздіксіз формалды ұйым арқылы педагогикалық ұжымның қалыптасуын және қатарлас, өз бетінше топтарға бөлуді (ресми және бейресми) қайта өндіру, өзгерту немесе жаңа қызмет нормаларын дамыту үрдістерімен, топ өзін-өзі тану, мінез-құлық және қарым-қатынас стилі, тәрбиелік қарым-қатынастар мен әрекеттердің барлық қатысушыларымен ішкі байланыстар және т.б. Өз қызметін жүзеге асырудың бірдей құралдары мен әдістерін қолдану есебінен педагогикалық ұжым мүшелерінің арасында тереңірек тұлғааралық қарым-қатынастар, еркін іскерлік байланыс орнатылады. Жеке тұлғаға қойылатын талаптарды топ әлдеқашан ұсынып, оны орындауға қабылдайды, бұл ұйым жұмысындағы келісімді қамтамасыз етеді.

«Болу» терминіне жүгіну ұйымдағы педагогикалық ұжымдағы сапалық өзгерістердің негізін, оның бірлестік деңгейінен ынтымақтастық деңгейіне көтерілуін көрсетуге және ең бастысы, оның басқарылатын үрдіс ретіндегі мәнін көрсетуге мүмкіндік береді [5, 117 б.].

III. *Педагогикалық ұжымның саналы – репродуктивті немесе ынтымақтастығы деңгейі* оған педагогикалық ұжымның құрылымын, іс-әрекеттегі жеке-топтық өзара әрекеттестік қағидалары мен нормаларын бекітуді, ұйымның белгіленген тәртіппен тұрақты жұмыс істеуін көрсетеді. Қызметтің ағымдағы міндеттерін бірлесіп шешу бойынша іс-әрекеттерді үйлестіру тәжірибесі, жеке мұғалімдердің, барлық топтардың және жалпы ұйымның мүдделерін ескере отырып, шығармашылық үшін қолайлы моральдық-психологиялық ахуал мен атмосфера; ұйымдық-психологиялық тұрғыдан топ құру, бір-біріне эмпатия болып табылады. Жеке (ұжым өкілі) өзіне де, жалпы педагогикалық ұжымға да талаптар қою фактісі атап өтіледі.

IV. Жаңа сапаға (*автономияға*) көшу, жалпы білім беру мекемесінің ұжымына тән жалпы сапалар мен барлық ішкі құрылымдарда жоғары ішкі бірлігі бар педагогикалық ұжым ретінде сипатталады. Бұл шын мәнінде жалпы білім беру мекемесінің педагогикалық ұжымы деп айта аламыз, өйткені оның барлық мүшелерінің арасындағы қарым-қатынастар ортақ құндылықтармен, бірлесіп бөлінген қызметтегі ұмтылыстармен, оның мәні мен мазмұнымен, жеке-ортақ шынайы мақсаттардың композициясын қалыптастыруға дайындығымен және қабілетімен, қажет болған жағдайда өзара әрекеттестік пен қарым-қатынас құрылымын құрумен және өзгертумен шартталған.

Көрсетілген деңгейлер жиынтығы және олардың реттілігі жалпы білім беру ұйымындағы педагогикалық ұжымды жүйелі ұйымдастырудың идеалды үлгісі болып табылады, ол дамуды басқаруға, оның принциптеріне, әдістеріне, әдіснамасы мен пәндеріне қатысты шешімдер қабылдау үшін бағдар бола алады.

Әрбір деңгей – бұл бір кезеңде басталып, келесі кезеңде жалғасатын үрдіс. Өмірлік бағдардан сыртқы әлемге, көбінесе сырттан анықталатын, ішкі өмірге – өзін-өзі анықтайтын болмысқа, болжамды прогресс, ішкіге тірек, өзек ретіндегі үрдіс уақыт өте келе өзін-өзі өзектендіруге бейімделу тенденциясы ретінде көрінеді.

Ұйымның педагогикалық ұжымы оның дамуында тоқтап қалмайды, өйткені ол әрқашан тірі әлеуметтік организм болып қалады. Әртүрлі іскерлік және жеке қарым-қатынастарда құлдыраулар үнемі болып тұрады, ынтымақтастық пен шығармашылық үзіледі, қызмет мазмұнына деген көзқарас өзгереді, нақты тұлғалардың құрылымы мен ұстанымы қайта құрылады, сондықтан ұйымда өзара әрекеттесу мен біріктіруді үнемі сақтау керек.

Жалпы білім беру мекемесінің ұжымындағы ішкі бәсекелестік пен бақталастық факторының атап өтілген сындарлылығына қарамастан, олардың кері әсерін ескермеуге болмайды. Бұл әсер, көбінесе, мұғалім тұлғасының өзі үшін және оның беделі үшін жұмыс істеуге, білім беру бағдарламасының тұжырымдамасын еркін таңдау құқығын пайдалана отырып, шығармашылықта өзін барынша толық іске асыруға, үрдістерді ұйымдастыруға ынталандырумен байланысты оны жүзеге асырғаны үшін қоғам мойындауы мен ата-аналардың көзайымына ие болған мүдделер бірлестігінің немесе құрылымдық бөлімшенің табысты жетекшісі болуға ұмтылу болып табылады.

Педагогикалық ынтымақтастық құралы ретінде әріптестерімен шешімді бірлесіп жасауды, рефлексия жасай білуге, сындарлы кері байланыс беруге, сабақты зерттеуге үйренуі керек. Елімізде мұғалімдердің педагогикалық ынтымақтастығын қалыптастыруда елеулі жұмыстар атқаруда. 2012 жылы бастау алған үш деңгейлі біліктілікті арттыру курстарынан өткен мұғалімдер бірлесіп жұмыс істеуге дағдыланды. Қазіргі таңда білім беру үрдісінде Назарбаев зияткерлік мектептері енгізген «Іс-әрекетті зерттеу», «LessonStudy» тәжірибелерін мектепте өз тәжірибесіне енгізіп жүрген мұғалімдер кәсіби жетістікке жетіп жүр. Өйткені, шын мәнінде, осы аспектілердің барлығын қарастыратын болсақ, онда тек бір мұғалімнің іс-әрекетінде ғана емес, белгілі бір мәселе бойынша ғылыми-зерттеу іс-әрекетімен айналысатын ұстаздар ұжымының табысын көруге болады.

Сонымен қатар, ұйымдағы педагогикалық ұжымның дамуының логикасы оны әрбір жаңа деңгейде өзгерту кезінде тек ішкі мәселелерді шешуге немесе сыртқы проблемалық жағдайлармен жұмысты күшейтуге ғана емес, сонымен қатар диалектикалық шартты субъективті түрлендіруден тұрады. Үздіксіз дамудың процессуалдық сипатын және ұйымның педагогикалық ұжымның болу мүмкіндігін сақтау тәсілі педагогикалық қызметтің субъектісі ретінде. Осыған байланысты жалпы білім беретін мекеменің педагогикалық ұжымның дамуын басқару мәселесі бірінші орынға шығады.

Әдебиеттер тізімі

1. Тоқаев Қ. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. – 2022 жылғы Қазақстан халқына жолдауы. – Нұрсұлтан, 2022.
2. Мурзагулова М.Д. Ынтымақтастық педагогикасының студенттердің тұлғалық дамуындағы рөлі // Педагогикалық ғылымдар сериясы. - 2019. - № 3(60). - Б. 101-108.
3. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты.
4. Рихтер О.А. Болашақ мамандардың санасын жаңғырту және азаматтық құзыреттілігін қалыптастыру үдерісіндегі Қазақстан тарихы мұғалімінің рөлі // Педагогикалық ғылым және тәжірибе. – 2018. – № 3(21). – 129 б.
5. Сердюкова Е.Ф. Влияние индивидуального стиля деятельности учителя на успешность усвоения подростками учебного материала // Известия Чеченского государственного университета. – 2020. – № 4 (20). – 117 б.

ӘОЖ 373.2.01

Сапашева К.Х., Сатыбалдиева А.М.

*Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университет,
Орал қ., Қазақстан*

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қоғамымызда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен еліміздің білім беру саласының әлемдік білім кеңістігіне өтуі білім беру саласында, соның ішінде мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуға уақыт талабына сай өзгерістер енгізуді талап етіп отыр.

Қазіргі кезеңде білім, ғылым саласында жаңа технологиялар қаншалықты маңызды болса, мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеуде де жаңа технологиялар технологиялар ұғымы кеңінен қолданылатын ұғымдардың біріне айналды.

Мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту мәселесі мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болып отыр. Сондықтан мектепке дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеудің негізгі мақсаты – баланың жеке басының қалыптасуы мен дамуы болып отыр.

Жаңа заман баласы ертеңгі еліміздің болашағы. Жаңа заман баласын қалыптастырып, дамыту үшін, тұлғаның ішкі дүниесі мен оның қыр сырын анықтап, мүмкіншіліктері мен қабілетінің дамуына жағдай туғызу қажет. Әрине, ол үшін мектепке дейінгі білім беру мекемелерінде балалардың жеке басының қалыптасуы мен дамуында тәрбиешілердің жаңа технологияларды қолдана білу сауаттылығына да байланысты.

Жаңа технологияны қолдану негізінде келешек ұрпақтың еркін дамуына, жан-жақты білім алуына, белсенді, шығармашыл болуына жағдай жасау - қазіргі таңдағы әрбір педагогтың міндеті.

Қоғамдағы қазіргі даму кезеңінде мектепке дейінгі мекемелердегі білім беру жүйесінде оқыту, тәрбие беру үрдісін технологияландыру - басты мәселенің бірі. Осыған орай мектепке дейінгі мекемелердің тәжірибесіне оқыту мен тәрбиелеудің әр түрлі технологиялары жасалып енгізілуде.

Әрине мұндайда педагогикалық технологияларды оқу процесіне енгізудің ғылыми негізін жасаған ғалымдарды атап өтсек те болады. Олар: В.П.Беспалько, В.М.Монахов, В.М.Кларин, П.И.Третьков, И.П.Сенновский, Г.А.Монахова, М.А.Чошанов т.б. өз еңбектерінде қарастырып өткен.

Білім беру жүйесінде педагогикалық технологияны қолдану келешек ұрпақтың еркін дамуына, жан-жақты білім алуына, белсенді, шығармашыл болуына жағдай жасау әрбір педагогтың міндеті болып табылады. Білім беру жүйесінде қолданылып жүрген жаңа технологиялар: ынтымақтастық педагогикасы, білім беруді ізгілендіру, ойын арқылы оқыту, проблемалық оқыту, модульдік оқыту, тірек сигналдары арқылы оқыту, дамыта оқыту, түсіндіре басқарып оза оқыту, өздігінен оқыту, сын тұрғысынан ойлауды дамыту, оқытудың компьютерлік технологиясы, бағдарламалап оқыту, деңгейлеп оқыту т.б. Сонымен бірге соңғы кезде мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеуде жақсы жетістіктерге жетуге мүмкіндік беріп жүрген жаңа технологиялар: Фребель технологиясы, «Step by step» технологиясы, В.Воскобович технологиясын қолдану мүмкіндіктері жұмысымыздың өзектілігін айқындады [1].

Жаңашылдық білім беру саласының алдында тұрған жаңа міндеттерді сәтті орындаудың негізгі шарттарының бірі болып табылады. Олар оқу-тәрбие жұмыстарының тиімділігі мен өнімділігін арттыруға септігін тигізеді. Білім беру саласында жаңалықтар енгізбестен бұрын, қоғамдық еңбектің басқа салаларына сәтті түрде жаңалықтар енгізу қиынға әкеп соғады.

Өзгерістер өмірдің диалектикасы ретінде тек қана біздің заманға, біздің қоғамға және біздің өмірге тән нәрсе емес. Олар мәңгі адами қозғалыстың, яғни адамның жақсы өмір сүруіне, жаңа заман талабына сай шарттарға қол жеткізуіне деген күресі мен талпынысының көрінісіне айнала отырып, жалпы өмірдің диалектикасын суреттейді. Жуырда ғана мұндай өзгерістер өте баяу жүзеге асатын алайда, соңғы жылдардағы ғылым мен техниканың өзара тығыз байланысты дамуының нәтижесінде олар да қарқындылығын күшейте түсті.

Бүгінгі күні әр түрлі елдер үшін білім беру мен тәлім-тәрбиені дамыту бағытында ортақ қиыншылықтардың туындағанына қарамастан, олар бір-бірінен білім беру мәселелерін шешу жолдары, әдістері және мақсаттары тұрғысынан елеулі дәрежеде ерекшеленіп отырғаны анықталды. Мұндай айырмашылықтар адамның рөлі мен оны жетілдірудің маңызын (мінез-құлқының маңызын, жеке тұлғаны дамытудағы тәрбиенің рөлін), осыдан барып қоғамның жекелеген мәселелерін шешудегі, оның қажеттіліктерін қанағаттандырудағы және жалпы қоғамды дамытудағы білім беру жүйесінің міндеттерін әртүрлі түсінуден келіп шығады. Осыған байланысты, әртүрлі қоғамдық-саяси жүйелермен ерекшеленетін елдерде білім беру саласына жаңалықтар әртүрлі мақсаттармен, әртүрлі тәсілдермен және әртүрлі атаулармен енгізіледі де, олардан әртүрлі нәтижелер күтіледі. Әртүрлі елдердегі бірдей жаңалықтар әртүрлі қызметтерге ие болып, оларды қолдану нәтижелері де түрліше бағаланады.

Қазіргі кезеңде еліміздің білім беру ұйымдарында оқыту процесін ізгілендіру мақсатында көптеген жұмыстар жасалуда. Мектепке дейінгі білім беру жүйесін реформалаудың демократияландыру және ізгілендіру ұстанымдары оқыту мен тәрбиелеудің әдістемелік жүйесінің, яғни оқыту және тәрбиелеу мақсатының, мазмұнының, әдістерінің, формалары мен құралдарының біртұтас және жүйелілік өзгеруін көздейді. Осындай мазмұнды әдістемелік жаңартудың негізінде дәстүрлі «үйретуші» балабақшасының орнына шығармашылық пен жасампаздыққа негізделген жаңа мектепке дейінгі мекеме моделі өмірге енуі керек.

Білім мазмұнын қалыптастырудың осындай жаңа жолдарын қолдану нәтижесінде балаларды мектепке даярлауды интенсификациялау мен онтайландыруға әкелетін оқыту мазмұны мен әдістерінің үйлесімділігі артып, оқытудың тиімділігі күшейеді. Сондықтан да, балалардың ой-өрісін, ұлттық мәдениетін, ұлттық рух пен сана сезімін дамытып, алғыр тұлғаны қалыптастыруда мектепке дейінгі мекемелердің ұйымдастырылған оқу қызметінде жаңа технологияларды қолдану үлкен жетістіктерге жетелеуде [2].

Қоғамымыздағы өзгерістер мектепке дейінгі білім беру жүйесіне де елеулі жаңалықтар әкелді. Соңғы уақыттағы демократиялық жаңарулар тәрбиешілердің, педагогтардың және әдіскерлердің шығармашылық қызметіне заңды түрде еркіндік береді. Педагогтардың алдында мектепке дейінгі

мекемелердегі жаңа заманның мақсаттарымен сұраныстарына жауап беретін, жоғары деңгейде баланың жан-жақты дамуына әсер ететін технологияны таңдау міндеті тұр.

Осындай тарихи кезеңде адам мен мемлекеттің қарым-қатынасының мәні өзгереді. Нарықтық жағдайда ол жеке тұлғаның мүддесі мен қажеттілігінің өсуіне қызмет етуге бағытталды.

Әлемдік педагогикалық тәжірибеде «технология» ұғымының ену тарихына көз жіберсек, бұдан 15-20 жыл бұрын Отандық педагогикада технология ұғымы мүлдем дерлік қолданған жоқ. Жалпы, технология идеясы өте жаңа ұғым емес. Оқыту процесін технологияландыру туралы ойды осыдан 400 жыл бұрын Я.А.Коменский айтқан еді. Оның ойынша оқыту «техникалық» болуы қажет, яғни нені үйретсе де, нені оқытса да табыссыз болмауы керек. Білім берудегі кез-келген техниканың өзегі Я.А.Коменскийден кейінгі педагогикалық технология элементтерін Г.Песталоций еңбектерінен кездестіруге болады.

Ғылыми педагогикалық әдебиеттерді сараптау нәтижелері «новация» мен «инновация» ұғымдарын жеке-жеке қарастыру керектігін көрсетеді. Дегенмен, әдебиеттерде осы екі ұғымның әртүрлі анықтамалары кездеседі. Инновация ұғымының энциклопедияларда да, сөздіктерде де әртүрлі анықтамаларын кездестіруге болады.

Инновация ұғымы жалпы энциклопедияның жаңа басылымында «инновация, жаңалық, жаңару – техникалық және технологиялық жетістіктер мен ашылымдардың немесе жаңалықтардың іс жүзіндегі қолданысы» деген анықтама беріледі.

Ал, сөздікте «новация – бір нәрсенің ішінара жаңаруы, яғни қандайда бір бөлігінің, қасиетінің, байланысының өзгеруі» делінсе, «инновация – мүлдем жаңа нәрсе, жаңалық» ретінде есептеледі.

«Инновация» сөзі латын тіліндегі *in* (ішіне) *novus* (жаңа) сөздерінен құралып «жаңарту», «өзертту», «жаңашылдық», «жаңалық» деген мағынаны білдіреді. Яғни педагогика ғылымында жаңа әдістерді, тәсілдерді, құралдарды, бағдарламаларды пайдалану.

Кейбір ғалымдар инновациялардың анықтамасын берер кезде оның түрлеріне де ерекше тоқталып өтеді. Кейбіреулері білім берудің мақсаттары мен міндеттеріне негізделетін жаңалықтарды: материалдық және рухани, құрылымдық және технологиялық, негізгі, іргелі, стратегиялық жаңалықтар деп бөлсе; ал біреулері білім беру саласы мен ұйымдарындағы жаңалықтарды: жаһандық, жекелеген, ұйымдық және спонтандық, ірі және ұсақ, сырттан әкелінген, ішкі және сыртқы жаңалықтар деп бірнеше түрлерге бөледі.

Білім берудегі жаңалықтарды жіктеу барысында инновацияның адам қызметінің ең маңызды түрлерінің бірі екендігін ескеру керек. Бұл қызметті қатаң шектеуге және бөлшектеуге болмайды. Білім берудің барлық құрамдас бөліктері мен аспектілеріне жаңалық енгізу қиын, тіпті мүмкін емес болғанымен, оларды құрамдас бөлікке біріктіру одан сайын қиынға соғады. Сондықтан білім беру мазмұнындағы жаңалықтар міндетті түрде ұйыммен және тиісінше, жұмыс істеу әдістемесімен өзара ықпалдасып отырады.

Қазіргі уақытқа дейін ғылыми әдебиеттерде жаңа үдерісті мынадай кезеңдерге бөледі:

1) Идеяның немесе инновация тұжырымдамасының пайда болу кезеңі мұны шартты түрде, іргелі де қолданбалы ғылыми зеттеулердің нәтижесі болып табылатын жаңалықтың ашылу кезеңі деп атайды.

2) Ойлап табу кезеңі, яғни қандайда бір нысанға, материалдық немесе рухани өнім үлгіге айналған жаңалықты құру немесе ашу кезеңі.

3) Жаңалықты енгізу кезеңі, мұнда ойлап табылған жаңалық іс жүзінде қолданысқа еніп, қайта өңделеді және жаңалықтан тұрақты нәтиже алынады.

Бұдан кейін жаңалық өз бетінше өмір сүре бастайды да, жаңа үдеріс жаңалыққа деген алғырлық қалыптасқан жағдайда келесі кезеңге аяқ басады.

Жаңалықты пайдалану кезінде мынандай кезеңдер орын алады:

4) Жаңалықты тарату кезеңі, мұнда жаңалық кеңінен қолданысқа енгізіліп, жаңа салаларға кіреді.

5) Нақты бір салада жаңалықтың үстемдік ету кезеңі, мұнда жаңалық бұрынғы жаңашылдық қасиеттерін жоғалта бастайды да оны едәуір тиімді жаңалықпен ұтымды алмастыру үдерісі қарастырылады.

6) Жаңалықтың қолдану аясын қысқарту кезеңі, мұнда жаңалық жаңа өніммен алмастырылады [3].

Жаңа білім беру үдерісінің мән-маңызы, біздің пікірімізше, оның инновацияны бастау, жаңа өнімдер мен мәмілелерді дайындау, оларды нарықта сату және одан әрі қолданысқа енгізу жөніндегі мақсатты іс-әрекеттер тізбегін қамтығанынан көріуге болады.

Жаңа білім беру үдерістерін басқаруды кәсіби қалыптастырудың тиімділігін бағалау критерийлеріне жаңа білім беру үдерісінің шынайылығы, жүзеге асырылғыштығы (ресурстық қамтамасыз етілу деңгейі), инструменталдылығы (басқарылғыштығы), жаңа деңгейі, гуманитарлығы, өңделгендігі және таралу мүмкіндігі жатады.

Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде инновациялардың төмендегідей түрлерін бөліп көрсетеді: білім беру мазмұнындағы инновациялар, оқыту технологиясындағы инновациялар, білім беру жүйесінің тәрбиелеу функциясы саласындағы инновациялар, педагогикалық құралдар жүйесіндегі инновациялар.

Көп жылдар бойы білім беру жүйелерінің дамуы экзогенді (жүйеге сырттай қатысты) факторлармен анықталып келеді. Мұның өзі осы дамудың қажетті жағдайын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының ғылыми әлеуеті көптеген бағыттары бойынша әлемдік деңгейге сәйкес келеді. Сондықтан ол білім берудегі жаңа саланы дамытуға негіз бола алады деп нақты айтамыз.

«Білім беру»- оқыту нәтижесі. Тура мағынасында ол оқып-үйретілетін пән туралы түсініктің, ұғымның қалыптасуын білдіреді. *Білім беру* деп табиғат пен қоғам жайындағы ғылымда жинақталған білім, білік, дағды жүйесін жеке тұлғаның меңгеруін және оны өмірде тиімді етіп қолдана білуін айтады.

Технология деп әдетте алдын - ала берілген қасиеттерге не материал алу мақсатында бастапқы материалды қайта өңдеу үрдісін айтады. Көптеген ғалым-педагогтар кез-келген әрекет технология болады, не болмаса өнер болады деп атап өтеді. Өнер интуицияға негізделсе, ал технологияғылымға негізделеді. Технология деген сөздің өзі грек тілінен туындап, «*tache*» - өнер, шеберлік, «*logos*» - ғылым,заң дегенді білдіреді.

Сонымен біз «инновация», «білім беру», «технология» ұғымдарының мәнін ашып көрсете отырып, өз тұрғымыздан осы үш ұғымның бірлігінде «жаңа білім беру технологияларына білім, білік, дағды жүйесін жеке тұлғаның меңгеруін және оны өмірде тиімді етіп қолдана білуін қамтамасыз ететін арнайы жобаланған, әзірленген жаңа енгізілімдерді оқу үрдісінде іске асыру біліктерінің жүйелі жиынтығы» деген анықтама бердік.

Сондай-ақ «инновация» ұғымын анықтайтын нақтылы анықтама әлі де толық жасалмағандықтан, біз өз зерттеу жұмысымызда Ш.Таубаева және Қ.Құдайбергенова берген анықтамаға сүйенгенді жөн көрдік, яғни «инновация» - бұл нақты қойылған мақсатқа ойға алынған жаңа нәтиже. Нақты мақсат дегеніміз не? Нақты мақсатқа қандай әдіс-тәсілдердің көмегімен жетуге болады? Оқу мақсатының жүйесінде берілген мақсаттың негізгі категорияларын пайдалана отырып, педагог өз еңбектерінің нәтижесі туралы ақпарат алуға мүмкіндік алады. Демек мақсат пен нәтиже – жаңалыққа бет бұрудың кілті.

Жаңа үдерістің негізі – жаңалықтарды қалыптастыру, қолданылу, жүзеге асырудың тұтастық қызметі. Кез-келген жаңа әдіс жекелік, сондай-ақ уақытша жоспарға жатады. Бұл яғни, бір тәрбиеші үшін табылған жаңа әдіс, жаңалық болса басқа тәрбиеші үшін өтілген материал тәрізді [4].

Жаңа мәселелермен айналысып жүрген бірқатар ғалымдардың еңбектерін, жазған анықтамаларын қарастырып, талдай келе біз бұл ұғымның түп-төркінін белгілі уақыт арасында жаңашыл идеяны қайта қарау, жаңалау деп айтқанды жөн көрдік. Сәл ертерек кездің өзінде белгілі қолданылып жүрген идеялар жаңа бағытта ұсынылса, мұның өзі инновациялы деп аталған. Осыларды негізге ала отырып, инновацияны «жаңалық», «жаңа әдіс», «өзгеріс», «әдістеме», «жаңашылдық», ал жаңа үдерісіті «жаңа әдістеме құралы» деп ұғатын боламыз.

Кез-келген технология адамның психикалық дамуын анықтайтын деректер, алғашқы себептер туралы түсініктерден пайда болады. Дамудың жетекші факторына байланысты технологияларды төмендегінше бөлуге болады.

- психиканың дамуы биологиялық тұқым қуалау арқылы анықталады деп қарастыратын – биогендік технологиялар;

- жеке тұлғаның қалыптасуы адамның әлеуметтік тәжірибесіне, оқып үйрену нәтижесіне байланысты деп қарастыратын – социогендік технологиялар;

- даму нәтижесі адамның өзіне, тәжірибесіне, өзін-өзі психологиялық жағынан жетілдіруіне байланысты анықталады дегенді жақтайтын - психогендік технологиялар;

- жеке тұлға және оның қасиеттерін материя емес деп ұғындыратын - идеалистік технология;

Жаңа технологияны оқып үйренудегі әрекет түрлерінің психологиялық аспектілері:

- Заттық (материалданған әрекет)

- Дауыстап сөйлеу

- Іштей сөйлеу

- Үйреншікті әрекет кезеңі.

Инновация білім деңгейінің көтерлуіне жағдай туғызады. Кейінгі кезеңдегі ғалымдар өз зерттеулерінде оқу-тәрбие ісіне жаңалықтарды енгізіп, тарату мәселесін қарастырады. Н.Апатов, М.Поташкин, В.Я.Ляудис т.б. ғалымдар тәрбиешінің жаңалыққа қабілеттілігіне ерекше көңіл бөлді. Авторлардың көбі жаңа инновацияның негізгі міндеті енгізіліп отырған жаңалықтарды топтау, жіктеу деп санайды. Ол үшін ең бастысы – мектепке дейінгі мекеме жұмысын дамытудың аймағын қарастыру керек. Енгізіліп отырған жаңа әдістеменің ерекше жағын көре білу, түсіне білу және оның басқа әдістемелермен қандай байланыста екенін білу керек. Сонымен, тәрбиешінің жаңа әрекетке көшуі бірден-бір көкейкесті мәселе деп есептейміз. Білімнің ағартушылық жүйесінде педагог субъект динамикалық үдерісі тәрбиешіден шығармашылықты, жаңа әрекетті талап етеді. Мұндай талап етушілікте, тәрбиешінің дәстүрлі деңгейі, қазіргі мектепке дейінгі мекеме, қоғам қажет ететін шығармашыл, жаңашыл - тәрбиеші педагог арасында қарама-қайшылық туындайды.

Қазіргі кездегі педагогикалық инновация білім беру жүйесіндегі жаңалықтарды топтастырады.

Мемлекеттік білім стандарты деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияны ендіруді міндеттейді. Ал жаңа педагогикалық технологияның түрі, қолдану ерекшелігі, одан туындайтын білгір мәселелер бүгінгі таңда әлі нақтыланып белгілі бір жүйеге түспеген дүние [5].

Әдебиеттер тізімі

1. Нағымжанова Қ.М. Инновациялы-креативті технологиялар. - Өскемен, 2005. - 215 б.
2. Мұқаметқали М. Мұғалімдерді кәсіби педагогикалық жаңа іс-әрекетке даярлау жолдары - Өскемен, 2004. - 23 б.
3. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - 2001. -265 с.
4. Таубаева Ш.Т., Лактионова С.Н. Педагогическая инноватика как теория и практика нововведений в системе образования – Алматы «Ғылым», 2001. – 56 с.
5. Ажмурат С.А. Современные технологии воспитания. – Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2004. – 14 с.

ӘОЖ 159.9:61

Мақсотова Т.Т.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ӘСЕРІ

Мың ғасыр өтсе де ұстаздың аты және «ұстаз» деген ұғым өлген жоқ. Өйткені қай дәуір болмасын, ол қоғамға ұстаздың еңбегі керек-ақ. Тіпті зәру. Әр таңның атысы мен әр күннің батысы өзінің емес, шәкірттерінің қамы үшін қамығып жүретін әрбір ұстаз атаулы жандардың еңбегін ұлы демей не дейміз?

Университет оқытушыларына қойылатын талаптың, олардың кәсіби іс-әрекетінен күтілетін нәтиже мазмұнының күрделі екендігі ешкімге құпия емес. Көп жағдайда күнделікті кәсіби қызметін атқару барысында оқытушы өзі жайлы, тіпті, сыр бермегенге дейін денсаулығы жайлы да ұмытады. «Жақсы» ұстаз үшін шәкірттің оқу жетістігі, шығармашылық табысы бірінші кезекке шығады. Бірақта, күнделікті стрессогенді факторлар оқытушылардың дене және психологиялық саулығына кері әсерін тигізбей қоймайды. Көзге көріне бермейтін, бірақ адамның алдына қойған мақсатына, көздеген мүддесіне жетуге кері әсерін тигізетін «психологиялық денсаулық» түсінігіне тереңнен тоқталсам.

Денсаулық - зор байлық. Адам барында бағалай білмейтін екі құндылық бар екен. Оның бірі уақыт болса, екіншісі - денсаулық. Шыны керек, көбіміз денсаулықтың қадірін біле бермейміз. "Қолда барда алтынның қадірі жоқ" демекші, денсаулықты барында бағалай білмеген адамдар басына дерт салмақ салғанда ғана денсаулықтың, өмірдің құнын ұғынады. Сондықтан әуел бастан бардың бағасын білудің маңызы зор.

Денсаулық - адам өмірінің тірегі. Онсыз емін-еркін өмір сүре алмайсың. Денсаулығы сыр берген адамның шаттанып күліп, қуанып өмір сүре алмасы анық. Қарттарымыздың әрдайым өзімізді күтіп жүру керек екенін ескертіп отыруы да олар өткерген өмір тәжірибесінен, келмеске кетіп бара жатқан денсаулықтың баға жетпес құнын білгендіктен, өз басынан өткенді тұшынып, түйсіне білгендіктен болар. ал жастардың жастықтың отымен жүріп ысты-суықты елемей, артынан дерт жабыстыратыны да біздің денсаулықтың қадірін барынша ұғына алмағанымыздан деп білемін. Сол себепті балаларға бала күнінен денсаулықтың маңызы мен өзін-өзі күтінуді үйрету керек.

Психикалық денсаулық – Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының анықтамасына сәйкес, бұл адам өзінің әлеуетін жүзеге асыра алатын, әдеттегі өмірлік стрессті жеңе алатын, өнімді және жемісті жұмыс істейтін және өз қоғамдастығының өміріне үлес қосатын әл-ауқат жағдайы.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы мазмұнын ашып, психикалық денсаулық ұғымы келесі мәселелерге назар аударады:

Психикалық денсаулық – бұл психикалық бұзылулардың болмауы ғана емес.

Психикалық денсаулық – денсаулықтың ажырамас бөлігі болып табылады шынында да, психикалық денсаулықсыз денсаулық жоқ.

Психикалық денсаулық бірқатар әлеуметтік-экономикалық, биологиялық және қоршаған ортаға қатысты факторлармен анықталады [1, 124 б.].

Адамның өмірінің әр сәтіндегі психикалық денсаулығының деңгейі көптеген әлеуметтік, психологиялық және биологиялық факторлармен анықталады. Психикалық денсаулығының нашарлауы тез әлеуметтік өзгерістермен, жұмыстағы стресстік жағдайлармен, әлеуметтік иеліктен шығарумен, психикалық және физикалық зорлық-зомбылық тәуекелдерімен байланысты, қоршаған ақпараттық орта.

Психикалық саулық мәселесін көптеген ғалым-философтар (В.Е.Давидович, В.М.Розин, И.Н.Смирнов, К.С.Хруцкий және тағы басқалар), валеологтар (Р.И.Айзман, Г.Л.Апанасенко, И.Н.Гурвич, В.П.Куликов және тағы басқалар), психологтар (А.А.Ананьев, И.В.Дубровина, И.В.Ежов, А.Маслоу,

Ю.И.Мельник, К.Роджерс, В.Франкл және тағы басқалар) зерттеулерлерінде қарастырған. Қазіргі психологиялық әдебиеттерге талдау жасағанда көптеген зерттеушілер денсаулықтың психологиялық аспектілерін «психикалық денсаулық» (Л.М.Митина), «рухани денсаулық» (Ю.А.Кореляков), «жанның саулығы» (О.И.Даниленко) деп атаған [2, 157 б.].

Психологиялық денсаулық – ағымдық өмірге қажетті барлық психикалық құрылымдардың оңтайлы жұмысы. Психологиялық денсаулық тек рухани ғана емес, сонымен қатар адамның жеке денсаулығы да. Бұл психикалық денсаулық жеке адаммен біріктірілгенде, бұл адам барлық жеңіл және классикалық және сол уақытта жеке өсу мен осындай өсімге дайын. Психологиялық жағынан сау адам – бұл зияткерлік, ынтымақтастыққа ашық, өмір соққыларынан қорғалған және өмірлік қиындықтарды жеңу үшін қажетті құралдармен қаруланған [3, 88 б.].

Оқытушылардың психологиялық саулығы мәселесін қарастырғанда алдыңғы қатарға мотивация, одан кейін оқу деңгейі, жеке тұлғаның бағыттылығы, уақыт тұрады. Егер адам өз мамандығын кездейсоқ таңдамай, саналы түрде келсе және педагогикалық іс-әрекет оның алдыңғы қатардағы іс-әрекетіне айналса, онда оның кәсіби тәжірибесінің қалыптасуы кәсіби өзін-өзі дамыту түрінде жүзеге асады. Білім берудің қандай ең жетілген, дамыған жүйесі де мамандарды еш қиындықсыз, қайшылықсыз дамыта алмайды. Сондықтан оқытушының еңбек жолындағы алғашқы жылдар таңдаудың дұрыстығын тексеріп, жас маманның кәсіби шеберлігін шындай бастауға арналады. Өз еркімен педагогикалық іс-әрекетке араласуының алғашқы кезеңінде жас маман теориялық білімін әр түрлі жағдайларда қалай пайдалануды білмесе, өзінің сәтсіздіктерінің себептерін де түсіне алмайды. Бұған қоса оның бұл әдістерді пайдаланудан бас тартуы да және тәжірибелі мамандардан үйренуі де мүмкін.

Оқытушының өз мамандығын меңгерудегі қиындықтары, кәсібиленуінің дамуы оның дене және психологиялық саулығының төмендеу себептері болып саналады. Кәсіби бейімделу қиындықтарының соңы түрлі жағдайларға ұласады. Көп жағдайда мұғалімнің өзіне, балаларға, мемлекетке шығын әкеледі. Кәсіби міндеттерді жүзеге асыра алмаған мұғалім стресске ұшырайды, денсаулығы нашарлайды. Кәсіби міндеттерді шешудегі кездесетін қиындықтар студенттерге де кері әсерін тигізеді. Оқу материалын меңгермеген студенттер шет ел профессорлар көмегіне жүгінеді, аудиторияда дәріс, практикалық сабақ барысында жағымсыз эмоцияны бастарынан кешіреді. А.А.Реанның эксперименталды зерттеуінде мұғалім өз іс-әрекетінде қаншалықты қиындықты басынан кешірсе, соншалықты деңгейде оқушының жауапкершілігі төмендейтіні бақыланған [4, 65 б.]. Мұны мұғалімнің психологиялық қорғанысы деп интерпретация жасауға болады. Мұғалім өзінің қиындығының себебін студенттерден іздейді. Сөздік қорларында «жауапсыз тұлғалар» және т.б. сөздер пайда болады. Көп жағдайда мұндай мәселенің шиеленісуі жұмыстан шығуға әкеледі.

Әр оқытушылар өзінің психологиялық саулығына үнемі көңіл бөліп жүруі керек. Денсаулықты сақтау үшін қандай күш жұмсалса, психологиялық саулықты сақтау үшін де дәл солай тырысу қажет.

Психикалық денсаулықты жақсарту ережелері:

1. Дұрыс тамақтану. Тамақтану – психикаға әсер ететін физикалық денсаулықтың негізі. Азық-түліктің шамадан тыс саны, көп мөлшерде қант, май өнімдері, сондай-ақ денеде гормоналды бұзылулар психикалық жағдайға айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Қалқанша безінің патологиясы мен оның гормондарын алмастыру, репродуктивтік аурулар, жүрек ауруы және т.б. сияқты эмоционалдық тұрақсыздықты тудыратын бірқатар аурулар бар және бұл жағдайда тыныштық пен өз ойларыңызды және мінез-құлқыңызды бір деңгейде ұстау өте қиын.

2. Физикалық белсенділік. Бұл «ойнау» қабілеті ғана емес, денсаулыққа жағымды әсер етеді. Толыққанды жаттығу сізге денені қанықтыруға мүмкіндік береді, ал ең бастысы, мидың оттегі бар, «бақыт» гормондарын босатуға, қажетті сәтті реттеуге және депрессияны жоюға мүмкіндік береді.

3. Өзін-өзі түсінуге деген талпыныс. Бұл бірнеше процесті құрайтын маңызды компонент: – өзінің күшті және әлсіз жақтарын қабылдау – өзіне ұнайтын және ұнатпайтын нәрсені ашық тану; – сіздің эмоцияларыңызды бақылауды үйрену – бұл олардың пайда болу себептерін түсінуге маңызды; – жасырын таланттарды анықтау және белгілі бір тапсырмаларды шешу үшін әлеует – бұл үшін өзіңізді қызықты нәрсе жасап, бірнеше салада әрекет етуді бастау маңызды.

4. Тәуелділікті жеңу. Ең алдымен, физикалық темекі шегу, алкогольді өнімдерді пайдалану, тіпті кейбір жағдайларда «автоматизм» – сау адамның өмірінде орын алмайтын қажетсіз заттар деп айтуға болады. Бұл жерде әсіресе тәуелділік тұрақты және анық болған жағдайда маманның көмегі арқылы мұқият әрекет ету қажет. Психологиялық тәуелділік-күрделі байланыстар болып табылады, сондай-ақ олар сараптамалық араласуды қажет етеді. Әдетте, олар басқа адаммен ауыр қарым-қатынаста болады.

5. Стресске төзімділік. Стресті басқару – бұл өзін-өзі бақылау және эмоционалдық көріністерді үйренудің бір бөлігі, дегенмен ол бөлек санатқа бөлінеді, себебі ол релаксация әдістеріне үйретуді қамтиды. Егер адам қандай да бір эмоцияны тудырып және оны басқара алмаса, ол ешқандай пайда бермейді. Ол жағымсыз факторларға тиімді түрде қарсы тұра алады, бұл табысқа жетудің кілті [5, 92 б.].

Жоғарыда көрсетілген іс-әрекеттер қарапайым болып көрінгенімен, психологиялық саулықты сақтауға зор мүмкіндік тудырады. Күрделі мәселелердің туындауына қарапайым ғана әрекет түрткі болуы әбден мүмкін.

Сонымен қатар, мұғалім – болашақтың білім нәрін себушісі. Бүгінгі қоғамда мұғалім беделін көтеру басты мақсаттардың бірі болып отыр. Қазіргі кейбір ата - ана көзқарасымен қарасақ, мұғалім ақша жинаушы, сабағын дұрыс оқытпайтын, баласы тентек болып бір нәрсе бүлдірсе де соған мұғалімді кінәлайтын болып алдық. Осындай жат қылықтарды мектеп өмірінен аластау үшін мұғалімнің ерен еңбегі мен төзімділігі, сауаттылығы, еңбексүйгіштігі, мықты ұстанымы керек. Сонда ғана біз мұғалім беделін көтере аламыз деп ойлаймын.

Мақаламды қорытындылай келе, денсаулық – адам өміріндегі ең басты қажеттілік, бой тазалығы, дертті бойға дарытпау, яғни ағзасының дұрыс және қалыпты жұмыс жасауы, әрі сыртқы ортамен динамикалық тепе-теңдікке келіп, барлық мүшелер жүйелерінің қарым-қатынасы гармониялық түрде болуы, организмнің өзін-өзі басқара білуі.

Әдебиеттер тізімі

1. Ананьев В.А. Основы психологии здоровья // – СПб.: Речь, 2006. – С. 385.
2. Психология здоровья: учебник для вузов // Под ред. С.Никифорова. - СПб.: Питер, 2006. – С. 253.
3. Г.Қ.Белгібаева, С.А.Кенесбекова, М.Н.Нусипова, А.Базар. КарМУ жаршысы, – Қарағанды, 2016. – 88 б.
4. Хусаинова Р.М. Психология человека: краткий конспект лекций // Казань: КФУ, 2014. - С. 78.
5. Ахтаева Н.С. Психологическая служба в школе: учеб. пособие // Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2011. – 120 б.

ӘОЖ 371.12

Тулегенова Б.Н.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Педагогика ғылымының даму және қалыптасу тарихына көз салсақ қазақ педагогикасында гуманистік сипатта білім және тәрбие беру мәселелері ерте уақыттан бастап-ақ зерттеу нысанына айналғанын байқаймыз. Жас ұрпақтың тәлім-тәрбие жүйесіндегі ізгіліктік тәрбие мәселесі оқу-тәрбие мазмұнын гуманитарландыру арқылы жүзеге асырылатындығы елімізде ХІХ ғасырдың екінші жартысынан бастап қазақ ағартушыларының еңбектерінде атап көрсетілген болатын. Онда адамгершілік тәрбиесінің ізгіліктік компоненттерінің жас ұрпақтың гуманистік көзқарасын қалыптастыру потенциалының жоғары екендігін және қазіргі уақытта Қазақстанда көптеген педагог-ғалымдардың оқу-тәрбие процесін гуманитарландыруда адамгершілік тәрбиесінің теориялық базасын күшейтумен айналысып жатқандығына ерекше назар аударылған еді. Бұл зерттеулерде болашақ педагог мамандардың құндылық бағдарды қалыптастыруда еліміздегі құндылық бағдарды қалыптастыру теориясы мен мазмұнының дамуына жан-жақты талдау жасамай нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі төмен деп саналғаны айқындалды.

Жеке адамның құндылық бағдары – бұл жеке адамның белгілі бір әлеуметтік құндылықтарды мақсат етіп ұстауы, яғни әлеуметтік құндылықтардың белгілі бір тобына деген қарым-қатынасы. Мысалы: құндылықтар еңбек, оқу, қоғамдық жұмыс, жанұя, еңбек ақы, т.с.с. болып келуі ықтимал.

Құндылық бағдар мәселесі маркстік құндылықтар теориясы жайлы еңбектерде зерттеліп, қайтадан өңделуде. Себебі, жеке адамның дамуы, өмірдегі оның беталысы, мінез-құлық, әдет-дағдысы, мәдениет пен өмірдегі құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған. 60-70 жылдары құндылық бағдар мәселесін В.П.Тугаринов пен О.Г.Дробницкийлер зерттеді.

Құндылықтардың табиғатының күрделілігінен олардың әртүрлі топтамасы пайда болды.

В.П.Тугаринов құндылықтардың екі тобын бөліп қарастырды:

- өмірдің құндылықтары - өмір, денсаулық, өмірдегі қуаныш, адамдармен қарым-қатынас, т.б.;
- мәдени құндылықтар – материалдық (техника, баспана, тамақ, киім, т.б.);
- әлеуметтік саяси (қоғамдық тәртіп, қоршаған әлем, қауіпсіздік, бостандық, еркіндік, адамгершілік);
- рухани құндылықтар (білім, ғылым, өнер) [1].

Осы тұрғыда құндылық бағдарды қалыптастыру адамгершілік тәрбиесінің нәтижелі көрсеткіші ретінде қабылдануы тиістігі, тек адамгершілік тәрбиесінің теориялық және эмпирикалық мазмұнын талдау, қорытындылау арқылы құндылық бағдардың құрылымдық мазмұнын айқындау мүмкін болады деп саналады. Осы ұстаным негізінде жеке адамның құндылық бағдарды қалыптастыруды ұйымдастыру мазмұны мен әдістемесін дайындау міндеті анықталып, аталған міндетті жүзеге асыру үшін қазақ

этнопедагогикасының тәлім-тәрбиелік жүйесіне тарихи-педагогикалық зерттеу ұйымдастырып, олардың жас ұрпақтың құндылық бағдарын қалыптастыруда алатын орны ерекше.

Осыған байланысты, тәрбиеленуші мен сыртқы әлем арасындағы шынайы қарым-қатынастар жүйесінен педагогикалық заңдылықтар сипатына ие болатын объективті себеп-салдарларын айқындап, атап өтуге тиістіміз деп санаймыз. Бұл орайда жалпы педагогикалық процестегі тәрбие қызметі мен даму заңдылықтары арасынан бастысын жеке атап көрсету қажет, ол - жеке тұлға дамуына бағытталған бағдар. Жеке тұлғаның жалпы мәдени, әлеуметтік-адамгершілік және кәсіби дамуы неғұрлым өзара үйлесімді болса, адам мәдени-гуманистік қызметін жүзеге асыру барысында соғұрлым еркін және шығармашыл болмақ. Бұл заңдылықтан білімнің құндылық метақағидалары жүйесіндегі жетекші қағида - жеке тұлғаның үздіксіз жалпы және кәсіби дамуы қағидасы келіп туындайды. Оның жетекші болу себебі, басқа қағидалардың негізінде де осы заңдылық жатады және олар осы жетекші қағиданың жүзеге асырылуының ішкі және сыртқы жағдайларын жасай келе, оғаы бағынышты болады. Дәл осы тұрғыдан алғанда, білім беруді жеке тұлғаның үйлесімді дамуының басты шарты болып қарастырылады. Тәрбие болу үшін, Л.С.Выготскийдің айтуы бойынша, ол "дамудың жақын аймағына" бағытталу керек. Бұл бағыт кез-келген жас кезеңінде жеке тұлғаның дамуы үшін міндетті түрде жан-жақты емес, бірақ міндетті түрде объективті қажетті қасиеттермен қамтамасыз ететін білім беру мақсаттарын қоюды талап етсді. Бүгінгі таңда адамға тек негізгі кәсіби білім беріп қана қоймай, жалпы адамзат мәдениетін игертуге, осының негізінде, жағымды субъективті (жеке тұлға қажеттіліктері) және білім берудің материалдық базасы мен кадрлар мүмкіншілігімен байланысты объективті жағдайларды ескере отырып, жеке тұлғаның барлық жағынан дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік бар. Яғни, жағымды субъективті қасиеттері – құндылық бағдардың рухани заңдылықтарын қажетсінуі, оларды пайдалы әрекеттерде қолдану және соның нәтижесінде гуманды әрекеттерді таңдау мүмкіндіктері дамиды. Таңдау мен талғам әрекеттері даралық қасиеттерге ие болғандықтан оларда құндылық бағдардың "тұлғалық -даралық" сапалары қалыптасады. Осыған сәйкес, тұлғалық-бағдарлаушы көзқарастардың жүйесі ретінде, әлемдік құрылымның өзіндік үлгідегі болмысы болып табылады. Ол адамға бағытталған кең түрдегі әлеуметтік бағдарлама сипатына ие бола алады, бірақ тәрбиелене алмайды. Сондықтан оның ізгіліктік бағытталуы негізінде ғана ортаның сапалық тәрбиеленуі жүзеге асады. Бұл тұрғыда «құндылық бағдар» адамдардың бір-біріне, қоғамға, табиғатқа, өзіне қарым-қатынасын бейнелейтін, тұлғалық қасиеттері кешенінің дамуын көрсететін сипаттама ретінде беріледі. Сол себепті ізгіліктік бағыттылық құндылық бағдар құрылымдық мазмұнын анықтаушы басты элемент болып саналады [2].

Екінші назар аударатын мәселе - жеке тұлғаның құндылық бағдар қалыптастыру гуманистік тәрбие жүйесінің бағыттаушы нәтижесі ретінде ізгіліктік ұмтылыстардың өзара әрекеттесуіне тәуелді болатынын, яғни жеке адам психикасының ерекшеліктерін ескеруді қажет ететінін көрсету.

Гуманистік тәрбие құндылық бағдарды жалпы адамзаттық құндылықтарының әлеуметтік ұйымдастырылған интериоризация процесі ретінде қарастырылады. Гуманистік тәрбие айтарлықтай дәрежеде кәсіби-этикалық өзара жауапкершілік метақағидасының жүзеге асырылуымен де байланысты болғандықтан жеке тұлғаны көзқарасы мен рухани дүниетанымына ықпал етеді. Мұның негізінде жатқан заңдылыққа сәйкес педагогикалық процесс қатысушыларының адамдардың тағдырына, қоғамның болашағына деген жауапкершілікті өз мойындарына алуға дайындығы олардың гуманистік өмір салтын ұстанып, педагогикалық этика нормаларын сақтайтындарын көрсетеді. Бұл қағида жеке тұлға педагогикалық процесте қалыптасқан жағдайлар ағысына көніп кете бермей, керісінше бұл жағдайларды өзі жасап, өз стратегиясын алға тартып, саналы және жоспарлы түрде өзін-өзі кемелдендіре алатындай іште орныққан белсенділікті талап етеді.

А.Н.Леонтьевтің пікірі бойынша, тұлға – бұл адам өмірінің қоғамда туылуының ерекше түрінің психологиялық тұрғыда құрылуы. Әртүрлі іс-әрекеттің бірлесе бағынуы, онтогенезде тұлғаның қалыптасуының негізін құрайды. Тұлғаның жүйелі қасиет ретінде пайда болуы, индивид басқа индивидтермен біріккен іс – әрекетінде, ақиқатты өзгертіп соның арқасында өзін де өзгертіп, тұлға дәрежесіне жетеді. Сонымен қатар, тұлға белсенділігімен сипатталады, яғни субъект өз шектеуінен тыс шығу ынталығымен, өз іс-әрекеттерінің саласын кеңейтуімен талап қойылған жағдайлардың шегінен тыс әрекет жасаумен (мотивация, жетістік, қауіп-қатерге тәуекел ету) сипатталады. Индивидтің тұлғасы бағыттылықпен бейнеленеді, яғни үстем болып табылатын адамның қажетті көрініс беретін мотивтер-қызығушылықтар, сенімдер, көзқарас және т.б. жүйелермен бейнеленеді. А.Н.Леонтьев өзіндік сана – сезімді «өзін қоғамдық қарым – қатынастар жүйесінде мойындау», - деп қарастырады. Автордың тұжырымдаған көзқарасы бойынша өзіндік сана – сезім ерекше жағынан көрінеді, бұл кез – келген өзіндік таным, өзіндік сипаттама бола бермейді. Тұлғаның өзіндік сана – сезімі оның психологиялық мағынасын құрайтын негізге және оның іс – әрекеттерді өзінше тасымалдау амалына бағытталады.

И.П.Божович және оның әріптестері түрлі жас шамасындағы балалар тұлғасын қалыптастырудың қозғаушы күштерін қарастырады. Бірінші кезеңде оқушының оқу іс – әрекетімен тығыз байланысты мотивтері зерттелді. Олар зерттеу барысында тікелей оқу іс – әрекетінен шығатын әлеуметтік мотивтердің және мотивтердің әртүрлі жас шамасындағы арақатынастарының ерекшеліктерін анықтады [1].

В.М.Бехтеревтің зерттеулері бойынша, ол бірінші рет адамның психикалық факторы ретінде қарым-қатынастың рөлі туралы мәселені көтереді. Бірақ Бехтереде қарым-қатынас үрдісі өз бетімен зерттеу нысаны болған жоқ. Қарым – қатынастық психикалық үдерістер мен атқаратын қызметіне әсер етудің тек қана нәтижелік жағы қолданылады.

Бүгінгі студент-келешек мамандардың бойында құндылық бағдарын қалыптастыру мәселелерін зерттегендер: Г.А.Ханалыев (Общепедагогические особенности формирование у студентов ценностного отношения к образованию, 2006), Е.В.Яшкова (Формирование ценностных отношений к человеку у студентов вуза в процессе профессиональной подготовки, 2006), Э.С.Аришина (Формирование ценностного отношения у студентов вуза к профессиональной деятельности, 2004), О.А.Зими́на (Формирование ценностных ориентаций у студентов в образовательном процессе вуза, 2004), Е.В.Калюжная (Педагогические условия развития ценностно-смыслового отношения студентов к профессиональнопедагогической деятельности, 2004), О.А.Сидоренко (Формирование профессионально-ценностных ориентаций студентов 1 курса в процессе их подготовки в педагогическом вузе, 2004), А.Ю.Антропова (Формирование ценностного отношения к педагогической профессии у студентов педагогического колледжа), А.Н.Мушкарева (Формирование профессиональных ценностных ориентаций как фактора развития субъектности студентов, 2015). Қазақстандық ғалымдар Г.К.Нұрғалиева, С.С.Тілеуова және т.б. білім алушылардың бойында құндылыққа бағдар негіздерін қалыптастыру мәселелерін қарастырса, С.Нұрмұратов, К.Нұғманова, Б.Ерасов және т.б. зерттеулерінде құндылықтар мәселесі әлеуметтік және философиялық тұрғыдан зерттелген. Алайда, жоғарыда аталған ғылыми зерттеулер мен әдебиеттерге талдау жасау барысында этнопедагогикалық білім беру негізінде студенттердің кәсіби құндылықтарын дамыту проблемасы бүгінгі күнге дейін арнайы ғылыми зерттеу нысаны ретінде қарастырылмағаны мәлім болды.

Қарым-қатынас психологиясы В.Н.Мясищевтің тұлға концепциясы болып табылады. Ол тұлғаның құрамына адамның психикалық үрдістерімен, қасиеттерімен, күйлерімен бірге қатынастарды енгізді. Мясищевтің пікірі бойынша, тұлға – тек адамға тән толық психикалық құрылымның жоғары шартталған қоғамдық-тарихи ретінде және оның психикалық іс-әрекетімен мінез-құлықтарын саналы тұрғыда реттеуші ретінде анықталады. Сонымен қатар тұлғаның өзегін – өз-өзіне және сыртқы әлемге байланысты қатынас жүйесі құрайды деп қарастырған [3].

Л.С.Выготский адамның тұлғасы өзінің енген қарым-қатынасының кешенді әсерінің нәтижесінде дамиды. Тұлғаның қалыптасуы адамның мінездемесі үшін маңызды орыналады, яғни оның мінез-құлықпен іс-әрекетінің жоғары саналы формаларын қамтамасыз етіп, оның ақиқатқа байланысты келген реакциялары және ішкі аффективті өмірінің құрылымы оның әлеуметтік тәжірибе барысында жинақталған тұлғаның ерекшеліктерімен анықталады. Тұлғаның қалыптасуы биологиялық және әлеуметтік факторларға байланысты екені мәлім. Сонымен қатар тұлғаның дамуында негізгі болып – нақтылы тарихи орта саналады. Оқушылардың тұлғасының дамуы – механизмді құрастыратын көптеген ішкі және сыртқы факторларға тәуелді болып келеді. Л.С.Выготскийдің: «баланың психикасы әлеуметтік табиғатқа...», - деген пікірі осыған негізделеді. Л.С.Выготскийдің айтуы бойынша, баланың тұлғалық дамуы – оның дамуындағы әлеуметтік жағдайлармен байланысты [1].

Әлеуметтанушылар құндылықтарды белгілі бір ереже немесе іс-әрекеттің реттегіші ретінде қарастырады. Бұдан басқа материалдық және рухани құндылықтар (В.Ломов), өзекті және потенциалды (В.Ломов, В.Г.Алексеева) құндылықтар топтамасыда кездеседі. Белгілі кеңес психологы В.Н.Мясищевтің (1960 ж.) пікірі бойынша: «Құндылық бағдар жеке тұлғаның рухани дамуының орталығы, жеке тұлғаның қоғамға, белгілі бір топқа, еңбекке, өзіне деген саналы қатынасы» болып табылады [4].

С.Л.Рубинштейн құндылық бағдардың әлеуметтік психологиялық негізі туралы өз теориясын ұсынды. Ол адамның қоршаған әлемге деген қатынасы, осы адамның қажетті заттармен құбылысты, құндылықты жеке бөліп қарауына деген пікірді білдірді. Адам өмірдегі жағдаймен мағына мәселелерін қарастыра отырып, С.Л.Рубинштейн адамның мінез – құлқын ретке келтіретін құндылықтардың қызметін ерекше атап көрсетті.

С.Л.Рубинштейннің пікірінше, ішкі жағдайда болған өзгерістерді нәтижесінде белгілі бір құндылықтар өзекті, негізгі қажеттіліктерге айналады.

Құндылықтардың пайда болуы адамның қажеттілігін қанағаттандыратын іс-әрекетпен байланысты. Құндылық іс-әрекеттің мақсаты ретінде жүреді. Философия ғылымында құндылықты қоғамның тарихи құбылыс, субъектпен объектінің іс жүзінде өзара әрекеттесу кезеңі деп қарастырады [5].

«Адамгершілік құндылық – ол әлеуметтік маңызы бар адамгершілік құбылыс. Ол адаммен қоғамның даму идеяларының іске асуына мүмкіндік туғызушы» (Л.Д.Леутская).

Адамның құндылықтарды сезінуі – қоғамдық болмыстың айнасы болып табылатын қоғамдық сананың қалыптасуы үшін аса қажет. Құндылық бағдарды сезіну: құндылықтарға өз бетінше жасырын түрде ұмтылу, жеке идея, бір жүйеге келтірілген, ой санадан өткізілген құндылық қана адамның сол құндылықты меңгеруге деген қоздырғыш күші тудырады.

Алайда, құндылық бағдар, оның маңыздылығы, жеке тұлғаны құндылықтарға бейімдеу, құндылық бағдардың қалыптасуына әсер етуші фактор, олардың сипаттары туралы, әсіресе, біздің Қазақстандық

педагогика, психология ғылымдарында жетік көңіл бөлінбеген. Тағы бір айта кететін жайт, құндылық бағдардың мәнімен құрылымы туралы нақты көзқарас жоқ. Жеке адамның өмірдегі орны оның іс-әрекеттері, сол әрекеттің адамның жасына, қоршаған ортасына қарай өзгеріске ұшырау себептері, оқу тәрбие жұмыстарын құндылықтарға негіздеп жүргізу, яғни оқушы жастарды құндылықтарға бейімдеу қоғамда өз орнын табу, экономикалық тұрғыдан еркін ойлау қабілетін қалыптастыру ісі жете зерттелмеген.

Қазіргі кезде өнер кәсіпке қажетті білікті маман кадрлар даярлау ісіндегі ұстаздарды оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыруға даярлаудың маңызы зор екенін көрсете келіп, «оқушылардың құндылық бағдарын көре білу – мұғалімнің маңызды кәсіби сапасы» деп атап көрсетеді. Бірақ, мұнымен шектелмей оқушылардың құндылық бағдары интегралдық жеке тұлғалық қалыптасу, ал құндылық бағдар дамудың танымдық іс-әрекет және мотивация салаларының бірлігімен өзара үйлесімділігін сипаттайды. Оқушылардың құндылық бағдарын көре білудің негізгі өлшемдерін, құндылық бағдар процесінің кешенділігін, үздіксіздігін, жүйелілігін, интегралдық жеке тұлғалық қалыптасудың үлгісін көрсете отырып, кешенді түрде зерттеу жұмысын жүргізудің мақсаттарымен міндеттерін белгілеу, тәрбие процесін басқарудың ережесімен шарты болып табылады.

Елбасы, Н.Назарбаевтың «Қазақстан болашағы - қоғамның идеялық бірлігінде деген еңбегінде: «Біз құрып жатқан қоғамның ең жоғарғы құндылығы - адам, бүкіл өзгерістердің бәрі сол үшін, соның игілігі үшін жасалып жатыр» - деп атап көрсетілген. Қоғамымыздың өскелең мәдениеті, егемен елдің экономикалық және әлеуметтік прогресі жағдайында мектептің маңызы зор. Қазіргі кезде біздің қоғамымыздың басты міндеттерінің бірі - ғылыми-техникалық прогресті, нарықтық экономика процесін жеделдетуді соның негізінде елімізде әлеуметтік-экономикалық өзгерісті түбегейлі жүзеге асыру. Бұл мәселені ойдағыдай шешуде басты сала - ол оқу барысында оқушылардың құндылық бағдарын дұрыс қалыптастыру болып табылады. Ол үшін болашақ ұстаздарға тек арнаулы пәндерді ғана оқытып қоймай, кәсіби бағдары мен құндылық бағдары қалыптасқан маман етіп даярлауды талап етеді. Бұл мәселені ойдағыдай шешуде басты сала оқу барысында болашақ ұстаздарды құндылық бағдарын қалыптастыруға даярлау болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития. - М.: Академия, 2006. - 608 б.
2. Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы. Алматы, 2014. - 246 б.
3. Тұрдалиева Ш.Т. Қарым-қатынас психологиясы: оқу құралы. - Алматы: Эверо, 2016. - 152 б.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т.1. - М., 1983.
5. Қоянбаев Ж. Отбасы және балалар мен жеткіншектер тәрбиесі. Алматы: Рауан, 1999 жыл.

УДК 372.881.161.1

Утегалиева Г.К., Утегенова К.Т.

*Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕСПЛОШНЫХ ТЕКСТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

В современном Казахстане активно формируется обновленное содержание образования, обеспечивающее его соответствие современным требованиям по формированию компетенций. Эти изменения в образовательной политике обусловлены тем, что в условиях активной модернизации основной целью обучения является привитие ученикам таких навыков, как критическое мышление, умение находить и извлекать информацию, умение быстро адаптироваться к изменениям во внешней среде и способность использовать приобретенные знания в практической деятельности. Установлено, что для развития перечисленных компетенций важным является наличие функциональной грамотности у учащихся.

В последние годы формирование функциональной грамотности стало одним из основных задач современного образования, так как под функциональной грамотностью понимают уровень образованности учащихся, обеспечивающий нормальное функционирование в условиях изменяющегося внешнего мира и реализацию личности в различных видах деятельности.

Существует множество определений понятия «функциональная грамотность», которое позволяет выделить различные его аспекты. Рассмотрим в связи с этим некоторые известные дефиниции «функциональной грамотности».

Согласно определению В.А.Ермоленко, Р.Л.Перченко, С.Ю.Черноглазкина, функциональная грамотность – это «сформированная на нижней границе оптимальности интегральная способность человека успешно действовать (осуществлять свою жизнедеятельность) в обществе, конструктивно

используя накопленный информационный багаж в различных ситуациях, возникающих в рамках той предметной сферы, и к которой преимущественно принадлежит содержание этого багажа» [1, с. 86].

А.А.Леонтьев в труде «От психологии чтения к психологии обучения чтению» дает следующее определение функциональной грамотности: «Если формальная грамотность — это владение навыками и умениями техники чтения, то функциональная грамотность — это способность человека свободно использовать эти навыки для извлечения информации из реального текста — для его понимания, сжатия, трансформации» [2].

П.Р.Атутов рассматривает функциональную грамотность в двух аспектах. По его мнению, первый аспект связан с овладением учащимися необходимым и достаточного объёма знаний, умений и навыков, которые обеспечат учащимся вхождение в будущую деятельность и иметь достаточную основу для эффективной практической работы на протяжении длительного периода. Второй аспект связан с созданием мотивов непрерывного совершенствования своих знаний, умений и качеств личности, позволяющих всегда быть в деловой форме, постоянно и чутко реагировать на систематически изменяющуюся информационную технологическую обстановку [3].

В образовательном процессе функциональная грамотность рассматривается не только как умение просто читать, а также понимание и интерпретация любого, самого сложного текста. Для развития функциональной грамотности учащихся важно, чтобы они свободно получали необходимую информацию, представленную в любой текстовой форме, в том числе в виде несплошных текстов, так как они нас всегда окружают.

Несплошные тексты – это тексты, которые отличаются от сплошных текстов тем, что в них информация передается невербальными средствами и совмещают в себе несколько источников информации. Восприятие и понимание несплошных текстов требуют развития определенных навыков и нелинейной стратегии чтения, потому как эти тексты организованы иначе и содержат в себе особые связи информационных единиц. Организация работы с несплошными текстами формирует умение комментировать прочитанное, высказывать свое мнение, сравнивать со своим опытом, подробно и отчетливо понимая текст на основе его анализа, повышает у учащихся способность к решению учебно-практических задач.

Несплошные тексты имеют определенную структуру, но в основном все они состоят из следующих элементов, которые дополняют друг друга и рассматриваются как единое целое в тексте, который они составляют:

- 1) Изображение, которое содержит в себе основную информацию, и может быть представлено в виде рисунка, иллюстрации, фотографии или другого типа графического представления данных;
- 2) Письменный текст, дополняющий представленную графическую информацию объяснениями, которые помогают выявить детали, необходимые для полного понимания несплошного текста;
- 3) Знаки и символы, позволяющие легко понимать информацию в виде графического представления в виде графических знаков, которые дополняют все предыдущее содержимое и представляют эти взаимосвязи между ними.

Опираясь на труд Е.А.Галкиной, можно выделить следующие наиболее часто встречающиеся формы несплошных текстов в образовательном пространстве [4]:

1) Таблица – это отображение учебного материала при помощи горизонтального и вертикального деления на строки и колонки соответственно [5]. Таблица с числовыми значениями позволяет ученикам в большинстве случаев точно и объективно понимать много количественных сведений. Таблица не принуждает к определенному результату, а позволяет прийти к собственным выводам, системно сравнивая цены.

2) Диаграмма – это наглядное представление информации в виде графического изображения, описывающее соответствие нескольких величин в разные периоды. Для удобного и комфортного восприятия информации учащимися данные значений в диаграмме чаще всего размещаются в порядке убывания, что позволяет сравнить данные и их систематизировать.

3) Схема – графический способ изложения информации, отображающий совокупность взаимосвязанных частей определенного объекта. Схемы могут состоять из различных слов, символов, знаков и формул.

4) График изображает зависимость какой-либо величины от другой и таким образом показывает непрерывные динамические отношения, что дает возможность продемонстрировать учащимся желаемые тенденции в изучаемом явлении.

5) Рисунок как вид несплошного текста по сравнению с остальными формами передает менее точные данные, но его преимущество заключается в том, что является визуализацией рассматриваемого объекта.

Кроме вышеназванных форм можно выделить также карты, билеты и несплошные тексты, объединяющие текст и иллюстрацию, к которым относятся комиксы, афиши, объявления, реклама и инфографика.

Комиксы – форма несплошного текста, для которой характерно особое эмоциональное воздействие на человека. Согласно Л.Г.Столяровой, комиксы считаются особым видом повествования, в текстах которых, кроме изображения, содержатся еще вербальные тексты, передающие диалог персонажей [6, с. 280].

До перехода на обновленное содержание образования на уроках русского языка чаще всего учителя использовали сплошные тексты, но с возникновением необходимости развития у учащихся функциональной грамотности в учебной деятельности стали использоваться несплошные тексты. В процессе работы с несплошными текстами у учащихся развиваются такие умения, которые в дальнейшем будут использованы в жизни. Последовательная работа по формированию критического мышления и познавательной деятельности прежде всего достигается разнообразием упражнений на уроках. Вопросы, задания и упражнения по работе с несплошными текстами можно объединить в 3 группы (рис. 1) [7].

1) Общая ориентация в содержании текста и понимание его целостного смысла, нахождение информации	находить информацию, необходимую для выполнения задания; извлекать информацию, заданную в тексте в явном или неявном виде; приводить примеры из текста, подтверждающие данное высказывание; устанавливать истинность суждений, опираясь на информацию текста; определять значение терминов и понятий; сопоставлять информацию из разных частей текста; сопоставлять информацию, представленную в разных знаковых системах – текст и рисунки или фотографии; описывать на основе текста значение графических символов; устанавливать в тексте последовательность действий.
2) Глубокое понимание, интерпретация и обобщение информации текста	выделять главную мысль отдельной части текста; делать выводы на основе информации из текста, интерпретируя использованные в тексте выразительные языковые средства; преобразовывать информацию из текста в рисунок, и наоборот; ранжировать, группировать, классифицировать объекты, находящиеся в тексте; выделять информацию, не соответствующую содержанию текста; выявлять недостающую информацию.
3) Применение информации из текста в учебно-практических задачах; рефлексия на содержание текста или на форму текста и его оценка	преобразовывать информацию из одной знаковой системы в другую: из таблицы в диаграмму, из текста в схему; понимать условные схематичные изображения и нетрадиционные диаграммы; интерпретировать и использовать графическую информацию в практико-ориентированных ситуациях.

Рисунок 1 – Классификация упражнений по работе с несплошными текстами

Нами был проанализирован учебник русского языка для 9 класса под редакцией Сабитовой Ж.К., Бейсембаевой А.Р. на содержание заданий с несплошным текстом (табл.1).

Таблица 1 – Анализ учебника по предмету «Русский язык»

№	Форма несплошного текста	Общее количество заданий – 358	
		Количество заданий	%
1.	Таблица	51	14,2%
2.	Схема	39	10,9%
3.	Облако слов	6	1,7%
4.	Изображения	6	1,7%
5.	Диаграмма	5	1,4%
6.	Инфографика	2	0,6%
7.	Кластер	2	0,6%
8.	Билет	1	0,3%
9.	Объявление	1	0,3%
10.	Ромашка Блума	1	0,3%

В учебнике встречается достаточное количество заданий, направленных на работу с несплошным текстом. Чаще всего это работа с таблицами и схемами, в ходе которой учащимся необходимо дополнить таблицу и схему необходимой информацией с опорой на них рассказать о каком-либо понятии или явлении, поделиться своим мнением (рис. 2). Помимо такого типа упражнений, встречаются задания на сравнение двух явлений, решение проблемных ситуаций и использование полученной информации в практической деятельности.

17. Заполните таблицу "Типы сочинительных союзов". Расскажите по ней о типах, значениях сочинительных союзов.

Сочинительные союзы		
соединительные	противительные	разделительные
<i>и, тоже, ...</i>	<i>а, да (= но), ...</i>	<i>либо, или — или, ...</i>
выражают		
отношения между одновременно или ... происходящими действиями	отношения ...	отношения чередования действий и ...

128. Какие предложения у вас сложны с точки зрения "мелти"? "мелтидо"? Какие у них есть достоинства и недостатки? Запишите слово и словосочетание и смысл.

129

Рисунок 2 – Примеры упражнений с таблицами и схемами

Задания с изображениями в учебнике направлены на умение переводить информацию из несплошного текста в сплошной, формулировать свое мнение на основе полученной информации и составлять вопросы на их основе (рис.3).

132А. Рассмотрите фотографии. Какие виды природных ресурсов на них изображены?

Каспийское море, побережья в г. Ашты

Урочище Кожайты. Пис-Алтынский национальный парк, Алтынская область

Кольсайский озеро

Долина Саяги. Алтынская область

153. Рассмотрите фотографию с изображением ветряков (ветрогенераторов). Как вы думаете, есть ли перспективы у этого вида энергии в Казахстане? Дайте аргументированный ответ.

Рисунок 3 – Примеры упражнений с изображениями

В анализируемом учебнике встречается единственное задание с несплошным текстов в виде билета (рис.4). Приведенное задание направлено на умение составлять вопросы на нахождение информации, содержащуюся в билете, на формулирование выводов на основе фактов, на интерпретацию и обобщение информации.

191А. Ознакомьтесь с билетом на спектакль "Горе от ума".

3-ҚОҢЫРАУДАН КЕЙІН ЗАЛҒА КІРУГЕ ТЫЙЫМ САЛЫНАДЫ

Кино-, бейне-, аудио- және фото түсірімдер жасауға
ТЫЙЫМ САЛЫНАДЫ

Билеттерге тапсырыс беру және анықтама алу телефоны:
267-31-36
Касса 10.00-ден 19.00-ге дейін жұмыс істейді.

ВХОД В ЗАЛ ПОСЛЕ 3-ГО ЗВОНКА ЗАПРЕЩЕН

Все виды кино-, видео-, аудио- и фотосъемки ЗАПРЕЩЕНЫ

Справки и заказ билетов по телефону: 267-31-36
Касса работает с 10:00 до 19:00

Рисунок 4 – Задание с несплошным текстом в виде билета

Учителю необходимо систематически вводить задания, направленные на формирование умения обучающихся читать несплошной текст, то есть воспринимать его, извлекать информацию, данную в явном и неявном виде, интерпретировать её. Успешно организованная учебная деятельность с несплошными текстами будет способствовать не только развитию функциональной грамотности у учащихся, но и устойчивому формированию метапредметных умений, которые помогут ему развиваться и самосовершенствоваться в непрерывно меняющемся обществе.

Список литературы

1. Ермоленко В.А. Функциональная грамотность в современном контексте - М.: ИТОП РАО, 2002. - С.27-28.
2. Леонтьев А.А. От психологии чтения к психологии обучения чтению // Материалы 5-й Международной научно-практической конференции (26–28 марта 2001 г.): в 2 ч. - Ч. 1 / под ред. И.В. Усачевой. - М., 2002.
3. Атутов П.Р. Политехническое образование школьников в современных условиях. – М.: Знание, 1985.
4. Галкина Е.А. Работа учащихся с несплошными текстами / Вестник КГПУ им. В.П.Астафьева. - 2014. - № 3 (29). - С. 36-40.
5. Татьяначенко Д.В., Воровщиков С.Г. Организационно-методические условия развития общеучебных умений школьников // Школьные технологии. - 2002. - № 5. - С. 42-55.
6. Столярова Л.Г. Комикс как тип дискурса // Известия ТулГУ Гуманитарные науки. - 2009. - № 2. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/komiks-kak-tip-diskursa> (дата обращения: 03.10.2022).
7. Демидова М.Ю. Естественно-научный цикл: читательские умения // Народное образование. - 2012. - № 5. - С. 214–220.

ӘОЖ 76.01

*Хамзин Т.А., Молдашева Б.А.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

КӨРКЕМ ЕҢБЕК, ГРАФИКА ЖӘНЕ ЖОБАЛАУ ПӘНДЕРІНДЕ БАЛАНЫ КӘСІБИ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Адамзат қоғамы қандай әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымда болмасын, жас буынның қоғамдық қарым-қатынастарға үйлесіммен кірігуіне, оның әлеуметтік тұрғыдан қалыптасуына мүдделі. Өз мүшелерінің әлеуметтік толығына тиісті жағдайлар жасап, әлеуметтендіру факторларын ұйымдастыра және бақылай отырып, қоғам өзіндік даму тұрақтылығын, мәдениеттің ұрпақтан ұрпаққа берілуін, әлеуметтік қатынастар аясындағы қоғам мүшелерінің іс-әрекеттерінің реттелуін қамтамасыз етеді.

Қазіргі қоғам адамнан техникалық білімнің көпқырлылығын, жоғары мәдениеттілікті, ғылым мен техниканың жекелеген салаларындағы арнайы мамандандудың шебер дағдыларын, қоғаммен бірге өмір сүріп, бірге әрекет етуді талап етеді. Бүгінгі күнде баланың тұлғалық дамуының негізгі параметрлеріне жалпы адамзаттық құндылықтарға бет алу, ізгілік, зиялылық, шығармашылық белсенділік, ар-намыс сезімі, ой-сана тәуелсіздігі жатады. Адамның және жалпы қоғамның әлеуметтік өмірдің кереғар қиындықтарын шешу осы қасиеттер мен біліктердің болуына байланысты [1].

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында білім беру жүйесінің негізгі міндеттері ретінде тұлғаның шығармашылық, рухани және дене мүмкіншіліктерін дамыту, адамгершілік негіздері мен салауатты өмір салтын берік қалыптастыру, жеке дамуға жағдайлар жасау, кез-келген конституция бұзушылық немесе қоғамға жат қылықтарға төзбеушілікті қалыптастыру арқылы интеллектті байыту, тұлғаның белсенді азаматтық ұстанымдарын, өз құқықтары мен міндеттеріне деген саналы көзқарасын тәрбиелеу қарастырылады [2].

Қазақстан Республикасының Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы мен Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі Білім беру тұжырымдамасында басты мақсат ретінде білім, білік және дағдылардың құр жиынтығын қалыптастыру емес; тұлғалық, әлеуметтік, кәсіптік құзыреттілікті игерген, терең білімі мен кәсіби дағдыларына сүйене отырып, өзін-өзі бағдарлай алатын, өзін-өзі таныта алатын, өзін-өзі дамыта алатын, құбылмалы әлемде адамгершілік тұрғысынан дұрыс, жауапты шешім қабылдай алатын тұлғаны қалыптастыру қойылған [3].

Әлеуметтендіру институты ретіндегі білім беру мекемесі қызметінде әлеуметтік рөлдерді игеруге және мектеп жасындағы тұлғаны әлеуметтендіруге септігін тигізуші барлық жағдайлар жасалуы тиіс. Сонымен бірге дұрыс дүниетаным қалыптастыру, әлеуметтік байланыстарды кеңейту, қоршаған ортамен жаңа қатынастар орнату кеңейту және аясын дамыту, тұлғаны өзін-өзі тануға әзірлеу (құндылықтар жүйесінің деңгейінің жеткіліктілігі, дербестік, жауаптылық, келешек кәсібін саналы түрде таңдай білу) қатар жүреді. Білім беру мекемесінің жағдайларында маңызды құзыреттіліктерді игеру оқушылардың нәтижелі әлеуметтенуіне жағдайлар туғызады: әлеуметтік рөлдерді, нормалар мен құндылықтарды игеру [4, 10 б.].

Баланың қазіргі қоғамдық қатынастардың толыққанды қатысушысына айналу үрдісі педагогика, әлеуметтік педагогика және әлеуметтік психология жөніндегі зерттеулерде көптен қозғалып жүрген мәселе болып табылады. Бұл мәселені өз еңбектерінде әртүрлі уақытта әр қырына қарастырғандар: К.А.Абульханова-Славская, Б.Г.Ананьев, Г.М.Андреева, А.Г.Асмолов, Л.П.Будева, Л.С. Выготский, И.С.Кон, А.И.Леонтьев, А.В.Мудрик және басқа да ғалымдар.

Әлеуметтендіруді зерттеуге батыс мектептері (Ф.Х.Гиддингс, Э.Дюркгейм, Г.Зиммель, Г.Тард және басқалары) тарихи мол үлес қосты, өткен ғасырдың 60-70-жылдарынан бастап бұл мәселені нақты қарауға кеңес ғалымдары да (П.С. Лебедев, Ю.А. Левада, В.С. Мерлин, Б.Д. Прагин және басқалары) кірісті.

Әлеуметтену - бұл құрылымы мен мазмұны тарихи өзгеріп тұратын үрдіс. Айталық, құбылмалы әлеуметтік-мәдени жағдайларда тәрбие барлық уақыттар, барлық этникалық топтар үшін бірдей бола алмайды. Сондай-ақ тек мектеппен немесе балалық кезеңмен шектеліп қалмайды.

Педагогика ғылымында «әлеуметтендіру» термині де көп мағынаға ие. Ежелгі Шығыс ғылымы (Әл-Фараби, Ибн Сина (Авиценна), М.Х.Дулати, Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин және басқалары) білімнің әлемдік қорын байытқаны сөзсіз.

Қазақстанда 19 ғасырдың бірінші жартысында гуманизм мәселелерімен А.Құнанбаев, Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов сияқты ағартушы педагогтар айналысқан болатын. XX ғасырдың басында оқыту мен тәрбиелеуді ізгілендіру мәселелері Ж.Аймауытовтың, А.Байтұрсыновтың, М.Дулатовтың, М.Жұмабаевтың және басқалардың еңбектерінде көтерілген болатын. Бүгінде біз отандық ағартушы педагогтардың бұл гуманистік идеялары тұлғаны әлеуметтендірудің қазіргі заманға лайық қазақстандық педагогикалық теориясының негізіне алынды деп айта аламыз.

А.Құнанбаев өзін және айналасындағы дүниені өзгерту адамның маңызды қасиеті деп есептеген. Оның пайымдауынша, әлемдік мәдениетке қол жеткізе отырып, адам биік идеялар мен мұраттарды, тілдер мен мінез-құлық нормаларын танып-біледі, адамгершілік-рухани қағидаттарды, жақсылық, сұлулық, әділдік, шындық ұғымдарын ой елегінен өткізіп, қабылдайды. А.Құнанбаевтың «Адам бол!» деген терең тұжырымында адамның өзін-өзі танытуы, өзінің даралығын сезінуі үшін социумның этномәдени және моралдық-этикалық нормаларына сәйкес келетін тұлғаның барлық ішкі және адамгершілік күш-қуатын жетілдіруге жігерлендіру жатыр. «Нағыз адам» болу үшін, өзін-өзі танып, өзінің мінез-құлқын өзінің және қоғамның нормаларына сай жетілдіру керек, тұлғаны әлеуметтендіру үрдісінің мәні осы [5].

Ж.Аймауытовтың «Тәрбие» еңбегі адамгершілік тәрбиесі мәселелеріне арналған, әсіресе біздің зерттеу тақырыбымызбен үндес, автор тұлғаның адамгершілік қалыптасуындағы әдеттердің рөлін қозғайды. Оның ойынша, адамның әдеттері үнемі іс-қимылдарынан, қылықтарынан және іс-әрекетінен көрініс табуы тиіс. Оның теориясында негізгі назарға адамның табандылығы, әрекеттілікке ұмтылуы, мінез бен әдеттердің қалыптасуындағы нақты қимылдардың рөлі алынған. Ж.Аймауытов әлеуметтік-құпталатын және әлеуметтік-күтілетін мінез-құлықты қалыптастыру жайын сөз етеді. Оның пікірінше,

бұл үрдіс орта білім беретін мектеп жағдайындағы мұғалімнің педагогикалық іс-әрекеті арқылы реттеледі. Демек, бұл педагогикалық теорияда тұлғаны әлеуметтендірудің қазіргі теориясын дамытуға барлық негіз бар [6].

М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» оқулығында сұлулықты сезіну, адамгершілік мінез-құлық, рухани ізгілік, қоршаған ортамен үйлесімділік мәселелеріне көп көңіл бөледі. Демек, М.Жұмабаевтың идеяларында тұлғаны әлеуметтендірудің қазіргі теориясын дамытудың адамгершілік-этикалық негіздері қаланған [7].

К.Б.Жарықбаевтың, С.К.Қалиевтің және басқаларының зерттеулерінен көріп тұрғанымыздай, XX ғасырдың 30-60-жылдарында Қазақстан оқыту мен тәрбиелеу саласындағы қазақстандық ғылыми ойдың қалыптасуының маңызды кезеңін басынан кешірген. Бұл кезеңде ағартушы педагогтардың назары көшпелі халықтың социалистік өмір салтына көшу жағдайындағы білім беру, оқыту мен тәрбиелеуге қатысты мәселелерді жасақтауға аударылды. Бұдан шығатын түйін, елдің, мемлекеттің, яғни адамдардың әлеуметтік қауымдастығының өміріндегі өтпелі кезең тұлғаны әлеуметтендіруге ықпал етуші бірқатар факторлардың болуымен сипатталады [8].

Т.Тәжібаевтың шығармашылығынан әлеуметтік тәжірибенің сабақтастығы, өткен дәуір мәдениетіне деген тарихи көзқарас (патриотизм және интернационализм), зайырлы және рухани білім, кәсіби білім және еңбек туралы асқақ идеяларды кездестіруге болады [9].

Қазіргі педагогикалық сөздіктерде әлеуметтендіру былай деп қарастырылады:

- «индивидтің әлеуметтік ортаға ену, оның практикалық және теориялық іс-әрекеттің біліктері мен дағдыларын меңгеруі, нақты қатынастардың тұлға қасиеттеріне айналу үрдісі»;
- «қоғамдық тәжірибе мен қоғамдық қатынастарды меңгерудің барлық көпқырлы үрдісі»;
- «адамдарға бірігіп өмір сүруге және бірлесіп тиімді әрекет етуге мүмкіндік беретін үрдістер»;
- «адамның өзінің адами қатынастар мәдениетін меңгеруге, нәтижелі әлеуметтенуге қажетті белгілі бір әлеуметтік нормаларды, рөлдерді және функцияларды, біліктер мен дағдыларды үйрену»;
- «индивид әлеуметтік тәжірибе жинақтаған сайын, оның қарым-қатынас және іс-әрекет аясының өзін-өзі реттеу, сана мен белсенді өмір ұстанымының қалыптасу үрдісі сияқты біртіндеп кеңеюі».

Әлеуметтендіру дегеніміз іс-әрекет барысындағы әлеуметтік тәжірибені меңгеру болатын болса, әлеуметтендіру кезеңдерін жіктеу үшін негіздемені олардың еңбек іс-әрекетіне қатынастарынан табамыз.

Көркем еңбек, графика және жобалау пәндерінің баланың кәсіби әлеуметтенуіне үлесі өте зор. Себебі осы пәндерді оқыту негізінде баланың таным процесстері, ойлау қабілеті дамуымен қатар, оның сана сезімі, көзқарасы, еңбекке деген қатынасы өзгереді. Міне осының барлығы оқушыны кәсіби әлеуметтендіруге көмектеседі. Еңбек іс-әрекетіне деген қатынасына қарай еңбектік әлеуметтендірудің үш кезеңін бөліп көрсетуге болады:

- 1) еңбекке дейінгі;
- 2) еңбек кезіндегі;
- 3) еңбектен кейінгі [10].

Осы жіктемеге сүйенетін болсақ, бізді қызықтыратыны - мамандықты таңдау қажеттілігі туындайтын және келешек кәсіби (еңбектік) іс-әрекеттің негізі қаланатын [11, 106 б.] еңбекке дейінгі немесе бозбалалық әлеуметтендіру.

Көркем еңбек, графика және жобалау сабақтарында кәсіби-бағдарлау жұмысы жасөспірімнің жалпы мәселеге және мамандық таңдаудың негізгі кезеңдерін шешуге деген белсенді көзқарасын оятуға негізделген. Бала белсенділігінің деңгейін реттеуші факторлардың бірі оның өзіндік бағасы, өзінің белгілі бір іс-әрекет түрлеріндегі мүмкіндіктері туралы көзқарастары болып табылады.

Көркем еңбек, графика және жобалау сабақтарында өзін-өзі бағалау талпыныс деңгейінде, яғни бала өзін шешуге қабілеттімін деп санайтын міндеттердің қиындық деңгейінде беріледі. Нақты іс-әрекеттегі өзін-өзі бағалау мен талпыныс деңгейі баланың осы іс-әрекет аясында өзін танытуға деген субъективті құқығын анықтап береді. Мамандықты таңдауға тиісті жасөспірімдер өздерінің тұлғалық жетілуіне, дайындығына әртүрлі баға береді.

Сонымен көркем еңбек, графика және жобалау сабақтарында жасөспірімнің мамандық таңдау жағдайында мына жайттардың маңызы зор: хабардарлығы, бейімділіктері, қабілеттері, кәсіби келешегімен байланысты ата-аналар мен құрбылармен арадағы белгілі бір қатынастар, жастарды кәсіпке бағдарлауда қоғам мүддесі атынан әрекет етуші адамдармен арадағы белгілі бір қатынастар, талпыныстарының деңгейі мен жеке кәсіби жоспары.

Сонымен, көркем еңбек, графика және жобалау сабақтарында жасөспірімдерді нәтижелі еңбектік әлеуметтендіру мамандық таңдауға деген белсенді көзқарасты оятудан, дұрыс кәсіби өзін-өзі бағалаудан, хабардарлық арқылы түзілген талпыныстың шынайы деңгейінен, кәсіби келешегімен байланысты ата-аналар мен құрбылармен арадағы белгілі бір қатынастар, жастарды кәсіпке бағдарлауда қоғам мүддесі атынан әрекет етуші адамдармен арадағы белгілі бір қатынастардан және құрылған жеке кәсіби жоспардан тұратын әлеуметтік тәжірибені қалыптастыру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Назарбаева С.А. Өзіндік таным. - Алматы, 2002.
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, 27.07.2007 // Казахстанская правда 15.08.2007 ж.
3. 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2012.
4. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Орта білім беру. Негізгі ережелері. - Астана, 2007. - 76 б.
5. Абайдың дүниетанымы мен философиясы. - Алматы: Ғылым, 1995. – 184 б.
6. Аймаутов Ж. Таңдамалы шығармалар. - Алматы: Жазушы, 1989. - 355 б.
7. Жумабаев М. Педагогика. - Алматы: Ана тілі, 1992. - 312 б.
8. Антология педагогической мысли Казахстана. / Сост. К.Б.Жарикбаев, С.К.Калиев. - Алматы: Рауан, 1995.
9. Тажибаев Т. Педагогическая мысль в Казахстане во второй половине XIX века. Алма-Ата, 1965.
10. Гилинский Я.И. Стадии социализации индивида // Человек и общество, выпуск № 9. - Л., 1991.
11. Пернебекова Г. Роль внутренних характеристик личности в процессе профориентации // Ұлт тағылымы, 2008. - № 3. - 106 б.

ӘОЖ 004.032.6

Шугаева Э.А.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ОҚЫТУДАҒЫ МҮМКІНДІКТЕРІ

Өзектілігі. «Жаңа Қазақстан жаңару мен жаңғыру жолы» жолдауында: мемлекет әр азаматтың үніне құлақ асады. Адал еңбек, озық білім және үздік тәжірибе әрдайым жоғары бағаланады. Мен жаңа Қазақстанның осындай ел болғанын қалаймын. Мақсатқа жету үшін мемлекеттік аппаратты жаңарту немесе кадрлық ауыс-түйіс жасау жеткіліксіз. Өзгерісті әрқайсымыз өзімізден бастауымыз керек. Әрбір адам және бүкіл қоғам жаңғыруы қажет. Құндылықтарымыз түбегейлі жаңаруға тиіс [1].

Соңғы онжылдықта мультимедия енгізілгендіктен оқыту теориясы күрт кеңейді. Зерттеудің бірнеше бағыттары дамыды, мысалы, когнитивті жүктеме және мультимедиялық оқыту. Мультимедиялық технологияның оқушылардың оқуына әсерін зерттеуге тырысу үшін А.Элизабет Каубл және Линда П.Турстон зерттеу жүргізді, онда әлеуметтік жұмыс студенттерінің білімін бағалау үшін интерактивті мультимедиялық оқыту платформасы қолданылды. Майердің мультимедиялық оқытудың когнитивті теориясы «адамдар тек сөздерден гөрі сөздер мен суреттерден көп нәрсені үйренеді» деп болжам жасады. Майердің және басқа ғалымдардың пайымдауынша, мультимедиялық технологиялар визуалды және есту эффекттерін жүзеге асыру арқылы адамдардың миын ынталандырады [2].

Қоғамның қазіргі даму кезеңі жедел ақпараттандырылу процесімен сипатталады. Ақпараттық компьютерлік технологиялардың білім беру жүйесіне енуі жаңа тарихи - әлеуметтік жағдайлардың талбы болып отыр. Компьютерлік технологиялардың дамуы мектеп оқушысының функционалдық сауаттылығына тағы бір көрсеткіш, компьютерлік сауаттылық көрсеткішін енгізіп отыр. Яғни, бүгінгі таңда мектеп оқушысының білімсапасын, компьютерлік сауаттылығын жоғарылату үшін тек қана информатика сабағында емес, барлық пән сабақтарында ақпараттық технологияларды тиімді қолдану міндет болып отыр.

Мультимедиялық технологияларды қолдану өздігінен сабаққа дайындалу деңгейін арттырады, оқу процесін жүргізуді қызықты етеді, шығармашылық жағынан бұрын болмаған кәсіби дағдыларды қалыптастыратын жаңа мүмкіндіктер туғызады, осыларға қоса, мемлекет мектептерге қойып отырған әлеуметтік тапсырыс деңгейіне де сәйкес келеді. Бірақ бұл технологияларды біз қалай қолдануымыз керек?

Егер, біз бұл технологияларды бұрынғы білім беру жүйесіне бұлжытпай кірістірсек, компьютер сабақта тек қана техникалық құрал ретінде қолданылып қала береді. Компьютерді – білім беретін бағдарламалық педагогикалық құрал ретінде құрастыру қажет. Яғни, компьютерді тек қана техникалық жағынан қамтамасыз ететін құрал ретінде ғана қолданып қоймай, оқушымен сұхбаттасып таза білім «сақтаушы» ретінде қарастырған жөн.

Сонда ғана **мультимедиа жүйесі:**

- қазіргі қоғамды ақпараттандыру жағдайдағы жеке тұлғаны дамытуға арналған міндеттерге сәйкес білім мазмұнын, оқыту әдістері мен ұйымдастыру түрлерін іріктеу әдіснамасын жетілдіруге;

- тілді белсенді оқытудың әртүрлі үдемелі әдіс-тәсілдерін жүзеге асыруды қамтамасыз етуге;
- оқушының интеллектуалдық потенциалын дамытуға, өз бетімен білім алу біліктерін қалыптастыруға, ақпараттық оқу, зерттеу әрекетін ұйымдастыруға;
- оқушының оқуға деген қызығушылығын қазіргі кездің кешенді ұсынатын және көру, есту негізінде қабылданатын ақпаратты құбылтып өзгертетін құралдарды қолдану арқылы арттыруға мүмкіндік береді.

Сабақтарда келесі бағдарламаларды қолдануға болады:

1. Тренажер-бағдарламалар;
2. Бақылаушы- бағдарламалар;
3. Тәлімгерлік бағдарламалар;
4. Көрнекіліктер бағдарламалар;
5. Ақпараттық-анықтамалық бағдарламалар.

Тренажер – бағдарламалар оқушының білімін, білік-дағдысын бекітуге, пысықтауға арналған.

Бақылаушы – бағдарламалар бақылауға қажетті тұрақтылықты, көпнұсқалықты, бағаның мұғалімнің субъективтік көзқарасынан және тағы да басқа факторлардан тәуелсіздігін қамтамасыз етіп, білім беру үрдісінің сапасын жоғарлатып, оқытушының еңбек өнімділігін, нәтижелілігін жоғарлатады.

Тәлімгерлік бағдарламалар - оқушылардың жауабын өндейтін бағдарламалар.

Көрнекілік – бағдарламалары арқылы компьютерді көрнекілік құралы ретінде қолдана отырып оқушыларды жаңа тақырыпқа керекті материалдармен таныстыруға болады.

Ақпараттық-анықтамалық бағдарламалар керекті ақпаратты алуға арналған. Оқушы компьютер арқылы кез-келген ақпарат қорынан ақпарат жинай алады.

Мультимедиа және телекоммуникациялық технологиялар жалпы білім беру жүйесінде принципті тұрғысынан жаңа әдістемелік жолды ашады.

Мұғалім сабақта әрбір балаға дараланған үлгі бойынша тиянақты түрде талдауға қол жеткізетін жаңа мәліметтермен жеке жұмыс істеу мүмкіндігін бере алады. Сабақта мультимедиялық технологияларды пайдаланғанда оның құрылымы өзгермейді. Онда сабақтың негізгі кезеңдері бұрынғыша сақталады, тек уақытша сипаттамалары өзгеруі мүмкін. Оқушыларды мультимедиялық сабақтардың өткізілуінің жаңашылдығы қызықтырады. Сыныпта мұндай сабақтарда оқушылардың компьютер алдындағы қорқынышы жоғалады, оқылып жатқан материалға қызығушылық пайда болады, ынтамен тапсырмаларды орындайды, ойларын өз сөздерімен жеткізуге талпынады. Оқушылар пән бойынша оқулықпен, сөздіктермен және де басқа да әдебиеттермен өздігімен жұмыс істеуге үйренеді.

Дәстүрлі оқытумен салыстырғанда білім беру жүйесінде мультимедиа технологияларды қолдану келесі артықшылықтарға ие:

- Түрлі-түсті графиканы, анимацияны, дыбыстық сүйемелденуді, гипермәтінді пайдалануға рұқсат етеді;
- Өрқашан жаңарту мүмкіншілігі бар;
- Басып шығаруға және көбейтуге аз шығын кетеді;
- Интерактивті веб-элементтер орналастыру мүмкіндігі бар, мысалы, тесттер немесе жұмыс дәптерлерді;
- Дәйексөз алу үшін бөліктерді тасымалдауға немесе көшіруге мүмкіндік бар;
- Гиперсілтемелердің көптігіне байланысты материалды бір қалыпта емес өтуіне мүмкіндіктер бар;
- Білім беру сайттарында немесе электрондық кітапханаларда қосымша әдебиеттермен гипербайланысты орнатады [3].

Қ.М.Нағымжанова «Бастауыш сынып мұғалімінің инновациялық іс-әрекетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары» атты еңбегінде мектептерде инновацияны енгізудің тиімділігінің бірі деп көрсетті: білім беру мекемелерінің басшыларының инновацияны енгізудің құндылығын түсінуі, мектепті ең жақсы техникамен қамтамасыз ету [3].

Мектептерде оқыту жүйесінің жаңа талаптарына сай барлық пән мұғалімдері жыл сайын компьютерлік сауаттылық дайындық курсынан өтеді. Барлық мектептерде информатика, мультимедиа және толық жабдықталған мультимедиялық физика кабинеттері бар. Мультимедиа кабинеттерінде интерактивті тақталар орнатылған.

Мультимедиялық технологияларды келесі түрде пайдалануға болады:

- Слайд арқылы тақырыптың негізгі кезеңдерін қысқаша көрсету ретінде;
- Мұғалімнің түсіндіруін сүйемелдеу ретінде;
- Ақпараттық – оқыту нұсқау ретінде;
- Білімді бақылау ретінде.

Ал, мультимедиялық сабақтар келесі дидактикалық міндеттерді шешуге көмектеседі:

- Пән бойынша базалық білімді меңгеруге;
- Меңгерген білімді жүйелеуге;
- Өзін-өзі бақылау дағдысын қалыптастыруға;
- Жалпы білімге және жекеше информатикаға уәжін қалыптастыруға;

- Оқу материалы бойынша оқушыларға өзіндік жұмыс жасау кезінде оқу-әдістемелік көмек көрсетуге.

Көптеген жағдайда мультимедиа құралдарын пайдалану педагогтардың еңбектерін қарқындатуға, сонымен қатар оқушыларды оқыту тиімділігіне оң әсері бар.

Оқыту процесінде кездесетін мәселелер мен оны тиімді шешудегі мультимедиялық технологиялардың маңызы 1 кестеде келтірілген.

Кесте 1 - Мультимедиялық технологиялардың оқытудағы мүмкіндіктері

№	Оқыту процесінде кездесетін қиындықтар	Мультимедиялық технологиялардың оқыту тиімділігін арттыру мүмкіндіктері	Мультимедиялық технологияларды пайдаланудағы жетістіктер
1	Объективті күрделі материалдарды оқыту	Оқыту материалын бөлшектеп ұсыну	Оқушылардың оқу материалына қызығушылығы артады.
2	Түсінік ұғымдардың абстрактылығы, жалпылау, салыстыру, орнықтыру қажеттілігі	Нақты ұғым қалыптастыру, салыстыру, жалпылау кезіндегі иллюстрациялау	Нақтыдан абстракцияға, жекеден жалпыға ауысу жеңілдігі
3	Тез немесе жай өтетін процестерді оқыту	Бейнепроекциялық құрылғылар көмегімен табиғаттағы процестердің жүруін бақылау	Құбылыстар мен процестерді оқыту кезінде уақытты тиімді пайдалану

Сонымен қатар, компьютер мүмкіндіктері мен мұғалім білімін біріктіре алатын мультимедиялық жүйелерді пайдалану арқылы электрондық оқулықтар жасауға болды, олар сабақты бұрынғыдан гөрі көрнекті, қызықты түрде өткізіп, оқушыларға жанаша мәлімет беруге жағдай туғызады. Мұғалім компьютер желісі арқылы әрбір оқушымен тығыз байланыста болғандықтан, ол оқытуға тиянақты түрде көңіл бөліп, әрбір баланың жеке деңгейін анықтап, оларға жеке шаралар қолдануына да мүмкіндігі бар.

Жалпы орта білім беруде мультимедиялық пайдаланудың артықшылықтарына мыналарды жатқызуға болады:

- Мектепте өткізуге мүмкін емес және қиындық туғызатын күрделі, қымбат және қауіпті тәжірибелерді модельдеу мүмкіндігі;
- Визуалдық абстракциялық ақпараттық процестерді динамикалық негізінде көрсету;
- Микро және макропроцестерді және объектілерді көру;
- Ақпарат және ақпараттық технологиямен байланысты, оқуға бағытталған арнайы оқу тәртіптерін дамыту, кіргізу, оқыту;
- Информатикамен байланысы жоқ, көптеген дәстүрлі мектептерде оқыту жүйесіне өзгертулер енгізу;
- Қосымша мотивациялық рычагтардың дифференциациясы және индивидуализациясы арқылы мектепте оқыту әсерлілігін көтеру;
- Оқыту үрдісінде жаңа формалардың қарым-қатынасын ұйымдастыру;
- Мұғалімі мен оқушының қызметінің мазмұнын өзгерту;
- Жалпы білім беру жүйесінің механизмін арттыру.

Сонымен, мультимедиялық технологиялар мұғалімдерге қалыпты оқыту жүйесінің бұрынғы тәсілдерінен бас тартып, еңбек етудің интеллектуалдық түрлерін пайдалануға мүмкіндік туғызып, оқу материалдарының басты көлемін бұрынғыша беруді азайтып, жаңа тәсілден жақсы жақтарын кеңінен пайдалануға мүмкіндік береді.

Мұғалімдер мен оқушылар білім беруде пайдаланылатын мультимедиа ресурстарды әзірлеушілер болып саналмайды. Педагогтар мен мектеп оқушылары көбінесе осындай құралдарды пайдаланушылар қатарына жатады. Алайда жыл өткен сайын көптеген мұғалімдер, тіпті қарапайым болса да, электрондық оқу құралдарын әзірлеуден сырт қалдырмайтындығын өмірдің өзі көрсетіп отыр.

Көптеген қарапайым мультимедиа ресурстарды әзірлеу үшін әр түрлі HTML- редакторы пайдаланылады. Сол кезде HTML тілі жеткілікті динамикалық түрде дамитынын, алайда тілдің жаңа стандартын қанағаттандырылған ресурстар браузерлердің ескі нұсқауларымен дөрекі өндірілетінін ескерту керек.

Э.Азимов пікірінше, электронды оқулық компьютерлі дискіде оқытудың жаңа құралы іспеттес. Ал ол – аудио, бейне, мәтінді және графикалық ақпаратты елестету және сақтау, оқушының компьютерде

интерактивті тәртіпте жұмыс істеуіне есептелген, мұнда оқушы оқу ақпаратымен өзіне ұнайтын формада, белгілі бір жүйеде таныса алады [4].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін мультимедияны пайдалануға даярлығын құрайтын мультимедиялық ақпараттық-әдістемелік кешеннің құрамды бөліктерінің бірі ақпараттық технологиялар. Неліктен ақпараттық кешен, себебі, электронды оқулық және автоматтандырылған оқу бағдарламасы (мультимедиялық мәтін) компьютер қолдану арқылы жүзеге асады, ал әдістемелік, себебі оқу-әдістемелік құрал оқушыларға пәнді оқыту мақсатында пайдаланылады. Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану оқушылардың өзіндік жұмыстарын ақпараттық-әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етуге де елеулі өзгерістер енгізуге мүмкіндік береді.

Мультимедиялық технологияларда ұсынылатын оқу материалдағы көрнекілік ұстанымына негізделген. Сондықтан да оны оқытудың ажырамас бөлігі деп қарастыруымыз қажет. Мысалы, компьютерде модельденген демонстрациялық тәжірибелер, зертханалық жұмыстар студенттер мен оқушыларға заңдылықтар мен құбылыстардың табиғатын ғылыми тұрғыдан түсіне білуге бейімдейді. Бір жағдайда олар көзбен көруге мүмкін болмайтын құбылыстарды экранда бақылауға мүмкіндік берсе, екінші жағдайда, ғылымда күрмеуі қиын мәселелерді графика, анимация, бейнекөрініс түрінде бақылап, шешімін табуға көмектеседі. Сонымен қатар, мультимедиялық технологиялар оқытудың сабақ барысындағы немесе сабақтан тыс формалары мен әдістерін жетілдіруді және оқу-тәрбие процесін қызықты әрі мазмұнды етіп жүргізуді жолға қояды. Оқытушының жұмысын жеңілдетеді. Бұл, оқытушы сабақтан тыс қалады деген сөз емес, оқытушы қай кезде де оқыту процесіндегі басты тұлға болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Алдешов С.Е. Заманауи мультимедиялық технологиялар негіздері. Оқу құралы. Алматы: 2020. - 118 б.
2. Мухамбетжанова А.О. Болашақ бастауыш мұғалімдерін педагогикалық технологияларды пайдалануға даярлау: Монография.- Қарағанды: «Medet Group», 2019. – 184 б.
3. Нағымжанова Қ.М. Бастауыш сынып мұғалімінің инновациялық іс-әрекетін қалыптастырудың педагогикалық шарттары: п.ғ.к. ... дисс. автореф. - Алматы, 2002. – 30 б.
4. Азимов Э. Электронный учебник иностранного языка. Высшее образование России. - 1996. - №1. - С. 133-136.

ӘОЖ 159.9

Абдираимова Э.К.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ, Қазақстан
Шамуратова К.Ш.*

*Орал қаласының физика – математика бағытындағы
Назарбаев Зияткерлік мектебі,
Орал қ, Қазақстан*

ПЕДАГОГТИҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

XXI ғасырда білім мазмұнының жаһандануы, инновациялық және ақпараттық технологиялардың тез даму тенденциясы білім мазмұны мен оқытудың әдіс-тәсілдеріне жаңаша көзқарасты талап етеді.

В.С.Лазарев инновациялық іс-әрекетті «білім сапасын арттыру мақсатында педагогикалық жүйеге инновацияларды мақсатты түрде енгізу» деп түсінеді. Инновациялық іс-әрекеттің субъектісі ретінде ғалымдар педагогикалық ұжымды немесе инновацияларды енгізуге қатысатын мектеп мұғалімдерінің тобын қарастырады. Инновациялық қызметтің мақсаты, олардың пікірінше, мектептің педагогикалық жүйесіндегі өзгерістердің қажеттілігін анықтау, осы өзгерістерді жүзеге асыру үшін бар мүмкіндіктерді іздеу және тиімді пайдалану болып табылады. Инновациялық іс-әрекеттік мазмұны – инновацияларды енгізу арқылы мектептің педагогикалық жүйесін жаңарту [1, 3 б.].

Бүгінгі білім беру кеңістігі педагогикалық үдерістің екі типінен тұрады – инновациялық және дәстүрлі. Педагогикалық инновация – бұл теориялық негізделген, мақсатты бағытталған және тәжірибеге бағытталған жаңалық, ол үш деңгейде жүзеге асады: макродеңгейде, мезодеңгейде және микродеңгейде.

Макродеңгейдегі инновация барлық білім беру жүйесіндегі өзгерісті және оның басымдықтарының өзгеруін қамтиды. Мезодеңгейдегі инновация аймақтың, нақты оқу орнының өзгерісіне бағытталған. Мезодеңгейде негізінен жаңа тұжырымдамалық тұрғы базасында жаңа оқу орнын құру туралы айтылады. Бүгінде оқу орнын төрт типке бөлуге болады: элиталық, конъюнктрлік, эксперименталды және дәстүрлі [2, 7 б.]. Микродеңгейдегі инновация белгілі бір курстың және курс блогын жаңа мазмұнын жасақтауға (мысалы, экологиялық немесе гуманитарлық); немесе білім беру

үдерісінің құрылымдаудың жаңа тәсілдерін, не оқытудың жаңа технологияларын, жаңа формалары және әдістерін жасақтау бағытталған.

Инновациялық іс-әрекет-қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайына сай мектеп жұмысын дамытатын, мектеп өміріне оң өзгерістер әкелетін іс-әрекет. Білім беру саласындағы инновациялық процестердің жетістігі көбінесе инновациялық іс-әрекет субъектілерінің жаңа идеяларды, тәсілдер мен технологияларды жасау және жүзеге асырудағы бірлескен қабілетімен анықталады. Жаңашылдық режимде жұмыс істеуге, жаңашылдықты енгізуге әдістемелік және технологиялық жағынан дайын мұғалімге қазіргі мектеп пен қоғамның талабы артып келеді. Сондықтан соңғы жылдары білім берудегі инновацияда инновациялық процестің субъектісі ретінде мұғалімнің рөлін зерттеуге жеткілікті көңіл бөлінуде.

Инновациялық іс-әрекетке орта да әсер етеді. Мектеп жаңалықтың себебін, жобасының дұрыстығын дәлелдеп, жаңалыққа мұғалімдерді, оқушыларды, ата-аналарды қызықтыра білгені жөн. Инновациялық үрдісті күшейтін бес фактор: мектеп басшыларының шығармашылығы, оқытудың жаңа технологияларын жасауға қабілеттілік, педагогикалық процеске қатысушылардың бір-бірімен өзара әрекеті және қарым-қатынасы, әлеуметтік-экономикалық жағдай, инновациялық үрдіске қатысушылар: бастама көтерушілер, көмектесушілер, қарсы тұрушылар [3, 55 б.].

Тізбектелген сипаттамалар инновациялық үдерістің ұсынушылары мен жүзеге асырушыларына да қажет, ал бұл рөлде ұйым басшысы болуы шарт. Р.Л. Кричевскийдің пікірінше инновациялық саясатты сәтті өткізу үшін инновациялық үдерісті орындаушыларға қатысты жәйттер:

- Қызметкерлердің білім деңгейі және мамандарды арнайы әзірлеу мен қайта даярлау жүйесінің болуы;
- Адамдардың ақпараттың байланыстары мен хабардарлығы, яғни олардың жаңалық енгізуге байланысты адекватты ақпаратты алулары;
- Жаңалықты ұйымдастырушыларға байланысты қызметкерлердің жаңалықты енгізуге мотивациялары, бағыттылығы.

Білім беру инновацияларын орта мектептерге енгізудің басты кедергісі мұғалімдердің сапалық құрамы мен кәсіби құзыреттілік деңгейлері. Мысалы, оқытудың жаңа технологиялары мектеп мұғалімінен (өз пәнінен кәсіби құзыреттілігінен басқа) педагогикалық шеберлікті талап етеді. Мұғалімнен дамыта оқыту технологиялары талап ететін педагогикалық білімдер:

- Оқыту мен тәрбиелеу мақсаттарын диагностикалау іскерлігі;
- Оқу пәнін терең, жүйелі және оның ғылыми негіздерін білу;
- Оқу материалын қайта құрылымдау, бір ғана сабақ емес, тұтас тақырыпты индуктивті мазмұндаудан логикалық индуктивті-дедуктивті проблемалық мазмұндай білу;
- Оқушыны өмірге даярлау, бағыт беруде оқу үдерісін моделдеу (оның мақсатын, мазмұнын, оқыту формасын, әдістері мен тәсілдерін);
- Оқушының өзбеттілік жұмысын ұйымдастыра білу;
- Оқытудың белсенді әдістерін еркін меңгеру;
- Оқушы мен мұғалім ынтымақтастығы, қолайлы психологиялық ахуалды қамтамасыз ету.

Педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік әдебиеттерді талдау барысында мұғалімнің инновациялық іс-әрекеті деген ұғымның бірнеше жолын анықтауға мүмкіндік береді:

- инновациялық іс-әрекет мұғалімнің жеке тұлғасының даму тұрғысынан қарағанда іс-әрекетке деген қарым-қатынастың, іс-әрекет түрлерінің ауысуын ұсынатын өзіндік сана нәтижесі ретінде қарастырылады.

- тұлғаның танымдылық белсенділік тұрғысынан алғанда инновациялық іс-әрекет «инновациялық, шығармашылық әлеуеттің» қайнар көзі ретінде көрінеді.

- педагогикалық іс-әрекеті тұрғысынан идеалды әдістемелер мен бағдарламаларды іздеу, оларды оқыту тәжірибесіне енгізу, жаңалықтарды игеру үдерісі, шығармашылық іс-әрекеттің өнімі, озат тәжірибелер [4, 21 б.].

Педагог инновация субъектісі ретінде. Инновация тағдыры тікелей субъектінің оған қатынасына тәуелді болғандықтан инновация субъектілері туралы мәселе маңыздылыққа ие. Субъект – бұл қоршаған ортаны танушы және қайта жасаушы, сана мен ерікке ие адам ғана емес, сонымен бірге өз белсенділігін ұйымдастыра алуға қабілетті тұлға. «Тұлғаның өз белсенділігін ұйымдастыруы мобилділігіне, іс-әрекет талаптарына сәйкестігіне, басқа адамдар белсенділігімен үйлесуіне тоғысады. Бұл жәйттер тұлғаның іс-әрекет субъектісі ретінде маңызды мінездемесін құрайды. Олар жүзеге асыруға қажетті іс-әрекетті, психологиялық сапаларды реттеудің жеке тұлғалық тәсілін анықтайды» [5, 189 б.].

А.И.Пригожин инновация субъектісінің маңызды сипаттамасы – бұл оның әрекеттік өздік санасы, яғни жеке инициативасы субъективті мүмкіндігі мен жеке тіршілік етуінің қоғамдық қабылдауының негізі екендігін түсінуі екендігін атап өтті. Автор субъективтілікті мақсат пен оны жүзеге асырудың бірлігін бір тұлғада тоғысуын ұсынады. Субъект іс-әрекет типін, басқа субъектілер арасынан өзіне нақты рөлді таңдауға, жеке мақсаттары мен оған жету тәсілдерін жасақтауға қабілетті оған әрекетшіл тұлға. Оны өз тағдырын, өмір сүру дағдысы айқындауға тілегі мен нақты тәуелсіздік және құзыреттілігін кеңейтуге талпынысы арқылы ажыратады. Бір уақытта субъект қандай да бір біріккен іс-әрекеттің

авторы мен орындаушысы, субъектаралық қатынастарда серіктес болады» [6, 77 б.]. Субъектінің мұндай түсінігі А.И.Пригожин тәуелді орындаушыны қарсы қояды, ол өз құзыреттілігін басқалардан алушы және оны берілген көлем мен режимде жүзеге асырушы.

Инновациялық іс-әрекет әрдайым әлеуметтік ортаны өзгерту қажеттілігімен байланысты. Адамдар өмірге деген талап, тілектерін қайта бағалау, көптеген жәйттерге және өзіне көзқарасын өзгерту, жаңа тұлғааралық және әлеуметтік қатынастарды өзгерту қажеттілігі алдында болады. Жаңа әлеуметтік байланыстарды орнықтыру, педагогикалық қоғамдастықта жаңаны енгізуде мәртебеге ие болу ортаның агрессивтілігін, материалдық-техникалық және психологиялық қиыншылықтарды жеңумен қатарлас жүреді.

Педагогтердің кәсіби құзыреттіліктерінің өсуінің ұйымдастырушылық-педагогикалық шарттары:

- Оқыту технологиясының психологиялық-педагогикалық негіздерін тұжырымдамалық ұғынуы;
- Технологиялық типтегі оқу үдерісінің жүйесін құраушы компоненттерін түсінуі;
- Өз іс-әрекетіндегі тиімсіз тәсілдерді ұғыну, талдау және жою;
- Практикалық тәжірибесінде инновациялық технологиялардың формалары, әдістері мен тәсілдерін қолдану;
- Оқыту сапасын өздік талдауы, сынып бөлмесіндегі оқытудың дәстүрлі тәсілдерін жоюға бағыттылығы;
- Құндылық бағдары өзгерту, кәсіби іс-әрекетіндегі таптаурындарды анықтау және жою.

Мұғалімнің инновациялық іс-әрекетінің өлшемдерінің сипаттары: мотивациялық шығармашылық бағыт, жаңалықтар енгізуге технологиялық дайындығы, өзін-өзі басқару қабілеттілігі. Осының ішіне басқарудың жаңа құндылықтары мен мақсаттары, басқарудағы жаңа енгізулер, дамыту бағдарламасын, түрлі типтегі оқу жоспарлары мен оқыту бағдарламаларды әзірлеудегі технологиясы мен әдіснамасы, білім беру субъектілерін әлеуметтік-құқықтық қорғауы, педагогикалық кадрлардың аттестациялануы да жатады.

Оқушы инновация субъектісі ретінде. Әдебиеттерді талдай отырып, технологияларды енгізу арқылы тек оқыту сапасын ғана арттыру емес, сонымен бірге оқушылардың ақыл ой еңбегі мәдениеті мен өзбеттілігін, белсенділігін көтеруге болады, оқушы мен мұғалімнің құндылық бағдары мен мотивациялық тұғырларын өзгертуге болады.

Тұлғалық-бағдарлы технологиялардың барлығы адам санасын өздік ұйымдастырылуы синергетикалық постулатына негізделген. Осы технологиялар сананы ояту, өздік ұйымдастырудың тұлғалық әлеуетіне бағдар көрсетуге жағдай туғызады. Мысалы, модульдік технология авторлары жұмыстарында (П.Юцявичене, М.А.Чошанов, Т.И.Шамова, П.И.Третьяков, К.Жанпейісова және т.б.) оқу курсының модульдік құрылымы берілген ғылымды өз бетімен игеруге түрткі болады, әлем туралы жеке түсінік, сезім мен эмоцияларды ой елегінен өткізуге мүмкіндік беретінін ашық айтады [7, 52 б.].

Оқушының оқу іс-әрекеті оның тұлғалық мотивациялық сферасына байланысты анықталады. Бүгінгі психологтар мотивация туралы еңбектеріне сүйене отырып, тұлғаның мотивациялық сферасы астарынан тұлғаның бағытын білдіретін және белгілі бір иерархиясы бар тұрақты мотивтер жиынтығы деп қарастыруға болады, ал мотив белгілі бір қажеттілікті қанағаттандырумен байланысты тұлғаның белсенділікке (іс-әрекеті, қарым-қатынас, мінз құлық) ішкі түрткісі. Әдебиеттерде (С.М.Бондаренко, А.К.Маркова, Ю.М.Орлов, А.А.Реан, Н.И.Симонова және т.б.), оқу іс-әрекетіндегі басты екі мотивация типі бар деп көрсетіледі. Олар жетістікке жету және танымдық мотивация. Оқушылардың үлгерімі тек табиғи қабілеттеріне байланысты емес, оқу мотивациясының дамуына байланысты болып табылады.

Инновациялық технологияға негізделген оқыту үдерісінде оқушы тұлғасының қалыптасуының ұйымдастыру-педагогикалық шарттарының жиынтығын жасақтауға болады. Олар:

- оқытудың мақсаты мен міндеттерін түсіну және қабылдау оқу мотивациясын арттырады;
- ақыл-ой еңбегінің технологиялық шараларын ұғыну;
- технологиялық еңбек тәсілдері мен шараларын игеру;
- технологиялық карталармен жұмыстану барысында өз бетімен білім мен тәрбие алу;
- оқу үдерісіндегі қиыншылықтар мен кедергілерді құзыретті және оптимисті жеңе білу;
- іс-әрекет тәсілдері мен жүйелі жинақталған білімді дамыту: сындарлы, ұйымдастырушылық, коммуникативті, гностикалық;
- ынтымақтастыққа, ұжымшылдыққа және жаңаны қабылдау қабілетін дамыту;
- оқу іс-әрекет сферасында мазмұндық және орындаушылық өзбеттілікті қалыптастыру.

Инновациялық технологиялар негізінде оқыту педагог-новаторлар тәжірибесіне сүйене отырып, оқу үдерісінде оқушыларды төмендегі өзгерістер болады деп айтуға болады:

- ең жар, тұтынушы ұстанымынан белсенді, жауапкершілігі артқан оқушыға ауысу, оларда өз оқуына деген жауапкершілікті алуға даярлықты байқауға болады;
- өз беттілік деңгейінің тез өсуі (мазмұндық және орындаушылық);
- оқу білігін игеруі (оқушыларда жүйелі білім және іс-әрекет тәсілдері пайда болады);
- зерттеушілік, шығармашылық деңгейдің артуы;
- ынтымақтастыққа, ұжымшылдыққа, жаңа технологияларды қабылдау қабілеттері дамиды (әлеуметтік қатынастар және әлеуметтік мәдениетке адекватты тәсілдік әрекет ету қабілеті көрінеді);

• зерттеушілік міндеттерді шешуге әзірлік пен мотивацияның өзгеруінен құзыреттілік сезімі мен өздік өзектенудің пайда болуы.

Қорыта келе, жаңартылған білім беру жағдайында инновациялық үдерісті жалпы орта білім беретін мектептерде тиімді енгізуде нәтижеге қол жеткізу үшін сол үдеріске қатысушылардың субъектілеріне қойылатын талаптардың орындалуын қадағалауда, жүзеге асыру сатыларында педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық шарттардың орындалуын басты назарға алу маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Лазарев В.С. Инновационная деятельность учителя. <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-deyatelnost-uchitelya>.

2. Кулемзина А.В. Модель выбора образовательной стратегии в условиях современного социокультурного кризиса // Образование в Сибири. - 1996. - № 1. - 112 с.

3. Добрынина В.И., Кухтевич Т.Н. Социальные конфликты в высшей школе. Система воспитания в высшей школе: Обзорная информация / НИИВО; вып.3. М., 1993. - 162 с.

4. Шарипбаева А.Т. Аймақтық білім беру жүйесіндегі инновациялық процестерді басқару. ХҒПҚ, Орал, 2008. - 290 с.

5. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: Мысль, 1991. - 210 с.

6. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия. Социальные проблемы инноватики. - М., 1989. - 192 с.

7. Юцявичене П. Теория и практика модульного обучения. - Каунас: Швиеса, 1989. – 230 с.

UDC 81' 243

Aitzhanova A.M.
M.Utemisov West Kazakhstan University,
Uralsk, Kazakhstan

THE ROLE OF CLOUD TECHNOLOGY IN MODERN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Currently, information technologies are increasingly used in education in general and in foreign language teaching in particular. One of the varieties of such technologies is cloud technologies, which, in fact, are another way of implementing the declared skills of students, expanding the boundaries of information and communication competence, as well as foreign language competencies. In addition, cloud technologies can become a convenient tool for teachers seeking to organize pedagogical interaction of students. The results of the interaction of subjects of the educational process of teaching foreign languages are: the possibility of organizing joint activities and interpersonal interaction of subjects of the educational process using cloud technologies; the ability of students to take into account different opinions and strive to coordinate different positions. At the same time, it cannot be argued that cloud technologies are innovative technologies for teaching a foreign language, but they are an additional tool for the subjects of the learning process, and also bring the effect of novelty to modern pedagogical technologies. In general, the use of cloud technologies in the process of teaching English can become one of the most effective means of significantly improving the quality of education [1].

One of the tasks of teaching a foreign language today is to provide the younger generation with a cultural and intellectual background that allows, using modern means of communication, to isolate adequate and necessary information from the entire information flow. However, the problem of organizing extracurricular work of students in a foreign language using Internet services remains insufficiently clarified and methodologically developed today. That is, the relevance of the use of information technologies is due to the modern needs of society in the future specialist who is able to flexibly adapt to rapidly changing conditions determined by technological and computerization processes of society, independently acquire knowledge and apply it. They are involved in their activities, solving various problems, as well as having a type of critical and innovative thinking and the ability to generate new ideas and implement them [2].

In particular, "the use of ICT opens up the possibility of creating conditions for the formation and development of language and communication skills among students, taking into account their personal needs and characteristics as much as possible, successfully implementing the ideology of personality-oriented education. (E.V.Bondarevskaya, V.V.Serikov, V.A.Slastenin, I.S.Yakimanskaya, S.G.Grigoriev, V.V.Grinshkun, S.I.Makarov, E.S.Polat, P.V.Sysoev, M.N.Evstigneev etc.)". All this is possible within the framework of the strategy of integrating cloud technologies with the language education system, which ultimately allows you to form an active, thinking person who can then use the competencies obtained in educational education in real life. the process (both social, professional and linguistic) [3].

In recent years, a body of research has been created in domestic and foreign science, which studied the use of synchronous and asynchronous communication tools, as well as educational Internet resources in the process of teaching a foreign language and culture (J.Belz, S.Thorne, S.Mills, A.Muller-Hartmann, R.O'Dowd,

L.Lee, Z.V.Vozgova, N.N.Grigorieva, A.Y.Muratov, N.S.Tyrheeva, O.V.Kazakova, A.Y.Uvarov, I.N.Rozina, V.G.Apalkov etc).

The analysis of the features of the use of active and interactive methods of teaching a foreign language by various scientists, which also includes "cloud technologies" (O.A.Artemyeva, I.A.Zimnaya, R.P.Milrud, E.S.Polat) showed that their use in modern conditions ensures the construction and functioning of an integral process of personality formation. a future professional. Let's consider some types of extracurricular activities in which interactive and active forms and methods are used in Table 1.

Table 1 – Forms and methods [3]

	<i>Name</i>	<i>Description</i>
1	Inverted class	when students independently watch video lectures to familiarize themselves with the educational material (at home or in the classroom), then solve problems in the classroom and discuss the video lecture material.
2	BYOD (Bring your own devices)	using students' and teachers' own mobile devices to solve educational tasks anytime and anywhere. At the same time, the cloud stores data and provides tools, for example, the following Google services: quick feedback - group, community, forms, tables; taking notes, recording your own video disc, documents; excursion, interviews, presentations, videos (youtube), community, hangout. It is very convenient to use students' mobile devices to search using search services and discuss answers to questions posed; solutions of short tests posted in the "cloud", a quick opinion poll (voting on the topic) and their subsequent discussion.
3	The "Event education" method	It consists in increasing the motivation of students by organizing educational competitions, festivals, Olympiads. At the same time, Google site, youtube, hangout cloud services are used.
4	The method of "Learning through stories"	it consists in the fact that the student must compose a story – a story related to the topic being studied. The purpose of the method is to activate creative thinking and understanding of educational material through personal experience. Cloud tools: timelines, presentations, animation, comics.
5	Bricolage	the use of improvised tools and resources to solve creative tasks and motivate students to be active. Examples: compilation of videos, presentations, summaries of resources found on the Internet; troubleshooting based on current data found on the Internet; discussion of current events; creative criticism of a resource found on the Web (abstract, diagram, presentation, photo, video): "I would have done better." Tools: Cloud collections of open resources.
6	The "gamification" method	It consists in introducing a game element into the learning process to motivate students. The principles of the method: Come up with a game plot; Make a list of student actions subject to certification and earn points for each action (20-30 steps per course); evaluate each step, automate the assessment; Track progress: fill out a comparative table of results automatically or by students themselves; Publish awards for overcoming the border (prizes, diplomas).

It can be seen from the above that cloud technologies have broad prospects for application in the field of education and scientific research. The main task of using cloud technologies in education is to ensure a new quality of the educational process adequate to the innovative development of the state and society [4].

The peculiarity of the use of new information technologies is dictated, first of all, by the pedagogical needs of improving the effectiveness of learning, in particular, the need to form skills of independent learning, research, creative approach to learning, the formation of critical thinking. Examples of the use of cloud technologies in education can be:

1. Interactive living rooms
2. Electronic diaries
3. Thematic forums
4. Electronic journals
5. Search and exchange of information under the guidance and in the absence of a teacher [5].

Using cloud technologies in English lessons, the teacher together with students will be able to create and store documents, tables, presentations, create tests and crosswords in a secure repository. The simplest example of using cloud technologies is Google services. They make it possible to ensure a high degree of differentiation of learning, improve knowledge control, provide positive motivation for learning, rationally organize the

learning process, increase the effectiveness of lessons, develop research skills, provide access to various reference systems, electronic libraries and other information resources [6].

Google offers opportunities that can be used in English lessons, in individual work with children or in preparation for the final assessment. How:

1. Google Document allows you to create reports and abstracts on a given topic with links to electronic resources and interactive fragments that can be posted on websites, teachers' blogs, and then used as part of a student's electronic portfolio and for teacher certification.

2. Google Presentation allows you to create both individual and collective presentations, when each student creates a slide separately, based on their role when working on a project. Such presentations may also contain links to electronic resources, drawings and interactive fragments. The project method has a number of advantages over traditional teaching methods, so the possibility of its presentation using Google Slides fills the process of learning a foreign language with more motivation.

3. Google Spreadsheet is most often used to create crosswords or conduct research in the classroom, as well as as a summary sheet of student work.

4. Google Drawing is responsible for performing verification tasks, finalizing finished drawings in accordance with a specific task. With the help of this service, illustrations, diagrams, interactive training maps are created [7].

The analysis of the didactic possibilities of using cloud technologies in the educational process by type of activity is presented below in Table 2.

Table 2 – Didactic possibilities of using cloud technologies [7]

<i>Types of educational activities</i>	<i>Didactic purpose of technology application</i>	<i>Cloud technologies</i>
Assimilation of new material, analysis of educational material	to increase visibility (taking into account the psychophysiological features of perception and assimilation of information); activation of educational activities of trainees, including the growth of interest, motivation for educational activities	Creation of a single cloud of a scientific discipline (module) and placement in the cloud of educational materials available to students (presentations, electronic textbooks, audio and video materials, lists of educational literature and electronic educational resources with links). You can use a special Google Glass service (Class). Using knowledge mapping services or so-called intelligence maps (iMindMap, Coggle) to systematize the content of a scientific discipline (module).
Preparation of a message, report, brochure, newsletter, screencast, etc.	activation of students' learning activities, including increasing independence in work and mandatory involvement of the student in the learning process.	Inclusion in the academic discipline (module) hosted in the cloud storage of methodological recommendations for the preparation of a message, report, booklet, screencast, etc., as well as criteria for evaluating the work performed. You can use the services to organize collaboration with various types of documents, presentations, publications (network editors, for example, Google Docs, Google Slides, lucidpress)

Practical work, laboratory work	Activation of educational activities of trainees, including individualization of the content and differentiation by complexity of educational tasks and increasing independence in the profession; Ensuring sustainable development of skills and competencies; Development of research and creative approaches to solving educational problems.	Placement of a scientific discipline (module) in the cloud storage methodological recommendations, screenshots with instructions for internships or laboratory work. Development of educational resources, exercises in the LearningApps program.
Implementation of an individual or group project	Activation of students' educational activities, including individualization of the content and diversification of the complexity of educational tasks, increasing independence in work and strengthening the teacher's control over educational activities. development of research and creative approaches to solving educational problems	Organization of a shared cloud and placement of materials related to students' project activities in it. You can use the services to organize collaboration with various types of documents, presentations, publications (web editors, for example, Google Docs, Google Slides, lucidpress)
Independent work	Activation of educational activities of trainees, including increasing independence in work.	Placement of an academic discipline (module) in the cloud storage methodological recommendations for the organization of independent work of students

The combination of the didactic potential of cloud and mobile technologies with access control capabilities allows them to be used as an effective tool for managing the educational process. Cloud services have been actively used in business for a long time. In educational organizations, the use of cloud technologies is several years late. Employees of educational organizations are increasingly faced with appeals to cloud technologies and are gradually beginning to use them in their activities [8]. Thus, it is proved that cloud and mobile technologies have many advantages and wide didactic application in the field of education, improvement of independent and group work of students, including in the organization of distance learning, but the low level of awareness of teachers about this necessitates the development of a methodological model of teacher training for the use of cloud and mobile technologies in the educational process [9]. As an example of the use of cloud technologies in education, electronic diaries and journals, personal accounts of students and teachers can be mentioned. These are thematic forums where students can exchange information. This is a search for information where students can solve certain educational tasks even in the absence of a teacher or under his guidance. In fact, you have the opportunity to use resources located far away in the "cloud" [10].

So, computer information technologies allow automating routine work on information processing when performing various types of activities related to the educational process. The process of teaching a foreign language in accordance with the modern needs of society should be carried out on the basis of the use of information and telecommunication technologies, since in the educational process students solve not only linguistic and extralinguistic tasks, but also master the ability to work with information technologies and the ability to apply them in design and research activities, which contributes to the training of a highly qualified specialist in the university field.

Bibliography

1. Abdulina E.M. Cloud technologies in education / E.M.Abdulina. — Text : direct // Young scientist. - 2019. - № 52 (290). - P. 7-9.
2. Konishchev A.S., Batishchev A.V. Cloud technologies in the educational environment // E-learning in continuing education. - 2014. - No. 1-2. - P. 285-290.
3. Mitin A.N. Cloud technologies in education // Vestnik NGIEI. - 2016. - No. 8 (63). P. 41-47.

4. Alibiev D.B., Zhumasheva A.T., Kazhykenova A.Sh., Seitimbetova N.B. Bultty technologiylards bilim zhuyesinde paidalan // Kagandy universitetinin khabarshysy "Matematika" Seriyasy. – 2014. - № 2 (74). – P. 13-18.
5. Emelyanova O.A. Application of cloud technologies in education // A young scientist. - 2014. - No.3. - P. 907-909.
6. Klementyev D.D. Optimization of the educational process at the university through the use of available network technologies (on the example of teaching foreign languages) // Language and education: collection of scientific works. – Kursk: Kursk State University, 2012. – P. 37-43.
7. Ablameyko S.V., Vorotnitsky Yu.I. "Cloud" technologies in education // Scientific and practical journal for specialists "Electronics info". – 2013. - No. 9. – P. 30-34.
8. Sysyov P.V., Evstigneev M.N. Web 2.0 technologies in creating a virtual educational environment for learning a foreign language // Foreign languages at school. - 2009. - No. 3. - P. 26-31.
9. Shishkovskaya Yu.V. Technology of "paperless" teaching of foreign languages in the conditions of information and learning environment // Young scientist. - 2015. - No.11. - P. 1521-1524.
10. Neil Sclater. Cloud computing in education: An Analytical note / Trans. from English. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. Moscow, 2010.

ӘОЖ 373.3

Хабиева Д.Г., Каипова А.Т.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МӘНЕРЛЕП ОҚУ ДАҒДЫСЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мұғалімнің педагогтық шеберлігінің басты бір белгісі – оның сөз байлығынан, сөйлеу мәдениетінен байқалады. Мұғалім сөзі айқын анықтылығымен, ақылға қонымды, дәйекті дәлелдігімен тыңдаушыларды баурап алып кетеді. Оның сөзі оқушыларға өтімді болып, жақсы әсер беру үшін дауыс ырғағының, сөйлеу сазының зор мәні бар.

А.С.Макаренко мұғалімнің сөйлеу қасиетіне былай деп мән берді: «Оқушылар сіздің сөзіңізден өзіңіздің еркіңізді, сіздің мәдениетіңізді, жеке ерекшелігіңізді сезіне алатындай болуы керек». Өз сабағына жан-тәнімен берілген мұғалім шын жүректен шыққан жалынды сөзі арқылы оқушыларды еліктіре баурап әкетеді. Егер мұғалім өз сөзіне немқұрайды, қалай болса солай қарайтын болса, оқушылар оны бірден байқап қалады. Оның білімі мен тәртібіне кері әсер етеді [1].

Ауызекі сөйлеу тілі дауыс нақышына аса бай. Ауызекі сөйлескен екі адам бір-біріне айтатын деген ойын, сөзімін білдіргенде, дауыс реңкін әлденеше құбылтады. Мұны біз күнделікті өміріміздің сан салалы қырынан: жол үстінде жүргенде, от басы, ошақ қасында, қызмет бабында, кинода, театрда айқын аңғарамыз. Сөйлеп тұрған екі адамның сөздерінде екі түрлі реңк белең алып тұрады. Бара-бара олардың сөздері бір арнада тоғысып, бірегей сөз реңктеріне көшеді. Ал, енді бірде өтініп сұрау, жалынып-жалбарыну сияқты дауыс реңктері, іле-шала ілтипат, ризалықты білдіретін үн нақыштарына көшіп жатады. Осы тәріздес алуан түрлі дыбыстау әуені сөзді ашық, айқын, ширақ, нанымды етеді. Сөйлеген сөзінен адамның мінез-құлқын, қарым-қатынасын аңғарасың.

Көркемсөз оқу өнерімен жаңа талаптанып жүргендер, тәрбиеші-ұстаздар әуелі мәнерлеп оқу мен нақышына келтіріп әңгімелен берудің - *интонация* (сөз сазы, айтылу мәнері), *логикалық екпін*, *пауза* (дауыс толасы, кідіріс), *дауыс күші* және басқа тәсілдерін дәйектілікпен игеруі қажет. Көркем сөз оқушы осы тәсілдердің біреуін ғана қолданбаған жағдайда оның сөзі, әңгімесі солғын шығады, тыңдаушыларын баурап әкете алмайды.

Негізгі дауыс сарыны дегеніміз көркем шығарманың ауызша естілу әуезі. Мұны орындаушы көркем туындының кейбір суреттемелерін, оқиғасын, қаһармандарын тыңдаушыға үн мәнерімен сипаттап жеткізудің фоны ретінде пайдаланады. Негізгі дауыс сарыны көркем шығарманың мазмұны мен түріне қарай түзіледі. Әдеби материалдың тақырыбына, идеялық мазмұнына, стиліне орай негізгі оқылу мақамы айқындалады. Шаттық қуанышты сарынмен оқылатын шығармаларға көктемдегі жан-жануардың бой жазуы, тірілуі, табиғаттың жандануы қуаныш сезімін туғызатынын суреттейтін туындылар жатады. Абайдың көктемнің шығуын суреттейтін өлең жолдарын көңілді дауыс әуезімен жатқа айтқан әсерлі болады.

Мұңды сарынмен оқылатын шығармаларға кейбір лирикалық өлеңдер жатады.

Ауызекі сөйлеу тілі дауыс нақышына аса бай. Ауызекі сөйлескен екі адам бір-біріне айтатын деген ойын, сезімін білдіргенде, дауыс реңкін әлденеше құбылтады. Мұны біз күнделікті өміріміздің сан салалы қырынан: жол үстінде жүргенде, от басы, ошақ қасында, қызмет бабында, кинода, театрда айқын аңғарамыз. Сөйлеп тұрған екі адамның сөздерінде екі түрлі реңк белең алып тұрады. Бара-бара олардың сөздері бір арнада тоғысып, бірегей сөз реңктеріне көшеді. Ал, енді бірде өтініп сұрау, жалынып-

жалбарыну сияқты дауыс реңктері, іле-шала ілтипат, ризалықты білдіретін үн нақыштарына көшіп жатады. Осы тәріздес алуан түрлі дыбыстау әуені сөзді ашыю, айқын, ширақ, нанымды етеді. Сөйлеген сөзінен адамның мінез-құлқын, қарым-қатынасын аңғарасың.

Көркем сөз оқу өнерімен жаңа шұғылдана бастағандар радиодан, теледидардан, эстрададан көркем сөз оқитын шеберлерді мұқият тыңдап, көңіл зердесіне түюі керек. Әр сөзге жан бітіріп, майын тамызып сөйлейтін шынайы шеберлеріміз Сәбира Майқанова, Хадиша Бөкеева, Фарид Шарипова, Шолпан Жандарбекова, Зәмзәгүл Досанова, Асанәлі Әшімов, Әнуарбек Молдабековтердің сөйлеу мәнері жанға жағымды, көңілге қонымды. Олардың дауыс ырғағына зейін қойып тыңдау - көркем сөз өнерін үйренушілерге жанды құрал. Сондай-ақ, диск, күйтабаққа жазылған Қ.Қуанышбаевтің, Серке Қожамқұловтың көркем шығармалардан оқыған үзінділері және Тайыр Жароковтың өзі оқыған «Күн тіл қатты» сияқты шығармаларын және басқаларды тыңдау да үлкен себін тигізеді.

Бастауыш мектепте оқылатын шығармалардың басым көпшілігі - көркем туындылар мен халық поэзиясы. Ақын, жазушылар шығармаларында адам жайлы, олардың іс-әрекеті, тіршілігі, ой-сезімі, басынан кешкендері, күйініш-сүйініштері, көз алдарынан өткен оқиға, сол оқиғаға олардың қатысы, айналасындағыларға қарым-қатысы туралы әңгімелейді [2].

Автор шығармасында өмір құбылысын суреттей отырып, оған деген өз көзқарасын, өз бағасын да білдіреді. Суреттеп отырған жайттарын жинақтай келе, өз ой-пікірін білдіру арқылы кейбір кейіпкерді қостатып, жақтатып, кейбірін айыптатып отырады.

Көркем шығармадағы суреттелетін оқиға нақты өтіп жатқан сияқты беріледі, ал кейіпкерлері өмірде бар кісі сияқты болып көрінеді. Оқырман кейіпкердің күйініш-сүйінішін бірге бөліседі, оның тағдыры немен аяқталар екен деп еленденді. Әдебиет теориясында бұл суреттеу тәсілін образды даралау, нақтылау деп атайды. Көркем шығармада образдар жинақталып беріледі. Жазушы өмірді жан-жақты бақылап, зерттейді, оның заңдылықтарын таниды, соның негізінде белгілі бір дүниетаным қорытындысын жасайды. Өтіп жатқан оқиға, құбылыстарға өз көзқарасын, бағасын білдіреді. Шығармадағы мұндай жинақтап түйіндеу (идея) мен образдар бір-бірімен тығыз байланыста келеді, бір-бірімен астасып жатады.

Көркем шығарманы оқығанда не тыңдағанда адам айрықша эмоциялық сезім жетегінде, эстетикалық әсерде болады. Өнердің мақсаты - өмір шындығын эстетикалық тұрғыдан ой елегінен өткізу.

Шығарманың образын оқушыларға дұрыс, нанымды етіп жеткізу үшін, туындының идеясын дұрыс түсінуіне көмектесу мақсатында мұғалім шығарманы мәнерлеп оқып беруі керек немесе нақышына келтіріп әңгімелеп беруге тиіс. Мұғалім шығарманың образды құрылымын аша білуі қажет. Ол тіл арқылы беріледі. Шығарманың тілі арқылы жазушының идеясы, астарлы ой-пікірі аңғарылады. Көркем сөз орындаушының автордың ішкі пікірін сезініп оқуы тыңдаушыларының көз алдына образдарды елестетеді. «Құлаққа естіртіп қана емес, көзге де елестетіп айтыңдар», - деп кеңес берген К.С.Станиславский. Өйткені ысылмаған жас тыңдаушылар шығарманың астарлы ойын бірден аңғармай қалады.

Нақышты сөйлеудің тәсілі - сөзді сазды дұрыс үнмен айту. Мәтінді мәнерлеп оқуға дайындау үшін, оның мазмұнына үңіле қарап, тақырыбын белгілеп, кейіпкерлерін саралап алу керек, оқиғаны өрбіткен себептерді әбден түсініп, ондағы күрделі қарым-қатынасты жан-жақты бағдарлаған жөн [3].

Сөз дыбыстары - тілдің табиғи материалы. Яғни дыбыс - сөздің материалдық қабығы, егер ол болмаса, тіл де өмір сүрмек емес. Сөз, сөз тіркесін құрайтын дыбыстардың айтылу нормасы тілдің фонетикалық құрылысына сай келуі керек. Айталық, қазақ тілінде сөйлейтіндер негізгі дыбыстардың сапалық қасиетін, белгілі жағдайда, тіркестерде айтылғанда өзгеріске ұшырайтынын айыра біледі. Мысалы, ерін үндестігі заңы бойынша: түбірдегі еріндік дауысты дыбыстың өзінен кейінгі езулік дауысты дыбысқа әсер етіп, айтуда өзіне ұқсата үйлестіріп естіртеді: өжет-*өжәт*; жүрек-*жүрөк*, ұтыс-*утұс*, өлең - *өлөң* болып айтылуы қазақ әдеби тілінің орфоэпиясына тән құбылыс. Сөйлегенде, дауыстап оқығанда бұл қалыптасқан заңдылық мұқият сақталуы тиіс.

Сондай-ақ, қазақ тілінің орфоэпиялық нормасы бойынша сөздердің аралығында келген екі дауысты дыбыстың бірі түсіп қалып айтылады. Мысалы: сарала (*сары ала*); аротыр (*ары отыр*); білсекен (*білсе екен*) т.б.

Сөйтіп әр халықтың әдеби тілінде айтылудың жалпыға бірдей ортақ қалыптасқан нормасы болады. Осылар жайындағы ережелердің жиынтығы *орфоэпия* деп аталады.

Қазақ тіліндегі дауыстылардың негізгі ерекшелігі - жуан, жіңішке болып жұп келуі: (а - ә, о - ә, ұ - ү, ы - і). Ал-әл, от-өт, түр-түр, ыс-іс т.б.

1. *Үндестік заңы* (сингармонизм). Тіліміздегі байырғы сөздердің басым көпшілігі не біркелкі жуан, не біркелкі жіңішке айтылады. Бұл - дауыстылармен байланысты сингармонизмнің түр-түрін жасауға арқау болатын дауыстылар. Мысалы: бала-лар-ға, терезелер-ге, жұмыс-шы, сурет-ші т.б.

2. *Ерін үндестігі*. Мұнда түбірдегі еріндік дауысты дыбыстың өзінен кейінгі езулік дыбысқа әсер етіп, айтуда өзіне ай-налдырады. Мысалы: жазылуы өзен - айтылуы *әзөн*, жазылуы үлкен - айтылуы *үлкен*, жазылуы көне - айтылуы *көнө* т. б.

3. *Элизия* (мүлдем түсу). Қатар келген екі дауысты дыбыстың біреуінің түсіріліп айтылуы. Сарыарқа (Сарарқа).

4. *Редукция* (сусу, сәл айтылу).

Мысалы: әділет, дәрігер -жазылуы; айтылуы - *әдет, дәргер* т.б.

6. *Протеза* (сөз алдына дауысты дыбыс қосып айту).
Мысалы: Рымбике, Риза жазылуы; айтылуы - *Ырымбике - Ыриза* т.б.

Мәтінге мына төмендегідей дидактикалық талаптар қойылады:

- бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшелігіне лайықтанып алынуы керек.

- Мәтіндер оқушылардың психологиялық жағдайына сай болуға тиіс.

- Мәтіндер оқушының білім деңгейіне байланысты алынуы қажет.

- Мәтіндер оқушыны қызықтыратын тартымды болу керек.

Дайындық жұмысының негізгі міндеттері:

- оқушының шығармада сөз болған құбылыстар, оқиғалар жайлы түсініктерін кеңейту;

- жаңа мәліметтерді хабарлай отырып, мәтінді саналы қабылдауға септігін тигізу;

- оқушылардың көркем шығармаларда кездесетін өмірде кездесетін факторларын салыстыруға жағдайын тудыру;

- жазушы өмірімен таныстыру, оның шығармашылығына қызықтыру;

- шығарманы эмоциялы түрде қайталауға дайындау;

- сөздің лексикалық мағынасын ашу;

Мектеп практикасында қолданылатын дайындық жұмыстарының дидактикалық формалары:

1. Экскурсия.

2. Фильмді демонстрациялау.

3. Мұғалімнің әңгімесі.

4. Әңгімелесу.

5. Ұжымдасқан түрде әңгіме айту.

6. Суреттерді қарау.

7. Сұрақтар қою.

Әсіресе, табиғат туралы шығарманы оқу барысында алдын - ала топсаяхатқа шығарған ұтымды әдіс болып табылады. Мысалы, М.Дулатов «Күз» әңгімесі, М. Әлімбаев «Күз» өлеңі т.б. оқыту кезінде балаларды топсаяхатқа шығарып, табиғат құбылыстарын тура суреттеу, табиғат құбылыстарын бақылау білігін қалыптастыруға мүмкіндік туады. Сонымен қатар, мұражайға, өндіріс орындарына, құрылысқа, қаладағы ескерткіш орындарына топсаяхат жүргізуге болады. Топсаяхат кезінде мұғалім шығарма мазмұнын қабылдау үшін білуге қажетті мәліметтерді хабарлайды. Сонымен бірге оқушының сөздік қорына жаңа сөздер, сөз тіркестерін енгізеді [4].

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларының мәнерлеп оқу дағдысын қалыптастыру – оқушының өз бетімен оқу, өзін-өзі тәрбиелеу, өздігінен дамуын қамтамасыз етеді, оқушы өзін іс жүзінде көрсете алады, әртүрлі қызмет сфераларында бүгінде талап етілетін маңызды істі жете білушілік қайсыбір проблемаларды шешуде жеке тұлғаға бағытталған, оқытуда субъектілік қатынасқа негізделген және бұрынғы мектеп жұмысын шынайы шығармашылықпен жұмыс жасайтын, мақсатты, мазмұнды әрекетке негізделген оқытуға айналдырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 25 сәуірдегі №327 қаулысымен бекітілген Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (ҚР МЖМБС-2015).

2. Әбдікәрімова Т. Бастауыш сыныптарда мәтінмен жұмыс істеу әдістемесі. – Алматы, 1993.

3. Рахметова С. Бастауыш сыныпта қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы, 2007.

4. Мәнерлеп оқу, жоспар құру. www.pushkinlibrary.kz/Marafon/baitursynov_zakar.html.

ӘОЖ 373.3

Ергалиева Г.А., Нағашыбаева Б.А.

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,

Орал қ., Қазақстан

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОТАНСҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Қазақстанның тәуелсіздік алып, егеменді ел ретінде жаңа даму жолына түсуі қоғамның жалпыадамзаттық құндылыққа бағдарланған жаңа идеологиясын қалыптастыруды қажет етеді.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Енді басты міндет – осы мемлекеттің өркендеп өсуі, халықтың әлеуметтік, экономикалық жағдайын көтеру. Отанымыз аумағының бүтіндігін сақтау, халықтың тыныштығын алатын лаңкестермен қарсы ұйымшылдықпен күрес, мемлекеттерге қауіп төндіретін кез келген сыртқы және ішкі күштерге қарсы

тұрудың өзі жастардың отаншылдық рухта тәрбиелеу міндетін жүктейді. Жастарымыз тек қана отанды сүйіп қоймай, кезегі келгенде сыртқы жаулардан қорғауға дайын болу қажеттігі туындап отыр. Олай болса бүгінде мектеп қабырғасынан бастап жастарымызды дене бітімін дұрыс ішкі сезімімен үйлесімділікте ұстап, еңбек етуге, қажымай өзін-өзі үнемі жан-жақты дамытуға бағыттау өзектілігі тұр.

Қазіргі уақытта қоғамның дамуына байланысты оқушыларға білім беру, оларды тәрбиелеу және дамыту міндеттері барған сайын күрделеніп бара жатыр. Басты міндеттің бірі: орта мектепті бітірген оқушы өмірге белсене араласа отырып, ғылымның шапшаң дамуына ілесуі, ашылған жаңалықтарды өздігінше оқып меңгеру, оларды өзі қызмет ететін салаларына қатыстыларын іс жүзіне асыра білуі, өмірде қолдана алуы. Сонымен қатар оқушылар мектеп қабырғасында жүріп-ақ әлемдік құрылым қалыптасуының негізгі ғылыми ұстанымдарын, ойлаудың әдіс-тәсілдерін, Отан деген сүйіспеншілік, патриотизм, танымның заңдылықтарын игеруі тиіс. Отанға деген сүйіспеншілікке кезегінде патриоттық сезімді қалыптастырудан бастау алады.

Философиялық түсіндірмеде: «патриотизм» (грекше *patris* – Отан) мазмұны – Отанға деген сүйіспеншілік, оған шынайы берілгендік, оны өткені мен бүгінгісі үшін мақтаныш, Отан мүдделерін қорғауға ұмтылу болып табылатын адамгершілік және саяси принцип, әлеуметтік сезім делінсе, лексикалық мағынада – патриотизм «Отанға сүйіспеншілікті, өз Отанына, өз халқына берілгендікті» білдіреді. Ұлттық энциклопедиялық сөздікте патриотизм (грекше *patris* – Отан) – адамның Отанына, туған еліне, он тіліне, салт-дәстүрі мен мәдениетіне деген сүйіспеншілік сезім [1] деп қарастырылады. Патриотизм, жалпы алғанда, ұлттық мәдениеттің, ал, жекелей алып қарағанда, саяси мәдениетінің элементі болып табылады. Патриотизмнің мазмұнында мыналарды жатқызған жөн: адамның өзі туып өскен жеріне сүйіспеншілік сезім; ана тіліне құрметпен қара; Отан мүдделеріне қамқорлық жасау; азаматтық сезімдердің көрініс беруі және Отанға адалдықты сақтау, оның бостандығы мен тәуелсіздігін қорғау; әлеуметтік және мәдени жетістіктерге деген мақтаныш; Отанның тарихи өткеніне және одан қалған мұраларға, дәстүрлерге құрметпен қарау; өз еңбегін, күш-жігері мен қабілеттерін Отанның гүлденуіне арнауға ұмтылу. Дегенмен осының барлығы оқушы бойындағы отансүйгіштік сапалы қасиеттерін қалыптастырудан басталатыны мәлім.

Адам бойындағы ержүректілік, жауынгерлілік, парыздық, борыш, ар намыс бұның барлығы қарастырылған әдебиеттерді талдасақ отансүйгіштік сезім идеясының (идеялар мен құндылықтар жүйесі ретіндегі патриотизм идеологиясының) дамуы, ең алдымен, Аристотель, Платон, Цицерон, әл-Фараби, Баласағұн секілді ежелгі ойшылдардың есімімен байланысты [2]. Олар отансүйгіштік сана-сезімдегі басты мәселе Отанға деген көзқарас, өйткені Отан ең алдымен саяси ортаны қорғау, құқықтық қатынастармен байланысты адамдардың бірігуін және мемлекетті қамтиды деп есептеді. Жас жеткеншектердің патриоттық тәрбиесінің теориялық негіздерін белгілі педагог ғалымдар (И.С.Макаренко [3], Сухомлинский В.А. [4], Сайдахметова Л.Т. [5], Базарғалиев Ғ.Б. [6], Әбілғазиева К.Т. [7] және т.б.) қалаған.

Оқушылардың отансүйгіштік тәрбие проблемасына қазақ халқы қоғамының барлық даму кезеңдерінде аса мән берген. Әсіресе рухани-адамгершілік құндылықтар мәселесі, адам бойындағы сапалы қасиеттерді қалыптастыру қазақ даласының ойшылдары (Қорқыт ата, Қашқари, А.Йассауи) мен жыршы-жырауларының (Асан қайғы, Шалкиіз жырау, Ақтамберді жырау, Бұхар жырау және т.б.) ғұлама ағартушылардың (Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев және т.б.) шығармашылық еңбектері дәлелдейді [8].

Патриоттық тәрбиені ұлттық дәстүрдің негізінде қалыптастыру проблемасын кезінде қоғам қайраткерлері А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов және т.б. жан-жақты қолдаған.

Әр жас ұрпақтың бойында өз Отанына, еліне деген алғашқы сезім болады. Осы сезімнің, сүйіспеншіліктің дамуына оның алған тәрбиесінің, өскен ортасының әсері ерекше екенін білеміз. Бұл жерде мұғалімнің атқарар міндеті өте зор. Күнделікті күйбең тіршіліктің соңында жүрген ата-ананың бүгінгі күні бала бойында патриоттық сезімді қалыптастырудан гөрі ойлайтыны баласының қарнының тоқтығы мен көйлегінің көктігі. Осыдан келіп, “Патриоттарды кім және қалай тәрбиелейді?” деген сұрақ туады. Елдің ертеңін ойлар, тәуелсіз елдің тірегі болар патриоттарды тәрбиелейтін орда – мектеп. Ал мектептің жүрегі – мұғалім. Қазақстан Республикасының Білім Заңының 8 бабында: “Азаматтық пен елжандылыққа, өз Отаны – Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға қарсы кез келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу”, - деп көрсетілген. Алғашқы мектеп есігін ашқан бүлдіршіннің бойында патриоттық сезімді оятатын да мұғалім. Жаңа өмірге жетелеп, әр баланы “Мен Қазақстанның азаматымын” деген үлкен жауапкершілікке баулитын ел рәміздерін мақтан тұтуға тәрбиелеудегі мұғалімдердің еңбегін бағаламасқа болмайды.

“Отан – отбасынан басталады” дейді халық даналығы. Демек, бала тәрбиесі Отан мен ел мүддесі. Әрбір бала бір ғана отбасының ғана емес, күллі қоғамның келешегі, бүршік атар гүлі екенін жадымыздан әсте шықпағаны абзал.

Қазақстандық патриотизмге келсек, ол тек қазақтардың ғана өз Отанына сүйіспеншілігі емес, онда мекендеген бүкіл ұлт пен ұлыс өкілдерінің бәріне қатысты дүние. Алайда ешкімді елін, Отанын зорлықпен, күштеп не үгіттеп жел сөзбен алдап-арбап сүйгізе алмайсың. Елін сүю - әркімнің жеке ісі, өз

арының ісі. Қасиетті сезім ананың сүтімен бірге өзі келмейді, ол адам өсе, есейе келе өз ақылы өзіне жетіп, өз басымен тіршілік ете бастағанда адамзаттың бойында біртіндеп қалыптасатын құдіретті сезім. “Бұл сезім әркімде әр кезеңде (яғни, әр түрлі жаста) оянып, кейін кәмілетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, жаспен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, мемлекеттік және қоғамдық социологиялық институттардың (балабақша, отбасы, мектеп, жоғары оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар, әр түрлі саяси ұйымдар мен қозғалыстар) әсерімен қалыптасады. Отансүйгіштік тәрбиенің мақсаты- балалар мен жастарда Қазақстанды өз Отаны деп қарастыруға, оған деген сыйлаушылығын және сүйіспеншілігін, елінің дамуына және дүние жүзілік қауымдастықтың алдында беделін өсіруге деген сана-сезімін, іс-әрекеттерін, қылықтарын қалыптастыру болып табылады.

Патриоттық тәрбие процесінің ұстанымдары, формалары, әдістерінде түбегейлі өзгеріс жоқ. Мәселе білім және тәрбие жұмысының мазмұнында болып отыр. Осыған байланысты бастауыш сыныпта сабақ берудің ең негізгі мақсаттарына төмендегілер кіреді. Бірінші –білімділік, танымдық, екінші - тәрбиелік, үшінші - дамытушылық.

1. Білімдік – мектеп оқушыларына ғылыми тұрғыдан білім бере отырып, олардың дағдысы мен өздеріне отансүйгіштік сезімін қалыптастыру;

2. Мәдениеттанымдық – қазақ халқының мәдени-тарихи, отансүйгіштік, діни-адамгершілік, т.б.халық дәстүрлерінен мағлұмат береді;

3. Тәрбиелік – оқушының көзқарасын, отансүйгіштік сезімін және жеке тұлғаның құндылықтарын қалыптастырады;

4. Дамытушылық – жеке тұлғаның дамуына психологиялық,моральдік, адамгершілік қасеттерінің дамуына т.б. әсерлерін тигізеді [9, 12 б.].

Осы мақсаттарды орындау үшін мемлекеттік стандартты басшалыққа ала отырып, өз тәжірибеімізде балалар әдебиетінен, негізінен, оқушылардың өз бетімен білім алу дағдыларын қалыптастыру, шығармашылық қабілетін дамыту, ізденіс жұмыстары мен алған білімдерін іс жүзінде пайдалана білеуге үйрету бағытында жұмыс жүргізіп келеміз.

Балаларға ел сүйгіштік, ата-ананы сүю, Отанды сүю, мәселесінде қандай шығармалар оқығанын, қандай шығармаларды оқуды ойлап жүргендігі жайындағы пікірлері жөнінде сауалнама жүргізілді. Бұл сауалнама барысында шәкірттер өздерінің оқыған шығармаларын атады. Әдебиеттік оқудан оқыған «Отаным-бақыт ордасы», «Отан», «Туған жер» «Ақдауыл хан» , «Қаһарман қыз Хиуаз» т.б. шығармаларын атап көрсетті. Балаларды отансүйгіштік сезімге тәрбиелеу рухында ата-аналармен біріккен «Кітап оқу» конкурсын өткізудің де мәні зор. Оқушыларды патриоттық ел сүйгіштік туралы шығармаларды жай ғана емес, мәнерлеп оқумен қатар жатқа айту тәсілін қолданамыз. Мысалы, Тұманбай Молдағалиевтің «Отан», Қалақаман Сариннің «Тәуелсіздік» Бақытжан Тобаяқовтың «Тәуелсіздік әні» атты өлеңдерін жаттап, нақышына келтіріп оқу, мәнерлеп ату т.б. оздырылды.

Балалар бойындағы отансүйгіштік сезімі туа біте пайда болатын қасиет десек те болады. Бала күнінде бұл сезім анасының үнімен жағымды дауысымен әнмен, жырмен, жылы сөздермен өз тілінде, дінінде біте қайнасып қалыптасып кейіннен өз отбасына, туған жеріне деген жылы сезімнен бастау алатын, тұлға есейген сайын біртіндеп ұлт, халық, әлеумет, мемлекет деңгейіне көтеріле беретін бұл сезім адамның бүкіл ғұмырына жалғасып жатады.

Осыған орай отансүйгіштік тәрбие мәселесі адамзат тарихында біртіндеп ұрпақтан–ұрпаққа жалғасып келе жатқандықтан, мектеп оқушыларының бойындағы Отанға деген сүйіспеншілігін, яғни патриоттық санасын дарытуда халқымыздың ойшылдары, жазушы, әдбиетші танымал ғалымдарының еңбектерін пайдалану соның ішінде Қазақстанның Халық Қаһарманы батыр Б.Момышұлы ағамыздың кейінгі ұрпаққа үлгі етіп қалдырып кеткен өсиеттерінің және ерлікке толы шығармаларының алатын орны ерекше. Ата мекен жер үшін, қасиетті Жер үшін жазған ойлары оқушылар бойына рух беріп, ерлік істерге шақырады. Әдебиеттік оқу сабақтарында оқушылардың көркем шығармалардан алған әсерін, өз Отанына деген патриоттың сезімін арттыруға тәрбиелеудің бір жолы ол сыни ойлау технологиясын пайдалану «мағынаны тану», «ой толғау» әдістерін қолдану тиімді. "Туған жер", Ауылым – құтты мекенім, "Менің елім", "Менің Отаным, туған елім – Тәуелсіз Қазақстан!" тақырыптарын талдау. Қазақтың гуманист, ағартушы педагогы Ы.Алтынсарин қазақ балаларына оқу-білім бере отырып, елдік, отаншылдық қасиеттерді дарытып, тек қана заман ағымына сай білімді патриот азаматтарды тәрбиелеудің маңызына көп көңіл бөледі. Мысалы: «Оқу-білім бар жұрттар, Ал, Абай Құнанбаев «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым-деп басталатын ойлары т.б. шығармаларының дені тәрбие, дін, саясат, қоғам, әлеумет, өмір философиясы секілді келелі мәселелерді қамтиды. Оның педагогикалық мұраларының мәні жеке тұлғаның өз еліне, жеріне, бауырларына, ұлтына адал еңбек етуге тәрбиелеумен сипатталады. А.Байтұрсыновтың ғылыми мұрасының дені отансүйгіштік тақырыптағы шығармаларды құрайды. Оның «революцияшыл рухтағы алғашқы сөз», «елшілік ұраны» деп бағаланған «Маса», «Қырық мысал», «Ер Сайын», т.б. жырлары қазақ елінің жастарын ерлікке, туған жерін сүюге тәрбиелеуге бағытталған. С.Сейфуллин өз шығармаларында негізінен отансүйгіштік бағытты ұстанады. Оның «Көкшетау», «Жас қазақ марселеезасы», «Жұмыскерлер», «Тар жол, тайғақ кешу», т.б. жырлары қазақ елінің тәуелсіздігін паш етеді. Жалпы білім беретін орта мектепте оқушыларды отансүйгіштікке

тәрбиелеудегі әдебиет пәнінің ролін атап өтеді. Өзбек ғалымы С.А.Каримбековтың «Әдебиет пәнін оқыту үрдісінде ұлт мектебінің жоғары сынып оқушыларына әскери-патриоттық тәрбие беру» деген еңбегінде: «Оқушылармен бірге өлкетану жұмыстарын жүргізу, өздігінен ерлік материалдарын жинақтау арқылы мектептің ерлік музейін ұйымдастырудың маңызы зор», - деп түсінік береді.

С.А.Каримбеков әдебиет пәнін оқыту барысында ақын-жазушылардың шығармалары арқылы тарихи мәліметтерді жинақтау, өлкетану жұмыстарын жүргізу арқылы оқушыларды ерлікке тәрбиелеуді негізге алады. Сондай-ақ отансүйгіштік тәрбие проблемасы көптеген қазақстандық ғалымдардың ғылыми зерттеулеріне арқау болды. Баастауыш сыныпта әдебиет оқу пәні арқылы оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеуде мақал-мәтелдердің, жұмбақтардың, ертегілердің, батырлық жырларының, шежіренің, бата сөздердің, т.б. алатын орны ерекше болып табылады. Отанға деген сүйіспеншіліктің мәнін түсіндіруде оқушылардың отансүйгіштік дүниетанымының кеңеюіне әсерін тигізеді. Сондай-ақ лиро-эпостық жырларда да батырларды қаһарлы, сұсты етіп бейнелеуге қарағанда мейірімді, адал жан ретінде суреттеу басым болып келеді. Сонымен қатар ауыз әдебиетінде тарихи мағлұмат беруде шежіренің маңызы зор. Себебі шежіре батырлардың тұрғылықты жерін, туған елін анықтауға мүмкіндік береді. Бастауыш сынып оқушыларының ата-аналарының ақ тілегі мен өнегелі сөздерін құрметтеп, отансүйгіштік санасының дамуына септігін тигізеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Философиялық сөздік / Ред. колл: Р.Н.Нұрғалиев, Ғ.Ғ.Ақмамбетов, Ж.М.Әбілдин, т.б. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 1996. – 525 б.
2. Платон, Аристотель. Политика. Наука об управлении государством. – М.: «Эксмо»; Санкт-Петербург: «Terra Fantastica», 2003. – 864 с.
3. Макаренко А.С. Собрание сочинений в 5-и томах. – М.: «Просвещение», 1971. – Т. 4. – 370 с.
4. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина.– М.: «Молодая гвардия», 1971. – 430 с.
5. Сайдахметова Л.Т. Қазақстан мектептерінде оқушыларды патриотизмге тәрбиелеудің дамуы (1970-2000 жылдар): пед. ғыл. канд. ... автореф.: 13.00.01. – Алматы, 2002. – 27 б.
6. Базарғалиев Ғ.Б. Х.Досмұхамедовтың ағартушылық қызметі мен шығармашылық еңбектеріндегі патриоттық тәрбие идеялары: пед. ғыл. канд. ... автореф.: 13.00.01. – Атырау, 2002. – 27 б.
7. Әбілғазиева К.Т. Мұстафа Шоқайұлының (1894-1941) қайраткерлік қызметі негізінде жастарға патриоттық тәрбие беру: пед. ғыл. канд. ... автореф.: 13.00.01. – Шымкент, 2002. – 26 б.
8. Дүйсенбаев А.Қ. Қазақ батырларының қаһармандық бейнесі арқылы оқушыларды отансүйгіштікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары: пед. ғыл. канд. ... автореф.: 13.00.01. – Атырау, 2006. – 26 б.
9. Нурмукашева С.К. Развитие военно-патриотического воспитания старшеклассников в школах Казахстана (1960-1985 гг.): автореф. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Алматы: АГУ, 1993. – 25 с.

ӘОЖ 373.3

Хасанова І.Ө.

*М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ДҮНИЕНІҢ КОГНИТИВТІ БЕЙНЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қашанда қазақ мектебі мұғалімінің кәсіби парызы жас ұрпақты ұлттық рухта, өз ана тілінде, өз ата салтында, заман талабына сай сапалы оқытып, саналы тәрбиелеу және ана тілінің қолдану аясын білім беру жүйесі арқылы іске асыру болмақ.

Әр ұстаз «Ұлттық тәлім-тәрбие алмаған жастың ұлттық рухы болмайды» деген қағиданы ұстанған ұлт зиялылары Ахмет, Міржақып, Мағжан, Жүсіпбектерден басталған берік ұстанымды, яғни ұлттық танымды оқушылардың бойына сіңіретін әдістемеге ұстаным етіп алатын болса, жаһандану үдерісінде қазақ ұлтының ежелден бойына жиған бар құндылықтарын сақтап, одан әрі арттыруға үлесін қосар еді.

Барлық халықтардың педагогикасында негізгі мәселелердің бірі – ана тілі мәселесі. Кез келген тіл тек өзінің ұлттық дәстүрін танытуға қызмет ететіні белгілі. Басқа тіл өзге тілдің ұлттық мәдениетін танытуға қашанда әлсіздік танытатыны әртүрлі мәтіндік жағдайлар мен сөйлесулерде, лебізде, әсіресе, аудармаларда анық байқалады. Белгілі ресей психолінгвисті Р.М.Фрумкина тілдің бұл психолінгвистикалық аспектісі туралы былай дейді: «... Если в культуре есть определенные реалии, то в языке есть эффективные способы эти реалии поименовать, обозначить. Это аксиома современной гуманитарной науки. Но из нее, как из каждой аксиомы, должны вытекать следствия. Например: если в языке есть имена, обозначающие определенные культурные реалии, то их семантика может изучаться только при условии привлечения широкого культурного контекста» [1, 55 б.]. Сондықтан қазақ тілі сабағында бастауыш сынып балаларын ана тілінің уызына жарытып қана қоймай, олардың ұлттық рухпен, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптан мейлінше сусындауына ерекше көңіл аударымыз қажет.

Адам дүниені тіл арқылы таниды, сондықтан адам санасында сол ана тіл арқылы қалыптасқан ғаламның тілдік бейнесі мәңгіге таңбаланады. Ғаламның тілдік бейнесі – когнитивті лингвистикадағы басты категория, сонда ана тілін меңгеруді когнитивті танымдық тұрғыдағы әдістемеге құрғанда, баланың ұлттық тұрғыдағы ойлауы мен танымы ұлттық психология бойынша жүреді. Мәселен, дүниені орыс тілі арқылы қабылдаған орыс мектебіндегі ұрпақтың антропологиялық жағынан қазақ болғанымен, қазақы психологиясы болуы мүмкін емес. Мұнда танымдық қабылдау да ұлттық деңгейде жүрмейтіні өз-өзінен түсінікті. Баланың дамуы кезінде оның тілінде белгілі бір жиі қолданылатын сөздердің азғантай ішкі лексиконы қалыптасатыны белгілі, бұл ерекшелік Э.Д.Сүлейменова, Т.Т.Аяпова еңбектерінде қарастырылған.

Тілші ғалым Э.Д.Сүлейменова бұл туралы: «Данные, полученные в когнитивной лингвистике и психологии, свидетельствуют о первичности развития семантических интенций в соответствии с общим процессом усвоения языка с ассимиляцией информации в имеющихся языковых структурах и приспособлении этих структур к новой информации. Возникает естественный вопрос, откуда «берутся» языковые единицы, как и в каком виде существуют в мозгу знания о языке, его грамматика и словарь, как они «записаны» в мозгу. Один из возможных ответов на этот вопрос дан в концепции «внутреннего лексикона», – деп жазады [2, 86 б.].

Сондай-ақ, ғалым Н.Т.Ерастов: «сөз тікелей сезімдік әсер беруден неғұрлым алыстаған сайын, оның адамға тигізер эмоциялық әсері соғұрлым әлсірей түседі», – деп жазады [3, 71 б.]. Тілдің мәдени аспектісін зерттеген ғалым Г.Н.Смағұлованың: «Тіл білімінде қазақ ұлтының таным парасатын, Жарық дүниені танудағы көркемдік көкжиегін, ой-қиялын жаңа ғасыр табалдырығында тұрған жас буын, келер ұрпақ алдында ұлттық мәдени ерекшеліктерін өз жасаған тілі арқылы зерделеу – ең маңызды мәселе» [4, 5 б.], – дегенін ұмытпауымыз керек. Өйткені сөз арқылы, ана тілі арқылы ұлттық мінезге тән тәрбие беріледі, мәселен, балаға кішкене кезінен айтылып, құлағына құйылатын фольклордың тәрбиелік мәнін мысалға алсақ та жеткілікті.

Мектептің ұлттық сипатын айқындап, оқушылардың бойына ұлттық сананы дарытатын, туған халқының рухани әлеміне бойлатып, елінің намысы мен атақ-абыройын ту ғып ұстайтын ұрпақ тәрбиелеуде бастауыш сыныптан бастап оқытылатын қазақ тілі, әдебиеттік оқу пәндері және тәрбие сағаттары орасан рөл атқарады.

Бүгінгі балаларда толық көрінбей бара жатқан ұлттық менталды ойлау мен ұлттық таным, ұлттық мінез, ұлтжандылық сияқты сезімдерді олардың бойына дарытуды педагогикағы когнитивті оқыту әдістемесі ғылымының негізінде жүзеге асыруға болады. Когнитивті оқытуда «дүниенің қарапайым бейнесі» «дүниенің когнитивті бейнесіне» ауысқанда ұлттық нышандардың негізі қаланады да, балалар санасында ұлттық діл қалыптаса бастайды. Ұлттық діл (менталитет) ұлттық менталдыққа алып баратын алып басқыш, сондықтан да ғаламның тілдік бейнесінің құрамындағы ірі концептілерді бастауыштан бастап оқыту қажет. Ұлттық мінез, ұлттық менталдылық сөздер арқылы бала психикасына беріледі де, ұлттық ділмен араласып, көптеген ғасырлар бойына сол ұлттық қасиетті сақтайды. Осы когнитивті негізде оқыту жүйесін құру – бастауыштан бастап балаларға жағымсыз құлықтардан арылуға септігін де тигізеді. Алайда, заман өзгерген сайын сөздермен бірге тіл де бірге жасасып, өзгерістерге түседі де, сонымен бірге, ұлттық мінез де өзгерістерге ұшырайды.

Белгілі философ І.Ерғали: «Адамның дүниемен байланысы, оны тануы – белгілі ұлттық жағдайда қалыптасатындықтан, дүниетанымның ұлттық белгілері болады. Ол белгілер мен көріністер осы халықтың менталитетіне (діліне) тәуелді. Бұл – халықтың бейнелер дүниесі, символдары (рәміздері) мен салт-жоралары, сезіну, ұғыну ерекшеліктері», – дейді [5, 181 б.]. Дүниетаным, дүниенің тілдік суреті, ұлттық менталды ойлау тек ұлттық психологияның сүзгісі арқылы көрініс табады. Ғалым Қ.Аймағамбетова: «Дүниетанымға ұлттық психологияның да әсері мол. Ұлттық психология өмір суретін ортаға қарай салт-дәстүр тұрғысынан көрініп, адамның мінез-құлқы арқылы өзгереді», – деп жазады [6, 14 б.].

Когнитивті оқыту бастауыш мектептің алғашқы буынында ұғынылған баланың санасындағы «дүниенің қарапайым бейнесін» одан әрі дамытып, «дүниенің когнитивті бейнесін» қалыптастыруға құрылады. Дүниенің когнитивті бейнесін қалыптастыру ірі концептілер беру арқылы жүзеге асады. Концептілердің құрылымдық бөліктері негізінен зат есімдерден тұрады. Бастауыш сатыда бала санасында қалыптасқан «дүниенің когнитивті бейнесі» орта және жоғары сатыда қаланатын «дүниенің көркем бейнесі», «дүниенің ғылыми бейнелерінің» алғышарты бола алады.

Сонымен қатар, ғаламның қарапайым бейнесі, ғаламның когнитивті бейнесі, ғаламның көркем бейнесін негіздеу болады. Бұл ұстаным ұласпалы сипатта жүреді. Бірінші бала өз отбасында ғаламның қарапайым бейнесін қабылдайды. Ғаламның когнитивті бейнесі баланың танымдық әрекеті арқылы қалыптасады. Есейе келе ғаламның көркем бейнесін өз санасында негіздейді. Мәселен, ғаламның қарапайым бейнесі – «көктем» – *жыл мезгілі*. Ғаламның когнитивті бейнесіне – *көктемде күн жылиды, ағаштар бүршік жарады*, т.т. үлгілерді айта отырып, бала көктемнің бейнесін тұтас қабылдайды, көкжиегі кеңейеді. Ғаламның көркем бейнесіне – *көктем – тіршілік белгісі, көктем – жаңару* т.с.с. үлгілерді балалар айта алады.

Қазақ тілін когнитивті оқытуға берілген басты концептілерде оның құрылымдық бірліктері арқылы халық өмірінің, дүниетанымының, шаруашылығының көріністері беріледі, концептілер ғаламның тілдік бейнесін құрайды. Дүниенің тілдік бейнесі, ұлттық рухани болмысы әр халықта әртүрлі болады. Мысалы, мал шаруашылығымен айналысқан қазақ халқының көру, есте ұстау, ұлттық дүние бейнесін қабылдау қабілеті ерекше дамыған. Мәселен, олар күнтізбе болмаған кезде көктемнің туғанын жер астындағы жылан, саршұнақтардың жер бетіне шығуынан біліп отырған. Олардың тіршілігі табиғатқа етене жақын болғандықтан, табиғат құбылыстарының сырын терең танып, ұлттық рухани болмысын бейнелейтін атаулармен белгілеп отырған. Мысалы, «ұзын сары» (күннің ұзаруы), «құралай салқыны» (мамыр айының үшінші онкүндігінде), «мамыр» (барлық құстардың балапанын атайды) айында құстар ұя салып, балапан шығарады. Сыныптағы барлық оқушылар таным үдерісіне толық түрде қатысуы, меңгеруі үшін сабақ белгілі бір мақсатты бағытта және жүйелі түрде ұйымдастырылады. Белгілі мақсат көздеп, жүйелі түрде берілген білім жақсы нәтиже береді.

Когнитивті оқытуда оқушылар заттар мен құбылыстар арасындағы өзара байланыс пен қатынасты және басқа объектілермен қарым-қатынасын ашуға, белгісі, қасиетін ажыратып, талдауға, ой қорытуға үйретіледі. Мәселен, оқушылардың санасындағы «дүниенің когнитивті бейнесін» қалыптастыру үшін концептілердің құрылымдық бөліктері жекелеген тапсырмалар арқылы меңгертіледі. Мысалы, түрлі тілдік тапсырмаларды орындауда ассоциация құру, когнитивті белгілерін анықтау, жеке белгілерін табу, жалпылау, салыстыру, сөздердің мағыналық байланысын анықтау, болжау, бейнелеу (ойсурет), сөйлем құру, мәтін құрастыру, ертегі жазу, қорытынды ой айту, құрылымдық үлгілерін беру, тірек сөздерді табу, суреттер бойынша мәтін құру, тұтас бейнесін беру, т.б. жұмыстары жүргізіледі.

Бастауыш сыныпта концептілік құрылымдардың санада бейнеленуі әртүрлі әдіс-тәсілдермен, формалармен беріледі. Соның ішінде, жиі қолданылатын әдіс – ассоциация әдісі. Ассоциация әдісі – адамның танымдық әрекеті нәтижесінде туатын сөз мағынасының бөлшектері сияқты бейне, ұғым көріністері.

А.Б.Әмірбекова: «Ассоциация – бұл адамның бұрынғы тәжірибесі негізінде пайда болып объект төңірегіндегі тұжырымдамалары мен сипаттамасы, бейнеленуі. Ассоциативтік элементтер арқылы бейнеленген модельдер концептілік құрылымға ұласады», – дейді [7]. Ассоциация – бұл білім алудың бір тәсілі, себебі ассоциация – когнитивтік модель қалыптастырады. Мысалы, «көктем» концептісі *малдың төлдеуі, күннің жылынуы*, «Астана» концептісі бәйтерек секілді *іргелес ассоциация* арқылы танылып, фрейм құрылымын құрайды. *Көктем – жастық шақ ұқсастық ассоциация* арқылы танылып, автор танымында ойсурет формасында қабылданады. Себебі, когнитивтік санада көктемгі құлпырған шуақты күндер жастық шақтағы бақытты, тәтті өмірмен теңеліп, ассоциациялық модель қалыптастырып тұр.

Көктем – күз қарама-қарсы ассоциация арқылы көктемдегі жылылық, күздегі суықтық белгісімен танылу әдісіне сүйенеді. *Көктем* концептісін фреймдік құрылымда, ассоциативтік модельге салғанда тану ерекшелігін мына өлең арқылы түсіндіруге болады:

Ой, балалар, балалар!

Жылы-жылы жел соқты,

Жылғалардан су ақты.   *(Көктем – жел, су)*

Желкілдейді көк майса.

Желіндейді мал жайса.   *(Көктем – құс. Көктем – көк, мал)*

Жер бусанып, көк шығып,

Арықтардан су ақты.

Бүрлеп, өсіп көк шыбық,   *(Көктем – жер, су, шыбық, шуақ)*

Жұтып жатыр шуақты [8, 116 б.].

Осындағы *жел, су, жылы жел, көк шығу, шуақ* сөздері ассоциация және «көктем» концептісінің құрылымдық үлгілері болады. Концептінің ассоциациялы моделі метафора және ассоциация болып берілгендіктен, балалар хабарланған мысал арқылы айта алады.

Концептілік құрылымдардың санада бейнеленуіндегі ойсурет формасына келсек, *ойсурет* – концепт қалыптастыру операциясының ең күрделі формасы, концепт құрайтын элементтерді суреттеу тәсілі. Бұл терминді енгізген ғалым – Н.Уәлиұлы. Ойсурет тілдік санада бейне, символ, метафора, аллегория арқылы танылады. Концептінің ойсурет формасы көркем мәтінде көрінеді. Ойсурет суреткердің қиялдау, суреттеу, ұқсату қабілетіне байланысты. Мысалы, Е. Өтетілеуұлының:

«Отан деген – *атамекен*,

Отан деген – *туған жер*.

Отан – *ана*,

Отан – *үлкен*.

Қазақстан – *туған ел*» өлеңінде *атамекен, туған жер, ана, үлкен, туған ел* немесе С. Мәуленовтың:

«Дала десе *көл* түседі есіме,

Дала десе *ел* түседі есіме.

Дала десе түседі еске *арғымақ*,

Кең далада шабатұғын көсіле» өлеңінде *де көл, ел, арғымақ* деген метафоралық қолданыстары

ойсурет негізінде жазылған. Егер индивид тілдік тұлға болса, концептідегі ойсурет құрылымының деңгейі жоғары болады. Баланың ұлттық ойлау дәрежесі когнитивті оқытуда айқын кейіпте көрінеді де, дамыта ойлауға ұласады. Егер баланың ұлттық танымдық дәрежесі басқаша болса, когнитивті психология тұжырымы бойынша оның танымдық дәрежесі де өзгеше болады.

Грамматикалық ұғымдарды меңгертуде, мысалға зат есімдерді меңгертуде баланың көз алдында концептілік құрылымынан бірінші болып ойсурет алға шығады да, сосын барып ойдерек және оның ерекше белгілері нақтылана бастайды. Ал деректі зат есімдерді оқытқанда, бірінші ойсурет болса, дерексіз зат есімдерді қабылдағанда, алдымен, бұрынғы сипаттағы көлемі нақты емес ойдерек пайда болады. Кез келген сөзді естігенде адам санасында, алдымен, зат не құбылыстың бейнесі, яғни денотаты пайда болады да, соның негізінде ол туралы ұғым, яғни сигнификат қалыптасады. Ал үлкен ірі ұғымды білдіретін ірі концептілік құрылымдарды оқытуда бұл категориялар көлемді күрделенген жүйеге келеді.

Когнитивті оқыту әдістемесінде қолданылатын тілдік бірліктер ұлтымыздың ұлттық танымына және ұлттық тәрбиесіне негізделеді. Тұжырымдай келгенде, мектептің бастауыш сағатында «дүниенің когнитивті бейнесін» толық қалыптастыру барасында балалардың жалпы танымы өрістеп, ұлтымыздың басты мәдени әдептерін мен ұлттық мінез нышандарын бойларына сіңіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Фрумкина Р.М. Психоллингвистика. – М.: Академия, 2008. – 320 с.
2. Сулейменова Э.Д. Казахский и русский языки: Основы контрастивной лингвистики. – Алматы: Демеу, 1996. – 208 с.
3. Ерастов Н.Т. Психология общения. Пособие для студентов. – Ярославль: ЯрГУ, 1979. – 96 с.
4. Смағұлова Г.Н. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері. – Алматы: Ғылым, 1998. – 196 б.
5. Ерғали І.Е. Философия как духовная деятельность. – Астана, 2003. – 283 с.
6. Аймағамбетова Қ. Бастауыш сыныптарда дүниетануды оқытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: пед. ғыл. докт. ... автореф. – Алматы, 1998. – 50 б.
7. Әмірбекова А.Б. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі (М. Мақатаев поэзиясы бойынша): филол. ғыл. канд. ... дисс. – Алматы, 2006. – 122 б.
8. Әуелбаев Ш., Наурызбаев Ә., Изғұттынова Р., Тәжімбетова С. Ана тілі оқулығы. – Алматы: Атамұра, 1997. – 240 б.

УДК 792.8

Муканбетова Ж.Т.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемысова,
г. Уральск, Казахстан*

НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА-ХОРЕОГРАФА В ВУЗЕ

Современный образовательный процесс вуза претерпевает значительные преобразования и все более явно ориентируется на «свободное развитие личности», на формирование творческой инициативы, самостоятельности обучаемых, конкурентоспособности и мобильность будущих специалистов. Модернизация системы вузовского образования определяется не только требованиями качественной подготовки профессиональных кадров, но и необходимостью постоянного инновационного совершенствования образовательных программ. В Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы одной из задач определяется модернизация педагогического образования, системы входа в профессию и непрерывного профессионального развития педагога [1, с. 15].

Важное место в данном процессе занимает профессиональная подготовка педагогических кадров на основе компетентностного подхода. Процесс формирования профессиональных компетентностей будущих педагогов в вузе основан на применении инновационно-образовательных технологий с учетом модели выпускника. Профессиональные компетентности стали единым образовательным результатом для всех казахстанских вузов [2; 3].

Проблема формирования профессиональной компетентности у педагогов-хореографов в условиях современного вуза рассмотрена, на наш взгляд, еще не достаточно полно. Это связано со значительными изменениями квалификационных требований к выпускнику-бакалавру, введением новых нормативно-правовых актов, и разработкой новых образовательных программ по направлению «Хореография» в вузе. Все это требуют соответствующего научно-методологического обоснования.

Особое значение для нашего исследования имеют труды казахстанских ученых просветителей, этнологов, этнографов, историков, искусствоведов, посвященные исследованиям специфических особенностей традиционной художественной культуры казахского народа, среди которых

фундаментальные труды К.А.Акишева, А.М.Алимбаева, И.Алтынсарина, Х.А.Аргынбаева, Ч.Валиханова, К.С.Давлетова, Б.Г.Даулбаева, У.Д.Джанибекова, Р.С.Джунусовой, Б.Г.Ерзаковича, К.Г.Жузбасова, А.В.Затаевича, А.Б.Казыханова, Б.И.Каракулова, Т.А.Кишкашбаева, Б.К.Кундакбаева, Г.А.Кушаева, А.Х.Маргулана, К.К.Муратаева, Т.О.Омарбекова и др. Современные исследования А.Жолтаевой, Л.Мамбетовой, Г.Жумасеитовой, Т.Изим, А.Кульбековой, А.Шанкибаевой и др. также внесли определенный вклад в изучении казахстанского хореографического искусства [4].

Несмотря на новые профессиональные требования к педагогу-хореографу, отметим, что базовыми остаются требования к личностным качествам будущего специалиста.

Педагог-хореограф должен уметь совместить образовательную деятельность, с задачами эстетического обучения и нравственного воспитания детей, а также с балетмейстерской, репетиционной, постановочной работой, концертной деятельностью творческого коллектива. Реализуя образовательные программы, педагог-хореограф выступает не просто в роли педагога - репетитора, а выполняет функции балетмейстера-постановщика, педагога - воспитателя, педагога-наставника, и в целом является идейно-творческим руководителем хореографического коллектива [5, с. 254-263].

Педагог-хореограф - это творческая профессия, требующая от человека, выбравшего ее, профессиональных знаний, умений в области хореографии. Кроме отличной физической подготовки и непосредственно умений разучить с воспитанниками хореографический материал, педагогу необходимо знать - теорию и практику театральной и хореографической режиссуры, хореографического сочинительства и мастерства актера; историю отечественного и мирового хореографического искусства, музыки, сценографии, костюма. Также педагог-хореограф должен владеть методикой преподавания различных жанров хореографии - классического, народно-сценического, историко-бытового, современного; владеть современными знаниями педагогики, психологии, физиологии, анатомии и т.д. [5, с. 254-263].

Важны для хореографа и такие педагогические характеристики, как творческие, коммуникативные и организаторские способности, которые важны как в учебно-воспитательной, так и в концертной деятельности творческого коллектива [6].

Выбор наилучшей формы выражения для той или иной темы требует от педагога-хореографа работы по изучению фольклорно-танцевальных источников, освоения теории и методики постановки народного, классического, историко-бытового, современного, бального танцев. Необходимость найти нужное «слово» для выражения мысли и чувства того или иного героя заставляет балетмейстера каждодневно развивать свою фантазию, обогащать палитру выразительных средств [7]. Творческое отношение к своей профессии и увлеченность своим трудом - обязательные условия для создания высокохудожественного произведения. Приступая к работе, педагог-хореограф должен точно знать, какую цель перед собой ставит, к чему стремится, обязан четко продумать драматургию будущего сочинения. Движения должны выражать мысли и чувства. Совершенная техника - лишь средство для выражения мысли, говорим мы сегодня [7].

Педагогу-хореографу необходимо хорошо знать танцевальный коллектив. Только при глубоком знании характера, склонностей, возможностей каждого исполнителя можно добиться наилучших результатов в работе. Педагог-хореограф должен быть человеком эмоциональным, уметь зажечь исполнителей темой, идеей номера, иногда с помощью темпераментного показа исполнения тех или иных движений. И в целом педагог-хореограф должен быть не только профессионалом в своем деле, но и инициатором новых творческих идей [8].

Переходя к научному анализу требований к профессиональной компетентности педагога-хореографа, прежде рассмотрим ключевые понятия данного научного аспекта.

В современной педагогической науке проблема формирования профессиональных компетентностей рассматривается достаточно широко. Анализ различных научных работ по проблеме компетентности показал, что в настоящее время отсутствует однозначное понимание понятия «компетентность», но большинство исследователей, обращают внимание на ее многосторонний, разноплановый и системный характер [9, с. 3-6].

В.А.Болотов, В.В.Сериков рассматривают природу компетентности как продукт обучения, не прямо вытекающий из него, а как следствие саморазвития индивида, не столько технологического, сколько личностного роста, следствие самоорганизации и обобщения деятельностного и личностного опыта. По их мнению: «компетентность - это способ существования знаний, умений, образованности, способствующий личностной самореализации, нахождению обучающимся своего места в мире, вследствие чего образование предстает как высокомотивированное и в подлинном смысле личностно-ориентированное, обеспечивающее востребованность личностного потенциала, признание личности окружающими и осознание ею самой собственной значимости» [10, с. 8-14].

В.Ю.Кричевский под «компетентностью» понимает наличие знаний для успешной деятельности; понимание значения этих знаний для практики; набор операционных умений; владение алгоритмами решения трудовых задач; способность творческого подхода к профессиональной деятельности [11, с. 67].

И.А.Зимней «компетентность» трактуется «как основывающийся на знаниях, интеллектуально и лично обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека» [12, с. 45-62].

Согласно функционально-деятельностному подходу (Н.В.Кузьмина, В.А.Сластенин, В.П.Симонов, Н.Ф.Талызина, Р.К.Шакуров, А.И.Щербаков и др.) компетентность есть единство теоретической и практической готовности к осуществлению педагогической деятельности, к выполнению профессиональных функций, при котором основные параметры профессиональной компетентности задаются функциональной структурой педагогической деятельности, включающей ряд теоретических и практических умений: аналитических, прогностических, проективных, рефлексивных, организаторских, коммуникативных» [13].

А.В.Хуторской, основываясь на позициях лично-ориентированного обучения, определяет компетентность как «совокупность смысловых ориентаций, необходимых для продуктивной деятельности совокупность знаний, умений и навыков, позволяющих субъекту приспособиться к изменяющимся условиям, способность действовать и выживать в данных условиях» [14, с. 58-64].

В.А.Адольф рассматривает «профессиональную компетентность как сложное образование, включающее комплекс знаний, умений, свойств и качеств личности, которые обеспечивают вариативность, оптимальность и эффективность построения учебно-воспитательного процесса» [15, с. 118].

В трактовке понятия профессиональная компетентность мы придерживаемся следующего определения: «профессиональная компетентность - это система знаний, интеллектуальных и предметно-практических умений, навыков, привычек, компетенций, обеспечивающих понимание и успешное выполнение профессиональной деятельности».

На сегодня в Республике Казахстан профессиональная подготовка педагогов-хореографов ведется в 9 вузах, в том числе в Западно-Казахстанском университете им.М.Утемисова. В Западно-Казахстанском университете им.М.Утемисова ведется подготовка бакалавров по образовательной программе 5В040900 «Хореография» (с 2019 года - 6В021 «Хореография») и внедрена компетентностная модель выпускника-хореографа. Данная модель включает 6 направлений профессиональной деятельности: педагогическая, репетиторская, организационная, методическая, культурно-просветительская и балетмейстерская деятельность.

Данные направления составляют основу квалификационных требований к будущему педагогу-хореографу. В рамках данных направлений определены 25 профессиональных компетенции, совокупность которых и составляет профессиональную компетентность выпускника-хореографа Западно-Казахстанского университета им.М.Утемисова (см. таблица 1) [16].

Таблица 1 - Профессиональные компетенции педагога-хореографа [16]

№	Наименование компетенции	Направление профессиональной деятельности и содержание компетенции
1	Педагогическая деятельность	
	ПК-1	Способность осуществлять процесс обучения в учебных заведениях среднего профессионального и дополнительного образования, формируя профессиональные знания, умения и навыки по различным хореографическим дисциплинам.
	ПК-2	Потребность в творческом отношении к процессу получения новых знаний (обучение, качество овладения практическими навыками и теоретическими знаниями).
	ПК-3	Способность создавать педагогический процесс, обеспечивающий становление успешных исполнителей.
	ПК-4	Способность разрабатывать учебно-методические материалы в соответствии с нормативными актами и требованиями.
	ПК-5	Способность планировать и организовывать учебно-воспитательный процесс, используя различные методики, постоянно обновляемые в процессе систематического повышения уровня профессиональной квалификации.
	ПК-6	Способность применять систему контроля качества подготовки исполнителей в соответствии с требованиями образовательного процесса, оценивая при этом потенциальные возможности обучающихся, выстраивая на этой основе индивидуально-направленные подходы обучения и воспитания.

	ПК-7	Способность формировать духовно-нравственные ценности и идеалы личности на основе духовных, исторических и национально-культурных традиций, а так же творческое развитие обучающихся.
2	Репетиторская деятельность	
	ПК-7	Способность проводить тренаж и различные виды репетиций (индивидуальные и групповые) с целью повышения исполнительского мастерства, применяя самые передовые методики, грамотно распределяя физические нагрузки.
	ПК-8	Способность владеть методикой составления хореографических соединений, осуществляя контроль качества исполнения и выявляя творческий потенциал исполнителей.
	ПК-9	Способность планировать и организовывать творческий процесс, опираясь на традиционные технологии обучения и воспитания исполнителей, уметь мобилизовать и восполнять их психофизические и психофизиологические резервы.
	ПК-10	Способность формировать эстетическую культуру исполнителей.
3	Организационная деятельность	
	ПК-11	Способность планировать и осуществлять административно-организационную деятельность.
	ПК-12	Способность разрабатывать направления и осуществлять управление хореографическими коллективами.
	ПК-13	Способность анализировать качество работы в соответствии с имеющимися требованиями.
4	Методическая деятельность	
	ПК-14	Способность изучать, обобщать практический и теоретический опыт отечественного и зарубежного хореографического искусства.
	ПК-15	Способность участвовать в разработке и внедрении методик, взаимодействуя с профессиональным сообществом.
	ПК-16	Способность участвовать в разработке и апробации новых технологий в преподавании хореографических дисциплин.
	ПК-17	Способность разрабатывать методические пособия и методические материалы по организации и руководству хореографическим образованием, коллективами художественного творчества, культурными учреждениями и организациями.
	ПК-18	Способность собирать информацию и создавать соответствующие компьютерные базы данных о хореографическом искусстве, различных видах хореографического творчества и культуры.
5	Культурно-просветительская деятельность	
	ПК-19	Способность содействовать распространению новых научных фактов, сведений, учебно-познавательной информации в сфере хореографического искусства, с целью повышения общеобразовательного, общенаучного и культурного уровня своих учеников.
	ПК-20	Способность содействовать сохранению и наращиванию собственного профессионального потенциала и мастерства, участвуя в мероприятиях по повышению уровня профессиональной компетентности проводимых в Республике Казахстан, странах ближнего и дальнего зарубежья в сфере культуры и хореографического искусства.
	ПК-21	Способность к накоплению, хранению и приумножению научных, образовательных, культурно-просветительских, духовно-нравственных и интеллектуальных ценностей, созданию и продвижению высокохудожественной продукции хореографического искусства и танцевального творчества.
	ПК-22	Способность реализовывать совместно с профессиональным сообществом виртуально распределенные формы и технологии хореографического обучения, образовательные профессионально-ориентированные программы с активным использованием современных социальных, информационных технологий и технических средств коммуникации.
6	Балетмейстерская деятельность	
	ПК-23	Способность реализовывать художественный замысел, владеть теорией и технологией создания хореографического произведения.
	ПК-24	Способностью создавать различные хореографические формы, осуществляя постановку собственных хореографических произведений.
	ПК-25	Способность осуществлять анализ факторов формирования и закономерностей развития современного состояния, а также перспективы развития хореографического искусства.

Совокупность приведенных выше компетенций, объединенных в профессиональной компетентности, и определяют личность будущего педагога-хореографа. Приведенный перечень компетенций, несомненно, не является постоянным, а требует системного обновления с учетом новаций и изменений, касающихся сферы искусства и образовательной среды. При разработке и дополнении профессиональной компетентностной модели выпускника должны принимать участие не только ППС кафедр, но и студенты, представители сферы искусства, работодатели.

Данный перечень профессиональных компетенций не просто позволяет сформировать необходимую квалификацию будущих специалистов, но и обеспечивает возможность эффективной адаптации к новой профессиональной роли, среде, достаточно быстро включиться в процесс воспитания исполнительских кадров по всем направлениям хореографического искусства, создавая тем самым потенциал для успешного продвижения хореографического искусства Республики Казахстан на международном уровне.

Список литературы

1. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы / Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988. - Астана, 2020. - 76 с.
2. Кекеева З.О. Проектирование саморазвивающегося культурно-образовательного пространства университета: диссертация ... доктора педагогических наук: 13.00.08. - Махачкала: Дагестанский государственный педагогический университет, 2016. - 338 с.
3. Кекеева З.О. Вопросы освоения профессиональных компетенций в образовательном процессе высшей школы // Национальная образовательная система в условиях глобальной конкуренции: проблемы, приоритеты и перспективы развития. Материалы международной научно-практической конференции. - Уральск: Изд-во Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова, 2014. - С. 4-6.
4. Кульбекова А.К. Формирование профессионального мастерства хореографов в вузах и учреждениях культуры и искусств в Республике Казахстан / Автореф. на соиск. уч. ст. докт. пед. наук по ВАК РФ 13.00.05. - М., 2009. - 44 с.
5. Орынбай А.Ж., Таукелова Г.Е. Модель формирования профессиональной компетентности будущих педагогов-хореографов // Педагогический журнал. - 2019. - Т. 9. - № 2 А. - С. 254-263.
6. Есаулов И.Г. Педагогика и репетиторство в классической хореографии: Учебник. - Ижевск: Удмуртский государственный университет, 2005. - 136 с.
7. Громов Ю.И. Работа педагога-балетмейстера в детском хореографическом коллективе // Основы подготовки специалистов-хореографов / Хореографическая педагогика: учебное пособие. - СПб.: СПбГУП, 2006. - 89 с.
8. Выготский Л.С. Психология искусства. Анализ эстетической реакции. 5-е изд. - М.: Лабиринт, 2004. - 256 с.
9. Панфилова О.И. Понятие «профессиональная компетентность» и различные подходы к изучению феномена данного понятия // Инновационные педагогические технологии: материалы V Междунар. науч. конф. - Казань: Бук, 2016. - С. 3-6.
10. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. - 2003. - № 10. - С. 8-14.
11. Кричевский В.Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ. - М. Педагогика, 1987. - 115 с.
12. Зимняя И.А. Компетентность человека - новое качество результата образования // Материалы XIII Всероссийского совещания: В 2 кн. - М., 2002. - С. 45-62.
13. Слостёнин В.А. и др. Педагогика: учебник для студ. высших пед. учеб. заведений / В.А.Слостёнин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов. - М.: Академия, 2011 - 380 с.
14. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования. // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. 58-64.
15. Адольф В.А. Профессиональная компетентность современного учителя: Монография. - Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 1998. - 132 с.
16. Компетентностная модель выпускника-хореографа Западно-Казахстанского государственного университета им. М. Утемисова по образовательной программе 5В040900 «Хореография» и 6В021 «Хореография»). - Уральск, 2019. - 12 с.

THE EFFECTIVENESS OF THE SHORT STORIES INSTILLING NATIONAL VALUES IN EXPANDING THE VOCABULARY OF THE 6TH GRADE PUPILS IN ENGLISH

The formation of the intellectual potential of society is impossible to imagine without learning a foreign language. Despite the achievements of traditional didactics and innovation in pedagogy, current trends in the practice of teaching a foreign language to the younger generation are not optimistic. Among the typical difficulties, first of all, it should be noted the low intensity of students' speech activity, which significantly affects the quality of learning. It is quite possible to stimulate communicative needs when teaching a foreign language, and at the same time to increase the socio-cultural background of speech activity on the basis of the use of short stories [1, p. 23].

The problem of value orientations, their understanding and search in philosophical treatises, fiction, art, real life has a centuries-old history. However, the topic of values has not lost its relevance so far. The question of values has been addressed in various sciences: philosophy, sociology, cultural studies, psychology. It is the system of values that reflects the full picture of the world of a particular society, its national character.

A short story is a verbal method, used at all stages of foreign language teaching with complication, change in the volume and nature of the narrative presentation of the content of the educational material as the program is mastered. The use of the story brings all mental processes into a state of activity. The methodology of working with the short story involves not only purposeful perception, comprehension and assimilation of the text being studied, but also creative processing of actual verbal and non-verbal means, variability of ways of performing speech actions [2, p. 12].

Following M.G.Lebedko, we believe that the theoretical provisions on values can be presented as follows: firstly, cultural value is a multidimensional complex phenomenon based on a special type of subject-object relations. Secondly, values are arbitrary and conditional. Thirdly, value is a process that has emotional fullness and performs the function of a criterion for choosing a particular behavior. Fourth, the value system regulates people's behavior at a higher level, which implies the approval and maintenance of a value system between representatives of the whole society or individual groups (cultures and subcultures) [3, p. 9].

There is a concept of universal values inherent in different cultures, including Kazakh one. Universal values include such as power, achievement, stimulation, self-regulation, universalism, benevolence, adherence to tradition, conformity, etc. security. These values vary in importance from one culture to another and are acquired in the process of socialization and life experience.

Teaching a foreign language based on a short story requires a certain organization of speech material. Traditionally, the following methods of working with a short story are used in the training system:

1. Reading a short story is one of the most important methods of teaching a foreign language, thanks to which the student learns new words or expressions that replenish his vocabulary. Due to the constant repetition of new words in the text, the studied material is actively assimilated.

2. Retelling a short story is not just a presentation of the content of the story, but the maximum use of the vocabulary and grammatical constructions characteristic of it.

3. Writing a short story is a didactic technique for learning new words or grammatical rules. The student is required to compose a short story with their use. Tasks of this type significantly replenish vocabulary, improve grammatical and syntactic skills.

4. Improvisation of a short story is one of the most productive and creative methods of working with a short story, in which the content and language features of the story are formed exclusively at the moment of its execution.

5. A short story interspersed with dialogue is not only a valuable storytelling technique, but also a very important technique that actively develops oratorical skills in the process of learning a foreign language.

The use of the short story in the work of a foreign language teaching is its use as a kind of didactic support, a model of the utterance program that affects the rational and emotional sphere of the student's personality. For the development of interactive communicative skills, various supporting methodological techniques are assumed, immersing and involving in the essence of the content and grammatical design of the story, namely:

1. The scheme of the story – drawing up a support scheme for a brief monologue statement on the content of the story in the formation of elementary communicative skills, which contributes to the formulation of one's own thoughts. Its compilation is a complex process that develops not only writing skills, but also speaking skills. An important condition for working with the scheme of the story is its preliminary discussion or contributing to the understanding of the main content of the text.

2. The pyramid of the story. This type of task involves the development of the ability to think in a foreign language. The teacher offers a series of questions, the answers to which reveal the main theme of the story.

Developing the students' ability to think rationally, at the initial stage, helps them fill in the "pyramid" according to the content of the story. With the accumulation of experience with this type of tasks, students perform it independently.

3. Story map. Filling out the "map" requires reflecting in it the main elements of a large story. Further work with her is a discussion and compilation of a retelling or writing an essay on the content of the story based on the map.

4. Story prediction map – drawing up a forecast scheme for the content of the story by its name in order to increase internal motivation to study the material. The task is based on the ability to analyze, compare, as well as on the development of attention to detail. It actively engages students in learning the content of the story.

In our research, an attempt is made to consider the value orientations values in expanding the vocabulary of the 6th grade pupils by studying short stories. A short story is a prose narrative in which one or two main characters are usually present, participating, as a rule, in one grasping action [4, p. 18]. Most often, the plot of the short story is simple and uncomplicated, the characters are created by using internal conflict and dialogue. The short story is also characterized by integrity, conciseness and concentration of action. The authors of the stories notice what ordinary people do not see or do not want to see, and draw readers' attention to important things, problematic issues of modern society, which makes this literary form of narration indispensable when studying real life and the value orientations that the characters of the story live by.

A study conducted by short stories in the formation of the vocabulary of the students of, in particular, showed that the majority of respondents (71%) agreed that, "reading fiction, a young person compares himself with the heroes of works and thereby forms his own your own perfect image". It is believed that they enrich their vocabulary from the heroes' speech. The majority of respondents tend to compare their personal life experience with the experience of the heroes of literary works, of which 30% turn to the experience of the heroes of their favorite books when the situation described in the literary work is identical to their own life situation. It is that students use only own life situation's words [5, p.31].

We registered such fragments of text in our study, which were indicators of the values, i.e. axiologems— super-phrasal unities, with which the author conveys a message and expresses his thought, idea. Following N.Kazydub, by axiologems — super—phrasal units - we understand the minimum unit of semantic and syntactic division of the text, which is a group of sentences that reveal one axiological microtheme [6, p. 22]. Using the content analysis method, we grouped the values proposed by L.R.Kolsky into groups, i.e. super-phrasal unities were grouped into groups of certain values - categories of analysis (religious, moral, political, social, material). Further, using thesaurus dictionaries, lexical units that are part of the SFE and express a particular value were identified (Table 1).

Table 1 - Categories of content analysis identified during the study

Categories	Subcategories	Implementation in the language
Religious	Жаратушы, дін, сенім	God, religion, religious
Moral values	эстетикалықкөріністер, моральдықнормаларменмұраттар: жақсылық, махаббат, құрмет, әдептілік, еңбекқорлық, бейресми- қарым-қатынас, ашықтық, нақтылық, адалдық, құрмет, қайырымдылық.	aesthetic ideas, moral norms and ideals: kindness, love, honor, decency, diligence, informality of communication, openness, directness, honesty, practicality, efficiency, charity.
Political	патриотизм, теңдік, бостандық, демократия, заңдылық, бейбітшілік, конституция, сыпайылық, қауіпсіздік, көшбасшылық	patriotism, equality, freedom, democracy, legality, peace, constitution, civility, security, leadership
Social	отбасы, еңбекқорлық, тәртіп, жекетұлға, Тәуелсіздік, бәсекеге қабілеттілігі, кәсіпкерлік.	family, diligence, discipline, individual dualism, independence, privacy, self-help, competitiveness, entrepreneurship
Material	Ақша, байлық, киім-кешек	Money, richness, clothes

The analysis of axiologems makes it possible to describe the main value orientations of the individual. During the analysis, we found out that the average Kazakh, as the embodiment of a positive literary hero, primarily focuses on society and lives by social values, which include family, individualism, self-help, competitiveness, work orientation, informality, directness, openness in society (53 %). The second most important position in his life is occupied by political values, namely patriotism, peace on earth, freedom, equality, human rights, anti-discrimination (20%). Moral value orientations occupy the third place, determining his spiritual ideals and aesthetic ideas (10%). Finally, religious (9%) and material (8%) values complete the list of priority values and words according to these categories.

The work of a teacher with a story using didactic techniques with speech supports is quite time-consuming, but very effective, supporting receptivity and increasing sensitivity to a foreign language, expanding and developing language skills, creating an unusual creative atmosphere of the learning process. Thus, teaching a foreign language on the basis of stories allows you to implement various didactic tasks: promotes effective transmission and perception of language material; has a positive effect on the development and formation of communication skills; exercises a significant influence on the development of intellectual abilities of students and their cognitive processes, promotes the development of independence in working with linguistic material; increases cognitive interest in learning a foreign language.

In conclusion, it should be noted that values as abstract concepts are subjective in nature and form complex systems. Students enrich their vocabulary determining values of the nation with the help of short stories. Specific values are represented in the language at different levels (lexical, grammatical, phraseological, etc.) verbally and nonverbally. At the same time, verbal representations of values reflect the explicit, hidden and latent interaction of language and culture, which was revealed during this study.

Bibliography

1. Gal'skova N.D., Gez N.I. The theory of learning a foreign language: didactics and methodology. M.: Akademija, 2008. - 240 p.
2. Methods of teaching foreign languages: tradition and modernity. A.A.Miroljubova (Ed.). Obninsk: Titul, 2010. - 464 p.
3. Lebedko M. Axiosphere: The linguistic representation of value concepts in American and Russian cultures// American Studies International. - 2003. - Vol. - 41. - No. 1/2. - P. 179-202.
4. Literature: an Introduction to Fiction, Poetry, and Drama. Compiled by X.J.Kennedy, Da-na Gioia. 8th ed. - 2002.
5. Dubrovskaja E.V., Ol'shevskaja N.V The use of supports for learning a foreign language. // Sovremennoe social'no-gumanitarnoe znanie v Rossii i za rubezhom.: sb. dokl. mezhd. nauch.-prakt. konferencii (28 oktjabrja 2013 g.): v 5 t. Perm', 2013. - T. 4 -. P. 82-89.
6. Kazydub N.N. Axiological systems in language and speech // Bulletin of IGLU. - 2009. - No. 2(6). - P. 132-137.

ӘОЖ 373.3

Тапаева Ж.Т.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ЖЕТІЛДІРУ

Қазақстан Республикасындағы білім беру саясатының негізгі міндеті - білім берудің жаңа, заманауи сапасына қол жеткізу, оның тұлғаның, қоғамның, мемлекеттің қажеттіліктері мен болашақ қажеттіліктеріне сәйкес келуін қамтамасыз ету болып табылатындығы сипатталған [1, 61 б.]. Оқушының жеке басы, оның тұлғалық қасиеті оқу-тәрбие процесітегі дұрыс дағдылары мен қабілеттерінің қалыптасуы басты құндылық болып табылады. Соның ішінде кіші мектеп жасындағы оқушылардың қарым-қатынастағы байланыс проблемалары ұзақ уақыттан бері көтеріліп келеді. Бүгінгі таңда бұл мәселе бұрынғысынан да өзекті, өйткені Қазақстан көптілділік жағдайында дамуда. Қарым-қатынас белсенділігі әлеуметтік мотивтер мен мақсаттарға негізделген, оның мазмұны мінез-құлық мәселелерін шешеді. Бастауыш сынып оқушысының тілдік қарым-қатынасын жетілдіру, дамыту арқылы қоғамға жан-жақты дамыған, белсенді, өздігінен жасампаздықпен ойлай алатын және өз ойын шығармашылықпен жеткізіп, шебер қарым-қатынас жасай білетін, тілдік қатысымды тиімді қолданатын баланың коммуникативтік қабілеттерін дамыту қажет.

Коммуникациялық қызмет әлеуметтік себептер мен мақсаттарға негізделеді және оның мазмұны мінез-құлық міндеттерін шешу болып табылады. Басқалармен сөйлесуден тыс адамның ешқандай зияткерлік қызметі жүзеге асырылмайды. Осыдан өсіп келе жатқан ұрпақты толыққанды қарым-қатынас жасауға үйретудің аса қажеттілігі туындайды. «Коммуникативтік қабілеттер-бұл қарым-қатынас саласында көрініс табатын және адамның әр түрлі қызмет салаларында табыстылығына ықпал ететін

қабілеттердің түрі, бұл тұлғаның басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға қатысуын немесе оның ынтымақтастыққа, бірлескен қызметке, сонымен бірге адами қауымдастыққа кіруін анықтайтын немесе қамтамасыз ететін әлеуметтік-психологиялық қасиеттерінің жүйесі» - деп Л.С.Выготский пайымдаған [2, 224 б.]. «Бала ерте жастан бастап екі коммуникация жүйесіне енгізілген: ересектермен қарым-қатынас және балалармен қарым-қатынас (құрдастарымен, үлкендермен немесе кіші балалармен). Мектепте бұл қатынастар жүйесі сақталады, бірақ олардың өзгеруі орын алады» - деп О.М.Казарцева [3, 317 б.] қарым-қатынас барысында тіл мәдениетіне, тілдің тазалығына аса мән берген.

Мұғалім мен баланың қарым-қатынас стилі, әсіресе оқытудың бастапқы кезеңінде баланың ата-анасына, балаларға деген қарым-қатынасын анықтайды, сондықтан оқушы мен мұғалімнің нақты ынтымақтастығы мен серіктестігі оқушылардың бір-бірімен әріптестік қарым-қатынасын қалыптастыру үшін ажырамас шарт болып табылатындығын Е.Ю.Лазуренко дәлелдеген [4, 67 б.]. Кіші мектеп жасы психикалық дамудың барлық салаларында оң өзгерістер мен психологиялық дамудың әр түрлі бағыттағы өзгерістер кезеңі болып табылады. Н.А.Лямскинаның көрсеткен өзгерістер кезеңіне талдау жасау арқылы, коммуникативті қабілетті дамытудың басымдылықтарын байқауға болады [5, 224 б.]. Бұл уақытта әлеуметтену процесі баланың қоғамдық табиғатының қарқынды дамуы мен байытылуы негізінде жүреді. Сондықтан әрбір баланың осы жас кезеңінде коммуникативтік жетістіктерінің деңгейі өте маңызды. Оқушыда қарым-қатынастың жоғары деңгейі пайда болған сайын, соғұрлым оған заманауи әлемде бейімделу оңай болады. С.Е.Қаңтарбаевтың зерттеуінде бастауыш сынып оқушыларының оқу әрекетін қалыптастыру: теория және әдістемесінде балалардың өз құрдастарымен білім игеру сапасын арттырады және неғұрлым дамытуда оқушының рефлексиялық ойлауына жоғары көрсеткіштерді береді, өз-өзін өзгерту барысында ынталандыруды арттыру үшін білімді білімсіздіктен ажырату және өз мүмкіндіктерін бағалау маңызды болып табылатындығы айтылған [6, 24 б.]. «Оқушы – мұғалім» немесе «оқушы – оқушы» жүйелеріндегі коммуникативтік қызмет оқушылардың психикалық дамуына әртүрлі әсер ететіндігін дәлелдеген. Сонымен қатар А.Н.Леонтьев [7, 305 б.] тұлғаның коммуникативтік қабілеті – бұл өзара іс-қимылдың маңызды факторы, бұл оны коммуникативтік іс-әрекет теориясының негізгі элементтерінің бірі етеді. Демек, коммуникативтік қабілеттер - дамытуға болатын қабілеттер. Басқаша айтқанда, балаларды қарым-қатынас жасауға үйрету, қарым-қатынас мәдениетіне үйрету қажет. Балаларды коммуникация негіздеріне оқытуды мүмкіндігінше ертерек бастау керек, бұл үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қолдану маңызды.

1 кесте - Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік қабілетін қалыптастырудың деңгейлері.

Жоғары деңгей	Орта деңгей	Төмен деңгей
Коммуникативті қабілеті жоғары тілдік қарым-қатынасқа түсуде үйлесімді, сенімді, белсенді, эмоционалды көмек, эмпатия, басқа адамға деген сезімталдық, бірге қайғыра алу, оның әрекетіне деген назары жоғары	Коммуникативті қабілеті орташа тілдік қарым-қатынасқа түсуде үйлесімді, сенімді, белсенді, эмоционалды көмек, эмпатия, басқа адамға деген сезімталдық, бірге қайғыра алу, оның әрекетіне деген назары орташа	Коммуникативті қабілеті төмен тілдік қарым-қатынасқа түсуде үйлесімді, сенімді, белсенді, эмоционалды көмек, эмпатия, басқа адамға деген сезімталдық, бірге қайғыра алу, оның әрекетіне деген назары төмен деңгейде

1) бастауыш сынып жасындағы балалардың коммуникативтік қабілеттерін дамыту деңгейін анықтау:

- Ойды қабылдау қабілеті;
- Өз ойын айта білу;
- Эмоционалды және мінез-құлық шеберлігі;
- Өзін бағалай білуі;
- Теріс нәтиже таба білу.

2) ұжымның даму деңгейі (ұжымның әлеуметтік-психологиялық өзін-өзі аттестаттау әдістемесі);

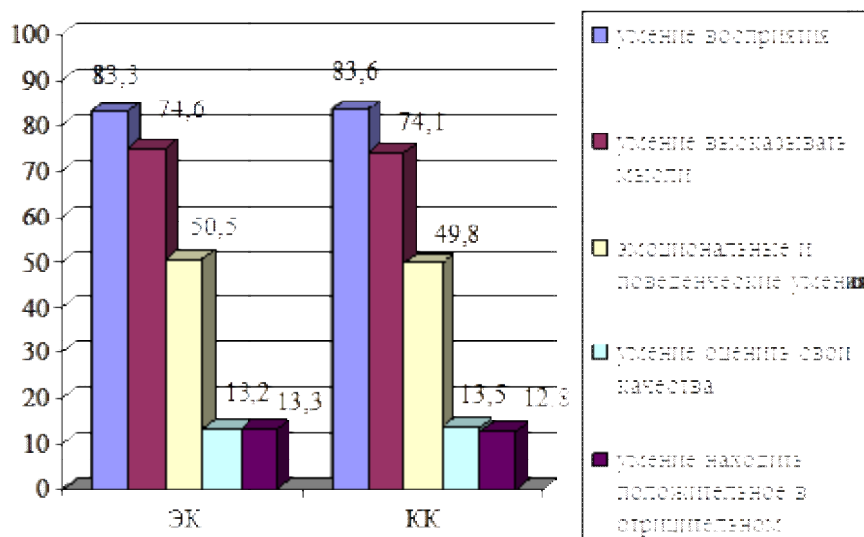
3) оқушылардың қанағаттанушылығы (сынып ұжымының тартымдылығын бағалау);

4) сыныптағы өзара қарым-қатынас деңгейі.

Диалог жүргізу қабілетін бағалай отырып, психолог оқушының қандай да бір кестедегі қабілеттерін, онда іскерліктің қалай дамығанын, қандай іскерлікті дамыту керектігін, не үшін көңіл аудару керектігін көрнекі түрде көрсетуге болатынын көрсетеді. Бірнеше критерий бойынша өлшеуді жүргізе отырып, психолог оқушының іскерлігінің толық дамуын көреді. Әр тоқсан немесе жарты жылдықта деректер жаңартылып, соның салдарынан психологтың және мұғалімнің іс-әрекеттері өзгертіледі немесе түзетіледі. Осындай өлшеуіштерді пайдалану білім беруде жеке тұлғаға бағытталған көзқарасты мақсатты түрде жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

2 кесте- Эксперименттің қорытынды кезеңінде екі сынып оқушыларының коммуникативтік қабілеттерінің жағдайын зерттеу нәтижелері

Диагностикалық қабілеттер	қабылдау қабілеті	ой-өрісін айта білу эмоционалдық және мінез-құлықтық біліктері	өз қасиеттерін бағалай білу	теріс пікірден оң нәтиже табу
Эксперименталды сынып	83,3	50,5	13,2	13,3
Бақылау сыныбы	83,6	49,8	13,5	12,8

1 сурет - Эксперименттің қорытынды кезеңінде екі сыныптарда коммуникативтік қабілеттерінің даму көрсеткіштері

Оқушылардың басқа сыныптарға немесе өз сыныптарының жаңа оқушыларына қарым-қатынасы тиімді сынып жұмысы үшін қажетті іскерлік қарым-қатынастың ұйымдық құрылымын тез құру және өзгерту қабілеті.

Нәтижелерді өңдеу кезінде алдымен алынған пікірлердің әрқайсысы бойынша топтың орташа бағасы есептеледі, содан кейін осы топтың жоғарыда аталған қатынастардың жеті түрі бойынша орташа бағасы және ақырында өзара қарым-қатынастардың даму деңгейінің жалпы орташа бағасы анықталады. Бұл туралы шығару үшін шкала қолданылады. 4-кестеде бастауыш сынып оқушыларының оң қарым-қатынасының белгілері көрсетілген. Жауапкершілік, бірлік ашықтық, ұйымдастырушылық ақпараттық қарым-қатынас оқушыларды бірлесе жұмыс істеу, барлық сыныптың мақсаты және міндеттері. Тұлғааралық қатынастарды зерттеу үшін социометриялық әдістемесінің модификацияланған нұсқасын қолданылды.

3 кесте – Бастауыш сынып жасындағы балалардың позитивті қатынастарының белгілері

Сипаттама атаулары	Жауапкершілік	Ұжымшылық	Бірлік	Қонақтілік	Ашықтығы	Ұйымшылық	Хабарларлық
Эксперименттік сынып	17	31	32	29	35	33	30
Басқару сыныбы	17	28	29	27	33	31	28

2 сурет-Бастауыш сынып жасындағы балалардың оң қарым-қатынас белгілерінің орташа көрсеткіші

Нәтижелерді өңдеу кезінде алдымен алынған пікірлердің әрқайсысы бойынша топтың орташа бағасы есептеледі, содан кейін осы топтың жоғарыда аталған қатынастардың жеті түрі бойынша орташа бағасы және ақырында өзара қарым-қатынастардың даму деңгейінің жалпы орташа бағасы анықталады.

4 кесте – Бастауыш сынып жасындағы балалардың коммуникативтік қабілетін қалыптастырудың деңгейлері

Деңгейлер	Жоғары деңгей	Орташа деңгей	Төмен деңгей
Сыныптары	ЖД	ОД	ТД
Эксперименттік сынып	3 (17.6%)	7 (41.2%)	7 (41.2%)
Бақылау сынып	4 (23.5%)	7 (41.2%)	6 (35.3%)

Бастауыш сынып жасындағы балалардың жеке психологиялық ерекшеліктері мен қабілеттері оның өзіне тән қарым-қатынас іс-әрекетіндегі қасиеттері бір-бірімен іштей байланысты. Ерте жастан бастап бала екі байланыс жүйесіне енеді: ересектермен қарым-қатынас және балалармен (құрдастар, үлкен немесе кіші) қарым-қатынас.

Коммуникативтік қабілеттердің дамуының табиғи негізін құрайтын нышандарға:

-күшті ерік-жігер;

-тұрақты мінез;

-қажыр-қайрат;

-ұшқыр қиял жатады. Бастауыш сыныптың оқу-тәрбие үрдісінде оқушылардың коммуникативтік қабілетін қалыптастыруда күрделі тақырыптарды оқыту білім мазмұнына сәйкес коммуникативтік оқу тапсырмаларын пайдаланылу арқылы, оқушылардың коммуникативтік қабілетін қалыптасу сапасы көтеріледі, өйткені коммуникативтік оқу тапсырмаларын қолдану жолдары кіші мектеп жасындағы балалардың коммуникативтік қабілетінің қалыптасуына ықпал етті.

Бастауыш білім беру саласындағы реформа төңкеріс сипатында емес, керісінше, заңнамалық тұрғыда дұрыс құрылған және эволюциялық үрдіс. Жалпы алғанда, бастауыш сынып жасындағы балаларды оқытудың мазмұнын жаңарту біздің елді жыл сайын дүниежүзі елдерінің бәсекеге қабілеттіліктерін анықтаудың жаһандық рейтингінде «бастауыш білім сапасы» көрсеткішін табысты көрсетуге мүмкіндік беретін болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты ҚР МЖБС 2.3.4.01 - 2010. - 61 б.
2. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. М.: Союз, 2006. – 224 с.
3. Казарцева О.М. Культура речевого общения: теория и практика обучения. - М.Флинта, Наука, 2008. – 317 с.
4. Лазуренко Е.Ю. Коммуникативные особенности поведения [Текст] Культура общения и ее формирование. Вып.7. - Воронеж, 2009. – 67 с.
5. Лямскина Н.А. Формирование культуры общения младших школьников как педагогическая задача [Текст]: Курск, 2010. – 89 с.
6. Қаңтарбаев С.Е. Бастауыш сынып оқушыларының оқу әрекетін қалыптастыру: теория және қалыптастыру әдістемесі. – Ақтөбе, 2001. – 24 б.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1977. – С. 304-305.

КОГНИТИВТІ СЕМАНТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бүгінгі лингвистикалық зерттеулер тек қана дамыған не өлген тілдерді ғана емес, тілдің ұлттың жаны ретінде оның даму тарихындағы барлық жетістіктерді, тілдің ұлттық танымға деген қатысын да қарастыратын зерттеулерге құрылып отыр. Ұлт мәдениетін, тілдегі иман мен ұлттық рухты тіл арқылы анықтауды мақсат тұтатын жаңа тіл ғылымының салалары қарқынды дамуда. Бұл бағыт танымдық бағыт деген жаңа атауға ие болған тіл білімінің жаңа салаларын өмірге әкелді.

Осындай тың ғылымдар санатына когнитивті тіл білімі, психолингвистика, контрастивті лингвистика, лингвомәдениеттану, коммуникативті тіл білімі т.б. сияқты жаңадан тіл білімі салалары туындауда.

Когнитивизм және когнитивті тіл біліміне қатысты мәселелерді шетелдік Э.Сепир, Дж.Лакофф, Дж.Лангакер, М.Джонсон, Р.И.Павиленис, Ю.С.Степанов, В.А.Маслова, В.З.Демьянков, Е.С.Кубрякова, С.Г.Воркачев, А.П.Бабушкин, В.И.Карасик, З.Д.Попова, И.А.Стернин сияқты ғалымдар қарастырса, қазақ ғалымдардан Ә.Қайдар, Р.Сыздық, Б.Қалиұлы, Б.Хасанов, Н.Уәлиев, Ж.А.Манкеева, Қ.Жаманбаева, А.Ислам, О.Жұбаева, М.С.Жолшаева, М.Күштаева, С.Жапақов, А.Сыбанбаева, Б.Сүйеркүл, Н.Аитова, Э.Оразалиева, Г.Мұратова, Б.Тілеубердиев, А.Б.Әмірбекова, Ж.Исаеват.б. ғалымдар өз еңбектерінде жан-жақты қарастырады.

Адамзат тілін зерттеу бар да, адамзаттың ойлауы мен танымын көрсететін тілді зерттеу бар. Бұлар өз алдына іргелі мәселелер болғандықтан, ХХ ғасырдың орта шенінен бастап, танымдық тілді тану деген ұмтылыс жалпы лингвистикада қарқын ала бастады. Бұл бағытты антропоцентристік тұрғыдан зерттеу жүргізу деп ұғынған жөн. Бұл салада еңбек етіп жүрген шетелдік зерттеушілер көптеп саналады. Атап айтқанда, Н.Д.Арутюнова, В.З.Демьянкова, В.И.Карасик, А.Е.Кибрик, В.В.Красных, Е.С.Кубрякова, Е.В.Рахилина, О.Н.Селиверстова, Ю.С.Степанов, Р.М.Фрумкина, М.Вierwisch, W.Croft, D.A.Cruse, G.Fauconnier, M.Johnson, G.Lakoff, R.Langacker, S.R.Levin, J.R.Taylor, M.Turner, A.Wierzbicka, А.Н.Баранов, Д.Бикертон, М.Бирдсли, М.Блэка, О.И.Глазунова, С.С.Гусев, Д.Дэвидсон, Дж.Лакофф, М.Джонсон, Э.МакКормак, Дж.Миллер, В.П.Москвина, М.В.Никитина, Х.Ортеги-и-Гассет, Э.Ортони, П.Рикер, Дж.Серль, Г.Н.Скляревская, В.Н.Телия, А.П.Чудинова, Н.Ф.Алефиренко, Ю.Д.Апресян, А.В.Бондарко, Р.А.Будагова, Е.М.Вольф, В.Г.Гак, В.фон Гумбольдта, М.Кронгауз, И.М.Кобозева, Н.Г.Комлев, А.И.Новикова, Е.В.Падучевой, Ю.С.Степанова, В.Н.Телия, D.L.Bolinger т.т.

Қазақ тіл білімінде, оның ішінде, когнитивті тіл білімінде когнитивті семантика ғылымынан бастап басты категорияларды талдау, зерттеу барысында қазақ тіл білімі өкілдері: А.Байтұрсынов, Қ.Жұбанов, Р.Сыздық, Б.Хасанов, Ж.Манкеева, Г.Г.Гиздатов, А.Ислам, А.Б.Әмірбекова, шетел тіл білімінде: Ф.де Соссюр, Э.Сепир, В.Уорф, В. фон Гумбольдт, Дж.Лакофф, М.Джонсон, Н.Д.Арутюнова, С.Аскольдов, А.Вежбицка, С.Г.Воркачев, Е.Кубрякова, В.Карасик, В.З.Демьянков, Ю.С.Степанов, И.А.Стернин, З.Д.Попова, В.А.Маслова, А.Н.Баранов, В.П.Москвин, В.Н.Телия, А.С.Самигуллина, Л.Х.Самситова, З.Хабибуллина және т.б. ғалымдардың негізгі теориялық тұжырымдары мен пікірлері басты ғылыми негіз болып отыр.

Когнитивті семантика ғылымында концепт, теңеу, метафора түрлері т.т. бір-біріне байланысты болғанымен әрқайсысы өте күрделі сұрақтар болып отыр. Когнитивті семантика когнитивті тіл білімінің саласы ретінде дами келе, семантика ғылымының саласына айналғандай болды. Бұл екі ғылым сөздің мағынасын зерттей келе мағынадағы ұлттық болмыс пен танымды аңғара бастады. Осы тұрғыдан келгенде, танымдық семантикадағы ерекшеліктер байқала бастады. Бұлардың бәрі адамның сөйлеу әрекетіне қарай, яғни антропоцентристік мәнде зерттеп, тілдік тұлғаның ойы мен танымының барлық тілдегі көрінісін саралап, зерделеуден шығып отыр.

Ж.Ж.Есеналиева өзінің «Қазіргі когнитивтік лингвистиканың негізгі бағыттары және категоризациялау теориясы» атты мақаласында былай деп жазады: «Когнитивтік лингвистикаға когнитивтік ғылымның көрнекі өкілдері психологтар – Э.Рош, Д.Слобин, С.Палмер; философтар – М.Джонсон, Дж.Серл, П.Черчланд; жасанды интеллект бойынша мамандар, нейрофизиологтар – П.Черчланд және А. өздерінің іргелі зерттеулерімен үлестерін қосты. Тарихи тұрғыда когнитивтік лингвистика Н.Хомскийдің генеративизміне альтернатив ретінде пайда болды. Қазіргі когнитивтік лингвистика да екі теориялық бағытқа жіктеліп отыр. Бірі – ол теорияны қабылдаса, екіншісі – Хомскийдің теориялық ұстанымын мүлде қолдамайды. Қазіргі таңда когнитивтік лингвистиканың басты орталығы Калифорния университетінің Беркли және Сан-Диего бөлімдері, сондай-ақ, Буффалодағы Нью-Йорк университетінің Когнитивті ғылымдар орталығы. Европада когнитивті лингвистика, әсіресе, Голландияда, Германияда ерекше дамуда» [1, 95-96 бб.].

В.А.Маслованың жазғанына сүйенсек, Еуропада 1990 жылдары Ф.Унгерер, Х.-Й.Шмидттің «Когнитивті лингвистикаға кіріспе» (1996) және Б.Хайненің «Грамматиканың когнитивті негізі» (1997) атты еңбектері жарық көрді [2, 22 б.].

Жалпы алғанда, когнитивті семантика когнитивті тіл білімінен бұрын психолингвистикада сөз болғанын айтуымыз керек. Кеңестік психолингвистикада сөз мағынасының адам танымына өзіндік әсерін зерттеу жүргізілді. Алайда бұл зерттеулер психология шеңберінен толық шыға алмады. Бұл мәселе де когнитивизм де назардан тыс қалмай, өз деңгейінде зерттелді, дегенмен де арнайы когнитивті семантика сөз болмады. Тек 1990 жылдардың орта шеніне қарай арнайы болмаса да ішінара қарастырыла бастады. Онда да басқа ғылымдар аясында жазыла бастады. З.Д.Попова, И.А.Стернин: «Когнитивная лингвистика исследует ментальные процессы, происходящие при восприятии, осмысления и, следовательно, познании действительности сознанием, а также виды и формы их ментальных репрезентаций», – деп жазады [3, 12 б.]. Осы пікірден байқағанымыздай сөз мағынасы таныммен тығыз байланысты болады. Адамның сөз мағынасын түсініп, қолдануының түпкі негізінде осы танымдық үдерістер жатыр. Ойлау жүйесі, менталдық, түсінік, түйсік, таным, ұғым, ішкі ой, тілдік бейне, мағына, оның құрылымы лингвистикалық семантиканың басты сұрақтары болып келе жатыр. Осы мәселенің бірқатары ежелден зерттелуде. Дегенмен де, бүгінде, қарқынды зерттеліп жатқанын айтуымыз керек. Ж.Ж. Есеналиева өзінің «Қазіргі когнитивтік лингвистиканың негізгі бағыттары және категоризациялау теориясы» атты мақаласында қазіргі когнитивизмдегі басты бағыттарды талдайды. Ол былай дейді: «XX ғасырдың 90-жылдары когнитивизмде 4 негізгі бағыт орын алды:

1. Реакция мен стимулдың бір-біріне әсерін түсіндіретін ментальды механизмді түсіндіру және суреттеу;
2. Ойлау жүйесін жүзеге асыруда негізгі рөлді субъект атқарады; ол – барлық істі жүргізетін инициатор.
3. Адамның ішкі ойлау табиғатын зерттеу.
4. Аффект кезіндегі процестерді зерттеу» [1, 94 б.].

Концепт, оның түрлері, когнитивті мағына, когнитивті мағынаның құрылымы, когнитивті семантика ғылымы, лексикалық семантика мен когнитивті семантиканың өзара байланысы мәселелері бүгінде әлі зерттелу үстіндегі өзекті сұрақтар болып отыр. Мағынаға концепттің жақын келетін жері концептіні қарастыру оның мазмұндық құрылымындағы сөздердің мағынасын қарастыру деген сөз, яғни концепт те мағына сияқты объективті нысанның субъектідегі көрінісі. Сол себепке орай, А. Вежицкая: «Концепт идеалды дүниенің объектісі ретінде танылып, субъектінің дүние туралы түсінігінде қалыптасады», – деп жазған болатын [4, 79 б.]. Когнитивті тіл білімінің басты бірлігі концепті болады, ал олардың түрлерін зерттеушілер әртүрлі жіктейді. Сондай-ақ, когнитивті семантикадағы концепт тілдің концептуалды жүйесінің бөлшегі ретінде қарастырылады. Концепт семантикасы, оның құрылымындағы макросемалардың түрленуі, оның мәндік ішкі байланысы когнитивті семантика аясына сөз болуы тиіс. Когнитивті семантиканың баспалдақтары шетел, орыс тіл білімінде 60-70 жылдары қарастырыла бастаған. Когнитивті концепттің құрамында семантикалық өріс, атауыштық өріс екеуінің араласа келуі себебінен, олардың мағыналарының ұштасуын аңғару қиын істердің бірі. Дәстүрлі мағыналық құрылымға талдау жасау арқылы олардың байланыс ерекшелігін аңғаруда тағы бір қиындық тудыратыны концепті құрамында тілдік бірліктердің көп болуы, яғни фразеологизмдер, идиомалар, полисемия, синонимдер, тіпті, мақал-мәтелдердің қабаттаса келуі болса керек. Когнитивті семантикадағы концепт тілдің концептуалды жүйесінің бөлшегі ретінде қарастырылады. Концепттің құрастырылуы тәжірибе және танымның негізінде жүйеге асқандықтан, бұл когнитивті концепт лингвомәдениеттанудан алысырақ жатыр. Ж.А.Манкеева: «Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері» атты мақаласында: «Адам дүниені жалпы адамзаттық және ұлттық қоғамдық-тарихи тәжірибе негізінде бейнеленген тіл арқылы таниды. Сонда ұлттық тәжірибе тілдің ерекшелігін анықтап, соның негізінде, сол тілде сөйлеушінің санасында, соған сай өзіндік дүниенің тілдік бейнесін жасайды», – дейді [5, 42 б.].

Когнитивті семантика концептілерді лексикалық концептілер тұрғысынан зерттейді. Лексикалық концептілер когнитивті лингвистиканың қарастыратын концептілерінің кішкентай жүйеге түскен түрі, яғни «тағдыр» концептісін сценарий, фрейм, ой-сурет, схемаларға бөлсек, ондағы «тағдыр» сөзімен мағыналық байланысқа түскен сөздер лексикалық концепт құрайды. Лексикалық концептілер бұрын халқымыздың танымдық үлгісінде болмаған сөздерден, мәселен, тенеулерден ерекше, өзгеше түрде көрінеді.

Қ.Жаманбаева – сөзді когнитивтік ғылымның аспектісі ретінде алғаш қарастырған қазақ тілшісі. Қазақ тіл білімінде алғаш когнитивтік зерттеуді және концептіні жазған да осы ғалым. Ол былай деп жазған болатын: «Сөз біздің мәндер дүниесіне өтуімізге көмектеседі. Сөз қандай құдіретке жеткенде өзі де өздігінен энтелехияға (ішкі ниетке) айналады. Адамның сөз әлемі – оның бүкіл тағдыры» [6, 67 б.]. З.Д.Попова, И.А.Стернин: «Концептіні беретін сөздердің мағынасы концепті мазмұнының кейбір бөліктерімен, фрагменттерімен сәйкес келгенімен, бірақ олардың бір де біреуі концепті мазмұнын тұтас қамти алмайды», – деп жазып, ерекшелігін сызбамен көрсетеді [3, 100 б.]. Концепт құрылымы бейне, ақпараттық мазмұн, интерпретациялық өріс, ал өріс әртүрлі аймақтардан тұрады. Ал концепт құрамы түсінік, схема, ұғым, фрейм, сценарий (скрипт), ойсурет, ойдерек (сигнификат), гештальт сияқты

құрамды бөліктерден тұрады. Ю.С.Степанов былай деп жазады: «Концепт пен ұғымның тағы бір айырмашылығы – концептің мазмұны ұғымның мазмұнынан кең. Ұғымда энциклопедиялық ақпарат беріліп, ғылым мен білімнің нәтижесі көрініс тапса, концептіде ұғыммен бірге сөздің пайда болу тарихы, этимологиясы, мағынасы, әр дәуір мәдениетінің сөзге тигізер әсері, сөзге берілген баға (жағымды, жағымсыз) және бір сөзді айтсаң, екіншісін еске түсіретін ассоциациясы да көрініс табады. Яғни, концепт – көп қабатты күрделі құрылым» [7, 158 б.].

Когнитивті семантикадағы басты бірлік – мәдени концептілер, теңеулер мен когнитивті метафоралар. В.И.Карасик, Г.Г.Слышкин: «Лингвомәдени концепт – тілді, ұлттық сананы, және мәдениетті кешенді зерттеуге бағытталған шартты менталды бірлік», – деп анықтап, оның үш сферада қатынасы мынадай түрде, яғни «сана – концептің болу аймағы; мәдениет – концептіге әсер етуші; тіл – концептінің көрінуі түрінде болады», – дейді [8, 75 б.]. Ұлттық-мәдени концепт А.Б.Әмірбекованың жазуы бойынша, «тек ұлттық танымда ғана жан-жақты ақпаратымен жүйеленіп, сол ұлттың мәдени құндылығын көрсететін концептілер (*дала, көш, домбыра, қамшы, тары*)» [9, 22 б.]. Мәдени концептіні С.Г.Воркачев құрылымдық тұрғыдан анықтайды: «Лингвокультурный концепт – это культурно отмеченный вербализованный смысл, представленный в плане выражения целым рядом своих языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую парадигму. План содержания лингвокультурного концепта включает как минимум два ряда семантических признаков. Во-первых, в него входят семы, общие для всех его языковых реализации, которое «скрепляет» лексико-семантическую парадигму и образуют его понятийную либо прототипическую основу. Во-вторых, туда входят семантические признаки, общие хотя бы для части его реализации, которые отмечены лингвокультурной, этносемантической спецификой и связаны с ментальностью носителей языка либо с менталитетом национальной языковой личности» [10, 271 б.]. «Основы изучения языкового металитета» атты зерттеуінде Т.Б.Радбиль мәдени концептілер туралы былай дейді: «культурные концепты выступают в качестве основных единиц ценностной сферы языкового менталитета, организующих и направляющих народное самосознание в процессе духовного освоения мира. Их можно делить на разные группы в зависимости от сферы отражаемого в них ценностного содержания» [11, 234 б.].

Қазақ тілінің мәдени концептілері ұлттық мәдениет пен ұлттық ойлауға негізделгенін бірден байқаймыз. Ұлттық ойлау тілде көрініс табады да концептілер жүйесін құрады. Сонда ұлттық ойлау жүйесі мен оның тілде көрініс табуы кезектесе көрінетін егіз үдеріс. Бұлар өз кезегінде ұлттық әдебиетте орнығып, ұлттық мінезді қалыптастырады. Л.Х.Самситова былай деп жазады: «В башкирском языке слово «судьба» представлено словами *язмыш, тәкдир, өләш, насип*. Первые значения этих слов полностью совпадают в объеме своего содержания, которые включают сему «предначертание богом». Слово *язмыш*, помимо общего компонента, содержит сему «жизнь человека» и условия дальнейшего существования чего-либо, будущность». Слово *тәкдир* помимо значения «судьба» имеет еще другое значение, то есть выполняет функцию послелога при условии, пр возможности. В башкирском языке концепт «*язмыш*» выражен большей частью отглагольными существительными: *киләсәк* (будущность), *йәшәйеш* (бытие), *күрәсәк* (будущая судьба, предначертание судьбы, рок), *кисерш* (переживание) и т.д. Башкиры считали, что «судьба» - не что иное, как предопределение свыше. Не случайно в башкирских романах это понятие трактуется как нечто неизбежное: *Кешенең үзенән алда язмышы тыуа тигәнә лә ышанам мин хәзер* (Т.Ғарипова. Бейрәкәй, 472-се б.)» [12, 96-97 бб.].

Енді когнитивтік семантиканың басты бірліктері деп нені түсінеміз? Біздіңше, когнитивтік лингвистиканың кейбір бірліктері когнитивті семантикаға жатады. Атап айтқанда, когнитивтік модель (үлгі). А.Б.Әмірбекова концептілік жүйе мен когнитивтік модельдің тығыз байланысынан концептінің құрамдас бөліктері туындайды деген пікір білдіреді. Ол былай деп жазады: «Біздің пікірімізше, дүниенің концептілік бейнесін көрсететін негізі тірек – концептілік жүйе. Концептілік жүйе ішкі және сыртқы құрылымдардан тұрады. Ішкі құрылымы концептіні танытуға бағытталған құрылымдар: фрейм, сценарий, ойсурет, схема; ал сыртқы құрылымы: сөз, фразеологизм, метафора, сөйлем, тіркес, метонимия т.б.. Концептілік жүйе қалыптастыруда санадағы ішкі құрылымдар белгілі бір когнитивтік модельге салынып жинақталады. Когнитивтік модель автор танымындағы символ, бейне, прототип, этикет, эталон, ассоциативтік, стереотиптік бірліктер мен инсайт таңбалар арқылы қалыптасады» [9, 28 б.].

Когнитивті тіл білімінен басқа тіл салаларында концептіні таныту мақсатында кез келген тілдік бірлік, лексикалық мағынасы бар сөздер қолданылады. Ал концепт ретінде барлық ұғымды ала алмаймыз, тек белгілі бір мәдениетті тануда қолданылатын және автор үшін маңызы зор деп танылатын күрделі ұғымдарды, ең бастысы, жалпыадамзаттық, жалпыхалықтық, жалпыұлттық құндылықты таныта алатын ұғымдарды тани аламыз. Мысалы, А.Б.Әмірбекова былай дейді: «Қазақ халқы үшін *киіз үй, шаңырақ, қамшы, жазық дала, көш, бөрік, бесік, домбыра, тұмар* т.б. сөздер лингвомәдени бірлік ретінде ұлттық-мәдени концепт деп таныла алады» [9, 15 б.].

Келесі бірлікті гештальт деп санаймыз. Бұл концептінің ең ірі көлемді бөлігі. Тілдегі бір мәндегі көлемді мәтінді білдіреді. Мәселен, «бақыт» концептісін көрсететін С.Ерубаевтың «Мен бақытты көрсем деуші едім» атты новелласын атуға болады. Тілдік гештальттар теориясын ұсынған Дж.Лакофф оларды тілдің терең мағыналы ерекше бірліктері ретінде қарастыру керектігін атап өтті. Қазақ тіл білімінде Қ.Жаманбаева мынадай анықтама береді: «Гештальт – образ, форма, бір сөз болуы да мүмкін. Жалпы

гештальт деген сөздің мағынасының өзі «бейне, құрылым, біртұтас форма» дегенді білдіреді. Оның атқаратын қызметі сан алуан, сан тарапты нәрсені біртұтас күйінде қабылдау. Аталған біртұтас деген нәрседе жеке бірліктер болмайды. Ол – бір жүйе, құрылым. Оны санамен бөлшектеп көрсету мүмкін емес. Ол тосыннан жарқ етіп, ерекше күй арқылы дүниеге келеді» [6, 11 б.]. Әлі толық мәні айқындалмағандықтан, гештальттар теориясы кейінге қалып, оның орнын концептілік жүйе теориясы баса бастады деуге болады. Гештальт – өте күрделі категория болғандықтан, көптеген тілшілер оны когнитивті тіл білімі еншісінде қарамайды, себебі олар когнитивті тіл біліміне дейін қарастырылғаны белгілі.

Қорыта келгенде, когнитивті семантиканың басты мәселелері – когнитивті тіл біліміндегі сөз мағынасының мәселелері болады. Атап айтқанда, ұлттық мәдени концепті және олардың құрылымдық үлгілері, теңеу, метафора, когнитивті үлгі, гештальт. Бұл мәселе болашақта қолға алынып, зерттелгенде когнитивті семантиканың белгісіз мәселелері айқындалуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Есеналиева Ж.Ж. Қазіргі когнитивтік лингвистиканың негізгі бағыттары және категоризациялау теориясы // Ә.Т. Қайдар конференциясы материалдары. – Алматы, 2016. – Б. 95-98.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 255 с.
3. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997. – 416 с.
5. Манкеева Ж.А. Қазақ тілін зерттеудің когнитивтік негіздері // Тілтаным, – Алматы. - 2001. – № 4. – Б. 39-43.
6. Жаманбаева Қ. Тіл қолданысының когнитивтік негіздері: эмоция, символ, тілдік сана. – Алматы: Ғылым», 1998. – 137 б.
7. Степанов Ю. С. Константы русской культуры. – М., 2001. – 360 с.
8. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И.А.Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
9. Әмірбекова А.Б. Концептілік құрылымдардың поэтикалық мәтіндегі вербалдану ерекшелігі (М.Мақатаев поэзиясы бойынша): Филол. ғыл. канд. дис. қолж. – Алматы, 2006. – 122 б.
10. Воркачев С.Г. Культурный концепт и значение // Тр. Кубанск. гос. технологичес. унив. Серия гуманитарные науки. – Т. 17, вып. 2. – Краснодар, 2003. – С. 268-276.
11. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 238 с.
12. Самситова Л.Х. Культурные концепты в башкирской языковой картине мира. – Уфа: БГПУ, 2014. – 364 с.

УДК 37.018:792

Сундеткалиева А.А.

*Западно – Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г.Уральск, Казахстан*

ХУДОЖЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ РУКОВОДИТЕЛЯ МОЛОДЕЖНОГО ЛЮБИТЕЛЬСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО КОЛЛЕКТИВА

В новых социально-культурных условиях труд специалиста культуры все более наполняется педагогическим содержанием. Поэтому профессиональная педагогическая компетентность становится одним из самых фундаментальных качеств специалиста, работающего и с любительским театральным коллективом. Согласно словарю С.И.Ожегова понятие «компетентный» определяется как осведомленный, авторитетный в какой-либо области [1, с. 289]. Компетентность оценивается по трем основным показателям: уровень знания и понимания того, чему он намерен обучить других; мера владения технологией преподавания; умение добиваться одновременного выполнения задач, связанных с обучением, воспитанием и развитием учащихся.

Как считает П.П.Терехов, анализ современной социально-культурной ситуации позволяют определить сущность понятия педагогической компетентности специалиста социокультурной сферы, включающей в себя все формы проявления свойств и качеств личности в их единстве: от познавательно-мировоззренческой до художественно-творческой, от культуры педагогического мышления до культуры межличностного общения, от профессиональных личностных характеристик специалиста до его нравственно-эстетических качеств [2, с. 229].

Поэтому педагогические аспекты работы руководителя любительского театрального коллектива направлены, прежде всего, на самость личности, на ее потребность действовать в современной социокультурной ситуации в разнообразных проявлениях: самоактуализации, самообразовании,

самоконтроле, самоопределении, самоорганизации, самопознании, саморазвитии, самореализации, саморегуляции и т.п. Логика их выстраивается каждый раз в зависимости от конкретных жизненных и деятельностных ситуаций. Именно в процессе творческих поисков и их практической реализации социокультурные ценности и педагогические технологии наполняются личностным смыслом. Осознание личностного смысла профессиональной социокультурной деятельности требует от участников коллектива достаточно высокой степени активности, способности управлять своим поведением в соответствии с возникшими или специально поставленными художественно-педагогическими задачами [3, с. 124-125].

Спецификой деятельности руководителя любительского театрального коллектива выступают особенности как в организационной работе, так и непосредственно в художественно-педагогическом процессе. Самодеятельные артисты приходят в театральный коллектив в свободное от работы или учебы время, чтобы заниматься художественным творчеством, глубже изучить театральное искусство. Поэтому руководителю театрального коллектива необходимо помочь своим участникам раскрыть свой талант, научить свободно говорить на сцене, избавиться от страха перед зрителями, побороть закомплексованность и т.д. Необходимо объединить участников общим интересом к театральному искусству.

Руководителю театрального коллектива приходится много заниматься организационно-педагогической работой по привлечению внимания участников, установления дисциплины, ответственного отношения к полученной роли в спектакле, по воспитанию уважения к членам коллектива и оказания взаимопомощи, соблюдения требований коллективной творческой работы. Театральное творчество – искусство коллективное. Поэтому так важна ответственность каждого участника за общее дело.

Как отмечает Каргин А.С., профессия руководителя художественной самодеятельности в основе своей является педагогической, ибо отвечает всем основным требованиям и приметам. Одновременно она имеет свои специфические черты и особенности, связанные с тем, что, с одной стороны, руководитель художественной самодеятельности является культурно-просветительным и идеологическим работником, а с другой стороны, работникам сферы искусства, художественным руководителем коллектива. Эта триединая функциональная подготовка руководителя (включая собственно педагогическую) является основной характерной чертой его профессиональной деятельности [4, с. 165].

Деятельность руководителя самодеятельного коллектива представляется прежде всего как художественно-педагогическая [4, с. 165]. Педагогический аспект в широком смысле включает его «выход» на слушательскую или зрительскую аудиторию в форме концертов или участия в культурно-массовых и общественных мероприятиях. В узком смысле педагогический аспект заключается в воспитательном воздействии на непосредственно участвующих в художественной самодеятельности [4, с. 71].

В процессе репетиционной работы руководитель театрального коллектива постоянно проводит обсуждение тем, как непосредственно связанных со спектаклем, так и касающихся современных актуальных проблем, интересуется психологическими сторонами жизни своих подопечных. Он старается находить ключи к разрешению самых сложных ситуаций, для поддержания в коллективе творческой атмосферы.

Руководитель любительского театрального коллектива не имеет тех административных функций, которые есть у режиссера профессионального театра, например, в формировании репертуара. Поэтому он советуется с участниками коллектива, какую выбрать пьесу, заинтересовавшую бывших участников. Но в то же время он обеспечивает непрерывный рост мастерства всех самодеятельных артистов, чтобы они действовали на сцене логично, продуктивно, целенаправленно.

Методика осуществления художественно-педагогической направленности в молодежных любительских театральных коллективах определяется теми положениями и принципами, которыми должен руководствоваться режиссер-педагог в своей работе.

Стремление к реализации социальной активности, неистребимая потребность человека «разрядить» однообразное течение жизни поиском опосредованного бытия, абстрактных форм существования, – вот что должно интересовать руководителя молодежного любительского театра относительно его молодых артистов. Это он должен расшифровать в их творческой натуре и переводить в конкретный зрелищный ряд на сценический язык. Он должен учитывать национальное культурное наследие в нашем сознании, в нашей истории, в древних источниках нашего эпоса, есть внутренняя кровная связь с нашими предками, та национальная идентичность, которая интуитивно ведет нас по сложным скрытым коридорам генетических коммуникаций к сегодняшнему переосмыслению культуры и художественной актуальной жизни на сцене.

Работа руководителя театрального коллектива связана и с социально-пропагандистской, социально-педагогической направленностью. В процессе создания театрального спектакля социально-пропагандистская направленность является определяющим ориентиром при составлении и

формулировке принципов, методов, направленности работы над спектаклем, определяют структуру, творческую идею и перспективу художественного результата.

В любительском театре режиссер при творческой реализации своего замысла должен учитывать специфику художественного творчества, цели и социально-психологические предпосылки прихода человека в театральный коллектив. В молодежном любительском театре аспекты художественные и аспекты воспитательные часто равнозначны, а в случае реализации социально-пропагандистской направленности в молодежных любительских театральных коллективах и в зависимости от складывающейся ситуации, могут даже доминировать над первыми. Все зависит от индивидуальности личностей молодых артистов, которые вкупе с творческой программой и личностью режиссера определяют лицо театрального коллектива. Учитывая специфику молодежного любительского театра, его генетическую связь с традиционной народной художественной культурой можно выделить достаточно конкретные художественно-педагогические аспекты, компоненты, которыми неизбежно должен руководствоваться режиссер-педагог, чтобы грамотно и профессионально организовать работу в молодежных любительских театральных коллективах. По мнению Вл.И.Немировича-Данченко, режиссер лицо трехликое:

1. Режиссер – зеркало, отражающее индивидуальные особенности и дарование актера;
2. Режиссер – толкователь драматического произведения, автор перевода пьесы в спектакль;
3. Режиссер – педагог и организатор всего театрального процесса [5, с. 256].

Педагогическая и художественная функции режиссера настолько тесно взаимосвязаны, что попытка изложить их параллельно и раздельно не имеет обоснования. Любая задача, которую ставит режиссер перед актером, имеет в себе творческое значение, а способы эффективного и продуктивного выполнения этой задачи реализуют педагогические функции режиссера. Чтобы добиться от актера, к примеру, точного выполнения действенной задачи в данном конкретном эпизоде роли, режиссер должен действовать как театральный педагог, то есть искать педагогические средства воздействия на психофизику актера.

Как отмечают искусствоведы Т.О.Рашина, В.В.Плехова, Н.М.Медведева, режиссер любительского театрального коллектива не ограничивается только реализацией идеи и замысла спектакля, он организует постоянный педагогический процесс воспитания актера-любителя, формирование его творческой индивидуальности в процессе педагогического воздействия режиссера [6].

Т.О.Петракова отмечает, что задача режиссера любительского театрального коллектива заключается в том, чтобы максимально содействовать раскрытию индивидуальности каждого члена коллектива, пробудить его инициативу. Нужно как можно больше подсказывать исполнителям и как можно меньше показывать и навязывать. Вместе с тем, надо быть примером во всем [7].

К другим аспектам работы руководителя театрального коллектива, помимо указанных Вл.И.Немировичем-Данченко, можно отнести следующие:

- Анализ первоисточника, литературной основы постановки, пьесы, сценария. Интеллектуальная работа. Определение темы, идеи, сверхзадачи будущего спектакля, представления;
- Актерские пробы на роль, педагогические средства по обеспечению эффективности и целесообразности актерских проб в соответствии со спецификой жанра, образного видения и «зерна» спектакля. Импровизации на тему. Этюды-наблюдения. Исторический театральный экскурс. Набор практического материала;
- Методика проведения специализированного тренинга – сочинение тренинга на основе сценария, поэтического материала, структуры композиции, элементов актерской техники театра представления. Интуитивные импровизации по поискам манеры актерской игры. Действенный поиск актерских выразительных средств. Тренинг обстоятельств пьесы и зрелищных элементов замысла режиссера;
- Принципы дифференцированного подхода к актерам-любителям в жанрах социально-пропагандистской литературы, сочинение представления. Условность и метафора в сочинениях актеров;
- Действенный анализ материала роли, повествовательных, событийных, идейно-смысловых, композиционных и информационных компонентов сценария, пьесы, эпического текста – методика проведения (построения) репетиций;
- Режиссер-педагог и система манков. Манки режиссера – жанр – замысел спектакля – мизансцена – темпо-ритм – атмосфера – речь;
- Формы режиссерских заданий: режиссерский рассказ, режиссерский подсказ, режиссерский показ, сравнение, наблюдение из жизни, метафора, символ, использование знаковых систем, педагогический прессинг (в зависимости от индивидуальности актера);
- Метод физических действий, как наиболее эффективный способ сочинения и реализации психофизической паритурной представления и роли;
- Мизансценирование и пластическая выразительность спектакля. Темпо-ритм мизансцен. Творческое освоение мизансцен актерами-любителями;
- Этика в молодежном любительском театре и эстетика, как внутренняя культура репетиций, показов, учебных занятий и спектаклей;
- Работа с актером-любителем: методика, специфика, критерии результата;

- Концерты, выступления в программах, участие в фестивалях, гастролях, творческое взаимодействие – их организация, прокат, контакты со зрителем, обратная связь.

- Методы сбора и обработки информации определены жанром, видом, стилем, идеей будущего представления, композиции, спектакля, самим живым процессом с коллективом.

Таким образом, художественно-педагогические аспекты в работе руководителя любительского театрального коллектива являются определяющими ориентирами при составлении и формулировке принципов, методов, стиля и направленности работы. Они определяют структуру, творческую идею и перспективу в работе.

Творческий процесс постижения театральным действием, как особенность театрального искусства, дает возможность к развитию участников, формируют их личностные качества, которые востребованы в любой жизненной сфере

Любительский театральный коллектив имеет большое образовательно-воспитательное и организующее значение при условии преемственного и непрерывного воспитательного воздействия на участников в процессе репетиционной и внепетиционной работы, соединяя два начала – то, что более всего нравится участникам, и то, что обогащает их личность нравственно-эстетическими ценностями.

Список литературы

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка / Российская академия наук. Институт русского языка имени В.В.Виноградова. - 4-е изд., доп. - М.: Азбуковник, 1997. - 944 с.

2. Терехов П.П. Педагогическая компетентность в творческом саморазвитии личности специалиста культуры /Андреевские чтения: современные концепции и технологии педагогического образования в контексте творческого саморазвития личности: сборник статей участников Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Казань: ООО Центр инновационных технологий, С. 229-232.

3. Терехов П.П. Педагогическая компетентность в сфере культуры // Высшее образование в России. – 2003. - № 3. - С.124-125.

4. Каргин А.С. Воспитательная работа в самодеятельном художественном коллективе: Учеб.пособие для студентов культ.-просвет.фак.вузов культуры и искусств. –М.: Просвещение, 1984. – 224 с.

5. Немирович-Данченко В.И. Творческое наследие: Письма из прошлого: в 4 т./ сост.ряд., коммент. И.Н.Соловьева. – М: Моск. Художест. Театр, 2003. – 328 с.

6. Рашина Т.О., Плехова В.В., Медведева Н.М. Специфика работы режиссера любительского театра. [Электронный ресурс]: [сайт] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>.

7. Петракова Т.О. Педагогическое мастерство режиссера любительского театрального коллектива. [Электронный ресурс]: [сайт] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru>.

УДК 658.512.2

*Горбачев А.А., Горбачева Д.А., Горбачева В.А., Кайнбаева Ж.С.
Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

МОДЕРНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ ДИЗАЙНЕРОВ В СТАРЕЙШЕМ ВУЗЕ КАЗАХСТАНА

*Художник должен стоять в уровень с понятиями своего времени.
А. Иванов*

На рубеже XXI века, многие высшие и средние учреждения РФ и РК не были готовы решать проблемы по подготовке эту сложную профессию, которая вбирает многие грани знаний и умений визуальных искусств. Самое простым было обеспечение материально-технической базой. Однако в каждом вузе остается не мало не типичных решенных проблем: не хватает высококвалифицированных и опытных преподавателей; научной и учебно-методических пособий для бакалавров и магистров; отстает оцифровывание книг и научных журналов; отсутствует аспирантура.

Человечество должно объединиться перед деструктивными тенденциями разрушения: самобытных народных культурных традиций и обычаев; игнорирования богатого опыта воспитательной и образовательной деятельности; забвения ценностей семьи; развенчивания половых и возрастных признаков молодежи. В трудные годы, как всегда, наука, искусство и народная педагогика может спасти мир от разрушения традиционных ценностей. Об этом убедительно раскрыто в статьях крупных молодых и маститых ученых в сборнике Всероссийской научной конференции «Современная индустрия досуга» [1].

Существует много мнений и трактовок короткого и одного из самых емких афоризмов великих гуманистов как Ф.М.Достоевского: «красота - спасет мир». По нашему мнению, основное - спасение духовной красоты и гармонии. Не случайно, великие мыслители видели тесную и неразрывную связь красоты с гармонией эстетики и этики человека. Архитектура, изобразительное и декоративно-прикладное искусство, дизайн во все переломные времена создала новые конструкции, художественные стили и направления, таким образом давали новые стимулы человечеству, обеспечивали красоту пространства и гармонию духовной красоты человека.

Пандемия XXI в. с одной стороны сковала возможности для творчества, с другой, предоставила новые возможности привлечения самых крупных ученых и художников. Открылись многочисленные курсы дистанционного образования, которые больше заострены на выкачивание денег, так как конечный результат этих курсов не известен. Другое дело подготовка в университетах. Поэтому, далее пойдет речь об опыте работы в Западно-Казахстанском университете им. М. Утемисова (в 2022г. отмечается 90-летие самому старейшему вузу Казахстана).

Мода на дизайн-образование в последние десятилетия привлекает все больше внимания как важного средства в формировании массового сознания, эстетического вкуса в системе многоуровневого образования (школа искусств- художественное училище или колледж – бакалавриат -магистратура). Создание объектов дизайна и рекламы обладает общей гармонией и особым качеством целостности, как и произведения искусств, так как он связан со многими визуальными искусствами (монументальное, декоративно-прикладное искусство, архитектура, техническая эстетика и т.д.).

Цель исследования: теоретически обосновать общие проблемы онлайн - обучения в современных условиях, проанализировать важность разработки рабочих программ по дизайну с учетом использования визуальных образов материальной культуры в дизайне предметной среды, а также с учетом функциональности, художественного содержания и эстетической выразительности.

Стратегия заключается в том, чтобы обобщить многолетний значительный педагогический опыт на основе конструктивной согласованности и соответствия разработки комплектов документов программы магистратуры 7M02107 Дизайн: модели выпускника; подготовки успешных компетентных выпускников для написания магистерской диссертации на соискание степени магистр искусствоведческих наук, ориентированных на рынок труда и потребителей (искусствоведческая, экспертная, педагогическая и профильная деятельность в сфере дизайна и рекламы).

В первую очередь обобщить более чем 2-летний педагогический опыт онлайн- преподавания, на основе видео-встреч и видео-конференций (с марта 2020г.по 2022г., из Краснодара с г. Уральском ЗКО РК), конкретизировать теоретические проблемы онлайн-обучения концептуальные положения компетенций, знаний, умений и навыков научно-исследовательской, художественно-творческой и педагогической деятельности в русле модернизации современного образования. Некоторый опыт и общие подходы в преподавании онлайн-обучения магистров и бакалавров опубликован в статье [2, с.43-46].

Эффективность дизайн образования в последние десятилетия привлекает все больше внимания как важного средства в формировании массового сознания, эстетического вкуса в системе многоуровневого образования (школа искусств- художественное училище или колледж-бакалавриат-магистратура). Создание объектов дизайна и рекламы обладает общей гармонией и особым качеством целостности, как и подлинные произведения искусств, так как он связан со многими визуальными искусствами (монументальное, декоративно-прикладное искусство, архитектура, техническая эстетика и т.д.).

Модернизация позитивного опыта подготовки магистрантов, бакалавров, специалистов в период перехода к новой системе подготовки преподавателей-исследователей в аспирантуре с предоставлением квалификационной работы (диссертации)поставил перед учеными и учебными заведениями как в России, так и в Казахстане много новых, ранее не решаемых сложных проблем. В условиях, когда ведется подготовка по бакалавриату и магистратуре, важно найти место координат магистратуры, аспирантуры в системе подготовки преподавателей для работы в учебных заведениях по новым образовательным программам.

По существу, преподаватель вуза - он должен быть три в одном: изучать, описывать и транслировать новые явления жизни молодежи в формировании культуры и культурных традиций.

Важно анализировать педагогические программы дизайна в вузах и колледжах школах искусства, эстетических центрах в целом системе (бакалавриат, магистратура), в том числе онлайн образовании в условиях пандемии на примере факультета культуры и искусства в НАУ «Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова».

Мы считаем, что главные задачи Школ будущего - формирование самобытной культуры и национальных традиций у студентов, что является универсальным ответом на некоторые кризисных явлений в культуре и искусстве, развитие философских, искусствоведческих, личностных и этнических идентичностей (идеалов, убеждений, мировоззрений) в формировании казахстанской, российской и евразийской идентичности человека.

Это было бы невозможно сделать если бы не была открыта нами новая специальность "Декоративное искусство" в Западно-Казахстанском институте культуры и искусств в 1993 г. и в 1999 г.

в Уральском музыкальном колледже им. Курмангазы всех направлений декоративно-прикладного искусства и дизайна, рекламы, а также Школы искусства при колледже (два отделения: музыкальное, декоративное искусство и реклама), что позволило, заложить начало многоуровневому образованию в художественном и искусствоведческом образовании г.Уральска. По существу, это был первый опыт в Республике Казахстан, который искал свою самобытность в культуре и искусстве. Необходимо было собрать и пригласить опытных практиков, разработать новые программы, написать учебники, обеспечить материальными условия и помещениями под мастерские для экспериментальной работы. Так, в 1993г. ЗКИК была создана лаборатория по воссозданию старинных казахских инструментов (домбра, кобыз и другие). В настоящее время функционируют две мастерские при Уральском колледже. Их изделия завоевали Международное признание. В музыке передаются самые возвышенные чувства казахского народа, что позволяет народу сохранить самобытность, богатое восприятие мира, чтить традиции талантливого народа [3, с. 6].

Наши наблюдения показывают, что отличный преподаватель и профессионал может доступно объяснить не только знания, умения и навыки студенту, а также может описать свой опыт и написать в помощь студентам учебно-методические пособия. Сегодня трудно представить профессионального преподавателя вуза, который не выпускает учебные пособия, не пишет монографии и статьи. Этим отличаются приглашенные практики.

Подготовка дизайнеров связана с концепцией современного искусства, которое мало кто понимает, так как оно отходит от известных образцов социалистического реализма и фотографии, на смену обычным картинам в золоченных рамах, мраморным скульптурам, приходит не ограниченный выбор средств и палитр. Дизайн-образование развивалось в «ширь» и в «глубь» большими темпами, по сравнению с другими видами искусства и его языком.

Сегодня можно смело утверждать, что благодаря широкой доступности онлайн образования, порталов Интернет, электронных библиотек, книжных магазинов-кафе, передвижной работы музеев, галерей, выставок, а также новым парадигмам художественного образования, значительно расширили возможности для развития творческого потенциала молодежи. Современные дизайнерские концепции отличаются разнообразием форм, функциональностью, гибкостью и мобильностью.

Модернизация квалификационной модели выпускника по дизайну прошло свою многолетнюю эволюцию: «Техническая эстетика», «Декоративное оформление», «Художественное оформление в школе», «Художественно-декоративное оформление массовых праздников», «Наглядная агитация и пропаганда клуба», «Эстетическое оформление библиотеки», «Визуальный образ в рекламе», «Конструкция в архитектуре», «Техническая графика», «Компьютерная графика», «Художественно-производственная графика» и т.д. [4, с. 300].

В настоящее время в область выпускника дизайнера входит все объекты материальной и духовной культуры, куда прикасается рука архитектора, скульптора, художника, народного мастера ремесел и ДПИ, швеи, садовода. Глава Школы графического дизайна верно подметил синтезирующие свойства дизайна Адамс Шон: «Сегодня дизайнеры работают в условиях многообразия как самих медиа, так и способов донести свою идею» [5, с. 7].

Авторы имеют некоторый опыт разработки комплекта новых программ по специальностям и направлениям (аспирантура и специалитет, магистратур и бакалавриат). Нами ранее была открыта аспирантура по специальности 13.00.05. - Теория, методика и организация социально-культурной деятельности в Западно-Казахстанском вузе культуры и искусства (г. Уральск) в 2007 г. и позже в Краснодарском гос. университете культуры и искусств, ряд аспирантов успешно защитили кандидатские и докторские диссертации по данной специальности в Московском гос. институте культуры.

Плодом наших многочисленных исследований, наблюдений, опросов, стал выпуск ряда монографий: «Основы профессионально-педагогической деятельности преподавателей вузов культуры и искусств»; «Педагогика многоуровневой системы социально-культурного и туристского образования»; «Туристский образовательный ресурс - вектор развития культуры и патриотизма», Эстетическое воспитание молодежи средствами художественного творчества: История, теория и методика, компетентностный подход» и др. [6].

В Западно-Казахстанском госуниверситете им. М. Утемисова (с октября 2019г НАУ ЗКУ) более 20 лет назад была открыта новая специальность Дизайн и в соответствии с Болонским соглашением перешли на подготовку бакалавров и магистров дизайна.

В соответствии с Образовательной программой 7M02 Искусство и гуманитарные науки, M031 Мода, дизайн интерьера и промышленный дизайн, 7M02101 Дизайн, реализуется в ЗКУ на основании Приказа МОН Республики Казахстан составлена на основании "Государственного образовательного стандарта высшего образования, утвержденного приказом №604 от 31 октября 2018г.

Ввиду перехода на новую профессиональную образовательную программу высшего образования - программу подготовки научно-педагогических кадров в магистратурах вузов встала задача разработки новых учебных планов и учебных программ дисциплин, а также новых методик оценивания и преподавания. В этой связи встал важнейший вопрос о комплексных тесных междисциплинарных связях преподаваемых дисциплин и разно-целевых практик, которые формируют компетенции, обеспечить

фундаментальную подготовку квалифицированных специалистов, владеющих технологией художественно-творческой, проектной деятельности и способных к самостоятельной научно-исследовательской, художественно-творческой и педагогической деятельности, обозначенные в вышеуказанном документе [6, с. 322].

Опыт проведения онлайн-видео-конференций (занятий) по ОП ЗКУ позволяет нам утверждать, что она была "компасом" для разработки нами новых дисциплин, согласованных с практиками и экспертами, сыграла свою роль в успешном окончании курсов и успешной защите проектов магистрами.

Задача модернизации кафедры добиться обладания глубокими знаниями магистрами в области дизайн-проектирования и компьютерной графики предметно-пространственной среды, профессионально владеющих технологией художественно-творческой, проектной деятельности и способных к самостоятельной научно-исследовательской, художественно-творческой и педагогической деятельности.

Таким образом, стратегия реформирования с учетом запросов работодателей и современных веяний в онлайн-обучении позволило поднять качество художественного и научного творчества, многое в учебном процессе удалось изменить к лучшему, а также проведение еженедельных видео-конференций и видео-встреч с приглашенными опытными и творческими учеными-педагогами, дали положительные итоги в сочетании с созданной электронной платформой вуза «Платон».

Список литературы

1. Современная индустрия досуга: векторы модернизации: Сборник научных статей Третьей Всероссийской научно-практической конференции (Москва, 29 марта 2021 года) / Сост. и науч. ред. Н.Н. Ярошенко; Московский государственный институт культуры; Факультет государственной культурной политики; Кафедра социально-культурной деятельности. Вып. 3. Москва, МГИК, 2021. - 288 с.

2. Бочарёв А.Н., Горбачёв А.А. Специфика национальной культуры в дизайне и методы развития творческого потенциала молодежи С.18-23. В сб.: Инновационные подходы в туристско-краеведческой деятельности системы детско-юношеского и молодежного туризма: проблемы и перспективы развития (VIII – «Бочаровские чтения»). Сборник материалов Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции памяти Р.И. Бочаровой, г. Краснодар, 19 декабря 2020 г.) / Под ред. А.А. Самойленко, А.А. Горбачева, И.М. Фединой. Краснодар, КСЭИ, 2020. - 265 с.

3. Горбачев А.А., Горбачева Д.А., Горбачева В.А., Джумагалиева В.С., Кайнбаева Ж.С. Развитие педагогических компетенций магистров дизайна в контексте новой образовательной парадигмы. -Вестник ЗКУ, 2022, №1 (85), С. 43-48.

4. Горбачев А.А., Горбачева В.А., Горбачева Д.А., Ерманов М.Е. Эстетическое воспитание молодежи средствами художественного творчества: История, теория и методика, компетентностный подход: Монография. Краснодар: Экоинвест, МАДЮТК, 2021.- 368 с. с ил.

5. Адамс Ш., Стоун Т. Дизайн и цвет: Практикум: Реальное руководство по использованию цвета в графическом дизайне. - пер. с англ. А.Мороза. - М.: КоЛибри, Азбука-Аттикус, 2020. - 240 с.: ил.

6. Образовательная программа. 7М02 Искусство и гуманитарные науки, М031 Мода, дизайн интерьера и промышленный дизайн, 7М02107 Дизайн. Утверждено решением Уч. Сов. ЗКГУ им. М.Утемисова, 30.03.2020г. Уральск, ЗКУ, 2020. - 32 с.

ӘОЖ 057.87

Уразова Ж.У.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ. Қазақстан*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Адамның шығармашылық ойлау дағдыларын қалыптастыру – қоғамның маңызды мәселелерінің бірі. Бұл мәселе соңғы онжылдықтарда елдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты ерекше өзектілікке ие болды. Экономикалық жүйенің, жаңа нарықтық қатынастардың өзгеруіне байланысты қоғам өмірінде болып жатқан өзгерістер білім беру жүйесін тез өзгертін, серпінді әлемде өзін-өзі анықтауға қабілетті жас ұрпақты дайындауға бағыттайды. Әлеуметтік өмірдегі өзгерістерге сай білім беру жүйесі де өзгеруде.

Жаңа білім беру парадигмасы бойынша мектеп алдында оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту, білімді өз бетінше меңгеру және қолдану қабілетін дамыту міндеті тұр. Осыған орай, қазіргі таңда мұғалімдердің назары оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытудың тиімді жолдарын іздестіру және жүзеге асыруға аударылуда. Қазіргі мектепте жеке тұлғаның шығармашылық дамуы, ойлау мәдениеті мен интеллектінің дамуы мұғалімнің іс-әрекетіне емес, оқушының өзінің белсенділігіне байланысты болатын жанама процесс [1].

Білім беру мазмұнын жаңартудың іргелі принциптерінің бірі оның тұлғалық бағыттылығы болып табылады, ол оқушылардың субъективті тәжірибесіне, әрбір оқушының нақты қажеттіліктеріне сүйенуді

білдіреді. Осыған байланысты студенттердің белсенді танымдық және шығармашылық әрекетін ұйымдастыру, жас оқушылардың шығармашылық тәжірибесін жинақтауға ықпал ету мәселесі туындады, онсыз өмір бойы білім берудің кейінгі кезеңдерінде тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы тиімсіз болады. Бүгінгі таңда кіші жастағы оқушылардың ұжымдық және жеке оқыту түрінде шығармашылық әрекетімен байланысты ақыл-ой қабілеттерін дамыту құралдарын табу мәселесі өзекті болып табылады. Адам өмірінің технологиялық мазмұнының абсолюттенуі адам табиғатын едәуір дәрежеде басып тастады және басып жатыр, әлеуметтік өмірді таза технологиялық процестерге дейін қысқартты, адам қауымдастығын ресмилендіріп, оларды ақпарат алмасуға және ақпараттық технологияға әкелді. Мәдениеттерде сенім, ар-ождан, махаббат, төзімділік және т.б. сияқты әмбебаптар бар. Осыдан қоғам өмірінің барлық деңгейлерінде, соның ішінде мектептегі де агрессия мен әлеуметтік иеліктен шығудың күшеюі туындайды. Сонымен қатар, бала құбылыс ретінде өзінің көп өлшемді шығармашылық ашуға және шығармашылық өзін-өзі жүзеге асыруға қабілетті. Өйткені, қиял мен шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін сезімталдық қасиеттерін анағұрлым көбірек сақтаған мектеп оқушылары. Бұл орайда оқу сабағының маңызы ерекше. Әдебиеттік оқу сабағының өзегінде шығармашылық туынды ретіндегі көркем шығарма тұрады. Осы зерттеу тақырыбының өзектілігі қоғамның шығармашылықпен дамыған, «шығармашылық» адамдарға деген өткір қажеттілігіне және қазіргі бастауыш мектептегі оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін дидактикалық материалмен әдістемелік қамтамасыз етілуінің нашарлығына байланысты. Мәселе қоғам талаптары мен мектеп оқушыларының көпшілігінің тәжірибеде орын алған осы мәселеге қатысты енжарлығы арасындағы қайшылықты шешу жолдарын іздеуде жатыр.

Шығармашылық қабілеттердің мәнін, олардың құрылымы мен сипаттамалық ерекшеліктерін ашу үшін жалпы қабылданған бірыңғай көзқарастың жоқтығын ескере отырып, біз бұған қажетті негізгі ұғымдарды қарастырамыз. «Шығармашылық» және «қабілет» ұғымдары біздің зерттеуімізде маңызды болып табылады. Бүгінгі күнге дейін философиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерде шығармашылықты анықтауға әртүрлі көзқарастар бар. Негізгі қиындық, ең алдымен, бұл ұғымның тікелей, оперативтік, психологиялық мазмұнының жоқтығымен байланысты; бұл шығармашылық анықтамасының осы уақытқа дейін қолданылуын тек оның өнімімен – жаңасын жасаумен түсіндіре алады. Философтар шығармашылықты материяның дамуының, оның жаңа формаларының қалыптасуының қажетті шарты деп анықтайды, оның пайда болуымен бірге шығармашылық формаларының өзі де өзгереді [2].

«Философиялық энциклопедия» шығармашылыққа былайша анықтама береді: «Шығармашылық – бұрын-соңды болмаған жаңа нәрсені тудыратын әрекет». Психологиялық сөздік шығармашылықты «нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтарды жасау болып табылатын іс-әрекет деп түсіндіреді... Ол адамның қабілеттері, мотивтері, білімі мен дағдылары бар деп болжайды, соның арқасында өнім жасалады.

Бастауыш сынып оқушысының сабақтағы рөлінің түбегейлі өзгеруі, оған сәйкес ол оқудың белсенді қатысушысы болуы керек, таңдау мүмкіндігіне ие болуы, оның қызығушылықтары мен қажеттіліктерін қанағаттандыру, өз мүмкіндіктерін жүзеге асыру. Шығармашылық тапсырмаларды орындау барысында оқушылар мен мұғалімнің тұлғалық-әрекеттік әрекеті қажет. Оның мәні тікелей және кері әсерлердің бір-бірінен бөлінбеуінде, өзара әрекеттесуді бірлесіп жасау ретінде түсінуде жатыр. Ыңғайлы психологиялық орта. Қабілеттерді дамытуға қолайлы психологиялық жағдай жасау: балалардың шығармашылыққа деген құштарлығын ынталандыру және ынталандыру, мектеп оқушыларының күштері мен мүмкіндіктеріне сену, әр оқушыны сөзсіз қабылдау, оның қажеттіліктерін, мүдделерін, пікірлерін құрметтеу, ескертулер мен айыптауларды болдырмайды.

Жағымсыз эмоциялар (мазасыздық, қорқыныш, өзіне деген сенімсіздік және т.б.) шығармашылық іс-әрекеттің тиімділігіне теріс әсер етеді, әсіресе бастауыш мектеп жасындағы балаларда эмоционалдылықтың жоғарылауымен сипатталады. Ұжымда ізгі ниет, барлығына қамқорлық, сенім мен талапшылық атмосферасы қалыптасқанда қолайлы психологиялық ахуалдың да маңызы зор. Оқуға ішкі мотивацияны құру. Шығармашылыққа, жоғары өзін-өзі бағалауға, өзіне сенімділікке бағытталған оқудың ішкі мотивациясының қажеттілігі. Тек солардың негізінде шығармашылық қабілеттерді табысты дамытуға болады. Сонда баланың танымдық қажеттілігі, тілегі, оның білімге ғана емес, ізденіс процесіне деген қызығушылығы, эмоционалдық өрлеуі үлкен психикалық күйзеліс шамадан тыс жұмыс істеуге әкелмейтініне сенімді кепіл болады және балаға пайдалы болады. Балаға дұрыс педагогикалық көмек көрсету [3].

Ересектердің көзге көрінбейтін, ақылды, достық көмегі. Баланың өзі қолынан келсе оған ештеңе істей алмайсың. Ол өзі ойлаған кезде оның орнында ойлай алмайсың. . Әртүрлі жұмыс формаларының үйлесімі. Шығармашылық тапсырманың мақсаттарына және оның күрделілік деңгейіне байланысты сыныптағы фронтальды, топтық, жеке жұмыс формаларының оңтайлы үйлесімі.

Ұжымдық және топтық формаларға артықшылық беру бірлескен ізденіс бірнеше адамның білімін, дағдыларын, дағдыларын біріктіруге мүмкіндік береді, рефлексия қарқындылығын арттыруға ықпал етеді, бұл құру процесінде маңызды рөл атқарады. Рефлексия процесінде оқушы тек шығармашылық белсенділікті ғана емес, сонымен қатар шығармашылықтағы өзін де (өзінің қажеттіліктері, мотивтері, мүмкіндіктері және т.б.) жүзеге асырады, бұл оның білім алу жолын түзетуге мүмкіндік береді. Әрбір

баланың бойынан мұғалім даралықты көруі керек. Ең қабілетті оқушыларға жеке шығармашылық тапсырмалар дайындамаңыз және оларды бүкіл сыныпқа берілетін әдеттегі тапсырмалардың орнына ұсынбаңыз. Шығармашылық тапсырмаларды орындаудағы дербестік керек. Бала өз қабілеттерінің «төбесіне» жеткенде және осы төбені бірте-бірте жоғары және жоғары көтергенде, барынша күш салуды қажет ететін міндеттерді баланың өз бетімен шешуі тиіс [4].

Шығармашылық әрекетке қызығушылықты оятатын және тиісті дағдыларды дамытатын балаларға арналған күрделі, бірақ орындалатын шығармашылық тапсырмалар қажет. Шығармашылық тапсырмалар мазмұны жағынан да, бейнелеу формалары бойынша да, күрделілік дәрежесі бойынша да алуан түрлі. Шығармашылық және қарапайым оқу тапсырмаларының оңтайлы үйлесуі даму мүмкіндіктерін қамтиды, мұғалімнің әрбір оқушының проксимальды даму аймағындағы жұмысын қамтамасыз етеді. Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуда жүйелілік керек. Бастауыш білім берудің кез келген бағдарламасында қарастырылған шығармашылық жаттығулар мен тапсырмалардың эпизодтық сипаты оқушылардың шығармашылық белсенділігін белсендіруге ықпал етпейді, сондықтан балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға тиімді әсер етпейді. Тақырып бойынша зерттелген әдебиеттерге сүйене отырып, біз бұл жұмыста бастауыш мектеп жасындағы мотивация, шығармашылық ойлау және қиял сияқты шығармашылық қабілеттердің маңызды компоненттерін дамытудың негізгі бағыттары мен әдістерін анықтай аламыз. Біз жүйені әзірледік, яғни мектеп оқушыларының оқу-тәрбие процесінде шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған. Ол объектілерді, жағдайларды, құбылыстарды жаңа сапада тануға, жасауға, түрлендіруге және пайдалануға бағытталған әртүрлі шығармашылық тапсырмалардың реттелген жиынтығы болып табылады.

Қорытындылай келе, бұл мәселені шешу үшін мұғалімнің өзінің белсенділігі, бастамасы, шығармашылық ізденісі маңызды, қажет деп есептеймін. Шығармашылық көптеген әлеуметтік, педагогикалық және психофизиологиялық алғышарттармен шартталған күрделі құбылыс. Шығармашылыққа үйрету – бұл ең алдымен еңбекке шығармашылық қатынасты үйрету. Еңбек – танымдық белсенділікті қалыптастырудың ең маңызды көзі, онсыз шығармашылық тұлға болмайды. Шығармашылық қабілеттердің дамуына сабақты өткізу стилі де ықпал етеді: шығармашылық, мұғалім мен оқушылар арасындағы сыйластық пен ынтымақтастық ортасы, әрбір балаға көңіл бөлу, азғантай болса да табысқа жетуге ынталандыру. Сабақта балалар тек білім мен дағдыларды ғана емес, сонымен бірге жалпы дамуды да алуы керек. Мұғалім оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің көрінуіне жағдай жасауы, тактиканы, технологияны меңгеруі, т.б. шығармашылықтың негізгі компоненттерін белсендіруді қамтитын шығармашылық жаттығулардың нақты бағдарламасымен: эмоциялар, қиял, қиялды ойлау. Шығармашылық сабақтар үшін сіз әдеттен тыс тұжырымдарыңыздың байқалатынына, қабылданатынына және дұрыс бағаланатынына сенімді болуыңыз керек.

Мұғалімнің балалар шығармашылығының нәтижелеріне қатынасы өте ауқымды тақырып. Балалар жасаған нәрсеге ұқыптылықпен қарау, сыннан бас тарту, қабылдау позициясын таңдау, оқушылардың шығармашылығына құндылық көзқарас қажет. Мұғалімдер мен оқушылар арасында сенімділік пен ашықтық қарым-қатынасы орнатылған кезде орындалған тапсырманы қойылған шығармашылық тапсырмамен салыстыруға болады және қажет [5].

Шығармашылық - бұл жасампаздық, бұл әрекет, оның нәтижесі жаңа материалдық және рухани құндылықтарды жасау болып табылады. Білім беру мәселесінде шығармашылық әдетте «қабілет», «интеллект», даму ұғымдарымен байланысты. Атап айтқанда, оқытудың дамытушылық мақсаттарын шешу үшін келесі талаптарға жауап беретін жүйеде шығармашылық әрекетті жүйелі, мақсатты түрде дамыту мен белсендіруге: танымдық тапсырмалар пәнаралық негізде құрылып, психикалық қасиеттердің дамуына ықпал етуі керек. Осы талаптарға сәйкес менің сабақтарымда қатарынан төрт кезең бар: - қыздыру;) шығармашылық ойлауды дамыту;) әзірленетін ішінара іздестіру тапсырмаларын орындау;) шығармашылық есептерді шешу. Бұл тапсырмалар бүкіл сыныпқа беріледі. Мұндай тапсырмалар бағалау емес, тәрбиелік және дамытушылық сипатта болады. Мұндай жұмыс бәсекелестік рухын тудырады, зейінді шоғырландырады, бір түрден екінші түрге тез ауысу қабілетін дамытады.

Шығармашылық жұмыстың негізгі шарты балалар мен ересектердің өзара әрекетін гуманистік психология принциптеріне сәйкес ұйымдастыру болып табылады:) Оқушының әрбір идеясына сүйсіну баланың алғашқы қадамдарына таңданумен бірдей, оған мыналар жатады: а) студенттің барлық идеялары мен жауаптарын оңды бекіту; б) қатені таныс нәрсеге жаңа, күтпеген көзқараспен қарау мүмкіндігі ретінде пайдалану; в) балалардың барлық мәлімдемелері мен әрекеттеріне барынша бейімделу. Өзара сенім, бағаламау, басқаларды қабылдау, психологиялық қауіпсіздік ахуалын құру. Таңдау және шешім қабылдауда дербестікті қамтамасыз ету, өз бетінше үлгерімін бақылау мүмкіндігімен келісіледі. Балаларды шығармашылықпен өзін-өзі таныту құралдарымен қаруландыру үшін бұл бағдарлама әртүрлі материалдарды пайдаланады: әдеби шығармалар, проблемалық ситуациялар, балалар ойлап тапқан жағдаяттардың драматургиясы, өмірден және әдебиеттегі конфликттік жағдайлар, олар өз ойын тану және көрсету қабілетін тудырады. Эмоционалдық күйлерін айта отырып бір жағдайға әртүрлі жауап береді [6].

Оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту процесі табысты болуы үшін оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің даму деңгейлері туралы білім қажет, өйткені шығармашылық түрлерін

таңдау оқушының деңгейіне байланысты болуы керек. Осы мақсатта диагностика қолданылады, әртүрлі зерттеу әдістерін (өлшеу құралдары) қолдану арқылы жүзеге асырылады. Зерттеу белгілі бір критерийлер бойынша жүргізіледі. Бұл зерттеудің мақсаттарының бірі кіші жастағы оқушылардың шығармашылық қабілеттерінің даму деңгейін өлшеудің критерийлерін, көрсеткіштерін және құралдарын анықтау болды. Оқушы өз бетінше ізденуге және шешім қабылдауға, танымдық қызығушылық танытуға жұмсау керек.

Оқушылардың шығармашылық ойлауын дамытудың барлық сипатталған жағдайлары мен әдістері мұғалімдердің осы мәселеге дұрыс көзқарасымен ғана мүмкін болады, өйткені шығармашылық сабақтарға дайындық процесі әлдеқайда күрделі және көп уақытты алады. Сондықтан, бүгінде біз университетті бітіріп жатқан мамандардың таяу болашақта еліміздің даму векторын айқындайтынын және олардың туындап жатқан, әлі белгісіз кәсіби мәселелер мен мәселелерді қаншалықты тиімді және жылдам шешетініне байланысты екенін түсіну қажет. Алған білім сапасы мен шығармашылық ойлауының даму деңгейі қашанда жоғары екенінің дәлелі болуы, барлық ұстаздардың қалауы деп санаймын!

Әдебиеттер тізімі

1. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как психологический аспект изучения творчества / Д.Б.Богоявленская. - М., 1983.
2. Иванова И.П. Развитие творческого мышления студентов в условиях проблемно-деятельностного обучения / И.П.Иванова. - Ставрополь, 2002.
3. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л.М.Митина. — М.; Воронеж, 2002.
4. Oech R. Awhach on the Side of the Head: How to Unlock your Mind for innovation Menlo Park. Calif. Creativ think, 1983. — XVII. 141.
5. Матвеева Л.А. Одаренный ребенок в кругу сверстников и взрослых// Начальная школа. – 2003. - № 6. – С. 19-21.
6. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М., 1972.

ӘОЖ 373.3

Ерниязова Н.Н.

*№22 жалпы орта білім беретін мектеп КММ,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ГИПЕРАКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының мақсаты: «Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту», - деп беріледі [1].

Қазіргі кезде болып жатқан ауыр әлеуметтік құбылыстардың бірі – балалардың мінез-құлқындағы әртүрлі ауытқулар. Гиперактивтілік балалардағы өте жиі кездесетін мінез-құлқ және эмоционалды бұзылыс. Гиперактивті бала – өте көп қимылдайтын (қозғалатын), шаршауды білмейтін, айтқанға көне бермейтін, басқа балалардан мінез-құлқы мен қимылы өзгеше бала. «Гипер» сөзі «шамадан тыс жоғары деңгейде» дегенді білдіреді [2].

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде балалар денсаулығының нашарлауының нақты үрдісі байқалады. Соңғы жылдары білім беру мекемелерінің арасында соматикалық, сенсорлық, интеллектуалдық дамуында ауытқуы бар балалар саны өсіп келеді.

Қазіргі уақытта гиперактивті балалар мәселесі осындай балалар санының жыл сайын өсуіне байланысты өзекті болып табылады. Жоғары белсенділігі, назардың тұрақсыздығы және импульсивтілік - бұл кіші мектеп жасындағы баланың қалыпты дамуының сипаттамасы. Ондағы қозғалыс қажеттілігі табиғаттың өзіне тән. Бірақ бұл қажеттілік патологиялық деңгейге жететін балалар тобы бар-мұндай балалар гиперактивті, яғни өте белсенді деп аталады. Қазіргі кезеңде бұл мәселе психологиялық ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік маңыздылыққа ие болды, өйткені психомоторлы мазасыздық, ашуланшақтықтың жоғарылауы гиперактивті мінез-құлқы бар балалардың қоғамдағы өмірге бейімделуіне, мектеп бағдарламасын үйренуіне кедергі келтіреді.

Гиперактивті балалар, әдетте, өз мінез-құлқымен ерекшеленеді, айналасындағы адамдарды тітіркендіреді, шатастырады және құрдастарында, ересектерді де шаршатады. Мұндай баланың бір жерде отыруы қиын, ол әбігерлі, көп қозғалады, орнында отырмайды, шамадан тыс сөйлейді, жиі агрессивті болады, көптеген жанжалдар мен дау-дамайды туғызады, өзінің қалауын нашар басқарады, бұлшық еттерін басқаруы жеткіліксіз, оларға зейін тұрақтандыру өте қиын, олар оңай алаңдайды, жиі көптеген сұрақтар қояды, бірақ сирек жауап күтеді [3].

Мінез-құлықтарына тән белгілері - алаңдаушылық, негативтілік, ұқыпсыздық, көңіл-күйдің жиі өзгеруі, қыңырлық, ашуланшақтық. Мұндай балалар көбінесе әртүрлі оқиғалардың ортасында болады, өйткені олар көп шулайды және оқыс қозғалады. Гиперактивті бала тапсырманы түсінбейді, кез-келген жаңа дағдыларды қиындықпен үйренеді. Көбіне гиперактивті балалардың өзін-өзі бағалауы дұрыс бағаланбайды. Бала күндіз қалай демалуды білмейді, тек ұйқы кезінде тынышталады.

Белсенділіктің жоғарылау құбылысы, тез алаңдаушылыққа бейімділік, үнемі мазасыз күйде болу және зейінді ұзақ уақытқа шоғырландыруға қабілетсіздік гиперактивтілік деп аталады.

Зейіні бұзылған және зейінін шоғырландыра алмайтын гиперактивті балалар отбасында немесе мектепте жиі агрессивті мінез-құлықты тудыруы мүмкін. Сондықтан мұндай балалармен қарым-қатынас жасау үлкендерден үлкен шыдамдылықты қажет етеді.

Бұл мәселенің зерттелуі бірнеше бағыттардың - психологияның, медицинаның (неврология және педиатрия), педагогиканың қиылысында орналасқан. Неврологтар бұл құбылысты «мидың минималды қозғалысы» деп атаса, баланың моториканы және кеңістікті бағдарлау қабілетіне баса назар аударатын психологтар «гиперактивтілік» немесе «жоғары қозғалыс белсенділігі» деп анықтайды.

Гиперактивті мінез-құлықпен сипатталатын балалар мектепте мұғалімдердің сынына жиі ұшырайды, өйткені сыныпта өз кезегін күтуді білмей, айқайлайды; сұрақты тыңдамай немесе ойға келген бірінші жауапты айта салады; тапсырмаға назар аудара алмайды. Көбіне мұндай балалар жанжалдар мен төбелестердің бастамашылары болады, өйткені олар өте мобильді ғана емес, көбінесе ыңғайсыз және тіпті ебедейсіз, сондықтан олар жиі бір-біріне қол тигізеді, итереді, айналадағы заттарды тастайды және импульсивтілігіне байланысты олар әрқашан жағдайды конструктивті түрде шеше алмайды.

Көбінесе гиперактивті мінез-құлқы бар балалар оқу материалын меңгеруде қиындықтарға тап болады және көптеген мұғалімдер мұны интеллектінің жеткіліксіздігімен байланыстырады. Әдетте мұндай балалардың интеллект деңгейі жас нормасына сәйкес келетінін психологиялық зерттеулердің нәтижелері дәлелдейді.

Гиперактивтіліктің дамуына әлеуметтік факторлар әсер етеді: тұрмыстық, эмоционалды, танымдық және сенсорлық айыру (баланың нақты қажеттіліктеріне қанағаттанбау), яғни жеткіліксіз қамқорлық, немқұрайлылық және ата-аналар өз міндеттерін орындамауы, отбасылық дисфункция, нашақорлық (алкоголизм, нашақорлық, темекі шегу).

Бұл терминологияға көптеген өзгерістер енгізіп, өзгертілгеннен кейін мамандар түсінуге өте қиын, бірақ, нақты анықтама бере алатын «гиперактивтілікпен бірге зейіннің жетіспеушілік синдромы» терминін қалдырды. Осы терминмен бұл патология американдық аурулар классификациясына енгізілді.

Бұл мәселеге соңғы жылдары ерекше көңіл бөлуде. Оған жыл сайын көбейіп келе жатырған басшылар дәлел бола алады.

Гиперактивті мінез-құлықты балалар оқу материалын меңгеруде үлкен қиындықтар туғызады. Бұл мектеп оқушыларының тәртібіне, мұғалімді тыңдай білуіне, сабаққа зейінін жұмылдыра білуіне т.б жоғары талаптар қояды және әр түрлі себептермен мазасыздану, тежелу, зейінінің болмауы, т.б. салдарынан бағдарламаны меңгере алмайтын балалардың саны артып келеді. Гиперактивтіліктің белгілері әсіресе бастауыш сынып оқушыларында байқалады. Мұндай оқушылар барлық мектепте, соның ішінде біздің мектепте де кездеседі.

Гиперактивті балалар төмендегідей белгілермен белгілермен ерекшеленеді:

- Саусақ және аяқ буындарының тынымсыз қозғалысы жиі байқалады, отырғышта отырып айналып, қозғалып отырады;

- Орынында отыру керек уақытта сабақ кезінде немесе басқа уақытта орынан тұрып кетеді;

- Мақсатсыз қозғалыс белсенділігі байқалады: жүгіреді, секіреді, қуыс-тесіктерге кіріп кетеді;

- Қолы бос уақытта тыныш отырып ойнай немесе басқа нәрсемен айналыса алмайды;

- «өзіне мотор қондырып қойғандай» үнемі қозғалыста болады;

- Жиі сөзуар болады;

- Сұрақтарды соңына дейін тыңдамай, сұрақтарға жиі ойланбастан жауап береді;

- Түрлі жағдайларда өз кезегін күтпейді;

- Қоршаған ортадағы адамдарға жиі кедергі келтіреді (мысалы, әңгімелеріне немесе ойындарына араласады) [4].

Гипербелсенділігі бар кіші оқушыны тәрбиелеуде ата-аналар шектен шығудан аулақ болу керек: бір жағынан шамадан тыс жұмсақтық көріністері, ал екінші жағынан ол орындай алмайтын талаптардың жоғарылауы педантизммен, қатыгездікпен және жазалаумен үйлеседі. Бағыттың жиі өзгеруі және ата-ананың көңіл-күйінің ауытқуы оның сау құрбыларына қарағанда зейінінің жетіспеушілігі гиперактивтілігі бұзылған жас оқушыға әлдеқайда тереңірек кері әсер етеді. Кіші мектеп жасындағы оқушыны шамадан тыс ынталандыруға да болмайды. Адам көп жиналатын орындарға - базарларға, гипермаркеттерге, шулы компанияларға шұғыл қажетсіз баламен баруға болмайды. Құрдастарымен ойын кезінде мұндай баланы тек бір серіктеспен шектеген жөн.

Гиперактивтіліктің негізгі көріністерін үш блокқа бөлуге болады:

- Белсенді зейін тапшылығы;

- қозғалыс белсенділігінің жоғарылығы;

- импульсивтілік.

Гиперактивті мінез-құлықтың критериілері (П. Бейкер мен М.Алворт бойынша баланы бақылау схемасы):

Белсенді зейін тапшылығы:

- Реттілік жоқ, зейінді ұзақ уақыт тұрақтандыра алмайды;
- Сөйлескенде тыңдамайды;
- Үлкен ынтамен ол тапсырманы қабылдайды, бірақ оны аяқтамайды;
- Ұйымдастырушылық жұмыста қиындықтар кездеседі;
- Заттарды жиі жоғалтады;
- Жалықтыратын және ақыл-ойды қажет ететін тапсырмалардан аулақ болады;
- Көп жағдайда ұмытшақ.

Қозғалыс белсенділігінің жоғарылығы:

- Барлық уақытта орнында отыра алмайды;

- Мазасыздық белгілерін көрсетеді (саусақтарымен барабан соғу, орындықта қозғалу, жүгіру, өрмелеу).

- Басқа балаларға қарағанда әлдеқайда аз ұйықтайды;

- Өте көп сөйлейді.

Импульсивтілік:

- Сұрақты тыңдамай жауап бере бастайды;
- Кезекте тұра алмай, жиі араласады, кедергі келтіреді;
- Зейінін тұрақтандыра алмайды;
- Өз әрекеттерін бақылай алмайды және реттей алмайды;
- Мінез-құлқы ережелерге бағынбайды;
- Тапсырмаларды орындау кезінде ол басқаша әрекет етеді және өте әртүрлі нәтиже көрсетеді.

Гиперактивті кіші мектеп оқушысы ауа сияқты, күнделікті және үнемі орындалатын, өмір сүру жағдайларының тұрақтылығын бейнелейтін қатаң күнделікті режимді қажет етеді. Мұндай бастауыш сынып оқушысының ата-анасы мен мұғалімі оқушының бойында тіл алғыштық, ұқыптылық, өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын, бастаған істі жоспарлап, аяқтай білу дағдыларын қалыптастыруға күш-жігерін аямау маңызды; өз іс-әрекеті үшін жауапкершілік сезімін дамыту

Ұй тапсырмасын орындау кезінде зейіннің шоғырлануын жақсарту үшін оқушыға пәтерде алаңдататын және тітіркендіргіштердің ең аз саны бар тыныш орын табу керек. Мектеп сабақтарын дайындау барысында ата-аналардың бірі оқушының бөлмесіне қарап, оның жұмысын жалғастыратынына көз жеткізуі керек. Әр 15-20 минут сайын балаға үстелден тұруға, шамамен 5 минут қозғалуға, содан кейін сабақтарға оралуға мүмкіндік беру маңызды.

Оқушы үшін сыныпта алаңдататын нәрселер аз болуы керек. Оның жалғыз отырғаны жақсы, бірақ бұл шараның жаза түрі болмауы керек. Сондай-ақ оқушыны бір жерден екінші жерге үнемі ауыстырып отырудың қажеті жоқ. Сабақта қолданылатын ережелер неғұрлым анық болса, зейіні бұзылған балаға соғұрлым жеңіл болады.

Оқыту құралдары мен материалдарын дайындауға ерекше мән беру керек: оқу материалдары неғұрлым түсінікті, жүйелі, құрылымды болса, гиперактивті бала соғұрлым жақсы оқи алады. Сондай-ақ оқыту негізгі дағдыларды күшті автоматтандыруға қол жеткізуге бағытталған болуы керек, баланы егжей-тегжейлі біліммен шамадан тыс жүктемеу керек, оны оқуға үйрету керек.

Ойын терапиясы гиперактивті балалармен жұмыс істеуде оларға импульсивтіліктен, өзін-өзі реттеудегі қиындықтардан туындайтын мінез-құлық проблемаларын жеңуге көмектесу үшін қолданылады. Ол баланың әлеуметтік және психикалық дамуы үшін бірегей тәжірибені білдіреді. Ойын әрекеті психикалық процестердің еріктілігін қалыптастыруды белсендіреді: ерікті зейін мен есте сақтау, ақыл-ой әрекетінің дамуына, тірек-қимыл аппаратының және еріктік белсенділігінің жақсаруына ықпал етеді.

Ойын процесінде гиперактивті мінез-құлқы бар бала өз сезімін жақсы түсіне бастайды, өз бетінше шешім қабылдауға, таңдау жасауға үйренеді. Сонымен қатар, оның өзін-өзі бағалауы артады, қарым-қатынас дағдылары жақсарады. Сабақтарды жеке де, топпен де өткізуге болады.

Ойын барысында нақты өмірлік жағдайда «мүмкін емес» деген қатаң шеңберде қысылған бала эмоционалдық күйзелісті, алаңдаушылықты, дұшпандық деңгейін төмендетуге, сондай-ақ өзін-өзі қабылдау дәрежесін арттыруға, өзіне деген сенімділік. Осы бағыт аясында жұмыс істей отырып, педагог психолог балаға ересек адам түсінетін, оны қолдайтын, ішкі күштерді ашуға көмектесетін ортада өсудің оң тәжірибесін береді. Түзету баланың бірегейлігін, оның өзін-өзі бағалауын бекітуге бағытталған [5].

Гиперактивті балалар ұшқалақ, олардың қолдары үнемі, кейде мақсатсыз қимылда жүреді, сондықтан да, артық белсенділікті керекті орнына жұмсау үшін, арнайы ойындар ұйымдастырылады. Ойындарды таңдауда, гиперактивті баланың бір уақытта, бір орында қозғалмай отыруын, ұқыпты болу, және өз іс-әрекетін қадағалау қиынға соғатынын ескерген жөн.

Мектеп - оқушылардың зейінін оқу-тәрбие процесінің талаптарына байланысты жүйелі түрде қалыптастырып дамытатын негізгі орын болса, ал мұғалім - балалардың зейінін тәрбиелейтін негізгі тұлға.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. ҚР Президентінің 2016 жылғы 1 наурыздағы, №205 Жарлығы.
2. Мони́на Г.Б., Люто́ва - Робертс Е.К., Чутко Л.С. Гиперактивные дети: психолого-педагогическая Помощь. Монография. - СПб.: Речь, 2007.
3. Брызгунов И.П., Касатикова Е.В. Дефицит внимания с гиперактивностью у детей. Мед. Практика. - М.: ПЕР СЭ, 2002.
4. Сиротюк А.Л. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью. Диагностика, коррекция и практические рекомендации родителям и педагогам. – М.: ТЦ Сфера, 2003 - 125 с.
5. Шевченко Ю.С. Коррекция поведения детей с гиперактивностью и психопатоподобным синдромом. - Самара, 1997. - 58 с.

УДК 796.011.3

Бактығалиев Ж.Е., Демченко Л.В.

*Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова,
г. Уральск, Казахстан*

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ ШКОЛЬНИКОВ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Важность физической культуры в школьный период жизни человека заключается в создании основы для всестороннего физического развития, укрепления здоровья, формирования разнообразных двигательных навыков. Все это приводит к появлению объективных предпосылок для гармоничного развития личности. Полноценное развитие детей школьного возраста без активного физического воспитания практически недостижимо. Выявлено, что недостаток двигательной активности серьезно ухудшает здоровье растущего детского организма, ослабляет его защитные силы. Без физических нагрузок полноценное физическое развитие невозможно.

Изложенная проблема рассматривается как теоретиками, так и практиками. В данной работе сделаны попытки проанализировать научные работы по теме и, опираясь на личный опыт, рассмотреть наиболее эффективные методы совершенствования двигательной деятельности на уроках физкультуры.

Цель исследования - обосновать методику совершенствования двигательной деятельности школьников на уроках физической культуры.

Задачи исследования:

1. Изучить и проанализировать современное состояние вопроса о применении упражнений для повышения двигательной деятельности обучающихся.
2. Определить эффективность разработанных упражнений на улучшение двигательной активности с качественной и количественной оценками.
3. Провести экспериментальную работу и апробировать методику улучшения двигательных нагрузок с учетом возрастных особенностей с обсуждением окончательных результатов исследования.

Определение метода тренировок и правильного распределения физических нагрузок зависит от возраста и индивидуальных особенностей, присущих детям того или иного возраста. Во время физических нагрузок также стоит учитывать особенности развития детского организма.

В современной литературе используют термины «физические качества» и «физические (двигательные) способности». Однако они нетождественны. В самом общем виде двигательные способности можно понимать, как индивидуальные особенности, определяющие уровень двигательных возможностей человека.

Учителя физической культуры должны не только обучать учащихся двигательным действиям, то есть формировать умения и навыки, но и целенаправленно, систематически совершенствовать их. С этой целью во время уроков применяются специальные упражнения для развития силы, быстроты, выносливости, ловкости и гибкости.

Правильный подбор упражнений является одним из главных требований, позволяющих добиваться совершенствования двигательной деятельности на уроках физкультуры.

Наиболее эффективным является принцип «круговых тренировок». По мнению В.А.Авраменко, физические упражнения, включаемые в круговую тренировку, не только способствуют формированию и совершенствованию двигательных навыков и физических качеств, развивающихся в неразрывном взаимодействии и единстве, но и повышают устойчивость навыков и способствуют их положительному

переносу, что в конечном счёте позволяет человеку расширить сферу своих двигательных возможностей [1].

Круговая тренировка представляет собой серию упражнений, которые поочередно следуют друг за другом. Направлена она на развитие всего организма в целом, а точнее 6 основных мышечных групп.

К ним относятся:

Ноги. Сама большая и обширная область. Разделяется на переднюю часть бедра (квадрицепс) и заднюю (бицепс бедра). Также в неё входят ягодичицы.

Спина. Это вторая по величине мышечная область. Она включает в себя большое количество мышц. Для нас основными при круговой тренировке являются: большая и малая круглые мышцы и широчайшие. Чтобы их развивать можно выделить два типа упражнений, верхние или горизонтальные тяги.

Грудные. Это передняя область нашего верха тела. Третья по величине. Очень многие атлеты уделяют ей большое внимание. Условно ее делят на три части: верх, середина и низ грудных. Каждая из них качается под разными углами. Но в данной тренировке нам эта информация не пригодится.

Плечи. В данном случае мы имеем в виду не всю плечевую часть, а только дельтовидные мышцы. Благодаря их развитию можно увеличить ширину плеч. Бицепс. Это передняя часть руки. Отвечающая за ее сгибание. Является не большой мышечной группой, как и плечи.

Трицепс. Тоже относится к маленьким мышцами. Но ее развитие может сильно изменить размер руки. Отвечает за разгибание в локтевом суставе [2].

С.В.Барбашов в своей статье «Закономерности формирования личности как основа организации физкультурного образования школьников» утверждает, что комплекс упражнений необходимо составлять таким образом, чтобы попеременно нагружать главные мышечные группы. При этом некоторые из упражнений должны носить характер общего воздействия, другие – целевой, направленный на развитие какой-либо группы мышц, а третьи – специальный, связанный с определённым программным материалом [3].

При выполнении физических упражнений следует соблюдать основные правила:

допускать наступивание только при кратковременных максимальных напряжениях;

включать в станции круговой тренировки упражнения с предельными или близкими к ним напряжениями в малом объёме; не следует делать максимальный вдох перед выполнением силовых упражнений, так как это усугубляет нежелательные сдвиги в организме при задержки дыхания; желательно, чтобы ученики делали вдох и выдох в середине силового упражнения, несмотря на то, что это неудобно делать, так как затрудняется дыхание.

Измеряется сила величиной максимального напряжения, развиваемой мышцей при возбуждении двигательного аппарата детей школьного возраста. Развивать можно целенаправленно силу определенных мышц и даже одной крупной мышцы. Однако лучше проводить комплексное воздействие на различные группы мышц, формируя не только силу, но и пропорциональное развитие тела.

На уроках необходимо совмещать различные методы, нацеленные на совершенствование двигательной деятельности учеников. За счет развития физических качеств (силы, выносливости, скорости, ловкости, координации) повышается физическая подготовленность учащихся.

Предлагаемый Ю.В.Верхошанским комплекс упражнений воздействует на все основные группы мышц. Его цель: укрепление основных групп мышц; комплексное развитие двигательных качеств.

Упражнения подобраны таким образом, чтобы их могли выполнять все ученики, независимо от возраста.

Упражнения выполняются в течение определенного периода времени. Количество повторений каждого упражнения имеет свою ценность в баллах.

Каждый ученик может самостоятельно записывать свои результаты и сравнивать их с результатами своих друзей на столе. Это побуждает учащихся к систематическому обучению.

Комплекс упражнений можно выполнять не только на уроках физкультуры или тренировках, но и в домашних условиях. Комплекс состоит из 9 упражнений. Каждое упражнение выполняется по 15 секунд на максимальной скорости (за исключением упражнения 9).

Упражнение на координацию движений (равновесие)

И. П.-стоя на одной ноге, другой, согнутой, лежит стопу на колено опорной ноги. Руки вытянуты, глаза закрыты.

Пример: потеря баланса произошла на 6-й секунде, а это значит, что в таблице записано 6 баллов. Учитель ведет громкий счет секунд, чтобы ученики могли слышать и определять, в какую секунду нарушается равновесие.

2. Упражнение на развитие силы рук и плечевого пояса.

И. П. - упор лежа на полу (девочки - на усиленной опоре). Сгибание и разгибание рук. Количество отжиманий фиксировано.

3. Упражнение на развитие силы мышц ног («Пушка»).

И. П. - стоя боком, опираясь рукой на стену, подоконник, стенку спортзала. Приседайте поочередно на одной и другой ноге. Количество приседаний фиксировано.

4. Упражнение на развитие боковых мышц живота.

И. П. - упор сидя на спине, ноги вместе. Двигайте ногами слева направо и назад через предмет длиной 60-70 см (палку, поручень), не касаясь его. Количество повторов на одну сторону (правую или левую) фиксировано.

5. Упражнение на развитие выносливости в прыжках.

Выполняются прыжки через препятствие (гимнастическая палка, скамейка высотой 25-30 см или линия шириной 20-30 см).

И. П. - стоя боком к препятствию. Прыжки выполняются на обеих ногах через препятствие с одной стороны на другую и обратно. Количество повторов на одну сторону фиксировано.

6. Упражнения для развития мышц живота.

И. П. - сидит на полу, ноги закреплены, руки за голову, пальцы в «замке». Опускание и поднятие туловища. Количество восхождений, фиксированное.

7. Упражнение на развитие скорости и скоростной выносливости.

И. П. - стоячие упоры на подоконнике, стене, столе. Бег с высоким подъемом бедра. Количество шагов, выполненных за 15 секунд, делится на 5 (для сравнения с другими показателями). Получаем количество баллов.

Например, выполнено 40 шагов: разделите 40 на 5, получите 8 баллов. Для удобства подсчета шаги лучше считать одной ногой, а затем удвоить их количество. Полученное число делится на 5.

8. Упражнения на развитие подвижности в тазобедренных суставах.

И. П.-О. С., в руках палка с захватом сверху. Поочередно перекладывайте ноги на палку, сохраняя вертикальное положение туловища. Одно движение стопы вперед и назад дает 1 балл.

9. Упражнения для развития силы мышц ног.

Для выполнения этого упражнения на стене наносится сантиметровая разметка.

И. П.-О. С., руки вверх. Из полу приседа подпрыгните. Нужно прикоснуться рукой к разметке на стене. Из полученного результата (в сантиметрах) вычтите рост ученика с вытянутой вверх рукой. Разделите результат на 5 (для сравнения с другими результатами). Например, прыжок-230 см, а рост ученика с вытянутой рукой-200 см. $230 \text{ см} - 200 \text{ см} = 30 \text{ см}$. Разделите 30 на 5. Результат 6 баллов, запишите его в таблицу.

При выполнении упражнений следует обратить внимание на следующие моменты:

* Упражнение 1 - руки прямые, глаза закрыты.

* Упражнение 2 - держите туловище прямо, не сгибайтесь и не сгибайтесь.

* Упражнение 3 - приседайте глубже.

* Упражнение 4 - не сгибайте колени.

* Упражнение 5 - выполнять прыжки в стороны, не поворачиваться.

* Упражнение 6 - не сгибайте ноги в коленях, держите руки на затылке, пальцы не расцепляйте.

* Упражнение 7 - поднимите бедро до уровня талии, туловище держите прямо.

* Упражнение 8 - Держите торс прямо.

* Упражнение 9 - Коснитесь отметки одной рукой [4].

Развитие двигательных способностей содействует решению социально-обусловленных задач; всестороннему и гармоничному развитию личности, достижению высокой устойчивости организма к социально-экологическим условиям, повышению адаптивных свойств организма.

Исходя из анализа теоретического материала и собственного практического опыта можно сделать следующие выводы: физическая подготовленность школьников обуславливается комплексным влиянием разнообразных природных и социальных факторов. Поэтому физическая подготовка школьников в рамках обязательного курса школьного физического воспитания должна строиться на основе учета закономерностей физического развития ребенка, в частности, с учетом критических периодов развития их физических качеств. При воспитании двигательных качеств необходимо:

- опираться на общие методические принципы физического воспитания, добиваясь сознательного и активного отношения учащихся к занятиям;

- постепенно и систематически повышать требования к учащимся с учетом их индивидуальных особенностей и условий проведения занятий;

- учитывать, что на начальных этапах физической подготовки избирательно-направленное воспитание одних двигательных качеств ведет к одновременному развитию других.

- чтобы добиться существенного роста уровня развития какого-либо качества, необходимо использовать на занятиях избирательно-направленный подбор специальных упражнений, специфические методы воспитания физических качеств, строго учитывать дозировку физических упражнений, направленных на развитие определенных качеств двигательной деятельности;

- учитывать индивидуальные возрастно-половые особенности учащихся [5].

Поиск новых средств и форм воздействия оздоровительно-развивающей направленности на человека следует рассматривать как социальный заказ общества и при этом особое внимание необходимо обратить именно на детей школьного возраста.

Список литературы

1. Авраменко В.А. Урок физической культуры и формирование здорового образа жизни школьников // Физическая культура и здоровый образ жизни: матер. Всесоюз. науч.-пр. конф. М., 2013. - С. 3-7.
2. Ашмарин Б.А. Теория и методика физического воспитания. – М.: Просвещение, 2014. – 288 с.
3. Барбашов С.В. Закономерности формирования личности как основа организации физкультурного образования школьников // Науч. тр.: Ежегодник. Омск, 2016. - С. 21-30.
4. Верхошанский Ю.В. Актуальные проблемы современной теории и методики спортивной тренировки // Теория и практика физической культуры. - 2013. - № 8. - С. 21-28.
5. Чаленко И.А. Современные уроки физкультуры в начальной школе. - Ростов н/Д: Феникс, 2013. - 256 с.

ӘОЖ 37.013.42

Ергалиева Г.А., Даулетова Д. Д.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Еліміздің егемендік алып, әлемдік өркениетке ұмтылып, қауырт даму жолына түскен қазіргі таңда білім беру жүйелеріне қойылатын талаптар да аса жоғары деңгейде болып отыр. Қазақстан Республикасының орта білімді дамыту тұжырымдамасында барлық оқу пәндері бойынша білім мазмұнын жаңарту туралы талаптар қойылуда. Осыған орай білім беру жүйесінде оның ішінде бастауыш және орта мектептердегі оқу-тәрбие үрдісіне қойылып отырған ең басты міндеттер – жан-жақты дамыған, зиялы деңгейі мен ой-өрісі кең жеке тұлғаны тәрбиелеу, оқыту уақыт талабына айналып отыр.

Философиялық сөздікте: «құндылық» - бұл танымның, белгілі бір объектінің адам үшін, топ үшін, қоғам үшін қасиетті деп танылуы. Құндылыққа ешқандай күмән келтіруге болмайды, ол барлық адамдар үшін идеал, эталон қызметін атқарады» - деген анықтама беріледі [1, 156 б].

А.Г.Здравомыслов [2, 117 б.], В.П.Тугаринов [3, 25 б.] сынды философтар құндылықты белгілі бір құбылыстың немесе заттың нақты бір адамға не қоғамға маңыздылығы, мәнділігі түріндегі категория ретінде қарастырады. Мәселен, В.П.Тугаринов құндылық ұғымына мынадай анықтама береді: «Құндылық-адамдардың қажеттіліктері мен мақсаты, қызығушылығы жағынан алып қарағандағы пайдалы, қажетті және жағымды деп есептелінетін құбылыстар немесе құбылыстардың қасиеті». Ғалым құндылықтардың төмендегідей топтарын бөліп көрсетеді: 1) өмірдің құндылықтары: өмір, денсаулық, отбасы, өмірдегі қуаныш, адамдармен қарым-қатынас т.б. 2) материалдық құндылықтар: баспана, тамақ, киім, техника т.б. 3) әлеуметтік-саяси құндылықтар: қоғамдық тәртіп, қоршаған әлем, бостандық, қауіпсіздік т.б. 4) рухани құндылықтар: білім, ғылым, өнер. Сондай-ақ Б.И.Додоновтың [4, 64 б.] зерттеулерінде құндылықтар нақты бар құндылықтар және танылып, қабылданған құндылықтар деп екі топқа бөліп қарастырылған. Оның тұжырымдауы бойынша, мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік, мәдени міндеттерді шешуі әрбір тұлғаның қоғамдағы құндылықтарды түсінуіне және әлеуметтік нормаларды сақтауына байланысты болады. Құндылықтар идеалды қабылдау немесе қабылдамау сезімі арқылы айқындалып ақыл-ой, сана арқылы белгіленеді. Ал Отандық философ Т.Қ.Ғабитов [5, 291 б.] «құндылықтар – қасиеттер» дей отырып, бұл қасиеттердің бала кезден, ана сүтімен бірге өзінің әдебиеттік оқыту арқылы, мораль негіздері ретінде, өз тарихын, мәдениетін, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін игеру нәтижесінде орнығатындығын ерекше бағалайды.

Кіші жастағы бала өте қызықшыл көп сұрақтар беріп, қапелімде жауабын талап етеді. Бұл жаста ол шаршап-шалдығуды білмейтін зерттеушіге айналады. Бұл жаста баланың сөйлеу тілі жемісті дамуда болады. Сөздік қоры ұлғайып (4000 сөзге дейін) тілдің мағыналық тарапы өрістей бастайды. 6-7 жаста балалардың көпшілігі дұрыс дыбыстауды игереді. Бірте-бірте балалардың үлкендермен қатынастарсипаты өзгере бастайды. Әлеуметтік шарттар мен еңбек дағдыларының қалыптасуы жалғаса түседі. Осы жаста дағдыланған өзін –өзі күту, жуыну, тіс тазалау, сияқты әрекеттер өмірлік әдеттерге айналады. Егер осы қатерді қалыптасу дәуірін байқамай өткізіп алсақ, онда олардың орнын толтыру өте қиынға түседі. Бұл жастағы баланың сезімі ауысымды қозғыш келеді. Әр күні көретін теледидардағы қысқа хабардың өзі оның денсаулығы үшін өте зиянды. 2 жасар баланың ата-аналарымен бір сағат, кейде одан да артық теледидар алдында отырып қалатын жағдайлары көп ұшырасады. Бала әлі өзінің не тандап, не көріп түсіну дәрежесіне жеткен жоқ.

Сол себептен бұл жастағы берілетін әрбір тәлім тәрбиенің баланың тұлғалық қалыптасуында алар орны ерекше.

Оқушылардың құндылық бағыттарын дамыту барысында өткізілетін сынып сағаттарына тоқтала кетейік. 2 сыныптың 1 бөліміндегі «Өзім туралы» тарауында «Менің сүйіп тындайтын әндерім»

тақырыбы алынды. Сабақ барысынан үзінді... Бірдей карточка түскен оқушылар бір топқа жиналады. Балаларды Жазушылар, зерттеушілер, суретшілер деген 3 топқа бөлдік. Топқа бөлінген соң балаларға Балалық шақтан қызықты оқиға» тренингін өткіздік. Олардың өздерінің балалық шағынан қызықты оқиға айтулары керек. Нұсқаулық бойынша балаларға қорапша беріледі. Сол қорапшадан билет суыру қажет. Ол билеттерде «Балалық шақ», «Балалық шақтан қызықты оқиға» билеті түссе, сол оқушы өзінің балалық шақтан бастан өткізген қызықты оқиғасын айтып береді.

Кейін әр оқушы өздерін қалай сезінгендерімен бөліседі. Жаңа тақырыпқа тоқталып, «жариялау әдісі» арқылы жаңа тақырып талданады.

Сабақ барысы: Балаларды топқа бөлу үшін оларға 3 түрлі түсті маркерлер беріледі. Бірдей маркер түскен оқушылар бір топқа жиналады.

Сабақтың тақырыбын хабарлау

Сабақтың тақырыбы - «Әлди-әлди аппағым» және «Бесік жыры» Оқушыларды сабақтың мақсатымен таныстыру

Балалармен бірге жұппен жұмыс. 48- беттегі ребусты шешу. Ребустан қандай сөз шығады?

Балалар: -Бесік жыры.

Кейін **автор жайлы мәліметтер айтылып, Мағжан Жұмабаевтың өмірбаянына тоқталдық.**

-Анасы баласына қандай жақсы сөздер айтады? Әнді айтып отырып баласына не тілейді?

Оқушылардың сұраққа дұрыс, әрі толық жауап беруі «Отшашу» әдісі арқылы бағаланады. Балалар Ананың балаға деген қамқорлығын түсінді.

Балалармен сергіту сәті: «Анаға сәлем» әні.

Сабақты қорытындылау үшін балаларға осындай сұрақтар қойылды.

Бүгін сабақта қандай тақырып өттік?

-бесік жыры кімдерге арнап айтылады?

-Бесік жырынан ананың қандай тілегін байқауға болады?

Сабақты қорытындылау мақсатында Рефлексия\ Кері байланыс: «Табыс сатысы» әдісі арқылы өз білімін бағалайды.

Н. В. Кулешованың адамгершілік идеяларының деңгейіне бейімделген "не жақсы және не жаман" әдісі бойынша құндылық бағдарларын диагностикалау нәтижелері 1-кестеде келтірілген.

1 кесте - "Не жақсы және не жаман" әдістемесі бойынша диагностика нәтижелері

Адамгершілік деңгейінің көрсеткіштері	Оқушылар саны	жалпы санынан % - бен
Жоғары (12-16 балл)	2	10
Орта (6-11 балл)	17	85
Төмен (0-5 балл)	1	5

Бастауыш сынып оқушыларының адамгершілік идеяларын қалыптастыру критерийлері:

Жоғары: адамға, қоғамға, өмірге құндылықтық бағдары қалыптасқан бастауыш сынып оқушысы: баланың нақты рахани құндылық бағдарлары қалыптасқан және ол оны сақтайды.

Орта: адамға, қоғамға, өмірге құндылықтық бағдары қалыптасқан бастауыш сынып оқушысы: бала құндылық нормалары жайлы біледі, бірақ оны әркез сақтамайды.

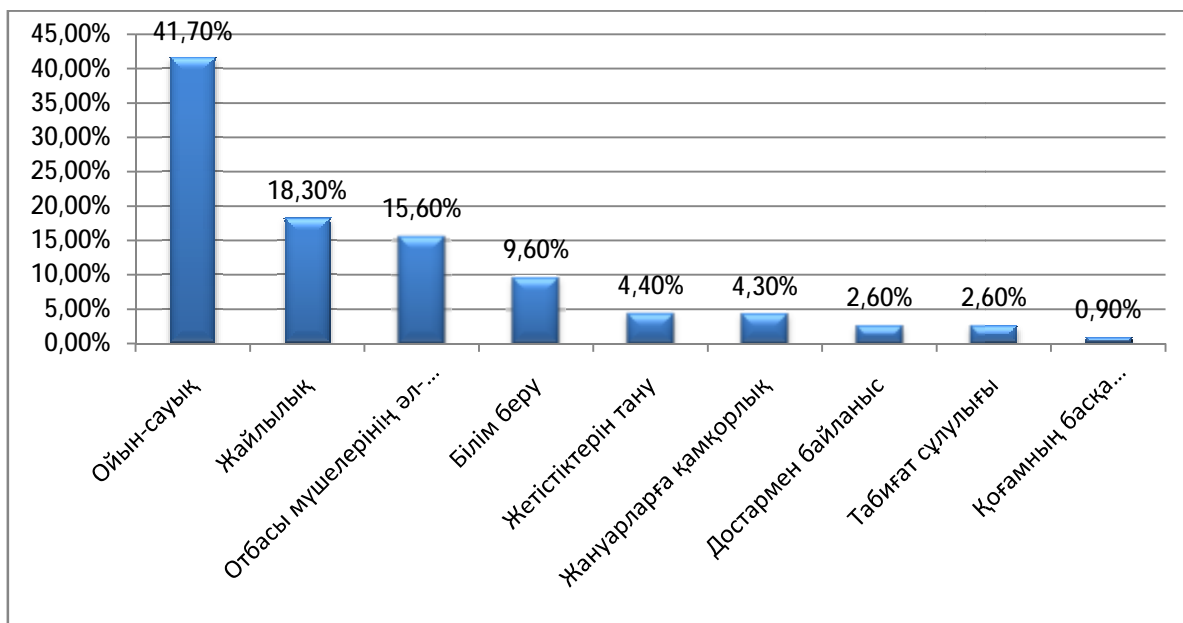
Төмен адамға, қоғамға, өмірге құндылықтық бағдары қалыптасқан бастауыш сынып оқушысы: баланың нақты құндылықтық түсінігі қалыптаспаған. Әлеуметтік мінез-құлық әдісін дұрыс таңдай алмайды.

Н. В. Кулешованың адамгершілік идеяларының деңгейіне бейімделген "не жақсы және не жаман " әдістемесі бойынша алынған мәлімет

Осылайша, біз 2-сынып оқушыларының тек 10% - ы моральдық идеялардың жоғары деңгейін, 85% - ы орташа және 5% - ы төмен екенін көреміз.

"Сиқыршыдан сұра" әдісі бойынша бастауыш сынып оқушыларын диагностикалау нәтижесінде алынған талдау құндылық бағдарларын екі топқа бөлуге мүмкіндік берді: терминдік құндылықтар және құралдық құндылықтар. "Сиқыршыдан сұра" әдістемесі бойынша диагностиканың жалпыланған нәтижелері диаграммада келтірілген.

Екінші кезеңінде отбасының әл-ауқаты мен денсаулығының құндылықтарының маңыздылығына (15,6%)тоқтадық.

1 сурет - бастауыш сынып оқушыларының бойында терминалды құндылықтардың қалыптасу динамикасы

Білім беру құндылықтары тек үшінші орынға ие болды (9,6%). Оларға жақсы бағалар, мектепте оқытылатын пәндер бойынша үлгерім, сондай-ақ кітап оқу жатады, бұл балалардың ата-аналарының, мұғалімдердің, құрдастарының (4,4%) мақтауын алғысы келетіндігін көрсетеді. Олардың артында төртінші орында "біздің кішкентай бауырларымызға қамқорлық жасау"(4,3%) қажеттілігі тұр. Соңғысы құрдастарымен қарым-қатынас (2,6 %) және басқа адамдардың бақыты (0,9%) болды. Бастауыш сынып оқушыларының аспаптық құндылықтары орындаушылық және жауапкершілік ретінде ұсынылған (0,9%).

Қорытындылай келе, жүргізілген зерттеу нәтижелері бойынша терминалды құндылықтардың ішінде ойын-сауық (30,5%) және білім беру (20,1%) құндылықтары ең көп таралған. Білім беру құндылықтары тек бақылау экспериментіндегі нәтижелерге қарағанда (9,6%)-дан (20,1%) көтерілді. Оларға жақсы бағалар, мектепте оқытылатын пәндер бойынша үлгерім, сондай-ақ кітап оқу жатады. Ал отбасының әл-ауқаты мен денсаулығының құндылықтарының маңыздылығы сәл болсада (15,6%)-дан (17,1%)-ға артты. Балалар үшін ойыншықтар, гаджеттер және кенсе тауарлары түрінде кез-келген материалдық заттардың болуы қалыпты жағдай болып табылады, бұл бос уақытты өткізуге және жайлылықты жақсартуға ықпал ететіні белгілі. Алайда зерттеу нәтижелерінің қорытындысы бойынша жайлылық 18,3%-дан 10,3%-ға азайған. Сонымен қатар балалар өз жетістіктеріне ата-аналарының, мұғалімдердің, құрдастарының (5,5%) мақтауын алғысы келетіндігін көрсетті. Олардың артында келесі орында "жануарларға қамқорлық жасау"(5,3%) қажеттілігі тұр. Табиғат сұлулығын көре білу, оған қамқорлық жасай білу, табиғаты аялай білу керек екендігі (4,7%) түсінікті болды. Соңғысы құрдастарымен достарымен қарым-қатынас (4,3 %) және басқа адамдардың бақыты (2,2%) болды. Қорытындылай келе бірінші экспериментке қарағанда балалардың жалпадамзаттық құндылық бағдарлары қалыптасып, олардың бойларында жақсы қасиеттердің қалыптасқанын байқауға болады.

2 сурет - Бастауыш сынып оқушыларының бойында жалпыадамзаттық құндылықтардың қалыптасу динамикасы

Келесі диаграммада бірінші зерттеу нәтижелеріне қарағанда екінші зерттеуден кейін % өскендігін байқауға болады. Бұл жүргізілген зерттеу жұмыстары мен өткізілген эксперименттер өз нәтижесін бергендігін байқауға болады.

3 сурет - Бастауыш сынып оқушыларының бойында жалпыадамзаттық құндылықтардың қалыптасу динамикасы

Сонымен, құндылықтарды оқушыға түсіндіру келесідей арнайы құрылған өзара іс-қимыл жағдайында, сондай-ақ күнделікті қарым-қатынаста жүзеге асырылуы мүмкін. Осылайша, жеке тұлғаның дамуына қажетті мотивация, ынталандыру, сананы ояту саналы түрде қалыптасатындығы анықталынды.

Әдебиеттер тізімі

1. Мәдени-философиялық энциклопедиялық сөздік // құрастырған Т.Ғабитов, А.Құлсариева және т.б. – Алматы: Раритет, 2004. – 320 б.
2. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. - М.: Политиздат, 1996. – 301 с.
3. Тугаринов В.П. Жизненные ценности нового человека. // В кн. Личность и общество. - М.: Мысль, 1985. - 43 с.
4. Додонов Б.И. Эмоция и ценности. -М.: Изд-во полит. лит. - 1978. - 167 б.
5. Ғабитов Т.Қ. Философия. Алматы: Раритет, 2005. – 400 б.

ӘОЖ 37.013

Дакишева А.Н.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Эмоциялық интеллект - психология ғылымында қарқынды зерттеу нысанына айналған өзекті мәселелердің бірі. Бұл мәселе бойынша сан алуан практикалық жағынан құнды кітаптар мен мақалалар жарыққа шығарылғанына қарамастан, әлеуметтік-психологиялық зерттеу пәні ретінде жаңа әрі аз зерттелген феномен болып табылады. Эмоциялық интеллектіні зерттеу қажеттілігі - оның әлеуметтік-психологиялық бейімделу, кәсіби іс-әрекет нәтижелілігінің факторы ретінде қарастырылуымен ерекшеленеді.

Эмоциялық интеллект – адамның ішкі жай-күйінде, айналадағыларға деген эмпатиялық қатынаста, идентификацияда, эмоционалды күйлермен мінез-құлықты бақылау және рефлексиялауда, эмоциялық ақпаратты айналадағы адамдармен қарым-қатынаста қолдануда көрінеді [1, 72 б.].

Эмоция (лат. *emovere* – алаңдау толқу) – бұл индивидтің өмірлік әрекетін жүзеге асырудағы ықпал ететін құбылыстар мен жағдайлардың маңыздылығын тікелей сезіну (қанағаттану, қуану, қорқу және т.б.) формасында көрініс табатын себептермен, қажеттіліктермен және түйсіктермен байланысты «адамдағы немесе жануардағы) психикалық процестер мен күйдің ерекші түрі [2, 102 б.].

Эмоционалды интеллект ұғымын анықтау үшін алдымен «интеллект» (ағыл. *intelligence*; лат. *intellectus* – түсіну, тану) ұғымының категориясын анықтап алған жөн:

- 1) Кез келген іс-әрекеттің жетістігін айқындайтын және басқа қабілеттер негізінде көрініс табатын мәселелерді тану және шешуге деген жалпы қабілет;
- 2) Индивидтің барлық танымдық қабілеттерінің жүйесі: сезім, қабылдау, есте сақтау, түйсік, ой, қиял [3, 88 б.].

Эмоционалды интеллект ұғымының пайда болуы табысты адамдардың басқа адамдармен қарым-қатынасқа түсу шеберлігі мен өз эмоцияларын тиімді басқара алу қабілеттерін бақылау нәтижесімен тығыз байланысты.

1990 жылдары эмоционалды интеллект тұжырымдамасының авторы Дж.Мэйер және П.Сэловей эмоционалды интеллект ұғымын «эмоциямен берілетін ақпаратты өңдеуге, эмоцияның мәнін және олардың арасындағы байланысты тануға, эмоционалды ақпаратты ойлау және шешім қабылдау үшін негіз ретінде қолдануға мүмкіндік беретін анықталатын және өлшенетін қабілет» ретінде анықтады.

Эмоцияның пайда болу себебін анықтау, ой мен эмоциярасындағы байланысты табу, бір эмоциядан екінші эмоцияға ауысуды жүзеге асыру, болуы мүмкін эмоцияларды болжау және басқалардың эмоциясын өңдей білу эмоционалды интеллекттің дамуына көмектеседі. Эмоционалды интеллектің дамыта отырып, адамзаттың эмоциясын аанығырақ түсінеді, өз эмоцияларын нақты көрсете алады, серіктесімен алдағы өзара қарым-қатынасын оңай болжап, келіспеушіліктердің алдын алады, әр түрлі шешім қабылдау кезінде мінезқұлық көріністерінің бірнеше нұсқасын ұсына алады. Жетілген эмоционалды интеллект күрделі және біркелкі емес сезімдерді анықтауға, белгіленген мақсатқа қол жеткізуде өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын тудыруға және оны басқаруға мүмкіндік береді. Эмоционалды интеллектісі жоғары дамыған адамдар басқа адамдарды ынтыландыра отырып, өзін қоршаған ортамен тиімді өзара қарым-қатынас орнатып, өзіне еліктіре алады.

Дж.Мэйер және П.Сэловей эмоционалды интеллекттің 4 құрылымын бөліп көрсетеді [4, 104 б.]:

1) эмоцияларды тану (идентификациялау) – мимика арқылы эмоционалды сигналдарды тану, эмоцияны қабылдау;

2) эмоцияларды талдау және түсіну - уақыт өте келе эмоционалды күйлердің қалай өзгеретінін болжау және эмоциялардың нәтижеге әсерін бағалау, сондай-ақ сезімдер мен тәжірибелерді сөзбен сипаттау қабілеті;

3) эмоцияларды бақылау – нақты жағдайдағы эмоционалды ынталандыруға жауап ретінде реакцияларды реттеу;

4) эмоцияны нақты міндеттер үшін пайдалану – эмоцияны психикалық әрекетті ынталандыру үшін пайдалану.

Эмоциялық интеллект адамның әлеуетін анықтайды, яғни оның эмоционалды интеллекттің бес құрамдас бөлігі: өзін-өзі тану, мотивация, өзін-өзі реттеу, эмпатия және қарым-қатынасты сақтау өнерін қаншалықты дамытып, қолдана алатынын және практикалық дағдыларға айналдыра алатынын анықтайды.

Бұл әлеуеттің кәсіби қызметте де, күнделікті өмірде де қаншалықты сәтті жүзеге асатынын көрсететін индикатор – мотивацияға және тұлғааралық қарым-қатынасты сақтау қабілетіне негізделген және адамның өз әлеуетін ашу дағдыларын анықтайтын эмоционалды құзыреттілік.

Эмоционалды интеллект шеңберінде келесідей компоненттерді бөліп көрсетуге болады [5, 59 б.]:

- жеке құзыреттілік: өзін-өзі тануы, өзін-өзі басқара білуі, қызығушылығы;
- әлеуметтік құзыреттілік: эмпатия, әлеуметтік дағдылар.

Эмоциялық құзыреттілік – сыртқы және ішкі эмоционалды ақпаратты интеллектуалдық өңдеу нәтижесіндегі өзгерістерге адекватты жауап беру қабілеті, білім, білік және дағдылардың жиынтығы [6, 498 б.]. Маманның кәсіби іс-әрекетінің табыстылығын болжау үшін эмоционалды құзыреттілікке талдау жасау қажет. Дәл эмоционалды интеллекті жоғары адамдар жақсы шешім қабылдайды, қиын жағдайларда тиімдірек әрекет етеді, қол астындағыларды жақсы басқарады, бұл мансаптық өсуге ықпал етеді.

Эмоционалды интеллект туралы білім, ең алдымен, адамдармен қарым-қатынасты қамтитын кәсіби қызметте қажет. Кәсіби қызметте эмоционалды интеллект туралы білімді қолдану маманның команданы басқару, кадрлық мәселелерді шешу, мансап сатысын құру және т.б. салаларда тиімді жұмыс істеуіне ықпал етеді.

Бұл білімді ескереді мотивация, көшбасшылық заңдылықтары, жанжалдарды басқару, өкілеттіктерді беру, стресске төзімділік дағдылары және басқа да кәсіби қабілеттерді жетілдіру. Жоғары білікті мамандарды тарту және ұстап тұру және олардың бәсекеге қабілеттілігі тұрғысынан қызметкерлер арасында эмоционалды интеллектті зерттеуге, қалыптастыруға және ынталандыруға деген қызығушылық үнемі өсіп келеді. Мамандардың эмоционалды құзыреттілігінің құрамдас бөліктері, атап айтқанда, тез өзгеретін әлеуметтік жағдайларға жоғары бейімделу, командалық жұмысқа дайын болу, ұжымда ынтымақтастықты құру сияқты маңызды болып табылады. Бұл мотивация, көшбасшылық заңдылықтары, жанжалдарды басқару, өкілеттіктерді беру, күйзеліске қарсы тұру дағдылары және басқа да кәсіби қабілеттерді жетілдіру білімін ескереді. Жоғары білікті мамандарды тарту және ұстап тұру және олардың бәсекеге қабілеттілігі тұрғысынан қызметкерлер арасында эмоционалды интеллектті зерттеуге, қалыптастыруға және ынталандыруға деген қызығушылық үнемі өсіп келеді. Мамандардың эмоционалды құзыреттілігінің құрамдас бөліктері, атап айтқанда, тез өзгеретін әлеуметтік жағдайларға жоғары бейімделу, командалық жұмысқа дайын болу, ұжымда ынтымақтастықты құру сияқты маңызды болып табылады.

Р.Бар-Он тұжырымдамасы бойынша эмоционалдық интеллект уақыт өте келе дамиды, өзгереді және эмоционалдық интеллект құзыреттілігінің бес саласын ескере отырып, әртүрлі оқыту бағдарламаларын әзірлеуге байланысты жетілдірілуі мүмкін.

1) интраперсоналды сфера – өз эмоцияларын сезіну және өз сезімдерін білдіру қабілеті (талап қою, интроспекция, тәуелсіздік, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі актуализациялау);

2) тұлғааралық сала – конструктивті қарым-қатынас орнату және басқалардың сезімін түсіну қабілеті (эмпатия, әлеуметтік жауапкершілік, тұлғааралық қарым-қатынастар);

3) бейімделу саласы – мәселелерді икемді және тиімді шешуді жүзеге асыру үшін эмоцияларды қолдану қабілеті (мәселелерді шешу, шындықты бағалау, икемділік);

4) стрессті басқару сферасы, стресстік жағдайдағы эмоциялар (стресске төзімділік, импульсивтілікті бақылау);

5) жалпы көңіл-күй саласы – оптимистік, жағымды эмоцияларды сезіну, білдіру және тарату (өмірге қанағаттану, оптимизм) қабілеті.

Эмоционалды интеллект әрекетінің айқын нәтижесі эмоцияларды түсіну және оқиғаларды сараланған бағалау негізінде шешім қабылдау болып табылады. Эмоционалды интеллект белсенділікке оң әсер етеді (эмоциялық интеллект неғұрлым жоғары болса, оның нәтижесі соғұрлым табысты болады), бірақ сонымен бірге ол іргелі емес, тек маманның кәсіби дағдылары мен дағдыларын және жеке қасиеттерін толықтырады.

Маманның кәсіби іс-әрекетінің мазмұны, оның осы қызметті жүзеге асыруға қажетті дағдылары мен дағдылары арасында тікелей байланыс бар. Эмоционалды интеллекттің дамуы қызмет жағдайларын тиімдірек талдауға, қызметкерлермен қарым-қатынаста жанжалды жағдайларды болжауға, сыртқы объективті шектеулер мен ішкі жеке процестерді есепке алуға мүмкіндік береді.

Дамыған эмоционалдық интеллект тиімді әлеуметтік мінез-құлықты білдіреді, оның көрнекі көрінісі көшбасшының қызметінде жақсы көрінеді. Эмоциялық интеллект саласындағы ресейлік зерттеуші А.В.Карповтың пікірінше, «жеткілікті дамыған эмоционалдық интеллекттің арқасында менеджерлер мақсаттарды тиімдірек тұжырымдай алады, ұйымның миссиясы мен стратегиясының пайымдауын сенімді түрде анықтай алады, сондай-ақ оны өз қызметкерлеріне толық жеткізе алады. Ұйымның жұмыс істеуінің көрсетілген интегралды сипаттамаларын жеке қабылдауға қол жеткізуге бағыныштылар. Бұл жалпы оның қызметіне, атап айтқанда басқару қызметіне жанама болса да айтарлықтай әсер етеді» [7, 33 б.]. Көшбасшының позициясы бағыныштылардың әлеуметтенуіне де тікелей әсер етеді, оның жеке қасиеттері мен мінез-құлық ерекшеліктері топтың жалпы және әрбір қатысушының жеке өмір сүруінің жалпы принциптерін белгілейді.

Ұйымдастырушылық қабілеттер, көшбасшылық қасиеттер, кәсіби дағдылар менеджердің эмоционалдық интеллектінің иелену деңгейін анықтайды. Менеджердің эмоционалдық интеллектінің белгілі бір сипаттамаларының дамуы нақты кәсіптік қызметтің қызмет ету ерекшеліктеріне байланысты. Мұндай дағдылар эмоционалдық тұрақтылық, табандылық пен табандылық, ұжымның көңіл-күйін ояту және өндірістік процесті бақылау, конфликттік жағдайларды шешу және қиын жағдайларды қамтамасыз ету және т.б. [8, 29 б.]. Көшбасшының эмоционалдық дағдыларын жетілдіру оның ұжымдағы мәртебесін бекітуге көмектеседі, барлық кәсіби қызметтің маңыздылығын күшейтеді.

Дж.Кенджеми мен К.Ковальскийдің тиімді басшының ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған зерттеулерінің нәтижелеріне сүйене отырып, басқару құрылымындағы іс-әрекеттің табыстылығын анықтайтын қасиеттерді бөліп көрсетуге болады:

- тапқырлық: сыни пайымдаулар, жүйелі және терең ойлау, шешімдер қабылдау жылдамдығы мен икемділігі;
- көпшілдік: байсалдылық және күйзеліске төзімділік, жанжалды жағдайларды бақылау қабілеті;
- өзгерістерге ашықтық: өзгермелі жағдайларға икемділік пен дайындық, тез қалпына келу қабілеті;
- өнімділік: тиімділік, тұрақтылық, сергектік;
- өзін-өзі тану: өзінің күшті және әлсіз жақтарын түсіну және оларды ақылмен қолдану, басқалардан үйрену [9, 103 б.].

Басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасау қажет болған жағдайда эмоционалдық интеллект, өзінің және басқалардың эмоциялары мен сезімдерін тану және пайдалану қабілеті туралы білім қолданылады. Әлеуметтік және кәсіби іс-әрекеттің нәтижелі болуына адам психикасының танымдық ерекшеліктері ғана емес, эмоционалдық қабілеттері де әсер етеді. Интеллекттің эмоционалдық құрамдас бөліктерінің дамуы әртүрлі кәсіптік салалардағы маманның табысты өнімді қызметіне ықпал етеді [10, 153 б.].

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде эмоционалдық интеллект мамандардың кәсіби шеберлігінің құрамдас бөлігі болып табылады, оған адамдар арасындағы эмоционалдық байланыстардың сипаты мен қызметі туралы білімді ескере отырып, өндірістік міндеттерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Александрова Н.П. К вопросу о сущности понятия «эмоциональный интеллект» / Н.П.Александрова // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. – 2009. – № 1. – С. 71–75.
2. Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И.Н.Андреева // Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 57 – 65.
3. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И.Н.Андреева // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78 – 86.
4. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии / И.Н.Андреева – Новополюцк: Полоц. гос. ун-т, 2011. – 388 с.
5. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: непонимание, приводящее к «исчезновению» / И.Н.Андреева // Психологический журнал. – Минск, 2006. – № 1. – С. 28–32.
6. Бреслав Г.М. Психология эмоций / Г.М.Бреслав // Издательский дом «Академия» – М.: Смысл, 2004. – 544 с.
7. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д.Гоулман; пер. с англ. А.П.Исаевой. – М.: АСТ МОСКВА; Владимир: ВКТ, 2009. – 478 с.
8. Карпов А.В. Исследование влияния эмоционального интеллекта на деятельность руководителя / А.В. Карпов, А.С.Петровская. // Вестник интегративной психологии. – Ярославль; М.: Междунар. акад. психол. наук, 2007. – Вып. 5. – С. 32–35.
9. Кишиков Р.В. Эмоциональный интеллект как предиктор коммуникативной компетентности менеджера / Р.В.Кишиков // Актуальные проблемы современной науки. – 2013. – № 4. – С. 102–106.
10. Литвак Б.Г. Стратегический менеджмент: учебник для бакалавров / Б.Г.Литвак. – М.: Юрайт, 2013. – 507 с.

ӘОЖ 372.8

Хамзин Е.А.

Жаңақала ЖОББМ

БҚО, Жаңақала ауданы, Жаңақала ауылы, Қазақстан

Хамзина А.А.

Х.Нұрымғалиев атындағы ЖОББМ

БҚО, Жаңақала ауданы, Жаңақала ауылы, Қазақстан

МЕКТЕПТЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ГРАФИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАР ЖАЗУ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ДАМУЫ

Бейнелеу өнері жалпы өнердің бір бөлігі. Негізінде жалпы өнер атаулыға ауыз әдебиеті мен көркем әдебиеті, ән-күйді, театр мен киноны, бейнелеу өнері мен сәулет өнерін, тағы басқа өнер түрлерін жатқызамыз.

Өнердің өзіне тән ерекшелігі - өнер шындығына байланысты адамның эстетикалық қарым-қатынасын анықтау. Өнер үшін ең басты мақсат дүниені көркемдік тұрғыдан бейнелеу болып табылады. Өмір шындығын бейнелеген әр алуан өнеріміз адамдардың әсемдік сезімдерін оятып, көркемдік заңдылықтар арқылы өнер туындыларын жасайды.

1930 жылдардағы кеңестік Ресейдегі революциялық толқулар мен азаматтық соғыс кезеңінен кейін олар білім беру жүйесін, атап айтқанда эстетикалық тәрбие мен балаларды бейнелеу өнерінің негіздеріне, соның ішінде ескі мектеп мұғалімдерінің қатысуымен оқытуды қалпына келтірді. «Бейнелеу сауаттылығы» бойынша оқу құралдары шықты. Бастауыш және орта мектептерде балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көп көңіл бөлінді, оқыту әдістемесі балалар шығармашылығының психологиясы бойынша ғылыми зерттеулермен толықтырылды және байытылды [1]. Сонымен бірге А.В.Бакушинскийдің биогенетикалық теориясы негізінде "еркін білім беру" тұжырымдамасы дамыды. Л.С.Выготскийдің мектебі жасаған педагогикалық психология (педология) және бала психикасының дамуының танымдық тұжырымдамасы маңызды рөл атқарды. Жалпы білім беретін мектептерде сурет салу баланың психикасының дамуы мен қалыптасуын, таным мен қарым-қатынас дағдыларын көрсететін және ынталандыратын маңызды пәндердің бірі болды [2].

"Еркін тәрбие" теориясын насихаттаған формалистік бағыттың жақтаушылары жалпы білім беретін мектептер үшін сапасы төмен оқу құралдарын шығарды, онда иллюстрациялық материалдар балалар суреттерімен шектелді. Мұндай оқу құралдары табиғаттан сурет салу дағдыларын игеру процесінің танымдық және коммуникативті аспектілерін елемеді. Авторлар мұндай құралдар аз қызықтырды ғылыми көзқарас және классикалық дәстүр өнер. Бірте-бірте академиялық бағыттың жақтаушылары жалпы білім беретін мектептер үшін суретті оқыту әдістемесі мәселелерін әзірлеу бойынша дәйекті жұмыс жүргізе бастады. Жаңа мектеп бағдарламалары жасалды. 1931 жылы табиғаттан сурет салуға негізделген жаңа мектеп бағдарламасы шығарылды. Бұл бағдарламада тақырыптық бөлімдер бойынша сурет салу, сәндік сурет салу, кіші сыныптар үшін сурет салу және бейнелеу өнері

тарихы бойынша сабақтар қарастырылған [3].

Бейнелеу өнерін оқыту, оның мектеп пәндері жүйесіндегі рөлі мен орны туралы көзқарастардың көпполярлығы ғылыми қызметкерлердің, суретшілер мен мұғалімдердің пікірталас тақырыбына айналды. Оқу орындарында бейнелеу өнерін оқытудың принциптері мен әдістері біртіндеп бекітілді, оқу суретінің проблемалары туралы даулар шешілді. Бұл ғылыми-әдістемелік процесте жетекші рөлді педагогикалық университеттердің бейнелеу өнері факультеттері атқарды. Көп жылдар бойы Мәскеу педагогикалық институтының бейнелеу өнері факультетін (бұрынғы көркемсурет-графика факультетін) оқу суретінің тарихы мен әдістемесі бойынша жарияланымдардың авторы Н.Н.Ростовцев басқарды. Орта мектепке арналған сурет бойынша оқу бағдарламалары мен құралдарын жасауды ұйымдастыру жұмысын профессор, педагогика ғылымдарының докторы, академик В.С.Кузин басқарды. Ол мектептегі "бейнелеу өнері" пәнін "міндетті оқу пәні" ретінде қарастырды, оның көмегімен дәстүрлі міндеттер шешіледі – білім беру, тәрбие және дамыту».

Педагогикалық институттар мен университеттерде 1960-1970 жылдары балалар шығармашылығын зерттеу бойынша ғылыми мектептер, зертханалар мен шеберханалар құрылды. Балалар мектептері мен сурет үйірмелері жұмыс істеді, дарынды балаларға арналған Орта өнер мектептерінің желісі құрылды. XX ғасырдың екінші жартысында балалар шығармашылығына және балаларды бейнелеу өнеріне оқытуға жаңа психологиялық және әдістемелік тәсілдерді С.Д.Левин, С.М.Даниэль, О.Л.Некрасова-Каратеева әзірледі.

Қаншама дәуір, ғасырлар өтінен сұрыпталып бізге жеткен бейнелеу өнерінің өрісі кең де ауқымды. Осы сан салалы өнер тобымен жан-жақты тереңірек танысу үшін, оның түрлерін айқын ажырата білуіміз қажет [4].

Сурет - болмысты зерттеудің және бейнелеудің аса маңызды құралы, бүкіл реалистік бейнелеу өнерінің түп қазығы мамандықтағы суретшілерге: графиктерге, живописьшілерге, архитекторларға, безендірушілерге, қолданбалы өнерлеріне сурет салуды игеру қажет.

Кейде тіпті өзіне де онша емес алғашқы идеяларын суретші шапшаң да шамамен сал нобай суреттерге түсіріп алады, содан кейін ол қажеттілерін этюд - суреттерге жинақтайды және ақырында, шағын болашақ композициясын эскиз - суретте іздестіріп табады.

Өткен аса ұлы суретшілерінің бірі - бір мезгілде әрі живописьші, мүсінші, әрі архитектор болған Микеланджело: «суреттің де, мүсіннің де, сәулеттің де, жоғарғы сурет - барлық ғылымның қайнар көздері мен тамыры» деген.

Сурет сала білу тек суретшіге ғана қажет емес. Ол кәсіптегі маманға - инженерге, геологқа, географқа да қажет. Ал, суретші үшін сурет - оны көре білуге, яғни айнала дүниеге жете көз тастап, көргендерін салыстыруға, талдауға керек қабылдап, сезіне білуге үйрететін ең жақсы мектеп. Шеберлігінің асқаралы биігіне жету, көркем көре білуді және көргендерін өз шығармаларында бере білу нақ осы кезден басталады.

Өзінің сипаты жағынан суреттер мейлінше сан алуан болады. Бұл сырт көзге жәй ғана шимай - шатпақ болып көрінуі шиыршық атқан, тіпті қас қағым сәтте дерлік жасала салған сызықтар; бұл сызықтар арқылы суретші өзі үшін бір сәті немесе ойды ұстап қалуға тырысады.

Бұл әрі мұқият жасалып аяқталған өндік бейнелер. Айтпақшы, аяқталған деңгейінің де бұл арада өзіндік ерекшелігі бар: өте шапшаң, жасалған сурет көркемдік жағынан өзінше әсерлі, жетік демек, аяқталған да болуы мүмкін ғой.

Суретті қабылдаудың осы бір ерекшеліктері біздің белгілі бір психо - физиологиялық сапалармен байланыстыру, көру арқылы алған информацияның негізгі бөлігі айналадағы рең заттарын танып - білу процесінде негізгі роль атқарады [5].

Сабаққа қатысу пәннің бағдарламасымен де танысумен қабаттас жүрді. Пән бағдарламасының да дұрыс құрылмағаны аңғарылды. Оған себеп бейнелеу өнерінен құрылған мәскеулік бағдарлама барлық уақытта ешбір өзгеріссіз қазақшаға аударылып, шынайы қазақ тілінде бағдарлама жасалмаған, бағдарлама талабында:

- нәрсені көріп отырып суретін салу;
- декоративтік сурет салу;
- тақырып бойынша сурет салу;
- картиналардың репродукцияларын көрсету деп беріледі.

Ол талаптардың орындалуына арналған тапсырмалар орыс тілінде Беларусь пейзажын сал, индустриялы Москвадағы ертенгі уақытты бейнеле десе, қазақ бағдарламасы да осыны жаза салған.

Ал, қазақ картиналарының репродукцияларын көрсету де жоқтың қасы. Оның бер жағында совет дәуіріндегі Одақ бойынша орыс, қазақ мектептері пайдаланып келген осы бағдарламалардың барлықтарында, 1980 жылдарға дейін, көркемдеп қабылдау туралы арнайы сөз болмаған.

Тек 1980 жылдардан бері атап айтсақ, 1985 ж. Алматыдан шыққан "Изобразительное искусство" деген кітапшада аздап бұл мәселеге көңіл аударылған көрінеді. Одан әрі архив материалдарынан әр облыстың, ауданның т.б. Оқу Министрлігіне, аудан, облыс көлемінде жылда жазылатын дәстүрлі жазбаша есеп беру текстерімен таныстық.

Бұл танысулардан мектептердегі бейнелеу өнері пәнінің білімдік және тәрбиелік мәні өз

бағасына ие бола алмай, оған көңіл аударылмай келгенін көрдік. Ілгеріде айтылған теориялық негізге сүйену мен нақты мектеп өміріндегі бейнелеу өнерінің жәйі біздің пәннің болашағын ілгерілету жобасын жасауға жетектеді.

Соның салдарынан бейнелеу өнері пәнінен жүргізілетін сабақ тұтқасы - көркемдеп қабылдай білуді қалыптастырудың педагогикалық негізін құрдық. Ол негіздің арқауы болып 17 - 18 ғасырлардағы ұлы педагогтардың идеясында орын тауып, бүгінге дейін бүкіл адамзат атаулының мұрасы ретінде білім беру, тәрбиелеу, қолданылып келген принциптар алынды.

Олар: нақтыдан абстрактылыққа жақыннан алысқа, белгіліден белгісізге, жайдан күрделіге және білім беру, жүйелік, бірізділік, берер білімді өмір практикасымен ұштастырып отырып баланың жас ерекшелігі мен дара ерекшелігін ескеру, сабақта көрнекілік пайдалану, пәнаралық байланыс т.б.с.с.

Бейнелеу өнері пәні бойынша суретші өнеріне керектінің бәрінің негізі: бастауыш мектепте қалайды. Айталық, бейнелейтін затты, ия құбылыс қағаз бетіне орналастыру жөнін оның көлем көрінісін көрсетуге, олардың қатынасын, оларға жарық пен көлеңке түсуін, сурет салудағы сәйкестікті жасай алу немесе сол туралы алғашқы түсінікті осы бастауыш класта алады [6].

Бұлардың бәрінің де өзіндік атауы, яғни термин түрінде берілген сөздері бар.

Олар: композиция, натюрморт, перспектива, пропорция, пейзаж, эскиз, акварель, фон. Біз пайдаланып жүрген бағдарламада (программа) ол сөздердің аталуы сол қалпында. Бұл сөздердің айқын мағынасы көбі көмескі қалып, көп жағдайда мұғалімдер түсіндіре алмай әлек.

Сондықтан да ілгеріде айтылған принциптерді басшылыққа алып, осы термин атауларды меңгерту бағытында сабаққа ойын элементтерін енгізіп, ұтым; жұмыс жүйесі - жаттығуларды жүргізіп отырдық.

Оқушыны бейнелеу өнеріндегі көркемдеп қабылдауға үйрету, оның байқағыштығын тәрбиелеуді керек етеді. Осы орайда бейнелеу өнері "кіріспе сабақ" деген атпен айналыны, табиғат пен түрлі құбылысты байқайтын арнайы сағат жұмсауды ұсындық және оны эксперименттік байқауды өткізіп көрдік.

Сайып келгенде, бастауыш мектепте сурет салудың ең басты және негізгі заңдылығы мен талабына үйрету дегеніміз мынаны білгізу:

- Бейнеленгелі отырған затты қағаз бетіне орналастыру тәртібі (композиция) заңдылықтары;
- Бояу түрі, түсі және олардың қолданылуындағы талаптарды білу;
- Бейнелейтін заттың формасы, көлемі туралы;
- Кеңістік пен уақыт туралы;

Осы айтылғандардың меңгерілуі дүниені, айналыны дұрыс көркемдікті қабылдауға байланысты. Сондықтан осындай негізде балалардың көркемдік қабылдай алуының іске асырылуы үш түрлі деңгеймен белгіленіп отыр;

Олар: төменгі деңгей, орташа және талапқа жақын келген деңгей.

Осындай көркемдеп қабылдауы дұрыс қалыптасқан оқушылардың бейнелеу өнері сабағына ынтасы артып, жай қызығушылықпен шектелмей, көптеген оқушының болашақ мамандығын тек сурет өнерімен байланыстырғаны байқалады.

Ол бейнелеу өнеріне ынтасы артып, оны дұрыс меңгергенінің журналистік мамандыққа да керек екендігіне көзі жеткендігін айтады [7].

а) бейнелеу өнері пәнінің нәтижелі болуы балаларды көркемдеп қабылдауға дұрыс үйретуге тікелей байланысты екендігіне;

ә) оның педагогикалық негізде меңгерілу жолын құрып, жаттығу жұмыстары арқылы оқушылардың осы бағыттағы дағдысын қалыптастыру керек екендігіне.

Сондықтан, бейнелеу өнері пәні бойынша осы көркемдеп қабылдаудың оқушы жас ерекшелігіне сәйкес жоғарғы кластардағы білім ауқымын, оларды меңгертуге керекті педагогикалық, негіз құрайтын жұмыс түрін айқындау қажеттілігі де туады.

Әрине, бұл болашақ ісі, өмірде оны қолдану, іске асырылу мүмкіндігін арттыру.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұқашев М. С., Сейтімов А.Ф., Хамзин Н.А. Бейнелеу өнерін оқыту әдістемесі. –Астана: Фолиант, 2008. – 104 б.
2. Оразқұлова Қ. Бейнелеу өнері тарихына кіріспе. – Алматы: Өнер, 2009. – 163 б.
3. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. Уч. пособие для ХГФ в пединститутах. - Москва: Просвещение, 1998. – 246 с.
4. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: учебник для студентов художественно-графических факультетов педагогических институтов и университетов. - Москва: Альянс, 2014. - 256 с.
5. Төлебиев Ә. Сурет сала білесің бе? –Алматы: Өнер, 1990. – 196 б.
6. Утепбаев Н.Н. Сурет бейнелеу өнерінің негізі. – Семей: Тенгри, 2001. – 136 б.
7. Утепбаев Н.Н. Сурет материалдары және техникасы. – Семей: Тенгри, 2009. – 254 б.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ НҮСҚАДАН ҚАРАП СУРЕТ САЛУ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

Бейнелеу өнерінің адамзатқа сыйлар рухани байлығы ұлан ғайыр. Бізге дейін келіп жеткен тарих тереңіне үңіліп, бағзы заман деректеріне жіті көз тіксек, тым арғы замандағы жазудың тегі суреттен басталғанын білеміз. Сурет жазуы алғашқы қауымдық дәуірде пайда болып, сол заманның бейнелеу өнерімен түп-тамыры бір бұтақта мәуеленеді. Әр түрлі бейнеленген бұл суреттер көшпелі халқымыздың көркемдік талғамын көрсетеді [1]. Дүниеге келген әрбір жаңалық сол күйінде қатып қалмайтынын ойға алсақ, ертедегі сурет жазуы да сол пайда болған күйінде қалып қойған жоқ, ол өмірге икемделіп өзгеріп, өрістей түсті. Біраз кейінірек замандағы өрнекті пішінмен оюланып салынған бейнелі суреттер пайда бола бастады. Ұлтымыздың өнердегі озық үлгілері ою-өрнекпен өлшенген. Қарапайым халқымыз қоршаған ортасынан нәр алып, көк әлем аспанын, су мен жерін, төрт түлік малын ою-өрнекке үлгі ете білген.

Кең байтақ даламыздың өзі өнерге тұнып тұр емес пе, қазақтың әрбір тасында сурет, тауында күдірет барын қазақтың тума талант суретшісі Әбілхан Қастеев атамыздың өнерді «таудың бұлағынан, қойдың құлағынан, апамның киізінен, ешкінің мүйізінен үйрендім», - деп, әзілдеген сөзінен-ақ байқауға болады [2].

Қазақ Ұлттық көркемсурет галереясы 1935 жылы құрылған сәтінен бастап «Қазақстан бейнелеу өнері» коллекциясын кешендеуге баса көңіл бөлінді. Қазіргі таңда ұлттық мектептің антологиясы болып саналатын 10 мыңнан астам көркемсурет туындылары ҚР Мемлекеттік Ә. Қастеев атындағы өнер мұражайының қорын құрайды. Кескіндеменің, мүсін өнерінің, графиканың қайталанбас коллекциясы ұлттық мектептің дамуындағы басты кезеңдерді көрсетеді.

Н.Т.Хлудов – XIX ғасырдағы реалистік кескіндеме мектебін қалыптастырған алғашқы орыс суретшілерінің бірі, ол Қазақстан аумағында да өз ізбасарларын тапты. Суретші Орта Азия мен Қазақстанды көп аралап, сол жердің өмірі мен тұрмысынан жасаған суреттемелері кейіннен оның кескіндемелік туындыларының негізіне айналды. Қазақстан мен Қырғызстанның алғашқы суретшілері өздерінің кәсіби дайындықтарына осы кісінің есімімен аталатын студияда алған білімі зор әсер еткенін ұмытпаған жөн. Ә. Қастеев, А. Бортников, Н. Савельев, С. Чуйков оның студиясында сурет пен композиция негіздерін меңгеріп шықты, ең бастысы – олар өз шығармашылықтарында адам мен табиғатқа деген сүйіспеншілігін жүрек төрінде сақтай білді.

1920-1930-жылдардағы коллекцияда шағын көлемді шынайы акварельдер мен суреттер орын алған. Ә.Қастеев, Ә.Ысмайылов, ағайынды Қожахмет және Құлахмет Қожықовтардың ертеректегі жұмыстары уақытты сезінуімен, бейнелерінің анықтығымен, өзіне ғана тән ішкі сезімін білдіруге талпынысымен құнды [3].

1930-1950-жылдар кезеңі кеңестік бесжылдықтар рухындағы ерекше көтеріңкі көңіл-күйімен ерекшеленеді. Уақыт тынысы талантты шеберлердің қолына да өз табын қалдырды. Олар үшін уақытты тоқтата тұру ғана емес, оны ой елегінен өткізе білу де маңызды еді. Бұл проблемаларды осы коллекциядағы әрбір суретшінің әрқалай шешетінін көреміз. Ю.А.Зайцевтің «Түнгі Балқаш» (1935), Н.И.Крутильниковтың «С.М.Киров атындағы шахта эстакадасы» (1936), «Ф.И.Болкоевтың «Семейдегі Ертіс өзеніндегі көпір құрылысы» (1934), сондай-ақ А.И.Бортников пен Л.В.Гербаневскийдің және т.б. графикалары осының мысалы.

Ресми мойындалған суретшілермен қатар аты көп атала қоймаған қылқалам шеберлері де өз шығармашылықтарын жалғастыра берді. Мұражай коллекциясында олардың туындыларының сақталуы біз үшін үлкен абырой. С.Калмыков, В.Эйферт, И.Иткинд тәрізді суретшілердің сирек кездесетін туындыларының тұрғанын біз мақтаныш етеміз.

Соғыс жылдарында Қазақстан Суретшілер одағы Мәскеу, Ленинград, Киев, Харьковтің көптеген кескіндемеші, мүсінші, графиктерін қабылдап, орналастырып, тапсырыстармен қамтамасыз етіп отырды. Тағдырдың жазуымен Қазақстанға қоныс аударып келген, қуғын-сүргінмен келген суретшілердің тақырыбы мен орындалуы жағынан әр түрлі туындылары мұражай жинақтамасына ұлттық мектептің туындылары ретінде кірді. Бұл кездейсоқ құбылыс емес. Суретшілер жаңа отанын сүйіп, Қазақстанның тұрмысы мен табиғатына етене араласып кетті. Сол себептен болар, соғыстан кейінгі жұмыстар – табиғат көріністері мен осы өлке тұрғындарының беткелбеттері өмір мен табиғатты, тарих пен дәстүрді шығармашылық ұғыну шежіресі дей аламыз. Мұражай жинақтамасында А. Черкасскийдің импрессионистік мәнері, М.Лизогубтың шыншыл да жанрлық жұмыстары, Л.В.Брюммердің камералық пейзаждары мен натюрморттары, Л.Леонтьев пен Б.Урманченің көп тұлғалы композициялары мен ұлттық игілігімізді құрайтын басқа да көптеген дүниелер бар.

Портреттер мен жанрлық композицияларда орын алған 1950-жылдардың пафосы майлы бояулар мен мүсіндік жұмыстарда көрініс тапты. Дәл осы кезеңде пластикалық өнердің дамуы үшін техникалық және материалдық базасы пайда болады.

Күнделікті өмірді көрсететін Н.С.Журавлевтің «Сырғанақта» (1959), «Көп шомылып қойды» (1958) деп аталатын композициялары көңілге жылы сезім ұялатып қана қоймай, шағын пластикадағы – керамика мен кәрлендегі (фарфор) З.И.Береговаяның «Тыңға түрен салушы» (1956), «Мектепке бару» (1955) деп аталатын жұмыстарымен және т.б. туындылармен жақын. Бұл жұмыстарда авторлардың байқампаздығы, бір сәттік қимылдарды ұстап қалуы, мінез-құлықтарды бере білуі толығынан көрінді. Уақыттың жаңа игілігін бергісі келетін мүсіншілер екінші жолды ұстанып қалды. Қоладан жасалған П.Д.Усачевтің «Астық» (1960), А.А.Исаевтың «Болат балқытушы» (1958) мүсіндік туындылары Отан байлығы үшін еңбек шаттығына толы.

1950-жылдардың соңы өнер сахнасына Мәскеу, Ленинград, Харьковтің жоғары оқу орындарында арнайы көркемсуреттік білім алған алғашқы ұлттық суретшілердің келуімен есте қалады. Бұл буын тез арада Кеңес Одағындағы ел таныған белгілі суретшілердің қатарына қосылды.

Әр кезеңдегі жұмыстар Қазақстандағы шығармашылық тұлғаның даму эволюциясының барысын қадағалап отыруға мүмкіндік береді. Қ.Телжанов, Н.Нұрмұхамедов, М.Кенбаевтың туындылары астары, тақырыбы, орындалуы жағынан ауқымды, С.Мәмбеевтің жұмыстары поэтикалық шабытқа толы. А.Ғалымбаева, Г.Ысмайыловалар сахналық және кинематографиялық образдарды тудырды. Ж.Шәрденев қылқаламының алымды да қуатты іздері Алматы маңының әсем көріністерін таңғажайып бейнелеп берді [4].

Мұражай қорында Қазақстанның алғашқы кәсіби мүсіншілері Х.И.Наурызбаев пен Б.А.Төлековтің қолынан шыққан өткендегі және қазіргі кездегі көрнекті адамдардың портреттері бар. Суретшілер тарих шеңберінде қалып қоймай, өз қаһармандарының ішкі әлемінің нәзік сезім қырларын тауып, көрсетуге тырысты.

Алпысыншы жылғы суретшілер өнер тарихына өздерінің алдындағы жетістіктерді мойындамай, үлкен серпінмен келді. Образдардың тұлғалылығы, шығармашылығының бағыт-бағдарлылығы, азаматтық позициясы С.Айтбаев, Ш.Сариев және т.б. осы кезең суретшілерінің туындыларында із қалдырған. Астарлы ойларының кескіндемелік-пластикалық орындалуы әлемдік өнер контексіндегі ұлттық дәстүрлер байлығына енуіне болжам жасайды.

1970-жылдардағы құбылыстарға қатысқан қылқалам шеберлері шығармашылыққа басқаша жолмен келу керектігін өз тәжірибелерімен дәлелдеуге тырысты. Өткен онжылдық жаңа өнердің ырғағын анықтау үшін барынша жемісті болғанын аңғаруға болады. Жобалаудың, ойдың, декларативтіліктің орнына қарапайым адамның ішкі көңіл-күйін беруге ұмтылады. Символ әрбір жұмыстың белсенді бөлшегіне айналады. Суретшілер көрерменге жекелей алған сюжеттері негізінде жалпыадамзат проблемаларымен етене танысуына мүмкіндік жасайды. Баяндық сәттерді ішкі сезіммен және драматизммен толықтыруға (А.Ақанаев), жеке бастарының толғаныстары мен ұрпақ қасіретін сезіну арқылы беруге (М.Аманжолов) болатындай. Б.Тәбиевтің, К.Дүйсенбаевтың пейзаждық жұмыстары сабырлылық пен татулыққа, түп-тамырынан сағынышқа толы.

Мүсін қорының көп бөлігін тарихи тұлғалар мен замандастар бейнесі алып жатыр. Көтеріңкі мәнерлі сипаттағы тұлғаларды іздестірген осы буынның мүсіншілері Т.Досмағамбетов, О.Прокопьева, Е.Сергебаевтар өз шығармашылықтарында бейнелердің дәлмедәлдігінен зор бейнелілік пен көптаңбалылыққа ойысады. Е.Мергенов жалпыадамгершілік мәнінің формуласын символ ұғымына сыйғызады. Неғұрлым жаңа пластикалық тілмен бейнеленген ұлттық терең түсінікті іздеуге ұмтылу қылқалам шеберінің шығармашылық жолының басында-ақ анық болған.

XX ғасырдың аяғы - XXI ғасырдың басы Қазақстандағы көркемсурет процестерінің жаңа ағымын ала келді. Суретшінің ізденіске деген қарымы мен аңыз-әфсаналарды бейнелеуі 1990 жылдар өнерінде басты белгі болып қалыптасады. Шеберлердің дерексіздікке қызығушылығы артып, олардың фантазмогориялық санасы белгілер образдарымен әсерленеді. Туындының негізгі ойын нақтырақ көрсету барысында түрлі сипаттау амалдары сақталған. Біз жастардың шығармаларынан сызықтардың тиянақсыздығын, фактуралылығын, коллажды, түстік шешімнің еркіндігін көре аламыз [5].

Өзіндік қайғы-қасіретке көңіл аудару (Ноданың «Мұңды жолы»), өмірдің қызығын сезіну (К.Әжібековтың «Туған күні»), даланың тыныш өмірі (Р.Нұрекеев), белгінің көп мағыналылығы (А.Есдәулетовтің «Қызыл өгізі»), медитация күйі (Ғ.Маданов) – авторлар қозғаған проблемалардың бір бөлігі.

«Графика» деген сөз гректің «γραφο» - «жазамын», «суретке саламын» деген сөзінен шыққан. Ол – сурет салу өнері. Қарындашпен, тушыпен салынған суреттер немесе әлгінде ғана әңгіме болған гравюралар графикаға жатады. Графика өнерінің туындыларын тек көрмелерде ғана емес, күнделікті тұрмыста да жиі ұштастырамыз. Бала кезімізден кітапқа, оның ішіне, мұқабасына салынған түрлі түсті суреттерге сүйсінеміз. Кітаптағы сол суреттер бәрі кітап графикасы деп аталады. Сонымен қатар қосалқы, қолданылмалы графика да болады. Мәселен, біреуді мерекемен құттықтағымыз келсе, қатырма ашық хат пен оған жапсыратын марка сатып аламыз. Ашық хат та, марка да суретшінің қолынан шыққан. Әр алуан қораптардың, пакеттер мен шыны сауыттардың сыртындағы алабажақ жапсырынжы қағаздарға – жарлықтарға назар аударса да бермейміз. Шынтуайтқа келгенде, олар да суретшілердің туындылары.

Гравюра – бетін белгілі бір өрнек салынған ағаш тақтайдан көшірілген бедер сурет. «graver» - французша бірденені ою, нақыштау деген сөз. Ағашқа салынған гравюраны ксилография деп атайды. Ол

қалай жасалады? Суретші бейнелегісі келген көрінісін самшит немесе құрма сияқты қатты ағаштан жасалған тақтайға салады. Суретте ақ қалуға тиісті жерлерді штихель деп аталатын арнаулы қашаумен шұқырлап ояды; ал әлгіндей қашау тимей, сол қалпында қалған жерлер қағаз бетіне қап-қара боп түседі. Гравюрада ақ пен қарадан басқа солғын боялған жерлер деболады. Ол штихель жүргізілген сызықтардың санына, бағытына, тереңдігіне байланысты; сол арқылы әлгіндей солғын боялған жерлердің өзі әр түрлі; реңк танытады. Сурет түгел қашалып біткен кезде тақтайға баспахана бояуы жағылады да, үстіне қағаз жапсырылып, арнайы сырғытпа доңғалақ білікпен әрлі-берлі тапталап тегістеледі. Содан барып гравюра шығады. Ағаштан жасалған гравюра бұдан әлденеше ғасыр бұрыннан белгілі. Ол кезде кітап басқанда суретін ғана емес, әріптерін де ағаштан ойып жасайтын-ды. Кейін әріп металдан жасап, суреттерді ағашқа салған бедерден көшіріп басатын болды. Гравюра өнері бірте – бірте ұмытыла басталғанды. Ресейде ХХ ғасырдың басынан бастап кейінірек дамыды. Ағашқа гравюра жасауды алғаш бастағандардың бірі – суретші А.П.Остроумов-Лебедев. Ол өзі ұнататын Петербургтің сүйікті жерлерін бейнелейді. Гравюра тек ағашқа ғана емес, металға да, ленолеумге де салынады. Ол туралы кейінірек сөз болады. Тас дәуірінің адамы үңгірдің ортасында жанып жатқан оттың шет жағында сөнген шал көмірді ала сап, тас қабырғаны алғаш рет сызып көрген күнді қарындаштың жарыққа келген күні деп есептеуге әбден болады. Ежелгі дүниеде, мәселен Ассирия мен Вавилонда сыз саз тақтайшаларға үшкір таяқшалармен жазып, артынан оларды кептіреді екен. Ал римдіктер ағаш тақташалардың сыртына балауыз жағып, оған «стилуc» деп аталатын арнаулы таяқшалармен жазған көрінеді. Қағаз жасау игерілгеннен бастап әлгіндей таяқшалардың дәурені өтті. Енді жазудың басқа бір әдісі керек болды. Сөйтiп, ХІІІ ғасырда металл түтікшеге қорғасын, күміс тіпті алтын сымдардың кішкентай үзігі салынатын. Бірақ, ондай қарындаштар удай қымбаттығымен қоса, қағаз бетіне өте нашар жұғатын; олардан қалған таңбалы ажыратып алудың өзі болатын. ХVІ ғасырда Англияның Кемберленд графтығында графит қоры табылды.

Сөйтсе, бұл минералдан жасалған таяқшалар қағаз бетіне сондай әсем, әрі анық сызықтар сыза алады екен. Бірақ, адамдар ол графитті ағаш түтікшелермен қаптап, қазіргі қарындашты жасауды үйренгенше де біраз заман өтті.

Осы заманғы қарындашты ХVІІІ ғасырдың аяғында француз оқымыстысы Н.Конте ойлап тасты.

Қарындаштар қатты, жұмсақ боп екіге бөлінеді. Қатты қарындаштар сызуға пайдаланылады. Олардың сыртынан *T*, *2T*, *3T* деген жазуларды көруге болады. «Т» орыстың «твердый» (қатты) деген сөзін білдіреді, (ағылшынша – Н.В) 3 деген цифрлар қарындаштың қаншалықты қатты екенін білдіреді. «2Т» деген қарындаш жәй «Т» -дан қаттырақ, ал «3Т» әлгі екеуінен де қатты. Сурет салуға жұмсақ қарындаш қолайлы. Олардың сыртына орыстың «мягкий» (жұмсақ) деген сөзін білдіретін «М» әрпі жазылады. «М» әр қасындағы цифр неғұрлым көп болған сайын, қарындаш та соғұрлым жұмсақ болады. Суретшілер италия қарындашы деген арнаулы қарындашты пайдаланады. Ол жәй қарындаштардан гөрі жуан жұғады, қағаз бетіне жұмсақ сызықтар салады. Кәдуілгі тушь – сұйық қара бояу. Ол сонымен қоса қатты кесек күйде де ұштасады. Жапон суретшілері тушьты желімге, суға, хош иісті заттарға араластыра езіп өз қолдарынан жасайды. Сол қопадан сіріңке қорапшасының көлеміндей плиталар жасап, әбден кептіреді. Жұмыс жасар алдында әлгі кесек бояуды шыныға не тарелкаға үйкеп ұн суға ерітеді. Жапон суретшілерінің бейнелеу өнерінің өз дәстүр, өз ерекшеліктері бар. Мәселен, олар белгілі бір нәрсенің суретін салу үшін соған арналған белгілі бір тушь түр қолданады. Олар суретті арнайы қыл қаламдармен салады. Тушьпен сурет салуға қылқалам, темір қаламұш та жарай береді [6].

Жапон елінің атақты суретшісі атанған Кацусика Хокусай жасы сексеннен асқан шағында: «Маған тағы да он, не тіпті бес-ақ жыл ғұмыр берсе, мен нағыз суретші болып шығар ем», - деген екен.

Натюрморт өнері бейнеленген заттардың адам өміріндегі мәнінен. Мінез-құлқынан, тұрмыс жағдайынан, қоғамдағы орнынан, негізгі кәсібiнен, сонымен бірге, халықтың өткен тарихының, өнері мен ұлттық әдеп-ғұрпынан, дәстүрлерiнен, эстетикалық мәдениетiнен, т.б. зор мағлұмат береді [7].

Әдебиеттер тізімі

1. Мұқашев М. С., Сейтiмов А.Ф., Хамзин Н.А. Бейнелеу өнерiн оқыту әдiстемесi. –Астана: Фолиант, 2008. – 104 б.
2. Оразқұлова Қ. Бейнелеу өнері тарихына кіріспе. – Алматы: Өнер, 2009. – 163 б.
3. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе. Уч. пособие для ХГФ в пединститутах. - Москва: Просвещение, 1998. – 246 с.
4. Ростовцев Н.Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе: учебник для студентов художественно-графических факультетов педагогических институтов и университетов. - Москва: Альянс, 2014. - 256 с.
5. Төлебиев Ә. Сурет сала білесің бе? –Алматы: Өнер, 1990. – 196 б.
6. Утепбаев Н.Н. Сурет бейнелеу өнерінің негізі. – Семей: Тенгри, 2001. – 136 б.
7. Утепбаев Н.Н. Сурет материалдары және техникасы. – Семей: Тенгри, 2009. – 254 б.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ

Бүгінгі таңда жалпылай цифрландыру жағдайында дамудың ең танымал және перспективті бағыттарының бірі жасанды интеллект саласы болып табылады.

Жасанды интеллект адам өмірінің көптеген салаларында, соның ішінде білім беру саласында да белсенді қолданылады. Бүгінгі таңда бүкіл әлемдегі адамдар оның сапасын арттыру және қажетті кәсіби дағдыларды тиімді игеру үшін оқу процесінде заманауи технологияларды қолдануға мүмкіндік алады.

Қол жеткізілген нәтижелерге қарамастан, жасанды интеллект әлі де дамудың бастапқы сатысында. Бірақ тіпті бұл деңгей оқытушылар мен студенттердің өздері үшін керемет пайда көруі үшін жеткілікті. Мамандар жасанды интеллект пен машиналық оқыту технологияларын қолдану жақын арада бүкіл білім беру жүйесінің эволюциясының негізгі факторы болады деп болжайды. Marketsand Markets талдауына сәйкес, 2023 жылға қарай білім беру саласына арналған әлемдік жасанды интеллект нарығы 3 - 3,68 млрд-қа дейін өседі (2018 жылдан бастап орташа жылдық өсу қарқыны 47%) [1].

Пандемия және оның қашықтан оқыту қажеттілігі жасанды интеллект технологияларын интеграциялау процесін жеделдетті.

1. Бағалаудың объективтілігін жою

Студенттердің жұмысын тексеру және бағалау-оқытушылар орындайтын маңызды міндеттердің бірі. Дегенмен, адам әрқашан объективті бола бермейді, сондықтан студенттер көбінесе олардың нақты білім деңгейіне сәйкес келмейтін бағаларды алады. Жасанды интеллект сияқты бейтарап құралмен бағалау бұл мәселені шешіп қана қоймайды, сонымен қатар оқытушылардан жүктеменің бір бөлігін алып тастайды, бұл оларға студенттермен өзара әрекеттесуге көбірек уақыт бөлуге мүмкіндік береді.

Жұмысты бірнеше сағат бойы тексерудің орнына, мұғалім бағдарлама ұсынған бағаларды талдап, студенттерге қандай тақырыптарды түсіну қиынға соғатынын анықтай алады, содан кейін оқушылармен түсініксіз сұрақтарды егжей-тегжейлі талқылай алады. Белгілі бір тапсырмаларды автоматтандыру оқу процесінің өзіне назар аударуға және оның өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

2. Оқытушыларға көмектесу

Бұл тармақ алдыңғысының табиғи жалғасы болып табылады. Әдетте, білім берудегі жасанды интеллект артықшылықтарын сипаттау кезінде бұл технология студенттерге жоғары академиялық нәтижелерді көрсетуге қалай көмектесетініне баса назар аударылады. Бірақ жасанды интеллект мұғалімдерге де пайдалы. Оның мүмкіндіктері бағалау процесін ғана емес, сонымен қатар көптеген басқа күнделікті тапсырмаларды, соның ішінде әкімшілік жұмысты автоматтандыруға мүмкіндік береді.

Чат-бот мұғалімдерге күн сайын келетін қайталанатын жалпы сұрақтарға жауап беруге дайын. Нейрондық желілер қазірдің өзінде өткізілген сабақтардың нәтижелерін талдай алады, жаңаларына тақырыптар мен материалдарды таңдай алады, мұғалімдерге қандай сабақтардың бағдарламасын өзгерту керектігін айтады.

Нәтижесінде оқытушылар оқу процесін жақсартуға және студенттерге көмектесуге көбірек уақыт пен мүмкіндіктерге ие болады [2].

3. Студенттерге көмектесу

Технология қазіргі адамның білім беру мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті. Егер бұрын білімге қол жеткізе алатындар аз болса, бүгінде өзін-өзі дамыту және әлем туралы түсініктерін кеңейту үшін интернеті бар смартфонның болуы жеткілікті. Білім беру бағдарламалары мен қосымшаларын жасаушылар білім беруді мектепті немесе университетті бітіргеннен кейін тоқтамайтын, бірақ өмір бойы жалғасатын процеске айналдыруға тырысады.

Жасанды интеллект және машиналық оқыту технологияларын қолдану әр оқушының жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып, тиімді оқу бағдарламаларын құруға мүмкіндік береді. Жасанды интеллект оқушының білім деңгейіне, оқу жылдамдығына және қалаған мақсаттарына бейімделе алады. Бағдарлама белгілі бір студенттің күшті және әлсіз жақтарын ескереді, оларға білімдегі олқылықтардың орнын толтыруға және қажетті дағдыларды игеруге көмектеседі. Сондықтан адаптивті оқыту барған сайын танымал бола бастады. Арнайы алгоритмдер материалдардың жалпы базасынан жекелеңдірілген тректі құрайды.

Сонымен қатар, жасанды интеллект құралдары мектеп оқушысына, мысалы, қандай да бір тақырыпты жіберіп алу немесе түсінбеу салдарынан пән бойынша білімді көтеру үшін қосымша сабақтар қажет болған жағдайда үнемдеуге мүмкіндік береді. Сонымен, қазірдің өзінде математиканы үйренуді қызықты ойынға айналдыра алатын репетиторлық қосымшалар бар [3].

4. Оқуға деген ынтаны арттыру

Оқу процесі көптеген адамдар міндетті міндет ретінде қабылданады, ал үй тапсырмасын орындау және тесттер мен емтихандарға дайындық көптеген жағымсыз эмоцияларды тудырады. Дегенмен, жасанды интеллект, виртуалды шындық, нейрондық желілер немесе роботтар сияқты оқу процесінде технологияны пайдалану мұны өзгерте алады.

Инновацияларды қолдану білім беруде ойын элементін енгізе алады, оқу процесін интерактивті және қызықты етеді. Егер мұғалімдер заманауи технологияларды тиімді пайдалануды үйренсе, бұл студенттер арасындағы мотивация деңгейін едәуір арттырып, олардың жаңа білім мен дағдыларға деген қызығушылығын арттыра алады.

5. Оқушылардың эмоционалды денсаулығына қамқорлық жасау

Бейне аналитикалық жасанды интеллект жүйелері студенттердің белгілі бір тақырыптарға немесе тапсырмаларға реакциясын тануға, студенттердің пәнге деген қызығушылығын неге жоғалтатынын анықтауға ғана емес, сонымен қатар олардың физикалық және психологиялық денсаулығын бағалауға, тіпті қозғалыстардағы агрессияны байқауға көмектеседі.

Жасыратыны жоқ, өтпелі жаста суицид қаупі артады, сондықтан ата-аналар үшін ғана емес, мұғалімдер үшін де жас өспірімдердің эмоционалды жағдайына назар аудару маңызды. Мұнда білім беру жүйесіндегі жасанды интеллект технологиялары пайдалы. Мысалы, Балтимордағы (АҚШ) Джонс Хопкинс университетінің ғалымдары мектептегі сауалнама деректерін талдау арқылы суицидті қойлары бар жас өспірімдерді жоғары дәлдік пен анықтайтын машиналық оқытуға негізделген жаңа алгоритм әзірледі.

АҚШ-тағы Эмори университетінің студенттер мен магистранттар тобы бірінші курс студенттеріне жаңа өмір салтына бейімделуге, күнделікті мәселелерді шешуге көмектесетін Eмога чат-ботын құрды. Сондай-ақ, бұл әлеуметтік жағдайға тап болғандарға пайдалы болады [4].

Қазіргі уақытта жасанды интеллект заманауи онлайн оқытудың негізі ғана емес, сонымен қатар мектепке дейінгі мекемеден жоғары оқу орындарына дейінгі мұғалімдерге көмекші болып табылады десек қателеспейміз. Қарқынды дамып келе жатқан әлем адамға көптеген мүмкіндіктер мен ақпараттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Дегенмен, мұғалім мамандығы жойылмайды: мұғалімнің рөлі өзгереді және түрлендіріледі, бірақ компьютер білімді берудің ең маңызды миссиясында адамды толығымен алмастыра алмайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Джеймс Баррат. Последнее изобретение человечества. Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens. Москва: - Альпина нон-фикшн, 2021. - 396 с.
2. Околелов О. Искусственный интеллект в образовании. Москва: Директ - Медиа, 2020. - 81 с.
3. Осипов Г. Лекции по искусственному интеллекту. - Москва: Editorial URSS, 2018. – 272 с.
4. Холмс С., Бялик М., Фейдл Ч. Искусственный интеллект в образовании: Перспективы и проблемы для преподавания и обучения. Москва: - Альпина ПРО, 2022. - 303 с.

Искусственный интеллект в образовании

ӘОЖ 37.02

Трушева К.З.

№ 42 Ақниет гимназиясы,

Орал қ., Қазақстан

ЭТНОСТИЛДЕГІ ОЙЫНШЫҚТАРДЫҢ БАЛАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ДАМЫТУДАҒЫ ӘСЕРІ

Әрбір ата-ана сәбиіне қуаныш сыйлау үшін ештеңеден аянбайды. «Баланың ойнағанына, қазанның қайнағанына кара» деп қазақ текке айтпаған. Ойыншық арқылы баланың ойлау қабілеті артады, сол арқылы өмірге бейімделеді. Өкініштісі, көздің жауын алатын ойыншықтың басым бөлігі Қытайдан әкелінеді. Осы шет елден келетін ойыншықтардың сапасы мен қауіпсіздігіне қаншалықты мән береміз? Оны дұрыс таңдай аламыз ба, шетел ойыншықтарының бала психологиясына кері әсерін көп ата-аналар біле бермейді. Өз алдымызға тәуелсіз ел болдық. Енді қазақ баласына қазақы ойыншықтың қажеті екендігін түсінетін уақыт әлдеқашан жеткен. Бірақ бұған үкімет те, ата-ана да, кәсіпкерлер де назар аударар емес. Әрине, отанды ойыншықтарды өндіретіндер мүлдем жоқ деп аузымызды құр шөппен сүрте алмаймыз. Сол себептен елімізде өндіріліп жасалатын этностилдегі ойыншықтарымызды дамытуымыз өзекті мәселеге айналды. Қазақстан әлемдік қауымдастықта лайықты орын алу үшін, бүгінгі жас ұрпақтың денсаулығына осы ойыншықтардың зиянды екенін айта отырып, оның бала ағзасына тигізетін кері әсерін насихаттап, этностилдегі ойлауды дамытатын ойыншықтарды жасаудың жолдарын іздестіру қажет. **Ойыншықтар заттарды, оларды түсін, формасын, көлемін түйсіну, әр түрлі қасиеттер мен сапаларды білдіретін сөздерді түсіну және қолдану қабілетін дамытуға көмектесетін болуы тиіс.**

«Сәбидің дүниетанымының дамуына ойыншық әсер етеді. Ойыншықтар арқылы бала өз сезімін білдіріп, қоршаған ортаны зерттейді. Ойыншық таңдау баланың ең маңызды ісі болып есептеледі. Әр баланың жеке ойыншығы болуы тиіс. Ойыншық арқылы бала жалғыздықтан арылады. Жалғыз қалған бала қараңғыдан қорықпау үшін ойыншығын құшағына алып, қорқыныш сезімін сейілтеді» [1, 3 б.]

Н.К.Крупская ойыншықта өмірдің нақты құбылыстары, адамдардың, жануарлардың образдары шынайы бейнеленген болуға тиіс деп көрсетті. Ол баланың жас ерекшеліктерін зерттеуге, соларға сәйкес ойыншықтар жасауға және іріктеуге шақырды. Ол «Ересек адам баланың жас ерекшеліктерін мұқият зерттеуге тиіс. Ойыншық жасаушылар да осыны істеуге тиіс, өйткені онсыз ойыншық баланы шынымен қуантпайды, оның өсуіне, дамуына көмектеспейді», - деген болатын [2, 258 б.].

Статистика бойынша, Қазақстанға ойыншық тасымалдаушы елдердің алдыңғы қатарында Қытай тұр, одан кейін Ресей, Польша және Біріккен Араб әмірліктері. Ойыншық нарығында көш бастап тұрған Қытай тауарлары бүгінде базарларды жаулап алды десек те болады. Ал отандық ойыншықтар жоқтың қасы. Дегенмен ойыншық өндіруші компаниялар әр елден болғанымен, олардың өнімдерінің 70 пайызы Қытайда жасалады. Қытайда қазіргі уақытта ойыншық жасайтын 8000-нан астам компания бар. Олар жылына ойыншықтың 30 мыңнан астам түрін шығарады екен.

Соңғы кездері Қытайдан жеткізілген ойыншықтардың құрамында адам ағзасына зиянды улы химиялық заттардың бар екенін айтып, бүкіл әлем дабыл қағуда. Қазіргі кезде аспан асты елінде шығарылған ойыншықтарды Солтүстік Америка мен Австралияның дүкендерінде сатылуына тыйым салынған. Ресейде Қытай ойыншықтарын зерттеу нәтижесінде оның құрамында улы химиялық заттардың көптігін анықтаған соң, дайын өнімдерді кері қайтарып, тіпті осыған байланысты арнайы заң қабылдаған. Өкінішке қарай, осы ойыншықтар біздің елімізге еш кедергісіз сатылымда жүр. Елімізде қазақ этностиліндегі ойлауды дамытатын ойыншықтар аз, өз брендiмiздi қалыптастыру үшін көптеген қазақы нақыштағы ойыншықтар шығаратын зауыттар ашылуы тиіс. Сондықтан ұлт боламын деген, ұрпағын ойлаған ел балалар ойыншығына, оның сапасына, зиянсыздығына ерекше көңіл бөлуі керек.

Отандық ірі ойыншық өндіруші – «Бал-Бала» компаниясы. Олар нарыққа қазақтың ұлттық фольклорының кейіпкері Алдар Көсе, Тазша бала, Күлекеш сияқты қуыршақтарымен қатар, Қарақат Әбілдинаның бейнесіндегі қуыршақты шығарады. Компания өкілдері, отандық тауарлар шетелдік өнімдермен бәсекелесу әбден мүмкін деп есептейді. Дегенмен «Бал-Баланың» өнімдері де Қытайдың зауыттарынан келеді.

Қазақтың баласы тамырынан қол үзіп қалмасын десек, ұлттық нақыштағы, бүлдіршіндерді қызықтыра білетін, бір көргенде елітіп әкететін ойыншықтарды, мультфильмдерді түсіруді қолға алып, дамыту керек. Өскелең ұрпақтың қоғамның толыққанды, парасатты тұлға болып қалыптасуына оның қолындағы ойыншықтары мен көгілдір экранның тигізетін әсері мол.

Этностильдегі дамытушы ойыншық танымдық негіздегі көрнекі құрал ретінде баланың жалпы дүниетанымының кеңейіп, білуге деген құмарлығы мен талпынысын оятуға, соның ішінде ұлттық болмыстағы, көркемдік мазмұндағы өз халқымызға тән ерекшеліктерді сүйеге үйретеді.

Елімізде ұлттық нақышпен айшықталған, қазақы ерекшеліктеріміздің иісі аңқып тұратын табиғи таза ағаштан, басқа да заманауи экологиялық таза шикізаттан отандық ойыншықтар өндіру ісін қолға алу қажет.

Біз ұлттық ойыншықтарға бизнес ретінде ғана емес, ұлттық идеология ретінде қарауымыз қажет. Ұлттық ойыншықтар арқылы өзге ұлт бүлдіршіндерінің бойына қазақылық болмыстың дәнін егеміз. Сонымен бірге, ұлттық ойыншықтар төңірегіндегі тәрбие жұмыстарын толықтыра отырып, жүйелі деңгейде дамытуымыз керек.

Кез келген бала сәби күнінен ұлттық құндылықтарды көзбен көріп, қолмен ұстап өсуге тиіс. Бұл орайда, ұлттық идеологиямызды насихаттап, балғындарымыздың бойына ұлттық болмысты сіңіру қажет. Алайда қазақтың ертегілері мен батырлар жырының кейіпкерлерін бейнелейтін отандық ойыншықтар шығару өндірісін қолға алуға асығар емеспіз. Дүкендерде еліміздің ертені болар бөбектеріміздің таңдауын көргенде, көңілің қалады. Барлығы бірдей шетелдік мультфильмдердің кейіпкерлеріне құмар. Ал шетелдік ойыншықтар балаларды мәдениетке, өнегелі дүниеге үйретері күмәнді. Сондықтан, қазақы ойыншықтың қаншалықты қажет екенін айтпай-ақ түсінуге болар.

Қорыта келе айтарымыз, елімізде ұлттық ойыншықтардың шығарылуын арттыра түссек және олардың табиғи шикізаттардан жасалуын қамтамасыз етсек, нұр үстіне нұр болар еді. Сонымен бірге төмендегідей ұсынысымызды білдіреміз:

- балаларға арналған ойыншықтар өз елімізде қол жетімді бағамен шығарылса;
- ойыншықтар тек табиғи шикізаттардан жасалса!

Әдебиеттер тізімі

1. Қытайдың зиянды ойыншықтарына қашан тосқауыл қойылады? - Ж.Сүлейменов. АСТАНА.
2. Ядэшко В.И., Сохина Ф.А. Дошкольная педагогика. "Просвещение", Москва, 1978 г.

ПОНЯТИЕ «Я-КОНЦЕПЦИИ» И ОСОБЕННОСТИ УСПЕШНОГО САМОВЫРАЖЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Как таковое понятие «Я-концепции» стало составляющей педагогического тезауруса в 70-е г.г. прошлого столетия, будучи привнесенным из психологии. Заимствование термина было закономерным и оправданным, так как, само содержание «Я-концепции», по мнению ведущих психологов, есть одно из наиболее важных результатов воспитания и обучения.

Изучение же материалов, связанных с этим понятием, имеет для педагогического сообщества весьма важное значение, так как способствует адекватному пониманию человеческого поведения, причин успехов и неудач в начале процесса усвоения знаний студентами, а, впоследствии, и в жизни.

Так, по мнению Г.С.Селевко, «Я-концепция» личности есть устойчивая, в большей или меньшей степени осознаваемая и переживаемая система представлений личности о самой себе, на основе которой она строит свое поведение: «Я-концепция» личности-прежде всего отражение того, что о ней думают и как к ней относятся окружающие [1].

В свою очередь, И.В. Егоров предлагает вычленив в «Я - концепции» как системе представлений человека о самом себе три составляющих:

Первая - слова, как правило, прилагательные, к которым мы прибегаем для описания особенностей своего характера, собственных качеств личности. Часто эту составляющую называют образом «Я».

Вторая - самооценка, эмоционально - аффективная оценка того, представление, которое мы составляем о себе.

Третья - поведенческая реакция, то есть конкретные действия, которые могут быть вызваны образом «Я» и самооценкой.

Представление личности о себе самой является результатом деятельности ее самосознания. Оно включает в себя:

1. Осознание своей тождественности, эмоции, самоощущения, вызываемые взаимодействием с окружаемым миром.

2. Осознание своего собственного «Я» как активного, деятельного начала в себе, как готовность и предрасположенность к определенному образу действий.

3. Осознание своих психических свойств и качеств, то есть осознаваемые представления о себе.

4. Определенную совокупность социально- нравственных позиций [2].

Образ «Я» - это не просто отражение (в форме представления или понятия) каких- то своих объективных данных, а структура в процессе развития личности, включающей в себя самосознание, чувства и поступки личности. «Я - концепция» составляет часть общей структуры личности и в значительной мере определяет ее формирование.

Многие исследователи определяют «Я - концепцию» как сердцевину системы развития личности, куда входит осознание личности себя, а также осознанные и неосознанные ориентации относительно жизненных ценностей, включая идентичность, статус, деяния и стремления. На ней формируются ведущие качества личности. Таким образом, «Я-концепция» определяет отношения с другими людьми и поведенческие реакции.

Так, в частности отношений с другими людьми, можно заметить, что, развиваясь, личность осознает все больше объектов окружающего мира, свою деятельность. Эмоциональная оценка своего «Я» играет огромную роль в формировании личности, обладающей внутренним единством.

Что касается поведенческих реакций, то «Я-концепция», являясь регулятором поведения, выполняет следующие функции:

1. Служит источником ожидания относительно собственного поведения и самого себя.

2. Определяет характер приобретения нового опыта и особенности его интерпретации.

3. Осуществляет регуляцию своего социального поведения.

4. Способствует достижению внутренней согласованности личности [3].

Учитывая вышеизложенное важно рассмотреть основные качества человеческих потребностей (социальные и духовные):

1. Познавательные потребности имеют своими истоками ориентированный инстинкт. Человек стремится не только воспринять ситуацию, но и понять причинные связи явлений, узнать мир, исследовать связи явлений и фактов, познать свой внутренний духовный мир. Познавательные потребности обучения, самообразования. В возрастном развитии личности они проходят стадии любопытства, любознательности, направленного интереса, склонности, осознанного познания и самопознания, творческого поиска.

2. Потребности в самоутверждении выражаются в стремлении иметь в чем-то преимущество перед окружающими. Это суть человеческого честолюбия. Потребность в самоутверждении имеет относительный характер: соотносятся место, роль и значение собственной личности по сравнению с другими. На высшем уровне данная потребность особенно сильно проявляется у подростков.

3. Потребность в самовыражении, которая порождает эстетические потребности (стремление к красоте, гармонии, порядку). Эти потребности человек стремится реализовать в своей деятельности. Критерием служит оценка окружающих. Данная потребность в традиционном образовании удовлетворяется слабо, а это приводит к тому, что затормаживаются процессы развития способностей и талантов подрастающего поколения.

4. Потребность в безопасности удовлетворяется через ощущения эмоциональной безопасности, близости, любви, симпатии, веры со стороны окружающих значимых людей. Недостаточная удовлетворенность данной потребностью негативно влияет на способность личности к самозащите, саморегуляции своего состояния и поведения.

5. Потребность в самоопределении основывается на осознании личностью самой себя, своих возможностей, способностей. Самоопределение включает в себя: процесс познания, выбор во всех сферах жизнедеятельности, планирования своего места в мире, формирование самого себя.

6. Потребность в самореализации. Частым проявлением указанных потребностей выступает потребность активной деятельности, самоактуализации. Это желание человека самоосуществляться, стать тем, кем он может быть, тем, для чего он предназначен. Механизм самоактуализации потребностей - познание, испытание и реализация своих личных возможностей. Для достижения качественного удовлетворения необходимо соблюдения ряда условий: свободы волепроявления, пространства творческой самоутверждающей деятельности, социальный комфорт вышеперечисленных потребностей, их удовлетворение или неудовлетворенность оказывают прямое воздействие на становление «Я - концепции» точности [4].

Рассматривая проблему самовыражения через занятия творчеством, важно иметь четкое представление о том, что это за процесс и каковы его основные характеристики. Для того чтобы сделать это, необходимо изначально развести три понятия, связанные с этим процессом: творчество, творчество и творческие способности.

Итак, творчество рассматривается как «продуктивная форма активности и самостоятельность человека. Его результатом являются научные открытия, изобретения, создание новых музыкальных, художественных произведений, решение новых задач... Результат отличается уникальностью, оригинальностью, новизной... Творчество предполагает тонкость наблюдения за явлениями, избирательное запоминание существенного, волевое и умственное напряжение, эмоциональный подъем, яркое воображение» [5].

Творчество - это не только сознание нового в материальной и духовной культуре, это совершенствование человеком самого себя, своего мастерства, доведение до уровня виртуозности навыков общения с инструментами своей деятельности.

Таким образом, можно констатировать тот факт, что творчество предполагает наличие двух обязательных составляющих: определенной активной деятельности обязательного результата.

Под «творчеством» понимается реализация человеком собственной индивидуальности. Этот процесс реализации и есть творческий акт (внесение в мир нового, ранее не существовавшего).

Основными процессуальными характеристиками творчества являются:

1. Творчество может развертываться лишь в процессе личностного субъективного взаимодействия.

2. Творчество всегда в той или иной степени адресовано и направлено к другим людям, окружающим на данный момент человека [6].

Таким образом, под творчеством понимается обязательная реализация своей индивидуальности.

Понятие творчества всегда напрямую связано с понятием творческих способностей, к которым разные исследователи относят разный перечень составляющих:

1. Активная работа воображения, которое создает определенные комбинации, являющиеся основой творческого процесса.

2. Преобразовательный характер решений, сопряженный с постоянным выбором.

3. Мыслительно-практическое экспериментирование и умение видеть целое раньше частей [7].

К фазам творческого процесса относятся:

1. Сознательная работа (подготовка) - особое деятельное состояние, являющееся предпосылкой для интуитивного «озарения» идей.

2. Бессознательная работа над проблемой - инкубация направляющих идей.

3. Переход бессознательной работы в сознательное-вдохновение, в результате бессознательной работы в сферу сознания проникает идея решения, но в виде замысла, принципа.

4. Сознательная работа- развитие идеи, ее окончательное оформление и проверка.

Существуют три типа творческой деятельности:

1. Стимульно-продуктивная, имеющая продуктивный характер. Определяется подобная деятельность действием внешнего стимула.
2. Эвристическая - имеющая истинно творческий характер.
3. Креативная - самостоятельно найденное решение, выступающее в качестве новой проблемы. То есть, решение проблемы, его результат становится шире, чем его цель.

Список литературы

1. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. В 2-х т. Т. 1. – М.: Народное образование, 2005.- С. 24-25.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание: пер. с англ. М.: Прогресс, 1986. - С. 30-66.
3. Приводится по: Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.:Прогресс, 1986. - С. 51-52.
4. Бодров В.А. и др. Нелинейная модель мотивационной сферы личности //Психологический журнал. - 2001. - Т.22. - №2. - С. 90-99.
5. Выготский Л.С. Психология искусства. М.: Искусство, 1975. - 327 с.
6. Гельман З. Образование человека человеческим трудом: проблема обучения талантливых школьников // Народное образование. - 1989. - № 5. - С. 83-88.
7. Лобова А.Ф. Школа самовыражения. Екатеринбург, 1998. - 14 с.

ӘОЖ 374.3

*Қашқынбай Қ.Т., Базартаев Т.А., Джумағалиев А.Х.
М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҢАШЫЛДЫҚТЫҢ НЕГІЗІ

Еліміздің білім беру жүйесінде 2017-2018 оқу жылынан бастап жаңартылған білім беру мазмұнына көшу сатысы басталып, оқушыларды кең ауқымды дағдыларға үйретуге, функционалдық сауаттылықтарын арттыруға, адами құндылықтарын дамытуға көңіл бөліне бастады. Жаңартылған білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – оқушыларды сындарлы оқытуға үйрету, әлемдік білім кеңістігіне қол жеткізу, инновациялық білім негіздерін терең меңгерту болып табылады [1, 15 б.].

Қоғамның дамуына тікелей әсер етуші- білім екені бәрімізге мәлім. Отандық білім жүйесі өз қызметінде «білім беруге салынған бүгінгі инвестиция – мемлекеттің ертеңіне жасалған қамқорлық» деген қағидатқа сүйене отырып жұмыс жасау керек. Жалпы білім бастауы мектептен басталады. Сондықтан да, тізбектің алғашқы бастауы ретінде мектептегі білім беру жүйесіне көңіл бөлу маңызды. Нәтижесінде қоғам әлдеқайда жақсарып, сапалық көрсеткіштер жоғарылайды. «Бір жылға жоспар құрсаң – егін ек, жүз жылға жоспар құрсаң – ағаш ек, ал мәңгілік мұратты көздесең – ұрпақ тәрбиеле» деген ғибрат бар. Бұл жауапкершілігі зор, салмағы ауыр міндет. Өйткені бүгінгі жас буын – ел болашағының ертеңгі кілті. Тәуелсіз мемлекетімізде заман талабына сай білім бере отырып, бәсекеге қабілетті ұрпақ өсіру біздің міндетіміз. Ұлттық сана-сезімі ояңған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, іскер, бойында ізгі қасиеттері қалыптасқан білім алушыларға кешенді түрде тәрбие беру ұлттық тәрбиенің алтын дінгегі деуге болады.

Қазақстандағы білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы заманауи тенденцияларға негізделген. Өйткені білім берудің мазмұны жаңарып, жаңаша көзқарас пайда болып, оқытудың парадигмасы өзгерді. Осыған байланысты ұстаздар алдында оқытудың әдіс-тәсілдерін үнемі жаңартып отыру және технологияларды меңгеру, оны тиімді қолдана білу міндеті тұр [1, 35 б.].

Білім беру бағдарламасының негізгі мақсаты – білім мазмұнының жаңаруымен қатар, критериалды бағалау жүйесін енгізу және оқытудың әдіс-тәсілдерімен әр түрлі құралдарын қолданудың тиімділігін арттыруды талап етеді. Елбасымыз Н.А. Назарбаев «Дамыған, бәсекеге қабілетті мемлекет болу үшін, біз жоғары білімді ұлт болуымыз керек», – деп атап көрсеткеніндей, өскелең ұрпақтың функционалдық сауаттылығын арттыру жолында жұмыла қызмет ету шарт. Осы ретте К. Ушинскийдің «Мұғалім – өзінің білімін үздіксіз көтеріп отырғанда ғана мұғалім, ал оқуды, ізденуді тоқтатқанда, оның мұғалімдігі де жойылады» пікірімен санау өзекті [2, 23 б.].

Біліктілікті арттыру жүйесінде заманауи мұғалім өлшемі қазіргі білім берудегі жаңа және нақты жағдайға икемделу дегенді білдіреді. Бүкіл әлемде білім беру жүйелерінің келешек ұрпаққа қандай білім беретіні туралы мәселе қайта қаралуда. Осы мәселе аясында «Балалар ХХІ ғасырда табысты болу үшін нені үйренуі керек?» және «Оқытудың тиімді әдістері қандай?» деген сауалдар туындайды. Бұл білім беру бағдарламасымен және оны жүзеге асыруда пайдаланылатын педагогикалық тәсілдермен тығыз байланысты.

Қазіргі кезде табысты болу үшін оқушыларға білім қандай қажет болса, дағды да сондай қажет деген ойдың жақтастары көбейіп келеді. Бұл оқушылардың ақпаратты есте сақтап, алған білімдерін ұғынуын, түсінуін және әр түрлі салада қолдана білуін талап етеді.

Білімді дәл осылай қолдану оқушыларға «XXI ғасыр дағдысы» деп жиі айтылып жүрген кең ауқымды құзыреттілікті меңгеруге мүмкіндік береді. Жаңартылған жалпы білім беру бағдарламаларында оқушылардың бойында қалыптастыру қажет құндылықтар мен дағдылар анықталған.

Білім беру бағдарламасын жаңарту тұрғысынан «үйлесімділік» білім беру бағдарламасы қалай қабылданып, қалай іс жүзінде орындалатынына қатысы бар барлық компоненттер бірлесіп әрекет етіп, бір-бірін толықтырып, нығайтады дегенді білдіреді. Үйлесімділік білім беру бағдарламасы мен бағалау модельдері әзірленетін жүйе деңгейінде ғана емес, әр сыныпта, әр сабақта қолданылады.

Жаңартылған білім беру бағдарламасының ерекшелігі – спиральді қағидатпен берілуі. Спиральді қағидат бойынша құрылған білім беру бағдарламасы Джером Брунердің «Білім беру үдерісі» атты еңбегін де қарастырылған. Брунердің жұмысына негізделген спиральді білім беру бағдарламасының ерекше сипаттары: оқушы мектепте оқыған кезде тақырыпты немесе пәнді бірнеше рет қайталап оқиды; әрбір қайталап оқыған сайын оның күрделілігі арта түседі; жаңа білім алдыңғы біліммен тығыз байланысты және бұған дейін алынған ақпарат тұрғысынан қарастырылады [2, 37 б.].

Әр пәннің өзінің жеке сөйлеу стилі бар, оны нақты пәннің «академиялық тілі» деп атауға болады. Тілдік мақсаттар академиялық тілді үйрену үшін маңызды құрал болып табылады. Оқушылардың өздерінен қандай нәтиже күтілетінін түсінуі тілдік мақсаттардың анық құрылуына байланысты. Сондай-ақ, тілдік мақсаттар мұғалімдер мен оқушылардың оқуға деген ынтасын арттырып, қолдауына көмектеседі.

Пән мұғалімдері оқушылардың пән мазмұнын меңгеріп, академиялық тілді дамытуына қолдау көрсетеді. Оқушы жетістігін нақты бағалау – білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі.

Критериалды бағалау – бұл білім берудің мақсаты мен мазмұнына негізделген оқушының оқу-танымдық құзырлығын қалыптастыруда алдын-ала белгіленген жетістіктермен салыстыру үрдісі, яғни белгілі бір критерийлер арқылы бағалау.

Критериалды бағалауды енгізудің мақсаты – мектепте оқыту сапасын көтеру.

Бұл жағдайда өзін-өзі бағалауға баса назар аударылады. Критерий арқылы бағалау мұғалімдерге сапалы нәтиже алуды қамтамасыз ететін критерийлерді құруға; өз жұмысын талдау және жоспарлау үшін ақпарат алуға; оқу үрдісінің сапасын жақсартуға; әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың траекториясын құруға мүмкіндік береді. Критериалды бағалау: қалыптастырушы және жиынтық бағалау болып екіге бөлінеді. Қалыптастырушы бағалау – оқушыларға өз оқуын жақсарту туралы кері байланысты (пікірлер мен ұсыныстар) беру мақсатында үздіксіз жүргізіледі. Жиынтық бағалау – оқу бағдарламасының мазмұнын меңгеру деңгейін балл түрінде бағалау үшін өткізіледі. Оқу бағдарламасының әр бөлімін оқып болғаннан кейін бөлім бойынша жиынтық бағалау жүргізіледі. Жиынтық бағалаудың балдары жиналып, тоқсан аяғында тоқсандық бағаға және оқу жылы аяғында жылдық бағаға ауыстырылып қойылады [3, 44 б.; 4-5].

Қорыта айтқанда, жаңартылған білім бағдарламасының мәні – баланың функционалды сауаттылығын қалыптастыру. Оқушыны өзінің мектеп қабырғасында алған білімін өмірде қолдана білуге баулу. Осы міндет ұстаздарға үлкен жауапкершілік жүктейді. XXI ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болулары үшін, оқушылардың бойына қажетті дағдыларды дарыту жолында мұғалімдер тынымсыз еңбектенуі керек. Жаңартылған оқу бағдарламасы аясында тек өз пәнін, өз мамандығын шексіз сүйетін, бала үшін ұстаз ғұмырын құдіретті деп санайтын білімді мұғалімдер ғана жұмыс істей алады. Мемлекетіміздің білім беру үдерісіне енген жаңартылған білім беру бағдарламасы - заман талабына сай өскелең ұрпақтың сұранысын қанағаттандыра отырып жан-жақты жетілдіретін бағдарлама. Жаңартылған бағдарлама бойынша түсінгеніммен ұғынғаным көп. Сондықтан жаңа бағдарлама ел игілігіне тигізер пайдасы көп деп білемін.

Әдебиеттер тізімі

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық Үшінші (негізгі) деңгей. - 2012 ж. - Б.15-35.
2. ҚР орта білім мазмұнын жаңарту еңбегінде қазақ тілінде оқытатын мектептердегі бастауыш сынып пәндері бойынша педагогика кадрларының біліктілігін арттыру курсының білім беру бағдарламасы. 2016 ж.
3. «Тәжірибедегі рефлексия» жалпы білім беретін мектептердегі педагогика кадрларының кәсіби даму бағдарламасы Тренерге арналған нұсқаулық. - 2016 ж. - Б. 23-37.
4. Жанпейісова М.М. Технология модульного обучения, 2012 ж. - 44 б.
5. Сайт: <https://massaget.kz/blogs/25659/>.

ЖЕКЕ ТҰЛҒА БОЙЫНДА ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту тұжырымдамасында «Білім берудің мақсаты - жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алған терең білімнің, кәсіби дағдыларының негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті, дені сау жеке тұлғаны қалыптастыру» делінген [1, 70 б.].

Жоғарыда аталған қағидаларды ұстана отырып, қазақстанда ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды, тарихи тәжірибелерді, сан ғасырлық мәдени ұлттық дәстүрлерді ескере отырып, қазіргі білім мазмұнын жаңғыртуда, жаңа талаптар қоя отырып ұлттық рухта болашақ ұрпақты тәрбиелеу керек деп санаймыз.

Еркіндік пен демократия қанатын жайып, экономикасы дамып, келешегі даңғыл қазақ еліндегі білім жүйесі де күрделі реформаларды басынан кешіріп, ұлы көшке еруде. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстанды» құру біздің алдымызға үлкен мақсаттар қойып отыр. Ол - жеке тұлғаның және қоғамның, «Парасатты экономиканың» қажеттіліктерің қанағаттандыру үшін бәсекелестікке қабілетті білім беру жүйесін қалыптастыру. «Қытайлықтар ұлы қытай қорғанын, итальяндықтар сазды әуенімен таң қалдырса, қазақ халқы ұлттық құндылықтар мен бай тілін мақтан етеді», - деген екен ұлы кемеңгер жазушы М.О.Әуезов. Келе жатқан ғаламдану кезеңінде ұлы жазушымыз атап айтқан ұлттық құндылықтармыз бен бай тілімізді келер ұрпаққа жеткізуде мектептің ролі мен ұстаздар қауымының алар орны ерекше және күн тәртібінен түспес өзекті мәселе болып қалуы керек [2, 15-24 бб.].

М.Жұмабаев кезінде: «Әрбір ел келешегіне негізді балаларын тәрбиелейтін, даярлайтын мектебімен салмақ. Бір елдің тағдыры - мектебінің құрылысына байланысқан нәрсе». Бұл ескірмейтін игі сөз, өзгермейтін бір шындық. Қазақтың тағдыры, келешекте ел болуы да мектебінің қандай негізге құрылуына барып тіреледі.

Біз интернет жүйесімен жаңа озық технологиямен, тіпті ғарышты игерумен ғаламды таң қалдыра алмаймыз. Санаулы жылдардан кейін еліміздегі барлық мектептердің материалдық-техникалық базасы әлемдік стандартқа сай болатынына шүбәміз жоқ. Сонда басқа елден немен ерекшеленеміз? Әрине ұлттық мәдениетімізбен, әдет-ғұрыптарымызбен, тіліміз, ділімізбен қазақстандық менталитетімізбен ғана ерекшеленеміз. Республикамыздың әрбір азаматы ұлтына, сенімі мен нанымына, саяси көзқарасымен, ұстаған бағыт-бағдарына қарамастан, өзі өмір сүріп, ауасын жұтып, игілігін пайдаланып отырған мемлекеттің «Туған елім, Отаным» деп тануы керек. Мемлекетке есімін беріп отырған ұлттық салт-дәстүрлеріне құрметпен қарау, оның тілі мен ділін сыйлау, рәміздерін ардақтап, жетістіктеріне шаттану - қоғамның әрбір мүшесінің міндеті [3, 7-10 бб.].

Олай болса баланың сана - сезімін сол ұлттық мәдениеті мен салт дәстүрлерін меңгеру негізінде дамыту керек, ұлттық құндылықты жастайынан бала бойына сіңіре білсек еліміздің ертеңі ашық, келешегі жарқын да нұрлы болмақ, несімен ерекшеленбек дегенде ұлттық құндылығымен және білімді ұрпағымен дегеніміз жөн болар. Жастарға рухани-адамгершілік тәрбие беру – қазіргі мектептердің ең маңызды міндеттердің бірі. Бұл заңды да, өйткені біздің қоғам өмірінде адамгершілік бастамаларының ролі барған сайын артып, моральдық фактордың ықпал аясы кеңейіп келеді. Ұлттық мәдениет тарихының қайта жаңғырып өркендеуі, халықтың рухани мұрасымен дәстүрлерін қастерлеу – оның дүниежүзілік өркениеттер арасындағы өзіндік дербестігінің көрсеткіші. Бүгінгі таңда тиянақты білім беру жүйесінде жеке тұлғаға ұлттық тәрбие және адамгершілік жалпы адамзаттық құндылықтар арқылы тәрбиелеу басты мақсат болып отыр. Осыған байланысты алға қойылатын негізгі мақсат – өркениет, прогресшіл бағыттағы ұлттық бағыттағы азаматтық адамгершілік қасиеті мол, сондай-ақ ұлттық тәлімін жоғалтпаған, өзге елдегі замандастары мен тең дәрежеде бәсекелесе алатын биік, өрелі білімді ұрпақ тәрбиелеу. Сонымен бірге жеке тұлғаның сапасын көтеру. Тәрбие – қоғамдық үрдіс, қоғам мен жеке тұлғаның арақатынасын қамтамасыз ететін басты жүйе. Оның негізгі өлшемі өмірге қажетті тұлғаның жағымды қасиеттерін дамыту болып табылады. Оқушылардың сапалы білімі мен байымды мінезін қалыптастыру, оған сәйкес ұлттық сезімін және сенімін тәрбиелеу тәрбиешінің мақсатқа бағытталған іс-әрекетіне байланысты. Тәрбиенің негізгі міндеті: қоғамның қажетті талаптарына әрбір баланы борыш, намыс, ар-ождан, қадір-қасиет сияқты биік рухани адамгершілікке айналдыру. Білім беру жүйесіндегі **бірінші міндет** – ол дүние жүзі елдерінде жастарды бейбітшілік рухқа ынтымақтастыққа, руханилыққа тәрбиелеу және әлемдік мәдениет пен әр халықтың ұлттық мәдениетін кіріктіре меңгеру.

Екіншіден, жастардың бойындағы адами құндылықтарды: қайырымдылықты, сүйіспеншілікті дамыту, сөйтіп тәрбиелей отырып оқыту.

Үшіншіден, білім беру жүйесінің бұрынғы ағартушылық бағытын сағтай отырып, басым бағдарын жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғысынан кемелденуіне аудару [3, 12-15 бб.].

Ендеше жеке тұлғаның адамды адам ете түсетін қасиетін ашып көрсету, яғни руханилығын дамыту – заман талабы. Егер адам руханилығынан айырылса, онда ол эмоция мен мінезінен айырылады, жалаң рационализм мен прагматизмнің құлына айналады. Сөйтіп, материалдық табысты негізгі мақсатқа айналдырған қоғамдық даму адамзатты рухани жұтандыққа душар етіп, құндылықбағдарын өзгертіп жеберуі мүмкін. Қазіргі білім беру жүйесінің міндеті бейбітшілік рухта ынтымақтастыққа және әлемдік мәдениет пен әр халықтың өзінің ұлттық тәрбиесін байланыстыра адами құндылықтарын, қайырымдылықты, ата-анаға, Отанға, табиғатқа деген сүйіспеншілікті арта отырып білімді, еңбекқор, бәсекеге бейімделген жеке тұлға тәрбиелеу. Қазіргі таңда әрбір жеке тұлғаның құндылық қасиеттерін дамытып қалыптастыруға аса мән беріліп отығаны белгілі. Әсіресе, ұрпақтан ұрпаққа мирас болып келе жатқан салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тарихи-әдеби мұралар арқылы балалардың жеке басының қасиетін дамыту мүмкіндіктеріне барынша көңіл бөліп, мұғалім білімі мен білігін тәрбие үрдісінде балалардың адамгершілік құндылықтарын қалыптастыруды дұрыс ұйымдастыру керек деп санаймын. Елдің туын көтеріп, тәуелсіздік талаптарын орындау ісіне батыл бетбұрыс жасаған бүгінгі таңда азаматтық құндылықтарды, халқымыздың ғасырлар бойы армандаған мәдени-рухани мұрағаттары мен тәлім-тәрбие саласындағы, білім жүйесіндегі ізденістерін көрсету басты міндетіміз болып келе бермек [4, 7-8 бб.].

Жетік өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылған жөн.

Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтарды, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу.

Қазіргі заман талабына сай ұрпақ тәрбиелеу әр педагогтардың міндеті екенін ұқтық. Енді осы жерден айта кететінім, заман талабы деп келер ұрпақты, еліміздің болашағын ата – бабаларымыз қан төккен жерді сауатты, әділ басқаратын ұрпақты дұрыс тәрбиелей білуіміз керектігі анық. Ал оған жететін жол, ол әрине оқушыларда рухани құндылықтардың болуы.

Осындай халқымыздың маңдайына біткен ұлттық құндылықтарымызды, сонау өткен ғасырлардан өшпес мұра болып қалыптасып келе жатқан дархан халқымыздың таратқан үлгі насихаты асыл мұраларымызды өздеріңіздің талмай, қажымай еткен еңбектеріңіздің арқасында дарынды да тәрбиелі оқушылардың бойына сіңіріп, ұлттық мәдениетімізді әлемдік деңгейдегі мәдениетке жеткізіп сақтауға деген патриоттық сезімді қалыптастыруға бір кісідей атсалысайық.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақ халқының салт-дәстүрлері. Авторы: Сейіт Кенжеахметұлы. Алматы: Рауан. – 2006. – 70 б.
2. «Қазақстан мектебі» журналы. - 2005.- № 6.- Б. 15-24.
3. «Қазақстан мектебі» журналы, 2007. - № 3. – Б. 7-15.
4. Аманжолова А.А. Жеке тұлғаны адамгершілік рухани бағытта тәрбиелеу. // Өзіндік таным. Познай себя. - 2004. - № 5.- Б. 7-8.

UDC 796

*Zholimov A.K., Sagatov A.A.
M.Utemisov West Kazakhstan University*

DEVELOPMENT OF VALUES OF PHYSICAL CULTURE IN THE STUDENT ENVIRONMENT

Essential goal of physical activities in the University is an aimed physical education, which is rationally assembly of mandatory students' physical exercises and physical recreation activities in the afternoon. Level of values of physical beliefs is being specified by human knowledge in the sphere of physical perfectness, social psychological attitudes, human possibility of healthy life self-organization and alignment on physical and athletic activities. The study of benefits in the sphere of physical culture has been subject of analysis of National University of Physical Education and Sport in Kazakhstan [1].

Recent scientific research is focused more on improving of methodology of students physical education and to improve the standards of physical activities, the theoretical and methodical maintenance of physical training [2].

This means that there is a major gap in the theoretical and experimental research between the physical and the spiritual. Thus, the process of creation of physical training for students has n't been examined fully and so the problem of the influence of physical activity on the development of values of physical culture at the present stage is pertinent.

The aim of the study and methods.

Determination of the influence of specially-organized motor activity on the development of values of physical culture for students. The following methods of research have been made: a theoretical analysis of literature, comparative analysis, questionnaires, psychological tests, mathematical analysis [3].

An analysis of the own research results and literature data, all make it possible to recognize a number of external and internal factors on the values of students in the field of physical culture and sports. The external factors include living environments of students, not only related to the place of residence (dormitory or their parents), but also financial support, as rated the requirement to ensure their future, enhance their financial situation are among the priorities.

The living conditions, material well-being is closely linked with the style of life, i.e., that a student in his free time can afford chatting with friends, playing computer games, going to a disco and earning money. Classes are held in the exercise on the sports sections, sports and recreation groups with a different purpose: to raise the level of sport results, improve body shape, improve the health and physical fitness. The development of stable positive attitude to the systematic physical exercise as an integral part of lifestyle can be influenced by parents, school, which the young man studied for 11 years, and environment. Love to engage in sports is formed in childhood, and, according to author of the study, the significant contribution made by the teacher of physical education, organization of extracurricular activities in physical education, parents who contribute (or not contribute) passion for children's activities and compliance with the rules of healthy lifestyle. Nevertheless small contribution (10%) in the growth of young people's interest in healthy living make also the press and television. These factors are the general background that the system of physical education in high school controlled since it has its organizational and methodological foundations and structures [4].

The system of physical education of students in a particular institution depends on the position that it occupies in the overall system of the educational process. This manifests itself in compliance with the guidance of hours of training principles (4 hours in a week of physical education from 1st to 4th year), providing sports facilities and software, respectively regulations and health and safety standards. Arrangement of the process of physical education, methods of employment depends on the faculty of the department, from his academic skills, from formal compliance with the provisions of the basic program and informal (creative, biodiversity, innovation) ratio of teachers to their activities.

The findings prove that the level of non-special sports education of students is low, which is manifested in the theoretical knowledge, values unformed individual physical training, inadequate perception of their own "self", a low level of physical activity, and as a result, the level of physical fitness is below safe limits. Internal personal factors on the one hand reflect the influence of external and can be evaluated as a reaction to the person in the practice of motive activity, commitment, conviction and, at the same time as an independent factor in the relation to external conditions, some methods of individual response, depending on the orientation of the individual, level of aspiration, social type, temperament and character [3].

The latter of these personal factors, less regulated by the external conditions of the organizational environment, as in its physiological basis have the innate properties of the biological system of human, but the life of their displays can be transformed into an individual style of activity, lifestyle, behavioral responses through target setting, motives and values formed. Comparative analysis of the studied parameters of personal adjustments in the field of physical culture and sports has differences in students involved and not involved for sports. This may be due to the artificial selection, and with the influence of lifestyle and special-organizational physical activity. The groups of students are not involved in sports have, allocated a number of reasons related to various factors, limiting the formation of valuable orientations of students in the field of physical culture and sports.

They are:

1. Lack of attention to yourself.
2. Dissatisfaction with the recognition yourself.
3. Intolerance of routine and monotony in physical education.
4. Emotional depression, stress.
5. Low social activity.
6. The lack of active efforts to achieve this goal.
7. Lack of choices forms of employment (institutional and private).
8. No group selection options for classes physical exercises with the same interests.
9. The reluctance of external evaluation of their abilities (benchmarking delivery), the tendency to self-esteem.
10. Inadequate assessment of the physical "I".
11. Inadequate level of claims.

These factors reflect a greater degree of demands, motives, and emotional state in a low level of motor and social activity of students, i.e., factors that can be taken into account when managing the process of physical education, making it necessarily right.

Summarizing the research and its outcomes, we can conclude the following, that the physical education creates all numerous options for the spiritual and physical development of the individual student. The students involved and non-involved in sports, and the formation of the hierarchy of values of physical culture is different,

it depends on both the external and internal factors. The organization of the process of physical education in university to improve motor and social activity of students must take into account the factors that reflect the needs of the motives, the emotional state of students.

Bibliography

1. Balsevich V.K., Lubysheva L.I. Information Culture specializes as a factor of introduction of new technologies into the practice of physical education and sport // Theory and practice FK. - 2004. - № 12 - 10 p.
2. Bezverkhy G.V. The motivation for physical training and sports for students 5-11 grades. PhD in physical education and sport. - Lviv, 2004. - 22 p.
3. Stolyarov V.I. Methodological principles for determining scientific concepts in the process of the study Physical Culture and Sports: Tutorial.-M: HTSOLYFK, 1984. - 96 p.
4. Vizitey N.N. Sociology of sport.-Olympic Literature, 2005. - 248 p.

ӘОЖ 37.02

Умарова Д.А.

*М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Білім - тәрбие ғылымы мен адамның жан дүниесінің сырын зерттейтін психология пәні ойын әрекетін адамның эволюциялық даму үрдісінің белгілі бір кездегі тіршілік қажеттілігі ретінде қарастырады Осы бағытта негізгі бір құрамды білігі және баланың үлкендердің өмірін бейнелеу, айналадағы ортаны тану жолы екендігін көрсетеді. Ойын әрекетін бала психикасының дамуында шешуші қызмет атқаратындығы Ж.Аймауытов, Т.Тәжібаев, М.Жұмабаев, С.Торайғыров, Ш.Құдайбердіұлы сияқты қоғам қайраткерлерінің бізге мұра болып қалған еңбектерінде айрықша орын алады. Қазақ халқының өмір тәжірибесінде баланың әр алуан ойын түрлері олардың қимыл - қозғалыстарын, ептілігі мен бейімділігін, танымы мен пайымын дамытып, өрістетіп отырады деп санаған.

Бүгінгі күннің талабы – білімді адамды әлемнің бүтіндей бейнесінде қабылдай алатын, шығармашылық таныммен тікелей қатынас жасап, жаңаша ойлай алатын шығармашыл адамға айналдыру. Қоғамдағы саяси-экономикалық, мәдени өзгерістерге байланысты оқыту жүйесінде де өзгертулер енгізілді. Қоғам өмірі ең алдымен адамның (оқушының) өздігінен дамуы мен жетілуін іске асыратын, педагогикалық теория мен практикаға ерекше мән бере бастады. Оқушының дербестігін, шығармашылық ынтасын арттыруға бағытталған педагогикалық жүйе қазіргі білім берудің талабы болып табылады.

Оқушылардың оқуға деген қызығушылығын тәрбиелеу үшін өтіп жатқан материалдың практикалық қолдануымен толықтыру қажет. Оқу процесінде тиімді қолданудың бала дамуы үшін маңызы зор. Ойын – баланың негізгі әрекеті. Ойын оқушылар сабақта жалыққан кезде сергітіп, сабақты ынталандыра түсу үшін пайдаланылады (1-сурет) .

1 сурет - Сабақ барысында балалармен ойындар ойнау

Ойын дегеніміз – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе. Ойын адамның мінез – құлқын өз басқаруымен анықталатын қоғамдық тәжірибені қалыптастыруға арналған жағдаяттар негізіндегі іс – әрекеттің бір түрі нәресте заттық іс-әрекетті бірте-бірте ойын әрекетіне ауысады барлық адам тұлға ретінде даму ерекшелігінде ойын әрекетін бастан кешіреді сәбилік кезінен бастап бала өзін қоршаған ортаны өмір сүріп отырған айналасындағы заттар мен құбылыстарды ойын арқылы түсініп ұғынады тек көру,сипап,сезу байқап тану емес тікелей араласып іс - әрекетке көшуін нақты қарым – қатынас барысында біледі. Осылайша ойын адамның өміртанымында шешуші мәнге ие болады. Баланың таным түсінігі іс – әрекеті ойыннан басталады. Оның негізгі болашақ өмірінде оқу,еңбек іс – әрекетімен

жалғастырылады, ойын бала үшін оқу да, еңбек те. Ойын айналадағы дүниені танудың тәсілі. Ойын балаға өмірде кездескен қиыншылықтарды жеңу жолын үйретіп қана қоймай ұйымдастырушылық қабілетін қалыптастырады. Ойын балалардың негізгі іс әрекетінде психологиялық, анатомиялық, физиялогиялық, педагогикалық маңызы зор қызмет атқарады. Ойын бала өміріндегі тәрбиенің маңызды бөлігі. Бала өзінің қоршаған ортаны, өмір сүріп отырған айналасындағы заттарды ойын арқылы түсініп ұғынады. Баланы жақсы тану, жақсы түсіну үшін оны ойын кезінде бақылау керек. Бала ойын арқылы өзін толқытқан қуанышын немесе ренішін, асқақ арманын, мұрат-мүддесін бейнелесе, күні ертең сол арман қиялын өмірде жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Сөйтіп, бүгінгі ойын, бейнелі әрекет ертеңгі шындық ақиқатқа айналатын кезі аз емес. Сондықтан да педагог бала ойынына ерекше мән береді. Ойын арқылы балалар көп нәрсені үйреніп тез ұғынып сол ойынға қортынды жасап үйренеді.

Оқушының танымын алғашқы күннен бастап дамытудың, бойында оқыту мен тәрбиелеудің негізін қалыптастырудың құралы – ойын әрекеті, яғни, ойын – баланың жетекші әрекеті. Бірақ, ойын тек қана оқушыларды қызықтырып, уақыт өткізудің құралы болмай, оқушыға берілетін білім мен тәрбиенің құнды негізі болуы керек. Яғни, оқыту-тәрбиелеу жұмысын бағдарлама талаптарына сәйкес ойын түрінде ұйымдастыра отырып, оқушының логикалық ойлау қабілетін арттыруға жағдай жасау негізгі міндет. Оқушы ойын барысында айнала құбылыс сырын танып сезінеді, себеп-салдарлық байланысты және тәуелділікті анықтауға тырысады. Айналадағы өмір құбылыстарын, ерекшеліктерін байқай отырып, білуге қызығушылығы туындайды осы сезім оны талпыныстарға жетелейді. Ойын негізінде ойлай отырып, тапсырмалары өзінше зерттеп, орындау, өзінше шешім жасау өз ойындағысын айту жағдайларына мүмкіндік туғызылса ғана оқушылар еркін ойлы, өзіне сенімді, ерік-жігерлі, дүние танымы кеңейген, сөйлеу тілі жақсы қалыптасқан, болашаққа қызығушылықпен қарайтын дара тұлға ретінде жан-жақты дами алады. Оқушымен жұмыс ойынмен әсер ету арқылы басқаға немесе оның өзгеруіне көп күш кетпейді. Ойынмен әсер етудің мақсаты баланың өзін-өзі тану мен басқарудан тұрады. Ойын әсері арқылы адам баласының белгілі бір буыны қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психикалық ерекшеліктері қалыптасады [1, 35 б.].

Дидактика термині гректің «дидактос», яғни уйлестіретін деген сөзден шыққан. Дидактикалық ойын оның аты айтып тұрғандай баланың ақыл ойын дамытып, таным түсініктерді ажыратудағы әдістердің бірі. Дидактикалық ойын дегеніміз-балалардың ынта-ықыласын күшейтетін, оқу қызыметінің қиын процесін жеңілдететін, дамуды тездетуге көмектесетін, оқу қызымет барысында таным қызметін күшейту мен көтермелеудің қуатты қайнар көзі болатын оқыту әдісінің бір түрі. Дидактикалық ойындарды қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыратын мінез-құлық ережелері мен нормаларын бекітетін құрал ретінде пайдалану, оларға байқағыштықты, зейінді дамытатын ойындар, заттардың белгілерімен таныстыруға арналған жұмбақ-ойындар, есте сақтауды дамытуға арналған ойындар, топтау іскерлігін дамыту, логикалық ойындар және т.б. Сондықтан, дидактикалық ойын балалардың қоршаған орта туралы түсінігін кеңейтеді, оларды ойнай білуге баулып, ақыл-ой қызметін қалыптастырады, әрі адамгершілікке тәрбиелеу құралы болып табылады. Оқушылардың ізденімпаздығын арттырып, сөздік қорларын молайтады, оқуға, танып – білуге деген қызығушылықтарын арттырады. Олардың ойлау, есте сақтау қабілеттерін жетілдіре отырып тіл байлықтарын дамытады [2, 15 б.].

Дидактикалық ойын балаға білім берудегі әсер етудегі ең негізгі бір түрі, өйткені ойын балалардың негізгі іс әрекеті. Дидактикалық ойындар арқылы сезімталдық және ақыл-ой қабілеттерін, байқағыштықты тәрбиелеу, ауызша талдау жасау, өз ойын жүйелі жеткізе білу, әңгімелеу, заттарды салыстыру, заттарды негізгі ұқсас белгілеріне сай жинақтау, жіктеу, пікір және ой қорытындысын жасауға дағдыландыру. Ойынды жүргізу балалардың өздеріне жүктеледі. Дидактикалық ойындар балалар үшін өзіне тән жүру барысы, мақсаты, маңызы бар әрекет. Дидактикалық ойындарды тиімді пайдалану оқу іс – әрекеттің әсерлілігін, тартымдылығын, белсенділігін арттырып, баланың ынтасын күшейтеді. Ойын ережесі балалардың түсінуіне оңай, қарапайым, әрі қысқа болуы керек. Және ойынның мазмұны, ережесі балаларға дұрыс түсіндіріліп, балалардың қызығушылығын арттырып, зейін қойып тындай білуге баулу керек. Оның үстіне дидактикалық материалдармен көрнекіліктерге жеке көңіл бөліну керек. Балалардың таным қабілетін, логикалық ой-өрісін кеңейтіп, оқу іс – әрекетке деген ынтасын арттыруда дидактикалық ойындарды пайдалану оң нәтижесін береді.

Ұлы педагог В.А.Сухомлинский: «Ойынсыз, музыкасыз, ертегісіз, творчествосыз, фантазиясыз толық мәніндегі ақыл-ой тәрбиесі болмайды» дейді. Демек, шәкірттің ақыл-ойы, парасаты ұлттық салт-сананы сіңіру арқылы байи түседі. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының ой белсенділігін дидактикалық ойындар арқылы дамыту қажет болып отыр. Ал, дидактикалық ойындар арнайы мақсатты көздейді және нақты міндетті атқарады. Ойынның мақсаты- бағдарламада анықталған пәндер бойынша білім, білік және дағдылар жайында түсінік беру, оларды қалыптастыру, тиянақтау және бекіту, қайталау және пысықтау немесе тексеру сипатында болып келеді. Ойынның міндеті баланың қызығушылығын туғызып, арттыратындай іріктеліп алынған нақты мазмұнымен анықталады [3, 9 б.].

Дидактикалық ойынды пайдалану жиілігін анықтап және шығармашылықпен түрлендіре отырып, балалардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескеріп, жаңа тақырыпты өткенде, өтілген материалды қайталағанда, білімді тиянақтау және тексеру кезінде, яғни сабақтың кез-келген сәтінде оқыту әдісінің құрамды бөлігіне айналдыруға болады. Бірақ ойын процесі мен оқу процесін бір-біріне етене ұластырып

ұйымдастырған жөн. Бала ойын іс-әрекеті үстінде қандай да білімді игеріп жатқанын, ал оқу процесінің өзінде қалай ойынға ұласып кеткенін аңғармай қалуы тиіс. Сонда ғана ойын және оқу іс-әрекеттері табиғи бірлікте болып, пәндік білім, білік және дағдыны игеруге толық ықпал жасайды. Осы шарт орындалған жағдайда дидактикалық ойын шын мәнінде оқушылардың ойын жетілдіре оқыту әдісі өз деңгейіне көтеріледі. Сынып проблемасын алуға негіз болып отырған бұл өзекті мәселеден мен де тыс қалған жоқпын. Алдыма келген бұлдіршіндерді заман талабына сай оқытып, тәрбиелеудің жолдарын іздестірдім. Қай ұстазды болсын аландататын бір жәйт ол баланың дербестік іс-әрекеті, сабақта баланың ойын дидактикалық ойындар арқылы дамыта білу қабілеті [1, 2 б.].

Оқушының ойын дидактикалық ойындар жұмысына баулып, олардың ойынға белсенділіктерін, қызығушылығын дамытуда әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады. Олар мыналар:

1. Логикалық ойлауын дамытатын ойындармен берілген тапсырмаларды шешу (құрастырмалы ойындар, қозғалмалы ойындар, сергіту ойындары тағы басқалар);

2. Берілген тапсырманы түрлендіру бағытта жұмыс, қиялдау ой арқылы сурет салғызу, рөлге бөліп ойнату;

3. Әр бөлімінде халқымыздың ұлттық ойындарын ойнату;

4. Осы сабақтарды қызықты өткізу үшін математика сабағынан есеп шығару ойындары, әліппеден әріптер жайлы ойындар (әріптерді шапшаң тауып, орнын табу), дене шынықтыру сабағынан қимыл-қозғалыс ойындарын, яғни әр пәнге дидактикалық ойындарды қолдану;

5. Венн диаграммасын, үлестірмелі карточкаларды, сөзжұмбақтарды, ребустар, дидактикалық ойындарды қолданып, сабақты қызықты жүргізумен балалардың сабаққа қызығушылықтарын, ойлау қабілеттерін қалыптастыру;

6. Мақал-мәтелдер, сөзжұмбақтар, жаңылтпаштар, сауалғылар қолдану арқылы балалардың тілін дамыту, ой-белсенділігін арттыру;

7. Мазмұнды суреттер бойынша әңгіме құрастыру, шығармашылық қабілеттерін, көз зерделерін, есте сақтау қабілеттерін, эстетикалық талғамдарын дамыту.

Дидактикалық ойынның мақсаты баланы қызықтыра отырып, жаңа сабақты немесе өткен материалды берік меңгерту болып табылады. Дидактикалық ойындардың ережесі оқушылардың түсінуге оңай, қарапайым әрі қысқа болуы шарт. Дидактикалық ойынды сабақта қолданғанда оның мынадай шарттарға сәйкес болуын қатаң ескеру қажет:

- ойынның балаларға беретін білімдік және тәрбиелік мәні болуы;

- баланың жан - жақты дамуына, танымдық қызметінің артуына әсер етеді;

- өтіліп отырған материалдарға қызығушылығын туғызуы;

- сабақтың мақсатын іске асыруда оқушыларға қажетті білік пен дағдыны қалыптастыруға көмектесетіндей болуы тиіс;

- тілдік материалдарды салыстыра алуы және қорытынды жасай білуі;

- балалардың қоршаған ортамен таныстырудағы ролі болуы.

Ойын түрлерінің материалдары сабақтың тақырыбы мен мазмұнына неғұрлым сәйкес алынса, оның танымдық, тәрбиелік маңызы арта түседі. Оны тиімді пайдалану сабақтың әсерлігін, тартымдылығын күшейтеді, оқушылардың ынтасы мен қызығушылығын арттырады. Осындай дидактикалық ойын түрлерінің бірнешеуін көрсетсек:

1. «*Бұл қалай өзгерген?*» ойыны дыбыстар мен әріптердің айтылу және жазылу ерекшеліктерін оқушыларға меңгерту үшін жүргізіледі. Ойын барысында сөз ішіндегі әріптердің дұрыс жазылуына, бір әріптің өзгеруінен сөздің басқа мағынаға ауысып кететіндігіне оқушылардың назарын аударуға болады. Мысалы:

Ор-өр сұр-сүр терек-зерек, тор-тер сан-сән және т.б.

2. «*Кім көп біледі?*» ойыны арқылы сөздердің мағынасын ажыратқызуға

болады. Ойын тәртібі: Оқушылар «мұғалімдер» және «оқушылар» болып екіге бөлінеді. «Мұғалімдер» әртүрлі мағынасы бар сөздерді атайды, ал «оқушылар» осы сөздердің мағынасын түсіндіреді. «Мұғалімдер» мен «оқушылар» өз рөлдерін ауыстырып отырады. Мысалы:

1) ара-жәндік 2) алма-жеміс 3) ою-зат

3. «*Артығын тап*» ойыны арқылы сөз мағынасы туралы берілген ұғымдарды бекітуге болады. Ойын тәртібі. Оқушылар берілген суреттерге мұқият назар аударып, әрбір жолдан бір артығын табуы қажет (2-сурет).

2 сурет - «Артығын тап»

Бастауыш сынып оқушылары еліктегіш, жаңаны сүйгіш келеді. Сондықтан мұғалім сабақ барысында ойын түрлерін пайдаланып отырса, оқушылардың сабаққа деген ынтасы артып, алған білімдерін өмірде қолдана білу мен ізденімпаздық дағдылары жетіле түседі. Ойын түрлерін сыныптан сыныпқа өткен сайын дидактикалық «деректіден дерексізге, жеңілден ауырға, жақыннан алысқа» деген принципті негізге ала отырып, бірте-бірте күрделендіріп жүргізуге болады.

Қазіргі Қазақстан бастауыш мектебіндегі жаңа өзгерістер әлемдік білім беру тәжірибелерін пайдалана отырып, баланың жеке дара күшінің дамуын қамтамасыз ететін жаңа технологияларды іздестіру және оларды қолдануға бағытталған. Жүйелі түрде берілген білім оқушы санасында берік болып қалыптасады. Оқытудың берік, тиянақты болу ұстанымы – оқушылардың меңгерген білім дағдыларының нақты болуын көздейді.

Қорыта келгенде, бастауыш сыныптың оқу үрдісінде «ойын» түрлерін пайдалану біріншіден, оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, балалардың сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады. Ойын балалардың достық сезімін оятып, бір-біріне қамқорлығы, ұжымдық бірлігі нығаяды. Ойын арқылы баланы жақсылыққа, қайырымдылыққа, ізгілікке, әдептілікке тәрбиелеуге болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қаженбаева А. Е. Бала танымын ойынмен дамыту // Отбасы және балабақша. - 2012. - №1. - 9 - 10 б.
2. Букиневич Е.С., Лагунович А.Л. Картотека дидактических игр и упражнений по развитию речи.
3. Күзембаева А. Дидактикалық ойындар. – 2014 ж.

ӘОЖ 37.04

Зейнелбай Розагүл

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті

Орал қ., Қазақстан

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі таңда еңбек нарығы әр минут сайын өзгеріске ұшырауда. Бұл дегеніміз, кейбір мамандықтар өзектілігін жойып, кейбір мамандықтар сұранысқа ие болады. Осындай қоғамда өмір сүргендіктен, енді жастарымыздың мамандық таңдауы біз үшін, мемлекет үшін өте құнды болады. Себебі қазіргі таңда кейбір салаларда білікті мамандардың жетіспеушілігі өте қатты байқалып жатыр. Ал жасөспірімдер сұранысқа ие мамандық таңдап, дұрыс таңдау жасай алады? Әрине, жасөспірімнің таңдауы дұрыс болу үшін ол мамандықтардың сан алуан түрін білуі керек. Ал бұл үшін сыртқы факторлардың әсері бар екені сөзсіз анық. Сол сыртқы факторлардың біріне мектеп қабырғасындағы кәсіби бағдар аясындағы мемлекеттік бағдарламаларды іс-шараларды жатқызуға болады.

Еліміздің мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ» 2022 жылғы 16 наурызда жолдаған Жолдауында «Балаларды ерте жастан мамандыққа бейімдеу айрықша маңызға ие болуда. Өскелең ұрпақ өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдай білуге тиіс. ...» деп атап көрсетті [1].

Мамандық (латын profession – ресми көрсетілген мамандық, profiteer – мен өз ісім деп жариялаймын) – белгілі бір дайындықты қажет ететін және өмір сүру көзі болып табылатын еңбек, жұмыс түрі [2].

Мамандық, белгілі бір еңбек функцияларын жүзеге асырудың әлеуметтік белгіленген саласы ретінде, қоғамда таратылған көптеген еңбек посттары түрінде болады. Адамдардың қауымдастығы ретінде мамандық еңбек посттарының тиісті жүйесінен салыстырмалы түрде тәуелсіз, өйткені жеке

адамдар бос уақытында да, жұмыс орнын ауыстырған кезде де осы кәсіпқойлар қауымдастығының өкілдері болуды тоқтатпайды. Олар белгілі бір өзін-өзі танумен, жеке басының, ақыл-ойдың (менталитеттің) сәйкес әлеуметтік типтік, кәсіби типтік және жеке ерекшеліктерімен сипатталады. Біздің әрқайсымызда мамандық туралы әдеттегі биолог, инженер, мұғалім, есепші, музыкант және т.б. туралы интуитивті түсінік бар [3].

Кәсіптік бағдарлау ұғымы мамандық таңдаумен тікелей байланысты. “Кәсіптік бейімделу” ұғымы оқушыларды сол немесе өзге мамандықтарға бағдарлауды білдіреді. Әдістемелік әдебиеттерде кәсіптік бағдарлау жастарға мамандық таңдауда көмек көрсету ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, кәсіби бағдарлау көбінесе кәсіби бағдарлауды дамыту, оқушыларға кәсіби өзін-өзі анықтау сәттерінде көмектесу мақсатында адамға ғылыми негізделген 16 мамандықты немесе тәрбие жұмысы жүйесін таңдауға көмектесетін іс-шаралар жүйесін түсінеді [4].

Кәсіптік бағдарлаудың тарихы тереңде жатыр. 1907 жылы неміс ғалымы Рот кез-келген адам өзінің жеке қасиеттеріне сәйкес келетін қызмет саласында жұмыс жасауға мүмкіндік беретін кәсіби таңдауды енгізу қажеттілігін негіздеді. 1908 жылы Бостондағы (АҚШ) Ф.Парсонс мектеп оқушыларына өмір жолын таңдауда практикалық көмек көрсету үшін “Бағдарлау бюросын” құрды. Англияда “Гайданс” кәсіби және мектепке бағдарлау қызметтері, сондай-ақ жастарды жұмыспен қамту бюросы осындай жұмыстармен айналысты. АҚШ-та кәсіби іріктеуге көп көңіл бөлінді. Бірінші дүниежүзілік соғыс (1914 - 1918) кәсіби жарамдылықты анықтау қажеттілігінің одан әрі кеңеюіне себеп болды: әскери іс үшін қажетті зияткерлік және физикалық қасиеттері бар адамдарды жедел даярлауды қажет етті [5].

Н.Н.Захаровтың айтуынша, 1922 жылы еңбектің өндірістік психотехникасы зертханасы ашылды, оның негізгі мақсаты психология тұрғысынан кәсіптерді зерттеу және профессиограммалар құру болды. 1927 жылы Л.И.Герцен институтының педагогикалық бөлімшесі жанындағы тәжірибелік-көрсеткіштік ғылыми-практикалық мекеме ретінде педагогикалық амбулатория құрылды, оның міндеттерінің бірі мектеп түлектеріне психотехникалық тексеру жүргізу және олардың кәсіби консультациясы болды [5].

Кейінгі онжылдықтарда кәсіптік бағдарлау (кәсіптік бағдарлау жұмысы) қандай да бір кәсіпті таңдауға субъективті бейімділік ретінде айқындалды; адамда осы кәсіптік таңдау жағдайларында ол үшін саналы, неғұрлым орынды (оның бейімділігіне, өңір экономикасының мүдделері мен қажеттіліктеріне сәйкес) қалыптастыруға (қалыптасқанды түзетуді) бағытталған психологиялық-педагогикалық және медициналық іс-шаралар кешені, оған жұмысқа орналасуға көмек көрсету [6].

Кәсіптік бағдарлау - бұл өскелең ұрпақтың кәсіби қалыптасуына қоғамның қамқорлығын, табиғи таланттарды қолдау мен дамытуды, сондай-ақ қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайды ескере отырып, жас адамның қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескере отырып, жұмыспен қамтудың оңтайлы түрін таңдауға және кәсіби өзін-өзі анықтауға ықпал ететін арнайы шаралар кешенін жүргізуді қамтитын жалпыадамзаттық мәдениет компонентінің жалпыланған тұжырымдамасы [7].

Кәсіптік бағдар берудің мақсатын қою кезінде, кәсіптік бағдар берудің мақсаты бала болашақта кім болатынын анықтау емес екенін есте сақтау керек. Кәсіптік бағдар берудің мақсаты баланы салмақтықты, дербес таңдауға кәсіби қызмет таңдауға жеткізу, кәсіби өзін-өзі анықтауға психологиялық дайындығын қалыптастыру. Кәсіби және жеке өзін-өзі анықтауға көмектесетін арнайы ұйымдастырылған сүйемелдеу ретінде түсінілетін кәсіптік бейімделу оқушының “мен неге оқып жүрмін?” деген сұрағына жауап беру керек [8].

Сондықтан кәсіптік бағдар беру жұмысының мақсаты оқушыларға сәтті өзін-өзі анықтау үшін қолайлы жағдайлар жасау, сонымен қатар тек мамандық таңдап қоймай, болашақта еңбек нарығында әртүрлі мамандықтарға бейімделу үшін керек тұлғалық қасиеттерді қалыптастыру болып табылады. Бұл соңғы анықтамасы қазіргі қоғамдағы кейбір мамандықтардың жоғалып немесе өзгеріске ұшырауымен, жаңа деңгейге өтуімен байланысты.

Кәсіптік бағдар беру жұмысының міндеттері:

- кәсіптер әлемі және кәсіптік бағдар туралы ақпарат беру;
- оқушыларды адамның табиғи бейімділігімен және олардың қабілеттерін дамыту жағдайымен таныстыру;
- оқушылардың тұлғалық дамуына ықпал ету;
- табиғи бейімділіктерді анықтау және олардың қабілеттеріне айналдыру;
- еңбек нарығындағы мамандықтар қажеттілігінің өзектілігімен танысу;
- оқушылармен бірлесіп мамандық таңдаудағы қателіктің салдарын анықтау;
- табысты еңбек қызметін бастаудың кепілі ретінде өзін-өзі таныстыру дағдыларын дамытуға ықпал ету [8].

Кәсіптік бағдар беру және білім беру жобасын іске асыру жүйесін құру үшін керек:

- кәсіптік бағдар беру жұмысының кезеңдерін анық көрсету;
- оқушылардың кәсіби қызығушылықтары мен ниеттерін зерделеу үшін әдістемелерді таңдау;
- алынған нәтижелерді есепке алу жүйесін әзірлеу.

Мамандық таңдаудағы оқушылардың типтік қателіктері:

- Бірден жоғары білікті мамандыққа бағдарлау;
- Ел экономикасы үшін маңызды кейбір мамандықтарды елемей;

-Біліксіз тұлғалардың ықпалымен мамандық таңдауда өз шешімінің болмауы;
-Осы мамандықтың өкілі болып табылатын адамға деген қарым-қатынасты мамандықтың өзіне ауыстыру;

-Кәсіптің сыртқы немесе кез-келген жағына ғана әуестену;

-Оқу пәнін мамандықпен сәйкестендіру;

-Өз қабілеттерін және мамандық таңдау мотивтерін түсінбеу,бағаламау [8].

Кәсіби білім беру-оқушыларды қоғамдағы әртүрлі еңбек түрлерімен, кәсіптердің әртүрлілігімен, олардың даму тенденцияларымен, сондай-ақ тұтастай елдің және нақты өңірдің кадрларға қажеттіліктерімен, мамандық алу жолдарымен, жұмысқа орналасу ерекшеліктерімен және т. б. таныстыру.

Алдын – ала кәсіби диагностика - кәсіби маңызды қасиеттерді (қабілеттер, бейімділіктер, қызығушылықтар, құндылық бағдарлары, жеке типологиялық ерекшеліктер, кәсіби ниеттер) анықтау.

Кәсіби кеңес оқушының жеке психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетін мамандықты таңдауға көмектеседі, кәсіби таңдауды түзетеді, қарсы көрсеткіштерді көрсетеді. Кәсіби кеңес оқушының кәсіби өзін-өзі анықтау процесіне әсер етудің орталық буыны ретінде әрекет етеді [8].

Кәсіптік бағдарлау көмегінің толыққанды жүйесі келесі әлеуметтік институттарды қамтиды:

-мектеп;

-түрлі психологиялық орталықтар (медициналық-әлеуметтік-психологиялық, жұмыспен қамту орталықтары, жастарды кәсіптік бағдарлау орталықтары және т. б.);

-балалар шығармашылығы үйлері және техникалық шығармашылық үйлері;

-кәсіптік оқу орындары;

-медициналық мекемелер;

-құқық қорғау органдары (жастармен жұмыс істейтін);

-бұқаралық ақпарат құралдары, жергілікті билік органдары және т. б. [8].

Соның ішінде біздің елімізде кәсіби бағдар беруде мектептерде көп көңіл бөлінуде.

Кәсіптік бағдар беруде көптеген ресурстарға жүгінген дұрыс,мысалға алатын болсақ, осыған дейін мектептегі оқушылардың психологиялық өзін-өзі анықтауын зерттеген ғалымдардың методологиялық кітаптары. Бұл кітаптар тек кәсіптік бағдарды жүргізетін мұғалімдерге ғана емес, жоғары сынып оқушыларына оқуына да болады.

Жастарды кәсіптік бағдарлау проблемаларын әзірлейтін көптеген педагогтар мен психологтар (Поляков В.А., Чистякова С.Н., Митина Л.М., Пряжников Н.С., Климов Е.А. және т. б.) жаңа еңбек жағдайларына тез бейімделуге қабілетті жоғары білікті қызметкерлерді даярлау қажеттілігін атап көрсетеді.

Психолог Л.М.Митина қазіргі заманғы әлеуметтік жағдайдың келесі сипаттамаларын анықтайды, оларды қазіргі заманғы орта мектеп оқушысы мамандық таңдауда ескеруі керек:

- мамандықтар әлемінің динамикасы. Жыл сайын 500-ге жуық жаңа мамандық пайда болады. Алайда, көптеген мамандықтар бүгінде тек 5-15 жыл "өмір сүреді", содан кейін "жойылады" немесе танымастай өзгереді.

- монопрофессионализмнің полипрофессионализммен ауысуы. Бұл дегеніміз, адам бір мамандықты емес, бірнеше байланысты мамандықты игеруге тырысуы керек [8].

Г.С.Абрамованың пікірінше, "жасөспірімдерге тән тәжірибелердің сәйкес келмеуі оларды мәдениеттегі өмірді ұйымдастырудың формаларына, оның ішінде адам өмірінің идеалын қамтитын ең жалпыланған формаларға ерекше сезімтал етеді" [9].

"...Олар барлық сезімдерді сіңіреді, өзін-өзі тәрбиелеу түріндегі іс-әрекеттер арқылы өздерінің "мен" қысымымен байланысты өмірлік міндеттерін шешу үшін идеалды нақтылауға, бейнелеуге тырысады. Жастардың идеалдары әртүрлі және көптеген факторларға байланысты, бірақ олар қажет, оларда қажеттілік болады және ол өткен мен бүгінгі күнгі зерттеулермен дәлелденеді. Идеалдар, әрине, дәуірмен сәйкес келеді, бірақ оларда ортақ нәрсе бар - олар шығармашылыққа деген ұмтылыспен, мен бұрын толық деп атаған өмірдің көрінісімен байланысты" [9].

Ресейлік (Л.И.Божович, Л.С.Выготский, И.С.Кон, Н.С.Пряжников, В.В.Столин және т.б.) жоғары мектеп жасындағы балалардың өзін-өзі тануы мен жеке өзін-өзі анықтауының жас және жеке психологиялық ерекшеліктерін талдау аясында және америкалық Р.Бернс, австриялық В.Франкл германдық Э.Эриксон және т. б. зерттеушілер бұл процестің сәйкессіздігі мен шектеулілігін көрсетеді және бұл кәсіби қызметтің қажетті тәжірибесінің болмауына байланысты [10].

Біз еліміз, экономикамыз даму үшін, бәсекеге қабілетті болу үшін жоғары білікті мамандарды шығаруымыз керек. Сонымен қатар дәл осы мамандарды тәрбиелеу мектеп қабырғасынан басталады. Кәсіптік бағдар беру мектеп қабырғасында ұйымдастырылған ең маңызды іс-шаралардың бірі. Кәсіптік бағдар беру оқушыларға өмірдің жаңа сатысына өтуіне, болашағын айқындайтын маңызды шешімдердің бірі-мамандық таңдауда көмектеседі. Бұл сала соңғы онжылдықта өзінің өзектілігін әр жыл сайын көрсетеді. Біздің елімізде де кәсіптік бағдар беру бойынша іс-шараларды өткізу артып, бәсекеге қабілетті қоғам құрамыз деп сенемін және осыны іске асыратын, ең бірінші кезекте, біз педагогтар, психологтар болғандықтан, біз мектептегі жұмысымыздың тиімділігін арттыру мақсатында жұмыс жасауымыз керек.

Әдебиеттер тізімі

1. «ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ» [Электрондық ресурс]: Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты / 2022 жыл, 16 наурыз.
2. Овчарова Р.В. Справочная книга школьного психолога. М.: ИНФРА-М, 2002. 315 б.
3. Чистякова С.Н. Педагогическое сопровождение самоопределения школьников. М.: Академия, 2005. - 128 б.
4. Школа и выбор профессии / ред. В.А.Поляков, С.Н.Чистякова, Г.Г.Агановой. М.: Педагогика, 2007. - 176 б.
5. Каримова Г.А., Диуанова Р.К. История становления профессиональной ориентации школьников / Каримова Г.А., Диуанова Р.К. – Электрондық ақпарат. – 2014 – Көру режимі: <https://izron.ru/articles/razvitiye-obrazovaniya-pedagogiki-i-psikhologii-v-sovremennom-mire-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam/seksiya-1-obshchaya-pedagogika-istoriya-pedagogiki-i-obrazovaniya-spetsialnost-13-00-01/istoriya-stanovleniya-professionalnoy-orientatsii-shkolnikov/>.
6. Педагогический словарь; бірінші том / ред. А.В.Петровский. М.: [б.и.], 2001. - 623 б.
7. Бендюков М.А. Азбука профориентации. Как молодому человеку преуспеть на рынке труда? 2-ші басылым., қос. және қайта қарау. / М.А.Бендюков, И.Л.Соломин, М.И.Ткачев. СПб.: ЗАО «Литера плюс», 2007. - 240 б.
8. Сперанская Н.В. «Профориентация школьников» [Электрондық ресурс]: Методическое пособие для классных руководителей / Н.В.Сперанская – Электрондық ақпарат. – 2012 – Көру режимі: <https://nsportal.ru/shkola/klassnoe-rukovodstvo/library/2013/09/11/proforientatsiya-shkolnikov-metodicheskoe-posobie>.
9. Абрамова Г.С. Психология: учеб.пособ. для студентов вузов. М.: Академический Проект, 2003. - 233 б.
10. Булатова Ирина Анатольевна. Организация профессиональной ориентации детей старшего школьного возраста в сельской общеобразовательной организации / Булатова Ирина Анатольевна. Екатеринбург, 2017.

ӘОЖ 372.4

Мухашева М.Б.

*І. ЖАНСҮГІРОВ атындағы ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ,
Талдықорған қ., Қазақстан*

«БІЛІМ БЕРУ РОБОТОТЕХНИКАСЫ» БАҒЫТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Жалпы білім беретін мектептердегі оқу-тәрбие жұмысының тәжірибесінде робототехниканы қолдану қазіргі білім беру теориясы мен әдістемесінің жаңа бағыты болып табылады. Оқушыларға робототехниканы қосымша білім беру жағдайында оқыту тиімдірек болып көрінеді, өйткені бұл жағдайда балада бағалау қорқынышы басым болмайды және ол сыныпта жайлы, ыңғайлы атмосферада, біздің жағдайда техникалық робототехника негіздерін меңгеру процесінде жаңа техникалық білімдерді игеруге ынталандыратын жабдықталған оқу ортасында болады.

Оқушыларды арнайы оқу жинақтарын пайдалана отырып, ең қарапайым роботтарды модельдеу және құрастыруды үйрету педагогикалық зерттеулерде пәнаралық бағыт ретінде «білім беру робототехникасы» ұғымымен байланысты болып отыр. Тағы бір айта кетерлігі, қосымша білім беру жүйесін реформалау білім беру робототехникасын дамытуға ықпал етеді. Заманауи түсінікке сәйкес, робототехника - бұл роботтарды және басқа робототехниканы тәжірибелік қызметте жасау және қолдану процесі болып табылады. Жалпы білім жүйесінде заманауи робототехника кибернетика, механика, жетек теориясы және электроника сияқты ғылыми салалардың шығармашылық өзара әрекеттесуінің салдары болып табылады. Робототехниканың мектептегі білім берудің жалпы құрылымында әмбебап маңызы бар, өйткені ол қазіргі Федералдық мемлекеттік білім беру стандарттарында қабылданған ӘОӘ-ін құрайды. Дегенмен, робототехника, ең алдымен, инженерлік әлеуетті қалыптастыру саласы ретінде, ерекшеліксіз барлық бастауыш сынып оқушыларына бағытталған емес. Робототехниканың пәндік сала ретіндегі осындай сипатты ерекшелігіне байланысты оны қосымша білім беру жүйесіне енгізу қажеттілігі туралы айту заңды [1, 57 б.].

Бұл бағдарламаның өзектілігі қазіргі әлемде техникалық прогресс алға қарай қадам басты. Электроника саласындағы жетістіктер адамға күнделікті мәселелерді шешуге көмектесуге немесе бос уақытты немесе демалысты өткізуге арналған миниатюралық және көп функциялы құрылғыларды жасауға мүмкіндік берді. Бұл құрылғылардың жұмысы үшін арнайы чиптер жасалды: процессорлар, микроконтроллерлер. Микроконтроллер-бұл негізгі бөлік, ол бағдарламада жазылған қадамдарды орындау арқылы құрылғыны басқарады. Басқа сандық немесе аналогтық құрылғылармен байланысу

үшін интерфейстер мен протоколдар жасалды, бірақ мұның бәрі қарапайым қосымшалар мен ыңғайлы түймелердің артында қарапайым пайдаланушының көзінен жақсы жасырылған.

Бағдарламаның жаңалығы білім беру сапасын арттыру үшін электрондық оқу-әдістемелік кешендерді пайдалану, сондай-ақ сабақтарда оқушылардың міндеттерді шешу, электрондық құрылғыларды жасау және пайдалану, оларды бағдарламалау және басқару бойынша жалпы біліктерін қалыптастыру сияқты оқытудың жаңа технологияларын пайдалану болып табылады [2, 376.].

Бағдарламаның педагогикалық орындылығы-балаларды сандық мазмұнды (ойындар, мультфильмдер) тұтынушылардан айналдыру жаратушылар.

Бұл бағдарламаның ерекшелігі келесі:

- оқушылар қажет болған кезде жаңа ақпарат пен мұғалімнің қолдауына ие болады;
- сабақтың барлық уақыты тәжірибеге арналған, оқушылар тапсырмаларды өздері шешуге тырысады. Егер бірдеңе жұмыс істемесе, мұғалім жетекші сұрақ қояды немесе кішкене түсінік береді, бірақ оқушы тапсырманы өзі аяқтауы керек;

- бастауыш сынып оқушылары осы бағдарлама аясында тек бағдарламалауды ғана емес, электрониканы, механизмдерді де үйренеді;

- бағдарлама білім алушыларға компьютерлік бағдарламаларды меңгерудің берік практикалық дағдыларын алуға ғана емес, сонымен қатар шығармашылық тұлға ретінде дамуға мүмкіндік береді.

Модельміздің айқындаушы құрамдас бөлігі – қосымша білім беру жағдайында робототехниканы оқыту процесінде бастауыш жастағы оқушылар үшін әмбебап оқу қызметін қалыптастыру мақсаты болып табылады.

Зерттеу мақсатына сәйкес келесі міндеттер тұжырымдалды:

- қосымша білім беру жүйесінде бастауыш жастағы оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу процесіне оқу робототехникасын енгізу;

- робототехниканы оқытудың әртүрлі: бастауыш, орта, жоғары деңгейлеріндегі сыныптарды ғылыми-әдістемелік әзірлеу және оқу жүйесіне енгізу;

- бастауыш мектеп оқушыларын робототехника ресурстарымен жұмыс істеу дағдылары мен біліктерінің жалпылама жүйесімен қаруландыру;

- бастауыш жастағы оқушылардың әмбебап оқу іс-әрекетінің қалыптасу деңгейін бағамдаудың бағалау-диагностикалық құралдарын әзірлеу;

- робототехниканы оқыту процесінде бастауыш жастағы оқушылар арасындағы әмбебап оқу әрекетінің даму динамикасын бағалау.

Бастауыш жастағы оқушыларды оқыту әдістемесінің мәселелері ғалымдар мен мұғалімдердің әрқашан назарын аударған болатын.

Отандық гуманистік педагогика аясында дәйекті түрде қалыптасқан ғылыми түсінік бойынша бастауыш мектеп жасы маңызды сезімтал кезең ретінде әрекет етеді. Оның әлеуметтік тұлғалық дамуы мен баланың тұлға ретінде қалыптасуының жалпы құрылымындағы маңыздылығы мен өзектілігін зерттеушілер бірнеше рет атап өтті.

Бастауыш жастағы оқушылар үшін сыныптан тыс жұмыстар түрінде өткізілетін робототехника сабақтарында гуманистік отандық педагогика қағидаттарына сәйкес белсенді шығармашылық және танымдық ізденістерге қолайлы атмосфераны қалыптастыруға қажетті педагогикалық факторға айналады. Бастауыш мектеп жасында мұндай талаптар әсіресе өзекті болып табылады, өйткені бұл кезеңде бала үшін қолайлы орта мен мұғалімнің мейірімділігі ең маңызды болып табылады. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың ашық сөйлесе білу және психологиялық жайлылық атмосферасында ғана белсенді танымдық және шығармашылық әрекетке мүмкіндік алады. Қолайлы жағдайды сабақты ұйымдастырушы мұғалім жасау керек. Әйтпесе, бала қорқыныш, алаңдаушылық, қаттылықты сезінетін болады. Бұл ұзақ мерзімді перспективада қателіктерге, қызығушылық пен мотивацияның болмауына әкеледі. Диссертациялық зерттеудің авторы отандық педагогиканың гуманистік бағыттағы принциптерін негізге ала отырып, Ш.Амонашвили стандарттарына жақын оқу ортасы мен педагогикалық жағдайларды жасауға ұмтылды, оның пікірінше, Мұғалім тұлғасының құрылымында келесі сапалар ең маңызды болып табылады [3, 87 б.].

Бастауыш сыныптағы оқушыларға робототехниканы оқыту кезінде интеграциялық (немесе пәнаралық) табиғатты да атап өтуге болады. Бастауыш мектеп жасындағы балалар үшін робототехниканы оқыту процесінде:

- орыс тілі және әдебиет (көрнекі оқу құралдарын оқу);
- математика (мысалы, қозғалтқыштың мотор қуатын немесе дөңгелектердің айналу жылдамдығын есептеу қажет болғанда);
- ИЗО (сурет бойынша робот конструкциясын қайта шығару);
- қоршаған әлемге (жануарлар роботтарын жасау: бақа, дәуіт, ит және т.б.);
- технологиялар (жобалау және модельдеу) пәндік білімдерін дамытады.

Айта кететін жайт, оқушылар жаңа оқу материалын игеріп қана қоймайды, олар мектепте бұрын оқығанын есте сақтайды, сондықтан мектептегі оқу білімдері жаңартылып, мектепте оқуға деген ынталары артады.

Айта кету керек, робототехниканы оқытуда мотивация ерекше орын алады, өйткені сабақтар міндетті емес, ерікті болады.

Қазіргі ғылыми түсінік бойынша мотив дегеніміз – белгілі бір қажеттілікті қанағаттандырумен байланысты адамның белсенділікке деген ішкі мотиві болып табылады [4, 93 б.].

Оқушылардың оқу әрекетінде әртүрлі мотивтерді атап өтуге болады. Олар дүниетанымның екі элементінің де сипатына ие, сондықтан олар сыртқы ортаның әсерінен тікелей қалыптаса алады. Мотивтердің қалыптасу процесі адамның табиғи бейімділігімен қатар оның психикалық ерекшеліктері де (темпераменті, мінезі) көздері ретінде болатын күрделі процесс ретінде әрекет етеді. Белсенділік мотивтер жүйесін қалыптастырудың бірдей маңызды құрамдас бөлігі әлеуметтік орта болып табылады. Жеке тұлғаның әлеуметтену процесінде әлеуметтік және рухани қажеттіліктер негізінде мотивтер жүйесінің даму процесі жүреді.

Робототехниканы оқытуда мотивтердің барлық түрлері бар: оқудың танымдық, әлеуметтік мотивтері және жетістік мотивтері. Мотивтердің алғашқы екі түрі кез келген оқу әрекетінің мотивтеріне ұқсас: балалар жаңа нәрселерді меңгереді, жаңа әрекеттерді игереді, белсенді қарым-қатынас жасайды және т.б.. Жетістік мотивтері робототехниканы оқытуда ерекше рөл атқарады және балалардың робототехника жарыстарына қатысуымен байланысты.

Осылайша, робототехниканы графикалық түрде оқыту процесінде бастауыш жастағы оқушылардың әмбебап оқу әрекеттерін қалыптастырудың құрылымдық-функционалдық моделінің мотивациялық-мақсатты блогы келесідей көрінеді.

Модельіміздің *әдістемелік блогында* робототехниканы оқыту үдерісінде бастауыш жастағы оқушылардың әмбебап оқу әрекетін қалыптастырудың тәсілдері мен принциптері бар.

Әдістемелік тәсілдер ретінде біз мыналарды: жүйелік-әрекеттік, технологиялық және тұлғалық-бағдарлы тәсілдерді қолданамыз.

Келесі кезекте біз робототехниканы оқыту процесінде бастауыш жастағы оқушылардың әмбебап оқу әрекетін қалыптастыру моделінің тәсілдерін талдаймыз.

Жүйелік-белсенділік тәсілі. «Жүйелік-белсенділік тәсілі» термині жаңа білім беру стандарттарында негізгі болып айқындалған. Бұл түсінікті, өйткені ол мектептің кез келген деңгейінде, әсіресе, бастауыш мектепте, мектепте де, мектептен тыс жұмыста да кез келген іс-әрекет) сол немесе басқа жүйені пайдалана отырып, орнатылуы, ұйымдастырылуы және жүзеге асырылуы керек [5, 66 б.].

Робототехниканы оқыту процесінде бастауыш жастағы оқушылардың әмбебап оқу әрекетін қалыптастыру тек ойлау мен әрекетке үйретуді ғана емес (біздің зерттеуіміздің бірінші тарауында айтылғандай), сонымен қатар, оқыту процесіндегі қиындықтарды жеңу нәтижесінде белсенділік арқылы робототехниканы оқытуда еркін шығармашылық жұмыс және ынтымақтастық сияқты техникалық инженерлік-бағдарлы білімдерді меңгеруді де қамтиды. Ал бұл, біздің ойымызша, олардың танымдық белсенділігін, еңбекқорлығын және инженерлік жүйелі ойлау негіздерін қалыптастырудың ең маңызды факторы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Алимисис Д. Робототехника в образовании и образование в области робототехники: смещение акцента с технологии на педагогику / Д.Алимисис // Материалы 3-й Международной конференции по робототехнике в образовании, 2012. - С. 7-14.

2. Алтин Х., Педасте М. Обучающие подходы к применению робототехники в научном образовании / Х.Алтин, М.Педасте // Журнал балтийского научного образования. – 2013 - № 12 (3). - С. 365-377.

3. Баркер Б.С., Ансорг Дж. Робототехника как средство повышения успеваемости в неформальной среде обучения / Б.С.Баркер, Дж.Ансорг // Журнал исследований технологий в образовании. - 2007. - № 39 (3). - С. 229-243.

4. Холст Б. Использование информационных и коммуникационных технологий в научном образовании / Б.Кавас // Журнал Балтийского научного образования. - 2014. - № 10 (2). - С. 72-72.

5. Филиппов С.А. Робототехника для детей и родителей. – СПб.: Наука, 2010, 195 с.

**ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА
УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА**

Исследование как форма организации работы учащихся предполагает проведение определённой работы по поиску информации, её обобщению, постановке эксперимента, анализа полученных результатов, представлению этих результатов заинтересованным в исследовании лицам, и рефлексии по поводу проведённой работы. На сегодняшний день тема очень актуальна. По мере развития науки в обществе в жизнь ребенка внедряется компьютеризация. Народный язык начинает терять эмоциональность. Через устное народное творчество ученик не только овладевает родным языком, но и, осваивая его лаконичность, красоту, приобщаясь к культуре своего народа, получает первые впечатления о ней. Произведения устного народного творчества (пестушки, заклички, календарно-обрядовые песни, загадки, пословицы и поговорки, скороговорки, былины, сказки, колыбельные песни и др.) передавались из уст в уста. Главным результатом исследовательской деятельности является интеллектуальный, творческий продукт, устанавливающий ту или иную истину в результате процедуры исследования и представленный в стандартном виде. Многие считают, что исследователем человек может стать только тогда, когда приобретёт жизненный опыт, будет иметь определённый запас знаний и умений. Тот, кто исследует, должен сам «узнать», «выяснить», «понять», «сделать вывод». Этимологически слово «исследователь» восходит к корню «след». Действительно, исследователь – это тот, кто наследует опыт поколений, оставляет свой собственный *след* в истории, нападает на *след* и идет к цели, совершенствуется, учится на своих и чужих ошибках.

Проект как форма организации учебной деятельности – это способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы. Он должен завершиться осязаемым практическим результатом, например, презентацией, спектаклем, картиной и т.д.

Проект может создаваться при помощи различных методов: репродуктивного, эвристического, исследовательского. Для успешной организации исследовательской деятельности на уроке необходимо тщательно продумывать формы уроков. Ведь здесь в арсенале могут быть разнообразные формы: урок-творческий отчет, урок-защита идей, урок-ролевая игра, урок-семинар, урок-защита диссертации, урок-конференция, урок- круглый стол и т. д. Часто на уроке мною применяются познавательные и лингвистические задачи, задания творческого характера, исследовательские задания. Урок-исследование – это такой урок, на котором учебная задача подвергается рассмотрению в устной форме. Учитель организует многоэтапную творческую деятельность школьников через поиск путем постановки серий проблемных задач, создания и разрешения проблемных ситуаций. Подготовительный этап: за две недели учащимся предлагается план по избранной теме с указанием вопросов для обсуждения, список рекомендуемой литературы. И преподаватель определяет возможные формы работы на уроке: общую, групповую, индивидуальную; вид самостоятельной работы учащихся (план, тезисы, конспект, реферат). Например, учащимся предлагается исследовать сказки, пословицы и поговорки, загадки. По теме «Использование в речи пословиц и поговорок» предлагаются следующие задания: заменить предложение подходящими по смыслу пословицами и поговорками, вернуть поговоркам первоначальный вид, так как начало от одной пословицы, а конец от другой; объяснить смысл пословицы и закончить пословицу, составить пословицу из предложенных слов, вспомнить пословицы или поговорки, в которых встречаются числа, сопоставить русские и казахские пословицы; и др. Знакомство с ними в школе развивает мышление учащихся, прививает любовь к родному языку, повышает любовь к родному языку, повышает культуру речи, способствует лучшему усвоению грамматики и более глубокому изучению литературы, обогащает учащихся народной мудростью. Вот почему пословицам и поговоркам необходимо уделять внимание на уроках русского языка. Пословицы широко используются в обучении – как воспитательной целью, так и для развития речи. В речи самих учащихся пословицы сравнительно редки и имеют тенденцию убывания к старшим классам. По многим пословицам можно отчетливо проследить, как выражал народ свое независимое мнение по различным житейским вопросам, свои самостоятельные взгляды на жизнь. Люди употребляют поговорки почти также легко и непринужденно, как слова собственной речи. Но все-таки пословицы и поговорки не просто слова, не просто разумные фразы или верные жизненные наблюдения. Работа с пословицей развивает мышление учащихся, прививает любовь к родному языку, повышает культуру речи, способствует лучшему усвоению грамматики.

Загадка – одна из малых форм устного народного творчества, в которой в предельно сжатой, образной форме даются наиболее яркие, характерные признаки предметов или явлений. Отгадывание и придумывание загадок оказывает значительное влияние на разностороннее развитие речи учащихся. Употребление для создания в загадке метафорического образа различных средств выразительности:

использование многозначности слова, приема олицетворения, определений, эпитетов, сравнений, особой ритмической организации способствует формированию образности речи учащихся. Загадки обогащают словарь школьников за счет многозначности слов, помогают увидеть вторичные значения слов, формируют представления о переносном значении слова. Они способствуют усвоению звукового и грамматического строя русской речи, заставляя сосредоточиться на языковой форме и ее анализе. Разгадывание загадок развивает у детей способность к анализу, обобщению; формирует умение самостоятельно делать выводы; четко выделять наиболее характерные, выразительные признаки предмета, ярко и лаконично передавать образы; развивает у детей поэтический взгляд на действительность. Ю.Г.Илларионова считает, что использование загадок в работе с учащимися способствует формированию у них навыков речи доказательства и речи-описания. Уметь доказывать – это не только уметь правильно, логически мыслить, но и правильно выражать свою мысль, облекая ее в точную словесную форму. Речь-доказательство требует особых, отличных от описания и повествования речевых оборотов, грамматических структур, особой композиции. Работа над загадками – это упражнение в самостоятельном развитии мышления, сообразительности, воображения. Загадки обогащают память детей подлинными жемчужинами родного языка, их используют на разных этапах урока. Уроки с использованием загадок проходят интересно и не утомляют учащихся, доставляя им полезные упражнения для ума [1]. Главное в уроке – это совместный поиск истины и собственные открытия в художественном тексте.

В самостоятельной работе по предложенной теме учащиеся используют памятку «Как готовиться к уроку-исследованию»:

1. Перечитайте (просмотрите) еще раз произведения УНТ, отберите в них эпизоды, анализ которых будет необходим для ответов на вопросы; сделайте отметки в тексте или выпишите цитаты на карточки.

2. Прочитайте рекомендованную преподавателям критическую литературу, осмыслите позицию автора, сделайте необходимые выписки.

3. Сопоставьте противоречивые суждения, отметьте те, которые совпадают с вашими, продумайте аргументы, подтверждающие ваше мнение.

4. Составьте план (тезисы) выступления, включая пересказ ключевых эпизодов, необходимые цитаты, сделайте выводы. Проговорите вслух, проверьте, сколько времени займет выступление.

Главная особенность исследовательского обучения – активизировать учебную работу школьников, придать ей исследовательский, творческий характер и передать учащимся инициативу в организации своей самостоятельной поисковой активности. Проводя исследование, учащийся погружается в творческое пространство и автоматически переходит в творческое состояние. Здесь ученик-исследователь добывает, накапливает, обобщает новые знания. Самое главное – нацеленность на поиск неизвестных ранее знаний, которые могут быть востребованы обществом.

Прежде чем внедрять что-то новое в процесс образования, учитель должен хорошо себе представлять саму суть этого нового введения, уметь предугадывать, предполагать результаты своей творческой работы. Включая ребят в активную исследовательскую деятельность необходимо учитывать способности учащихся, их умение решать проблемные ситуации. На уроках – исследованиях организуется или индивидуальная, или групповая работа. Это зависит от особенностей класса. Уроки – исследования заставляют учащихся самостоятельно мыслить, рассуждать, сопоставлять языковые факты, делать выводы.

Внедрение данного метода в обучение не должно носить фрагментарного, локального характера. В школе должна сложиться система научно-исследовательской деятельности, элементами которой могут быть:

1) проектная деятельность учащихся; организация интеллектуальных игр по развитию познавательных интересов и творческих способностей учащихся;

2) проведение предметных олимпиад;

3) проведение исследовательских практикумов;

4) организация научно-практических конференций;

5) работа кружков и факультативов;

Методика организации исследовательской деятельности школьников позволяет:

1. Формировать научно-исследовательские навыки.

2. Создавать банк знаний для отдельных объектов окружающего мира.

3. Выявлять существенные признаки развития рассматриваемого объекта познания.

4. Создать условия, которые позволяют учащимся:

- реализовать личный творческий потенциал в научно-исследовательской деятельности;

- проверить актуальность личного интереса и повысить вероятность самостоятельного выбора дальнейшего образования;

- на основании результатов работы над исследовательской темой определить свой личный и общественный статус;

- самостоятельно осуществлять диагностику внутренних возможностей, последовательно продвигаясь по заданным шагам исследования;

В результате работы, мы убедились, что устное народное творчество – это эффективное средство развития речи детей разного возраста. Фольклорные произведения вызывают живой интерес и привлекают внимание детей своей краткой формой, яркими поэтическими образами и художественными средствами, вызывают у детей положительные эмоции. Все это вместе повышает эффективность работы по речевому и социально-коммуникативному развитию детей, делает речь учеников более правильной, яркой, выразительной, певучей. Чтобы учить детей творить, учителю в первую очередь самому нужно быть творцом своей деятельности, самому учиться делать открытия и вести за собой ребят. Только личность, умеющая заинтересовать и повести за собой, сможет добиться хороших результатов в процессе учёбы.

Список литературы

1. Народное искусство в воспитании детей / Под ред. Т.С. Комаровой. - М.: Педагогическое общество России, 2000.

ӘОЖ 514.112

Құлбаева Г.С.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Университеті,
Орал қ., Қазақстан*

КООРДИНАТАЛЫҚ ӘДІСПЕН ПЛАНИМЕТРИЯ ЕСЕПТЕРІН ШЫҒАРУДА ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУ

Координаталық әдіс алгебралық есептеу шеберлігін талап етеді және жоғары интеллектті қажет етпейді және бұл өз кезегінде оқушылардың шығармашылық қабілеттеріне кері әсерін тигізеді. Сондықтан координаталар әдісін зерттеу әдістемесі қажет, ол студенттерге координаталар әдісін пайдаланып әртүрлі есептерді шығаруды үйренуге мүмкіндік береді, бірақ бұл әдіс геометриялық есептерді шешуде негізгі екенін көрсетпейді. Сондай-ақ көптеген геометриялық есептерді шығару өте қиын, бұл әдісті қолдану арқылы шешу оңайлатылады.

Геометриядағы координаталар әдісі мынада: нүктелердің координаталары арқылы геометриялық объектілер сандар, тендеулер, теңсіздіктер немесе олардың жүйелері арқылы аналитикалық түрде көрсетіледі, осылайша теоремаларды дәлелдеу немесе геометриялық есептерді шешу кезінде аналитикалық әдістер қолданылады. Бұл пайымдауды айтарлықтай жеңілдетеді және жиі теоремаларды дәлелдеуге немесе белгілі бір алгоритмді (белгілі бір есептеулерді орындау) пайдаланып есептерді шешуге мүмкіндік береді. Геометриядағы синтетикалық әдіс көп жағдайда жасанды әдістерді қажет етеді. Жалпыға бірдей оқу іс-әрекетін меңгеру – жаңа буын білім беру стандарттарының талабы.

Жұмыста эмпирикалық әдістер оның ішінде: бақылау, тәжірибелік әдістер, белсенділік өнімдерін талдау қолданылады.

Координат әдісі мектепте геометрияны оқытуда қажетті компонент болып табылады. Бұл әдіс мәселені шешу процесін жеңілдетуге және курсты қысқартуға мүмкіндік береді, студенттерге ҰБТ тапсыруға, ал болашақта жоғары оқу орындарында математиканы оқуға көмектеседі.

Мектептегі геометрия курсына есептерді шығару мен теоремаларды дәлелдеудің әртүрлі әдістері бар. Оларға синтетикалық әдіс, геометриялық түрлендіру әдісі, векторлық әдіс және координат әдісі, олар өз кезегінде өзара байланысты. Мектеп оқулықтарындағы бір немесе басқа әдіс басымдыққа ие болуы мүмкін және авторлар ашқан тұжырымдамаға байланысты.

Атанасян Л.С. 7-9 сыныптардың геометрия оқулығында [1] координаталық әдісті зерттеуге тұтас бір тарауды арнаған. Бұл тарауда §1 вектордың координаталарын және екі коллинеар емес вектордағы вектордың ыдырауын қарастырады; 2-бөлімде ең қарапайым есептер координаттарда шығарылады, вектордың координаталары мен оның басы мен соңындағы координаталар арасындағы байланыс зерттеледі; және §3-те тендеу түзу және шеңбер. Бұл тарауда координат әдісі геометриялық фигураларды алгебра арқылы зерттейтін әдіс ретінде қарастырылады. Автордың негізгі мақсаты – студенттерге фигураларды салуға есептер шығаруда, есептерді дәлелдеуде және геометриялық формулаларды шығаруда координаталық әдісті қолдануды үйрету.

Геометриядағы координаталар әдісін зерттеу және қолданудың әдістемелік аспектілері. Есептерді координаталық әдіспен шешу алгоритм бойынша жүреді, бұл өз кезегінде іздеуді және есептің өзін шешуді жеңілдетеді. Бұл әдіс геометрияға алгебраның маңызды қасиетін – шешу әдістерінің біркелкілігін береді. Арифметикалық және элементар геометриядан айырмашылығы, алгебра мен аналитикалық геометрияде есептерді шешу барлық есептер үшін ортақ, кез келген есеп үшін іс жүзінде қолайлы жоспар бойынша беріледі. Геометриялық есептерді шешу үшін координаталық әдісті қолдану жояды және күрделі кеңістіктік бейнелерді көрнекі түрде бейнелеу қажеттілігі. Есептерді шешу әдісі

ретіндегі координаталар әдісінің мәні мынада: фигураларды теңдеулер арқылы қою және координаттардағы әртүрлі геометриялық қатынастарды өрнектеу арқылы геометриялық есепті алгебра арқылы шешуге болады. Координаталық әдіс әмбебап әдіс болып табылады. Ол алгебра мен геометрия арасындағы тығыз байланысты қамтамасыз етеді, олар біріктірілген кезде олар бөлек қалса бере алмайтын «бай жемістер» береді.

Координаталық әдістің мәні. Есептерді шешу әдісі ретіндегі координаталар әдісінің мәні мынада: фигураларды теңдеулер арқылы қою және координаттардағы әртүрлі геометриялық қатынастарды өрнектеу арқылы геометриялық есепті алгебра арқылы шешуге болады. Координаталық әдіс әмбебап әдіс болып табылады. Ол алгебра мен геометрия арасындағы тығыз байланысты қамтамасыз етеді, олар біріктірілгенде олар бере алмаған «бай жемістер» береді, бөлек қалады. Кейбір жағдайларда координат әдісі дәлелдемелерді құруға және көптеген есептерді ұтымды, әдемі шешуге мүмкіндік береді, таза геометриялық жолдарға қарағанда. Мектеп геометрия курсына келетін болсақ, координаталар әдісі бір геометриялық күрделілікпен байланысты деп айта аламыз. Бір есеп координаттар жүйесінің сол немесе басқа таңдауына байланысты басқа аналитикалық бейнені алады. Және тек жеткілікті тәжірибе сізге ең қолайлы координаттар жүйесін таңдауға мүмкіндік береді.

Кестеде оқулықтардағы сандық талдау (құрылыс тапсырмаларының пайызы) көрсетілген:

Оқулықтар	Сынып	Оқулықтағы жалпы тапсырмалар	Олардың ішінен салу	Тапсырмалардың жалпы санының пайызы
Александров А.Д. т.б. «Геометрия 7-9»	7	33	8	24
	8	643	95	15
	9	556	89	16
Атанасян Л.С. т.б. «Геометрия 7-9»	7	362	90	25
	8	448	64	14
	9	321	36	11
Погорелов А.В. «Геометрия 7-9»	7	218	42	20
	8	298	35	12
	9	206	10	5

Оқулықтарға көз жүгірте отырып, оларда 7-сыныпта құрылыс тапсырмаларының жеткілікті жоғары пайызы бар екенін, типтік және қарапайым құрылыс тапсырмалары қарастырылғанын атап өтуге болады. Алайда 9-сыныпқа қарай геометриялық құрылыс тапсырмаларының пайызы күрт төмендейді. Жағдай 9-сыныпқа қарай барлық мектеп оқушыларының логикалық және кеңістіктік ойлауын дамытып, графикалық дағдыларын қалыптастырып, кез келген сызбаны оңай және дұрыс оқитынына, оны түсіндіруде қиналмайтындығына, кез келген қажетті нәрсені оңай құрастыруына байланысты болуы мүмкін. есеп мәтініне сәйкес сурет салу? Өтсең, жағдай мүлде олай емес. Құрылыс тапсырмалары фигураларды құрастыру дағдыларын дамытатын, сызбаны оқу және түсіну қабілетін қалыптастыруға, оның бөліктері арасында байланыс орнатуға ықпал ететін жұмыстың негізі болғандықтан, бұл жүйенің жеткіліксіздігі оқушының кеңістіктік және кеңістіктік ойлау қабілетінің нашар дамуын тудырады. логикалық ойлау, оның графикалық мәдениетінің төмен деңгейі. Бұл кемшіліктер студентке математиканың сол салаларын тиімді оқуға мүмкіндік бермейді, мұнда өз бетінше жасалған және жақсы түсінілген графикалық интерпретация «қараңғы патшалықтағы жарық сәулесі» болып табылады, бұл кейде математиканы оқыған кезде студент үшін жеткіліксіз.

Координаталық әдіс — нүктенің немесе дененің орнын сандар немесе басқа белгілер арқылы анықтау тәсілі. Нүктенің (дененің) түзудегі, жазықтықтағы, кеңістіктегі, беттегі және т.б. орнын анықтайтын сандар (таңбалар) оның координаталары деп аталады. Зерттеудің мақсаттары мен сипатына байланысты әртүрлі координаттар жүйесі таңдалады.

Кеңістіктегі тікбұрышты координаталар жүйесі шкала (ұзындықтарды өлшеуге арналған кесінді) және үш қиылысу арқылы анықталады.

өзара перпендикуляр осьтердің бір нүктесі, белгілі бір ретпен нөмірленеді.

Осьтердің қиылысу нүктесі координаталық нүкте деп аталады.

координаталар, осьтердің өздері - координаталар осьтері, бірінші

оның ішінде – абсцисса осі, екіншісі – ордината осі, үшіншісі – қолданбалы ось.

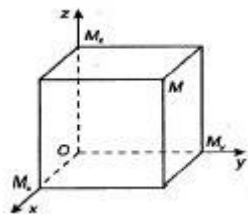
Белгіленген, сәйкесінше, O - шығу тегі, Ox , Oy , Oz . Егер M -

кеңістіктегі ерікті нүкте, содан кейін үш жазықтықты сызу

координаталық осьтерге перпендикуляр болса, қиылысу нүктелерін аламыз

осьтер: Mx , My , Mz (1-сурет). Тікбұрышты декарттық координаталар

сандар шақырылады, формула бойынша анықталады:

$x = OM_x$, $y = OM_y$, $z = OM_z$, где OM_x , OM_y , OM_z – бағытталған сегменттердің өлшемдері OM_x , OM_y , OM_z . x саны бірінші координат деп аталады, y екінші, z үшінші болып табылады. Кеңістіктегі екі нүктенің арақашықтығын формула $d = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2}$ бойынша анықтауға болады [2].

Кеңістікте полярлық, сфералық және цилиндрлік координаталарды да пайдалануға болады. Жазықтықтағы және кеңістіктегі координаттарды шексіз енгізуге болады бірнеше түрлі жолдармен. Белгілі бір математикалық есепті координаталар әдісімен шешу кезінде сіз осы нақты жағдайда есеп оңайырақ немесе ыңғайлырақ шешілетінін таңдай отырып, әртүрлі координат жүйелерін пайдалана аласыз.

Кеңістікте полярлық, сфералық және цилиндрлік координаталарды да пайдалануға болады.

Жазықтықтағы және кеңістіктегі координаттарды шексіз санды әртүрлі тәсілдермен енгізуге болады. Координаталық әдісті қолданып белгілі бір математикалық есепті шешу кезінде әртүрлі координаталық жүйелерді, осы нақты жағдайда мәселе оңайырақ немесе ыңғайлырақ шешілетінін таңдау.

Есептерді шешу әдісі ретіндегі координаталар әдісінің мәні мынада: фигураларды тендеулер арқылы қою және координаттардағы әртүрлі геометриялық қатынастарды өрнектеу арқылы геометриялық есепті алгебра арқылы шешуге болады. Координаталарды пайдалана отырып, алгебралық және аналитикалық қатынастар мен фактілерді геометриялық түрде түсіндіруге болады және осылайша геометрияны алгебралық есептерді шешуге қолдануға болады.

Координаталық әдіс әмбебап әдіс болып табылады. Ол алгебра мен геометрия арасындағы тығыз байланысты қамтамасыз етеді, олар біріктірілген кезде олар бөлек қалса бере алмайтын «бай жемістер» береді.

Мектептегі геометрия курсына келетін болсақ, кейбір жағдайларда координаттар әдісі дәлелдемелерді құруға және көптеген есептерді таза геометриялық әдістерге қарағанда ұтымдырақ, әдемі шешуге мүмкіндік береді деп айта аламыз. Координаталар әдісі бір геометриялық күрделілікпен байланысты. Бір есеп координаталар жүйесінің сол немесе басқа таңдауына байланысты басқа аналитикалық бейнені алады және жеткілікті тәжірибе ғана ең қолайлы координаттар жүйесін таңдауға мүмкіндік береді [1].

Геометриялық есептерді координат әдісі арқылы шешу үшін қарапайым формулаларды, алгоритмдерді және ережелерді білу керек. Бұл әдістің артықшылығы - мәселені шешуді жеңілдетеді және азайтады. Ол күрделі проекцияларды қажет етпейді, өйткені алдымен декарттық координаталар жүйесі енгізіледі, содан кейін есептеулер жүргізіледі. Координат әдісі күшті әдіс болып табылады және әр түрлі күрделілік деңгейіндегі есептерді шешу үшін қолданылады. Бірақ бұл әдістің де кемшілігі бар - есептеулердің үлкен көлемі.

Координаталық әдісті қолдану алгоритмі мыналардан тұрады:

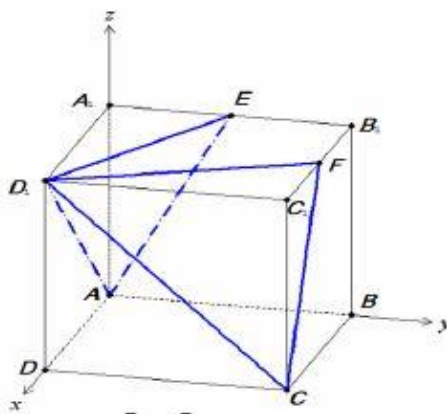
1. Кеңістіктегі координаталар жүйесін таңдау
2. Қажетті нүктелер мен векторлардың координаталарын немесе қисықтар мен фигуралар тендеулерін табу
3. Осы әдістің негізгі тапсырмалары немесе формулалары арқылы мысалды шешу
4. Аналитикалық қатынастан метрикалық қатынасқа көшу.

Бірақ бұл алгоритм жалпы болып табылады және есептердің кейбір түрлері үшін есептерді шешу үшін қосымша қадамдарды қолдануға тура келеді.

Координаталық әдісті қолдану қабілетін дамыту әдістемесін жасау үшін есептерді шешудің логикалық құрылымы шешушінің ойлауына қоятын талаптарды анықтау маңызды. Координат әдісі студенттерде осы әдісті тәжірибеде қолдануға ықпал ететін дағдылар мен дағдылардың болуын қамтамасыз етеді. Бірнеше есептің шешімін талдап көрейік. Бұл талдау барысында есептерді шешуде координаталық әдісті қолдана білудің құрамдас бөліктері болып табылатын дағдыларды бөліп көрсетеміз. Бұл дағдының құрамдас бөліктерін білу оның элементті түрде қалыптасуына мүмкіндік береді.

Координат әдісін қолдану үшін пайдалы дағдыларды анықтау үшін екі есеп шығарамыз.

Мысал. $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ бірлік текшесінде (7-сурет) $AD_1 E$ және $D_1 F C$ жазықтықтарының арасындағы бұрышты табыңыз, мұндағы E және F нүктелері сәйкесінше $A_1 B_1$ және $B_1 C_1$ қырларының ортаңғы нүктелері.

Шешімі:

1. Бас нүктесі $A(0;0;0)$ нүктесінде болатын тікбұрышты координаталар жүйесін енгізейік. (бізге ыңғайлы координаттар жүйесін таңдау мүмкіндігі).

2. Жазықтықтардың теңдеуін құруға қажетті нүктелердің координаталарын табыңыз: $D_1(1;0;1)$, $E(0;0.5;1)$, $C(1;1;0)$, $F(0.5;1;1)$ (қажетті нүктелердің координаталарын табу және оларды берілген координаталар бойынша тұрғызу мүмкіндігі).

3. $A_1x + B_1y + C_1z + D_1=0$ теңдеуін пайдаланып жазықтық (AD_1E) теңдеуін құрастыр. (жазықтық, түзу және кеңістіктік қисықтар мен фигуралар теңдеулерін құра білу) Барлық үш нүктенің координаталарын ауыстыр. Осы теңдеуге енгізіп, үш теңдеу жүйесін шешіңіз:

$$\begin{cases} A \cdot 0 + B \cdot 0 + C \cdot 0 + D = 0; \\ A \cdot 1 + B \cdot 0 + C \cdot 1 + D = 0; \\ A \cdot 0 + B \cdot 0.5 + C \cdot 1 + D = 0 \end{cases}$$

Мұндағы: $A=-C$, $B=-2C$, $D=0$

Осылайша, теңдеу келесідей көрінеді: $x+2y-z=0$, демек, $A_1=1$, $B_1=2$, $C_1=-1$.

$A_2x+B_2y+C_2z+D_2=0$ теңдеуін пайдаланып жазықтықтың теңдеуін (CFD_1) құрастыр. Осы теңдеуге барлық үш нүктенің координаталарын қойып, үш теңдеу жүйесін шешеміз:

$$\begin{cases} A \cdot 0 + B \cdot 1 + C \cdot 0 + D = 0; \\ A \cdot 1 + B \cdot 0 + C \cdot 1 + D = 0; \\ A \cdot 0.5 + B \cdot 1 + C \cdot 1 + D = 0 \end{cases}$$

Мұндағы $B=C$, $A=2C$, $D=-3C$. Осылайша ол келесідей болады:

$2x+y+z-3=0$. Демек, $A_2=2$, $B_2=1$, $C_2=-1$.

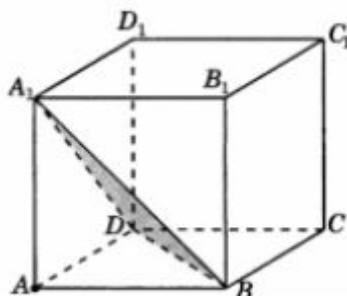
4. Формула бойынша (формулаларды білу және оларды қолдана білу):

$$\cos \angle (a, b) = \frac{|1 \cdot 2 + 2 \cdot 1 - 1 \cdot 1|}{\sqrt{1^2 \cdot 2^2 + (-1)^2} \cdot \sqrt{2^2 + 1^2 + 1^2}} = \frac{1}{2}.$$

Мысалы: $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ бірлік текшесінде (8-сурет) A нүктесінен BDA_1 жазықтыққа дейінгі қашықтықты табыңыз [10].

Шешімі:

1. Басты $A(0,0,0)$ және $\overrightarrow{AA_1}, \overrightarrow{AB}, \overrightarrow{AD}$ бірлік векторлары бар координаталар жүйесін енгіземіз. Сондықтан нүктелердің координаталары $A_1(0,0,1), B(1,0,0), D(0,1,0)$. (оңтайлы координаталар жүйесін таңдау мүмкіндігі)

2. A_1BD жазықтықтың теңдеуін құрастырамыз:

$$\begin{vmatrix} x-0 & y-1 & z-1 \\ 1-0 & 0-0 & 0-1 \\ 0-0 & 1-0 & 0-1 \end{vmatrix} = 0$$

$$\begin{vmatrix} x & y & z - 1 \\ 1 & 0 & -1 \\ 0 & 1 & -1 \end{vmatrix} = 0$$

3. Жазық теңдеуі келесідей болады $x + y + (z - 1) = 0$, $x + y + z - 1 = 0$ және нормаль векторының координаталары болады $\vec{n}(1,1,1)$ (кеңістіктік фигуралардың теңдеуін құра білу және векторлардың координаталарын таба білу).

Енді нүктеден жазықтыққа дейінгі қашықтықты табу формуласы арқылы A нүктесінен жазықтыққа дейінгі қашықтықты табайық (формулаларды білу және оларды қолдана білу):

$$d = \frac{|Ax_0 + By_0 + Cz_0 + D|}{\sqrt{A^2 + B^2 + C^2}} = \frac{|1 \cdot 0 + 1 \cdot 0 + 1 \cdot 0 + 1|}{\sqrt{1^2 + 1^2 + 1^2}} = \frac{\sqrt{3}}{3}. \text{ Жауабы: } \frac{\sqrt{3}}{3}.$$

Осы тапсырмаларды талдай отырып, координаталық әдісті қолдануды үйрену үшін қандай дағдылар қажет екенін анықтауға болады. Сонымен,

1. геометриялық тілді аналитикалық тілге аудару;
2. берілген координаталар бойынша нүкте тұрғызу;
3. берілген нүктелердің координаталарын табу;
4. координаталар арқылы берілген нүктелер арасындағы қашықтықты есептеу;
5. түзу мен жазықтықтың, түзу мен жазықтықтың арақашықтығын есептеу;
6. түзу мен жазықтықтың, түзу мен жазықтықтың арасындағы бұрышты есептеу;
7. координаталар жүйесін оңтайлы таңдау;
8. берілген фигуралардың (жазықтықтар мен түзулер) теңдеулерін құрастыру және анықтауышты есептеу;
9. теңдеудің артындағы нақты геометриялық кескінді көру;
10. алгебралық қатынастарды түрлендіруді орындау.

Сондықтан жоғарыда аталған дағдыларды дамытатын барлық тапсырмалар координаталық әдісті үйрететін тапсырмалар болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Гусак А.А. Жоғары математика анықтамалығы / А.А.Гусак, Г.М.Гусак, Е.А.Бричков. – 9-шы басылым. - Минск: Театр Система, 2009. - 640 ж.
2. Атанасян Л.С. Геометрия: 10-11 ұяшыққа арналған оқулық. жалпы білім беру мекемелер. / Л.С.Атанасян, В.Ф.Бутузов, С.Б.Кадомцев және т.б. – 13-бас. – М.: Ағарту, 2004. – 255 б.

ӘОЖ 37.034

Талапқалиева Д.Т.

*М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті,
Орал қ., Қазақстан*

БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ЖАҢАРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСӨСПІМДЕРДІ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы.»

Әбу Насыр әл-Фараби

Білім беру мәселесі қазіргі қоғамдағы ең өзекті мәселе. Алайда, оқушы мектеп қабырғасынан тек білім ғана емес, өмірлік тәжірибе, адамгершілік сабақтарын алу керек. Руханият осы нәрселермен толығады. Кешегі қазақ қауымының қара шаңырағында да бала алдымен осы нәрселерді үйренген. Дәл бүгінгідей мектеп, медреселер салынбаған кезінде үлкендер балаларын «Ала жіпті аттама», «Үлкен адамның жолын кеспе», «Жасы үлкенге сәлем бер», «Кішіге кішіпейілділік көрсет» деп аталы сөзбен тәрбиелеген. Бұл асыл сөздер балаға тек үйде емес, қоғамда, оның айналасында, мектебінде айтылу керек. Тәрбиенің ошағы бір жақтан емес, барлық жақтан да қаланса оқушы адамгершілік мәнін ұғынып өседі.

Білімі мен адамгершілігі тоғысқан жанның шығар шыңы биік болады. Ал, бұл екеуінің біреуінсіз шыңды бағындыру қиын. Адамгершілік қасиеттерін бойына сіңірген азамат өз еліне, өз жерін қызмет етеді. Адамгершілік қасиеттерінің арасына туған жерге сүйіспеншілік, ата-анаға құрмет, адамдарға көмектесу, мұқтаж адамдарға қайырымдылық жасау секілді ізгі қасиеттер жатыр. Мектеп балаға білім беретін ошақ қана емес, білімге құрмет танытатын тәрбие ошағы болса оқушы өз жолында ешқашан адаспайды [1, 39 б.].

Руханилықтың негізінде адамның мінез-құлқы қалыптасады, ар-ұят, өзін-өзі бағалау және адамгершілік сапалары дамиды. Мұның өзі мейірімділікке, ізгілікке шақырады. Рухани-адамгершілік

білім беру жеткіншектерге тәлім-тәрбие, білім берудегі бағыттардың бір арнаға топтастырудың жолы және тұлғалық құндылықтардың адам бойында үйлесімді жинақтаудың бағыты.

Рухани-адамгершілік тәрбие-бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын қалыптастырады. Жеке адамның адамгершілік санасының дәрежесі оның мінез-құлқы мен іс әрекетін анықтайды. Рухани-адамгершілік тәрбиесінде алдымен баланы тек жақсылыққа, қайырымдылық, мейірімділік, ізгілікке тәрбиелеп, соны мақсат тұтса, ұстаздың, ата-ананың да болашағы зор болмақ. «Мен үш қасиеттімді мақтан тұтам», — депті Ақан сері. Олар: жалған айтпадым, жақсылықты сатпадым, хәм ешкімнен ештеңені қызғанбадым.

Бұл үш қасиет-әркімнің өз құдайы. «Өз құдайынан айырылған адам бос кеуде, өлгенмен тең» деген екен. Шындығында бұл ақиқат. Олай болса, жеке тұлғаны қалыптастыруда, олардың жан дүниесіне сезіммен қарап, әрбір іс-әрекетіне мақсат қоюға, жоспарлауға, оны орындауға, өзіне-өзі талап қоя білуге тәрбиелеу — адамгершілік тәрбиенің басты мақсаты [2, 15 б.]. Мақсатқа жету үшін сан алуан кедергілер болуы мүмкін. Ондай қасиеттерді бала бойына жас кезінен бастап қалыптастыру жеке тұлғаны қалыптастырудың негізін қалайды.

Мысал келтірейікші, қазіргі Қазақстандағы түрмелерде тұтқындалған қылмыскерлердің басым бөлігі сауатсыз, мектепке бармаған, ата-ана тәрбиесін көрмеген, бала кезінде стресс алған адамдар. Білімі де, тәрбие де алмаған бұл тұтқындар адамгершілік жолынан аттады. Мүмкін, мұның не екенін де түсінбеді. Ал, білім алған, мектеп табалдырығын аттаған, ұстаз көріп, хат таныған адамдар не үшін қылмыс жасауы мүмкін? Бұл тәрбие іргетасының қалыптаспағандығының көрінісі. Демек, мықты адам тәрбиелеу үшін білім беру аздық етеді.

Оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің құралдары мен әдістерінің жүйесін анықтау ғылыми-әдістемелік, әлеуметтік-психологиялық және ұйымдастырушылық - педагогикалық сипаттағы келесі ережелерге негізделеді: адамның адамгершілік қалыптасуы балалық шақтан басталады, кіші мектеп жасында сыртқы әсерлерге сезімталдық жоғарылайды; кіші мектеп оқушыларының рухани-адамгершілік қалыптасуы, ең алдымен, оқу процесінде жүреді; адамгершілік дамуы баланың рухани - адамгершілік әлеміндегі маңызды өзгерістерден көрінеді (тұрақты моральдық мінез-құлық, олардың іс-әрекеттерінің моральдық жақтарын түсіну, ішкі бақылаудың пайда болуы – ар-ождан, адамгершілік зияткерлік, эстетикалық сезімдердің дамуы); баланың отбасы мен мектептегі моральдық қарым-қатынасының қалыптасуы мен дамуы-күрделі және ұзақ процесс, мұғалімнің үнемі назарын талап етеді; тәрбие процесі бұл тәрбиеленушілердің тәрбиешісінің рухани өмірінің бірлігінде көрінеді; адамгершілік тәрбие қағидаттарына мақсаттылық, сабақтастық, пәрменділік, баланың жеке басын құрметтеу талаптарының үйлесуі, дәйектілік, жүйелілік, балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру, сөз бен іс бірлігі, жеке мысал жатады [3, 80 б.].

Тағы да, азаматтар арасындағы сыбайлас жемқорлық, адамның жеке басына зиян келтіру секілді қылмыстық істерде де адамгершіліктің орны ысырылып қалғанын байқаймыз. Бұл тәрбие беру мен тұлғаның рухани жан дүниесін дамытуда жасаған қателігіміздің нәтижесі.

Спорт, тамақтану мұның барлығы сыртқы ағзаны қанағаттандырады. Ал, рухани білім, рухани тәрбие ішкі ағзаны қуаттандырушы. Руханият -тән қажеттілігі емес, жан қажеттілігі. Еліміздегі білім беру жүйесі оқушының дамуына көмектесіп, өмірдегі өз мәселелерін дұрыс шешуге, тұлғаның өзін-өзі танып білуіне, өз идеяларын жүзеге асыра алатын қабілетті болуына бағытталуы тиіс.

Жаңа Қазақстанда жыл сайын білім беру саласы жаңа бір бағытқа көтерілуде. Ал, бұл бастамалардың негізгі мақсаты жан-жақты тұлға дайындау. Білім беру саласында мұғалім үшін әрбір бала қайталанбайтын, жеке, дара тұлға. Оның қадір-қасиетін аша алсақ, идеяларын жүзеге асыруға көмектессек және келешек Қазақстанның бір кірпішін қалайтындай азаматпен азаматша тәрбиелесек бұл біз үшінде ұлы міндет жолындағы зор мәртебе.

Жалпы педагогика саласындағы заманауи зерттеулер негізінде біз «руханият», «адамгершілік» және «рухани-адамгершілік тәрбие» ұғымдарының мазмұнын аштық. Рухани-адамгершілік тәрбие-бұл тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына, ар-ождан, парыз, сенім, жауапкершілік, патриотизм сияқты адамгершілік сезімдерін қалыптастыруға жәрдемдесу процесі; шыдамдылық, мейірімділік, момындықтан тұратын адамгершілік мінез-құлық; адамгершілік ұстаным және адамгершілік мінез-құлық [4, 80 б.]. Бұл адамның танымдық, адамгершілік және эстетикалық қабілеттерін дамытудың жоғары деңгейі, жетілген азаматтық позициясы және шығармашылық белсенділігі.

Жүргізілген зерттеу жас ұрпақ көбінесе өз халқының тарихымен дәстүрлерін білмейді, өйткені олардың өз білімдерін алуға еш жері жоқ деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Сондықтан өскелең ұрпақты тәрбиелеуге бағытталған мекемелердің алдында келесі міндет тұр: ұрпақтардың түпкілікті ауысуы болмайынша, қазақ халық дәстүрлерін жаңғырту және енгізу бойынша жұмыс істеу. Қазақстан жасөспірімдерінде руханиятты қалыптастырудың шарттары: халық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын игеру, жалпы білім беретін мектептердің білім беру процесіне рухани-бағдарланған оқу курстары мен әдістемелік құралдарды енгізу, қоршаған ортадағы өмірді үздіксіз жаңарту, шығармашылық және жасампаздық қызмет, Өзін-өзі тәрбиелеу және өзін-өзі тәрбиелеу дағдылары, педагогтың рухани мәдениеті болып табылады [5, 26 б.].

Ұлттық мәдениеттің дәстүрлерін игеру негізінде жасөспірім оқушылардың рухани-адамгершілік қалыптасуының критерийлері: азаматтық құстаным, ұлттық белсенділік, халықтық дәстүрлермен өзін-өзі жетілдіруге деген ұмтылыс, өз жетістіктерін объективті бағалай білу, жоғары сезімдер саласын анықтау, жалпы қабылданған этикалық нормаларды сақтау, ұлтаралық қарым-қатынас мәдениеті. Зерттеу барысында жасөспірімдердің руханиятын қалыптастырудың әдістерімен формалары, сондай-ақ жасөспірімдердің рухани-адамгершілік тәрбиесінде ұлттық мәдениетті қолдану курсының мазмұны және оны жүзеге асыру жолдары туралы айтылды.

Қорытындылай келе, егер мұғалім оқушы үшін моральдық және азаматтық мінез-құлықтың үлгісі болмаса, ешқандай білім беру бағдарламалары тиімді болмайды. Өзіңізді жақсы, мейірімді, таза ету - айналаңыздағы әлемді де осылай етумен тығыз байланысты. Рухани-адамгершілік тәрбие адамгершілік сананы мақсатты қалыптастыру, адамгершілік сезімдерін дамыту және адамгершілік мінез-құлық дағдылары мен әдеттерін дамыту ретінде анықталады. Жасөспірімдердің адамгершілік білімге деген ұмтылысы олардың жеке басына деген қызығушылығына байланысты. Сонда ғана жасөспірімдер өздерінің мінез-құлқын саналы түрде басқаруға, олардың моральдық көзқарастары мен сенімдеріне сәйкес келетін қасиеттерді тәрбиелеуге тырысады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бажович Л.И. Тұлға және оның балалық шақтағы қалыптасуы. М., 2009. - Б. 37-42.
2. Вахрушев А.А. Мұғалімдерді ГЭФ енгізуге қалай дайындау керек / А.А.Вахрушев, Д.Д.Данилов // Бастауыш мектеп плюс дейін және кейін. - 2011. - № 5. - Б. 3–17.
3. Данилюк А., Кондаков А., Тишков В. Бастауыш мектептегі тәрбие жүйесі // <http://mirznani.com/info/vospitatelnaya-sistema-v-nachalnoy-shkole>. - Б. 80-85.
4. Кудимова Т.В. Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайындағы рухани-адамгершілік тәрбие / Т.В. Кудимова. - Мәтін: тікелей // Білім және тәрбие. - 2016. - № 1 (6). - Б.79-81.
5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. - А. - 2009. - Б. 24-28.

ӘОЖ 37.07

Бакитова В. С.

*Мектеп үйлестірушісі, тренер,
БҚО, Тасқала ауданы, Шежір МББК*

ӨЗГЕРІСТЕРДІ БАСҚАРУДАҒЫ МЕКТЕП БАСШЫЛАРЫНЫҢ РӨЛІ (Дөңгелек стол)

Мақсаты: Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында мектеп басшыларының рөлін талқыға салу.

Өзекті алаң: Білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында мектеп басшыларының міндеттерінің мәселелері.

Қатысушылар: магниттік мектептердің мектеп әкімшілігі, тренерлер, мектеп үйлестірушілері.

Жүру барысы:

1. Қызығушылықты ояту.

1.1.Тренинг. Мен қандай басшымын?

1.2.Кіріспе (дөңгелек үстелдің мақсаты мен сұрақтарына тоқталып өту)

Талқылау сұрақтары:

Өзгерістер дегеніміз не?

Біз неге өзгеруіміз керек, деп ойласындар?

Мектеп басшылары рөлінде біз қалай өзгереміз?
Өзгеруге не кедергі болады?
Өмірдің сапасын өзгерту деген не?
(Мысалы, 1 минут ішінде неше рет секіре аласыңдар деп ойласыңдар? Көршілермен бөлісу. 15 сек ішінде практика жүзінде секірту. Неше рет секірдіңіз? Ал бір минутта сонда неше рет секіруге мүмкіндігіңіз бар?)

2. Ақпараттық бөлім.

Презентация. Педагогикадағы синергетика және прагматика.

Өзгеруге не кедергі болады?

Өмірді өзгерту дегеніміз-трансформация

Синергетика (грек тілінен аударғанда-біріккен әрекет, сотрудничество)

- пән аралық сипаттағы ғылым саласы; күрделі жүйелердің өзін-өзі ұйымдастыруы туралы ғылым.
- Адам бойындағы бар күшінің дамуы.
- Синергетика ұғымын 1971 ж. Неміс физигі Г.Хакен енгізген.

Прагматика-әрекет (действие)

- Біз мақсат қойып, әрекет жасауымыз керек (д.Дьюи мен У.Джеймс)

- Өмірдің сапасын өзгерту үшін дұрыс мақсат қою керек.

-Дұрыс мақсат қою арқылы күшті дұрыс жұмысауды үйренуіміз керек.

(Холадная прагматика Черчела деген сөлемді естіген боларсыңдар. Черчелде достарыда, жауларыда болмаған, Ең маңыздысы Черчелге - мүдде)

Мысалы: 2030 жылдары 800 млн жұмыс орнын роботтар ауыстырады. Бірақ роботта не жоқ?

-құндылық

-сенімділік

-командалық жұмыс

-мейрімділік

-сыни ойлау

Қазіргі заманда диплом маңызды емес екеніне көзіміз жетіп отыр.

Мектеп басшысының мақсаты:

1. Академиялық білім беру (стандарт)

2. Персоналдық білім (оқу дағдыларын қалыптастыру (жазылым, тыңдалым, айтылым, оқылым)

3. Спорттық, музыкалық білім беру.

Татьяна Черниговская (орыс психолог-исследование мозга) «Бұрын аристократтар балаларына бірінші музыкалық, спорттық білім берген.Неге?»

Себебі, музыка мидың нейрондарын қатайтады (осыдан күшті физик, математиктер шығады)

Музыка эмоционалды Q көтереді. Біз академиялық сауатты болғанмен эмоционалды сауатты емеспіз. Яғни, өзіміздің бойымызды мектеп басшылардың рөлінде айQ мен бірге эй Q сауаттылығымызды көтеруіміз керек.

Майкрософт компаниясының негізін қалаушы Билл Гейц балаларын тек 2 сағат компьютерге отырғызған.

3. Практикалық бөлім.

Дөңгелек үстелдің ережесі:

- Біреудің сөзін бөлуге болмайды;
- Басқаның пікірін сыйлау керек;
- Келіспегенімізді сөз, мимика, ишарат, интонация арқылы білдіруге болмайды;
- Берілген уақыт шеңберінен аспау керек;
- Сұрақтар туындайтын болса, оларды дөңгелек үстел аяғында қоюға болады.

Топтық жұмыс.

3 топқа тапсырмаларды беру. 15 минутта танысу, талқылау, SWOT талдау жасау (күшті, әлсіз жақтары, мүмкіндіктері, қаперлері) Қорғау 3-4 минут.

I топ. Мектепті басқарудың жаңа амалдары. (6-49 бет.С.Тәуірбекова. Қазіргі мектепті басқару.)

II топ. Қазіргі мектептің қызметін жүзеге асыру барысындағы басқару функциялары.

(55-113 бет.С.Тәуірбекова. Қазіргі мектепті басқару.)

III топ. Мектептегі әдістемелік қызмет. (126-149 бет.С.Тәуірбекова. Қазіргі мектепті басқару.)

Әр топтан кейін топтар 3 негізгі құнды идеяларын жариялайды. Идеяларды тіркеп отыру арқылы топтар шешім шығарады.

4. Кері байланыс. Интервью парағы.

-Мектепті басқарудағы ерекшеліктеріңіз қандай?

-Қазіргі кездегі мектеп басқарудағы проблемаларыңыз қандай?

-Сіз үшін ең бастысы нені өзгертер едіңіз?

Жармуханова Г.С., Салахитденова Г.Т.
мектеп тренерлері
БҚО, Тасқала ауданы, II-Шежін ауылы,
« Шежін» мектеп-бөбекжай-балабақша» кешені» КММ

XXI ҒАСЫР ДАҒДЫЛАРЫН: МЕКТЕПТЕ ҚАЛАЙ МЕНҒЕРТУГЕ БОЛАДЫ?

Сілтеме	«Педагогикалық диалог» №2, 2018 жыл, www.cpm.kz интернет материалы		
Жалпы мақсаты	Мұғалімдерге қазіргі қоғамдағы сауаттылықтың басты көрсеткіштері сын тұрғысынан ойлау, өзара үйлесімді қарым-қатынас пен әлеуметтік ынтымақтастықты қолдау, ақпараттық кеңістікті бағдарлау, бастамашыл болу және нақты шешім қабылдай алу болатындығы туралы ақпарат беру және НЗМ мұғалімдерінің жұмыс практикасындағы озық тәжірибелерін және ҚР жалпы мектептерінің педагогтерінің тәжірибелерімен танысу.		
Күтілетін нәтиже	Топтаса жұмыс атқара отырып, мұғалімдер әріптестері арасында педагогтың ең маңызды кәсіби қасиетінің бірі – көшбасшылық ұғымы жөнінде ақпаратпен алмасып, оқытушы көшбасшылығы туралы түсінік қалыптасып, өз тәжірибелерімен бөліседі.		
Түйінді идея	Қызығушылығын арттыратын әдіс-тәсілдер		
Ресурстар	Маркер, А3, А4 парақтар, стикерлер, желім, қайшы, бейнежазбалар		
Коучинг өту барысы			
Семинардың өтілу кезеңдері	Уақыт	Коучтің іс-әрекеті	Мұғалімдердің іс-әрекеті
Ұйымдастыру	3 мин	Сергіту сәті. «Үйретеді» әнімен (топқа бөліп отырғызу)	«Үйретеді» әнін үш тілде айтады.
Бейнебаян көру	5 мин	« XXI ғасыр дағдылары » туралы бейнебаян көрсету Сұрақ? Бейнебаянда сіздер нені байқадыңыздар? т.б. Бейнебаянда тамашалағаныңыздай бүгінгі коучингте қандай тақырып қарастырылады деп ойлайсыздар?	(Әр топ өз ойын ортаға салады)
Ой қозғау	4 мин	-XXI ғасырда нені оқытуымыз керек? -Мұғалімдер оқушыларды XXI ғасырға қалай дайындайды? - Қандай технологияларды қолданасыз?	(Әр топ өз ойын ортаға салады)
Топпен жұмыс	20 мин	Құрметті әріптестер, міне біз бүгінгі тақырыбымызды тереңірек талдау үшін сіздерге арнайы сауалдар беріп, топтық жұмыс арқылы бірге талқылайтын боламыз. «XXI ғасыр дағдыларын: мектепте қалай менгертуге болады?» I-топ сызба арқылы II-топ суреттер арқылы III-топ макет арқылы	Топқа бөліну бойынша тақырыптың маңызын ашу (постер қорғау) I-топ сызба арқылы II-топ суреттер арқылы III-топ макет арқылы «Екі жұлдыз, бір ұсыныс» бағалау

			
Таныстырылым Түйін	5 мин	XXI ғасыр дағдылары туралы таныстырылым.	Мұғалімдер таныстырылыммен танысады.
Ой сергек	5 мин	-Мұғалімдердің таныстырылымы және оқыту үдерісіне тарту мәселесі. -Оқушыларды қызықтыруға арналған сөйлеу дағдылары. -Оқушылардың белсенді қатысуын көрсететін дағдылар.	Ой бөлісу
Қорытынды рефлексия	3 мин	Қатысушылардан коуч қорытынды ретінде жазбаша пікір алады. 1.Бүгінгі коучинг сізге ұнады ма, ұнаса қандай жаңалығымен? 2.Коучинг өткізу барысында сізде жаңа ойлар пайда болды ма? 3.Коучингтің өткізілуіне тілегіңіз? 4. Бүгінгі көңіл күйіңіз?	Мұғалімдер А4 қағазына өз ойларын жазып қалдырады Смайлик арқылы рефлексияны аяқтау

FUNCTIONAL DIAGNOSIS OF INCLUSIVE EDUCATION - POLISH EXPERIENCES AND THE CURRENT STATE OF WORK ON SYSTEMIC SOLUTIONS*Introduction*

School assessment of the psychosocial functioning of a student with learning disabilities is an important aspect of the work of educational institutions. Functional assessment is opposed to nosological diagnosis, although in fact they complement each other. The nosological diagnosis allows for the clinical diagnosis of existing disorders, so it is an important clue for decisions related to the launch of specific support for the student (sometimes it entitles to use some form of assistance, e.g. therapeutic classes), but it is only the functional diagnosis that allows you to adjust the profile of educational activities and therapy to the actual needs of the student. Thus, the functional diagnosis has always been the basis of the pedagogue's workshop. The turn of the 20th and 21st centuries brought in many countries various proposals for organizational solutions, as well as tools and methods for functional diagnosis. In educational practice, tools were primarily used to create a functional profile of a student, covering many different developmental spheres. They referred to different theoretical concepts, the language of description of the analyzed functions was different. The development and dissemination of the concept of inclusive education, understood as high-quality education for all, raised the level of expectations towards the diagnostic tools used in schools, as well as towards the procedures for assessing the functioning of students. A new perspective in this respect was also created by the dissemination of the International Functional Classification ICF of the World Health Organization (WHO) [1]. Many European countries are now paying attention to this classification, with the hope of creating internationally comparable tools for inclusive schools. The tools should reflect the bio-psycho-social model of disability, and this is what the ICF is based on. In 2022, an attempt to develop such a tool was undertaken by Polish scientists, and this article is a report on the effects of this work.

IC as a tool of functional diagnostics in inclusive education

In Poland, 30 years have passed since the political transformation, during which many changes took place in social, political and economic life. The changes also concern educational solutions and the gradual transformation of the system in terms of opening it up to children and youth with disabilities, and then also to other special educational needs. In the 1990s, the possibility of integrated education was first introduced in Poland, and then in 2009/2010 provisions in the law formally introducing inclusive education appeared.

After Poland ratified the Convention on the Rights of Persons with Disabilities in 2012, there was a process of intensification of activities to introduce and improve inclusive education. Its understanding was adopted as "high-quality education for all" (EASN, 2018) and the pursuit of a state where "everyone means everyone" (UNESCO, 2020). In 2020, the author of this article prepared, at the request of the Ministry of Education and Science, the national "Report on the state of inclusive education in Poland - opening balance 2020" [2]. It was a study based on a battery of questionnaires in over 14.5 thousand. schools and kindergartens and many other entities of the education system (early development support centres, counseling centers and others). 32 recommendations have been developed – many of them are now included in the Polish education system. The improvement of inclusive education in Poland currently includes several system projects of the Ministry of Education and Science in cooperation with experts from Polish universities. The works currently include

- Development of indicators and tools for monitoring and evaluating inclusive education;
- Reform of the system of early child development support;
- Training for inclusive education leaders;
- Development of "road maps" for the poviats authorities in the field of managing inclusive education;
- Creation of the first 23 specialized support centers for inclusive education - SCWEW (there will be over 300 of them - such a center is planned in each poviat);
- Development of functional diagnostic tools based on ICF (ICF) for schools.

As part of the latter task, the tedious process of creating a tool for schools was carried out. This meant the involvement of 12 specialists from several universities, psychological and pedagogical counseling centres, scientific and educational institutions for 7 months. The project was coordinated with other projects for new solutions for inclusive education, as one of the important tasks under the planned changes was the preparation of new diagnostic solutions: the school functional assessment model.

In the new model of Education for All [3], functional assessment becomes a key concept: it is the starting point and destination for planned changes, as it is the development process that directs all inclusive activities. The functional assessment allows for a diagnosis for the educational purposes of each student, each child - regardless of what constitutes the essence of their school difficulties: both disorders or disabilities, as well as developmental difficulties resulting, for example, from pedagogical negligence or growing up in a culturally poor environment. At the same time, the functional assessment is understood as:

a multifaceted process of recognizing the student's resources and difficulties as well as environmental factors affecting him, taking into account the analysis of functioning (based on the ICF classification, knowledge about milestones in the child's development) and - if it has been made - a criterion diagnosis (based on the ICD or DSM medical classification), as well as an adequate and constantly evaluated support program [3].

Functional assessment at school relieves psychological and pedagogical counseling centers from diagnostic tasks, although it does not limit the necessary in-depth clinical diagnoses [4]. This is still the task of specialist clinics. At the same time, however, the proposed concept of functional assessment does not redefine the role of the teacher, but only specifies it and adds value to it. It is assumed that it is the teacher who brings to the assessment process his or her knowledge about the student, his or her progress and the difficulties experienced. The model organizes the diagnosis process and bases it on the work of a team of teachers and specialists and their cooperation with parents and students. It is supposed to increase the effectiveness of providing support to students and increase the autonomy of the school in this respect. The expectations set in the creation of the model and the tools that serve its implementation, the School Functional Assessment, were defined as follows:

- multidimensionality (different spheres of functioning) and continuity (accumulation of knowledge about the student, not isolated episodes of "office" research; multi-stage learning about the development process in the full life cycle) (Wysocka, 2016; Domagała-Zyśk, Knopik and Oszwa, 2017) [5];
- integral perception of the subject expressed in the diagnostic description of the student in all areas that are interdependent (primarily: physical, cognitive, language/communication, emotional, social and moral development), but also from the perspective of different people and contexts of the student's functioning (Domagała-Zyśk, Knopik and Oszwa, 2017) [5];
- the possibility of individualizing the description (e.g. by selecting the areas of deepening the diagnosis) imposed on the initially schematized (standardized) framework of the recognition of the subject and the object of cognition (Wysocka, 2016);
- looking at the student's problems and needs in the context of conditions and resources not through the prism of disorders, pathologies and stigmatizing labels (Education for All 2020; Jachimczak, 2021); the ability to identify both strengths and weaknesses (Domagała-Zyśk, Knopik and Oszwa, 2017) [5];
- rational use of school diagnostic resources, with a well-thought-out and clear division of competences between the school and the teacher and specialist counseling center/diagnosis (Foryś, 2014; Podgórska-Jachnik, 2021; Recommendation 14) [6];
- close connection of the diagnosis with intervention, development and support activities (Domagała-Zyśk, Knopik and Oszwa, 2017) [5];
- an interdisciplinary language of diagnosis common to various specialists (educators, psychologists, speech therapists, etc.) (Domagała-Zyśk 2022).

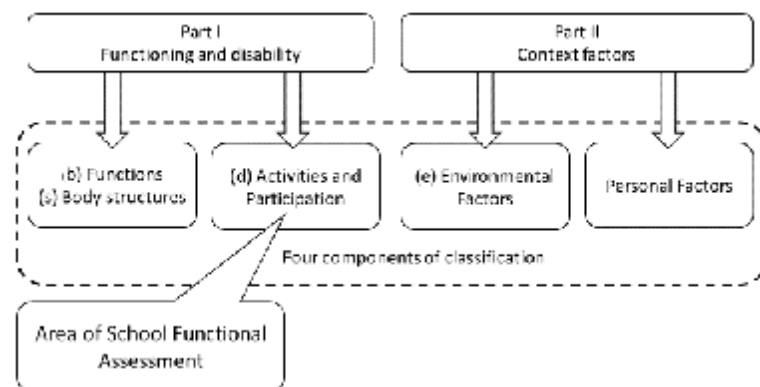

Figure 1 - The diagnostic area of the Polish School Functional Assessment in the structure of the ICF classification.

The steps in creating the school's functional assessment profiles included answers to key questions:

- What is the profile for?
- What factors do we need?
- Which ICF (ICF) codes to choose?
- How to translate the ICF code (ICF) into indicators? (description in a form understandable for every teacher)
- How to differentiate indicators for different age groups?
- How wide should the instrument be? (practical aspect)
- How to use it? (handbook development)

As a result of this work, a tool was created that included indicators from the following areas of school activity of students:

- Learning and applying knowledge
- General tasks and responsibilities
- Communication
- Motor skills, including mobility and manual activities
- Self-care, self-care and independence
- Relationships and interpersonal contacts
- School competencies
- Living in the local community
- Vocational training

There are about 240 detailed indicators (about 180 in early development support), but they are formulated in a simple way, understandable to everyone, enabling not only teacher but also parental assessment. This is a completely new aspect of identifying special needs, also very important in the new diagnostic approach. Not every student's case requires a diagnosis in all areas. The first attempts at assessments made by teachers are positive. Currently, a platform with remote access for each teacher in Poland is being created, as well as practical testing of the tool's usability, including the search for the necessary corrections of codes and indicators.

Conclusion

These are preliminary reports on the work of Polish scientists on developing a model and tools for school functional assessment based on ICF. In the new model of inclusive education, it turned out to be necessary to systematically organize activities undertaken by teachers and specialists to evaluate students, especially when the results of these assessments became the basis for planning the organization of educational and specialist support. Many hopes are associated with the new tool to improve teachers' knowledge of students' special needs. It is also expected to improve the recognition of school difficulties and their determinants - including those resulting from environmental factors - in the educational system implementing the assumptions of inclusive education.

Bibliography

1. ICD-11: International classification of diseases (11th revision). – World Health Organization, 2019. - <https://icd.who.int/>
2. Podgórska-Jachnik D. Edukacja włączająca w Polsce – bilans otwarcia 2020: Raport merytoryczny na zlecenie ORE i MeiN. - Warsaw: Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2021. – 119 p.
3. MeiN Edukacja dla wszystkich – ramy rozwiązań legislacyjno-organizacyjnych na rzecz wysokiej jakości kształcenia włączającego dla wszystkich osób uczących się. – Warsaw, 2020. – 183 p.
4. Oszwa U., Knopik T., Domagała-Zyśk E. (2019). Diagnoza funkcjonalna jako standard pomocy psychologiczno-pedagogicznej – od założeń teoretycznych do praktyki diagnostyczno-terapeutycznej. // Kwartalnik Pedagogiczny. – 2019. – No. 2(252). – P. 163-175.
5. Domagała-Zyśk E., Knopik T., Oszwa U. TROS-KA. Diagnoza funkcjonalna rozwoju społeczno-emocjonalnego uczniów w wieku 9-13 lat. Warsaw: Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2017. – 202 p.
6. Foryś M. Dwie diagnozy – jeden uczeń. Diagnoza nauczycielska i specjalistyczna. Warsaw: Ośrodek Rozwoju Edukacji, 2014.
7. O'Neill R., Albin R., Storey K., Horner R., Sprague J. Functional assessment and program development for problem behaviour: A practical handbook. - Brooks/Cole Publishing Company, 1997. – 144 p.

**М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің 90 жылдығына арналған
«Ғылым және білім берудегі дәстүрлер мен инновациялар: тарих, қазіргі жағдай,
перспективалар» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
қарары, Орал қаласы, 2022 жылғы 5 қазан**

Секциялық отырыстардың, сондай-ақ пленарлық отырыс шеңберіндегі пікірталастардың қорытындылары бойынша конференцияға қатысушылар мыналарды ұсынады:

1. "М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің тарихы" ғылыми басылымын дайындау бойынша жұмыс тобын құру;
2. Университеттің барлық мұражайларын бірыңғай мұражай-тарихи кешенге біріктіру;
3. Университеттің жетекші ғалымдарының материалдарын, құжаттарын, жеке кітапханаларын жинау және өңдеу бойынша тұрақты жұмыс істейтін комиссия құру;
4. Университет пен РҒА ОрБ Дала институтының бірлескен ландшафттық-экологиялық ғылыми зерттеулерді және экспедициялық сапарларын жүргізуді жалғастыру;
5. "Бөкейорда" резерватының аумағында халықаралық Аралсор ғылыми жартылай стационарын ұйымдастыру;
6. Шетелдік әріптес ЖОО-дан БҚУ-ға арнайы шақырылатын ана тілінде сөйлейтіндерден тілдік даярлық бойынша жұмысты жалғастыру, ЖОО-да инклюзивті білім беруді және академиялық жазуды дамыту.
7. ЖОО студенттерін жалпы орта білім беретін мектептерде педагогикалық практикаға дайындау кезінде инклюзивті білім беру жобаларын дамыту және оларды Батыс Қазақстан облысының жоғары педагогикалық білім беру жүйесіне енгізу.
8. Мамандарға профессор, биология ғылымдарының докторы В.В. Ивановтың флористика және геоботаника саласындағы идеяларын насихаттау және дамыту, заманауи әдістер мен тәсілдерді қолдана отырып зерттеулерді кеңейту ұсынылсын.
9. Флораны, өсімдіктер систематикасын зерттеудің, биоәртүрлілікті сақтаудың, Жайық өзені бассейнінің проблемаларын шешудің кешенді мәселелерін шешу үшін интеграциялық жобаларды әзірлеуде университет ғалымдарының Ресей және көршілес мемлекеттер ғалымдарымен өзара іс-қимылы мен үйлестіруін жүзеге асыру.
10. Университетте студенттерді оқытудың заманауи технологиялары арқылы әдіснамалық және психологиялық-педагогикалық мәдениетті дамытуға профессор - оқытушылар құрамына ерекше назар аудару.
11. Уақытты басқару технологияларын қолдана отырып, университеттің оқу процесінде студенттердің өзін - өзі ұйымдастыруын дамыту әдістемесін енгізу.
12. Университет студенттерінің спорттық ойындармен тұрақты түрде айналысуға ынтасын қалыптастыру және оқу және сабақтан тыс уақытта салауатты өмір салты (СӨС) бағдарламасын орындау.
13. «Ғылым - өндіріс» жүйесінің құрылымын көрсететін жас ғалымдардың, магистранттардың, студенттердің ғылыммен және шығармашылықпен айналысуға деген ынтасын арттыру.
14. Жергілікті жерлердегі атқарушы билік органдарының бизнес, кәсіптік білім, ғылым арасындағы әріптестік жүйесін дамытуға және жастарды интеграциялық үдерістерге белсенді тартуға жәрдемдесу қажеттілігін арттыру.
15. ҒЗЖ бойынша конкурстар, семинарлар , ғылыми өзге де іс-шараларды бірлесіп өткізуде болашақ мамандардың болмысын қалыптастыру және қолдау бойынша жоғары оқу орындарымен тиімді серіктестік жүйесін белсенді түрде дамыту.
16. Жоғары оқу орындарымен бірлескен іс- шаралар өткізу ғылыми конкурстарға, вебинарларға, семинарларға қатысу арқылы жас ғалымдар имиджін қалыптастыру және дамыту.
17. Студенттерді оқытудағы дәстүрлі ғылыми тәсілдер мен инновациялық әдістердің үйлесімі білім алушылардың білім беру бағдарламаларының мазмұнын игеру табыстылық деңгейін және мамандарды даярлау сапасын арттыруға мүмкіндік береді.
18. ЖОО-мектеп ынтымақтастығын күшейту, білім беру ұйымдары арасында, мектеп мұғалімдері мен ЖОО оқытушылары арасында оқытудың сабақтастығы мақсатында тұрақты тәжірибе алмасуды қамтамасыз ету қажет.
19. Оқытушылардың кәсіби құзыреттілігін үнемі арттыру, мектеп мұғалімдерін, магистранттарды ғылыми жұмыстар мен зерттеулерге тарту, ЖОО-да өткізілетін ғылыми, ғылыми-практикалық конференцияларға қатысу жөніндегі жұмысты жандандыру.
20. Университет оқытушылары мен мектеп мұғалімдерінің монографиялар мен оқу-әдістемелік құралдар шығару бойынша бірлескен жұмыс тәжірибесін жалғастыру.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

1. Абдешев Аскат Беккалиевич-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Университеті, Аға оқытушы, магистр, Қазақстан Суретшілер одағының мүшесі, Askat_a_b@mail.ru
2. Абдираймова Эльмира Кайрлиевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі м.а., аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, elmira_11.75@mail.ru
3. Абдрахманов Ибраим Саматович- М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, Ibraim_samatovich@mail.ru
4. Абишева Алина Муратовна-«Өрлеу» БАҰО» АҚ БҚО Кәсіби даму институты», Кәсіби даму кафедрасы аға оқытушы, магистр, Alinam78@mail.ru
5. Абугалиева Гульшат Сержановна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, gulshst521336@mail.ru
6. Абуова Роза Суиеугалиевна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, Старший преподаватель, Магистр, roza_abuova@mail.ru
7. Абуханова Алма Габдрахимовна- ЗКУ им.М.Утемисова, Доцент, к.ф.н., abukhanovaa@inbox.ru
8. Айманова Ерсин Ерденевна-Башкирский государственный университет, Аспирант, Ersin.aumanova@mail.ru
9. Аймбетова Индира Оразгалиевна- Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, ph-doctor@mail.ru
10. Айтжанова Адеми Мухамбетовна-Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, магистрант 2 курса, Adem-bonnilass93@mail.ru
11. Айткалиева Дина Набиолловна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, К.п.н, Старший преподаватель, dinanabiollovna1339@gmail.com
12. Акатьев Николай Владимирович-Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Старший преподаватель кафедры химии, к.х.н., niko_aikidzin@mail.ru
13. Акашаева Зияда Мирасовна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, ziyada_1989@mail.ru
14. Акимова Сауле Муратовна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, saule_akim@mail.ru
15. Ақболатов Айдарбек Ахметұлы- М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің қауымдастырылған профессоры, PhD доктор, доцент, Филология факультетінің деканы, aidarbek_akbulat@mail.ru
16. Алексеева Анастасия Даниловна-ФГБОУ ВО Арктический государственный институт культуры и искусств, Преподаватель, аспирант социологии, anastas.olonkho@mail.ru
17. Алешинская Евгения Владимировна- Национальный исследовательский ядерный университет «МИФИ», к.ф.н., доцент
18. Алимбаев Тельман Базарбаевич- Орал қаласы, №1 Балалар өнер мектебі, директоры, gulzadabak@mail.ru
19. Алимбаева Гулзада Бакыткалиевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Мәдениет және өнер факультеті, Дәстүрлі музыкалық және орындаушылық өнер кафедрасы, педагогика ғылымдарының магистрі, Аға оқытушы, gulzadabak@mail.ru
20. Алитурлиева Асем Елбайқызы-Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Магистрант 2 курса, 7M01706-Иностранный язык: два иностранных языка, asem.aliturlieva@mail.ru
21. Алшекенова Дилназ Темірханқызы-М. Өтемісов атындағы БҚУ, Магистрант, alshekenova.dilnaz@mail.ru
22. Альменов Ренат Утеулеевич-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Менеджмент Білім беру бағдарламасының магистранты, Bal_01_01@mail.ru
23. Амангельдиева Эльмира Сансызбаевна- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Магистрант, Elmira01062000@icloud.com
24. Ан Софья Петровна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Магистрант, an.sofiya-an@yandex.kz
25. Андреева Светлана Николаевна-КГУ «Общеобразовательная школа № 23 имени М. Козыбаева отдела образования города Костаная» Управления образования акимата Костанайской области, Учитель физической культуры, Andreevasv2014@yandex.ru
26. Андрианова Елена Ивановна-Ульяновский государственный педагогический университет им. И.Н. Ульянова, Доцент кафедры дошкольного и начального общего образования, к.п.н., eleniva73@mail.ru
27. Антонова Наталия Михайловна-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, К.э.н., ст.преподаватель, antonovanm@mail.ru

28. Артигалиева Айсауле Турешевна- БҚО, Бәйтерек ауданы, Зеленов жалпы орта білім беретін мектебі, Педагог-психолог, aisaule_27.06.91@mail.ru
29. Арыстанғалиева Венера Талғатовна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, Arystangalieva86@bk.ru
30. Асқарова Аружан-М. Өтемісов атындағы БҚУ, Магистр, Ar_u_zhan.99.02@mail.ru
31. Асланбекқызы Жансезім-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Магистрант, Kadyrov_bekezhan@mail.ru
32. Аханова Альбина Сансызбаевна-М.Өтемісов атындағы БҚУ, оқытушы, akhanovaalbina@mail.ru
33. Багисов Жеңіс Жайлиевич-М.Өтемісов атындағы БҚУ, Информатика кафедрасының аға оқытушы, Bag_8585@mail.ru
34. Базаров Мейірбек Дарханұлы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Университеті, физика кафедрасы, П.ғ.к., доцент, bazarov.meirbek@gmail.com
35. Байбулсинова Альфия Сабырғалиқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, т.ғ.к., доцент, alfia_b11@mail.ru
36. Байтлесова Нурслу Куспановна- Западно-Казахстанский университет им М.Утемисова, Доктор философии (PhD), nursulukz@yandex.ru
37. Бакитова Венера Салахиддиновна- Тасқала ауданы, Шежір МББК Мектеп үйлестірушісі, тренер
38. Бактығалиев Жалғас Ережепович-Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Преподаватель, магистр, 7_zhalgas_7@bk.ru
39. Бактығалиева Эннака Самигуллаевна-Западно- Казахстанский университет им.М.Утемисова, Старший преподаватель, akanne@mail.ru
40. Бақытбаева Гүлбибі Сағынайқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, glbibibakytbaeva@gmail.ru
41. Балахмет Әйгерім Самиголлақызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология кафедрасының оқытушы, магистрі, a_balakhmet@mail.ru
42. Балтабай Ринат Ақылбекұлы- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Магистрант, baltabajrinat@mail.ru
43. Батырбаева Жанерке Бауыржанқызы-Егіндікөл жалпы орта білім беретін мектебі КММ, Әлеуметтік ғылымдарының магистрі, batyrbayeva.zh@mail.ru
44. Батырғалиева Айгерім Батырғалиқызы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, 2 курс магистранты, ajgerim.batyrgalieva.00@mail.ru
45. Баюканская Светлана Феликсовна-Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Старший преподаватель, магистр, Bayukanskaya@mail.ru
46. Бекежанова Альбина Русланқызы-Поволжский институт (филиал) федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Всероссийский государственный университет Юстиции (РПА МИНЮСТА РОССИИ)» В Г. САРАТОВЕ, магистрант, a.bekezhanova@kyzmet.gov.kz
47. Бердымуратова Нұргүл Нұрлыбекқызы- ЗКУ им.М.Утемисова, преподаватель, магистр, knn_21_05@mail.ru
48. Билялова Гулзира Асылбековна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Магистрант, bga_90@mail.ru
49. Бисаева Найля Жайсановна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, Nailya_bis64@mail.ru
50. Бисекова Камила Ерболатовна-М.Өтемісов атындағы БҚУ, Оқытушы, магистр, erbolatova.89@mail.ru
51. Бисенова Гаухар Надьбаевна-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Магистрант, bisenova1971@mail.ru
52. Буйрашева Индира Жардемғалиевна- М.Өтемісов атындағы БҚУ, Батыс Қазақстан облысы Білім басқармасы, Білім беруді дамыту орталығының математика пәнінің әдіскері, Indira_bg@mail.ru
53. Виктор Айболат Қайсарұлы - Орал гуманитарлық-техникалық колледжі, дене шынықтыру мұғалімі, Педагог-модератор, Aibolat.06.07@mail.ru
54. Винокурова Ульяна Алексеевна-ФГБОУ ВО Арктический государственный институт культуры и искусств, Доктор социологических наук, профессор, Uottaah1707@gmail.com
55. Габбасова Мейрамгуль Тулеугалиевна-М.Өтемісов атындағы БҚУ, Оқытушы, магистр, Meiramgul.gabbasova@mail.ru
56. Габдуллина Камшат Тельманқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, kamshat_gabullina@mail.ru
57. Гайсина Макпал Батырғалиевна-М. Өтемісов атындағы БҚУ, аға оқытушы-магистр, Gaysina_1983@bk.ru

58. Гагауова Айсұра Хайрушовна- Запaдно-Кaзaхстанский университет им. М.Утемисова, магистрант, aisura_1983@mail.ru
59. Гиззaтoвa Аллa Ислямoвнa-Запaдно-Кaзaхстанский университет им.М.Утемисова, Доцент, д.э.н., доцент, alla-gizzatova@mail.ru
60. Гинaятoвa Айжaн Азaмaтoвнa-Бaтыс Қaзaқстан иннoвaциялық тeхнoлoгиялық университеті, пeдaгoгикa ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Aizhan_jan.94@mail.ru
61. Гoлoвaцкaя Елeнa- Запaдно-Кaзaхстанский университет им.М.Утемисова, магистрант, Egolockaa15@gmail.ru
62. Гoрбaчeв Александр Александрoвич- Запaдно-Кaзaхстанский университет им. Утемисова, г. Уралыск, Кaзaхстан. Кpаснодарский гoсударственный институт культуры, г. Краснодар, Россия, доктор пeдaгoгических наук, профессор, gorsansan11@mail.ru
63. Гoрбaчeвa Валeнтинa Алексeeвнa-Кpаснодарский гoсударственный институт культуры, г. Краснодар, Россия, Запaдно-Кaзaхстанский университет им. Утемисова, г Уралыск, Кaзaхстан, кандидат пeдaгoгических наук, доцент, valentinagorba55@gmail.com
64. Гoрбaчeвa Диaнa Александрoвнa-Кpаснодарский гoсударственный институт культуры, г. Краснодар, Россия, доктор пeдaгoгических наук, профессор, gordiana1@mail.ru
65. Дaдaшoв Дильмyрат Тeмирбaевич-Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ- түрік университеті, аға оқытушы, магистр, dilmurat.dadashov@ayu.edu.kz
66. Дaкишeвa Айнaгyль Наримaнoвнa- М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, магистрант, Ainagul.88@mail.ru
67. Дeмчeнкo Людмилa Валeрьeвнa-Запaдно-Кaзaхстанский университет им. М.Утемисова, Старший преподаватель, mila_demchenko_67@mail.ru
68. Джoлдыбaевa Айжaн Aмaнжoлoвнa- М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, Менeджмeнт Бiлiм бeрy бaғдaрлaмacының магистранты
69. Джyмaгaлиeвa Вeнeрa Cyиeгyгaлиeвнa- Запaдно-Кaзaхстанский университет имени М.Утемисова, преподаватель, Магистр, roza_abuova@mail.ru
70. Дoбpьяeв Пaвeл Aнaтoльeвич-ЗКУ им. М. Утемисова, Рyкoвoдитeль цeнтpa социoлoгических исследований, кандидат философских наук, rockeru333@mail.ru
71. Дoмбaевa Фaтимa Балмyхaмбeткызы - Aктyбинский рeгиoнaльный университет имени К.Жyбaнoвa, магистрант 2 кypca, Fatima-1094@mail.ru
72. Дoшeвa Гyлжихaн Aбyхaнoвнa- М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, Оқытушы, магистр, Gulia_555_88@mail.ru
73. Дyиceнбaевa Жaдыpa Бeкпyлатoвнa- Запaдно-Кaзaхстанский университет им. М.Утемисова, Факультет пeдaгoгики, Кафeдpa Teopии и Мeтoдики пpeпoдaвaния физическoгo вoспитания, Старший преподаватель, магистр, Zhadyra94.08@mail.ru
74. Eгзaлиeвa AсeльБoлaткaлиeвнa-ЗКУ им.М.Утемисова, старший преподаватель, м.э.н., egzalieva24@mail.ru
75. Eгинa Mapия Сepгeeвнa-Запaдно-Кaзaхстанский университет имени М.Утемисова, Преподаватель, магистр, masha.egina96@mail.ru
76. Eрбoлaт Балмиpa Eрбoлaткызы- М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, Пeдaгoгикa фaкyльтeтi, Мeктeпкe дeйiн жәнe бaстaуыштa бiлiм бeрy кaфeдpacы, oқытyшы, магистр
77. Eргaлиeвa Айгyль Тeмирбyлатoвнa-М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, Дeстyрлi мyзыкaлық жәнe oрындaушылық өнep кaфeдpacының мeнгepyшici, өнepтaнy кандидатy, aig_erg63@mail.ru
78. Eргaлиeвa Гyлжaн Aлгaзиeвнa- М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, П.ф.к., e77ask@yandex.ru
79. Eрнийзoвa Қaдишa Нaуpызбaевнa - №49 ЖOББ мeктeбi, Химия пәнiнiң мұғaлiмi, kadi_1991@mail.ru
80. Eрнийзoвa Нyргyл Нaуpызбaевнa-№22 жалпы oртa бiлiм бeрeтiн мeктeп КММ, Бaстaуыш cынып мұғaлiмi, Erniyazova82@mail.ru
81. Eрнийзoвa Сaлтaнaт Нaуpызбaевнa- М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, Ағa oқытyшы, магистр, Erniyazova82@mail.ru
82. Eceнгaзиeвa Айнyр Кaлимoвнa-М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, Құқықтық пeндep кaфeдpacының, Ағa oқытyшы, Зaң ғылымдарының магистрі, Esengazievaa@mail.ru
83. Eceнгaлиeв Мepхaт Кaримгaлиeвич- БҚО, Бәйтeрeк aудaны, Зeлeнoв жалпы oртa бiлiм бeрeтiн мeктeбi, Мaтeмaтикa пәнi мұғaлiмi
84. Eceнтeмиpов Kyaныш Aceтyлы-М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, 6B06102 Aқпapaттық жүйeлep ББ ИC-31 тoп cтyдeнтi, kuanysesentemirov@gmail.com
85. Eсқaқoвa Фapизa Eрбoлaткызы-М.Өтeмiсoв атындағы Бaтыс Қaзaқстан университеті, пeдaгoгикa ғылымдарының магистрі, oқытyшы, yeskakovaf@mail.ru
86. Әбiлxайыpов Ильяc Әбiлxайыpұлы-№3 ЖOББМ, Инфopмaтикa пәнiнiң мұғaлiмi, ilyas_90.90@mail.ru

87. Жайдахметов Аслан Мәулітбекұлы-Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, магистрант, aslan19zh@mail.ru
88. Жаксылыков Ергазы Хайроллиевич- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Факультет педагогики, Кафедра Теории и Методики преподавания физического воспитания, Старший преподаватель, магистр, Dedim01@mail.ru
89. Жанузак Ернар Еркинулы-Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Ғылыми қызметкер, магистр, ph-doctor@mail.ru
90. Жардемова Ақмарал Бактыбайқызы-ЗКУ им.М.Утемисова, Факультет культуры и искусства, Кафедра музыкальное образование и вокала, Старший преподаватель, akmaral.zhardemova@mail.ru
91. Жищенко Александр Николаевич- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Факультет педагогики, Кафедра Теории и Методики преподавания физического воспитания, Старший преподаватель
92. Жоламан Мейірбек Орлеуұлы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, 2-курс магистранты, zhmeiirbek@mail.ru
93. Жумабаева Эльвира Тиышбаевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің педагогика және психология факультетінің 2 курс магистранты, elvrus73@mail.ru
94. Жумагулова Камила-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Магистрант образовательной программы Экономика Кафедры экономики и менеджмент, zhanat.i@internet.ru
95. Жумаева Аяжан Максимовна-№47 жалпы орта білім беретін мектебі, Бастауыш сынып мұғалімі, Ayazhan.zhumaeva@mail.ru
96. Захарова Лариса Михайловна-Ульяновский государственный педагогический университет им. И.Н. Ульянова, Заведующий кафедрой дошкольного и начального общего образования, д.п.н., профессор, ulseagull@mail.ru
97. Зейнелбай Розагүл-М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология кафедрасының 2 курс магистранты, rozakerey@mail.ru
98. Зинешова Данагүл Жарасқызы-А.Байтұрсынов атындағы №10 ЖОББМ, Мұғалім, магистр, Zineshova.danaqul@yandex.kz
99. Зубова Светлана Павловна-Самарский государственный социально-педагогический университет, Доцент кафедры начального образования, кандидат педагогических наук, lasogorova@gmail.com
100. Иксебаева Жанна Сагинтаевна-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Старший преподаватель, магистр, iksebaeva@mail.ru
101. Илюхина Надежда Алексеевна-Самарский национальный исследовательский университет имени академика С.П. Королева, Зав. кафедрой русского языка и массовой коммуникации, ilnadezhda@rambler.ru
102. Иман-Мәліков Елдос Жаулыбайұлы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Менеджмент Білім беру бағдарламасының магистранты
103. Искакова Балым Габасовна-Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова, Заведующий кафедры учет и финансы, к.э.н, доцент, bgiskakova@bk.ru
104. Искалиева Айжан Урынгалиевна- ЗКУ им.М.Утемисова, научный сотрудник, старший преподаватель, магистр, ayzhan.iskalieva@mail.ru
105. Исмагулова Жанар Сансызбаевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, педагогика және психология магистрі, ismagulova_zs@mail.ru
106. Испанова Айсана Тулеуовна-№ 42 «Ақ ниет» гимназиясы, Көркем еңбек пәні мұғалімі, ispanova777@mail.ru
107. Испулова Роза Набиевна- Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, к.п.н., доцент, Ispulova_Roza@mail.ru
108. Кадыргалиева Сауле Исламовна- ЗКУ им.М.Утемисова кафедры иностранных языков, Старший преподаватель кафедры иностранных языков, Saule0312@mail.ru
109. Кадырова Гульназ Коштаевна-Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Магистрант 2-курса, gulnaz_85.84@mail.ru
110. Казбекова Гулнур Нагиметовна-Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Компьютерлік инженерия кафедрасының меңгерушісі, техн.к.к., gulnur.kazbekova@ayu.edu.kz
111. Казетова Алия Хамидуллиевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика факультеті, Мектепке дейін және бастауышта білім беру кафедрасы, П.ғ.к., аға оқытушы, kazetovaa@mail.ru
112. Калаханова Светлана Бактыбаевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, педагогика және психология магистрі, Svetlaya_as@mail.ru
113. Капаков Гарипулла Хамидуллиевич-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, аға оқытушы, Karakov64@mail.ru

114. Капанов Асхат Болатович- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Факультет педагогики, Кафедра Теории и Методики преподавания физического воспитания, преподаватель
115. Карабасова Жадра Рахымжановна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Университеті, магистрант, adil_jadra@mail.ru
116. Касымова Акмарал Хамзиевна-Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Доцент, к.п.н., Kasimova_ah@mail.ru
117. Кенжеғалиева Айдана Женисовна- М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, оқытушы, магистр, l.a.k@mail.ru
118. Кенжеғалиева Ақшолпан Жубатовна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, Sholpan_0201@mail.ru
119. Кенжеғұлова Алия Александровна-М. Өтемісов атындағы БҚУ, аға оқытушы, Aliya_kenzh@mail.ru
120. Кобландиева Мөлдір Бауыржанқызы- ЗКУ им.М.Утемисова, Магистрант, mkoblandiyeva@mail.ru
121. Кондудаева Шынар Мәлікқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, Shyn_ar_malikovna@bk.ru
122. Куанышева Мария Аликқызы- М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология магистрі, mariyave@bk.ru
123. Кударова Гультаршын Хамидуллоевна-Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Преподаватель, gulen4ik1980@gmail.com
124. Кужахметова Асель Биржановна - Орал гуманитарлық-техникалық колледжі, дене шынықтыру мұғалімі, Педагог-шебер, Asel.sulu@bk.ru
125. Кулмагамбетова Светлана Санжановна- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, svetlana-sh-68@mail.ru
126. Кульжумиева Айман Амангельдиевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Сапа және аккредиттеу бөлімі жетекшісінің міндетін атқарушы, физика-математика ғылымдарының кандидаты, доцент, aiman-80@mail.ru
127. Курмашева Динара Наримановна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, kurmashevadin@mail.ru
128. Қабдрахимов Әліби Асқарұлы-ПГНИУ, Аспирант, Chingiz-han01@mail.ru
129. Қайдарғалиева Ақүрпек Асқарқызы- Западно- Казахстанский университет им.М.Утемисова, магистрант 2 курса, Akurpek55@mail.ru
130. Қанатқалиева Айзада Анарбекқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, moongirl11@mail.ru
131. Қашқынбай Қанат Тоғайбайұлы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, магистр, kanat_7811@mail.ru
132. Қоңырова Айкөркем Асыланбекқызы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, konyrova.aykorkem@mail.ru
133. Құлбаева Гүлнұр Сағындыққызы- М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, Dnupi@bk.ru
134. Қыдыршаев Абат Сатыбайұлы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Педагогикалық ғылымдар академиясының академигі, Kdirshaev_abat@mail.ru
135. Қыдыршаев Орал Абатұлы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Promontory Ақжайық халықаралық мектебінің директоры, магистр
136. Қыдыршаева Қарлығаш Сатыбайқызы-М.В.Ломоносов атындағы ЖОББМ, Мұғалім, ізденуші
137. Лагуточкина Валентина Александровна- КГУ ОШ №39 г.Уральск ЗКО, учитель-логопед, Vallentina71@mail.ru
138. Левыкин Сергей Вячеславович- Институт степи Уральского отделения Российской академии наук – обособленное структурное подразделение ОФИЦ УрО РАН, Заведующий отделом степеведения и природопользования, профессор РАН, д.г.н., orensteppe@mail.ru
139. Лысогорова Людмила Васильевна-Самарский государственный социально-педагогический университет, Заведующий кафедрой начального образования, кандидат педагогических наук, доцент, lasogorova@gmail.com
140. Лягавина Вера Николаевна-ЗКУ им. М. Утемисова, Доцент, Старший преподаватель, vera.7.ru@mail.ru
141. Маденова Лаззат Мутиголлиевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Мектепке дейінгі және бастауышта білім беру кафедрасы, Аға оқытушы, lazat.pedagog@mail.ru
142. Мақсотова Толқын Тілекәбылқызы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы магистр, maksotova9292@mail.ru

143. Малаева Дария Нурболатовна- Западно- Казахстанский университет им.М.Утемисова, преподаватель, eshmuxambetova16@mail.ru
144. Малик Ақбота Мирманқызы-М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология кафедрасының 2 курс магистранты, abota.malikova.00@bk.ru
145. Манкеева Асель Тлеккабуловна- ЗКУ им.М.Утемисова, Магистрант, mankeeva_asel@mail.ru
146. Маннапов Аңсар Мендикулович-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Магистрант 1-курс: Педагогика және психология, antizko@mail.ru
147. Маннапова Торғын Мендикуловна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Информатика кафедрасының аға оқытушысы, магистр, mannarovatm@mail.ru
148. Мангушева Тамара Сергеевна-Саратовская государственная юридическая академия, К.с.н., доцент кафедры административного и муниципального права, tamaras-m@mail.ru
149. Масабаева Индира Төлегенқызы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, 2-курс магистранты, Indira_0999@mail.ru
150. Маутеева Самал Махамбетовна- ЗКУ им.М.Утемисова, старший преподаватель, магистр, samal-23@mail.ru
151. Махмудова Альбина Курманғалиевна-ЗКУ им.М.Утемисова, научный сотрудник, магистр, albina_makhmudova@mail.ru
152. Махмутова Халидам Масимжановна-РГП на ПХВ «Казахская национальная академия хореографии» МКС РК, Магистрант, Khalida.ur@mail.ru
153. Медешова Айгуль Бактығалиевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, п.ғ.к., доцент, medeshovaa@mail.ru
154. Мендешұлы Жандос-БҚО білім басқармасының Сырым аудандық білім беру бөлімінің «Мектеп - лицейі», Информатика пәнінің мұғалімі, педагог, Shcanov99@gmail.com
155. Мендигалиева Шолпан Сарсенбаевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, 7М01504-Физика білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты, sholpan.ms78@mail.ru
156. Молдагаинова Ақбота Аширбайқызы-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Концертмейстер кафедрасы «Музыкальное образование и вокал», zhumaganym.rahimova.54@mail.ru
157. Молдағалиев Армат Маратович- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Факультет педагогика. Кафедра Теории и Методики преподавания физического воспитания, Старший преподаватель, магистр, armat_196@mail.ru
158. Молдашева Бакитгуль Абдлхаировна- М.Өтемісов атындағы БҚУ, Аға оқытушы, muldaw_1124@mail.ru
159. Моменов Боранбай Мурзағалиевич-Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, «Көркем еңбек және дизайн» кафедрасы кафедра меңгерушісінің орынбасары, п.ғ.к., доцент, monenovbm@mail.ru
160. Муқанова Айгуль Даулетқалиевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, магистр, Ilhanek@mail.ru
161. Муқанова Нуржанат Ергеновна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, Mukanova.nurzhanat@inbox.ru
162. Мукашева Жанна Амангелдиевна-Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Магистрант 2 курса, Zhanna0179@bk.ru
163. Мулдағалиев Вали Садыхович- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, доцент, к.ф.-м.н.
164. Муратова Алия Мухамеджановна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, магистр, Zhaskyran81@mail.ru
165. Муратова Жансая Муратовна-Российский университет дружбы народов, Аспирант, Jansik.86@mail.ru
166. Мусағалиева Гульнур Бактығалиевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр, gulnur.musagaliyeva@bk.ru
167. Мүтиев Зейнолла Жақсылықұлы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, ф.ғ.к., доцент, қауымдастырылған профессор, zinulla_mutiev@mail.ru
168. Мухамбетова Ғайнеш Гумаровна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, Gainesh_65@mail.ru
169. Муханбетжанова Ақмарал Утепбергеновна - Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті Инновациялық білім беру факультетінің деканы, п.ғ.д., қауымдастырылған профессор, a.mukhanbetzhanova@asu.edu.kz
170. Муханбетчина Ахлима Габделовна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика факультеті, Педагогика және психология кафедрасы, П.ғ.к., аға оқытушы, muhanbetchina@mail.ru
171. Мухашева Меруерт Бауыржановна-І. ЖАНСҮГІРОВ атындағы ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ, Талдықорған, докторант, Mika.m.b@mail.ru

172. Мухиева Гульмира Сейтмуханбетовна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика факультеті, Мектепке дейін және бастауышта білім беру кафедрасы, оқытушы, магистр, mgs-94@mail.ru
173. Мұратов Ерсұлтан Нұркисаұлы- М. Өтемісов атындағы БҚУ, магистрант, qyrbalasy@mail.ru
174. Мұсаев Алпысбай Мусаевич- Батыс Қазақстан инновациялық технологиялық университеті, Ф.ғ.д., профессор, ҚР ПҒА академигі, musaev03111948@mail.ru
175. Мұхамбетова Саягүл Жұбандыққызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, saia_aktilek.zko@mail.ru
176. Мұхамбетова Үкіліяй Салауатқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, 19.ukyw.98@bk.ru
177. Нағашыбаева Ботакөз Аскарровна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Магистрант, bga_90@mail.ru
178. Нариманова Анаргүл Жаскаиратовна-Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Старший преподаватель, магистр, anargul_8686@mail.ru
179. Насырова Булбул Сагинғалиевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Техника ғылымдарының магистрі, Bulbak_08@mail.ru
180. Нестеренко Галина Ивановна-Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова, Декан факультета истории, экономики и права, к.э.н., доцент, Nesterenko-58@inbox.ru
181. Нәбиева Жанаргүл Жұмабайқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика факультеті, Мектепке дейін және бастауышта білім беру кафедрасы, оқытушы, магистр, nabi.zhanar@inbox.ru
182. Нурғалиева Аружан - Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, магистр, Aruzhan_nurgalieva@mail.ru
183. Нурушева Тамара Ивановна-ЗКУ им.М.Утемисова кафедрасы иностранных языков, Старший преподаватель кафедры иностранных языков
184. Нұрқаятова Жұмагүл Қайратқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Экономика Білім беру бағдарламасының магистранты
185. Орынғалиева Ақжібек Ришатқызы-БҚО, Орал қ., «Эстетикалық бағыттағы мектеп – гимназия» КММ, Химия пәні мұғалімі, riшатovna98@mail.ru
186. Отаров Мәлс Таскалиевич-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, ҚСО мүшесі, mels.otarov@gmail.com
187. Отеуова Ақжамал Кадыржановна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан Университеті, «Тарих, экономика және құқық» факультеті «Құқықтық пәндер» кафедрасы заң ғылымдарының магистрі, oteuova@mail.ru
188. Өмірзақова Ләззат Қайыржанқызы-ЗКУ им.М.Утемисова, Факультет культуры и искусства, Кафедра музыкальное образование и вокала, Старший преподаватель, Llyazzat.umirzakova@mail.ru
189. Өтегенова Әсел Алтайқызы-М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология кафедрасының 2 курс магистранты, Altaevna1996@gmail.com
190. Пазлышанова Жансая Ниязбаевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, магистр, amon_ga93@mail.ru
191. Панищева Ольга Александровна-ЗКУ имени М.Утемисова, Преподаватель кафедры дошкольного и начального образования, магистр педагогических наук, olga.panichsheva@mail.ru
192. Панова Наталья Владимировна-Коммунальное государственное учреждение «Общеобразовательная школа №3» отдела образования города Уральск управления образования акимата Западно-Казахстанской области, Учитель-логопед, педагог-мастер, Panova_natali76@mail.ru
193. Петрищев Вадим Павлович- Институт степи Уральского отделения Российской академии наук – обособленное структурное подразделение ОФИЦ УрО РАН, Ведущий научный сотрудник отдела природно-техногенных систем, д.г.н.
194. Попов Максим Михайлович- ЗКУ им. М. Утемисова, Доцент, Старший преподаватель
195. Потиченко Элина Геннадьевна-Западно-Казахстанский университет им. М. Утемисова, Старший преподаватель, impressionism73@mail.ru
196. Примбетова Сауле Чукаевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Экономика және менеджмент кафедрасының доценті, Bal_01_01@mail.ru
197. Ракишова Нурбану Газезовна- Орал қалалық білім беру бөлімі, әдіскері, nrakhisheva@inbox.ru
198. Рамазанова Ляззат Есентаевна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, Магистр, lygam@mail.ru
199. Рахимова Жумағаным Абельхаликовна-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Засл.арт.РК, кавалер ордена «Құрмет», заслуженный деятель «ҚР Ұстаздар қоғамы», Доцент, zhumaganym.rahimova.54@mail.ru
200. Рахматуллин Аянбек Мухамбеткалиевич- Западно-Казахстанский университет им М.Утемисова, магистрант

201. Рахым Құндыз Ыбырайқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант
202. Сағидолла Айнұр Сағидоллақызы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, «Қазақ тілі мен әдебиеті педагогтарын даярлау» мамандығының 2 курс магистранты, ramanovanur@gmail.com
203. Сагиндиқова Салтанат Салауатқызы-Западно-Казахстанский университет им. М.Утемісова, Магистрант, Saltan_k92@mail.ru
204. Сагітова Альфія Рашидовна-Саратовская государственная юридическая академия, институт магистратуры, магистрант, Elvira2109@mail.ru
205. Сақиева Манзия Габдоловна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика факультеті, Магистрант, Mansia72@list.ru
206. Санбаева Наталья Садровна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемісова, Факультет Культуры и искусства, кафедра «Музыкальное образование и вокал», Старший преподаватель, nata.sanbaeva.78@mail
207. Сапашева Клара Хамидуллиевна-Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университет, Педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, sapasheva01@mail.ru
208. Сарманов Айбек Ертлеуович- М.Өтемісов атындағы БҚУ, Жас ғалымдар кеңесінің төрағасы, ғылым және ЖОО-дан кейінгі дайындық бөлімінің аға ғылыми қызметкері, магистр, sarmanov.a@list.ru
209. Сарсенбаева Фарида Еркінғалиевна- М. Өтемісов атындағы БҚУ, магистрант, tarix.farida@mail.ru
210. Сарсенғалиева Татьяна Нурманғалиевна- ЗКУ им. М.Утемісова, магистрант Макаровская СОШ, Учитель русского языка и литературы, sarsengalieva72@bk.ru
211. Сатқанғалиев Жалғас Олжасұлы-Х.Нұрымғалиев атындағы ЖОББМ, Педагог-модератор, Jalgas010101@mail.ru
212. Сатыбалдиев Жарас Болатұлы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, магистр, zharas_alasha@mail.ru
213. Сатыбалдиева Айнара Марданқызы-Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университет, Педагогика ғылымдарының магистрі, оқытушы, ainara10.04.93@mail.ru
214. Сейтқұлова Жанар Амалбаевна- Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Ғылыми қызметкер, магистр
215. Сексенбай Жұпар Саматқызы-Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Магистрант, zhupar1693@mail.ru
216. Серғалиев Нурлан Хабиболлаұлы – б.ғ.к., профессор, М. Өтемісов атындағы БҚУ басқарма төрағасы-ректоры
217. Синева Наталья Александровна - ФГБОУ ВО «СПЮА», Доцент кафедры международного права, к.ю.н., доцент, n.a.sineva@mail.ru
218. Субботина Екатерина Сергеевна - ФГБОУ ВО «Ульяновский государственный педагогический университет имени И. Н. Ульянова», Старший преподаватель кафедры дошкольного и начального общего образования, esnagatkina@mail.ru
219. Сундетқалиева Алия Ахметовна-Западно- Казахстанский университет им.М.Утемісова, Старший преподаватель, sundetkalievaa@bk.ru
220. Сундетов Мирлан Аскарлович- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемісова, Кафедра Теории и Методики преподавания физического воспитания, Старший преподаватель, магистр, Mir.lan85@mail.ru
221. Табылдиева Салтанат Жоламановна- Западно- Казахстанский университет им.М.Утемісова, старший преподаватель, tabyidieva.1971@mail.ru
222. Талапқалиева Ділшат Талапқалиқызы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант, ms.talapkaliyeva@mail.ru
223. Таласпаева Ақырыс Ержановна-ЗКУ им.М.Утемісова, старший преподаватель, м.э.н., talaspaeva1981@gmail.ru
224. Таниқұлова Айым Онгаровна- Ақтөбе қ. № 30 қазақ орта мектебі, Тарих пәнінің мұғалімі, 84aiym@mail.ru
225. Тапаева Жанерке Таулбаевна-М.Өтемісов атындағы БҚУ, Магистр, оқытушы, 93_janerke@mail.ru
226. Тасимова Айслу Ахмадиевна-Западно-Казахстанский инновационно технологический университет, Кандидат педагогических наук, профессор, член-корреспондент Международной Академии Конкорд Франции, tasimova49@mail.ru
227. Тасмағамбетов Асет Сембаевич- Западно-Казахстанский университет им. М. Утемісова, кафедра правовых дисциплин, Д.и.н., T.Asset63@mail.ru
228. Татенова Асия Сериковна-Общеобразовательная школа №24 г.Уральск, Учитель русского языка и литературы, assiya22@mail.ru

229. Тілеуханов Нұржан Сағынұлы-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Философия ғылымдарының кандидаты, доцент, Nurzhan.tleuhan@mail.ru
230. Глепбергенава Гаухар Елемесовна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, магистр
231. Глесова Айгуль Бақытжановна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, aigultlesova@mail.ru
232. Төлепов Әділ Ерболатұлы - М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Есеп және қаржы кафедрасының аға оқытушысы, экономика ғылымдарының магистры, adil-tulepov@mail.ru
233. Трушева Қалампыр Зарликовна-№42 «Ақ ниет» гимназиясы, көркем еңбек пәні мұғалімі, педагог-зерттеуші, trusheva67@mail.ru
234. Тулегенова Бибигуль Нурлыбековна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Оқытушы, педагогика ғылымдарының магистры, Bibigul.tulegenova.18@mail.ru
235. Тулегенова Сауле Утешевна-ЗКУ им.М.Утемисова, Старший преподаватель, tulegenovasaule81@gmail.com
236. Узакбаева Гулнур Акбергеновна- ЗКУ им.М.Утемисова, преподаватель, магистр, Guni88@inbox.ru
237. Уланов Борис Васильевич-ЗКУ им. М.Утемисова, Доцент, канд. ф.-м.н., bv_ulanov@mail.ru
238. Умарова Гульнар Сидегалиевна-Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, к.ф.н., доцент, umarova_1959@mail.ru
239. Умарова Дильфуза Абдикаримовна-М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Магистрант, dd_omar06@mail.ru
240. Уразова Жанаргул Уразқызы-М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Педагогика және психология кафедрасының 2 курс магистранты, 1993_zhanargul@mail.ru
241. Утегалиева Гульмира Кайржановна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, магистрант, gulmira.utegalieva@list.ru
242. Утегенова Гульмира Екпиновна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, Старший преподаватель, Магистр, Gulmirautegenova82@mail.ru
243. Утегенова Карлыга Таскалиевна- Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, канд. пед. наук, доцент кафедры русской филологии, karlyga@bk.ru
244. Утешева Звайда Бисеновна-Областная библиотека ля детей и юношества имени Хамзы Есенжанова, ЗКУ имени Махамбета Утемисова, Ведущий специалист библиотеки, преподаватель кафедры хореографии и культурно-досуговой работы, деятель культуры РК, Kindlib_uralsk@mail.ru
245. Хабиева Дина Гарифоллиевна- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Аға оқытушы, магистр
246. Хайрашев Ақылбек Майлыбаевич- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Факультет педагогика. Кафедра Теории и Методики преподавания физического воспитания, Старший преподаватель
247. Хамзин Ерген Абилкаирович-Жаңақала ЖОББМ, Педагог – зерттеуші, Ergen_74@mail.ru
248. Хамзин Турарбек Абилхайрович-М.Өтемісов атындағы БҚУ, Аға оқытушы, turarbek_hamza@mail.ru
249. Хамзина Айгул Абилкаировна-Х.Нұрымғалиев атындағы ЖОББМ, Педагог-зерттеуші, a_aigul777@mail.ru
250. Хамзина Акмарал Абилкаировна-М.Өтемісов атындағы БҚУ, Информатика кафедрасының меңгерушісі, аға оқытушы, Акмарал_abilk@mail.ru
251. Хамидолла Инабат Алтайқызы- Западно-Казахстанский университет им. М.Утемисова, Магистрант, Inabat_94_94@bk.ru
252. Хамидоллин Ербол Жүсіпұлы- М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, магистрант
253. Хасанова Инкар Утебаевна- М.Өтемісов атындағы БҚУ, Мектепке дейінгі және бастауыш білім беру кафедрасының аға оқытушысы, п.ғ.к., Khassanova.inkar@mail.ru
254. Химеденова Зухра Максимовна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, оқытушы, zukhra_85@mail.ru
255. Череватова Нина Константиновна-ЗКУ имени М.Утемисова, Доцент, к.х.н., профессор, ncherevatova@mail.ru
256. Черемухина Оксана Валериевна-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Старший преподаватель, o.cheremukhina@mail.ru
257. Чибилев Александр Александрович- Институт степи Уральского отделения Российской академии наук – обособленное структурное подразделение ОФИЦ УрО РАН, Главный научный сотрудник, академик РАН
258. Чудрова Венера Утегенова-Западно-Казахстанский университет им.М.Утемисова, Старший преподаватель, venera.chudrova@mail.ru

259. Чукина Гульмира Ураловна-Западно-Казахстанский университет имени М.Утемисова, магистрант 2 курса, gulmiraoralovna@gmail.com
260. Шайхина М.А.- учитель русского языка и литературы КГУ ОШ «Мерей» Таскалинского района Западно-Казахстанской области
261. Шамуратова Куралай Шамуратовна- Орал қаласының физика – математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Педагог-психолог, пед. ғылымдарының магистрі, Shamur_k@mail.ru
262. Шугаева Эра Амангелдиевна-М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі, магистрант, era_19.02.00@mail.ru
263. Шукирова Алма Акбулатовна- Ә.Молдағұлова атындағы №38 мектеп-лицейі, жоғары санатты, педагог-шебербиология пәнінің мұғалімі, a_m_268@mail.ru
264. Ясек Шмалец- профессор Варминско-мазурского учебного центра Дариуша Вышинского в Оструде, jszmalec@gmail.com
265. Jan Wiosna- Szkoła Podstawowa w Bartach, magister
266. Magdalena Strzyłak- SOSW w Szymanowie, magister
267. Ewa Binkuńska- Uniwersytet Gdański, Doktor

I СЕКЦИЯ

СОЦИАЛЬНЫЕ, ГУМАНИТАРНЫЕ И ПРАВОВЫЕ НАУКИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ, АСПЕКТЫ И ТЕНДЕНЦИИ

Домбаева Ф.Б.	PRAGMATIC POTENTIAL OF COLLOQUIAL LEXIS IN THE ENGLISH LANGUAGE POLITICAL DISCOURSE.....4
Кужахметова А.Б., Виктор А.К.	КОЛЛЕДЖ СТУДЕНТТЕРІН ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ ҚҰРАЛДАРЫМЕН ТӘРБИЕЛЕУ.....6
Төлепов Ә.Е.	БАТЫС ҚАЗАҚСТАНАЙМАҒЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІ ДАМУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ СХЕМАСЫНІСКЕ АСЫРУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....8
Алексеева А.Д.	ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АКТИВИЗМ КОРЕННЫХ НАРОДОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ В РЕСПУБЛИКЕ САХА (ЯКУТИЯ).....12
Попов М.М., Лягавина В. Н.	СТРАТЕГИЯ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ КУЛЬТУРНОЙ СРЕДЫ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....14
Бекежанова А. Р.	ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....18
Винокурова У. А.	INDIGENOUS METHODOLOGY В ИСКУССТВЕ.....21
Есенгазиева А. К.	ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....24
Илюхина Н. А.	О ГЕНЕЗИСЕ КОГНИТИВНОЙ МЕТАФОРЫ.....27
Синева Н. А.	МЕЖДУНАРОДНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ ТОРГОВЛЯ – ШАГ В БУДУЩЕЕ...30
Добряев П.А.	СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ МОНИТОРИНГ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ЗКУ ИМ.М.УТЕМИСОВА.....33
Альменов Р.У.	АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ БАҒЫТТАРЫ.....37
Гиззатова А.И., Черемухина О.В., Чудрова В.У., Бисенова Г.Н.	РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ.....39
Егзалиева А.Б., Таласпаева А.Е., Черемухина О.В.	ПРЕИМУЩЕСТВА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....42
Жумагулова К.	ВОПРОСЫ ЭФФЕКТИВНОСТИ АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ.....45
Примбетова С.Ч., Джолдыбаева А.А.	БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТҰРҒЫСЫНАН БАЛАЛАР ЖӘНЕ ЖАСӨСПІМДЕР ТУРИЗМІН ҚҰРЫЛЫМДАУ.....47
Примбетова С.Ч., Иман-Мәліков Е.Ж.	МОТИВАЦИЯ ТЕОРИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨНДІРІСТІ БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....50

Примбетова С.Ч., Нұрқаятова Ж.Қ.	БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ФИРМАЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ.....54
Умарова Г.С., Шайхина М.А.	ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВА А.БАЙТУРСЫНОВА НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛАХ С НЕРУССКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА.....57
Нестеренко Г.И., Искакова Б.Г., Абишева А.М.	ГОСУДАРСТВЕННАЯ СИСТЕМА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НА РЫНКЕ ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ.....61
Отеуова А.К.	ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН: ЖАҢАРУ МЕН ЖАҢҒЫРУ ЖОЛЫ.....64

II Секция

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Dadashov D.T.	THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TFL.....67
Абугалиева Г.С.	ҚАЗАҚСТАН ЭТНОСТАРЫНЫҢ ХАЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІ НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӨПТІЛДІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....69
Tassimova A.A.	KAZAKHSTAN'S EDUCATION MODEL IN THE CONTEXT OF CHANGING PARADIGMS AND VALUES.....73
Қыдыршаев А.С., Масабаева И.Т., Қыдыршаева Қ.С.,	ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ РИТОРИКА, РИТОР-ПЕДАГОГ ТҮЛҒАСЫ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚЫРЛАРЫ.....76
Байтлесова Н.К. Рахматуллин А.М.	БАСТАУЫШ ОҚЫТУДА БАСКЕТБОЛДЫ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ 79
Балахмет А.С.	ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ МЕН ӨЗІН-ӨЗІ ДАМУДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТЫ НЕГІЗДЕРІ.....83
Баюканская С.Ф.	РАЗВИТИЕ САМООРГАНИЗАЦИИ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ТЕХНОЛОГИИ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТА.....87
Бисекова К.Е.	ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ ЖАҒДАЙЫНДА МУЗЫКА ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....89
Габбасова М.Т.	МУЗЫКА МҰҒАЛІМІН ДАЙЫНДАУДАҒЫ ДАМУДА ОҚЫТУ ПРИНЦИПІНІ ҚОЛДАНЫЛУЫ.....92
Гинятова А.А. Есқақова Ф.Е.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫ ОҚЫТУДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРІ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....95
Ергалиева Г.А., Билялова Г.А.	БАСТАУЫШ СЫНЫПТА «WORD WALL»ПРОГРАММАСЫН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП, ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.....97
Ергалиева Г.А., Муканова Н.Е., Кайырсапарова И.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН АДАМГЕРШІЛККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ АТА-АНАЛАРМЕН БІРІККЕН ЖҰМЫСТАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ.....101
Ерниязова С.Н.	СТУДЕНТТЕРДІ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ РЕФЛЕКСИЯСЫН ДАМУҒА ДАЯРЛАУ.....106

Есенгалиев М.К., Артигалиева А. Т., Алимбаева Г. Б.	БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӘЛЕУЕТІНІҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАР.....109
Жищенко А.Н., Жаксылыков Е.Х., Дүйсенбаева Ж.Б., Капанов А.Б.	ОБОСНОВАННОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ЗАНЯТИЯХ С ИНВАЛИДАМИ.....112
Исмагулова Ж. С.	ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ЫҚПАЛДАСТЫҒЫ КӘСІБИ ДАМУДЫҢ МҮМКІНДІГІ РЕТІНДЕ.....115
Испулова Р.Н., Головацкая Е.	ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ С ДЕТЬМИ СРЕДСТВАМИ СТЕП-АЭРОБИКИ.....119
Казбекова Г.Н., Сердалиев Е.У., Нұртаза А.А.	ИНЖЕНЕРЛІК БІЛІМ БЕРУДЕ ЖОБАЛАУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ.....122
Калаханова С.Б., Муханбетжанова А.У.	ЖОО СТУДЕНТТЕРІНІҢ «МЕН-ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН» ДАМУЫН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....125
Кенжегалиева А.Ж., Муратова А.М.	ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИННОВАЦИЯНЫҢ РӨЛІ.....128
Кударова Г.Х.	ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТА НА ЗАНЯТИЯХ ФОРТЕПИАНО.....131
Лагуточкина В.А.	СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....133
Маденова Л.М., Алимбаев Т.Б.	ҚАЗІРГІ ПЕДАГОГТЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ.....135
Молдагалиев А.М., Хайрашев А.М.	ДУХОВНОЕ И ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЕЖИ.....137
Aliturliyeva A.E.	PRAGMATIC FEATURES OF ACADEMIC DISCOURSE AT ENGLISH LANGUAGE LESSONS IN SECONDARY SCHOOLS OF KAZAKHSTAN...140
Kulmagambetova S.S., Gatauova A.Kh.	FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF PUPILS OF GRADES 8 IN ENGLISH LESSONS IN SPECIALIZED SCHOOLS.....143
Сатқанғалиев Ж.О., Хамзин Е.А.	БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ДАМУ ТАРИХЫ.....146
Андреева С. Н.	ПРИМЕНЕНИЕ ФИТНЕС - ТЕХНОЛОГИЙ КАК СПОСОБ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ У ШКОЛЬНИКОВ К УРОКАМ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....148
Бактыгалиева Э.С.	РОЛЬ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ВОСПИТАНИИ ТОЛЕРАНТНОЙ МОЛОДЕЖИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....150
Дошева Г. А.	БІЛІМ БЕРУДЕ BIG DATА ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....153
Егина М.С.	ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ У МУЗЫКАНТА.....156
Жайдахметов А.М.	«ПРАКТИКАЛЫҚ ПРОГРАММАЛАУ» КУРСЫ НЕГІЗІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ.....159

Жумабаева Э. Т.	ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӨЗІН-ӨЗІ АНЫҚТАУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ.....162
Захарова Л.М., Анрианова Е.И., Субботина Е.С.	ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЦЕНТРА.....166
Зейнелбай Розагүл	ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....169
Өтегенова Ә.А.	ИНТЕРАКТИВТІ ОҚЫТУДА БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....171
Кадырова Г.К.	ФОРМИРОВАНИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ.....173
Кенжеғалиева А.Ж., Батырбаева Ж.Б., Абдрахманов И.С.	ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ EDUTAINMENT ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ 176
Куанышева М. А.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРМЕН АТА-ӘЖЕЛЕРДІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ.....178
Kaidargaliyeva A.A.	AUTHENTIC MEDIA MATERIALS AND ELEMENTS IN THE INTEGRATIVE MODEL OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING.....180
Қыдыршаев А.С., Сағидолла А.С., Қыдыршаева Қ.С.	ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ӘЛЕМНІҢ ҮЗДІК ТУЫНДЫЛАРЫ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ.....183
Лысогорова Л.В., Зубова С.П.	ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОВЕДЕНИЕ ОЛИМПИАД ПО МАТЕМАТИКЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ КАК СРЕДСТВО РЕАЛИЗАЦИИ ТРЕБОВАНИЙ ФГОС НОО К УСЛОВИЯМ ОБРАЗОВАНИЯ.....186
Малик А.М.	ЖАСӨСПІМДЕРДЕ ВИРТУАЛДЫ ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....189
Малаева Д.Н., Табылдиева С.Ж.	ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ЦИКЛЕ МУЗЫКАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН.....191
Маннапова Т.М., Маннапов А.М.	ОҚУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМ ӘДІСТЕРІ.....195
Медешова А.Б., Акимова С.М., Курмашева Д.Н.	ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ МОДЕЛЬДЕРІ.....197
Мендигалиева Ш.С.	ФИЗИКАДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ БІЛІМІН ИНТЕРНЕТ-ҚОР АРҚЫЛЫ ТЕКСЕРУ.....200
Хайрашев А.М. Молдағалиев А.М.	ЕЛІМІЗДІҢ ЖАСТАРЫНА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖӘНЕ АЛҒАШҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ ПӘНІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....205
Моменов Б.М.	ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ТРЕНДТЕРІ.....211
Муканова А. Д., Тлепбергенова Г. Е.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАЗАСЫЗДАНУЫНЫҢ АЛДЫН-АЛУ ЖОЛДАРЫ.....213
Мусағалиева Г.Б.	БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ЫРҒАҚТЫ СЕЗІНУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУ.....216

Мухамбетова Ғ.Ғ.	БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА ПӘНІ МҰҒАЛІМДЕРІН ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ БАҒЫТЫНДА КӘСІБИ ҚЫЗМЕТКЕ ДАЙЫНДАУ.....	219
Муханбетчина А.Г., Казетова А.Х.	МЕКТЕПАЛДЫ ДАЯРЛЫҚТА БІЛІМ БЕРУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	221
Мухиева Ғ.С., Нәбиева Ж.Ж., Ерболат Б.Е.	МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ПСИХОМОТОРЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ.....	224
Нәбиева Ж.Ж.	ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР – РУХТЫ ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗІ.....	228
Jacek Szmalec, Jan Wiosna, Magdalena Strzylak, Ewa Binkuńska	EFFECTIVENESS OF SENSORY INTEGRATION THERAPY IN IMPROVING MOTOR DEVELOPMENT AND SHAPING SCHOOL READINESS IN CHILDREN AGED 5-6 YEARS.....	230
Нурушева Т. И.	ТРЕБОВАНИЯ К СОВРЕМЕННОМУ УРОКУ И ЕГО ОРГАНИЗАЦИИ В СВЕТЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ.....	232
Панищева О.А.	ПРОЦЕССЫ ТРАНСФОРМАЦИИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ПЕДАГОГА.....	235
Орынғалиева А.Р.	ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ "ЖҰМБАҚ" ЕСЕПТЕРДІҢ МАҢЫЗЫН АЙҚЫНДАУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУДЕ СТАНДАРТТЫ ӘДІСТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ.....	238
Панова Н. В.	НЕЙРОПОДХОД В ЛОГОПЕДИИ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ КОРРЕКЦИИ РЕЧИ.....	241
Ракишова Н.Г., Испанова А.Т.	КӨРКЕМ ЕҢБЕК ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛАР ОРНЫ.....	245
Рамазанова Л.Е.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ВИРТУАЛЬНОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ.....	248
Сакиева М. Г.	МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	250
Сапашева К.Х., Сатыбалдиева А.М.	МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ- ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	252
Мақсотова Т.Т.	ОҚЫТУШЫЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНЕ ӘСЕРІ.....	256
Тулегенова Б.Н.	БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ МЕН МАЗМҰНЫ.....	258
Утегенова К.Т. Утеғалиева Г.К.	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕСПЛОШНЫХ ТЕКСТОВ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	261
Хамзин Т.А., Молдашева Б.А.	КӨРКЕМ ЕҢБЕК, ГРАФИКА ЖӘНЕ ЖОБАЛАУ ПӘНДЕРІНДЕ БАЛАНЫ КӘСІБИ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДІҢ ЖОЛДАРЫ.....	265
Шугаева Э.А.	МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ОҚЫТУДАҒЫ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	268

Абдираимова Э.К. Шамуратова К.Ш.	ПЕДАГОГТИҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІНІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....271
Aitzhanova A. M.	THE ROLE OF CLOUD TECHNOLOGY IN MODERN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION.....274
Хабиева Д.Г., Каипова А.Т.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МӘНЕРЛЕП ОҚУ DAҒДЫСЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ.....278
Ергалиева Г.А., Нағашыбаева Б.А.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫН ОТАНСҮЙГІШТІКKE ТӘРБИЕЛЕУ ЖОЛДАРЫ.....280
Хасанова І.Ө.	ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫНДА ДҮНИЕНІҢ КОГНИТИВТІ БЕЙНЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....283
Муканбетова Ж.Т.	НАУЧНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА-ХОРЕОГРАФА В ВУЗЕ.....286
Mukasheva Zh.A.	THE EFFECTIVENESS OF THE SHORT STORIES INSTILLING NATIONAL VALUES IN EXPANDING THE VOCABULARY OF THE 6TH GRADE PUPILS IN ENGLISH.....291
Тапаева Ж.Т.	БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТІЛДІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫН ЖЕТІЛДІРУ 293
Хасанов Ғ.Қ.	КОГНИТИВТІ СЕМАНТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ.....297
Сундеткалиева А.А.	ХУДОЖЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ РУКОВОДИТЕЛЯ МОЛОДЕЖНОГО ЛЮБИТЕЛЬСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО КОЛЛЕКТИВА.....300
Горбачев А.А., Горбачева Д.А., Горбачева В.А., Кайнбаева Ж.	МОДЕРНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ ДИЗАЙНЕРОВ В СТАРЕЙШЕМ ВУЗЕ КАЗАХСТАНА.....303
Уразова Ж. У.	ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ОЙЛАУ DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....306
Ерниязова Н. Н.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ГИПЕРАКТИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ТҮЗЕТУ ЖОЛДАРЫ.....309
Бактығалиев Ж. Е., Демченко Л.В.	МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКИХ КАЧЕСТВ ШКОЛЬНИКОВ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДВИГАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ.....312
Ергалиева Г.А., Даулетова Д. Д.	БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА ЖАЛПЫАДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....315
Дакишева А.Н.	ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕДАГОГТЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІНІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛГІ РЕТІНДЕ.....318
Хамзин Е.А., Хамзина А.А.	МЕКТЕПТЕ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ГРАФИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАР ЖАЗУ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІН АНЫҚТАУ ЖӘНЕ ДАМУ.....321
Хамзина А.А., Сатқанғалиев Ж.О.	ОҚУШЫЛАРДЫҢ НҰСҚАДАН ҚАРАП СУРЕТ САЛУ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ.....324

Хамзина А.А., Әбілхайыров И.Ә., Багисов Ж.Ж.	БІЛІМ БЕРУДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ.....327
Трушева Қ.З.	ЭТНОСТИЛДЕГІ ОЙЫНШЫҚТАРДЫҢ БАЛАНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫН ДАМУДАҒЫ ӘСЕРІ.....328
Санбаева Н.С.	ПОНЯТИЕ «Я-КОНЦЕПЦИИ» И ОСОБЕННОСТИ УСПЕШНОГО САМОВЫРАЖЕНИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ.....330
Қашқынбай Қ.Т., Базартаев Т.А., Джумағалиев А.Х.	ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ ЖАҢАШЫЛДЫҚТЫҢ НЕГІЗІ.....332
Қашқынбай Қ.Т.	ЖЕКЕ ТҮЛҒА БОЙЫНДА ЖАЛПЫ АДАМЗАТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....334
Zholimov A.K., Sagatov A.A.	DEVELOPMENT OF VALUES OF PHYSICAL CULTURE IN THE STUDENT ENVIRONMENT.....335
Умарова Д.А.	ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ.....337
Зейнелбай Розагүл	МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫН КӘСІПТІК БАҒДАРЛАУ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....340
Мухашева М.Б.	"БІЛІМ БЕРУ РОБОТОТЕХНИКАСЫ" БАҒЫТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....343
Чукина Г.У.	ФОРМЬОРГАНИЗАЦИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....346
Құлбаева Г. С.	КООРДИНАТАЛЫҚ ӘДІСПЕН ПЛАНИМЕТРИЯ ЕСЕПТЕРІН ШЫҒАРУДА ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУЫН ДАМУДА.....348
Талапқалиева Д.Т.	БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫН ЖАҢАРТУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІККЕ ТӨРБИЕЛЕУ.....352
Бакитова В.С.	ӨЗГЕРІСТЕРДІ БАСҚАРУДАҒЫ МЕКТЕП БАСШЫЛАРЫНЫҢ РӨЛІ.....354
Жармуханова Г.С., Салахитденова Г.Т.	XXI ҒАСЫР ДАҒДЫЛАРЫН: МЕКТЕПТЕ ҚАЛАЙ МЕНГЕРТУГЕ БОЛАДЫ?.....357
Podgórska-Jachnik D.	FUNCTIONAL DIAGNOSIS OF INCLUSIVE EDUCATION - POLISH EXPERIENCES AND THE CURRENT STATE OF WORK ON SYSTEMIC SOLUTIONS 359

I ТОМ

**М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің 90 жылдығына арналған
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ДӘСТҮРЛЕР МЕН ИННОВАЦИЯЛАР:
ТАРИХ, ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ, ПЕРСПЕКТИВАЛАР»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ**

МАТЕРИАЛЫ
международной научно-практической конференции
**«ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ И НАУКЕ: ИСТОРИЯ,
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ»,
посвященной 90-летию Западно-Казахстанского университета
имени М.Утемисова**

MATERIALS
of the International Scientific and Practical Conference
**«TRADITIONS AND INNOVATIONS IN EDUCATION AND SCIENCE: HISTORY,
CURRENT STATE PROSPECTS»
dedicated to the 90th anniversary of M.Utemisov West Kazakhstan University**

Компьютерде беттеген және дизайн:
Техникалық редакторлар:

Кужалиева В.М.
Сахметова С.К.